

LUTHER
VÁLOGATOTT MŰVEI 8.

Asztali beszélgetések

Martinus Luther

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 8.

A Magyarországi Evangélikus Egyház
Reformációi Emlékbizottsága megbízásából
a sorozatot szerkeszti

Csepregi Zoltán
Fabiny Tibor
Ittész Gábor
Reuss András

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 8.

Asztali beszélgetések



Budapest, 2014

A kiadvány a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatásával jelent meg.

Márton László új fordítása
kiegészítve Csepregi Zoltán, Masznyik Endre és Virág Jenő korábban megjelent szövegeivel

Szerkesztette, a szövegeket válogatta és gondozta
Csepregi Zoltán

A fordításokat az eredetiekkel egybevetette
Csepregi Zoltán

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Luther Kiadó, 2014

© Csepregi Zoltán, 2014 © Márton László, 2014 © Masznyik Endre jogutódjai, 2014 © Virág
Jenő jogutódjai, 2014

Tartalom

Ajánlás	37
Szerkesztői előszó	39
Fordítói előszó	58
Magyar nyelvű irodalom	57
1. Veit Dietrich gyűjteménye (1531–1533)	63
2. Isten tartja fenn az uralmat, nem a törvények	65
12. Mire vannak a nők teremtve?	66
13. Szent János és Pál kiváltképpen biztosak voltak a tanításukban	66
17. [Melanchthon és az asztrológia]	67
18. A gyermekek állnak a legjobban Isten előtt	67
18. A gyermekek hite	68
19. Oktalan gondolatok orvosszere	68
33. A próféták tudomása Krisztusról	68
42. Frigyes herceg bölcs beszéde	69
47. Krisztus mellett kell maradni	69
49. A jó házasság dicsérete	70
54. Kinek szól a törvény, és kinek az evangélium?	70
56. Vajon áldozat-e a mise?	70
59. A ceremóniákról	71
61. [Luther és a világ]	72
62. Krisztust és az övéit nem ismeri a világ	72
63. A keresztények dolga a világban	73
64. A pápa az asztal és a has szolgája	73
65. A világ istentelen mivolta	73
67. Krisztus és a pápa egymásra uszítva	74
74. A tévelygés csillog és ragyog	74
74. Isten nem oka a gonosznak	75
76. [Az igehirdetés alapja]	75

79. Vigasztalás a Jüterbogba való Ambrosius Bernd magiszterhez intézve, aki egy héten belül veszítette el feleségét, gyermekeit és édesanyját	75
80. Isten haraga akkor a legnagyobb, amikor hallgat	75
81. [Isten szavának szakadatlan tanulmányozása]	76
82. [Az eretnekek felfuvalkodottsága]	77
84. A rajongók az ördög megszállottjai	77
87. Az ember elbizakodottsága és felfuvalkodottsága	77
92. [Az árnyas fáról]	78
93. A szentek halála sokkal többet használ, mint életük	78
94. Isten büntetéséről, mely sújtja az istenteleneket, eretnekeket és zsarnokokat	78
102. Az istenkáromlás végromlásba visz	79
103. Mire vannak teremtve?	80
113. A hűséges, igaz prédikátorok üldözése megbosszulja magát	80
115. Mire jó Isten igéjének megvetése?	81
116. [Találkozás a Bibliával]	81
117. Legjobb módja a meghalásnak	82
119. [Életveszélyes baleset]	82
122. Mások intő szavai vigasztalják az embert a kísértésben	83
127. A száz hercegek és választófejedelmek címerének értelmezése	83
130. Isten igéjében bizonyosnak kell lennünk	83
134. A bűnbocsátnak mindenre ki kell terjednie	84
135. [Aristotelésről]	85
136. Aki Isten igéjét tanítja és megvallja, az ne dicsőségre számítson, hanem a szent keresztre	85
137. Más beszéd ugyanerről	86
138. A keresztényekben lévő eredendő bűnről	87
139. Isten sok mindent a javunkra ír	87
141. Mi a legnagyobb kísértés?	87
143. [Luther tudománya]	88
145. A hit és a remény közti különbség	89
146. [Kié a Galata-levél?]	89
148. Isten maga szól az ige által, és az ilyen ígének nagy ereje van	89
150. A szüzi tisztaság példája	90
153. A skolasztikus teológusok bibliatudománya	91
154. [Sokrétű leterheltség]	92
155. Isten nem tudja előttünk, emberek előtt megvédeni Isten voltát	92
156. [Miltitz]	93
160. Luther tanításának kezdete a bűnbocsánattal	93
162. Miről ismerszik meg Isten jósága?	94
170. Nem Isten akarata szerint cselekszik az ember	94
173. [Erasmus vagy Staupitz?]	95

175. Kölcsön	95
180. Saul király fegyverhordozójáról	95
185. A házasságot Istennel kell kezdeni	96
194. Az ördög menekül a muzsikától	96
199. Dávid kísértései sokkal súlyosabbak voltak a mieinknél	97
214. Ahogyan Isten a világgal osztozik	97
217. A felebaráti szeretet	98
218. Kétféle botránkozásról	98
219. A felsőbbség Isten szolgálója, Isten óáltala büntet	98
222. Azokról, akik végeznek magukkal	99
223. [Prófécia Lutherről]	99
228. A türelmetlenségről, és hogy az vajon mindig bűn-e	100
233. A nőket nem nélkülözhetjük	100
234. Mi a prédikátor munkája?	101
240. Isten a teremtményeken kívül és fölöttük van, és mégis bennük	101
250. A házastársi kötelek	102
252. Némely egyházatyák írásairól	102
254. [Bor vagy sör?]	103
255. A világi és az egyházi viszályról	103
257. Mit jelent, hogy Isten semmi és mégis minden?	103
259. Igaz tanítás az Istennel szembeni szabad akaratról	104
263. Egy leányról	105
271. Krisztus és az apostolok tanítása	105
272. Krisztus úgy tesz, mintha nem oltalmazná szegény megszorított és üldözött tagjait	106
273. A bűnösök ne essenek kétségbe	107
274. [Jó példa az imádkozásra]	107
276. Arról, hogy nehéz dolog az uralkodás	107
291. Kérdés a teremtésről	108
319. Miért nem szól Mózes az angyalok teremtéséről?	109
323. Csodálatos és iszonyú szörnyszülöttekről	109
335. Az allegóriákról, és hogy Luther mikor vetette őket el	110
340. A hazugság	110
347. Szent Ágostonról	111
348. [Hasonlat Melanchthonról]	111
351. [Isten kénesője]	111
352. Isten ígését kísértés nélkül nem lehet megtanulnunk	112
360. Az ördög a halálnak és minden ragálnak és betegségnek okozója, item, hogy az orvosság Istentől való, ezért ki-ki bízást vegye hasznát	113
366. Fényeskedő, jó fellépésű tanácsadó [az udvarban]	114
386. A szülők és a felsőbbség hatalma különböző	114

388. Arról, hogy inkább az ördögtől rettegünk, semmint Krisztusban hiszünk, aki vigasztal; és a bűnök közti különbségről	115
391. [Az ördög igéje]	116
397. A nagy Jankókat a prédikátoroknak keményen kell szorongatniuk	116
398. A fiatalság pezseg	117
401. A keresztényeknek szenvedniük kell	117
406. Az emberek készakarva szembeszegülnek Isten igéjével	117
407. Hogyan védekezzünk a kísértés ellen?	118
415. A felsőbbség joga természetes és isteni eredetű	119
421. A legjobb imádság a Miatyánk	120
425. A mi hitünkről	120
429. Hasonlat a világról	120
432. A mostani idők epikureusainak fonák bölcsessége, akikből sok van, és napról napra többen lesznek az Isten uralmáról ítélkezők	121
439. Vajon a nyelvtudás és a hasznos tudományokban való jártasság és a természet adta képességek hasznosak-e a teológiában és a Szentírás megértésében?	121
443. Isten jóllakatja az istenteleneket, az istenfélőknek pedig a mennyországot adja	122
446. Erasmus könyveitől óvakodni kell	123
452. Vigasz a tanításból fakadó botránkozásra	124
453. A hív prédikátor terhe és gondolkodásmódja	124
453. Mi volt Luther doktor vigasza a prédikátori hivatásban?	125
473. Miben különbözik Sámson és Iulius Caesar lelkének ereje?	125
475. Salamonról, a Prédikátorról	125
479. [Az elégedett élet jelszava]	129
489. Az ördög elvakítja az embereket	130
491. A kísértésekről és Luther doktor ide kapcsolódó gondolatairól	130
493. Krisztusra hallgatni a legjobb istentisztelet	131
502. Hogyan lehet megigazulni Isten előtt?	132
504. Krisztus prédikációja az evangélium korában nem úgy állt, mint manapság	132
505. Isten igéjének felséges volta és nagyszerűsége, és hogy Isten ez által beszél velünk	133
507. A római Pantheon, mely minden isten szentélye volt, kivéve Krisztust	133
509. [Augsburg 1518]	134
518. Luther bizonyágtétele az úrvacsoráról, és: miképpen kell a kísértés ellen védekezni és azzal szembeszállni?	134
526. [Staupitz tanítása]	135
534. Isten igéje a legnagyobb vigasz	135
564. A legjobból lesz a legrosszabb	136
564. A legjobból lesz a legrosszabb	136

566. Istennek a jó végett van szüksége a rosszra	137
568. Az első parancsolat értelme és tartalma	138
581. A juristák kezében csak a közjog van	139
583. Arról, hogy Krisztus valóságos Isten	139
588. Az ördög irányítja és kormányozza minden istentelen ember szívét, ezért tudja, mi jár az eszükben, és szolgálai révén olykor képes megjelenteni és feltárni, ami a jövőben történik	141
605. Júdásról, és hogy apostolként mire jó és mi a haszna	141
610. Isten igéje mindennél előbbre való	142
612. Az ördöggel nem a törvény, hanem az evangélium alapján kell vitázni	143
615. Csakis Krisztusra számítsunk és támaszkodjunk	144
620. Egy kérdés	144
623. [Luther apjáról]	145
624. A tanítást és az életet külön kell választani	145
631. A világ jelképe	146
643. Az evangélium nem tesz különbséget személy és személy közt	146
644. [A spekulatív teológia]	147
648. A rátermett lelkipásztor hivatása	147
654. A keresztény elszenvedti a dolgokat	148
660. A gyermekek hitéről	148
674. A Szent Bibliáról	149
679,5. [Szabad-e a fejedelmeknek a császár ellen védekezniük?]	149
2. Veit Dietrich és Nikolaus Medler gyűjteménye (1530-as évek eleje)	151
687. Isten igéjét az apostolok korában és most sokkal eredményesebben és szélesebb körben hirdették, mint Krisztus idejében	153
699. Az epikureusok érve annyi, mint Kajafás tanácsa	153
700. A Miatyánkról és annak erejéről	155
709. Honnan erednek a betegségek?	155
709. Mi a büntetése az eredendő bűnnek?	155
723. Isten nem haragszik	156
731. A haratkásáról	156
790. A Szentírás mely könyveit kell a templomban prédikálni?	157
798d. Kunz von der Rosenről	157
814. Az emberi szív állhatatlansága	158
817. Erasmus valóságos Lukianos	159
827. Elhivatottság nélkül semmi sem tehető	160
832. Az ördögtől való minden szomorúság és bánat	160
835. A kísértések haszna	160
840. [Hasonlat a prédikálásról]	161
843. A jóra való prédikátorok eljövendő hiányáról	161

847. Miért, hogy a fejedelmek és a nagyurak tervei és mesterkedései nem mindig sikerülnek?	161
850. Istentelen felsőbbbségek is lehetnek kiváló világi uralkodók	162
855. Mennyire kell becsülni az asztronómiát?	162
861. Az újrakeresztelőről	164
862. A törvény igazsága nem üdvözít	165
867. A komédiáról	165
869. [Luther kutyája]	167
879. [Ördögi és emberi]	167
883. A világ nem becsüli Isten adományait és műveit	167
886. Az imádság ereje	168
904. A törökökről	168
905. Istennek az ő jótéteményeiért merő hálátlansággal fizetnek	170
906. Isten ígéjének megvetése és meghamisítása Isten legnagyobb haragját okozza	171
912. Az ördög olyan, mint egy madarász	171
919. Az ördög fondorlata Krisztus ellen	172
925. A világ nem akarja Krisztust Istenének elfogadni	172
927. [Az ördögtől vagy a császártól meghalni?]	173
943. Bűnbocsánat minden rendben és rangban	173
954. Isten ígéjének hallgatósága köteles eltartani a prédikátorokat	173
968. A muzsika hasznáról és erejéről	174
978. A gyermek Isten adománya	176
993. A mulandó javak bősége árt a hitnek	176
1004. [Luther a fiához]	176
1007. Martinus Luther doktor betelt az étellel	177
1012. A kísértés eredménye	177
1017. A gondviselésről	177
1028. Ahogy Isten az igazi szentekkel bánik	178
1032. A szülők szeretete gyermekeik iránt	179
1040. A nyelvekről	179
1043. Jogászokról	181
1046. Az asszonyuralomról	181
1052. Isten mindenkor mindennel bőven ellát minket	182
1054. Milyen tisztségre vannak rendelve az asszonyok?	182
1059. Csak Isten ígéje győzheti le az ördög nyilait és minden kísértését	183
1063. Az igaz hit jellege	183
1070. Hogyan értelmezzük Krisztust?	183
1072. Mi a világ?	184
1072. Más beszéd a hálátlanságról	184
1084. Az igaz keresztény tulajdonsága	184

1085. [Cselekedetek és hit]	184
1090. Isten megengedi, hogy hasznát vegyük alkotásainak	185
1091. [Zsarnokok, eretnekek és hamis testvérek]	185
1101. [Családi dátumok]	185
1109. Az alvás a halálhoz hasonló	186
1126. Vajon a jogot és méltányosságot sértő, kénye-kedve szerint cselekvő zsarnokot helyes-e megölni?	187
1133. A házasság látható volta minden teremtménynél	187
1147. A hamis tanítók sokat ártnak a világban	188
1149. Az ítéletnap különválasztja majd az igazakat az istentelenektől	188
1150. Minden helyreáll és megújodik a túlvilágon	189
1150. Még itt, ebben a világban is több a jó, mint a rossz	190
1154. Isten a maga irgalmasságát rajtunk, bűnösökön az ő jótéteményeivel dicsőíti meg	190
1160. Erasmus nem becsüli Isten alkotásait és teremtményeit	191
1162. Miért lakunk házakban?	192
1167. [A törvény hatása]	192
1172. Isten és az ördög büntetése különböző	192
1179. Isten kegyelmének és kegyvesztésének jelei	193
1182. Isten az élők Istene	193
1183. A nyelv a beszéd eszköze	193
1193. Az eredendő bűnről	194
1196. Hogyan kell a gonosz szellemnek ellenállni, ha bűneinkkel riogatja lelkiismeretünket?	195
1198. Csak a nyomorultak dicsérik Istent	196
1202. Az ördög bőkezűsége	196
1203. [Augsburgi útja után]	196
1204. Thomas Münzerről és az ő rajongásáról	197
1206. [Luther vakon vágott az ügybe]	199
1208. Az elrendeltetésről szóló szöveghelyek haszna	199
1210. Isten és az ördög titkársága	199
1214. Hasonlat a törvényről	200
1219. Az allegóriák leírása	200
1220. Szent György lovagról	201
1222. Jó és gonosz angyalokról	201
1230. Más kérdés	202
3. Johannes Schlaginhaufen gyűjteménye (1531–1533)	205
1234. Nincs ember, akinek tudományában áll a törvény és az evangélium helyes megkülönböztetése	207
1235. Krisztustól sohasem kell félni	207

1237. Isten sokkal kedvesebb hozzánk, mint egy apa a gyermekeihez	208
1240. A Bibliát gyűlölik a világi bölcsek és a szofisták	208
1250. Krisztus megismerése felülmúl mindent ezen a földön	209
1254. [Az igazi imádság]	209
1259. Az ürülekről	209
1266. A pápa nem az egyház feje	210
1270. Isten az alacsony sorban levők Istene	210
1270. Isten magatartása a kísértések alkalmával	210
1270. Minden dolognak ideje van	210
1270. Hogyan viselkedjünk a kísértés közepette?	211
1278. Istent kérdőre vonni	211
1281. A sörfőzés	211
1285. A hit nagyszerű dolog, még ha gyenge is	212
1289. A lélek szomorúsága	212
1290. A hálaadás a legkedvesebb szolgálat Istennek	213
1300. Ének	213
1319. Martinus doktor ítélete Rotterdami Erasmusról	214
1327. Az olaszokról vagy taljánokról	214
1328. [Spanyolok, olaszok, franciák]	215
1329. Keresztények ne akarjanak egyedül lenni	216
1330. Isten ígéjének ereje	216
1340. Speculativa theologia	217
1341. Ami Németországot romlásba dönti	217
1343. A kereskedelemről és az uzsoráról	218
1361. Vigasztalás a Jüterbogba való Ambrosius Berndt magiszterhez intézve, aki egy héten belül veszítette el feleségét, gyermekeit és édesanyját	219
1368. [Öregember jóslata]	220
1388. [Apja halála]	221
1400. Isten tudósabb és bölcsőbb nálunk és az egész világnál	221
1401. A világ nem bírja, ha jó dolga van	222
1411. Rajongók	222
1425. Egyik varázsló visszaadja a másiknak a kölcsönt	222
1428. Németországnak nincs becsülete	223
1429. Amit a Sátán maga nem képes megtenni, azt végbeviteli gonosz öregasszonyokkal	223
1438. Mivel szolgálják meg a kisgyermek a kenyeret?	224
1443. [Átkok hatása]	224
1444. Üdvözülhetnek-e az újrakeresztelők?	224
1451. Zwingliusról	225
1460. Jót cselekedni	225
1468. A spekulációk veszélyesek	225

1490. Krisztuson kívül ne tiszteljünk más istent	225
1509. A földművelés	226
1523. A házassági dolgok a világi hatóságok elé valók	226
1527. Luther állhatatossága	226
1528. A juristák tudománya	227
1537. Ne csüggedjenek a bűnösök	227
1539. Ahol Isten igéjét szeretik, ott lakik az Isten	227
1555. Ami a nőknek rosszul áll	228
1557. Mit felelt Martinus Luther doktor az ördögnek, amikor az öt éjszaka megkísértette?	228
1558. [Első miséje]	229
1559. Nem helyénvaló a gyermekeket túl keményen megvesszőzni	229
1563. Martinus doktor panaszkodása gyenge hitére	229
1588. Hamis keresztények	230
1590. Mit tegyen egy igaz prédikátor?	230
1600. Az ördög a bűneinkkel úgy szorongat minket, mintha örök büntetést érdemelnénk miattuk, holott ő az oka minden bűnnek és gonoszságnak, ezért méltán nevezzük káromlónak és ferdítőnek	230
1602. A von Hannéknál történt história	231
1603. Más történet: a bolond imája	232
1605. A teremtmények dicsérete	232
1615. A doktor gyermeke	232
1626. Ha én volnék Urunk Istenünk tanácsadója	233
1627. Az ördög képmása	233
1631. A gyermekek hite	233
1634. Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet	234
1638. A kiskutya	234
1639. A világ ráun az Isten dolgára	234
1651. Hamis keresztények	234
1656. Mit gondol a férj a házasság elején?	235
1657. [Eljegyzés után ne halogassuk az esküvőt]	235
1674. [Saját haláláról]	236
1677. Dicsőbb az ördögtől, mint emberektől meghalni	236
1681. Az „igaz” és „Isten igazsága” szavak	236
1683. Dávidról	237
1683. Az a botránykő, melybe az istenfélők botlanak, hogy a világban jól megy az istentelének sora	237
1698. Mi a dialektika?	238
1700. Bármit cselekszik az Isten velünk, mind hasztalan az	238
1700. Mi az ember?	239

1707. Leginkább az istentelenek élnek (vagy inkább élnek vissza) Isten alkotásaival	239
1715. A közügyekről	239
1727. Az Isten ígéje iránti csömörről és megvetésről	240
1735. Hogyan viselkedjünk Isten ígéjének és a szentségeknek megvetőivel szemben?	241
1738. János herceg haláláról	241
1745. A pápa viszonya a szentséghez	242
1748. A semmirekellőkről	242
1753. A hit a keresztt alatt mutatkozik meg	242
1756. Emberi nyomorúság	243
1762. Mennyire becsüli Isten a nagyurakat?	243
1763. Fejedelmek halála	243
1764. Krisztus a halál egyetlen orvosa, ám kevesen fordulnak hozzá	244
1776. Mit kell figyelembe venni a teendők ellátásakor?	244
1781. Mértéktelenség	244
1801. Miért engedi az Isten, hogy a gonoszoknak jól és a kegyeseknek rosszul menjen dolguk e világon?	245
1809. A világ istentelensége és hálátlansága	246
1810. A hatalmasságok az Úristen kártyalapjai	246
1812. A szív sóhaja	246
1813. Isten türelmes	247
1815. Az önvédelemről	247
1816. Mit követel tőlünk Krisztus?	248
1818. Az ember étkezésének módja	248
1820. Ne vitázzunk a gondviselésről	249
1822. Az ördög útjába áll a Krisztusban való örömmek	249
1830. A holtak feltámadásáról	250
1840. Isten minden javait ingyen adja, azért számba sem veszik azokat	250
1854. Hasonlat a világról és az egyházzal	251
1855. A világ ítélete Isten ígéje szolgáiról	251
1871. Isten ígéjére kell hallgatni, nem pedig Isten uralkodói hatalmán töprengeni	252
1877. [Kép a Bibliáról]	252
1878. Ének	252
4. Ludwig Rabe gyűjteménye (1530-as évek)	253
1891. Krisztuson kívül nincs vigasz, bárholyan korholja is a hívőket	255
1893. Miben áll az Istentől és az embertől eredő vigasztalás?	255
1894. Isten gondoskodik rólunk	255
1895. Miért fenýíti Isten az embereket?	256

1896. [Kellés és akarás]	256
1898. Ha vége az emberi segítségnek, Isten kezd segíteni azokon, akik hisznek benne	256
1899. Urunk Istenünk a keresztyenyekkel kiszámíthatatlan módon bánik	256
1912. Az imádság ereje és hatékonysága	257
1941. [Háború a pápa ellen]	257
1944. Miért írtak a pogányok olyan szépeket a halálról?	258
1948. Isten ígéjéhez kell igazítanunk minden cselekvésünket és egész életünket	259
5. Conrad Cordatus gyűjteménye (1531–1533)	261
1966. Isten alkotásai az istentelenek szemében	263
1974. A törvény és az evangélium a keresztyeny tanítás két fő cikkelye	263
1975. A nők okossága	264
1979. A nők jól beszélnek	264
1983. A németeknek mindenük megvan, csak eszük és hozzáértésük nincs	264
1995–1996. [Luther bőkezűsége]	265
2005. [Az égboltról]	266
2034. A nők engedetlenségéről	266
2037–2039. Ne akarjuk Istent irányítani	266
2062. Az ördög tudja a legjobban kormányozni a világot	266
2076. Luther doktor próféciája az ő tanításáról	267
2082. Isten a felsőbbiséget az alattvalók által bünteti	267
2100. [Hasonlat a halálról]	267
2121b. Mi a törvény és az evangélium?	268
2123b. Isten táplál minden állatot	268
2123b. Isten a madarakat és az embereket egyaránt gazdagon táplálja	268
2126b. Az, hogy mi a hit, csakis a kísértésekből érthető meg	269
2129b. Vajon az egyház szolgája nőtlen maradjon-e hivatása végett?	269
2156. A képmutatók természete a struccéhoz hasonlít	270
2163b. Hogyan téri és alázza meg Isten az emberi felfuvalkodottságot?	270
2164b. Miért teremtette Isten a gonoszokat?	270
2164b. Kérdés	271
2169b. Isten szinte minden címét és rangját elveszítette	271
2170. Erasmus ellensége Krisztusnak	272
2173b. Türelemre mindig szükség van	272
2177b. Johannes Husról	272
2180b. Isten ígéjének megvetése	273
2185b. Isten ígéjének természete	273
2189. Kik a keresztyenyek legádázabb ellenségei?	273
2194b. Hogyan látogatta és vigasztalta Luther doktor a beteget?	274
2201a. Az igaz egyház mindig veszedelemben és kísértésben él	275

2204b. És ketten egy testté válnak (1Móz 2,24)	275
2206b. Abban hinni, hogy a házasság Isten rendelése és teremtése, különleges dolog	275
2207b. Mózes az ő törvényével valóságos hóhér	276
2210b. Isten alkotásait nem lehet sem felfogni, sem megérteni	276
2210b. Isten alkotásai csodálatosak	276
2217. Isten csodatettét a legkisebb és legparányibb teremtményekben is láthatjuk	277
2223. Isten tud minden mesterséget	277
2230. [A parasztfelkelésről]	278
2255a. [Staupitz utasítása]	278
2258b. A Cochlaeus által Luthernek tulajdonított hét fejről	279
2260b. Bucerről	279
2285b. Az önvédelemről	279
2286. [Belépés a rendbe]	281
2297. Erasmus valóságos Lukianos	281
2298b. Ami a jogszabályokban dicsérnivaló	282
2302a–2302b. [A doktor gyermeke]	282
2311a. [Levél Mária királynéhoz]	282
2320b. Krisztust senki sem akarja az urának	282
2325b. Miről vitázunk a pápistákkal? Miben és mennyiben engedhetünk nekik?	283
2327. [Caietanus Lutherről]	284
2346a–2346b. Rokonairól	284
2386b. II. Joachim órgrófról	285
2398. Isten azt akarja, hogy minden nyelven dicsérjük őt	285
2399b. A pápaság csalásai	285
2402b. Az „érdem” szócskáról	286
2407b. Isten könnyűszerrel meggazdagodhatna	286
2409b. Érdem	287
2410b. Mire jó a harag és a felindulás?	288
2412b. Ciceróról és Aristotelésről	288
2468b. A fejedelmek munkája a legnagyobb és legveszedelmesebb	289
2473b. Amit egy igaz teológusnak tudnia kell	290
2474. [Krisztus prédikálása]	291
2477b. Mik a legsúlyosabb kísértések és betegségek?	291
2487b. Svájcra	291
2494b. A vagyon / elvakít nagyon [<i>Gut macht mut</i>]	292
2498b. A törökökről, az ő háborúikról és győzelmeikről	292
2500b. [Miksa bölcsője]	293
2505a–2505b. János szász hercegről	293

2506. A legszebb házaselet és közösség az igaz házastársak között van	294
2507b. [A kisgyermek életé a legboldogabb]	294
2529b. Az ördög a boszorkányok kurafija	294
2533b. Mire tanít a grammatika?	295
2540b. A nemesurak vakmerősége	296
2546b. Nagyurak tanulmányai	297
2554b. A katekizmus a legjobb és legszükségesebb tanítás az egyházban	297
2563a. [Büdös a templom]	298
2564. A gyermekszülésről	298
2578. Az emberi test	298
2579. [Gazdagság]	299
2590b. [Három gyermek]	299
2602. A számár testamentuma	299
2629b. Kérdés a dialektikáról	300
2629b. Más beszéd ugyanerről	300
2631b. Hogyan győzzük le a gondviselésből adódó kísértést?	301
2636b. A búcsúprédikátorok csalása	301
2643b. Ne tartsunk hosszú prédikációt!	302
2645b. János herceg, választófejedelem állhatatossága	303
2652b. Az örök életben kedves lesz minden teremtmény, és megszépülnek a testek	303
2653b. Mit jelent a fogvacogás?	304
2654a. A vitatkozás az eleve elrendelésről teljességgel kerülendő	304
2655b. Az istenteleneknek semmi közük az evangéliumhoz	305
2666b. Az újrakeresztelőről	305
2668a. [Augsburg 1518]	306
2689b. Akik Isten tiszta igéjének birtokában vannak és ahhoz erősen ragaszkodnak, azok a szegények	307
2698b. Az apa ne engedje át még életében a vagyonát a gyermekeinek	307
2707c. Az árulásnak nagy szerepe van a háborúban	308
2719a. [Az erfurti egyetem]	308
2724a. [Az ördög hatalma]	308
2730b. Az ég mozgásáról és a csillagok járásáról	309
2730b. Az üstökösről	309
2741b. [Erasmus hitetlensége]	310
2742b. Gyermekágyas asszonyért mondott imádság	310
2754b. A szülők szeretete gyermekeik iránt	311
2756c. Gondolatok és megfontolnivalók az ítéletnapról és arról, hogy már nem lehet messze	312
2761b. A világ mindig újat akar, egy-egy dologtól csakhamar megcsömörlök és elmegy a kedve	313

2767. Az óraszerkezetről	313
2769b. Egy kérdés	314
2779b. János evangéliumáról	315
2780b. Igéje semmibe vételét Isten szigorúan bünteti	315
2786. E világi béke	316
2788b. Az erfurti egyetemről	316
2790b. A Biblia fordítása	317
2797c. Mire képes a szabad akarat?	317
2800b. [Erfurt és Wittenberg]	318
2801b. Hogyan vigasztalt meg Martinus Luther doktor egy zsoldos katonát, akit az ördög gonoszul gyötört	318
2805. [A kiválóság megbecsülése]	319
2808b. Az igazság ereje	319
2819b. A juristák legyenek tanácsadók	320
2832b. Tudós fők nélkül nem lehet kormányozni a világot	320
2833b. Különbség az állatok között	321
2837b. Marcus von Zwickau	321
2840b. A szomorúság az ördög eszköze	322
2843b. A hit tételei elfogadhatatlanok az észnek	323
2844b. Aki semmibe veszi Isten igéjét, azzal ne vitázzunk!	323
2858b. Arról, hogy házastársak között ritkaság az igaz szeretet	324
2862b. A Paradicsomról	325
2863c. A zsidók viselkedéséről és babonás hitéről	325
2864b. A csehországi valdens testvérekről	326
2867b. Bajok és nyűgök a házasságban	327
2871b. Erfurtról	328
2873b. A rajongó szellemek nagyravágók	329
2883b. A világ egyre cudarabb lesz, miután napvilágra jött az evangélium, és mi prédikáljuk	329
2888a. [Szülei]	330
2889b. A melankolikusokról és arról, hogyan lehet kiűzni belőlük a melankóliát	330
2894b. Jó könyveket kell olvasni, azokból is keveset, de gyakran	331
2896b. Hogyan óvta meg Isten Martinus doktort a rajongóktól?	332
2904b. Martinus Luther doktor érvei a gyermekkereszttség mellett	333
2904b. Az újrakeresztelők álokoskodása	334
2905. Mi a botránkozás?	335
2910b. [A felsőbbség és az evangélium]	335
2911b. Hogyan ölnek embert a prédikátorok?	336
2922b. [Justus Jonas beszámolója a doktor betegségéről]	336
2926b. A hitet a cselekedettől különválasztani: erre képtelenek a valdensék	339
2931. [A szegények gyámolítója]	340

2933c. A keresztség ereje és érvénye	340
2936b. A hitről csak az adhat igaz és tiszta tanítást, és csak az képes bírálni és elvetni a cselekedetek üdvözítő voltának tételét, aki már megtapasztalta a kísértést, és keresztülment a gereben vasfogai közt	341
2938b. Egy kérdés	342
2939b. Erasmus nem lutheránus, hanem pápista tuskó és gúnyolódó	343
2946a. [Paul fia keresztelője]	344
2961b. Miért, hogy a többség bünt cselekszik és jogot sért?	344
2962c. Miért, hogy a pápaságot megtámadja és rohamozza az evangélium?	345
2963b. Ádám legkedvesebb gyermeke, Kain	346
2966a. A pápa kapzsisága	346
2972b. [Hálátlanság]	346
2974b. Az Ágostai hitvallás és az Apológia hasznáról és erejéről	347
2976. Férfi és nő egybemegy: testük így lesz ugyanegy	347
2980a. [Lányok és fiúk]	348
2982b. Ördögi gyötrelem boszorkány által	348
2984b. A világ bolondsága	349
3006b. Martinus Luther doktor szédüléséről és fejfájásáról	349
3022b. A bűnök különfélék	350
3028. Arról, hogy az imádságban van-e átok is	350
3054b. Mi az utánzás?	351
3073. [Igaz vagyok-e?]	351
3120b. Nagyurak fiatalkora	351
3139b. [A halál folytonos jelenléte]	352
3140b. A keresztények halála különbözik a pogányokétól	352
3143b. Hogyan prédikáljunk, és mire törekedjünk vele?	352
3145c. Nem a pénz, hanem csak Isten, / ki a világon segítsen	353
3165. Mekkora kárt okoz a dicsvágy	354
3177. [Nem gondoltam volna]	354
3179a. [Eljegyzés után ne halogassuk az esküvőt]	354
3190b. Az ifjúság és az összes többi kor kísértése	355
3223b. Isten jósága, ha ugyan bíznánk benne	355
3232a. Az „igaz” és „Isten igazsága” szavak	355
3237b. Mi a dialektika?	356
3260. Első Miksa császár nagyvonalúsága és jósága	356
3276. [Túlzások]	357
3280. Egy nemesúr istentelen gúnyszavai Luther doktorral szemben	357
3287c. Frigyes herceg gazdálkodásáról	358
3293b. A rátermett prédikátor	358
3297c. Ahogy az ember azelőtt élt, úgy megy a sora később is	358
3335. [Esötlen felhő]	359

3339. [Fogyatékos tudás]	359
3352b. Mi az, hogy kereszténynek lenni?	359
3357b. Martinus Luther doktor utazásáról az 1521-es wormszi birodalmi gyűlésre és az ottani eseményekről	360
3359. [Jócselekedetek]	364
3377b. [Hasonlat a jócselekedetekről]	364
3380b. Az evangéliumon semmit sem veszíthetünk	364
3389. [Tanuló maradok]	364
3390b. Isten alkotásait nem becsülni	365
3413. [Miltitz az arany rózsával]	366
3421. Mit és hogyan prédikáljunk a csecsemőlelkű keresztényeknek?	366
3422. A jó szónok ismérve és dolga	366
3428. Rómában tartott misék	367
3450. [Négy tanács]	367
3458. Isten mindent az emberért teremtett	367
3463a. Albert szász hercegről	368
6. Anton Lauterbach és Hieronymus Weller gyűjteménye (1536–1537)	369
3468. A részegeskedésről	371
3470. Gyakorolni az éneket és a vívást	371
3472. Martinus Luther doktor fáradozásai	372
3473. Sváb- és Bajorországról	372
3473a. A kölni zendülésről	373
3478. A Rómában levő rémuralomról és rettentő gonoszságról	373
3479. Egy zsidóról, aki meg akart keresztelkedni, de előbb elment Rómába	375
3479a. [Róma fekvése]	376
3481. [Esti imája]	376
3492. A prédikátoroknak Isten rendeli a prédikátorságot	376
3494. A prédikációvázlat Isten ajándéka	377
3496. Luther doktor intelme a juristákhoz	377
3498. Luther családneve	378
3510. Kétféle házasságtörés	378
3512. Az uzsora eredményességéről	379
3522. Johannes Husról	380
3523. Tiszteljük, ne becsméreljük az asszonyokat és a lányokat!	381
3527. Udvari prédikációk	381
3528. A házasság dicsérete, amiért kútforrása minden egyéb isteni intézménynek	382
3529. Ki-ki a saját érdekeivel törődik, mivelhogy a természet megromlott	383
3530. Szeretetet a házasságban	383
3534b. A nemesség nem a polgárok barátja	383

3543a. [Veit Dietrich beszámolója Luther betegségről Schmalkaldenben]	384
3551. A pápistákat nem lehet reformálni	386
3552. Az ágyú	387
3556a. Luther apja akarata ellenére vonult kolostorba	387
3558b. A kísértés haszna és gyümölcse	388
3562. Vitézek a kormányzásban	389
3564. Fejedelmek és nagyurak nem tűrik a dorgálást	389
3566b. A gyerekeket ésszel kell nevelni	389
3573. Luther doktor komoly figyelmeztetése	390
3576. Akik a legboldogabban halnak meg	391
3578b. Isten teremtő munkájának csodaműve az ember	391
3578b. Maradjunk meg Isten ígéje mellett, és csakis ahhoz tartsuk magunkat!	392
3579. Hosszasan és cikornyásan beszélni	392
3580. Luther doktor gyengélkedése	393
3580c. A természetes szeretet a halhatatlanság jele	393
3582a. [Római útja]	394
3584. Kevés a jurista, sok a prókátor	394
3586b. Strabónról	394
3587. Hogyan vénüljünk meg?	395
3588. Igaz keresztény zarándoklat	395
3589. A Biblia minden tudomány feje	395
3590. A teológusok ismerjék a pápa határozatait	396
3593. Luther első küzdelme a pápával	397
3595. [Sírfelirata]	397
3597. A zsidók gonoszságáról	398
3600. Csakis az újjászületés tesz Isten gyermekévé, nem a cselekedet	399
3601. A szemfényvesztőkről	400
3604b. Ami az özvegynek a szász jog szerint az elhunyt férj javaiból jár	401
3605. Az imádságról	401
3608. Arról, hogy a gyermekkeresztséget nem helyes halogatni vagy alábecsülni	402
3608d. Aristotelés	403
3608e. A világot nem javítja meg a büntetés	403
3611. A háztartás rendje	403
3612. Kire legyen tekintettel a prédikátor?	404
3613. A gyerekek Isten különösen kedves áldásai és teremtményei	404
3615. Megfontoltan kell házasodni, nem pedig elhamarkodva és fellobbanásból	405
3616b. Történetírókról és költőkről	406
3619. Emlékezetes szónokok	406
3622. A világot véleményekkel kormányozzák	407
3624. Magyarország gazdagsága	407
3625. Vidékek átalakulása	408

3628. A pápa kardja	408
3636. [Németországról]	409
3637. Lucanusról	409
3637b. Hazugságok a szentek ereklyéiről	410
3643. Magyarázat Ézsaiás e mondásához: „Csöndességben és reménységben lesztek erősek” (Ézs 30,15)	410
3644. Aki megvall engem az emberek előtt etc.	411
3645. A világ senkinek semmit nem ad ingyen	411
3650d. A törvény eltörléséről	412
3651. A pápista imádságról	412
3652. Útmutatás Isten szolgálatáról	414
3675. A házastársak közti egyetértésről és viszályról	414
3676. Hogyan képes az ördög az embereket megtevesztetni és velük gyereket csinálni?	415
3678. A hitbeli megkísértésről	416
3680. A eleve elrendelés	417
7. Anton Lauterbach naplója (1538)	419
3683. A világ vakmerőségéről és elbizakodtságáról, valamint az epikureusokról	421
3689. Adotján pápáról	422
3690. A juristák hiábavalósága	422
3691. Jacob Schenkről	423
3694. Egy lakatos története	423
3695. Magyar diák kérdései	424
3697. [Ha Isten igéje tisztán szól]	426
3698. Lombardusról	426
3701. A pápaság oszlopai	427
3702. A világ beszédmódja és észjárása	427
3705. Jónás prófétáról	427
3707. A papok cölibátusáról, vagyis nőtlen életéről	428
3711. Egy üstökösről, és hogy mi lesz Németországgal	429
3712. A spanyolok és az olaszok gonoszsága	429
3713. Dicsvágyó prédikátorok	430
3722. Hogyan kezdte Martinus doktor a küzdelmet?	430
3723. Az olaszoknál Isten legfőbb szolgálata a mise	431
3724. A pápa kapzsiságáról	432
3726. A kolduló szerzetesekről	432
3729. A felfuvalkodottság, a vakmerőség és a dicsvágy okozza az egyháznak a legtöbb kárt	433
3732. A zsinatról	433

3736. Mi a szüzességi fogadalom?	434
3737. A szerzetesek tudatlansága	434
3739. Szörnyűséges história egy diákról, aki az ördögnek adta magát	435
3742. Az ember ganéjból van	436
3743. A halak szaporodásáról	436
3744. Háromféle kereszttség	437
3745. Egy réműletes kísértetről és szörnyetegről	437
3755. Az asszony a ház úrnője	438
3767. Vakság a pápaság alatt	438
3768. A zsidók dölyfössége és dicsekvése	438
3776. A pápa eretnek, aki Isten igéje fölött akar pöffeszkedni	439
3793. Jogról és bírákról	439
3795. Erasmus katekizmusáról	441
3796. Az Antikrisztus hazugságairól	441
3798. [Az emberi szívről]	442
3802. Az evangélium sikerét akadályozzák a gyülevészek	442
3804. Nem minden hős alkalmas monarchának, vagyis egyeduralkodónak	443
3806. A ceremóniák a babona puskapora	444
3810. Szabad-e védekezni a császár ellen?	445
3812. A kapzsiság elűzi Isten áldását	445
3814. Hogyan gyötört egy kopogó szellem egy lelkészt, és Luther doktor mit tanácsolt, hogyan lehet elűzni?	446
3816. A kísértés mindenkit megtalál	447
3821. Hogyan viszonzza és jutalmazza a jótettet a világ?	447
3822. Isten ereje a mi gyengeségünkben	448
3828. Remény	449
3829. [A bingeni Egértorony]	449
3832. Krisztus baráti beszélgetése az utolsó vacsora során	449
3833. A leggyakoribb kísértés a világban	450
3838. György herceg gyalázkodása	450
3839. A pápa úrfiról	451
3841. Az istentelenek büntetése, ha átadatnak a Sátánnak, és az ördögök szállásaivá lesznek	452
3846. Tetzelt szemtelen dicsekvése az általa árult kegyelemről	452
3848. Egyetértés a prédikációban	453
3857. Mi történt Luther doktorral Augsburgban?	454
3870. Gumókról és gyümölcsökről	456
3872. A prédikátorok hiánya a legnagyobb balszerencse	457
3877. Mi a pápa legfőbb törekvése?	457
3878. A tüüingiai parasztok kapzsisága	458
3883. A katekizmus az egyházban a legjobb és legszükségesebb tanítás	459

3887. Vajon Thomas Morus az evangéliumért szenvedett-e halált?	459
3889. Isten igéje megjeleníti az összes isteni intézményt, és útmutatást ad, hogyan kell magunkat hozzájuk tartanunk	460
3894. [Krisztus és az ember halála]	460
3895. Különbség a bűnök között	461
3900. A zsinatok haszna	462
3901. [Az örök életről]	463
3903. Istentelen fejedelmek istentelen tanácsosai	463
3911. Kétféle jog	463
3916. Hogyan vigasztalta magát betegségében Martinus Luther doktor?	464
3918. Az emberáldozatról	464
3921. A bájitalal szított szerelemről	465
3926. Honnét került a pápaságba a misézéskor használatos ékesség és öltözék?	466
3927. Károly császár szerénysége és késlekedő természete	467
3928. A halál késlekedése csak siralomházi haladék	467
3930. A kórházakról	468
3934. Mennyire hálás a világ Isten jótéteményeiért?	469
3937. Az ártalmatlan 38-as év	469
3941. Fortélyokról és mesterfogásokról	469
3945. Betegségek igaz gyógyszere	470
3947. A szentség közös vétele	471
3951. Isten teremtését nem foghatjuk fel teljes mélységében	471
3955. A zene	472
3956. A kézművesek megbízhatatlanságáról	472
3957. A rajongók mindentudók akarnak lenni, és senkitől sem akarnak tanulni	472
3958. V. Károly császárról	473
3963. Erasmus életéről és haláláról	474
3964. A gyerekekről és lelkiükről	475
3969. Egy megrontott lányról	475
3979. Tejet lopó asszonyokról	475
3982. Hamar feledi a világ Isten jótéteményeit és megveti igéjét	476
3984. Az atyákról	477
3993. Az egyháznak a világban, a nép között a helye	477
4000. Lábasszág a legelőn	478
4002. Az antinomisták megvetik Isten igéjét	478
4007. Mi Isten igazságossága, és miért szükséges a törvény prédikálása az antinomisták ellen?	479
4008. Ne kutasd a magasságokat!	480
4012. Mely könyveket kell kidobni?	480
4018. A nyelvek közti különbségről	481
4020. A szentség közös vétele	481

4027. Urunk Istenünk előtt egyenlők leszünk a gyerekekkel	482
4033. Az iskolák hasznáról	482
4034. Az apácák főköötje és a kolostorbeli házassági tilalom	483
4036. A kapzsóság feldúl és elpusztít országokat és népeket	484
4042. Prudentiusról	484
4047. A földi élet jellegzetessége	485
4049. Olasz feleségek	485
4056. A disputákról	486
4057. A törvényrombolók ellen	486
4058. János Frigyes szász választófejedelem iparkodásáról, hogy az iskolákat és az egyetemet reformálja, útbaigazítsa és támogassa	487
4061. A zugmiseről	487
4073c. Martinus Luther doktor intő levele Hans von Metzsch wittenbergi helytartóhoz	488
4079. Egy kapzsi parasztról	489
4080. Az ördög hatalmáról	490
4081. A nők ne legyenek ékesszólók	490
4083. Az egyházjogról	490
4084. Nicolaus Hausmann haláláról	491
4085. Ezópusról	492
4087. A pápisták vaksága	492
4107. Henrik angol királyról	492
4109. Alamizsnát tiszta szívből, hátsó szándék és minden haszon nélkül kell adni	493
4110. [A madárka példája]	493
4117. A pápaság megtagadja az istenhit erejét	494
4128. Óvakodjunk a hamis bölcselkedéstől	494
4133. Néhány kérdés	495
4134. Isten tudálékos megreformálói	495
4138. A házasság dicsérete	496
4139. A szász jogról	496
4143. Miért ellenségei a laikusok a prédikátoroknak?	497
4166. Négyesikrek	498
4174. Az első miséről	498
4178. Ügyes-bajos dolgokban mihez tartuk magunkat leginkább?	499
4179. Ne féljünk túlzottan a pestistől és egyéb nyavalyáktól!	500
4182. Fülöp hesseni tartománygrófról	500
4187. Az epikureusok uralma	501
4198. A zsinat halogatásáról	501
4201. Martinus Luther doktor gondolatai Krisztus születéséről	502
4203. Az emberi test gyarlósága	503

4203. Az egészséges test Isten adománya	504
4203. Halálunk alkalmasint álom csupán	504
4305. Németország eljövendő büntetése	505
4309. A gyerekek többre becsülik a gyümölcsöt, mint a pénzt	505
4313. A haláltól nem kell túlságosan félni	507
8. Anton Lauterbach naplója (1539)	507
4322. A szerzetesség eredetéről	511
4331. A jó cselekedetek jutalma	511
4342. [A császári hatalom korlátairól]	512
4346. Az egyháznak a hamis testvérek ártnak leginkább	514
4348. A világ világ marad	514
4352. A protestáns rendek Majna-Frankfurtban tartott 1539-es konventjéről, azaz gyűléséről	515
4353. Az engedékenység elrontja a gyerekeket	516
4362. A feloldozásról	517
4364. Milyen lett volna állapotunk a Paradicsomban?	517
4367. [Ugyanerről]	518
4369. Miksa császár nagyúri viselkedése	518
4378. Beszélő nevek	519
4387. [Szent Ágostonról]	519
4391. Martinus Luther doktor utazása Rómába	520
4408. A házastársak kötelességéről	521
4450. Sámuelről, amint Salamon királynak megjelent, és hogy mi volt ez	521
4472. A nyereszkedőkről, akik szántszándékkal drágaságot okoznak	522
4472. A nemesurak kapzsiságáról	522
4478. [Német énekes, francia hallgatóság]	523
4479. Isten a testünkben mér ránk büntetést, mégsem változnak meg az emberek	523
4506. Az apa, míg él, ne adja át a javait a gyerekeinek	524
4512. Arról, hogy buzgón kell olvasnunk a Biblia szövegét, és ragaszkodjunk hozzá mint az egyetlen igaz fundamentumhoz	525
4513. Az ördög váltott gyermekei	526
4551. A bajor hercegekről	526
4569. A gyermek a házasság áldása	526
4574. [A szerzetesi életről]	527
4581. Arról, hogy a pápának, e fordult farkasnak mindenki mondjon nemet és álljon ellen	527
4593. A gyerek Isten áldása	528
4617. Ördögi kísértet a bányában	529
4619. A prédikátorok taglejtéseiről	529

4632. Példázat a hitről az éhínség idején	530
4646. Két varázslóasszonyról	530
4657. Lassan beszélni	531
4664. Az eredendő és a tényleges bűn közti különbség	531
4665. Az elrendeltetés oka	531
4689. [Hallei jóakarója]	532
4691. Luther doktor panasza a könyvek sokasága miatt és intelme a Biblia gondos olvasására	532
4699. [Az angol királyról]	533
4707. [Belépés a kolostorba]	534
4708. Staupitz doktorról	534
4709. Egy jó házasság vége	535
4715. Új eretnokség a házasságban	535
4719. Luther doktor elégedetlen a prédikációival	536
4719. Az első prédikáció a legnehezebb	537
4726. Hol van és melyik az igaz egyház?	537
4744. Könyörgés békéért	537
4746. Figyelmeztetés és óva intés a kapzsisággal szemben	538
9. Caspar Khummer másolatgyűjteménye (1541–1543)	539
4763. Osiander és Agricola felfuvalkodottsága	541
4774. Az eljövendő szektákról, amelyek Isten igaz egyházát siralmasan bosszantani, búsítani és pusztítani fogják	542
4777. Ezt kívánta Martinus Luther doktor az ő betegségében	543
4786. A jó és a rossz házasság	544
4801. Isten szorgalmat és hűséget kíván minden hivatásban, mert aki a kicsiny dolgokban hanyag, az hanyag a nagyokban is (Lk 16,10)	545
4803. Luther doktor panasza a Németországra lesújtani készülõ balsors miatt	545
4814. A házasság a vallás után a legfontosabb intézmény	546
4820. „Boldog, aki bennem meg nem botránkozik” (Mt 11,6)	546
4829. A római egyház hajója	547
4857g. A házasságról	548
4857m. Ördögűzés	548
4857n. A ringyók és a jómadár diákok ellen	548
4857p. Milyen ártalommal jár a magányosság?	549
10. Johannes Mathesius gyűjteménye (1540)	551
4864. Krisztus mennybemenetele	553
4885. Az imádság erejéről	553
4890. A hazugság	554
4892. A pápa és a kakukkmadár összevetése	554

4894. A páváról	554
4895. A hernyóról	554
4899. Frigyes választófejedelem szavai Erasmusról	555
4922. Jan Husról	556
4953. Tréfa	556
4953. A fejedelmek szokjanak le a részegeskedésről, hogy botránkozást ne okozzanak	557
4961. A pápa képmására bukkantak a mansfeldi bányában a föld alatt	557
4978. Fejedelmek és nagyurak magukhoz ragadják a kolostorokat és az egyházi javakat	557
4987. A katona	558
4991. Istenkáromlás kétféle van	559
5006. A soknyelvű prédikátorokról	559
5010. [Isten az ég teremtése előtt]	560
5014. A köznép a papokról	560
5015. Riciusról	560
5017. A Szentírásnak és Isten igéjének tanulmányozói	561
5022. Luther kutyái	562
5026. A zsidókról	562
5043. Pilátus jámbor világfi volt	563
5070. Hol kezdődjenek az eleve elrendelésről való gondolatok?	564
5071. Isten, akit akar, megkeményít	565
5085. Ez az élet az eljövendő életnek a bevezetése	566
5094. Luther doktor és mások kínlódása a kánoni órákkal a pápaság alatt	566
5096. Luther doktor válasza egy botránkos eset miatti szemrehányásra	566
5098. Két szerzetes, egy ferences és egy dominikánus egymás elleni prédikációja	568
5099. Az evangélium sokkal egyszerűbb, mint a próféták	569
5117. Luther nyomora	569
5122. A becsvágy mindent tönkretesz	569
5133. Dúdáim	570
5135. A skolasztikus teológia	570
5137. János Frigyes szász választófejedelem jó tulajdonságai	570
5147. Asztrológia	571
5151. A házasság	571
5163. Ádám nem evett kenyeret	572
5174. Azokról, akik régóta nem járultak a szentséghez	572
5175–5177. Vajon gyónáskor el kell-e minden bűnt mondani?	573
5178. Vajon az ige szolgájának kell-e tanúvallomást tennie arról, amit gyónáskor hallott?	574
5181. „Adjatok, és nektek is adatik” (Lk 6,38)	575

5189–5191. Vajon az emberi akarat hozzásegít és hozzájárul-e a megtéréshez és igazzá váláshoz?	575
5195. Vajon az, akit megbántottak, kérjen-e megbántójától bocsánatot?	577
5216. Az uzsorásokról	577
5219. A felsőbbeknek a gonosztevőket meg kell fékeznie és büntetnie	578
5224. Amink megvan, azt nem becsüljük	578
5227. A teremtésről	579
5237. Luther doktor gondolatai az utolsó ítéletről	579
5247. Isten igazsága	580
5252. A prédikátorokat iskoláztatni kell	580
5254. Henning doktor	581
5256. Alfonz királyról, és hogy mennyire szeressék az uralkodók alattvalóikat	581
5258. Bírálhatják-e a prédikátorok a felsőbbiséget?	582
5285. Luther legjobb tudománya	582
5310. Hamis tanítókat és eretnekeket bűneik megvallása és tévelygéseik nyilvános visszavonása előtt ne fogadjunk vissza!	583
5324. A német bibliafordításról és annak dicséretéről	583
5340. Luther gazdagsága	584
5342b. Worms	585
5346. Tanulmányairól	590
5347. A doktor úr saját kezű iratából	592
5349. Történet Martinus doktor ínségéről és lovaglásáról és az augsburgi tárgyalásokról Caietanus színe előtt	592
5353. Foglyul ejtése	595
5354. A megkeresztelendő zsidóról és egy másikról, aki gazfickó volt	596
5358b. A kopogó szellemekről	597
5360. Jézus gyermekkoráról és ifjúságáról, valamint a mi Megváltónk, Jézus Krisztus megismeréséről	598
5362. Luther szülei és tanulmányai	599
5368. A schmalkaldeni betegség	599
5374. Staupitzről	600
5375. A szerzetesi élet nyomorúsága	601
5375a. [A würzburgi püspök levele]	601
5375c. Miltitzről	602
5375d. Lovagként Erfurtban	603
5375e. Megtörtént eset	603
5375o. Karlstadt istentelen beszéde	604
5375q. „Hagyd az Úrra a te utadat” (Zsolt 37,5)	605

11. Caspar Heydenreich gyűjteménye (1542–1543)	607
5379. Szántszándékkal vétkezni	609
5381. A házasságtörés oka	609
5388. Milyen legyen a világnak tetsző prédikátor?	610
5391. Törvény és kegyelem	610
5392. Istent imádsággal kell megfogni	611
5426. Városi jegyzők	611
5428. Martinus Luther doktor és Philippus Melanchthon beszélgetése a háborúról	612
5429. A játékról	613
5434. A pillangó vagy lepke összehasonlítása a rajongókkal	613
5438. Az önmagukat kiátkozók	614
5439b. Az egyházatyákról	614
5440. Aristotelésről és Ciceróról	615
5441. A titkos házasságkötésekről és a szülők hatalmáról	616
5444. Mi az emberi lélek?	616
5445. Martinus doktor halála	617
5459. A prédikátorok tanúskodása	617
5470. A világ nem létezhet bűn nélkül, de ezt nem kell sem dicsérni, sem túrni	618
5477. Az egyházi átkot ismét be kell vezetni	619
5484. Az apostolok testéről	619
5485. Isten módszere a teremtésben és műveiben	620
5488. Ítéletnap	620
5489. A prédikátor maradjon a kitűzött tárgynál, és ne toldjon be a prédikációba oda nem tartozó dolgokat	621
5490c. Luther nagyobbik leányának az apa által szerzett sírfelirata 1542-ből	622
5491–5492. Luther doktor gyásza, viselkedése és szavai kedves lánya, Magdalena 14. évében bekövetkezett halála és temetése után, 1542-ben	622
5493. A halálfélelem	623
5494–5495. Luther doktor vigasztaló szavai lánya betegségekor és temetésekor	624
5503. Vajon a prédikátornak kötelessége-e betegeket látogatni?	626
5503. [Különös históriák arról, hogyan lehet a csapások ellen védekezni]	627
5505. Ádámról	628
5506. Luther panasza arról, hogy Németország bajban van, és hogy Isten büntetése lesújt, ahogyan Isten igéjének hirdetését mindenkor a büntetés követte	628
5517. Így imádkozott Martinus doktor	629
5518. „Az igaz ember hitből él”	629
5523. Miként támadta meg Gerson a pápaságot?	630
5524. A házasság	630

5524. A házasságban a kezdeti szerelem a leghevesebb	631
5525. Az eretnekek és a rajongók hasznosak a keresztényeknek	631
5531. A világ hálátlansága	632
5532. Isten beszéde	632
5533. Münster bibliafordításáról	633
5537. A doktor önmagáról	634
5539. Az ember hamar ráun egy-egy dologra	634
5540. Milyen emberek valók kormányzásra?	635
5541. Az uralkodók kapzsiságáról és istentelenségéről	635
5548. Az egész világon Isten táplálja az összes embert és teremtményt	636
5554b. Isten haragja akkor a legnagyobb, amikor hallgat, és nem áll szóba velünk	637
5557. Az iskolák tartják fenn az egyházat	637
5559. A földi javak a legcsekélyebb adományok	638
5562. A hitről	638
5563. Hogyan hunyt el megboldogulva Martinus Luther doktor apja, Hans Luther	639
5567. A zsidók kuruzslásáról	640
5568. A zsidók bizonyítéka	641
5570b. A hit tesz igazzá, nem a jócselekedetek	641
5571. Ne haragítsátok meg gyermekeiteket (Ef 6,4)	643
5589. Honnan ered és miért elvetendő a szentség felmutatása?	643
5593. Egy nagyúrról, aki uzsorakamatra kölcsönzött pénzt	644
5601. A szentségg్యűlölők panasza, hogy mi, lutheránusok elfeledkeztünk az irántuk való szeretetről	645
12. Hieronymus Besold és mások kézírataiból (1540-es évek)	647
5626. A halál	649
5663. Egyházi javak elorzása	649
5685. Martinus Luther doktor végórájakor mondott vigasztaló imádsága	650
5735. Németországnak egy jó uralkodó hiányzik	650
5793. Luther doktor verse Isten ígéről és az ép tanításról	651
5844. Rómáról	651
5847. Remek adoma egy magyar püspökről	651
5848. Saját lelki bűneiről	652
5874. [Hit és halál]	652
5956. Az emberek három osztálya	652
13. Georg Rörer kéziratkötetéből (1540-es évek)	655
5965. V. Károly császárról	657
5967. [Az erfurti egyetemen]	657

14. Anton Lauterbach „B” gyűjteménye	659
6004. Hogyan tanítsuk Isten igéjét helyesen?	661
6007. Mi űzi el Isten igéjét?	661
6008. Isten igéje nagy csodákat művel, de ki-ki bírálgatni akarja azokat	662
6010. A zsidók botránkozása a törvény miatt	662
6017. Visszaélések a fülbegyónásnál	663
6018. A türelemről	663
6023. Miből erednek a betegségek?	664
6024. A bűbánat testi betegséget okoz	664
6025. A mi szenvedésünk Krisztus szenvedéséhez nem is fogható	664
6039. A paulánusokról és más tudatlan szerzetesekről	665
6042. A kolostorok gazdagsága	666
6052. Karl von Miltitzről	666
6065. A világ, főként pedig a mi hálátlanságunk ismét talpra fogja segíteni a pápaságot	666
6093. Csodálatos történet egy lányról és arról, hogy az ördög mit művelt vele	667
6099. A gyerekekről	667
6101. A hosszú haj az asszonyok ékessége	668
6102. A gyerekek fenytésére és büntetésére szükség van	668
6103. A világi jókkal való élés nagy fontosságáról	669
6118. A felsőbbségért imádkozni kell	669
6126. Egy fejedelemről	669
6136. [Mária királynéról]	670
6146. Angliáról	670
6150. [Károly császár húgáról]	671
6161. [A török hódoltságáról]	671
6163. A világ javai és kincsei	672
6207. [A tudományok hasznáról]	673
6211. A rajongók és gyülevészek semmibe veszik Isten igéjét	674
6250. [Az asztrológia bizonytalansága]	674
6273. [Törökökről, tatárokról és Tamerlánról]	675
6273. Nagy Sándorról	675
6288. A katekizmus lényege és tartalma	676
6303. Szenvédést béketűréssel viselni	676
6305. Semmit sem ért Isten dolgaiból, aki nem volt megkísértve	677
6313. Károly császár erénye és tisztessége	677
6320. A házasság, Isten adománya lévén, az ördögnek ellenére van	678
6367. Az Úr Jézus Krisztus, Megváltónk sírfelirata Jeruzsálemben	678
6369. Nagyon nehéz hinni a bűnök bocsánatában	680
6371. Hasonlat a keresztény ember életéről	680

6373. A bor vagy só kidöntéséről	681
6382. A napról	681
6404. Felfuvalkodott, hivalkodó prédikátorok és tanítók	681
6423. [Nem volt húsz évig szerzetes]	682
6427. Luther írásainak kiváltó oka	682
6428. [Lantjátékokat tanul]	683
6429. [A parasztfelkeléskor]	683
6434. [Szakadatlan prédikált]	683
6438. [Írni fárasztó]	684
6441. Az összkiadás első kötetének megjelenésekor	684
6444. Beteg ember vizsgáztatása	684
6463. A pápaság népnyzása	685
6466. [A pápa tévelygéseiről]	685
6489. A salzburgi érsekről	686
6500. Az eretnekek és gyülevezsek tévelygéseit nagy dicsfény övezi	686
15. Johannes Aurifaber gyűjteménye	687
6509. Albert mainzi érsek véleménye a Bibliáról	689
6513. Az evangélium titok	689
6516. Az igaz keresztények készek a halálra	690
6519. Martinus Luther doktor egy más versecskéje a zsoltár eme szavairól: „Boldogok, akik félik az Urat” (Zsolt 112,1)	691
6521. Isten ígét nem szabad az igehallgatók élete szerint megítélni	691
6527. Miként akarja a világ a vallás ügyeiben támadt szakadást megszüntetni és kiküszöbölni?	692
6529. Senki sem értheti meg Isten cselekedeteit	692
6530. Isten fölfoghatatlan, de megérezhető	693
6533. Isten titkos terveit nem kell ismernünk, sem pedig találgatnunk	693
6537. [Staupitz doktor mondása]	693
6544. Az isteni büntetés előjelei	694
6545. Az Úristen kártyája	694
6545. Még egy példázat Isten kártyájáról	695
6550. Aki Isten előtt szíve szerint tud megalázkodni, az a nyertes	695
6553. A második zsoltárról	695
6561. Isten kikutathatatlan fenségéről. Martinus Luther doktornak Caspar Aquila magiszterhez, a saalfeldi paphoz intézett leveléből	696
6570. A világ hálátlansága Isten hű szolgálói iránt	697
6571. A világnak komoly és szorgos kormányzókra van szüksége	697
6577. A világ, büszkeségtől hajtva, halhatatlanságra tör	698
6578. Mások szeme előtt élni a legjobb	698
6584. A bálványimádásról	699

6589. A bálványimádás és annak büntetése	699
6590. Ugyanerről más	700
6607. Krisztus a legnagyobb bűnös	700
6610. Miért jött Krisztus?	702
6621. Jézus Krisztus neve	702
6635. Krisztus a hívők üdve és bölcsessége, nélküle nyomorú dolog az emberi okosság	703
6664. Senki se essen kétségbe a bűne miatt	704
6666. Annak jelei, hogy Isten megbocsátotta bűnünket	704
6667. Mi kell a felebaráti megbocsátáshoz?	704
6669. Krisztus a számottevő bűnöket bocsátja meg	705
6682. Mire képes a szabad akarat?	705
6683. Más beszéd a szabad akaratról	707
6684. Megint más	708
6695. A törvény megtartása vajon igazzá tesz?	709
6712. Az evangélium és a törvény hivatása, haszna és gyümölcse	709
6717. [A törvény és az evangélium közti különbségtétel]	709
6731. A hitben való elbizakodottságról	710
6734. Legyünk biztosak hitünkben	710
6750. A templomi szertartások maguktól legyenek	711
6752. A parasztok nem szeretnek imádkozni	711
6768. Vajon helyes-e egyidejűleg egy és két szín alatt kiszolgáltatni a szentséget?	711
6787. Titkos és láthatatlan átok	712
6793. A jó prédikátor tulajdonságai és erényei	713
6796. A pápai átokról	713
6811. Az ördög fortélyai és furfangjai	714
6813. Az ördög okoz minden betegséget és bajt	715
6814. Vajon az ördög, ha egyszer vereséget szenvedett, visszatér-e?	715
6816. Azokról a kopogó szellemekről, amelyek Luther doktort az ő Patmoszában, Wartburgban gyötörték	716
6821. Mitől van az, hogy az emberek éjszaka fölkelnek, és alva járkálnak?	717
6833. Egy Heinzlein nevű ördögről	717
6836. A varázslás teológiai értelemben	718
6848. A pápisták szemfényvesztése	718
6870. A pápa minden eretnek igaz képe	719
6871. A légy az ördög és az eretnekek igaz képe	719
6873. Witzelről	720
6886. Erasmus arcképéről	720
6897. A nyomorult Júdás	720
6900. Kiktől kell eltérnünk az erőszakot és a jogtalanságot?	721

6901. Min botránkozik meg a világ?	721
6909. A házasság tilalma természetellenes	721
6913. A háromféle isteni rendről	722
6925. Az asszonyokról	722
6927. Luther doktor házasságáért mondott imája	722
6928. A házasság becsmérői	723
6931. [Luther doktor verses biztatása]	723
6935. Történetek, amelyeket eislebeni tartózkodásakor mesélt Martinus doktor úr arról, hogy Isten a házasságtörést milyen rettentően bünteti	723
6938. Másik történet	724
6941. A felső és alsó papság, valamint az apácák házassági tilalmának gyümölcse	726
6943. A felsőbbtség a maga törvényeihez és rendeleteihez tartsa magát	727
6944. A felsőbbségnek és a jogászoknak van a legnagyobb szükségük a bűnök bocsánatára	727
6945. A gonosz felsőbbtség sérelmet okoz az alattvalóknak	728
6947. A felsőbbségnek meg kell fizetni az adót és a járandóságot	728
6948. Az alattvalók szeretete és engedelmissége a felsőbbséggel szemben a legnagyobb érték és kincs	729
6952. A fejedelem az írnokok és a katonák szolgája	729
6953. Miksa császárról	730
6955. Az ész és a természetes értelem szerint vagy az írott jog és a törvények szerint jobb-e regnálni?	730
6956. Más történet	731
6957. Károly császár alázatossága	732
6959. János választófejedelem buzgótsága Isten igéjére nézve	732
6962. [A megegyezésről]	732
6963. A békesség kedvéért az egyik fél engedjen a másikának	733
6965. A haragról	734
6968. A betegeknek olyan ételt és italt kell adni, amelyet kívánnak, hogy jobban legyenek	734
6969. A törekenységről és a halandóságról, valamint arról, hogy az ember olyan, mint az üvegpohár	735
6975. Luther doktor jóslata saját haláláról	735
6982. Az örök pokoli gyötrelmről	735
7005. A pápai uralom alatti vakságról	736
7005. Másféle képmutató csalásról	736
7006. Isten olykor csodálatos nagy embereket ad	737
7009. Nemesurak fejedelmi jogokat akarnak	738
7013. Világi jogok	738
7018. Mik a jogtudósok?	738

7020. [Luther véleménye a jogászokról és a teológusokról]	739
7021. Mitől vannak a jogászok elbizakodva?	739
7026. Szigorú figyelmeztetés a jogászokhoz	740
7027. Más beszéd a jogászokról	742
7028. Hasznos intés egy jogtanulónak	742
7029. A jogászok és teológusok egyenletlenségéről	743
7034. A zenét ne vegyük semmibe	744
7035. A festőkről	744
7036. A könnyen érthető prédikátorok a legjobbak	745
7037. A képességek különbözőek	745
7044. Németország termékenységéről	746
7045. A németek valaha nagy termetűek voltak	746
7048. [Luther doktor verses életszabálya]	747
7054. A részegeskedésről	747
7062. Luther verse	748
7063. A wittenbergi sáncások hálátlansága Luther doktorral szemben	748
7064. Egy bolondról	749
Függelék	751
Luthernek a kötetben szereplő asztaltársai és a beszélgetések lejegyzői	753
Rövidítések	761
Forrás- és szövegkiadások	761
Bibliográfiák, kézikönyvek	763
Szakirodalom	765
Index biblicus	769
Kanonikus szentírási könyvek	769
Deuterokanonikus könyvek	774
Annotált személynévmutató	775
Helynévmutató	796
Tárgymutató	801

Lutherék asztalánál

Az „asztali beszélgetések” műfajának biblikus gyökerei vannak. A farizeusok azon botránkoznak meg, hogy Jézus egy asztalhoz ül a bűnösökkel (Lk 15,2). Ő egyrészt az „irgalmasságot akarok, nem áldozatot” (Mt 9,13) jegyében szétfeszíti a hagyományos vallási kereteket, másrészt fontos számára a másik ember, akivel párbeszédet folytathat.

A Magyarországi Evangélikus Egyház is beszélgető egyház kíván lenni. Ennek jegyében formálisan is megjelennek közösségi alkalmainkon az „asztali beszélgetések”, akár gyülekezeti szeretetvendégség, akár a kulturális párbeszéd már szinte védjeggyé vált formájában.

Mindezt ökumenikus módon, sőt annál is szélesebb körben tesszük, hiszen más felekezetekkel, vallásokkal és általában a másként gondolkodókkal is párbeszédet folytatunk. E nyitottság és dialóguskészség jelképe lehet a közös asztal. (Aligha véletlen, hogy egyházunkban ez utóbbi elnevezés a romák és a nem romák közötti együttélés új gyakorlatára is vonatkozik.)

Sok keresztény jogos vágya, hogy végre megvalósul a közösség az úrvacsorai asztalnál is.

A földi asztaloknál folytatott beszélgetések előkészíthetnek minket egy eszkatológiai távlatú asztalközösségre. Erről költői formában így vall Pilinszky János: „Ennél az asztalnál – Jézus isteni ígérete szerint – nem lesz többé se ellenség, se barát, se vér szerinti rokonság, se szülő, se feleség. Mindenki mindenkije lesz mindenkinek, áthatva az Atya, a Fiú és a Szentlélek egyetemesen beteljesült ígéretétől. Ennél az asztalnál mindenkinek akad egy szék, s mindenki a maga eleve kijelölt, ezerszer áldott helyére kerül – annyi vita, helycsere és zűrzavar után.” *(Imádságért)*

Amíg e mennyei asztalközösség megvalósul, addig is a merev hagyományoktól elszakadni képes újítás, a sokszor annyira hiányzó párbeszéd, valamint az egészséges derű jegyében újra felfedezhetjük azt a formát, amely Luther Mártonék wittenbergi otthonában természetessé vált. A háziasszony, serfőző – ugyanakkor szellemi társ – feleség, Bóra Katalin mellett helyet kaptak ennél az asztalnál a kollégák, a vendégek és nem utolsósorban a kosztos diákok. Többnyire a házigazda Luther „milyen újdonság hallatik?” kérdésére indult el a beszélgetés. Jó lenne, ha ez a hálózatoság és nyitottság határozná meg mai egyházi életünket is. Az *Asztali beszélgetések* olvasása belőlünk is előhívhatja a kérdést: „milyen újdonság hallatik?”, amelynek nyomán többet tudhatunk meg egymásról.

A Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottsága által gondozott sorozat újabb darabját így lehetne jellemezni: reformáció könyvtávoiságra.

Történelmi tény, hogy a wittenbergi diákok közt és Lutherék otthonában szép számmal voltak magyar diákok is. A hazai olvasó bizonyára örömmel fedezi fel a kötet olvasása során, hogy abban milyen sokszor szerepelnek Magyarországgal kapcsolatos utalások.

A legismertebb magyar asztaltársról, Dévai Bíró Mátyásról szól az anekdota, amely szerint Budán puskaporos hordóra kellett ülnie annak bizonyoságára, hogy az evangélikumért kész a mártíriumra is (684. o.).

Arra is találunk adatot, hogy „némely Wittenbergben tanuló magyar diákok kérték, hogy a szentséget két szín alatt szolgáltatassák ki nekik, de minthogy nem tudtak németül, és nem értették az úrvacsora szavait, ha németül hangzottak el, ezért azt kérték, hogy külön úrvacsorát tartsanak nekik latinul.” Ezt a kérést Luther doktor a gyülekezettől való elkülönülés miatt határozottan elutasította (470. o.).

Az asztalnál téma volt Mária magyar királyné személye, aki udvarában megengedte az evangélium prédikálását (664. o.). Érdekes az az apró momentum is, amikor arról olvasunk, hogy Luther magyar gyümölcsöt mutat fel „a kertjéből, amit Magyarországról hozott neki valaki. Úgy gondolta, hogy ez a mandragóra, amit Ráhel adott Leának.” (568. o.)

Egy magyar püspökkel kapcsolatban súlyos kritikát fogalmaz meg egy adoma, hiszen az illető „a csata előtt így vigasztalta a katonáit: »Kedves vitézeim, tartsatok ki ma és legyetek a kereszténység lovagjai, akik ma meghalnak, mindazoknak megígérem, hogy ma már az Úristennel a mennyben fognak vacsorázni.«” A püspök maga azonban aznap „böjtöt tartott” (646. o.). Egy helyen pedig saját magyar diákját is bírálja Martinus doktor, mondván, hogy „mindenféle furcsa, meghökkentő, ostoba és teljesen fölösleges” kérdéssel halmozta el őt (479. o.).

A törökkérdés kapcsán Luther kesereg az Európára lesújtó balsors miatt: mivel bűneinkkel gerjesztjük Isten haragját, „ezért hát jön a török, Isten büntető vesseje, Magyarországra nagy, erős sereggel” (543. o.). Más alkalommal már reményteljesebb következtetésre jut, hiszen „Magyarországon is, ahol pedig török uralom van, prédikálják az evangéliumot (655. o.).

Kívánjuk, hogy 2014 Magyarországon is prédikálják az evangéliumot – és olvassák Luthert.

Budapest–Győr, 2014. reformáció havában

Fabiny Tamás
püspök, a reformációi emlékbizottság elnöke

Gáncs Péter
elnök-püspök

Szemerei János
püspök

Szerkesztői előszó

1

Luther asztali beszélgetésein nem valódi beszélgetéseket kell érteni (a cím bevett magyar fordítása, a „beszélgetés” megtévesztő!), hanem beszédeket (*Tischreden*), hiszen a lejegyzők figyelme elsősorban arra irányult, hogy Luthernek mi volt a véleménye a szóban forgó témáról. A szövegekben az asztaltársak teljesen alárendelt szerepet játszanak, és csupán arra szorítkoznak, hogy egy-egy kérdéssel, megjegyzéssel megszólalásra ösztönözzék a reformátort. Nem kérdés viszont, hogy e beszédek az asztalnál nem monológként, hanem élénk eszmecsere keretében hangzottak el, de másrésről az is egyértelmű, hogy az étkezések közben folytatott beszélgetésekben Lutheré volt az utolsó szó és a meghatározó vélemény.

Az a spontaneitás, ahogy Luther megszólal, és asztaltársainak kérdéseit rendszerint tömören és csattanósan megválaszolja, valamint a tárgyalt témák sokszínűsége a reformáció iránt érdeklődő olvasók körén túl bárkit megfoghat és magával ragadhat, aki irodalmi élményt vagy akár unaloműző olvasmányt keres.

Luther ebédlőasztala köré nemcsak a családtagok gyűltek össze – Käthe, a gyerekek, „Lena ángyomasszony” (Käthe nagynénje), Luther itt nevelkedő unokahúgai és más rokonok –, hanem a házban lakó kosztos diákok, átutazó vendégek, valamint számos barát és tanítvány. Míg Käthe azon morgolódott, hogy „mire jó az, hogy szakadatlanul beszéltek, és nem esztek?”¹ addig Luther maga ösztönözte beszédre asztaltársait.

Az első Luther-életrajzot Johannes Mathesius² írta, mégpedig csehországi híveinek tartott prédikációsorozat formájában (1562–1564).³ A tizenkettedik prédikációban részletesen tárgyalja Luther asztali beszélgetéseit, és több szöveget is idéz, melyeket Mathesius 1540-ben maga jegyzett le, vagy társai jegyzeteiből másolt le magának.

¹ WA.TR 2: 2047. sz.

² A lejegyzők és asztaltársak életrajzi adatai e kötet végén összegyűjtve olvashatók.

³ MATHESIUS 3.

„Amikor ötvennyolcadik évébe jutott a doktor úr, és immár sokféle, korával járó testi gyengeség gyötörte, hogy a sok prédikálással, felolvasással és látogatással fel kellett hagynia gyengesége miatt: otthon maradt az ő házában.

Habár a csúz, a szédülés, az ájulás gyakorta keserítették őt, mégsem pihent: imádkozott minden áldott reggel és este s vacsora közben is gyakran, amint ehhez már ifjan hozzászokott a kolostorban; ezenfölül úgy mondta föl az ő kis katekizmusát, mint akármelyik tanuló, felolvasását meg-megszakítva. Zsoltároskönyvéből imádkozott, katekizmusából tanított, vigasztalta vagy intelmezte magát; és mivel az ő bibliafordítását akkoriban jobbította-helyesbítette legutoljára, csodálatos nagy szorgalomra volt szüksége, hogy a bibliának igaz együgyű velejét megadja tiszta szavakkal, azért sokszor kérte mások tanácsát, és az asztalnál gyakorta folyt arról a vita, hogyan is lehetne valamelyik héber szónak vagy mondásnak világos német értelmét megadni. [...]

Ritkán ült úgy asztalhoz, hogy könyvet ne hozott volna magával. [...] Bár a mi doktorunk gyakran ült súlyos és mélységes gondolatokkal az asztalnál, és megesett, hogy az egész étkezés alatt megtartotta a régi kolostori szilenciumot, úgyhogy az asztalnál egyetlen szó sem esett, mégis néhanapján fölötte vidám hangot ütött meg.

Ha beszédre akart ösztökélni minket, a csendet így szokta volt megtörni: »Milyen újdonság hallatik?« Az első szólítást elengedtük a fülünk mellett; ha mármost újból megkérdezte: »Mi újság a vidéken, tiszteletes urak?«, akkor az asztali népség idősebbjei beszélni kezdtek. Legfölül Wolf Severus doktor ült, aki a római császári felség nevelője volt; jártas-keltes udvari ember lévén, mindig szóba hozott valamit, amikor idegenek nem ültek az asztalnál.

Ha beszélgetés kezdődött, mértékkel és illő tisztességgel mások is kivették belőle részüket, amíg a doktornak is kedve nem támadt szólni: gyakorta fessegették az asztalnál ülők a Szentírás komoly kérdéseit, amelyeket a doktor sorra-rendre, röviden és velősen elmagyarázott; ha pedig valaki visszájára szólt, azt sem bánta, hanem talpraesett választ vetett ellenére. Gyakorta jöttek tisztas emberek egyetemről is, messzi vidékekről is asztalhoz, ahol igen szépséges beszédek és históriák hangzottak el. [...]

Habár jókora teste volt, keveset evett-ivott, és csak ritkán különlegesen, megelégtelt a közönséges étkekkel; este, ha nem tudott elaludni, nyugodt álma végett a kancsóba bele kellett nézegetnie, ami miatt sokszor mentegetőzött: »Ifjak, ne vegyétek zokon, hahogy a választófejedelem és én, öreg emberek, néha nagyobb kortyokat nyelünk, mert a mi vánkosunkat és derékaljunkat a kancsóban kell keresnünk.« Sok időt eltöltött jóra való, idegen emberek társaságában, és gyakorta hallatott vidám és bölcs mondásokat az asztalnál.⁴

Luther visszafogottság nélkül fejtette ki véleményét mindenről, ami szóba jött, vagy ami különben is foglalkoztatta. Néha összefüggő előadást tartott egyik-másik kérdésről, ilyenkor megakadt az ebéd, mert mindenki figyelmesen hallgatta, míg Käthe közbe nem avatkozott, hogy a tálakban ki ne hűljön az étel.

⁴ *Asztali beszélgetések 5–7. Márton László ford.*

A társaság vegyes voltából és a társalgás fesztelenségéből következett, hogy olyan témák is szóba jöttek, melyekről irataiban, prédikációiban és előadásában a reformátor másutt nem szólt, vagy itt egészen más oldalról közelítette meg a kérdést. Ezért aztán egész korán meggyökerezett a szokás, hogy egyik-másik vendég saját maga számára utólag lejegyezte a hallottakat, így a fennmaradt gyűjteményekben elszórta akadnak szövegek, amelyek valószínűleg az 1520-as évekre mennek vissza. Az asztalnál való rendszeres, az egyetemi előadásokon szokotthoz hasonló jegyzetelés azonban csak az 1530-as évek elején kezdődött.

2

Az első datálható (ám biztosan nem legkorábbi) feljegyzést Luther asztali beszélgetéseiről Cordatus rögzítette 1531. augusztus 14-én.

„Egyszer a következőt jegyeztem fel a füzetemben:

Luther Philippusnak: Te akkor vagy rétor, amikor írsz, nem pedig amikor beszélsz. [...]

De Philippusnak nem tetszett, amit írtam. Miután újra meg újra követelte tőlem a füzetemet, melybe a hallott dolgokat szoktam felírni, végül a kezébe adtam. Egy kicsit olvasgatta, majd beleírt egy disztichont:

»Nem hasznos, Cordatus, mind a füzetbe jegyezni.

Néhány témát itt, jobb, ha takar feledés.«⁵

Magam persze mindig tisztában voltam vele, valahányszor az asztalnál álltam vagy vendégként velük ültem és a hallottakat jegyzeteltem, hogy ez vakmerő vállalkozás. De annak mérlegelése, mekkora haszonnal is jár ez, legyőzte féltékenységemet. A doktor sem érezte egyetlen célzással sem, hogy tevékenységem ellenére van. Sőt, én törtem mások számára az utat, akik ugyancsak megpróbálkoztak vele, elsősorban Veit Dietrich magiszter és Johannes Schlaginhausen, akiknek morzsáit⁶ egyszer remélhetőleg egyesíthetem a sajátjaimmal. A hívek egész nyája hálás lesz majd ezért nekem.

Erre azért tértem itt ki, mert Philippus versikéje meglehetősen elbizonytalanított. Manapság azonban senki sem követi a példánkat. Ha valaki ezt egykor akaratom ellenére lemásolná, az hozzám hasonlóan tegye ezt egyszerű és őszinte lélekkel. És velem együtt tartsa többre Luther szavait Apollón orákulumainál, mégpedig, és ezt nyomatékosan teszem hozzá, nemcsak a komoly teológiai kijelentéseket, hanem valójában azokat is, melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok.”⁷

⁵ *Omnia non prodest, Cordate, inscribere chartis,*

Sed quaedam tacitum dissimulare decet. WA.TR 2: 310, 12–13 (2068. sz.).

⁶ Vö. Jn 6,12: ez a bibliai ige egyébként Aurifaber kiadásának mottója!

⁷ WA.TR 2: 2068. sz.

Saját bevallása szerint Cordatus szinte halálra írta magát. Gyűjteményét e szavakkal zárja: „Isten gyógyítsa meg a jobb karomat, a szakadatlan írástól teljesen megbénult. 1537. DEO GLORIA. FINIS.”⁸

A körülményeknek ez a részletes ismertetése azért is fontos, mert kiderül belőle, hogy – Melanchthonnal ellentétben – Luther egyetértett elhangzott szavainak rögzítésével. Luthernek semmi kifogása nem volt, épp ellenkezőleg. Ironikus megjegyzéseivel: *Hoc scribite et notate!* 'Ezt írjátok és jegyezzétek föl!'⁹ inkább ösztönözte a jegyzetelőket. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a feljegyzések közzétételét is jó szemmel nézte volna. Erre a kérdésre is áll az a véleménye, melyet 1537-ben általában fogalmazott meg a kalózkidadásokkal kapcsolatban:

„Krisztusra kérem a kedves tolvajokat, mert tudom, hogy őszinte és tisztességes szándékkal járnak el, hogy sem életemben, sem halálom után ne tegyenek közzé könnyelműen gondolataimból semmit, amit akár életemben csellemel csikartak ki tőlem, vagy halálomban tulajdonítottak el korábban kölcsönkért irataimból. [...] Mert ha ez nyilvánosságra kerülne, akkor én lennék a világ legkeresettebb széphistóriája. Nem mintha indulatomban istentelen vagy rosszmájú gondolatokra ragadtatnám magam, hanem a túl nagy bölcsesség bolondság, mint magam is belátom, miután elpárolgott már a kreativitás heve. [...] Ezért megismétlem kérésemet, hogy barátaim közül senki gondolataimból hozzájárulásom nélkül semmit ne tegyen közzé, ellenkező esetben viszont nyilatkozatban vállalja magára tette terhét és kockázatát.”¹⁰

A beszélgetések Cordatus által 1531-ben kezdett feljegyzése Luther haláláig folytatódott. Ez azt jelenti, hogy számunka az „öreg Luther” megnyilatkozásai maradtak fenn életének utolsó másfél évtizedéből. Azaz nem halljuk itt az istenkérdéssel küzdő szerzetest, a Szentírás mélységeit faggató professzort vagy a pápával és császárral összeakaszkozó reformátort, csupán az „öreg Luthert”, ennek szem előtt tartása igen fontos akkor, amikor a szerzetesi évekről vagy az első küzdelmekről olvasunk, hiszen ezek évtizedek távlatából és utólagos tanulságok levonása után felidézett emlékek.

Természetesen nem a szóról szóra elhangzott mondatok olvashatóak itt, hiszen a feljegyzéseket időközben egymással egybevetették, kiegészítették, átdolgozták. Az eredeti jegyzetek sajnos kivétel nélkül elvesztek.

A későbbi átdolgozások és átszerkesztések dacára ezek mégsem fiktív beszélgetések! Minden megszólalás a beszélgetés (sokszor már nem rekonstruálható) folyamatában kapott teljes értelmet, üzenete az adott pillanatnak volt szánva. Mivel Cordatus és követői nemcsak „a komoly teológiai kijelentéseket” rögzítették, hanem azokat is,

⁸ WA.TR 3: 3416a sz.

⁹ WA.TR 1: 246. sz.

¹⁰ *Conciunculae*, WA 45: 422k. Csepregi Zoltán ford.

„melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok”, ezért e szövegeken átüt Luther nyelvi kreativitása mind humorával és játékoságával, mind a trágárságba hajló gorombaságával.

3

A sok lejegyző között különleges szerep jut azoknak, akik már Luther életében elkezdtek másolni, elrendezni a többiek szövegeit is, hogy így nagyobb gyűjteményeket, esetleg tematikus összeállításokat hozzanak létre, megteremtve ezzel a későbbi nyomtatott kiadások alapjait. A legfontosabb neveket megint csak Mathesius prédikációja sorolja föl:

„Engem az Úristen ez esztendőben [1540] küldött Luther doktor asztalához, Justus Jonas doktor és Georg Rörer magiszter ajánlásával, amiért Istennek és az én pártfogóimnak életem fogytáig hálás maradok. Amit ott hallottam és láttam, szorgalmasan feljegyeztem. Isten megajándékozott szorgos emberek segítségével sok jó beszélgetéssel, melyeket korábban a nürnbergi Veit Dietrich magiszter, a freiburgi Weller doktor, a pirnai Anton Lauterbach, majd később a nürnbergi Hieronymus Besold, Plato magiszter és a doktor más kosztos diákjai írtak fel. Az osztrák Ferdinand von Maugis főleg sok bibliai hely magyarázatát jegyzetelte, ahogy Georg Rörer magiszter is lelkiismeretesen összegyűjtött sok értékes megjegyzést az írásaival és teológiai tanácsaival kapcsolatban, és különösen, amit a bibliafordítás közben beszélt.”¹¹

A fenti listából éppen hiányzó Cordaturáról ímént már szóltunk. A WA.TR első kötetében közreadott úgynevezett Veit Dietrich-gyűjtemény összeállítását és rendezését a kutatás ma elsősorban Georg Rörernek tulajdonítja.¹² A Lauterbach-gyűjteménynek nevezett korpusz (mely természetesen mások lejegyzéseit is tartalmazta) tematikus rendezését Joseph Hänel, Lauterbach fiatalabb pirnai kollégája végezte el.¹³ Ez képezte alapját egy kétkötetes latin kiadásnak (1571), mely Aurifaber német szövegének árnyékában mégsem válhatott népszerűvé. A negyedik nagy egység, a Mathesius-korpusz (mely névadóján kívül szintén sok más lejegyző munkáját is megőrizte) egy másolata a lipcsei városi könyvtárban maradt fenn. Itt volt könyvtáros Ernst Kroker (1859–1927, mellesleg anyai ágon maga is Mathesius-leszármazott), aki elsőként ezt a gyűjteményt dolgozta fel és adta ki külön 1903-ban. Ezzel kezdődött több évtizedes – haláláig folytatott – kutatói és szerkesztői munkája, melynek eredménye a WA.TR kötetekben vált közkincsé.

A *Weimari kiadásban* (amely a kéziratokat létrejöttük feltételezhető időrendjében

¹¹ MATHESIUS 3: 275k. Csepregi Zoltán ford.

¹² Vö. MICHEL 2012; MICHEL 2013.

¹³ Vö. BARTMUSS 2012; BARTMUSS 2013.

közli) a következő sorrendben, folyamatos sorszámozással jelennek meg az egyes gyűjtemények:

WA.TR 1: 1–656. sz.: Veit Dietrich lejegyzései nagyrészt 1531–1533-ból.

WA.TR 1: 657–684. sz.: Korábban Nicolaus Medlernek tulajdonított lejegyzések, melyeket ma inkább Georg Rörer saját jegyzeteinek tart a kutatás. Az 1530-as évek első felében keletkeztek.

WA.TR 1: 685–1231. sz.: Nagyrészt Veit Dietrich lejegyzéseire visszamenő korai gyűjtemény az 1530-as évek első feléből, melynek összeállítója talán Nicolaus Medler vagy Georg Rörer lehetett.

WA.TR 2: 1232–1889. sz.: Johannes Schlaginhaufen lejegyzései 1531–1533-ból, melyek 1888-ban külön kiadásban is megjelentek.

WA.TR 2: 1890–1949. sz.: Ludwig Rabe gyűjteménye az 1530-as évekből.

WA.TR 2: 1950. sz. – 3: 3416. sz. és függelékként még 3417–3464. sz.: Conrad Cordatus gyűjteménye, amely 1883-ban külön kiadásban is megjelent. Cordatus itt saját, főleg 1531–1533-ból származó lejegyzéseit stilárisan messzemenően átdolgozta, továbbá mások, elsősorban Anton Lauterbach és Hieronymus Weller szövegeivel dúsította, ezért kézírata inkább minősül korai, az 1530-as években keletkezett gyűjteménynek, mint az asztalnál vezetett „naplónak”.

WA.TR 3: 3465–3659. sz. és függelékként még 3660–3682. sz.: Anton Lauterbach és Hieronymus Weller lejegyzései 1536–1537-ből. Lauterbach 1531-től kezdve hol tartósan, hol futólag másfél évtizeden át volt jelen Luther házában, tehát lejegyzései a teljes „asztali beszélgetések korszakot” végigkísérik. Legkorábbi szövegei a Cordatus-gyűjteménybe kerültek be, 1536-tól kezdve viszont önálló kézíratai maradtak fenn. Hieronymus Weller lejegyzései ezzel szemben már korán a nagyobb gyűjtemények részeivé váltak, külön nem hagyományozódtak.

WA.TR 3: 3683. sz. – 4: 4201. sz. és függelékként még 4202–4318. sz.: Anton Lauterbach 1538-as naplója.

WA.TR 4: 4319–4719. sz. és függelékként még 4720–4756. sz.: Anton Lauterbach 1539-es naplója.

WA.TR 4: 4757–4857. sz.: Caspar Khummer gyűjteménye, melyet összeállítója, az ortrandi lelkész 1554-ben másolt le egy számunkra ismeretlen kéziratból. Főleg Lauterbach lejegyzéseit tartalmazza az 1540-es évekből.

WA.TR 4: 4857a–4857p sz.: Darabok két kisebb vegyes kéziratból, melyek valószínűleg Ferdinand von Maugis és Georg Plato lejegyzéseire mennek vissza.

WA.TR 4: 4858. sz. – 5: 5341. sz.: Johannes Mathesius lejegyzései. Saját jegyzetei 1540 nyarán keletkeztek, de gyűjteményét mások kézírataiból is másolta, létrehozva így egy nagyobb korpuszt, mely 1903-ban külön is megjelent. Luther életéről tartott prédikációsorozatában is sokat merített ebből.

WA.TR 5: 5342–5378. sz.: A Mathesius-féle kézírathagyományban maradtak fenn többek között Luther „önéletrajzi” visszaemlékezései 1540 nyaráról, melyek lejegyzője mégsem Mathesius, hanem más ismeretlen asztaltársak.

WA.TR 5: 5379–5603. sz. és függelékként még 5604–5658. sz.: Caspar Heydenreich lejegyzései 1542–1543-ból, melyek beleolvadtak a Mathesius-korpuszba.

WA.TR 5: 5659–5675. sz.: Valószínűleg Hieronymus Besold lejegyzései 1542–1545-ből, szintén a Mathesius-gyűjteményben maradtak fenn.

WA.TR 5: 5676–5941. sz.: Kisebb kéziratok részletei az 1540-es évekből, melyek részben a Mathesius-hagyományra, részben Aurifaber saját szövegeire mennek vissza.

WA.TR 5: 5942–5989. sz.: Georg Rörer (aki szisztematikusan gyűjtötte és rendszerezte Luther szövegeit) kéziratkötetéből származó darabok, részben Rörer saját lejegyzései.

WA.TR 5: 5990–6507. sz.: Anton Lauterbach úgynevezett „B” gyűjteménye, amely korábbi lejegyzései mellett az 1540-es években tett wittenbergi látogatásai során készült jegyzeteit is tartalmazza. Ez a gyűjtemény eredeti lejegyzések és korábbi másolatok tematikus egybeszerkesztése, mellyel Lauterbach mint pirnai szuperintendens segédlelkészét, Joseph Hänelt bízta meg.

WA.TR 6: 6508–7075. sz.: Johannes Aurifaber kiadásának azon darabjai, melyek változata a kézíratos hagyományban nem bukkan fel, egy részük Aurifaber saját lejegyzése 1545–1546-ból.

A *Weimari kiadás* hat kötetében (WA.TR) Ernst Kroker a hatalmas kézíratos anyagot tehát lejegyzők szerint csoportosította, ezzel megtette az első lépést a tudományos feldolgozás és kiadás útján.¹⁴ Ma minden kutatás ebből indul ki annak ellenére, hogy semmilyen szempontból nem nevezhető teljesnek és véglegesnek. Hogy nem tartalmaz mindent, ami a 16. századi elődöknek rendelkezésére állt, azt az egyszerű tény is bizonyítja, hogy a Johannes Aurifaber 1566-os kiadásában olvasható szövegek mintegy egyötödére nem akadt kézíratos lejegyzés, ezeket Kroker a hatodik kötetben jobb híján Aurifaber szerkesztett és nyomtatott változata alapján közölte. E munka lezárása után is kerültek és kerülnek elő még ma is újabb kéziratok (a ma ismert 110 kéziratból Kroker még csak 40-et tudott használni), az ezek után való szisztematikus nyomozás jelenleg is tart.¹⁵ Folyik továbbá a vita is arról, hogyan lehet az új leleteket közzétenni, mert az anyag bősége és a szöveghagyomány összetettsége, mellyel Kroker is küzdött (valamint a feltárás említett folyamatos feladata), szinte nem is tesz lehetővé hagyományos értelemben vett tudományos szövegkiadást.¹⁶

¹⁴ JUNGHANS 2000; JUNGHANS 2001; JUNGHANS 2013.

¹⁵ GEHRT 2013; KOCH 2013; SCHÄUFELE 2013a; SCHÄUFELE 2013b.

¹⁶ GLASER 2013; WILHELMI 2013.

4

Mint említettem, Luther halála után húsz évvel jelent meg az asztali beszélgetések első kiadása. Szerkesztője, Aurifaber 1537-től 1540-ig wittenbergi diák, majd 1545–1546-ban Luther famulusa volt (aki utolsó útjára is elkísérte Eislebenbe). Végül munkatársa lett a reformátor halála után megjelent jénai Luther-kiadásnak. Lelkesen gyűjtött minden Luther-kéziratot (1556-ban és 1565-ben leveleket is adott ki). Az 1566-os kötetet elsősorban saját asztal melletti lejegyzéseire alapozta, de minden számára elérhető gyűjteményt figyelembe vett (a Lauterbach–Hänel-korpusz, a Dietrich- és a Besold-gyűjtemény voltak fő forrásai). A megjelentnél nyilván jóval nagyobb anyaggal rendelkezett, mert egy második kötetet is tervezett, amire végül nem került sor.

Kiadását 80 fejezetre osztotta, kezdve a teológiai témákon, mint Szentírás, Szentháromság, Szentlélek, folytatva a társadalmi csoportokkal, mint szerzetesek, fejedelmek, nemesek, tudósok, és befejezve az élet eseményeivel, mint hivatás, házasság, betegség, halál. Áttekinthető elrendezés, tárgyszavak a margón, végül egy regiszter segít az eligazodást, hogy a hit és az élet bármely kérdésére választ kapjunk Luthertől. A latin és német előzményekből Aurifaber egységes német szöveget gyűrt.

Aurifaber kiadása hatalmas hatást gyakorolt. Háromszáz éven keresztül mindenki ebből olvasta és ebből ismerte Luther asztali beszélgetéseit, természetesen az Aurifaber kínálta nyelvezeten és elrendezésben. Ott volt minden lelkésznek a polcán, és sűrűn forgott a kézben, főleg szombat esténként, hatásos idézetek után kutatva. A kéziratok eközben lappangtak, és még boldog tulajdonosaik is inkább Aurifaberhez nyúltak, mert ő nemcsak terjedelemben kínált többet, hanem világos tartalmi szerkezetet és olvasmányos stílust is adott. A kéziratokat ezzel szemben – a egyes asztaltársaságnak és a beszélgetések csapongó jellegének megfelelően – tartalmi tarkaság és nyelvi összevisszaság jellemzi, de éppen ezzel őrizték meg a szövegek időrendi sorrendjét és a dialógusok hitelességét.

Semmi kétség, hogy Aurifaber nagy igyekezettel és gondtal járt el, de az anyag megformálásában, az egyes beszédek tartalmi szempontok szerinti összekapcsolásában vagy feldarabolásában a 16. század elvei alapján járt el, mely szöveghűségéről és szerzői jogokról még nemigen gondolkodott. Aurifaber nemcsak ott egészítette ki a beszédeket, ahol nyilvánvaló hézagok mutatkoztak, hanem ott is, ahol Luther szerinte nem elég világosan vagy nem elég helyesen fogalmazott. Egészen pontosan: Aurifaber azt a Luthert szólatatja meg, amilyenek őt az egy nemzedékkel későbbi lutheránus ortodoxia látni szerette volna. Ha összevetjük Aurifaber forrásait azzal az eredménnyel, amit ő ezekből létrehozott (mint említettem, kiadásának mintegy nyolcvan százalékára található fennmaradt kéziratos hagyomány), akkor egyértelműen látszik a korszakos távolság és a változtatások teológiai tendenciája.

Mert Aurifaber nem egyszerűen az asztalán lévő szövegeket osztotta 80 fejezetre, hanem a lutheránus ortodoxia szempontjai szerint válogatott és stilizált. Nála a pápa és a késő középkori skolasztikus teológia ellen küzdő Luther került a középpontba mint példakép, az ő követésére buzdított. De nemcsak a római egyház képviselőiben látott hamis tanítókat, hanem azokban is, akik elismerték az augsburgi interimet (1548) vagy a délnémet úrvacsora-felfogást, ezeket az úgynevezett szünergisták elleni kiszólásait elsősorban Georg Maiornak és Melancthonnak címezte. Aurifaber Lutherének vesszőparipája a hálátlanság (jelen kiadás tárgymutatójában ezeket a helyeket kissé eldugva, az „ember – hála” tárgyszó alatt találjuk). A pápa jármából megszabadított keresztények szerinte ugyanúgy vágnak vissza az evangélium világosságáról a sötétségbe, mint Mózes népe egykor az aranyborjúhoz és az egyiptomi húsos fazekakhoz.

Aurifaber átdolgozásaiban két tendencia ismerhető föl. Egyrészt törölte azt, ami őt magát megbotránkozttatta vagy reménybeli olvasóit megbotránkozttathatta. Egy kísértésekkel küzdő fiatalembernek Luther egyszer ezt a tanácsot adta: „Egyél, igyál, menj társaságba, és ha felvidít az, ha egy lányra gondolsz, ne fojtsd el a gondolatot!”¹⁷ Aurifaber a mondat elejére beszúrja még az isteni ígével való foglalkozást, amivel hangsúlyozza Luther általános felfogását, hogy az élet minden nehézségére a Szentírásból keressünk vigaszt, a mondat végéről pedig természetesen elhagyja a lányra gondolat mint botránnyos elemet. Hogy Luther itt egy elterjedt középkori gyónási tanácsot ad tovább, azt Aurifaber nem ismerte föl, ő már egy másik egyházi kultúrába nőtt bele.¹⁸

Ha viszont polémiáról volt szó, akkor Aurifaber inkább szaporította, mint meghúzta a szöveget. 1539-ben Luther arról beszélt az asztalnál, hogy a lipcsei városi tanács igen fukarul javadalmazta prédikátorait, Caspar Crucigert és Friedrich Myconiust, így fél, hogy a jövőben ugyan milyen papokat találunk majd. Fejtegetését egy latin szállóigével zárta: *dignas habent labra lactucas*, melynek jelentése: 'amilyen a száj, olyan a saláta', és mint szólás az „amilyen a mosdó, olyan a törülköző” vagy a „megtalálja a zsák a foltját” magyar közmondások megfelelője.¹⁹ Aurifaber itt sem szó szerint fordított, sem nem hasonló jelentésű német közmondást alkalmazott, hanem nekieresztette a tollát: „Minek a tehénnek muskotály, jobb szereti a zabszalmát. Hasonló a hasonlóval szeret barátkozni. Szólt az ördög és lenyírta magának egy fekete disznó gyapját.” Nemcsak bő lére eresztette a szöveget, hanem vitriolt is csepegtetett belé. Egy elegáns latin idézetet gorombaságok sorával helyettesített. Aurifaber asztali beszélgetései sokat tettek azért, hogy a köztudat Luthert inkább asszociálja a durva szókimondással, mint a humanista műveltséggel.²⁰

¹⁷ WA.TR 1: 122. sz.

¹⁸ BU 39k; STOLT 1989, 288k.

¹⁹ WA.TR 4: 4703. sz.

²⁰ JUNGHANS 2000, 34; JUNGHANS 2013, 10.

5

Aurifaber szerkesztési módszeréről elég ennyit. Másrésről az is nyilvánvaló, hogy az eredeti lejegyzésekhez való visszanyúlás sem jelent abszolút garanciát a hitelességre, Luther valamikori megszólalásainak felidézésére (lásd az alább mondandókat a lejegyzések körülményeiről és nyelvéről). A bökszavas jegyzet csak rövid kivonata a szóban elhangzottaknak, melyben minden lejegyző a saját szempontjaira figyelt, a maga számára érdekes gondolatokat rögzítette. Amikor például Veit Dietrich házasodni készült, akkor, ahogy a legendás Mórickenak, úgy neki is mindenről a házasság, a társadalmi nemi szerepek jutottak eszébe (lásd alább 217. és 233. sz.), míg a párhuzamosan készült jegyzetekben másoknál erről egy szót sem olvasni.

Éppen azok a lejegyzések, melyek tartalmilag és stílusban a legkerekesebbnek tűnnek, a legkevésbé hitelesek, hiszen ezek megfogalmazása már biztosan nem az asztal mellett, hanem utólag, a lejegyzők emlékezetére hagyatkozva készült (akikre így kicsiben mindaz áll, amit fent nagyban Aurifaberről mondtunk).

Az asztalnál még akkor is németül beszéltek, ha éppen egy latin nyelvű szöveg volt terítéken, sokszor azonban inkább – a társaság összetételétől is függően – egy latin–német keveréknyelven. Az egyetem nyelve latin volt (nemcsak az oktatásban, hanem a mindennapos érintkezésben is), az asztaltársak azonban Luther családtagjaira tekintettel németül fűzték a szót, vagy vegyítették a nyelveket. A jegyzetelők viszont csak az iskolában megismert latin gyorsírást tudták alkalmazni, ezért a német szöveget is a latin rövidítések segítségével írták le. A ránk maradt (többnyire latin nyelvű) feljegyzések tehát az egykor többnyire németül elhangzott beszélgetéseket rögzítik. Ennek a gyorsírásnak köszönhető az eredeti szövegek néha érthetetlenül tömör, távirati stílusa is.²¹

Ugyannak a beszédnek egyidejű lejegyzései néha egészen eltérnek egymástól. Ami az egyik asztaltárs szemében fontos részletnek tűnt, az a másíknak nem, és fordítva. A kezdetleges gyorsírás szükségszerű hézagait úgy töltötték ki, hogy időről időre kölcsönadták egymásnak füzeteiket. Egyik-másik asztaltárs (még jóval Aurifaber kiadói vállalkozása előtt, elsősorban Cordatus, Lauterbach és Röser) idővel tudatosan kezdte gyűjteni, másolni a szövegeket, kiadásukra gondolva egybevetette a párhuzamokat, emlékeiből egészítette ki a hiányokat, csiszolta a stíluson, ezzel újabb szövegváltozatokat hozott létre, azaz szövegkritikai szempontból „rontott” rajtuk. Az asztali beszélgetések szövegahagyománya így hihetetlenül bonyolulttá, áttekinthetetlené vált, az evangéliumokéhoz hasonló, abban is, hogy egyetlen eredeti lejegyzés vagy kortárs gyűjtemény sem maradt fenn, minden csak későbbi másolatokban érhető el.

Kroker kiadásában folyamatos a sorszámozás (a kötetszámot ezért csupán kényelmi

²¹ BU 42–46.

szempontból szokás megadni), mely 7075-ig tart és pontosan 6975 tételt takar, ugyanis a 4204–4303 számokat tévedésből átugrotta (ugyanilyen hiba található a weimari levéلكiadásban is). Ez mégsem jelent ugyanennyi beszélgetést, mert le kell vonni belőlük a prédikációkból, levelekből a lejegyzők vagy a gyűjtők által átvett vendégszövegeket, valamint sok párhuzamos lejegyzést, legyenek ezek valódi párhuzamok (amikor egyidejűleg többen jegyezték le ugyanazt a beszélgetést, például e kötetben 5147. sz. és 5368. sz.) vagy látszólagos párhuzamok (amikor egymás füzetéből másolták ki a lejegyzők, például e kötetben 1762. sz. és 1810. sz.). Az a tétel érvényes itt, ami minden másolatra, plágiumra, hamisításra, klónozásra áll: a látszólagos párhuzamok mindig jobban hasonlítanak egymásra, mint a valódiak. Sok ilyen párhuzamot Kroker is felismert és jelzett a kiadásában, de bárki felfedezhet még továbbiakat figyelmes olvasással.²² A párhuzamok problémája is (a valódiak és látszólagosak elkülönítése) hasonlít ahhoz a jelenséghez, amit a szinoptikus evangéliumokból ismerünk, ahol a párhuzamos helyek részben maguk az egymás szövegeit felhasználó evangélisták, részben pedig a későbbi másolók számlájára írhatók, akik még inkább harmonizálni igyekeztek az evangéliumok szövegét. Óvatos becslés alapján ténylegesen mintegy háromezerre tehető a WA-ban kiadott asztali beszélgetések száma.

6

Eltakarja-e a sok változat előlünk az eredetileg elhangzott beszédet, az *ipsissima vox Lutheri*-t, vagy éppen ellenkezőleg, segít a rekonstruálásában? Ezt a dilemmát, valamint az asztali beszélgetések hitelességének kérdését is a következő, egy legendás reformációtörténeti eseményt, az úgynevezett „toronyélményt” felelevenítő példán szeretném bemutatni.²³ Induljunk ki Cordatus asztaltársként lejegyzett, ám már stílusosan felfrissített szövegéből:

„»Igaz« és »Isten igazsága« ezek a szavak villámcsapásként hatottak lelkiismeretemre. Megborzadtam, amikor hallottam őket. Ha Isten igazságos, akkor büntetnie kell. De amint egyszer ebben a toronyban – ahol a szerzetesek elvonuló helye [*secretus locus*] volt – tépelődtem ezek fölött az igék fölött: »Az igaz ember hitből él« (Hab 2,4; Róm 1,17) és »Isten igazsága etc.« (Róm 3,21), Isten kegyelméből ezt gondoltam: Ha nekünk mint igazaknak, hitből kell élnünk, és ha Isten igazsága minden hívőnek üdvösségére van, akkor az nem lehet a mi érdemünk, hanem csak Isten irgalmassága. Mert Isten igazsága az az igazság, mellyel minket Krisztus által igazzá tesz és megvált. Így ezeket az igéket megszerettem. A Szentírás értelmét ebben a toronyban tette világossá előttem a Szentlélek.” (Lásd alább 3232a sz.)

²² BÄRENFÄNGER 2013.

²³ A „toronyélményről” legutóbb: ITTÉZ 2013; LEPPIN 2013.

Ebben a változatban csak rejtett utalásként fordul elő az a motívum, amelyet az elmúlt fél évszázadban hevesen kutattak és vitáltak a reformációtörténészek és Luther-értelmezők, nevezetesen, hogy a reformáció áttörő élményének, a hit által való megigazulás felismerésének helyszíne az árnyékszék volt. Cordatus csak a *secretus locus* magyarázó beszúrással tér ki a kérdésre, ami az ő gondolatmenetében teljesen felesleges, a levegőben lóg, de Cordatus bizonyára azt gondolta, hogy valamiért meg kell magyarázni az árnyékszék elhelyezkedését. Sokkal egyértelműbb a helyzet Lauterbach másolatában, ahol a *secretus locus* helyett izzasztókamra/fürdőház (*hypocaustum*) olvasható, és ezért a torony áll a figyelem középpontjában.²⁴ Teljesen világossá teszi Cordatus eljárását, azaz a kényes magyarázkodást a Khumer-gyűjteményben (egy viszonylag kései kéziratban) fennmaradt másolat zárómondata: *auff diser cloaca auff dem thorm gegeben*.²⁵ Itt fordul elő tehát a sokat vitatott árnyékszék, ráadásul a toronnyal egyenrangúan. A kép kikerekítéséhez azt is meg kell jegyezni, hogy Aurifaber a maga átdolgozásában (A 188b) sem tornyot, sem árnyékszékét nem említi, ami annak fényében, amit fent írtam a szerkesztési módszeréről, nem sokat jelent, azt mégis valószínűvé teszi, hogy a korai lutheránus ortodoxia korában nem volt még a toronyélménynek kanonikus lokalizációja, kizárt, hogy Aurifaber szándékosan hagyta volna ki a történetből a toronyra történő utalást. Feltehetőleg a forrásában sem volt olvasható. És lám, az elérhető legkorábbi változat, Schlaginhaufen még szerkesztetlen lejegyzése 1532-ből egész jól kijön torony híján is:

„E szavak: »igaz« és »Isten igazsága«, mint mennydörgés hatottak lelkiismeretemre. Amikor hallottam, megijedtem és azt gondoltam: »Ha Isten igaz, akkor meg fog büntetni.«

»Az igaz ember hitből él.« (Hab 2,4; Róm 1,17) »Isten igazsága a törvény nélkül jelent meg.« (Róm 3,21)

Majd ezt gondoltam: »Ha hitből kell élnünk, akkor Isten igazságának minden hívő üdvösségére kell lennie.« Erre felhorgadt bátorságom: »Isten igazsága tehát az, mellyel minket megigazít és üdvözít.« Ekkor e szavak máris vidámabb arcukkal fordultak felém. Ezt a tudományt a Szentlélek ezen az árnyékszéken [*cloaca*] öntötte belém.” (Lásd alább 1681. sz.)

Itt tehát csak árnyékszékéről van szó, torony nélkül. Még tarkább lesz a kép, ha hozzávesszük Rörer 1550 körüli másolatát ugyanerről a Schlaginhaufen-féle lejegyzésről, az árnyékszékéből itt kert lesz (*in horto*). Nyilvánvalóan Rörert is zavarta az árnyékszék, mint Cordatust az elsőnek idézett változatban, és valami megoldásra törekedett, kézenfekvőnek tűnt számára a kert az Ágoston-féle *Vallomások* híres kertjelenetéből, azaz a megtérések *par excellence* helyszíne.²⁶ Hogy toronnyal helyettesítse az árnyékszékét,

²⁴ WA.TR 3: 3232c sz.

²⁵ WA.TR 3: 3232b sz.

²⁶ *Confessiones* VIII,8,19–12,30; *Vallomások* 231–243.

neki még eszébe sem jutott. Luther titkáráként és írásos hagyatéka szorgalmas össze-
gyűjtőjeként fogalma sem volt még a toronyélmény majdan diadalmas tradíciójáról.

Cordatus magyarázkodása és Rörer irodalmi allúziója a kínosan ható árnyékszék kiiktatására teljesen feleslegesnek tűnik egy tartalmi párhuzam fényében, mely Lauterbach 1538-as naplójában olvasható: itt az árnyékszék (ráadásul a még közönségesebb német *scheißhaus* szóval kifejezve) egészen egyértelműen átvitt értelemben szerepel mint a földi élet metaforája.²⁷ Isten ugyanis a legalantasabb helyen is képes minket a legtökéletesebb adományokkal megajándékozni. És mondanivalójában ez nem más mint: „...ezt a tudományt a Szentlélek ezen az árnyékszéken öntötte belém.” Itt lesz világos, hogy az „Isten igazsága” felismerés felidézésében is szándékosan ugyanezt a megbotránkoztató metaforát alkalmazta Luther (hogy ezzel ókori és középkori tradícióra ment vissza, Heiko A. Oberman mutatta ki előbb tübingeni székfoglaló előadásában (1967), majd több tanulmányában).

Luther ezzel irritálta viszont kortársait és tanítványait, akik próbáltak valamit kezdeni a zavaró szöveggel. Két kísérletet láttunk: előbb Cordatusét a toronnyal, aki a számára jól ismert wittenbergi kolostorépületben igyekezett elhelyezni a történetet, és később Rörerét, aki olvasmányaihoz folyamodva irodalmi megoldással élt, a kerttel hozakodott elő. Hogy ezt 1550 táján megtehetette, arra utal, hogy ekkor még Wittenbergben sem szilárdult meg a toronyhagyomány. És valószínűleg Aurifaber sem ismerte, akinek bevált szerszáma volt az olló: eltávolította a botrányos árnyékszékét anélkül, hogy szükségét érezte volna bármivel helyettesíteni, azaz a történetet valós vagy fiktív helyhez kötni.

Az eredeti asztali beszélgetés rekonstrukciója – és itt térünk vissza a hitelesség kérdéséhez – tehát két szinten képzelhető el. Egyrészt szó szerint: az elhangzott mondatok valószínűleg nem utaltak toronyra, ezt nyugodtan kidobhatjuk a „toronyélmény” leírásából. Másrészt viszont az árnyékszékét sem kell keresniük a régészeknek, mert a kérdéses *locus* nem más, mint egy *locus communis*, egy közhely, egy teológiai állítás, egy irodalmi utalás, vagyis a beszélgetés üzenetét is sikerült rekonstruálnunk, melynek így semmi köze már a pszichoanalízisben oly sokat emlegetett megkönnyebbüléshez vagy a salaktól való megszabaduláshoz.²⁸

²⁷ WA.TR 4: 4192. sz.

²⁸ ERIKSON 1991, 294–298

7

Ha az egyes beszélgetésekben elejtett megjegyzéseket a részletesebben előadott visszaemlékezésekkel (a fenti rekonstrukcióhoz hasonlóan) összekapcsoljuk, egy teljes önéletrajzhoz jutunk, ismerte fel valamikor Virág Jenő (1905–1981) és ismeri fel ma minden olvasója, aki e népszerű kiadványnak immár hetedik kiadását olvassa (*Dr. Luther Márton önmagáról*).²⁹ Természetesen amit Luther itt magáról elmesél, azt máshonnan is tudjuk, ráadásul az ő emlékezete nem is mindig a legmegbízhatóbb és legpontosabb forrás (saját születési évében és aktuális életkorában is teljesen bizonytalan volt). De a visszaemlékezéseket nem a pontos adatok kedvéért olvassuk, hanem azért, hogy lássuk, a megélt dolgok hogyan élnek tovább az emlékezőben, és hogyan lesznek személyiségének építőköveivé. Természetes folyamat az, ahogyan az emlékezet korrigál és kozmetikáz, ezért nem is az a valódi kérdés, hogy hiteles-e, hanem az, hogy miben, mennyire és milyen irányban torzít.³⁰

Ezek az asztali beszélgetésekben mindenütt felbukkanó emlékek így lesznek Luther szándéka szerint is a szövegek fontos üzenetév, hiszen teológiájának két pillére az ige és a tapasztalat, utóbbit pedig éppen az itt előadott élményekben ragadhatjuk meg. Hogyan került egykor lelkiismereti krízisbe, mely kétségbeesésből a késő középkori lelkiség gyakorlata (egészen a szerzetesi életforma vállalásáig) nem jelentett számára kiutat; majd egy új istenismeretre, hitbizonyosságra eljutva hogyan kellett újra meg újra megküzdenie a kísértéssel, ha átmenetileg elhalványult benne a felismerés Isten megtapasztalt evangéliumi „igazságáról”. Amikor Luther a maga excentrikus módján rendre meg akarja osztani asztaltársaival, közkinccsé szeretné tenni az *oratio–meditatio–tentatio* műhelyében megérlelt tapasztalatait, személyét nemcsak a figyelem középpontjába tolja, hanem egy Isten és a Sátán között folyó világméretű küzdelem csataterévé teszi.³¹ Hadd hívjam fel a figyelmet Heiko A. Oberman 1982-ben megjelent Luther-életrajzá-
nak találó alcímére: *Mensch zwischen Gott und Teufel*, 'Ember Isten és az ördög között'. Világfájdalomnak nevezi a köznyelv, az irodalomtudomány pedig öndramatizációnak a személyesnek ezt az univerzális dimenzióba való kiterjesztését, de a teológiának nincs is rá külön szava, annyira sajátjának érzi az ilyen magatartást, annyira közelállónak a bibliai szerzők gondolkodásához (Jób könyvétől az újszövetségi iratokig).

²⁹ VIRÁG [1937].

³⁰ LEPPIN 2013.

³¹ Jó példa erre ez a Mathesius prédikációjában megörökített beszélgetés (vö. alább 4617. sz.): „János Frigyes választófejedelem a Schneebergre szóló bányászati joggal kínálta meg, ám ez a doktornak nem tetszett: »Az ördög, az én ellenségem – így ő – azt mondja, hogy az összes földben rejtőző kincs az övé, s az ércet miattam elapasztaná, miattam járnának pórul azért a többi bányászok is; inkább egy Miatyánkot mondok, hogy az érc és a bánya termése megmaradjon.«” *Asztali beszélgetések* 8. Márton László ford.

Ez a mentalitás természetesen más Luther-művekben is tetten érhető, de különösen jellemző az asztali beszélgetésekre (persze még inkább azok Aurifaber gyúrta változatára). Az itt megszólaló Luther természetesen mesél is, viccel is, válaszol is a kérdezőknek, de elsősorban értelmez. Kortársakat, anekdotákat, fogós kérdéseket elemez, értékkel, rendszerez Isten igazsága és annak ellenlábasa, a gonosz birodalma szempontjából, vagy ami itt ugyanaz, saját életútjának tanulságai szerint. A kortárs Luther-kutatásnak fontos felismerése, hogy a Luther-kultusz, a reformátor heroizálása nem egyszerűen már Luther életében megkezdődött, hanem jelentős mértékben magára a reformátorra vezethető vissza.

Luther kijelentéseit – hogy Cordatust idézzem – természetesen nem kell „többre tartanunk Apollón orákulumainál”, szavait olvashatjuk ellenérzéssel és kritikával is, hiszen jelen kötet nem próbálja őt megzabolázni vagy normatív tekintéllyé tenni, ahogy Aurifaber próbálta, hanem a lejegyzőkhöz hasonlóan mindent felvesz, ami – a mai olvasóknak – Luther megszólalásaiban érdekes lehet, még ha tartalmában vitatható vagy stílusában megbotránkoztató is.

8

A válogatásban különös erőfeszítés nélkül sikerült érvényesíteni a változatosság, sokszínűség elvét. A Virág Jenő fordította szövegek gondoskodnak róla, hogy az önéletrajzi visszaemlékezések kellően képviselve legyenek, míg a *Luther aranymondásai* című, Masznyik Endre-féle (1857–1927) összeállításból a „megmondó embert”, az örökérvényű kinyilatkoztatót örököltük. Az elkészült tárgymutató visszajelzése szerint a tematikai merítés széles, a beszédtemák megoszlása kiegyensúlyozott annak ellenére, hogy itt – más népszerű kiadásoktól eltérően – nem követtünk tudatosan választott tartalmi szempontokat, inkább időrendi egyenletességre törekedtünk. Csupán a sorozat hagyományaihoz híven igyekeztünk lehetőség szerint minden magyarországi vonatkozású beszédet felvenni. Ez meg is történt minden érdemi kijelentés esetében, csupán azokat a szövegeket hagytuk el, amelyek Magyarországot más országokkal együtt csak felsorolásszerűen említik, vagy ahol csak általánosságban esik szó a török hódításról. Így természetesen helyet kapott az a kideríthetetlen eredetű és bizonytalan háttérű anekdota is, melynek hőse Luther egyetlen név szerint ismert magyar asztaltársa, Dévai Máttyás (lásd alább 6516. sz.).

A magyar kiadás első és legfontosabb – évekkel ezelőtt feltett – kérdése az volt, hogy Aurifaber kiadását vagy a kéziratos hagyomány alapján a WA-ban közzétett szövegeket tekintse-e a fordítás alapszövegének. Mindkét eljárás mellett bőségesen lehet felhozni érveket, a dilemmára Márton László is kitér a fordítói előszóban.

Aurifaber például Luther asztaltársaként és műveinek kiadójaként jól ismerte a reformátor német nyelvét, maga is jegyzetelt az asztal mellett, így elsőszámú szakte-

kintélynek minősülhet a latin jegyzetek visszafordításakor és a gyorsírással rövidítések feloldásakor. A nyelvtörténeti elemzés ugyanakkor kimutatta, hogy Aurifaber szókincse jelentősen eltér Lutherétől, érzékelhetően későbbi korból való.³² Számos trágár kifejezésről – Aurifabert ezek nem zavarták, feleslegesnek tartotta szépíteni rajtuk – kifejezetten azt feltételezik a nyelvészek, hogy a volt tábori lelkész Aurifaber a seregben szedte föl és nem Luther szájából hallotta, ugyanígy a katonai zsargon több fordulatát is.³³

Ráadásul a hazai tradíció is elágazik, Masznyik Endre és az 1983-ban megjelent, Márton László fordította *Asztali beszélgetések* Aurifaberból dolgozott, míg Virág Jenő és Csepregi Zoltán fordításai a Weimaranára mennek vissza. Munkamódszernek végül egy kombinált eljárást választottunk. Amellett, hogy minden korábban megjelent fordítást (a szükséges szerkesztői beavatkozások mellett) felvettünk jelen kiadásba, bármelyik alapszövegből készült is, az itt először megjelenő szövegek fordítása során Márton László, ahol lehetett, figyelembe vette mindkét változatot. Díkiójában a folyamatos, gördülékeny, stilárisan egyenletesebb Aurifabert követte, de ezt a kéziratos hagyománnyal összeolvasva tartalmilag javította, és szükség szerint jegyzetelte. Kigyomláta a félreértéseket és a szándékos torzításokat,³⁴ kiegészítette az óvatosságból törölt vagy kezdőbetűvel rövidített tulajdonneveket, és elhagyta az erőszakolt betoldásokat. Elismerem, öszvérmegoldás ez, mert mindkét alapszöveghez egyszerre hűtlen, de remélem, meggyőzi a döntés helyességéről a magyar olvasót. A szövegeket kísérő apparátus azon túl, hogy – ma már természetesen – a WA sorszámozását követi, valamint megadja a szöveg lelőhelyét minden eredeti nyelvű kiadásban és korábbi magyar válogatásban, az 1566-os Aurifaber-kötet lapszámozását is közli megkönnyítve ezzel a szövegváltozatok azonosítását, egybevetését és ellenőrzését.

Szerkesztési okokból minden beszélgetést felirattal kellett ellátni, ezek részben a kéziratos hagyományból, részben Aurifabertől származnak, ha több változatból választhattunk, akkor a legkifejezőbbet vettük át (még a címadásban igényes Aurifabernél is a felirat sokszor csak ennyi: *Ein anders*, 'egy másik'). Előzmények hiányában szögletes zárójelben magunk fogalmaztunk feliratot.

A párhuzamos szövegek újabb kihívást jelentettek a magyar válogatás számára. Takarékosági okokból bizonyára célszerű lett volna alaposan rostára tenni őket, ugyanakkor ezek jelenléte Luther asztali beszélgetéseinek lényegéhez tartozik, folyamatosan emlékeztetnek a lejegyzők szelektív figyelmére, a szöveghagyomány kanyarjaira. Teljes kiszűrésük már csak azért is lehetetlen volt, mert a régi fordítóktól átvett kész anyag eleve tartalmazott párhuzamokat, ha ugyanakkor a beszédnek Virág az egyik, Masznyik

³² BU 35–37.

³³ JUNGHANS 2000, 34; JUNGHANS 2013, 10.

³⁴ Vö. BU 37–39.

a másik lejegyzését fordította le (utóbbi ráadásul Aurifaberből). Kötetünkben jó pár tételnél lábjegyzet hívja fel rá a figyelmet, hogy melyik másik tételnek valódi vagy lát-szólagos párhuzama, de bizonyára nem sikerült minden ilyen összefüggést kimutatni.

9

Az asztali beszélgetéseket a WA.TR sorrendjében, azaz hozzávetőleges időrendben tartalmazza kötetünk, melyhez természetes sorvezetőül szolgál a weimari kritikai kiadás folyamatos sorszámozása. A szövegek datálása is nagyrészt innen származik, de párhuzamos források segítségével néhol pontosítottuk a dátumokat. A Luther-szövegeket az azokban való eligazodást segítő vagy éppen további tájékozódásra ösztönző apparátus követi, a rövidítés- és irodalomjegyzék, továbbá a mutatók. A rövidítésjegyzék elsősorban a szövegkiadásokat és a kézikönyveket, míg az irodalomjegyzék a szakirodalmat tárja föl.

Kötetünket az itt megszólaló asztaltársak rövid életrajzainak összeállítása, bibliai helyek mutatója, annotált személynévmutató, továbbá helynév- és hierarchikusan felépített tárgymutató zárja. A bibliai könyvek rövidítését, valamint a bibliai tulajdonneveket a Magyar Bibliatanács 1990-es (a Vizsolyi Biblia 400. évfordulójára kiadott) bibliafordítása szerint használjuk. Az annotált személynévmutató (zömmel ókori, középkori szerzők és Luther kortársai esetében) tömör életrajzi adatokat is tartalmaz (az asztaltársak életrajza ennél lényegesen részletesebb).

A beszélgetések felzetében megadjuk a WA.TR kötet-, oldal- és sorszámát, az esetleg már megjelent magyar fordítás adatait, a fordító személyét. Az eredeti szöveg lelőhelyét ezenkívül még egy elterjedt és megbízható kiadás, a BoA sorszámaival jelezzük, ha megtalálható benne. Az Aurifaber-féle 1566-os lapszámozást az „A” rövidítés vezeti be, a „páros oldalakra”, azaz a lapok versójára a „b” jelzés utal. Luther műveinek helyeit mindenütt a WA kötet- és oldalszáma segítségével adjuk meg. A tárgyi magyarázatokban az LVM-be felvenni szánt Luther-művekre a *Rövid cím* és a tervezett kötetszám (pl. LVM 6. köt.) segítségével előremutatóan is hivatkozunk, a megjelent művek esetében természetesen már az aktuális oldalszám szerint.

Mivel a Biblia ma használatos versbeosztása Luther kora után rögzült, és Luther eredeti szövegében többnyire csak fejezetekre való hivatkozásokat találni, ezért a bibliai versekre való utalások kivétel nélkül mind a kiadótól származnak. A modern versszámozással kiegészített bibliai helyeket a szövegbe ékelődő kerek zárójelek () tartalmazzák. Ha a bibliai hely megadása nem része Luther eredeti szövegének, a hivatkozást akkor is ennek a körülménynek külön említése nélkül szúrjuk be. Luther biblikus nyelvében lehetetlen elkülöníteni a tudatos allúziókat a Biblia stílusának spontán követésétől. Minden felismert és fontosnak vélt utalást igyekeztünk jelezni, de biztosan bőséggel

maradtak még a szövegben hasonló helyek jelzetlenül. De megfordítva is: számos helyet nem sikerült azonosítani, ahol Luther kimondottan a Bibliára, sőt konkrét könyvére vagy fejezetére emlékezetből hivatkozik.

Minden más idézet azonosítása a lábjegyzetekben történik, lehetőség szerint a rendelkezésre álló magyar műfordítások felhasználásával. A lábjegyzetek tartalmazzák a szöveg megértéséhez feltétlenül szükséges, takarékos tárgyi magyarázatokat is (említett személyek, helyek, művek azonosítása, a Luther-korpuszon belüli kereszthivatkozások). Ismétlődő esetekben ugyanaz a magyarázat egy másik lejegyzőnél (azaz egy másik fejezetben) újra megjelenhet. A keresztutalások esetében különös gondot fordítottunk arra, hogy megteremtjük az LVM többi kötetével (mind a megjelentekkel, mind az előkészületben levőkkel) a kapcsolatot, és rávilágítsunk az életmű időrendi és tartalmi összefüggéseire.

A lábjegyzetekben és az életrajzi adatokban előszeretettel hivatkozunk azokra a rangos külföldi kézikönyvekre és adattárakra, amelyek a világhálón is könnyen elérhetők, így a hazai szűkös könyvtári viszonyok között is kényelmesen használhatók. 16. századi művek esetén azok modern kiadása helyett ezért többnyire VD 16. számot adtunk meg, hiszen ez a korpusz (a német nyelvterület 16. századi nyomtatványai) jelenleg is elérhető, többnyire ingyenes digitális példányokban, sőt 2015-ig a teljes anyag közzétételét ígérik. Ugyanilyen megfontolásból szerepelnek az MBW sorszámok is, hiszen a Melanchthon-levelezés regesztái már ma is online hozzáférhetők, s idővel a levélszövegek is részévé válnak az adatbázisnak. Az életrajzi lexikonok terén hasonló a helyzet a BBKL és az ADB-NDB kötetével.

Bár az egyes asztali beszélgetések teljes szövegét igyekszünk közölni (ezért a korábban csonkán megjelent tételeket, elsősorban Virág Jenő fordításait is lehetőség szerint kiegészítettük), terjedelmi okokból vagy az ismétlődések elkerülése kedvéért ritkán mégis rövidítésekre kényszerülünk, ám a sokszólamú szöveghagyomány és a kettős alapszöveg miatt ezt igen körülményes lett volna külön jelölni. Elkerülhetetlen kiadói kiegészítések, feliratok, értelmező magyarázatok, nem egyértelműen feloldható rövidítések szögletes [] zárójelben állnak.

Csepregi Zoltán

Első kiadás

Tischreden oder colloquia / Doct. Mart: Luthers...; [praef., ed. Johann Aurifaber] Gedruckt zu Eisleben: bey Vrban Gaubisch, 1566 [12], 626 [recte 624], [16] p.: ill.; 20. VD 16. L 6748. Facsimile: Bahn, Konstanz, 1967.

Eredeti nyelvű kiadások

WA.TR 1–6; BoA 8.

Idegen nyelvű irodalom

Az asztali beszélgetésekre vonatkozó alapvető idegen nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

BU; LD² 9; LW 54; Mü³ 7; JUNGHANS 1983; JUNGHANS–KÖPF 2000; STOLT 2000; DITHMAR [2010]; BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013.

Magyar nyelvű irodalom

Az asztali beszélgetésekre vonatkozó – lehetőség szerint teljes – magyar nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

Aranymondások 1–2 [1902–1903]; WICZIÁN 1930 [²1996]; SÓLYOM 1933 [²1996]; VIRÁG [1937]; FRIEDENTHAL 1973 [1996]; *Asztali beszélgetések* [1983]; FABINY 1984; ERIKSON 1991; EBELING 1997; KOCH 1999; LOEWENICH 2000; *Zsidómisszió* [2004]; GRITSCH 2006; KORÁNYI 2009; CSEPREGI 2013.

Fordítói előszó

„A fordítás Isten különleges kegyelme és adománya.” Ezt éppen az *Asztali beszélgetésekben* (1040) mondja Luther, aki sok egyéb mellett a fordításnak is kiemelkedő mestere volt. Miképpen szívlelheti meg ezt a gondolatot az a mai magyar fordító, aki Luther szavait ülteti át?

A fordítás olyan műelemzés, amelynek eredményeképpen a fordító az elemzett szöveget – a szó szűkebb vagy tágabb értelmében vett irodalmi alkotást – az úgynevezett „célnyelvben” rekonstruálja. E munka során nemcsak a szöveg tartalmi vonatkozásait igyekszik visszaadni vagy érzékeltetni, hanem sok minden mást is: a nyelvi és stilisztikai jellegzetességeket, a történelmi és kulturális kontextust, valamint a szerző észjárását.

Az *Asztali beszélgetések* fordításakor különös élességgel vetődik fel egy sor ide vonatkozó kérdés.

Először is: mű-e, irodalmi alkotás-e az *Asztali beszélgetések*? Ha igen, akkor milyen műfajba tartozik? És ami ennél is fontosabb: mennyiben tesz eleget a műalkotás egysége kritériumának? A válasz egyszerűnek látszik: persze, hogy mű, persze, hogy irodalmi alkotás. Hiszen szerepel a kritikai kiadásban, és számon szokás tartani Luther művei között, még hozzá mint Luther különösen sok meglepetést és szellemi izgalmat tartogató, színes és változatos munkáját, amelyben az idősödő reformátor gondolkodásmódja rengeteg irányból, de mindig életközlelől tanulmányozható. Azok a fiatal teológusok, akik Luther asztalánál feljegyezték a beszélgetéseket, még nyilván nem gondoltak rá, hogy ezekből egy mű fog létrejönni, de a gyűjtemények másolása, bővítése, folyamatos kiegészítése mégis ebbe az irányba mutatott. És amikor alig húsz évvel Luther halála után, 1566-ban Aurifaber kiadta az általa ismert beszélgetéseket, már nyilvánvalóan műnek tekintette a szövegegyütttest, és ennek megfelelően igyekezett egységes formát adni neki.

Igen ám, de Aurifaber alapötlete – az, hogy témakörök szerint csoportosítja és címek alá rendezi a szövegeket – nem Lutheré. Biztos, hogy megkönnyíti az olvasást, de a szövegkiadás szempontjából nem hiteles. Egymás mellé rendel össze nem tartozó

szövegeket, és olyan összefüggéseket sejtet, amelyek a beszélgetések feljegyzésekor nem álltak fenn, miközben eltüntet olyanokat, amelyek fennálltak. Ugyancsak az olvasást segíti, hogy Aurifaber németül közli a szövegeket (míg az eredeti feljegyzések többnyire latin–német keveréknyelven vannak írva), de éppen ezért inkább fordításnak tekinthetők, mint Luther eredeti szavainak. Arról nem szólva, hogy Aurifaber sok mindent félreért, elír; sokszor összevon egymáshoz nem tartozó szövegeket, kihagy, betold és így tovább.

Aki viszont valaha is fellapozta a filológiailag korrekt és hiteles weimari kritikai kiadás hat monumentális kötetét, az tudja, hogy nem egy *művet*, illetve nem *egy* művet tartott a kezében. Ennek a kiadásnak is van egy alapötlete: az, hogy a fennmaradt egykorú kéziratokat létrejöttük időrendjében, teljes terjedelemben közli, minden szöveghez mellékelve – ha van – az Aurifaber-féle német változatot, illetve az utolsó kötetben olvashatók azok az Aurifaber-szövegek, amelyeknek a kéziratokban nincs meg a megfelelőjük.

Így viszont a gyűjteménynek erős koncepciója van, még sincs igazi kompozíciója, ahogyan az olyan költői életműkiadásnak sincs, amely a verseket nem a költő életében megjelent kötetek szerint, hanem keletkezésük sorrendjében közli. Nincs eleje és vége, illetve ami van, az véletlenszerű: nem indít el és nem zár le semmit. Nincs meg, pontosabban nem mindig egyértelmű a szövegek egysége.

Nagyon sok az átfedés: egyrészt azért, mert gyakran többen is leírták vagy lemásolták ugyanazt a beszélgetést, másrészt azért, mert a beszélgetések évei során Luthernek többször is eszébe jutott ugyanaz a gondolat, és bő másfél évtized alatt háromszor, ötször, tizenöttször is elmondta ugyanazt szó szerint vagy csekély eltérésekkel. A magyar válogatás – miközben kiszűri az átfedéseket és a gyűjteménybe került műfajidegen szövegeket (prédikációkat, leveleket stb.) – megőrzi a weimari kiadás szerkezetét, az eredetihez képest mégis közelebb hozza a szövegegyüttest ahhoz, hogy irodalmi műként legyen olvasható.

Ide tartozik a műfaj kérdése is. Joggal állíthatjuk, hogy Luther (illetve a feljegyzők köre és nyomukban az első szerkesztő, Aurifaber) műfajt teremtett, az „asztali beszélgetések” műfaját. Akkor is így van ez, ha megvannak az ókorig visszanyúló előzmények, a többé vagy kevésbé dialogikus apoftegma- és gnómagyűjtemények, Aulus Gellius és Athenaiosz munkái, sőt még Platón dialógusait is ideszámíthatjuk. És óhatatlanul eszünkbe jutnak Krisztus példázatai, beszédei, valamint az evangéliumok, amelyek ránk hagyományozták őket.

Ám az *Asztali beszélgetések* több szempontból is különbözik előzményeitől. A megszólalásokból egy modern értelemben vett személyiség – egy igen erős, markáns személyiség – portréja rajzolódik ki, méghozzá nem végleges, lezárt vonásokkal, hanem a maga alakulásában, fejlődésében. Látjuk küzdelmeit, helyállásait, elhatározásait, felismeréseit,

megvilágosodásait, de olykor látjuk őt szomorúság és csüggedés, belső vívódások és dühkitörések közepette is. Sokrétű, ellentmondásoktól sem mentes személyiséget látunk, aki igen sűrűn kommentálja – többnyire szándékosan, de nem ritkán akaratlanul is – gesztusait, döntéseit, tetteinek mozgatórugóit.

Ennek a körülménynek a fordítás szempontjából is megvan a jelentősége. Mondhatnám úgy is: megvannak a nyelvi konzekvenciái. Az *Asztali beszélgetések* – úgy, ahogy a korabeli kéziratok megőrizték és a weimari kiadás hozzáférhetővé tette őket – különös átmenet a szóbeliség és az írásbeliség között. Ilyen szempontból a szövegek meglepően hasonlítanak a népmesékre, amelyeket ugyanez a kettősség terhel. A mese is, az „asztali beszélgetés” is eredetileg tartalmazta az elhangzott szöveghez kapcsolódó beszédhelyzethez, a mesemondás, illetve a közös étkezés aktusát; és nem magától értetődő, hogy ezt le lehet választani róla. Azaz lehet, hogyne lehetne: hiszen Aurifaber is ezt tette, és a Grimm testvérek is így jártak el az általuk gyűjtött mesékkel, csak éppen az irodalmi megformálás a szövegszerű hitelesség rovására megy. Egy Grimm-mese nem népmese, hanem a népi eredetű poézis romantikus elbeszélői adaptációja, Aurifaber pedig nem azt küldte nyomdába, ami Luther asztalánál ténylegesen elhangozhatott, hanem azt, ami ennek alapján – az ő megítélése szerint – olvasmánnyá tehető.

Ugyanezt a kettősséget szemügyre vehetjük a másik oldaláról is. A népmese szöveg-hű vagy éppen betűhív közlésben *nem olvasható*, pontosabban: nem működik olvasmányként. Hogy magyar példát mondjak: Ámi Lajos zseniális szamosháti mesemondó meséinek tudományos igényű szövegközlését kibetűzhetjük ugyan, de nem lesz jelen a mesemondásnak az a varázsa, ami őt hallgatva még a kezdetleges hangfelvételből is érződik. Ugyanez érvényes az *Asztali beszélgetésekre* is: a weimari kiadás, a fent említett okokból, nem olvasmány, hanem forrásanyag.

A magyar fordítónak viszont – a jelen kötet válogatójával és szerkesztőjével összhangban – arra kellett törekednie, hogy a fordítás megfeleljen a hitelesség követelményeinek, ugyanakkor olvasmányként is megállja a helyét, vagyis újra meg újra érzékeltesse Luther személyiségének, észjárásának, problémafelvetéseinek jelenlétét.

Felvetődik a kérdés: ennek érdekében mit őrünk meg, és miről kell lemondanunk? Egyáltalán: mit fordítunk, és mi lesz belőle a magyar kiadásban?

Mindenekelőtt lemondtunk a kevertnyelvűségről: a német és a latin mondatok egyaránt magyarul szólalnak meg, ugyanabban a stílusregiszterben. Ez viszont gyakorlatilag azt jelenti, hogy fordításaim többnyire Aurifaber német szövegein alapulnak (amennyiben rendelkezésre állt ilyen szöveg), figyelembe véve az eredeti feljegyzést (amennyiben az megvan). Említettem, hogy Aurifaber néha pontatlan vagy félreért valamit, de – teszem hozzá – sohasem inkorrekt: önkényes szövegváltoztatásai, légből kapott hozzátoldásai nincsenek. Kiadása egészében véve nem hiteles, de részleteiben megbízható.

Lemondtunk arról is, hogy az egyes feljegyzéseket lezárt és teljes értelmi egységnek tekintsük. Egy-egy feljegyzés gyakran több, néha igen sok gondolatsor laza egymásutánja: ezeken belül is lehetett és kellett válogatnunk. A szövegek teljes közlése rengeteg ismétléshez, átfedéshez vezetett volna, és többszörösére növelte volna a kötet terjedelmét.

A fordító lemondott a szöveg veretességének érzékeltetéséről is. Luthert úgy szokás számon tartani, mint a modern német köz- és irodalmi nyelv egyik megteremtőjét. Ez igaz is, és kétségtelen, hogy írásainak nyelve jóval közelebb áll a mai német nyelvhez, mint számos kor- és honfitársának nyelve. Ennek azonban egyrészt nyelvjárási oka is van: a 16–17. században, a reformációtól nem függetlenül, az a középnyémet régió vált kulturálisan vezetővé, amelynek egyik nyelvjárását Luther használta és továbbfejlesztette. Másrészt Luther nyelve mai szemmel mégiscsak régiesnek, ugyanakkor plasztikusnak és nagy kifejező erejűnek érződik. Fordítóként arra törekedtem, hogy megőrizsem a szöveg erejét és árnyalatait, ugyanakkor tiszteletben tartsam Luther egyik fontos követelményét, a közérthetőséget. Igyekeztem szem előtt tartani, hogy az *Asztali beszélgetésekben* megszólaló Martinus doktor a kortársaihoz beszélt, saját korának nyelvén. Így hát a magyar olvasót mai magyar nyelven kell megszólítania.

Nem egészen így láttam ezt írói és műfordítói pályám kezdetén, az 1980-as évek első felében. Első nagyobb fordítói munkám történetesen éppen az *Asztali beszélgetések* volt: későbbi munkahelyem, az akkor éppen újjáalakult Helikon Kiadó bízott meg a válogatással és a fordítással 1982-ben, majd a kötet Luther születésének 500. évfordulójára, 1983 őszén meg is jelent.

A jelen kiadás több szempontból is alapvetően eltér a három évtizeddel ezelőtti Helikon-kötettől.

A válogatás szerves része az LVM nagyobb ívű, a jelen köteten túlmutató koncepciójának. A weimari kritikai kiadás alapján készült, míg a Helikon-kötet az Aurifaber-redakció nyomdokait követte. (Az Országos Széchényi Könyvtárban található 1967-es faksimilét használtam.) A jelen kiadás anyaga a Helikon-kötetének körülbelül ötszöröse, ugyanakkor tartalmazza az összes Helikon-kötetbeli szöveget, beillesztve a többi asztali beszélgetés közé, a kritikai kiadás közlési sorrendjében.

A mostani munkafolyamat elején úgy döntöttem, hogy a Helikon-kötetben szereplő régi fordításaimat nem veszem át, hanem ezeket a szövegeket is újr fordítom. Ennek csak egyik, kevésbé fontos oka volt az önkorrekción kívánalma és követelménye. (Ma már például jóval nagyobb biztonsággal meg tudom állapítani, mint annak idején, hogy egy-egy szó még a régi középfelnémet vagy már a mostani jelentésében szerepel-e.) Ennél lényegesebb, hogy harminc év alatt sokat változott a fordítói felfogásom, és ma már nem szeretném elérni azt, amire a pályakezdő műfordító nagy erőfeszítéssel törekedett: külsődleget eszközökkel érzékeltetni a magyar fordításban Luther stílusát,

fel- és megidézni a régi magyar prédikátorok (különösen Szenczi Molnár Albert) nyelvezetét. Luther eléggé erős egyéniség ahhoz, hogy archaizálás nélkül is megjelenítse önmaga korát, a műfordító pedig jól teszi, ha nem áll oda nyelvi eszközeivel a szöveg és az olvasó közé.

Végezetül: a fordítás jó esetben nem magányos tevékenység. Ezúttal igen termékeny közös munka zajlott. Csepregi Zoltán nemcsak szerkesztőként nyújtott nekem értékes segítséget, hanem fordítóként is jelen van a kötetben. Virág Jenő és Masznyik Endre átültetései pedig arról tanúskodnak, hogy vannak műfordítások, amelyek dacolnak az idővel.

Márton László

I

Veit Dietrich gyűjteménye (1531–1533)

2. Isten tartja fenn az uralmat, nem a törvények

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 3 (2. sz.); A 468. (Márton László ford.)

– Egy világi uralmat – mondotta egy ízben Luther doktor – nemcsak törvények és jogszabályok tartanak fenn, hanem az isteni tekintély is. Isten az, aki fenntartja, mert másként a világban büntetlenül maradnának a legnagyobb bűnök. Ahogy a teológiában mi magunk is csak a legkisebb bűnököt marasztaljuk el. Zwingli és Oecolampadius, akik nagy bűnösök, átszakítják a hálót, velük nem lehet mit kezdeni.¹ Urunk Istenünk megmutatja a törvényekben, mi az ő akarata, miképpen kellene és kívántatna büntetni a gonoszságot. Mivel pedig a fejedelmek és a nagyurak nem büntetnek a törvények szerint, mert nem is tehetik, ahhoz ők gyengék, azért egyszer majd Urunk Istenünk fogja tenni ezt. Az e világi életben a jogtudók csak szúnyogokat és legyeket foghatnak a törvényeikkel. A nagy dongók és darazsak pedig átszakítják a törvényeket, mint valami pókhálót, és büntetlenek maradnak. Erről mondották a pogányok, úgymint Cato: „Kedvez a hollónak, s a galambot sújtja a törvény.”² Ezért kell Istennek az uralom fölött őrködni, úgyhogy azt nemcsak a jogszabályok és a törvénykönyvek óvják, hanem főleg Isten.

¹ Zwingli 1531. október 11-én, Oecolampadius november 24-én halt meg. E beszéd még élökként említi őket.

² Iuvenalis: *Satyrae* II,63, Muraközy Gyula fordítása. – *A ford.*

12. Mire vannak a nők teremtve?³

1531. június 16. előtt

WA.TR 1: 5 (12. sz.); A 68b; BoA 8: 1 (12. sz.). (Márton László ford.)

– A Szentlélek dicséri a nőket, úgymint Juditot, Esztert, Sárát etc., és a pogányok is dicsérték Lucretiát, Artemisiát. Nők nélkül nem lehetne házasság, és nem maradna fenn a világ. A nősülés orvosszer a bujálkodás ellen, tisztos mértéket szab neki, mert a test és a vér a maga módja szerint tisztátalan marad, míg csak lapáttal nem zúdítják rá a földet. Egy nő az élet során baráti, szeretni való és mulattató társunk. Nők szülik és nevelik a gyermekeket, ők vezetik a háztartást, ők osztják szét megfontoltan, ami a férfi keresménye és szerzeménye, és ők ügyelnek rá, hogy a vagyont ne oktalanul elherdálják, hanem kinek-kinek megadassék, ami jár neki. Ezért nevezi őket a Szentlélek a ház becsületének: mert az kell, hogy a ház becsületére váljanak, és ők legyenek a ház ékessége, dísze. Hajlamosak az irgalmasságra, mert Istentől mindenekelőtt arra vannak teremtve, hogy gyermekeket hozzanak a világra, hogy a férfiak örömeiket és kedvüket leljék bennük, és hogy irgalmas szívűek legyenek.

13. Szent János és Pál kiváltképpen biztosak voltak a tanításukban

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 6 (13. sz.); A 532b; BoA 8: 1 (13. sz.). (Márton László ford.)

– Szent Pálnál és Jánosnál van egy rendkívüli és nagyszerű bizonyosság és *plérophoria*;⁴ úgy beszélnek róla, mintha ott volna a szemük előtt. Ezért hát nem hiába mondja Krisztus: „Ő (Pál) nékem választott edényem.” (ApCsel 9,15) Akkor tudóssá tette Pált, azért beszél Pál oly bizonyosan a dolgról. Aki Pált olvassa, az jó lelkiismerettel építhet az ő szavára; én még soha életemben nem olvastam ennél komolyabb írást.

János az evangéliumában úgy írja le Krisztust, mint igazi, valóságos, természetes Istent, *a priori*, vagyis eleve: „Kezdetben volt az ige etc.” (Jn 1,1) Item: „Aki nékem szolgál, megbecsüli azt az Atya.” (Jn 12,26) Pál pedig *a posteriori et effectu*, abból, ami utána következik és a művéből, amikor azt mondja: „Kísértették némelyek a pusztaságban” (1Kor 10,9), ezért Krisztus igazi, valóságos Isten, és Act. 20. „Viseljetek azért gondot magatokra.” (ApCsel 20,28)

³ Lásd alább 5. fejezet, 1979. sz. Valódi párhuzam!

⁴ *Plérophoria* (gör.): 'meggyőződés', 'bizonyosság', vö. alább 82. sz. – A ford.

17. [Melanchthon és az asztrológia]

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 7 (17. sz.); BoA 8: 1 (17. sz.). (Márton László ford.)

– Azt hiszem, Philippus úgy foglalkozik asztrológiai dolgokkal, ahogy én iszom egy nagy húzásra való sört, ha súlyos gondolataim támadnak.

18. A gyermekek állnak a legjobban Isten előtt

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 7 (18. sz.); A 68b; BoA 8: 2 (18. sz.). (Márton László ford.)

– A gyermekek hite és élete a legjobb, mert nekik csak az ige van meg, ahhoz tartják magukat, és Istennek szépen együgyűen megadják a tiszteletet, mely szerint ő valóságos Isten, és bizonyosnak tartják, amit ő ígér és kínál. Nekünk, vén bolondoknak pedig ott a szívfájdalom meg a pokol tüze, és hosszasan disputálunk az ígéről, melyet ők, a gyermekecskék tiszta hittel, disputa nélkül, egyszerűen csak hisznek. És végül, ha majd egyszer üdvözülni akarunk, akkor az ő példájuk nyomán csakis az ígére kell hagyatkoznunk; ahogyan Krisztus mondja, és erős esküvéssel nyomatékosítja, midőn így szól: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába etc.” (Mt 18,13) Az ördög incselkedése, sőt fondorlata, hogy más foglalatosságok és célkitűzések által oly könnyelműen hagyjuk magunkat az ígétől eltántorítani; mintha úgy vélnénk, ezek fontosabbak, mint Isten ígését hallgatni, olvasni és szemlélni. Pedig ezen múlik minden boldogulásunk és boldogságunk, az időbeli és az örökkévaló egyaránt. Olykor tudatlanságból is megesik, hogy nem gondolunk rá, milyen sok múlik ezen. Bizony, nyomorult emberek vagyunk, ezért legjobb lesz hamar meghalni és föld alá kerülni.

Egy másik alkalommal Martinus Luther doktor fogta kicsiny fiacskáját, és így szólt hozzá:

– Te a mi Urunk Istenünk kis bolondja⁵ vagy, az ő kegyelme és bűnbocsánata alatt állsz, nem a törvény alatt. Nincs benned félelem, bizakodó vagy, nem aggódol semmi miatt; ahogy ezt csinálod, az a romlatlanok módja.

⁵ Utalás az udvari bolondra, akinek csínytevéseit gazdája, a fejedelem akkor sem büntette, ha azok törvénybe ütköztek. – *A ford.*

18. A gyermekek hite

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 7 (18. sz.); A 187; BoA 8: 2 (18. sz.); *Asztali beszélgetések* 59. (Márton László ford.)

– A gyermekek állnak Istennel a legjobb lábon életük és hitük szerint. Mi, vén bolondok, gyötörjük magunkat, és a szívünket hasogatjuk az ígéről vitázván – vajon igaz-e? hogyan lehetséges? –, amelyet a gyermekek együgyű, tiszta hitükkel bizonyosnak és igaznak tartanak, s nem kételkednek benne.

Ha pedig üdvözülni akarunk, az ő példájukat kell követnünk, és a csupasz ígéhez kell tartanunk magunkat. Csakhogy a gonosz, agyafúrt szellem, az ördög, még mielőtt észbe vennénk és védekeznénk ellene, nagy ügyesen eltérít az ígétől, új s új alkalmatosságokat szabadít elébünk, hogy azokkal vesződjünk, azért legjobb dolog hamar meghalni, s a föld alá takarodni.

19. Oktalan gondolatok orvosszere

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 8–9 (19. sz.); A 311; BoA 8: 2 (19. sz.). (Márton László ford.)

– Ha olyan gondolataim vannak – mondotta Martinus doktor –, melyek világi ügyekkel vagy háztartással kapcsolatosak, akkor előveszek egy zsoldárt vagy egy bölcs mondást Páltól, és az meghozza a szememre az álmot. De az ördögtől jövő gondolatok ennél többet kívánnak: olyankor valami durva tréfát kell rittyentennem, hogy kirittyentsem őket magamból.

33. A próféták tudomása Krisztusról

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 11 (33. sz.); A 118; BoA 8: 2 (33. sz.). (Márton László ford.)

– A próféták tudták, hogy Krisztus, ha majd eljön, meg fogja menteni az örök kárhozattól azokat, akik hisznek benne, és ennek okáért ő igazi, természetes Isten kell hogy legyen, amint ezt némely jóslataik tisztán és egyértelműen igazolják. Így Ézsaiás 7. Immánuelnek mondja őt, ami annyi, mint : „velünk az Isten” (Ézs 7,14), Jeremiás 33. pedig ezt mondja: „Így hívják majd őt: az Úr a mi igazságunk” etc. (Jer 33,16)

Ami azonban az eseményeket és a körülményeket illeti, hogyan és miféle módon fogja ő az emberi fajt megmenteni az örök kárhozattól, azt már, nekem úgy rémlik, igazából egyik próféta sem tudta. Úgy vélem, ők és más igaz szívek Izrael népéből úgy maradtak meg a hitben, mint a mi gyermekeink, akik egy-

szerűen és együgyűen hiszik, hogy Krisztus a mi Megváltónk és Istenünk, és ettől boldog, örömteli gondolataik támadnak.

42. Frigyes herceg bölcs beszéde

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 14–15 (42. sz.); A 485; *Asztali beszélgetések* 145–146. (Márton László ford.)

– Frigyes szász választófejedelem ő nagy bölcsességével mondogatta – mesélte Martinus Luther doktor –, hogy a viszályokat meg lehetne békíteni, ha majd az embereket meg lehetne békíteni.

Item, az ő választófejedelmi kegyelmessége mondta valamikor: „Látom és tudom, hogy nem azoknak jut a fejedelemség, akik arra termettek, hanem akiknek adatik.” Ugyanezt mondta Zsigmond császár is, amikor egyszer átgázolt egy patakon, és a lova, tisztességgel szólván, a vízbe pisált, és egy szolga, látván ezt, így szólt: ez a ló gazdájának, a császárnak természetét és viselkedését formázza, mert a patakba vizek, ahol amúgy is elég sok víz van, szintúgy a császár is annak ad ajándékokat és jutalmakat, akik amúgy is épp eléggé gazdagok. Meghallván ezt a császár, így felelt: „Nagyurak jószágai-kincsei nem azoké, kik megérdemelnék, hanem azoké, kiknek adatnak. És hogy ez mennyire így van, látni fogod, ha megérkezünk a szállásra.” S amikor a kastélynál ő császári felsége leszállt lováról, megparancsolta, hozzanak elő két faládikát, az egyikbe tegyenek aranyat, a másikba pedig ólmot, úgyhogy egyforma súlyosak legyenek. Majd előszólította vén szolgáját, aki panaszkodott volt a pataknál, hogy ura neki mit sem ad; és a két ládikót elébe rakta, mondván: „Az egyikben arany van, a másikban ólom. Amelyiket választod, az lesz a tiéd.” A szolga próbálgatta-vizslatta mindkét ládikát, ámde mindkettő csak egyforma nehéz volt, azért végül, amelyikben ólom volt, azt választotta. Ekkor így szólt a császár: „Láthatod, hogy nem az én hibám, ha nem kapsz tőlem semmit.”

47. Krisztus mellett kell maradni

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 16 (47. sz.); A 129b; BoA 8: 3 (47. sz.). (Márton László ford.)

– A világ ismét felhorgadván, őzjög, tombol, tébolyog és háborog Krisztus ellen. Ám legyen: mi ezzel a férfúval együtt akarunk odaveszni és feltámadni. Majd meglátjuk, hogy ezáltal mit nyernek a többiek, és mit veszítünk mi. Hiszen ő azt mondja, János 12.: „Ahol én vagyok, ott lesz az én szolgám is.” (Jn 12,26)

49. A jó házasság dicsérete

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 17 (13. sz.); A 457; BoA 8: 3 (49. sz.); VIRÁG 161. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor a ház úrnőjéről beszélt, így szólván: ő ezt az asszonyt többre becsüli a francia királyságnál és a velencei köztársaságnál, mert ő ezt a derék nőt Istentől kapta ajándékba, ahogy emez is őt, Luther doktort. Másodszor, ő hallott már sokkal nagyobb házi bajokról és torzsalkodásokról házastársak között, mint amit az ő felesége okoz. Harmadszor, már az bőségesen elég indok volna őt szeretni és becsülni, hogy ragaszkodik a hitéhez, és tisztességesen viselkedik, ahogy az illik egy tisztességes, jóra való asszonyhoz. És ha mindezt egy férj szemügyre veszi és meggondolja, akkor ez a rész könnyűszerrel felülkerekedik, bármi forduljon is elő, és legyőz minden civakodást és nézeteltérést, melyet a Sátán szokott házastársak között kelteni és szítani.

54. Kinek szól a törvény, és kinek az evangélium?⁶

1531. június 16. előtt

WA.TR 1: 18–19 (54. sz.); A 164b; BoA 8: 4 (54. sz.); *Asztali beszélgetések* 57. (Márton László ford.)

– Isten úgy akarja, hogy az istenteleneket és a képmutatókat a törvény tikkassza, görnyessze, terhelje, hogy megalázva fölismerjék és belássák: van elég tennivalójuk. Ám az evangélium olyan tanítás, amely csak a szegényeknek, megszomorodottaknak és megfélemedett lelkeknek szól.

56. Vajon áldozat-e a mise?

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 19–20 (56. sz.); A 385b; BoA 8: 4 (56. sz.). (Márton László ford.)

– A pápisták a birodalmi gyűlésben szorongattak és fenyegettek bennünket; éppenséggel azt akarták, hagyjuk jóvá, hogy a mise a dicsőség áldozata, és ily módon akarnak elbűjni az „áldozat” szó szegénypalánkja⁷ mögé. Én pedig szívesen elismerném, hogy a mise a dicsőség áldozata, ha ők ezzel szemben elfogadnák, hogy nemcsak a pap áldozik az oltáron a hálaadás révén, hanem minden résztvevő, aki a szentséghez járul.

⁶ Lásd alább 5. fejezet. 1974. sz. Valódi párhuzam! Aurifaber mindkét beszédet felvette gyűjteményébe.

⁷ A *Schandeckel* 'védőfal, palánk' szó két d-vel, *Schanddeckel* formában szerepel, vagyis a lejegyző (és nyilván maga Luther is) a *Schande* 'szégyen' szót érezte benne. – A ford.

A misét elsősorban két okból kell eltörölni. Az egyik józan ésszel is megítélhető: szégyenletes foglalatosság és tisztességtelen haszon a misét egy garasért vagy nyolc pfennigért árusítani. A másik a Szentlélekhez igazodik: tudniillik irtózatossá válva, hogy ezáltal az egész Krisztust megsemmisítik és eltemetik azért, hogy elégtételt adjanak a bűnnek, kizárólag cselekedeteik miatt, már ami éppen történt.

Ezt a két visszásságot a pápisták semmiképp sem tudják igazolni, annyi bizonyos, habár az összes egyetem szervezkedett, akaratoskodott és összeesküdött ezen ocsmányság védelme és fenntartása végett. Emiatt a pápistákkal nem egykönnyen tudunk egyezsége vagy egyetértésre jutni. Mert ha ők a magán- és a zugmiséket megszüntetnék és eltörölnék, akkor mindent vissza kellene állítaniuk és adniuk, amit a mise révén a fejedelmektől, a nagyuraktól és a néptől elcsaltak, elloptak és magukhoz ragadtak.

A pápista uralomban egy olyan fejedelem sem akadt, aki azt mondta volna: „szegény leányok végett tesztek alapítványt, azért, hogy tisztességgel hozományhoz jussanak”, hanem csakis bűneik bocsánata végett; mert így hangzanak és erről tanúskodnak a fejedelmek összes alapító iratai és pecsétes oklevelei. Inkább elnézném, hogy a parasztok semmit se adjanak a papoknak, szerzeteseknek és egyéb *lelketleneknek*,⁸ sőt jóval szívesebben eltűrném a törökök és tatárok uralmát, semhogy a mise fennmaradjon. De a világ vak vagy vaksi, ha valaki megkapja egy kolostor javadalmát; mert hiszen ő, a világ nem több, mint a borseprő, mely a disznóknak adatik.⁹

A mise kétszeresen istentelenség és ocsmányság. Egyrészt teológiai istenkáromlás, másrészt közösség elleni bűn,¹⁰ tudniillik csalás és tolvajlás.

59. A ceremóniákról

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 20–21 (13. sz.); vö. 2: 287–288 (1984. sz.); A 383; BoA 8: 4 (59. sz.). (Márton László ford.)

– Egy családapa így szól háza népéhez: „Legyetek szófogadók, és tegyétek szorgalommal, amit kívánok és parancsolok, amúgy pedig egyetek, igyatok és öltözködjetek, ahogy akartok.” Szintúgy Isten sem kérdi, mit eszünk és hogyan öltöz-

⁸ Szójáték: *den Geistlichen* 'egyháziaknak' helyett *den Geistlosen* 'Szentlélek nélkülieknek' áll az eredetiben. Vö. alább 7. fejezet, 3736. sz. – *A ford.*

⁹ Luther a tékozló fiú történetének német fordításában a disznóeledelt (Lk 15,16) szintén bor- vagy sörseprőnek, törkölynek (1527-ig *Triester*, 1530-tól *Treber*) értelmezi. WA.DB 6: 282–283.

¹⁰ Az eredetiben: *politische Sünde*, de Luther korában a *politisch* szó még nem a modern értelemben vett politikát jelentette. – *A ford.*

ködünk, mindent ránk bíz, a ceremóniákat is, és mindama dolgot, *adiaphora*,¹¹ ami közte és köztünk van. Csakhogy nem szabad úgy ragaszkodni hozzájuk, mintha szükségesek vagy hasznosak volnának az üdvösséghez.

61. [Luther és a világ]

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 21 (61. sz.); BoA 8: 4 (61. sz.). (Márton László ford.)

– Az irgalmas Isten legyen hozzám, szegény bűnöshöz irgalmas, és adjon nekem kegyelmet és sírbeli nyugalmat. A világ nem bír hordozni engem, ahogy én sem a világot.

62. Krisztust és az övéit nem ismeri a világ

1531 nyara és ősze

WA.TR 1: 21 (62. sz.); A 120; BoA 8: 4 (62. sz.). (Márton László ford.)

– Ahogyan Krisztus most láthatatlan és ismeretlen a világban, ugyanúgy mi, keresztények is láthatatlanok és ismeretlenek vagyunk benne. „Életetek – mondja Szent Pál, Kol. 3. – el van rejtve Krisztussal az Istenben.” (Kol 3,3) Ezért nem ismer fel bennünket a világ, és még sokkal kevésbé látja meg bennünk Krisztust. És így szól az apostol, 1. János 3.: „Lássátok, milyen szeretetet adott nekünk az Atya, hogy Isten fiainak neveztetünk! A világ azért nem ismer titeket, mert nem ismerte meg őt.” (1Jn 3,1) Ugyanezért mi is könnyen válunk meg a világtól. Ha ő nem kérdez felőlünk, mi még sokkal kevésbé kérdezzük őfelőle, hiszen Krisztus által „megfeszítettett nekünk a világ, és mi is a világnak” (Gal 6,14).

A világ kincisével így haladok,
míg bölcs és bátor maradok.

Ha csupán ő, a mi kedves Urunk megvan nekünk, akkor bőven eléggé gazdagok és boldogok vagyunk, és nem érdekel minket a világ cicomája, dicsősége és gazdagsága. Bár gyakorta elhagyjuk őt, és magunk sem törődünk vele, hogy ő a miénk és mi az övé, és hogy ő bennünk van, mi pedig benne (ha ő a szükség idején, amint nekünk rémlik, elrejtőzik egy pillanatra). De mi az ő ígéretével

¹¹ A gör. *adiaphoron*, lat. *indifferens* jelentése 'közömbös', de német fordításuk (*Mittelding*) már 'köztes'-nek is értelmezhető.

vigasztalódunk: „veletek vagyok mindennap, a világ végezetéig” (Mt 28,20); ez a mi legjobb és legdrágább kincsünk!

63. A keresztények dolga a világban

1531 ősze

WA.TR 1: 22 (63. sz.); A 418; BoA 8: 4 (63. sz.). (Márton László ford.)

– A keresztényeknek kétféle dolguk van és kell hogy legyen, mégpedig Isten ígéje és az ő művei. E kettővel kell törődniük.

64. A pápa az asztal és a has szolgálja

1531 ősze

WA.TR 1:22–23 (64. sz.); A 341; BoA 8: 4–5 (64. sz.). (Márton László ford.)

– Miután a pápa megszűnt tanítónak lenni, az asztal cselédje és a has szolgálja lett belőle (ApCsel 6,2), amint azt mutatják dekrétumai. Három dolga van, amiben leginkább buzgólkodik. Először is, mindent arra irányoz és azért cselekszik, hogy úr legyen és maradjon mindenki fölött. Másodszor, hogy a királyokat és a fejedelmeket egymás ellen uszítsa, és torzsalkodásra és háborúra ingerelje őket; mert ez arra szolgál, hogy zsarnoksága megerősödjék és fennmaradjon, és ő e tekintetben leplezetlenül gonosztevő. A harmadik pedig, amiben titkos ördög, hogy aztán kibékíti őket, és megszünteti a háborút meg az ellenségeskedést, pedig ezt nem is akarja komolyan, hanem mindent a saját előnyére és csak látszat szerint cselekszik.

65. A világ istentelen mivolta

1531 ősze

WA.TR 1: 23 (65. sz.); A 70b; BoA 8: 5 (65. sz.). (Márton László ford.)

– A világ nem akarja Istent Istennek elfogadni, sem az ördögöt ördögnek ítélni. És ha egy ember ez utóbbira hagyatkozik, és az ördög természete és módja szerint cselekszik, akkor a mi Urunk Istenünket ki fogja hajítani az ablakon; mert a világ semmire sem becsüli Istent. Ahogyan a zsoltár is szól: „Azt mondja az istentelen az ő szívében: Nincs Isten!” (Zsolt 14,1) Ezzel szemben a világ istene a gazdagság és a kéj, melyek által göggjét és felfuvalkodottságát hizlalja, és visszaél Isten minden teremtményeivel és adományaival. Ennek szép példáját és képét mutatták és látták néhány évvel ezelőtt Antwerpenben, mikor is Antwerpen szépen le volt festve, és a festményt, mint valami színjátékot, körülhordozták

a városban egy szekéren, és ez a cím vagy elnevezés volt a város fölé pingálva: „Antwerpen, a világ királynője”. És a város egyik oldalán ott állt Neptunus, a tenger istene, amint elárasztotta nagy kincsekkel a várost. A másik oldalon Mercurius, a kereskedők bálványa áldozott neki számos értékkel és javakkal. Ez az én szememben igaz ábrázolása és módja a világnak, mely előtt Isten megvetésén, a büszkeségen és a felfuvalkodottságon kívül semmi sem számít.

A szerzetesek valaha sokat kérkedtek világmegvetésükkel, és Szent Pál mondatát hívták segítségül, Róma 12.: „Ne szabjátok magatokat e világhoz.” (Róm 12,2) Ennek okáért nem akartak pénzhez nyúlni, mintha Isten ellen való véték volna felhasználni vagyont, pénzt és javakat, holott Szent Pál és az egész Szentírás csupán a velük való visszaélést tiltja, a szív gonosz élvezeteit, vágyait és indulatait, úgymint a nagyravágyást, a kéjsóvárságot, a bosszúszomjat, amely vágyaknak rabja a világ, és el van árasztva velük.

67. Krisztus és a pápa egymásra uszítva

1531 ősze

WA.TR 1: 24 (67. sz.); A 129; BoA 8: 5 (67. sz.). (Márton László ford.)

– Krisztust és a pápát – mondta Martinus doktor – összevesztettem egymással, ezért most már semmire sincs gondom. Habár üllő és kalapács közé kerültem, és szorongattatásban kell hogy éljek, ez nem kísért meg engem. Mert ha belebukom is, Krisztustól menekvés érkezik.

74. A tévelygés csillog és ragyog

1531 ősze

WA.TR 1: 26 (74. sz.); vö. 2: 297–298 (2025. sz.); A 414b; BoA 8: 5–6 (74. sz.). (Márton László ford.)

– Nincs olyan tévelygés – mondotta M. L. doktor –, amely ne járna fényes ragyogással és hírnévvel, ha Isten ígését az ember az eszével méricskéli és csúri-csavarja. Így Manichaeus¹² tévelygése igen szépen megáll két princípiumon és alapon, egy jón és egy másikon, amely gonosz. Amikor ő szemügyre vette az összes teremtményt, és az eszével vizsgálta őket, úgy látta, hogy összességükben és külön-külön mindegyikükben is van valami jó és gonosz, úgymint a fákban, melyek némelyike jó gyümölcsöt terem, mások azonban rosszak, tövisesek, korhadt ágaik vannak stb.

Annak pedig, hogy ily nagy tévedésbe esett, az volt az oka, hogy a legelső hitcikkelyt nem jól értette és fogadta, vagy hideg szívvel foglalkozott vele, más-

¹² Perzsául és arabul Máni, iráni vallásalapító, a manicheizmus atyja, Kr. u. 3. század. – *A ford.*

különben nem engedte volna meg egy második isten létezését, ha szívében gondosan megszemlélte és megfontolta volna ezt a cikkelyt: „Hiszek az Istenben, a mindenható Atyában, a Teremtőben” etc.

74. Isten nem oka a gonosznak

1531 ősze

WA.TR 1: 26 (74. sz.); vö. 2: 298 (2026. sz.); A 52; BoA 8: 5–6 (74. sz.). (Márton László ford.)

– Órigenés, a tudós tanító sokat törte a fejét ezen a kérdésen: vajon Isten oka-e a gonosznak? Mi pedig kereken kimondjuk: nem, Isten nem oka a gonosznak, hanem teremtője minden teremtménynek. De ha így beszélünk, meg kell gondolnunk a gonosz célját, okát és alapítóját is. Mert Isten csakugyan nem oka a gonosznak, ő nem teremt és nem tesz gonoszat, ahogy a zsoltár mondja: „Így hát otthagytam őket szívüknek felfuvalkodottságában, hogy járjanak a maguk tanácsa szerint.” (Zsolt 81,12–13)

76. [Az igehirdetés alapja]

1531 ősze

WA.TR 1: 26–27 (76. sz.); A 4; BoA 8: 6 (76. sz.). (Márton László ford.)

Egyszer ezt mondta Martinus Luther doktor:

– Én a prédikációmát mindig az élőszóban mondott ígére alapoztam. Aki akar, kövessen ebben, aki nem, az tegyen másképp.

79. Vigasztalás a Jüterbogba való Ambrosius Bernd magiszterhez intézve, aki egy héten belül veszítette el feleségét, gyermekeit és édesanyját

1531 ősze

WA.TR 1: 29 (79. sz.); vö. WA.TR 2: 70–72 (1361. sz.); BoA 8: 6 (79. sz.). Lásd alább 3. fejezet, 1361. sz.

80. Isten haragja akkor a legnagyobb, amikor hallgat

1531 ősze

WA.TR 1: 30 (80. sz.); A 38b; BoA 8: 6 (80. sz.); *Aranymondások* 1: 59–60. (Márton László ford.)

– A gonosz dolgok közül a kicsinyek igen felbosszantanak, a nagyok vajmi kevéssé,¹³ mert olyankor azt gondolom: „Hadd menjenek, hagyj őket, ők neked magasak!” Ha tehetném, akkor ellenségeimet azzal büntetném a legkeményeb-

¹³ Vö. LVM 7: 532–534 (1611. sz.).

ben, hogy csupán hallgatnék, és mit sem felelnék az acsarkodásaikra. Ez volna a legirtózatossabb büntetés és bosszú. Mert nincs Istennek annál nagyobb haragja, mint amikor hallgat, és nem beszél velünk, ahogy Gen. 6 mondja: „Ne maradjon az én lelkem bíró a földön!” (1Móz 6,3) És a 81. zsoltárban így szól Isten: „Hallgass, én népem, hadd tegyek bizonyosságot ellened! Ó, Izrael, ha hallgatnál rám, hogy ne legyen tenálad idegen isten, és semmi idegen isten előtt meg ne hajolj. Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki téged kihoztalak Egyiptom földjéről: nyisd szét a szájad, és betöltöm azt. De nem hallgat népem az én szómra, és Izrael nem akar engem. Így hát otthagytam őket szívüknek felfuvalkodottságában, hogy járjanak a maguk tanácsa szerint.” (Zsolt 81,9–13)

81. [Isten szavának szakadatlan tanulmányozása]

1531 ősze

WA.TR 1: 30 (81. sz.); vö. WA.TR 2: 302–304 (2047. sz.); A 4; BoA 8: 6–7 (81. sz.). (Márton László ford.)

– Erősen kétlem, hogy Szent Péter, Pál, Mózes és minden szentek Isten egyértelmű szavát teljességgel és alapvetően megértik, és hogy nem kell azt folyton tanulmányozniuk. Mert a 147. zsoltár így szól: „Az ő bölcsességét nem lehet felmérni, sem elbeszélni” (Zsolt 147,5); felfoghatatlan, ahogyan ő uralkodik. A szentek megértik ugyan Isten szavát, tudnak is beszélni róla, de a praktikumokkal nem boldogulnak. E téren mindenki tanuló marad örökre.

A tudós teológusok erről egy találó hasonlatot fogalmaztak: úgy van ez, mint egy golyóval vagy gömbbel, amely, ha az asztalon nyugszik, csak egyetlen ponton vagy foltocskán érintkezik vele, holott az egész asztal hordozza.

Én, noha régi tudósa vagyok a Szentírásnak, még mindig nem jutottam ki az iskolapadból, és Isten Tízparancsolatát, a Hiszekegyet és a Miatyánkot még mindig nem értem igazán jól, nem tudok a végükre járni, sem kitanulmányozni őket, sőt még ma is mindennap képezem magamat bennük, a katekizmust pedig együtt imádkozom Hans fiammal és Magdalena leánykával. Mikor értjük meg teljességgel és alapvetően a Miatyánknak akár a legelejét is, amikor azt mondjuk: „ki vagy a mennyekben”? Mert ha ezt a néhány szót megérteném, és hinnék benne, hogy Isten, aki az eget és a földet és az összes teremtményt teremtette és a kezében tartja, az én Atyám, úgy abból biztosan arra következtetnék, hogy magam is az ég és a föld ura vagyok, továbbá, hogy Krisztus a testvérbátyám, és minden az enyém. Gábrriel arkangyal volna az inasom, és Rafael a fuvarosom, és az összes angyal a szolgám, ha szükségem van bármire. Mert hiszen akkor az én mennyei Atyám rendelte volna őket a kezem alá (Zsid 1,14), hogy minden utamon vigyázzanak rám, hogy még csak a lábamat se üssem bele valamely kőbe (Zsolt 91,12).

Hogy pedig hitem gyakoroltassék és próbára tétessék, azért az én Atyám a mennyben úgy intézi, hogy börtönbe vessenek vagy vízbe fojtsanak; nosza meglátjuk, jól értettük-e a fönti szavakat, és megtapasztaljuk, mennyire inog a hitünk, és mily nagy a mi gyöngeségünk. Hátha akkor majd elgondoljuk és kimondjuk: ki tudja, igaz-e, hogy ez tényleg benne van a Szentírásban?

Azért ezek az egyszerű szócskák, „te” és „tiéd”, „mi” és „miénk” a legnehezebbek a Szentírásban, ahogy az első parancsolatban is látható: „Én vagyok az Úr, a te Istened.” (2Móz 20,2)

82. [Az eretnekek felfuvalkodottsága]

1531 ősz

WA.TR 1: 31 (82. sz.); vö. 2: 302–304 (2047. sz.); A 4b; BoA 8: 7 (82. sz.). (Márton László ford.)

– Az eretnekek, ahogyan Campanus¹⁴ is, *plérophoriának*,¹⁵ azaz a tanításban való bizonyosságnak nevezik a szív veleszületett és utóbb szerzett felfuvalkodottságát és vakmerőségét, hogy valaki mereven ragaszkodik a saját felfogásához, amelyet kialakított és tetszése szerint belemagyarázott a Szentírásba.

84. A rajongók az ördög megszállottjai

1531 ősz

WA.TR 1: 31 (84. sz.); A 409; BoA 8: 7 (84. sz.). (Márton László ford.)

– Münzer, Karlstadt,¹⁶ Campanus és a hasonló jómadarak, a rajongó¹⁷ hordák és a szekták csupa megtestesült ördög, mert minden gondolatuk arra irányul, hogy kárt okozzanak és megbosszulják magukat.

87. Az ember elbizakodottsága és felfuvalkodottsága

1531. november eleje

WA.TR 1: 33 (87. sz.); A 73b; BoA 8: 7 (87. sz.); *Asztali beszélgetések* 36. (Márton László ford.)

– Csoda, hogy az emberek ennyire elbizakodottak és felfuvalkodottak, mert hiszen számtalan olyan példát és bizonyosságot láthatunk, melyek méltán inthet-

¹⁴ Johannes Campanus antitrinitárius teológus. – *A ford.*

¹⁵ Vö. fenn 13. sz.

¹⁶ Andreas Karlstadt vagy Carolstadius: eleinte Luther híve, később ellensége. A képpromboló mozgalom egyik elindítója volt. – *A ford.*

¹⁷ A *Schwärmer* régi magyar megfelelője (még Kemény Zsigmondnál és Madáchnál is); a „rajongó” ma már más értelmet hordoz. – *A ford.*

nének és hajlíthatnának félelemre és alázatra. Mert először is, nem ismerjük biztos óráját a halálnak, és nem tudjuk, mikor halunk meg. Másodszor, nem áll a mi hatalmunkban sem a gabona és a bor, mellyel táplálkozunk és fenntartjuk magunkat, sem a napfény és a levegő, melytől életünk függ, sem nappalunk és éjszakai álmunk nem áll a mi uralmunk alatt vagy a mi hatáskörünkben, hanem mindez Isten kezében. Nem is beszélek a lelki dolgokról, hogy ott vannak a sajtáságos, különleges és közönséges bűnök, melyek nyomasztanak, kísértenek és háborgatnak minket. Mégis keményebb a szívünk acélnál, kőnél és gyémántnál: mindezzel nem gondolunk, nem törődünk.

92. [Az árnyas fáról]

1531. november eleje

WA.TR 1: 34 (92. sz.); BoA 8: 8 (92. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Azt a fát, mely árnyat ad neked, becsüld meg!

93. A szentek halála sokkal többet használ, mint életük

1531. november eleje

WA.TR 1: 35 (93. sz.); A 204b; BoA 8: 8 (93. sz.). (Márton László ford.)

– Szeretném – mondta Martinus Luther doktor –, ha az ellenség végezne velem és megölne, mert halálom hasznosabb lenne az egyháznak életemnél. Ahogyan Sámson is jóval többet ölt meg a filiszteusok közül halálakor, mint amikor élt (Bír 16,30). Azért szívesen hadba vonulnék fejedelmünkkel a törökök ellen; ha ott maradnék holtan, az meghozná a törökök vesztét is.¹⁸

94. Isten büntetéséről, mely sújtja az istenteleneket, eretnekeket és zsarnokokat

1531. november eleje

WA.TR 1: 35–36 (94. sz.); A 54b; BoA 8: 8–9 (94. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor anno 1532 mesélte, hogy amikor még ott volt Erfurtban a kolostorban, egyszer így szólt Staupitz doktorhoz: „Jaj, kedves doktor úr, bizony a mi Urunk Istenünk igen kegyetlenül bánik az emberekkel. Ki az, aki szolgálni tudja őt, amikor ily nagyon csapkod maga körül? Ezt még ellenségeinken is megláthatjuk, akik közül igen sokakat megbüntetett és eltakarított, miután már a mi időnkben felzendültek az evangélium ellen.” Erre akkor azt felelte nekem

¹⁸ Vö. LVM 7: 656 (3727. sz.).

Staupitz doktor: „Kedvesem, tanulj meg másképp tekinteni Istenre! Ha ő nem így tenne, hogyan is puhíthatná meg a kemény koponyákat? Tetőt kell szabjon a magas fáknak, nehogy az édig nőjenek. Isten a javunkat akarva üt, azért, hogy minket, akik elnyomás alatt vagyunk, megszabadítson és megváltson.” Ez a példabeszéd vezetett rá 1530-ban Coburgban, hogy a Tízparancsolathoz fűzött kiegészítést jól megértsem, amikor Isten így szól: „Féltőn szerető Isten vagyok, aki megbüntettem az atyák vétkét a fiakban etc.” (2Móz 20,5)

Nem olyan iszonyú a büntetés a zsarnokokon, mint amilyen szükséges a mi védelmünkre, a keresztények védelmére. Ahogy beszélük, így pusztult el Zwingli is, akinek tévelygése ha elharapódzott volna, odalennénk egyházunkkal együtt. De az 55. zsoltár így szól: „A véreskezű és álnok emberek napjaik felét sem érik meg.” (Zsolt 55,24)

102. Az istenkáromlás végromlásba visz

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 39 (102. sz.); A 409; BoA 8: 10–11 (102. sz.). (Márton László ford.)

– Az istenkáromlás: végóra,
és fejszecsapás a hordóra.

Káromlásuk miatt a szentséggyűlölők¹⁹ bizonyos, hogy nyakukat szegik. Mihelyt a káromlás színre lép, másmilyen világnak kell jönnie. Ahogyan a fáraó (2Móz 14) és Rabsaké, Asszíria királyának tábornagya²⁰ az istenkáromlás által embereiket és önmagukat nyomorúságosan elveszejtették és romlásnak adták.

Kedves jó Istenem: hát nem elég, hogy Isten az összes többi bűnünket megbocsátja és elnézi? Hanem az istenkáromlás bűnét ő senkinek sem hagyja jóvá, sem büntetlenül, amint ő maga mondja: „Nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, aki az ő nevét hiába felveszi”, és: „Az Úrnak, a te Istednek nevét hiába fel ne vedd.” (2Móz 20,7) A világ kezdete óta folyvást megszegik Isten parancsolatát, de az emberi faj még mindig javában fennáll; ők azonban, a törvénszegők és káromlók elpusztulnak és odavesznek.

Továbbá kárhoztatják az evangéliumot mint valamely felforgató tanítást, pedig nem felforgató az; ahogy ti minden időben felforgatást műveltek, úgy az

¹⁹ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

²⁰ Rabsaké asszír kincstárnok tetteit lásd: 2Kir 18. – *A ford.*

evangélium ilyesmit nem tesz, hanem csakis békességet és egyetértést hoz létre. Az ördög az ő bandáival, hordáival és szektáival felfordulást és mindenféle szerencsétlenséget támaszt, mert ő a tiszta tanítást, mely birodalmát megrontja, nem bírja elviselni, ezért úgy intézi, hogy a világ is ellenszegüljön az evangéliumnak. Innét a viszály és a felfordulás.

Mennyi sok fáradságába került Istennek, míg népével odáig jutott, hogy elindítsa! Mármint az egyiptomi királyságot a Vörös-tengerbe és Izrael egész népét a sivatagba. Ugyanígy Krisztus magával ragadta a zsidók és a Római Birodalom rendtartását, világi uralmát és papságát. Hasonlóképpen fog Németország is a mi napjainkban útnak indulni és odaveszni.

103. Mire vannak teremtve?

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 40 (103. sz.); A 68b; BoA 8: 11 (103. sz.). (Márton László ford.)

– Isten férfit és nőt teremtett; a nőt sokasodásra és gyermekszülésre, a férfit munkára és hadakozásra. Ám a világ a fonákjára fordítja ezt: a nőket bujaságra használja, a férfiakat a zsarnokság védelmére.

113. A hűséges, igaz prédikátorok üldözése megbosszulja magát

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 42–43 (113. sz.); A 267; BoA 8: 11–12 (113. sz.). (Márton László ford.)

– Aki a tanítómesteri és prédikatori hivatást műveli, ha nem leli kedvét és örömet abban, aki őt odaállította, semmire sem jut. Mózes az Úristentől hatszor kért felmentést, mégis el kellett indulnia. És az Úr engem is ideállított; ha tudtam volna, hogy ez lesz belőle, nagy fáradságába került volna, hogy idáig jusson velem.

Nos, ha már belekezdtem, most hát a végére is járok Istennel együtt. Most, ha az egész világot kínálnák érte, akkor sem kezdenék bele, már csak a nagy gond és félelem miatt sem, amellyel együtt jár ez a hivatás. Ó, kedves urak, ez a dolog nem gyerekjáték! Másrésztől, ha jól megnézem azt, aki engem elhívott rá, akkor mégsem szeretném, ha másképp történt volna, és nem fogtam volna bele, ahogyan másik Istent sem szeretnék. Mások előttem az életüket kockáztatták a pápasággal szemben, úgymint Erasmus, Husz és mások; de magamról sohasem hittem volna, hogy a szerzetesi fogadalmat és az áldozati misét, amelyeken a pápaság mint oszlopokon nyugszik, egyszer majd megtámadom.

115. Mire jó Isten igéjének megvetése?

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 43–44 (115. sz.); A 621b; BoA 8: 12 (115. sz.) (Márton László ford.)

Amikor egyszer arról volt szó, milyen sokan megvetik Isten igéjét és szolgálait a világban mind a nemesség, mind a polgárok és a parasztok között, Martinus doktor így szólt:

– Ez a megvetés legyen a mi vigaszunk, továbbá intelmezésünk és emlékeztetőnk arra, hogy Urunk Istenünknek hálát adjunk azért a nagy adományért és kegyelemért, hogy mi vagyunk azok, akik az ő igéjét szeretik, szívesen hallgatják, tanulják, és kedvüket lelik a Szentírásban. Mert hiszen Istennek súlyos büntetése, rettentő ítélete és haragja, ha egy ember Istennel és az ő szent igéjével szemben annyira ellenséges, hogy hallani sem akarja, ráadásul az ige szolgálait nem tiszteli, nem is becsüli, hanem semmibe veszi és megveti őket.

116. [Találkozás a Bibliával]²¹

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 44–45 (116. sz.); BoA 8: 12–13 (116. sz.); VIRÁG 27, 34, 42 (Virág Jenő ford.)

Amikor diákkoromban a Biblia kezembe került,²² történetesen Sámuel anyjának történetét olvastam (1Sám 1). Nagyon tetszett a könyv, s arra gondoltam, milyen boldog leszek, ha valamikor nekem is lesz ilyen könyvem. Kevéssel utóbb egy posztillás²³ könyvet vásároltam. Ezt nagyon szerettem, mert több evangéliumot tartalmazott, mint amennyit az esztendő folyamán a szószékről tanítani szoktak.

Amikor szerzetbe léptem, és kétségbeesve önmagam felől mindent elhagytam, a Szentírást óhajtottam. A szerzetbe lépve könyveimet hátrahagytam. Kevéssel előbb szereztem egy *Corpus iurist*²⁴ és néhány más könyvet. Ezeket visszaadtam a könyvkereskedőnek. Plautuson és Vergiliuson kívül egyet sem vittem be a kolostorba. Itt a szerzetesek egy vörös bőrbe kötött Bibliát adtak a kezembe. Hamarosan annyira otthonossá lettem benne, hogy tudtam lapról lapra, hol mi van, és ha egy mondást idéztek, azonnal tudtam az első pillanatban, hogy hol van megírva. Ha megtarthattam volna, kiváló bibliaismeretre tehettem volna szert.²⁵ Nem is tetszett nekem akkor semmiféle más tanulmány, mint a

²¹ Vö. alább 7. fejezet, 3767. sz. és 10. fejezet, 5346. sz.

²² Az erfurti egyetemi könyvtárban. Mathesius prédikációja szerint újdonsült magiszter korában.

²³ Elmékedések, prédikációk bibliai szakaszok felett. – A ford.

²⁴ Törvénytár.

²⁵ Vö. WA.TR 4457. sz.

szentírási tudományok. Borzasztó undorral adtam elő a fizikát,²⁶ közben pedig égett a lelkem, hogy mikor térhetek vissza a Bibliához.²⁷

A *glossa ordinariát*²⁸ követtem. Lyrát még ma is megvetem, mert csak később jöttem rá, mennyit köszönhet neki a történeti értelmezés.²⁹ Szorgalmasan olvastam a Szentírást. Egy-egy nagy fontosságú íge uralkodott néha egész napon át minden gondolatom felett. Főképp a fontosabb prófétáknál vannak olyan igék – jóllehet akkor nem értettem még őket –, melyekre még ma is emlékszem. Ilyen például Ezékielnél: „Nem kívánom a bűnös ember halálát.” (Ez 18,32; 33,11)

117. Legjobb módja a meghalásnak

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 45 (117. sz.); A 418; BoA 8: 13 (117. sz.). (Márton László ford.)

– Nem lehet jobban meghalni annál, ahogyan Szent István, aki így szólt: „Uram, Jézus, vedd magadhoz az én lelkemet.” (ApCsel 7,59) Eltekinteni bűneink és érdemeink egész lajstromától, és csakis a csupasz kegyelemre hagyatkozva halni meg!

119. [Életveszélyes baleset]

1531. november 9–30.

WA.TR 1: 46 (119. sz.); BoA 8: 13 (119. sz.); VIRÁG 27–28 (Virág Jenő ford.)

Egyszer haza akart menni.³⁰ Útközben véletlenségből kardjával megsebesítette a lábszárát s átvágta az ütőeret. Egyedül volt kísérőjével a határban, Erfurttól mintegy félmérföldnyire, körülbelül olyan távolságra, mint Eutzsch Wittenbergtől. Hevesen tört elő a vér, és nem lehetett elállítani. Ujjával keményen leszorította a sebet, de ettől erősen feldagadt a lába. Végül egy sebészt hoztak a városból, aki sérülését kezelte. Halálos veszedelemben volt itt, és ezt kiáltotta: „Ó, Mária, segíts!” Így mesélte később:

– Máriától akkor akár meg is halhattam volna. – Éjjel, amint betegen feküdt, a seb ismét felszakadt. Esméletét vesztette, és újra Máriát hívta segítségül. Ez húsvét utáni kedden történt.³¹

²⁶ Wittenbergben 1508–1509-ben az „artista” (bölcészeti) fakultáson.

²⁷ 1509. március 9-én lett baccalaureus biblicus, azaz adhatott elő bibliamagyarázatot.

²⁸ Főleg Nicolaus de Lyra kommentárjain alapuló, Walahfrid Strabo által összeállított, széles körben használt, folyamatos bibliamagyarázat.

²⁹ Vö. WA.TR 4673. sz.

³⁰ Erfurtból, ahol 1502 őszén lett baccalaureus artium.

³¹ 1503. április 16-án.

122. Mások intő szavai vigasztalják az embert a kísértésben

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 47–52 (122. sz.); A 328; BoA 8: 14–16 (122. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta, hogy amikor kísértés volt rajta, gyakran vigasztalta őt olyan beszéd, melyet egy-egy jóbarátjától hallott.

– Mert amikor anno 1535³² a wittenbergai egyetemet átköltöztették Jénába a dögghalál elől, és én egy bizonyos dolog miatt igen bánatos és szomorú voltam,³³ Pommer³⁴ doktor így szólt hozzám: „A mi Urunk Istenünk, semmi kétség, ezt gondolja az égben: »Mitévő legyek immár ezzel az emberrel? Annyi sok csodálatos, nagyszerű adománnyal halmoztam el, és ő mégis kételkedik az én kegyelmemben!«” Ezek a szavak csodálatos, nagyszerű vigasztalást adtak nekem, és erősen belegyökereztek a szívembe, mintha egy angyal maga szólt volna hozzám az égből. Pedig akkor Pommer doktornak eszébe sem jutott, hogy ezzel a beszéddel engem akarjon vigasztalni.

127. A szász hercegek és választófejedelmek címerének értelmezése

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 53 (127. sz.); A 488b; BoA 8: 16 (127. sz.); *Aranymondások* 2: 61 (Márton László ford.)

– A két kard a szigort jelenti, azt, hogy erélyesen és keményen kell örködni a jog fölött; a markolatok a fehér mezőben a jóságot és a kegyelmet jelképezik; az egymással szembefordított kardhegyek a fekete mezőben arra intenek, hogy előbb meg kell hallgatni az érintetteket, csak aztán ítélni és döntést hozni.

130. Isten ígéjében bizonyosnak kell lennünk

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 53–55 (130. sz.); A 11; BoA 8: 17 (130. sz.). (Márton László ford.)

– A vallás dolgaiban, ami Isten ígéjét és a tanítást illeti, bizonyosnak kell lennünk a dolgunkban, és ne ingadozzunk, hogy hitvallásunk állhatatos maradjon a kísértés közepette, és ne mondjuk utóbb: „nem így gondoltam”. Mert az ilyesféle beszéd már a világi dolgokban is ártalmas, de a teológiában különösen kártékony.

³² Az évszám elírás: az említett pestisjárvány 1527 augusztusában történt. Lásd LVM 7: 464–465 (1130. sz.). – *A ford.*

³³ Ugyancsak 1527 nyarára esett Luther súlyos depressziós állapota, melyről alább olvashatjuk Justus Jonas tudósítását: 5. fejezet, 2922. sz. Vö. LVM 7: 462–463 (1126. és 1128. sz.).

³⁴ Johannes Bugenhagen, akit szülőföldje, Pomeránia miatt Pomeranusként vagy Pommerként is emlegettek, Luther barátja és küzdőtársa volt. – *A ford.*

Ezért aztán a kánonjogászok, a pápa képmutatói és egyéb eretnekek valóságos kimerák és irtózatosságot keltő csodaállatok, úgyhogy arcukra nézve olyanok, mint egy szépséges szűz, a testük, mint egy oroszláné, farkuk pedig, akár egy kígyó.³⁵ Azaz: tanításuk szépségesen csillog, kellemesen fénylik, és amit tanítanak, az az értelem számára tetszetős és tekintélyt parancsol; azután az ő tanításuk erővel tör utat magának, hiszen a hamis tanítók általában maguk mellett tudják a világi hatalmat is; végezetül pedig csúszos, tekerdő tanítás lesz, és mint a kígyónak, síkos a bőre, és kicsusszan az ember kezéből.

134. A bűnbocsátnak mindenre ki kell terjednie

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 56–57 (134. sz.); A 143b; BoA 8: 17–18 (134. sz.). (Márton László ford.)

– A törvény egyetlen rendben vagy mesterségben sem tesz igazságot; lehetetlenség, hogy minden hajszálpontosan a törvényhez igazodjék és a szerint történjék. Ahogy a gyermeknek való tudományban, amit az iskolában tanítanak, a grammatikában látjuk: nincs az a szabály, bármily általános és hajszálpontos, amelynek ne volnának kivételei. Ezért hát a bűnbocsátnak az élet minden területén minden ténykedésben, működésben és mesterségben mindenfelé kiterjed és érvényesül. Mert az, hogy egy poéma vagy költemény vagy dal az általános nyelvi szabályok alól ki van véve, és nem úgy van megformálva, mint valamiféle közönséges beszéd, maga a bűnbocsátnak.

*Matematikai pont*nak hívják azt, ami oszthatatlan és hajszálpontos; vagyis hogy az ember a legkisebb és legcsekélyebb pontocskát se tévessze el. Igen ám, de arra a pontocskára lehetetlenség rátalálni. Ugyanígy az igazság, amint a törvény megköveteli, az sem lelhető fel sehol. A *fizikai pont*, ahogy az iskolában nevezik, ezzel szemben az, hogy semmi sem hajszálpontosan az előírás szerint történik, vagyis ez a bűnbocsátnak, amely türelmet kíván, amiért a dolgok nem egészen úgy történnek, ahogy kellene.

És noha az a pontocskák, melyet matematikainak hívunk, nem található sehol, mégis az embernek a céltábla közepére kell lőnie, amennyire ez lehetséges, még ha nem találja is el, sőt meg sem közelíti. Ami annyit jelent, hogy némelykor hunyjunk szemet: halljunk és ne halljunk, lássunk és ne lássunk. Ezért is mondtam nemrég M. S.-nek,³⁶ hogy mondja meg a kulcsárjának, hogy tanulja meg a

³⁵ Homéros: *Iliász* VI,181: „Kecske középütt, sárkány hátul, elől meg oroszlán.” Ovidius: *Metamorphoses* IX,648: „Kígyófarku, oroszlánmellű, arcu teremtmény.” Devecseri Gábor fordításai.

³⁶ Michael Stiefel (Stifelius) lochali lelkészéről, a kor neves matematikusáról van szó. – *A ford.*

fizikai pontot és a türelmet, mert a matematikai pontból úgysem lesz semmi, és úgysem megy semmi hajszálpontosan. Ahogy a közmondás szól: „Nem lehet minden fából nyilvesszőt esztergálni.”³⁷

135. [Aristotelésről]

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 57–58 (135. sz.); BoA 8: 18 (135. sz.); VIRÁG 25 (Virág Jenő ford.)

– Aristotelés műveit a fizikáról, a metafizikáról és a lélekről – s ezek a legjobb könyvei – tudom, hogy tökéletesen megértem. A *Metafizika* a létről, a *Fizika* pedig a levésről szól. E kettőben benne van Aristotelés minden tudománya. A metafizikáról szóló 12. könyvben ezt mondja: „Az első létező önmagát szemléli. Ha önmagán kívül másra is nézne, meglátná a világ nyomorúságát.”³⁸ Ezen a helyen hallgatólagosan tagadja Istent.

136. Aki Isten ígését tanítja és megvallja, az ne dicsőségre számítson, hanem a szent keresztre

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 58–59 (136. sz.); A 19; BoA 8: 18 (136. sz.). (Márton László ford.)

– Ami adományt a mi Urunk Istenünk az embereknek ad a világban, mindazért részükről nem jut neki dicséret és dicsőség. Merthogy az emberek maguk dicsékszenek vagyonukkal, hatalmukkal, gazdagságukkal, bölcsességükkel, tudományukkal stb. Ezt a mi Urunk Istenünk eltűri és elszenved. Csakhogy Isten ígéje és a vallás (amennyiben ez derekas, tiszta és hamisítatlan) úgy látja jónak, hogy Isten magának őrizze és tartsa meg a dicsőséget. Ezért aggatja nekünk, derék és hűséges tanítóknak a nyakunkba a drága keresztet, vagyis a gyalázatot, az üldöztetést, a világot és az ördögöt, hogy ezek megtartsanak bennünket az alázatban, és csak neki jusson a dicsőség, mi pedig ne bízzuk el magunkat. Ezért ideillik a mondás: ha valaki a teológiából és Isten ígéből akar dicsőségre és vagyonra szert tenni, az annyi, mintha tüzes kemencéből markolna parazsát; biztosan megégeti magát. Ehhez tartsa magát minden teológus, mi több, minden keresztény, hacsak nem akar hamis tanító és vakondokkeresztény³⁹ lenni.

³⁷ Vö. alább 7. fejezet, 4178. sz.

³⁸ Aristotelés: *Metafizika* XII,9 (1074b). Vö. alább 155. sz.

³⁹ Az eredetiben *Maulchrist*. Luther szóalkotása és lefordíthatatlan szójátéka a *Maulwurf* 'vakondok' analógiájára, de a *Maul* 'pofa' szó, azaz a pofázás, szájalás is érződik benne. – A ford.

137. Más beszéd ugyanerről

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 59–60 (137. sz.); A 186b; BoA 8: 18–19 (137. sz.); VIRÁG 16–17, 56. (Márton László ford.)

– Szerfölött nehéz, hogy egy ember higgyen abban, hogy Isten kegyelmes hozzá Krisztus kedvéért, noha nagy bűnös az illető. Ejnye, nagyon is szűk az emberi szív, ha ez nem fér el benne, és az ember nem éri föl ésszel!

Fiatalkoromban történt Eislebenben, Úrnapiján a körmenetben,⁴⁰ ahol magam is vonultam, és papi öltözéket viseltem, hogy az oltáriszentség előtt, melyet Staupitz doktor hordozott, olyan erősen megrettentem, hogy elöntött a verejték, és nem járt más az eszemben, csak az, hogy belepusztulok a nagy félelemben. Amikor vége lett a körmenetnek, meggyóntam és elpanaszoltam szorongattatásomat Staupitz doktornak, aki azt mondta: „Ejnye, a te gondolataid nem Krisztus!” Ennek a válasznak igen megörültem, és nagy vigaszt nyújtott nekem.

És hát nem siratnivaló-e, hogy ennyire félenkek és kicsinyhitűek vagyunk? Krisztus osztozik velünk mindenben, ami az ő tulajdonsága és tulajdona, kínálja nekünk örök mennyei javait, a kegyelmet, bűnbocsánatot, örök igazságosságot, életet és üdvösséget, testvéreinek és örököstársainak szólít bennünket; és mi mégis megrettenünk a bajban, és menekülünk előle, holott leginkább az ő segítségére és vigasztalására vagyunk rászorulva!

Erről jut eszembe, mi történt egyszer gyermekkoromban, amikor én és egy másik fiú farsang idején, amint szokás, az ajtók előtt énekeltünk, hogy kolbászt kapjunk érte. Az egyik polgár meg akart tréfálni minket, és így kiáltott ránk: „Mit kerestek itt, ti gazfickók? Hogy ez meg az a nyavalya állna belétek!” Rohan felénk, egy-egy kolbásszal a két kezében, hogy azt nekünk adja. Csakhogy én és a pajtásom megijedtünk az ordítózástól, és elszaladtunk a derék férfi elől, aki pedig nem bántani, hanem megajándékozni akart minket. És amikor látta, hogy csiszolnia kellene a beszédét, utánunk kiáltott, jó szóval visszahívott minket, úgymint vissza is mentünk, és megkaptuk tőle a két kolbászt.

Szintugyanúgy viselkedünk a mi kedves jó Istenünkkel, „aki az ő tulajdon Fiának nem kedvezett, hanem őt mindnyájunkért odaadta, és vele együtt mindent nekünk ajándékozott” (Róm 8,32), és mi mégis menekülünk előle, és azt gondoljuk: Ő nem a kegyelmező Istenünk, hanem kíméletlen bíránk!

⁴⁰ Valószínűleg 1515. június 7-én. Vö. BRECHT I: 83.

138. A keresztyenyekben lévő eredendő bűnről

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 60 (138. sz.); A 148b; BoA 8: 19 (138. sz.). (Márton László ford.)

– Az eredendő bűn a keresztség után olyan, mint egy seb, amely gyógyulni kezd. Bár még valódi seb, de már gyógyul, benne van a jobbulás folyamatában és gyakorlásában, noha még gennyedzik, varasodik és fáj. Szintúgy megmarad bár az eredendő bűn, amíg csak meg nem halunk, bennünk, keresztyenyekben, csak-hogy mindennap szakadatlanul megöletik; a feje le van vágva; úgyhogy minket, keresztyenyeket nem dönthet kárhózatba, és nem ültethet a vádlottak padjára.

139. Isten sok mindent a javunkra ír

1531. november 30. és december 14. között

WA.TR 1: 60–61 (139. sz.); A 33; BoA 8: 19 (139. sz.); *Aranymondások* 1: 52. (Márton László ford.)

– Ha a mi Urunk Istenünk meg tudja bocsátani nekem, hogy jó húsz éven át megfeszítettem és gyötörtem őt a misézéssel, akkor talán azt is a javamra írhatja, hogy néhanapján egy-egy jó nagyot hörpintettem az ő dicsőségére. Isten adja, hogy a világ ezt a saját belátása szerint értelmezze!

141. Mi a legnagyobb kísértés?

1531. december 14.

WA.TR 1: 61–67 (141. sz.); A 321b; BoA 8: 19–22 (141. sz.). (Márton László ford.)

Anno 1531. december 14-én⁴¹ Martinus Luther doktor így beszélt:

– Az ördög legnagyobb kísértése az, hogy azt mondja nekünk, Isten a bűnösök ellensége; te bűnös vagy, tehát Isten az ellenséged stb. Ezt a kísértést minden ember másképp fogadja. Nekem az ördög nem azt a bűnt veti a szememre, amit fiatalkoromban elkövettem – mindenekelőtt, hogy misét tartottam, és Isten Fiát feláldoztam és megkínóztam, és ezáltal káromoltam –, hanem mindenféle más dolgokat, melyek semmiképp sem érnek föl ezzel; másokat meg azzal vádol, amit előzőleg tettek életük folyamán.

Csakhogy ebben a szillogizmusban vagy következtetésben éppenséggel a nagyobbik, az elsődleges érvet kell meghazudtolni; tudniillik nem igaz, hogy Isten ellensége a bűnösöknek. Mármost ha az ördög ebben ellentmond, és Sodomára hivatkozik, vagy Isten haragjának egyéb példáira, akkor ti ezzel szemben hivatkozzatok Krisz-

⁴¹ Az Aurifabernél szereplő 1541-es évszám elírás vagy sajtóhiba. A kéziratoss változatban 1531 olvasható. – *A ford.*

tusra, Isten Fiára, akit ő éppen a bűnökre való tekintettel hagyott emberré válni. Ha Isten a bűnösök ellensége volna, akkor bizony nem küldte volna a Fiát a mi kedvünkért a földre, és nem hagyta volna, hogy ilyen siratnivaló módon kínozzák, gyötörjék, hogy szenvedjen és meghaljon. Csakhogy ő azoknak a bűnösöknek az ellensége, akik azt hiszik, hogy feddhetetlenek és igazak, vagyis nem ismerik el bűnös voltukat: az ilyeneket Isten se látni, se hallani nem akarja, míg el nem jutnak bűneik igaz megvallásáig, és kizárólag Krisztushoz nem igazodnak az ígébe vetett hittel.

Az ilyen kísértések nagy hasznunkra válnak, szükségünk van rájuk, és nem azért történnek, mint sokan vélik, hogy romlásba és pusztulásba döntsenek, hanem hogy útmutatást és tanítást nyerjünk. Mert minden kereszténynek értenie és tudnia kell, hogy kísértés és kereszt nélkül nem tanulhatja és nem ismerheti meg igazán Krisztust; ez amaz iskola, ahol őt mint embert és Megváltót ismer-ni tanuljuk. Húsz éve éreztem először az Isten haragja miatti kétségbeesést és kísértést. Utána⁴² nyugtom volt tőle, meg is nősültem. Ilyen jó napjaim voltak. De aztán a kísértés visszatért.

Amikor Staupitz doktornak elpanaszoltam ezt a bajt, azt mondta: ő maga ilyen kísértést soha nem érzett és nem tapasztalt, „de ha jól látom és jól értem – így szólt –, ezek szükségesebbek neked még az ételnél, italnál is”. Ezért akik kísértést éreznek,⁴³ szokjanak hozzá, és tanulják meg viselni; mert ebben áll az igaz kereszténység. Ha engem a Sátán nem gyötört és próbált volna annyira, akkor én sem lehettem volna annyira az ő ellensége, és nem is árthattam volna neki. Mert ha jön a kísértés, akkor én egyetlenegy hétköznapi, kicsiny bűnt sem tudok legyűrni; azért a kísértés megóv minket az elbizakodottságtól, egyszerűsmind gyarapítja Krisztusról és Isten adományairól való ismereteinket. Mert attól az időtől fogva, amikor rám tört a mondott kísértés, adta nekem Isten azt a nagyszerű győzelmet, hogy legyűrtem a szerzetességet és azt a gyalázatos, átkos, istenkáromló életet, ami vele jár.

143. [Luther tudománya]

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 68–69 (143. sz.); BoA 8: 23 (143. sz.); VIRÁG 173. (Virág Jenő ford.)

Amikor nagy tudományáról beszéltünk, azt mondta, hogy nem ismeri a dialektikát és a retorikát.

⁴² Aurifabernél *zuvor* 'előtte' szerepel, ami életrajzi okokból értelmezhetetlen. A kéziratos változat megfelelő helyén *darnach* 'utáná' olvasható. – *A ford.*

⁴³ A kézirat szerint ezt Schलगinhausennek mondta. Lásd WA.TR 1263. sz.

– Isten pedig általam munkálkodik. De a dialektika más mesterségekre alkalmas szerszám. Ezt fiatalkoromban alaposan tanulmányoztam. A Sátán engem jól ismer, s látta már gyermekkoromtól tehetségemet, és hogy szeretem a Szentírást. Ezért gyűlöl engem. Szívesen elpusztított volna már sokszor, de nem tudott. Úgy kellett megtanulnom a szofista tudományt, ahogy Dániel tanulta a káldeus és József az egyiptomi nyelvet.

145. A hit és a remény közti különbség

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 69 (145. sz.); A 197; BoA 8: 23–24 (145. sz.). (Márton László ford.)

– A hit és a remény annyiban különböző, hogy a hit így beszél: „Hiszek a halottak feltámadásában ítéletnapkor.” Ezt hallván, így szól a remény: „Ejsze, ha ez igaz, akkor tegyük föl rá mindenünket, amink csak van, és tűrjünk el érte mindent, amit csak bírunk, ha utána oly nagy urak leszünk!”

146. [Kié a Galata-levél?]

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 69 (146. sz.); BoA 8: 24 (146. sz.). (Márton László ford.)

– A Galatákhoz írt levél az én levélkém, amelyet önmagamnak címeztem.⁴⁴ Ő az én Kätthe von Borám.

148. Isten maga szól az ige által, és az ilyen igének nagy ereje van

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 69–70 (148. sz.); A 14; BoA 8: 24 (148. sz.); Aranymondások 1: 20–12. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer arról beszélt, hogy Isten maga szól hozzánk az igéjén keresztül, és azt mondta erről:

– Ha igaz, hogy Isten beszél velünk a Szentírásban, és te ezt mégis kétségbe vonod, akkor azt kell gondolnod a szívedben, hogy Isten hazug, aki mond valamit, és nem tartja be. Ám hidd el, hogy ő a legmagasabb isteni Felség; azért, ha ő szóra nyitja száját, az felér három világgal, hiszen ő csak egyetlen szóval is előpenderítette az egész világot; Genézis 1. és a 33. zsoltár ezt mondja: „Ő szólt, és meglett; ő parancsolt, és előállt.” (Zsolt 33,9)

⁴⁴ Az 1531-ben tartott második Galata-előadás, mely 1535-ben jelent meg könyv formájában. Lásd LVM 10. köt.

Ezért aztán mindenekelőtt és mindenek tekintetében különbséget kell tennünk Isten és az ember szava között. Az ember szava csak egy kis hang, amely a levegőben terjed, és csakhamar elhal; de Isten szava nagyobb az égnél és a földnél, sőt a halálnál és a pokolnál is; mert Isten szava az ő ereje, és örökkévaló marad. Mármost ha az ige Isten szava, akkor tartsuk is annak, és higgyünk benne, hogy maga Isten beszél velünk; ezért az ember szívesen megtanulná az ő szavát. Dávid látta és hitte ezt, mert így szól a zsoltárban: „Az ő szent helyén beszélt Isten: emiatt örvendezek.” (Zsolt 3,5) És emiatt nekünk is örvendoznünk kell, ám ebbe az örömben gyakran üröm is vegyül, ahogyan Dávidnak is sokféle kísértést ki kellett állnia gyilkosság, házasságtörés, száműzés elkövetőjeként, hogy Isten félelmében járjon-keljen, és abban megmaradjon. Ezért is mondja a második zsoltárban: „Szolgáljátok az Urat félelemmel, és örüljetek rettegéssel.” (Zsolt 2,11) Ezt rímeltesse nekem valaki: vidámnak lenni és rettegni! Az én Hanzi fiam tud így viselkedni velem, de én nem tudok így viselkedni Istennel. Mert ha ülök és írok vagy valami mást csinállok, ő egy dalocskát énekel a fülemben, és ha kezd hangosabb lenni a kelleténél, akkor egy kicsit ráfordulok, és akkor ő tovább énekel, de már visszafojtva és némi aggodalommal és szorongással. Isten is ezt akarja: legyünk mindig vidámak, ugyanakkor félelmet és tiszteletet mutassunk Isten iránt.

150. A szűzi tisztaság példája

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 71–72 (150. sz.); A 455b; BoA 8: 25 (150. sz.); *Asztali beszélgetések* 123–124. (Márton László ford.)

Egy szűzleány, akit anyja erőszakkal hurcolt a király fiához, hogy annak ágyasa és ringyója legyen, úgy tett, mintha rendeltetéséhez készülődne, odalépett a kastélybeli ablakhoz, és kiugrott, úgyhogy szörnyethalt. Vitázva erről, felmerült a kérdés: van-e a leánynak mentsége? Mire M. L. doktor így felelt:

– A leány azt remélte, jól végződik az eset, nem pedig így. Nem akarta ő megölni és elemészteni magát, hanem azt hitte, megmenekülhet, és tetteivel megmentheti szüzességét és tisztességét. – Az a vélekedés, hogy az eset a francia királlyal⁴⁵ történt.

⁴⁵ I. Ferenc. A kézirat hozzáteszi: 1531-ben.

153. A skolasztikus teológusok bibliatudományá⁴⁶

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 72–73 (153. sz.); A 2b; BoA 8: 25 (153. sz.). (Márton László ford.)

– A skolasztikus teológusok tudományá a Szentírással kapcsolatos spekulációikkal együtt nem egyéb, mint merő hiúság és a puszta ész sugallta emberi gondolat. Ilyesmit sokat olvastam Bonaventuránál, de kis híján megbolondultam tőle. Szerettem volna megtudni és megérteni, miként van Isten egyesítve a lelkemmel, de tőlük sehogyan sem tanulhattam meg. Sokat beszélnek az ész és az akarat egyesüléséről, de ez merő agyrém⁴⁷ és elvakultság.⁴⁸ Mert az igazi spekulatív – vagyis sokkal inkább gyakorlati – teológia annyi, mint: higgyél Krisztusban, és tedd azt, amit hivatásodban tenni vagy köteles.⁴⁹ Szintúgy Dionysius⁵⁰ misztikus teológiája is merő mesebeszéd és hazugság. Ahogy Platón is csak halandzsázik: *Omnia sunt non ens, et omnia sunt ens*, azaz minden nem létező, és minden létező, és hagyja, hogy a levegőben lógjon.

Az igazi, derekas teológia a praxisban, a szokásban és a gyakorlatban áll, fundamentuma és alapja pedig Krisztus, hogy az ő szenvedését, halálát és feltámadását az ember megragadja a hittel. De mindazok, akik manapság nem tartanak velünk, és nem fogadják el a mi tanításunkat, csak spekulatív teológiát csinálnak saját eszük után igazodva, ahogyan a dolgokról spekulálnak, mert nem tudnak abból a gondolatból kikecmeregni, hogy aki jót tesz, és derék ember, az jól jár. Pedig nem úgy van az, hanem: aki féli Istent és bíz benne, az végül majd jól jár (JSirá 1,13).

Ezért az ilyen spekulatív teológiának a pokolban a helye az ördögnél, ahogyan Zwingli és a szentséggyűlölők is spekulálnak és okoskodnak: „Krisztus teste jelen van a kenyérben, de csak lelkileg, mert látni csak a kenyeret látjuk.” Így álmodoznak, és csak a saját gondolataikat követik, amennyit az öt érzékükkel fel bírnak fogni. És Órigenés teológiája is ilyen. Dávid azonban nem így viselkedik, hanem felismeri a bűnét, és így szól: „Uram, légy hozzám irgalmas!” (Zsolt 51,3) Csakhogy az embereknél Isten nem tudja elérni, hogy kizárólag ő legyen Isten, mert az emberek istenné válásra törekcszenek, és ők is vele együtt istenek akarnak

⁴⁶ Lásd alább 644. sz.

⁴⁷ Az eredetiben *Phantasei*, ami pejoratívabb jelentésű a mai 'fantázia', 'fantáziálás', 'fantáziakép' szavaknál: 'agyrém', személyiségzavar jelének tartották. – A ford.

⁴⁸ Egyedi fordítás. A *Schwärmerei* régi magyar megfelelője, a 'rajongás' ma már félreérthető volna. – A ford.

⁴⁹ Lásd a Melanchthonnak 1521-ben küldött *Pecca fortiter* jelszót! LVM 7: 266 (424. sz.). Vö. alább 644. sz.; 7. fejezet, 3895. sz.; 10. fejezet, 53750. sz.

⁵⁰ Dionysius Areopagita.

lenni. Még kevésbé tudja elérni, hogy kizárólag ő legyen igaz és igazságos, és azt is alig éri el, hogy halhatatlan legyen.

154. [Sokrétú leterheltség]

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 73 (154. sz.); BoA 8: 25 (154. sz.); VIRÁG 160–161. (Virág Jenő ford.)

– Nagyon elfoglalt ember vagyok. Négyféle kötelességem van, melyek mindegyike egész embert kíván. Hetenként négyszer kell nyilvánosan prédikálnom, kétszer előadást tartanom az egyetemen, ügyeket kell meghallgatnom⁵¹ és leveleznem, nemkülönbön könyveket írnom. Isten jól gondoskodott rólam, hogy ilyen aszszonyt adott, aki a gazdaságnak gondját viseli, úgyhogy nem kell még ennek terhét is magamra vennem.

155. Isten nem tudja előttünk, emberek előtt megvédeni Isten voltát

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 73–74 (155. sz.); A 47; BoA 8: 25–26 (155. sz.); *Aranymondások* 1: 71 (Márton László ford.)

– Isten nálunk, embereknél nem képes elérni, hogy ő legyen egyedül Isten; mert minden ember természettől fogva istenségre áhítozik és törekszik, miként Ádám és Éva elcsábított a Paradicsomban a kígyó által stb. (1MÓZ 3). Még sokkal kevésbé tudja elérni, hogy csak ő legyen bölcs és boldog; annyit ér el, azt is nehezen, hogy halhatatlan legyen.

A pogány Aristotelés így érvel a *Metafizikájában*: „Aki a világban levő siralmat és nyomorúságot kívülről nézi, nem pedig önmagában, az sok olyasmit lát, ami elszomorítja és elkiseríti, amiért is nem lehet boldog; Isten azonban boldog, amiből következik, hogy semmit sem lát önmagán kívül.”⁵² Ezáltal Aristotelés először is tagadja a lélek halhatatlanságát, valamint azt is, hogy Isten a gondunkat viseli, hogy törődik velünk stb. De hát miféle Isten az ilyen? Bizony, hogy nem az én Istenem!

Egyetlen bűn sem gyötör bennünket oly nagyon, mint az a gyalázatos viselkedés és vágy, mellyel Istenné válni törekszünk. Bár a test gonosz vágya és hajlama is égető veszedelem, mely által az emberek súlyos kísértésnek vannak kitéve, de az mégis gyerekjáték a lelki kurvázkodás veszedelméhez képest, mely a testit messze túlhaladja.

⁵¹ Luther átvette a távol lévő városi lelkész, Bugenhagen hivatalának vezetését is. – *A ford.*

⁵² Aristotelés: *Metafizika* XII,9 (1074b). Vö. fenn 135. sz.

156. [Miltitz]

1531. december 14. és 1532. január 22. között

WA.TR 1: 74 (156. sz.); BoA 8: 26 (156. sz.); VIRÁG 116. (Virág Jenő ford.)

Karl von Miltitz ismeretes Luthernek X. Leóhoz írott leveléből.⁵³ Ezt a Karl von Miltitzet a pápa a szász választófejedelemhez küldte a pápai arany rózsával.⁵⁴ Akkoriban ez becses ajándék és egyedülálló pápai kitüntetés volt, melyet különleges ünnepélyességek közben szoktak átnyújtani. Az ajándék indítóoka azonban az volt, hogy Frigyes választófejedelem ezért hálából viszont Karl von Miltitzcel Luthert mint foglyot küldesse el a pápához. Evégből a pápa Karl von Miltitznek hetven úgynevezett apostoli brevét adott, hogy megengedjék neki a fogoly Lutherrel együtt az egyes városokon át a biztonságos utazást. Nem szófia beszéd ez, hiszen Luther maga mondta, hogy Altenburgban személyesen hallotta Karlót.⁵⁵ Nagy reménységgel jött Karl a megbízatás teljesítése végett Németországba. Azonban nagy kiábrándulás érte. Ő maga mondta, hogy Németország legkülönbözőbb nagyvárosaiban szerte érdeklődött Luther felől, de a tanításáról szóló új hír mindenkit annyira megmozgatott, hogy még ha háromezer svájci katonája volna, akkor sem remélné, hogy Luthert Németországon keresztül el tudná vinni Rómába.

160. Luther tanításának kezdete a bűnbocsánattal

1532. január–márciusa

WA.TR 1: 76 (160. sz.); A 625b; BoA 8: 27 (160. sz.). (Márton László ford.)

Amikor anno 1517 Johann Tetzel⁵⁶ a wittenbergi várban meghirdette a búcsút,⁵⁷ Andreas Karlstadt doktor olyan indítványokat tett, melyek szerint senki sem részesülhet bűnbocsánatban, aki előzőleg a vártemplomban meg nem gyónt. Ennek Luther doktor ellentmondott, és azt állította: ez privilegium (kiváltság), nem pedig mandátum (kötelezettség). Ettől Karlstadt haragra

⁵³ Lásd LVM 7: 134–135 (129. sz.).

⁵⁴ Vö. LVM 7: 157–158 (202. sz.); *Latin előszó*, WA 54: 184; LVM I. köt.

⁵⁵ 1519. január elején.

⁵⁶ Johannes Tetzel domonkosrendi szerzetes, búcsúhirdető. A búcsúcédulák árusításakor tanúsított mohósága és gátlástalansága sokakat felháborított, és közvetlen oka volt annak, hogy Luther megfogalmazta kilencvenöt tételét. – *A ford.*

⁵⁷ Aurifaber az eseménytörténet ismeretének híján már félreérti a kéziratot. Tetzel kampánya nem terjedt ki Szászországra, így Wittenbergre sem. A vártemplomban Bölcs Frigyes ereklyegyűjteményével lehetett bűnbocsánatot nyerni. Karlstadt alább ismertetett indítványa már 1516-ban mindenszentek ünnepén elhangzott. Vö. BRECHT I: 167.

lobbant,⁵⁸ és azt mondta Luthernek: ha úgy tudná, hogy Luther komolyan mondja ezt, „akkor bevádolnálak eretnekség miatt a pápánál”.

162. Miről ismerszik meg Isten jósága?

1532 január–márciusa

WA.TR 1: 77 (162. sz.); A 51; BoA 8: 27 (162. sz.). (Márton László ford.)

– A világi felsőbbség az isteni kegyelem jele; arról tanúskodik, hogy Isten irgalmas, és nem leli örömét vagy tetszését a mészárlásban és az öldöklésben, különben mindenkit összeugrasztana bármiféle kormányzás nélkül. De még a törököknél és egyéb nemzeteknél is van rendtartás, sőt még a kegyetlen, oktalan vadállatoknál, a vaddisznóknál, medvéknél, farkasoknál, oroszlánoknál stb. is megvan. Máskülönb maguk pusztítanak ki magukat, és egyikük felfalná a másikat, ahogy a közmondás szól:

Aki erős, és teheti,
a másikat a zsákjába veti.

170. Nem Isten akarata szerint cselekszik az ember

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 79 (170. sz.); vö. 2: 313 (2080. sz.); A 52; BoA 8: 170. sz. (Márton László ford.)

– Isten láthatatlan dolgokból készít láthatókat újra meg újra, és azt akarja, hogy mi is így tegyünk; mi azonban kiforgatjuk szándékát: előbb látni és kézzel fogni akarunk valamely dolgot, és csak aztán hisszük.

⁵⁸ 1516–1517-ben párhuzamosan két búcsú zajlott egy időben: az egyik a Tetzl-féle kampány volt a szomszédos Brandenburgban, a másik a wittenbergi vártemplom pápai kiváltságon alapuló akciója. Ezt védte érdekelt félként Karlstadt, az ereklyegyűjteményt is őrző Mindenszentek-káptalan kanonokja. – *A ford.*

173. [Erasmus vagy Staupitz?]

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 80 (173. sz.); BoA 8: 28 (173. sz.). (Márton László ford.)

– Erasmusnak⁵⁹ semmit sem köszönhetek. Amim van, azt mind Staupitz doktornak⁶⁰ köszönhetem, tőle kaptam tudásom készletét.

175. Kölcsön

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 80 (175. sz.); A 90; BoA 8: 28 (175. sz.); *Aranymondások* 2: 40; *Asztali beszélgetések* 41. (Márton László ford.)

– Ha pénzt adsz kölcsön, nem kapod vissza; ha mégis visszakapod, akkor nem egyhamar; ha mégis hamar, akkor nem azt az összeget. Ha mégis azt az összeget, akkor a barátodat veszíted el.

180. Saul király fegyverhordozójáról

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 81 (180. sz.); A 468; BoA 8: 28 (180. sz.). (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte: vajon Saul király fegyverhordozója, ha a királyt saját parancsára és utasítására megölte volna, helyénvalóan cselekedett volna-e? Martinus Luther doktor így felelt:

– Nem, mert Saul akkor nem volt az eszénél, hanem a legsúlyosabb félelemben és rettegésben (1Sám 31,4). – És hozzátette: – Ha valaki a gyötrelmek közepette, amikor kínvallatásnak van alávetve, béketűrés híján és a nagy fájdalomtól beismer olyasmit, amit nem követett el, az igaztalanul és vétkesen cselekszik, mert a lelkiismerete ellenére tesz. Ellenben az a bíró, aki őt ilyen hamis vallomás alapján elmarasztalja és elítéli, nem cselekszik igaztalanul, amennyiben elégséges oka volt a kínvallatásra, és abban mértéket tart a jogszabályok előírta viszonyokhoz és körülményekhez híven; ahogyan Dávid példája mutatja: azt az embert, aki azzal

⁵⁹ Erasmus az 1520-as évek elejéig rokonszenvvel figyelte Luther működését, ekkor Luther szembe fordult vele, főként a szabad akarat értelmezésében. A vita 1525-ben érte el tetőpontját, amikor Luther *De servo arbitrio* (A szolgáló akaratról) című írása megjelent. Luther azt is felhánytorgatja, hogy Erasmus nem fordult szembe a katolikus egyházzal. Luther idős korában alkatánál fogva sem kedvelte Rotterdami Erasmust: a nagy humanista kifinomult iróniáját és intellektualizmusát ellenszenvesnek találta. – *A ford.*

⁶⁰ Johannes von Staupitz, az Ágoston-rend tartományi vikáriusa, Luther mentora és pártfogója, 1517 után a Lutherrel folytatandó párbeszéd híve. – *A ford.*

a hírrel érkezett hozzá, hogy ő dőfte le Sault a filiszteusok elleni háborúban, és ez hazugság volt, Dávid azon nyomban megölette (2Sám 1,1–16).

185. A házasságot Istennel kell kezdeni

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 83–84 (185. sz.); A 441b; BoA 8: 28–29 (185. sz.); VIRÁG 161. (Márton László ford.)

– A házasság ezekből a részekből áll: 1. az egyik természettől fogva kívánja a másikat; 2. gyermekek nemzése; 3. az együttélés és a hűség, vagyis az egyik megtartja a másiknak fogadott hitét. És mégis, az ördög úgy belerondít, hogy sehol sincs annyi gyűlölet és ellenségeskedés, mint ebben. Ez az eredménye annak, hogy vakmerőségből mindenben a magunk feje után járunk, Isten tanácsa nélkül.

Pedig egy istenfélő fiatal személynek, aki házasodni akar, előbb Istennel kell beszélnie, mondván: „Én Istenem, add hozzájárulásodat!” De nem így történik, mert ők mind hebehurgya bölcsek, és vakmerőségből belevágnak a fontos dolgokba a saját fejük szerint.⁶¹ Ezek után a mi Urunk Istenünk mit tehet? Meghazudtolják a nevét,⁶² holott ő Mindenható és Teremtő, aki a mindenséget létrehozta. Ezért aztán, kedves cimborá, tégy úgy, ahogy én; amikor el akartam venni az én Káthémet, akkor komoly buzgalommal kértem Urunk Istenünk támogatását. Te is tedd ezt; hiszen te még sohasem kérlelted őt komoly buzgalommal!

194. Az ördög menekül a muzsikától

1532 február–márciusa

WA.TR 1: 86–87 (194. sz.); A 305b; BoA 8: 29 (194. sz.); *Asztali beszélgetések* 81–82. (Márton László ford.)

– Az ördög szomorú szellem, az embereket elszomorítja, ezért aztán nem is bírja a vidámságot. Ez az oka, hogy a muzsikától igencsak menekül; nincs maradása, ha valahol ének szól, kivált, ha vallásos ének. Így hozott Dávid a hárfájával enyhülést Saulnak az ő kísértésében, amikor gyötörte az ördög (1Sám 16,23).

Ekkor Leonhard magiszter, gubeni lelkész⁶³ mondta, hogy amikor fogságban volt, az ördög cudarul meggyötörte, s valahányszor a kezébe kést vett, a szíve rákacagott az ördögre, mert az ördög gyakran mondta neki: „Ugyan, szúrd már le magadat!” Ezért a kését sokszor el kellett hajítania. Item, valahányszor cér-

⁶¹ A kézirat szerint ezt Hans von Dolzigról mondta. Vö. WA.TR 6912. sz.

⁶² Az Aurifabernél szereplő *Der Man sol falsch sein* nyilván elírás. A kéziratot változat megfelelő helyén *der man* helyett *der nam* olvasható. – *A ford.*

⁶³ Leonhard Beyer.

naszálat látott a földön, fölvette, és végül olyan sokat szedett össze, hogy hurkot fonhatott volna belőle, melyre fölakaszthatta volna magát. Sőt, addig juttatta őt az ördög, hogy már a Miatyánkot sem tudta elimádkozni, sem a zsoltárokat olvasni, pedig máskülönben igencsak járatos volt bennük. Erre Luther doktor így felelt: – Velem is gyakran megesett ilyesmi. Ha kés volt a kezemben, ugyanilyen gonosz gondolatok rohantak meg; gyakran volt, hogy nem tudtam imádkozni, sőt, az ördög a szobából is kikergetett. Mert nekünk jutottak a nagy ördögök, csupa *Doctores Theologiae*,⁶⁴ viszont a törököknek és a pápistáknak egyszerű, kicsiny ördögeik vannak, akik nem teológus ördögök, hanem csak jogászördögök.

199. Dávid kísértései sokkal súlyosabbak voltak a mieinknél

1532. március vége

WA.TR 1: 87–88 (199. sz.); A 313; BoA 8: 29 (199. sz.). (Márton László ford.)

– Dávidnak veszedelmesebb ördögei voltak, mint nekünk, mert olyan nagy kinyilatkoztatásokat nem kaphatott nagy kísértések nélkül; mert hiszen azok nagyszerűek és gyönyörűek. Dávid zsoltárokat szerzett és énekelt; mi is nekiálunk, amennyire tőlünk telik, zsoltárokat szerezni és énekelni, Urunk Istenünk dicsőségére, valamint az ördögnek és az ő menyasszonyának bosszúságára!

214. Ahogyan Isten a világgal osztozik

1532 áprilisa

WA.TR 1: 92 (214. sz.); A 44; BoA 8: 214. sz. (Márton László ford.)

– Urunk Istenünk egyenlőtlenül osztozott a világgal, vagyis: ő a világnak adta és alávetette az összes teremtményt a szárazföldön, a vízben és a levegőben, hogy a világ uralkodjék a halakon a tengerben, a madarakon a levegőben és minden olyan állaton, melyek a földön járnak. Az eget viszont megtartotta magának, hogy élet és halál ura legyen; és ha e kettőt átengedné, úgy csakhamar visszavenné mindama javakat és kincseket, melyeket a világnak juttatott volt.

⁶⁴ E kifejezéssel nemcsak a teológia doktoraira utal Luther, hanem a Nyugaton tisztelt négy egyházatyára is (*doctores ecclesiae*), Jeromosra, Ambrusra, Ágostonra és Nagy Szent Gergelyre.

217. A felebaráti szeretet

1532 *áprilisa*

WA.TR 1: 92–93 (217. sz.); A 200; BoA 8: 31 (217. sz.). (Márton László ford.)

– A felebaráti szeretetnek olyannak kell lennie, mint a menyasszony és a vőlegény közti szűzi, tiszta szeretetnek,⁶⁵ mely minden fogyatkozást elpalástol, eltakar és jóra magyaráz, és csak a jó tulajdonságokra tekint.

A ceremóniákban és a szabályzatokban a szeretet hatalmának kell uralkodnia és kormányoznia, nem pedig a zsarnokságnak, szintúgy a szeretet előzékenységének, nem pedig a hóhérvőtelnek. Az kell, hogy a szabályok mindannyian felebarátunk hasznára és javára szolgáljanak, irányuljanak, és arra legyenek magyarázva. Minél hatalmasabb az, aki kormányoz, annál inkább kell a szeretet parancsát követnie.

218. Kétféle botránkozásról

1532 *áprilisa*

WA.TR 1: 93 (218. sz.); A 427b; *Asztali beszélgetések* 114–115. (Márton László ford.)

– Kétféle botránkozás van. Kívülről jön az egyik, úgymint a török és a pápa minden pereputtyával, kik teljes virágjukban állnak, és az ő tetszésük szerint történnek a dolgok. Ez megbotránkoztat minket, és fáj nekünk. A másik, a belső botránkozás bennünk van, és ez mindennél nagyobb: az, hogy Isten gyermeke vagyok. És ha ez igaz volna – így szól az én értelmem – (márpedig biztos, hogy igaz, hiszen Isten maga mondja, aki nem tud sem csalni, sem hazudni, annál ég és föld is hamarabb összeszakad), és én hinnék benne, akkor odaszarnék a pápa hármaskoronájára, és eltaposnám a törököket. Mi azonban nem hiszünk benne, hogy ez igaz volna: ezért is vagyunk oly kicsinyhitűek és bátortalanok.

219. A felsőbbtség Isten szolgálója, Isten őáltala büntet

1532 *áprilisa*

WA.TR 1: 93–94 (219. sz.); A 465b; BoA 8: 31 (219. sz.). (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor egy ízben így szólt:

– A világi felsőbbtség épp olyan, mint egy varsa, melyet kirakunk, ha egy patakban akarunk halászni; Isten pedig a zavaróbot, mellyel a halakat a varsába kerget-

⁶⁵ Veit Dietrich, aki ekkor már házassági terveket fontolgatott, ezt kéziratában önmagára vonatkoztatta.

jük. Mert ha egy tolvaj, rabló, házasságtörő vagy gyilkos megérett, akkor Isten a varsába kergeti, azaz úgy intézi, hogy a felsőbbség megfogja és megbüntesse. Mert írva áll a zsoltárban: „Isten szolgálta igazságot a földön.” (Zsolt 7,12; 58,12) Ezért aztán vagy vezekelsz, vagy bűnhődnöd kell. Mert: *sera pedibus venit tacitis poena tandem*.⁶⁶

Aztán mesélt egy különösképpen elvetemült tolvajról, aki hatvan éven át lopott, és végül, miután tolvajlás közben rajtakapták, a wittenbergi polgármester megkérdezte tőle: „Hogy megy sorod?” Ő pedig így felelt: „Ahogy lökdössük, csak úgy megy az!”

222. Azokról, akik végeznek magukkal

1532. április 7.

WA.TR 1: 95 (222. sz.); A 479b; BoA 8: 31 (222. sz.); *Asztali beszélgetések* 157. (Márton László ford.)

– Sokan azok közül, akik végeznek magukkal, az ördög készítésére cselekszenek, és az ördög gyilkolja meg őket, mint útszéli haramia az utasokat; nem urai önmaguknak. Ha ilyen elrettentő példákra időnként nem kerülne sor, nem is félnénk Urunk Istenünket. Azért istenfélelemben kell megmaradnunk, és kérnünk Istent, óvjon bennünket az ördögtől. És az ilyen akasztott emberekkel keményen kell bánni, a jogszabályoknak és a szokásoknak megfelelően, hogy a durva és önhitt emberek féljenek; nem mintha tettükért mindnyájan elkárhoznának.

223. [Profécia Lutherről]

1532. április 7–15.

WA.TR 1: 95 (223. sz.); BoA 8: 31–32 (223. sz.); VIRÁG 26. (Virág Jenő ford.)

Egy Meiningenből való aggastyánnak, akinek a fiával Erfurtban barátságban volt, panaszkodott Luther betegsége miatt. Mire ő ezt mondta: „Kedves baccalaureus úr,⁶⁷ ne bánkódjék, ön még nagy ember lesz.”

– Profétát hallottam akkor – jegyezte meg Luther elbeszélése végén.

⁶⁶ A késő büntetés végül is néma lábakon jön (Tibullus I,10); Radnóti Miklós műfordításában: „Úgyis rád tör az, és lépte se hallik elébb.” – *A ford.*

⁶⁷ Luther 1502 őszén lett Erfurtban baccalaureus artium.

228. A türelmetlenségről, és hogy az vajon mindig bűn-e

1532. április 7–15.

WA.TR 1: 96–97 (228. sz.); A 203; BoA 8: 32 (228. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Jeremiásnak ama panaszáról esett szó, melyben a próféta elátkozza azt a napot, amikor született (Jer 20,14), felvetődött a kérdés: vajon az ilyen gondolatok és szavak nem keresztényietlenek-e, nem istentelenség és bűn-e az ilyesmi? Erre Martinus Luther doktor így felelt:

– A mi Urunk Istenünket néha ilyen szavakkal kell felserkentenünk, máskülönben nem hall minket. Jeremiás zúgolódása jogos. De még Jézus is így beszélt: „Ó, hitetlen és elfajult nemzetség! Meddig leszek még köztetek, és meddig kell, hogy titeket eltűrjelek?” (Lk 9,41) Ahogy Mózes is rácsapta Istenre az ajtót, amikor így beszélt: „Avagy tőlem fogantatott-e mindez egész nép és sokaság? Bizony, nem én vagyok az apjuk!” (4Móz 11,12)

Nem lehet másképp: elkeseríti az embert, ha valaki szívből jót akar, és mégsem jutunk egyről kettőre; ilyenkor bizony az ember zúgolódik és türelmetlenkedik. Így tehát én sem eresztem szélnek ama gondolataimat, melyekben azt szeretném és kívánom, hogy bárcsak soha bele ne kezdtem volna ebbe a mi ügyünkbe. Item, bárcsak inkább meghaltam volna, hogysen látnom kelljen azt a megvetést, mely Isten igéjének és az ő hűségének szolgáinak jut osztályrészül.

Így hát azok, akik az ilyesfajta türelmetlenséget elítélik, csupa teológus *in arte speculativa*, akik csak játszanak a gondolatokkal, és spekulálással akarnak boldogulni. Majd ha belebocsátkoznak a dologba, akkor észreveszik és megtapasztalják, miről van szó. Az ilyen ügyek túl nagyszabásúak ahhoz, hogysen gondolatok és spekulációk révén vitassuk meg őket.

233. A nőket nem nélkülözhetjük⁶⁸

1532. április 7–15.

WA.TR 1: 98 (233. sz.); A 455; BoA 8: 32–33 (233. sz.). (Márton László ford.)

– Bűn nélkül – mondotta Martinus Luther doktor – a nőkről nem lehet lemondani; szükségünk van rájuk. A házasság pedig Isten rendelése és alkotása; így tehát nem az ördög sugallata, ha egy férfi tisztességgel beleszeret egy becsületes leányba, és nőül akarja venni. A Sátán ellensége a frigynek; azért reméld az Úr nevében az ő áldását és művét, ha ez kell neked.

⁶⁸ Veit Dietrich, aki ekkor már házassági terveket fontolgatott, ezt kéziratában önmagára vonatkoztatta.

234. Mi a prédikátor munkája?⁶⁹

1532. április 7–15.

WA.TR 1: 98–99 (234. sz.); A 272b; BoA 8: 33 (234. sz.). (Márton László ford.)

– Egy prédikátor olyan, mint egy ács: szerszáma és munkaeszköze Isten igéje; és mert a hallgatói, akiket meg kell dolgoznia és munkálnia, sokfélék és különbözőek, azért neki sem mindig ugyanazt az egy dalt kell énekelnie, sem pedig a tanítást egyféleképpen előadnia, hanem a hívek különböző tulajdonságai szerint hol fenyegetsen, rémítsen, szidalmazzon, korholjon, hol meg vigasztaljon, békítsen stb. Ó jaj, hogy az ember annyira szívesen és készségesen tanít mindenkit, kivéve önmagát!

240. Isten a teremtményeken kívül és fölöttük van, és mégis bennük

1532. április 7–15.

WA.TR 1: 100–101 (240. sz.); A 28; BoA 8: 33 (240. sz.); *Aranymondások* 1: 41–43; *Asztali beszélgetések* 16. (Márton László ford.)

– Amiért az ég az ő trónusa, Ézsaiás 66. fejezet, azért ő messze, messze az ég fölé magasodik; és ha a föld az ő zsámolya vagy lábtámasza, akkor ott kell lennie az egész világon is, miként a következő szavak is tanúsítják, melyeket Isten mond: „Melyik az én nyugalomnak helye? Azokra tekintek én, akik szegények és megtört lelkűek, és akik beszédemet rettegik.” (Ézs 66,1–2) Mintha azt mondaná: ők azok, akiknél szállásom és nyugalom van. Mármost az ilyenek szanaszéjjel vannak szóródva az egész világon, így tehát Isten mindenütt jelenvaló; ahogyan Szent Pál mondja, mindeneket betölt (Ef 4,10).

Azért aki Isten előtt bölcs akar lenni, az tanulja meg az ő szavát, és félje őt, hiszen „a bölcsesség kezdete az Úr félelme” (JSirá 1,16), de úgy félje őt, hogy reménykedjék jóságában is (Zsolt 147,11).

Máskor Martinus Luther doktortól valaki megkérdezte: lehetséges-e, hogy Isten a teremtményeken kívül és fölöttük van, és mégis benne van a teremtmények legkisebbjeiben, úgymint a fűszálban és a falevélben is? Ő így válaszolt: – Isten nincs helyhez kötve, és nincs semmiből kizárva. Ott van mindenütt: a legkisebb teremtményben, egy falevélben, egy fűszálban, és még sincs sehol. Sehol: mármint nem ragadható meg, és nincs belefoglalva semmibe; mégis ott van mindenütt, mert ő teremt, munkál és tart meg minden dolgokat.

⁶⁹ Veit Dietrich, aki 1535-ben lett a nürnbergi Sebaldus-templom prédikátora, ezt kéziratában önmagára vonatkoztatta.

– Mégis, hogyan van ott minden teremtményben? A lényével vagy mindenható erejével?

– Ő mindkét módon jelen van minden teremtményben, mert, mint mondtam, ő teremt, munkál és tart meg minden dolgokat. A teremtmény a saját tulajdonságai szerint működik, Isten pedig jelen van benne, és a lényével van jelen.

Amikor valaki erre azt mondta: – Én ezt nem értem –, Martinus doktor így felelt:

– Hiszel-e benne, hogy Krisztus a kereszten és Szűz Mária méhében Isten volt? E kettőben hinni az értelem számára lehetetlen; én mégis hiszek benne, mert ezt mondja a Szentírás. Mármost ha Isten a Szűz testében jelen van, és a lényével van jelen, akkor ugyanígy van jelen minden egyes teremtményben, mert mindegyikük egyformán teremtmény.

Ekkor másvalaki megkérdezte:

– Akkor hát ő az ördögben is jelen van?

– Igen – felelte Martinus doktor –, ő a pokolban is lényével van jelen, miként Szent Pál tanúsítja, 2. Thesszaloniké: az istentelenek „meg fognak lakolni örök veszedelemmel az Úr ábrázatától” (2Thessz 1,9), és a 139. zsoltár: „ha a pokolba vetek ágyat, ott is jelen vagy” (Zsolt 139,8).

250. A házastársi kötelék

1532. április 20. és május 16. között

WA.TR 1: 104–105 (250. sz.); A 456b; BoA 8: 35 (250. sz.); VIRÁG 167. (Márton László ford.)

– Nincs édesebb, kedvesebb, szívmengetőbb kötelék, közösség és társulás, mint a jó házasság, ahol a házaspár békében és egyetértésben élnek. Másfelől pedig nincs keservebb és fájdalmasabb annál, mint amikor az összekötő szál elszakadván, egymástól eltávolodnak és elidegenednek. Ezt okozza a gyermekek halála, amit én kipróbáltam és megtapasztaltam.⁷⁰

252. Némely egyházatyák írásairól

1532. április 20. és május 16. között

WA.TR 1: 106–107 (252. sz.); A 525b; BoA 8: 35–36 (252. sz.). (Márton László ford.)

– Jeromost a történetei miatt érdemes olvasni, mert sem a hitről, sem a tiszta, igaz vallásról és tanításról nincs az íásaiban egy szó sem. Órigenést már kiátkoz-

⁷⁰ Az 1527. december 10-én született Elisabeth félévesen, 1528. augusztus 3-án halt meg. Lásd LVM 7: 472, 475 (1189. és 1303. sz.).

tam. János, az Aranyszájú sem állhat meg előttem: ő csak egy fecsegő. Basilius nem ér semmit, ő csak afféle szerzetes, egy hajszálat sem adnék érte. Philippus Melanchthon *Apológiája*⁷¹ az összes egyházbeli doktort felülmúlja, még Ágostont is. Hilarius és Theophylaktos jók. Ambrosius is: ő némelykor finom észjárással fejtegeti a bűnbocsánatot, melyben a legfőbb cikkely, hogy Isten mint főhatalom a bűnöket kegyelemből bocsátja meg és engedi el, Krisztus kedvéért, aki helyettünk megfizetett és elégtételt adott értük.

254. [Bor vagy sör?]

1532. *április 20. és május 16. között*

WA.TR 1: 107 (254. sz.); BoA 8: 36 (254. sz.). (Márton László ford.)

– A bor dicséretes dolog, és szó esik róla a Szentírásban (Zsolt 104,15; 1Tim 5,23), a sör pedig emberi hagyomány.

255. A világi és az egyházi viszályról

1532. *április 20. és május 16. között*

WA.TR 1: 107 (255. sz.); A 479; BoA 8: 36 (255. sz.). (Márton László ford.)

– A házbeli viszály, úgymint apa és anya, úr és úrnő között odahaza nem okoz nagy kárt, de a felsőbbség viszálykodása mind az egyházi, mind a világi uralomban súlyos kárt okoz. Mert abban odavész feleség, gyermek, ország, nép, angyal, Isten és minden közjó, akárcsak most, amikor az istentelenek viszálykodnak velünk. A házbeli viszály csak annyi, mint amikor bábukkal játszanak a gyermekek.

257. Mit jelent, hogy Isten semmi és mégis minden?⁷²

1532. *április 20. és május 1. között*

WA.TR 1: 108 (257. sz.); vö. WA.TR 2: 106 (1468. sz.); A 52b; *Aranymondások* 1: 75–76. (Márton László ford.)

– Platón, a pogány azt állítja Istenről, hogy Isten semmi és mégis minden. Amit aztán Eck és a szofisták átvettek, holott semmit sem értettek belőle, mint azt

⁷¹ Az apológia szó eleinte egyszerre jelenti magát az 1530. június 25-én igazoló iratként benyújtott *Ágostai hitvallást* (KK I: 17–64; *Ágostai hitvallás* 13–68), továbbá Melanchthonnak az augsburgi gyűlés végén írt *Apológiáját* (KK I: 67–326).

⁷² Lásd alább 3. fejezet, 1468. sz. Valódi párhuzam!

írásaik tanúsítják, melyeken senki fia ki nem igazodhat. Mármost így kell ezt érteni és beszélni róla:

Isten felfoghatatlan és láthatatlan; amit pedig felfoghatunk és láthatunk, az nem Isten. Ugyanezt más módon így is mondhatjuk: Isten részint látható, részint láthatatlan. Látható a szavaiban és a műveiben; ahol azonban sem a szava, sem a műve nincs, ott hiába keresnénk, mert máshol ő nem mutatkozik, mint azt ő maga kinyilatkoztatta volt. Eck és társai pedig spekuláció révén akarják Istent megragadni, csakhogy ebből semmi sem lesz; előbb ragadják meg ők a förtelmes ördögöt, hiszen Isten akar lenni az is.

Én pedig óva intek mindenkit, hagyja veszteg a spekulációt, és ne röpködjön túl magasra, hanem maradjon idelelt a jászolnál és a pólyánál, melyben „lakozik az istenségnek egész teljessége testileg”, mint Pál mondja (Kol 2,9). Ott Istent nem lehet eltéveszteni, hanem ki-ki teljes biztonsággal meg- és eltalálja. Azt akarom, hogy halálom után is tartsátok be ezt a szabályt.

259. Igaz tanítás az Istennel szembeni szabad akaratról

1532. április 20. és május 16. között

WA.TR 1: 109 (259. sz.); A 155b; BoA 8: 37 (259. sz.); *Asztali beszélgetések* 55–56. (Márton László ford.)

– Kedves urak – szólott Martinus Luther doktor –, az a tanításunk, mely szerint a szabad akarat halott és semmi, a Szentírásban van szilárdan megalapozva. Én azonban az Istennel szembeni szabad akaratról beszélek, és ami a lélek dolgait illeti. Mert minek vitatnám el azt a szabad akaratot, mely tehenek és lovak fölött, pénz és jószág fölött rendelkezik? Jól tudom, hogy Isten, Genézis 1., uralmat adott az embereknek az állatok és a föld stb. fölött (1Móz 1,28). Az ilyesmi nem ide tartozik.

Ha más szentírásbeli hely nem volna is, mint Szent Pál szava, 2. Timóteus: „Az ördög kelepcejében vannak, ki őket fogva tartja a maga kedvére” (2Tim 2,26), már ez is elég volna tekintélynek és támasznak. Mert az ördög foglyának lenni bizony nem szabadság, és különösképp nem, ha az ember úgy van fogva tartva, hogy az ördög akarata szerint kell élnie. Ilyenkor a kedves jó szabad akarat nyilvánvalóan az ördög akarata, mert e szerint kell az embernek élnie az ördög rabjaként.⁷³ Ez itt szintisztán Szent Pál tanítása.

És maga Krisztus is ezzel összhangban szól, Lukács 11.: „Mikor az erős fegyveres őrzi az ő palotáját, akkor amije van, békességben van. De amikor a még erősebb reá jövőn legyőzi őt, minden fegyverét elveszi, melyben bízott, és amit tőle zsák-

⁷³ A gondolat előfordul *A szolgai akaratban* is: WA 18: 635, lásd LVM 2. köt. Luther közmondás-gyűjteményében: WA 51: 661, 725 (484–485. sz.); DITHMAR 2010, 194 (484–485. sz.).

mányol, elosztja.” (Lk 11,21–22) Itt maga Krisztus tanúsítja, hogy az ördög a maga tulajdonát mindaddig békességgel birtokolja, amíg a még erősebb rá nem támad.

Maradjunk ennél az igénél, bármennyire miénk is a cselekedet és annak eredménye; higgyünk benne tudniillik, hogy Jézus Krisztusnak, Isten Fiának saját vérével kellett megváltania bennünket ördögtől, haláltól és bűntől.

Ha volna bennünk szabad akarat, mely az ördöggel, a halállal és a bűnnel szembeszegül és fölöttük áll, akkor Krisztusnak nem lett volna szabad értünk meghalnia; és aki a bűntől megszabadulhat Krisztus nélkül, az a haláltól is megszabadulhat, mert a bűn zsoldja a halál (Róm 6,22). De nem támadt még ember, aki szabad akaratát a halál ellen és fölött megbizonyította volna, hanem éppenséggel a halál bizonyította meg az ő szabad akaratát és hatalmát minden ember fölött, amire nem volna képes, ha előzőleg a bűn, mely a halálnak joga és hatalma, az embert le nem gyúrná és foglyul nem ejtené.

263. Egy leányról

1532. április 20. és május 16. között

WA.TR 1: 111 (263. sz.); A 441b; BoA 8: 37 (263. sz.). (Márton László ford.)

Amikor szó esett egy leányról, aki lerúgta a patkóvasat,⁷⁴ és egy másik férfi vette feleségül, aki szűznek hitte, Martinus Luther doktor így szólt:

– Ez annyi, mint megenni a cseresznyét, és más nyakába kötni a kosarat.

271. Krisztus és az apostolok tanítása

1532. április 20. és május 16. között

WA.TR 1: 113–114 (271. sz.); A 116; BoA 8: 37–38 (271. sz.). (Márton László ford.)

Amikor valaki azt mondta, Szent Pál sok mindent tisztábban és világosabban tanított, mint Krisztus, M. L. doktor így felelt:

– Ha ez a beszéd nem volna Pálnál: „Egy ember által jött be a világra a bűn, és a bűn által a halál, és uralkodik azokon is, akik nem az Ádám esete szerint vétkeztek” (Róm 5,12–14), akkor aligha lehetne a Szentírásból vett biztos tanúságtételekkel alátámasztani, hogy az eredendő bűn minden emberrel veleszületett.

Krisztus prédikációja a feltámadása után – fűzte hozzá Luther doktor –, amikor kibocsátotta a Szentlelket, kiindult az egész világba, felcsendült, és erőteljesen tovaterjedt. Ahogyan kevéssel azelőtt, hogy felszállt a mennybe,

⁷⁴ Azaz: elveszítette jóhírét, vagy talán teherbe is esett. A szólás eredete: a ló a meglazult patkót olyankor veszíti el, amikor félrelép az útról vagy botlik. – A ford.

tanítványainak parancsolta: „Menjetek e széles világra” stb. (Mk 16,15) Item: „Jobb nektek, hogy én elmenjek, mert ama vigasztaló, a Szentlélek mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazt, amit mondtam nektek, és rávezet titeket minden igazságra.”⁷⁵ Ez a tanítómester, a Szentlélek az apostolok által beszélt és cselekedett, és Krisztus tanítását tisztábban kifejtette, minthogy az ő prédikációja nagyobb erővel terjedt, és gyümölcsözőbb volt, mint amikor Krisztus prédikált. Ahogy előzőleg ő maga is megjövendölte: „Aki hisz bennem, az maga is cselekszi majd azokat a cselekedeteket, melyeket én cselekszem; és nagyobbakat is cselekszik azoknál.” (Jn 14,12)

Item, amikor Jézus így szól Máténál: „Menjetek el, és tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében” (Mt 28,19), az annyit jelent, hogy: az én népem, a zsidók, akiknek ígérve vagyok, nem tudják és nem akarják meghallgatni prédikációmát a világ egy kicsiny zugában, Judaeában. Mármost a ti prédikációtokat a széles világ minden népe kell és kívántatik hogy hallgassa. Így legyen és ne másképp: mert „nekem adatott minden hatalom mennyen és földön, és én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28,18–20).

Mármost úgy látom, Krisztus enyhén és szelíden járt el prédikálásakor, nem a hatalmának akart érvényt szerezni (amit éppenséggel megtehetett volna, hiszen oly erőteljesen prédikált, hogy a nép megrettent tanítása hallatán), mégpedig az atyák kedvéért, akiknek ő ígértetett, hogy a körülmetélés és a törvény az istentisztelettel együtt – azok tiszteletnyilvánításával és türelmével, akik az atyákat nagyra becsülték – megszűnjék és érvényét veszítse.

272. Krisztus úgy tesz, mintha nem oltalmazná szegény megszorított és üldözött tagjait⁷⁶

1532. május 18.

WA.TR 1: 114–115 (272. sz.); A 104; BoA 8: 38 (272. sz.). (Márton László ford.)

– Krisztus már csak azért is felfoghatatlan ebben az életben, mert a világ igen gonoszul fizet az ő legjobb és leghívebb szolgálóinak; üldözi, becsmérli, elmarasztalja és öldösi őket, mint a legcudarabb, legártalmasabb eretnekeket és gonosztevőket. Mindezekhez ő nem szól semmit, és hagyja, hogy történjenek, úgyhogy némelykor már ez jut eszembe: bizony, nem is tudom, hányadán állok, és hogy helyesen prédikálok-e vagy sem. Ez volt Szent Pálnak a kísértése és gyötrelme,

⁷⁵ Jn 16,7 és 14,26 (összevonva).

⁷⁶ Vö. 1Kor 12,27.

melyről, úgy hiszem, nem sokaknak beszélt vagy beszélhetett. Mert hiszen ki a megmondhatója, mit jelent, amikor így szól: „Naponként meghalok”? (1Kor 15,31)

273. A bűnösök ne essenek kétségbe⁷⁷

1532. május 18.

WA.TR 1: 115 (273. sz.); vö. WA.TR 2: 125–126 (1537. sz.); A 148; BoA 8: 38 (273. sz.). (Márton László ford.)

– Aki bűnbe esett, az emiatt ne essék kétségbe, hanem javuljon és térjen meg, és hagyjon fel a bűnözéssel, többé ne kövesse el. Júdás, amikor Krisztust elárulta, nagy bünt követett el, de nem kellett volna meghalnia; csakhogy miután megbánta tettét, és nem vigasztalódott meg a hitben, a bűn még súlyosabb és még nagyobb lett, és ennek következménye lett Júdás kétségbeesése (Mt 27,3–8; ApCsel 1,16–19).

274. [Jó példa az imádkozásra]

1532. május 18. és június 8. között

WA.TR 1: 115–116 (274. sz.); BoA 8: 38 (274. sz.). (Márton László ford.)

– Ó, ha én úgy tudnék imádkozni, ahogy a kutya néz a húsrá! Az ő gondolatai kizárólag a darab húson csüggenek, azon kívül nem gondol, nem kíván, nem remél semmit. Látod, a legigazabb szívek is abban tévesztik el a dolgot, hogy mellékes gondolatok nélkül nem tudnak imádkozni.

276. Arról, hogy nehéz dolog az uralkodás

1532. május 18. és június 8. között

WA.TR 1: 116–117 (276. sz.); A 469b; BoA 8: 39 (276. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor anno 1546 Eislebenben az asztalnál elbeszélte,⁷⁸ hogy Friedrich von Thun lovag, ez a bölcs, okos, értelmes férfi egyszer arra kérte Frigyes szász választófejedelemet, bocsássa el a szolgálatból. Erre a választófejedelem így felelt: „Kedves Thun, ugye látod, hogy az uralkodás nehéz dolog, és nekem rátermett emberekre van szükségem hozzá, úgyhogy nem nélkülözhetlek. Meglehet, hogy életkorod miatt már nehezedre esik itt időznöd az udvarban, mégis légy türelem-

⁷⁷ Lásd alább 3. fejezet, 1537. sz. Látszólagos párhuzam!

⁷⁸ Az első bekezdés Aurifaber kiegészítése.

mel, amiképpen magam is türelemmel kell hogy legyek. Mert ha én nem teszem a dolgomat, és te sem, akkor ugyan ki fogja tenni? Ezért hát nem bocsáthatlak el.”

Egy másik alkalommal azt mondta Luther doktor: „Egy fiatal jogász a legteljesebb jogot akarja, egy fiatal teológus a legteljesebb szentséget és egy fiatal hivatalnok a legteljesebb engedelmisséget.” Item, megint máskor azt mondta Luther doktor: „Fiatal uralkodók azt hiszik, egy kötömböt ugyanúgy felkaphatnak, mint egy kavicsot.”

291. Kérdés a teremtésről

1532. június 28.

WA.TR 1: 121–122 (291. sz.); A 56b–57b; BoA 8: 40 (291. sz.); *Aranymondások* 2: 3–4; *Asztali beszélgetések* 24. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte:

– Hogyan írhatott Mózes a világ teremtéséről és egyéb olyan dolgokról, melyek Ádám, Sét, Hénók és más ősatyák idején történtek, akik a vízözön előtt vagy közvetlenül utána éltek és meghaltak? Hiszen a teremtés több, mint kétezer évvel Mózes kora előtt zajlott, és az ősatyák is elhunytak a régmúltban!

Luther doktor így felelt:

– Úgy vélem, Mózes előtt már sok mindent megírtak. Ádám a teremtésről, az ő bűnbeeséséről, az asszony magvát illető jövendölésről stb. szóló történeteket alighanem összefoglalta és följegyezte. Szintúgy a későbbi atyák, különösen Noé, tettek így azzal, ami a maguk idejében történt. Végül Mózes mindezt összeszedette és helyénvaló rendbe illesztette; itt elvett belőle, máshol hozzátett, ahogyan Isten parancsolta neki; kiváltképpen a teremtésről szóló történeteket, item arról, hogy az asszony magvának rá kell taposnia a kígyó magvának fejére (1Móz 3,15), vette kétségkívül az ősatyák tanításából és prédikálásából, melyek kétségkívül nemzedékről nemzedékre folyamatosan áthagyományozódtak.

Mert én bizonyosra veszem, hogy a jövendölést az asszony magváról Ádámnak és Évának, mely utódokra ők szívből vágytak és vártak, a vízözön előtt buzgóbban hirdették, mint most, a mi veszélyektől fenyegetett korunkban Krisztus jövendölését.

Akkoriban is bizonyára voltak eretnekek. Ha Kain oly borzalmasan el nem bukott volna, és nem vált volna saját fivérének gyilkosává, akkor alighanem az emberek többségét vezette volna félre, és csupa eretnekséget hintett volna el; ezért határozott Isten úgy, hogy ölje meg Ábelt.

Ez a vége minden eretneknek: hogy végül kardot ragadnak, és gyilkosok lesznek, amint láthatjuk az ariánusokon és a pápaságon, a mi korunkban pedig Mün-

zeren, az újrakeresztelőkön, Zwinglin stb. Működésüket a hitbuzgóság egyfajta látszatával kezdik, hazugságaikat a Szentírással festik és cicomázzák, és ezáltal nagy károkat okoznak, sok embert félrevezetnek, mígnem végezetül, amikor hazugságaikat leleplezik és elítélik, ők úgyis kardot rántanak. Sohasem hiányzik belőlük az erre való akarat, legföljebb alkalomnak vannak híján; mert a Sátán nem tud elrejtőzni az ő tagjaiban, észre kell vettetnie magát, valamint azt, hogy ő hazug és gyilkos (Jn 8,44). Azt hiszem, Kain halála, különösen azok közt, akik rá hajznak és hozzá hajlanak, nagy sivalkodást és rémületet támasztott, azért alighanem így jajveszéltek: „Ó, jaj, Lámek⁷⁹ megölte apánkat, Kaint!” (1Móz 4,23)

319. Miért nem szól Mózes az angyalok teremtéséről?

1532 októbere

WA.TR 1: 130–131 (319. sz.); A 55b; BoA 8: 42–43 (319. sz.). (Márton László ford.)

– Mózes először is azért nem ír semmit az angyalok teremtéséről, mert ő csak a látható világ teremtését írja meg, és azokét a teremtményekét, melyek benne vannak. Másodszor pedig azért, mert nem akart alkalmat adni rá, hogy fölösleges dolgokról spekuláljunk. Mindazonáltal megemlékezik az angyalokról Ábrahám és Lót történetében, Genézis 18. és 19., ahogyan a Szentírás imitt-amott máshol is beszél az angyalokról.

Ezért Isten jól tette, hogy sok mindent nem engedett megírni, különben nem becsülnénk és semmibe vennénk azt, és nem azt tanulnánk és nem arra figyel-nénk, ami most ki van nyomtatva nekünk a Szentírásban, és az üdvösségünket szolgálja, és arra vetemednénk, hogy azt kutassuk és fürkésszük, ami fölöttünk áll és túl magas nekünk, és aminek ismeretétől úgysem javultunk volna meg.

323. Csodálatos és iszonyú szörnyszülöttekről

1532 ősze

WA.TR 1: 133–134 (323. sz.); A 456; BoA 8: 43 (323. sz.); *Asztali beszélgetések* 124. (Márton László ford.)

Amikor azokról a csodálatos, különös, irtózatos szülöttekről folyt a vita és a szó, akik néha világra jönnek asszonyoktól, M. L. doktor mesélt egy asszonyról, aki egy olyan gyermeket hozott a világra, mint egy patkány, és az körbeszaladgált, és a pad alatt egy egérlyukba próbált bebújni. Azt mondta erre M. L. doktor:

– Ez annak argumentuma és jele, hogy az erős képzelgések, valamint a ke-

⁷⁹ Lámek: Kain hatodízigleni leszármazottja, vér tapadt a kezéhez, és Kainra hivatkozott, 1Móz 4. – A ford.

dély és az ész erői oly nagyok és nagyhatalmúak lehetnek, hogy még a testet is átalakíthatják és átformálhatják.

Amikor valaki azt mondta, hogy ezt nem hiheti, M. L. doktor így felelt:

– Bizony, te még nem tudod, mire képesek a kedély erői! – És amikor valaki megkérdezte: vajon az ilyen monstrumokat és szörnyeket is meg kell-e keresztesíteni, ő azt mondta:

– Nem; én ezeket oktalan állatoknak tartom, kiknek egyebük sincsen csupasz életüknél, és úgy mozognak és viselkednek, mint más bestiák. – És amikor másvalaki azt firtatta, vajon van-e lelkük, ez volt a válasz:

– Nem tudom, Istent nem kérdeztem felőle.

335. Az allegóriákról, és hogy Luther mikor vetette őket el

1532 ősze

WA.TR 1: 136–137 (335. sz.); A 509b; BoA 8: 44 (335. sz.). (Márton László ford.)

– Szerzetes koromban mestere voltam a jelképes értelmezésnek, mindent allegóriává alakítottam. Később, amikor a Rómabeliekhez írt levél jóvoltából egy kicsit közelebb jutottam Krisztus megismeréséhez,⁸⁰ beláttam, hogy az allegóriák és a jelképes értelmezések nem vezetnek sehová; nem az a kérdés, hogy mit jelent Krisztus, hanem, hogy kicsoda és micsoda. Azelőtt mindent allegorizáltam és jelképesen értelmeztem, még a kloákát is;⁸¹ később aztán a históriákat olvasva belegondoltam, milyen nehéz is lehetett, hogy Gedeon megharcolt az ellenségeivel azon a módon, ahogy a Szentírás tanúsítja (Bír 7,7): ha én ott lettem volna, ijedtemben a nadrágomba csináltam volna. Ez nem allegória volt, nem is jelképes értelmezés, hanem a Szentlélek és a hit mindössze háromszáz emberrel megverte a rengeteg sok ellenséget. Szent Jeromos és Órigenés közrejátszottak az allegorikus értelmezés uralmában, Isten bocsássa meg nekik. Órigenés összes művében egy árva szó sincs Krisztusról.

340. A hazugság

1532 ősze

WA.TR 1: 137 (340. sz.); A 175; BoA 8: 44 (340. sz.); *Asztali beszélgetések* 58. (Márton László ford.)

– A hazugság, akár a hólabda: minél tovább görgetik, annál nagyobb.

⁸⁰ *A Római levél magyarázata* (1515/1516), WA 56: 3–528, lásd LVM 9. köt.

⁸¹ Vö. alább 3. fejezet, 1681. sz.

347. Szent Ágostonról

1532 ősz

WA.TR 1: 140 (347. sz.); vö. WA.TR 5: 406 (5945. sz.); A 531; BoA 8: 45 (347. sz.); *Asztali beszélgetések* 172. (Márton László ford.)

– Szent Ágoston azért lett kiváló tanító, mert az eretnekek, a pelagiánusok, akik a szabad akaratot védelmezték, igencsak megszorongatták, úgyhogy derekasan védekeznie kellett, és ennek tanulságait később hasznosította; helytálló tanítást adott Isten kegyelméről.

De amióta Isten kegyelméből megértettem Pált, egyetlen doktort sem tudok becsülni, nagyot estek a szememben. Eleinte Ágostont olvastam,⁸² de amikor Pált olvasva feltárult előttem az ajtó,⁸³ és megtudtam, hogy mi a hit igazságossága, Ágostonból elegendő lettem. Ezek a legjelesebb és legjobb mondások Ágostonnál: „A bűn nem azért bocsáttat meg, mintha már nem volna, hanem azért, hogy ne legyen a rovásunkon.”⁸⁴ Item: „A törvény akkor teljesül be, ha bocsánatot nyer, ami nem történik meg, és amit nem követnek el.”⁸⁵ A *Vallomások* könyvei, melyekben önmagáról tesz vallomást, semmi jóra nem tanítanak, inkább csak felizgatnak és feltüzelnek, és csak elrettentő példát adnak,⁸⁶ de az nem ér semmit.

348. [Hasonlat Melanchthonról]

1532 ősz

WA.TR 1: 140 (348. sz.); BoA 8: 46 (348. sz.). (Márton László ford.)

– Philippus is szurkál, de csak dikiccsel és suszterárral, még ha fájdalmasak is a szúrások, és nehéz is begyógyítani őket. Én viszont disznóölő nyárssal szúrok.

351. [Isten kénesője]

1532 ősz

WA.TR 1: 145 (351. sz.). (Márton László ford.)

– Én voltam Isten kénesője,⁸⁷ melyet ő a tóba, vagyis a szerzetesek közé hajított.

⁸² Lásd LVM 7: 52–53, 69–70 (27. és 57. sz.).

⁸³ Vö. Kol 4,3: „...az Isten nyissa meg előttünk az ige ajtaját.” – *A ford.*

⁸⁴ *Peccatum dimittitur, non ut non sit, sed ut non damnet et dominetur.* Szabad idézet: Ágoston: *De nuptiis et concupiscentia* I,25,28; PL 44: 430.

⁸⁵ *Lex impletur, cum, quod non fit, ignoscitur.* Szabad idézet: Ágoston: *Retractationes* I,19,3; PL 32: 615; vö. WA 2: 417; WA.TR 738. sz.

⁸⁶ Vö. Ágoston: *Confessiones* IV,2,2; VI,15,25; *Vallomások* 96–97, 175.

⁸⁷ Kéneső: a higany régi magyar neve. Kisebb tavakból higanyvegyületekkel pusztították ki a békákat. – *A ford.*

352. Isten igéjét kísértés nélkül nem lehet megtanulnunk

1532 őszre

WA.TR 1: 146–148 (352. sz.); A 24b; BoA 8: 46–47 (352. sz.); VIRÁG 71. (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt egyszer:

– Teológiai tudásomat nem egyszerre tanultam, hanem egyre mélyebbre és mélyebbre hatóan kellett kutatnom. Erre a kísértéseim ösztökéltek; mert a Szentírást gyakorlatok és kísértések nélkül sehogyan sem lehet megérteni. Ez hiányzik a rajongóknak és a rajongó hordáknak,⁸⁸ merthogy nincs meg nekik az igazi ellenfél, az ördög, aki megtanítja az ilyesmit. Ahogyan Szent Pálnak megvolt a maga ördöge, aki ökölrel ütlegelte, és így kényszerítette őt a kísértéseivel, hogy szorgosan elmélyedjen a Szentírásban. Ugyanígy megvolt nekem a pápa, az összes egyetem és az összes tudós, és rajtuk keresztül az ördög is a nyakamba csimpaszkodott; ők kergettek bele engem a Bibliába, ők szorítottak rá, hogy buzgón olvassam, és ezáltal végre megismerjem igaz értelmét. És ha nincs egy ilyen ördögünk, akkor csak spekulatív teológusok vagyunk, akik csak a saját elgondolásaikkal gazdálkodnak, és kizárólag az értelmükkel spekulálnak, hogy ez meg az így meg úgy kell hogy legyen; ahogyan a szerzetesek is tették a kolostorokban.

De hiszen egyéb jó tudományokat vagy mesterségeket sem lehet gyakorlás nélkül megtanulni. Miféle *medicus* vagy orvos lenne az, aki folyvást csak az iskolákban időzik és olvas? Bizony, a tudományt használni kell, és el kell kezdeni gyakorolni, és annak, aki műveli, minél több dolga akad a természettel, annál inkább láthatja és tapasztalhatja, hogy az ő tudománya még nem az igazi és még nem tökéletes. Hasonlóképp tegyen egy jogász és mindennemű kézműves és művész; és már hogyan is ne volna így a Szentírás esetében, ha még a mi Urunk Istenünknek is van egy hatalmas ellenfele?

Az is nagy kegyelme Istennek, hogy ki-ki rátalálhat egy bizonyos szövegre a Bibliában, amelyről elmondhatja: „Ez így igaz, azt bizonyosan tudom!” Az emberek azt hiszik, szinte már mindent tudnak, ha meghallgattak egy prédikációt. Zwingli is azt hitte, hogy ért hozzá, és hogy ez egyszerű mesterség. Én azonban tisztában vagyok vele, hogy még a Miatyánkban sem igazodom ki, akármilyen nagytudományú, öreg doktor vagyok is, vagy kellene hogy legyek. Gyakorlat és tapasztalat nélkül senki sem lehet tudós. Így hát helyesen szólt az egyszerű paraszt: „Jó a mellvért annak, aki használni tudja!” Ugyanígy a Szentírás is biztosan elegendő önmagában, de Isten adja, hogy helyes használatát is megragadjam és eltaláljam! Mert ha a Sátán vitába száll velem, és azt kérdi: vajon csakugyan kegyelmes-e hozzám Isten?, akkor nem vághatok vissza neki azzal az érveléssel, hogy: aki Istent teljes szívével, teljes lelkével és

⁸⁸ *Rotten*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

összes erővel stb. szereti, az elnyeri Isten országát (Jn 8,23). Mert akkor az ördög a szememre hányja és az orrom alá dörgöli, hogy te nem szeretted Istent!, amit az én lelkiismeretem is tanúsít számomra. Hanem ahhoz az érvhez kell folyamodnom, és azzal kell az ördög ellen védekezni, hogy Jézus Krisztus meghalt értem, és általa van kegyelmes Atyám, és ő békített össze velem engem, és ahogyan Szent Pál mondja 1. Korinthus 1.: „Ő adatott nekem Istentől bölcsesség és igazságosság gyanánt, üdvösség és megváltás végett.” (1Kor 1,30)

360. Az ördög a halálnak és minden ragálynak és betegségnek okozója, item, hogy az orvosság Istentől való, ezért ki-ki bízást vegye hasznát

1532 ősz

WA.TR 1: 151–152 (360. sz.); A 281b; BoA 8: 47–48 (360. sz.). (Márton László ford.)

– Úgy ítélem, hogy a Sátán küld minden súlyos ragályt és kórt az emberekre, mert ő a halál fejedelme. Ezért mondja Péter, Acta 10.: Krisztus „meggyógyított mindeneket, akik az ördög hatalma alatt voltak” (ApCsel 10,38). Mármost azonban Krisztus nemcsak azokon segített, akiket megszállt az ördög, hanem a vakokat látóvá, a bénákat járni tudóvá, a nyomorékokat és girbegurbákat egyenessé, a bélpoklosokat tisztává, a süketeket hallóvá és a nyavalyatörőseket töretlenné tette. Ezért gondolom, hogy általában minden veszedelmes ragály az ördög csapása és sanyargatása.

Csak hogy ehhez természetes eszközökre vagy szerszámokra is szüksége van, ahogy a gyilkosnak is szüksége van kardra vagy másféle fegyverekre. Miként Istennek is kellenek eszközök, hogy az emberek életét és egészségét fenntartsa, úgymint alvás, étel, ital stb. Mert eszközök nélkül rendszerint ő sem cselekszik. Szintúgy az ördög is az embereket olyan eszközök által betegíti és öli meg, melyek erre szolgálnak neki, megmérgezi a levegőt stb.⁸⁹ Ha a kerítés egy kicsit megdől, ő azt kidönti teljesen.

Az orvos a mi Urunk Istenünk foltozóvargája, ő testileg segít; mi, teológusok lelkileg, hogy helyrehozzuk a dolgot, ha megrongálta az ördög. Az orvos beadja a terjéket⁹⁰ vagy másféle gyógyszert, vagyis a teremtményen (az emberen) teremtmény (gyógyszer) által segít, amely tudomány nem könyvekből ered, hanem Isten nyilatkoztatta ki, vagy ahogy Sirák mondja, 38. rész: „A Magasságbeli teremtette a földből az orvosságokat.” (JSirák 38,4) Miképpen a jogtudomány sem a könyvekből ered, hanem a természetből árad és van méritve.

Nagy csoda pedig (és azért beszélek erről, mert biztos hírekből tudom), hogy

⁸⁹ Vö. LVM 5: 542.

⁹⁰ A terjék kigyómarás vagy sebfertőzés ellen használatos, ópiumtartalmú orvosság volt. – *A ford.*

fejedelmek és nagyurak orvosságai, ha ők maguk adják és applikálják, hatékonyak és gyógyítóak, noha máskülönben, ha egy orvos adná őket, nem használnának semmit. Ehhez híven hallom, hogy a két szász választófejedelemnek, Frigyes hercegnek és János hercegnek van egy szemcseppje, ami segít, akárkinek adják is, legyen a szemfájás oka láz vagy hidegség. Egy orvos hiába is tenne próbát vele. Szintúgy a teológiában, ha az emberek lelki útmutatásra szorulnak, egy prédikátornak több kegyelme van, hogy elbúsult lelkiismeretet vigasztaljon és tanítson, mint másvalakinek. Ezért a testi orvosságnak mint Isten jóféle teremtményének bizvást hasznát vehetjük.

Egyszer megkérdezte a polgármesterünk:⁹¹ „Vajon Isten ellen van-e az orvosság használata?” Ugyanis Karlstadt doktor nyilvánosan prédikálta: ha valaki beteg, ne hogy orvosságot használjon, hanem Isten előtt tárja fel panaszát, és imádkozzék, hogy legyen meg az ő akarata stb.⁹² Én pedig visszakérdeztem: vajon eszik-e, ha éhes? „Hogyne” – felelte a polgármester. Én pedig erre azt mondtam: ha így van, akkor bizvást használhat orvosságot is, mely ugyanúgy Isten teremtménye, mint az étel, az ital és minden egyéb, amire szükségünk van életünk fenntartásához.

366. Fényeskedő, jó fellépésű tanácsadó [az udvarban]⁹³

1532 ősz

WA.TR 1: 159 (366. sz.); A 72; BoA 8: 48 (366. sz.); *Aranymondások* 2: 17. (Márton László ford.)

– Semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó. Ha a tanácsát és az okfejtését hallgatjuk, annak van füle-farka, de ha tette kell váltani, akkor megköti magát, mint egy csökönyös igásló, nem lehet előrébb jutni vele.

386. A szülők és a felsőbbtség hatalma különböző

1532 ősz

WA.TR 1: 166–167 (386. sz.); A 65b; *Aranymondások* 2: 9; *Asztali beszélgetések* 31. (Márton László ford.)

– A szülők sokkal inkább gondoskodnak gyermekeikről, gondosabban vigyáznak is rájuk, mint a felsőbbtség az alattvalókra, azért is szólott így Mózes a zsidókhoz: „Én nemzettelek-e titeket?” (4Móz 11,12) Mert az apának és anyának hatalma

⁹¹ Johann Hondorf.

⁹² A gyógyszerek elutasításáról az 1527-es pestis idején lásd: LVM 7: 464 (1130. sz.).

⁹³ Ugyanez a beszéd még egyszer megvan Aurifaber 571. lapján. A kiegészítést onnan vettük át. – *A ford.*

természetes és önként vállalt hatalom és magától termett uralkodás a gyermekek fölött; míg a felsőbbség uralma kikényszerített, mesterségesen létrehozott uralom. Ahol nem boldogul az apa és az anya, ott János mesternek, a hóhérnak kell a dolgot eligazítania. Ezért a felsőbbség is csak úgy örökődik Isten negyedik parancsolata fölött, ahogyan macska ügyel az egérre. Ezért is nagyobb a szülők méltósága, és őket kell inkább tisztelni, mert ők a negyedik parancsolat kútfeje és eredete.

388. Arról, hogy inkább az ördögtől rettegünk, semmint Krisztusban hiszünk, aki vigasztal; és a bűnök közti különbségről

1532. november 30.

WA.TR 1: 168–170 (388. sz.); A 193; BoA 8: 49–50 (388. sz.). (Márton László ford.)

Valaki⁹⁴ megkérdezte:

– Miért inkább az ördögben hiszünk, aki rémít bennünket, semmint Krisztusban, aki vigasztal és biztat? – Martinus doktor erre így felelt:

– Alkalmasabbak és hajlamosabbak vagyunk a kétségbeesésre, mint a reménykedésre. Mert a remény a Szentlélektől jön, és az ő műve, a kétségbeesés pedig a mi lelkünkől jön, és a mi erőink műve és cselekedete; ezért is tiltotta meg Isten a legsúlyosabb fenyíték és büntetés terhe alatt. Az, hogy inkább hiszünk a fenyegetésnek és megtorlásnak, mint a biztatásnak és jutalomnak, nem egyéb, mint maga az ész és az emberi lélek. Remélni és hinni más, mint okoskodni és spekulálni.

Az ész a halált látja maga előtt; lehetetlenség, hogy ettől meg ne rémüljön. Másfelől nem tudjuk elhíttetni magunkkal, hogy Isten a Fiát adja értünk, úgy, hogy szívből mondhatnánk: „Kedves, jó Isten, nem hiába hagytad, hogy Fiaodat megfeszítsék.” De hát az minden emberi értelem fölött áll, hogy Isten ennyire irgalmas, nem az én cselekedeteim miatt, hanem az ő kedves Fiának kedvéért. Ez nem fér az ember fejébe.

Ezt a cikkelyt téveszti el a rajongók lelke, noha váltig állítják, hogy ők hisznek. Úgy vélem azonban, hogy mindnyájuknak rossz a lelkiismeretük. Ezt pedig azzal bizonyítom, hogy mihelyt a szemük elé tárul a közelgő bukás és balszerencse, vagyis, hogy bajba és veszedelembé sodródnak, bizony kétségbeesnek, mint Arius, Münzer stb. Ezért úgy látom, ők maguk is tudják, hogy gonoszat művelnek.

⁹⁴ A kézirat szerint: Henning (Hynko) Bohemusról, más néven Ignatz Perknowskyról van szó, aki az ifjú Borziwog von Dohna várgróf nevelőjeként és teológushallgatóként egy darabig Luther házában lakott.

Szintúgy a mainzi püspök, [a brandenburgi örgróf]⁹⁵ és György herceg⁹⁶ is tréfát űz Isten igéjéből, ahogyan Ádám is teszi a Paradicsomban, és az emberi természetnek is mindenkor szokása tenni. „Ha vétkezem – gondolja a természet –, hát annyi baj legyen.” Az ilyeneket Isten áthullajtja a természet adta bűnből a Szentlélek elleni bűnbe, vagyis hogy tudatosan és szándékosan vétkeznek. György herceg olyan bűnbe esett, hogy látja, hogy jogtalanságot művel, és nem hagy föl vele, és nem hagyja abba, és nemcsak megátalkodik ebben a bűnben, de még csak bocsánatot sem kér. Ez pedig a Szentlélek elleni bűn; így ülnek át az ilyenek a második asztal mellől az elsőhöz.⁹⁷ Ha érzed, hogy rosszat cselekedtél, és emiatt rossz a lelkiismereted, az nem bűn a Szentlélek ellen. De ha valaki bűnt követ el, és hozzá még a lelkiismerete is jó, az bűn a Szentlélek ellen. Ilyen bűnös György herceg, Joachim örgróf, Karlstadt, Münzer, akik tudatosan meg akarják hazudtolni Urunk Istenünket.

391. [Az ördög igéje]

1532 *decembere*

WA.TR 1: 170 (391. sz.); BoA 8: 50 (391. sz.). (Márton László ford.)

– A pénz az ördög igéje, mely által előteremt mindent a világban, ahogyan Isten az ő igaz igéjével teremt.

397. A nagy Jankókat a prédikátoroknak keményen kell szorongatniuk

1532 *decembere*

WA.TR 1: 172–173 (397. sz.); A 265b; BoA 8: 51 (397. sz.); *Aranymondások* 1: 74; *Asztali beszélgetések* 67. (Márton László ford.)

A fiatal örgróf, II. Joachim⁹⁸ anno 1532, amikor Wittenbergben járt,⁹⁹ megkérdezte Martinus Luther doktortól: miért ront írásaiban olyan dühödten és keményen a nagyurakra? Martinus doktor erre így felelt:

⁹⁵ Kiegészítés a kéziratoss változat alapján. I. Joachim brandenburgi választófejedelem (uralkodott: 1499–1535) megpróbálta a reformáció terjedését megakadályozni, de személyes okokból is voltak konfliktusai Lutherrel. – *A ford.*

⁹⁶ György szász hercegről van szó (uralkodott: 1500–1539), aki szintén a reformáció ellensége volt. – *A ford.*

⁹⁷ Fejedelmi lakomákon az első asztalnál ültek a legmagasabb rangú vendégek. – *A ford.*

⁹⁸ II. Joachim brandenburgi választófejedelem (uralkodott: 1535–1571) apjával ellentétben rokon-szenvezett a reformációval és Lutherrel. – *A ford.*

⁹⁹ Valójában Wörlitzben találkoztak 1532. november 24-én.

– Kegyelmes uram, ha Isten valamely földet termékkennyé akar tenni, előbb rázúdít egy kiadós felhőszakadást jókora mennydörgéssel, és aztán finoman, lassan szemerkélő esőt bocsát rá; így tudja jól át- meg átáztatni a földet. Item – tette hozzá –, egy sarjadó fűzfavesszőt a késemmel is levághatok, de már egy vastag tölgyet éles fejszével és baltával vagy ékkel is alig tudok meghasítani, miképpen a nagy tölgyek egy-egy fejszecsapástól bizony nem dőlnek ki.

398. A fiatalság pezseg

1532 *decembere*

WA.TR 1: 173 (398. sz.); A 69b; BoA 8: 51 (398. sz.); *Aranymondások* 2: 14, 23. (Márton László ford.)

– A fiatal ember olyan, mint a friss must: nem akar elállni, erjednie kell, ki kell futnia; mindig meg akar mutatkozni, mindig bizonyítani akar mások előtt, nem tudja visszafogni magát.

401. A keresztényeknek szenvedniük kell

1532 *decembere*

WA.TR 1: 173 (401. sz.); A 313; BoA 8: 51 (401. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Georg Rörer magiszter kisgyermekai betegen feküdtek, így szólt Martinus doktor:

– A mi Urunk Istenünk háborgatja az összes szentjét, mindnyájan kell hogy igyanak a keserű pohárból. Hiszen még Máriával, a saját anyjával is így tett! Summa, ami neki tetszik, annak kell bekövetkeznie. A keresztények diadalmaszkodnak, ha szenvednek, és ha viaskodnak, veszítenek. Ettől elborzadok.

– Lehetetlenség – mondta máskor Luther doktor –, hogy az emberi szív akkor is megemlékezzék Istenről és el ne feledkezzék róla, amikor nincs kereszt és kísértés alatt.

406. Az emberek készakarva szembeszegülnek Isten igéjével

1532 *decembere*

WA.TR 1: 175–176 (406. sz.); A 8; BoA 8: 51 (406. sz.). (Márton László ford.)

– Ha már akkor mindjárt, amikor elkezdtem írni, tudtam volna, amit később tapasztaltam és láttam – mármint, hogy az emberek Isten igéjével mennyire ellenségesek, és milyen hevesen szembeszállnak vele –, akkor bizony csöndben maradtam volna; mert aligha merészeltem volna a pápát és jóformán minden embert megtámadni és magamra haragítani. Azt hittem, csak tudatlanságból

és emberi gyöngeségből vétkeznek, és nem vetemednek arra, hogy Isten igéjét önhatalmúlag semmibe vegyék; de Isten rávezetett, mint egy vak lovat, hogy mindezeket nem látva, csak ügessenek feléje.

És hozzátette a doktor:

– Egy-egy jócselekedet ritkán történik vagy foganatosíttatik bölcsességből vagy előrelátásból, hanem az kell, hogy véletlenségből vagy tudatlanságból történjék. Engem is a hajamnál fogva rángattak a tanítói vagy prédikátori hivatásba; pedig ha tudtam volna, amit most tudok, tíz lóval sem rángathattak volna bele. Szintugyanúgy panaszkodik Mózes és Jeremiás is, hogy megcsalatoztak; hasonlóképpen senki meg ne nőssüljön, míg derekasan végig nem gondolja, mit kell kiállnia a házasságban és a háztartásban. – Azt felelte erre Philippus Melanchthon: ő szorgos tanulmányozás után azt figyelte meg és vette észre a történelemben, hogy idős emberektől semmilyen különleges cselekedet nem megy és nem vitetik végbe. Nagy Sándor és Augustus¹⁰⁰ életkora a cselekvésé; később túlságosan bölcsék leszünk; és az idős emberek egy-egy dolgot alaposan megfontolnak, mielőtt rászánják magukat a cselekvésre. Ekkor így szólt Martinus doktor:

– Ti ifjak, ha volna eszetek, akkor nem boldogulna veletek az ördög; de mivel nincs, azért ránk is, akik már megvénültünk, szükségetek van. A mi Urunk Istenünk semmi nagyot nem cselekszik erőszakkal, és ahogy a mondás tartja: „Ha a véneknek erejük és az ifjaknak eszük volna, az sok pénzt megérne.”¹⁰¹ A rajongók megannyi fiatal ember, csupa Ikaros és Phaëton, akik a levegőben röpködnek, és zergék után kapdosnak, „gyühé föl és le nem dől”;¹⁰² ezek azok, akik tizenkét bábot akarnak eltalálni a tekepályán, holott csak kilenc van ott;¹⁰³ hibbant fejűek, mint Zwingli és Oecolampadius is voltak.

407. Hogyan védekezzünk a kísértés ellen?

1532 *decembere*

WA.TR 1: 176–177 (407. sz.); A 331; BoA 8: 51–52 (407. sz.). (Márton László ford.)

– Minden kísértéskor arra kell ügyelnünk, hogy gondolataink közé be ne fészkelje magát azáltal, hogy töprengünk rajta; mert ha így teszünk, akkor csakhamar

¹⁰⁰ A kéziratos változatban „Augustus”, Aurifabernél „Sanct Augustinus” olvasható, ez azonban félreértés. Augustus egyébként idős korban halt meg, de a polgárháború idején, amikor haditetteit végbevitte, még fiatal volt. – *A ford.*

¹⁰¹ Vö. WA.TR 409I. sz.

¹⁰² Szólamászterű fordulat: eredetileg a mondabeli *Wilder Jäger* (‘Ádáz Vadász’) levegőben szálló seregére mondták. – *A ford.*

¹⁰³ Vö. WA.TR 261. sz.

következik a bukás, és óhatatlanul bűnbe esünk. Mert ha a kígyó bedugja a fejét egy lyukba, akkor oda biztosan becsusszan egész testével. Akkor már nincs menekvés! Így hát igaz a mondás: „Védekezéssel kezd, s csak utóbb tudakold meg a gyógyszerert.”¹⁰⁴ És Péter apostol is arra int bennünket, hogy „az ördög, mint ordító oroszlán, szertejár, keresvén, kit nyeljen el, ti azonban álljatok ellen, erősek lévén a hitben” (1Pt 5,8–9). Így kell tennünk súlyos kísértésben. Az már igaz, hogy eleinte óhatatlanul megrettenünk a bűn terhétől; csakhogy ebben a rettegésben nem szabad tartósan megmaradnunk és megátalkodnunk, hanem vissza kell térnünk Isten kegyelméhez. Mindkét szélsőség felé túlzásba esik az ember: mert a nagy örömből rendszerint elbizakodottság és a nagy rettenetből kétségbeesés fakad. Márpedig a mi Urunk Istenünk ezt is, azt is a legsúlyosabb büntetés mellett megtiltotta, mármint hogy nem szabad sem kétségbeesni, sem elbizakodni.

415. A felsőbbtség joga természetes és isteni eredetű

1532 decembere

WA.TR 1: 181–182 (415. sz.); A 466; *Aranymondások* 2: 49–50; *Asztali beszélgetések* 132. (Márton László ford.)

– Hogy a felsőbbtség a negyedik parancsolatban van megalapozva, egyértelműen bebizonyítható. Ha szükséges az engedelmesség, akkor szükséges a szülők hatalma és tekintélye is; ha mármost a szülők tekintélye elenyészik, és a gyermeki engedetlenség súlyosbodik, úgyhogy a gyermekek nem hagyják magukat nevelni, és nem fogadnak szót, akkor a természetes jog és az ész arra tanít, hogy a gyermekeknek gyámra van szükségük, aki irányítja neveltetésüket. Ilyen gyám kell hogy legyen a felsőbbtség; azért a császár gyámja minden szülőnek.

Isten már csak az ő mindenhatóságánál fogva is találhatna más módot, más eszközt, hogy irányítsa és ráncba szedje a szófogadatlan gyermekeket, csakhogy neki ehhez annak rendje és módja szerinti eszköz kell, ahogyan ő rendelte volt, vagyis a felsőbbtség.

Azért az apa maradjon apának; ha pedig elenyészik és elmúlik az apai tekintély és hatalom, akkor a felsőbbtség lép a helyébe. És ha már a felsőbbtség sem tud vagy nem akar büntetni, akkor jön az ördög, és ő büntet. Igaz tehát a közmondás: amit az apa és az anya el nem igazít, azt igazítsa el a hóhér vagy az ördög, kik a mi Urunk Istenünk sintérei.

Most valaki megkérdezhetné: ha nincs az apának hatalmában fiát megölni, akkor a felsőbbstégnek sincs hatalma rá? Válasz: a felsőbbtség a szülők szolgája, és a szülők

¹⁰⁴ Ovidius: *Remedia amoris* 91, Szathmáry Lajos fordítása (módosítva). – *A ford.*

akarata Isten akarata. Ő pedig azt parancsolja és rendeli, hogy az engedetlen utódokat meg kell ölni; amint ez Isten kifejezett parancsa, ahogy Mózesnél olvasható, hogy az engedetlen fiút akkor is meg kell ölni, ha az apa éppenséggel nem akarja.

421. A legjobb imádság a Miatyánk

1532 karácsonya

WA.TR 1: 183 (421. sz.); A 213; BoA 8: 52–53 (421. sz.). (Márton László ford.)

Amikor az imádságról folyt a beszélgetés, így szólt Mart. Luther doktor:

– Én még soha életemben úgy nem imádkoztam végig a zsoltároskönyvet, hogy abból néhány zsoltárt ki ne hagytam volna.¹⁰⁵ Az én imádságom a Miatyánk, azt imádkozom én, és olykor hozzávegyítek a zsoltárokból is valamennyit, hogy hitvallásunk megvetői és a hamis tanítók mindannyian megszégyenüljenek és gyalázatban maradjanak. Summa, a Miatyánknak nincs párja a többi imádság között; szívesebben imádkozom el, mint akármelyik zsoltárt.

425. A mi hitünkről

1532 karácsonya

WA.TR 1: 184 (425. sz.); A 196b; BoA 8: 53 (425. sz.). (Márton László ford.)

– A mi hitünk igen gyenge, és mégis köszikla, merthogy sarokkő a szívünkben, azaz egy kimondhatatlan sóhaj (Róm 8,26) és hozzá a Szentlélek: így együtt tartják a szívet szilárdan; hogy amit Isten megígért, azt meg is teszi.

Valaki megkérdezte:

– Miért nem ad nekünk Isten tökéletes ismeretet erről? – Azt felelte M. L. doktor:

– Ha valaki ebben akár csupán hinni tudna, az örömtől nem tudna sem enni, sem inni, sem bármi mást csinálni. Isten meg akarja tartani az egyházat egészen ítéletnapig, és vigyáz, nehogy elpusztuljon.

429. Hasonlat a világról

1532 karácsonya

WA.TR 1: 185 (429. sz.); A 75b; BoA 8: 53 (429. sz.). (Márton László ford.)

– Engem a világ egy düledező házra emlékeztet; Dávid és a próféták a födémgerendák, és Krisztus a középpütt álló tartóoszlop, ő hordozza az egészet.

¹⁰⁵ A kéziratban: „...soha életemben egyetlen zsoltárt sem imádkoztam végig.”

432. A mostani idők epikureusainak fonák bölcsessége, akikből sok van, és napról napra többen lesznek az Isten uralmáról ítélkezők

1532 vége

WA.TR 1: 186–187 (432. sz.); A 48; BoA 8: 53 (432. sz.); *Aranymondások* 1: 72. (Márton László ford.)

– Ha egy epikureus¹⁰⁶ Istenről gondolkodik, és látja, hogy a világban olyan egyenlőtlenül és cudarul mennek a dolgok, hogy tudniillik a jóra való, derék emberek inségben élnek, és elnyomás alatt senyvednek, ezzel szemben sok gonosz csirkefogónak mindene bőven megvan, és a pályájuk magasba ível, akkor nem képes másra következtetni, csakis erre: ha Isten ezt a rendellenes és zabolátlan állapotot a világban *nem képes* megtiltani és meggátolni, akkor nyavalyás, gyenge Isten, nem ám hatalmas, még kevésbé mindenható, amivel magasztalni szokás. Ha viszont ezt *nem akarja* megváltoztatni, meggátolni vagy megtiltani, akkor ő nem jóságos, mi több, nem igazságos Isten, aki abban leli élvezetét és örömét, ha cudarul mennek a dolgok. Ha pedig *nincs tudomása róla*, hogyan állnak és haladnak a dolgok a világban, akkor megfontolatlan, oktalan, mi több, ostoba és eszeveszett Isten.

Így iskolázza le és így oktatja ki Istent, az ő Urát és Teremtőjét az átkozott vak világ; elcsikarja és elrabolja tőle az ő hatalmát, igazságát és bölcsességét.

439. Vajon a nyelvtudás és a hasznos tudományokban való jártasság és a természet adta képességek hasznosak-e a teológiában és a Szentírás megértésében?

1533 eleje

WA.TR 1: 191–192 (439. sz.); A 70; BoA 8: 54–55 (439. sz.); *Aranymondások* 2: 15–16. (Márton László ford.)

Amikor ezt kérdezte valaki, Martinus doktor így felelt:

– Az egyik kés jobban vág, a másik kevésbé. Hasonlóképpen, ha valaki tud nyelveket, és tanult hasznos tudományokat, akkor jobban és világosabban tud beszédet mondani és tanítani. Mármost az, hogy sokan, mint Erasmus, tudósak és járatosak a tudományokban és a nyelvekben, és mégis nagy kártékonyással tévelyegnek, az ugyanúgy tekintendő, mint az, hogy a fegyverek legnagyobb részét emberölésre és gyilkosságra, megsebzésre és megcsonkításra készítik és gyártják. Így tehát az értékes dolgokat el kell határolni és külön kell választani a velük való visszaéléstől, ahogyan Jób is elkülöníti őket, amikor így szól feleségéhez, aki

¹⁰⁶ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

gúnyolódik rajta: „Úgy szólsz, mint egyvalaki a bolond asszonyok közül!”¹⁰⁷ Ez a mondás mindig is tetszett nekem, mert különbséget tesz az értékes alkotások és a visszaélés között.

Vajon az ész világossága is hasznos-e a teológiának?

Erre Martinus doktor ilyen választ adott:

– Itt is különbséget teszek. Az az ész, melyet megszállott az ördög, sokat árt Isten ügyeinek, és minél nagyobb és minél élesebb az ilyen elme, annál nagyobb károkat okoz. Amint azt értelmes, bölcs világiakon látjuk, akik az ő nagy eszközzel nem fogadják el Isten ígését, sőt minél értelmesebbek és okosabbak, annál inkább felfuvalkodnak Isten ígéjével szemben. Ha pedig az ész a Szentlélektől van megvilágosítva, akkor segít a Szentírás megértésében és megítélésében. Az istentelen ember nyelve káromolja Istent, az enyém pedig dicséri és magasztalja; holott mindkettő ugyanaz a testrész, eszköz és szerszám, egy nyelv, nem több és nem kevesebb, a hiten kívül és belül. És a nyelv önmagában mint testrész nem segít hozzá a hithez, mégis a hitet szolgálja, ha a szív meg van világosítva. Ugyanígy az ész is a hitet szolgálja, amennyiben segít egy-egy dolgot végiggondolni, ha meg van világosítva; de hit nélkül az ész semmit nem segít, erre nem is képes; viszont annál inkább tud ártani, merthogy hit nélkül a nyelv önmagában csupa istenkáromlást beszél. Ha pedig az ész meg van világosítva, akkor Isten ígéjéből minden gondolatot befogad, Isten ígéjéhez tartja magát, és a nyelvet is e szerint vezérli. Lénye és lényege önmagában véve ugyanaz marad, ám a hiúság és a gonoszság kipusztul az észből, ha megvilágosítja a Szentlélek.

443. Isten jóllakatja az istenteleneket, az istenfélőknek pedig a mennyországot adja

1533 eleje

WA.TR 1: 193 (443. sz.); A 43b; BoA 8: 55 (443. sz.). (Márton László ford.)

– Nem hisszük, hogy Isten többet és jobbat fog adni a világban, mint amit ad a gazdag istenteleneknek, akiknek szükségletük fölött ad remek jó bort – ezt akkor mondta, amikor egy bőséges adag finom bort fogyasztott –, sőt pénzt, jószágot, hírnevet és mindent, amit csak szükségesnek látnak és kívánnak.

De a legfőbb jót, amit ezek nem is kívánnak, megtagadja tőlük, tudniillik önmagát. Márpedig akinek nincs meg Isten, annak lehet tulajdona, amit csak akar, mégis szegényebb és nyomorultabb Isten előtt, mint Lázár, aki a gazdag ember kapuja előtt feküdt, és éhen halt (Lk 16,19–31). Az ilyenekkel is úgy lesz

¹⁰⁷ Jób 2,10 (az idézet folytatása: „Ha már a jót elvertük Istentől, a rosszat ne vegyük-e el?”).

majd, mint a gazdag emberrel, hogy mindörökké sínylődniük kell, és hogy még a legkisebb vízcsepphez sem juthatnak hozzá felüdülésül.

Mármost ha a gazdag, bőkezű Isten az ő legádázabb ellenségeit és káromlóit gyakran elhalmozza időleges javakkal, ha némelyeknek nagyúri méltóságot, sőt királyságot ad, úgy ebből könnyűszerrel kitalálhatjuk, mit fog ő adni nekünk, gyermekeinek, akiknek érette kell szenvednünk, sőt, mi az, amit máris megadott. Mert hiszen az ő egyszülött Fiát adta nekünk, és vele együtt mindent nekünk ajándékozott, úgyhogy Krisztus által Isten gyermekei vagyunk, és az ő örök mennyei javainak örökösei és Krisztus örököstársai a reménység szerint (Róm 8,16–17,32).

446. Erasmus könyveitől óvakodni kell

1533 eleje

WA.TR 1: 195–196 (446. sz.); A 413; BoA 8: 56 (446. sz.). (Márton László ford.)

– Ha Isten jó egészséget ad, és erőt is ad hozzá, akkor én nyíltan és kereken hitet vallok Krisztus Urunk mellett, Erasmus ellenében. Nem vagyok hajlandó a Jézuskát csak úgy eladni! Mindennap a sírom szélén állok, azért hitet vallok mellette, tágra nyitott és teli torokkal, és nem teszek lakatot a számra. Mert aki szofista szófacsaró, és kását tart a szájában,¹⁰⁸ azt jogosan gyűlölik (JSirák 37,23), főleg ha oly dolgokról van szó, melyek nyilvánvalóan fontosak. Ahogy a pogány Quintilianus is mondja: óvakodni kell az olyan embertől, aki kétértelműen szól bizonytalan és ingadozó szavakkal, melyeket arrafelé lehet csűrni és csavarni, amerre az ember akarja, mindkét félnek igazat adva.¹⁰⁹ Márpedig Erasmus így beszél, szorgosan és szándékosan: rosszhiszeműen, csúszómaszó módon és, ahogy az udvarban mondják, srófra járó szavakkal, melyeknek nincs szilárd értelmük, és amelyeket ő tetszése és belátása szerint irányíthat és kiforgathat, ahogy akarja, és ahogy az alkalom vagy a körülmények megkívánják.

Azért hát arra szólítlak fel titeket Isten parancsa nyomán – szóló Martinus doktor a körülötte levőkhöz –, hogy legyetek ellenségei, és óvakodjatok a könyveitől, mert ő a mi egész teológiánkról úgy gondolkodik, mint Démokritos, a gúnyolódó pogány filozófus, vagyis színtiszta bolond-összeröffenésnek tartja, és csak kineveti és kigúnyolja. Majd én tollat fogok és nekitámadok úgy, hogy belehal és vége lesz neki; majd én megölöm a tollammal a Sátánt! Habár régóta gyötörnek ezek a gondolatok, mostanáig visszafogtam magamat, és nem írtam ellene, mert azt gondoltam: és ha megölnöd? Hát nosza! Én már megöltem Münzert, a halála

¹⁰⁸ Azaz: érthetetlenül, illetve kétértelműen beszél. – A ford.

¹⁰⁹ Quintilianus: *Institutiones oratoriae* VIII,2,16.

úgyis a lelkemen szárad. És ezt azért tettem, mert ő meg az én Krisztusomat akarta megölni. A bizonytalan értelmű, kétséges, ingó-bingó szavakat drótkéfével kell végigdörzsölni, mángorlón keresztünyomni, ízekre tépkedni, semmiképp jóvá nem hagyni. Retorikában nem vehetem föl Erasmusszal a versenyt, de a dialektika terén én vagyok fölényben, ahol, mint a mondás tartja, nem a szép és cicomás, hanem az egyszerű és szilárd a nyerő.¹¹⁰

452. Vigasz a tanításból fakadó botránkozásra

1533 eleje

WA.TR 1: 197 (452. sz.); A 428; BoA 8: 57 (452. sz.); *Asztali beszélgetések* 115. (Márton László ford.)

– Sok botránkozás fakad az én tanításomból, ám azzal vigasztalódom, amivel Szent Pál is vigasztalta Tituszt, hogy ez a tanítás Isten választottainak hite végett van kinyilatkoztatva (Tit 1,1). Magunk is azokért prédikálunk, akiknek ez élet vagy halál kérdése; a többiekért egy árva szót sem akarok vesztegetni. Sok olyan mogyorót megroppantottam,¹¹¹ melyekről azt hittem, hogy jók, pedig lyukasak voltak, és aztán telefecskendették szarral a pofámat. Zwingli, Erasmus csupa ilyen lyukas mogyoró: beleszarnak az ember szájába.

453. A hív prédikátor terhe és gondolkodásmódja

1533 eleje

WA.TR 1: 197–198 (453. sz.); A 266b–267; BoA 8: 57 (453. sz.). (Márton László ford.)

– Ha megírnám – szólott Martinus doktor –, hogy egy prédikátorra milyen koloncok és terhek nehezülnek, melyeket neki hordania és viselnie kell, amint azt jól tudom és tapasztaltam, azzal mindenkit elriasztanék a prédikátori hivatástól. Mert egy igaz lelkű, istenfélő prédikátornak oly módon kell gondolkodnia, hogy semmi se legyen kedvesebb számára Krisztusnál, az ő Uránál és Megváltójánál és az eljövendő örök életnél; úgy, hogy veszítse el akár földi életét és mindenét, mégis így szóljon hozzá Krisztus: „Jöjj hozzám; hűséges, kedves szolgám voltál te!” (Mt 25,21.34)

¹¹⁰ *Alber fest*: Luther közmondás-gyűjteményében: WA 51: 648, 674 (75. sz.); DITHMAR 2010, 181 (75. sz.).

¹¹¹ A régiek a mogyorót a szájukba vették, és a fogukkal törték meg. A férges vagy rothadt szemek csalódást okoztak, mintegy „becsapták” az embert. Innen ered a 'csal', 'becsap' jelentésű *bescheissen* ige. – *A ford.*

453. Mi volt Luther doktor vigasza a prédikátori hivatásban?

1533 eleje

WA.TR 1: 197–198 (453. sz.); A 267; BoA 8: 57 (453. sz.). (Márton László ford.)

– Azt remélem, hogy ő majd azon a napon is szólít engem; mert itt, az életben igen barátságatlanul szól hozzám. Nyakamban hordom az egész világ gyűlöletét és haragját, a császárt és a pápát pereputtyostul. Hát jól van; ha már belebocsátkoztam, akkor lelkem rajta, és csak azt mondhatom: így van ez jól. Aztán emiatt az ördög is szólít, és bizony sokszor meggyilkolt volna ezzel az argumentummal: „Nem vagy hivatott rá!”, ha doktor nem lettem volna.

473. Miben különbözik Sámson és Iulius Caesar lelkének ereje?

1533 tavasza

WA.TR 1: 206 (473. sz.); A 544b; BoA 8: 61 (473. sz.); *Asztali beszélgetések* 173. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Martinus Luther doktortól: mi a különbség Sámson között, akinek nagy ereje volt, méghozzá ez az erő a lélekből fakadt, és Iulius Caesar vagy bárki más, testben és lélekben egyaránt erős, nagy ember között? Felelte a doktor:

– Sámson lelke a Szentlélek volt, aki őt megszentelte; mert olyan késztetések és tettek járnak vele, melyek Istennek engedelmeskednek, és őt szolgálják. Ami pedig a pogányok lelkével jár, azt is nevezhetjük isteni késztetéseknek és tetteknek, melyeket Isten sugall és visz végbe. Csakhogy ez mégsem olyan késztetés, amely megszenteli az embert. Gyakran megcsodálom Sámson példáját. Nagy erejű bocsánatot kellett hogy kapjon a bűneire. Emberi hatalom és erő képtelen lett volna rá, és nem tehetné volna meg azt, amit Sámson tett.

475. Salamonról, a Prédikátorról

1533 tavasza

WA.TR 1: 206–209 (475. sz.); vö. 3: 412–413 (3558b. sz.); A 533–534; BoA 8: 61 (475. sz.). (Márton László ford.)

Salamon, az *Ecclesiastes*nek nevezett Prédikátor könyvről, melyet a doktor átolvasott és nyomda által közrebocsátott, így beszélt:

– Ez a könyv egykor bizonyára teljesebb volt, sok minden letöredezett róla; nincs neki se csizmája, se sarkantyúja, csak úgy harisnyában lovagol, ahogy én is, amikor még a kolostorban éltem.

Nem hinném – mondta a doktor –, hogy Salamon elkárhozott; ez csak azért van írva, hogy elrettentse a királyokat, fejedelmeket és nagyurakat. Különbösen ő maga írta a Prédikátor könyvét, hanem Sirák volt a szerző a Makkabeusok

idején.¹¹² Viszont igen jó könyv, sok örömet ad, mert sok finom tanítás van benne arról, hogyan kormányozza az ember az övét. Továbbá, mint valami Talmud, sok könyvből van összevonva, talán Ptolemaios Euergetés egyiptomi könyvtárából. Ahogyan Salamon Példabeszédeit is mások állították össze, méghozzá a király szája nyomán, ahogy az asztalnál vagy máshol mondta, megjegyezték és bizonyára fel is jegyezték őket, mely mondásokban a királyi felség és bölcsesség tündököl és mutatkozik.

– *A Genézis első fejezete, Mózes első könyvében*

magába foglalja az egész Szentírást. Ezért bölcsen határoztak úgy a régiek, hogy azt senki se olvashassa harmincadik éve előtt, mert sok titok van benne, mikre a tudatlanok nem figyelnek, sőt észre sem veszik, nemhogy megértenék.

– A Szentírás egyetlen históriájából sem vehetem ki, hogy

Judit könyve

történeti munka. Még az ország sincs megírva benne, ahol állítólag történt. Inkább úgy van írva, mint a szentek legendája, poéma vagy költemény formájában egy igaz lelkű szerző által, aki arra tanít, hogy az igaz lelkű, istenfélő ember, amilyen Judit is, azaz a zsidók királysága, mely hitet vall Isten mellett, győz és diadalmaskodik Holofernész, vagyis a világ minden birodalma fölött; és hogy minden zsarnok ilyesformán végzi és erre a sorsra jut, mint Holofernész, hogy tudniillik egy asszony fogja meggyilkolni és elemészteni.

És hát a Judit könyvének szerzője csak azt akarta, hogy ez egy figura (alakzat) vagy jelkép legyen. Hasonlóképpen Homéros költő is azért írt költeményt Trójáról és Vergilius is azért Aeneasról, hogy ez is, amaz is megmutassa benne, miképpen kell egy fejedelemnek és nagyúrnak különleges és nagyszerű jó tulajdonságokkal felékesítve lennie, úgymint valamely nagy hősnek ésszel és bölcsességgel, nagy bátorsággal és friss harci kedvvel, jó szerencsével, derekassággal és igazságossággal; Judit is ilyesformán van bemutatva ebben a költött munkában.

Ezért úgy vélem, Judit könyve tragédia vagy szomorújáték, mely leírja és ábrázolja, miféle sors vár a zsarnokokra.¹¹³ Tóbiás könyve pedig komédia, melyben asszonyokról folyik a szó. Ez a könyv példázat a kormányzásról, mármint annak világi részéről, melyben megmutatkozik, hogyan szokás az alattunk valókat irányítani.

¹¹² Vö. LVM 5: 381., 383–384.

¹¹³ Vö. LVM 5: 450–451.

Amikor a doktor a

Makkabeusok második könyve

korrigálását végezte,¹¹⁴ így beszélt:

– Ez a könyv és Eszter könyve annyira ellenemre van, hogy azt kívánom, bárcsak ne is léteznének; mert rettentően zsidóznak,¹¹⁵ és sok bennük a pogány csúfság.

– Erre így szólt Förster magiszter:

– A zsidók többre becsülik Eszter könyvét, mint bármelyik prófétáét, mi több, Dánielt és Ézsaiást egészen semmibe veszik. – Erre Martinus doktor ezt mondta:

– Szörnyűség, hogy a zsidók ennek a két szent prófétának legnagyobbjából jövendölését semmibe veszik, holott egyikük Krisztus eljövételét prédikálja a legszabatosabban és legtisztábban, a másik pedig a monarchiákat és császárságokat, Krisztus birodalmával bezárólag, a legbizonyosabb módon festi és írja le.

Jonas doktor, amikor

Tóbiás könyve

német fordításával elkészült, és azt elvitte Martinus doktornak, így beszélt:

– Sok nevetséges és bolondos dolog van benne, különösen a három éjszakáról és a megsütött hal májáról, az ördög elriasztására és elűzésére. – Azt felelte erre Martinus Luther doktor:

– Ez egy zsidó koholmány; az ördögöt pedig, aki nagy hatalmú és ádáz el-lenségünk, nem így lehet elkergetni.¹¹⁶ Merthogy a kezében van Góliát nyársa, amellyel felénk döfköd, és szakadatlanul kísért bennünket. Ezenkívül még fel is szereli és fegyverzi őt Isten, és még ki is köszörüli fegyvereinek élét, és az ördög lándzsájának végére acélhegyet illeszt, mármint az ő törvényét, melyet az ördög dühödten fordít ellenünk. Ám Isten azért ad neki ilyen fegyvereket és hadieszközöket, hogy majd aztán, ha az istenfélők legyőzik és diadalmaskodnak fölötte, annál fájdalmasabb és elkeserítőbb legyen rá nézve a vereség, és annál cudarabb legyen neki.

¹¹⁴ Vö. LVM 5: 459.

¹¹⁵ Az eredetiben *judenzen*. A magyar szó régi jelentése 'zsidó hitfelfogást őriz'. A régi magyar nyelvben „zsidózók”-nak az erdélyi szombatosokat nevezték. – *A ford.*

¹¹⁶ Vö. LVM 5: 454–455.

– *Dániel és Ézsaiás*

volt a két legkiválóbb próféta, előbbre valók az összes többinél – mondta Martinus Luther doktor. – Én vagyok Ézsaiás, mivel magam is azt hirdetem magamról, hogy csak Isten dicsőségén munkálkodom, csak az ő műve és adománya számít nekem, és ellensége az ördögnek, akinek működését meggátolni és kiküszöbölni igyekszem. Philippus pedig Jeremiás, az a próféta, aki folyvást aggodalmaskodott, hogy túl sokat dorgál; így tesz Philippus Melanchthon is.

Egyetlen próféta prédikációi sincsenek teljességgel és hiánytalanul írásba foglalva, hanem a tanítványok és a hallgatók időnként leírtak egy mondást, aztán egy másikat, és így hordták össze. Ily módon maradt fenn a Biblia.¹¹⁷

– *A Királyok könyvei*

csak a zsidók időszámítása, melyben sorrend szerint le vannak írva a királyok, hogyan uralkodtak; az egyik így, a másik amúgy.

A Királyok könyvei százezer lépéssel járnak előtte annak, aki a Krónikák könyveit írta, mert ez utóbbi csak az események kivonatát és legfontosabb mozzanatait és történéseit adja meg, és ami közönséges vagy csekély, azt kihagyja; ezért a Királyok könyvei hitelesebbek, mint a Krónikák könyvei.

– *A Bírák könyvében*

nagyszerű hősökrol és szabadítókról van szó, akiket Isten küldött, és akik minden tettüket Istenbe vetett bizalommal és hittel kezdték el és vitték végbe, az első parancsolat szerint, ahogyan Mózes prédikálta volt, és megköszönték Istennek, és visszadobták Istennek a mennybe, mondván: „Urunk Istenünk, te vitted ezt végbe, csak a tiéd legyen a dicsőség, a dicséret és a hála”, mint Éhúd, Sámson és a többiek.

– *Jób könyve*

igen jó könyv, nemcsak Jób révén és miatt, hanem mert minden megszorított, megkísértett, szenvedő és bánkódó szív vigasztalására van írva. Amikor az ördög és az emberek keményen megkísértették, és szembefordultak vele, ő ezt béketűrőssel viselte, mondván: „Áldott legyen az Úrnak neve!” Amikor azonban Isten haragja kezdett ránehezedni, kifogyott a béketűrésből, és elbúsulta magát. Bosszantotta őt, és fáj neki, hogy olyan jó soruk van az istenteleneknek. Ezért is lehet ez a könyv vigaszukra a bajba jutott keresztényeknek, akiket üldöznek és szenvedések sújtanak, mármint, hogy Isten nekik az eljövendő életben ha-

¹¹⁷ Vö. LVM 5: 352–353.

talmas, pompázatos és örökkévaló javakat ad majd, és az itteni életben ad egy mérő szenvedést is, már aszerint, ameddig elér az üldözők keze, és nem aszerint, ahogy az üldözöttek szeretnék.

Jób nem úgy beszélt, ahogyan könyvében írva áll, hanem ezt csak a szerző gondolta ki, mert az ember nem így beszél a megpróbáltatás és a kísértés közepette; ám cselekvése és működése így alakul. Majdnem olyan ez, mint egy *argumentum fabulae*,¹¹⁸ amikor egy színjáték adatik elő, melyben különböző szereplők lépnek fel, és az egyik a másikkal úgy beszél és úgy vitatkozik, ahogy a szívében forgatja, és ahogy elgondolja, és ezt szólaltatja meg és írja le a szerző; ahogyan Terentius írta a komédiáit. Jób szerzője így akarta megmutatni a türelem igaz példáját.

Lehetséges és gyanítható, hogy ezt a könyvet Salamon írta és szerzette, mert az ő beszédmódja hallatszik a Jób könyvében, majdnem ugyanúgy, mint az ő többi könyveiben.¹¹⁹ Nincs sok eltérő fordulat. Ráadásul az olyan történet, mint Jóbé, régi és nagyon elterjedt volt, mindenki ismerhette Salamon korában. Amikor ő rászánta magát, hogy megírja, az olyan lehetett, mint hogyha én arra szánám rá magamat, hogy megírjam József vagy Rebeka történeteit.

E könyv héber poétája és szerzője maga élte át, látta, tapasztalta és e szerint írta meg ezeket a próbatételeket és kísértéseket. Ahogyan Vergilius is leírja Aeneast, a kiváló hőst: átviszi őt mindenféle vizeken, tengeren, táborozáson, és finom elméjű, vezetésre termett uralkodót és hadvezért csinál belőle. Meglátszik és észrevehető, hogy kiváló, nagy teológus kellett legyen, aki Jób könyvét szerzette és írta, akárki lett légyen is az.

479. [Az elégedett élet jelszava]

1533 tavasza

WA.TR 1: 210 (479. sz.); BoA 8: 62 (479. sz.). (Márton László ford.)

– Mit Isten ad nekem, megköszönöm;
mit meg nem ad, azt elnékülözöm.

Ez az én jelszavam ahhoz, hogy elégedett lehessek; én így gazdálkodom.

¹¹⁸ Költői műbe foglalt cselekmény, mai szóval: irodalmi fikció. – *A ford.*

¹¹⁹ Vö. WA.TR 142. sz.

489. Az ördög elvakítja az embereket

1533 tavasza

WA.TR 1: 214–215 (489. sz.); A 303; BoA 8: 64 (489. sz.). (Márton László ford.)

Amikor H. B.¹²⁰ elcsodálkozott, hallván, hogy az ördög képes elvakítani az embereket, M. L. doktor így szólt:

– Ha nem hiszi kelmed, akkor csak nézze, milyen irtózatosan el tudja vakítani az ördög az ember esztét, ahogyan N. N.-t¹²¹ is elvakítja.

Akkoriban emlékeztek meg arról a nagy viharról, mely 1533. február 18-án Nürnbergben tombolt, és éjfél tájban kerekedett, és oly nagy erővel dühöngött, hogy a nürnbergi erdőben vagy négyezer fát derékba tört, és az erődítmény zsindefedelének csaknem a felét lebontotta; mert borzalmasan nagy szél támadt villámlással és mennydörgéssel, oly rettentő erejű, hogy ki-ki azt hitte, az ítéletnap jött el.

Azt mondta erre M. L. doktor:

– Az ilyen égiháború az ördög műve, a jó szeleket pedig a jószágos angyalok keltik. Mert a szél nem egyéb, mint megannyi jó vagy rossz szellem. Bennük az ördög fújtat és liheg, miként az angyalok is, ha egészséges, jótékony szelek járnak.

491. A kísértésekről és Luther doktor ide kapcsolódó gondolatairól

1533. április 6.

WA.TR 1: 215–218 (491. sz.); A 304; BoA 8: 64–65 (491. sz.); VIRÁG 104–105, 174; *Asztali beszélgetések* 80–81. (Márton László ford.)

– Ha súlyos gondolatok jutnak eszedbe, akkor üzd el őket, amivel csak tudod. Ha semmi más nem segít, akkor beszéljess jó barátaiddal valami másról, amihez kedved van. – Ekkor így szólt valaki:

– De hiszen súlyos, mélyreható gondolatok nélkül semmilyen nagy dolgot nem lehet végbevinni! – Mire Luther doktor azt felelte:

– Különbséget kell tenni a gondolatok között. Mert az értelem gondolatai nem szomorítanak meg, ellenben az akarat gondolatai, azok igen; ők okozzák, hogy egy-egy dolog nyomasztja az embert, vagy melankolikus és búskomor dolgok jutnak az ember eszébe, hogy sóhajtozik és panaszkodik, és ezek fájdalmat okoznak. Márpedig az értelem nem szomorú.

Így hát amikor a pápa ellen tollat fogtam, nem voltam szomorú, mert akkor a

¹²⁰ Henning (Hynko) Bohemusról, más néven Ignaz Perknowskyról van szó, aki az ifjú Borziwog von Dohna várgróf nevelőjeként egy darabig Luther házában lakott. – *A ford.*

¹²¹ A kéziratos változatban: György herceget. – *A ford.*

fejemet és az eszemet használtam; olyan örömmel írtam, hogy még a lichtenburgi praeceptor¹²² is így szólt hozzám este az asztalnál: „Csodálom, hogy kelmed ennyire vígan lehet; ha ez az én ügyem volna, aligha bele nem halnék.” Nekem a pápa sohasem fájt, kivéve legelőször, amikor Silvester¹²³ írt ellenem, és a könyve címlapjára odanyomatta a „Szent palota mestere” titulust.¹²⁴ Na, gondoltam: „Krisztus holttestére, most már tényleg baj van, ha a pápa elé jutott a dolog!” De Krisztus kegyelmes volt hozzám, és a vén borissza olyan ostobaságokat írt, hogy nevetnem kellett. Attól fogva soha többé meg nem ijedtem. Most, öregségemre már nincs ember, aki megkísértene, ügyet sem vetek rájuk, de az ördög felsétál velem a hálókamrába, és mindig akad egy-kettő, aki erősen leskelődik rám, és ezek ügyes, célirányos ördögök, és ha már a szívemen erőt nem vehetnek, hát a fejemet támadják, és azt gyötrik fölöttébb; és ha már a fejem nem bírja tovább, majd a seggembe dugom őket, úgylis oda valók.

493. Krisztusra hallgatni a legjobb istentisztelet

1533 tavasza

WA.TR 1: 218 (493. sz.); A 132; BoA 8: 65 (493. sz.). (Márton László ford.)

Amikor valaki megkérdezte, mi a legjobb istentisztelet, ami Istennek igazán tetsző, Martinus doktor így felelt:

– Krisztusra hallgatni és neki szót fogadni, ez jelenti és képezi a legjobb és legmagasabb istentiszteletet; semmi más nem ér semmit. Mert Istennek ott fönt a mennyben minden sokkal szebb és jobb annál, ahogy mi csinálhatnánk; máskülönben Saul áldozata és szolgálata is tetszett volna neki, holott így szólt: „Szolgálatod és áldozatod engem csak haragra gerjeszt” (1Sám 15,22), pedig kívülről nézve a legszebb és legjobb istentiszteletnek látszott. És így szól a 40. zsoltár: „Égő áldozatot és bűnért való áldozatot nem kívánsz” (Zsolt 40,7), hanem azt, hogy ki-ki szót fogadjon neked. Ahogy a vitézek mondják háborúk idején: az engedelmesség és a haditervhez való igazodás maga a győzelem.

¹²² Wolfgang Reissenbusch antonita apátról (*praeceptor*), a wittenbergi egyetem kancellárjáról van szó. – *A ford.*

¹²³ Utalás Silvester Prieras (más néven Silvestro Mazzolini) pápai udvari teológusra (*magister sacri palatii*), illetve az ő goromba pamfletjére. Silvester sebtében összetákolta Luther-ellenes könyve (állítólag két nap alatt írta) tele van vaskos gorombaságokkal, de Luther téziseit érdemben nem cáfolja. – *A ford.*

¹²⁴ *Magister sacri palatii* volt a titulusa a pápa által a kúriánál alkalmazott dominikánusnak, kinek feladata az volt, hogy a megjelent iratokat megvizsgálja, nem tartalmaznak-e az egyházi felfogással ellentétes vagy eretnek tant. Az egyik címlap mulatságos sajtóhibájáról: LVM 7: 141, 177 (152. és 297. sz.).

502. Hogyan lehet megigazulni Isten előtt?

1533 tavasza

WA.TR 1: 226–228 (502. sz.); A 192; BoA 8: 66–67 (502. sz.). (Márton László ford.)

– Szent Pálnak az a mondása, Róma 9., hogy „nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut stb.” (Róm 9,16), a legkevésbé sem azt jelenti, hogy Pál a gondviselésről beszél, hanem csakis a zsidók ellen és a törvény igazságossága ellen szól ehelyütt. Mert ezzel ő azt mondja: „Essetek kétségbe önmagatokra nézve, és hagyjátok Istennek az egész dicsőséget, és mondjátok: »Én nem fogtam bele semmibe, hanem Isten a valódi munkavezető és építőmester, ő rakta le az első követ, ő a kezdete, a folytatása és a vége üdvösségemnek az ő igéje és szentsége által.«” Szerzetes koromban magam is az voltam, aki akarja és aki fut, ám ettől fokozatosan mindinkább eltávolodtam. Azért azt, ami most megvan nekem, nem a régi futásommal szereztem, hanem Istentől kaptam. Így hát Szent Pál azon a helyen csakis az elbizakodottság ellen szól, hogy tanuljunk meg így beszélni: „Uram, csakis a te kegyelmed, ami jó bennünk és körülöttünk!”

Szintúgy a következő mondást is erre vonatkoztatja Pál: „Könyörülök azon, akin könyörülök” (Róm 9,15), azaz: semmire sem fogtok menni az én bocsánatom nélkül. Röviden: e szavak csakis az önhittek ellen irányulnak. Akinek adok, az kapja meg, tőlem ti mit sem nyertek a szenteskedésetek által. Ennél többet mit tehet Isten? Hiszen azt mondja: megkapjátok! „De ha megpróbáljátok kicsikarni az igazságosság alapján és feddhetetlenségetekre hivatkozva, azt én nem fogadhatom el, és nem tűrhetem; inkább mindent kiszaggatok és kipusztítok, mind a papságot, mind a királyságot, mind pedig saját törvényemet. Ha pedig az én kegyelmemben bizakodtok, akkor bízvást megkapjátok.”

504. Krisztus prédikációja az evangélium korában nem úgy állt, mint manapság¹²⁵

1533 tavasza

WA.TR 1: 228 (504. sz.); A 132; BoA 8: 67 (504. sz.). (Márton László ford.)

– Krisztus Urunk tekintélye és megbecsültsége, amikor tanított és prédikált, nem volt oly nagy, mint most, a mi korunkban – szóló Martinus doktor –, ahogy ő maga mondja: „Nagyobb cselekedeteket fogtok cselekedni, mint én” (Jn 14,12). Ő a mustármag, mi pedig a lomb és az ágak (Mt 13,31). Ezért mondja: „Engem nem akartak megtérni, pedig én csak Zsidóország egy félreeső zugában tanítottam.” Nos hát, ha Krisztust prédikáljuk, akkor megharagítjuk a világot, a testet

¹²⁵ Lásd alább 2. fejezet, 687. sz. Valódi párhuzam!

és a vért; ha viszont azt prédikáljuk, ami a testnek és a vérnek tetszésére van, akkor Krisztust bántjuk meg, és sok ezer lelket csábítunk a pokol mélységébe. Márpedig jobb a világot megharagítani, mint azt megbántani, aki „mind a testet, mind a lelket elveszejtheti a gyehenna tüzében”, mint Krisztus mondja (Mt 10,28).

505. Isten igéjének felséges volta és nagyszerűsége, és hogy Isten ez által beszél velünk

1533 tavasza

WA.TR 1: 229–231 (505. sz.); A 13; Aranymondások 16–19. (Márton László ford.)

– Kimondhatatlan Isten igéjének felséges volta és nagyszerűsége, és mi sohasem leszünk képesek Istennek méltóképp hálát adni érte. Az ész így gondolkodik: „Hej, ha Istent, az Urat, az ég és a föld teremtetőjét hallgathatnám, a világ végére is elvándorolnék érte!” Ide hallgass, testvér! Isten, az ég és a föld teremtetője a szolgálói, a lelkészek és prédikátorok által beszél hozzád; és ő maga keresztel, tanít, oktat és ad feloldozást az ige és a szentség titka által; és ezek nem Platon, nem is Aristotelés, sem pedig más nagytudományú ember szavai, hanem Isten maga szólal meg általuk.

Így hát azok a legjobb prédikátorok, akik az egyszerű embert és a fiatalokat a legkeresetlenebb módon tanítják, minden szörszálhasogatás és kásakerülgetés nélkül, úgy, ahogy Krisztus is tenyeres-talpas hasonlatokkal tanította a népet. Szintúgy azokból áll a legjobb hallgatóság, akik szívesen hallgatják Isten igéjét, és együgyűen hisznek benne; mert még ha gyengék is a hitükben, ha a tanításban nem kételkednek, akkor még adható nekik útmutatás és segítség. Isten meg tudja bocsátani a gyengeségeket, sőt még durvább fogyatkozásokat és vétkeket is, ha az ember felismeri tévelygését, és visszagörnyed a kereszthez, és kegyelmet kér, és megjavul, és buzgón hallgat Isten szavára, és hisz abban, és annak utána jobbra fordítja bűnös életét.

507. A római Pantheon, mely minden isten szentélye volt, kivéve Krisztust

1533 tavasza

WA.TR 1: 231–232 (507. sz.); A 119b; BoA 8: 67 (507. sz.). (Márton László ford.)

– Rómában van egy kerek templom, melyben a rómaiak felállították a képmását minden istennek, akit tiszteltek és imádtak, azért azt a szentélyt úgy hívták, hogy Pantheon, azaz minden istenek, kivéve az egy Krisztust, akinek képmását nem állították benne fel.

Mert még ami nagy, hatalmas, bölcs és szent, az sem tűrheti Krisztust, sőt

az egész világ őrjöng és dühösködik ellene, 2. zsoldár, mégis ő folyton-folyvást megmarad, és a földre hanyatlanak az összes bálványok mindazokkal együtt, akik készítették és imádják őket (Zsolt 2,1). Ezért nyilván több és nagyobb erő áll mögötte, mint a világ bölcsei és a hatalmas nagyurak hiszik, akik azt képzelik, hogy majd őt, azaz igéjét és egyházát írmagostul kipusztítják; de bizony tapasztalniuk és tűrniük kell majd, hogy mindez megmarad, ők pedig a pokol tüzét kapják jutalmul.

Amikor Rómában jártam, láttam ezt a templomot. Nincs neki ablaka, hanem fönt van egy kerek nyílás, onnét kapja a fényt, és magas kupolája van. Olyan vastag márványkő oszlopok vagy pillérek támasztják alá, hogy ketten is alig bírtuk átfogni. Fönt a kupolára oda vannak festve az összes pogány istenek, Jupiter, Neptunus, Mars, Venus, meg ahogy hívják a többit. Ezek az istenek abban mindenkor egyetértettek, hogy becsapják és rászedjék az egész világot; amikor pedig eljött Krisztus, sehogyan sem tűrhették, mégis ő volt az, aki elkergette őket. Jöttek aztán a pápák, és Krisztusnak kiadták az útját; no de ki tudja, meddig marad ez így!

509. [Augsburg 1518]

1533 tavasza

WA.TR 1: 233 (509. sz.); BOA 8: 67 (509. sz.); VIRÁG 109. (Virág Jenő ford.)

– Amikor 1518-ban Augsburgba mentem, nagyon féltem, mert egyedül voltam. Engem ugyan Rómába idéztek, de Frigyes választófejedelem elment Caietanus bíborshoz,¹²⁶ és kieszközölte, hogy Augsburgban hallgasson ki engem. Így is történt.

518. Luther bizonyágtétele az úrvacsoráról, és: miképpen kell a kísértés ellen védekezni és azzal szembeszállni?

1533 tavasza

WA.TR 1: 238–242 (518. sz.); A 237b. (Márton László ford.)

– Bizonyosan tudom, hogy az úrvacsora szerzetetésének szavai igazak, ezért bárki ellen megvédelmezem őket; még nem hallottam olyan, emberfia által kigondolt és kitalált érvet az úrvacsora ellen, amely meggyőzött volna. Az én éjszakai háborúimat sokkal keservesebben viseltem, mint a nappali háborúkat, mert az ellenséges nappalok ritkán hoztak rám búbanatot; de az ördög olyan érvekkel hozakodhat elő, melyek sarokba szorítanak. Gyakran olyan érveket dörgölt az

¹²⁶ Pápai követ (*legatus a latere*).

orrom alá, hogy már nem is tudtam: van-e Isten vagy nincs? Ezért óva intlek benneteket, hogy az ördögnek és az ő sugallatainak nehogy hitelt adjatok! Ha az ördög Isten igéje nélkül talál rám, amikor a törökök, a pápa és a fejedelmek járnak az eszemben, akkor hamar kezében találja a tüzes nyilakat, melyeket rám lődöz; de ha a Szentírást fordítom vele szembe, akkor én vagyok a győztes.

Másfelől, ha kihoz a sodromból, akkor úgy kísért meg, hogy semmit sem tudok ellene vetni. Engem a külsődleges kísértések csak büszkévé tesznek és felbátorítanak, ahogy a könyveimben is láthatjátok, mennyire megvetem ellenségeinket; éppenséggel bolonddá tartom őket. De ha jön az ördög, aki a világ ura, és ad nekem egy jó kis *posuistit*,¹²⁷ akkor mi lesz? Mert hiszen Krisztus a fegyverek hatalma ellen, nem a test és a vér ellen állított fel minket. Mert én amúgy minden jogtudósok ellen síkra szállok, de ha jönnek azok a fickók, akiket a gonoszság szellemeinek nevezünk, akkor az egyháznak is az oldalunkon kell viaskodnia. Egy keresztény nem törődik az itteni világ balsorsával, mert tudja, hogy amott Krisztus segíteni fog. Csakhogy az ördögnek nem kell az ottani élet, mely örökkévaló, a mulandó életet pedig el kell veszítenünk. Ez viszont vajmi csekély veszteség.

526. [Staupitz tanítása]

1533 tavasza

WA.TR 1: 245 (526. sz.); BoA 8: 69 (526. sz.); VIRÁG 70. (Virág Jenő ford.)

– Isten nekünk Urunk. Ha ő elhív, hirdetnünk kell az evangéliumot. Aki másként cselekedne, hogyan viselné el Isten haragját? Ugyanis a tiszteletlenség és hálátlanság már elérte a legmagasabb fokot. De Staupitz ezt mondta: „Arra a férfiúra kell feltekintenünk, akit Krisztusnak hívnak.” Staupitz ezzel már kezdte hirdetni az evangéliumot.

534. Isten igéje a legnagyobb vigasz

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 248 (534. sz.); A 14b; BoA 8: 70 (534. sz.). (Márton László ford.)

– Ó, milyen pompás, milyen remek dolog – mondta egyszer Luther doktor –, ha előttünk van Isten igéje! Mert akinek ez megvan, az mindenkor biztonságban, bátorságban, boldogságban érezheti magát; csak arra ügyeljen, hogy azt a maga tisztaságában és tisztességében birtokolja. Olyasvalaki, akinek nincs meg Isten

¹²⁷ Utalás a húsvéti mise egyik sorára: *Posuisti super me manum tuam*: 'fölém helyezted a kezedet'. Vagyis Luther arról panaszkodik, hogy az ördög megkísérti, ráteszi a kezét. – A ford.

igéje, kétségbe kell hogy essék, mert nem jut hozzá a mennyei hanghoz és vigaszhoz, és a szíve hívságát és hiábavaló gondolatait kell hogy kövesse, melyek aztán kétségbeesésbe taszítják. Ezért hát hallgassatok a 119. zsoltárra: „Átkozottak, akik elhajolnak ígédtől” (Zsolt 119,21), azaz Isten ígététől eltérve nem járhatnak jó úton.

564. A legjobból lesz a legrosszabb

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 257–258 (564. sz.); A 45; BoA 8: 72 (564. sz.); *Aranymondások* 67. (Márton László ford.)

Erről egyszer Martinus Luther doktor így beszélt az asztal mellett:

– Ábrahámtól, Izsáktól és Jákóbtól, a pátriárkáktól és a szent ősatyáktól származnak a zsidók, akik Krisztust megfeszítették. Az apostolok közül jön Júdás, az áruló. Alexandriából, mely híres, dicséretes iskola volt, és sok igaz, tudós keresztény férfit adott a világnak, támadt Arius és Órigenés. A római egyházból, mely sok szent vértanút nevelt, jön az istenkáromló Antikrisztus, a római pápa. Az arabiai remetek közül serken föl Mahomed. Konstantinápolyból, a híres nemes városból, ahol sok kiváló császár tartotta székhelyét, indul az irtózatoss török.

Hítes feleségekből lesznek a házasságtörő nők; szüzekből a ringyók; testvérekből, fiakból, jó barátokból a legádázabb, legelszántabb ellenségek; az angyalok közül jönnek az ördögök; a királyokból lesznek a zsarnokok; az evangéliumból és Isten igazságából támadnak az ördögi hazugságok; az egyházból az eretnekek. Az ételből ürülék lesz, mely a természetes kiválasztódás révén a testből kivetetik; a zamatos borból és egyéb jó italokból vizelet válik; a vérből genny lesz a testben. Lutherból kifejlődnek Münzer és a rajongók, az újrakeresztelők és a szentséggyűlölők. Csoda-e hát, hogy a gonoszok köztünk időznek, tőlünk származnak és közülünk fejlenek ki? Nagyon gonosz kell hogy legyen az, ami ily nagy jó mellett meg nem marad; és nagyon jó kell hogy legyen, ami képes elviselni ilyen rettentő gonoszt.

564. A legjobból lesz a legrosszabb

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 257–258 (564. sz.); A 427; BoA 8: 72 (564. sz.); *Asztali beszélgetések* 114. (Márton László ford.)

– Isten legjobb teremtményei lesznek a legrosszabbak; a legjámborabbakból gaztevő bitangok lesznek, az egyházból eretnekek támadnak, az apostolokból árulók, az angyalokból ördögök, Jeruzsálemből, amely Isten otthona, tűzhelye volt, prófétagyilkosok jöttek (Mt 23,37). Azért mondja Szent Pál az Apostolok cselekedeteiben, 20. rész: „Ti magatok közül is támadnak férfiak, akik fonák

dolgokat beszélnek, hogy a tanítványokat maguk után vonják.” (ApCsel 20,30) Azért nincs az egyházban külső méltóság, sem pedig *successio*, vagyis örökösödés, azért Rómából jött a *prophanatiók* legnagyobbika szörnyű pusztítással; a legszebb szüzekből kurvák lesznek, a férjeből házasságtörők; a legártalmasabbak mindig ugyanazok a tanításban való belső, lelki botránkozások, amelyek az igazak szemében sokkalta hegyesebb szálkák, mint az életbeli botránkozások.

566. Istennek a jó végett van szüksége a rosszra

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 258–259 (566. sz.); A 43; BoA 8: 72–73 (566. sz.); *Aranymondások* 1: 62–63. (Márton László ford.)

– Istennek minden rossz arra kell, hogy meglegyen a jó, viszont az ember és az ördög minden jót szégyenletes módon rosszra fordít. Titkos szenvedéssel és szenvedéllyel ösztökél Isten a házasságra; mert ha az egyik emberi lény a másik iránt nem érezne szerelmet, vonzalmat, vágyat, ugyan ki akarna nőszülni? Fontos azonban, hogy utóbb a kéjvágy irányítás alatt maradjon, és hogy a férfi össze ne szúrja a levet egy idegen nővel, hanem a saját feleségében lelje örömét és annak szerelmében gyönyörűségét; ugyanez áll a nőre is.

Isten sokakat nagyravágyás révén ösztökél arra, hogy vagyonhoz és dicsőséghez akarjanak jutni, és hogy magas polcra jutva megelőzzenek másokat, és miniszterek,¹²⁸ tanácsurak stb. legyenek. Máskülönben ki volna ilyen feladatokra fogható? Fontos azonban, hogy utóbb a becsvágy át ne lépje saját hatáskörét és illetékességét, hanem abban megmaradjon, és ne törekedjék olyasmi után, ami nem illeti meg, és ne károsítsa meg az alattvalókat és felebarátainkat; mert az irányításhoz nagyravágyásra és efféle hajlamra van szükség.

Isten a kapzsiság révén sokakat arra kényszerít, hogy gondoskodjanak megélhetésükről; mert hiszen ama kívánság nélkül, hogy tulajdont mondhassunk a magunkénak, ugyan ki akarna dolgozni, és keserves vesződségnek adni magát, hogy ebből adódjon megélhetése? Bizony ám, enélkül minden birtok és jószág tönkremenne és elenyészne. Fontos azonban, hogy a bírvágy is megmaradjon a maga körén belül.

Isten a félelem, az aggodalom és a kételkedés révén sokakat elvezet a hithez, hogy ki-ki Isten ígéretéhez bízza magát, és vigasztalódjék Krisztusban, aki megbékítette Istent a bűnösökkel szemben, úgyszólván nekik, a hit által megigazulva, békességük van Istennel (Róm 5,1).

¹²⁸ Luther itt a *Regent* szót használja, de nem a „régens” mai jelentésére gondol. – *A ford.*

Kivéve mindezek közül a felfuvalkodottságot és az irigységet,¹²⁹ melyek egyszerű ördögi vétkek voltak és lesznek mindig is; ám még ezekre is szüksége van Istennek a jó végett, de ellenkező értelemben, tudniillik nem azokra nézve, akik ezzel vannak bemocskolva és elvakítva, hanem azokra nézve, akik a dölyfösek és irigyek üldözöttei. Mert így edzi Isten a saját javukra az ő szentjeit az ördög és annak tagjai révén.

Ezzel szemben a bajt hozó Sátán rosszra fordítja az Istentől való és minden egyéb jót: a szüzességből és a cölibátusból képmutatást csinál, az alázatból lelki gögöt, az istenszeretetből rajongást és zendülést, a gyarapodásból fényűzést és semmittevést.

568. Az első parancsolat értelme és tartalma

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 260 (568. sz.); A 163b; BoA 8: 73 (568. sz.). (Márton László ford.)

Anno 1542¹³⁰ azt mondta Martinus Luther doktor:

– Az első parancsolat az embertől hitet és félelmet követel, és benne foglaltatik az isteni ígéret és fenyegetés. Mert így szól Isten: „Én vagyok az Úr, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről.” És mert Isten nem ismerzik meg másból, mint műveiből és tetteiből, Isten jelentkezik és mutatkozik egy csodálatos tettben, hogy ráismerjünk, és megtudjuk, miféle Istent kell tisztelnünk és szolgálnunk, tudniillik azt, aki Izrael népét kivezette Egyiptomból, a szolgaság házából, vagyis azt az Istent, aki az ígését adta nekünk, és aki nekünk ajándékozta Fiát, Krisztust, aki szenvedett és meghalt értünk, és akit Isten feltámasztott halottaiból. Ezáltal ismerzik meg Isten, és ebből tudható, miképpen kell tisztelni őt. Saját természetünkben és saját iparkodásunkból Istent semmiképp meg nem ismerhetjük, de az isteni jótéteményekből és egyéb cselekedetektől, mint Krisztus emberré válása, felismerjük Istent. Ahogyan Krisztus Urunk megmondta Fülöp apostolnak, aki arra kérte, mutassa meg az Atyát neki: „Fülöp, aki engem látott, látta az Atyát.” (Jn 14,9) Ha Krisztusra tekintünk, az ő kegyelmére és jótéteményeire, úgymint a bűnbocsánatra, akkor megpillantottuk az Atyát is. Ez pedig a hit és a félelem által történik; mert Isten így szól: „Én, az Úr vagyok a te Istened.” (2Móz 20,2)

¹²⁹ Luther a *Neidhart* szót használja; ez eredetileg keresztnév volt, majd, miután beleértették a *Neid* 'irigység' szót, egyre inkább köznévként használták. – *A ford.*

¹³⁰ Aurifaber tévesen adja meg az évszámot: Luther főnti szavai a kézirat tanúsága szerint 1533-ban hangzottak el. – *A ford.*

581. A juristák kezében csak a közjog¹³¹ van

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 267–268 (581. sz.); A 570; *Asztali beszélgetések* 191–192. (Márton László ford.)

– A juristák nem a valóságnak megfelelően írják le és definiálják a természetes jogot, mondván, hogy az kiterjed mind az emberekre, mind az oktan állatokra. Mert az ember a teremtmények uraként mindenkor el kell hogy különbözödjék, már csak a természet törvénye szerint is, a barmoktól és a vadállatoktól, és neki az állatokhoz képest valami jobbat és különbet kell adni és tulajdonítani. Ezért jobban és igazabbul volna mondván, ha így szólnának: a természetes jog részben állati. Másrészt: nincs is meg az oktan állatokban, mert azoknak nincsenek jogaik, a jog csak az emberben van meg; ezért nem a valóságnak megfelelően nevezik természetes jognak. Mert a jog ténylegesen az, aminek történnie kell és muszáj. Így tehát öt meg három nem nyolc kell hogy legyen, hanem magától annyi, természettől fogva.

Így tehát az sem a valóságnak megfelelően van mondván, hogy a természet joga vagy a természetes törvény megvan az állatban, amennyiben az őt fenyegető erőszakkal szemben védekezik és ellenáll; mert a védekezés magától történik és természetes. Ezért egy vadállatban és egy oktan baromban a cselekedet és a működés van meg, nem pedig a jog, ami csak az ember sajátja. A jognak az a feltétele, hogy meglegyen a *debet*, a „tartozik”. Mert a disznót fölösleges felszólítani, hogy egyék. Ezért a juristáknak valójában nem a természetes jog van a kezükben, hanem csupán a közjog, mely az emberi értelemből ered. A jog nem olyan dolog, mint egy állat, amely akkor is szaporodik, vagy mint egy fa, amely akkor is gyümölcsöt terem, ha semmit sem állítunk és mondunk róla; hanem a jog a teológiában van, amely nem szaporodásból ered, hanem meg kell neki történnie és meg kell őt cselekedni, máskülönben nem állja meg a helyét. Ráadásul ha a természetes jogot az embernek tulajdonítják és adják, ahogy ezt a jogászok feltételezik és leírják, akkor minden meg volna engedve.

583. Arról, hogy Krisztus valóságos Isten

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 269–271 (583. sz.); A 98–98b; BoA 8: 75 (583. sz.). (Márton László ford.)

Egy ízben Luther doktor megemlékezett róla, hogy:

¹³¹ Luther a *Völcker Recht* kifejezést használja. A mai *Völkerrecht* szó nemzetközi közjogot jelent, ő azonban a felsőbbszéggel kapcsolatos államon belüli jogra gondol (közigazgatási jog, büntetőjog, pénzügyi jog stb.). – *A ford.*

– Krisztus igazi Isten kellett legyen, mivelhogy önmaga által a törvényt beteljesítette és meghaladta. Mert bizony senki más nem tudná a törvényt meghaladni, legyen akár angyal, akár ember. Ő az egyetlen, aki meghaladta és beteljesítette, méghozzá úgy, hogy akik benne hisznek, azoknak semmi sem tud ártani, semmi sem tudja őket kárhozatba dönteni. Ezért ő bizonyosan Isten Fia, és természettől való Isten.

Ezért ha Krisztust úgy ragadod meg és úgy sajátítod el, ahogy őt lefesti előtted a Szentírás, különösen pedig Szent Pál, akkor semmiképp sem juthatsz tévútra, sem el nem bukatsz. És akkor magad is könnyűszerrel és bizonyossággal megítheted, miként kell vélekedni különböző rendű-rangú emberek vallásáról és istentiszteletéről szerte az egész világban. Ha azonban Krisztusnak ez a képe eltávolodik szemedtől vagy elhomályosul, abból szükségképpen zűrzavarnak és züllésnek kell következnie, mert az emberi természet és értelem nem tud helyesen ítélni és véleményt formálni Isten törvényéről. Itt elolvad minden filozófusnak, minden nagytudományú világbölcsének és jogtudósnak, sőt minden embernek minden tudománya; mert a törvény irányítja és tartja uralma alatt az embert, azért az embert is ő kormányozza, nem pedig az ember a törvényt.

Más alkalommal is mondta Luther doktor, hogy Krisztus valóságos természetes Isten.

– Mert ha Krisztus nem Isten – így szólt –, akkor sem az Atya, sem a Szentlélek nem Isten, hiszen a mi hitvallásunk azt mondja ki, hogy Krisztus az Atyával és a Szentlélekkel együtt Isten.

Sokan beszélnek Krisztus Isten voltáról, úgymint a pápa és más effélék, de csak úgy, ahogy a vak beszél a színekről. Én, ha Krisztus beszédét hallom, hiszek benne, hogy az osztatlan Istenség beszél. Így tehát az Atya, a Fiú és a Szentlélek együtt szólal meg, amikor Krisztus így szól: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterhelgettetek, és én felüdítlek titeket.” (Mt 11,28) Itt az egész Istenség beszél az ő osztatlan és megbontatlan lényében. Azért ha valaki olyan istent fest és állít elém, aki nem halt meg értem, azt nem fogadom el Istennek. Mármost akinek ez a hittétel megvan, annak a keresztény hit főtétele van meg, még ha ezt a hittételt a világ igen nagy bolondságnak tartja is. Krisztus így szól: „A vigasztaló, akit küldök, nem távozik tőletek, hanem veletek marad, és bátorságot önt belétek, hogy elviseljétek minden balsorsot és rosszat.” (Jn 14,16) Most azt mondja: megkérem az Atyát; az imént azt mondta: megteszem. Az imént úgy beszélt, mint egy isten, most, mint egy ember.

Némelykor Krisztus mondásain azt vesszük észre, hogy úgy beszél, mint aki színtiszta ember, és ugyanakkor, mint aki színtiszta Isten. Így amikor azt mondja: „adom”, az nemcsak egy embernek, hanem Istennek is a szava. Amikor pedig azt mondja: „kérem”, az egy embernek a szava, noha Isten Fia kéri, amit kér. Ahogy

akkor, amikor azt mondom: „A cselédlány leejtette a gyermeket”, nemcsak a gyermek testéről, hanem a lelkéről is beszélek. Item, amikor azt mondom: „A gyermek evett”, azt úgy értem, hogy nemcsak a szája fogyasztott vagy vett magához ételt, hanem az egész ember testestül-lelkestül. Így kell beszélnünk Krisztusról is.

588. Az ördög irányítja és kormányozza minden istentelen ember szívét, ezért tudja, mi jár az eszükben, és szolgálai révén olykor képes megjelenteni és feltárni, ami a jövőben történik

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 273–275 (588. sz.); A 280b; BoA 8: 75–76 (588. sz.). (Márton László ford.)

– Az ördög ismeri az istentelenek gondolatait, mert hiszen azokat ő sugallja; ő átlátja és kormányozza mindazok szívét, akik nincsenek fölverte az Isten igéjével, mi több, a törében fogva tartja őket (2Tim 2,26), úgyhogy nekik az ő akarata szerint kell gondolkodniuk, beszélniük és cselekedniük. És így szól Pál, 2. Korinthus: „E világ istene megvakította a hitetlenek elméjét, hogy ne lássák az evangélium világosságát stb.” (2Kor 4,4) És Krisztus megmutatja, mi az oka annak, hogy sokan hallják az igét, mégsem értik, és nem is fogadják meg: „Eljön az ördög – mondja ő –, és elkapja az igét, mely a szívükbe vettetett, hogy ne higgyenek, és ne is üdvözüljenek.” (Mt 13,19) Ezért hát nem csoda, hogy az ördög némelykor előre meglátja és prófétái által meghirdeti, ami utóbb történni fog. Ahogy a bajor háborút¹³² könnyűszerrel megjövendölhette, hiszen látta, hogy Ruprecht palotagróf büszke és hatalmas, és merész is, és hogy még Miksa császárt is megveti. Azt is megfigyelte az ördög, hogy Miksa jó hírnevére kényes, egyenes jellemű volt, és nem tűrhette, hogy semmibe veyék; emiatt tört ki a mondott háború anno 1504.

605. Júdásról, és hogy apostolként mire jó és mi a haszna

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 285–286 (605. sz.); A 420; BoA 8: 78 (605. sz.). (Márton László ford.)

– Júdásra az apostolok közt – mondta Martinus doktor – oly nagy szükségünk van, mint három másik apostolra együttvéve; számtalan kérdésre és kétséges helyre ő ad megoldást, úgymint ő szolgáltatja a legfőbb érvet a védekezéshez a donatista eretnekekkel szemben, akik azt állítják, senki sem keresztelhet, aki nincs a Szentlélek birtokában. Ezt cáfolja Júdás, aki apostol, és ama tizenkettők

¹³² 1504-ben Vilmos hesseni tartománygróf és a bajor csapatok a császár oldalán harcoltak Ruprecht pfalzi választófejedelem ellen. – *A ford.*

egyike; ezért amit ebben a tisztségében tett, az helyénvaló volt, de amikor lopott és tolvajlott, akkor vétkezett és bűnt követett el. Ezért a személyét külön kell választani a tisztségétől; mert Krisztus nem azt parancsolta neki, hogy lopjon, hanem, hogy ellássa tisztségét, vagyis prédikáljon, kereszteljen stb.

Így tehát arra is megoldást ad Júdás, amikor szemünkre vetik: „Sok gonosz gazember, hamis testvér és rossz keresztény van köztetek.” Így igaz! De hát Júdás is az apostolok között volt. Kétségtelen, hogy eszes világfiként jobb fellépésű volt és jobbnak mutatkozott a többiekénél; senki sem látott keresztül rajta. Az utolsó vacsorán az asztalnál valójában Júdás a pápa, ő tartja a kezében az erszényt; prédaleső, hastömő, tolvaj. Azt vallja és azzal kérkedik, hogy övé Krisztus, de igazából nincs neki semmije, csak az a név, mely úgy hangzik: Júdás, pedig ő valójában egy Iskáriótes.¹³³

610. Isten ígéje mindennél előbbre való

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 287 (610. sz.); A 129b; BoA 8: 78 (610. sz.). (Márton László ford.)

Arról, hogy Isten ígéje mindennél előbbre való, Martinus Luther doktor így beszélt:

– Krisztus egyszer eljött a földre szemmel láthatóan, és közöttünk élt, és látnunk engedte nagyszerűségét; Isten határozatából és gondviseléséből végbevitt az emberi faj megváltásának művét. Nem kívánom, hogy még egyszer eljöjjön, és azt sem akarom, hogy angyalt küldjön hozzám. És ha éppenséggel egy angyal szállna le a mennyből, és elébem állna szemmel láthatóan, én akkor sem hinnék neki (Gal 1,8), mert ott van nekem Krisztus Urunk hitlevele és pecsétje, vagyis az ő ígéje és szentsége. Én pedig mellette kitartok, és nem kívánok új kinyilatkoztatást.

És arról, hogy ő megmarad és hűségesen kitart kizárólag Isten ígéje mellett, és semmiféle látomásnak nem ad hitelt, ő maga azt a históriát mesélte, hogy egyszer a cellájában buzgón imádkozott, és elképzelte Krisztust, amint a kereszten függött, amint szenvedett és meghalt bűneinkért, amikor ragyogó fényesség támadt a falon, és ott megjelent Krisztus dicsőséges alakban, őt sebével, és úgy tekintett rá, Martinus doktorra, mintha csakugyan Krisztus Urunk volna testi valójában. Ezt látván a doktor, eleinte azt hitte, hogy ez valami jó dolog, de aztán csakhamar rájött, hogy ez egy ördögtől való kísértet kell legyen, mert Krisztus az ígében jelenik meg nekünk, és lealacsonyított, alázas alakban, amint a kereszten

¹³³ Az eredetiben „Scharioth”. Júdás mellékneve (Iskáriótes) a Kariot (Keriot) helynévre utal. – *A ford.*

függött és megaláztatott. Ezért aztán így szólt a doktor a jelenéshez: „Kotródj innen, gyalázat ördöge! Nem ismerek más Krisztust, csak azt, aki megfeszítettet (1Kor 2,2), és aki az igéjében mutatkozik és prédikáltatik!” Egykettőre el is tűnt a jelenés, mely maga volt a testet öltött ördög.

Item, azt is beszélt a doktor úr, hogy Wittenbergben egy leánynak, aki az öreg gazdatiszt barátnője volt, szintén olyan látomása támadt, mintha Krisztust látná dicsőséges és szépséges alakban; mármost rögtön imádkozni kezdett a jelenéshez, mert úgy vélte, nem másként, hogy ez Krisztus Urunk. Amikor a kollégiumból nagy sietve hírvivőt küldtek a kolostorba, és hívták Luther doktort, ő fel is kereste a beteg leányt, és szemügyre vette a jelenést, mely az ördög majomparádéja volt, és figyelmeztette a leányt, ne hagyja magát az ördögtől elbolondítani. Erre a leány nekihuzakodik, és szembeköpi a tüneményt; mire nyomban eltűnik az ördög, és a jelenés átváltozik egy óriási kígyóvá, mely föltekergődzik a leányhoz az ágyba, és úgy belemar a fülébe, hogy annak füléből vércseppek serkednek ki, és a vér a padlóra csorog, majd nemsokára eltűnt a kígyó. Ezt Luther doktor többekkel együtt maga is látta a tulajdon szemével.

612. Az ördöggel nem a törvény, hanem az evangélium alapján kell vitázni

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 288–290 (612. sz.); A 173. (Márton László ford.)

– Aki az ördöggel a törvény alapján próbál vitába szállni, az vereséget szenved és foglyul esik; aki viszont az evangélium alapján vitázik vele, az győz és diadalmaskodik. Ezért senki ne merészkedjék az ördöggel a törvényről vagy a bűnről vitázni, senki se menjen bele ebbe az utcába, mert ott van nála az ellenünk szóló adóslevél (Kol 2,14). Ennélfogva, ha így szól hozzám: „Nézd, milyen sok gonosz következménye van a te tanításodnak!”, azt felelem: „Csakhogy sok jó következménye is van.” – „Ó – mondja ő –, az nem számít!” Az ördög jó szónok, kicsiny szálkából könnyen csinál jókora gerendát, és ami jó, azt könnyen semmivé teszi és vízzé olvasztja.

Tudom, hogy jó és igaz ügy az enyém, hacsak a keresztség, az oltáriszentség és az evangélium nem igaztalan; és akkor vagyok igaztalan, ha Krisztus nincs a mennyben, és nem uralkodik ott. Mindaz, amit a nyilvánosság előtt teszünk a templomban, az evangéliumból, a keresztségből, a Miatyánkból következik; mégis ezzel kísért az ördög. Mármost itt áll Krisztus, és itt az evangélium: nem vonhatom vissza a tanításomat, ki kell hogy tartsak mellette. Erről az ördög gyakran vitázni kezd velem, és szép lassacskán eltérítene mellőle. Értem és érzem, hogy rettentően haragszik; többször hál együtt velem, mint az én Káthém. De az evangélium feloldja és felolvasztja az ördög érveit, melyekkel az előhozako-

dik, és leveri őket. Ezért ha az ördög szememre hányja és az orrom alá dörgöli, mondván: „Isten igéje a törvény is!”, én azt felelem: „Isten igéje csak Isten ígérete, amikor így szól: én vagyok a ti Istenetek! Ezenkívül a törvény is létezik, de csak a szokások szabályozására, nem pedig, hogy általa üdvözüljünk!”

615. Csakis Krisztusra számítsunk és támaszkodjunk

1533 nyara és ősze

WA.TR 1: 291 (615. sz.); A 130. (Márton László ford.)

– Hát jól van: ha már erre a férfiúra, Krisztus Urunkra, Isten Fiára fogadtunk, ő bizonyosan nem hagy cserben minket. Életünk és fennállásunk rajta múlik; ahol ő megmarad, ott magunk is megmaradunk; különben semmi olyasmit nem tudok, amire támaszkodhatnék. Ezért hát, ha Krisztus él, akkor nyilván tudja, hogy mindent az ő kedvéért cselekszünk és szenvedünk prédikálással, tanítással, tollforgatással. Ahogyan ezt a világ is tudja, és mi magunk is tudjuk: Őrá fogadtunk, ő segít is rajtunk; vagy pedig¹³⁴ összedől a világ, és nem állhat fenn tovább.

620. Egy kérdés

1533 októbere

WA.TR 1: 292–293 (620. sz.); A 66; Aranymondások 2: 10–11; Asztali beszélgetések 31–32. (Márton László ford.)

– Vajon egy fiúnak, ha tudja, hogy az apja valamely várost vagy országot el akar árulni, vagy más nagy kártételre és gonosztettre készül, azt a felsőbbségnek föl kell-e jelentenie? – Martinus doktor válasza:

– A fiú nem köteles apjának engedelmeskedni, ha arról van szó, hogy Isten ellen való vétket kövessen el. Viszont intse és figyelmeztesse az apját, hogy álljon el szándékától, és ne tegye; és ha ez hiábavaló, akkor jelentse fel a dolgot a felsőbbségnek, mert máskülönben hallgatólagosan egyetértene az apa szándékával, és bűnrészessé válna a saját terhére is. Mert ha látnám, hogy az apám valakit meg akar ölni és el akar tenni láb alól, akkor közbe kellene avatkoznom, és le kellene fogynom a kezét.

– De akkor mi van, ha a fiúnak vagy az apját kell megölnie, vagy a hazáját árulatásnak adnia: akkor hogyan viselkedjék? – Válasz:

– A fiú saját maga semmiképp se ölje meg az apját, hanem inkább ajánlja hazáját Urunk Istenünk kezébe, és bízza rá a döntést, mert ő aztán meg tudja védeni és óvni a hazát. Mert ha akár megölném is az apámat, attól még a haza-

¹³⁴ Aurifaber szövegében itt *aber*, a kéziratos változatban *oder* olvasható. – *A ford.*

árulás ügyében tévedhetek is. Miért is gyilkolnám meg és emészteném el apámat, aki bizonyos, a haza javáért, ami bizonytalan? Ezt Urunk Istenünkre kell bízni és neki ajánlani.

623. [Luther apjáról]

1533 ősz

WA.TR 1: 294 (623. sz.); vö. 3: 410–411 (3556A. sz.) és 4: 384 (4574. sz.); BoA 8: 79 (623. sz.); VIRÁG 12–13. (Virág Jenő ford.)

Apja kifejezett akarata ellenére lett szerzetes. Első miséje napján,¹³⁵ amikor megkérdezte tőle, miért haragudott meg annyira döntése miatt, ezzel torkolta le az ebédnél: „Nem tudja-e kend, hogy meg van írva: Tiszteld atyádat és anyádat?” (2Móz 20,12) Amikor erre azzal mentegetőzött, hogy egy vihar miatti ijedelem kényszerítette a rendbe lépni, így válaszolt: „Csak ügyeljen kend, nehogy kísérteteket lásson!”¹³⁶ Később az ő kedvéért házasodott meg.

Eislebenben született, családja az Eisenach melletti Möhra faluból származott. Nagyapját Heinrich Ludernek hívták, apját Hans Ludernek.

624. A tanítást és az életet külön kell választani

1533 ősz

WA.TR 1: 294–297 (624. sz.); vö. 1: 439 (880. sz.); A 267b; BoA 8: 79 (624. sz.). (Márton László ford.)

– Az élet nálunk cudar, miképpen a pápistáknál is, ezért nem az életért küzdünk, hanem a tanításért. Wyclif és Husz a pápaságban zajló életet támadta meg; én viszont nem elsősorban az életet támadom, hanem a tanítást, és azt vizsgálom: vajon ellenfeleink helyesen tanítanak-e? Erre vagyok hivatva. Mások csak az életet bírálták. Pedig ha a tanítást vizsgáljuk, és azt támadjuk meg, akkor kapjuk el a nyakánál a libát. Ha azt bebizonyítjuk, hogy a pápa tanítása hamis, akkor azt is könnyűszerrel bebizonyíthatjuk és alátámaszthatjuk, hogy az élete gonosz. Elég, ha az ige tiszta marad, mert akkor már az élet is visszatérhet a helyes útra, még ha fonákságok vannak is benne. Az egész hatalom és minden élet a tanítás szavára van alapozva; ezt vette el a pápa, és ráerőltetett és ráaggatott az egyházra egy másikat. Én azzal az egy dologgal döntöttem meg a pápaságot, hogy igaz módon tanítok, és azon túl semmi egyéb tanításhoz nincs közöm.

És még ha kívülről nézve igazabbak volnánk is, mint a pápisták, mégsem erre kell

¹³⁵ 1507. május 2.

¹³⁶ Vö. alább 6. fejezet, 3556A. sz.; 8. fejezet, 4574. sz.; LVM 7: 289 (440. sz.).

törekedni, hiszen külsőleg a pogányok és a törökök is mutatkozhatnak igaznak és szentnek, hanem a tanításra kell törekedni, mert az töri ki a nyakát a pápának. Ezért Dániel igaz képet fest a pápáról, amikor olyan királyról beszél, aki olyan uralmat és kormányzást akar, ahol az ő akarata szerint történnek a dolgok, azaz nem törődik sem egyházi, sem világi érdekekkel, hanem kereken kimondja: „Így és így akarom, hogy legyen!” Mert ha megkérdezzük, vajon a pápát természetes, isteni vagy emberi törvények alapján állították hivatalába és iktatták be, akkor ez a válasz: „Nem, hanem ez egy önjelölt valaki, aki saját szándékából önhatalmúlag törtetett előre.” Ezért a pápának meg kell vallania: senki sem hívta őt, hogy ily módon uralkodjék. Dániel ezért is hívja őt Maozim¹³⁷ istennek (Dán 11,38), de akár Misézőnek is nevezhetné,¹³⁸ amint az a Deuteronomium 26. fejezetében áll.¹³⁹ Szent Pál figyelmesen olvasta Dánielt, és idézi is a szavait, amikor ezt mondja: „Ellene veti és fölébe emeli magát mindannak, ami Istennek vagy istentiszteletre méltónak mondatik.”¹⁴⁰

631. A világ jelképe

1533 ősz

WA.TR 1: 298 (631. sz.); A 615; BoA 8: 80 (631. sz.); *Asztali beszélgetések* 224. (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt:

– A világ, mint egy részeg paraszt; ha egyik oldalról nyeregbe segítik, lefordul a másik oldalon. Nem lehet rajta segíteni, bárki bárhogyan iparkodjék. Így hát a világ az ördögé is lesz.

643. Az evangélium nem tesz különbséget személy és személy közt

1533 ősz

WA.TR 1: 302 (643. sz.); A 173b; BoA 8: 80 (643. sz.). (Márton László ford.)

– A törvény kimondja: minden ember lehet vagy hatósági személy,¹⁴¹ amennyiben egy közösségi nyilvános hivatalt tölt be, vagy pedig privát-, azaz magánszemély,

¹³⁷ Mind a Vulgata, mind Luther bibliafordítása megtartja a héber *Maozim* kifejezést. Károli Gáspár fordításában az említett helyen (Dán 11,38) „az erődök istene” olvasható. A római Capitoliumról, illetve az ott található Jupiter-szentélyről van szó, melynek IV. Antiochos Epiphanés gazdag fogadalmi ajándékot küldött. Luther ezt a capitoliumi Jupitert azonosítja a pápával. Vö. LVM 5: 423–424. – *A ford.*

¹³⁸ Bár Luther másutt a *mise* szó egyéb etimológiájával is próbálkozik, a bibliafordítás 1541-es revíziójakor éppen a *misével* való összecsengése miatt tart ki amellett, hogy Dán 11,38-ban megtartsa a héber *Maozim* szót: WA.DB 4: 406. Vö. WA.TR 567., 756., 3319., 5037., 6869. sz.

¹³⁹ Mózes V. könyvének 26. fejezetében a papokat megillető járandóságok vannak felsorolva. – *A ford.*

¹⁴⁰ 2Thessz 2,4, mely Dán 11,36-ra utal.

¹⁴¹ Az eredetiben *öffentliche Person*, a mai „közszereplő” megfelelője. – *A ford.*

aki nincs olyan hivatalban, mellyel együtt jár a pallos. A törvény a magánszemélyhez így szól: „Ne öl!” [A hatósági személyhez így szól: „Ölj!”]¹⁴² Az evangélium pedig eltöröl minden különbséget a személyek közt, és így szól egyszerűen és általános érvénnyel: „Ha hiszel, akkor Istennek tetsző vagy.” Ahogyan Krisztus szól, János 3.: „Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy mindenkinek, aki hisz őbenne, örök élete legyen.” (Jn 3,16) És Márk 16.: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni.” (Mk 16,16)

644. [A spekulatív teológia]¹⁴³

1533 ősze

WA.TR 1: 302–303 (644. sz.); BoA 8: 80 (644. sz.); VIRÁG 68. (Virág Jenő ford.)

A szemlélődő hittudomány is teljesen értéktelen. Ide vonatkozólag olvastam Bonaventurát.¹⁴⁴ Ez az ember majdnem elvette józan eszemet, mert Istennek az én lelkemmel való egyesülését az értelem és akarat egyesülése által – amelyről ő mesél – érezni akartam. Ezek csupa rajongó lelkek. Az igazi elmélyedő hittudomány, amely azonban inkább gyakorlati természetű, ez: higgy a Krisztusban, és teljesítsd kötelességedet.¹⁴⁵ Hasonlóképpen Dionysius¹⁴⁶ misztikus teológiája is merő mese. Hiszen hasonlóan álmodozik Platón is: minden létező és minden nemlétező. És függőben hagyja a kérdést. Így a misztikus teológia is: hagyd hátra az érzékelést és az értelmet, és emelkedj föl a létezőhöz és a nemlétezőhöz! Ebben a homályban lenne a létező? Isten minden mindenkiben etc. (1Kor 15,28)

648. A rátermett lelkipásztor hivatása

1533 ősze

WA.TR 1: 305 (648. sz.); A 258; BoA 8: 80 (648. sz.). (Márton László ford.)

– A derék, hűséges lelkipásztor és pap egyszerre kell hogy képes legyen táplálni és védelmezni; mert ha védelmezni nem tud, akkor a farkas a juhokat annál szívesebben falja fel, minél jótápláltabbak és kövérebbek. Ezért int Szent Pál,

¹⁴² Ez a mondat Aurifabernél hiányzik. A kiegészítés alapja a kéziratos változat. – *A ford.*

¹⁴³ Lásd fenn 153. sz.

¹⁴⁴ Bonaventura az emberi léleknek az elmerülő szemlélődés útján Istennel való összekapcsolódását hirdeti.

¹⁴⁵ Lásd a Melanchthonnak 1521-ben küldött *Pecca fortiter* jelszót. LVM 7: 266 (424. sz.). Vö. fent 153. sz.; alább 7. fejezet, 3895. sz.

¹⁴⁶ Dionysius Areopagita.

Titusz 3., oly nyomatékosan, hogy a püspök értsen hozzá és legyen hatalma arra, hogy az üdvös tanítást pontosan, helyesen, annak rendje és módja szerint adja elő, hogy belefojtsa az ellenfelekbe a szót, és tudjon nekik ellenszegülni. A prédikátor egyszerre kell hogy katona és pásztor legyen. Táplálni annyi, mint tanítani, és ez a legnehezebb mesterség; ezért hát szükséges, hogy éles fogak legyenek a szájában, és kell tudnia védelmezni és harcolni.¹⁴⁷

654. A keresztény elszenvedi a dolgokat

1533 ősz

WA.TR 1: 308 (654. sz.); A 422b; BoA 8: 80 (654. sz.). (Márton László ford.)

– Aki keresztény, az teljesen *passivus*, aki csak elszenvedi a dolgokat, mind Isten előtt, akitől kapja és nyeri a jót, mind az emberek előtt, akiktől tűri a rosszat.¹⁴⁸

[Georg Röer feljegyzései Nikolaus Medler másolatában (1530-as évek első fele)]

660. A gyermekek hitéről

1535. április 5.

WA.TR 1: 311–312 (660. sz.); A 187; BoA 8: 349 (660. sz.). (Márton László ford.)

Valaki¹⁴⁹ elmondta, hogy négyesztendő leánykája gyakran beszél boldog bizakodással Krisztusról, a kedves angyalokról és a mennybeli örök boldogságról stb., és amikor az apa egyszer így szólt a leánykához: „Ó, drága gyermekem, bárcsak erős hittel hihetné ezt az ember!”, akkor a kisleány komolyan megkérdezte az apját: hát ő mindezt nem hiszi? Martinus doktor azt mondta erre:

– A kedves kisgyermek ártatlanságban élnek, nem tudnak a bűnről, nincs bennük irigység, harag, fukarság, hitetlenség stb., ezért hát vidámak és jó a lelkiismeretük, nem félnek semmilyen veszedelemtől, sem háborútól, sem dögvéztől, sem a haláltól stb., jobban ízlik nekik az alma, mint az érme. És amit hallanak Krisztusról, az eljövendő életről, abban együgyűen hisznek, minden kételkedés nélkül, és vidáman beszélnek róla. Ezért Krisztus minket, időseket komolyan arra int, kövessük a gyermekek példáját, amikor így szól: „Aki nem úgy fogadja Isten országát, mint gyermek, semmiképpen be nem megy abba.” (Mk 10,15)

¹⁴⁷ A Luther által használt három ige: *nähren* 'táplálni', *wehren* 'védelmezni' és *lehren* 'tanítani' németül hasonló hangzású. A magyar fordítás ezt nem tudja érzékeltetni. – A ford.

¹⁴⁸ A kéziratos változat alapján pontosítva. – A ford.

¹⁴⁹ A kézirat szerint Georg Röer mondta Anastasia nevű lányáról.

Mert a gyermekek igaz módon hisznek, és ezért Krisztus szerette őket és az ő gyermeki tréfáikat. Viszont ellene volt a világ bölcsességének (Mt 11,25).

674. A Szent Bibliáról¹⁵⁰

1532 októbere és 1533 márciusa között

WA.TR 1: 320 (674. sz.); A 1; Aranymondások 1: 10; Asztali beszélgetések 13. (Márton László ford.)

Egyszer a tiszteletre méltó Martinus Luther doktor úr azt mondta Philippus Melancthon úrnak és Justus Jonas doktornak és másoknak a Bibliáról, vagyis a Szentírásról:

– Olyan az, mint egy tágas nagy erdő, melyben sok és mindenfajta fák nőnek, és ezekről sokféle termést és gyümölcsöt lehet leszakítani. Mert bőséggel van a Bibliában vigasz, tanítás, figyelmeztetés, intelleum, ígéret és fenyegetés. – Ám ebben az erdőben nincs olyan fa, melynek ő meg ne kopogtatta volna a törzsét, és amelyről néhány almát vagy körtét le ne szakított és le ne rázott volna.

679.5. [Szabad-e a fejedelmeknek a császár ellen védekezniük?]

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 326–327 (679.5. sz.); A 551; Asztali beszélgetések 183–184. (Márton László ford.)

– Először is, ilyen esetben a keresztény [fejedelem]¹⁵¹ nem olyan felsőbbiséggel szegül szembe, amely fölötte áll, hanem olyannal, amely vele egyenrangú.

Másodszor: világi személyként, alattvalóként, polgárként és a birodalom tagjaként szegül szembe, és mint ilyen, köteles a saját embereit megoltalmazni az igaztalan erőszaktól.

Harmadszor: ha egy uralkodó zsarnoki módon, törvénytelenül cselekszik, akkor a többiekkel egyenlővé válik, megfosztja magát a legfelsőbb személy rangjától, vagyis méltán elveszíti jogát az alattvalókkal szemben, a függőségi viszonyok természeténél fogva. Mert az úr és az alattvaló kölcsönös kötelezettségben állnak egymással, és ennek is, annak is be kell tartania mindazt, amit megígért és megfogadott, a közmondás szerint: megbízható úr, megbízható szolgálta.

Negyedszer: ha egy zsarnok az egyik alattvalóját megtámadja és üldözi, akkor támadni és üldözni fogja az összeset, vagy pedig egyiket a másik után. Ennek pedig az lesz a következménye, ha meg nem fékezik, hogy az egész kormányzást és birodalmat felforgathatná, feldúlhatná, szétrombolhatná.

¹⁵⁰ Lásd alább 3. fejezet, 1877. sz. Valódi párhuzam!

¹⁵¹ Értelemszerű kiegyesítés a párhuzamos szövegek alapján. – A ford.

Ötödször: az uralkodónak szigorúan a kötelességei közé van iktatva és ki van róva rá, sőt életére tett esküvel ő maga erősítette és fogadta meg, hogy a birodalom rendtartását, törvényeit, jogait és rendszabályait tiszteletben tartja, és híven alkalmazza őket.

Hatodszor: a jogok fölötte állnak a nagyuraknak és zsarnokoknak, mi több, megingathatatlanok, továbbá minden időben bizonyosak és állhatatosak, az ember pedig ingatag és állhatatlan, azért leginkább és legszívesebben a kénye-kedve szerint jár el, ha ebben nem korlátozzák. Ezért a jogoknak és a törvényeknek inkább kötelesek vagyunk engedelmeskedni, mint valamely zsarnoknak.

2

**Veit Dietrich és
Nikolaus Medler gyűjteménye**
(1530-as évek eleje)

687. Isten igéjét az apostolok korában és most sokkal eredményesebben és szélesebb körben hirdették, mint Krisztus idejében¹

1533 tavasza

WA.TR 1: 334–335 (687. sz.); A 1871; *Aranymondások* 1: 30–31. (Masznyik Endre ford.)

– Az apostolok korában és a mi korunkban az evangéliumot és Isten igéjét sokkal eredményesebben hirdették és szélesebb körben terjesztették el, mint Krisztus korában, mert Krisztusnak nem volt sem oly nagy tekintélye, sem oly hallgatósága, mint az apostoloknak és nekünk. Amint Krisztus maga mondja tanítványainak: „Ti nagyobb dolgot fogtok cselekedni, mint én.” (Jn 14,12) Én csak egy kis mustármag vagyok, ti pedig olyanok lesztek, mint a szőlőtő és a fa ágai, melyekre madarak fészkelnek (Mt 13,31). Mintha csak ezt mondta volna Krisztus Urunk: Én csak egy zugban, csak Zsidóországban hirdetem az ígét, ti azonban a háztetőkre álltok, és nyilván az egész világon prédikáltok, elterjesztitek az evangéliumot minden népek között.

699. Az epikureusok érve annyi, mint Kajafás tanácsa

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 339–340 (699. sz.); A 410. (Márton László ford.)

– Erasmusnak szívből ellensége vagyok – mondta a doktor –, mert ugyanazt az érvet használja és forgatja, mint ami Kajafás tanácsa volt, amikor így beszélt: „Jobb nekünk, hogy egy ember haljon meg a népért, semhogy az egész nép elvesszen.” (Jn 11,50; 18,14) Azaz: jobb, ha az evangélium elsikkad vagy nem prédikáltatik, semhogy egész Németországban az összes fejedelem egymásnak essen, és felforduljon az egész világ. És e miatt a tanács miatt vált Szent János ellenségévé Kajafásnak. Ugyanígy Krisztus nagyot rúgott Kajafásba, ezzel fizetve meg neki, amikor így szólt Pilátushoz: „Nagyobb bűne van annak, aki a te kezédbe adott engem.” (Jn 19,11)

Szent János egyszerűen és együgyűen beszél; de amit egy olyan ember mond,

¹ Lásd fenn 1. fejezet, 504. sz. Valódi párhuzam!

mint Krisztus Urunk, Isten Fia, arra már oda kell figyelni. Mert Jánosnál minden megszólalás mázsányi súlyú és nehézségű, mint amikor így szól: „Bement Názáret városába, és ott az asszonnyal beszélgetett”, item: „Atyám, dicsőítsd meg a Te fiadat” stb. (Jn 17,1) Látszatra ezek egyszerű, eltompult, sőt álmos szavak, de ha felébredtjük és a mérlegre állítjuk őket, akkor megmutatják, mennyit nyomnak.

Azt hiszem, Erasmust szerfölött bosszantja Szent Jánosnak ez a fajta együgyűsége, és lenézi, amiért nem úgy beszél, mint Homéros, Cicero, Démosthenés, Vergilius, vagy akár mi magunk is a saját értelmünk szerint. Majd Jonas doktorhoz és Pommer doktorhoz² nagy komoly buzgalommal, szívből így beszélt:

– Azt parancsolom nektek végrendeletemben, hogy ezt a viperát gyűlöljétek. Az ő szavai engem nem rendítenek meg; jó formájúak és szépen fel vannak cicomázva, de csupa démokritosi és epikurosi silányság. Mert ő nagy igyekezettel és szántszándékkal mindig kétértelműségeket beszél; az ő szavai ingó-bingó szavak, vagy, ahogy másképp mondják, srófra járnak, és úgy értelmezheti őket, ahogy neki tetszik, és hogy ne lehessen őt elmarasztalni. Mindeközben kigúnyolja a pápaságot, az evangéliumot, Krisztust és Istent az ő ingó-bingó szavaival és kétértelmű beszédeivel, ami nem méltó egy keresztényhez, de még egy tisztos közéleti világi emberhez és becsületes pogányhoz sem. Mert nézzétek csak, miféle mérget fröcsköl a beszélgetéseiben³ kitalált személyek neve alatt, és szép finoman az ifjúsághoz idomul, hogy megmérgezze hamis eszméivel. No de gyógyuljak csak meg, és ha Isten is úgy akarja, írásban nekitámadok, és megölöm! Eleget kíméleteskedtünk vele, hogy meg ne gyanúsítsuk ökelmét a pápa, a császár és a királyok előtt; eltűrtük, hogy gúnyolódják rajtunk, és a torkunkat szorongassa. De ha már Krisztust akarja fojtogatni, akire felesküdtünk és fogadalmat tettünk, hát akkor nekimegyünk. És így igaz: aki Erasmust szétnyomja, az egy poloskával végez, mely holtában büdösebb, mint élve. Csakhogy az én Krisztusom, akiből ő gúnyt űz, sokkal kedvesebb nekem, mint amennyire félek az Erasmus okozta veszélytől. Mit is árthat ő nekünk? Én Ézsaiásnak a baziliskusz tojásairól szóló mondását húzom és vonatkoztatom rá (Ézs 59,5), mely szépen simul és illik Erasmushoz.

Ezt követően elmondta a következő versikét, melyet Erasmusról költött még aznap az ágyban:

Ki a Sátánt nem gyűlöli,
az Erasmust is kedveli,
vele az ördög őt összeköti,
s ő pokol bakkecskáját fejheti.

² Johannes Bugenhagen.

³ Erasmus: *Colloquia familiaria* [részleges magyar fordítása: *Nyájas beszélgetések*].

700. A Miatyánkról és annak erejéről*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 340 (700. sz.); A 215b; *Asztali beszélgetések* 64. (Márton László ford.)

– A Miatyánk egymáshoz kapcsolja és összeköti az embereket, úgyhogy egyikük a másikáért és a másikával együtt imádkozik, és olyan erős és hatalmas lesz, hogy még a halált is elűzi.

709. Honnan erednek a betegségek?*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 342–343 (709. sz.); A 491b. (Márton László ford.)

– Miért ígéri Krisztus a testi betegségben szenvedőknek oly gyakran bűneik bocsánatát is, mint a gutaütötteknek, Máté 9., és a vaknak, ahogy János 9. mondja? (Mt 9,2; Jn 9,1–3) – Válasz:

– A tényleges bűnök, melyeket az ember maga követ el, okai a betegségeknek, nem az eredendő bűn. Azok a bűnök, melyeket a gutaütött ember művelt, voltak betegségének okozói, nem az eredendő bűn, ahogy a vakon született ember⁴ esetében sem. Isten egyéb módon nem bocsát betegséget a világra, csakis az ördög által, mert minden szomorúság és betegség az ördögtől ered, nem pedig Istentől. Isten pedig úgy határoz és úgy engedi történni, hogy az ördög ártson nekünk és büntessen minket, ha őt megvetjük, Apostolok 10. és Lukács 13. (ApCsel 10,38; Lk 13,2–3) Mindaz, ami a halálhoz kapcsolódik, az ördög mesterműve, gyártmánya és tákolmánya, és fordítva, mindaz, ami az élethez kapcsolódik, Isten kegyelme és jótéteménye, mely összeférhetetlen a szomorúsággal. Az ördög kell hogy Urunk Istenünk hóhérja legyen. A dögvész idején az ördög fújja be a ragályt a házakba; amit ő megragad, azt el is viszi.

709. Mi a büntetése az eredendő bűnnek?*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 342–343 (709. sz.); A 162b. (Márton László ford.)

– Az eredendő bűn büntetése először is, Istent nem ismerni és nem venni róla tudomást, ami káromlás. Másodsor, felebarátunkat nem ismerni, őt nem tisztelni, vagyis őt mindenféle módon bántani, megölni és elemészteni. Harmadszor, önmagunkat nem ismerni, vagyis úgy gondoskodni magunkról, törődni magunkkal, keresni a magunk hasznát, hogy az mások kárára váljék.

⁴ Róla azt mondja Jézus: azért született vakon, „hogy nyilvánvalókká legyenek benne az Isten dolgai” (Jn 9,3). – *A ford.*

723. Isten nem haragszik⁵

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 348–350 (723. sz.); A 32; *Asztali beszélgetések* 17–18. (Márton László ford.)

– Urunk Istenünk nem haragszik; de ha igazán és komolyan megharagszik, akkor elvesztünk. Isten nem szívesen veri meg az embereket, néha mégis meg kell tennie, mert rákényszerül igazságos Istenként, akinek az istentelenség és a jogtalanság semmiképp sem tetsző. Úgy engedi működésbe lépni és bekövetkezni a büntetést, ahogy én hunyok szemet, ha valaki az én fiamat megvesszőzi vagy megpofozza. És ő akkor jár el így, ha azt látja, hogy háládatlanok vagyunk, és az ő igéjének és parancsolatának nem engedelmesskedünk; akkor az ördög által küldi megérdemelt fizetségünket, úgymint pestist, háborút, drágaságot és ehhez hasonló csapásokat és fenytéseket. És ezt nem azért teszi, mintha ellenségünk volna vagy romlásunkra törne, hanem azért, hogy az ilyen vesszőcsapásokkal vezeklésre és javulásra késztesse, és magához int bennünket, hogy őt keressük, őhozzá fussunk és feléje kiáltunk segítségért.

731. A harmatkásáról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 353 (731. sz.); A 59. (Márton László ford.)

– Én – mondta Martinus doktor – biztosra veszem és meg vagyok győződve róla, hogy a harmatkása⁶ ugyanaz, mint a manna. Annyira kényes, hogy amikor az ember az ujjával belekóstol, az érintéstől megromlik. A harmatkását kora reggel, amikor hull a harmat, szitába gyűjtik. Nem igazi termés, hanem a harmatból válik ki. Mihelyt felkel a nap, szétmállik és szétolvad. Az orvosok manának hívják. Nem gallyon nő, nem is füvek szárán, hanem a harmattal hull. Nem vetik, nem is ültetik, hanem a harmatból jön. Ha megrázzák a vesszőket, lehull; aztán megfőzik, ki-ki tetszése szerint. Manna anyyi, mint „elkészített”, mintha azt mondaná: „Nézd csak, itt vagy? Itt lelem?” Majdnem olyan, mint a koriander, és fehér, mint a harmat.

A manna az manna, a fenyőrigó⁷ az fenyőrigó; de hogyan kerülnek ide? Isten odaviszi őket arra a helyre, ahol eredetileg nincsenek. A víz az víz, mégis kizúdul és kiszökken a sziklából. A manna harmathullás után hevert a földön, és délre

⁵ Lásd alább 1172. sz.

⁶ Az eredetiben *Schwaden*, a pázsitfüvek közé tartozó növény (*Glyceria*). Bőven termő, apró magját a szegények gyűjtötték és fogyasztották. Az is lehet azonban, hogy Luther valamilyen cukros növényi váladékra gondol. – *A ford.*

⁷ Az eredetiben *Krammetvogel*. A szövegből nem derül ki, de elképzelhető, hogy fenyőrigók bukkantak fel Wittenberg környékén, és ezt Luther ugyanolyan csodának tekinti, mint a bibliai fűrjeket. – *A ford.*

elolvadt, így mondja Mózes (2Móz 16,15–21). Nem tűri, hogy belenyúljanak, és megromlik, ha a szakácsnő torkoskodik belőle. Ugyanígy Isten ígéje sem tűr semmiféle belenyúlást, hozzátoldást.

790. A Szentírás mely könyveit kell a templomban prédikálni?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 374–375 (790. sz.); A 535b. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktortól valaki megkérdezte, hogy a Szentírás mely könyveit kell elsősorban prédikálni. Ő így felelt:

– A zsolttárok, Szent János evangéliumát és Szent Pált azok számára, akiknek az eretnekek ellen kell harcolniuk; a közönséges emberek és a fiatalok számára pedig a többi evangélistát.⁸ Dávidnak vannak olyan zsolttárai, melyek tanítanak, jövendölnek, fohászoknak és hálát adnak. A prófétikus zsolttárok közt az egyik legfontosabb a száztizedik: „Így szól az Úr az én uramhoz” (Zsolt 110,1), a tanító zsolttárok közt a legfontosabb a *Miserere*, vagyis az 51. („Könyörülj rajtam”), a 32. („Boldog, akinek hűtlensége megbocsáttatott”), a 130. („A mélységből kiáltok”) és a 143. („Uram, hallgasd meg könyörgésemet”).⁹ Ezek ugyanis azt tanítják, hogy bűneink bocsánata a törvénytől és összes cselekedeteinktől függetlenül történik, ezért ezek Szent Pál-i zsolttárok. Mert amikor Dávid így szól: „Hiszen tenálad van a bocsánat, hogy féljenek téged” (Zsolt 130,4), vajon különbözik-e Szent Pál szavától: „Mert az Isten mindenkit bűn alá rekesztett, hogy mindenkin könyörüljön”? (Róm 11,32) Hogy féljenek téged, annyit jelent: hogy mindenkinek meg kelljen emelnie a süvegét előtted, és hogy senki se kérkedhessen igaz voltával, hanem hogy csupán könyörület legyen, ne pedig személyes érdem.

798d. Kunz von der Rosenről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 379–380 (798d sz.); A 547; *Aranymondások* 2: 68; *Asztali beszélgetések* 177–178. (Márton László ford.)

– Kunz von der Rosen¹⁰ – mondta Martinus Luther doktor –, Miksa császár szolgája vidám és mulatságos ember volt, és bátor fickó lehetett. Mesélik róla,

⁸ Vö. LVM 5: 279, 290, 374–377.

⁹ Ez utóbbiak az ún. bűnbánati zsolttárok, lásd LVM 5: 23–88.

¹⁰ Kunz von der Rosen emlékezetét számos egykorú anekdotán kívül főként Gustav Freytag színműve őrizte meg. – *A ford.*

hogy egyszer egy erdőben lovagolt, és rásötétedett, úgyhogy ott, abban az erdőben egy magános fogadóban kellett megszállnia, ahol a fogadós lator és gyilkos volt, bár a vendégeket barátságosan fogadta. Kunz észrevette, hogy odabent egy leány keservesen sír. Titkon megkérdezte tőle: miért sír oly nagyon? Ő meg azt mondta: csupa gyilkosok vannak odabent, azért Kunz nagyon vigyázzon magára, és óvatos legyen; ő jó szándékkal figyelmezteti, mert úgy veszi észre, tisztességes ember. Azt is elmondta Kunznak, mihez tartsa magát, mondván: amikor a fogadós meggyújtatja a mécseseket, és megrázint egy kis csengettyűt, akkor bejönnek a parasztok mint megannyi vendég. Amikor aztán az asztalt megterítik és tálalnak, a fogadós kimegy a teremből, és azt mondja majd: „Mécset olts!” Akkor aztán az egyik paraszt elfújja a mécsset, „kegyelmedet pedig agyonszúrja”. Mindezt Kunz megszívlelte, bátor férfi lévén, és jól figyelvén, merre perdül a kocka. Kért a leánytól egy égő lámpást, melyet a pad alá rejtett; nem vetette le a vértjét, fegyvereit pedig a keze ügyében tartotta. Hasonlóképpen tettek a szolgálai is, akiknek Kunz meghagyta, figyeljék a parasztok fondorkodását, és derekasan védekezzenek. Amint az asztalnál ült és figyelt, egyszerre csak bejött az egyik paraszt, és úgy tett, mintha csak a mécsset akarná elkoppintani, és kioltotta, és Kunzot le akarta döfni. Csak-hogy Kunzon ott volt a vértje, és előrántotta az égő lámpást, és a szolgálival megfutamította az összes parasztot, és leszúrta őket, a fogadóst pedig ezek után foglyul ejtette.

814. Az emberi szív állhatatlansága

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 393–394 (814. sz.); A 73; *Aranymondások* 2: 19–20; *Asztali beszélgetések* 35–36. (Márton László ford.)

– Az emberi szív olyan, mint a higany: hol erre, hol arra gurul; ma így, holnap amúgy érez. Azért nyomorúságos dolog és hiábavalóság, mint Salamon mondja a Prédikátor könyvében, ha az ember bizonytalan dologra áhítózik és vágyakozik (Préd 6,9), amiről nem tudja, miképpen fog alakulni, ellenben megveti azt, ami bizonyos, és amiről már tudvalevő, mi lesz belőle.

Amikor Frigyes herceg uralkodott, nem volt ín्यünkre sem ő maga, sem lágyszívűsége és szelídsége, sem az, hogy békés, nyugalmas, csendes uralmat és udvart tartott fenn, és azt reméltük, hogy majd az utódja jobban uralkodik. Hej, mondtuk, ha majd János herceg lesz az urunk, az lesz csak a jó világ! Meg is kaptuk aztán, hogy Frigyes herceg meghalt; akkor meg a mostani herceg, János

Frigyes választófejedelem után kezdtük áhítózni.¹¹ Majd ő jó lesz, mondogattuk. De nem adok három évet, és ő sem lesz elég jó nekünk.¹²

Mert amit Isten ad, az nem kell nekünk; ugyanezért Krisztus sem akart a földön uralkodni, hanem ráparancsolt az ördögre, mondván: „Uralkodj te!” Isten pedig másmilyen, és másféle természete, alkata, észjárása van. „Én, úgymond, Isten vagyok, és meg nem változom. Szilárdan tarom magamat ígéreteimhez és fenyegetéseimhez.”

A keresztények adjanak hálát Istennek azért, ami jelenvaló; és ez amennyire bizonyos, annyira jó is, és Isten csakis az ő végtelen irgalmasságából adja és ajándékozza ezt. És énekeljék a 117. zsoltárt: „Dicsérjétek az Urat mind, ti pogányok, magasztalják őt mind a népek! Mert nagy az ő kegyelmessége mihozzánk, és az Úrnak igazsága megmarad örökké.” (Zsolt 117,1–2)

817. Erasmus valóságos Lukianos¹³

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 1: 397 (817. sz.); A 410; *Asztali beszélgetések* 109. (Márton László ford.)

– Erasmus – mondta Martinus doktor – sövényen keresztül szurkál, semmit sem tesz nyíltan, senkit sem támad szemtől szembe; ezért a könyvei szerfölköt mérgezőek. Ha meghalok, végakaratommal megtiltom gyermekeimnek, hogy elolvassák a párbeszédeit,¹⁴ mert azokban ő kitalált idegen nevekkel és személyekkel sok istentelen dolgot beszél és tanít, azzal a szándékkal, hogy az egyházat és a keresztény hitet megtámadja. Engem és más embereket éppenséggel kinevethet és kigúnyolhat, de a mi Urunk Istenünket ne merészelje gúnyolni, ettől óva intem, ha nem akarja, hogy megszorongassák. Majd én gondoskodom róla, hogy cudar vége legyen neki!

Lukianost viszont inkább dicsérem. Ő legalább szemtől szembe támad, és

¹¹ III. vagy Bölcs Frigyes szász választófejedelem (uralkodott: 1486–1525): Luther pártfogója és védelmezője volt, bár nyíltan sohasem csatlakozott a lutheri tanokhoz. Utódja öccse lett, Állhatatos János (uralkodott: 1525–1532), aki a lutheranizmust politikája szerves részévé tette; ő hozta létre 1531-ben a protestáns fejedelmek Schmalkaldeni Szövetségét. Fia, János Frigyes (uralkodott: 1532–1547) a Schmalkaldeni Szövetség vezetője. Uralkodása során épült ki az evangélikus egyház. A wittenbergi egyetemet jelentős összegekkel támogatta. Egy évvel Luther halála után a Schmalkaldeni Szövetség seregeit a mühlbergi csatában szétverték a császári csapatok, János Frigyes fogságba esett, ahonnan 1552-ben kiszabadult ugyan, de a választófejedelemségről le kellett mondania. – *A ford.*

¹² Ezek a mondatok kevéssel János Frigyes trónra lépése után hangozhattak el. – *A ford.*

¹³ Lásd alább 5. fejezet, 2297. sz. Valódi párhuzam!

¹⁴ Erasmus: *Colloquia familiaria* [részleges magyar fordítása: *Nyájas beszélgetések*].

nyíltan gúnyolódik. Erasmus pedig meghamisítja mindazt, ami Istené, az istenfélelmet az istenfélelem látszatával, ezért sokkal gonoszabb és kártékonyabb Lukianosnál.

827. Elhivatottság nélkül semmi sem tehető

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 400–401 (827. sz.); A 252b. (Márton László ford.)

– Senki semmibe ne fogjon bele, hacsak nincs rá elhivatva. Elhivatottság pedig kétféle van: vagy isteni, amely felülről jön, magasabb parancsból, ez a hit általi elhivatottság; vagy pedig a szeretetét, és ez egy közülünk valótól jön, mint amikor valakit arra kér az egyik társa és közeli jóbarátja, hogy tartson prédikációt. Mindkét hívó szó fontos és szükséges a lelkiismeret biztonságához.

832. Az ördögtől való minden szomorúság és bánat

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 404–406 (832. sz.); A 286; *Asztali beszélgetések* 74–75. (Márton László ford.)

– Minden szomorúság, ragály és bánat a Sátántól ered. Búsultomban vagy betegségemben arra következtetek és biztosra veszem, hogy ez az ördög műve és fondorlata. Merthogy Isten nem szomorít, nem rémít, nem is öl meg, hiszen ő az elevenek Istene; azért küldte egyszülött Fiát is, hogy általa elevenek legyünk, és ő azért halt meg, hogy úrrá legyen a halálon. Ezért így szól az Írás: „Legyetek boldogok és vigasztalódjatok stb.” A lelki megkísértésekre Isten igéje és az imádság a gyógyszer.

835. A kísértések haszna

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 406–407 (835. sz.); A 309b; *Asztali beszélgetések* 88. (Márton László ford.)

– A kísértések nemcsak elkerülhetetlenek, hanem jók és hasznosak is; nélkülük biztosan odavesznénk, istenfélelem nélkül élnénk, és nem hívnánk őt segítségül. Mert aki egészséges és jókedvű, annak nincs szüksége sem orvosra, sem vigasztalóra; így könnyűszerrel becsaphatna bennünket az ördög. Így hát a kísértés arra is szolgál, hogy istenfélelemben éljünk, ügyeljünk lépteinkre, szüntelenül imádkozzunk, Krisztus kegyelmében és megismerésében növekedjünk, és megtanuljuk érteni az ige erejét. És ha most még gyengék vagyunk is, az erőtlenségben Krisztus Urunk ereje lakozik (2Kor 12,9).

840. [Hasonlat a prédikálásról]*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 409 (840. sz.); VIRÁG 44. (Virág Jenő ford.)

Egyszer egy Lipcséből érkező utas elmondta, hogy bőven szemerkél az eső a dübeni pusztaságban, a wittenbergi földeken azonban nem esik, ahol a vetések a nagy szárazságban kiégnek.

– Olyan az eső – mondta Luther –, mint a mi prédikálásunk: a pusztaságba esik, ahol nem hoz gyümölcsöt.

843. A jóra való prédikátorok eljövendő hiányáról*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 410 (843. sz.); A 6; *Aranymondások* 1: 12. (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta:

– Csakhamar oly nagy hiány lesz papokból és prédikátorokból, hogy a mostani jóra való prédikátorokat kikaparnák a föld alól is, ha attól meglennének. Akkor majd meglátják a pápisták is meg a mi parasztjaink is, akik a prédikátorokat oly nagyon bántják, hogy mit műveltek. Mert orvosból és jogtudósból marad elég a világ irányításához; márpedig egy országban kétszáz prédikátor kell oda, ahol jogászból egy is elegendő. Ha Erfurtban egy is volna, az már elég volna. Nem így áll a dolog a prédikátorokkal: minden falunak és mezővároskának kell hogy legyen saját papja.¹⁵ Az én nagyságos uramnak, a szász választófejedelemnek elég, ha országa és népe számára van húsz jogásza, de lelkészből legalább ezer és nyolcszáz kellene. Idővel majd még a jogászokból és az orvosokból is papokat kell faragnunk, akárki meglássa!

847. Miért, hogy a fejedelmek és a nagyurak tervei és mesterkedései nem mindig sikerülnek?¹⁶*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 412 (847. sz.); A 470; *Aranymondások* 2: 54. (Márton László ford.)

– A fejedelmek manapság, ha bele akarnak kezdeni valamibe, nem imádkoznak, hanem csak így számítanak: háromszor három az kilenc, abban hiba nincs. Item, kétszer hét az tizennégy; ebben a számításban sincs hiba, úgyhogy biztosan sikerülnie kell. Ekkor aztán Urunk Istenünk így szól: „Minek néztek ti engem?

¹⁵ LVM 7: 422, 427–428 (937. és 950. sz.).

¹⁶ Vö. alább II. fejezet, 554I. sz.

Nullának, ami nem számít? Hiába ülök én itt minden fölött?” Azzal felforgatja számításait, és az összeset keresztülhúzza nekik.

850. Istentelen felsőbbségek is lehetnek kiváló világi uralkodók

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 414–415 (850. sz.); A 468b; *Aranymondások* 2: 53–54. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktornak egyszer azt mondta valaki, hogy egy bizonyos fejedelem,¹⁷ noha ádáz ellensége volt az evangéliumnak, mégis kiváló világi uralkodó volt, ezért méltán érdemel nagy dicséretet. Felelte Luther doktor:

– Mit számít ez a mi Urunk Istenünknek? Ezekkel az álcákkal ő csak megtéveszti a világot. Saul, Aháb és Izrael egyéb istentelen királyai eléggé szerencsésen uralkodtak, terveik és szándékaik sikerrel jártak, királyságuk nagy tekintélynek örvendett, növekedett és gyarapodott. Ezzel szemben tekints Dávid uralmára, aki pedig igaz és istenfélő király volt, és nagy szerencsével küzdött külső ellenségei ellen, mert hiszen legyűrte a filiszteusokat, Móábot, Edómot és a száíreket; ám saját háztartásában ő volt a legszerencsétlenebb ember, és csupa szomorúság látogatta; a házasságtörése miatt. Ezt követte gyilkosság, gyermekeinek zendülése, gonosz szóbeszéd, és hogy a királyságot saját fia, Absolon elragadta tőle. Mégis, igaz ugyan, hogy Dávid, ami a külsődleges körülményeket illeti, nem volt annyira szerencsés az uralkodásban, mint némely istentelen királyok, de ugyanakkor szép szóval fordulhatott Urunk Istenünkhöz, és mondhatta: *Miserere mei, Deus*,¹⁸ ezt a többiek nem teheték, és ezzel Dávid meglágyította Urunk Istenünk szívét.

855. Mennyire kell becsülni az asztronómiát?¹⁹

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 418–421 (855. sz.); A 580; VIRÁG 12–13; *Asztali beszélgetések* 204–207. (Márton László ford.)

– Az asztronómia az anyagot vizsgálja és azt, ami általános, nem pedig a formát és azt, ami különös, vagyis hogy milyen lesz az időjárás; aminthogy nem is mindig igazolódik be, hiába mondják az asztronómusok, hogy ilyennek meg olyanoknak kell lennie. Isten kíván és kívántatik egyedüli Teremtőnek, Gazdának és Uralkodónak lenni, akkor is, ha úgy rendezte, hogy a csillagok előjelek legyenek. És amíg az asztronómia megmarad a maga körletében, ahová Isten rendelte, addig Isten szép adománya; mihelyt azonban

¹⁷ A kéziratos változatban le van írva György szász herceg neve. – *A ford.*

¹⁸ „Könyörülj rajtam, Istenem.” (Zsolt 51,3)

¹⁹ Vö. alább 5. fejezet, 2730. sz.

túllép rajta, és a jövő dolgokról próbál beszélni és jósolni, hogy mit hoz valakinek a jövő, miféle szerencse és balszerencse éri majd, ahogy az asztrológusok szoktak jövendőlni, akkor már nem érdemel becsülést. A *chiromantiát* vagy tenyérjósást pedig, amikor valakinek a tenyeréből olvassák ki a jövőjét, egészében el és meg kell vetni.

Az már igaz, hogy a jövendőmondók vagy csillagnézők az istenteleneknek meg tudják jósolni és előre mondani, hogy milyen halállal végzik, mert az ördög ismeri az istentelenek gondolatait és terveit, és a hatalmában tartja őket, uralkodik fölöttük, és úgy táncoltatja őket, ahogy neki tetszik, lévén ő a világ fejedelme. Ezért kétféle jel van, az egyik az időre, a másik a sorsra nézve, hogy milyen időjárás lesz, és milyen lesz valakinek az élete.

Szó volt egy új asztrológusról,²⁰ aki azt próbálta bizonyítani, hogy a Föld az, ami mozog és kering, nem pedig az égbolt vagy firmamentum, sem a Nap és a Hold; mintha valaki kocsiban vagy hajóban ülve haladna, és azt hinné, hogy nyugszik és nem mozdul, viszont a szárazföld és a fák mozognak és futnak hátrafelé.

– De már csak így megy manapság: aki az okosságával akar kitűnni, az semmit sem fogad el abból, amit mások csinálnak, hanem valami külön dolgot kell kitalálnia, és az kell hogy legyen a legjobb, amit ő talált ki. Ez a bolond a csillagászat egész tudományát kiforgatná. Pedig a Szentírás is arról tanúskodik, hogy Józsué a Napot állította meg, nem pedig a Földet (Józs 10,13).

A csillagoknak – mondta Luther doktor – nincs sem erejük, sem tényleges hatásuk, hanem ők csak jelek; így hát méltán bepanaszolhatnák az asztrológusokat vagy csillagjósokat, akik sajátságos hatóerőt és befolyást aggatnak rájuk és tulajdonítanak nekik, amelyet pedig Isten nem adott és nem juttatott nekik. Az asztrológusok mégis a legcudarabb dolgokat híresztelik róluk, amint az üstökösöket megrágalmazzák, hogy kizárólag rosszat jelentenek. Egyedüli kivétel az a csillag, mely a napkeleti bölcseneknek jelent meg, és mutatta, hogy az evangélium kinyilatkoztatása a küszöbön áll.

Hogy az asztrológia biztos megismerés és tudomány, azt sem Philippus, sem pedig más nem fogja velem elhíttetni. Philippus gyakran serénykedik és fáradozik, hogy arra mozdítson, hátha vélekedését elfogadom, és vele tartok. Ám erre sohasem tudott rábeszélni vagy rávenni.²¹ Szorosan és erősen kitartok a parasztnak vélekedése mellett, és velük együtt én is azt gondolom, hogy forró nyárra hideg tél következik. Ez az egész mesterkedés ellenkezik a bölcseséggel.

Gyakran meséltem Philippusnak az életemről: töviről hegyire elmondtam neki, hogyan folyt sorra-rendre, és miket éltem át. Én egy parasztnak fia vagyok;

²⁰ Copernicus 1530-ban fejezte be főművét, a *De revolutionibus* című értekezést, melyben kifejti elgondolásait a naprendszerről. – *A ford.*

²¹ Lásd alább 10. fejezet, 5147. sz.

apám, nagyapám, összes őseim igazi parasztok voltak. Erre Philippus azt mondta, hogy lehettem volna falusi bíró, soltész, előljáró, és amilyen tisztségek vannak még faluhelyen, vagy a többiek fölé rendelt magasabb rangú szolga. No de aztán, mondtam neki, Mansfeldbe költözött az apám, és ott bányász lett belőle. Ez az én származásom.²²

Az pedig, hogy baccalaureus, magiszter, szerzetes stb. lett belőlem, bizony nem áll a csillagokban. És nem vált-e nagy szégyenemre, hogy szerzetes lettem, és letettem a barna főveget,²³ másoknak hagyva azt? Ez a lépésem apámat igencsak elkésértette, és nagyon fáj neki. Mégis hajba kaptam a pápával, és ő is velem; feleségül vettem egy kiugrott apácát, és jó néhány gyermeket nemzettem vele: ki látta mindezt a csillagokban? Ki jósolhatta volna meg nekem, hogy mindez így fog történni?

Az asztrológusok és csillagnézők engem arra az emberre emlékeztetnek, aki kockát árul, és így kiabál: „Nézd, milyen jó kockáim vannak, kettővel mindig tizenkettőt dobok!” Bizony, gyakran dobálok a kockát, és ha valakinek kijön a tizenkettő, akkor igaz a tudományod. Ám azt nem látják az emberek, milyen gyakran volt előtte kettő, három, négy, öt és hat. Ugyanígy járnak el az asztrológusok: ha egyszer vagy kétszer ráhibáznak és igazuk van, akkor nem győznek a tudományukkal dicsekedni, kérkedni, hencegni; de azokról a gyakori esetekről, amikor melléfogtak, bezzeg hallgatnak.

861. Az újrakeresztelőről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 423–424 (861. sz.); A 407; *Asztali beszélgetések* 106–107. (Márton László ford.)

Martinus doktor így érvelt az újrakeresztelőkkel szemben, akik azt állítják, hogy a kisgyermeket nem helyes megkeresztelni, mert nincs hitük:

– Ha nem tudhatom, hogy egy idős ember, akinek már rég megjött az esze, csakugyan hisz-e, amikor azt mondja, hogy hisz: akkor mit tehetek? Úgysem az ember szájában van a bizonyág! Ezért hát senki hitében nem lehetek biztos. Nem is kell azzal törődni, hogyan vitázunk velük, hanem egyszerűen és együgyűen arra ügyeljünk, amit Isten parancsol és meghagy: „Időd folyamán prédikálj, taníts, keresztelj, adj feloldozást, szolgáltsd ki a szentségeket”; mindezt Isten adja, akár hisz valaki, akár nem. Az járjon az eszedben, és arról bizonyosodj meg, hogy hivatásunkat, melyre Istentől életbevágó parancsot kaptunk, szorgalommal

²² Vö. LVM 7: 165–166 (239. sz.).

²³ A barna főveg az egyetemi hallgatók viselete volt. Luther félbeszakította jogi tanulmányait, amikor belépett a szerzetesrendbe. – *A ford.*

műveljük; mert ha nem így teszünk, akkor Isten azt a talentumot, melyet ránk bízott, visszaköveteli és visszaveszi tőlünk (Mt 25,14–29).

Márpedig Isten azzal bízta ránk a talentumot, hogy meghagyta: „Prédikáljatok, kereszteljetek, adjatok feloldozást, és bizzatok rám, hogy mitévő legyek azokkal, akik nem hisznek!” Éppen ezért a pápa is egy újrakeresztelő és szentséggyűlölő,²⁴ mert ő is úgy beszél, mint emezek: „Ha hiszel, akkor megkereszteltek; ha bűnbánat él benned, akkor feloldozlak.” És aki így tesz, az a cselekedeteikre utalja az embereket. Ez pedig nem helyes. Mi viszont így beszélünk: „Mivel azt mondod, hogy hiszel, és hogy megbántad bűneidet stb., ezért megkereszteltek, feloldozást adok, részeltetlek a szentségben stb.” Mert ezért küldte Isten az ő kegyelemben gazdag igéjét és a Fiát azoknak, akik rosszat érdemelnének tőle, vagyis az istenteleneknek, akiket terhel a bűnük, és a halállal küzdenek és viaskodnak. És mennyivel inkább, ha még gyermekek! Summa summarum: kizárólag Isten parancsát és szavát kell figyelembe és tekintetbe venni.

862. A törvény igazsága nem üdvözít

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 424 (862. sz.); A 172b; VIRÁG 42–43. (Virág Jenő ford.)

– Azok a felhők, melyekből nem esik eső, hasonlóak a törvényhez és a belőle származó igazsághoz. A törvény üdvösséget ígér ugyan, de nem adja meg, mert nem adhatja, hiszen nem évégből kaptuk. Pál apostol is ezt mondja a Galatákhöz szóló levélben: „Ha olyan törvény adatott volna, amely képes megeleveníteni, valóban a törvényből volna az igazság.” (Gal 3,21) Tehát a törvény éppen olyan, mint az a felhő, mely úgy látszik, mintha esőt hozna, de nem hoz.

867. A komédiákról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 430–432 (867. sz.); A 584; *Asztali beszélgetések* 209. (Márton László ford.)

Johannes Cellarius²⁵ doktor tanácsot kért Martinus Luther doktortól: van

²⁴ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

²⁵ Johannes Cellarius neves hebraista, Reuchlin tanítványa volt. Már csak zsidó származása miatt is ügyelni kellett rá, hogy ne tegye magát támadhatóvá. A latin iskoladramák színrevitelét maga Reuchlin is szorgalmazta. – *A ford.*

Sziléziában egy korántsem tudatlan tanítómester, aki elmondta neki, hogy színre viszi és megrendezi Terentius egyik komédiáját; ám sokan megbotránkoztak emiatt, mondván, hogy egy keresztény emberhez méltatlan az efféle színjáték pogány poétáktól stb. Mit gondol erről Martinus doktor? Ő pedig így felelt:

– A komédiák eljátszását az iskolában a fiúknak nem tiltani, hanem hagyni és engedni kell. Először is azért, hogy gyakorolják a latin nyelvet. Másodszor, mert a komédiákban szépen, művészileg vannak megalkotva, ábrázolva és megjelenítve olyan személyek, akiknek példájából tanulnak az emberek, és mindenki elgondolkodhat saját rangjáról és hivatásáról, és megemlékezhet róla, hogy egy szolgának és egy nagyúrnak, egy fiatalembernek és egy öregnek hogyan helyénvaló viselkednie, mi illik hozzá, és mit kell tennie. Mi több, az is megmutatkozik egy komédiában, és mindenféle méltóságnak, rendnek, rangnak és hivatásnak szeméi elé terítettik, akárcsak egy tükörben, hogy mihez tartsák magukat adott helyzetükben vagy szerencsájük változásakor.

Továbbá a komédiák leírják és bemutatják a gazemberek ravasz terveit és cselszövéseit; szintúgy azt is, hogy mi a szülők és a gyermekek kötelessége; hogyan kell a gyermekeket és a fiatal háznépet a házasságra nevelni és felkészíteni, ha annak itt az ideje, és hogyan engedelmeskedjenek a gyermekek a szülőknek a párválasztásban stb. Ilyesmik vannak a komédiákban bemutatva, és mindez szerfölött hasznos és tudni érdemes. Hiszen a hatalmat nem lehet sem gyakorolni, sem pedig fenntartani másképp, hanem csakis a házasság intézménye révén. A keresztények ne fordítsanak hátat a komédiáknak csak azért, mert egyikben-másikban otromba csínytevés vagy bujálkodás van, mert akkor ilyesmik miatt a Bibliát sem volna szabad olvasni. Az ilyesféle szemrehányások nem jogosultak, és nem helyes, hogy némelyek ilyen okból meg akarják tiltani a keresztényeknek a komédiák olvasását és színrevitelét.

Nekem nagyon tetszenek a rómaiak által írt komédiák, melyek legfőbb mondanivalója és létrejöttük végső oka az volt, hogy általuk, akár egy festménnyel és eleven példával az embereket házasságra biztassák és a kurválkodástól eltántorítsák. Mert a rendtartás és a világi kormányzás nem állhat fenn a házasság nélkül. A házasság nélküli állapot, a cölibátus és a kurválkodás a kormányzásra és a világra nézve dögvész és méreg.

869. [Luther kutyája]*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 435 (869. sz.). (Márton László ford.)

Telpelius²⁶ nevű kutyáját szemlélve, a doktor így szólt:

– Nézzétek ezt a kutyát! Egész testében sehol egyetlen hiba nincsen: csillogó, friss szeme van, erős lába, szép fehér foga, jó gyomra etc. Ezek a legnagyobb testi adományok, és lám csak, Isten egy oktalán állatnak adja őket!

879. [Ördögi és emberi]*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 439 (879. sz.). (Márton László ford.)

– Ami az égből mélybe zuhan, ördögi; ami a földön csetlik-botlik, emberi.

883. A világ nem becsüli Isten adományait és műveit*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 440–441 (883. sz.); A 78b; *Aranymondások* 1: 54. (Márton László ford.)

– Minél nagyobbak Isten adományai és csodaművei, az emberek annál kevésbé becsülik őket. Mert hiszen, mondd csak, mi volna Istentől nagyobb és nemesebb adomány, mint látni, hallani, eszesnek lenni stb.? Mégsem mond Urunk Istenünknek senki fia egy *Deo gratiast*²⁷ mindezért, nemhogy valaki felismerné és nagyra becsülné az efféle adományokat. Ellenben a világ csodálja, nagyra tartja és értékesnek ítéli a gazdagságot, a dicsőséget és hasonló dolgokat, melyek annyival csekélyebbek, hogy egy vak ember minden ilyesmit odaadna cserébe azért, hogy láthasson.

Annak oka pedig, hogy Isten ilyen nagy adományai ennyire kevés megbecsülést kapnak, abban keresendő, hogy Isten mindenkinek, a legnemtelenebbnek és legrangtalanabbnak is megadja őket. Krisztust az efféle nagy jótéteményekért, amiért a bélpoklost megtisztította, a vakot látóvá tette stb., keresztre feszítették, bitóra függesztették, siralmasan gyötörték és megölték; ennyire cseppet sem ismeri föl Isten jótéteményeit a világ! Ha Isten csak egy évre visszavonná az áldást, és semmit sem engedne megnőni és megérni, Isten őrizz, micsoda sírás és jajveszékelés támadna! De minthogy ő elhalmoz bennünket minden jóval, még csak egy *Deo gratiast* sem szívesen mondunk neki érte. Ilyen gaz növény a világ!

²⁶ Luther kutyájának Tölpel (Tökfej) volt a neve. Szó esik róla a 274. sz. szövegben is. – *A ford.*

²⁷ „Hála Istennek!”

886. Az imádság ereje

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 442–443 (886. sz.); A 207b. (Márton László ford.)

– Bizony – mondta Martinus Luther doktor –, senki más nem hiszi, milyen nagy hatalmú és nagy erejű az imádság, csak az, akinek a tapasztalat mutatta meg, és aki próbálta. Pedig nagy dolog, ha valaki érzi a nagy veszedelemben, mely szorongatja, hogy belekapaszkodhat az imádságba. Én ezt tudom: valahányszor olyan komolysággal imádkoztam, amennyire komoly okom volt rá, bőséges meghallgatást nyertem, és többet is kaptam, mint kértem volt. Igaz, hogy Isten időnként elhúzódot, de aztán mégiscsak jött. Jézus Sirák mondja: „Az istenfélő, igaz keresztény imádsága inkább hozzásegít az egészséghez, mint az orvosok orvossága.”²⁸

904. A törökökről²⁹

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 448–456 (904. sz.); A 595–601. (Márton László ford.)

– A török nem sokkal régebb óta van, mint kétszáz év;³⁰ a szaracénok csaknem nyolcszáz évig uralkodtak, ahogyan Dániel prófétálta volt. Ha a török elindul Róma ellen, azt örömmel nézem majd. Mert írva vagyon Dániel prófétánál, hogy hordozza majd íját, és fölveri táborát két tenger közt a szent hegyen (Dán II,45).³¹ Róma szent a sok szent miatt, akik ott vannak eltemetve, így hát beigazolódik a prófécia: mert az utálatosságok utálatossága, a pápa rá kellett hogy telepedjék a szent városra. Ha megindul a török Róma ellen, akkor már nincs messze az ítéletnap.

Ahogy Krisztus előzőleg megváltotta lelkünket, úgy a testünket is meg fogja váltani, mert Németországnak nagy pofont kell kapnia a töröktől. Én bizony félek, hogy át fog gázolni rajtunk. Gyakran gondolok erre a siralomra, és gyakran elönt emiatt a verejték, de Németországot nem lehet megsegíteni ettől a bajtól. A törököt senki sem veri meg, csupán az a férfi, akit Krisztusnak hívnak, a Miatyánk és a hit fegyverével. A császár, Ferdinánd király és a fejedelmek sehogyan sem fognak boldogulni.

Egy derék, szavahihető ember, név szerint Schmalz, Hagenau polgára, aki

²⁸ JSirák 38,9: „Ha beteg vagy, ne hagyd el magadat, hanem imádkozz az Úrhoz, és meggyógyít.”

²⁹ Lásd alább 5. fejezet, 2498. sz. Látszólagos párhuzam!

³⁰ Ez az állítás az oszmánokra vonatkozik.

³¹ Vö. LVM 5: 431–432.

követségben járt a töröknél, mesélte, hogy a török császár megkérdezte tőle: miféle ember ez a Luther, és milyen idős? Erre a követ azt felelte: körülbelül negyvennyolc éves. Mire a török állítólag így szólt: „Bárcsak fiatalabb volna, mert kegyelmes uralkodót fog nyerni bennem!” Ekkor Luther doktor keresztet vetett, és így kiáltott:

– Isten óvjon engem ettől a kegyelmes uralkodótól!

Laski Jeromos,³² amikor Torgauban járt Luther doktornál, a császárt a törökkel szemben a birodalom farkának nevezte. Ezt hallván a doktor igen bosszús lett, és így szólt:

– Keserűséggel hallom, ha ilyen becsmérlően beszélnek rólunk. Ez annak jele, hogy a török csakhamar lehanyaglik az ő nagy felfuvalkodottsága miatt.

A török hatalma oly igen nagy, hogy kétszer százezer főnyi hadinépét képes folyamatosan fizetni és fegyverben tartani; erre évente legalább kétezerszer ezer aranyat kell fordítania. A török birodalom folytonos hadakozásban él; mi, németek gyöngéd mártírok vagyunk, semmit sem tudunk kivívni, meg vagyunk verve nagyszámú és elaprózott uralommal. Egyik fejedelem tönkreteszi a másikat. Ellenállhatnánk a töröknek a Miatyánkkal: „Szabadíts meg minket a gonosztól” (Mt 6,13), ha Németország önmagában oly sok vért nem ontott volna, és nem üldöznék a felismert igaz hitet.³³ Azért Isten meglátogat büntetésével minket, ahogyan Sodomával és Gomorával tette, és ahogyan az öt királyságot megbüntette négy király által (1Móz 14,8–9), majd támasztotta Ábrahámot, aki ismét csak meglakoltatta a négy királyt (1Móz 14,17). Így hát, ha én volnék Urunk Istenünk tanácsadója, ha ő Németországot büntetni akarná, azt ajánlanám, hogy a gonosztevőt, a törököt egy igaz emberrel üzze el. Isten pedig bizonyára így is tesz majd.

A törökök megfutamodása anno 1529³⁴ ijedségből történt, nem pedig ravaszágból, úgyhogy ez csakis az Isten hatalmának műve, amely félénkké tette őket, mint azt ő be is bizonyította. Mert azt mondják, a török táborban olyan drágaság és éhínség tört ki, hogy hat cipó, mely nálunk négy pfennigbe

³² Laski Jeromos vagy Hieronymus Łaski lengyel születésű diplomata előbb Szapolyai János, majd I. Ferdinánd király szolgálatában, Jan Łaski reformátor testvére. Németországban az volt a vélekedés róla, hogy összejátszik a törökökkel. A találkozásra Łaski 1527-es követjárásakor kerülhetett sor. – *A ford.*

³³ Ez Conrad Cordatus művének alap gondolata: Vrsach warumb Vngern verstöret ist / Vnd ytzt Osterreich bekrieget wird. Mit anzeigung / Wie man widdr den Türcken kriegem / Vnd das feld behalten soll / an das kriegsvolck unsers Genedigsten Herren / Herr Jo. Churfürsten zu Sachssen etc. widder die Türcken. mit sampt einem gepet. Durch Conradum Cordatum Prediger zu Zwickaw. [Erfurt: Sachse] MDXXIX. VD 16. C 5056.

³⁴ A Bécs elleni kudarcba fulladt 1529-es hadjáratról van szó. – *A ford.*

kerül, ott egy aranyért volt eladó; Bécsben és a mi császárunk táborában pedig volt élelmiszer bőven. Így tud Urunk Istenünk hadakozni és viaskodni a mi derék császárunk által. A császár békevágyó: szembejön vele a békesség, és a nyomában jár.

Ez teljességgel Urunk Istenünk csodás győzelme volt a török ellen. A török pedig féktelen és gyalázatos gyilkos. Előzőleg megesküdött, hogy egy éven belül nem indul ismét Németország ellen; mégis megindult, megszenteltette Mohameddel a harci lobogókat, és aztán gyalázatosan megfutott. Nem vitt végbe nagy haditetteket, nem hódított meg egy várost sem, csak fosztogatott és gyűjtogatott a nyílt vidéken, amit egy közönséges nemesember is megtehet.³⁵ Most már nem fog Magyarországból részt kihalítani; az éhes Magyarországot³⁶ a spanyolok fosztják ki majd, aztán meg Németországot dúlják fel. Magyarország valaha nagy ország volt, mely kétszer is eltántorodott a hittől,³⁷ ezért két keresztet hordoz; ha harmadszor is eltántorodik, soha többé nem térhet vissza az egyházhoz.

905. Istennek az ő jótéteményeiért merő hálátlansággal fizetnek

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 457 (905. sz.); A 30b; *Aranymondások* 1: 46. (Masznyik Endre ford.)

– Isten napot és holdat, csillagokat és elemeket, tüzet és vizet, levegőt és földet és minden teremtett dolgot, testet és lelket és mindenféle táplálékot, gyümölcsöt, búzát, rozst, bort és mindent ad, ami nekünk hasznos és szükséges a mulandó élet fenntartására. És ezenfelül még közli velünk a maga drága igéjét, sőt magamagát is. És mi a jutalma mindezért? Semmi más, mint hogy gyalázzák és káromolják, sőt szerelmetes Fiát rútul kigúnyolják, megcsúfolják és keresztre feszítik, és szolgálait kínozzák, kergetik, üldözik és megölik. Ez a köszönet azért, hogy ő minket kegyelemből teremtett, megváltott, megszentelt, táplált és megtartott. Ilyen virág ez a világ! Ó, jaj neki!

³⁵ Az 1530-as évek elején vívta magánháborúját Hans Kohlhase, akit Luther levéllel próbált lecsillapítani. Vö. LVM 7: 583–584 (2151. sz.). – *A ford.*

³⁶ Luther lefordíthatatlan szójátéka: „das hungrige Ungarland”. – *A ford.*

³⁷ Luther a Dózsa-féle parasztháborúra és a Rákos-mezei országgyűlés lutheránusokat sújtó határozatára (1525) gondolhatott. – *A ford.*

906. Isten igéjének megvetése és meghamisítása

Isten legnagyobb haragját okozza

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 457 (906. sz.); A 21b. (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta:

– Isten legnagyobb haragja, ha egy tájékról elviszi az igéjét, mert meghamisítják és nem tisztán tanítják, vagy ha engedi, hogy az emberek az igét semmibe vegyék. A görögöktől elvette az igét, mert semmibe vették, és helyette adta nekik a törököket és Mohamedet; nekünk, németeknek és latinoknak³⁸ adta a pápát és vele mindenféle iszonyatosságot, úgymint a hit megtagadását és az egész antikereszténységet.³⁹

Nincs Istennek nagyobb haragja annál, mint igéjétől megfosztva lenni. Inkább kívánjunk magunknak bármilyen csapást, úgymint törököt és dögvészt, semhogy Isten igéjétől megfosztva legyünk, vagy hogy azt tisztátalanul és meghamisítva kapjuk.

912. Az ördög olyan, mint egy madarász

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 461–463 (912. sz.); vö. WA.TR 3: 251–253 (3289–3290. sz.); A 292b. (Márton László ford.)

Martinus doktor sokat beszélt az ördögről és az ő nagy hatalmáról és csalárdságáról; mert ha Isten nem állna ellen, és nem védekezne az erejével és szent angyalaival, akkor egy órányit sem maradnánk életben. És így szólt:

– Az ördög olyan, mint egy madarász; amely madarakat megfog és elkap, azoknak kitekeri a nyakát, és megfojtja őket, nemigen hagyja meg az életüket. Csak azokat, akik csalogatásképpen az ő nótáját fütyülnek, meg azt, ami neki tetszik, rakja be egy kalickába, hogy a csalimadarai legyenek, és ezáltal ő még többeket megfogjon és elkapjon. Nem remélem, hogy engem is a kalickába rakna.

Ezért aki a Sátánnak ellen akar állni, legyen jól fölszerelve és fölfegyverkezve, és legyen szünet nélkül fölvértezve és páncélozva Isten igéjével, és imádkozzék. Mert ha elbízod magad, és a magad feje után jársz Isten igéje nélkül, akkor az ördög ott settenkedik a nyomodban, és mindjárt megtámad. És nem is tudsz egykönnyen védekezni ellene, hacsak nem Isten igéjével és az imádsággal. Ezeket a kardvágásaidat nem tudja hárítani. Ám ha egyszer megfutamítottad is,

³⁸ Az eredetiben „die Wahlen”, ami az olaszokat és a franciákat jelentette együttesen. – *A ford.*

³⁹ Luther az Antikrisztusra (*Widerchrist*) céloz, amikor „Widerchristentum”-ot emleget. – *A ford.*

csakhamar visszatér, különösen, ha elbízod magadat, ha elpihensz és horkolsz, és azt hiszed, most már nem kell vigyáznod.

És nem helyes elkülöníteni a Sátánt az istentelen emberektől, mintha messze járna tőlük, valahol a pokolban, amilyen például N. N.,⁴⁰ akinek megátalkodott szívében lakik az ördög, és a hátán lovagol, és az akarata és a tetszése szerint irányítja. Mert ha csak a testünket és a vagyonunkat rongálná, attól még nem volna ördög, mert akkor csupán az e világi megélhetés miatti gonddal és aggodalommal zaklatna és gyötörne minket. Van öneki ennél komolyabb tudománya is, az e világi dolgokat érintő kísértések csak arra jók, hogy tréfáljon velünk, neki csupán gyerekjáték az ilyesmi.

919. Az ördög fondorlata Krisztus ellen

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 466 (919. sz.); A 286; *Asztali beszélgetések* 75. (Márton László ford.)

– Az ördög ne próbálja azt mondani nekem, hogy nem vagyok igaz ember. Nem is akarom, hogy túlzottan igaz legyek, vagyis, hogy semmi bűnömet ne érezzem, és azt higgyem, nincs szükségem bűnbocsánatra; mert akkor Krisztus minden kincse elveszne rám nézve, hiszen ő maga mondja: „Nem az igazakat hívogatni jöttem, hanem a bűnösöket a megtérésre.” (Mt 9,13)

Az ördög egyszerűen nem akarja hagyni, hogy Krisztus uralkodjék, és mégis hagynia kell, akár tetszik neki, akár nem. Mert, miképp János mondja: „Nagyobb az, aki bennünk van, mint az, aki e világban van.” (2Jn 4,4) Ezzel jól megkapta a magáét!

925. A világ nem akarja Krisztust Istenének elfogadni

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 467–468 (925. sz.); A 75b; *Aranymondások* 2: 22. (Masznyik Endre ford.)

– A világnak nem kell olyan Isten, ki testünket és vérünket (természetesen bűn nélkül) felvette, született, megfeszítettet, meghalt és a holtakból feltámasztatott, aki prédikál, tanítja és bünteti őt. „Ő, nem – mondja a világ –, el vele örökre, halál rá!” Csak akinek olyan Istene van, aminőt ő fest le és ésszel felfoghat, azt keresi és tiszteli nagy gonddal, munkával és áldozattal.

⁴⁰ Egy párhuzamos szövegből (3290. sz.) kiderül, hogy György szász hercegről van szó. – *A ford.*

927. [Az ördögtől vagy a császártól meghalni?⁴¹]

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 1: 468 (927. sz.). (Márton László ford.)

– Inkább halnék meg az ördög kezétől, mint a császáretől, mert akkor egy nagyúrtól halnék meg, de akkor aztán egy kicsit ennie is kell belőlem, és az nem fog neki ízleni; ki kell majd okádnia.

943. Bűnbocsánat minden rendben és rangban

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 472–473 (943. sz.); A 143; *Asztali beszélgetések* 50–51. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer azt mondta:

– A bűnbocsánat cikkelyét Isten kiterjesztette minden teremtményre. Így tehát azoknak is gyakorolniuk kellene a bűnbocsánatot, akik a felsőbbségben vagy más nyilvános tisztségekben hivatalt viselnek. Polgármesterek, apák és anyák, gazdák és gazdasszonyok, valamint mesteremberek: olykor legyenek elnézők a polgárokkal, gyermekeikkel, cselédekkel és inasaikkal szemben, ha vétkeik nem Isten ellen valók és nem nagyon súlyosak. Mert ahol nincs bűnbocsánat, és mindennek maradéktalanul érvényt szereznek, ott se békesség, se nyugalom. És ahol valaki a legszigorúbb törvényességet akarja, ott gyakran a legziláltabb törvénytelenység támad, amitől széthullik minden. Különbösen sem csálhatatlanok, akik a tisztségekben ülnek, hanem sokszor hibáznak, vétkeznek, jogtalanságot követnek el, úgyhogy ők maguk is rászorulnak a bűnbocsánatra.

954. Isten ígéjének hallgatósága köteles eltartani a prédikátorokat

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 482 (954. sz.); A 16; *Aranymondások* 1: 23. (Márton László ford.)

– Isten ígéjének hallgatói tartoznak és kötelesek Isten szolgálait ellátni és eltartani, mert a Tízparancsolatban szigorúan meg van tiltva nekik, hogy paráználkodjanak, házasságot törjenek, gyilkoljanak, lopjanak, és a prédikátori tisztség is ott a Tízparancsolatban, első táblájában foglaltatik, pontosan a harmadik parancsolatban. Miképpen Szent Pál a korinthusbelieknek arról beszél, hogy „Aki az oltárnak szolgál, az az oltárból is éljen” (1Kor 9,13), és „Ne kösd be a nyomtató ökörnek a száját” (1Kor 9,9).

⁴¹ Lásd alább 3. fejezet, 1677. sz. Valódi párhuzam!

Mármost hogyan gondoskodik a prédikátori hivatásról a világ? Martinus doktor kevéssel a halála előtt Eislebenben így beszélt erről:⁴²

– Furcsán osztoznak most a szegény prédikátorokkal. Ha tartozik a parókiához egy foltnyi erdő, szép legelő, szántóföld vagy szőlő, akkor azt lecsípi róla. Úgy osztoznak vele, ahogy az egyszeri ember Ezópus meséjében szerződik Mercuriusszal, hogy mindannak, amit talál, a felét Mercuriusnak adja. Amikor aztán talál egy zsák datolyát és mandulát, ezt megtöri, amazzt kimagozza, és külön kupacba rakja a mandulahéjat meg a datolyamagot az egyik oldalon, és felhalmozza a másik oldalon a mandula belét meg a datolya húsát. És akkor a mandulahéj meg a datolyamag fele részét odaadja Mercuriusnak, a mandulabélből meg a datolyahúsból viszont megtartja az egészet. Ugyanígy az a rész is, amit a parasztok adnak a szegény prédikátoroknak és papoknak, nem egyéb, mint üres héj, ocsú, gizgaz és más értéktelen dolog.

968. A muzsika hasznáról és erejéről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 490–491 (968. sz.); A 577b; *Aranymondások* 2: 75–76; VIRÁG 28; *Asztali beszélgetések* 197–198. (Márton László ford.)

– Isten egyik legszebb és legcsodásabb adománya a muzsika, melynek az ördög ádáz ellensége, mert a muzsika sok kísértést és gonosz gondolatot elűz. Ezért az ördög nem állhatja a muzsikát.

A muzsika az egyik legjobb művészet. A hangjegyek életet adnak a szövegnek. Elűzi a szomorúság szellemét, amint Saul király példája mutatja (1Sám 16,23). Némely nemesurak és dölýfös Jankók azt állítják, hogy az én kegyelmes uramnak évi háromezer aranyat is megtakarítottak a muzsikán; csakhogy közben hasztalanul elszórnak harmincezret. Királyok, fejedelmek és nagyurak fenn kell hogy tartsák a muzsikát; mert hatalmasságoztól és uralkodóktól elvárható, hogy életben tartsák a jóra való szabad művészeteket és a törvényeket. Mert ha alacsony rangú, közönséges, privát személyeknek kedvük támadna is rá és szeretnék is, mégsem tudnák mindezeket fenntartani.

György hercegnek, a hesseni tartománygrófnak⁴³ és Frigyes szász választófejedelemnek énekesei és kántorai voltak; most meg a bajor hercegnek, Ferdinánd királynak és Károly császárnak vannak. A Bibliában is olvashatjuk,

⁴² Aurifaber kiegészítése saját, 1546-os jegyzetei alapján.

⁴³ Fülöp hesseni tartománygróf.

hogy az igaz királyok énekeseket és énekesnőket fogadtak, foglalkoztatták és fizették őket.

A muzsika a búskomor ember legjobb vigasztalója; a szívet megbékélteti, felüdíti, felfrissíti. Ahogy Vergiliusnál mondja az egyik pásztor: „Fújd te a sípodat, én meg a számmal zengem a dalt majd!”⁴⁴

A muzsika félig-meddig maga is fegyelmező és tanítómester: az embereket jobb indulatúvá, szelídebbé, erkölcsösebbé és értelmesebbé teszi. A gonosz nyirettyűsök és hegedűsök arra jók, hogy lássuk és halljuk, milyen szép és jó művészet a muzsika; hiszen a fehér akkor ismerhető fel igazán, ha ott van mellette a fekete.

Anno 1538. december 17-én Luther doktornál énekesek vendégeskedtek; szép kedves motettákat és dalokat adtak elő. A doktor álmélkodva így szólt:

– Ha Urunk Istenünk már ebben az életben, mely pedig valóságos árnyékszék, ilyen szép adományokat kínál és ajándékoz nekünk, mire számíthatunk majd az örök életben, ahol minden a legtökéletesebb és a legörömtelibb lesz; ami itt van, az csak a *materia prima*, a kezdet.

A muzsikát mindig szerettem. Aki járatos ebben a művészetben, az jóféle ember, mindenre alkalmas. A muzsikát igen fontos megtartani az iskolákban. Egy tanítómester tudjon énekelni, máskülönben nem becsülöm. Fiatál teológusok sem valók a prédikátorságra, csak akkor, ha előbb az iskolában tanulták és gyakorolták az éneklést.

Amikor az énekesek Senfl⁴⁵ néhány szép kedves motettáját elénekelték, a doktor csodálattal hallgatta és igen dicsérte őket, mondván:

– Én ilyen motettákat akkor sem tudnék csinálni, ha vért izzadnék, ahogy ő meg másfelől nem tudna zsoltárt prédikálni úgy, ahogy én tudok. Mert a Szentlélek adományai különbözőek, ahogy a testnek is különböző tagjai vannak. De senki sem elégedett a maga tehetségével, nem éri be azzal, amit Isten adott neki, mindenki az egész test akar lenni, nem pedig annak egyik tagja.

A muzsika szépséges, csodálatos adománya Istennek, és közel áll a teológiához. Én a magam csekély zenei tudását oda nem adnám sok értékes dologért. A fiatalokat folytonosan hozzá kell szoktatni ehhez a művészethez, mert kifinomult, pallérozott emberekké teszi őket.

⁴⁴ Vergilius: *Bucolica* V,2, Lakatos István fordítása (módosítva). – *A ford.*

⁴⁵ Ludwig Senfl zeneszerző, a bajor herceg udvari muzsikusa volt. Vö. LVM 7: 555–556 (1727. sz.). – *A ford.*

978. A gyermek Isten adománya

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 495–496 (978. sz.); A 69; BoA 8: 350 (978. sz.). (Márton László ford.)

Martinus doktor maga mellé vette kisgyermekét, és játszadozott vele, és így szólt:

– Ó, milyen nagy áldása Istennek ez; meg sem érdemlik azok a bunkó parasztok azzal a hülye fejükkel; ők csak tartsanak disznót!

993. A mulandó javak bősége árt a hitnek⁴⁶

1532. január 10–22.

WA.TR 1: 502–503 (993. sz.); A 30b; *Aranymondások* 1: 45–46. (Márton László ford.)

– Isten egykettőre és könnyűszerrel meggazdagodhatna, ha több gondja volna önmagára, és megtagadná tőlünk, hogy hasznát vegyük alkotásainak. Mert ha egyszer feltartóztatná a Napot, hogy ne tudjon fölkelni és sütni, másszor elzárná a levegőt, megint máskor elrekeszteni a vizet, utána meg a tüzet oltaná ki, akkor minden pénzünket és egyéb tulajdonunkat örömet odaadnánk, csak ismét hasznát vehessük Isten ezen alkotásainak.

De mivel ő annyira bőkezűen és folytonosan elhalmoz bennünket adományaival és javaival, mi azt hisszük, hogy jogunk van mindezekhez, annak ellenére, hogy Isten őket visszavehetné tőlünk. Ezért az ő számtalan jótéteményeinek kimondhatatlan sokasága még a hívők hitét is gátolja és elhomályosítja, nem is szólva az istentelenekről.

1004. [Luther a fiához]

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 505 (1004. sz.); vö. 2: 100–101 (1438. sz.). (Márton László ford.)

Újszülött gyermekéhez, akit a kezében tartott, így szólt:

– Mivel érdemelt ki és adtál okot rá, hogy annyira szeresselek, hogy örökösömmé tegyelek arra nézve, amim csak van? Azért, mert kakálsz, pisálsz, bömbölsz, és a sírással az egész házat fölvered, legyenek a gondviselőd?

⁴⁶ Lásd alább 5. fejezet, 2407. sz. Valódi párhuzam!

1007. Martinus Luther doktor betelt az étellel*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 505–506 (1007. sz.); A 624; *Asztali beszélgetések* 226. (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt:

– Az ördög halált esküdött nekünk, de üres dióba fog harapni.

Anno 1539. június 11-én Luther doktor elutazott Wittenbergből Lichtenbergbe az öreg brandenburgi örgrófnéhoz avagy választófejedelemné asszonyhoz.⁴⁷ Este pedig, amikor a doktor a fejedelemasszony ökegyelmességével evett, és az asztalnál mindenféléről szó volt, és az örgrófné azt mondta, hogy azt kívánja és reméli, hogy a doktor még sokáig, még jó negyven évig éljen, ha Isten is úgy akarja, akkor Luther doktor így szólt: – Isten őrizzen attól! Még ha Isten mindjárt a Paradicsomkertet kínálná is, hogy ott éljek még negyven évet ezen a világon, azt sem fogadnám el. Inkább szegődtenék egy hóhért, hogy üsse le a fejemet, annyira gonosz ez a mostani világ. Csupa ördög lesz az emberekből, azért az ember jobbat nem kívánhat magának, mint egy üdvösségre intő órát és aztán a halált. Az orvosokra sem hallgatok, nem akarom keseríteni maradék életemet, amely szerintük még egy évre rúg, hanem Isten nevében azt eszem és iszom, amire kedvem támad.

1012. A kísértés eredménye*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 511 (1012. sz.); A 312. (Márton László ford.)

– A kedves szent kereszt, a kísértés és az üldöztetés arany tudományra tanít; csakhogy a testnek és a vérnek ez nincs kedvére, nehezen fogadják el, békességet és kényelmet akarnak.

1017. A gondviselésről⁴⁸*1532. szeptember 20–28.*WA.TR 1: 512–513 (1017. sz.); A 328; *VIRÁG* 70. (Márton László ford.)

– Minden eltökéltségünkkel óvakodnunk kell a gondviseléssel kapcsolatos vitától, mert ez által a Sátán arra készíti az embert, hogy Isten ígését és a szentségeket semmibe vegye, hogy Krisztust inkább kegyetlen zsarnoknak és hóhérnak vagy

⁴⁷ Elisabeth von Dänemark, I. Joachim özvegye, II. Joachim anyja, aki még férje életében vallási okokból Szászországban keresett menedéket és a választófejedelem lichtenbergi kastélyában lakott.

⁴⁸ Lásd alább 3. fejezet, 1820. sz. Valódi párhuzam!

börtönörnek tartsa, semmint Megváltónak; mi több, Krisztus tiszttségét és méltóságát is figyelmen kívül hagyja, és azt éri el, hogy elfeledkezzünk Istenről, és hogy az egész istentisztelet, melynek lényege a fohászzkodás és a hálaadás, elsorvadjon és elenyésszen, és ezzel szemben színtiszta istenkáromlás kerekedjen felül és terjedjen.

Ezért hát az ilyen vitatással szemben fogózkodj az igébe, melyben fölis-merted Istent, amint megnyilatkozott és megmutatkozott, valamint Krisztus nagy jótéteményét, vagyis hogy teérted lejött a mennyből, a te javadra emberré és testvéreddé, azaz testté és vérré vált, és hogy a bűnödet örökkéig magára vette rólad, azért elégtételt adott, és az Atyának leróttá érted a fizetséget az ő keserves szenvedésével és halálával, és hogy feltámadott halottaiból, és hogy mennybemenetele által legyűrte és foglyul ejtette a halált, az ördögöt és a poklot, és mindezt a te javadra! Kimondhatatlanul nagy szeretet ez, mely az Atyaistenben él irántad, amiért egyszülött Fiát nem kímélte, hanem teérted a halálnak adta. Ettől más gondolatok ne tántorítsanak el, hanem maradj Krisztusnál: vagy az anyja ölében ülő, anyja mellén csüggő vagy a keresztre feszített Krisztus mellett!

1028. Ahogy Isten az igazi szentekkel bánik

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 519–520 (1028. sz.); A 32; *Aranymondások* 1: 50–51. (Masznyik Endre ford.)

– Isten az ő szentjeivel csodálatosképpen, minden emberi bölcsesség és ész ellenére bánik, hogy az istenfélők és keresztények megtanulják szeretni a láthatatlan dolgokat, s a halálból új életre keljenek. Mert Istennek igéje sötétségben fénylő világosság, amint azt a hitnek minden példája mutatja. Ézsau meg volt átkozva, és mégis jól ment dolga s boldog volt, úr volt az országban és pap a templomban; Jákóbnak pedig menekülnie kellett, és nyomorúságban lakoznia egy más országban.

Erről egy más alkalommal azt mondta Luther doktor:

– Isten majdnem úgy bánik az istenfélőkkel és keresztényekkel, mint az istentelenekkel és a nem keresztényekkel, sokszor azonban még rosszabbul is. Ő éppen úgy jár el, mint a családapa a maga fiával és a szolgájával. A fiút sokkal jobban és gyakrabban vesszőzi és veri, mint a szolgát, mégis neki gyűjt kincset örökségül; ámde a gonosz, szófogadatlan szolgát nem korbácsolja meg, hanem kilöki az utcára, és semmit sem ad neki az örökségből. Másként nem tudom megfejteti ezt a dolgot. Hát miért engedi Isten a maga kedves gyermekeit a világon nyomorogni, viaskodni, gyötrődni; a gonoszoknak pedig, lám, megád mindent nagy bőséggel, csak hogy kényük-kedvük szerint dözölhessenek baj nélkül.

1032. A szülők szeretete gyermekeik iránt

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 521–522 (1032. sz.); A 455b; BoA 8: 350 (1032. sz.); VIRÁG 166. (Márton László ford.)

– A szülők gyermekeik iránti szeretete és gondoskodása oly nagy és erős, hogy emezek minél inkább rászorulnak szüleik segítségére és gyámolítására, a szülők annál szorgosabban és gondosabban istápolják és gyámolítják őket. Így tehát most Martinkám⁴⁹ a legdrágább kincsem, mert ő inkább rá van szorulva az én támogatásomra és segítségemre, mint Johannes vagy Magdalena, akik már tudnak beszélni, és megmondhatják, mit kívánnak, és mire van szükségük, ezért ők nem igényelnek olyan nagy gondoskodást.

1040. A nyelvekről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 524–525 (1040. sz.); A 578b; *Asztali beszélgetések* 200–202. (Márton László ford.)

– Állati bölcsesség a görögöké a zsidók bölcsességéhez képest, mert Istenen kívül semmi bölcsesség vagy értelem és tudás nem érvényes. A görögök bölcsességének célja az erény és a tisztas cselekvés, a zsidóké pedig, akik igaz lelkű, hitbuzgó zsidók voltak, Istent félni és bizakodni benne. A világ bölcsessége a görögök bölcsessége; ezért is nevezi Dániel helyesen és igaz módon a világ minden birodalmát bestiáknak és oktalan állatoknak. A görögöknek vannak ugyan jó és szép szavaik, de nincsenek szentenciáik. Az ő nyelvük kedves és bájos, de szólásmondásokban nem bővelkedik. A héber nyelv a többiekhez képest egyszerű ugyan, de fenséges és magasztos, dísztelen és szűkös szavakkal, melyek mögött azonban sok rejlik; ebben más nyelv nem léphet a nyomába.

A héber nyelv a legjobb és a leggazdagabb szavak tekintetében, és tiszta, nem koldul; saját festéssel fest. A görög, a latin és a német nyelv koldul, sok bennük az összetett szó, amilyen a héberben nincs. Vagyis, ha a németeknek van egy szavuk, akkor csinálnak vagy húsz összetett szót belőle, úgymint: megy, elmegy, lemegy, bemegy, kimegy, átmegy, nekimegy, odamegy, összemegy, tönkremegy stb. Erre a héber nyelv nem összetett szavakat használ, hanem mindegyikre külön szava van. Ugyanígy nálunk a „szív” szónak is van egy egészen közönséges jelentése, vagyis 'a test egyik része'. De ha azt mondjuk valakiről, hogy „nincs helyén a szíve”, az már annyit jelent, hogy 'kishitű és csüggedt ember'. Item, a szívem ezt vagy azt súgja nekem, vagy valakinek valami nyomja a szívét, vagyis bűntudata van: a hébernek ezek mindegyikére külön-külön szavai vannak.

Minden nyelv össze van keveredve és egymásba van vegyülve, mert az országok egymással szomszédosak és határosak, így tehát egyik nyelv a másikatól szavakat

⁴⁹ Martin 1531. november 7-én született.

vesz kölcsön.⁵⁰ A csehországi nyelv inkább vend,⁵¹ mint német. A héber nyelv a babiloni fogság után annyira elromlott, hogy már nem is tudták helyreállítani, hanem a zsidók egymás közt káldeusul beszéltek, olyan romlott, zagyvalék és keverék nyelven, ahogy az olaszok beszélnek latinul.

Sem görög, sem héber képzettségem nincs, de azért egy héberrel vagy egy göröggel elég jól meg tudnám értetni magamat. Amúgy pedig a nyelvek önmagukban senkit sem tesznek tudós doktorrá, hanem csak hozzásegítenek. Mert ha valaki egy dologról beszél, azt már előtte értenie és ismernie kell. Nekem nincs semmilyen önálló, elkülönülő nyelvem a németen belül, hanem a közönséges német nyelvet használom, hogy a felföldiek is meg az alföldiek⁵² is megérthessenek. Én a szász kancellárián használatos nyelvet beszélem, amelyhez igazodik Németország-szerte minden fejedelem és király. Minden birodalmi város és fejedelmi udvar a mi fejedelmünk szász kancelláriájának nyelvén intézi az ügyeit, ezért ez a legelterjedtebb német nyelvváltozat. Ily módon Miksa császár és Frigyes herceg, szász választófejedelem a Német-római Birodalomban a német nyelvjárásokat egy közös nyelvbe vonták össze. A brandenburgi nyelv könnyen pergeti a szavakat: alig vehető észre, hogy egy brandenburgi mozgatja a száját, ha beszél. Ebben még a szászokon is túltesz.

Többet tanultam héberül, amikor olvasás közben egy-egy szöveghelyet vagy szólásmondást összehasonlítottam egy másikkal, mint amikor csak a grammatikát figyeltem. Ha fiatalabb volnék, alaposan megtanulnám ezt a nyelvet, mert nélküle a Szentírást sem lehet igazán jól megérteni. Igaz ugyan, hogy az Újtestamentum görögül van írva, csakhogy tele van hebraizmusokkal és héber szófordulatokkal. Igaz hát a mondás: a héberek a forrás kútfejéből isznak, a görögök a forrás táplálta csermelyből, a latinok pedig a pocsolyából.⁵³

Nem a grammatika és a nyelvi szabályok szerint tudok héberül, és nem ha-

⁵⁰ Luther korában sem összehasonlító, sem diakronikus nyelvészet nem létezett. A grammatikusok a nyelvfejlődést, amennyiben tudomást vettek róla, rendszerint nyelvromlásnak tekintették – egészen a romantikáig. Egyébként Luther a nyelveket külsődleges tulajdonságaik és hangzásuk alapján csoportosítja. – *A ford.*

⁵¹ A vend szót nemcsak a muravidéki szlovén dialektusra, hanem többféle szláv nyelvre is alkalmazták, többek között a Szászországban beszélt szorb nyelvjárásokra is.

⁵² A „felföldiek” a délnémet (bajor, alemann stb.), az „alföldiek” az északi (alsófrank, alsószász stb.) nyelvjárások. A Luther által használt középnémet nyelv, illetve a belőle kifejlődő modern irodalmi német áthidaló szerepet játszik a különböző nyelvjárások közt. – *A ford.*

⁵³ Lásd Melanchthon 1518-as wittenbergi székfoglaló beszédét (*Az ifjúság tanulmányainak megjavításáról*): „Így hát mivel a teológia részint héber, részint görög, mivel mi, latinok azoknak a patakjaiból iszunk, idegen nyelveket kell tanulnunk.” CR 9: 15–25, 23; *Retorikák* 19–31, 29; *Zsidómisszió* 22–23. A latin, a görög és a héber viszonyához lásd még: WA.TR 3271a. sz.; Zwingli: *Quo pacto ingenui adolescentis formandi sint* (1523): CR 2 = 89: 542.

gyom magamat semmitől sem megkötni, hanem szabadon nekivágok.⁵⁴ De még ha valaki járatos is a nyelvekben, és megéri őket, akkor sem tudja rögtön átültetni, vagyis lefordítani az egyiket a másikba. A fordítás Isten különleges kegyelme és adománya.⁵⁵ A hetven görög tolmács, aki görögre ültette át a héber Bibliát, a héberben járatlan és gyakorlatlan volt. Fordításuk igen gyatra és ügyetlen, mert figyelmen kívül hagyták a szó szerinti, pontos jelentést, úgyhogy még Szent Jeromos változata és fordítása is jobb az övéknél. Másfelől, aki megrója Szent Jeromost a hebraizmusai miatt, az méltánytalan és igazságtalan vele. Ez a nyelv a babiloni fogság után úgy elromlott és összezagyválódott, hogy soha többé nem tudták helyreállítani. Ha Mózes és a próféták feltámadnának, nem értenék a mostani zsidók szavát, amennyire mostanság ki van forgatva.

A latin nyelvet is úgy elrontották a gótok,⁵⁶ hogy Cicero és a többiek, aki a régi Róma idején éltek, nem ismernének rá a saját anyanyelvükre, ha most felélednének.

1043. Jogászokról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 526–527 (1043. sz.); A 554b; *Aranymondások* 2: 70. (Masznyik Endre ford.)

Doktorrá avatás alkalmából mondta egyszer Martinus doktor:

– Holnap megint egy új kígyót teremtenek a teológusok veszedelmére.

1046. Az asszonyuralomról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 528 (1046. sz.); A 453b; *Aranymondások* 2: 48. (Márton László ford.)

– Az asszony – mondta Luther doktor – uralkodjék a háztartásban, de ez ne váljék férje jogának és igazságának kárára. Az asszonyuralom a világ kezdete óta még soha nem vezetett semmi jóra, ahogy a mondás tartja:

Női uralom
vége siralom.

Amikor Isten Ádámot minden teremtmény urává tette (1MÓZ 1,28–29), akkor még minden helyénvaló és rendben volt, és minden a legjobb uralom alatt állt;

⁵⁴ Vö. alább II. fejezet, 5533. sz. Vö. *Zsidómisszió* 55.

⁵⁵ Vö. LVM 5: 634–635.

⁵⁶ Luther a gótok itáliai és hispániai uralmára utal. – *A ford.*

de amikor jött a nő, és ő is bele akart nyúlni a forró levesbe, és ő is okos akart lenni, akkor minden dugába dőlt, és felborult a dolgok rendje.

1052. Isten mindenkor mindennel bőven ellát minket

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 530–531 (1052. sz.); A 43; *Aranymondások* 1: 63. (Masznyik Endre ford.)

– Isten bőven megád nekünk mindent élelmünkre, főként azért, hogy senki se panaszkodhassék amiatt, mintha Isten a mi életünk fenntartásáról elegendőképpen nem gondoskodnék. Hogy azonban néha-néha mégis szükségét látunk, kiváltképpen e végső időben, ennek nem ő az oka, hanem az az átkos kapzsiság, amely mindent magához ragad, a különféle árukat halomra vásárolja, kényelmét hajhássza, és a közönséges embert leszorítja és elnyomja; a gyalázatos uzsoráról nem is szólok, amely a népet egészen kiszipolyozza.

1054. Milyen tisztségre vannak rendelve az asszonyok?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 531–532 (1054. sz.); A 455b; *Aranymondások* 2: 49. (Márton László ford.)

– Az asszonyok – mondta Luther doktor – a háztartás dolgairól úgy beszélnek, hogy a szónoklat mesterei példát vehetnének róluk: meggyőzően és megnyerő hangon, és úgy, hogy felülmúlják még Cicerót, a legékesebb szavú szónokot is; és amit ékesszólással nem tudnak véghezvinni, azt elérik sírással. A hathatós beszéd képessége velük született; ők ugyanis természetből fogva sokkal jobb rábeszélők és ügyesebbek az alkudozásban, mint mi, férfiak, amely készséget mi sok-sok tapasztalással, gyakorlással és tanulmányokkal sajátítunk el. Ha azonban a háztartáson kívüli dolgokról beszélnek, akkor nem tudnak semmit megragadni. Mert mondókájuk van elég, de melléfognak és bakot lőnek azokban a dolgokban, amikhez nem értenek; ezért az ilyesmikről bugyután szólnak, összevissza és mértéktelen zagyvasággal. Ebből is kiviláglik, hogy az asszony a háztartásra van teremtve, a férfi pedig a rendtartásra,⁵⁷ a világi uralomra, a hadviselésre és a bírósági tárgyalásra, arra, hogy ezeket igazgassa és vezesse.

⁵⁷ Az eredetiben „Policey”. A szó Luther korában még nem a rendfenntartó intézményt jelentette, hanem általában a (helyi) köz- és városigazgatást. (A mai „hatóság” szónál viszont konkrétabb a jelentése.) Hasonló megfontolások alapján fordítottuk fent az *Oeconomey* szót háztartásnak. Vö. alább 7. fejezet, 4036. sz. – *A ford.*

1059. Csak Isten igéje győzheti le az ördög nyilait és minden kísértését

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 534–535 (1059. sz.); A 16b; BoA 8: 347 (1059. sz.). (Márton László ford.)

Amikor egyik este az asztal mellett szó esett egy boszorkánymesterről, Faustus nevezetűről, Martinus doktor nagy komolyan így szólt:

– Velem szemben az ördög nem veszi hasznát a varázslók szolgálatának; ha tudott és bírt volna ily módon ártani nekem, már rég megtette volna. Sokszor kezében volt már a fejem, de aztán mégis el kellett eresztenie. Én már kitapasztaltam, miféle jómadár ő. Gyakran olyan cudarul nekem jött [a Szentírással],⁵⁸ hogy azt sem tudtam, élő vagy holt vagyok-e. Olyan súlyos kétségbeesést hozott rám, hogy már nem tudtam, van-e Isten, és teljességgel megingott a hitem kedves Urunk Istenünkben. De aztán Isten igéjével elhárítottam. Nincs is egyéb segítség és menekvés, hacsak az nem, hogy Isten segít az emberen, vagy úgy, hogy másvalaki mond egy odaillo szót, vagy pedig erre magunk találunk rá. Ha pedig Isten igéje nem sajátunk, akkor csakhamar végünk, mert akkor az ördög tetszése szerint meglövigolja és hajtja az embert.

1063. Az igaz hit jellege

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 538–539 (1063. sz.); A 194; *Asztali beszélgetések* 59. (Márton László ford.)

– Az igaz lelkű hívők mindig úgy érzik, hogy nem hisznek; emiatt küzdenek, viaskodnak, tusakodnak, szorgoskodnak és fáradoznak szakadatlanul, hogy elnyerjék és gyarapítsák a hitet. Ahogy a hozzáértő és nagy tudású kézműves mesterek is mindig meglátják és észreveszik, hogy művüknek vagy valami, sőt nem is csekély hibája és fogyatkozása; a kontárok pedig elhítetik magukkal, hogy amit ők csinálnak és készítenek, abban hiba nincs, hanem minden úgy tökéletes, ahogy van; miképpen a zsidók is azt hiszik, hogy ők tudják jól a Tízparancsolatot, holott nem tanulják, és nem tartják tiszteletben.

1070. Hogyan értelmezzük Krisztust?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 544 (1070. sz.); A 133b. (Márton László ford.)

– Krisztus Urunk históriáját háromféleképpen kell értelmeznünk. Először is úgy, mint históriát vagy történetet; másodsor úgy, mint ajándékot vagy adományt;

⁵⁸ Kiegészítés a kéziratos változatból. – *A ford.*

harmadszor úgy, mint exemplumot vagy példát. A históriák hatalmas és erős példái mind a hitnek, mind a hitetlenségnek.

1072. Mi a világ?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 544 (1072. sz.); A 72b; *Aranymondások* 2: 18. (Márton László ford.)

– A világ olyan emberek sokasága vagy csődülete, akik mindenféle jótéteményben részesültek kizárólag Istentől, és az adományozónak cserébe hálátlanságot és káromlást adnak.

1072. Más beszéd a hálátlanságról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 544 (1072. sz.); A 615b. (Márton László ford.)

Egy másik alkalommal Luther doktor így beszélt a világ hálátlanságáról:

– Aki nem akarja elveszíteni a jótéteményeket, az haljon meg, mielőtt megkapja őket. Mert hiszen nem élhetünk másképp, mint Krisztus élt. És ő miféle hálát nyert a világban? Ezen a földön ingyen kell szolgálnunk, és ráadásuképpen hálátlanságot nyerünk.

1084. Az igaz keresztény tulajdonsága

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 546–547 (1084. sz.); A 425. (Márton László ford.)

– Egy igaz lelkű, hitbuzgó keresztényre az jellemző, hogy a legmélyebb, legsúlyosabb gyengeségben a legerősebb, és a legnagyobb balgaságban a legbölcsebb. Azt az érzékeinkkel, emezt a hitünkkel fogjuk fel.

1085. [Cselekedetek és hit]

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 547 (1085. sz.); vö. 3: 177–178 (3124. sz.). (Márton László ford.)

– Cselekedeteink által időleges jobbágyterhet fizetünk; hitünk által örökös nemesi birtokot kapunk.

1090. Isten megengedi, hogy hasznát vegyük alkotásainak

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 548 (1090. sz.); A 38; *Aranymondások* 1: 59. (Márton László ford.)

– Isten örömet enged nekünk, hogy együnk, igyunk, vígan legyünk, és minden alkotásának hasznát vegyük, hiszen azért teremtette az összeset. Nem akar tőlünk olyan panaszt, hogy nem adott nekünk eleget, és hogy minket, nyomorult nyüves zsákokat nem tud táplálni és jóllakatni; csak annyit kíván, hogy ismerjük el őt a mi Istenünknek, és adjunk hálát adományaiért.

Amikor egyszer étkezés után szőlő, dió, őszibarack stb. került az asztalra, és ki-ki jóízűen evett ezekből, a doktor így szólt:

– Vajon mit szól Urunk Istenünk odafönt a mennyben ahhoz, hogy így ülünk itt, és fogyasztjuk az ő javait? Nos hát, ő azért teremtette őket, hogy hasznukat vegyük, és egyebet nem kíván tőlünk, csak azt, hogy elismerjük, ezek az ő javai, és hálát adva élvezzük őket.

1091. [Zsarnokok, eretnekek és hamis testvérek]

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 548 (1091. sz.). (Márton László ford.)

– A zsarnokok rosszak, az eretnekek még rosszabbak, ámde a hamis testvérek a legrosszabbak, mivelhogy nem tévedésből vétkeznek, hanem a lélek megátalkodott gonoszságából, ami annyi, mint a Szentlélek ellen vétkezni.

1101. [Családi dátumok⁵⁹]

1530-as évek közepe

WA.TR 1: 551 (1101. sz.); VIRÁG 14. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

1525-ben, a parasztfelkelés idején nősült meg, június 12-én.⁶⁰

1526-ban született első gyermeke, Johannes Luther, június 7-én. Elisabeth.⁶¹

1529-ben született lánya, Magdalena.

1531-ben született fia, Martin, november 9-én.

Paul.

⁵⁹ Vö. alább 10. fejezet, 5347. sz. és 13. fejezet, 5967. sz.

⁶⁰ Valójában 1525. június 13-án. Lásd LVM 7: 414–415 (890. sz.); vö. BRECHT 2: 197.

⁶¹ Az 1527. december 10-én született Elisabeth félévesen, 1528. augusztus 3-án halt meg. Lásd LVM 7: 472, 475 (1189. és 1303. sz.).

Margaretha.

1512-ben lett doktor Lukács napján,⁶² május 4-én, 27 éves korában.

Vízkereszt napján lett magiszter,

Sarlós Boldogasszony napján megrémült a vihartól,

Elek napján lépett a rendbe 1505-ben.

Édesapja 1530. május 29-én halt meg.

Édesanyja 1531. május 30-án költözött el az élők közül, amikor ő 47. esztendejében járt.⁶³

1109. Az alvás a halálhoz hasonló

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 554 (1109. sz.); A 498; *Asztali beszélgetések* 157–158. (Márton László ford.)

– Az ember, amint fekszik és alszik, nagyon hasonlít egy holttesthez. Ezért is mondták a régi bölcsek: „Az alvás a halál testvére.”⁶⁴ Ezért az élet és a halál ábrázolhatik és mutatkozik abban, hogy nappalok és éjszakák és bennük minden teremtmények váltakoznak és változnak. – A doktor egyszersmind szóba hozta az álmokat is, melyeket éjszaka lát az ember, és így szólt:

– A rossz álmokat az ördög küldi; mert minden, ami halálra, rémítésre, gyilkosságra és hazugságra szolgál, az ördög keze munkája. Gyakran eltérített az imádságtól, és olyan gondolatokat sugallt, hogy futva menekültem.

Valaki azt is megkérdezte:

– Miért van az, hogy az ember mindig valami rosszra gondol, ha éjszaka valami neszt hall? – Felelte a doktor:

– Ez az ördög műve. Éjszaka lopnak, éjszaka gyilkolnak; ezért aztán semmi jóra nem gondolhat az ember. Ha keresztényi módon élénk, akkor csupa jó dolog jutna az eszünkbe.

És még ezt is mondta: – Be fog teljesülni az álmodom, tudniillik azt álmodtam, hogy meghaltam, és ott állok a sír szélén majdnem meztelenül, egy kis hitvány ronggyal takarva. Vagyis már rég halálra vagyok ítélve, noha még mindig élek.

⁶² 1512. október 18-a, a kéziratban szereplő dátum nem magyarázható meg. Lásd LVM 7: 41–42 (6. sz.).

⁶³ Az itt megadott életkorokból az 1484-es születési évszám következik, anyja következetesen erre az évre tette Luther születését.

⁶⁴ *Somnus (sopor) frater mortis est.*

1126. Vajon a jogot és méltányosságot sértő, kénye-kedve szerint cselekvő zsarnokot helyes-e megölni?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 558–559 (1126. sz.); A 552b. (Márton László ford.)

– Egy magánszemélynek, aki nem tölt be közhivatalt és nyilvános hatáskört, ez akkor sincs megengedve, ha megtehetné, mert Isten ötödik parancsolata tiltja, mondván: „Ne ölj!” (2Móz 20,13) De ha én valakit, még ha nem zsarnok is, rajtakapnék a feleségemmel vagy a lányommal, bizony megölném. Item, ha ez a személy egyikünknek a feleségét, másikunknak a lányát, a harmadiknak a földjeit és jószágait erőszakkal birtokba venné, és a polgárok és alattvalók egyesülnének, és tovább nem tűrhetnék és nem bírhatnák az ő erőszakoskodását és zsarnokoskodását: akkor bizony megölhetnék az illetőt, mint akármelyik gyilkost vagy útonállót.

1133. A házasság látható volta minden teremtménynél

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 560–561 (1133. sz.); A 431; *Aranymondások* 2: 42–43; *Asztali beszélgetések* 118. (Márton László ford.)

– Mózes első könyvében ez áll a házasságról: „Isten férfiúvá és asszonnyá teremté az embereket, és megáldá őket.” (1Móz 1,27) Bár ez a mondás elsősorban az emberre vonatkozik, de a világ összes teremtményére ki kell terjeszteni, úgymint a madarakra az ég alatt, a halakra a vízben, és mindazon állatokra, akik a földön járnak. Mindezek közt találunk férfit és asszonyt, hímet és nőtényt, kakast és tojót, akik összetartoznak és párosodnak, szaporodnak és sokasodnak. Ily módon a házasság intézményét Isten az ő minden teremtményében megmutatta, úgyhogy észrevehetjük a házasság képmását vagy ábrázolását a fákon, az égen a madarakon, a földön a föld állatain és a tengerben a halakon, mi több, még a köveken is. Mindenki tudja, hogy még a fák között is található férfi és nő, úgymint az alma és a körte,⁶⁵ melyek közül az almafa a férfi és a körtefa a nő, és más hasonló párokat is találunk a fák között. És ha egymás mellé ültetik őket, akkor gyorsabban fejlődnek és erősebben nőnek együtt, mint külön-külön. A férfi az összes ágát a nő felé nyújtogatja, mintha át akarná karolni; és viszont, a nő az ő ágait a férfi felé irányozza. Hasonló pár az ég, amely a férfi, és a föld, amely a nő; mert a földet az ég termékenyíti meg napsütéssel, esővel, széllel stb., úgyhogy

⁶⁵ Németül az alma, „der Apfel” hímnemű, a körte, „die Birne” nőnemű szó. Ugyanez érvényes az ég, „der Himmel” és föld, „die Erde” párosra. – *A ford.*

aztán mindenféle zöldségek és gyümölcsök teremnek a földből. Ezenkívül megtaláljuk a házasság ábrázolását a kemény kövekben is, különösen a drágakövekben, úgymint a korallban, a smaragdban és a többiben.

1147. A hamis tanítók sokat ártnak a világban

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 564–565 (1147. sz.); A 421; *Asztali beszélgetések* 112. (Márton László ford.)

– Egy hazug – mondta Martinus doktor – sokkal ártalmasabb és több kárt okoz, mint egy útonálló gyilkos. Mert egy hazug és hamis tanító Isten igéjével takarózva becsapja az embereket, elcsábítja és elpusztítja lelküket, úgy, hogy rá sem döbbennek, észre sem veszik, meg sem érzik; amaz pedig, a gyilkos, nem tud becsapni senkit. Júdás is ilyesféle hazug és gyilkos volt, akárcsak apja, az ördög (Jn 8,44).

Nagy dolog, hogy Júdás, Krisztus mellett ülvén az asztalnál, nem pirult el a szégyentől, amikor Krisztus azt mondta: „Közületek egy elárul engem.” (Mt 26,21 par) A többi tanítvány a legkevésbé sem gondolta, hogy Júdás fogja elárulni Krisztust, sőt mindegyikük attól tartott, hogy előbb fogja ő elárulni Krisztust, mint Júdás, akire Krisztus rábízta az erszényt és az egész ügyintézést vagy háztartást, és emiatt az apostolok közt nagy tekintélynek örvendett.

1149. Az ítéletnap különválasztja majd az igazakat az istentelenektől

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 566–567 (1149. sz.); A 508; *Asztali beszélgetések* 161–162. (Márton László ford.)

– Az alkímia igaz tudománya valósággal a régi bölcsek filozófiája, és nekem igencsak tetszik, nemcsak a vele járó sokféle haszon miatt, úgymint fémek olvasztása, különválasztása, főzése, kikészítése, item, gyógyfüvek, gyökerek és más effélék desztillálása és szublimálása, hanem a hozzá tartozó allegória és titkos értelem miatt is, mely módfelett szép, tudniillik a holtak feltámadása ítéletnapkor. Mert ahogyan egy főzőüstben a tűz kivonja és kiválasztja az anyagból azt, ami a legjobb, vagyis a spirituszt, a szeszt, a lelket, az életet, a nedvet és az erőt, és mindezt a magasba áramoltatja, úgyhogy az ottmarad és ottragad a felső burában, majd onnét különválasztva lecsorog. Ugyanezt láthatjuk gyógyfüvek lepárlásakor, vagy ha bármi erre alkalmasat desztillálnak: olyankor az illó olaj felszáll, és a legjobb rész mindig odafönt lebeg. A tisztátlan anyagok pedig, valamint a seprő ottmaradnak az üst alján, mint valami dögtetem vagy semmirevaló dolog. Hasonlóképpen, ha égettort ké-

szítenek,⁶⁶ tűz segítségével kivonják az egész szubsztanciát vagy lényegét, és a bor ereje fölszáll a magasba; ami különválik tőle, ott marad az alján, se íze, se illata, hanem csak jellegtelen víz. Hasonlóképpen kivonnak és kiválasztanak minden erőt és hatalmat a fahéjból és a szerecsendióból, ha tinktúrát vagy olajat készítenek belőlük; akkor is a legjava felszáll a magasba, és ami odalent marad, annak se illata, se íze, mintha korhadtt fadarabka volna. Hasonlóképpen cselekszik majd Isten ítéletnapkor a végítélet által; ezzel majd, mint valami tűzzel, szétválasztja, elkülöníti és elhatárolja az igazakat az istentelenektől. A keresztények és igazak felszállnak az égbe, és ott örökké élnek majd; az istentelenek és kárhozottak pedig cefremaradék és kifőtt törköly gyanánt maradnak a pokolban, és ott maradnak örökké kárhozottakként a halálban.

1150. Minden helyreáll és megújhódik a túlvilágon⁶⁷

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 567–568 (1150. sz.); A 504; *Asztali beszélgetések* 159–160. (Márton László ford.)

Amikor Luther doktort megkérdezték, vajon a túlvilágon és a mennyországban lesznek-e kutyák és egyéb állatok, ő így felelt:

– Hogyne, persze, hiszen a föld sem lesz üres, meddő pusztaság, minekutána Szent Péter az ítélet napját mindenek helyreállítása napjának nevezi, amikor az ég és a föld megváltozik (ApCsel 15,16), vagy ahogy máshol egyértelműbben mondja: Isten új földet és új eget teremt (2Pt 3,13), így tehát új ebcskét és kutysuskát is fog teremteni, akiknek a bőre aranyból lesz, és a szőrük vagy csimbókjuk csupa drágakő. És akkor egyik állat sem falja fel a másikat; a kígyók, varangyok és más hasonló mérges állatok pedig, melyek az eredendő bűn miatt ezen a világon mérgezőek és ártalmasak, amott nemcsak ártalmatlanok, hanem kedvesek, bájosak és kellemesek is lesznek, úgyhogy játszadozni fogunk velük (Ézs 11,8).

De hát mi az oka annak, hogy nem hisszük Isten szavát, holott minden olyan dolog, amiről a Szentírás beszél, megtörtént és beteljesült, kivéve ezt a szövegrészt a holtak feltámadásáról? Az eredendő bűn miatt van így, az ennek az okozója. Ítéletnapkor az istentelenek és kárhozottak a föld alatt lesznek, és valamelyest látni fogják a kiválasztottak és üdvözültek nagy örömét és dicsőségét, ettől pedig még keservesebben gyötrődnek és kínlódnak majd.

Ha Urunk Istenünk már ezt a mulandó, időleges országot is, vagyis az eget és a földet és mindazt, ami benne foglaltatik, ilyen szépre teremtette, mennyivel

⁶⁶ Vö. MaMúL 9: 12–13.

⁶⁷ Lásd alább 1154. sz.

szebbnek alkothatja majd azt az el nem enyésző örök országot! Habár az eredendő bűn miatt azt érdemeltük, hogy ártson az embernek úgyszólván minden állat, úgymint farkas, medve, kígyók, gyíkok⁶⁸ stb., de az irgalmas szívű Isten ezt a terhet és büntetést odáig enyhítette, hogy nagyobb számban él olyan állat, amely hasznunkra van és szolgál bennünket, mint amelyik árt nekünk. Így tehát több a juh és a bérány, mint a farkas; több a rák, mint a skorpió; több a hal, mint a kígyó; több a búza és a rozs, mint a gaz és a gyom; több a gyógyfű, mint a csalán; több az ökör, mint az oroszlán; több a tehén, mint a medve; több a nyúl, mint a róka; több a tyúk, a kacska és a liba, mint a keselyű, a holló és más kártékony madár.

1150. Még itt, ebben a világban is több a jó, mint a rossz⁶⁹

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 567–568 (1150. sz.); A 504b; *Asztali beszélgetések* 160. (Márton László ford.)

– Aki meghányja-veti szorgosan, sokkal több hasznos állatot számlálhat elő, mint amennyi károsat, sokkal több jótéteményt és hasznot lelhet minden teremtményben, mint amennyi kárt. Senki sem foghatja meg igazán érzékeivel és gondolataival, milyen hatalmas adományok a négy elemek, és mennyi hasznot hajtanak nekünk. A föld hordoz a hátán fákat, erdőket, barmokat, érceket, folyóvizeket, gabonát, gyümölcsöt, olajat, gyapjút stb., és ki tudná felsorolni, még mi mindent. Hasonlóképpen a tűz, amelynél melegszünk és főzünk stb. A víz hordoz mindenféle halakat stb., a levegő pedig sokféle madarakat; nélküle még egy miatyánknyi kis ideig sem élhetnék.

1154. Isten a maga irgalmasságát rajtunk, bűnösökön az ő jótéteményeivel dicsőíti meg⁷⁰

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 569–571 (1154. sz.); A 45b; *Aranymondások* 1: 68–69. (Masznyik Endre ford.)

– Bárha az eredendő bűn miatt megérdemeltük volna, hogy sokkal vesztebb vadállatok martaléka legyünk, mint amilyenek az oroszlánok, farkasok, medvék, kígyók, krokodilok stb., a mi kegyelmes Istenünk mégis úgy enyhített jól megérdemelt büntetésünkön, hogy több hasznos, mint káros állatot teremtett. Avagy nem több-e a bérány, mint a farkas, nem több-e a rák, mint a skorpió, nem

⁶⁸ Luther állattani ismereteibe tanulságos bepillantást nyújt LVM 7: 341–342 (556. sz.).

⁶⁹ Lásd alább 1154. sz.

⁷⁰ Lásd fenn 1150. sz.

több-e a hal, mint a kígyó, nem több-e az ökör, mint az oroszlán, nem több-e a tehén, mint a medve, nem több-e a nyúl, mint a róka, nem több-e a kacsa, liba és tyúk, mint a héja vagy a holló? És aki e részben gondos egybevetést tenne, úgy találná, hogy jóval több a hasznos, mint a káros állatok száma e világon, és hogy az összes teremtményekben több jó, mint rossz, több haszon, mint kár található. Senki sem foghatja fel, mely nagy jótéteményben részesített Isten a négy elem által; teszem: a föld fákat terem, ad tűzre valót, mindenféle állatot, ércet, folyót, forrást, mindenféle gabonát, zöldséget, valamint gyapjút. És ki tudná mindazt elősorolni, ami jót mi a földből nyerünk? Azután ott a tűz, amely melegít, üdíti és élteni az embert, amelynél főzünk stb.

Máskor meg arról beszélt Martinus Luther doktor: mely gazdag a teremtő Isten, és hogy hogyan táplálja ő az egész világot mindenható erejével; hanem nehéz egy hitcikk, hinni az Atyaistenben, mennynek és földnek mindenható teremtőjében.

– Mégis igaz, hogy Isten számunkra mindent bőséggel teremtett; mert az összes tengerek és vizek a mi ivókútjaink; az összes erdők és fák a mi vadászterületünk; a föld teli arannyal és ezüsttel, rézzel, vassal és más fémekkel. Terem számunkra mindenféle gabonát, az a mi éléskamaránk és kenyereskosarunk; mert minden miérettünk, emberekért teremtetett.

1160. Erasmus nem becsüli Isten alkotásait és teremtményeit

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 573–574 (1160. sz.); A 413b. (Márton László ford.)

– Mi most – mondta Martinus doktor – az eljövendő élet hajnalpírjában élünk, mert lassacskán visszanyerjük a teremtmények igaz ismeretét, melyet elvesztettünk Ádám bűnbeesése miatt. Mi most a teremtményeket igazabb módon szemléljük, mint valaha is a pápai uralom alatt. Erasmus pedig mit sem törődik ezzel; vajmi kevésbé érdeklő, miképpen formálódik, fejlődik és válik teljessé a magzat az anyaméhben; a házasság intézményét sem becsüli, akármilyen szép is az. Mi viszont Isten kegyelméből már egy kis virágban is felismerjük az ő nagyszerű alkotását és csodáját, ha végiggondoljuk, Isten mennyire mindenható és jóságos; ezért magasztaljuk és dicsérvük őt, és hálát adunk neki. Teremtményeiben felismerjük szavának hatalmát, és hogy milyen nagy erő van az igében. Ő szólt, ő megmondta, és megtett. Megvan az még az őszibarack magjában is, melynek csonthéja igen kemény, mégis kellő időben szét kell nyílnia attól az igen lágy magtól, mely benne van. Erasmus erre szépen fittyet hány, és nem törődik vele. Úgy bámul a teremtményekre, mint borjú az új kapura.

1162. Miért lakunk házakban?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 574–575 (1162. sz.); A 62; *Asztali beszélgetések* 30. (Márton László ford.)

– Az ég alá vagyunk teremtvé; az pedig, hogy házakban lakunk, Ádám bűnbeesésének és az ember bűnös voltának következménye. Ahogyan a beteg embert is patikából hozott orvosságos tégelyek veszik körül, és flastromra van szüksége, ugyanúgy nekünk is szükségünk van kamrára, szobára, házra, ruházatra, ételre és italra, ágyra és derékaljra. Ádám bűnbeesése előtt olyanok lettünk volna, mint azok a kis legények, akik csupaszon és pucéran szaladgálnak; akkor nem kellene ács, kőműves, szabó, sem pedig varga nekünk, és elvolnánk házak nélkül.

1167. [A törvény hatása]

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 576–577 (1167. sz.); A 171; VIRÁG 43. (Virág Jenő ford.)

– A törvénynek egyetlen részecskéje sem vezet megigazulásra. Aki a törvényt helyesen megérti, azt kétségbeesésbe viszi, aki helytelenül értelmezi, azt kép-mutatóvá teszi. A helytelenül értelmezett evangélium elbizakodottá, helyesen értelmezve viszont istenfélővé és boldoggá teszi az embert. Tehát a törvény a parancsolatok áthágása miatt adatott (Gal 3,19), hogy az emberek vágyakozzanak Krisztus után. Csak külsőleg van hatása, mint más polgári törvénynek.

1172. Isten és az ördög büntetése különböző⁷¹

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 579–580 (1172. sz.); A 47; *Asztali beszélgetések* 22–23. (Márton László ford.)

– Isten mérték szerint büntet, nem pedig dühében vagy haragjában. Úgy fenyít, ahogy az apa a fiát; azért sebez, hogy gyógyítson. Egyszóval, mindent megtesz a mi javunk és javulásunk, életünk és üdvösségünk végett, hogy megranuljunk félni őt, felismerjük jóságát és hűségét, benne bízunk, és hozzá kiáltunk minden bajunkban. Ahogy a jóra való gyermek is, ha az apja megfenyíti, a javulás útjára lép, és jobban féli, jobban is szereti az apját, mint azelőtt, mert tudja, hogy az apa jót akar neki.

Az ördög pedig, ha Isten használatba veszi, szomorít, rémít, sebez; nem úgy büntet, ahogy az apa bánik a gyermekével, hanem, ahogy a hóhér az útonállóval, attól a szándéktól hajtva, hogy akit ő megkísért, azt kétségbeesésbe kergesse,

⁷¹ Lásd fenn 723. sz.

nagy kínok közt meggyilkolja, és örökös romlásba döntse; bevisz a pokolba, és ki nem hoz onnét; minden tettének egyetlen célja van: csak a halál, csak a halál.

1179. Isten kegyelmének és kegyvesztésének jelei

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 584–585 (1179. sz.); A 50b. (Márton László ford.)

– Ha Isten ránk szól, vagyis haragszik, dühöng, büntet, ellenséget szabadít ránk, nyakunkra küld pestist, éhínséget, fegyvert és egyéb csapásokat, az biztos jele annak, hogy jót akar nekünk, és kegyes hozzánk. Ha viszont így szól: „Nem büntetlek többé, hanem hallgatok; leveszem rólad az én haragomat, és hagyom, hogy járj a saját fejecskéd után, és csinálj, amit akarsz”, az annak jele, hogy elfordult tőlünk. De a világ és az értelmünk ezt kiforgatja, és az ellenkezőjét hiszi igaznak, vagyis, hogy Isten azokat szereti, akikkel jót tesz, és azoknak ellensége, akiket büntet.

1182. Isten az élők Istene

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 586 (1182. sz.); A 50b; *Asztali beszélgetések* 23. (Márton László ford.)

– Isten nem a holtak, hanem az élők Istene, és ezt könnyű belátni. Mert ha Isten a holtak Istene volna, akkor senkinek sem volna Istene; és akkor mi szükség volna rá, hogy annyi sok prédikálásra késztesse és annyi sok csodát vitessen végbe? Akkor mintha csak disznóknak és tehéneknek prédikáltatott volna, műveltetett volna csodákat stb., nekik tényleg nincs feltámadás.

1183. A nyelv a beszéd eszköze

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 586–587 (1183. sz.); A 579b; *Asztali beszélgetések* 202–203. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor így beszélt Isten csodálatos alkotásáról és művéről, az emberi nyelvről, mely szép tisztán, különböző hangokkal és érthetően formálja meg a szavakat:

– Különböző nemzeteknek és országoknak különböző és sokféle nyelveik vannak, és mindegyiknek megvan a maga jellegzetessége. A görögök az ő rho (R) betűjüket a gégejükben ejtik H-val, úgyhogy Démosthenésnek, a legnagyobb görög nyelvű szónoknak igencsak nehéz és keserves volt, hogy a rhót a gégejében krakogás nélkül képezze, de végül a gyakorlás úrrá lett a természet fölött, és

Démostenész szép tisztán ki tudta ejteni ezt a hangot is. Mert az agyvelőben túltengő sok nedvesség megbéklyózza a nyelvet, amint a részegeskedőknél is láthatjuk, valamint az egyszeri nagy berúgás is béklyót köt a nyelvre. Ilyen származott adott Isten az ő teremtményének, az embernek.

Egyetlen nyelvben sincs annyi lepelbe burkolt, átvitt értelmű kifejezés, mint a héberben. Szent Péter leveleiben⁷² jóformán egyetlen közvetlen értelmű, egyszerű szó sincs. Mózes és Dávid egyszerűen és egyértelműen szóltak, Salamon annál kevésbé. A görögöknek sok sajátos, elkülönített értelmű szavuk van. Az egyenes és érthető beszéd különleges adománya Istennek; az átvitt értelmű, lepelbe burkolt beszéd ritkán használandó, akkor pedig legyen szép és kellemes.

Amikor a Bibliát németre fordítottuk – mondta Luther doktor –, segítőtársaimat a következő szabályok betartására kértem: először is, a Szentírás isteni cselekedeteiről és dolgokról beszél. Másodszor: ha egy mondás vagy fordulat megegyezik az Újtestamentum valamelyik helyével, annak német szövegét vegyék át.⁷³ Harmadszor: ügyeljenek a grammatikára.

1193. Az eredendő bűnről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 592–593 (1193. sz.); A 148. (Márton László ford.)

– Erasmusnak azok az elgondolásai a legeslegnagyobb és legveszélyesebb kísértések, melyek szerint Isten igazságtalan, ha az igazaknak rosszul megy a soruk. Mert ha Isten igazságos volna, gondolja ő, és igazságosan uralkodna itt a földön, akkor mindenkinek azt adná, amit érdemel, és akkor az igazaknak nem lenne rossz, sem a gonoszoknak jó a sorsuk. Ez pedig teljességgel epikureus⁷⁴ és istentelen téveszme és vélekedés, mely onnét ered, hogy ezek azt hiszik, az emberi természet nincs igencsak elvetemülve és elromolva. Nem látják, hogy megismerő képességünk, eszünk, értelmünk, akaratumk, erőink kívül és belül, testben és lélekben teljességgel gonosszá váltak és megromlottak az eredendő bűn következtében; ezért úgy vélekednek, Isten olyan ember, amilyenek ők, és amilyenek rémlik az ő varázslattól káprázó szemükben. Kék szemüveg van az orrukon, azon keresztül Istent is kéknek látják, úgyhogy el sem tudják képzelni más milyennek. Ők tudniillik nem veszik észre, milyen nagy balszerencsét és bajt

⁷² A görög nyelvű szövegben előforduló hebraizmusokról van szó. – *A ford.*

⁷³ Luther az Újtestamentum fordításával már korábban, 1522-ben elkészült. – *A ford.*

⁷⁴ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

hozott ránk az eredendő bűn, és mily nagyon megrontotta ítélőerőnket, megismerő képességünket, eszünket és érzékeinket. Az ész azt hiszi, hogy csak annyi az eredendő bűn, hogy az embert gonosz bujaság és tisztességtelen vágyakozás fogja el a női nem iránt. Ezért mondja az összes írástudó és skolasztikus teológus, hogy a testi kék és vágyakozás adja ki az eredendő bűnt; viszont a hitetlenségről, a szív felfuvalkodottságáról, az Istennel szembeni megvetésről, gyűlöletről, káromlásról, az ellene való zúgólódásról balsors közepette nem tudnak, nem is értenek belőle semmit, és mindezt nem is tartják bűnnek.

1196. Hogyan kell a gonosz szellemnek ellenállni, ha bűneinkkel ríogatja lelkiismeretünket?

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 593–595 (1196. sz.); A 282b; *Asztali beszélgetések* 73–74. (Márton László ford.)

– Ha az irigy, mérgező szellem, a mi ellenségünk, az ártó szándékú Sátán megkísért és gyötör bennünket, ahogy szokása, hivatkozva életünkre, rossz cselekedeteinkre és bűneinkre, és azt sugallja nekünk, hogy ezek miatt az ő birodalmába tartozunk, és az ő szolgálóiként és foglyaiként örökre kárhozottak vagyunk, és ily módon próbál kétségbe ejteni minket, akkor szálljunk vele szembe, és így feleljünk neki: „Hogy merészelsz, te káromló szellem, ilyesmivel ámítani? Nem tudod-e, hogy Krisztus, az én Uram, aki a fejedre tiport, megtiltotta nekem, hogy higgyek a szavadnak, még ha igazat mondanál is, amikor így keresztelt és nevezett el téged: embergyilkos, hazug és hazugság atyja (Jn 8,44). Nem is hiszem el neked, hogy bűnöm miatt a foglyod vagyok, és kárhozott emberként örök halálra és pokoli kínra és gyötrelmekre ítélhetsz éppen te, akit Krisztus, az én Uram és Megváltóm legyőzött, elítélt, és örök láncokkal és kötelékekkel a pokol sötétjére taszítván, ott marasztalt, úgyhogy minden segédeiddel oda vagy zárva az utolsó ítélet nagy napjáig, amikor végezetül minden istentelennel együtt a poklok mélységeinek legmélyére hajítottatol. Továbbá: miféle joggal merészelsz ilyen erőt és hatalmat gyakorolni rajtam, holott nem te adtál nekem életet, asszonyt és gyermeket, sőt a legcsekélyebb jót sem tőled kaptam, nem is vagy az én uram, még kevésbé testem és lelkem teremője? Azt a testrészem sem te csináltad, amellyel vétkeztem. Miképp lehetsz hát olyan pimasz és vakmerő, te gonosz, hamis szellem, hogy arra vetemednél, hogy mindazon, ami vagyok és amim van, teljhatalommal uralkodj, mintha te volnál Isten?”

Azt is dörgöld az orra alá, ha gyötörni próbál az imént mondott ijesztgetéssel, hogy neked olyan Istened és Urad van, aki azt mondja: „Én a holtak Istene vagyok, azaz a szomorú, nyomorú bűnösöké, de azért, hogy élővé, vidámmá és igazzá

tegyem őket, amint írva áll: ölkök és életre támasztok, pokolba viszek és kihozok onnét” (5Móz 32,39; 1Sám 2,6): Őt tiszteltem az én Istenemnek, hozzá fohászok minden nyomorúságban, őt magasztalom és dicsérem minden kegyért és jótéteményért. Isten vagy te is, de az élőké, vagyis az elbizakodottaké, vakmerőké, akik nem érzik bűnüket és a kárhozatot, vagyis, hogy megölköd őket. Ezt az istent nem akarom és nem fogadom el, ezért hát kotródj innét, gyalázat szelleme!

1198. Csak a nyomorultak dicsérik Istent

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 595 (1198. sz.). (Márton László ford.)

– Az egész világ káromolja Istent, csak a nyomorultak tisztelik és szolgálják, amint írva áll: „A szegények és nyomorultak dicsérik az Urat.” (Zof 3,12) Ha a hatalmasok és bölcsek tennének így, akkor nem Istennek adnák meg a tiszteletet, hanem önmaguknak.

1202. Az ördög bőkezűsége

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 597 (1202. sz.); A 305. (Márton László ford.)

– Az ördög a mennybe juttat a bűn előtt, majd a bűn után csüggedt lelkiismerethez és kétségbeeséshez juttat; Krisztus pedig éppen az ellenkezőjét teszi, ő a bűn után juttat a mennybe, és megadja a derűs lelkiismeretet.

1203. [Augsburgi útja után]⁷⁵

1535. július 30.

WA.TR 1: 597–598 (1203. sz.); VIRÁG 113, 118. (Virág Jenő ford.)

Amikor elment Augsburgba Caietanushoz,⁷⁶ és nem akarta ott tétéleit visszavonni, minden emberi védelem elhagyta: a császár, a pápa, a bíboros pápai követ, Frigyes szász választófejedelem, a szerzetesrend, sőt még legmeghittebb barátja, Staupitz is. Frigyes választófejedelem nem jó szemmel nézte Augsburgból való távozását, bár nem is beszélte rá, hogy odautazzék. Ebben az elhagyatottságban kissé felzaklatva azon töprengett, hogy hová is mehetne. Németországban nem volt reménység. Franciaországban hasonlóképpen nem lehetett biztos a tartóz-

⁷⁵ Vö. alább 10. fejezet, 5375c. sz.

⁷⁶ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 181–182; LVM 1. köt.

kodás a pápa fenyegetései miatt. Akkoriban a legnagyobb szorongatottságban volt. Így tehát visszatért Szászországba.⁷⁷

Augsburgból elutazva első nap Monheimig ért el egy keményen ügető gebén, nadrágja sem volt, csak gatyája, se kés, se vért, se sarkantyú, mégis így jutott el Wittenbergig. Mikor hazaért, éppen ott tartózkodott Karl von Miltitz, nemes a pápai udvarból.⁷⁸ A pápa 70 brevét adott neki a fejedelmekhez és a püspökökhöz címezve, hogy a fogoly Luthert hozzá Rómába küldjék. Frigyes herceg attól félve, hogy a pápa tekintélyével kényszerítik őt Luthert elfogni, azt javasolta neki, hogy másfelé vegye útját, ahol biztonságban elrejtőzhet.

Kénytelen volt engedelmessé válni a fejedelemnek. A búcsúlakománál együtt ült a szerzetesekkel még teljes bizonytalanságban afelől, hogy hová is kellene mennie. Vacsora közben levél jött Spalatintól,⁷⁹ melyben ezt közölte: a fejedelem csodálkozik, hogy még nem távozott el. Tehát sürgősen el kell utaznia etc. Ez a hír igen megrendítette, mivel azt hitte, hogy már mindenki elhagyta. Közben új reménység ébredt benne, és azt mondta: „Ha atyám és anyám elhagynának is, az Úr magához vesz engem.” (Zsolt 27,10) Nem sokkal később egy másik levél jött még ugyanazon étkezés alatt, melyben Spalatin azt közölte, hogy ha még nem indult volna el, maradjon. Miltitz ugyanis tárgyalt a fejedelemmel, s az ügyet egy megbeszéléssel vagy vitával el lehet intézni. A fejedelem meghallgatva a méltányos álláspontot, visszatartotta a doktort, aki a mai napig, azaz 1535. július 30-ig Wittenbergben maradt.

1204. Thomas Münzerről és az ő rajongásáról⁸⁰

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 598–601 (1204. sz.); A 402; *Asztali beszélgetések* 104–106. (Márton László ford.)

– Münzer⁸¹ azt állította – mondta Martinus doktor –, hogy a szájjal kiejtett szó és prédikáció semmit nem ér; a Szentléleknek kellene megszólalnia, és az kellene, hogy meglegyen az emberben. Eszerint senki sem lehetne keresztény,

⁷⁷ Azaz Wittenbergbe.

⁷⁸ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 184; LVM I. köt.

⁷⁹ Ekkor a választófejedelem titkára.

⁸⁰ Vö. alább 5. fejezet, 2837. sz.

⁸¹ Luther és Münzer már 1523-ban összekülönböznek. Luther legfőbb kifogása, hogy Münzer „rajongó”, vagyis az Istennel való közvetlen kapcsolat feltétlen szükségességét hirdeti, míg Luther számára mindig a Szentírás tekintélye volt elsődleges. Münzer viszont kevesellte Luthernek a hit általi megigazulásról szóló tanát, és úgy tartotta, hogy Lutherből hiányzik az igaz hit szilárdsága és keménysége. A szövegből kiderül, hogy Luther a parasztháborút a „rajongás” következményének és nem túl jelentős mozzanatának tekintette.

amíg Urunk Istenünk maga nem szólott hozzá; és hogy ő szarik arra az Istenre, aki őt nem szólítja meg. Ezzel mutatja meg a Sátán, hogy az igének milyen ádáz ellensége.

Továbbá Münzer felállította a kereszténység különböző grádicsait vagy fokozatait.⁸² Az elsőt úgy nevezi, hogy *durvátlanítás*, amikor az ember megszabadul a legdurvább bűnöktől, úgymint zabálás, részegeskedés, kurválkodás; a következő az *igyekvés*, amikor az ember egy másmilyen létezésen gondolkodik, és igyekszik megjavulni; a harmadik az *elcsodálkozás*, azaz spekulációk és elmélkedések a bűnről és a kegyelemről; a negyedik a *hosszanidőzés*, így nevezte a törvénytől való retteget, amikor az ember ellensége lesz önmagának, és szenved a büntől; az ötödik és utolsó fokozatot pedig úgy nevezi, hogy *suspensio gratiae* (a kegyelem felfüggesztése), azaz mélységes Istenre hagyatkozottság vagy mélységes hitelenség és legmesszebb menő kétségbeesés, amelyben Júdás leledzett. Ez az Istenre hagyatkozottság azt jelenti, hogy az ember Istenre bízva, megadja-neki az istenhitet. Ezen a fokozaton állnak Münzer szerint azok, akik meghallották Isten szavát.

Ez a tanítás a szentség hírében áll, és ezáltal csorbítja a szóbeli prédikáció tekintélyét és dicsőségét. Magasztalja a kinyilatkoztatást és a titkos sugalmazást; kárhóztatja és ostorozza az elveszendő pogányokat, vagyis azokat, akik Münzer tanítását nem magasztalták és nem voltak hajlandók elfogadni, és az Ótestamentum példáit hozza fel bizonyásgul; mígnem Münzer összecsődített egy óriási nagy seregre való parasztot és ostoba szegényembert, akikkel a fejedelmeket akarta megtámadni és eltörölni. Ezáltal mintegy hatezer embert siratnivaló módon megfosztatott életétől, becsületétől és javaitól, mert ennyit öltek meg.⁸³

Azt írta rólam: „Majd őt is megfogom, és az ő éles nyelvecskéje nem fog rajta segíteni!” Egyszer meg azt írta nekem és Philippus Melanchthonnak: „Tetszik nekem, hogy ti ott, Wittenbergben úgy nekimentek a pápának, de a kurválkodós házasságotok, az egyáltalán nem tetszik!” A házasságról azt tanítja, hogy egyetlen férfi sem hálhat a feleségével, amíg isteni kinyilatkoztatás és sugallat bizonyossá nem teszi, hogy az asszonnyal szent fiút vagy lányt fog nemzeni; akik ezt figyelmen kívül hagyják, saját feleségükkel válnak házasságtörővé.

⁸² Durvátlanítás: *Entgröbung*, igyekvés: *Studierung*, elcsodálkozás: *Verwunderung*, hosszanidőzés: *Langweiligkeit*, hagyatkozottság: *Gelassenheit*: Thomas Münzernek a középkori német misztikából eredő terminusai.

⁸³ Hatezer embert: ennyi paraszt esett el 1525. május 1-jén a frankenhauseni csatában. Vö. LVM 7: 418–419 (900. sz.). – *A ford.*

1206. [Luther vakon vágott az ügybe]*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 601 (1206. sz.); VIRÁG 175. (Virág Jenő ford.)

– Az evangélium ügyéért való munkámba Isten észrevétlenül sodort bele. Ha előre láttam volna, amit már megtapasztaltam, soha sem tudott volna engem erre rávenni. De Isten bölcsőbb, mint az ember. Egyszerűen eltakarta a szememet, ahogy a lónak tesszük, hogy egyenesen vágathassunk vele. Amikor tehát először belekezdtem, így szóltam őszintén Istenhez, az én Uramhoz nagy komolysággal és tiszta szívemből a szobámban: Ha velem akarja elkezdni a játékot, akkor egyedül ő maga cselekedjék, és engem óvjon meg attól, hogy belekeverjem önmagamat, azaz a bölcsességemet etc. Ezt az imát hatalmasan meghallgatta. Ő adja kegyelmét továbbra is.

1208. Az elrendeltetésről szóló szöveghelyek haszna*1530-as évek eleje*

WA.TR 1: 602 (1208. sz.); A 328b. (Márton László ford.)

– Azoknak az elrendeltetésről szóló szöveghelyeknek,⁸⁴ amelyek azt a látszatot keltik, mintha megrémítenének minket, csakis arra kell vezetniük és szolgálniuk, hogy rámutassanak gyengeségünkre és tehetetlenségünkre, és ezáltal imádságra intsenek. Ha így teszünk, üdvösségre vagyunk rendelve.

Ha pedig valaki így érvel és ezt mondja: „Aki üdvösségre van rendelve, az tetszik Istennek; Dávid erre van rendelve, így tehát nem is követett el jogtalanságot és bűnt”, akkor ez a válasz: nem az elrendeltetés szerint kell ítélnünk, hanem Isten kinyilatkoztatott szava szerint, amely megtiltja a gonosztetteket. Mert egy istenfélő, igaz keresztény nem henyél, hiszen a jócselekedet istenhívő szívünk megannyi tanújele és gyümölcse, és az újjászületett embernek feladata és kötelessége, hogy azt tegye, amit Isten parancsolt.

1210. Isten és az ördög titkársága*1530-as évek eleje*WA.TR 1: 602–603 (1210. sz.); A 33b; *Asztali beszélgetések* 18. (Márton László ford.)

– Urunk Istenünknek és az ördögnek más-másféle titkársága van, és a kettő nem-hogy nem egyezik, hanem éppen ellentétes. Urunk Istenünk titkársága először

⁸⁴ A kéziratos változatban Luther Jn 6,44-et hozza példának. – *A ford.*

megrémít, aztán bátorít és megvigasztal. Teszi ezt azért, hogy a test, vagyis az óember halálának adassék, és a lélek, vagyis az új ember élhessen.

Így tehát a jóságos angyalok előbb megrémítenek, majd pedig megvigasztalják azokat, akik rémületbe estek, mint például Lukács első fejezetében, ahol Mária megjegyzi az angyal láttán, ő pedig vigasztalja, mondván: „Ne félj, Mária” stb. (Lk 1,30) Ugyanő a második fejezetben így szól a pásztorokhoz, akik igencsak megrémültek: „Ne féljetek, mert íme, nagy örömet hirdetek nektek.” (Lk 2,10)

Az ördög visszajára fordítva csinálja, Isten bosszúságára, vele mindenben ellenkezően: az embereket előbb magabiztossá és vakmerővé teszi, úgyhogy tétovázás, ijedség és félelem nélkül elkövetnek jogtalanságot és bűnt; és nemcsak megátalkodnak a bűnben, hanem örömeiket és kedvüket is lelik benne, és azt hiszik, jól végezték dolgukat.

Végül aztán, ha bajok lesznek, vagy jön a kaszás csontváz, akkor aztán mértéken felül szomorítja és riogatja az embert; úgy felszítja a szenvedést, hogy az ember vagy belehal az irtózatossá gyötrelmébe, vagy a rossz lelkiismerettől úzve öngyilkos lesz végül, és meg van fosztva minden vigasztól, és kétségbe vonja Isten kegyelmét.

1214. Hasonlat a törvényről

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 604–605 (1214. sz.); A 178b; *Asztali beszélgetések* 58. (Márton László ford.)

– A törvény valóságos labirintus; az pedig olyan épület volt, hogy sok zezzugos járatból állt, melyek az ajtók révén hol itt, hol ott egymásba nyíltak, és úgy volt nagy ügyességgel tervezve és felépítve, hogy aki bekerült, az eltévedt, és többé nem tudott kijönni. A törvény igazságossága pedig egy igazi Minótauros; az pedig olyan állat volt, hogy félig ember, félig ökör, vagyis szintiszta koholmány, amely nem az üdvösség felé vezet, hanem a pokolba rángat és vonszol.

1219. Az allegóriák leírása

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 606–607 (1219. sz.); A 508b; *Asztali beszélgetések* 163. (Márton László ford.)

– Az allegóriák vagy jelképes értelmezések – mondta Luther doktor –, ha a hitre irányulnak, és ritkán használatosak, akkor jók és dicséretre méltók; ha viszont az életre és a mindennapos dolgokra vonatkoznak, akkor veszélyesek, és én ellenük vagyok. Mert ha túl sokat gyártanak belőlük, akkor kiforgatják és megrontják a hitről szóló tanítást. Röviden, az allegóriák vagy jelképes ér-

telmezések ringyók: csinosan fel vannak cicomázva, de nem állják a sarat, nem bizonyítanak semmit; nem tisztességes asszonyok. Ne használjuk egykönnyen őket, legfeljebb akkor, ha előbb a dolog fő része kellőképpen alá van támasztva erős argumentumokkal és érvekkel. Amint láthatjuk, ahogyan Szent Pál teszi a galatákkal, lásd a hozzájuk írt levél 4. fejezetét. A *corpus*, a test a dialektika; az allegória pedig retorika.

Mármost a retorika, mely szófordulataival a dolgokat szép sorjában és bőbeszédűen ékesíti és cifrázza, semmit sem ér a dialektika nélkül, mely a dolgot rövidebbre fogja. Ha retorikával élünk, és sok szót csépelünk úgy, hogy nincs alapjuk, és semmi sincs mögöttük, akkor az csak egy felékesített bábu, egy faragott és festett bálvány.

1220. Szent György lovagról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 607 (1220. sz.); A 509; *Asztali beszélgetések* 163–164. (Márton László ford.)

– Szent György legendájának van egy szép jelképes értelmezése a világi uralomra és a rendtartásra. A szűz jelenti a rendtartást; a sárkány, vagyis az ördög megkísérti és üldözi, és fel akarja falni.⁸⁵ Egyszer éhínséggel és drágasággal gyötri, máskor pestissel, megint máskor háború van; feni rá a fogát és pusztítja, mígnem jön egy igaz lelkű nagyúr, egy fejedelem vagy a császár, aki segít rajta, megmenti és restituálja, vagyis régi rendes állapotába visszahelyezi.

1222. Jó és gonosz angyalokról

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 608–609 (1222. sz.); A 277; *Asztali beszélgetések* 71. (Márton László ford.)

– Az égbolton túl semmi sincs – mondta Martinus doktor –, de az angyalok közel vannak hozzánk és a teremtményekhez, akiket Isten parancsára őriznek és vigyáznak, nehogy az ördög meggyötörje vagy megölje őket; ugyanakkor látják Isten arcát, és ott állnak előtte. Így tehát ha az ördög ártani akar nekünk, a kedves szent angyal ellene szegül, és elhárítja, mert az angyalnak hosszú a keze: még ha Isten színe előtt vagy a nap közelében van is, akkor is a mi ügyeinkben, amelyek ránk vannak mérve, ott lehet szorosán a közelünkben.

Az ördögök is ott ólálkodnak a közelünkben, és minden pillanatban, szüntelenül és nagy ravaszul az életünkre, az üdvösségünkre és a boldogságunkra

⁸⁵ *Legenda aurea* 102–105.

törnek, de a kedves angyalok őrizete megoltalmaz minket az ördögöktől, úgy-hogy nem tehetik meg azt, amit nagyon is szeretnének. Sok az ördög az erdőkben, vizekben, pusztaságokban és a mocsaras, ingoványos helyeken,⁸⁶ úgyhogy az arra járókat könnyen bajba sodorhatják. Akadnak ördögök a fekete, sűrű fellegekben is: ők támasztanak zivatart, jégesőt, villámlást, mennydörgést; ők mérgezik meg a levegőt és a mezőket stb. Ha ilyesmi⁸⁷ történik, a filozófusok és az orvosok azt mondják, ez a természettől való, vagy a csillagokat okolják érte, és nem tudom, még milyen okokat tulajdonítanak az ilyen szerencsétlenségeknek és csapásoknak.

1230. Más kérdés

1530-as évek eleje

WA.TR 1: 611–612 (1230. sz.); A 29; *Aranymondások* 1: 43–44. (Masznyik Endre ford.)

Mikor valaki azt kérdezte: „Miért tesz az Isten sok olyat, aminek okát adni, amit megérteni nem lehet?” – Ő – felelte erre Martinus doktor –, nem nagy baj az, ha mi mindazt, amit Isten tesz, nem tudjuk, sem meg nem értjük; hiszen nem is akarja ő, hogy mi tudjuk az ő szándékait. Amint Péternek mondta: „Amit én teszek, te azt nem tudod, de később (ti. ama boldog napon) majd megtudod.” (Jn 13,36) Akkor majd megértjük szépen, tisztára, hogy a jó Isten mily híven és kegyesen bánt velünk, bárha csapás, szomorúság és ínség sújtott is le reánk. Addig bizton reméljük, hogy ő sem testünket, sem lelkünket veszni nem engedi, hanem úgy bánik velünk, hogy minden, jó vagy rossz, egyaránt javunkra szolgáljon.

Mi, bolondok annak sem tudjuk alapos okát adni, hogyan keletkezik szájunkban a beszéd, hogy hogyan van az, hogy egy embernek hangját annyi ezren világosan hallják, és hogy mi szemünkkel messziről is különféle színeket látunk, és hogy ami szemünk előtt vagyon, azt mind világosan meg tudjuk különböztetni; hasonlóképp, hogy kenyér, étel és ital, miket naponként élvezünk, testünkben rövid idő alatt hogyan válnak át hússá és vérré.

Hát ha a mindennapi apró-cseprő dolgoknak sem tudjuk alapos okát adni, hogyan merészkedhetünk botorul fel-fel a felhők fölé röpködni, az isteni felség

⁸⁶ Ehhez a néphithez lásd: alább 7. fejezet, 4513. sz. és 10. fejezet, 5375e. sz.; WA.TR 6562. sz.; BoA 8: 6562. sz.; LVM 7: 481 (4191. sz.).

⁸⁷ Luther az embereket és háziállatokat pusztító járványokra utal; ezek okát a levegőben terjedő és a legelők fűvére kicsapódó, mérgező párákban keresték. Vö. LVM 5: 542. – *A ford.*

lényege és akarata felett okoskodni, holott mindez bizony magas, megfoghatatlan a mi vak és dőre elménk előtt.

Szent Hilariusnak van egy talpraesett mondása: „Megnyugszunk abban, mondja, hogy nem tudjuk, hányadán állunk a mi testünkkel, és mégis az istenséget akarnánk kifirtatni.”⁸⁸ De biz ebből semmi sem lesz; mint a hegyászok, lezuhanunk, s kitörjük nyakunkat. Azért őszinte tanácsom: hallgassuk, amit Isten igéje mond nekünk, s ahhoz tartsuk magunkat, különben minden fáradozásunk és munkánk kárba vész, és elpusztulunk.

⁸⁸ *Nos sumus patientes de corporibus nostris, de deo sumus impatientes.* Szabad idézet, nem sikerült azonosítani. Vö. WA.TR 1871. sz.

3

Johannes Schlaginhaufen
gyűjteménye
(1531–1533)

1234. Nincs ember, akinek tudományában áll a törvény és az evangélium helyes megkülönböztetése

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 3–4 (1234. sz.); vö. 3: 233 (3247. sz.); A 168b. (Márton László ford.)

– Nincs ember a földön, aki képes rá és ért hozzá, hogy a törvényt és az evangéliumot helyesen megkülönböztesse. Azzal áztatjuk magunkat, hallván a prédikációt, hogy jártasak vagyunk benne, pedig ez nagy tévedés, mert csak a Szentléleknek sajátja ez a tudás. Még Krisztus mint ember sem tudta ezt az Olajfák hegyén, úgyannyira, hogy egy angyalnak kellett vigasztalnia. Pedig ő a mennytől való doktor volt, és a Szentlélek egy galamb alakjában telepedett rá, és még az angyal is erősítette őt. Én is azt hittem volna, hogy képes vagyok rá, elvégre oly hosszan és oly sokat írtam róla, de aztán valójában, amikor el kellene találni a közepét, akkor látom, hogy nagyon, de nagyon mellélőttem. Így tehát egyedül Isten legyen és maradjon a legszentebb mester és tanító.

1235. Krisztustól sohasem kell félni

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 4 (1235. sz.); A 114b; *Asztali beszélgetések* 47. (Márton László ford.)

– Hát nem valóságos büntetés, hogy folyton félni kezdünk Krisztustól, holott sem az égben, sem a földön nincs nála jóságosabb, barátságosabb, kedvesebb ember mind szavakban és gesztusokban, mind pedig tettekben a szegény, meg-szomorított és meggyötört lelkiismeretre nézve? Azért is mondja Jeremiás: „Add, Uram, hogy ne féljünk tőled!” (Jer 17,17)

1237. Isten sokkal kedvesebb hozzánk, mint egy apa a gyermekeihez

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 4–5 (1237. sz.); A 37b; BoA 8: 350 (1237. sz.); Aranymondások 1: 57; VIRÁG 17. (Márton László ford.)

– Isten hozzám biztosan sokkal jobb, és kedvesebben beszél, mint az én Kätthem az ő Martinkájához. Mármost Kätthe vagy én nem tudjuk a gyermekünknek szántsándékkal kiszúrni a szemét vagy leszakítani a fejét. Isten sem tud ilyet tenni, ő aztán végképp nem. Mert ő a benne hívők iránt sokkal jóságosabb és kedvesebb szívű, mint az apa és az anya a gyermekük iránt, mint Isten maga mondja Ézsaiás 49. fejezetében: „Elfeledkezhet-e az anya a gyermekéről, hogy ne könyörüljön méhe fián? És ha ő elfeledkezne is róla, én rólad el nem feledkezem.” (Ézs 49,15) Isten pedig türelmes kell hogy legyen hozzánk. Mármost ő megtette a magáét, sőt egyszülött Fiát testbe öltöztette, és hagyta emberré válni, hogy a legjobbat remélhessük tőle. Úgy vélem, maga Pál is szembekerült Krisztussal, amiért képtelen volt benne úgy hinni és őt úgy szeretni, ahogy kívánta.

1240. A Bibliát gyűlölik a világi bölcsek és a szofisták

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 5–6 (1240. sz.); A 9b; Aranymondások 1: 16; VIRÁG 34–35. (Márton László ford.)

– Usingen doktor, Ágoston-rendi szerzetes, aki lényegében a praeceptorom volt az erfurti ágostonos kolostorban,¹ egyszer így szólt hozzám, látva, hogy annyira szeretem és szívesen olvasom a Szentírást: „Ejnye, Martinus testvér, mi a Biblia? Inkább a régi tanítókat kell olvasni, akik az igazság levét kiszívták a Bibliából, maga a Biblia mindenféle zendülést támaszt.” Ez a világ ítélete Isten szavát illetően – mondta Martinus Luther doktor –, ahogy azt a második zsoltárban olvashatjuk. Mert ha ez a szózat szól a nagy Jankókhoz: „Azért, királyok, legyetek eszesek, és okuljatok!” (Zsolt 2,10), akkor ők nemet mondanak rá, és nem fogadják el a tanítást; azaz tehát úgy kell elbánnunk velük, mint a gonosztevőkkel.

¹ Bartholomäus Arnoldi von Usingen, a teológia, filozófia és logika professzora, Luther egyik mestere és pártfogója, 1517 után ellenfele. – *A ford.*

1250. Krisztus megismerése felülmúl mindent ezen a földön

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 9–10 (1250. sz.); vö. 1: 497–498 (981. sz.); A 116b. (Márton László ford.)

– Minden világi bölcs kigúnyol és kikacag minket, keresztényeket, amiért mi Krisztus Urunk ügyét oly nagy buzgalommal pártfogoljuk és képviseljük, de ez majd ítéletnapkor biztosan agyon fogja nyomni a szívüket.

A teológiában a legnagyobb stúdium Krisztus igaz megismerése. Ezért mondja Péter: „Növekedjete a kegyelemben és a mi Urunk Jézus Krisztus megismerésében” (2Pt 3,18), tudniillik annak megismerésében, hogy ő a legirgalmasabb, legjóságosabb, legigazabb és legbölcsebb. És ha túl akarom haladni azt, amit most a legnagyobb szorgalommal művelek és tanítok, akkor óvakodni kell a spekulálástól, és csakis Krisztust kell a legeggyűbb és legbizonyosabb módon megragadnom, mert így biztosan sokat végbevitettem és elrendeztem volna.

1254. [Az igazi imádság]

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 11 (1254. sz.); VIRÁG 36. (Virág Jenő ford.)

– Erfurtban a laikus szerzetestársainknak négyszáz Miatyánkot kellett naponta elimádkozniuk a kánoni órák helyett. Egyszer az egyik barát így szólt: Ha én volnék az Úristen, bizony nem hallgatnám meg azt a sok fecsegést minden baráttól, amit egyedül magamnak kell eldarálnom. Az igazi imádság olyan, mint Mózesé a Vörös-tengernél, aki csak kiáltott Istenhez, és nem sok szót fecsért (2Móz 14,15).

1259. Az ürülekről

1531. december 14. előtt

WA.TR 2: 12 (1259. sz.); A 38; Aranymondások 1: 58; Asztali beszélgetések 21. (Márton László ford.)

– Úgy ítélem, Istennek ugyanannyi munkájába és fáradságába kerül a dolgok megsemmisítése, mint megalkotásuk és megteremtésük. – Ezt akkor mondta Martinus doktor, amikor szóba került a ganéj, és hozzátette: – Én csak azt csodálom, hogy a világ nincs teleszarva az égig.

1266. A pápa nem az egyház feje

1531. december 14–28.

WA.TR 2: 17 (1266. sz.); A 342; *Asztali beszélgetések* 94. (Márton László ford.)

– A pápa nem a keresztény egyház feje, máskülönben az egyház kétfejű bestia volna, mert hiszen egy feje már van, és az Krisztus, mint mondja Szent Pál. Bizony, a pápa a hamis és ördögegyháznak a feje.

1270. Isten az alacsony sorban levők Istene

1531. december 14–28.

WA.TR 2: 19–20 (1270. sz.); A 38. (Márton László ford.)

– A mi Istenünk az alacsony sorban levők és az alázatosak Istene; az erő a gyengeségben lesz erős. Ha gyengék nem volnánk, elbizakodnánk. Isten az ő erejét csakis a gyengeségben nyilváníthatja meg. Mert ő a pislogó gyertyabelet nem oltja ki (Ézs 42,3). Az ördög pedig nemcsak azt akarja, hogy a kanóc rosszul égjen, hanem éppenséggel ki is akarja oltani.

1270. Isten magatartása a kísértések alkalmával

1531. december 14–28.

WA.TR 2: 19–20 (1270. sz.); A 38; *Aranymondások* 1: 58. (Masznyik Endre ford.)

– Isten szereti a kísértéseket, és haragos is miattuk. Szereti, hogyha azok minket imára indítanak, de haragos miattuk, ha kétségbe ejtenek.

1270. Minden dolognak ideje van

1531. december 14–28.

WA.TR 2: 19–20 (1270. sz.); A 304. (Márton László ford.)

– Ideje van a hadakozásnak és ideje van a békességnek; ideje van a bolondságnak és ideje van az okosságnak (Préd 3). A kísértésnek és a lelki szorongatásnak is megvan az ideje. Ám Isten a megszomorítottak és megkísértettek halk sóhajtásait is meghallja.

1270. Hogyan viselkedjünk a kísértés közepette?

1531. december 14–28.

WA.TR 2: 19–20 (1270. sz.); A 304. (Márton László ford.)

– Ha kísértés támad, mondjátok és kérdezzétek: „Ördög, melyik parancsolatban van ez írásba adva?” Ha ilyet nem mutat fel, mondjátok neki: „Takarodj, te bitang, hagyjál békén a sunyi trükkjeiddel!” Item, ha ezek a kísértések nem akarnak abbamaradni, akkor közösiétek és rekesszétek ki őket Jézus Krisztus Urunk nevében, és szóljatok így: „Ezt a valutát Isten megtiltotta, hogy elfogadjam! Ezek nem magyar vagy csehországi garasok, nem is a szász fejedelem urak tallérjai,² hanem az ördög pénzverdéből valók, ezért nem fogadjuk el őket, hanem viszszaautasítjuk az ördög valutáját, mert az tiltott fizetőeszköz!”

1278. Istent kérdőre vonni

1531. december 28–31.

WA.TR 2: 22 (1278. sz.); A 37; *Aranymondások* 1: 56. (Masznyik Endre ford.)

– Jeremiás mondja: „Uram, igazságos dolog az, hogy a kegyeseket világ, bűn és az ördög gyöttri s erőszakkal és fortéllyal megejti, az istentelenek pedig vígan élnek világukat és boldogulnak? Ítéző Isten vagy te?” (Jer 12,1)

Urunk Istenünk úgy tesz, mint mi; teszi magát, mintha esőt akarna adni, és nem ad; mi tesszük magunkat, mintha kegyesek akarnánk lenni, és mégsem leszünk azok. Isten nem szíveli, ha őt meghazudtolják. A gyilkosságot, házasságtörést, lopást, hazugságot, csalást és mindazt, ami a Tízparancsolat második táblája ellen való bűn, Isten könnyen megbocsátja azoknak, akik bűneiket beismerik és megvallják. Ámde aki a Szentléleknek ellene áll, és Istent akarja meghazudtolni, azt nem szíveli.

1281. A sörfőzés

1531. december 28–31.

WA.TR 2: 23 (1281. sz.). (Márton László ford.)

– Aki a sörfőzést kitalálta, az a romlást hozta Németországra. Ettől van tartományainkban ilyen nagy drágaság. A gabonának egy részét megesszik a lovak, mert több zabot szokás vetni, mint búzát; aztán a derék parasztok és polgárok megisszák sör alakjában a maradék gabonának majdnem a nagyobbik hányadát. Ugyanezért a nemes Tübingia tartományban, ahol fölöttébb termékeny a föld, a

² Tallérokat (a szó az ezüstben gazdag Joachimsthal nevéből ered) Bölcs Frigyes kezdett veretni.

gazdák ezt a kópéságot művelik: ahol régebben jóféle gabona termett, ott most csüllengnek³ kell nőnie, amely a földet annyira kiperzseli és kiszívja, hogy az minden mértéken túlmegy.

1285. A hit nagyszerű dolog, még ha gyenge is

1531. december 28–31.

WA.TR 2: 24–25 (1285. sz.); A 189b. (Márton László ford.)

– A hit magasrendű dolog, erről a zsoldár szépen tanúságot tesz. Tudom, hogy a hitem, ha a saját cselekedeteimen alapul, úgy áll, mint prém a galléron, de ha Isten ígésén alapul, akkor szilárdan áll, ha mégoly gyenge is; ez biztos, ebben nincs tévedés. Az egyház és az ő hite pedig mellettünk áll, és sokat használnak. Az egyház Miatyánkja és a hit erős ellenszer az ördöggel szemben. Az én Lenikém és Hanzikám imádkoznak értem is és sok más keresztényért is.

1289. A lélek szomorúsága

1531. december 31.

WA.TR 2: 28–31 (1289. sz.); A 304b; *Aranymondások* 1: 25–26. (Márton László ford.)

Valakit Luther doktor jelenlétében annyira gyötört a szorongattatás, hogy öszserogyott. Luther doktor így szólt:

– Isten üzzön és fenyítsen téged, Sátán! – Majd hozzátette: – A Sátánt a halál angyalának szokás nevezni, aki disznóvá változott, és ezt az embert nem hazugságokkal kísérti meg, hanem gyilkos gyötrődéssel.

Aztán így szólt a beteg emberhez:

– Hozzá kell szoknod az ilyesfajta kísértéshez, és ne féj tőle, hiszen Dávid is gyakorta érzett ilyen megkísértést, és én is gyakran tapasztalom. Az ilyen kísértés az istenteleneknek való, ők méltán megérdemlik, úgymint Cochlaeus,⁴ Eck, Schmidt⁵ és mindazok, akik nyilvánosan és szántsándékkal Isten ellen

³ Csülleng: keresztes virágzatú, festéktartalmú növény (*Isiatis tinctoria*), Luther korában a kékfestők nyersanyaga és a felvirágzó erfurti festékgyártás alapanyaga volt. Luther kortársai közül többen is felpanaszolják, hogy a parasztok a gabonaföldeket és a legelőket is csüllenggel vetik be. – *A ford.*

⁴ Johannes Cochlaeus szülővárosa nevét választotta humanista névként (Wendelstein = 'csigalépcső', görögül: *kochlea*), ám Luther ezt számos helyen a kanál (görögül: *kochlear*) szóval hozza roszmájúan összefüggésbe (Kochlöffel, Rotzlöffel).

⁵ Johannes Fabri (eredetileg: Heigerlin) felvett neve apja foglalkozására utal (*faber* = 'kovács'). Luther ezt németre fordítja (Schmidt), kétségbe vonva ezzel Fabri humanista voltát. A latinus névalak használata mindig elismerést, míg a köznyelvi forma lekezelést fejez ki.

cselekszenek; mi azonban Isten szolgálói vagyunk, akik az ő nevét és dicsőségét a hitvallással magasztaljuk.

Ekkor a beteg torkaszakadtából felkiáltott:

– Jaj, az én bűnöm! – Luther doktor pedig így szólt hozzá:

– Ha a Sátán a lelkiismerettedben akar megszorítani, megzavarni és megkísérteni, akkor tárd elé a következő négy bizonyágjelet: egy, a keresztség, az, hogy meg vagy keresztelve; kettő, hogy feloldozásban részesültél, és fel vagy szabadítva a bűnök alól; három, az oltár szentsége és négy, az imádság és a fohász. Mármost az, hogy a kísértés némi fájdalmat okoz, semmit nem árt. Mert ha a mi Urunkhoz foháskodol, akkor kijut neked a sanyargatásból; de ha Szent Annához, Szent Kristófhhoz és a többihez intézed a fohászt, akkor majd jól megsegít az ördög. És a viláért se disputálg az ördöggel a törvényről, hanem csakis a kegyelemről, mert a Gonosz még egy tetűből is képes tevéet csinálni. És még ha minden istentelen gazember bűne terhelne is téged, mindezekon felülkerekedik a Krisztusba vetett hit, és kioltja a Sátán összes tüzes nyilát. Semmi más nem hiányzik nekünk, csak a hit.

1290. A hálaadás a legkedvesebb szolgálat Istennek

1532. január 1.

WA.TR 2: 31 (1290. sz.); A 43b. (Márton László ford.)

– Isten szívesen fogadja, és az a legkedvesebb, legkellemesebb szolgálat neki, ha dicsérik. De csak akkor dicsérik, ha már előtte is szerették. De csak akkor szeretik, ha jóságos és jót tesz. De csak akkor tesz jót, ha kegyelmes. De csak akkor kegyelmes, ha megbocsátja a bűnt. Kik hát azok, akik őt szeretik? Az a maroknyi hívő, akik felismerik az ő kegyelmét, és tudják, hogy bűneik bocsánatát Krisztus által nyerik. A világ fiai nem törődnek ezzel, ők a bálványukat szolgálják, a nyomorult, gyalázatos Mammont, aki pedig végül cudar módon fizet meg nekik.

1300. Ének

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 33 (1300. sz.); A 57b. (Márton László ford.)

– Az ének a legjobb művészet és gyakorlat. Semmi köze a világhoz, nincs keresnivalója sem a törvényszéken, sem viszályokban. Nem is gondterheltek az énekesek, hanem vidámak, és a gondokat énekszóval űzik messzire.

1319. Martinus doktor ítélete Rotterdami Erasmusról

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 41–42 (1319. sz.); A 409b; *Asztali beszélgetések* 107–108. (Márton László ford.)

Amikor Martinus doktor szemügyre vette Rotterdami Erasmus arcképét, így szólt:

– Erasmus, mint azt arcának képmása is mutatja, ravasz és álnok ember lehet, aki Istenből és a vallásból egyaránt gúnyt űzött. Bár szép finom szavakat forgat a szájában, úgymint „a kedves szent Krisztus, a szentséges ige, a szentségek”, de valójában mindezek őt nagyon is hidegen hagyják. Harapni és szurkálódni van esze meg bátorsága, és a szavai szerfölött gyorsak és simák, mint azt írásaiban, a *Moriában* és a *Juliusban*⁶ látni lehet. Tanításában hideg és mit sem ér. Locsogni tud, de a szavai kiagyaltak, nem tősgyökeresek. Ha egy prédikáció ki van agyalva, akkor olyan, mint egy toldott-foldott rongy, hideg és hidegen hagy. Ezért mondja Cicero: nincs jobb mód az emberek szívének megragadására és megindítására, mint az, ha a dolgot magunk is a szívünkre vesszük.⁷ Az istentelen pápisták csak a szavainkat veszik át, úgy mondják utánunk, mint a papagáj. Nézzétek csak, hogy erről a szép zsoltárról: „Mind boldog, aki féli az Urat” (Zsolt 128,1) és a második zsoltárról Erasmus miket hord össze a parafrázisaiban! Arról a tételről, hogyan lehet Isten előtt igaznak ítéltetni, ami pedig a legfontosabb és legfőbb dolog, nem szól egy szót sem. Krisztust csak a javadalmak végett emlegeti, de amúgy semmibe veszi. És ha netán Krisztus nem király, akkor felőle koldus is lehet, neki az mindegy. Egy darabig ingerelte és bosszantotta a pápaságot, aztán kihúzta a fejét a hurokból.

1327. Az olaszokról vagy taljánokról

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 48–50 (1327. sz.); A 606b; VIRÁG 52. (Márton László ford.)

– Az olaszok a legravaszabb és legfondorlatosabb emberek, akiket kiváltképpen meg kell szégyeníteni, porig alázni, gyalázatukat elébük tárni, hogy csak úgy piruljanak, és másokat ne nézzenek le, mintha kizárólag ők lehetnének okosak. Mert a gonosz fához kemény fejsze kell, dikiccsel nem tudjuk kettéhasítani, balta

⁶ *Moria*, pontosabban *Morias Enkomion*: Erasmus egyik fő műve, magyarul *A balgaság dicsérete*. *Julius*, teljes címén *Julius exclusus de coelis* ('A mennyekből kizárt Gyula'): II. Gyula pápa halála után, 1513-ban írt satirikus dialógus. – *A ford.*

⁷ *Nulla est melior ratio afficiendi alios, nisi cum te ipsum prius affeceris*. Szabad idézet, vö. Cicero: *De finibus bonorum et malorum* I,68.

kell ahhoz és fakalapács. Ezért is ajánlottam mindig, hogy a fiatalemberek, ha katekizmusukat előzőleg jól megtanulták, és derekasan elsajátították Isten igéjét, járják be Itáliát, ismerkedjenek meg az olaszok ravaszságával és gazemberségével, hogy aztán óvakodni tudjanak tőle.

Az olaszok semmire sem becsülik az emberi társaságot és közösséget, egyik sem bízik a másikban. Nem járnak össze olyan szabadon, mint mi, németek. Azt sem engedik meg, hogy nyilvánosan beszéljünk az asszonyaikkal, vagy hogy megszólítsuk őket.

Az olaszok kinevetnek és gúnyolnak minket, amiért teljes egészében hiszünk az Írást. A pápa azt mondja: Krisztus fattyú, merthogy szüztől született, márpedig az olyan szűz, aki szült, az nem szűz. Ennyire hiszik ők az Írást, és azt mondják: ha minden bizalmunkat Istenbe vetnénk, akkor mi lennénk a legnyomorultabb emberek, soha többé nem lehetnénk boldogok; márpedig élvezni kell az életet, mosolygós arcot vágni, és nem elhinni mindent. Ahogyan a pápa is cselekedett, amikor ketten vitáztak, és az egyik azt állította, hogy a lélek halhatatlan, a másik pedig, hogy halandó, és a pápa ez utóbbi mellé állt, aki szerint a lélek halandó, és rettenetes volna az eljövendő életben hinni, és azt mondta: „A lelkiismeret gonosz vadállat, ő készíti a szerencsétlen embert arra, hogy szembeforduljon önmagával.”

Az olaszok sokkal inkább félik Szent Antalt és Szent Sebestyént, mint Krisztus Urunkat, aki kedves és jóságos; mégpedig a bajok elhárítása végett viselkednek így. Ezért ha valaki meg akarja óvni a házat attól, hogy a taljánok a falra pisáljanak, akkor odafesteti Szent Antalt egy tüzes nyárssal. Így aztán Itália Isten igéje nélkül él, nagy babonaságban és bálványimádásban, nem hiszi sem a holtak feltámadását, sem az örök életet, és kizárólag az időbeli, testi bajoktól fél.

1328. [Spanyolok, olaszok, franciák]

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 50 (1328. sz.); vö. 2: 461 (2430. sz.); VIRÁG 113. (Virág Jenő ford.)

– Az augsburgi birodalmi gyűlésen⁸ a spanyolok, olaszok és franciák semmi egyebet nem tettek, mint öszvéreiken bejárták az utcákat, éltették a császárt, s igen zsugori módon éltek.

⁸ 1530-ban.

1329. Keresztények ne akarjanak egyedül lenni

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 50–51 (1329. sz.); A 329b. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor azt mondta, hogy a pápisták és az újrakeresztelők tanítása szerint aki meg akarja ismerni Krisztust és tisztának megőrizni a szívét, az törekedjék egyedüllétre, és kerülje a népes társaságot, és legyen nikolaita testvér.⁹

– Ez ördögi felbujtás a Tízparancsolat első és második táblája ellen. Mert az első tábla hitet és istenfélelmet parancsol. A második parancsolat ugyanezt mondja ki és magasztalja az emberek előtt. Erről pedig beszélni kell az embereknek, nem a sarokba elhúzódní és elbújni. A második tábla arra int, hogy felebarátainkkal jót kell tennünk, ezért csatlakoznunk kell hozzájuk, nem pedig kerülni őket. Innen erednek az újrakeresztelők ellenérzései a háztartással, a családi élettel és a világi kormányzással szemben. Hát nem látod, hogy Krisztus urunk is társas életet élt, amikor a földön járt? Nemigen volt egyedül, mindig nagy sokaság gyűlt köréje, sok zajjal és tülekedéssel; csakis akkor volt egyedül, amikor imádkozott. Ezért aztán egyszer s mindenkorra el kell zavarni azokat, akik azt mondják: ha sokat vagytok egyedül, tiszta marad a szívetek. Isten azt akarja, hogy az ember templomba járjon, és más keresztényekkel együtt hallgassa az ő igéjét és vegye magához a szentségeket.

1330. Isten igéjének ereje

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 5–52 (1330. sz.); A 18; *Asztali beszélgetések* 13–14. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer így szólt Isten igéjének erejéről:

– Krisztus urunk szavai mindennél erősebbek, kezük-lábuk ép, és magasan felülmúlják a bölcsek minden tervezetét, elgondolását, furfangját, miként az evangéliumban is láthatjuk, hogy Krisztus egyszerű, együgyű szavakkal szegényítette meg a farizeusok bölcsességét, úgyhogy nem is tudták, miként jussanak ki a csávából. Igencsak metsző szillogizmus vagy odamondás, amikor az Úr így szól: „Adjátok meg, ami a császáré, a császárnak” (Mt 22,21), azaz nem parancsolja, de nem is tiltja meg az adó megfizetését, hanem a farizeusokra a saját szavait és érveiket fordítja vissza, mintha azt mondaná: „Ha már annyira engedtétek a

⁹ A nikolaitákról eredetileg a Jelenések könyvében van szó (Jel 2,6.15), de a középkorban így nevezték azokat a papokat is, akik nem tartották be a cölibátust. Luther azonban *Niklas-Brüderen* valószínűleg Heinrich Niklas münsteri hitújító híveit értette. – *A ford.*

császárt az életetekbe avatkozni, hogy az ő dénárjával adtok és vesztek, akkor amit adni tartoztok, adjátok is meg neki!”

1340. Speculativa theologia

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 56–57 (1340. sz.); A 252. (Márton László ford.)

– Igen kétséges, hogy a juristák üdvözülnek-e, amikor ez még a teológusoknak is nehéz, akik pedig mindennap szembesülnek Isten igéjével. A helyes úton járó teológusok igaznak bizonyultak, és a mennyben vannak. Ám Zwingli és Oecolampadius utat tévesztett; mert mindazok a teológusok, akik emberi ésszel és spekulációval közelítenek az isteni dolgokhoz, az ördögéi.

Cochlaeus nem ilyen teológus, ő egyszerűen csak bolond, hozzá még fűzhető remény, de már György herceg és Joachim örgróf¹⁰ biztosan a pokol zsákmányai. Zwingli és Oecolampadius olyan kísértésben voltak, mint a cselekedetbálványozók és a pópisták. Azt mondják: „Rosszat cselekedtem, ezért kárhozott vagyok.” Ez annyit jelent, hogy spekulálnak, és a saját eszük után igazodnak. Ha a teológiáról hallanak, így szólnak: „Bűnt követtem el, ezért kárhozott vagyok.”

1341. Ami Németországot romlásba dönti

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 57–58 (1341. sz.); A 601b. (Márton László ford.)

– Ugyan mire jó – mondotta Luther doktor – az a sok ónedény? Az én szememben csupa fölösleges kacat, sőt maga a romlás. A törököknek, tatároknak, olaszoknak és franciáknak nem kell az ilyesmi, hacsak arra nem, hogy abba ürítkezzenek. Csak mi, németek, csehek, lengyelek pazarkodunk vele. Mindent elherdálunk és eltékozolunk, haszontalanságokra költünk, fölösleges cicomákra, selyemfélékre, zabálásra és italtra. Jól tudják a Fuggerek¹¹ és a frankfurti vásári kereskedők,¹² hogyan fecséreljük és szórjuk el a magunkét. Oktalanok vagyunk, nem hisszük, hogy van Isten.

¹⁰ I. Joachim brandenburgi örgróf.

¹¹ Fuggerek: augsburgi bankár- és kereskedőcsalád. Rendszeresen hiteleztek a császárnak és a fejedelmeknek. – *A ford.*

¹² Frankfurt (am Main): a középkor végén a legfontosabb vásárhely volt egész Németországban. Számos császári privilégium, vámmentesség stb. segítette a Luther korában kibontakozó nagykereskedelmet. – *A ford.*

1343. A kereskedelemről és az uzsoráról

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 58–59 (1343. sz.); A 87; *Aranymondások* 2: 37; *Asztali beszélgetések* 13–14. (Márton László ford.)

– Isten áldása van a polgári és jogszerű kereskedelmen, amikor húsz pfennig után egy a nyereség,¹³ de a kereskedésbeli istentelen és túrhetetlen nyereszkesedésen átok ül. Miként Melchior Lotther könyvnyomtató,¹⁴ aki a könyveiből, melyeket én adtam neki nyomtatásra, annyi pénzt facsart ki, hogy egy pfennig után nyert kettőt. Eleinte szörnyű sokat számított fel, úgyhogy Hans Grüenberg, a másik könyvnyomtató¹⁵ lelkiismeretétől indítatva mondta nekem: „Doktor úr, ez túl sokba kerül, én nem szeretnék ilyen drága könyveket.”

Méltányos nyereség az, ha húsz pfennig egyet fial, száz aranyforint egy aranyforintot,¹⁶ de a szegyenletes átkozott kapzsiság túlmegy minden mértéken és korláton. Manapság egy pfennigen kettőt akarnak nyerni, száz aranyforinton kétszáz aranyforintot, ezért nincs is az üzleten Isten áldása. Ahogyan a mi könyvkiadóinkkal is történik, akik mindent a legnagyobb nyereségre szabnak és a legdrágábban árusítanak; emiatt nem is gazdagodnak meg, és ha meggazdagodnak is, kifolyik a kezükből. Vagy ők, vagy a gyerekeik és örököseik elszegényednek, sőt koldusbotra jutnak, rosszul hangzó nevet kapnak az eladhatatlan könyvek mellé.

A rómaiak megtiltották a tizenkét százalékos nyereséget, de most minden lipcsei vásáron¹⁷ szabad száz aranyforinton tizenöt aranyforintot keresni, ami évente kitesz negyvennyolc aranyforintot, ami a tizenkettőnek a négyszerese.¹⁸ Pfuj, gyalázat! Ha már nem tartják bűnnek a bűnt, akkor nincs remény, sem

¹³ Az Alpoktól északra ekkor kezdtek széles körben elterjedni az 5%-os kamatláb alapú kereskedelmi ügyletek.

¹⁴ Melchior Lotther: wittenbergi könyvkiadó, nyomdász és kocsmatulajdonos. A név csak Schlaginhaufen kéziratában szerepel, Aurifabernél N. N. olvasható. Luther nemcsak a nyomtatási költségeket sokallotta, hanem azzal is törődött, hogy könyveinek külalakja szép legyen. – *A ford.*

¹⁵ Hans Grüenberg: Lotther konkurrense. Luther, akinek fontos volt könyveinek olvashatósága, kritizálja munkáját leveleiben. LVM 7: 267–268 (427. sz.). – *A ford.*

¹⁶ Luther számításába hiba csúszott. A 16. században ez általános, szinte alig akad hibátlan gazdasági elszámolás, mert a laikusok gyakran elszámolják magukat. A százalékszámítást és a változatos értékű pénzermék átváltását kifejezetten bennfentes mesterségnek tekintették.

¹⁷ Luther és a lutheránus szerzők művei az 1485 óta rendszeresen működő frankfurti könyvvásár helyett inkább a lipcsei vásáron voltak jelen. – *A ford.*

¹⁸ Luther hadilábon állt a számolással, főleg a különböző értékű pénzermék átváltásával és a kamatszámítással. Ezt az eltérő futamidejű kamatperiódusok, valamint a kamatos kamat szedése amúgy is megnehezítette. Vö. LVM 7: 657–658 (3727. sz.).

pedig segítség. Én már csak abban bízom, hogy Isten meghozza az ítéletnapot, mihelyt az evangélium ígéje elenyészik.

1361. Vigasztalás a Jüterbogba való Ambrosius Berndt magiszterhez intézve, aki egy héten belül veszítette el feleségét, gyermekeit és édesanyját

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 70–72 (1361. sz.) vö. WA.TR 1: 29 (79. sz.); BoA 8: 6 (79. sz.). (Márton László ford.)

– Tudd meg, kedves magiszter, hogy Isten irgalma nagyobb a mi szerencsétlenségünkénél és szorongattatásunknál. Igaz ugyan, hogy jó okod van gyászolni, amint magad is gondolod, de ez nem egyéb, mint egy jó darab cukor, leöntve ecettel. Feleséged nagyon is jól járt, hiszen Krisztussal él most: jókorát lépett előre. Ó, adná Isten, hogy már én is itt tartanék az előléptetésben! Ne csak az ecetre tekint: egy kicsit érezd a cukornak is az ízét! Tekints más emberek balsorsára, akiknek csak az ecet jutott, és abban semmi cukor, mint Zwingli, Münzer stb. szörnyűséges esetében.

A te szenvedésed csak testi szenvedés, okozója a tieid iránti természetes szeretet és hajlandóság. Házad úrnője meghalt ugyan, de neked a legjobbat hagyta hátra: a kedves, bensőséges, szeretetteli együttélés és szófogadás emlékezetét. Ezzel vigasztalódj, és ezáltal kell szívednek megmutatnia és bizonyosságát adnia, hogy szerető férje vagy, és nem felejtetted őt el. Te jó *dialecticus*¹⁹ vagy, és másoknak is tanítod ezt a mesterséget; most is gyakorold! Igyekezz helyesen definiálni, különválasztani, következtetni. Tanuld meg a lelki részt a testi résztől különválasztani és elhatárolni. Vesd össze a te szerencsétlenségedet másokéval, és látni fogod, hogy hitvesed halála önmagában véve nem siralmas és nem keserves, hanem csakis a te szemszögedből, melyben ott vannak ama természetes hajlandóságok, miket házastársak, szülők és gyermekek éreznek egymás iránt.

Azért igen találó beszéd Miksa császártól, és méltán emlékezhetünk rá, mellyel fiát, Fülöp királyt vigasztalta,²⁰ midőn az szerfölött elbúsult és bánkódott egy hűséges, becsületes, igaz férfiú miatt, aki elesett az egyik csatában. Így szólt a császár a fiához: „Kedves Fülöp, bele kell törődnöd! Még sokakat el kell veszítened azok közül, akik kedvesek a szívednek!” Így kell a tiszteletre méltó és keresztényi szíveknek fogadniuk a veszteséget: úgysem tudnak változtatni rajta. Mert a Sátán nem alkuszik, ő hazug és gyilkos (Jn 8,44), ő az embereket tévelygésbe viszi és megöli. Krisztusnál is próbálkozik fondorlataival, de nem jár sikerrel.

¹⁹ Itt: a (logikus érvekre alapozott) vitatkozás mestere. – *A ford.*

²⁰ I. (Szép) Fülöp (kasztíliai) spanyol király (1478–1506).

És ily módon Krisztus a Sátán kezei között volt, de aztán megszegényítette a halál urát és alapítóját. Mert a Sátán gyilkos, Isten azonban senkit sem öl meg ő maga; hiszen ha Isten ölné, ugyan ki futna hozzá menedéért? Az öldöklés nem Isten műve és feladata; hanem ha ő a kezét elvonja, akkor habzsol az ördög. Így tehát Isten nem *effective*,²¹ hanem *privative*²² oka a halálnak, azaz maga Isten nem öl meg senkit, ám hagyja és jóváhagyja, hogy ez bekövetkezzék. Az, hogy meghalunk, nyilván Isten akarata, de ő nem leli benne örömét. Egyszóval, Isten és a Sátán a leghevesebben küzdenek egymással. Mindazt, amit Isten művel, azért műveli, hogy legyen; a Sátán pedig azért, hogy ne legyen. Ezért a Sátán a halál eredete és alapítója, hazudozó és gyilkos: ez az ő mestersége!

A mi fejedelmünk és urunk az ő betegségében sokat szenvedett,²³ még többet is, mint Hercules, és a leghitványabb szolga sem szenvedhetne cudarabbul; csak-hogy az imádság segített rajta. Imádkozz tehát, hogy jó rendtartás maradjon, és jó legyen az uralom. Mert mostanság az egész világ tele van istentelenséggel és háládatlansággal, melyre aztán János mester, a hóhér köt hurkot; mindezt nem tehetjük tisztességessé.

Ezért hát Károly császárnak van igaza, amikor az emberölőket és a gyilkosokat tömegestül kivégezteti, és tüstént levágatja az ótvart;²⁴ ahogy az egyik spanyol nemessel történt, akit lenyakaztatott. Ezért aztán fölöttébb szükséges, hogy a világban a legfelsőbb és legszigorúbb jogot alkalmazzák, és hogy keményen és szigorúan büntessenek; ahogyan György herceg tette egy Lipcse környéki nemesemberrel, aki ellenkezni próbált vele.

1368. [Öregember jóslata]

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 74 (1368. sz.); VIRÁG 26. (Virág Jenő ford.)

– Erfurtban egy öregember azt mondta nekem, amikor még diák voltam: „Változásnak kell jönnie, méghozzá nagynak, mert így, ahogy van, nem maradhat.” Azt hiszem, ez meg is történt!

²¹ Létrehozóan. – *A ford.*

²² Megfosztóan. – *A ford.*

²³ Luther e beszélgetéssel körülbelül egy időben tudósított Torgauból János választófejedelem kínjairól. LVM 7: 570–572 (1907–1908. sz.).

²⁴ Azaz: levágatja a bűnösök ótvaros fejét. – *A ford.*

1388. [Apja halála]

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 81–82 (1388. sz.); VIRÁG 14. (Virág Jenő ford.)

– Hálát adok Istennek, hogy édesapám boldogan halt meg. Kevéssel elhalálozása előtt vigasztaló levelet írtam neki, melyet a lelkész a haldokló előtt felolvasott.²⁵ Arra a kérdésre, hogy hiszi-e azt, amit hallott, ezt felelte: „Ej, ha nem hinném, akkor gazember volnék.”²⁶

1400. Isten tudósabb és bölcsőbb nálunk és az egész világnál

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 85–86 (1400. sz.); A 73. (Márton László ford.)

– Erasmus, Oecolampadius, Zwingli, Karlstadt stb. mindent a saját eszük és bölcsességük szerint mérnek fel és ítélnék meg, és így szégyent vallanak. Én viszont hálát adok Urunk Istenünknek, amiért tudom és hiszem, hogy Isten többet tud nálam, és hogy létre tud hozni magasabb dolgot annál, semhogy fölérjem ésszel, és hogy láthatatlan dolgokat láthatóvá tud tenni. Mert hiszen mindaz, ami most az evangélium erejéből történik, megannyi láthatatlanból lett látható dolog. Ki hitte volna tíz évvel ezelőtt, hogy majd úgy lesz, ahogy most van? Csakhogy a test és a vér istentelen és ellensége Istennek. Isten megbocsátja bűnünket az ő kegyelméből, és büntetéssel fenyegeti azt, aki őt megveti vagy hálátlan hozzá, mert így szól: „Ha nem hiszitek, hogy én vagyok, meghaltok a ti bűneitekben.” (Jn 8,24) És mi ahelyett, hogy ebben hinnénk, és elfogadnánk a pusztán kegyelemből való ingyen ajándékot, inkább agyongyötörtük magunkat, és teljes vértetben²⁷ elzarándokoltunk Szent Jakabhoz. Egyszóval, a világnak nem az igazság és az élet, hanem a hazugság és a gyilkolás a szolgálója és a része, és ez utóbbiak közepette az egyik tévelygő a pápának, a másik a töröknek saját terméke, noha egyik kutya, másik eb, két nadrágszár ugyanabból a posztóból.

²⁵ LVM 7: 507–509 (1529. sz.). A mansfeldi lelkész, Michael Coelius olvasta fel a levelet. Luther e levelét 1530. február 15-én írta. Ebben az időben ő birodalmi átok alatt volt, ami azt jelentette, hogy bárki megölheti anélkül, hogy megbüntetnék, továbbá, hogy azt, aki őt házába fogadja, ételt és italt ad neki, vele együtt bűnösnek tekintik. Ezért nem utazhatott el a reformátor Mansfeldbe, apja betegágyához.

²⁶ Vö. LVM 7: 523–524 (1584. és 1586. sz.).

²⁷ Teljes vértet: a Santiago de Compostelába tartó zarándokok jellegzetes öltözéke. – *A ford.*

1401. A világ nem bírja, ha jó dolga van

1532. január 1. és március 23. között

WA.TR 2: 86–87 (1401. sz.); A 71. (Márton László ford.)

– A világ semmit sem bír kevésbé elviselni, mint azt, ha jó dolga van; a jósorssal és a közszerencsével nem tud mit kezdeni, túl gyenge lábakon áll hozzá. Ha jól megy a világnak, elbízta magát, és olyan gögös lesz, hogy senki nem bír vele. Ha pedig rosszul megy sora, akkor úgy elcsügged, hogy még a bőréből is kibújna, és nem hallgat a vigasztalásra, és türelmetlenkedik, káromol, zúgolódik és morgolódik Isten ellen. Egyedül Krisztus tudja mindkét állapotot elviselni, valamint az ő keresztényei, bár ez utóbbiak gyengén, és csak az ő segítségével, továbbá a Szentlélek támogatásával. Bizony, az istentelen és világtalan világnak nem használ az orvosság, a jó tanács és a segítség, kár a keresztvizet és a szentelt olajat fecsérelni rá.

1411. Rajongók²⁸

1532. április 5–7.

WA.TR 2: 91 (1411. sz.). (Márton László ford.)

– Amikor Zwingli és bandája halottakkal, mármint kőből való képmásokkal²⁹ hadakozott, akkor győzött. Amikor aztán az élő képmások jöttek, mármint a svájciak, akkor vereséget szenvedett. Ugyanígy járt Münzer.

1425. Egyik varázsló visszaadja a másiknak a kölcsönt

1532. április 7. és május 1. között

WA.TR 2: 97 (1425. sz.); A 308; BoA 8: 347 (1425. sz.); *Asztali beszélgetések* 87. (Márton László ford.)

– Frigyes császár,³⁰ Miksának apjaura, meghívott lakomára egy boszorkánymestert, és jártasságával és varázstudományával úgy intézte, hogy a boszorkánymesternek ökörpatája nőtt mindkét keze helyén. És minthogy asztalnál ültek, rászólt a császár, hogy egyék. De ő szégyellte magát, és a patáit az asztal alá dugta. Végül aztán, amikor már nem dugdoshatta tovább, fel kellett mutatnia őket. Ekkor így szólt a császárhoz: „Valamit én is mutatnék császári felségednek, ha felséged

²⁸ A *Schwärmer* régi magyar megfelelője (még Kemény Zsigmondnál és Madáchnál is), a 'rajongó' ma már más értelmű. – *A ford.*

²⁹ Svájcban 1523-ban kezdődött a képprombolás, amelyet Luther következetesen elítélt. Zwingli 1531-ben esett el Kappel mellett, a pápa svájci zsoldosaival vívott összecsapásban. – *A ford.*

³⁰ III. Frigyes német-római császár, megkoronázott magyar király.

megengedné.” A császár azt mondta: „Jó.” Ő akkor úgy intézte ördögösségével, hogy zaj támadt odakint a császár lakosztálya előtt. És amikor a császár kinézett az ablakon, hogy lássa, mi történt, akkora szarvasagancs nőtt a fején, hogy azt nem tudta visszahúzni az ablakból.³¹ Mondta a császár: „Vedd ezt le rólam! Te nyertél.”

Luther doktor pedig így szólt:

– Tetszik nekem, ha az egyik ördög háborgatja és gyötri a másikat. Azt veszem észre benne, hogy az egyik erősebb a másikánál.

1428. Németországnak nincs becsülete

1532. április 7. és május 1. között

WA.TR 2: 98 (1428. sz.); A 603b; *Asztali beszélgetések* 217. (Márton László ford.)

– Nincs megvetettebb nemzet, mint a német. Az olaszok vadállatoknak mondanak minket. Franciaország, Anglia és minden más ország gúnyt űz belőlünk. Ki tudja, mit akar és mit fog Isten a németekkel kezdeni; és bizony megérdemelnék Isten előtt egy derekas szégyenoszlopot.

1429. Amit a Sátán maga nem képes megtenni, azt végbeviteti gonosz öregasszonyokkal

1532. április 7. és május 1. között

WA.TR 2: 98–99 (1429. sz.); A 304b; VIRÁG 17. (Márton László ford.)

– Amikor még kisfiú voltam, azt a históriát mesélték, hogy az ördög két házastársat, akik nagy egyetértésben éltek, és egymást forrón szerették, nem tudott összeveszíteni egymással, úgyhogy ezt egy öregasszony révén vitte végbe. Ez az öregasszony mindkettejük vánkosa alá eldugott egy-egy borotvát, és mindketőnek külön-külön bemesélte, hogy a másiknak feltett szándéka őt megölni, és ennek bizonyosságát ki-ki abból veheti észre, hogy a másik vánkosa alatt ott van elrejtve egy borotva. A férfi találta meg a borotváját először, és azzal az asszonynak elvágta a torkát. Később jött az ördög, és odanyújtott az öregasszonynak egy hosszú póznán egy pár cipőt. Ő pedig megkérdezte, hogy az ördög miért nem lép oda hozzá. Feleli az ördög: „Azért, mert te nálam is gonoszabb vagy, hiszen amit én nem tudtam végbevinni a férj és a feleség között, azt te elintézted!” Ebből is láthatjátok, mire képes az ördög az ő eszközeivel.

³¹ Szarvasagancs: a motívum, Luther más hasonló jellegű anekdotáival együtt, bekerült a Faustus doktorról szóló 1576-os népkönyvbe, amely a későbbi Faust-feldolgozások legfontosabb kútfője lett. – *A ford.*

1438. Mivel szolgálják meg a kisgyermek a kenyeret?

1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 100–101 (1438. sz.); vö. 1: 505 (1004. sz.); A 202b; BoA 8: 350 (1004. sz.); *Asztali beszélgetések* 62. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor fölvette csöppnyi gyermekét, aki összerondította magát, és azt mondta:

– Ezek az emberek csak annyira szolgálják meg étküket-italukat kakálással, sírással és bömböléssel, mint mi jó cselekedeteinkkel a mennyek országát.

1443. [Átkok hatása]

1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 101 (1443. sz.); VIRÁG 164. Virág Jenő ford.)

– A pápa engem átok alá vetett. Azóta gyarapodtam testileg is, lelkileg is. Viszont én is átok alá vetettem őt, de az enyém erősebb, mint az övé. A pápa ugyanis fogy és sorvad.

1444. Üdvözülhetnek-e az újrakeresztelők?

1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 101–102 (1444. sz.); A 408b. (Márton László ford.)

Amikor valaki mesélte, hogy Ferdinánd sok újrakeresztelőt megöletett,³² és hogy ezek milyen állhatatosan és jókedvűen fogadták a halált, megkérdezte Peter Weller Martinus doktortól, hogy vajon ők üdvözülhetnek-e. Felelte a doktor:

– Mi az evangélium alapján bírálunk és ítélünk: „Aki nem hisz, már elkárhozott!” Ezért biztosra kell vennünk, hogy tévelygők, és kárhozatra jutottak. Meglehet, hogy Isten az érvényes szabály alól kivesz valamit, és úgy cselekszik, de ez rejtve marad előttünk. Így tehát az Írásból kell ítelnünk Isten ígéje és ki nyilatkoztatott akarata szerint, és azon túlmenően nem kell sem kérdezgetni, sem tépelődni, hanem ennyiben kell maradni, békében önmagunkkal.

³² I. Ferdinánd: a feljegyzés idején cseh és magyar király, később német-római császár. Az anabaptisták üldözése Ausztriában, Sziléziában, Cseh- és Morvaországban kezdődött, majd az 1530-as években szórványosan Magyarországon, Pozsonyban és Lőcsén is sor került kivégzésekre. – *A ford.*

1451. Zwingliusról1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 103 (1451. sz.). (Márton László ford.)

– Zwingli kardot rántott, majd el is nyerte méltó jutalmát érte, mert Krisztus megmondta: aki kardot fog, kard által vész el (Mt 26,52). Ha Isten üdvösséget adott neki, úgy azt szabályon kívül tette.

1460. Jót cselekedni1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 105 (1460. sz.); A 200b. (Márton László ford.)

– Sokan nem érdemlik meg, hogy akár egyetlenegy jócselekedetet is végbevigyenek, és bizony nagy dolog, ha egy ember méltó rá, hogy jótettet hajtson végre.

1468. A spekulációk veszélyesek³³1532. *április 20. és május 1. között*

WA.TR 2: 106 (1468. sz.); az 1: 108 (257. sz.) kivonata; A 116. (Márton László ford.)

– Ha túlléphetnék azon, amit most a legnagyobb igyekezettel tanítok, hogy tudniillik óvakodni kell a spekulálástól, és Krisztusba kell a legeggyűbb módon belefogódzni, akkor már sokat értem volna el.

1490. Krisztuson kívül ne tiszteljünk más istent1532. *április 7. és május 1. között*

WA.TR 2: 111–113 (1490. sz.); A 126. (Márton László ford.)

– Semmilyen más istent ne tiszteljünk, csakis Krisztust, akiről az Atya tanúságot tett, mondván: „Őt hallgassátok!” (Mt 17,5) Az az Isten, aki nem Krisztus szájával szól, nem Isten.

A zsidóságban Isten csakis a frigyládánál volt megszólítható (2Móz 25,22), azaz Isten senkit sem hallgat meg másképp, mint Krisztus által. Ahogyan azonban a zsidók nagy része nem törődött a frigyládaival, hanem ide-oda futkostak, magas hegyeken és dombokon vagy zöldellő fák alatt füstöt eregettek, és Istent különböző helyeken keresték, mi több, egy részük Istennek – valójában az ördögnek, mint mondja a 106. zsoltár – tiszteletére feláldozták és lemészárolták fiaikat és leányaikat, hogy ezzel szolgálják őt (Zsolt 106,37), szintugyanúgy történik a

³³ Lásd fenn 1. fejezet, 257. sz. Valódi párhuzam!

kereszténységben is: a nagy sokaság saját gondolataiba és testi imádatába belefulladva tévelyeg; az egyik Szent Jakabnál³⁴ keresi az Istent, a másik Rómában, a harmadik a kolostorban, és így tovább. Erre mondja Ézsaiás próféta, 53. rész, hogy ki-ki eltévedt, és a maga választotta útra, nem pedig Isten útjára tér (Ézs 53,6). Mert aki Krisztuson kívül keresi Istent, soha rá nem talál, hiába kezd bármibe és cselekszik akarata szerint. Aki nem igazodik Krisztus szavához, mely szerint „senki sem mehet az Atyához, hacsak nem általam” (Jn 14,6), az mindörökre elveszett.

1509. A földművelés

1532. május 17.

WA.TR 2: 119 (1509. sz.); A 62b. (Márton László ford.)

– A földet megművelni isteni cselekedet, melyet Isten parancsolt, lásd Genézis 1. rész: „Műveljétek meg a földet, és hajtsátok uralmatok alá!” (1Móz 1,28) Még ha tövist és bogáncsot terem is, ti azzal ne törődjétek, a ti részeteket úgyis megtermi.

1523. A házassági dolgok a világi hatóságok elé valók

1532. május 7–23.

WA.TR 2: 122 (1523. sz.); A 440b; *Aranymondások* 2: 45. (Masznyik Endre ford.)

– A házassági dolgokhoz a lelkiismeretnek semmi köze, azok a világi hatóságok elé valók, azért ne avatkozzatok bele, intézze el azokat a hatóság – mondta Martinus Luther doktor a prédikátoroknak.

1527. Luther állhatatossága

1532. május 7–23.

WA.TR 2: 123 (1527. sz.); VIRÁG 167. (Virág Jenő ford.)

– Van feleségem, van három gyermekem és mintegy 200 forint értékű serlegem,³⁵ de mindezt, sőt életemet is előbb volnék hajlandó feláldozni, mint bármit is feladni az Isten ígéből.

³⁴ Santiago de Compostelában.

³⁵ Vö. LVM 7: 450–451 (1078. sz.).

1528. A juristák tudománya

1532. május 7–23.

WA.TR 2: 124 (1528. sz.); A 566b; *Asztali beszélgetések* 190. (Márton László ford.)

– Ugyan már, miféle nagyszerű és kiváló dolgot tudnak a juristák, hogy annyira fenn hordják az orrukat, és mindent igazgatni és irányítani akarnak, még ami nem tartozik bele az ő tudományukba, azt is? Hiszen ha olyan sok mindent tudnak, akkor tudnak konyhát és árnyékszéket is építeni és készíteni. És ha jól töltekeznek a konyhában, akkor annál komiszabbul ürítkeznek a ház becstelen zugában – mondta Luther doktor, utalva ezzel arra, hogy a juristák csak a hasukkal törődnek.

1537. Ne csüggedjenek a bűnösök³⁶

1532. május 18.

WA.TR 2: 125–126 (1537. sz.); vö. 1: 115 (273. sz.); A 148. (Márton László ford.)

– Aki bűnbe esett, az emiatt ne essen kétségbe, hanem javuljon és térjen meg, hagyjon fel a bűnözéssel, ne tegye többé. Júdás, amikor Krisztust elárulta, nagy bünt követett el, de nem halt bele. Később, amikor megbánta, és képtelen volt hite által összeszedni magát, a bűn súlya és terhe nagyobb lett, és ő ennek következtében kétségbeesett (Mt 27,3–8; ApCsel 1,16–19).

1539. Ahol Isten igéjét szeretik, ott lakik az Isten

1532. május 19.

WA.TR 2: 126 (1539. sz.); A 17b; *Aranymondások* 1: 24. (Masznyik Endre ford.)

Krisztusnak János 14. fejezetében található mondásáról: „Ha valaki szeret engem, az megtartja az én igémet; akkor az én Atyámmal elmegyünk hozzá, és szállást készítünk magunknak nála” (Jn 14,23) azt mondta egy ízben Martinus Luther doktor:

– Ég és föld, sőt az összes királyok és császárok várai sem bírhatnák rá az Istent arra, hogy magának azokból készítene lakást, ámde az olyan emberben, aki az ő igéjét megtartja, az olyanban örömet lakozik; aminthogy Ézsaiás az eget az ő székének és a földet az ő lábai zsámolyának, de nem lakásának mondja (Ézs 66,1). Ha tehát szorgosan kutatjuk, hol van Isten, megtaláljuk őt azokban, akik a Krisztus igéjét hallgatják, amint Krisztus Urunk mondja: „Ha valaki szeret engem, az megtartja az én igémet; akkor elmegyünk hozzá, és szállást készítünk magunknak nála.”

³⁶ Lásd fenn 1. fejezet, 273 sz. Látszólagos párhuzam!

Egyébként Luther doktor egy ízben a következőképpen nyilatkozott Isten igéjének erejéről:

– Krisztus Urunk igéinél nincs hatalmasabb; messze felülmúlják azok a bölcs emberek minden gondolatait, terveit és cseleit, amint ezt az evangéliumból is tudjuk. Hiszen Krisztus szinte együgyű szavakkal megszegényítette a farizeusokat, úgy, hogy elállt szemük, szájuk. Avagy nem találó beszéd-e az, mikor az Úr azt mondja nekik: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré.” (Mt 22,21) Ezzel sem meg nem parancsolja, sem meg nem tiltja, hogy adót fizessenek, hanem szavukon fogja őket, mintha csak mondaná: ha elfogadtátok és használjátok a császár pénzét, adjátok is meg neki, amivel tartoztok.

1555. Ami a nőknek rosszul áll

1532. május 20.

WA.TR 2: 130 (1555. sz.); A 68; *Aranymondások* 2: 14. (Márton László ford.)

– Nincs az a szoknya, nincs az a köntös, mely egy asszonynak vagy leánynak annyira rosszul áll, mint az, ha nekiáll okoskodni.

1557. Mit felelt Martinus Luther doktor az ördögnek, amikor az öt éjszaka megkísértette?

1532. május 20.

WA.TR 2: 131–133 (1557. sz.); A 313b. (Márton László ford.)

– Ha az ördög éjszaka odajön hozzám, hogy meggyötörjön – mondta Martinus doktor –, így szólok hozzá: „Ördög, nekem most muszáj aludnom! Hiszen Istennek az a parancsa és rendtartása, hogy napközben dolgozzunk, és éjszaka aludjunk!” Ha nem hagy békén, és élém tárja a bűneimet, másodjára ezt mondom neki: „Kedves ördög, hallottam a jegyzéket, csak hogy elkövettem még egy bűnt, és az nincs benne a jegyzékedben, légy szíves, írd fel azt is! Beleszartam a nadrágomba, azt borítsad a nyakadba, azzal törölgessed a pofádat!” Ha még akkor is piszkálódik velem, ha szorongat és megvádol mint bűnöst, akkor megvetéssel fogadom, és harmadszorra így beszélek: „Szent Sátán, imádkozz értem! Kedves ördög, könyörögj értem, hiszen te sohasem cselekedtél gonoszat, te vagy szent egyedül! Járulj Isten elé, és szerezz magadnak kegyelmet! És ha engem igazzá akarsz tenni, akkor én azt mondom neked: Orvos, magadat gyógyítsd!”

1558. [Első miséje]

1532. május 20.

WA.TR 2: 133–134 (1558. sz.); VIRÁG 13, 35. (Virág Jenő ford.)

– Első misém alkalmával apám húsz forintot³⁷ küldött a konyha számára, és maga is húsz emberrel jött, akikről ő gondoskodott. Valaki így szólította meg: „Bizonyára jó barátjához érkezik ilyen népes kísérettel.”

Amikor az oltárnál e szavakkal kellett konszekrálnom: „az örök, élő, valóságos Istennek”, azt hittem, elfutok az oltár elől, és így szóltam a rendfőnökömhöz: „Prior úr, félek, el kell futnom az oltártól!” Erre ő korholt: „Csak rajta! Tovább, tovább!” Ennyire megrettentem e szavaktól. Megéreztem, hogy itt valami nincs rendben. De Isten később elvezetett ezek megértéséhez.

1559. Nem helyénvaló a gyermekeket túl keményen megvesszőzni

1532. május 20–27.

WA.TR 2: 134 (1559. sz.); A 442b; BoA 8: 350 (1559. sz.); *Aranymondások* 2: 45; *Asztali beszélgetések* 120. (Márton László ford.)

– A gyermekeket nem helyénvaló túl keményen megvesszőzni, mert az én apám is egyszer oly keményen megvesszőzött, hogy elszaladtam tőle, és haragudtam rá, míg újból magához nem édesgetett. Nem szívesen adnék nagy verést az én Hansomnak, mert attól csak elkeseredne, és meggyűlölné, és az nagy szívfájdalmam lenne.

1563. Martinus doktor panaszkodása gyenge hitére³⁸

1532. május 20–27.

WA.TR 2: 134–135 (1563. sz.); A 195b; VIRÁG 160. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Amikor M. L. doktorra énekelték Hóseás próféta szövegét: „Ezt mondja az Úr” (*Haec dicit Dominus*, Hós 13,14) (amit Josquinus³⁹ zenésített meg), így szólt Jonas doktorhoz:

– Amilyen kevésé hiszitek, hogy ez az ének és dallam jó, oly kevésé hiszem én, hogy a teológia igaz.

³⁷ Húsz forint egész kis vagyon, a koldulórendet később otthagyo Luther professzornak mintegy egyhavi jövedelme.

³⁸ A kézirat – valószínűleg téves – felirata: *De cantilena: Ein feste burg*.

³⁹ Josquin Després németalföldi zeneszerző. 1538. december 26-án is ugyanezt a művet énekelték Luther orthonában. Vö. WA.TR 4316. sz.

Käthémet szeretem, és tudom, hogy én őt jobban szeretem, mint magamat. Ugyanis inkább én halnék meg, mint hogy ő a kisgyermekkel meghaljon.

Krisztust természetesen szeretem, aki saját vérével váltott meg engem az ördög hatalmából és zsarnokságától, de hitem nagyobb és hevesebb is lehetne. Egy csepp, egy cseppnyi valószínűleg hiányzik belőlem.

„Ó, Uram, ne szállj perbe szolgáloddal!” (Zsolt 143,2)

1588. Hamis keresztények

1532. május 20–27.

WA.TR 2: 143 (1588. sz.); A 425b. (Márton László ford.)

– Biztonságosabb dolog epikureusnak⁴⁰ és disznónak lenni, mint hamis kereszténynek. A pápa sokkal rosszabb a töröknél, sőt a rajongóknál is.

1590. Mit tegyen egy igaz prédikátor?⁴¹

1532. május 20–27.

WA.TR 2: 144 (1590. sz.); A 267; VIRÁG 57. (Virág Jenő ford.)

Antonius Lauterbachnak mondta:

– Ha prédikálni akarsz, beszélj Istennel ilyenformán: „Édes Istenem, az a szándékom, hogy a te dicsőségedet hirdessem, rólad beszéljek, neked adjak hálát és a te neved dicsőítsem. Jóllehet én ezt nem tudom olyan jól, amennyire kellene.” És ne figyelj se Philippusra, se Pomeranusra, se rám vagy más doktorra, hanem éld bele magad abba, hogy te vagy a legtudósabb, valahányszor megszólalsz a szószéken.

1600. Az ördög a bűneinkkel úgy szorongat minket, mintha örök büntetést érdemelnénk miattuk, holott ő az oka minden bűnnek és gonoszságnak, ezért méltán nevezük káromlónak és ferdítőnek

1532. május 27–31.

WA.TR 2: 148 (1600. sz.); A 280; *Asztali beszélgetések* 72. (Márton László ford.)

– Hát nem visszás és felháborító dolog-e, hogy a gyötrelmes ördög, Isten legádázabb ellensége, aki az emberi természet bukását előidézte, aki a bűn, a halál és

⁴⁰ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

⁴¹ Lásd alább 5. fejezet, 3143. sz. Valódi párhuzam!

minden siralom és boldogtalanság szerzője és okozója, minket, nyomorult embereket különféle módokon oly rettentően gyötör, rémít, vádol, és bűneink miatt kárhozhatni merészel? Mi köze hozzá a gonosztevőnek, hogy bűnösök vagyunk? Végtére is nem őt bántottuk, még kevésbé ellene vétkeztünk, merthogy nem ő adta nekünk a törvényt, hanem Isten ellen követtük el, sajnos, a bűneinket, és az ő parancsolatait szegtük meg. Ezért hát a fő-fő bitangnak nem adunk számot semmiről, hanem: „Egyedül teellened vétkeztünk, Uram.” (Zsolt 51,6)

Azt viszont tudjuk Isten kegyelméből, hogy kegyelmes Istenünk és irgalmazó Atyánk van a mennyben, akinek irántunk való haragját és neheztelését lecsillapította drága vérével a mi Urunk és Megváltónk, Krisztus. Minthogy pedig így Krisztusban és őáltala elnyertük bűneink bocsánatát és Isten megbékélését, ezért a gyötrelmes ellenség hagyjon minket békében, mert hiszen ezek után nem vádolhat azzal bennünket, hogy Isten törvénye ellen vétkeztünk, mivel Krisztus „azáltal, hogy eltörölte lelkiismeretünk adóslevelét, mely ellenünk szólt és tanúskodott, azt félretette az útból, és odaszögezte a keresztfára” (Kol 2,14). Hála, dicséret és dicsőség Istennek mindörökké Jézus Krisztusban! Ámen.

Luther doktor 1533-ban⁴² egyszer így szólt:

– Minden éjjel, amikor fölbredek, ott az ördög, és vitázni akar velem. De én már rájöttem: ha az érvelés nem segít, merthogy a keresztény ember törvényen kívül és törvény fölött áll, legjobb rögtön elzavarni az ördögöt egy fanggal. Még ő akar vitázni az emberrel a törvényről, ő, a gonosztevő, aki Istent megpróbálta letaszítani a mennyből, és megfeszítette Isten Fiát! Ne is álljon az ember soha egyedül a Sátánnal szemben: annak okáért támasztotta Isten az egyházat és az ige szolgálatát, hogy kézen fogjuk és segítsük egymást. Ha egyikünk imádsága nem segít, majd csak segít a másikunké.

1602. A von Hannéknál történt história

1532. május 27–31.

WA.TR 2: 149 (1602. sz.). (Márton László ford.)

– Valamely kamasz fiút arra biztatott a gyóntatója, hogy szolgálja Istent, mire ő így válaszolt: „Kedves uram, idén ez lehetetlenség, idénre már szolgálatot vállaltam a bírónál, és ha nem állom a szavamat, a bíró bezár a tömlöcbe, úgyhogy idén nem vállalhatom Isten szolgálatát.”

⁴² Ezt az évszámot Aurifaber illesztette a szövegbe.

1603. Más történet: a bolond imája

1532. május 27–31.

WA.TR 2: 149 (1603. sz.). (Márton László ford.)

– Egy bolondot nagy nehezen⁴³ megtanítottak rá, hogy elimádkozza a Miatyánkot, és amikor egyszer gyónt, azt szabták ki penitencia gyanánt, hogy imádkozzék el három Miatyánkot. Hazafelé menet keservesen sírt, így kiáltozván: „Három Miatyánkot kéne imádkoznom, amikor csak egyet tudok! Attól félek, megint megvesszőznek, mint az első Miatyánk miatt!”

1605. A teremtmények dicsérete

1532. május 27–31.

WA.TR 2: 149–150 (1605. sz.); A 414; *Aranymondások* 1: 54. (Masznyik Endre ford.)

– Urunk Istenünk maga dicséri az ő teremtményeit, midőn azt mondja: „A bor megvidámítja az ember szívét, és a kenyér megerősíti őt.” (Zsolt 104,15)

1615. A doktor gyermeke⁴⁴

1532. május 31.

WA.TR 2: 152–153 (1615. sz.); A 65; BoA 8: 350 (1615. sz.). (Márton László ford.)

A doktor egyszer kicsi leánykájával, Magdalenával játszadozott és enyelgett, és megkérdezte tőle:

– Lenikém, mit fog neked ajándékozni a szent Krisztus? – Aztán így szólt:

– A kisgyermekeknek néha igen találó gondolataik vannak Istenről: hogy ott a mennyben ő az Istenük és drága édesapjuk.

Később a felesége odavitte hozzá kisfiukat, Martinkát,⁴⁵ a doktor pedig ezt mondta:

– Szeretném, ha gyermekkorban meghaltam volna, odaadnék érte minden hírnevet, amit csak eddig elértem és még el fogok érni ezen a világon! – Amikor aztán a kisdedit az ölébe vette, az meg odakakált, ő pedig így beszélt: – Jaj, a mi Urunk Istenünknek mennyi zúgolódást és büzölgést kell tőlünk elszenvednie, különbeket, mint egy anyának a gyermekétől!

⁴³ Nagy nehezen: (a korra jellemző módon) sok veréssel. – *A ford.*

⁴⁴ Lásd alább 5. fejezet, 2302. sz.

⁴⁵ 1531. november 7-én született, ekkor mintegy féléves volt.

1626. Ha én volnék Urunk Istenünk tanácsadója

1532. június 8.

WA.TR 2: 155 (1626. sz.). (Márton László ford.)

– Ha én volnék Urunk Istenünk tanácsadója, azt tanácsolnám neki, hogy a világ számára mostantól semmit se adjon ingyen, hanem ő is legyen üzletember. Senki fiának ne adjon se feleséget, se gyereket, se szemet, se lábat, se kezét, se fejet, se száját, se orrot, se lábujjakat, se gyomrot, se lépet, se májat, se tüdőt, se semmi olyan testrészt, ami az embernek lenni szokott, hacsak nem fizet előtte minden egyes tételért 100 aranyforintot az illető. Én is kifizetnék Urunk Istenünknek 100 aranyforintot, hogy az én Káthémnek több teje legyen,⁴⁶ és hogy az én Wolfom ne legyen annyira lusta.⁴⁷

1627. Az ördög képmása⁴⁸

1532. június 8.

WA.TR 2: 155 (1627. sz.); A 306b; *Asztali beszélgetések* 82. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor talált egy nagy hernyót, és így szólt:

– Ez aztán az ördögi kúszás-mászás, és hasonlóképpen sokszínű, mint az ördög, aki ugyanígy színlik, csúszik, lopakszik.

1631. A gyermekek hite

1532. június 8–9.

WA.TR 2: 156 (1631. sz.); A 187; BoA 8: 350 (1631. sz.). (Márton László ford.)

Amikor a doktor kisfia, Martinka az anyja melléhez simult, és szopott, így szólt Martinus doktor:

– Ennek a gyermeknek (és mindenkinek, aki házam népe) ellensége a pápa, a püspökök, György herceg, Ferdinánd király és minden ördög. A kisgyermek nem törődik mindezekkel, nem fél tőlük, nem foglalkozik vele, hogy milyen sokan vannak, és hogy milyen hatalmas nagy urak, és hogy milyen gonoszságot tervelnek, hanem csak boldogan szívja a cicit, vígan körülnézeget, nevetgél, jó dolga van, és hagyja, hogy őrzöngjenek, amíg csak jólesik nekik.

⁴⁶ Káthe a fenti szavak lejegyzésekor, 1532 nyarán az előző szövegben említett ifjabbik Martint szoptatta. – *A ford.*

⁴⁷ Luther famulusáról, Wolf Siebergerről van szó. – *A ford.*

⁴⁸ Vö. 10. fejezet, 4895. sz.

1634. Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet

1532. június 9.

WA.TR 2: 157 (1634. sz.); A 55b. (Márton László ford.)

– Mielőtt az ember megtanulná helyesen értelmezni Mózes első szavait: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet” (1Móz 1,1), már meg is halt, mert ha ezer évig élne, akkor sem járhatna a végére. A világ pedig annyira megfélekedezett az ő Teremtőjéről és annak összes kimondhatatlan kegyelméről és jótéteményeiről, hogy Istennek az ő egyszülött Fiát kellett a világba küldenie, aki a világot emlékeztette Isten kegyelmére és jótéteményeire, melyeket ő a világgal szemben tanúsított nemcsak azáltal, hogy megteremtett minden létezőt, hanem azáltal is, hogy átengedte érte egyszülött Fiát.

1638. A kiskutya

1532. június 11.

WA.TR 2: 159 (1638. sz.); A 69b; BoA 8: 351 (1638. sz.); *Aranymondások* 2: 14–15. (Márton László ford.)

Martinus doktor fiacskájának, aki az apja nevét viseli, volt egy kiskutyája, amellyel játszadozott. Amikor ezt a doktor látta, így szólt:

– Ez a kisfiú Isten igéjét prédikálja gyakorlattal és cselekedettel, hiszen maga Isten mondja: „Uralkodjatok a tenger halain és a földön élő mindenféle állatokon!” (1Móz 1,28) És ez a kutya, lám csak, mindent eltűr ettől a gyermektől.

1639. A világ ráun az Isten dolgára

1532. június 11.

WA.TR 2: 159 (1639. sz.); A 76b; *Aranymondások* 2: 24. (Masznyik Endre ford.)

– Azt tartom – mondta Martinus doktor –, ha Mózes azokat a csodajeleket, miket Egyiptomban művelt, két vagy három évig mutogatta volna, éppúgy megszokják, mint ahogy megszokták a napot, holdat és csillagokat. Ennyire gonosz a világ, a büntetés után sem akar megjavulni.

1651. Hamis keresztények

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 164 (1651. sz.); A 421b. (Márton László ford.)

– Azok a hamis keresztények, akik azzal kérkednek, hogy az evangéliumhoz igazodnak, de mégsem teremnek jó gyümölcsöt, olyanok, mint az eső nélküli felhők, melyek az egész eget beborítják, behomályosítják és besötétítik, mégsem

hullik belőlük eső, mely a földet megtermékenyítené. Ugyanígy mostanában sok keresztény nagy szentséget mutat, még sincs benne sem istenhit, sem felebaráti szeretet.

1656. Mit gondol a férj a házasság elején?

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 165 (1656. sz.); A 432; *Asztali beszélgetések* 119. (Márton László ford.)

– A házasság elején különös gondolatai támadnak az embernek. Az asztalnál ez jut eszébe: „Eddig egyedül voltál, most kettesben vagy.” Az ágyban, ha felébred, lát maga mellett két copfot, amit azelőtt nem látott. Továbbá az én Káthém az első évben, amikor egy írást tanulmányoztam, mindig odaült mellém, és nem tudván, mit is mondjon, ilyesmiket kérdezett: „Doktor úr, az a poroszországi nagymester ugye az örgróf öccse?”⁴⁹

1657. [Eljegyzés után ne halogassuk az esküvőt]⁵⁰

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 165–166 (1657. sz.); vö. 3: 212 (3179. sz.), A 432b; VIRÁG 160. (Virág Jenő ford.)

Az a tanácsom, hogy ha megtörtént az eljegyzés, rögtön következzen a házasság elhálása és a nyilvános templomi megáldás. Eljegyzés után az esküvőt sokáig húzni-halasztani igen veszedelmes, mert a Sátán szeret akadályt gördíteni és zűrzavart támasztani a gonosz nyelvek, a rágalmazók és a mindkét részről való barátok által. Amint ez velem is megtörtént Philippus Melanchthon⁵¹ és Eisleben⁵² esküvőjekor. Azért nem szabad a dolgot halogatni, hanem segítsük őket nyomban össze. Én is, ha nem tartottam volna meg esküvőmet rövid időn belül, csendben és kevés ember előzetes tudtával, mindenki akadályozott volna. Hiszen minden jó barátom ezt kiáltotta: „Ne ezt, hanem egy másikat!”

⁴⁹ Káthe nem is kérdezett akkora butaságot, amekkorát Aurifaber csinált belőle. Brandenburgi Albert, a német lovagrend nagymestere (*Hochmeister*) valóban öccse volt Kázmér és György brandenburgi örgrófoknak, nem pedig hoppmester (*Hofmeister*), ahogy Aurifaber szövegében áll, aki már csak protestáns porosz hercegségként tudhatott az egykori lovagrendi tartományról.

⁵⁰ Lásd alább 5. fejezet, 3179. sz. Látszólagos párhuzam!

⁵¹ Melanchthon és Katharina Krappe esküvőjére 1520. november 27-én került sor Luther és mások nyomatékos unszolására. Lásd LVM 7: 187, 275 (327. és 428. sz.); MBW 105., 107. és 111–113. sz.

⁵² Johannes Agricola és Else Moshauer 1520. szeptember 10-én házasodtak össze (MBW 11: 41).

1674. [Saját haláláról]

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 175 (1674. sz.). (Márton László ford.)

– Ha Urunk Istenünk úgy intézné, hogy pestisben haljak meg, azzal igen erős tormát reszelne a pápisták orra alá, amiért engem, legádázabb ellenségüket nem tudnak sem meggyilkolni, sem megégetni. Ó, ha tehetnék, a fogaikkal szagatnának szét!

1677. Dicsőbb az ördögtől, mint emberektől meghalni⁵³

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 175–176 (1677. sz.); A 286; *Asztali beszélgetések* 75. (Márton László ford.)

– Szívesebben fogadnám az ördögtől a halált, mint a császártól vagy a pápától, mert akkor mégiscsak egy nagyúr a halálom okozója. De azért eléggé rágós falat leszek a szájában, és nemigen fogok ízleni neki. Muszáj lesz, hogy kiköpjön, akkor viszont én fogom őt felfalni, ha majd eljön az ítéletnap!

1681. Az „igaz” és „Isten igazsága” szavak⁵⁴

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 177 (1681. sz.); VÖ. 3: 228 (3232a. sz.); A 188b; VIRÁG 59. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

– E szavak: „igaz” és „Isten igazsága”, mint mennydörgés hatottak lelkiismeretemre. Amikor hallottam, megijedtem, és azt gondoltam: „Ha Isten igaz, akkor meg fog büntetni.”

„Az igaz ember hitből él.” (Hab 2,4; Róm 1,17) „Isten igazsága a törvény nélkül jelent meg.” (Róm 3,21)

Majd ezt gondoltam: „Ha hitből kell élnünk, akkor Isten igazságának minden hívő üdvösségére kell lennie.” Erre felhorgadt bátorságom: „Isten igazsága tehát az, mellyel minket megigazít és üdvözít.” Ekkor e szavak máris vidámabb arcukkal fordultak felém. Ezt a tudományt a Szentlélek ezen az árnyékszéken⁵⁵ öntötte belém.

⁵³ Lásd fenn 2. fejezet, 927. sz. Valódi párhuzam!

⁵⁴ Lásd alább 5. fejezet, 3232. sz. Valódi párhuzam! *Latin előszó*, WA 54: 185–186; LVM I. kötet.

⁵⁵ *Cloaca*, a párhuzamos szövegekben *secretus locus* (3232a), illetve *hypocaustum* (3232c), a kolostor régészeti feltárása nem tudta azonosítani a helyiséget. Heiko A. Oberman átvitt értelemben a pápaságra magyarázza ezt a kifejezést.

1683. Dávidról

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 178–180 (1683. sz.); A 536. (Márton László ford.)

– Dávid példája tele van botránkoztatással, mert a szent férfiú elkövetett házasságtörést, emberölést és istenkáromlást. Ezek után Isten igencsak meglátogatta és megbüntette, úgyhogy egész népe elpártolt tőle. Tanácsosai, mi több, saját legkedvesebb fia is konspiráltak és szövetkeztek ellene, pedig azelőtt nagy szerencsében és tiszteletben volt része, minden király félte őt, mert Isten vele volt.

Ilyen szorongattatás láttán az istentelenek ezzel kérkednek és hozakodnak elő: „Hol van ilyenkor a király? Hol az ő Istene? Hol az ő jószerencséje és támogatottsága?” Merthogy számos király kétségkívül hatalmasabb volt Dávidnál, mint például a moabiták királya, akit Ézsaiás háromesztendő ökörnek nevez, vagyis erős, kövér és hatalmas, akár egy hároméves szarvasmarha.⁵⁶

1683. Az a botránkyő, melybe az istenfélők botlanak, hogy a világban jól megy az istentelenek sora

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 178–180 (1683. sz.); A 428; *Asztali beszélgetések* 115–116. (Márton László ford.)

– Az a botránkozás mindig megesik a világban, hogy az istenteleneknek jól megy soruk, virulnak és dúskálhatnak mindabban, amire szívük vágyik, az istenfélőket és igaz keresztényeket pedig bajok sújtják, rosszul megy a soruk, és sokat kell szenvedniük. Erről a botránkozásról panaszkodnak egyre-másra a zsoldárok. Magunk is láthatjuk napjainkban, hogy a püspökök, világi bölcsek, képmutatók, epikureusok előretörnek, meggazdagodnak, hatalomra tesznek szert, és nagy tiszteletben részesülnek. Ezzel szemben az igaz keresztények elnyomást, ínséget szenvednek, szegénységben és megvetésben élnek. Ez megbotránkoztat, és nagy fájdalmat okoz. Igen ám, de a fogadóban is úgy zajlik az élet, hogy jönnek az idegen szállóvendégek, és ők fekszenek a jó ágyakba, a fogadós gazda gyermekeinek pedig kemény padokon vagy a kemencesutban kell aludniuk, míg a vendégek el nem távoznak. Az pedig mindig is így volt, hogy a legcudarabbak akartak a legigazabbaknak bizonyulni.

A zsidók azzal kérkednek, hogy ők Ábrahám gyermekei és Isten választott népe. Ez nagy dicsőség, de mit mond erre Krisztus? „Ti az ördög atyától valók vagytok.” (Jn 8,44) És amikor a gazdag Nagybandó így kiáltott a pokolból: „Atyám, Ábrahám!”, Ábrahám így felelt: „Fiam, emlékezz, hogy te a javaidat

⁵⁶ WA.TR – megmagyarázhatatlan módon – itt az Ézs 16,5 helyet adja meg.

elvetted az életedben!” (Lk 16,24–25), Krisztus pedig így szólt Júdáshoz a kertben: „Barátom, miért jöttél?” (Mt 26,50) Csakhogy Urunk Istenünk pontosan meg tudja különböztetni édes gyermekeit és barátait a hamisaktól. Az idegen gyermekeknek még itt megadja bérüket és a karéj kenyeret,⁵⁷ az igaz gyermekeket pedig az eljövendő életre tartogatja.

Ahogy pedig a zsidók nem Ábrahám kedvéért állítják, hogy ő az apjuk, hanem a dicsőség és az elismertség végett, ugyanígy a pápisták sem Krisztusért mondják, hogy őt szolgálják együtt és külön, hanem mert erre kapnak nagybirtokot, kanonokságot és püspökséget.

1698. Mi a dialektika?

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 186 (1698. sz.); A 575. (Márton László ford.)

– A dialektika magasrendű tudomány; egyszerűen, tisztán és igazul beszél. Mintha így szólnék: „Adj ennem!” Viszont a retorika cifrázza a szót, és így beszél: „Ma egész nap lótottam-futottam, fáradt vagyok, beteg vagyok, éhes vagyok satöbbi, semmit nem ettem; kedves barátom, adjál nekem egy jó darab húst, egy jó peccsenyét, egy jó korsó sört, adjál nekem egy kis itókát!”

1700. Bármit cselekszik az Isten velünk, mind hasztalan az

1532. június 12-e és július 12-e között

WA.TR 2: 187 (1700. sz.); A 31b; *Aranymondások* 49–50. (Masznyik Endre ford.)

– Mit is tegyen hát az Isten velünk? A jó napokat nem tudjuk hasznunkra fordítani, a rossz napokat nem tudjuk elviselni. Ha gazdagságot ad, akkor felfuvalkodunk, és erőt vesz rajtunk a nagyravágyás, hogy szinte megférhetetlenné leszünk, és szeretnők, ha az emberek kezeiken hordanának s istenekként imádnának. Ha pedig szegénységgel látogat meg, akkor a fejünket veszjtjük, türelmetlenkedünk és zúgolódunk. Azért legjobb volna, ha hamarjában kisöp-rűzne minket. Bizony igaza volt annak, aki azt mondta: a világi bajt a világtól nem akarjátok elszívelni, és mégsem akartok attól megválni. Mit tegyen hát az Isten veletek? Mit tegyen ő, aki a maga egyszülött Fiát is odaadta érettetek? Miért félték hát e világból őhöz költözni, aki úgy szeretett titeket, és meghalt

⁵⁷ *Partheke*, amelyből a mi „portéka” szavunk is ered. A szó Luther korában kenyérdarabot, később általánosságban alamizsnaként adott ételt, a magyar nyelvbe átkerülve eleinte cók mókot, utóbb eladható árut jelentett. – *A ford.*

értetek? Azt hiszitek, hogy az ördög vagy a világ megcselekszi érettetek, amit Isten megcselekedett tiérettetek? Ó, nem, távolról sem!

1700. Mi az ember?

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 187 (1700. sz.); A 71b. (Márton László ford.)

– Két lábon járó gonosz agyagfazék vagyunk. Abban hiszünk, hogy Isten biztosan kegyelmes lesz hozzánk, mert hiszen nekünk adta a Fiát, máskülönben végképp semmi reményünk.

1707. Leginkább az istentelenek élnek (vagy inkább élnek vissza) Isten alkotásaival

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 189 (1707. sz.); A 33b; *Asztali beszélgetések* 18. (Márton László ford.)

– Urunk Istenünk adományait leginkább a gazemberek élvezik, mert a zsarnokoknak van a legtöbb hatalmuk, földjük, szolgáljuk a világon; az uzsorásoknak legtöbb a pénzük; a parasztoknak tojasuk, vajuk, búzájuk, árpájuk, zabjuk, almájuk, körtéjük stb. A keresztényeknek pedig túrniük kell a szenvedést és az üldöztetést; tömlöcben kell ülniük, ahová sem nap, sem hold be nem süt, nyomorúságba taszítva, űzve-hajtva, csapások közepette kell tengődniük. De az biztos, hogy lesz ez még másképpen is, mert örökké nem maradhat így. Csak várjunk türelemmel, és maradjunk meg állhatatosan az igaz tanítás mellett, szilárdan tartsunk ki mellette, és el ne tántorodjunk tőle!

1715. A közügyekről

1532. június 12. és július 12. között

WA.TR 2: 191 (1715. sz.). (Márton László ford.)

– Mostanában leginkább a közügyek háborgatnak. Az ördög nem talál fogást rajtam, ezért a közügyeket zúdítja a nyakamba, azzal zaklatja a lelkiismeretemet. Ha tanácsot adok, azt úgysem fogadják meg, és még azt mondják, hatalomra török. Ha meg nem adok tanácsot, akkor emiatt furdalhat a lelkiismeret. Nem tudom, mi lenne a kiút.

1727. Az Isten ígéje iránti csömörről és megvetésről

1532. július 12. és augusztus 12. között

WA.TR 2: 194–195 (1727. sz.); A 6b; Aranymondások 1: 13–14. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor intette a feleségét: Isten ígését szorgosan olvassa és hallgassa, és különleges szorgalommal olvassa a zsoltárokat. Ám az asszony azt felelte, hogy ő már épp elégszer hallotta és napjában többször olvassa őket, és sokat tudna róluk beszélni; ha Isten akarná, ő meg is tenné. Ezt hallván, felsőhajtott a doktor, és így szólt:

– Így kezdődik az Isten ígésétől való megcsömörlés. Sokat képzelünk magunkról, azt hisszük, mindent tudunk, aztán tapasztalhatjuk az ellenkezőjét. Bizony ám, annyit értünk az egészből, mint egy lúd, mégis büntetlenek akarunk maradni. Ez az eljövendő rossznak és az isteni szótól való csömörnek az előőrse, ebből keletkezik majd egy sor új könyv, és a Szentírást megvetik majd az emberek, és a kemencesutba vagy a pad alá hajítják.⁵⁸

Egy másik alkalommal is beszélt Luther doktor az isteni ígével szembeni csömörlétről, mondván:

– A világ szerfölött el van bizakodva, és mindenben azon könyvekre hagyatkozik, melyek mostanában megjelennek, és azt hiszi, ha az emberek ezeket elolvassák, akkor mindent tudni fognak. – És még hozzátette: – Az ördög engem is kevés híján arra csábított, hogy lusta és elbizakodott legyek, és azt gondoltam: „Itt vannak neked a könyvek; ha elolvasod őket, akkor tudni fogsz.” Az újrakeresztelők és a szentséggyűlölők⁵⁹ is olyan álmokba ringatják magukat, hogy mihelyt elolvasnak egy könyvecskét, máris mindent tudnak. Folyton-folyvást imádkozom az ilyen elbizakodottság ellen, és mondom újra meg újra a katekizmusomat, éppúgy, mint az én Hansikám, és mindennap azért imádkozom, hogy Isten tartson meg az ő tiszta szent ígéje mellett, és hogy soha bele ne unjak, se azt ne képzeljem, hogy már eleget tudok róla.

⁵⁸ Lásd: *Német előszó*, LVM 5: 18.

⁵⁹ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwingliánizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

1735. Hogyan viselkedjünk Isten igéjének és a szentségeknek megvetőivel szemben?

1532. *augusztus 12–18.*

WA.TR 2: 196 (1735. sz.); A 25b; *Aranymondások* 1: 33. (Márton László ford.)

– Kedves urak – szólt Martinus doktor a lelkészekhez és káplánokhoz és mindazokhoz, akik nála voltak –, ne siessétek el a templomban a prédikálást, a tiszta tanítás és a szentségek kiszolgáltatását. Aki nem akar a szentséghez járulni, sem katekizmust tanulni, azt ne látogassátok meg a betegágyánál, amikor haldoklik, hanem hagyjátok, hogy dögöljön meg, mint egy disznó. Ne törődjetelek vele, és ne engedjétek, hogy a templomkertben temessék el, a többiek elrettentése és elborzasztása végett.

1738. János herceg haláláról

1532. *augusztus 18.*

WA.TR 2: 197–199 (1738. sz.); vö. 2: 266 (1934. sz.); A 487, 448b. (Márton László ford.)

– Ó, jaj – mondta Luther doktor, amikor látta János herceg, szász választófejedelem halálát⁶⁰ –, milyen magányosan hal meg egy nagy fejedelem! Nem volt mellette egyetlen fia, rokona vagy barátja sem, amikor eltávozott az életről. Az orvosok azt mondják, rángógörcs fojtotta meg. Ahogy a gyermek gondok nélkül születik, gondok nélkül él, gondok nélkül hal meg, ugyanúgy a mi kedves János fejedelmünk is emlékezni fog rá ítéletnapkor, hogy amikor jött vissza vadászatból a Loch-pusztáról,⁶¹ még nem tudhatta, mi fog történni vele, miként Ézsaiás mondja: „Veszedelem elől ragadtatik el az igaz, és bemegy békességbe, és nyugszik ágyán.” (Ézs 57,1–2)

Amikor János herceget, a szász választófejedelmet temették, így szólt Luther doktor:

– Mennyivel másképpen kondulnak a harangok, amikor az embernek egy barátját temetik, akit szeret, mint egyébkor! A mi fajankóink szívesen kormányoznának. Most itt az alkalom, csak aztán jól csinálják! A mi fejedelmünkben nagy tisztesség és jóság élt, Frigyes hercegben⁶² pedig sok bölcsesség és értelem. Ha ez a két fejedelem egy személyben egyesült volna, abból a világ nagy csodája lett volna. Frigyes herceg a tanácsülésen behunyt szemmel hallgatta a tanácsokat. Volt egy írotáblája, arra jegyezte egymás után a tanácsurak javaslatait; a saját

⁶⁰ János választófejedelem 1532. augusztus 16-án halt meg.

⁶¹ Loch-pusztá, Lochische Heide: Schweinitz közelében fekvő terület. János fejedelem itt halt meg a schweinitzi vadászkastélyban. – *A ford.*

⁶² Bölcs Frigyes szász választófejedelem (uralkodott: 1486–1525). – *A ford.*

véleményét legutoljára mondta el, amikor magához vette a szót, és így voksolt: ez és ez a javaslat ezek és azok miatt az okok miatt nem állja meg a helyét, mert ilyen meg olyan következményekkel és fejleményekkel járna.

1745. A pápa viszonya a szentséghez

1532. *augusztus 18.*

WA.TR 2: 201–204 (1745. sz.); A 232. (Márton László ford.)

– A pápa nem tagadja a szentséget, hanem az egyik színét vagy részét elragadta és ellopta a laikusoktól, és nem a szentség kiszolgáltatásának helyes módját tanította.

A pápa nem a Bibliát veti el, hanem annak igaz, derék, hűséges tanítóit és követőit üldözi és gyilkolja, ahogyan a zsidók üldözték és gyilkolták a prófétákat, akik az Írást helyesen értelmezték. Ami a fennállásukat és a létezésüket illeti, a pápa meghagyja a szentséget és a Bibliát, ám arra akar minket kényszeríteni, hogy úgy bánjunk velük, ahogyan ő akarja és előírja.

1748. A semmirekellőkről

1532. *augusztus 18.*

WA.TR 2: 205 (1748. sz.); A 71; *Aranymondások 2: 16; Asztali beszélgetések 34.* (Márton László ford.)

A kertben mondta Martinus Luther doktor:

– Ha mind kipszultnának a semmirekellő emberek, mi válnánk semmirekellővé, mert az ördögnek szüksége van semmirekellő szolgálókra. Hagyjátok hát őket élni, mert Isten sem sajnálja tőlük az életet. – Ezt a doktor a haszontalan udvari léhűtőkről és más hasonló emberekről mondta.

1753. A hit a kereszttel mutatkozik meg

1532. *augusztus 18–22.*

WA.TR 2: 206–207 (1753. sz.); A 189b. (Márton László ford.)

– Kereszttel áll meg a hit, mert kereszttel nélkül a hit nem létezhet és nem állhat fenn. És ha valakinek átcsap a kosarai fölött a víz,⁶³ akkor láthatja, mire képes a hit, és mit is jelent. Nem spekuláció, nem kiagyalt gondolat, hanem a szív Istenbe vetett szilárd bizalma, mely derekasan helytálló, és a Szentlélek tulajdon műve.

⁶³ A szőlés konkrétan árvizet, átvitt értelemben veszedelmet, nagy bajt jelent. A kosár (*Korb*) a gátakat erősítő vesszőfonadék volt. – *A ford.*

1756. Emberi nyomorúság1532. *augusztus 18–22.*

WA.TR 2: 207–208 (1756. sz.); A 71b. (Márton László ford.)

Amikor Martinus Luther doktor Niemeckbe utazott, így szólt:

– Milyen sokféle halált hordozunk a testünkben, csupa halál van velünk; bármelyik testrészt megnézheted, mindegyikben megtalálod.

1762. Mennyire becsüli Isten a nagyurakat?⁶⁴1532. *augusztus 22.*WA.TR 2: 209 (1762. sz.); Vö. 2: 222 (1810. sz.); A 44b; *Aranymondások* 1: 65–66. (Márton László ford.)

– Isten annyira becsüli a hatalmasságokat, a királyokat, fejedelmeket stb., amennyire a gyermekek a kártyát: amíg játszanak, a kezükben tartják a lapokat, aztán, ha elunják a játékot, lehajítják a kártyát a pad alá vagy a szemétkbe.

Így tesz Isten a hatalmasságokkal és nagyurakkal is: amíg uralmon vannak, jól tartja őket, de ha átadják az uralmat, letaszítja őket a székről, mint Mária mondja (Lk 1,52), és lent hagyja őket, ahogy a dán királyt.⁶⁵**1763. Fejedelmek halála**1532. *augusztus 22.*WA.TR 2: 209–210 (1763. sz.); A 476; *Asztali beszélgetések* 137. (Márton László ford.)

1532. augusztus 22-én így szólt Martinus Luther doktor az asztalnál János Frigyes szász választófejedelemhez:

– Sokkal nyomorúságosabb egy fejedelem halála,⁶⁶ mint amikor egy paraszt hal meg, akire nem nézett fel senki. A fejedelmet magára hagyja összes barátja, híve, és még csak ezután kell az ördöggel megbirkóznia. Olyankor senki sem gondolja, hogy jó lenne egy kicsit fejedelmiben élni.⁶⁴ Lásd alább 1810. sz. és 15. fejezet, 6545. sz.⁶⁵ II. (Gonosz) Keresztély (Krisztián) dán és norvég király. 1520-ban legyőzte Svédországot, de kegyetlenkedései miatt lázadás tört ki, amely elől Hollandiába kellett menekülnie. 1532-ben megpróbálta trónját visszaszerezni, de fogságba esett, és élete hátralevő részét rabságban, a sonderburgi várkastélyban töltötte. – *A ford.*⁶⁶ Vö. LVM 7: 570–571 (1907–1908. sz.).

1764. Krisztus a halál egyetlen orvosa, ám kevesen fordulnak hozzá

1532. *augusztus 22–30.*

WA.TR 2: 210 (1764. sz.); A 119. (Márton László ford.)

– Egy-két korty víz, ha nincs kéznél jobb, jó ellenszere a szomjúságnak. Egy darab kenyér csillapítja az éhséget, és az éhes ember mindent megtesz azért, hogy megszerezze. Szintúgy Krisztus a legjobb, legbiztosabb, egyedülálló orvosság az emberi faj legszörnyűbb ellenségére, az örök halálra. Ezt azonban az emberi szív nem hajlandó tudomásul venni. Ha az emberek tudnának egy orvost akár száz mérföldnyi messzeségben is, aki az időleges, testi halált elháríthatná vagy akár egy időre elodázhathatná, milyen buzgón hívatnák, pénzt és fáradságot nem kímélve! Ebből is látszik, milyen irtózatosan el van romolva és vakulva az emberi természet.

1776. Mit kell figyelembe venni a teendők ellátásakor?

1532. *augusztus 22–30.*

WA.TR 2: 213 (1776. sz.); A 77; VIRÁG 168. (Márton László ford.)

– Ha nem okozna nekem súlyos szívfájdalmat az az Emberfia, aki meghalt értem, akkor a világ úgysem adhatna elég pénzt azért, hogy könyvet írjak, vagy hogy lefordítsak ezt meg azt a Bibliából. Nekem az nem kell, hogy a világ megfizesse a munkámat, ahhoz ő szegény és csekély. Uramtól, a szász fejedelemtől még soha egy pfenniget nem kértem azért, amiért itt dolgozom.

1781. Mértéktelenség

1532. *augusztus 22–30.*

WA.TR 2: 214 (1781. sz.); A 64b. (Márton László ford.)

– Halálra esszük magunkat, halálra isszuk magunkat, halálra szarjuk magunkat, halálra böjtöljük magunkat. – Ezt Martinus doktor akkor mondta, amikor Wittenbergben vérhasjárvány volt. – Minden okunk megvan rá, hogy elbizzuk magunkat!

1801. Miért engedi az Isten, hogy a gonoszoknak jól és a kegyeseknek rosszul menjen dolguk e világon?

1532. augusztus 30. és szeptember 20. között

WA.TR 2: 218–219 (1801. sz.); A 41b; Aranymondások 1: 61–62. (Masznyik Endre ford.)

– Magam sem tudom megfejtetni azt, hogy a hitvány fickóknak oly jól megy soruk, nagy időn át tejből-vajból úsznak, és az Isten megad nekik mindent, tisztességet, vagyont, hatalmat, testi egészséget, szép gyermekeket stb.; ellenben a kegyes, istenfélő emberek nyomorban, veszedelemben, aggodalomban és ínségben élnek egész éltükön át, sőt egyik-másik nyomorultul vész el, mint Keresztelő János, a földnek ez a legnagyobb szentje, hogy Krisztus Urunkat, Istennek egyszülött Fiát ne is említsem, aki a leggyalázatosabb halállal, keresztfán, két lator közt halt meg.

De hát Isten úgy cselekszik, mint egy jámbor apa, aki a maga fiát igen nagyon szeretné Isten ismeretére, félelmére, igaz hitre és minden tisztességre nevelni, hogy öröme és vigasztalása legyen benne, és összegyűjtött kincsét, mindazzal, amije van, örökségül hagyhatná rá, éppen azért jobban és gyakrabban fenyíti és ostorozza őt meg, mint a maga szolgáját. Innét a közmondás is: minél kedvesebb a gyermek, annál csípősebb legyen a vessző. Sőt az engedetlen szolgát egy ideig meg sem bünteti, kénye-kedvére hagyja, és úgy tesz, mintha semmit sem venne észre, pedig rovásra szed mindent: megállj, nem sokáig viszed el szárazon! Ha aztán betelik a mérték, pőrére vetkőztetve kidobja a házból.

Ily egyszerű és együgyű módon szoktam én azt a kérdést megoldani, miért engedi az Isten, hogy kiváltképpen az igazi szentek, teszem azt, a próféták, apostolok stb. e világon bűnbajt és ínséget lássanak, az istentelenek pedig nagy időn át, békés nyugalomban bűnbajt és ínség nélkül, boldogan éljenek.

A próféták is fennakadtak e kérdésen, sokat is írnak róla, de egyszersmind példát adnak arra nézve, hogy a kegyesek miként oldják meg azt, és miben keressék vigasztalásukat. Jeremiás mondja 12.: „Miért szerencsés a bűnösök sorsa? Miért boldogulnak mind, akik csalárdul élnek?” (Jer 12,1) Ámde rossz végük lesz önekik, amint tovább mondja: „Válaszd külön őket, mint levágni való juhokat, és készítsd el őket az öldöklés napjára!” (Jer 12,3) Sok zsoltár is szól erről (Zsolt 37; 49; 73).

1809. A világ istentelensége és hálátlansága

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 221–222 (1809. sz.); A 81. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor felnézett az égre, felsóhajtott, és így szólt:

– Édes jó Istenem, mily nagy a világ istentelensége és hálátlansága, hogy a te kimondhatatlan kegyelmedet megveti és üldözi! Még mi is, akik az evangéliumot dicséjük, és tudjuk róla, hogy Isten igéje, hogy tisztas és tiszta, és valljuk, hogy Isten, a mennyei Atya maga adta nekünk, hiszen így szól: „Ez az én fiam, őt hallgassátok” (Mt 17,5), még mi is oly kevésre becsüljük Krisztus drága szent evangéliumát, ezt a felbecsülhetetlen kincset, mintha Terentius vagy Vergilius valamely szállóigéje volna!

1810. A hatalmasságok az Úristen kártyalapjai⁶⁷

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 222 (1810. sz.); vö. 2: 209 (1762. sz.); A 476; *Asztali beszélgetések* 137. (Márton László ford.)

– Isten a királyokat, a fejedelmeket és a nagyurakat annyira becsüli, mint a gyermekek a kártyákat: amíg játszanak, a kezükben tartják, azután elhajtják őket a sarokba vagy a pad alá vagy a szemébe. Hasonlóképpen cselekszik Isten a hatalmasságokkal: amíg ők regnálnak, jól bánik velük, de ha lejár az idejük, letaszítja, lebucskáztatja majd őket a székről, és hagyja, heverjenek csak; amiként most Keresztély, a dán király lebucskázott.⁶⁸

1812. A szív sóhaja

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 222–224 (1812. sz.); A 212. (Márton László ford.)

– A szív sikolya és sóhaja olyan kiáltásként visszhangzik, hogy azt nemcsak Istennek, hanem minden angyalnak is meg kell hallania a mennyben. Így sóhajtott Mózes is nagy csüggedésében, amikor a Vörös-tengerhez érkezett: reszketett, vacogott, lehorgasztotta a fejét, de a száját nem nyitotta szóra. „Ó, Uram, Uram – mondta magában –, mármost mitévő legyek? Mi volna helyes? Hol a kiút? Én leszek az oka, ha itt az egész népet siratni való módon lemészárolják! Nem tudok jó tanácsot, nem látok segítséget: előttünk a tenger, mögöttünk az ellenség, az egyiptomiak, kétoldalt magas hegyek; végünk van!” Isten pedig így felelt: „Mit

⁶⁷ Lásd fenn 1762. sz. és 15. fejezet, 6545. sz.

⁶⁸ Lásd fenn az 1762. szöveg jegyzetét.

kiáltasz hozzám?” Mintha ezt mondta volna: „Mire jó ez a nagy jajgatás?” Nézetek utána Mózes második könyvében, az Exodusban, tizennegyedik fejezet (2Móz 14,15). Csakhogy mi úgy olvassuk ezeket a példázatokat, mint holmi halott betűt, pedig az ész nem tudja kifürkészni az ilyesmit.

Mózes alighanem akkorát sóhajtott, hogy az betöltötte Isten mindkét fülét, azért is kérdezte: „Mit kiáltasz hozzám?” Teljességgel a józan ész ellenében történt, hogy a zsidók átvonultak a Vörös-tengeren. Ugyanis a Vörös-tenger szélessége annyi, mint a Wittenberg és Coburg közti távolság, az pedig harminc mérföld, vagy legalábbis annyi, mint innét Magdeburg. Ráadásul éjszaka a Vörös-tenger közepén muszáj volt pihenniük, enniük és abrakolniuk. Mert hatszor százezer férfi, nem számítva a nőket, gyermekeket és a cselédséget, még ha ötvenes sorokban⁶⁹ haladnak is, beletelik egy időbe, míg végigvonul. Mózes szájában biztosan hangtalan volt a kiáltás, de Isten előtt annál hangosabb. Így tűnik ki a hit a gyengeség és a csodák közepette.

1813. Isten türelmes

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 224 (1813. sz.); A 33; Aranymondások 1: 51. (Masznyik Endre ford.)

– Isten türelmes, hosszútűrő és irgalmas, sokáig tud hallgatni, és a leghitványabb fickókat nagy ideig büntetlenül nézi, és engedi a maguk útján járni. Én nem tudnám ezt megcselekedni.

1815. Az önvédelemről⁷⁰

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 224–225 (1815. sz.); A 552. (Márton László ford.)

– Az önvédelem – mondta Luther doktor – érvényt szerez magának. – Ekkor megkérdezte tőle Hinek uraság:⁷¹ vajon akkor is védekezne-e, ha rablók támadnának rá? – Hogyne – felelte a doktor –, hiszen abban a helyzetben bíró és uralkodó vagyok, és joggal rántok kardot, merthogy senki sincs mellettem, aki megvédelmezne, és utána bízvást magamhoz vehetem a szentséget, mivel jócselekedetet műveltem.

⁶⁹ Aurifaber szövegét, ahol ötszáz sorokról van szó, Schlaginhaufen feljegyzése alapján korrigáltam. – *A ford.*

⁷⁰ Lásd alább 5. fejezet, 2285. sz.

⁷¹ Henning (Hynke) Bohemus, más néven Ignatz Perknowsky, aki az ifjú Borziwig von Dohna várgróf nevelőjeként és teológushallgatóként egy darabig Luther házában lakott. – *A ford.*

Ha viszont prédikátori mivoltomban támadnak rám az evangélium miatt, akkor összekulcsolom a kezemet, feltekintek az égre, és így szólok: „Uram, Krisztus, itt vagyok, megvallottalak, hirdettelek; ha itt az idő, lelkemet a kezedbe ajánlom”, és azzal kész volnék meghalni.

1816. Mit követel tőlünk Krisztus?

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 225–226 (1816. sz.); A 216b. (Márton László ford.)

– Krisztus nem kíván tőlünk mást, csak azt, hogy megvalljuk őt, és szabadon, meg nem félemlítve beszéljünk róla. Na de, mondod erre te, ha én ezt megteszem, akkor pofán vernek! Erre maga Krisztus így felel: „Hívj segítségül a nyomorúság idején, én megszabadítlak, te pedig dicsőítesz.” (Zsolt 50,15) Továbbá: „Segítségül hív engem, ezért meghallgatom; vele vagyok háborúságában, megmentem, és dicsőségessé teszem.” (Zsolt 91,15)

Lehet-e ennél is könnyebb istentiszteletet tartani vagy létrehozni? Nincs a földön könnyebb munka, mint az igaz istentisztelet, vagyis úgy cselekedni, ahogyan Isten az ő ígében parancsolta. Nem favágást vagy kőhordást parancsolt ő nekünk, hanem csak azt, hogy higgyünk, és mondjuk. Ezzel kétségkívül vele jár, hogy megaláztatásban és bajokban lesz részünk, de ha megígérte, akkor velünk lesz, és megsegít minket. Én a szolgáltnak nem ígérek segítséget, amikor nekem dolgozik, fát vág stb., ám Krisztus minden szorultságomban segíteni fog.

Summa, nem hiányzik nekünk semmi más, csak a hit. Ha volna hitem, amint az Írás megkívánja tőlem, akkor egymagam megverném a törököket, megölném György herceget, kivégezném a mainzi püspököt.⁷² Csakhogy nagyon is fogyatékos a hitem, és be kell érnem azzal, ami Szent Pálnál olvasható: „Elég neked az én kegyelmem.” (2Kor 12,9) Az én kegyelmem jele pedig, hogy jóakarattal vagyok irántad, hogy részesültél a szentségben, hogy meg vagy keresztelve stb., és mindezek szolgáljanak bizonyágul neked.

1818. Az ember étkezésének módja

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 227 (1818. sz.); A 71b; *Asztali beszélgetések* 34. (Márton László ford.)

– Mindenféle zsarnoki vadállat módjára táplálkozunk. A farkas birkát eszik, mi szintén; a róka csirkét és libát, mi szintén; a héja és a keselyű énekesmadarakat,

⁷² Albert, brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

mi szintén; a csuka halakat, mi szintén. Ahogy az ökrök, lovak és tehének, mi is megesszük a fűvet. Ahogy a disznók, mi is megesszük a szart meg a fost. Belül pedig úgymint minden szarrá válik.

1820. Ne vitázzunk a gondviselésről⁷³

1532. szeptember 20–28.

WA.TR 2: 227–228 (1820. sz.); A 328. (Márton László ford.)

– Semmiképpen se vitázzunk a gondviselésről! Erre Staupitz doktor gyakran figyelmeztetett, és még ezt is mondta nekem: „Ha a gondviselésről vitáznál, akkor kezd Krisztus sebeivel, és a gondviselésről való összes vita rögtön félbemarad és megszakad. Mert viszont, ha az ember ragaszkodik hozzá, és folytatja a vitát, akkor Krisztus, az ő igéje és szentsége eltávozik mellőle. Teljességgel elfelejtem, miben áll Krisztus és Isten, és ha ezeket a gondolatokat forgatom a fejemben, akkor Istent gonosztevőnek és börtönőrnek tartom.”

Ezért hát igazodj az ígérez, melyben Isten megnyilatkozott, és maradj mellette. Ha ebben hiszel, akkor megmaradsz üdvösséged és lelki boldogságod helyes útján. Viszont a gondviselésben megfélekedünk Istenről. Akkor abbamarad a *laudate*, és kezdődik a *blasphemate*.⁷⁴ Merthogy Jézus Krisztusban ott rejlik minden kincs, ám ezek rajta kívül sehogyan sem hozzáférhetőek. Isten ugyanis előre látta, hogy fia a bűnösökért, nem pedig az igazakért fog szenvedni. Aki ebben hisz, az lesz az édesgyermek, és megfordítva.

1822. Az ördög útjába áll a Krisztusban való örömmel

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 229 (1822. sz.); A 120b. (Márton László ford.)

– Folyvást és méltán kellene örömmel lelnünk Krisztusban, mint erre Szent Pál is int bennünket (Fil 4,4), úgyhogy az örömtől vidámak és egészségesek volnánk, és nem lehetnénk sem szomorúak, sem betegek. De a gyötrelmhez Sátán meggátolja, ahol csak tudja, az efféle örömet, szüntelenül a nyakunkra jár, kínoz és rémít bennünket vagy közvetlenül az ő tüzes nyilaival, vagy gonosz mérges nyelvekkel, olykor bizony a sajátunkkal is. Ez velem gyakran megtörténik.

⁷³ Lásd fenn 2. fejezet, 1017. sz. és alább 5. fejezet, 2654. sz. Valódi párhuzamok!

⁷⁴ *Laudate*: 'dicsérvételek'; *blasphemate*: 'káromlások'.

1830. A holtak feltámadásáról⁷⁵

1532. szeptember 20–28.

WA.TR 2: 230–232 (1830. sz.); A 502b; *Asztali beszélgetések* 158–159. (Márton László ford.)

– Fel fogok támadni – mondta Martinus doktor –, és megint beszélni tudok majd veletek. Ez az ujjam és rajta ez a gyűrű ismét meglesz majd. Egyszóval, mindennek vissza kell térnie, mert írva áll: „Új eget és új földet várunk az ő ígérete szerint, melyekben igazság lakik.” (2Pt 3,13) Ott nem lesz semmirevaló vagy hiábavaló uralom. Ott minden csupa öröm és boldogság lesz, mert nem lesz az ég és a föld sívó terméketlen homok.

Ha az ember vidám, akkor megörvendeztetni egy kis fácska vagy egy szép virágocska vagy bokrocшка is, de aki szomorú, az inkább rá se nézzen a fákra. A föld és az ég meg fog újulni, és mi, hívők mindnyájan egy seregben együtt leszünk. Ha már itt is egységre lépnénk, akkor nagy béke volna köztünk, de Isten másképpen rendeli, ezért itt is, ott is akadályok támadnak, úgyhogy sóhajtozunk és vágyakozunk eljövendő hazánk után, és szeretnénk megszabadulni az itteni fáradalmas étlettől.

Ha pedig a kiválasztottak örömben élnek, akkor a kárhozottaknak a legnagyobb szomorúság és kétségbeesés jut majd osztályrészül. A zörgő falevelnek nincsenek öklelő szarvai! Mikor hallottatok már olyat, hogy a szállongó, zörgő falevél valakinek a fejébe lyukat ütött vagy szakított? Az istentelen és hitetlen ember mégis megrémül tőle (3Móz 26,36). Nem úgy a keresztyén, mert ő megtalálta békéjét Krisztusban; ezzel szemben az istenteleneknek nincs békéjük.

1840. Isten minden javait ingyen adja, azért számba sem veszik azokat

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 234–235 (1840. sz.); A 44; *Aranymondások* 1: 64. (Masznyik Endre ford.)

– Ha a mi Urunk Istenünk a maga javait eladná, bizony szép kis pénzt szedne be azokból; minthogy azonban ingyen osztogatja, fel se vesszük. Teszem, ha az Isten csak egy esztendeig nem adna esőt, sem áldást a föld különböző terményeire, akkor mindenki jajgatna és könyörögne egy jó kis esőért, és ha pénzért lehetne megvásárolni, minden pénzünket odaadnók érte; de hát, mert a mi mennyei Atyánk mindazt, ami életünk fenntartására szükséges, bőséggel megadja, alig akad, aki ezt felgondolva ezért neki hálát adna.

Rádásul jó Istenünk és Teremtőnk napját naponként felhozza, éjjel a hold és csillagok fényét árasztja ránk, állandóan kiosztja hasznunkra az elemeket, a

⁷⁵ Lásd alább 5. fejezet, 2653. sz. Valódi párhuzam!

tüzet, levegőt, vizet, földet és minden teremtményt, ad testet, életet, kenyeret, bort, mindenféle barmot, gyümölcsöt és földi jókat fenntartásunkra (Zsolt 104); ezenfelül magamagát is közli, úgyhogy immár ő Emmanuél, azaz: Isten velünk.

S mivel fizet ez a világ a jó Istennek mindezen ő nagy, sőt kimondhatatlan jótéteményeiért? Azzal, hogy az ő nevét káromolja, hogy Fiát, kit üdvözítőül küldött, megfeszíti, egyházát szolgáljaival együtt üldözi és pusztítja stb. Ő, amint-hogy merő jóságából, teljesen ingyen teremtett minden teremtményt, ugyanúgy táplálja és tartja fenn őket; de csak egy kicsiny sereg, az igaz kereszténység ad neki ezért hálát.

1854. Hasonlat a világról és az egyházzól

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 238–239 (1854. sz.); A 76b; Aranymondások 2: 24. (Masznyik Endre ford.)

– A világ olyan, mint egy paradicsom, ellenben az Isten és az Úr Krisztus egyháza, mely a tiszta, igaz tant vallja s ahhoz szigorúan ragaszkodik, e világ szemében formátlan és utálatos, ámde Isten előtt kedves, drága és nagyra becsült. Áron fenséges díszben ment be a templomba. Azért fel se vegyük, ne is ejtsen kísértésbe, bármit ítél és tart a világ mirőlünk. Hisz mit bánom én, ha a nemesurak, polgárok és parasztok, a zsigoriak és mihasznák engem szemétnak tartanak. Majd leszámolok velük a maga idején – a nagy napon. Azért hát se meg ne tévesszen, se ne bántson, bármit mond is rólunk ez a világ. Elég, ha a kegyesek kedvelnek.

1855. A világ ítélete Isten igéje szolgáliról

1532. szeptember 20. és október 21. között

WA.TR 2: 239 (1855. sz.); A 76b; Aranymondások 2: 23. (Masznyik Endre ford.)

– Többet ér száz királyságnál a csüggedt, búbanatos lelkeket felemelni és megvidámítani. De a világ ezt a munkát nem becsüli, sőt megveti; azt mondják rólunk, hogy lázítók, békebontók és istenkáromlók vagyunk, kik elforgatjuk és megmászjuk a tant. Bizony-bizony, a világ magamagáról mond jövődöt, bárha mi fájó szívvel gondolunk rá. Így mondták a zsidók Krisztusról is: „Ha egyszerűen csak hagyjuk őt, jönnek a rómaiak, és elveszik tőlünk a helyet is, a népet is stb.” (Jn 11,48) Mikor pedig Krisztust megölték, nem jöttek el? Igen, azt vélem, eljöttek, és tisztára végeztek velük. Így fogják az ige megvetői és ellenségei a békét megbontani és Németországot felforgatni, hogy megbomlik minden és romba dől, ha már ennyire ragadtattuk magunkat. Hát legyen kívánságuk szerint!

1871. Isten ígéjére kell hallgatni, nem pedig Isten uralkodói hatalmán töprengeni
1532. október 21.

WA.TR 2: 242–243 (1871. sz.); A 23; *Aranymondások* 1: 30. (Márton László ford.)

– Mi, bolondok nem tudjuk az eszünkkel felfogni, megismerni, megérteni, miképpen történik és honnét ered, hogy a szájunkkal beszélünk, és hogy honnét erednek a szavak, és miképpen lehetséges, hogy egyetlenegy embernek a szava és a hangja hallatszik oly sok ezer fülben, továbbá hogyhogy a szemünkkel látunk, és hogyhogy a kenyér, a táplálék és az ital megemésztődik a gyomorban, majd pedig átalakul vérré és szarrá. És mi ennek ellenére magunkon kívül és magunk fölé akarunk helyezkedni, és nem átallunk Isten uralkodói hatalmáról spekulálni, holott még azt sem tudhatjuk, mi az, ami velünk és bennünk mindennap történik. Ezért az Istent és a lelket érintő dolgokban csak hinni kell, és arra hallgatni, amit Isten ígéje mond.

1877. [Kép a Bibliáról]⁷⁶

1532 októbere és 1533 márciusa között

WA.TR 2: 244–245 (1877. sz.); vö. 5: 436 (6010. sz.); A 15b. (Márton László ford.)

– Jó néhány éven át évente kétszer végigolvastam a Bibliát, és ha a Biblia egy terebélyes fa, és benne minden szó megannyi ág és gally, akkor én minden ágat és gallyat megrázogattam, hogy tudjam, mi terem rajtuk és mi a hasznuk, és mindenkor leráztam róluk néhány almát és körtét.

1878. Ének

1533. március 13.

WA.TR 2: 245 (1878. sz.); A 578; *Asztali beszélgetések* 199. (Márton László ford.)

– Az éneklés a legszebb tudomány és gyakorlat. Semmi köze a világ dolgaihoz, nincs benne semmilyen pereskedésben vagy civakodásban. Az énekesek nem is gondterheltek, hanem vidámak, és a gondjaikat énekléssel űzik el messzire.

Örülök, hogy Isten a parasztokat egy ilyen nagy adománytól és vigasztól megfosztotta, ők tudniillik nem hallgatnak zenét, és ügyet sem vetnek Isten ígéjére.

⁷⁶ Lásd fenn I. fejezet, 674. sz. Valódi párhuzam!

4

Ludwig Rabe gyűjteménye
(1530-as évek)

1891. Krisztuson kívül nincs vigasz, bárhogyan korholja is a hívőket

1530-as évek

WA.TR 2: 253–254 (1891. sz.); vö. 2: 272 (1949. sz.); A 133. (Márton László ford.)

– Krisztuson kívül senki sem vigasztalódhat, neki senki sem adhat jó tanácsot vagy segítséget, de ő maga csupa vigasz és öröm, a hit által szóba foglalva.

Hogyan is dorgálhatna együgyűbben Krisztus Urunk, mint úgy, hogy juhoknak nevez bennünket? Ha dorgálást kap is a juh, attól még nem ad kevesebb gyapjat vagy tejet, és béketűrőssel adja oda az életét is.

A disznó is állat, de sokkal türelmetlenebb a juhoknál.

1893. Miben áll az Istentől és az embertől eredő vigasztalás?

1530-as évek

WA.TR 2: 254 (1893. sz.); A 52b; *Aranymondások* 1: 76. (Márton László ford.)

– Az emberi és az isteni vigasztalás két különböző dolog. Az emberi vigasztalás külsődleges, megragadható segítségben áll, mely látható, kézzelfogható és tapintható. Viszont az isteni vigasztalás csakis az igében és az ígéretekben áll, az nem látható, nem hallható és nem tapintható.

1894. Isten gondoskodik rólunk

1530-as évek

WA.TR 2: 254 (1894. sz.); A 52b; *Aranymondások* 1: 75. (Márton László ford.)

– Isten teremtette a verebeket, ezért az ő akarata nélkül egy veréb sem hullhat a földre (Lk 12,6). Mármost Isten az embereket nemcsak teremtette, hanem édes Fiát is szenvedni hagyta értük, ezért bizonyos és nyilvánvaló, hogy rólunk sokkal inkább gondoskodik, mint a haszontalan verebekről.

1895. Miért fenyíti Isten az embereket?

1530-as évek

WA.TR 2: 254 (1895. sz.) és 2: 255 (1897. sz.); A 313b. (Márton László ford.)

– Az istenfélő azért kapja a fenyítést, hogy el ne kárhozzék a világgal együtt; az istentelen pedig azért, hogy magába szálljon vagy még megátalkodottabb legyen. Minél igazabb hit, annál több kísértés; minél több bűn, annál több félelem.

1896. [Kellés és akarás]

1530-as évek

WA.TR 2: 255 (1896. sz.). (Márton László ford.)

– Ha azt tennénk, amit kellene, és nem azt, amit akarunk, akkor meg is kapnánk, ami megillet minket. Csakhogy mi azt csináljuk, amit akarunk, nem pedig azt, amit kellene, ezért azt is el kell viselnünk, amit nem akarunk.

1898. Ha vége az emberi segítségnek, Isten kezd segíteni azokon, akik hisznek benne

1530-as évek

WA.TR 2: 255 (1898. sz.); A 52b. (Márton László ford.)

– Ha nem látunk kiutat, módot, eszközt, ötletet, mely a balszerencséből kiségitene minket, akkor eszünkhöz igazodva arra következtetünk: végünk van. Ha pedig hiszünk, akkor üdvösségünk veszi kezdetét. Mert, ahogy az orvosok mondják: ahol vége a filozófiának, ott kezdődik az orvostudomány,¹ úgy mi is joggal mondhatjuk: ahol vége az emberi segítségnek, ott kezdődik Isten segítsége, vagyis az Isten ígéjébe vetett hit.

1899. Urunk Istenünk a keresztényekkel kiszámíthatatlan módon bánik

1530-as évek

WA.TR 2: 255–256 (1899. sz.); A 53; *Aranymondások* 1: 76–77. (Márton László ford.)

– Megmentésünk előtt jön a kísértés, megmentésünk után az öröm. Elnyomatni és terheltetni annyi, mint épülni és növekedni és gyarapodni.

Urunk Istenünk az ő akaratát igen tarkabarka és kacskaringós módon mutatja ki a keresztényekkel szemben, úgyhogy szinte senki sem tud alkalmazkodni hozzá. Isten országa azokban az emberekben lakik, akik meg vannak keresztelve,

¹ *Ubi desinit philosophia (philosophus), ibi incipit medicina (medicus)*. Aristotelés nyomán megfogalmazott ókori mondás.

és szívből hisznek Krisztusban, ezt pedig bizonyítják is az életükkel. Vagyis az igaz keresztények jelentik Isten országát, nem pedig a szájaló vagy festett keresztények. És igaz ugyan, hogy itt, a földön a keresztényeket gyötrik és gyilkolják, de él az Úr a mennyben, és ezért nekik is élniük kell.

Az ördög a kedvét leli abban, ami az ő alkotása – és legfőbb öröme, hogy Isten alkotását eltiporja, hogy kínozza és gyötörje azokat, akik szeretik Isten igéjét, és szilárdan ragaszkodnak hozzá; a többieket bizony békén hagyja. Minthogy pedig a keresztények Isten országa, ezért kínzásban, gyötrelemben és eltipratásban kell hogy részük legyen.

Egy kereszténynek cudar napokat kell megélnie és sokat kell szenvednie, míg a mi Ádámunk, azaz testünk és vérünk jó napokat szeretne, és nem akar szenvedni. Hogyan egyeztethető ez össze? Ha azt kívánjuk, hogy testünk megváltást nyerjen a halálból és a pokolból, hogy az ördög kötelékéből kioldoztassék és megszabadíttassék, akkor Isten parancsolatához kell tartania magát, és mellé kell állnia, ez pedig nem egyéb, mint hinni Jézus Krisztusban és abban, hogy él Isten Fia és a mi Megváltónk, és mi az ő szavához tartjuk magunkat. Márpedig Krisztus szava nem egyéb, mint hordani a keresztet, a keresztben lelni szeretetet és reményt, és hinni abban, hogy Krisztus nem hagyja az embert örökre a gyötrelmekben, hanem meghozza nekünk a menekvést, és áthelyez minket az itteni életből amaz örökkévaló életbe; és hogy a szeretetben türelmünk is legyen, és hogy az ember annak a társának a gyengeségét, aki vele együtt szenvedve Krisztussal tart, elnézően fogadja.

1912. Az imádság ereje és hatékonysága

1530-as évek

WA.TR 2: 261–262 (1912. sz.); A 211b. (Márton László ford.)

– A szívből jövő imádság és a szegény emberek jajgatása olyan sikolyként hangzik, hogy azt a mennyben minden angyalnak meg kell hallania. Urunk Istenünknek nagy füle és éles, finom hallása kell hogy legyen.

1941. [Háború a pápa ellen]

1530-as évek

WA.TR 2: 267–268 (1941. sz.); A 524b. (Márton László ford.)

– Nem örülök neki, hogy háború készülődik, mert nagy csapás lesz az egyházra nézve, és az belerokkan, de a békesség ugyanolyan cudar.

A keresztények győznek, ha szenvednek, és veszítenek, ha tusakodnak; én ettől borzadok.

A pápát és a püspököket erőszakkal akarják kipszítítani, de ebből nem lesz semmi. Amiképpen a pápa is beveri a fejét, ha ki akarja pusztítani az evangéliumot, szintúgy a mi nemesuraink is beverik a fejüket, ha nekimennek a pápának.² Isten ígéjével kell a pápát megtörni, fegyverrel az nem megy, mert ő maga az ördög. Régebben azt mondták: aki odaszúr vagy odasújt egy szellemhez, az magát szúrja vagy üti meg. Igen bölcs és igaz közmondás! Ha kardot rántunk a pápa ellen, magunkat kaszaboljuk össze.

1944. Miért írtak a pogányok olyan szépeket a halálról?

1530-as évek

WA.TR 2: 269 (1944. sz.); vö. 2: 270 (1946. sz.); A 71b; *Aranymondások* 2: 17; *Asztali beszélgetések* 34–35. (Márton László ford.)

– Gyakran elcsodálkozom rajta – mondta Martin Luther doktor –, ugyan mi készítette a régi pogányokat, hogy olyan szépeket írjanak a halálról, hiszen az borzalmas, irtózatos és rút. De ha eszembe jut, hogy milyen a világ, akkor már csöppet sem csodálkozom rajtuk, hiszen felsőbbségük sok gaztettét kellett végignézniük, melyek fájdalmasan érintették őket, és semmi mással nem vigasztalódhattak, mint a halállal.

És ha a pogányok oly kevéssé félték a haláltól, sőt oly nagyon megbecsülték és tisztelték, akkor mi, keresztények ne tegyünk még sokkal inkább így? Hiszen azok a szegény régiek a semminél is kevesebbet tudtak az örök életről, mi pedig tudunk róla, mégis félünk és iszonyodva riadozunk, amikor valaki a halálról beszél nekünk. No persze, ott vannak a bűneink, és be kell ismernünk, hogy a pogányoknál is gazabban élünk, ezért nem érdemtelenül történik, ami történik velünk. Mert minél nagyobb a bűn, annál rettentőbb a halál. Ez meglátszik azokon az embereken, akik Isten parancsolata ellen vétkeztek, és meg kell halniuk, vagy amikor az ítéletnapról hallanak, mennyire kétségbeesnek és őrjöngenek, még ha jól vannak és egészségesek is. Ilyen mákvirágok vagyunk mi!

² 1527 májusában V. Károly német zsoldosai feldúlták és hetekig fosztogatták Rómát, majd júniusban foglyul ejtették VII. Kelemen pápát, aki csak decemberben szabadult ki. – *A ford.*

1948. Isten igéjéhez kell igazítanunk minden cselekvésünket és egész életünket
1530-as évek

WA.TR 2: 271–272 (1948. sz.); A 14; *Aranymondások* 1: 19–20. (Márton László ford.)

– Istennek megvan a zsinórmértéke, megvannak az előírásai, úgy hívják őket, hogy Tízparancsolat, ezek beleivódtak a húsunkba és a vérünkbe. Az a summázatuk, hogy tégy a másikkal úgy, ahogyan szeretnéd, hogy mások tegyenek veled (Mt 7,12). Efölött pedig Urunk Istenünk őrökdi; mert azzal a mércével, mellyel te mérsz, mérnek majd neked is (Mt 7,2). Ezzel a zsinórmértékkal és szögmérővel mérte ki Isten az egész világot. Jó azoknak, akik e szerint élnek és cselekszenek, mert Isten bőségesen jutalmazza őket már az itteni életben is, és az efféle jutalomban egy töröknek vagy pogánynak éppúgy része lehet, mint egy kereszténynek.

5

**Conrad Cordatus
gyűjteménye
(1531–1533)**

1966. Isten alkotásai az istentelenek szemében

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 282 (1966. sz.); A 38; *Aranymondások* 1: 58; *Asztali beszélgetések* 21. (Márton László ford.)

– Isten összes alkotása az istentelenek számára egyszerre nyilvánvaló és rejtett, éppúgy, mint amikor a szárnak rozmaringot adnánk enni, és ő azt hinné, szénát eszik. Azért nyilvánvalóak Isten alkotásai, mert a saját szemükkel látják őket. És azért rejtettek, mert nem látják és nem ismerik fel az alkotásokban a Teremtőt.

1974. A törvény és az evangélium a keresztény tanítás két fő cikkelye¹

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 284–285 (1974. sz.); A 168b. (Márton László ford.)

– Két fő pontja van a keresztény tanításnak Isten egyházában, a törvény és az evangélium. A törvény által tartja vissza és riasztja el Isten a bűnöktől és a vétkektől az istentelen, vad és bárdolatlan embereket, továbbá a törvény által érteti meg a felfuvalkodott képmutatókkal és cselekvésvágyókkal, hogy még bőven és nagy számban van tennivalójuk, amit Isten szigorúan megparancsolt nekik, és még nem hajtották végre, mert másképp, mint a törvény révén, nem viszik végbe cselekvéseiket. Az evangélium pedig vigasztalja a megsomorodottakat és nekibúsultakat, vagyis a gyenge, nyomorult, megfélemlített lelkiismeretűeket, akik érzik Isten haragját a bűn miatt, melyet megbántak, továbbá vigasztalja mindazokat, akikről Ézsaiás próféta beszél a 61. fejezetben, így szólva hozzájuk: vigasztalódjatok, mert megbocsátom a ti bűneiteket (Ézs 61,1). Kell-e Istennek többet tennie?

¹ Lásd fenn 1. fejezet, 54. sz. Valódi párhuzam! Aurifaber mindkét beszédet felvette gyűjteményébe.

1975. A nők okossága

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 285 (1975. sz.); vö. 2: 286 (1978. sz.); A 443; *Aranymondások* 2: 45; *Asztali beszélgetések* 121. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor kinevette az ő Käthéjét, aki mindig okos akart lenni, és így szólt:

– Isten olyanak teremtette a férfit, hogy széles mellkasa és keskeny csípője legyen, hogy odafönt sok bölcsesség férjen belé, az a hely pedig, ahol távozik az ürülék, szűk legyen. A nőknél ez fordítva történt, ezért a nőnek bőséges az ürüléke, és szűkös a bölcsessége.

Máskor pedig a doktor a sok locsogás és fecsegés miatt nevette ki az ő Käthéjét. Megkérdezte: vajon imádkozott-e legalább egy Miatyánkot, mielőtt olyan sok igét prédikálna?

– Márpedig a nők – szólt a doktor – nem imádkoznak, mielőtt elkezdenek igét hirdetni, különben vagy lemondának a prédikálásról, és maguktól elállnának tőle, vagy ha Isten meghallgatná az imádságukat, megtiltaná nekik a prédikálást.

1979. A nők jól beszélnek²

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 286 (1979. sz.); A 443; *Aranymondások* 2: 46; *Asztali beszélgetések* 121. (Márton László ford.)

– A nők természettől fogva ékesszólóak, és jól értenek a retorikához, vagyis a szónoklás művészetéhez, melyet a férfiak nagy szorgalom árán tanulnak meg és sajátítanak el. Annyi biztos, hogy házi ügyekben és a háztartás dolgaiban a nők a talpraesettebbek, és ők beszélnek jobban, de már az országos közügyekben és egyezkedésekben nem állják meg a helyüket, arra a férfiakat teremtette és rendelte Isten, nem a nőket.

1983. A németeknek mindenük megvan, csak eszük és hozzáértésük nincs

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 287 (1983. sz.); vö. 2: 288 (1987. sz.) és 4: 386 (4578. sz.); A 603b; *Asztali beszélgetések* 218. (Márton László ford.)

– A németek semmiben sem szűkölködnek, mindenük megvan bőven. Csak az eszük, a tudásuk és a szorgalmuk fogyatékos, továbbá a dolgok használatához való hozzáértésük. Ezért hát Isten ígéjéhez tartsuk magunkat, és ahhoz ragasz-

² Lásd fenn 1. fejezet, 12. sz. Valódi párhuzam!

kodjunk szilárdan. Emiatt én, ha az összes angyalt látnám és hallanám is, és mindnyájan azt mondanák, egy bizonyos bekezdést a Szentírásban ne higgyek, akkor nem fogadnék szót a kísértésnek, és nem hallgatnék rájuk (Gal 1,8), hanem betapasztanám a szememet és a fülemet, és arra sem méltatnám a hozzám szólókat, hogy rájuk pillantsak, mert Isten valóságosan benne van az ő minden szavában, sőt szótagjában is; aki egyet is kétségbe von közülük, az nem hisz a többiben sem. Az egészben kell hinni, mint Máté mondja (Mt 5,19).

Nürnbergben vannak a legjobb és legrátermettebb tanácsurak. Ha majd aztán ezek kihalnak, akkor a városnak befellegzett és vége. Ahogyan a Szentírás mondja: az Úr megfosztja Jeruzsálemet az ő prófétáitól (Ézs 3,2). Ha Isten elveszi az embereket, akkor az országok, fejedelemségek, városok, erődítmények, falak és kincsek mind halottak.

Nürnberg kopár, homokos, terméketlen vidéken fekszik, ahogy a közmondás tartja: Isten senkinek sem ad meg mindent. Minél jobbak az ország adottságai, annál hitványabb, semmirevalóbb, durvább a nép. Másfelől Augsburgot össze sem lehet hasonlítani Nürnberggel, sem a földek megművelése, sem az erődítmény tekintetében. Nürnberg gazdag és jól rendben tartott város, jó kormányzattal, merthogy a vezetőség is jó emberekből áll.

1995–1996. [Luther bőkezűsége]

1531. június 16. előtt

WA.TR 2: 290 (1995–1996. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Amikor Hausmann lelkipásztorral, a zwickauai plébánossal az ige miatt elhagytuk azt a várost, és Wittenbergben tartózkodtunk,³ Luther így szólt hozzánk:

– 600 forintért nem adnám, hogy ép bőrrel elszabadultatok és az asztalomnál ültök. – És milyen gyakran mondogatta nekem: – Cordatus, ha nem lenne pénzed, akad még egy pár ezüst serlegem!

Ilyen bőkezű volt ez az ember.

³ Nicolaus Hausmann a zwickauai tanáccsal és Hermann Mühlport bíróval való összetűzése miatt Cordatusszal együtt elveszítette állását, és Luther hívására Wittenbergbe költözött. A vitában Luther a lelkészek pártját fogta. Vö. LVM 7: 572 (1908. sz.); WA.TR 2295b sz.

2005. [Az égboltról]

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 292 (2005. sz.). (Márton László ford.)

A doktor, föltekintve az éjszakai égre, így szól:

– Jó építőmester kellett, hogy legyen, aki gyámpillérek nélkül ilyen boltozatot épített.

2034. A nők engedetlenségéről

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 300 (2034. sz.); A 443; *Aranymondások* 2: 46; *Asztali beszélgetések* 121. (Márton László ford.)

– Ha még egyszer nősülnöm kellene, kőből faragnék magamnak engedelmes asszonyt, máskülönben egyáltalán nem hiszem, hogy létezik a nőkben engedelmesség.

2037–2039. Ne akarjuk Istent irányítani

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 300–301 (2037–2039. sz.); A 38b. (Márton László ford.)

– Nekem Isten viselkedése – mondta Martinus doktor – gyakran rosszulesett, de én most már nem akarok beleszólni, hogyan csinálja, és ha szólok, az úgysem használ.

Mert az istentelenek, még ha jó napjaik vannak is, nem járnak különbül, mint a disznók, akiket bezárnak az ólba, és ott hizlalnak: minél jobban bánnak velük, annál közelebb jár hozzájuk a böllér kése. Ide tartozik, amit Ézsaiás mond: „Hizlaljátok, hizlaljátok, hogy áldozatja legyen az Úrnak!” (Ézs 34,6)

Én bizony ellensége vagyok a zsoldosoknak. Szívesebben laknék a törököknél vagy a tatároknál és a muszkáknál, mint az ő oltalmuk alatt. Mert ha azok akár meggyilkolnának vagy kivégeznének is, legalább tudnám, hogy kinek esem áldozatul, tudniillik a törököknek. De ezek kicsodák?

2062. Az ördög tudja a legjobban kormányozni a világot

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 308 (2062. sz.); A 292. (Márton László ford.)

– Isten nem tudja a világot kormányozni, minthogy a világ nem fogadja el az ő kormányzását, viszont az ördög képes kormányozni őt, és tudja, hogyan kell bánnia vele. Istennek azonban megvan az az előjoga, ha megtekinti az ördög kormányzását, és látja, hogy az gonosz és nem jó semmire, hogy az egészet ízzé-porrá zúzza.

2076. Luther doktor prófeciája az ő tanításáról

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 312 (2076. sz.); A 6; Aranymondások 1: 12. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor egyszer azt mondta, hogy azok, akiknek az ő életében az ő tanításából nem kellett a magja, holta után boldogok lesznek, ha megkapják a héját, és megnyalják a tíz ujjukat, ha már ennyit is kapnak belőle. Majd hozzátette:

– Ki-ki vegye tekintetbe az időt, és használja ki, és akkor lendítse kaszáját, amikor még aratás van, ahogyan Krisztus urunk János 12. részében mondja: „Járjatok, amíg világosságotok van, hogy a sötétség meg ne lepjen titeket.” (Jn 12,35)

2082. Isten a felsőbbiséget az alattvalók által bünteti

1531. június 16. és augusztus 14. között

WA.TR 2: 314 (2082. sz.); vö. 1: 79 (171. sz.); A 39. (Márton László ford.)

– A fejedelmek és e világ uralkodói istennek neveztetnek, és kétségkívül azok is, amennyiben Isten rendelte és nevezte ki őket helytartóinak. A Sátán pedig a nép, amelynek révén Isten időnként elvégzi és elintézi azt, amit egyébként a Sátán által végezne és intézne a gonoszok megbüntetésére. Így tehát amikor Isten eltávoztatja a nép szívéből a felsőbbiség iránti félelmet, tiszteletet és engedelmisséget, akkor zendülés támad. Így használta Isten eszköz gyanánt a népet és a sokaságot a zsidóknál, hogy Krisztust minél tovább életben tartsa, ahogyan az evangélisták többször mondják: „És ők (mármint a farizeusok, írástudók és vezetők) megfélemlének a sokaságtól.” (Mt 21,46)

2100. [Hasonlat a halálról]

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 322 (2100. sz.); VIRÁG 183. (Virág Jenő ford.)

– A halál az összes bajok között a legkisebb, állítólag azért, mert csak azoknak baj, akik félnek tőle. Amiként a törvény is csak azoknak törvény, akik alatta vannak. Így az üstökös is, amely 1531 augusztusában ragyog, csak azok számára üstökös, akik látják.

2121b. Mi a törvény és az evangélium?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 328 (2121b. sz.); A 166b. (Márton László ford.)

– Isten Tízparancsolatából az első parancsolat színtiszta ígéret; amint azt a zsidók nem is nevezik parancsolatnak. Emiatt valaki megkérdezheti: ha az első parancsolat hitet követel, a hit pedig igazzá tesz, akkor vajon a törvény igazzá tesz-e? Erre a helyes válasz: nem a törvény tesz igazzá, hanem az ígéret, amennyiben hiszünk benne. Némelyek megkülönböztetik azt a hitet, amelyet a törvény követel és parancsol, és amely a mi cselekedetünk, attól, amelyet az evangélium követel, és amely Krisztushoz ragaszkodik, mert az Isten adománya és cselekedete (Jn 6,29).

2123b. Isten táplál minden állatot

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 329–330 (2123b. sz.); A 36b; *Aranymondások* 1: 55; *Asztali beszélgetések* 20. (Márton László ford.)

– Össze sem lehet számolni, mekkora költségekbe veri magát Isten csak azzal, hogy élelmet ad a madaraknak, s nem is csak a hasznosabbjának. Úgy gondolom, Istennek csak a verebek táplálása többbe kerül a francia király⁴ egész évi jövedelménél; mit mondjunk akkor a többi teremtményről?

2123b. Isten a madarakat és az embereket egyaránt gazdagon táplálja

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 329–330 (2123b. sz.); A 46; *Aranymondások* 1: 70–71. (Masznyik Endre ford.)

Martinus Luther doktor mondta:

– Nincs ember a földön, aki elő tudná teremteni azt a költséget, amibe Istennek naponként a haszontalan madarak táplálása és etetése kerül. Teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a francia király minden gazdagságával és jövedelmével nem tudná kifizetni azt, amibe csak a verebek kerülnek; mit szóljak hát a többi madarakról, mint amilyenek a varjak, csókák, hollók, csízek, tengelicék, pintyék és más egyéb madarak eleségéről? Ha már az Isten a madarakat ily gazdagon és fölös bőséggel táplálja, ki kételkedhetnék abban, hogy az embereknek is megadja táplálékukat, eleségüket, ruházatukat és mindazt, amire szükségük van.

A verebek a leghitványabb és legszemtelenebb madarak, mégis a legnagyobb

⁴ I. Ferenc.

kitüntetésben részesülnek, övék az esztendő legjobb napjai, és a legnagyobb kárt ők okozzák. Télen a csűrökben és a magtárakban tanyáznak; tavasszal a vetést pusztítják, úgyszintén az ültetvényeket és más növényeket; aratáskor elég ennivalót találnak a tarlón, ősszel a szőlő- és gyümölcsöskertekben vigadnak. *Ergo digni sunt omni persecutione*, azaz méltók a legnagyobb üldözésre. (Ez az oka, hogy a kegyesek minden üldözésen felül állnak).

2126b. Az, hogy mi a hit, csakis a kísértésekből érthető meg

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 330–331 (2126b. sz.); A 189. (Márton László ford.)

– Távol a keresztőtől és kísértések híján senki sem tudhatja, mi a hit, és mekkora ereje van. Ez csak kísértések és szorongatások közepette fogható fel. Még hozzá nem a testi bűnökre gondolok és utalok, melyek a maguk módján az istenfélőket is gyötrik, hanem azokra a lélekbeli kísértésekre, melyeket csak az érthet meg, aki már maga is érezte és tapasztalta őket.

2129b. Vajon az egyház szolgálja nőtlen maradjon-e hivatása végett?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 332 (2129b. sz.); A 430b; VIRÁG 159. (Márton László ford.)

– Ha egy keresztény prédikátornak börtönt és üldöztetést kell szenvednie az ige végett, akkor nem kell-e még sokkal inkább elviselnie a cölibátust és a nőtlen életet, és tartózkodnia a házasságtól, még ha ez nehezebbre esik is, és fájdalmat okoz neki? – Erre Luther doktor így felelt:

– Az ember inkább szenvedjen börtönt és bilincset, semhogy égjen (1Kor 7,9). Akinek nem adatott meg a szűzi tisztaság adománya, az böjtöléssel, önsanyargatással, virrasztással és testi fájdalmat keltő egyéb dolgokkal sem éri el, hogy tiszta maradjon. Magam is tapasztaltam ezt, pedig nem olyan nagyon gyötörtek ilyesfajta kísértések, mégis, minél inkább sanyargattam és nyomorgattam magamat, és senyvesztettem a testemet, annál inkább égtem. Ráadásul, még ha valakinek megvan is azon adománya, hogy feleség nélkül képes tisztán élni, akkor is ellenére kell tenni a pápának, aki család nélküli életre kényszerít, és megtiltja az egyházi személyeknek a házasodást.

Az ördög fondorlata és cselszövése, hogy el akarja venni tőlünk az ige kiváltságát. Márpedig hitünk megvallása teljes kell hogy legyen, szóval és tettel egyaránt. Az ördöggel nemcsak szóban és tanításban kell ellenkezni, hanem cselekedetben is. Mert Ézsaiás így szól: „Magas hegyre menj fel, emeld fel

szódat magasan!” (Ézs 40,9) Ne tűrjön hallgatva az ember, mert különben túl nagy lesz a terhe.

Én tudniillik, mielőtt megnősültem, úgy tökélttem el magamat a házasság intézményének tiszteletére: ha majd egyszer váratlanul meghalok, vagy már éppen a halálos ágyamon feküdnék, akkor, úgy képzeltem, még eljegyzek egy jámbor leánykát, és rátestálok két ezüstkupát lakodalmi edény és jegyajándék gyanánt.

2156. A képmutatók természete a struccéhoz hasonlít

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 339–340 (2156. sz.); A 421; *Asztali beszélgetések* 112. (Márton László ford.)

– A strucc⁵ azt hiszi: ha fejét levél vagy lomb alá rejtí és dugja, akkor senki sem látja meg. Hasonlóképpen viselkednek a képmutatók és hamis szentek; azzal áltatják magukat: ha egy vagy két jócselekedetet nyakon csíptek, és az most az övék, akkor azáltal minden bűnük el van takarva és kendőzve.

2163b. Hogyan töri és alázza meg Isten az emberi felfuvalkodottságot?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 342 (2163b. sz.); A 39; *Asztali beszélgetések* 21. (Márton László ford.)

– Az ember felfuvalkodottsága annyira nagy, hogy Istennek, ha meg akarja alázní, minden olyan teremtményt fel kell használnia, amely az ember számára kellemetlen, így tehát a szúnyogok, tetvek, bolhák csípdesnek és mardosnak és egyéb módokon bosszantanak minket. Erre kell Istennek az ördög rosszindulata is. Maga Isten, ha másképp viselkedik velünk, mint apa a gyermekével, akkor csakis azért, hogy megtörje büszkeségünket.

2164b. Miért teremtette Isten a gonoszokat?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 342–343 (2164b. sz.); A 39; *Aranymondások* 1: 60. (Márton László ford.)

– Ha Isten előre látta, hogy az ember úgysem marad meg abban a méltóságban és jószágban, amelyben teremtette volt, akkor miért teremtette meg az embert?
Válasz:

⁵ Aurifaber a szót „scorpio”-nak olvassa. Cordatus kéziratában „struthio” szerepel. – *A ford.*

– Egy nagyúrnak tartania kell a házában szarásra és pisálásra való edényeket is; a többieket, melyek az övéi, nyilván felismeri.

2164b. Kérdés

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 342–343 (2164b. sz.); A 62; *Asztali beszélgetések* 30. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte: miért is teremtette meg Isten az embert, ha tudta, hogy az ember eredeti ártatlanságában meg nem fog maradni? Martinus doktor így felelt:

– Egy nagyúr cserépedényeket is kell hogy tartson az ő házában, 2. Timóteus 2., hogy tudja, melyik való tisztességre, s melyik való gyalázatra (2Tim 2,20).

2169b. Isten szinte minden címét és rangját elveszítette

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 345–346 (2169b. sz.); A 31; *Aranymondások* 1: 47. (Márton László ford.)

– Istent végtére úgy tekintik és becsülik, mint aki minden címét és rangját elveszítette, mert úgy rémlik, mintha tehetetlen, gyámoltalan és erőtlen volna a jelen világ hatalmasságaival szemben, a bölcsekedők és okoskodók előtt pedig esztelen és oktalan, sőt még a Gonosz cimborájának is hiszik, holott ő természettől fogva igaz és jóságos. Csakhogy ezt nem szabad figyelembe venni, hanem minden effélét ki kell vetnünk a szemünkből és a szívünkből, mert minden, ami Isten sajátja, a világ előtt rejtve van és marad. Mint írva áll a korinthusbelieknek írt első levélben: az ő hatalma gyöngeségnek, bölcsessége bolondságnak, jósága és igaz volta merő gonoszságnak tartatik és láttatik (1Kor 1,18–19).

Egy másik alkalommal Martinus Luther doktor szintén arról beszélt, milyenek tekinti és ítéli Istent a világ, és így szólt:

– Kizárólag Isten a bűnös, és rajta kívül senki más, az ember ezzel szemben igaz és minden fölött áll. Kizárólag Isten tehetetlen és erőtlen, mert hiszen az emberek hatalmasok és erősek, főleg a zsarnokok, akikkel szemben Isten nem bír ellenállni. Kizárólag Isten Fia bolond, mert hiszen az emberek okosak és bölcsék, főleg az eretnekek, akiknek a Fiú még csak válaszolni sem tud. Kizárólag a Szentlélek istentelen, mert hiszen az emberek istenfélők, amilyenek a hamis testvérek is mutatják magukat, márpedig az ő bűnüknek a Szentlélek nem tud eleget tenni. Így lesz Isten hatalma erős a gyengeségben, a miénk pedig gyenge a mi erőnkben és uralmunkban. Ezért hát hadd legyünk gyengék önmagunkban, hogy Istenben erősek lehessünk.

2170. Erasmus ellensége Krisztusnak

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 346 (2170. sz.); A 413; *Asztali beszélgetések* 110. (Márton László ford.)

– Rotterdami Erasmus a keresztény vallást és tanítást afféle komédiának vagy tragédiának tartja, ahol az események, melyek le vannak írva, sohasem történtek meg és következtek be valóságosan, hanem csupán ki vannak találva arra, hogy az embereket szép külsődleges viselkedésre és életre tanítsák és buzdítsák, a jó erkölcsöt és a tisztességet erősítendő.

2173b. Türelmemre mindig szükség van

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 347 (2173b. sz.); A 204; *Asztali beszélgetések* 62. (Márton László ford.)

– Türelmesnek kell lennem – mondta Martinus Luther doktor – a pápával, türelmesnek kell lennem a rajongókkal,⁶ türelmesnek kell lennem a dölyfös Jankókkal, türelmesnek kell lennem az aljanéppel, türelmesnek kell lennem Käthe von Borával, és még annyi türelmemre van szükség, hogy az egész életem nem egyéb, mint *patientia*, türelem.

Ézsaiás próféta így szól: „Csöndességben és reménykedésben van a ti erőtök” (Ézs 30,15), azaz: legyetek türelmellel, bírjátok ki, reménykedjétek, és ne legyen lelkiismeretetekben kétségbeesés!

2177b. Husz Jánosról

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 349 (2177b. sz.); A 532; BoA 8: 346 (2177a. sz.). (Márton László ford.)

– Husz Jánosban hatalmas volt a Szentlélek – mondta Martinus Luther doktor –, ő boldogan és éberem örködött Isten ígéje fölött, annyi sok nagyúrral és nemzettel szemben, úgymint Itália, Németország, Hispánia, Gallia, Anglia, melyek a konstanzi zsinaton mind összegyűltek, és ő ezeknek vádaskodásaival szemben egymaga állt, és viselnie kellett ezek terhét, és ezek miatt meg is égették. Szintúgy magam is biztosabb volnék magamban, ha Isten úgy akarja, holtan, mint élve. Husz sok tövisbokrot, gazcserjét és bozótot kikapált és kigyomlált Krisztus szőlőkertjében, de ő a pápának csak a visszaéléseit és botrányos élet-

⁶ A *Schwärmer* régi magyar megfelelője (még Kemény Zsigmondnál és Madáchnál is), a 'rajongó' ma már más értelmű. – *A ford.*

módját támadta és ostorozta, én pedig, Martinus Luther doktor, nyílt, sík, tágas térre léptem, és ott a pápa tanítását támadtam és döntöttem meg.

2180b. Isten igéjének megvetése

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 350 (2180b. sz.); A 23b; Aranymondások 1: 31. (Masznyik Endre ford.)

Luther doktor mondta egy ízben, hogy Isten ügye oly rosszul áll a világon, hogy ő immár nem segíthet rajta; mert nálunk, akikre Isten teljes irgalmát és kegyelmét kiárasztotta, ennek dacára sem marad meg semmi romlatlanul és hamisítatlanul.

– Tapasztaljuk ezt most is. Hiszen Isten igéjét nekünk kijelentette; ő azt nekünk üdvösségünkre adta, mi pedig megvetjük, bírálgatjuk, meghamisítjuk, kigúnyoljuk és üldözzük. Azért éppúgy járunk mi is, mint elődeink, akik Isten kegyelmét, üdvözítését hirdetik a világnak, azokat mind erdőkebe és pusztaságokba űzi, hajtja az embereknek ama nagy és borzasztó hálátlansága, amely mindenkor megrontott és felforgatott mindent, ami jó.

2185b. Isten igéjének természete

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 352 (2185b. sz.); A 19b; Aranymondások 1: 27. (Márton László ford.)

– Isten igéje Krisztus urunk és az apostolok korában tanító élőszo volt, melyet világszerte prédikáltak. Utána az egész pápaság alatt olvasmány lett belőle, amelyet olvastak ugyan, de nem értettek. Mostanra pedig harcossá lett, aki odasújt és odavág, és nem tűri tovább az ellenségeit, hanem eltakarítja őket az útból.

2189. Kik a keresztények legádázabb ellenségei?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 353–354 (2189. sz.); A 419b. (Márton László ford.)

– A keresztényekre váró legsúlyosabb és leghevesebb küzdelmet a hamis testvérekkel kell megvívni. Mert ha ezek beismernék és kimondanák, hogy ők Pilátus, Heródes, Annás és Kajafás, azaz lemondának a keresztény nevezetről, és vállalnák, hogy nem keresztény hitűek, hanem Krisztus nyilvánvaló ellenségei, akkor mindent eltűrnénk, ami gonoszlat ők velünk cselekedni képesek. De minthogy ők mindazonáltal kereszténynek nevezik magukat, és megkívánják, hogy jó kereszténynek dicsérjük és ismerjük el őket, ezért nem tudjuk és nem akarjuk eltűnni, hogy olyasmit mondjanak és cselekedjenek, ami Krisztussal

nem egyezik. Mert a lelkiismeret irányítására mi, teológusok kizárólagos igényt tartunk, és kimondjuk, hogy ez miénk az ige által, és nem engedjük, hogy bármi módon elvegyék tőlünk.

2194b. Hogyan látogatta és vigasztalta Luther doktor a betegeket?

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 356–357 (2194b. sz.); A 494; Aranymondások 2: 64–65; Asztali beszélgetések 152. (Márton László ford.)

Valahányszor Luther doktor fölkeresett egy beteget, és testi gyöngeségében meglátogatta, igen barátságosan beszélt vele, közel hajolt hozzá, és először is kikérdezte a betegségről: mi a panasz, mióta gyengélkedik, milyen orvoshoz fordult, és miféle orvosságot kapott? Majd ezek után megkérdezte: vajon a beteg az ő testi gyöngeségében is béketűréssel van-e Isten iránt? Miután kitapasztalta, hogyan viselkedik a beteg, és milyen érzülete van Istennel szemben, hogy hajlandó-e béketűréssel elszenvetni és elviselni betegségét, amelyet Isten az ő kegyelmes atyai szándékából bocsátott rá, merthogy a beteg ezt a megpróbáltatást az ő bűneivel nagyon is kiérdemelte, és hogy készen állna-e nyugodt lélekkel meghalni, ha Istennek így tetszene; ezt követően fennen dicsérte az ilyen keresztényi szándékot és akaratot, mint a Szentlélek művét, aki ily módon munkálkodik a betegben. Istennek nagy jótéteményeként magasztalta, ha valaki már ebben a földi életben eljut Isten valóságos megismeréséhez, és hisz Jézus Krisztusban, egyedüli Megváltónkban, és az ő saját akaratát képes alárendelni Isten akaratának. Aztán arra buzdította a beteget, hogy ebben a hitében a Szentlélek segítségével állhatatosan tartson ki, és kilátásba helyezte, hogy a betegért buzgón imádkozni fog Istenhez.

Ha mármost a betegek hálálkodtak Luther doktornak, és hangoztatták, hogy nem tudják méltóképpen megszolgálni a látogatását, akkor a doktor többnyire így felelt: ez neki hivatása és kötelessége, és nem kell ezt külön meg is köszönni. És azzal vigasztalta őket, hogy fel a fejjel, és ne féljenek, mert Isten az ő kegyelmes Istenük és Atyjuk, aki ennek bizonyágául érvényes oklevelet és szerződést is adott nekik, vagyis ígét és a szentséget, és hogy ezáltal mi, halálraítéltek megváltattunk az ördögtől és a pokoltól, merthogy Isten Fia saját jószántából halálra adta magát értünk, és megbékéltette irántunk Istent.

2201a. Az igaz egyház mindig veszedelemben és kísértésben él

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 361–362 (2201a. sz.); A 315b. (Márton László ford.)

– Azt látjuk és tanuljuk, részint a Szentírásból, ugyanakkor saját tapasztalatból is, hogy az egyház folyton-folyvást szorongatásban és veszélyben áll, olyannyira, hogy akár kétségbe is eshetne. Mert mi egyebet láttunk az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés előtt, alatt és után, mint azt, hogy az egyház és a vallás ügye odaveszett? Minthogy azonban e félelem alól Isten kegyelméből fölszabadultunk, most egy még nagyobb veszély és kísértés kerekedik a szekták miatt, különösen az újrakeresztelők és a szentséggyűlölők⁷ által. Ezért az egyháznak mindig aggodalomban és veszedelemben kell állnia, miként a Szentírás mondja: „Ha nem a te törvényedet tisztelném, akkor lelke a pokolra jutott volna.” (Zsolt 119,92) Azaz: akkor kétségbe kellett volna esnem, és fel kellett volna hagynom a reménnyel.

2204b. És ketten egy testté válnak (1Móz 2,24)

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 363 (2204b. sz.); A 434. (Márton László ford.)

– Ezt a szöveghelyet testileg és polgárilag, azaz világi értelemben kell venni, mintha az asszony így szólna: „Ez a férfi, és minden, amit birtokol és a magáénak mondhat, az enyém.” Szintúgy maga a férfi is az övé, hiszen osztatlan javakban ülnek, és egy közös testet képeznek. De már a gyerekekkel nem így áll a dolog, ők nem közös test.

2206b. Abban hinni, hogy a házasság Isten rendelése és teremtése, különleges dolog

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 363–364 (2206b. sz.); A 456b; Aranymondások 2: 18–19, 49. (Márton László ford.)

– Mindenki könnyen elhiszi és belátja – mondta Luther doktor –, hogy a házasság, az házasság, hogy a kéz, az kéz, hogy a javak, azok javak. De abban hinni, hogy a házasság intézménye Istentől való, hogy azt Isten rendelte és szerezte; hogy a kezet Isten teremtette kézzé; hogy a fejet, melyet a nyakamon hordok és rendszeresen használok, Isten adta nekem, és így sorjában, minden testrészünkről hinni, hogy mindet Isten teremtette, és Isten alkotásaiként az ő dicséretére kell használnunk őket, ebben hinni bizony nehéz.

⁷ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

2207b. Mózes az ő törvényével valóságos hóhér

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 364 (2207b. sz.); A 166b; *Asztali beszélgetések* 57. (Márton László ford.)

– Mózes minden hóhérok mestere: senki sem múlja felül, de még csak meg sem közelíti őt riogatásban, megfélemlítésben, zsarnokoskodásban, fenyegetésben és ilyen célzatú feddő prédikációkban és dörgedelmekben. Mert ő keményen támad a lelkiismeretre szigorával, rémít, gyötör, bebörtönöz és kipellengérez, és mindezt Isten parancsára teszi, az ő helytartójaként.

2210b. Isten alkotásait nem lehet sem felfogni, sem megérteni

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 365–367 (2210b. sz.); vö. 2: 589 (2659a. sz.); A 26b; *Aranymondások* 1: 37–38; *Asztali beszélgetések* 15. (Márton László ford.)

Egy ízben Luther doktor így szólt:

– Isten alkotásai nyilvánvalóak és jól láthatók, mégis felfoghatatlanok és kifürkészhetetlenek. Mert ki a megmondhatója annak, hogyan teremtette Isten akár a legkisebb dolgot és a legparányibb teremtményt is, miképpen adott szemet és lábakat a bolhának vagy a tetűnek? Vagy mitől látó az emberben a szem? Vagy hogyan lehetséges, hogy egy nőnek tej van a mellében, és gyermeket hord a méhében? Hogyan és kicsoda képes eltervezni ilyesmit? Majd meglátjuk az ítélet napján, amikor olyan szépségesek leszünk, mint Ádám és Éva volt a bűnbeesés előtt, sőt tízszerre szebbek, miképpen Isten most is meglátja, mintha minden pillanatban ez történne.

Hiszen azt sem tudjuk valósággal megérteni vagy fölfogni, hogyan lehetséges, hogy a szemgolyónk lát, item, hogyan lehetséges, hogy különböző s világosan kivehető szavakat hallunk és hallatunk, ha mozog és verdes a nyelvünk a szájjüregünkben, pedig ezek természetes dolgok, amelyeket naponta látunk és tapasztalunk; hogyan érthetnénk hát Isten titkos akaratát, hogyan tudnánk elménkkel kifürkészni?

2210b. Isten alkotásai csodálatosak

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 365–367 (2210b. sz.); vö. 2: 589 (2659a. sz.); A 46; *Aranymondások* 1: 69–70. (Márton László ford.)

Martinus doktor azt mondta, csodálatra méltó dolog, hogy a fákból olyan gyümölcsök nőnek ki, melyek hússá és vérré válhatnak.

– Mert mi egyéb a fa, mint deszka? Akár főzöd, akár sütöd, csak deszka marad. Mégis olyan édes és jóízű gyümölcsök nőnek ki belőle, melyekkel a húst és a vért lehet táplálni. Magam is láttam Itáliában, hogy a legszebb olajfácskák nőnek a csupasz kősziklákon. Akkor értettem meg a zsoltár szavát: „És a sziklákból itatta őket mézzel.” (Zsoltár 78,15) Magunk is beláthatjuk itt Wittenbergben, hogy a tartomány homokos, és tele van kővel, nem valami kővér, pompás föld. Ezért mondta az egyszerű wittenbergi paraszt:

„Földecske, földecske,
csupa fővenyecske!
Ha ekével járom,
igen halovány,
ha boronálom,
igen sovány,
ha megyek aratni,
termés sehány.”

Mégis ezen a köves talajon Isten jó bort és kiváló gabonát ad nekünk. De mert ez a csodatett mindennap végbemegy, nem becsüljük.

2217. Isten csodatettét a legkisebb és legparányibb teremtményekben is láthatjuk

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 368–369 (2217. sz.); A 28; *Aranymondások* 1: 41; *Asztali beszélgetések* 16. (Márton László ford.)

Martinus doktor így szólt:

– Isten csodatettét a legkisebb és legelenyészőbb teremtményekben és dolgokban is észrevehetjük. Mint például egy érett körtében vagy almában, amely, mielőtt megérett volna, számítsunk nagyjából fél évet, mélyebben volt a föld alatt, mint amilyen hosszú és széles az ág, és ott bújt meg a gyökerek legtávolabbi csücskében.

2223. Isten tud minden mesterséget

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 370 (2223. sz.); A 36b; *Aranymondások* 1: 55; *Asztali beszélgetések* 20. (Márton László ford.)

– Isten a legjobban és a legremekebbül tud minden mesterséget, mert az ő szabászata által olyan köpönyeggel ruházza fel a szarvast, hogy azt kilenc-

száz évig is viselheti anélkül, hogy természettől elszakadna. Vargaként olyan cipőt ad a lábára, vagyis patát, melyek sokkal tovább tartanak, mint ő maga. Isten ugyanígy szakács a tűzhelyénél, mely a Nap, és az mindent megfőz és megérlel.

2230. [A parasztfelkelésről]

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 371 (2230. sz.); VIRÁG 156. (Virág Jenő ford.)

– Nem csoda, hogy a parasztok így fellázadtak, mert nincs senki, aki őket komolyan kormányozná és fegyelmezné. Csupán szánalomra méltó helyzetüknek lehet betudni, hogy ők, akiket a hatóságok annyira elhanyagoltak, nem örvöngenek és dühöngenek még sokkal szertelenebbül.

2255a. [Staupitz utasítása]⁸

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 379 (2255a. sz.); VIRÁG 58. (Virág Jenő ford.)

– Staupitz, a rendfőnököm egy napon elgondolkodva ült az alatt a körtefa alatt, mely ma is az udvaromon áll.⁹ Egyszer csak így szólt hozzám: „Magiszter úr, kelmednek le kellene tennie a doktorátust; így tud majd alkotni.” (Ez a doktorátus utáni második¹⁰ évben következett be, akkor adtam ki tételeimet a bűnbánatról és a búcsúról.) Amikor másodjára beszélt velem ugyanerről a kérdésről a körtefa alatt, és én sok ellenérvet felhozva vonakodtam, főleg hogy gyenge vagyok és nem fogok sokáig élni, ezzel torkolt le: „Nem tudod tán, hogy a mi Úristenünknek sok ügyes-bajos dolga akad? Ebben okos és bölcs tanácsadókra van szüksége. Ha egyszer meghalsz, a mennyben kell neki tanácsaiddal szolgálni.” Akkor még nem értettem meg, hogy ez a prófécia úgy fog beteljesedni, ahogyan megtörtént, mert négy évvel később szálltam harcba a pápa és a pápaság ellen.

⁸ Lásd alább 3143. sz.

⁹ A wittenbergi kolostor épületét később a fejedelem Luthernek adta lakásul. Lásd LVM 7: 655–656 (3727. sz.).

¹⁰ Ez a szám az 5. félreolvasása lehet. Lásd a szöveg utolsó mondatában már helyesen szereplő időhatározót. A doktorálás 1512-ben történt (LVM 7: 41–42, 6. sz.), a búcsúvita pedig 1517-ben tört ki (LVM 7: 64–66, 48. sz.).

2258b. A Cochlaeus által Luthernek tulajdonított hét fejről

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 381–382 (2258b. sz.); A 364b. (Márton László ford.)

Cochlaeus egyik könyvében Luther doktort hétfejű szörnyállatnak nevezi.¹¹ Erre Martinus Luther doktor a következőket mondta:

– Nekem tetszik minden efféle hétfejűség, de az már szégyen és gyalázat, hogy az a hét fej nem tud összehozni vagy nem érdemel meg egy nyakat. Azt beszélük, hogy az örgróf fia¹² mondta: „Ha Luther doktornak hét feje van, akkor végképp nem lehet legyőzni, mert már eddig sem tudták legyőzni, amikor még csak egy volt!”

2260b. Bucerről

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 383 (2260b. sz.); A 587b. (Márton László ford.)

– Az én könyveimet senki sem fordítja és ülteti át latinra jobban, szorgosabban és ügyesebben, mint Martin Butzer.¹³ Hitelesen adja vissza véleményemet és álláspontomat, nem keveri bele az ő szentséggel kapcsolatos rajongását. Ha nekem magamnak kellene szívemet és észjárásomat latinul szavakba foglalnom és véleményemet kifejezmem, magam sem tudnám pontosabban és jobban.

2285b. Az önvédelemről¹⁴

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 405–407 (2285b. sz.); A 548; Aranymondások 2: 69; Asztali beszélgetések 179–181. (Márton László ford.)

– Ha valaki – mondta Luther doktor – megrohanna a házamban, azzal a céllal, hogy nekem és az enyéimnek bántalmat és károsodást okozzon, akkor én mint a ház ura és a család feje köteles vagyok védekezni és őket oltalmaz-

¹¹ Johannes (Dobneck) Cochlaeus Luther ellensége, egy nagy hatású Luther-életrajz szerzője. *Septiceps Lutherus* (Hétfejű Luther, Lipcse, 1529) című művében kipécézte Luther írásaiból az egymásnak ellentmondó helyeket, hogy ezzel az „állhatatlan” reformátor hitelét rontsa. Cochlaeus szülővárosa nevét választotta humanista névként (Wendelstein = 'csigalépcső', görögül: *kochlea*), ám Luther ezt rosszmájúan a kanál (görögül: *kochlear*) szóval hozza összefüggésbe (*Rotzläffel*).

¹² II. Joachim brandenburgi örgróf.

¹³ Bucer Luther posztilláját fordította. A teljes *Kirchenpostille* latin fordítása 1525-től 1527-ig összesen öt kötetben jelent meg Strassburgban Martin Bucer előszavával.

¹⁴ Lásd fenn 3. fejezet, 1815. sz.

ni; még inkább így van útfélen és országúton. Gyakran volt úgy, hogy a mi kegyelmes urunk magához hívatott, és útközben attól kellett tartanom, hogy megtámadnak. Ha útonálló vagy rablógyilkosok estek volna nekem, és jogtalan erőszakot akartak volna ellenem elkövetni, akkor a fejedelem méltósága végett, mint az ő alattvalójának és szolgájának, védekezniem és ellenállást tanúsítanom kellett volna; mert hiszen a gonosztevők nem az evangélium miatt támadtak volna rám mint prédikátorra és Krisztus tagjára, hanem mint a fejedelem és a felsőbbség alattvalójára. Így hát segítenem kell a fejedelemnek országát rendben tartani. A bűnözőt megölhetem, kést emelhetek rá, és utána a szentséget bízvást magamhoz vehetem. És ha egy derék embertársamat meg kell segítenem a bajban, akkor még inkább kell országos ügyben a fejedelmet. De ha Isten igéje miatt mint prédikátorra támadnának rám, akkor a sérelmet el kell tűrnöm, a bosszút és a büntetést pedig Istenre bízom. A prédikátor ugyanis ne védje magát, ezért nem is viszek magammal kést a szószékre, hanem csakis utazásra, amikor kimozdulok hazulról, és lakatlan vidéken járok. Az újrakeresztelők kétségbeesett gazemberek, nem hordanak fegyvert, és azzal kérkednek, hogy nagy a türelmük.

Luther doktor megkérdezte attól az angoltól, aki a házában lakott és az asztalánál étkezett,¹⁵ hogy szerinte akkor is kell-e védekezniük, ha a pápai zsinat összeül, ott bennünket kiátkoznak, és az átok végrehajtását a császárra bízzák. Feleli az angol:

– Igen, mert a német fejedelmek közméltóságok, megvan a fegyveres erejük, ezért joguk és kötelességük megoltalmazni alattvalóikat a jogtalan erőszaktól.

Ennek Luther doktor ellentmondott:

– Nem, mert egy fejedelem a császárral szemben privát vagyis magánszemély, ám a különbségtételt bízunk inkább a juristákra. – De aztán így folytatta szavait: – Háromféle kormányzás van. Az egyik a despotikus, vagyis uralmi, a másik a civil, vagyis polgári, a harmadik pedig zsarnoki. Az uralmi kormányzás *ius*, vagyis törvényesség, ahogyan törvényes joggal rendelkezem a csirkéim, libáim, teheneim, disznóim és más barmaim fölött, jogom van őket levágni, mert én vagyok az uruk; ahogy ura vagyok a feleségemnek, gyermekeimnek és szolgálóimnak is, de ha őket akarnám megölni és elemészteni, az törvénytelenység volna, akkor bűncselekményt követnék el, mert ők nem az uralmi, hanem a polgári jog alapján vannak nekem alávetve és alárendelve.

Hasonlóképpen vagyunk mi is alárendeltjei és alattvalói a császárnak, egy bizonyos mérték szerint, ahogyan azt a törvények előírják, ahogyan másfelől

¹⁵ Luther szavainak feljegyzésekor, 1531-ben több angol diák is tanult Wittenbergben. – *A ford.*

ugyanezen előírás alapján neki is vannak kötöttségei és kötelezettségei velünk szemben. Ha ő ezeket megszegné és megsértené, akkor joggal tanúsíthatnánk ellenállást vele szemben, mert akkor zsarnokként viselkedne, aki jogtalan erőszakot művel, és megszegné kötelességét. Éppen ezért Németországban és a birodalomban a császárnak nincs annyi hatalma és joga, mint bármely királynak a maga királyságában, mert a császárnak nincs saját pénzverdeje, sem vámhatósága, sem adóhivatala, sem bányaművelése, ahogyan a királyoknak és a fejedelmeknek a maguk országában mindez megvan; hanem a birodalomhoz tartozó fejedelmek és városok rendelkeznek ezekkel. Ezért mi a császárnak nem is vagyunk közvetlenül és korlátlanul alávetve. És ha mi, teológusok azt tanítjuk, hogy tűrni kell, akkor az emberek azt felelik majd, amit a tartománygróf¹⁶ is mondott nekem: „Doktor úr, nagyszerű tanácsot ad kelmed. És mi lenne, ha nem fogadnánk meg?”

Ez a beszélgetés augusztus végén hangzott el, 1536-ban.¹⁷

2286. [Belépés a rendbe]

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 407 (2286. sz.); VIRÁG 29. (Virág Jenő ford.)

– Nem szívesen lettem szerzetessé. De most a világ úgy néz rám, hogy szívesen lennék egyből újra szerzetes, azaz boldogan szaladnék a pusztába, hogy ne kerüljek e gyalázatos világ szeme elé.

2297. Erasmus valóságos Lukianos¹⁸

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 410–411 (2297. sz.); A 413; *Asztali beszélgetések* 109–110. (Márton László ford.)

– Erasmus nyilván nevetséges dolognak tartja – mondta Martinus doktor –, hogy Isten egy közönséges asszonyi személytől született. Tudom, hogy ő bennünket szívből kikacag. És habár Lukianos minden istent kigúnyolt és kikacagott, Erasmus nála is nagyobb gazember és gúnyolódó. Ám ítéletnapkor így fog szólni hozzánk: „Odanézz! Hogyhogy ezek Isten szentjei közt vannak, holott azt hittük, hogy életük balgaság és esztelenség, végük pedig tisztességtelen lesz?” Biztosan rá fog jönni!

¹⁶ I. Fülöp hesseni tartománygróf.

¹⁷ Ez az Aurifabernél olvasható évszám biztosan téves. – *A ford.*

¹⁸ Lásd fenn 2. fejezet, 817. sz. Valódi párhuzam!

2298b. Ami a jogszabályokban dicsérnivaló

1531. augusztus 18. és december 26. között

WA.TR 2: 411 (2298b. sz.); A 566b; *Asztali beszélgetések* 190. (Márton László ford.)

– Tetszik nekem – mondta Martinus doktor –, hogy a jogszabályok kedvezőbbek és előnyösebbek a vádlottra, mint a vádlóra nézve. Mert ha a vádlottnak nincs védője, vagyis ügyvédje, akkor a kitűzött tárgyalási napot rendszerint későbbre halasztják. Hasonló kedvezményben a vádló nem részesül. Az is jobb, ha egy zsarnok fél, mint az, ha az alattvalókat éri szorongattatás és károsodás. Ugyanígy Urunk Istenünk is biztosan kegyelmesebb a vádlotthoz, mint a vádlóhoz.

2302a–2302b. [A doktor gyermeke]¹⁹

1531 karácsonya előtt

WA.TR 2: 411–412 (2302a–2302b. sz.); BoA 8: 351 (2302. sz.); VIRÁG 164. (Virág Jenő ford.)

Magdalena lányával tréfálgozott, és kérdezte:

– Leni, mit hoz neked a Jézuska? – És így folytatta: – A kisgyermeknek igen helyes gondolataik vannak Istenről, hogy ő a mennyben van, és hogy az ő Istenük és atyjuk. Ők még nem tépelődnek Isten felől. – Azután karjára vette a kis Martint e szavakkal: – Ennek a kicsinek az életkorában szerettem volna meghalni, mindent, ami az enyém, és a világ minden kincsét megadtam volna érte.

2311a. [Levél Mária királynéhoz]

1531 karácsonya előtt

WA.TR 2: 414 (2311a. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Nem szívesen írok levelet, de ha írok valakinek, az bátran jó barátjának tart-hat. Ezt mondta Mária királyné is annak az ifjúnak, aki leveletem elvitte hozzá: „Látom, hogy Martinus Luther doktor kedvel engem.”²⁰

2320b. Krisztust senki sem akarja az urának

1531. december 26.

WA.TR 2: 418 (2320b. sz.); A 114. (Márton László ford.)

Szent István napján este az asztalnál így szólt Martinus doktor:

¹⁹ Lásd fenn 3. fejezet, 1615. sz.

²⁰ Vö. LVM 5: 469.

– Az én prédikációm csak olyan, mintha mennék egy nagy erdőben, és kiáltoznék, hogy csak úgy visszhangzana, és hallgatnám az ekhót vagy visszhangot; mert látom és veszem észre, hogy Krisztust senki sem akarja az urának.

2325b. Miről vitázunk a pápistákkal? Miben és mennyiben engedhetünk nekik?

1531. december 26.

WA.TR 2: 419–420 (2325b. sz.); A 349. (Márton László ford.)

– A két szín alatt nyújtott szentségnek – mondta Martinus doktor –, ahogy ezt nevezik, maradnia kell. Továbbá meg kell engedni, hogy a papok nősülhessenek, mert ha ez nincs, akkor sok pap kurválkodásra adja magát. Harmadszor, nem hagyjuk tőlünk elvenni és elhárítani a bűnbocsánatról szóló hittételt, mely szerint csakis Jézusban való hitünk révén lehetünk Isten előtt igazak, tiszták és üdvözültek, minden jótettünk és érdemünk beszámítása nélkül, ajándékképpen, színtiszta kegyelemből és irgalomból; ehhez ragaszkodunk, történjék velünk emiatt, ahogy a Jóisten akarja. Mert ezt minden másnál inkább meg kell tartanunk tisztán és hamisítatlanul, ha valaha is üdvözülni akarunk. A többieknél zajló zug- és magánmiséket nem tudjuk megszüntetni, hanem hagynunk kell, hogy tartsák és műveljék azok, akik nem tartoznak joghatóságunk alá, és akik fölött nem vagyunk illetékesek, noha nyilvánosan megírjuk és kipredikáljuk, hogy az ilyesmi nagy istenkáromlás és bálványozás.

Na már most vagy háborúskodásra kerül sor, vagy pedig mindezt engedélyezniük és hagyniuk kell nekünk a mi tartományainkban. És ha úgy alakul, hogy hagyják, akkor mi is békén kell hogy hagyjuk őket. Mert ahogyan a keresztények cselekedtek az ariánusokkal, és ahogyan Szent Pál a zsidókkal, ugyanúgy nekünk is rá kell bízunk őket, a pápistákat a saját lelkiismeretükre. És ha ők nem követnek bennünket, akkor mi nem tudjuk, nem akarjuk és nem vagyunk kötelesek őket erre kényszeríteni, hanem lemondunk róluk és Isten törvényszékének ajánljuk őket, a magunk tanításához pedig buzgón és híven tartjuk magunkat. Csak támadjon, aki ezt nem tudja vagy nem akarja hagyni!

Mert ha Krisztusra rászólnak, hogy hagyja abba a prédikálást, ő sem tesz így, hiába nyakaznak, akasztanak, nyuvasztanak, pörkölnék parázson, égetnek máglyán, ütnek agyon itt meg ott. Ha Isten úgy akarja, a fejemet is levághatják, és várom az üldöztetést, míg az üldözők bele nem fáradnak. Mert mégiscsak az lesz a vége, hogy mindenkinek hagyják, higgyen úgy, ahogyan lelkiismerete által vállalni tudja a felelősséget Isten előtt. Azért hát ez az egyezség volna a

legjobb, mint mondtam.²¹ A svájciak máig nem egyeztek volna meg, ha előtte nem hadakoznak. Attól tartok, a pápisták is így fognak járni.

2327. [Caietanus Lutherról]

1531. december 26–28.

WA.TR 2: 421 (2327. sz.); VIRÁG 112. (Virág Jenő ford.)

– A bíboros Augsburgban így nyilatkozott rólam: „Ennek a barátnak mély nézésű szemei vannak, a fejében pedig annyira csodálatos gondolatok.”

2346a–2346b. Rokonairól

1531. december 28. és 1532. január 1. között

WA.TR 2: 426–427 (2346a–2346b. sz.); VIRÁG 15. (Virág Jenő ford.)

– Testvéreim és rokonaim éltében igazságtalanul bántak velem, amikor atyai örökségünk szétsztására került a sor. Mit fognak majd gyermekeimmel szemben elkövetni halálom után?! Háromszáz forintnyi örökségemet tartsák csak meg az összes ördög nevében! Isten nekem többet ad ennél. Évi bevételem több, mint amennyit költök.²² Isten, aki engem, az ő szolgáját szeret, ezután is jól fog tartani. Ezt már eddig is bebizonyította rajtam. Másik atyjukra, Istenemre bízom gyermekeimet.²³ Ő legyen legnagyobb kincsük. Fiam gazdag lesz, míg rokonaim koldulni kényszerülnek. Hálátlan rokonaim gyermekeit azonban nevelem,²⁴ hogy elhunyt szüleimet tiszteljem bennük, és az ő akaratukat teljesítsem ezzel. Aki istenfélő akar lenni, ne fukarkodjék a jócselekedetekkel, s ha valami hálát kap, tekintse külön nyereségnek. Isten minden hálátlanságot és igazságtalanságot meg fog torolni eszerint: „Meglátja a bűnösök bűnhődését.” (Zsolt 91,8)

²¹ A lejegyzés idején, 1531-ben vallásbékét előkészítő tárgyalások folytak Nürnbergben (*Nürnbergi Anstand*). – A ford.

²² Valótlan állítás. Ezzel szemben lásd reálisabban: alább 2931. sz.

²³ Lásd alább 2922. sz.

²⁴ Luther unokahúgát, Lenchen Kaufmannt nevelt lányaként tartotta.

2386b. II. Joachim őrgrófról

1532. január 1–9.

WA.TR 2: 440–441 (2386b. sz.); A 471b. (Márton László ford.)

A fiatal őrgróf 1532-ben a következőképpen vált Luther kegyes pártfogójává. Jött Itáliából egy matematikus, név szerint Gauricus,²⁵ és elmesélte az őrgrófnak, mit mondott Kelemen pápa, amikor a szemére lobbantották, hogy egy firenzei kurva fia. Ezt mondta ugyanis: „Na és aztán! Hiszen Krisztus is egy kurva fia!” Ez a beszéd annyira felháborította és megbotránkoztatta a fiatal uralkodót, hogy elszánt ellensége lett a pápának, aki ilyen ocsmányul gúnyolta és gyalázta Krisztust, Luthert pedig kegyeibe fogadta, és biztatta, maradjon állhatatos. De Martinus doktor senki fiának nem tett a kedvére, és még a saját urában, a szász fejedelemben sem bízott, hanem kizárólag Istenben, mint arról munkája, a szép *Confitemini* tanúskodik.²⁶

2398. Isten azt akarja, hogy minden nyelven dicsérjük őt

1532. január 1–9.

WA.TR 2: 447 (2398. sz.); A 37; *Aranymondások* 1: 56. (Masznyik Endre ford.)

– „Minden élő dicsérje az Urat”, mondja a zsoltár (Zsolt 150,6); ebből következik, hogy Istent minden nyelven kell hirdetni és dicsérni; miért tiltotta hát meg a császár, hogy németül imádkozzunk és énekeljünk?

2399b. A pápaság csalásai

1532. január 1–9.

WA.TR 2: 447–448 (2399b. sz.); A 360; *VIRÁG* 149–150. (Virág Jenő ford.)

Az azt kérdezőnek, hogy Szent Jakab apostol hogyan jutott Compostelába, így válaszolt:

– Hát hogyan lehetséges az, hogy Németországban tizennyolc apostol van eltemetve, holott Krisztusnak csak tizenkettő volt? Goslarban három van eltemetve, ezek közül az egyik Mátyás, aki azonban Trierben is el van temetve, és hasonlóképpen Rómában is. Azzal is dicsekednek, hogy van tejük szűz Máriától és szénájuk a jászolból, ahol Krisztus feküdt. Egy búcsúpédikátor azt hirdette, hogy neki is van ilyen szénája egy dobozban. Egy pap azonban elcsente, és

²⁵ Gauricus csillagász és jövendőmondó volt. Itáliából hazatérőben kereste fel II. Joachim brandenburgi őrgróft, majd Carionnal együtt Luthert is meglátogatta. – *A ford.*

²⁶ A szép *Confitemini* ('Bízzatok'): a Luther szívének igen kedves – kezdőszaváról emlegetett – 118. zsoltárról, illetve Luther 1530-ban hozzá írt magyarázatáról van szó. LVM 5: 553–603. – *A ford.*

szenet tett a dobozba. Mikor a búcsúárus a szószékről meg akarta mutatni a népnek, széna helyett szenet talált a dobozban. De kihúzta magát a csávából, és alapos hazugsággal azt mondta, hogy tévedésből a másik ládikát hozta fel. Ebben itt olyan szén van, amelyen Szent Lőrincet sütötték.²⁷ Az ilyen csalást mi nemcsak hittük, hanem még vagyonunkat is odaadtuk érte. Most az ige és annak szolgálai miatt annyira megvetik a búcsúkereskedőket, hogy szegények éhen pusztulnak. Hiszen semmi ilyesféle szónoklatnak nincs itt többé helye. Ez nem a vizitátoroknak köszönhető, mert Isten fogja majd meglátogatni ezt a sokaságot.

2402b. Az „érdem” szócskáról

1532. január 10.

WA.TR 2: 449–450 (2402b. sz.); A 206b. (Márton László ford.)

Amikor Martinus Luther doktor egy ízben az érdemről akart prédikációt tartani, és előadni, hogy az mi volna, meghatározni és felosztani, hogy hányféle van, és mi a különbség köztük, mi az érdem valóságos oka, és mi az, ami itt nem érdem, de odaát mégis az, imádság közben elfelejtette a gondolatmenetet és a konceptust, ahogyan elméjében összeállította volt. Ezáltal tette számára Isten világossá, hogy csak ő lehet prédikátor, nem pedig mi.

– Én – szolt a doktor – nem vagyok rá méltó, és, hallgatóim, ti sem, hogy ezt a tételt kiteregessük, és beszéljünk róla.

2407b. Isten könnyűszerrel meggazdagodhatna²⁸

1532. január 10–22.

WA.TR 2: 452–453 (2407b. sz.); A 31; *Aranymondások* 1: 48–49; *Asztali beszélgetések* 17. (Márton László ford.)

– Isten könnyűszerrel meggazdagodhatna, ha akarná; de nem akarja. Mert ha odamenne a pápához, a császárhoz, a királyokhoz, a fejedelmekhez, a püspökökhöz, a tudós doktorokhoz, a gazdag kereskedőkhöz, polgárokhoz és parasztokhoz, és így szólna: „Még ebben az órában halálfia vagy, ha nem adsz nekem százezer aranyforintot!”, akkor így felelne mindegyikük: „Hogyne, szíves-örömet adok, csak élhessek!” Mi azonban olyan hálátlan mocskok vagyunk, hogy Istennek annyi sok és nagy jótéteményeiért, melyeket naponta bőségesen élvezhetünk

²⁷ A sütőrost a megégetett Szent Lőrinc attribútuma, ezért lett a pecsenyesütők és lacikonyhások védőszentje.

²⁸ Lásd fent 2. fejezet, 993. sz. Valódi párhuzam!

kizárólag az ő jóságából és irgalmából, még csak egy *Deo gratias*²⁹ sem énekelünk. Hát nem szégyen ez? De még ez sem tántorítja el a jóságos Atyát, hanem továbbra is egyre csak jót tesz velünk és jót ad nekünk. Pedig ha adományainak osztogatásában és az adakozásban szűkmarkúbb lenne, hálásabbak volnánk neki. Ha például úgy intézné, hogy mindenki fél lábbal születessen, és csak a hetedik évben adná oda neki a másik lábát, és csak tizennégy éves korában adná oda neki az egyik kezét, és a huszadik évében a másikat, akkor Isten jótéteményeit és adományait jobban felismernénk, inkább megbecsülnénk és értékelnénk. Hálásabbak lennénk Istennek, ha mindezekről egy ideig meg volnánk fosztva, és nélkülözniük kellene őket. Isten azonban elhalmoz bennünket minden jóval, és egy halomban ontja ránk minden adományát. Nekünk ajándékozta az ő igéjét, mely bőséges, mint a tenger; nekünk adja a sokféle nyelvet, a szabad művészeteket és a jó tudományokat, még hozzá ingyen. Manapság mindenféle jó könyvet lehet venni olcsón, potom pénzért; melléjük ad az Isten tudós férfiakat, akik tudnak szép okosan és helyesen tanítani, úgyhogy egy serdülő fiú, aki önmagában véve nem több holmi tökfilkónál, egy év alatt többet elsajátíthat és tanulhat, mint régebben évek hosszú sora alatt. Olyan olcsó most a tudomány, hogy nem sokára úgy kell majd összekoldulnia kenyérét.³⁰ Jaj nekünk, hogy ennyire lusták, figyelmetlenek, hanyagok és hálátlanok vagyunk! Isten pedig majd összeszorítja adakozó kezét, és megvonja tőlünk irgalmasságát, és olyan fősvény és fukar lesz, hogy attól fogva gyülevészeket,³¹ szektákat, hazugságprédikálókat és istengünyolókat kell majd imádnunk, és őket kell a tenyerünkön hordoznunk, amiért most ily nagyon megvetjük az ő igéjét és szolgálait.

2409b. Érdem

1532. január 10–22.

WA.TR 2: 455 (2409b. sz.); A 201; *Asztali beszélgetések* 61. (Márton László ford.)

– Az érdem olyan cselekedet – mondta Martinus Luther doktor –, amelynek fejében Krisztus fizetséget ad. Csakhogy sehol sem találunk efféle cselekedetet, mert Krisztus ígéretből adja, amit ad. Mintha egy fejedelem vagy nagyúr így szólna hozzám: „Jöjj a kastélyomba, ott adok neked száz aranyat.” Ha odamegyek a kastélyába, azzal egy cselekedetet hajtok végre, de az ajándékot nem a

²⁹ 'Hála Istennek!'

³⁰ Luther közmondásgyűjteményében: WA 51: 661, 725 (480. sz.); DITHMAR 2010, 194 (480. sz.). Vö. LVM 5: 613.

³¹ *Rotten*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

cselekedetemért, azaz odamenetelemért kapom, hanem azért, mert azt nekem a fejedelem vagy nagyúr megígérte és felajánlotta.

2410b. Mire jó a harag és a felindulás?

1532. január 10–22.

WA.TR 2: 455–456 (2410b. sz.); A 203; *Asztali beszélgetések* 62. (Márton László ford.)

– Nincs jobb munkaeszközöm – mondta Luther doktor –, mint a harag és a felindulás, mert ha kiötölni, írni, imádkozni vagy prédikálni akarok, akkor haragra kell lobbannom, mert attól felfrissül az összes vérem, kiélesedik az eszem, és eltakarodik tőlem minden csüggesztő gondolat és kísértés.

2412b. Ciceróról és Aristotelésről³²

1532. január 10–22.

WA.TR 2: 456–457 (2412b. sz.); A 585b; *Aranymondások* 2: 77–78; VIRÁG 25. (Márton László ford.)

– Cicero magasan felülmúlja Aristotelést bölcsélet és tanítás tekintetében. Cicerónak *A kötelességekről* írt műve³³ sokkal jobb, mint Aristotelés *Etikája*.³⁴ És tekintve, hogy Cicero súlyos gondokat vett magára, amikor közhivatalt vállalt, és tömérdek teher, fáradalom és feladat nyomta, magasan fölötte áll Aristotelésnek, a naplopó számárnak, akinek bőségen volt pénze és jószága és végighenyélt kellemes napja. Ugyanis Cicero a filozófia legfinomabb és legjobb kérdéseit tárgyalta, úgymint: egy isten van-e? Mi volna Isten? Vajon végez-e emberi foglalatosságokat is, vagy sem? Vajon örök-e benne a lelkierő? És így tovább.³⁵ Igaz ugyan, hogy Aristotelés ügyes és fortélyos *dialecticus* volt, aki a *methodust*, egyéb helyénvaló dolgokkal együtt, fölvette a tanításába, de magukat a dolgokat és az igazi lényegget nem tanította, ellentétben Ciceróval. Aki helyesen alkotott bölcséletet akar tanulni, olvassa Cicerót.

³² Vö. alább 6. fejezet, 3608d. sz.

³³ Cicero: *De officiis*.

³⁴ Aristotelés: *Nikomachosi etika*. E művet Luther fiatal magiszterként magyarázta Wittenbergben 1508/1509-ben. BRECHT I: 98.

³⁵ Cicero: *De natura deorum*.

2468b. A fejedelmek munkája a legnagyobb és legveszedelmesebb

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 474–476 (2468b. sz.); A 477b; *Aranymondások* 2: 56–57; *Asztali beszélgetések* 139–140. (Márton László ford.)

– Nagyuraknak és fejedelmeknek súlyos, fontos dolgokat és feladatokat kell végbevinniük, és ehhez mérten sok gond és veszedelem közt élnek, ellenben a parasztok kellemesen töltik napjaikat, biztonságban élnek, kevés gondjuk van, nem törődnek a jogi ügyletekkel, sem azzal, hogy azok miképpen dőlnek el. Ha egy paraszt tudná, mennyi fáradalomnak és veszélynek van kitéve egy fejedelem, hálát adna Istennek, amiért ő paraszt, és a legboldogabb és legbiztonságosabb állapotban él.³⁶ De ők nem veszik észre, mi szolgálja szerencsájukat és érdeküket, ők csak a fejedelmek cicomájára és fényűzésére tekintenek, arra, hogy díszesen öltözködnek, és hogy aranyláncokat viselnek, és hogy nagy kastélyaik és palotáik vannak, úri módon élnek, gazdagok, hatalmasak satöbbi. De nem látják azt a súlyos gondot és veszedelmet, melyben mint valami tűzvészben és vízőzönben élnek a fejedelmek, míg a paraszt a kemencesutban hever, körtét sütöget, és biztonságban él.

A parasztok munkája

– A parasztok munkája a legboldogabb és leginkább reményteli, mert aratni, szántani, vetni, ültetni, ojtani, kaszálni, metszeni, csépelni, fát vágni, mindezekben sok a reménység. És úgy igaz, ahogy Vergilius írja: „Boldog volna a pór, ha belátná, jól megy a dolga!”³⁷ Csakhogy ők nem látják be, milyen jól megy a soruk. A szolgáltnak és a nőcselédeknek jobb dolguk van a háznál, mint a gazdának és a gazdasszonynak, mert nekik nincsenek gondjaik a háztartással, nekik csak a rájuk bízott feladatokat kell végrehajtaniuk. Ha ez megvan, akkor lógatják a lábukat, esznek-isznak és danolásznak. Wolfnak, a famulusomnak³⁸ és Orthénak, a szakácsnőmnek sokkal jobb dolguk van, mint nekem és az én Káthémnek, mert a házassággal együtt járnak az ügyek-bajok terhei és a szent kereszt. – Azzal Veit Dietrich magiszterhez fordult, és így szólt: – Ha kelmed megmarad annak, ami most, akkor boldog ember marad.³⁹

³⁶ *Stand*: jelentheti a társadalmi helyzetet, itt a paraszti sort mint a rendi tagozódás egyik rendjét is. – *A ford.*

³⁷ Szabad, bár időmértékes idézet Vergilius: *Georgica* II,458 alapján. Az eredeti vers Lakatos István fordításában: „Ó, be szerencsés vagy te, paraszt – hát még ha belátnád / Jó sorodat!”

³⁸ Wolf Sieberger.

³⁹ Veit Dietrich Luther szavainak elhangzásakor, 1532 elején nősülni készült. – *A ford.*

Ő pedig így felelt: – Nem akarok ebben az állapotban maradni, hanem ki-próbálom, jobbra vagy rosszabbra fordul-e a sorsom.

– Egyszóval, minél magasabban áll valaki, annál nagyobb veszélyben forog. Csakhogy senki sem hajlandó megelégedni az adott állapotával. Az embert nem elégti ki az, amit Isten ad neki, hanem mind magasabbra tör, soha meg nem áll. Lusta ökör nyergét kíván, a ló meg szántani kíván.⁴⁰ Ha túl jó sora van a szárnak, csúszkálni megy a jégre, és kitöri a lábát.

2473b. Amit egy igaz teológusnak tudnia kell

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 478–479 (2473b. sz.); A 256b. (Márton László ford.)

– Egy felkészült teológusnak – mondta Martinus doktor – ismernie és tudnia kell az egész Bibliát, vagyis, hogy mik történnek és rendeltetnek Mózes könyveiben, mit mondanak a próféták, Ézsaiás és így tovább, a zsoltárok, az evangélisták, Pál apostol satöbbi, miről beszélnek a lehangsúlyosabban, és nem elég csupán egy vagy két prófétához érteni. De most mindenki teológus akar lenni. Minden kis bakkhász⁴¹ azt hiszi, hogy ő a teológia magisztere! A juristák okosabbak a teológusoknál, ők maradnak a jogszabályaiknál, törvényeiknél és törvénygyűjteményeiknél, azokhoz igazodnak, és azokból mondják meg, mi a jogszerű. Ezért nem tesszük helyesen, hogy a Szentírást annyira tisztán és érthetően fordítjuk le, hogy ettől sok ember csak ellustul. Így például Szent Pál leveleinek most nagyon tiszta és könnyen felfogható a szövege, azelőtt pedig annyira homályos volt, hogy igazán és pontosan nem is lehetett megérteni. Bucer magiszter annak idején nagy-nagy tudósnak hitte magát, pedig sohasem jutott el odáig, hiszen azt írja az egyik könyvében, hogy majd minden nép egy közös valláson lesz, és ezáltal üdvözülni. De hiszen ez bolondság! A rajongók még sohasem tartottak velünk, és sohasem jutottak velünk egyetértésre. Ami volt, az merő látszat volt.

⁴⁰ Senki sem elégedett a maga sorsával (vö. Horatius: *Satyrae* I,1), a lusta ökör a ló nyergét kívánja, míg a ló szántani kíván. Vö. LVM 7: 548 (1674. sz.); WA.TR 3816. sz.; BoA 8: 3816. sz.

⁴¹ *Bachant*: eleinte a baccalaureusok, később, Luther korában általában a kisdíákok csúfneve volt. – A ford.

2474. [Krisztus prédikálása]

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 479 (2474. sz.); A 252; VIRÁG 57. (Virág Jenő ford.)

– Krisztus prédikálása igen nehéz és veszélyes tisztség. Ha ezt annak idején tudtam volna, sohasem prédikáltam volna, hanem Mózeszel együtt azt mondtam volna: „Kérlek, Uram, csak küldd, akit akarsz.” (2Móz 4,13) Senki nem tudott volna rábírní a prédikálásra.

Ezért a brandenburgi püspök⁴² joggal mondta nekem: „Doktor úr, mondtam kelmednek, maradjon csendben. Darázs-fészekbe nyúl, hisz ez a keresztény anyaszentegyházat telibe találja.” Azt hiszem, valóban darázs-fészekbe nyúltam, és az egész világ gyűlöletének céltáblájává tettem magam, holott korábban a legnagyobb békében éltem.

2477b. Mik a legsúlyosabb kísértések és betegségek?

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 480 (2477b. sz.); A 491. (Márton László ford.)

– A fejfájás és a szívbaj – mondta Martinus Luther doktor – a két legsúlyosabb kísértés és betegség, felülmúlnak minden más panaszt. Ahogy az egyszeri ember mondta: „Hé, te, hagyd abba, vagy elmegyek!” Igaz ugyan, hogy a fog- és a fül-fájás is nehéz ügy; inkább üssön ki rajtam a pestis vagy a vérbaj! Amikor 1530-ban Coburgban voltam, olyan iszonyatosan zúgott és csengett a fülem, mintha szélvihar süvített volna a fejemből. Úgy fújt és zúgott, mint amikor jön a gutaütés.⁴³ Ilyenkor az ördög is rátesz egy lapáttal!

2487b. Svájcról

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 483–484 (2487b. sz.); A 605b. (Márton László ford.)

– Svájc kopár és hegyes-völgyes ország, azért ott az emberek mozgékonyak és fürgék, megélhetésüket máshol kell keresniük. Emiatt gyakori a civakodás, tudniillik hogy nem kapnak útiköltséget. Hallom, hogy ismét egyesülni fognak. Én ezt nemigen hiszem, mert „minden ember hazug”, mint a 116. zsoltár mondja (Zsolt 116,11), és a próféta így szól: „Isten vagyok én, és nem ember” (Hós 11,9), azaz: én nem változom meg, nem gondolom meg magamat, hanem folytatom,

⁴² Hieronymus Schulze (Scultetus).⁴³ LVM 7: 526, 554, 558 (1596., 1724. és 1731. sz.).

amit kezdtem, és nem bánom meg. Isten költi a rímeket, és örömét leli bennük. Isten rendíthetetlen, az emberek pedig állhatatlanok, hamar eltérnek korábbi szándékuktól.

Luther doktor szóba hozta a német nyelvet is, hogy azon belül milyen nagy eltérések vannak, és mondta, hogy a hesseni tájszólást becsüli a legtöbbről az összes közül, mert ez úgy ejti a szavakat, és olyan akcentussal beszél, mintha énekelné őket. Az osztrákok és a bajorok nem szokott módon ejtik a diftongusokat, azt mondják: *Uur, Fuhr, Brout* ahelyett, hogy *Euer* [tiétek], *Feuer* [tűz], *Brot* [kenyér]. A frankok szintúgy otrombán és bárdolatlan szájjal beszélnek, azt mondják, hogy *ko, jo* stb.⁴⁴

2494b. A vagyon / elvakít nagyon [Gut macht mut]

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 488 (2494b. sz. részlete); VIRÁG 43. (Virág Jenő ford.)

– Ezt tapasztalták Erfurtban is.⁴⁵ Amikor gazdag volt, lenézte és kihívta maga ellen a mainzi érseket és a szász herceget. Azt mondják, évi 80 000 forintot szedett be. Nem a pénz hiányzott itt, hanem a bölcsesség. Egy közmondás így szól:

Magabízó gőg, titkos irigység s meggondolatlanság,
E három ellenség tette tönkre Rómát és Trója hatalmát.

Így történt Erfurtban is.

2498b. A törökökről, az ő háborúikról és győzelmeikről⁴⁶

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 492–493 (2498b. sz.); A 595. (Márton László ford.)

– A török nem sokkal több mint kétszáz éve van hatalmon.⁴⁷ A szaracénok csaknem nyolcszáz évig uralkodtak, ahogyan Dániel profétálta volt. Ha mármost a török Róma ellen vonul, az nekem nem lenne rossz hír. Mert írva áll Dániel profétánál: „Íját hordozza majd, és felvonja az ő sátorpalotáját két tenger és a

⁴⁴ *Ko, jo*: *Kuh* [‘tehén’] és *ja* [‘igen’] helyett. Luther az alsó és felső nyelvállású magánhangzók egybemosását tekinti „bárdolatlanságnak”. – *A ford.*

⁴⁵ Az ún. „bolond esztendőben” (1510). Vö. BRECHT I: 34–35.

⁴⁶ Lásd fenn 2. fejezet, 904. sz. Látszólagos párhuzam!

⁴⁷ Ez az állítás az oszmánokra vonatkozik.

dicső szent hegy között.” (Dán 11,45)⁴⁸ Róma szent hely ama sok szent miatt, akik ott vannak eltemetve. Ez így is van rendjén, mert az *abominatió*nak, az Utálatosságnak, azaz a pápának is oda kellett települnie a szent városba. És ha most a török Róma ellen vonul, akkor az ítéletnap nincs már messze.

Ha Krisztus már megváltotta a lelkünket, akkor a testünket is meg fogja váltani. Az biztos, hogy a török el fogja páholni Németországot. Igazán félek, hogy bevonul. Gyakran eszembe jut ez a síralmas veszedelem, és ettől gyakran kiüt rajtam a verejték. Márpedig Németország ezt a bajt nem tudja elhárítani. A törököt nem veri meg senki más, csak az a férfi, akinek neve Krisztus és a Miatyánk és a Hitvallás. Sem a császár, sem Ferdinánd király, sem a fejedelmek nem fognak elérni semmit.

2500b. [Miksa bölcsője]

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 493 (2500b. sz.). (Márton László ford.)

– A velenceiek Miksa apjának⁴⁹ egy aranybölcsőt ajándékoztak fia születésekor, ő azonban egy kutyát rakott a bölcsőbe, az pedig csakhamar felfúvódott és szétrepedt.

2505a–2505b. János szász hercegről

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 496–497 (2505a–2505b. sz.); A 485b; VIRÁG 157. (Virág Jenő ford.)

Jonas doktor így szólt: „Azt hiszem, doktor, kelmed ingerli Istent ebben a zsolttárban: »Miért tombolnak a népek« (Zsolt 2,1)” (amit Augsburgba küldtem⁵⁰). Ezt válaszoltam neki: Melyik próféta nem szidta Istent? Jób, kezdetben még igen béketűrő, lett a végén a legtürelmetlenebb. Minél nyomorultabb állapotok uralkodtak az Ótestamentumban, annál erőszakosabbak voltak a próféták, mint Jeremiás idejében stb., akik furcsa hangon szóltak Istennel.

Azt tartom, hogy az én szászországi uralkodóm az Ótestamentumban Ezékiás lett volna, ha arra került volna a sor. Mert amikor tanácsomat kérte, hogy hozzájáruljon-e a parasztság tizenkét pontjához,⁵¹ amelyeket Meiningennél terjesztettek elébe, én erről erősen lebeszéltem. Készségesen igazat adott ne-

⁴⁸ Vö. LVM 5: 431–432.

⁴⁹ I. Miksa apja III. Frigyes császár volt. – *A ford.*

⁵⁰ Coburgban az első 25 zsolttár magyarázatával készült el Luther 1530-ban (WA 31/I: 263–383), ebből a másodikat nyomban el is küldte az augsburgi tárgyalóknak.

⁵¹ Lásd *Intés békére* (1525), WA 18: 291–334; lásd LVM 4. köt.

kem, de hozzáfűzte: „Isten fejedelemmé tett engem, és sok lovat adott. Ha nem akar ennek meghagyni, szívesen fogok nyolc vagy négy lovon közlekedni.” Ezt mondta nekem a fejedelem. Keresztényi, istenes felelet volt, és nagy alázatosság volt benne.

2506. A legszebb házaselet és közösség az igaz házastársak között van

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 497 (2506. sz.); A 431; VIRÁG 162. (Márton László ford.)

– Isten legnagyobb kegyelme és adománya, ha az ember igaz lelkű, kedves, istenfélő és házias feleségre talál, akivel békében élhetsz, akire rábízhatod minden vagytonodat és tulajdonodat, sőt a testi épségedet és az életedet is, és aki gyermeket szül neked. Isten azonban sokakat hirtelen hajít a házaseletbe, anélkül, hogy meggondolnák és megfontolnák a dolgot, és jól teszi. Kätthe, neked jóra való férjed van, aki szeret téged, valóságos császárné vagy! Hálát adok Istennek. Csakhogy egy ilyen házassághoz igaz lelkű és istenfélő személy kell.

2507b. [A kisgyermek élete a legboldogabb]

1532. január 22. és március 28. között

WA.TR 2: 497–498 (2507b. sz.); A 65; BoA 8: 351 (2507a. sz.); *Aranymondások* 2: 8. (Márton László ford.)

Egyszer a doktor kisfia az asztalnál ülve a mennyországról csacsogott: azt mondotta, hogy milyen sok öröm lesz a mennyországban, csupa finom étel, csupa tánc. A legnagyobb boldogság lesz ott, a folyók medrében szintiszta tej folyik, és cipócskák nőnek a fákon. Erre így szólt Martinus doktor:

– A kisgyermek élete a legboldogabb és legjobb, mert nincsenek e világi gondjaik; nincs gondjuk az egyházba furakodó utálatos, szörnyű rajongókkal és gyülevész lelkekkel, nem érzik és nem szenvedik át a halálfélelmet, sem a pokoltól való rettegést; csak tiszta gondolataik és örömteli töprengéseik vannak.

2529b. Az ördög a boszorkányok kurafija

1532 márciusa

WA.TR 2: 504–505 (2529b. sz.). (Márton László ford.)

– Az már bizonyára igaz, hogy az ördög azokkal a vén kurvákkal, a bűbajos asszonyokkal bujálkodik és kéjeleg, de hogy gyermeket is nemzzen velük, az nem lehetséges, mert kizárólag Isten a teremtő, és mintegy eszköz gyanánt használja az embereket a teremtésre, és ezt csak általuk műveli, az ördög által

nem hoz létre semmit. Az viszont igaz, hogy a gyermekágyas asszonyoknak az ördögök gyakran ellopják a gyereket, és odafeküsznek a helyére, és több rondaságot csinálnak szarással, falánksággal, bömböléssel, mint tíz igazi gyerek együttvéve. Erre pedig tudok is egy példát, amely eset Halberstadtban történt. Ott is az ördög odafeküdt egy ellopott gyerek helyére, és igencsak hasonlított is a korábbi gyerekhez, aki előzőleg ott feküdt, és annyiszor összerondította magát, és olyan hangosan ordított, hogy a szülőknek éjszaka nem volt nyugtuk tőle, és úgy kiszívta az anyát, hogy az nem tudta szoptatni többé. És miután az anyának már nem volt teje, akkor az apa hívott egy szoptatósdajkát, ez meg őt is csakhamar kiszikkasztotta, és így tovább, ötöt egymás után. Mármost a szülők nem tudták, hogy mihez fogjanak a gyerekekkel, mígnem azt a tanácsot kapták, hogy vigyék a gyereket Hoppelstadtba, ahol búcsú volt, mert ez még a pápaság alatt történt. Az apa beteszi a gyereket egy kosárba, és elindul vele. Ahogy halad, átkel valami vízen, és akkor valami azt kiáltja a vízből: „Hilero!” Feleli a gyerek a kosárban: „Hahó!” Kérdezi a vízben az a micsoda: „Hová mégy?” Feleli a gyerek a kosárban: „Elvitetem magamat Hoppelstadtba, hogy még nagyobbra nőjek!” Ettől az ember úgy megijedt, hogy a gyereket kosarastul behajította a vízbe. A két ördög pedig hatalmas fröcskölést csapott, és röhögtek, és pocskondiázták a férfit a vízben.⁵²

2533b. Mire tanít a grammatika?

1532 márciusa

WA.TR 2: 506–507 (2533b. sz.); A 576b; *Asztali beszélgetések* 196. (Márton László ford.)

– A grammatika tudománya azt tanítja és mutatja meg, mit mondanak és jelentenek a szavak, csakhogy előbb azt kell megtanulnunk és tudnunk, hogy mi a dolog és a tárgy maga. Ezért annak, aki prédikálni és tanítani akar, tudnia kell azt is, hogy miben áll a dolog, meg azt is, hogy mit jelent, mielőtt beszél róla. De a grammatika csak arra tanít meg, mit jelentenek a szavak, amelyek jelölnek egy-egy dolgot, mint például: „Hitből él az igaz.” (Hab 2,4; Róm 1,17) Ez esetben a grammatika megmutatja, mit jelent lényegét tekintve „igaznak lenni”, „élet”, „hit”. De annak képessége, hogy e szavakat megvédelmezzük a rajongóktól és egyéb ellenfeleinktől, a grammatikánál többet kíván. Ha olyasvalaki törekszik erre, aki a Szentírásban járatos és gyakorlott, az ezt ne a grammatikából akarja megszerezni, hanem a teológiából.

⁵² Ahhoz a néphithez, hogy az ördög a vízben lakik, lásd fent 2. fejezet, 1193. sz. és alább 7. fejezet, 4513. sz. Vö. továbbá WA.TR 6562. sz.; BoA 8: 6562. sz.; LVM 7: 681 (4191. sz.).

2540b. A nemesurak vakmerősége⁵³

1532 márciusa

WA.TR 2: 509–511 (2540b. sz.); A 553; *Asztali beszélgetések* 185. (Márton László ford.)

Amikor Wittenbergben a sáncon építkeztek Luther doktor házánál, a doktor így szólt:

– Ha még egy évig élek, megérem, hogy odalesz az én szegény szobácskám,⁵⁴ amelyből a pápa ellen intéztem rohamot, és már csak ebből az okból is megérdemelné, hogy örökre fennmaradjon. Csakhogy a nagy főbástyák, fősáncok, főurak felfalják előlem. Az udvaroncok mindenre ráveszik és dicsekvő szavakkal rábeszélnek a fejedelmet. Mert ezek a Talpnyaló Jancsik⁵⁵ nekünk esküdt ellenségeink, felfuvalkodottságuk és vakmerőségük oly nagy, hogy még azt is megfogják gátolni, hogy a fiatal uraság⁵⁶ egyetemre járjon, és megtanulja a jó tudományokat. Mert így szólnak majd az apjaurához: „Kegyelmes úr, mire jó neki az a nagy okosság? Talán írődeákot nevel belőle kegyelmességed? Uralkodó fejedelem lesz belőle! Menjen inkább a tanácsterembe, hallgassa a folyó ügyeket, hogy ezáltal gyakorlatból és tapasztalatból tanuljon! Csak az számít! Ugyan mit ér könyvek fölé görnyedni és a lapokat forgatni?”

Így tehát a derék, igaz lelkű fejedelemnél el fogják érni⁵⁷ sima és csúszós szavakkal, hogy a fiatal uraság nevelését elhanyagolják, és ne tanuljon semmit. Mert ezek attól félnek: ha tanulna, majd elolvasná a történetírók műveit, és azokból ráismerne az ő fondorlataikra, csalárdságukra és praktikáikra. Ilyen értelmes, tudós fejedelem volt Frigyes herceg. Jaj, ezek mind a hét halálos büntől kétszeresen is meg vannak szállva! Nagy bennük a gonoszság és a dölyf.

Glim, glam, gloriam

– Egy nemesi születésű kanonok az egyik szentlecke során „gloriam” helyett azt olvasta, hogy „glam”.⁵⁸ Ettől fogva az öregek így énekeltek:

⁵³ Kivonata: alább 15. fejezet, 7009. sz.

⁵⁴ Mivel a kolostor a városfalnál állt, egyes épületei időről időre áldozatul estek az erődítési munkáknak, lásd alább 15. fejezet, 7063. sz. Vö. LVM 7: 656 (3727. sz.). Luther dolgozószobája egy kiugró szárnyban lehetett, amely áldozatul esett a sánc bővítésének. – *A ford.*

⁵⁵ Talpnyaló Jancsi, *Scharhans*: valószínűleg Luther szóalkotása a *Scharwenzel* analógiájára. – *A ford.*

⁵⁶ I. János Frigyes 1529-ben született fiáról, II. János Frigyesről van szó. – *A ford.*

⁵⁷ El fogják érni: Aurifabernél ez a mondat múlt időben áll, ami ellentmond Luther gondolatmenetének és annak a ténynek, hogy II. János Frigyes e szavak elhangzásakor hároméves volt. – *A ford.*

⁵⁸ Glam: a *gloriam* helyett álló szokásos rövidítés (összevonás). Glim, glam: a harangszót utánozza. – *A ford.*

Glim, glam, gloriam,
disznóból kanonok, az ám!

2546b. Nagyurak tanulmányai

1532. március 24–28.

WA.TR 2: 518–519 (2546b. sz.); A 553b; VIRÁG 156–157; *Asztali beszélgetések* 186. (Márton László ford.)

– Jaj – mondta a doktor –, a német birodalomnak befellegzett. Mostanság a fejedelmek és a nagyurak tudatlanok, merthogy nem tanultak semmit, nem is akarnak; azt hiszik, a tanulás szégyent hozna rájuk. Legnagyobb szorgoskodásuk, legfőbb tanulmányuk és gyakorlatuk: jókora csődörön lovagolni, lakmározni, játszani, vadászni, alattvalókat jogosulatlan terhekkkel háborgatni, keseríteni, károsítani. Mindazonáltal a nemesi rendűek kormányoznak, és belerángatják az uralkodókat mindenféle bajba; mint amikor a mi derék választófejedelmünket, Jánost a parasztfelkelés idején Meiningen alatt⁵⁹ odaállították egész hadnépével a pattantyúk elé, majd pedig szóltak neki, hogy meneküljön.⁶⁰

2554b. A katekizmus a legjobb és legszükségesebb tanítás az egyházban

1532. március vége

WA.TR 2: 522–523 (2554b. sz.); A 156b. (Márton László ford.)

– A katekizmus a legtökéletesebb és a legjobb tanítás, ezért újra meg újra prédikálni kell, és semmiképp sem mellőzhető, továbbá minden közönséges nyilvános prédikációnak rá kell irányulnia és belőle kiindulnia. Kívánatosnak tartom, hogy mindennap prédikálják, és egyszerűen felolvassák a könyvből. Csakhogy a mi prédikátoraink és hallgatóink azt hiszik, hogy szögre akaszthatják, és hogy már mindent megtanultak belőle. Szégyellik, hogy olyan egyszerű, csekély tanítás, amilyennek ők tartják; ők feltűnést akarnak kelteni, és magas dolgokról beszélni. Azt mondják a nemesurak és a parasztok: „Micsoda? A mi papunk mindig ugyanazt a nótát fújja? Mindig csak a katekizmust prédikálja, meg a Tízparancsolatot, meg a Hitvallást, valamint a keresztségről és az úrvacsoráról beszél. Ezeket én már betéve tudom.” Így hát a prédikátorok előveszik a magas dolgokat, és a hallgatóság ízléséhez igazodnak. Azt prédikálják, amit

⁵⁹ János szász választófejedelem 1525. június elején foglalta el Meiningent a felkelőktől. Vö. LVM 7: 418 (900. sz.). – *A ford.*

⁶⁰ Cordatus feljegyzésének végén van egy keverék nyelvű mondat Mátyás magyar királyról (uralkodott: 1458–1490), mely szerint „Mathiasko [Mátyás király] kiváló uralkodó volt, lecsapta a fejüket”. Vö. alább 15. fejezet, 6947. sz. – *A ford.*

ők szeretnének hallani, és fittyet hánynak a fundamentumra, az alapozásra, amelyre pedig építeni kellene.

2563a. [Büdös a templom]

1532. március 31.

WA.TR 2: 525–526 (2563a. sz.). (Márton László ford.)

– Feleségem azt mondta: „Annyira tele volt a templom, hogy már бүdös volt.” Azt feleltem: „Sok jó nagy rakás szar volt odabent, habár elrejtve, és az a legjobb, hogy a gazdáik utána ki is vitték.”

2564. A gyermekszülésről

1532. március 31. és április 7. között

WA.TR 2: 526 (2564. sz.); A 60b; *Asztali beszélgetések* 28. (Márton László ford.)

– A gyermekszülés a legnehezebb munka, amely egy várandós nőnél vajúdáskor kínok közt és veszélyesen zajlik, merthogy a magzatnak keresztül kell jutnia a szeméremcsont és a csípőcsont között, melyeknek olyankor erővel szét kell válniuk, hiszen ahogyan máskülönben állnak, egy alma is alig férne át rajtuk. Istennek nagy, felfoghatatlan csodatette ez a dolog.

2578. Az emberi test

1532. március 31. és április 7. között

WA.TR 2: 530 (2578. sz.); A 76; *Asztali beszélgetések* 37. (Márton László ford.)

– Az emberi test ocsmány lúgostömlő, átszivárog és átfolyik rajta verejték, pisa, szar, nyál, takony és mindenféle más gonosz nedvek. A múltkor addig vakartam a lábamat, míg végül négyféle nyirok csorgott belőle.

És így szóltam a kisgyerekemhez: „Ó, hogy Isten ilyen szép fekete szemecskét bír egy darab húsba ültetni, amely pedig egy бүzлő zacskóból, az anyaméhből jött elő. Engem ez arra emlékeztet, mintha valaki fogna egy darab véres hurkát,⁶¹ és szép kis szemecskét dugna bele, meg orrot, meg száját, meg kezét-lábat; ugyanígy lesz egy darab húsból ember az anyja méhében.

⁶¹ Aurifabernél *Lunzen*, Cordatus kéziratában *Plintzen*, a mai délnémet nyelvjárásokban *Blunzen*. – A ford.

2579. [Gazdagság]

1532. március 31. és április 7. között

WA.TR 2: 530–531 (2579. sz.); VIRÁG 164. (Virág Jenő ford.)

– Gazdagabb vagyok, mint az egész világ összes pápás papjai. Ugyanis meg vagyok elégedve. Ezenfelül három törvényes gyermekem van, amilyen a pápa egyetlen papjának sincs. Hasonlóképp gazdagabb vagyok a föld minden nemesuránál, bár az én kegyelmes uramtól orzom el azt, amivel másoknak szeretnék szolgálni.

2590b. [Három gyermek]

1532. március 31. és április 7. között

WA.TR 2: 534 (2590b. sz.); vö. 1: 504 (998. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Ferdinánd e néven Csehország első királya és utolsó római király, névleg⁶² Magyarország királya, képzeletben⁶³ római király és részben⁶⁴ cseh király.

1532-ben Martinus doktor hét éve volt házas, a nyári napforduló idején, a Rák jegyében nősült.⁶⁵ Így szólt:

– Három élő gyermekem van (a negyedik meghalt⁶⁶), ez három királyság, amire Isten előtt büszkébb lehetek, mint Ferdinánd Magyarországra, Csehországra és a római királyi címére.

2602. A szamár testamentuma

1532. április 7.

WA.TR 2: 537 (2602. sz.); A 381. (Márton László ford.)

– A szamár a végrendeletében örökségül hagyta a pápistákra a fejét, a bíborosokra a fülét, az énekesekre a hangját, a freskófestőkre a ganéját, a kockajátékosokra a csontjait, a Talpnyaló Jancsikra [*Scharhans*] és a Harci Marcikra [*Kriegesgurgel*] a bőrét, hogy egyfenekű és kétfenekű dobot készítsenek belőle.

⁶² Mivel az országot a török és Szapolyai I. János király tartotta tényleges birtokában.

⁶³ A római királyi cím (melyet Ferdinánd 1530-ban nyert el) nem kapcsolódott valós uralomhoz, hanem a császár helyettesítés és trónjának várható örökösét jelentette.

⁶⁴ Luther szerint Ferdinánd felesége, Jagelló Anna révén szerezte meg a cseh trónt, amelyen így osztoznia kellett a királynéval. A valóságban Ferdinánd a Habsburg–Jagelló örökösödési szerződés (1515) címén és választás útján (1527) lett cseh király.

⁶⁵ Vö. LVM 7: 414–415 (890. sz.).

⁶⁶ Az 1527. december 10-én született Elisabeth félévesen, 1528. augusztus 3-án halt meg. Lásd LVM 7: 472, 475 (1189. és 1303. sz.).

2629b. Kérdés a dialektikáról

1532. augusztus 31.

WA.TR 2: 556–560 (2629b. sz.); A 575; *Asztali beszélgetések* 195. (Márton László ford.)

Augusztus utolsó napján estefelé megkérdezte Henning doktor:⁶⁷ mi a dialektika, és mire használható, és vajon egy *dialecticus* tud-e minden dologról ügyesen és helyénvalóan beszélni, és ha igen, azt miből tanulja meg? Felelte Luther doktor:

– Dialektika az, ha egy dolgot különféleképpen és világosan elmagyarázunk, rövid és velős szavakkal. A retorika lényege pedig az odatanácsolás és az eltanácsolás, a rábeszélés és a lebeszélés; van neki sok szöveghelye és kútforrása, ahonnan összeszededgeti egy dologról, hogy az jó, tisztességes, hasznos, könnyű, szükséges és a többi. E kettőt Szent Pál röviden így foglalja össze, mondván: „...hogy intessen az egészséges tudománnyal, és meggyőzhesse az ellenkezőket.” (Tit 1,9) Ezért ha én egy parasztot ki akarok oktatni az ő földművességéről, akkor dialektikus módon, röviden és egyszerűen definiálok és leírom az ő életét, munkáját, háztartását, terményeit, keresményeit és mindazt, ami élete szubsztanciájához tartozik. Ha pedig a retorika szerint adnék neki útmutatást, akkor rá kell őt beszélnem valamire vagy lebeszélnem valamiről, és elkezdem az életét dicsérni, hogy tudniillik az a legnyugalmasabb, legtartalmasabb, legbiztonságosabb és legboldogabb. Ha viszont feddem és korholom, akkor feltárom és hangsúlyozom mindazt a balszerencsét, vesződséget, nyomorúságot, nélkülözést, otrombaságot, ostobaságot és más hasonló fogyatékoságokat, melyek a paraszti állapotra és életre jellemzőek.

2629b. Más beszéd ugyanerről

1532. augusztus 31.

WA.TR 2: 556–560 (2629b. sz.); A 575b; *Asztali beszélgetések* 195–196. (Márton László ford.)

– A dialektika szükséges és hasznos tudomány, amelyet érdemes tanulmányozni, miként az aritmetikát, vagyis a számok tudományát. És bár némelyeknek éles eszük van az ő természetük szerint, és a dolgokban számítani-határozni tudnak rögvest a fejük után, ez mégis bizonytalan és veszedelmes, ha nem segíti s nem járul hozzá tudomány. A dialektika megmutatja szépen, hogyan kell a dolgokról tisztessen és helyesen beszélni, hogyan kell gondolkodni róluk, mit kell igaznak és igaztalannak, valóságosnak és bizonyosnak fölismernünk, és hogyan kell megítélnünk és megbírálnunk őket.

⁶⁷ Aurifaber – talán az ekkor már elhunyt Henning Goede jogászprofesszorra gondolva – tévesen oldja fel a d[ominus] rövidítést. Helyesen: Hynek uraság (Ignatz Perknowsky).

2631b. Hogyan győzzük le a gondviselésből adódó kísértést?

1532. augusztus 31. és szeptember 10. között

WA.TR 2: 562 (2631b. sz.); A 326b. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor az isteni gondviselésből adódó kísértésről a következőket mondta:

– Kedves uraim, ha az ember disputálni kezd a gondviselésről, az olyan, mint a kiolthatatlan tűz! Mert minél többet vizsgálódik, annál mélyebben belegázol, míg nem végül kétségbe kell hogy essék. Urunk Istenünk olyannyira ellensége ennek a vizsgálódásnak, hogy szembeszegezte vele a keresztséget, az igéjét, az oltáriszentséget, az ő édes Fiának természetből való igaz testét és vérének mint hiteles jeleket és zálogot; ezeket kell alapul vennünk, hogy ellenállhassunk és ellentmondhassunk: „Meg vagyok keresztelve, hiszek Jézus Krisztusban, részesültem a szentségben” és így tovább.

Isten megvetette nekünk azt a fundamentumot, amelyre építenünk kell, ez pedig Jézus Krisztus, aki által a mennybe juthatunk. Ő az egyetlen út és ajtó az Atyához (Jn 10,9). És mi mégis az ördög nevében odafönt a tetővel kezdjük az építkezést, és a fundamentumot semmibe vesszük? Hát ne csodálkozzunk, ha bukunk a mélybe! Bizony, ha hinni tudnánk az ígéreteknek, ha hinnénk abban, hogy maga Isten ígérte őket, és csak Istenre tekintenénk, aki ezekkel biztatott minket, akkor nagyra becsülnénk az ígét. De minthogy valamely nyomorult ember szájára tekintünk, ezért az ígét annyiba vesszük, mint holmi tehénbögést.

2636b. A búcsúprédikátorok csalása

1532. augusztus 31. és szeptember 10. között

WA.TR 2: 568–569 (2636b. sz.); A 345; VIRÁG 105–106. (Márton László ford.)

Egy búcsúprédikátor, aki azt állította, hogy ki tudja menteni a lelkeket a tisztítótűzből azzal a szentséggel és bűnbocsánattal, amelyet a Szentatyától, a pápától kapott erre a célra, egy bizonyos helységbe érkezett. Odament hozzá egy zsoldoskatonára, és megszólította: „Uram, ha bizonyos lehetnék abban, hogy a szüleim és a barátaim lelke megváltást nyert, akkor azt a két aranyforintot, amim erre a célra van, bizony kelmednek adnám.” A búcsúprédikátor megkérdezte tőle: „Milyen ember volt az apád?” Felelte a zsoldos: „Jóraivaló ember volt.” Mire a búcsúprédikátor: „Hát akkor nem a pokolban van.” Tovább kérdezősködött: „Mutatott-e holtában csodajeleket?” Felelte a zsoldos: „Nem.” Mire a pap: „Hát akkor a tisztítótűzben van.” Erre a katona adott neki egy vastagtallért,⁶⁸ és azzal

⁶⁸ *Batzen*: a mai német nyelvben nagy összeget jelent, Luther korában egy bizonyos fajta ezüstpénz volt. – *A ford.*

az apját megváltotta. Ezek után az anyját kérdezte, hogy vajon ő is nyerhetne-e megváltást. Ekkor a pap ugyanúgy kikérdezte a katonát az anyjáról, mint az apjáról az imént, hogy milyen asszony volt, és arra jutott, hogy az anya is oda-került a tisztítótűzbe. Erre a katona adott neki még egy vastagtallért. És így cselekedett a barátaival is, úgyhogy tizennégy lelket megváltott a tisztítótűzből tizennégy vastagpénz fejében. Ezek után megkérdezte: „Uram, biztos lehetek benne, hogy ők most már meg vannak váltva, és üdvözültek?” – „Igen – felelte a pap –, leteszem rá neked az esküt, hogy üdvözültek.” – „Na jól van, uram – így a zsoldos –, látom, hogy kelmed szereti az aranyat, hát adja vissza a tizennégy vastagtallért, és adok helyettük egy aranyforintot.” Miután a pap odaadta neki a tallérokot, és a zsoldos eltette őket, így szólt: „A lelkek ott vannak a mennyországban, onnét már nem kerülhetnek ki, nekem meg jobban kell a pénz, mint kelmednek, kedves uram!”

Hasonlóképpen tett Tetzl is. Amikor azt prédikálta Stolpenben, amely a meissenai püspökhöz tartozik, hogy meg lehet váltani egy lelket, ha valaki egy garast befizet érte, Anton Lauterbach magiszter apja⁶⁹ megkérdezte, milyen fajta pénzzel lehet fizetni. Tetzl sokáig gondolkodott, végül így szólt: „Gyere vissza holnap, majd akkor megmondom.”

2643b. Ne tartsunk hosszú prédikációt!

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 574 (2643b. sz.); A 253b. (Márton László ford.)

Luther doktor figyelmeztette a prédikátorokat, ne gyötörjék és untassák a hallgatóikat hosszadalmas prédikációkkal, mert elmegy a kedvük, hogy odafigyeljenek, mondra; a prédikátorok fájdalmat okoznak nekik és erőszakot tesznek rajtuk a hosszú prédikációval. Ezért korholta Pommer doktort is a hosszú prédikációi miatt, holott ő nem szántszándékkal nyújtotta el, hanem csak belefeledkezésből és megszokásból.

⁶⁹ Lauterbach magiszter apja: korrekció Lauterbach szövege alapján. Aurifabernél *des Pfarrherrns Vater daselbst*, vagyis „a helybeli lelkész apja” szerepel. Cordatus ugyanis szó szerint lemásolta Lauterbach feljegyzését, benne a *pater meus* fordulattal, ezt érti félre Aurifaber. – *A ford.*

2645b. János herceg, választófejedelem állhatatossága

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 575–576 (2645b. sz.); A 486; *Aranymondások* 2: 59. (Masznyik Endre ford.)

– Méltán dicsérik János szász választófejedelem nagy állhatatosságát, amiért ő 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen oly rendíthetetlenül megállt az evangélium tiszta tana mellett. Ott mondotta, mikor a császár végső elhatározását közölte vele: „Két út van, vagy Istent, vagy a világot kell megtagadnunk. Ki-kí gondolja meg, melyik vezet jó végre.” Valóban nagy isteni kegyelem, hogy ez a választófejedelem a többivel, sőt a császárral szemben is olyan szilárdul megállott.

2652b. Az örök életben kedves lesz minden teremtmény, és megszépülnek a testek

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 579–581 (2652b. sz.); A 503b. (Márton László ford.)

Amikor egyszer Martinus doktor és mások hosszasan tréfálkoztak egymással, egy idő múlva egy komoly dologról, az örök életről kezdtek beszélgetni, arról, hogyan újul majd meg az ég és a föld, hogyan bukott ki Ádám és Éva a Paradicsomból, azaz Isten kegyelméből és kedvezéséből. Ám Krisztusban mindannyiunknak megvan a másik eljövendő és örök élete.

– Akkor majd lesz egy új ég és egy új föld, akkor majd a virágok, lombok és füvek olyan szépek, szívvidítóak és kedvesek lesznek, mint a smaragd, és minden teremtmény a legeslegszebb. Bizony, ha Isten kegyelme a miénk, Isten minden teremtménye ránk nevet. Ha a téglának szólok, hogy legyen belőle smaragd, akkor az még abban az órában megtörténik. És az új égben nagy, örök világosság fényeskedik, és nagy kedvesség árad el. Amivé most csak szeretnénk lenni, azzá ott bizvást leszünk. Ahová gondolatban képzeljük magunkat, ott leszünk testben is.

Az itteni életben a test az akaratnak engedelmeskedik. Amit az akarat eldönt és elhatároz, azt a testnek követnie kell, akár jó, akár rossz. Mennyivel inkább így lesz ez majd az eljövendő életben, amikor a test olyan könnyű lesz, mint a tollpihe, úgyhogy könnyűszerrel követni tudja majd az akaratot. Akkor majd a szem és a szempilla úgy fénylik, mint a színezüst. Azok a testrészek és ujjak, amelyek most vannak nekünk, ismét meglesznek, de másilyen alakban, a legszépségesebbeként. És mindaz, ami itt szép, semmiség az ottanihoz képest, ha Isten kegyelmével megelégszünk, és aztán olyanná leszünk, amilyenné csak nekünk tetszik. Ezért is beszél Ézsaiás és Szent Péter új égről és új földről (Ézs 65,17; 2Pt 3,13), ahol igazságosság lakik; ahol minden meglesz, amit most csak szeretnénk, mármint igazságosság, béke, boldogság és öröm. És szabadok és mentesek leszünk minden betegségtől, ragálytól és balszerencsétől. Mert egy olyan szív, amely örömmel van tele, bármit

lát is, boldoggá teszi; a szomorú szívnek pedig mindaz, amit lát, szomorúság. Nagy változás, ha a szív megváltozik. Ott majd a hangyák, poloskák és minden mocskos, bűzös állatok a legnagyobb örömet és a legédesebb illatot árasztják.

Ezek után megkérdezte Hyneck doktor:⁷⁰ vajon másmilyen állatok is lesznek-e ott? Felelte Martinus doktor:

– Ne úgy értse kelmed ezt a dolgot, hogy az ég és a föld csupán levegő és homok volna, hanem ott lesz minden, ami odavaló, birka, ökör, négylábú, hal, ami nélkül sem a föld, sem az ég vagy a levegő nem létezhet. Ha a világ csupa egyetértés, békesség és igazságosság volna, úgyhogy a paraszt minden tekintetben szót fogadna a fejedelemnek, a cselédség a gazdának és a gazdasszonynak, a feleség a férjének, akkor senki sem kívánczna az eljövendő életbe. Azért is intézi Isten úgy, hogy ennyire furcsa és zavarodott és cudar összevisszaság legyen a világ sora, hogy az eljövendő életre vágyakozzunk.

2653b. Mit jelent a fogvacogás?⁷¹

1532. szeptember 20–28.

WA.TR 2: 581–582 (2653b. sz.); A 505. (Márton László ford.)

Veit magiszter⁷² megkérdezte: mit jelent a fogvacogás? Felelte Luther doktor:

– A fogvacogás a legborzalmasabb kín, amely a rossz lelkiismeret nyomában jár, vagyis maga a kétségbeesés; annyi, mint úgy tudni, hogy az ember örökre megvált Istentől. Mert a rossz lelkiismeret retteg minden teremtménytől. Egy hulló falevél még soha senkit nem ütött agyon, mégis, mégis retteg és menekül tőle a rémült és reszkető szív (3Móz 26,36). Aki kétségbeesett, az retteg minden teremtménytől, attól is, amelyik jó.

2654a. A vitatkozás az eleve elrendelésről teljességgel kerülendő⁷³

1532. szeptember 20–28.

WA.TR 2: 582 (2654a. sz.); A 575; VIRÁG 68. (Virág Jenő ford.)

– Staupitz is azt mondogatta: „Ha az eleve elrendelésről⁷⁴ akarsz vitatkozni, akkor Krisztus sebeinél kezdjed, és elmegy a kedved a vitatkozástól. De ha kitartasz a vitatkozás mellett, akkor mindenestül elveszíted Krisztust, az ígét,

⁷⁰ Hyneck, más néven Ignatz Perknowsky: lásd fenn a 2629b. szöveghez írt jegyzetet. – *A ford.*

⁷¹ Lásd fenn 3. fejezet, 1830. sz. Valódi párhuzam!

⁷² Veit Dietrich.

⁷³ Lásd fenn 3. fejezet, 1820. sz. Valódi párhuzam!

⁷⁴ Amely szerint Isten egyeseket eleve a kárhozatra, másokat az üdvösségre rendelt.

a szentségeket etc.” Ha az eleve elrendelés tanítása felől gondolkodom, mindent elfelejték Krisztusról és Istenről, és bizony odáig jutok, hogy Isten gonosztevő. Ki kell tartanunk az igénél, melyben Isten kinyilatkoztatja nekünk magát és felkínálja az üdvösséget, ha hiszünk benne. Ha az eleve elrendelésről morfondírozunk, elfelejtkezünk Krisztusról. Elhallgat a *laudate*, és felhangzik a *blasphemate!*⁷⁵ Mégis Krisztusban van elrejtve minden gazdagság, rajta kívül pedig el van zárva előlünk. Az eleve elrendelés kérdését ezért kereken félre kell tennünk.

2655b. Az istenteleneknek semmi közük az evangéliumhoz

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 583–584 (2655b. sz.); A 176. (Márton László ford.)

– Az istentelenek az evangéliumból csak a testi szabadságot szívják magukba, és ettől még rosszabbak lesznek, ezért nem az evangélium illeti meg őket, hanem a törvény. Ez olyan, mintha a kicsi fiamat nem vesszőzném meg, hanem éppen csak megemlíteném az asztal mellett a csínytevését, és hozzá cukrot meg mandulát adnék neki. Így őt még rosszabbá tenném, félrenevelném és elrontanám. Ezért az evangélium igazából a megrémült, megszorodott, megfélemedett lelkiismeretűeket illeti meg, a törvény pedig az istentelen, magabiztos, durva embereknek és a képmutatóknak jut, azoknak azt kell prédikálni.

2666b. Az újrakeresztelőkről

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 593–595 (2666b. sz.); A 406b; *Asztali beszélgetések* 106. (Márton László ford.)

– Az újrakeresztelők – mondta Martinus doktor – gonosz gazemberek. Nem akarnak katonáskodni, sem fegyvert fogni, mégis mindig vére szomjaznak, mondván: az istentelen fejedelmeket el kell űzni, meg kell ölni, házaikat fel kell gyújtani, ahogyan Thomas Münzer Allstedtben, valahányszor a leveleit felolvasta a templomban, ezt befejezésül mindig elkiáltotta.

És a doktor megmutatta nekünk a fuldai apát egyik levelét, amelyben arról volt szó, hogy az újrakeresztelők, miután valamelyik házban elsáncolták magukat, mindenféle fegyverrel védekeztek, végül már sajtot és kenyeret hajigáltak kifelé. És egy csodadolog volt ebben a levélben az ő lelkükről: a tömlőben mindegyikük, akit irányított a lélek, torkaszakadtából üvöltött, és csaptak olyan kutya- és farkasordítást, hogy mindenfelé csak úgy visszhangzott a tömlőben, mintha mennydörgés hallat-

⁷⁵ *Laudate*: 'dicsérjétek az Urat'; *blasphemate*: 'káromoljátok'.

szott volna. Azt hitték, ezzel a bömböléssel majd kiszabadulnak. Nem a saját akaratukból ordítottak, hanem attól, ahogy a lélek rángatta őket. Ezek nem is emberek, hanem eleven ördögök. Úgy vélik, hogy a keresztség csak amolyan külsődleges jel. Akkor már jobb volna, ha békében hagynák a keresztséget, és lemondának róla.

2668a. [Augsburg 1518⁷⁶]

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 595–596 (2668a. sz.); VIRÁG 103, 109, 112. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

– Olyan gyenge voltam, amikor írni kezdtem, hogy még ha Gábrriel angyal mondta volna is, hogy irataim ilyen nagy változást hoznak, neki sem hittem volna. Testileg annyira beteg voltam, hogy nem volt reményem még egy negyedestendőnyi élethez sem.

Husz csak a pápa visszaéléseit és rossz erkölcsseit ostorozta, én viszont a tanítását és egész lényét támadtam. Épp elég méltányosságot tanúsítottam vele szemben, mikor hallgatást ígértem azzal a feltétellel, ha ő és az övéi is elhallgatnak, de ezek csak tovább mennydörögtek, és azt akarták, hogy mindent visszavonjanak. Ekkor pörgött föl a játék.

Frigyes herceg menlevéllel küldött el engem Caietanus bíboroshoz, aki akkor Augsburgban tartózkodott.⁷⁷ És ez a város, valamint saját egyetemem ajánlást írt az érdekemben.

Augsburg felé útközben ilyen volt a hangulatom: „Most meg kell halnod.” Azt gondoltam, hogy számomra a máglya már elkészítve áll, és többször mondtam magamban: „Micsoda szégyent hozok szüleimre!” Így ijesztgetett a testi emberem.

Frigyes herceg gyalog küldött el Augsburgba egyetlen szerzetes testvér kíséretében 20 aranyforinttal. Nem ismertem az utat. Menlevél nélkül utaztam, annyira tapasztalatlan voltam, bár útközben sokan intettek, mégsem hallgattam senkire. Frigyes azonban meggyőződött, hogy ne járuljak a bíboros elé, csakis a császári menlevél birtokában, melyet három nap alatt mégsem tudtam megszerezni. Közben a bíboros rendszeresen küldözgetett értem, hogy jöjjek.

Mikor Caietanushoz érkeztem, döllyfösen kinevetett, és követelte a visszavonást. De az a bizonyos hat betű, REVOCA,⁷⁸ nem akart a fülembé jutni. Gyakran

⁷⁶ Vö. alább 7. fejezet, 3857. sz.

⁷⁷ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 181–182; LVM I. köt.

⁷⁸ A Mathesiusnál olvasható történetben (alább 5349. sz.) emlegetett hatbetűs szó, a REVOCA az egyes szám első személyű alak, aminek kimondását Luthertől követelte a bíboros ('visszavonom'). Az itt szereplő felszólító módú REVOCA ('vond vissza') Caietanus szájából hangzik. Az 1518-ból való friss beszámoló (LVM 7: 121, 110. sz.) a Mathesius-féle verziót támogatja.

a földön fekvé, meggörnyedve kérleltem őt, de ő csak folyvást kiabált: REVOCA, én meg viszont: NOLO.⁷⁹ És mikor ezt mondogatta: „Hol tudsz megmaradni szemben a pápával?“, így válaszoltam: „A szabad ég alatt.” Mire ő: „Azt hiszed, hogy a szász herceg hadat üzen érdekedben a pápának?” Erre én: „Nincs szükség rá.” Végül ő: „Mit törődik a pápa Németországgal!”

S mivel a város összes kapuit őrizték, titkos ajtón át bocsátottak ki.

Azután ez a Silvester Caietanus végül lutheránus lett.⁸⁰

2689b. Akik Isten tiszta igéjének birtokában vannak és ahhoz erősen ragaszkodnak, azok a szegények

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 602 (2689b. sz.); A 18b; *Aranymondások* 1: 26–27. (Masznyik Endre ford.)

– Ahol Isten igéje vagy az evangélium tisztán és hamisítatlanul van meg, ott szegénység is van, amint Krisztus mondja: „Hogy a szegényeknek hirdessem az evangéliumot, avégett küldött engemet az Úr.” (Mt 11,5) Valaha a haszontalan, tunya, rest és istentelen kolostori népséget tejben-vajban fürösztötték, pedig testünk és lelkünk, vagyionunk és becsületünk miattuk veszett el; most a keresztény tanítóknak egy fillért is nagy kelletlenül dobnak oda.⁸¹ Bálványozásra és képmutatásra van pénz elég. Ott a Baal-papok példája, akik közül Jezábel királynő nyolcszázat etetett asztalánál (1Kí 18,19); ámde Illésnek menekülnie kellett az országból, és nem volt senki, aki eltartotta volna, mígnem a súnémi özvegy adott szállást és ételt neki (1Kí 17,10).

2698b. Az apa ne engedje át még életében a vagyionát a gyermekeinek

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 604 (2698b. sz.); A 67b; *Aranymondások* 2: 13; *Asztali beszélgetések* 33. (Márton László ford.)

– Egy apa, amikor megöregedett, átengedte gyermekeinek minden vagyionát, hogy majd ők élete végéig eltartják, és gondoskodnak róla. A gyermekek azonban hálátlanok voltak, és csakhamar terhükre lett az apjuk: szűkös és fukar kézzel tartották, enni sem adtak neki eleget. Ekkor az öreg, aki furfangos és

⁷⁹ 'Nem.'

⁸⁰ Az értelme nem világos (Sylvester Prierias és Caietanus személyének összevegyítése vagy összekeverése). Szövegromlás vagy ironikus célzás lehet.

⁸¹ LVM 7: 422, 427–428 (937. és 950. sz.).

eszes ember volt, bezárkózott a szobájába, és csörgetni kezdett néhány aranyat, amelyet a szomszédjától kapott kölcsön, mintha sok pénze volna. Amikor ezt a gyermekei meghallották, kezdték jól tartani, és megbecsülték, mert azt remélték, azt a sok pénzt rájuk hagyja. Ő azonban, amikor a halála közeledett, visszaadta a szomszédjának a pénzt, így szedve rá a gyermekeit.

2707c. Az árulásnak nagy szerepe van a háborúban

1532. szeptember 10–28.

WA.TR 2: 607–608 (2707c. sz.); A 543; *Aranymondások* 2: 67. (Masznyik Endre ford.)

Martinus Luther doktor egy ízben a megerősített városokról beszélvén, azok közül, amelyeket látott, az elsőséget Braunschweig városának adta:

– Amely szinte bevehetetlen, mégis – tette hozzá – nincs erősség, amit akár egy számár is be ne vehetne, hogyha pénzzel hozzáférhet. – S ezzel az árulásra célzott. – Hiszen azt mondják, hogy a francia király árulásra éppen annyi pénzt ad ki, mint a katonaságra. És árulással sokat kivitt és elintézett. Csak nemrégiben is, amikor Gyula pápával és a velenceiekkel hadakozott, négyezer emberrel a pápának húszezer katonáját verte széjjel. Ilyen az árulás hatalma.

2719a. [Az erfurti egyetem]

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 613 (2719a. sz.); VIRÁG 24. (Virág Jenő ford.)

– Erfurt nem volt más, mint kupleráj és sörház, a diákok ezt a két előadást látogatták az egyetemen.

2724a. [Az ördög hatalma]

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 615–616 (2724a. sz.); VIRÁG 44. (Virág Jenő ford.)

– Isten igéjének a hirdetőit üldözik vagy a zsarnokok, vagy a hálátlan „barátok”. Ahol az uralkodó nem istenfélő ember, ott többet szenvednek az igehirdetők híveiktől, mint ellenségeiktől. A nürnbergieknél nem tudnám keresztülvinni, hogy lelkészeiket saját költségükön tartsák el. De a wittenbergiek sem áldoznak többet az evangéliumért egy egész esztendőre, mint négy pfenniget. Ugyanis ennyi adót fizet egy-egy ember.⁸²

⁸² LVM 7: 376, 653–654 (709. és 3699. sz.).

Ha magam nem tapasztaltam volna, nem tudnám elképzelni, hogy az ördögnek ilyen nagy hatalma van a világban.

2730b. Az ég mozgásáról és a csillagok járásáról⁸³

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 619–620 (2730b. sz.); A 579b; *Asztali beszélgetések* 204. (Márton László ford.)

– Az asztronómia vagy csillagászat – mondta Luther doktor –, a csillagok járásának ismerete a legrégebbi tudomány, amelyből sok más tudomány származott, és a régi-eknél, különösen a hébereknél elterjedt és közismert volt, mert ők az ég mozgására mindig nagy gonddal odafigyeltek, ahogy Isten mondja Ábrahámnak: „Tekints fel az égre, és számláld meg a csillagokat; meg tudod-e számlálni őket?” (1Móz 15,5)

Aztán a doktor az ég háromféle mozgásáról beszélt.

– Az első az, hogy az egész égbolt olyan gyorsan és élénken mozog, hogy huszonnégy óra alatt körbefut, és egyetlen szempillantás alatt megtesz több ezer mérföldet, ami talán egy angyalnak a műve. Csoda, hogy egy ilyen hatalmas épület és boltozat ilyen rövid idő alatt körbefusson és -járjon; mert ha a Nap és a csillagok vasból, ezüstből, aranyból vagy szintiszta acélból volnának, akkor okvetlenül megolvadnának ilyen irtatlan száguldásban. Egy csillag pedig nagyobb az egész földkerekségnél, mégis megszámlálhatatlanul sok csillag van. A második fajta mozgás a planétáké, nekik megvan a saját és külön pályájuk. A harmadik egy reszkető pálya, ahogy nevezni szokás, *trepidans*, ezt nemrég gondolták ki, és nem biztos, hogy létezik.

Az asztronómiát és a matematikát nagyra becsülöm, mert demonstrációkra, vagyis szilárd bizonyításokra épülnek, és azt hiszem, egy csillag nagyobb, mint az egész világ. Az asztrológiát nem becsülöm semmire.

2730b. Az üstökösről

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 619–620 (2730b. sz.); A 61; *Asztali beszélgetések* 29. (Márton László ford.)

– Az üstökös is csillag, amely ugyanúgy, mint a planéták, bolyong és nem marad egy helyben, de ő kakuktktojás a planéták között. Dölyfös csillag, betölti az egész égboltot; úgy tesz, mintha csak ő volna a világon. Természetre és alkatra nézve olyan, mint az eretnekek, akik szintén azt hiszik, hogy kizárólag ők léteznek, és

⁸³ Vö. fenn 2. fejezet 855. sz.

másokat hátraszorítva pöffeszkednek. Azt hiszik, ők az egyedüliek, akik ebben járatosak.

2741b. [Erasmus hitetlensége]

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 627–628 (2741b. sz.); A 586; *Aranymondások* 2: 78–79; *Asztali beszélgetések* 213. (Márton László ford.)

– Erasmus és a többi hasonló csirkefogó mindent a saját eszéhez igazítana. Úgy vélik, ha Isten mindenható, bölcs és igaz volna, akkor nem túrné az istentelenségeket. Mert ha meg tudná, bírná és akarná őket javítani, akkor alighanem egy másik világot hozna létre, amely derekasabb lenne a miénknél. Ők ezt így képzelik. Én pedig azt feleltem erre: „Ezzel Isten várni fog a túlvilágig, ahol minden az ő akarata szerint történik majd. Ez a világ Isten számára csak előkészület és állványzat a túlvilághoz. Ahogyan egy nagyot alkotó építőmesternek is rengeteg állványra van szüksége egy palota építésekor, de aztán, ha készen áll az építmény, ő lebontja az állványzatot. És ahogy egy festő eldörzsöli a festéket, kimossa az ecsetet satöbbi, és ahogy a borbély megmossa a kezét, megfeni a kését, mielőtt nekiáll borotválni satöbbi, és ez mind-mind előkészület, ugyanúgy Isten ezt az egész világot az eljövendő élet számára csinálta előkészület gyanánt, ahol, de csak ott, Isten mindenhatósága és akarata szerint történnek majd a dolgok.

2742b. Gyermekágyas asszonyért mondott imádság

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 629 (2742b. sz.); A 213; *Asztali beszélgetések* 63–64. (Márton László ford.)

– Amikor egy itteni asszony gyermekágyban feküdt – mondta Luther doktor –, és a halállal tusakodott, jaj, együtt voltam vele ebben a szívbeli nagy szenvedésben, vigasztaltam, és vele együtt kértem Istent, adjon neki erőt, kitartást és önuralmat.

Megvan az a javunk, hogy imádságunk mindig meghallgatásra talál; mert még ha nem esik és történik is a mi akaratumk szerint, annál inkább történik Isten akarata szerint, és az jobb a miénknél. És ha nem tudnám, hogy imádságunk meghallgatásra talál, akkor az ördög imádkozna helyettem. Ó, nagy, hatalmas és erős dolog az igaz ember imája, mint Szent Jakab mondja (Jak 5,16). Isten pedig nyilván tudja, mikor és hogyan kell meghallgatnia minket. Mert ha mindig úgy kellene tennie, ahogyan mi szeretnénk, akkor a rabszolgánk volna, és azt a bizonyos asszonyt is vissza kellett volna adnia nekem; de ezt ő jobban tudja. Oly módon hallgatta meg imádságunkat, hogy azt a derék asszony a túlvilágon

meg fogja nekem köszönni. Némelykor az ördög is elemészt egy-egy újszülöttet és az anyját, de közben születik másik ötven.⁸⁴

2754b. A szülők szeretete gyermekeik iránt

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 635 (2754b. sz.); A 65b; BoA 8: 351–352 (2754a. sz.); *Aranymondások* 2: 8–9; VIRÁG 166. (Márton László ford.)

– A szülők a legkisebb gyermeküket szeretik a legjobban – mondta Martinus doktor. – Nekem az én Martinkám a legdrágább kincsem, és az ilyen kicsi gyerekeknek nagy szükségük van a szülői gondoskodásra és szeretetre, arra, hogy figyelmesen törődjenek velük. Hansika, Lenike és Paulika⁸⁵ már tudnak beszélni, nekik már nem kell olyan nagy gondoskodás. Ezért a szülők szeretete mindenkor és magától erősebb lefelé, azok iránt, akik utoljára születtek, mint fölfelé.

Aztán arról beszélt, mit érezhetett Ábrahám, amikor rászánta magát legkisebb és legkedvesebb fia feláldozására (1MÓZ 22).

– Mennyire összeszorulhatott a szíve, amiért a saját fiát kell feláldoznia és megölnie! Biztos, hogy Sárának semmit sem beszélt a dolgról. Keserves lehetett neki az a bizonyos út. Én biztos, hogy vitába szálltam volna Istennel, ha nekem adott volna ilyen feladatot és parancsot!

Akkor így szólt a felesége:

– Nem tudom elhinni, hogy Isten kívánhatja bárkitől is, hogy a saját gyerekeit megölje!

Felelte Martinus doktor:

– Azt hiszed, Isten kívánta, hogy megfeszítsék a Fiát? Hiszen senkit sem szeretett jobban, mint ezt a fiút, mégis hagyta, hogy keresztre feszítsék és fügesszék! Az ész ítélete szerint Isten sokkal atyaiabb módon viselkedett Kajafással és Pilátussal, mint Krisztussal, akit ilyen borzalmas és siralmas üldöztetésnek engedett át.

⁸⁴ Cordatus kéziratában „ötszáz” olvasható. – *A ford.*

⁸⁵ Paulika: Aurifaber téves kiegészítése, Cordatus kéziratában ez a név nem olvasható. Luther legkisebb fia, Paul a szöveg lejegyzésekor, 1532-ben még nem született meg. – *A ford.*

**2756c. Gondolatok és megfontolnivalók az ítéletnapról és arról,
hogymár nem lehet messze**

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 637–638 (2756c. sz.); A 506b; VIRÁG 15. (Márton László ford.)

Másnap⁸⁶ a doktor ismét sok mindent mondott az ítéletnapról és a világvégéről. Merthogy ő az elmúlt fél évben sok irtózatoss, rémületes álmodást látott az utolsó ítéletről.

– És meglehet, hogy már nincs is messze, mert itt van, amiről szól az Írás. A világ hordója ki van meregetve, eljutottunk a seprőig. Ez a mostani idő, összevetve az előző, elmúlt idővel, alig tenyérnyi széles, vagy mint egy otffejejtett alma, amely még egy darabig csüng a fán. Azok a császárságok, melyekre Dániel felfűzte a világ sorát, úgymint a babiloni, a perzsa, a görög és a római, már letűntek.⁸⁷ A pápa még fenntartotta a Római Birodalmat, mely az utolsó pohár, a János-áldás; most ez is odavész. Az égbolton mutatkoznak és fognak is mutatkozni számos jelek, melyek hirdetik, hogy küszöbön áll a világvége.⁸⁸ A földön annyi építkezés, ültetés, kincsgyűjtés zajlik, és minden tudomány annyit fejlődött, mintha a világ ismét ki akarna virágzani és fiatal akarna lenni. Reménykedem, hogy a Jóisten végét veti az egésznek.

Ekkor így szólt Leonhard magiszter:⁸⁹

– A matematikusok⁹⁰ és csillagjósok úgy vélekednek, hogy az 1540. évben beköszönt az aranykor.

– Bizony ám – felelte Luther doktor –, eltarthat néhány évig; de az utódaink vagy akár mi magunk is láthatjuk majd, hogyan teljesül be az Írás, amint megjövendölte, minek kell történnie és bekövetkeznie. – És még ezt is mondta:

– Szerintem az a dolgok rendje, hogy Lochauban az összes pap rajongó legyen. Michael Stiefel, amúgy istenfélő ember, olyan képzelgésbe és téveszmébe esett, mely szerint ő a hetedik angyal, aki az isteni kinyilatkoztatás szerint, ahogy azt ő bebeszéli magának, ítéletnapkor előlép, és hogy megvan neki a hetedik angyal harsonája, és azt hirdeti, hogy bármelyik órában jelenése lehet. Szétosztogatja a könyveit meg a háztartási eszközeit, mondván, hogy azokra neki már úgysem lesz szüksége.

⁸⁶ Aurifaber kiadásában az előző (itt nem szereplő) feljegyzés 1533. szeptember 28-át jelöli meg az előző nap dátumaként. Az évszám helyesen 1532. – *A ford.*

⁸⁷ LVM 5: 403–438.

⁸⁸ Vö. *Prédikáció az idők jeleiről* (1521. advent 2. vasárnapján, Lk 21,25–33), WA 10/I 2: 93–120; lásd LVM 6. köt.

⁸⁹ Leonhard Beyer.

⁹⁰ Matematikus: ebben az összefüggésben rokon értelmű a csillagjósokkal. – *A ford.*

2761b. A világ mindig újat akar, egy-egy dologtól csakhamar megcsömörlik és elmegy a kedve

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 642 (2761b. sz.); A 90b; *Asztali beszélgetések* 42. (Márton László ford.)

Luther doktor beszélt az ember bámulatos eltompultságáról⁹¹ és háládatlanságáról, mert az emberek Isten mégoly nagy jótéteményeit is megvetik, hamar megcsömörlenek és elmegy a kedvük tőle, és valami új kell nekik.

– Mert amikor az Újtestamentum még nem volt németre fordítva, akkor mindenki vágyakozott rá, és alig várta, hogy olvashassa. Amikor aztán elkészült a német fordítás, négy hétig tartott az öröm. Akkor aztán Mózes könyveit áhították; amikor ezeknek átültetése is megvolt, ismét négy hétig örvendeztek neki. Ezek után a zsoldárokat hiányolták, és amikor kézbe vehették a zsoldárokat németül, akkor már megint más könyveket kívántak.⁹²

Ugyanígy történik ez majd Jézus Sirákkal is, akinek könyvével pedig annyi sok munkánk volt. Minden dolog csak négy hétig tart, amíg a kíváncsiság kielégül, aztán sutba vetik, és mást, újat keresnek. Ebből végül óhatatlanul tévelygések támadnak, és elterjednek a nép között.

Jézus Sirák a házi kormányzásról beszél, és házi törvényként érvényes, míg Salamon, a Prédikátor a világi kormányzásról, és államjog van benne.

2767. Az óraszerkezetről

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 645 (2767. sz.); A 584b; *Asztali beszélgetések* 211. (Márton László ford.)

– Az óraszerkezet szép és csodálatos dolog, ahogyan ki van találva, mert olyan pontosan és megbízhatóan mutatja az időt és az órát, hogy tisztsége szerint emberekhez volna hozzámérhető, ha beszélni tudna.⁹³

⁹¹ Eltompultság: Aurifaber romlott szövegét (*Zeit = tempore*) Cordatus feljegyzése alapján korrigáltam (*torporem*). – *A ford.*

⁹² Értelemszerűen a Szentírásból. – *A ford.*

⁹³ Vö. LVM 7: 454 (1096. sz.).

2769b. Egy kérdés

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 646–647 (2769b. sz.); A 89b; Aranymondások 2: 38–39; Asztali beszélgetések 40–41. (Márton László ford.)

Hyneck doktor⁹⁴ a következő kérdést tette fel Luther doktornak:

– Ha volna egynehány aranyam vagy másféle kincsem, amelyet meg akarok tartani, és valaki azzal a kéréssel fordulna hozzám, hogy adjak kölcsön neki, akkor megtagadhatom-e tőle jó lelkiismerettel, és mondhatom-e, hogy nincs pénzem?

Felelte Luther doktor:

– Igen, lehet így válaszolni jó lelkiismerettel. Mintha azt mondaná az illető: „Nincs fölösleges pénzem.” Bár János így beszél: „Akinek pedig van miből élnie e világon, és elnézi, hogy az ő atyjafia szükségét szenved, és elzárja attól az ő szívét, miképp marad meg abban az Isten szeretete?” (1Jn 3,17) És Krisztus: „Mindenkinek, aki tőled kér, adj!” (Lk 6,30) Vagyis annak, aki rászorul és nélkülöz. Nem azt mondja, hogy minden naplopónak, ingyenélőnek és tékozlónak, akik pedig rendszerint a legnagyobb koldusok, és ha valaki sokat adna az ilyeneknek, azzal sem segítene rajtuk semmit.

Ebben a városban senki más nem szorul segítségre, csak a diákok. Bár nagy a városban a nyomorúság, de még nagyobb a lustaság. Még pénzzel is jóformán lehetetlen a szegény embereket munkára fogni, de koldulni persze mindnyájan akarnak. Nem jó itt a kormányzat. Christian Baceuson⁹⁵ és a többiek nem lehet segíteni, és még ha győzném, akkor sem adnék neki, mert minél többet segít az ilyeneknek az ember, annál inkább hozzászoknak. Nem fogom a feleségem és a gyerekeim szája elől elvenni a falatot, és annak adni, akinek úgysem használ. Ha viszont valaki tisztesen szegény, és szükségét szenved, azon teljes szívből és örömmel segíték, és megosztom vele mindazt, amim van.

Azt a mondást pedig senki ne értelmezze merev szószerintiséggel és tévelygően, hogy „Akinek két köntöse van, egyiket adja annak, akinek nincs” (Lk 3,11), mert a Szentírás köntösön minden olyan öltözéket ért, amelyre valakinek szüksége van rangja szerint megbecsültsége végett és a körülmények miatt, ahogy a mindennapi kenyér is a táplálékok összességét jelenti. Ezért itt a köntös a ruhadarabok összességét jelenti.

Az ördög az ilyen tévhitekkel és babonákkal szeretne belőlünk új szerzeteseket csinálni, és az istenteleneknek és a henyélőknek és a munkakerülő csavargóknak ürügyet adni arra, hogy más emberek javaiból, munkájából és verejtékéből dő-

⁹⁴ Hyneck, más néven Ignatz Perknowsky: lásd fenn a 2629b. szöveghez írt jegyzetet. – *A ford.*

⁹⁵ Christian Baceus: kiegészítés Mathesius feljegyzése alapján. Aurifabernél N. N. olvasható. – *A ford.*

zsöljenek és tobzódjanak. Volt idő, hogy mindenki rajtam akart meggazdagodni, vége-hossza nem volt a koldulásnak.⁹⁶

2779b. János evangéliumáról

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 654 (2779b. sz.); A 535. (Márton László ford.)

– János evangélista igen egyszerű szavakkal fenségesen szól, amikor így beszél: „Kezdetben volt az ige, és az ige Istennél volt, és Isten volt az ige. És ez kezdetben Istennél volt. Minden őáltala lett, és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. Őbenne volt az élet, és az élet volt az emberek világossága. És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.” (Jn 1,1–5)

Lám csak, milyen igen egyszerű szavakkal írja le Istent, a Teremtőt és a teremtményeket is, olyan, mint a villám fénye. Ha egy filozófus és tudósdoktor állna neki a leírásnak, micsoda cikornyás, fellengzős, dagályos kifejezéseket hozna elő és pufogatna a létezőről és a lényegről, egy dologról és annak jellegéről, az isteni és mennyei erőről és hatalomról, úgyszólván semmit meg nem lehet érteni belőle.

2780b. Igéje semmibevételét Isten szigorúan bünteti

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 655–656 (2780b. sz.); A 8. (Márton László ford.)

– Én már – mondta Martinus Luther doktor – átéltem a legnagyobb megpróbáltatást, tudniillik Isten igéjének semmibevételét, ami a legnagyobb, legsúlyosabb, legirtózatosabb büntetés a világra nézve, mert Isten igéjének semmibevételét bizonyosan követniük kell mindenféle külsődleges, életbevágó büntetéseknek is. Ha valakit alaposan meg akarnék átkozni, és sok rosszat kívánnék neki, akkor Isten igéjének semmibevételét kívánnám neki, mert azzal egyszerre szakad nyakába a belső és a külső balszerencse, amely felé amúgy nyilvánvalóan tart a világ. Hogy azután mi lesz, azt majd meglátjuk és megtapasztaljuk.

Egy másik alkalommal Luther doktor azt mondta Isten igéjének semmibevételéről:

– Ha Isten igéje eljutna egy bizonyos helyre, akkor még abban az órában ott lenne a semmibevétele is, ez biztosra vehető. Ezt mutatja a zsidók példája is. Isten elküldte közéjük a prófétákat, Ézsaiást, Jeremiást, Ámószt és a többieket, végül elküldte fiát, Krisztust, sőt a Szentlelket is pünkösöd napján, amikor az apostolok

⁹⁶ Vö. LVM 7: 450–451 (1078. sz.).

szétváltak, és szétszéledtek az egész világon. És ők mindannyian azt kiáltották: „Bánjátok meg bűneiteket!”, de ez mit sem használt, mindnyájukat kigúnyolták, és minden prófétát megöltek, Krisztust megfeszítették, és az apostolokat elkergették; de nem sokkal később Jeruzsálem a porban hevert, és ez a pusztítás tart mind a mai napig. Ez fog történni Németországgal is, amiért Isten ígését olyannyira semmibe veszi. Úgy vélem, nagy sötétség szakad ránk a evangélium világossága után, úgyhogy az evangélium nem is lesz többé nyilvánosan hallható a szószékről, és azután csakhamar bekövetkezik az ítéletnap.

2786. E világi béke

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 659 (2786. sz.); A 74, 211. (Márton László ford.)

– A béke Isten egyik legnagyobb adománya, de mi szerfölött visszaélünk vele. Mindenki úgy él és azt csinál, ahogy és amit akar, szembeszegülve Istennel és a felsőbbiséggel. Jaj, milyen sorsra jutnak majd egyszer a nemesek és a parasztok, hogyan kell majd valamikor megfizetniük ezért! Úgy járnak majd, mint a magyarok és az ausztriaiak!⁹⁷

2788b. Az erfurti egyetemről

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 660 (2788b. sz.); A 572b; VIRÁG 27. (Márton László ford.)

– Az erfurti egyetemnek olyan jó hírneve és akkora tekintélye volt, hogy hozzá képest az összes többi holmi kisiskolások tanodájának számított; de mostanra ez a hírnév és tekintély odavan, és ez az egyetem úgyszólván meghalt. Micsoda fenség és pompa volt, amikor magisztereket avattak, és fáklyákat vittek előttük, és megadták nekik a tiszteletet! Úgy hiszem, semmilyen más e világi, mulandó öröm föl nem ért vele. Szintén igencsak nagy sürgés-forgás és hajcihő volt, amikor doktorokat avattak: lóháton vonultak át a városon, ünneplő ruhát öltöttek, és felcicomázták magukat. Mindez odavan, elenyészett. Pedig én azt szeretném, ha szokásban maradna.

⁹⁷ Lásd a feljegyző saját művét: Vrsach warumb Vngern verstöret ist / Vnd ytzt Osterreich bekriegeret wird. Mit anzeigung / Wie man widdr den Türcken kriegem / Vnd das feld behalten soll / an das kriegsvolck unsers Genedigsten Herren / Herr Jo. Churfürsten zu Sachssen etc. widder die Türcken. mit sampt einem gepet. Durch Conradum Cordatum Prediger zu Zwickaw. [Erfurt: Sachse] MDXXIX. VD 16. C 5056.

2790b. A Biblia fordítása

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 661–662 (2790b. sz.); A 622; *Asztali beszélgetések* 225. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor így szólt:

– Most már megvan nektek a Biblia németre fordítva, hamarosan lezárom a munkát; megkaptátok, ami kellett nektek.⁹⁸ Csak arra ügyeljete, hogy jól használjátok halálom után. Sok fáradságomba került, mégis kevésre becsülik a mieink. Ellenfeleink sokkal többet olvassák, mint a híveink. Azt hiszem, György herceg alaposabban olvasta a Bibliát, mint az összes közülünk való nemesúr, mert egyszer állítólag azt mondta az egyiknek: „Bárcsak a barát végig elkészülne a Biblia német fordításával, és aztán mehet a másvilágra, ha akar.”

2797c. Mire képes a szabad akarat?

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 666–667 (2797c. sz.); A 149b. (Márton László ford.)

Martinus doktor gyakran megemlékezett Staupitz doktorról, erről a kiváló férfiről, aki szerzetesrendjünkben tartományi vikárius volt, nagy tekintélynek örvendett, és az igaz vallást helyesen fogta fel, felidézve, hogy miket mondott a szabad akaratról. Tudniillik azt mondta: „Gyakran, sőt mindennap elhatároztam, hogy igazabb ember leszek, és evégből gyakran gyóntam, és megfogadtam, hogy megjobbitom az életemet. Csakhogy ez egy igen távoli megigazulás volt, és sehogyan sem akart megvalósulni, sem pedig bekövetkezni, holott én komolyan gondoltam; ahogyan Péterrel is történt, miután megesküdött, hogy készen áll Krisztussal együtt meghalni (Jn 13,37). Sohasem akartam hazudni Istennek, mégsem vagyok képes rá, hogy igazabb legyek – mondta annak idején Staupitz –, inkább megvárom azt a boldog órát, amikor Isten meglátogat az ő kegyelmével, különben elvesztett ügy. Mert az emberi akarat eredménye vagy vakmerőség, vagy kétségbeesés, hiszen az ember önmagában nem képes eleget tenni Isten törvényének.”

És még arról is beszélt, hogy Staupitz doktor gyakran mondogatta, hogy Isten törvénye hozzánk, emberekhez így szól: „Ez itt egy magas hegy, kelj át rajta!” Mire a test és a vakmerőség így szól: „Átkelek én!” Erre viszont a lelkiismeret ezt mondja: „Ügysem vagy képes rá.” A kétségbeesés meg így felel: „Hát akkor lemondok róla.” Ily módon ébreszt a törvény az emberben vagy vakmerőséget,

⁹⁸ Az Ószövetség fordítása 1532-ben zárult le, az ún. deuterokanonikus könyvekkel együtt 1534-ben jelent meg a teljes német Biblia.

vagy kétségbeesést, és mégis tanítani és prédikálni kell. Ha prédikáljuk a törvényt, akkor csüggedést hozunk az emberekre; ha viszont nem tanítjuk, akkor az embereket restté és durvává tesszük.

2800b. [Erfurt és Wittenberg]

1532. szeptember 28. és november 23. között

WA.TR 2: 669 (2800b. sz.); VIRÁG 44. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Azt mondta, hogy Erfurt ismét hátat fordított a szász hercegnek, aki atyai jóindulattal szabadította meg a várost adósságától, több mint másfél ezer aranyforintot engedett el nekik.⁹⁹

– Most a mainzi érsek¹⁰⁰ keblére borultak, és pecsétjükön ez a felirat: „Erfurt, a mainzi érsek hűséges leánya.” De megtapasztaltuk, hogy Erfurt mindig lehatnyatlott a mainzi uralom alatt. Hol elég javadalom és pénz volt, csak a szorgalmas diákok hiányoztak, hol a fényes tehetségek és nagy tudósok kényszerültek koldulni.¹⁰¹ Mellerstadt úr szerint itt Wittenbergben csak egy viskóban ülünk. A wittenbergiek a polgáriasult világ legszélén laknak. Ha kissé távolabb menének, már egészen beleesnének a barbárok világába.

Ez a Mellerstadt úr a diákok legfőbb támogatója volt, képtelen volt nem szeretni őket.

2801b. Hogyan vigasztalt meg Martinus Luther doktor egy zsoldos katonát, akit az ördög gonoszul gyötört

1532. november 23.

WA.TR 2: 669–670 (2801b. sz.); A 494b; *Aranymondások* 2: 65–66. (Masznyik Endre ford.)

Martinus Luther doktor egy alkalommal a vártemplomban prédikált. Mikor kijött a templomból, egy szinte rongyos zsoldos katona lépett hozzá, s elpanaszolta, hogy mennyire gyöttri őt az ördög, akit ő valósággal látott, hallott, és aki őt szüntelen rosszra csábítja. Mialatt így beszélt, odajött hozzájuk Pomeranus doktor is, s most már elkezdték mindketten vigasztalni a zsoldos katonát, hogy ne essék kétségbe, mert bár őt kísérti az ördög, de hiszen ő nem önmagáé, azután Jézus Krisztust is megkísértette az ördög, és a pusztába vezette. A templom

⁹⁹ 1508-ban.

¹⁰⁰ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

¹⁰¹ Luther közmondásgyűjteményében: WA 51: 661, 725 (480. sz.); DITHMAR 2010, 194 (480. sz.). Vö. LVM 5: 613.

tetejére is állította és egy igen magas hegyre is felvitte, s Krisztus Urunk mégis meggyőzte őt Isten ígéje által (Mt 4,1–11). Hasonlóképen védje ő is magát Isten ígéjével és az imádsággal. Majd Martinus Luther doktor így szólt:

– Ha gyötör az ördög, és el akar csábítani, mondjad neki: „Én az én Uram Jézus Krisztusomé vagyok, akiben hiszek; aki mondja, hogy ő akar engem magával vinni, és hogy senki ne ragadja el tőle az ő híveit.” (Jn 10,28) Szintúgy maga Krisztus mondja: „Atyám, akiket nekem adtál, azok közül nem vezett el egy sem.” (Jn 17,12) Sokkal inkább higgy a mindenható Istenben, mint ahogy féled az ördögöt és az ő cseleit. Mert bár ő örömet elvinne, de mégsem teheti meg. A tolvaj is el szeretné lopni a gazdag ember pénzét az ő szekrényéből; az akarat megvan benne, de hát nem teheti. Így Isten sem ad az ördögnek olyan hatalmat, hogy a gonosz lélek neked okvetlen árthatna. Csak hallgasd az Isten ígését, imádkozzál buzgósággal, higgy, dolgozzál híven, és ne légy sokat egymagadban, akkor Isten megszabadít téged az ördögtől, és megtart.

2805. [A kiválóság megbecsülése]

1532. november 24. és december 8. között

WA.TR 3: 3 (2805. sz.); VIRÁG 13. (Virág Jenő ford.)

– A múlt században még megbecsülték a kiválóságot, amit a következő példák-
kal támaszthatok alá: Egyszer édesatyám egy közönséges polgárral találkozott,
aki fején a tudósok fővegével büszkélkedett. Megszólította: „Olvasd csak el ezt
a levelet!” Erre az bevallotta, hogy nem tud olvasni. Atyám pedig: „Az ördög
vigyen el, hát miért viseled a tudósok fővegét?” Máskor pedig azt hallotta, hogy
egy nagyon is jelentéktelen ember Bertholdus úrnak hívatja magát. Erre így szólt
szolgájához: „NiCl, ezután a te neved sem NiCl lesz, hanem Nicolaus úr.”

2808b. Az igazság ereje

1532. november 24. és december 8. között

WA.TR 3: 4 (2808b. sz.); A 535. (Márton László ford.)

– Látjuk és tapasztalatból tudjuk, milyen erős és hatalmas az isteni igazság:
bár akadályt gördítenek elébe, áttör rajta, és minél többet olvassák, annál ha-
tékonyabb. Magával ragadja a szívet, újabb és újabb jó gondolatokat ébreszt,
amilyenek Cicerónak, aki pedig a legjobb szónok volt, minden bölcsességével és
ékesszólásával együtt sem juthattak az eszébe, és aki az emberi bölcsességben
és értelemben a legmagasabbra jutott. Csakhogy a bölcsesség nem szárnyalhatja
túl önmagát, itt lent kell maradnia.

2819b. A juristák legyenek tanácsadók

1532. november 24. és december 8. között

WA.TR 3: 7–8 (2819b. sz.); A 570b; *Asztali beszélgetések* 193. (Márton László ford.)

– A juristák ne legyenek csűrő-csavarók, szalmacséplők, se pedig patvaristák, hanem olyan jogi szakértők, akik tanácsot adnak, és megítélik a jogi helyzetet, hogy melyik oldalon az igazság. Ne prókátorok legyenek, akik valakinek az ügyét képviselik a törvényszék előtt, és fossák a szót, különösképpen a doktorok, hanem legyenek csupán *advocatusok*, útmutatók, akik megállapítják, mi az, ami jogilag meg van alapozva.

De mivel általában nem becsülik meg őket, és csekély a díjazásuk, ezért a szükségtől hajtva rákényszerülnek, hogy prókátorkodjanak. Itáliában egy jurista négyszáz vagy annál is több dukátot kap díjazásul évente, míg Németországban csak százat, ezért muszáj prókátorként mások ügyeit átvenniük és képviselniük. De még így is ügyeljenek rá, hogy az igaztalanságból ne gyártsanak igazságot és megfordítva, sem pedig a pénz végett ne húzzák-halasszák szántszándékkal az ügyeket. Annyi díjazást kellene adni nekik, hogy abból tisztesen megélhessenek, miképpen az igaz, derék, hűséges lelkészeket, tanítókat és prédikátorokat is jól kellene tartani, de mivel nem így történik, ezért, noha nem ezt érdemelnék, muszáj nekik a földjük művelésével és a háztartással vesződniük, hogy feleségüket és gyermekeiket eltarthassák.

2832b. Tudós fők nélkül nem lehet kormányozni a világot

1532. november 24. és december 8. között

WA.TR 3: 11 (2832b. sz.); A 585; *Aranymondások* 2: 76–77; *Asztali beszélgetések* 211–212. (Márton László ford.)

– A világot a bölcsességnek, az értelemnek, a tudományok ismeretének és az író tollnak kell kormányoznia. Ha Isten megharagudna, és kivezényelne minden tudós embert a világból, az emberek bizony bestiákká és vadállatokká válnának. Akkor nem létezne sem értelem, sem belátás, sem jog, hanem csak rablás, lopás, emberölés, házasságtörés, kártevés; aki bírja, marja. A jónép azt akarja, hogy ne legyenek bölcs, értelmes, tudós személyiségek és prédikátorok, hogy úgy élhessen, ahogy neki tetszik. És ha így lenne, akkor elpusztulna a világ; mert értelem, bölcsesség és törvények nélkül még a törökök és a tatárok sem élhetnek és gazdálkodhatnak. Akik emberek, azoknak jogra, törvényekre és rendtartásra van szükségük. Akiknek mindez nincs, azok medvék, farkasok, oroszlánok és egyéb vadállatok, gazdálkodás és rendtartás nélkül. Az ilyenek közt sem házi, sem közügyekben nincsen sem irányítás, sem rendszabály.

2833b. Különbség az állatok között

1532. november 24. és december 8. között

WA.TR 3: 11–12 (2833b. sz.); A 63b. (Márton László ford.)

– Minden vadon élő állat a törvény állata, mert félelemben és reszketésben él; mindnyájuknak sötét a húsup a félelem miatt. Ellenben a háziállatoknak fehér a húsup, mert ők a kegyelem állatai; biztonságban élnek az ember mellett.

2837b. Marcus von Zwickau¹⁰²

1532. december 8–11.

WA.TR 3: 14–17 (2837b. sz.); A 387; VIRÁG 153–154; *Asztali beszélgetések* 99–100. (Márton László ford.)

– Anno 1521 fölkeresett valaki, név szerint Marcus Stübner¹⁰³ Zwickauból¹⁰⁴ – mesélte Martinus doktor –, szavakban roppant barátságos volt, ám tetteiben és életvitelében meggondolatlan; a tanításáról akart beszélni velem, hogy meggyőzőn. Mármost volt oly vakmerő, hogy a Szentírás nélkül merészelt ezt tenni, én viszont nem voltam hajlandó a Szentírástól eltérni a vele való érintkezésben, hacsak nem tesz bizonyosságjelet. Mert Isten úgy akarja, hogy megmaradjunk az ő igéjénél, amelyet adott és kinyilatkoztatott nekünk; azon kívül és a nélkül semmit sem akar velünk kezdeni. Ezért hát, mondtam neki, tégy bizonyosságjelet! Mire ő azt mondta: „Hét éven belül meglátod a jelet!” E szavakkal pedig az ördög szólt belőle. Mert nem sokkal később, az 1525. évben kitört a parasztfelkelés. És még azt is mondta nagy vakmerőségében: „Még Isten sem veheti el tőlem a tanítást!” Ilyet is mondott: „Meglátom bárkin, hogy kiválasztott-e vagy sem.”

Ezek miatt a Sátán nem rejtheti el magát, meg is mutatkozott azáltal, hogy furcsa szavakat használt, úgymint: font, durvátlanítás, hosszanidőzés, készakarát satöbbi.¹⁰⁵ Megkérdeztem tőle: ki a csuda érti ezt a beszédet? Azt felelte: ő nem prédikál, mert neki elhívatott és értelmes tanítványai vannak. „Honnan tudod, hogy elhívatottak?” Ő pedig azt mondta: „Egykettőre meglátom rajtuk; mert ha

¹⁰² Vö. fenn 2. fejezet, 1204. sz.¹⁰³ Nicolaus Storch, Thomas Drechsel, Marcus Thomae (Stübner) az ún. „zwickai próféták”, akik a közvetlen kinyilatkoztatás igényével léptek föl, és a gyermekkeresztiséget elvetették. Storchnak már volt tizenkét apostola és hetvenkét tanítványa. A wittenbergi zavargások (1521) kiöbbsantói is ők voltak. Lásd LVM 7: 306–307 (449–450).¹⁰⁴ A Zwickauban működő Nikolaus Storch és Thomas Münzer módszerei közé tartozott, hogy agitátorokat küldtek tanításaik terjesztésére. Münzert egyébként Luther küldte még 1520-ban Zwickauba.¹⁰⁵ Font: *Pfund*, durvátlanítás: *Entgröbung*, hosszanidőzés: *Langweiligkeit*, készakarát: *Willigkeit*; Thomas Münzernak a középkori német misztikából eredő terminusai. – *A ford.*

én valakit megnézek, észreveszem rajta, mekkora fonttal rendelkezik.” „Kedves Marcus – kérdeztem tőle –, én mekkora fonttal rendelkezem?” Azt felelte: „Kelmed a mozdíthatóság első fokán áll, de majd el fog jutni a mozdíthatatlanság első fokára, ahol én vagyok.” Akkor én jól megmostam a fejét, és útjára bocsátottam. Ez pedig őt szerfölött bosszantotta, mint későbbi tettei mutatták. Utóbb mégis írt nekem egy igen barátságos levelet és intelmet. De én csak annyit mondtam: „Ég veled, kedves Marcus!”

Ezek után jött a mi esztergályosunk,¹⁰⁶ és amint hazafelé mentem, vakmerően megszólított ezzel a pimasz beszéddel: „Doktor úr, üzenetem van kelmed számára az atyámtól!” Megkérdeztem tőle: „Ki neked az atyád?” Felelte: „Jézus Krisztus.” „Nekem is ő az atyám – mondtam én –, és mit bízott rád, hogy átadd nekem?” „Atyám azt üzeni, hogy Isten haragszik a világra.” „Hol mondta ezt neked?” Felelte: „Tegnap kimentem a városból a Koswicki-kapun, és megláttam a levegőben egy kis tüzes felhőt, és ez volt annak a jele, hogy Isten haragszik.”

Beszélt egy másik jelről is, mondván: „Mélyen aludtam, és álmomban részeg ivócimborákat láttam, akik ezt kiáltották: »Ez neked szól! Ez neked szól! Isten keze rajtad!« Ezután egyikük egy korsó sört öntött a fejemre, és ettől felébredtem.” Én pedig ezt mondtam neki: „Semmi mást nem bízott rád? Hallod-e, pajtás, nekem te ne tréfálkozz Isten megbízásával és nevével!” És csúnyán leszidtam. Ő pedig haragos és felfuvalkodott lélekkel távozott, mondván: „Aki nem tartja magát ahhoz, amit a Luther tanít, az csakis bolond lehet!”

2840b. A szomorúság az ördög eszköze

1532. december 8–11.

WA.TR 3: 19–20 (2840b. sz.); A 330. (Márton László ford.)

– A szomorúság – mondta Luther doktor anno 1541¹⁰⁷ – az ördög szerszáma és eszköze, melynek révén sok mindent végbevisz. Mert minél mélyebbre süllyed valaki a szomorúságban, és minél inkább emészti magát, az ördög annál könnyebben a markába kaparintja. A szomorú gondolatok az ördög eszközei, melyek lehetővé teszik, hogy hozzánk férközzön. Mert ahol már eleve sár van, oda könnyen lehet önteni annyit, hogy egészen síkos, csúszós és lucskos legyen. Ahol pedig alacsony és hitvány a kerítés, ott egykettőre át lehet jutni rajta.¹⁰⁸

¹⁰⁶ A latin nyelvű feljegyzésben *tornator* szerepel, de minden bizonnyal Thomas Drechsel (= 'esztergályos') zwickau-i „prófétáról” van szó. – *A ford.*

¹⁰⁷ Aurifaber elírása. Luther szavai valójában 1532 végén hangzottak el. – *A ford.*

¹⁰⁸ Német közmondások. Vö. LVM 7: 566 (1866. sz.).

Vagyis ahol szomorúság van, ott az ördögnek könnyű dolga van velünk. Ezért hát imádkozzatok buzgón, és ha rátok tör a szomorúság, keressétek istenfélő emberek társaságát, és vigasztalódjatok Isten igéjével.

2843b. A hit tételei elfogadhatatlanok az észnek

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 22 (2843b. sz.); A 196. (Márton László ford.)

– Szilárdan kell ragaszkodnunk a hithez, mert mindaz, amiben hiszünk, valótlanásznak hangzik, amint ezt bizonyítja Krisztus Isten volta is, amikor János 5. részében így szól: „Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, és én is munkálkodom.” (Jn 5,17) Továbbá: „Mindaz, ami az Atyáé, az enyém.” (Jn 16,15)

Ekkor így szólt Hyneck doktor:¹⁰⁹

– Ezek a szavak egyáltalán nem mutatják Krisztus Isten voltát, hiszen bármelyik keresztény mondhatná, hogy amit ő munkálkodik és cselekszik, azt Isten cselekszi.

Erre azt mondta Luther doktor:

– Igen, azt bízvást mondhatom, hogy amit én cselekszem, azt Isten cselekszi; de fordítva nem.

2844b. Aki semmibe veszi Isten igéjét, azzal ne vitázzunk!

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 23–24 (2844b. sz.); A 9; *Asztali beszélgetések* 13. (Márton László ford.)

– Aki elismeri, hogy az evangélisták írásai Isten igéje, azzal vitába szállhatunk, aki azonban ezt tagadja, azzal szóba sem állok. Mert az olyan emberrel nincs helye vitának, aki a *primum principium*okat, vagyis az ősokokat és a főfundamentumot tagadja és elveti, ahogyan a pogányok is megmondták: az elsődleges okok tagadóival nincs vitatkozás. Hiszen a zsidók, a pogányok és a törökök is elismerik, hogy a Biblia Szentírás, és ez a könyv a legnagyobb és legfőbb tanúságtétel.

Ekkor valaki az asztalnál azt mondta, hogy sokan úgy vélekednek, hogy Mózes öt könyve közül az elsőt nem maga Mózes írta. Erre Luther doktor így felelt:

– No és, mit számít az? És ha nem Mózes írta? Akkor is Mózes könyve, mert csakis ez a könyv írja le, még hozzá a legjobban és legtalálóbban, a világ teremtését. Micsoda hideg és haszontalan kérdések! Az ilyeneket kerülni kell, és óvakodni kell tőlük! Ez is olyan, mint amikor valaki azt hozta elő, hogy Mózes azt írja: a

¹⁰⁹ Hyneck, más néven Ignatz Perknowsky: lásd fenn a 2629b. szöveghez írt jegyzetet. – *A ford.*

madarak a vízben élnek (1Móz 1,20–22). Pedig hát Mózes ezt a levegőre értette! Az ilyen akadékoskodóktól megkérdezném, hogy mi volt előbb: a szakáll vagy a férfi? És azt mondanám, hogy a szakáll hamarabb volt, mint a férfi, mert Isten megteremtette a negyedik napon a kecskéket meg a bakokat a szakállukkal együtt, és csak a hatodik napon teremtette Ádámot. Az ilyen kérdések nem érdemelnek mást, mint nevetséget és gúnyt.

2858b. Arról, hogy házastársak között ritkaság az igaz szeretet

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 29–30 (2858b. sz.); A 430. (Márton László ford.)

Egy bizonyos helyen egy csinos fiatal lány, akinek máskülönben daliás kériói voltak, hozzáment egy paphoz a pénz végett. Erre mondta Martinus Luther doktor:

– A pénz uralkodik a Regina (vagyis királynő) fölött.

Ezután arról esett szó, hogy egy igen csinos lánykát hozzáadtak egy öreg, hóbortos, nyomorék és fukar özvegyemberhez, aki előző feleségével keményen és cudarul bánt, és miközben ütötte-verte, még ezt is mondta¹¹⁰ neki: „Hát nem tud megszabadulni tőled az ördög? Ha olyan sokáig tartott volna maga mellett a pokolban, mint tartottalak én, már ő is rád unt volna!” Erre Martinus doktor így szólt:

– Az Úristen áldja meg az asszonyt, és ebből a nászdalból is kiderül, hogy a férj féltékeny, amint ez olyan idős férfiaknál, akiknek fiatal feleségük van, rendszerint előfordul. Jaj, édes Uram Istenem, milyen nagyszerű, mégis ritka dolog az asszony és gyermekek iránti igaz szeretet! Egy ribancot nagyon is tudunk szeretni, de egy hites feleséget nemigen. Igaz szívű férfi és igaz szívű asszony kell hogy legyen, aki a házastársát és a gyerekeit szívből szereti. Ily módon tiporja és fojtja el a Sátán Isten rendtartását, valamint a természetes vonzalmat és szeretetet bennünk. Mert a törvény csak haragot idéz elő, az e világi és mulandó ügyekben is. Amit tennünk kell, az fáj nekünk, és nem szívesen tesszük, és ha valakit arra kényszerítene a törvény, hogy hetente új menyasszonya legyen, azt sem tudná elviselni és eltűrni a törvény és a parancsolat miatt. Ugyanezért egy ringyót képesek vagyunk nagyon szeretni, de már törvényes feleségünket olyan nagyon nem tudjuk szeretni. Így hát a feleség és a gyerekek iránti szeretet annak jele, hogy az illető igaz szívű családapa.

¹¹⁰ Aurifabernél: *hatte sie gesaget*, vagyis az elhunyt feleségnek tulajdonítja a keserű és gonosz kifakadást, ami nyilvánvaló félreértés. – A ford.

2862b. A Paradicsomról

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 33–34 (2862b. sz.); A 57b; *Asztali beszélgetések* 25. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte a doktortól: miféle hely volt a Paradicsom, és hol lehetett? Ő pedig így válaszolt:

– Úgy vélem, az egész világnak „Paradicsom” volt a neve, de Mózes Ádám nézőpontjából írja le, ő pedig a négy folyóig látott el (1Móz 2,10–14). És azért hívták Paradicsomnak az egészet, mert mindenütt kedves és kellemes volt. Ádám a teremtés után Napkeleten élt és lakott (1Móz 2,8), Szíriában és Arábiában; miután pedig bűnbe esett, a föld már nem volt annyira kellemes, mint azelőtt, már nem volt számára Paradicsom vagy Édenkert. Mózes szintúgy paradicsomnak nevezi Sodoma és Gomora környékét, miként Samária és Judaea is igen termékeny föld volt; manapság azonban, úgy mondják, sívó homok, mint arról Botho zu Stolberg gróf beszámolt, aki járt a Szentföldön, és még a Goldene Auét¹¹¹ is dicsérte hozzá képest. Isten ezt a termékeny vidéket elátkozta és terméketlenné tette a bűn miatt, mert ahol Isten nem adja áldását, ott nem nő semmi, amely vidéket pedig megáld, ott mindent megterem és bőséget hoz a föld.

2863c. A zsidók viselkedéséről és babonás hitéről

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 35–36 (2863c. sz.); A 588b. (Márton László ford.)

– A zsidók a legnyomorultabbak a föld összes népe közt, mindenfelé szorongatásban élnek, erre és arra szétszóródva különböző országokban. Nincs állandó lakóhelyük, ahol biztonságban megmaradhatnának, mintha hintán ülnének. Folyton attól kell tartaniuk, hogy elűzik őket. Nincs államuk, nincs népességük, nincs uralkodójuk satöbbi. És ők mégis eltűrik mindezt, nagy sóvárgással várokoznak, és így vigasztalják magukat: „Csakhamar jobbra fordul a sorsunk!” Annyira megátalkodottak, hogy a legnagyobb gyalázatban élnek, és még büszkék is rá. Én azonban azt ajánlom, hogy senki se csináljon Megváltót, mert a Megváltó már megvan, tudniillik ott ül az Atyaisten jobbján.

A zsidóknak nincs megengedve, hogy mesterségeket űzzenek, vagy egyéb munkát műveljenek, vagy állattenyésztéssel foglalkozzanak, hanem csakis uzsoráskodnak, vagy lócsiszárságból és ószerességből élnek, és az uraik és a felsőbb-ségeik által, akik alatt laknak és tartózkodnak, alaposan meg vannak sarcolva és kopasztva. Nem eszik az olyan húst, amit keresztények vágtak és dolgoztak fel,

¹¹¹ Goldene Aue ('Aranyré'): terméketlen vidék a Harz-hegység déli lejtőin. – *A ford.*

nem isznak bort, számtalan babonájuk van. Irtóznak a vértől, merő babonaságból. A leggondosabban megmossák a húst, holott húst nem lehet megtisztítani a vértől, hiszen a hús nem egyéb, mint egy darab megszilárdult vér, akármilyen gondosan mossák; ezért is beszél Isten kizárólag a kiontott vérről.

És éppen Isten szolgálatának látszata miatt nem eszik egyszerre a húst és a tejet, mert Isten így beszél: „Ne főzd meg a gödölyét az ő anyjának tejében.” (2Móz 23,19) Ez a számtalan sok tévhit és babona Isten haragjából támadt, mint azt manapság a pápistáknál és a törököknél is láthatjuk. De megérdemlik és méltán kapják ezt a sorsot: amiért nem kell nekik Krisztus és az ő evangéliuma, szabadság helyett szolgaságban kell élniük.

2864b. A csehországi valdens testvérekről

1532. december 11. és 1533. január 2. között

WA.TR 3: 37–38 (2864b. sz.); A 400b; *Asztali beszélgetések* 103–104. (Márton László ford.)

Martinus doktor dicsérte a csehországi valdenseket,¹¹² amiért szép csendesesen, tisztességesen élnek és viselkednek, gonosz vágyaikat és kedvüket pedig megbolázzák, amennyire tehetik.

– Nem gögősek, nem is vakmerők – mondta –; elismerik, hogy mások is lehetnek igazak, nem kizárólag ők. Elvetik a misét, a tisztítóüzet, a szentek imádását satöbbi. Templomszolgáik és papjaik nőtlenek, de megengedik nekik, hogy házasodjanak, ha akarnak, csak éppen a tisztségükben nem maradhatnak a nősülés után.¹¹³ Nem vetik el a házasságot, sőt nyíltan kimondják: ha kifogynának a nőtlen papokból, akkor nem mellőznék és nem utasítanak el a házasembereket, hanem felvennék őket az egyházi szolgálatba.¹¹⁴ Ahogyan velünk is megесik és történik majd: ha lelkészekre stb. van szükségünk, a polgárok közül kell vennünk őket.

Tartózkodnak a henyélestől és a mértéktelenségtől, szép takaros fegyelmet és tisztességet tartanak fenn, de az üdvösség kérdésében tévelyegnek. Elismerik ugyan, hogy az ember Isten kegyelméből és a hit által üdvözülni, ezt azonban úgy értik, hogy a hit egy szívbeli tulajdonság és irányító tényező. Nem kizárólag a Krisztusban való hitnek tulajdonítják az üdvözülést; a hitet és a kegyelmet más-képpen értelmezik, mint mi, és az Isten előtti megigazulást egyszerre és közösen

¹¹² Valdensek: Petrus Valdes által a 12. században alapított laikus prédikátori mozgalom. Az inkvizíció a 15. században visszaszorította, de a 16. században – legalábbis Közép-Európában – ismét megerősödött. Luther itt a huszitizmus egyik irányzatát, a (magukat cseh testvéreknek nevező) táborítákat titulálja valdenseknek. Lásd alább 2926. sz.

¹¹³ Vö. LVM 7: 331–332 (515. sz.).

¹¹⁴ Vö. *De instituendis ministris*. WA 12: 169–196, lásd LVM 3. köt.

tulajdonítják a hitnek és a cselekedeteknek. Merthogy azt állítják: cselekedet nélkül a hit halott. Ami igaz is, amíg ez a mondás kizárólag a törvény hirdetésére és a külsődleges viselkedésnek a Tízparancsolat alapján történő megítélésére vonatkozik. De minthogy az üdvösséggel kapcsolatban hangzik el, és arra értetődik, ezért hamis állítás, sőt éppenséggel Isten és a Szentírás ellen való.

2867b. Bajok és nyűgök a házasságban

1533. január 2.

WA.TR 3: 40–41 (2867b. sz.); A 433b; BoA 8: 352 (2867a. sz.). (Márton László ford.)

Újév másnapján szerfölött sírt és ordított Luther doktor kisgyereke,¹¹⁵ és senki sem tudta lecsillapítani. Emiatt a doktor a feleségével együtt egy álló órán át szomorú és gondterhelt volt. Aztán így szólt:

– A házasságban ilyen bajok vannak, amelyek miatt minden férfi irtózik és riadozik tőle, és nem akar megnősülni. Mindannyian félünk az asszonyok szélségeitől, a gyerekek ordításától és bömbölésétől, aggódunk a nagy költségek és a rossz szomszédok miatt satöbbi. Inkább szabadok és kötetlenek akarunk lenni, hogy a magunk urai maradhassunk, és úgy tehessünk, ahogy nekünk tetszik, kurválkodhassunk, henyélhessünk satöbbi. Ezért, hogy az egyházatyák közül senki semmilyen különös vagy emlékezetes jót nem írt a házasság intézményéről.

Jeromos igazi gorombiánus¹¹⁶ volt: eléggé ocsmányul, de úgy is mondhatnám, keresztényietlenül írt a házasságról. Ezek az atyák a házasságban csak a kéjelgést látják, és csakis a test nyomorúsága miatt irtóznak tőle. El akarnak kerülni egy cseppnyi bajt, és behullanak mindenféle kéjelgések és gonosz vágyak egész tengerébe. Szent Ágoston az egyetlen, aki jót mondott a házasságról, amikor így írt: „Aki nem tud szűzen élni, az nősüljön meg, és bátran lépjen az Úr ítélőszéke elé.”¹¹⁷ Máshol pedig: „Ha valaki nem az utódok végett, hanem testi vágyból él házasságban, azért, mert enélkül nem tudna tartózkodni a paráználkodástól, sem szűzen élni, úgy erre a bűnök bocsánata vonatkozik, a hit és a házasságbeli hűség miatt.”¹¹⁸ A jó egyházatya nem mondhatta: az Isten igéjében való hit miatt.

Ám Isten az ő különleges kegyelméből a házasságot, a felsőbbiséget és a prédikátori hivatást még ítéletnap előtt visszahelyezte jogaiba, amikor elrendelte és megparancsolta, hogy ügyeljünk rá, hogy ezek az ő elrendeléseiként mutatko-

¹¹⁵ Martin ekkor 14 hónapos volt.

¹¹⁶ Luthernél *Gardian*: a *Grobian* mellékalakja. – *A ford.*

¹¹⁷ Szabad idézet: Ágoston: *De bono viduitatis* IX,12; PL 40: 437; vö. WA.TR 433. sz.; BoA 8: 433. sz.

¹¹⁸ Ágoston: *Contra secundam Iuliani responsionem* V,13; PL 45: 1443; vö. WA.TR 433. sz.; BoA 8: 433. sz.

zanak meg, melyek eddig csak maskarák voltak. A házastársak eddig azt hitték, hogy az ilyen szövetezés, amelyben együtt kell élniük és maradniuk, inkább csak afféle hagyomány, amely a szokásból és a gyakorlatból ered, semmint Isten rendelkezése. Szintugyanúgy a felsőbbség sem tudta, hogy Istent szolgálja, hanem a ceremóniákhoz volt kötve. Hasonlóképpen a prédikátorság is csak farsangi maszk volt csuhával, tonzúrával, kenettel és más effélékkel.

2871b. Erfurtról

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 44–45 (2871b. sz.); A 604; *Asztali beszélgetések* 218–219. (Márton László ford.)

– Erfurt a legjobb helyen fekszik, igazi zsírosbödön. Itt muszáj városnak állnia, még ha leég is, újra felépítik. Ha Naumburg¹¹⁹ állna itt, az egész tartományt maga alá gyűrné. Mert ahol kevés az élelem, ott leleményesek az emberek, mindig ki kell találniuk valamit, ellenben ahol bőség van, ott tömik magukat, mint a disznók, és nem építkeznek.

Erfurt valaha igen termékeny Betlehem volt, de a csüllenggel¹²⁰ úgy elrontották a földeket, hogy az áldás átokká változott. A tallérotól túl jó dolguk lesz a parasztoknak. Isten ad nekik tallért, és elveszi tőlük a kedves jó gabonát, emiatt pedig éhínség és drágaság lesz.

Türingiában agyagos, fekete föld van. Esős időben, ha átnedvesedik, megnehezíti a fuvarosok dolgát, olyankor igen rossz az út. Ugyanígy áll a dolog Vesztfáliában és Hollandiában, amely nedves vidék, ugyanakkor jók a földek, szépek a tehenek, és jó tejet adnak bőségesen. Az ilyen helyeken jóra való, derék, szorgos cselédségre van szükség, akikre ügyelnek, nehogy elszundikáljanak. A fejőnőknek énekelniük kell, nehogy elaludjanak, és a tehenekre rontást hozzon valaki.

Türingia valaha igen termékeny föld volt, de most a legsúlyosabb átok ül rajta, alighanem a parasztok nagymérvű kapzsisága miatt. Nálunk, a mi homokos talajú kis országunkban tart még az áldás, termékeny vidék, magasan felülmúlja Türingiát. Valóságos Isten csodája. Isten örömmel adna mindnyájunknak bőven, ha olyan gyalázatosan vissza nem élnénk adományával, és kapzsiságunkkal meg nem rontanánk.

¹¹⁹ A kéziratos feljegyzésben így. Aurifabernél Nürnberg olvasható, de Nürnberg amúgy is gazdagabb és jelentősebb volt Erfurtnál, amelynek Naumburg volt a vetélytársa Türingiában. – *A ford.*

¹²⁰ A csüllenggel úgy elrontották a földjét: a csülleng (*Isiatis tinctoria*) festéktartalmú növény, a 16. században felvirágzó erfurti festékgyártás alapanyaga volt. Luther kortársai közül többen is felpanaszolják, hogy a parasztok a gabonaföldeket és a legelőket is csüllenggel vetik be. – *A ford.*

2873b. A rajongó szellemek nagyravágyók

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 46 (2873b. sz.); A 389. (Márton László ford.)

– Hogyan lehet az – szólt Luther doktor –, hogy minden szekta így beszél: „Én vagyok, én”? Ki akarják sajátítani a dicsőséget, mindenki másnak ellenségei és haragosai. Akárcsak a pápa, aki szintén egyedül akar lenni a világon, úgy a rajongók is. Én attól is, ezektől is szenvedek, mert a szentséggyűlölők és az újrakeresztelők irántam ellenségesebbek, mint a pápa iránt, és a pápa is ellenségesebb irántam, mint irántuk. Mindnyájan, mindkét oldalról nekitámadnak az evangéliumnak, és harcolnak ellene.

2883b. A világ egyre cudarabb lesz, miután napvilágra jött az evangélium, és mi prédikáljuk

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 49–50 (2883b. sz.); A 77b; *Aranymondások* 2: 26. (Márton László ford.)

Megdöbrentő és elkeserítő, hogy miután az evangélium igaz és tiszta tanítása ismét napvilágra jött Isten kiváltképp való kegyelméből és kinyilatkoztatásából, a világ egyre gonoszabbá válik. Mindenki csak a testi kedvteléseivel húzza-vonja a keresztény hit kiváltságát, mintha kinek-kinek hatalmában állna, hogy azt tegye, amihez kedve van. Ezért ami az e világi kormányzást illeti, az ördög és a pápa birodalma felel meg legjobban a világnak, mert ezt a kormányzást akarja a világ: szigorú törvényekkel, jogszabályokkal, tévhitekkel és babonákkal. Az Isten kegyelméről szóló tanítástól csak még gonoszabb lesz. Ha azt hallja, hogy van egy másik élet az itteni után, akkor beéri az itteni élettel, és felőle a másik életet Urunk Istenünk megtarthatja magának. Elég neki, ha ebben az életben jó dolga, dicsősége és vagyona van, ahogy általában a pápa és bíborosai és a többi megkenhető viselkednek, mint az egyik bíboros végrendelete is mutatja. Rómában ugyanis meghalt egy gazdag bíboros, aki sok pénzt hagyott maga után. Mármost halála előtt egy ládába zárta a pénzt, és vele együtt egy pecsétes okiratot. Amikor aztán halála után felnyitották a ládát, megtalálták benne az oklevelet, és a pergamenre a következő szavak voltak írva:

Loptam, mert lehetett; ha lehet neked is, magad is lopj.

Azaz:

Loptam bizony, mert nyílt rá mód;
lopj magad is, ha módját látod.

Ó jaj, milyen lehetett ennek a bíborosnak a halála, és utána hová kerülhetett!

2888a. [Szülei]

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 51 (2888a. sz.); VIRÁG 14. (Márton László ford.)

– Az én apám fiatalkorában szegény vájár volt. Anyám az összes tűzifát a hátán hordta be. Így neveltek bennünket.

2899b. A melankolikusokról és arról, hogyan lehet kiűzni belőlük a melankóliát

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 51–54 (2899b. sz.); A 319b; *Asztali beszélgetések* 89–91. (Márton László ford.)

Luther doktor mesélt néhány példát melankolikus emberekről, akik a legnagyobb búskomorságba estek, és azt mondta, hogy ő ismert egy embert, aki nem evett, nem ivott, és minél inkább noszogatták, hogy egyék, annál kevésbé volt hajlandó rá, hanem így beszélt: „Ejnye, hát nem látja kelmed, hogy meghaltam, és hulla vagyok? Hát akkor hogyan is ehetnék?”

– És amikor ez az ember egyszer elbújt egy pincében, és ott napokon át a sötétben kuporgott, és nem akart kijönni a napvilágra, akkor ugyanabban a pincében megterítettek egy asztalt, raktak rá ízletes főtt és sült ételeket, valamint remek jó borokat is raktak az asztalra, és leküldtek egy kövér, hájas szerzetest a pincébe, aki odaült az asztalhoz, és jó étvágygal lakmározni kezdett, és torkig zabálta magát, és a bort is derekasan küldözgette lefelé a fogai közt. Egyszóval, jó helyen, jó kedvében érezte magát. Amikor ezt a pincében kuksoló melankolikus meglátta, előbújt a kuckójából, és így szólt a szerzeteshez: „Nem bírom tovább, muszáj együtt innom veled, még ha százszor meghaltam is!” Amikor aztán inni kezdett, csakhamar elájult. És amikor addig locsolták és legyezgették, amíg magához nem tért, attól kezdve ismét evett-ivott, és elmúlt a melankóliája.

Volt aztán egy másik melankolikus, aki azt képzelte, hogy ő egy kakas, és hogy piros taraj van a fején, meg hogy hosszú csőr az arca közepén, és úgy kukorékol, mint egy igazi kakas, másféle hangra nem is hallgatott. Akkor csatlakozott hozzá egy másik ember, ő is úgy tett, mintha kakas volna, utánozta a kakas járását, kodácsolását és kukorékolását. Miután néhány napot ily módon eltöltött vele, végül így szólt a melankolikushoz: „Én már nem vagyok kakas, hanem ismét ember vagyok, így hát te is visszaváltoztál emberré.” Ezzel a társulással és közös viselkedéssel visszatérítette az illetőt az észére, és a bolondozás révén eszes embert csinált a bolondból.

Aztán azt mesélte Martinus doktor:

– Volt egy derék, igaz lelkű ember, egy jótettimádó,¹²¹ aki egy szerzetes prédikációjában azt hallotta, hogy volt egyszer egy szent, aki három évig egy helyben állt egy oszlopon, aztán egy másik, magasabb oszlopon további három évig egy helyben állt, és ez idő alatt semmit nem evett és nem ivott. Olyannyira, hogy a lábfeijében férgék tenyésztek. Amikor azonban ezek a férgek lepotyogtak a földre, csupa igazgyönggyé és csodaszép drágakővé változtak. És a szerzetes ezzel a példázattal befejezván prédikációját, így szólt: „Ti magatok is savanyítsátok a véreteket, ha üdvözülni akartok!” Amikor ezt meghallotta a melankolikus jótettimádó, fejébe vette, hogy többé nem bocsátja ki, tisztességgel szólván, a vizeletét. Attól fogva senki emberfia nem tudta rábeszélni, hogy pisáljon. És ez így ment jó néhány napig. Akkor aztán valaki fölkereste, és azt mondta neki: jól teszi, hogy sanyargatja a testét, és tartson ki állhatatosan eme szándéka és fogadalma mellett, mely szerint Istent szolgálja, és önmagának fájdalmat okoz, valamint a vén Ádámot agyonkínozza és megfeszíti, mert sok gyötrelmen és búbánaton keresztül vezet az út a mennyek országába. Ugyanez a személy azt állította, hogy ő is hasonló fogadalmat tett, és elhatározta, hogy nem fog pisálni, de mivel ezzel a fogadalmával kérkedett, és azt híresztelte, hogy ezáltal majd kiérdemli a mennyországot, többet vétkezett, mintha pisált volna. Azonkívül ezáltal kis híján öngyilkosságot követett el. „Emiatt mindenki azt fogja mondani rólad is, hogy felfuvalkodottságból cselekszel így, ezért hát állj el szándékodtól, és engedj szabad folyást a természetnek!” Ily módon győzte meg a melankolikust, aki attól kezdve ismét hajlandó volt pisálni.

2894b. Jó könyveket kell olvasni, azokból is keveset, de gyakran

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 57–58 (2894b. sz.); A 583b–584; *Asztali beszélgetések* 208. (Márton László ford.)

Martinus doktor azt tanácsolta mindenkinek, aki tanulmányait folytatta, hogy bármely tudományról van is szó, ki-ki válasszon bizonyos könyveket, azokat nagy szorgalommal olvassa, és egy-egy szerzőt és annak művét alaposan sajátítsa el, gyakran olvassa, újra meg újra, olyannyira, hogy valósággal húsává és vérévé váljék, olyannyira, hogy képes legyen azon a módon megszólalni és írni.

– Merthogy egyszerre több könyv olvasása inkább zavart kelt, semhogy valami biztosat és maradandót tanulna belőlük az ember. Amiképpen azok, akik ott laknak, ahová éppen érkeznek, és nem maradnak meg egy adott helyen, ők sem

¹²¹ Az eredetiben *ein Werckheiliger*; szó szerint: 'cselekedeteiben szent'. Ennek a fogalomnak Luthernél némi pejoratív jelentésárnyalata van, amit a szó szerinti fordítás nem érzékeltetne. – A ford.

laknak sehol, és egyetlen helyen sincsenek otthon. És ahogyan az ismeretségi körünkben sem keressük mindennap minden jóbarátunk társaságát, hanem csak kevés kiválasztottakét, ugyanígy kell az embernek a legjobb könyveket kiismernie, a sajátjává tennie és az utolsó betűig tudnia.

Anno 1538. augusztus 15. napján¹²² egy jóraivaló, okos diák tébolyba esett: kimerítette és elgyengítette magát az állandó virrasztással és beszédekkel. Betegségének oka pedig az volt, hogy túl sokat görnyedt a könyvek fölött, és bele-szeretett egy lányba. Ezzel a diákkal Martinus doktor igen kedvesen viselkedett, várta a jobbulást, és azt mondta:

– Az ő betegségének a szerelem az oka, a tanulás csak igen keveseknél jár hasonló hatással és eredménnyel. – Miként övele az evangéliummal való foglalkozás kezdetekor majdnem ez történt.

És elmesélte egy másik diák példáját, aki Erfurtban két éven át a szobatársa volt.

– Ő bizony bele se nézett a könyvekbe – mondta a doktor –, végül aztán, amikor már nagyon sokszor figyelmeztették, rászánta magát, hogy egy álló héten át tanulni fog. Amikor aztán nekifogott, és fél órája ült a könyve fölött, egyszerre csak dühbe gurult, felugrott, földhöz vágta a könyvet, megtaposta és rákiáltott: „Meg akarsz bolondítani? *Studeo, studes, studere habet stultum in supino.* A tanulásba behülyül az ember!”¹²³

2896b. Hogyan óvta meg Isten Martinus doktort a rajongóktól?

1533. január 2–26.

WA.TR 3: 59 (2896b. sz.); A 389; *Asztali beszélgetések* 101. (Márton László ford.)

– Isten – mondta Martinus doktor – különös kegyelmével óvott meg a rajongóktól, akik nagy számban kerestek föl, és fennen dicsértek, sírással és könnyekkel is emlékeztettek hivatásomra, de mindezt nem a Szentírás alapján!¹²⁴ Ők akartak a tanítóim lenni, hogy én meg alázatosan végighallgassam őket. De minthogy nem a Szentírás alapján álltak, ajtót mutattam nekik, és nem voltam hajlandó őket meghallgatni. Gazemberek ezek; ha tehetnék, ránk támadnának és rajtunk ütnének, mintha bizony vakok volnánk, és nem látnánk a mesterkedéseiket. Pedig ők a vakok, vagy csak fél szemmel látnak. Látják a kenyeret és a bort, de

¹²² Innentől Aurifaber későbbi kiegészítése.

¹²³ Lefordíthatatlan szójáték. Mondanivalóját a rákövetkező mondat foglalja össze. Mai magyar megfelelője: „Fisz, cisz, gisz, disz, aisz, eisz, hisz, a szolfézs a sírba visz. Bé, esz, ász, desz, gesz, cesz, fesz, egyszer úgysis vége lesz.”

¹²⁴ Lásd fenn 2837. sz.

az igét, amely ugyanott van, nem látják; ezért hát meg kell botránkozniuk. Mert az Istent érintő dolgokban az ige és a hit nélkül és rajtuk kívül semmi más nem terem, csak botránkozás.

2904b. Martinus Luther doktor érvei a gyermekkeresztség mellett

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 63–68 (2904b. sz.); A 220. (Márton László ford.)

– A kisgyerekeket – mondta Luther doktor – meg kell kereszteni, és nem szabad keresztség nélkül hagyni, kiváltképp azért, mert Krisztus így szól: „Hagyjátok hozzám jönni a kisdedeket, és ne tartsátok őket vissza tőlem.” (Mt 19,14) Így hát Isten ígéje alapján nyerik el a keresztséget, és befogadják az igét, és ebben egyáltalán nem gátolja őket sem zsenge koruk, sem fejletlen értelmük, mert hiszen a körülmétélésnél sem számított a csecsemőkor. Sőt Keresztelő Szent János az anyja méhében meghallotta Mária üdvözlő szavát (Lk 1,41), és sehol sem olvassuk, hogy megkeresztelték, hanem ő kezdte a keresztelést, ő keresztelte Krisztus urunkat is. – És hozzátette: – Aki Isten ígését semmibe veszi, az minden mást is semmibe kell hogy vegyen. Az ilyenek nem is láthatják a keresztség felséges és nagyszerű voltát.

Annak pedig, hogy a csecsemőket meg kell kereszteni, a következő okai vannak. Az első, hogy Isten megadja a kisdedeknek a Szentlelket, ezért meg kell őket kereszteni; mert ha Istennek nem tetszene a csecsemők keresztsége, nem részesítené őket Szentlelkében. Azzal pedig, hogy Isten sok embernek, akiket kisgyerekként megkereszteltek, megadta a Szentlelket és azt a képességet, hogy a Szentírást értelmezzék, beigazolta a csecsemőkori keresztelést. Ilyesmire sok példát ismerünk a keresztyén egyházban, úgymint Szent Bernát, Szent Ágoston és sokan mások, akik által Isten nagy műveket vitt végbe az egyházban. Ebből kellőképp kiviláglik, hogy Isten helyesli a csecsemőkeresztelést, mert különben és enélkül e férfiaknak nem adott volna értelmi képességet ahhoz, hogy értelmezzék a Szentírást. Másodszor pedig azt mondja Krisztus: „Széledjete el a világban, és tanítsatok minden népeket, és kereszteljétek meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.” (Mt 28,19) Minthogy pedig azt rendeli és parancsolja, hogy minden népeket avagy pogányokat meg kell kereszteni, ebből nem rekeszti ki a kisgyerekeket sem, mert nem törődik senki életkorával, legyen az fiatal vagy öreg, hanem egyszerűen és egyértelműen azt parancsolja, hogy minden népeket meg kell kereszteni. Ez a két legerősebb érv és indok arra, hogy a csecsemőket meg kell kereszteni. Ugyanez vonatkozik a körülmétélésre is, amely ugyanúgy tartalmazza az ígéretet, mint a keresztség.

2904b. Az újrakeresztelők álokoskodása

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 63–68 (2904b. sz.); A 407b. (Márton László ford.)

„Csak azokat szabad a keresztségben részesíteni, akik megvallják a hitüket.” És ezt Cornelius százados példájával próbálják alátámasztani, aki előbb megvallotta hitét, és aztán részesült a keresztségben (ApCsel 10). Erre Martinus doktor a következő ellenvetést tette:

– Az ő érvelésük a partikuláristól halad az univerzális felé, az egyszerűtől és különös dologtól az egészhez, amely általánosan megnyilvánul mindenben, és ezért végül is semmi sem következik belőle. Amúgy pedig Péter ezt a Cornelium nem a hite miatt keresztelte meg, hanem Isten ígéje, valamint parancsa és akarata alapján, mert Isten azt parancsolta, hogy keresztelje meg az összes népeket. Ha előzőleg biztosnak kellene lenni abban, hogy aki a keresztségre vár, az hívő, akkor senkit sem lehetne megkeresztelni. Az is következne ebből, hogy a mi hitünk többet számít a keresztséghez, azt inkább hatékonyá és érvényessé teszi, mint maga Isten ígéje, vagy hogy éppenséggel Isten ígéjének semmi ereje, semmi hatása nem volna, ha nem járulna hozzá a mi hitünk. Ez pedig annyi, mint Isten erejét és hatalmát nem belőle magából származtatni és becsülni, hanem a mi gyarlóságunkból; ami a legnagyobb istenkáromlás.

Továbbá az újrakeresztelők azzal is síkra szállnak és előhozakodnak: „A kisgyerekeknek nincs még esze, nem gondolkodik, ezért nem szabad megkeresztelni stb.” Mintha bizony az ész bármit is hozzátenne, bármivel hozzájárulna a hithez! Igen, éppen ez okból kell a kisgyerekeket megkeresztelni, azért, mert nincs még eszük vagy értelmük. Épp emiatt alkalmasabbak a keresztség felvételére a felnőtteknél; mert az ész a legnagyobb akadálya a hitnek, tudniillik az ész mindent, amit Isten mond és tesz, képtelenségnek és bolondságnak ítél, minthogy folyton megütközik és megbotránkozik Isten ígéjén. Jaj, kell is erről sokat beszélni? Ha Isten a felnőtteknek és a véneknek megadhatja a Szentlelket, akkor sokkal inkább megadhatja a kisgyerekeknek is!

Azonkívül, minthogy a hit Isten ígéjéből ered, és a gyerekek, ha a keresztségben részesülnek, hallgatják Isten ígéjét, ebből bizonyosan következik, hogy a keresztségben a hit eltölti őket. Mert a hit Isten ígéjéből táplálkozik, és a keresztségben Isten ígéje csendül, ezért a keresztségben benne foglaltatik és lakik a hit. És ezt mutatja Keresztelő Szent János példája: ő még magzatként, amikor Krisztus Urunk anyja üdvözölte rokonát, Erzsébetet, az anyja méhében repesni kezdett (Lk 1,41).¹²⁵

¹²⁵ Vö. LVM 7: 592 (3028+ sz.).

2905. Mi a botránkozás?

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 68–69 (2905. sz.); A 428b; *Asztali beszélgetések* 117. (Márton László ford.)

– Botránkozás az, amikor valaki olyasmit mond vagy tesz, amivel megront akár Isten, akár az emberek iránti reményt és véleményt, és kétféle van, aktív, azaz tevőleges, amit másokkal művelek én, és passzív, azaz szenvedőleges, amit én szenvedek el másoktól.

2910b. [A felsőbbtség és az evangélium]

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 73–75 (2910b. sz.); A 466b; *Aranymondások* 2: 51–52; *Asztali beszélgetések* 133–134. (Márton László ford.)

– A felsőbbtség az evangéliumot tartsa a legnagyobb tiszteletben, hordozza a tenyerén, és becsülje nagyra, mert az evangélium segíti őt és megóvja, és a felsőbbtség rendjét és hivatását megneemesíti, hogy az odatartozók tudhassák, mi a feladatuk, és hogy a hivatásukból adódó munkát jó lelkiismerettel végezhessék. Régebben a pápaság alatt a fejedelmek és a nagyurak és az összes bírák igen félénken ítéleztek főbenjáró ügyekben, és alig merték megbüntetni a rablókat, gyilkosokat, tolvajokat és összes egyéb gonosztevőket, mert nem tudták megkülönböztetni a privát vagy magánszemélyt, aki nem visel hivatalt, attól, aki hivatalt visel, és az a feladata, hogy büntessen; óvakodtak ítélezni és kimondani a halálbüntetést. A hóhérnak minden alkalommal vezekelnie kellett, és az elítélt és kivégzendő gonosztevőtől bocsánatot kérnie azért, amit majd végrehajt rajta, mintha jogtalanságot és bűnt követnének el, akik megbüntetik az istentelen és gonosz gazembereket, holott ez az ő hivatásuk, amelyre Isten szólította őket. Mert Szent Pál így szól, Róma 13.: „Nem ok nélkül viseli a fegyvert, mert Isten szolgálja, bosszúálló a haragra annak, aki gonoszat cselekszik” (Róm 13,4), és oltalmukra az igazaknak. Maga Isten cselekszik, amikor büntet a felsőbbtség. Ez éppen olyan, mint amikor a fiamat rábízom a tanítómesterre, hogy oktatással és rendtartással nevelje; és ha megvesszőzi, azt én ugyanúgy helyeslem és jónak tekintem, mintha magam tettem volna.¹²⁶ Ha viszont egy másik ember az én megbízásom nélkül verné meg a fiamat, azt nem tűrném. Ugyanígy ad Isten megbízást a felsőbbségnek, hogy büntesse a gonosztetteket.

Frigyes herceg, a tekintetes szász választófejedelem igen óvatos és gyengekező volt a gonosztevők, főleg az ágrólszakadt tolvajok megbüntetésében. „Bizony ám

¹²⁶ Vö. LVM 7: 659–660 (3785. sz.).

– mondogatta –, könnyű elvenni egy ember életét, de aztán visszaadni sehogyan sem lehet!” János herceg, szász választófejedelem pedig egyre csak azt hajtogatta: „Ej, hátha megjavul még!” Ezzel a lágyszívűséggel és szemhunyással azt érték el, hogy tele lett gonosztevőkkel az ország. A szerzetesek beszélték rá őket, hogy legyenek kegyelmesek, jóságosak és nagylelkűek. Csakhogy a felsőbbség, a fejedelmek és a nagyurak ne legyenek jószívűek!

2911b. Hogyan ölnek embert a prédikátorok?

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 75–76 (2911b. sz.); A 276b; *Asztali beszélgetések* 70. (Márton László ford.)

– A prédikátorok a legnagyobb emberölők – mondta Luther doktor –, mert emlékeztetik a felsőbbséget arra a feladatára, hogy büntesse meg a gonosztevőket. Én, Martinus Luther kaszaboltam le a felkeléskor az összes parasztot, mert én kiáltottam halált a fejükre, mindnyájuk vére az én lelkemen szárad.¹²⁷ Én pedig Urunk Istenünkre mutatok, mert ő bízott meg azzal, hogy ezt mondjam. Ő az ördög, ölnek az istentelen emberek is, csakhogy ők a jog ellenében. Ezért meg kell különböztetnünk a magánszemélyt a köztisztviselőtől, hogy beláthassuk: a felsőbbség joggal és hivatalból ítéli el és bünteti meg a gonosztevőket. És erre a keresztény uralkodók képesek is. Mások az evangélium ellenében gyakorolják hivatásukat, visszaélnék vele, de előbb-utóbb megkeserülnek.

2922b. [Justus Jonas beszámolója a doktor betegségéről]

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 81–90 (2922b. sz.); VIRÁG 170–171. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Sarlós Boldogasszony utáni szombaton¹²⁸ este fél 6-kor Martinus Luther doktorral, a mi szeretett atyánkkal a következő dolog esett meg:

Reggel – mint maga számolt be róla – lelki kísértés fogta el, de – nem tudni, milyen úton-módon – újra összeszedte magát. Néhány nemesúr, Martin von Wallenfels, Hans Löser és Erasmus Spiegel meghívására elment Schultze vendégfogadójába. Az ebédről eljövet betért kertembe, hogy elűzze lelkének szomorúságát és terhét. Ott ült két órát velem beszélgetve. Útnak indulva meghívott engem és feleségemet vacsorára. Öt órakor ezért megjelentem a kolostorban. Ott azt mondja a felesége, hogy a gazda lepihent, ne vegyem rossz néven a késedelmet,

¹²⁷ Vö. LVM 7: 411–412 (877. sz.).

¹²⁸ 1527. július 6-án. Lásd LVM 7: 462–463 (1126. és 1128. sz.).

hanem tudjam be egészségi állapotának. Miután várokztam, felkel a doktor, hogy velem egyen. Mély és kellemetlen dohogásra panaszodik a bal fülében (amiről az orvosok azt mondják, hogy az önkívületi állapot előjele). És ahogy ez a dohogás egyre erősebb lesz, azt mondja a doktor, hogy nincs ereje ülve maradni. Fölmegy a hálószobájába, hogy visszafeküdjön. Én azonnal követem. A doktorné lent a lépcsőn még utasítást ad egy szolgálónak. De mielőtt utolérne minket, bármennyire is sietett, a doktort hálószobája bejáratánál elfogta az ájulás, hirtelen ezt mondta:

– Jonas doktor úr, rosszul vagyok, vizet, vagy ami van, különben végem!

Felkaptam egy korsót, ami épp kéznél volt, és kétségbeesve, remegve hideg vizet lötytyintettem az arcába, valamint a hátára, melyet szabaddá tettem. Erre elkezdte:

– Ó, Uram, ha ez az akaratod, ha eljött az óra, melyet nekem szántál, akkor legyen meg a te akaratod! – És szívének nagy hevével, szemét az égre emelve elimádkozta a Miatyánkot és az egész zsoltárt: „Uram, ne büntess engem haragodban” (Zsolt 6), és a másikat: „Könyörülj rajtam kegyelmeddel” (Zsolt 51).

Amikor felesége őt összerogyni látta, először maga is szinte élőhalott volt, azután a szolgálók után kiáltott. A doktor nemsokára kérte, hogy húzzuk le a cipőjét, én rögtön lerántottam és eldobtam őket. Azután az ágyon feküdt felpolcolva, panaszkodott, hogy minden ereje elhagyta, és ismét összeszedte magát az imához:

– Uram, mindenható Istenem, tudod, milyen szívesen ontottam volna vérem igédért, de talán nem vagyok méltó erre. Legyen meg a te akaratod! Ha ez a szándékod, meg fogok halni csak azért, hogy neved magasztaltassék, akár életem, akár halálom által. Ha lehetséges volna, szívesen élnék még az igazak kedvéért, Uram, a te választottaid kedvéért, de ha ütött az óra, akkor te vagy az Úr élet és halál fölött. Legdrágább Istenem, te vittél bele ebbe az ügybe, tudod, hogy ez a te igazságod és igéd ügye, ne dicsőítsd meg ellenségeidet. „Ne mondassák a pogányok: hol van az istenük?” (Zsolt 79,10) Hanem dicsőítsd meg saját szent nevedet az evangélium és a te legszentségesebb igéd ellenségeivel szemben! Úr Jézus, te ismertted meg velem a te nevedet. Tudod, hogy hiszek benned mint az egyetlen igaz Istenben, az én közbenjárómban és Megváltómban, mert véredek ontottad értünk. Légy itt most ebben az órában a Szentlélekkel együtt (és ezt megismételte). Tudod, hogy sokaknak megadtad, hogy vérüket onthassák az evangéliumért, azt hittem, megadatik, hogy én is véretem onthatom a te nevedért, de nem vagyok méltó erre. Legyen meg a te akaratod! Tudom, hogy a Sátán sokféleképpen vetett tört nekem, hogy megrontsa testemet és lelkemet, királyok és fejedelmek útján etc. De engem mindeddig csodálatosan megtartottál. Tarts meg továbbra is, ha ez a te akaratod!

Közben megkérdezte, megjött-e Augustin doktor.¹²⁹ Hamarosan meg is érkezett, forró váncosokat és más melegítő eszközöket rendelt, bátorította és vigasztalta őt, ne legyen annyira lehangolt. Közben megjött Bugenhagen wittenbergi plébános is, akinek a doktor kora reggel, mintegy 12 órával azelőtt meggyónt. Ekkor a doktor beszélni kezdett:

– Kérlek, imádkozzatok értem! – ugyanúgy, ahogy az előbb nekem és a körülöttem álló asszonyoknak mondta. Mi viszont őt kértük, ő maga fohászkodjék Istenhez, hogy ne vegye el tőlünk az ő evangéliumának hűséges szolgáját. Nemsokára hozzátette:

– Kedves plébános uram, ma gyóntam nálad, és feloldozást kaptam, ennek örülök!

Mikor azután az ájulás ismét igen megkörnyékezte, többször is kimondta e magasztos és hitvalló szavakat:

– Legdrágább Istenem, te vagy a bűnösök és a nyomorultak Istene, segíts rajtam!

Közben két-háromszor szólította feleségét:

– Édes jó Káthém, kérlek téged, hogy ha ez Isten végzése, nyugodj meg az ő akaratában. Te az én törvényes feleségem vagy, ezt nem vehetik el tőled, és Isten igéjéhez szabjad életedet.

Erre Bugenhagenhez és hozzám:

– Azt gondoltam, írok még a keresztségről, de legyen meg a te akaratod!

Eközben félbeszakította imáját, ezért most új imába kezdett:

– Uram Jézus, aki ezt mondtad: „Kérjétek, és adatik nektek, keressetek és találtok, zörgessetek, és megnyitattik” etc. (Mt 7,7) – Azután: – Legdrágább Istenem és Atyám, sok ezer drága, nemes ajándékot adtál nekem, sok ezer más ember előtt. Ha ez volna az akaratod, akkor örömmel hagyom, hogy felhasználj a te neved dicsőségére és a te néped üdvére. De legyen meg a te akaratod, hogy te dicsőülj meg akár életem, akár halálom által!

Erre így folytatta:

– Hogy fognak ricsajozni a rajongók a halálom után! – Ekkor bőven ontotta könnyeit nagy zokogva. Ezenkívül még hozzátette: – Drága Istenem és Atyám, időnként könnyelműen bántam a szavakkal, tudod, hogy ezt azért tettem, hogy testem szomorúságát elűzzem, nem gonosz indulattal. – Közben hozzánk fordult, és így szólt: – Ti vagytok a tanúim, hogy semmit sem vontam vissza abból, amit a búcsúról és a megigazulásról írtam a pápa ellen, hanem hiszem, hogy ez Isten evangéliuma és igazsága volt. Néhányak szerint mégis túl harapós és

¹²⁹ Augustin Schurf.

szabadszájú voltam, ezt nem bántam meg. Isten jól tudja, hogy senkinek nem akartam semmi rosszat. – Azután újra: – Uram, ha azt akarod, hogy ágyban haljak meg, akkor legyen meg a te akaratod! Szívesebben adtam volna a véretem. De igaz, hogy János evangélista is, aki szintúgy egy vastag könyvet írt a pápa ellen, így halt meg a te akaratodból.

Közben meleg vánkosokat hoztak, és ezért a kisfia után érdeklődött:

– Hol van az én drága Hansikám?

Odahozták a fiát, aki ránevetett az apjára, mire ez így szólt:

– Ó, te szegény gyermek! Most az én kedves jó Káthémet és téged jóságos és kegyelmes Istenem gondviselésébe ajánllak. Nincsen semmitek sem. Isten azonban, aki atyja az árváknak és pártfogója az özvegyeknek, megőríz és eltart titeket is.

Ezzel befejezte, még szólt feleségével az ezüst serlegekről, hozzátéve:

– Tudod, hogy különben semmink sincs.

Bármennyire ijedt és lehangolt volt a felesége, mégis reménykedőnek mutatta magát, elnyomta fájdalmát a szívében, és ezt válaszolta:

– Drága doktor uram, ha ez Isten akarata, akkor inkább szeretnék az én Uram Istenemnél, mint magam mellett tudni. Nemcsak rólam van szó és a gyermekemről, hanem arról a sok igaz keresztényről, akiknek szükségük van rád. Miattam ne aggódjék kelmed, az ő isteni akaratába ajánllak. Isten meg fog tartani téged.

Amikor hatni kezdtek most a meleg vánkosok, mondta, hogy visszatért az ereje, és izzadni kívánt, hátha lehetséges. Megkértek, hogy távozzunk, hadd legyen nyugalma. A mi Urunk Jézus Krisztus tartsa meg nekünk sokáig ezt az embert egészségben, ámen!

Másnap így szólt hozzám a doktor:

– Megjegyzem magamnak ezt a napot. Tegnap beültettek az iskolapadba.

Ugyancsak mondta, hogy a tegnapi lelki kísértés kétszer olyan súlyos volt, mint a testi megbetegedés, mely este következett be.

2926b. A hitet a cselekedettől különválasztani: erre képtelenek a valdensek

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 92–93 (2926b. sz.); A 400b; BoA 8: 346 (2926a. sz.); *Asztali beszélgetések* 104. (Márton László ford.)

– A valdensek¹³⁰ a pápistáknál jobban és tisztábban szólnak a hitről, de nem képesek a hitet a cselekedettől különválasztani, és mindkettőnek kijelölni a maga

¹³⁰ Lásd fenn a 2864. sz. szöveg jegyzetét.

helyét, ami különleges, értékes tudomány. Mégis derekasabbak és igazabbak minden pápistánál. Az a szó, hogy *tetteink*, a hitről való beszédkor mérgező szó, és nem mást jelent, mint azt, hogy a cselekedet és a hit együtt üdvözít, és hogy a hit csupán fedele a világnak és alapja az üdvösségnek. Ezt a tévhitet vallotta sok egyházatya is, miként Husz János is ebben ringatta magát, ám halála előtt megvallotta, hogy csakis a Krisztusban való hit üdvözít, amikor így imádkozott: „Te, az élő Isten Fia, aki szenvedtél, meghaltál és feltámadtál értünk, könyörülj rajtam” satöbbi. Akinek ez a hittétel megvan, annak ez is meglesz.

2931. [A szegények gyámolítója]

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 94 (2931. sz.); VIRÁG 169–170. (Virág Jenő ford.)

– A szegényeknek Isten a gyámolítójuk és gondviselőjük. Ezt én biztos tapasztalatból tudom, hiszen már régóta több a kiadásom, mint a jövedelemem. Eddig is mindig ingyen írtam, előadásokat tartottam az egyetemen és prédikáltam anélkül, hogy ezzel valamit is kerestem volna. Azt a 200 forintot, amit a fejedelemtől kapok, az ő kegyéből kapom.¹³¹ Akinek van Krisztusa, annak elege van. Ezért én semmit sem tettem pénzért, jóllehet meggazdagodhattam volna, ha pénzt akartam volna gyűjteni.

2933c. A keresztség ereje és érvénye

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 98–101 (2933c. sz.); A 219. (Márton László ford.)

Martinus doktor megkérdezte a feleségétől, hisz-e önmaga szent voltában. Az asszony elcsodálkozott, és így felelt:

– Már hogyan is lehetnék szent? Hiszen nagy bűnös vagyok én!

Erre így szólt Martinus doktor:

– Nézzétek csak a pápista förtelmet, micsoda mély sebet ejt a szíveken, hogyan fon be és száll meg mindent velőig, zsigerekig, úgyhogy az emberek észre sem vesznek mást, csak a külsődleges, személyes igazságot és szentséget, amit az ember maga cselekszik magáért! – Majd ismét az asszonyhoz fordult, és így szólt: – Ha abban hiszel, hogy meg vagy keresztelve, és hogy keresztény vagy, akkor abban is hinned kell, hogy szent vagy. Mert a szent keresztségnek olyan

¹³¹ A János herceg által megállapított évi 200 arany fizetést János Frigyes választófejedelem később 300-ra egészítette ki. LVM 7: 639 (3511. sz.).

ereje van, hogy átváltoztatja és eltörli a bűnt; nem mintha a bűnök azontúl nem fordulnának elő, és ne volnának érzékelhetőek, hanem hogy nem döntenek kárhozatba. Oly nagy a keresztség érvénye, ereje és hatalma, hogy minden kísértést megszüntet és elhárít.

Amikor aztán Anton Lauterbach magiszter feleségétől kérdezték ugyanezt, ő azt mondta, hogy ő annyiban szent, amennyiben hívő, és annyiban bűnös asszony, amennyiben ember.

– Igen ám – szolt Martinus doktor –, csakhogy aki keresztény, az teljes egészében szent, mert ha az ördög elvinné a bűnöst, akkor mi maradna a keresztényből? Ezért ez a különbségtétel nem jó. A keresztségben azzal a szilárd hittel kell részesülnünk, hogy szentek leszünk, sőt már vagyunk is. Szintúgy Dávid is szentnek mondja magát a 66. zsoltárban.¹³²

2936b. A hitről csak az adhat igaz és tiszta tanítást, és csak az képes bírálni és elvetni a cselekedetek üdvözítő voltának tételét, aki már megtapasztalta a kísértést, és keresztülment a gereben vasfogai közt

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 103–104 (2936b. sz.); A 189. (Márton László ford.)

– Bizony nagy merészség a hit önmagában vett üdvözítő volta, és nagyon nehezen fogadható el, hogy egy embernek szabad ezt mondanía: „Isten gyermeke vagyok”, és hogy vigaszban és táplálékban részesül a mennyei Atya nagy kegyelméből és irgalmából. Ez csak szívből jöhet, nem is lehet mindenkinek. Ezért senki sem képes a hitről igaz és tiszta tanítást adni, sem a cselekedetek üdvözítő voltát bírálni és elvetni gyakorlat és tapasztalat nélkül, csak az, aki ismeri és tapasztalta a kísértést.

Ebben a tudományban Szent Pál igen jártas volt; ő sokkal gorombábban és dühítőbben beszél a törvényről, mint akármelyik rajongó az oltáriszentségről, a keresztségről, vagy ahogy egy zsidó beszél; merthogy a törvényt a halál, a bűn és a kárhozat szolgálatának nevezi (2Kor 3,7.9), és Krisztuson kívül a törvény minden művét és követelményét kárnak és szemétnak mondja (Fil 3,8), amit Mózes, ha élt volna, nem túrhetett volna Páltól. Csúfos és rút is az ilyen beszéd, amint azt minden eszes, értelmes és bölcs embernek be kell ismernie és látnia.

¹³² Aurifaber szövegében sajtóhiba lehet, az idézett helyek: Zsolt 16,3 és Zsolt 16,10.

2938b. Egy kérdés

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 105–107 (2938b. sz.); A 187b. (Márton László ford.)

Miért van szükségük a keresztényeknek az észre, ha egyszer a hitbeli dolgokból kizárjuk és félreszorítjuk, minthogy az ész nemcsak hogy nem érti ezeket, hanem a hit ellen van és szemben áll vele, ezért nem is való az istenfélő, hitbuzgó, igaz keresztényekhez, sőt gátolja őket hitükben? Erre így felelt Luther doktor:

– Az ész Isten megismeréséhez és a hithez képest, míg újjá nem születik az ember, merő sötétség, semmit nem tud és nem ért Isten dolgaiból; viszont egy hívő számára, aki az ige révén a Szentlélek által újjászületett és megvilágosodott, az ész egy szép és nagyszerű szerszám, Isten munkaeszköze. Hiszen ahogy Isten minden adománya, minden természetes eszköz és képesség ártalmas az istentelenek kezében, ugyanúgy ezek az istenfélőkben jótékonyak. Ész, ékesszólás, nyelvtudás és a többi ekkor éppúgy segítik és szolgálják a hitet, ahogyan azelőtt akadályozták. A megvilágosodott ész életet nyer a hittől és a hit által, mert meghalt és íme, újjászületett. Ahogy a testünk is fényes nappal, amikor világosság van, jobban, biztosabban és szorgalmasabban áll fel, mozog, jár-kezel, forgolódik, mint éjszaka, amikor minden sötét, szintugyanúgy az ész is másképp van hangolva, amikor már nem harcol és vív a hit ellen, mint azelőtt, hogy megvilágosodott volna, hanem most már inkább segíti és szolgálja.

Hasonlóképpen a nyelv is, amely azelőtt Istent káromolta, most magasztalja, dicséri és dicsőíti Istent és az ő kegyelmét. Az én nyelvem is másféle nyelv most, mint azelőtt volt a pápaságban, mert időközben megvilágosodott. Ahogyan a hideg vas is, ha izzásba jön, másmilyen vas lesz, tüzes vas. Ez pedig az újjászületés, amely a Szentlélek által az ige révén történik, amikor a testrészeire és az egész lényére nézve ugyanaz marad, amilyennek Isten teremtette volt, csak éppen most már másképp van hangolva.

Az ész a hiúságnak, vagyis a bolondságnak van alávetve, amiképp Isten összes többi adománya is, csakhogy a hit leválasztja a hiúságot a lényegről. Dávid használta az íját, a kardját és egyéb fegyvereit, mégis így szólt: „Nem az íjamban bízom, és kardom sem védelmez meg engem.” (Zsolt 44,7) De attól még nem dobta el a fegyvereit. Az istenfélő és igaz lelkű keresztények is azt gondolják: „Feleségem, gyerekeim, hozzáértésem, bölcsességem, pénzem és vagyonom satöbbi nem juttat a mennybe, de azért mindezeket ne dobjuk el!” És nem is dobják el, ha már Isten adta mindezt, hanem elválasztják és elkülönítik a hiúságtól és a bolondságtól, amely rájuk tapadt. Az arany ugyanúgy megmarad aranynak, ha egy kurva viseli, mint amikor egy tisztességes,

rendes asszony. A kurvák teste ugyanúgy Isten alkotása, mint egy makulátlan hírű családanyáé. Így tehát a hiúságot és a bolondságot kell elkülöníteni és kiiktatni, nem pedig a lényegét, a szubsztanciát vagy alkotást, melyet Isten teremtett és adott.

2939b. Erasmus nem lutheránus, hanem pápista tuskó és gúnyolódó

1533. január 26–29.

WA.TR 3: 107–108 (2939b. sz.); A 410; *Asztali beszélgetések* 108–109. (Márton László ford.)

– Erasmus,¹³³ Koholó,¹³⁴ Eck¹³⁵ és a többi hasonszőrű másféle nyelvet beszél, mint én. Erasmus istentelen ember, nincs neki más hite, mint a színtiszta római hit. Ugyanabban hisz, amiben Kelemen pápa. Egyszer majd lemosom róla a gyanút a pápisták előtt, merthogy ő nem lutheránus, hanem egy pápista tuskó, aki mindabban hisz, amit a pápa hitetni akar, mégis mindent kinevet és kigúnyol. Ha elolvassátok istentelen dialógusát,¹³⁶ akkor láthatjátok pontosan ábrázolva a szívét, és hogy szívében megbotránkoszik Istenen, amiért Isten őszerinte nem törődik velünk és az emberi dolgokkal, és nem figyel rá, milyen a világ sora. Ebből pedig ő arra következtet, hogy Isten vagy bolond, vagy tehetetlen, vagy igaztalan, amiért nem tud a földkerekségen mindent az akarata szerint irányítani. Csakhogy írva áll: „Tetszett az Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által tartsa meg a hívőket.” (1Kor 1,21)

¹³³ Erasmus az 1520-as évek elejéig rokonszenvvel figyelte Luther működését, ekkor Luther szembe fordult vele, főként a szabad akarat értelmezésében. A vita 1525-ben érte el tetőpontját, amikor Luther *De servo arbitrio* (A szolgálai akaratról) című írása megjelent. Luther azt is felhánytorgatja, hogy Erasmus nem fordult szembe a katolikus egyházzal. Luther idős korában alkatánál fogva sem kedvelte Rotterdami Erasmust: a nagy humanista kifinomult iróniáját és intellektualizmusát ellenszenvesnek találta. – *A ford.*

¹³⁴ Koholó (az eredetiben Kochleffel 'főzőkanál'): Cochlaeus nevének elferdítése. Johannes Cochlaeus grammatikusnak indult, harminchat évesen kezdett előbb jogot, azután teológiát tanulni, 1518-ban szentelték pappá Rómában. Szoros kapcsolatban állt Aleander pápai nunciussal; a wormszi birodalmi gyűlésen Luther elszánt ellenfeleként lépett fel. A katolikus egyház belső reformjára törekedett. – *A ford.*

¹³⁵ Johann Eck: teológus, a reformáció fő ellenfele. Hitvitája volt Lutherrel 1519-ben Lipcsében, amelynek során fölénybe került ugyan, de legyőznie nem sikerült Luthert. Ő hozta meg 1520-ban a Luthert kiközösítő bullát; a birodalmi gyűléseken a katolikus oldal egyik legmilitánsabb résztvevője. – *A ford.*

¹³⁶ A latin feljegyzésből kiderül, hogy Erasmus *Puerpera* (Gyermekágyas asszony) című, nevelésről szóló írásáról van szó, mely 1526-ban a *Colloquia familiaria* (Nyájas beszélgetések) című gyűjteményben jelent meg. – *A ford.*

2946a. [Paul fia keresztelője]

1533. január 29.

WA.TR 3: 111 (2946a. sz.); VIRÁG 166. (Virág Jenő ford.)

– Kegyelmes uram, megint egy követ vetek kegyelmességed kertjébe. Ma született a fiam, a leendő pápa. Segítsen szegény fickónak odajutni, ahová tartozik.¹³⁷

– Éjjel 1-kor született 1533. január 28-án, a neve Paul lett.

– Fiamat azért neveztem el Paulnak, mert Szent Pál apostol sok jó bizonyítékot és szentírási helyet adott. Tiszteletére akartam egyik fiamnak az ő nevét adni. Isten legyen hozzá kegyelmes. Gyermekeimet, ha Isten is úgy akarja, a háztól távol neveltetem. Amelyik katona akar lenni, azt Hans Löserhez küldöm. Amelyik tanulni akar, az doktor Jonasé és Philippusé lesz. Amelyik testileg akar dolgozni, azt egy parasztgazdához küldöm.

2961b. Miért, hogy a felsőbbtség bünt cselekszik és jogot sért?¹³⁸

1533. február 9–12.

WA.TR 3: 118–119 (2961b. sz.); A 467. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor így beszélt:

– Tapasztaljuk, hogy a felsőbbtség és a juristák gyakran bűnösök, rosszul gazdálkodnak, és képtelenek tisztségüket és a világi kormányzást vétekek nélkül ellátni, és hivatásuknak, melyeket köztisztviselőkként betöltenek, nem tudnak megfelelni. Ennek az az oka, hogy a felsőbbtségnek privát jellege is van, ez pedig bűnös, és sok gyarlóság és vétek van benne. Ezért cselekszik olyan sok rosszat, és vét a jog ellen. Olyan ez, mint amikor valakinek van egy éles baltája, és azzal mindent szétvagdál, ami az útjába akad. Továbbá azt is mondják, hogy a rossz ácsok vastag forgácsot hasítanak. Ezért, minthogy a privát rész bűnös, és az eredendő bűn által teljességgel megromlott, megromtja a *publicus*, közösségi részt is, amely emiatt időnként sok jogtalanságot cselekszik, és egyik-másik ilyen ember bekerül a prédikátori hivatásba vagy a világi kormányzatba. Továbbá Urunk Istenünk annak is érti a módját, amint az gyakori, hogy gonosztevőkkel jól kormányozzon, vagy hogy gazemberekkel büntessen más gazembereket.

¹³⁷ Hans Löser lett Paul keresztapja. Lásd LVM 7: 577 (1997. sz.).

¹³⁸ Kivonata: alább 15. fejezet, 6944. sz.

2962c. Miért, hogy a pápaságot megtámadja és rohamozza az evangélium?

1533. február 9–12.

WA.TR 3: 120 (2962c. sz.); A 239b. (Márton László ford.)

Így szólt Luther doktor:

– Annak, hogy a pápaságot megtámadtam, első és legfontosabb oka az volt, hogy a pápa azzal kérkedett, hogy ő az egyház feje, és kárhözatra ítélte mindazokat, akik nem akartak az ő hatalma és fennhatósága alatt élni és létezni. Azzal hozakodott és azt adta elő, hogy bár Krisztus a feje az egyháznak, kell egy testben jelen levő egyházfő is itt a földön, amit szívesen elfogadtam volna, ha ő az evangéliumot tisztán és hamisítatlanul tanította volna, nem pedig emberi hitványságokkal, hazugságokkal és az ő számárfingjaival fölcserélve. Márpedig ő arra vetemedett, hogy kiterjessze hatalmát és illetékességét a keresztény egyházra, a Szentírásra és Isten ígéjére. Senki más, csak ő magyarázhatta a Szentírást az ő számárfeje szerint és nyomán. Ezáltal az egyház urává tolta fel magát, és azt hirdette róla, az egyház hatalmas úrnőként és császárnőként¹³⁹ uralkodik a Szentírás fölött, és szót kell fogadni és engedelmeskedni kell neki. Ez túrhetetlen volt. És még manapság is azzal védekeznek ellenségeink, hogy elismerik: a mi tanításunk helytálló ugyan, de mivel a pápa nem fogadta el és nem erősítette meg, ezért elvetik.

Ezt még a mi legdühösebb és legádázabb ellenségünk, György herceg is elismeri. Nohát, majd ítéletnapkor a legnagyobb tisztelettel megkérdem tőle: „György herceg, fenséged hisz-e abban, hogy meg van keresztelve? Hisz-e fenséged abban, hogy Krisztus a szentséget mindkét szín alatt szerezte? Hisz-e fenséged, hogy a mi tanításunk az igazság?” Ha pedig erre azt mondja: „Hiszem ugyan, de mivel a pápa nem erősítette meg, mégsem fogadhatom el”, akkor azt fogom neki mondani: „Eredj a pokolba a te istenedhez, mivelhogy Istennek nem adtad meg a tiszteletet!”

Azok pedig, akik égis magasztalják az egyház felsőbbségét és hatalmát Isten ígéje fölött, mindnyájan seggfejek és hülyék. Mintha valaki azt mondaná: „Szeretném szeretni azt a fiúcskát, csak előbb hadd öljem meg az anyját!” Az ilyen ember több hatalmat ad az egyháznak, amely az ígétől született, mint az ígének, amely szülte és nemzette őt. Nekünk pedig Isten kegyelméből bizonyosságunk van rá, hogy nem eretnekek vagyunk, hanem skizmatikusok, akik szakadást és szétválást idéztek elő. Ez pedig nem a mi hibánkból történt, hanem azokéból, akik erre okot adtak. Miért nem maradtak meg Isten színtiszta ígéje mellett, amikor ez az egyetlen, amelyet mindnyájunknak megszívlelnünk és követnünk kell?!

¹³⁹ A görögben, latinban az *ecclesia* szó nőnemű, ezért az egyház megszemélyesítései, metaforái is nők (vö. „anyaszentegyház” és „leányegyház”).

2963b. Ádám legkedvesebb gyermeke, Kain

1533. február 9–12.

WA.TR 3: 121 (2963b. sz.); A 65b. (Márton László ford.)

Amikor Martinus doktorhoz odavitték kicsi fiát,¹⁴⁰ csókolgatta és becézgette, majd így szólt:

– Én édes Istenem, mennyire szerethette Ádám az első anyaszült embert, Kaint, aki aztán testvérgyilkos lett! Pfuj, menj innen!

2966a. A pápa kapzsisága

1533. február 9–12.

WA.TR 3: 122 (2966a. sz.); A 335; VIRÁG 50. (Virág Jenő ford.)

– [II. Gyula] pápa egyszer elhatározta, hogy a Ferenc-rendet megreformálja. Erre azok 80 000 forint aranyat hoztak, s azt neki ajándékozták.¹⁴¹ Mikor ezt a pápa meglátta, állítólag így szólt: „Ki tudna ilyen sok fegyveres ellen harcolni?”¹⁴²

Pénz beszél, kutya ugat. [*Gelt macht schelck.*]

2972b. [Hálátlanság]

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 125–126 (2972b. sz.); A 77; Aranymondások 2: 24–25. (Márton László ford.)

– Oly nagy a világ gonoszsága – mondta Luther doktor –, hogy Isten minden adományával visszaél, mert bár sokan azok közül, akik Isten igéjétől megvilágosultak, szívesen adnak kölcsön és nyújtanak segítséget a szegényeknek, viszont sokan vannak olyanok is, akik nemhogy nem adják meg a kölcsönt, hanem még rosszal is fizetnek a jóért. Az ilyeneknek a kölcsön annyi, mint talált pénz.

Engem is becsapott már sok arcátlan koldus és csavargó. Egyszer az egyiket felruháztam, és elláttam jó kis zsebpénzzel, merthogy kétségbe volt esve a nyomorult. Azért jött hozzám, hogy tanácsot kérjen egy lelkiismereti ügyben. Én vigasztaltam, ő pedig becsapott. Egy darabig a menyegzőjéhez kunyerált pénzt, de aztán nem sokkal később felakasztották. Sok ilyen fickó becsapott, mert azt hittem, minden ember olyan, mint én. Valentin Mellerstadt doktor is sokakat kíségetett pénzzel, és nagy kárt vallott emiatt. A dolog úgy áll: ha valakinek kölcsönadok, akkor azt adja is vissza, mert más dolog kölcsönadni, és megint más adni.

¹⁴⁰ Paul 1533. január 28-án született.

¹⁴¹ Azért, hogy ezzel rábírják a tervezett reform elejtésére.

¹⁴² Az aranypénzen fegyveres katona képe volt.

2974b. Az Ágostai hitvallás és az Apológia hasznáról és erejéről

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 127–128 (2974b. sz.); A 521b. (Márton László ford.)

– Isten igéje hatalmas erejű. Minél inkább üldözik, annál inkább elterjed, és annál messzebbre jut. Láthatjátok ezt az augsburgi birodalmi gyűlés példáján is, mely valósággal az ítéletnap előtti utolsó harsona- és trombitaszó volt. Hogyan őrjöngött akkor a világ az ige ellen! Ó, mennyire kellett akkoriban imádkoznunk, hogy Krisztus odafönt maradjon a mennyben!¹⁴³ Akkor tört elő a mi tanításunk a napvilágra a Hitvallás által,¹⁴⁴ melyet a császár eljuttatott minden királyhoz, fejedelemhez és egyetemhez. Az idő tájt sok értelmes, derék ember volt az udvarokban, itt is, amott is, akiket Isten arra választott ki, hogy tanításunktól taplóként tüzet fogjanak, majd pedig lángra lobbantsanak másokat is.

Tanításunk és apológiánk¹⁴⁵ nagy tisztességgel jött napvilágra, a tőlük jövő becsmérés viszont sötétben bujkál és büzlik. Ó, mennyire szeretném, ha az ellenségeink általi pocskondiázás napvilágra jönne!¹⁴⁶ Milyen örömet belemarkolnánk a régi szakadozott bundába, és úgy megcibálnánk, hogy minden foltja szanaszét repülne. De hát ezek félnek a világosságtól!

2976. Férfi és nő egybemegy: testük így lesz ugyanegy

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 128–129 (2976. sz.); A 434; *Aranymondások* 2: 43; *Asztali beszélgetések* 119. (Márton László ford.)

Amikor Anton Lauterbach magisztert elhívták Leisnigbe diakónusnak, a meiseni püspök¹⁴⁷ nem akarta jóváhagyni, hogy ott ő káplán legyen, merthogy nincs felszentelve. Erre Antonius magiszter azt mondta a püspök jószágigazgatójának, hogy ő épp eléggé fel van szentelve a felesége jóvoltából. Tudniillik a felesége

¹⁴³ A kéziratos feljegyzésben az áll, „hogy Krisztus odafönt a mennyben épségben maradjon a pápistáktól”. – *A ford.*

¹⁴⁴ Az *Ágostai hitvallást* (KK 1: 17–64; *Ágostai hitvallás* 13–68) az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen terjesztették V. Károly császár elé. Ma is használatos magyar megnevezését Augsburg régi magyar nevééről kapta. – *A ford.*

¹⁴⁵ Az apológia szó itt még magát az igazoló iratként benyújtott *Ágostai hitvallást* jelenti (KK 1: 17–64; *Ágostai hitvallás* 13–68), nem pedig Melanchthonnak az 1530-as gyűlés végén írt *Apológiáját* (KK 1: 67–326). Vö. LVM 7: 521, 529 (1568. és 1609. sz.).

¹⁴⁶ A *Confutatio* első, a császárnak 1530. július 12-én átadott változata túl részletesre és kritikusra sikeredett, ezért nem hozták nyilvánosságra. A *Confutatio* lerövidített, átdolgozott szövegét augusztus 3-án olvasták föl. Vö. *Ágostai hitvallás* 125–133. Lásd LVM 7: 546, 550 (1648. és 1682. sz.).

¹⁴⁷ Johann (VII.) von Schleinitz.

régebben apáca volt.¹⁴⁸ És még a közmondást is idézte ennek kapcsán: „Férfi és nő egybemegy, testük így lesz ugyanegy.” Amikor ezt Lauterbach magiszter elmesélte Luther doktornak, a doktor így szólt:

– Találó és helyénvaló választ kapott a püspök!

Ezt követően elmesélt egy mulatságos történetet, hogy volt egyszer egy falánk ember, aki mindennap eljárt zabálni és vedelni, és dúskált a jó dolgokban, a feleségét viszont otthon hagyta koplalni és szomorkodni.

– Amikor aztán hazatért, és az asszony panaszkodott, hogy nincs mit a tejbe aprítania, de tej sincs, a férfi az iménti közmondással válaszolt, és hozzátette gúnyosan: „Hogyhogy nem vagy jóllakva? Hiszen hát én egész nap ettem és ittam; te nem érezted az ízét? Elvégre te meg én egy közös test vagyunk!” Ezt az asszony megjegyezte magának, és egy nap elment hazulról, és a férjének sem ebédet nem főzött, sem italra nem hagyott pénzt, viszont ő evett és ivott egy másik helyen. Amikor aztán hazatért, és a férje ételt-italt követelt, akkor az asszony így szólt: „Hát nem elég, amit én ettem? Nem úgy van, hogy férfi és nő egybemegy, testük így lesz ugyanegy?” Azzal visszaadta a férfinak a gúnyolódást.

2980a. [Lányok és fiúk]

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 130 (2980a. sz.); BoA 8: 352 (2980. sz.). (Márton László ford.)

– A gaz gyorsan nő, ezért a lányok hamarabb nőnek fel, mint a fiúk.

2982b. Ördögi gyötrellem boszorkány által

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 131–132 (2982b. sz.); A 307; *Asztali beszélgetések* 83. (Márton László ford.)

Martinus doktor sok mindent beszélt a rontásról, a szívszorulásról és a lidércnyomásról, és arról, hogyan gyötörte meg az anyját egyik szomszédasszonya, egy vajákosnő, úgyhogy az anyjának igen szívélyesen és előzékenyen kellett vele viselkednie, hogy megbékítse. Mert ez az asszony úgy megnyilalta az ő gyerekeit,¹⁴⁹ hogy kiordították a tüdejüket magukból. És amikor egy prédikátor csak úgy általánosságban dorgálta, ez a nő úgy megrontotta őt, hogy belehalt, semmiféle

¹⁴⁸ Agnes Lauterbach.

¹⁴⁹ Megnyilalta, *schoss*: a magyar nyelvben is élő hexenschussról, vagyis boszorkánylövésnek mondott nyilalló fájdalomról van szó. – *A ford.*

orvosság nem segített rajta. A nő fölszedte a földet a pap lábnyomai alól, vízbe dobta, és azzal tette véglegessé a rontást, mert ama föld nélkül a pap sehogyan sem gyógyulhatott meg.

Mit árthat a rontás a keresztényeknek?

Akkor megkérdezték a doktortól: vajon az igaz, istenfelő keresztényeket is meg lehet rontani? Így válaszolt:

– Igen, mert uralkodnak lelkünk fölött a hazugságok, csakhogy a lélek megváltatik, ám a test aligha menekülhet az ördög tördöféseitől. És én azt hiszem, korántsem természetesk a betegségeim, hanem Sátán úrfi bizonygatja rajtam az ő hatalmát rontással, csakhogy Isten megmenti az ő kiválasztottait az efféle bajoktól.

2984b. A világ bolondsága

1533. február 12. és március 3. között

WA.TR 3: 132 (2984b. sz.); A 77b; *Aranymondások* 2: 25. (Masznyik Endre ford.)

– Nagy a világ bolondsága, a drágaköveket nem benső becsük, hanem aszerint becsüli, amennyit érnek. Ötszáz forintot adnak egy türkizért, aminek valódi becse nincs, s amiért a közönséges ember egy pár garast alig adna. Azért Claus Narr¹⁵⁰ (mikor, amint mondják, a választófejedelem drágakövet vásárolván megkérdezte, mire becsüli azt) találó feleletet adott, mondván: „Oly drága és értékes, amilyenre egy gazdag bolond becsüli, s ahogy megfizeti.”

3006b. Martinus Luther doktor szédüléséről és fejfájásáról

1533. március 13.

WA.TR 3: 138–139 (3006b. sz.); A 492b; *Asztali beszélgetések* 150. (Márton László ford.)

Egyszer valaki elpanaszolta Luther doktornak, mennyire gyötri őt a *scabies*, vagyis rüh vagy ótvár, úgyhogy sem nappal, sem éjjel nincs nyugta miatta. Erre így válaszolt Luther doktor:

– Ha lehetséges volna cserélni kelmeddel, hogy kelmed kapná azt a szédülést, ami a fejében van, én pedig átvehetném a kelmed ótvárját, akkor én kelmednek tíz aranyat még rá is fizetnék. Kelmed nem tudja, milyen gyötrelmes dolog a szédülés, az a zúgás-búgás a fejben. Most már nem tudok egy közönséges

¹⁵⁰ „Bolond Claus”: udvari bolond Torgauban a szász választófejedelemi udvarban, 1572-ben népkönyv jelent meg róla, vö. ADB 4: 282–284.

levelet megszakítás nélkül végigolvasni, de még csak két vagy három sort sem olvashatok a zsoltárból, sem egy bizonyos dologra folyamatosan rátekinteni vagy erősen rágondolni nem vagyok képes, mert mindjárt olyan erős zúgás támad a fülemben, hogy gyakran le kell rognom a lócára.¹⁵¹ Az ótvar pedig hasznos dolog, mert attól tisztul a test, még ha nagyon kellemetlen is, és az az egészséges test, amelyik, tisztességgel szólva, sokszor jár az árnyékszékre, sokat izzad, és ótvaros. Mert az ilyenben erős a természet, kihajtja belőle a rosszat. Ezért magam is kívánnám az ótvart, hogy a testem egészséges legyen. De miért szidalmaznám az én jó fejemet? Annyit megérdemel, hogy szédüléssel gyötörhessen, hiszen hűségesen kitarított velem, és bizvást elmondhatja, hogy itt járt ezen a földön, és tisztességgel térhet nyugovóra.

3022b. A bűnök különfélék

1533. március 13–23.

WA.TR 3: 143–144 (3022b. sz.); A 147. (Márton László ford.)

– Közrendű és egyszerű emberek bűnei semmiségek azokhoz képest, amelyeket kimagasló, nagy emberek követnek el, akik magas hivatalt töltenek be, akár egyháziak, akár világiak. Egy nyomorult bűnös, akinek jogos ítélet alapján lecsapják a fejét, vagy egy szegény kis kurva mit számít György herceghez képest, aki mindennap végez egy sor szerencsétlen emberrel, és elpusztítja testüket-lelküket, és mégis azt akarja, hogy igaznak és igazságosnak tartsák? Vagy egy hamis tanító, egy rajongó szellem hány szegény lelket meggyilkol csak egymaga? Azokat a bűnöket pedig, amelyek a Tízparancsolat első táblája ellen vétének, nem szokás olyan súlyosnak és nagyoknak tartani, mint azokat, amelyek a másodikat sértik.

3028. Arról, hogy az imádságban van-e átok is

1533. március 13–23.

WA.TR 3: 147 (3028. sz.); A 212b. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Luther doktort, hogy az, aki imádkozik, mond-e átkot is?

– Igen – felelte a doktor –, mert ha így imádkozom: „szenteltessék meg a Te neved”, akkor megátkozom Erasmust és az összes eretneket, akik Istent gyalázzák és káromolják.

¹⁵¹ Vö. fenn 2477. sz. és LVM 7: 526, 554, 558.

3054b. Mi az utánzás?*1530-as évek*WA.TR 3: 158 (3054b. sz.); A 78; *Aranymondások* 2: 27; *Asztali beszélgetések* 37. (Márton László ford.)

– Valamit utánozni és úgy csinálni, ahogy másoktól látjuk, anélkül, hogy hivatásunk volna rá, emberi és ördögi dolog, ezért kifejezetten haszontalan, sőt káros. Így az eretnekek utánazzák Isten igéjét, bátran a szájukra veszik; a képmutatók a hit cselekedeteit és külsődleges látszatát művelik; a bálványozók a ceremóniákat, az is színtiszta utánzás; a vakmerők és életkockáztatók a háborúval sodortatják magukat, nagy vitézek akarnak lenni; a tökfekék és okostojások a kormányzás iránt érdeklődnek, és irányítgatnak; a pancserok és kontárok beleártják magukat a mesterségekbe, és úgy tesznek, mintha nagy tudású mesterek volnának; a szamarok a jó tudományokat majmolják, és elhiszik, hogy igazi tudósok, ahogyan egérszar keveredik a bors közé.¹⁵²

Ezért, amikor Isten az embernek adja igéjét, alkotásait és tudományait, azzal nem tesz mást, csak azt, hogy felizgatja a majmokat, és a nagy sokaság a majmokat követi. Isten pedig megőrzi azt, ami az ősképből megmaradt. Kezdetől fogva mindig is ilyen volt a világ.

3073. [Igaz vagyok-e?]*1530-as évek*

WA.TR 3: 165 (3073. sz.). (Márton László ford.)

– Az ördög nem vádolhat azzal, hogy nem vagyok igaz lelkű. Nem is állítom, hogy igaz vagyok, mert ellenkező esetben Krisztus egész kincse odaveszne rám nézve.

3120b. Nagyurak fiatalkora*1530-as évek*WA.TR 3: 176–177 (3120b. sz.); A 477; BoA 8: 352 (3120a. sz.); *Asztali beszélgetések* 138. (Márton László ford.)

– Nagyurak fiatalkorukban élvezzék ki az életet, és töltsék kedvüket huszadik évükig, nehogy szűkkeblűekké váljanak. Hanem aztán Isten legyen a vigasztaló-juk! Mert ha kormányzásra jutnak, akkor az élet élvezete megsavanyodik nekik. Ahogyan a fazékba vagy cserépbe ültetett fán is meglátszik, hogy nem növeszti, mert nem növesztheti terebélyesre a gyökérzetét.

¹⁵² Német szólás, hasonló a „bort vizezni” kifejezéshez. Luther közmondásgyűjteményében: WA 51: 658, 714 (371. sz.); DITHMAR 2010, 190 (371. sz.). Vö. LVM 5: 21.

3139b. [A halál folytonos jelenléte]

1532 májusa

WA.TR 3: 185–186 (3139b. sz.); A 495; *Asztali beszélgetések* 154. (Márton László ford.)

– Az élet közepette – mondta Luther doktor – a halál közepette vagyunk.¹⁵³ Különféle halálos betegségeknek és baleseteknek vagyunk kitéve. Emezt leszúrják, amaz lezuhan, valaki pedig olyan vágott sebet kap, hogy elvérzik. Ezért hát minden óránkban Istenre van szükségünk, hogy megőrizzen és megtartson bennünket.

3140b. A keresztények halála különbözik a pogányokétól

1532 májusa

WA.TR 3: 186 (3140b. sz.); A 499. (Márton László ford.)

– Mi, keresztények könnyen eltűrhetnénk és legyűrhetnénk a halált, ha tudomásunk nem volna róla, hogy a halál Isten haragja. Ám ez a címke számunkra a halált keservessé teszi. A pogányok pedig biztos lélekkel lépnek át a halálba, mert nem látják és nem érzik, hogy Isten haragja, hanem azt hiszik, hogy a halál az emberi természet vége, és természetes dolog. Az epikureusok azt mondják: „Egy rossz óra, ami ránk vár.” Ezért Cicero bölcsen és találóan mondta: „Utána vagy semmik, vagy boldogok leszünk.”¹⁵⁴ Mintha azt mondta volna: „Utána már semmi rossz nem történhet velünk.”

3143b. Hogyan prédikáljunk, és mire törekedjünk vele?¹⁵⁵

1532. május 20–27.

WA.TR 3: 187–189 (3143b. sz.); A 253; VIRÁG 56. (Márton László ford.)

Egyszer, amikor Martinus doktor az udvarában a körtefa alatt ült, megkérdezte Anton Lauterbach magisztert: hogyan ízlik neki a prédikátorság? A magiszter panaszkodott a nehézségeiről, kísértéseiről és önnön gyengeségéről, erre pedig Martinus doktor így felelt:

– Jaj, kedves barátom, ez velem is így volt. Éppoly nagyon féltem a szószejtől, mint kelmed, mégis muszáj volt fellépnem rá. Rákényszerítettek, hogy prédikáljak, méghozzá első alkalommal a refektóriumban kellett prédikálnom a frátereknek.¹⁵⁶ Ó, mennyire féltem a szószejtől!

¹⁵³ Lásd Luther *Mitten wir im Leben sind* kezdetű, a *Media vita in morte sumus* 11. századi antifóna alapján írt énekét (EÉ 499). Vö. WA.TR 6028. sz.

¹⁵⁴ Szabad idézet: Cicero: *Tusculanae disputationes* I,19,44.

¹⁵⁵ Lásd fenn 3. fejezet, 1590. sz. Valódi párhuzam!

¹⁵⁶ Luther korai prédikációit lásd: LVM 6. köt.

Csakhogy te azt hiszed, hamarosan mester leszel. Azt képzeled, hogy tudósabb vagy, mint én meg mások, akiknek gyakorlatuk van benne. Talán bizony dicsőségre törekszel, és épp ez irányból jön rád a kísértés. Márpedig te a mi Urunk Istenünknek kell hogy prédikálj, és ne azzal törődj, mit gondolnak és miképpen ítélnék róla az emberek. Aki ezt jobban tudja, csinálja jobban; te csak Krisztust és a katekizmust prédikáld. Az ilyesféle bölcsesség minden emberi ítélet fölét fog emelni téged, mert ez Isten ígéje, amely okosabb az embereknél. Majd ő elébed adja, amit mondanod kell, és nem tekint az emberek ítéletére, sem dicséretükre, sem gáncsoskodásukra. Tőlem pedig ne várj dicséretet, mert ha én hallgatlak, a prédikációdát szigorúan megbírálom, merthogy titeket, fiatalokat le kell dorongolni, nehogy felfújjátok és elbázzátok magatokat. Neked pedig tudnod kell, hogy erre vagy hivatva. Krisztusnak szüksége van rád, hogy hozzájárulj magasztalásához. Ehhez ragaszkodj szilárdan, és dicsérjen vagy becsméreljen, aki akar, ehhez neked semmi közöd. Mentségeid az én szememben mit sem számítanak.

Nekem annak idején legalább tizenöt érvem volt, hogy elhárítsam a Staupitz doktortól jövő elhívatást ez alatt a körtefa alatt,¹⁵⁷ de egyik sem használt. Végül, amikor így szóltam: „Staupitz doktor uram, kelmed megöl engem, ha prédikátor leszek, negyed évig sem fogom kibírni!”, akkor ő így felelt: „Úgy legyen, Isten nevében! Urunk Istenünk nagy munkákat visz végbe, odafönt is szüksége van okos emberekre!”

3145c. Nem a pénz, hanem csak Isten, / ki a világon segítsen

1532. május 26–30.

WA.TR 3: 191–192 (3145c. sz.); A 33b; *Aranymondások* 1: 52–53; *Asztali beszélgetések* 19. (Márton László ford.)

– Csak Isten táplál és tart meg minket, nem a pénz, nem is a vagyon, mert a sok pénz és a gazdagság elbizakodottá és restté teszi az embert. Ahogyan Velencében is, amely pedig a leggazdagabb város, olyan borzalmas drágaság ütötte fel a fejét, hogy még mi is megemlegetjük, és a város a törököktől kellett hogy segílyt kérjen. A török küldött is nekik huszonnégy gályát színültig rakva gabonával, amelyek szinte már célba is értek, amikor közvetlenül Velence előtt elsüllyedtek és elmerültek a városlakók szeme láttára.

Mert hát sem a sok pénz, sem a vagyon nem tudja az éhséget csillapítani, sem pedig jótanáccsal szolgálni ellene, hanem csak tovább súlyosbítja a drágaságot. Mert ahol gazdagok az emberek, ott mindig drágaság van. Rádadásul a pénz

¹⁵⁷ Lásd fenn 2255. sz.

senkit sem tesz igazán boldoggá, hanem inkább szomorúvá és gondterheltté teszi az embert, merthogy tövises bozót, amely összeszurkál, ahogy Krisztus a gazdagságot nevezi (Mt 13,22 par). Mégis van olyan ostoba a világ, hogy ebben keresse minden örömét.

3165. Mekkora kárt okoz a dicsvágy

1532 június

WA.TR 3: 206–207 (3165. sz.); A 268; VIRÁG 103–104. (Virág Jenő ford.)

– Karlstadt bármibe fogott, azt merő dicsvágyból tette, mert el volt telve magával, hogy nincs a földön más tudomány, csak az övé, és amit csak írtam, utánozni kezdte, csak más álca alatt, ugyanis egyedül akart tündökölni. Én engedtem is volna neki szívesen, de nem tehettem, mert ezzel Istennek ártottam volna. Amikor én kezdtem írni a búcsúcédulák ellen, nem vakmerőségből, se nem elbizakodottságból tettem, hanem amint a búcsúcédulák borzalmasságát láttam, azt gondoltam: írok erről a gonosz dologról. Majd jönnek mások is, akik más tévelygésekről írnak, és jobban véghez tudják vinni a dolgot. Ezt gondoltam magamban, jóllehet Isten kegyelméből tudósabb vagyok minden szofista doktornál és teológusnál.

3177. [Nem gondoltam volna]

1532 június

WA.TR 3: 211 (3177. sz.); vö. 2: 165 (1654. sz.); VIRÁG 158. (Virág Jenő ford.)

– Ha nekem valaki a wormszi birodalmi gyűlésen azt mondta volna, hogy hét év múlva házasember leszek, feleségem és gyermekeim lesznek, kinevettem volna. Ugyanis nem gondoltam arra, hogy ilyen messzire fogok menni. Eredetileg csak a búcsúk ellen akartam küzdeni.

3179a. [Eljegyzés után ne halogassuk az esküvőt]¹⁵⁸

1532 június

WA.TR 3: 212 (3179a. sz.); vö. 2: 165–166 (1657. sz.); VIRÁG 160. (Virág Jenő ford.)

– Eljegyzés után az esküvőt sokáig húzni-halasztani igen veszedelmes, mert a Sátán szeret akadályt gördíteni és zűrzavart támasztani a gonosz nyelvek, a rágalmozók és a mindkét részről való barátok által. Amint ez előttem is meg-

¹⁵⁸ Lásd fenn 3. fejezet, 1657. sz. Látszólagos párhuzam!

történt Philippus¹⁵⁹ és Eisleben magiszter¹⁶⁰ esküvőjekor. Azért nem szabad a dolgot halogatni, hanem segítsük őket mielőbb össze. Én is, ha nem tartottam volna meg esküvőmet rövid időn belül, csendben és kevés ember előzetes tudtával, mindenki akadályozott volna.¹⁶¹ Hiszen minden jó barátom ezt kiáltotta: „Ne ezt, hanem egy másikat!”

3190b. Az ifjúság és az összes többi kor kísértése

1532 májusa

WA.TR 3: 216 (3190b. sz.); A 314. (Márton László ford.)

– A fiatalembereket a szerelem és a vér hevülete kísérti meg. Felnőtt férfiakat és közrendű embereket más vétkek nyomasztanak. Egy harminc vagy negyven éves ember rangot és vagyont igyekszik szerezni. Aki pedig megéri a hatvanadik évet, annak az a kísértése, hogy ez jár a fejében: „Bárcsak igaznak bizonyulnék!”

3223b. Isten jósága, ha ugyan bíznánk benne

1532. június 9. és július 12. között

WA.TR 3: 224 (3223b. sz.); vö. 2: 159 (1637. sz.); A 33; *Aranymondások* 1: 51. (Márton László ford.)

Estefelé odaröpült két madárka, akik a doktor kertjében fészket raktak volt, de gyakran elriasztották őket az emberek, akik ott jártak-keltek. Ezt látva így szólt a doktor:

– Ó, te drága kismadár, ne menekülj! Szíves-örömet kegyeimbe fogadnálak, ha hinni tudnál bennem! Ugyanígy mi sem bízunk és nem is hiszünk Urunk Istenünkben, aki pedig minden jót adott és teremtett nekünk, pedig hát nem akar agyonütni minket, hiszen a Fiát adta értünk!

3232a. Az „igaz” és „Isten igazsága” szavak¹⁶²

1532. június 9. és július 12. között

WA.TR 3: 228 (3232a. sz.); vö. 2: 177 (1681. sz.); VIRÁG 72. (Virág Jenő ford.)

– „Igaz” és „Isten igazsága” – ezek a szavak villámcsapásként hatottak lelkiismeretemre. Megborzadtam, amikor hallottam őket. Ha Isten igazságos, akkor

¹⁵⁹ Melanchthon és Katharina Krappe esküvőjére 1520. november 27-én került sor Luther és mások nyomatékos unszolására. Lásd LVM 7: 187, 275 (327. és 428. sz.); MBW 105., 107. és 111–113. sz.

¹⁶⁰ Johannes Agricola és Else Moshauer 1520. szeptember 10-én házasodtak össze (MBW 11: 41).

¹⁶¹ Lásd LVM 7: 414 (890. sz.).

¹⁶² Lásd fenn 3. fejezet, 1681. sz.; valódi párhuzam! *Latin előszó*, WA 54: 185–186; LVM 1. köt.

büntetnie kell. De amint egyszer ebben a toronyban – ahol a szerzetesek elvonuló helye volt¹⁶³ – tépelődtem ezek fölött az igék fölött: „Az igaz ember hitből él” (Hab 2,4; Róm 1,17) és „Isten igazsága etc.” (Róm 3,21), Isten kegyelméből ezt gondoltam: Ha nekünk mint igazaknak hitből kell élnünk, és ha Isten igazsága minden hívőnek üdvösségére van, akkor az nem lehet a mi érdemünk, hanem csak Isten irgalmassága. Mert Isten igazsága az az igazság, mellyel minket Krisztus által igazzá tesz és megvált. Így ezeket az igéket megszerettem. A Szentírás értelmét ebben a toronyban tette világossá előttem a Szentlélek.

3237b. Mi a dialektika?

1532. június 9. és július 12. között

WA.TR 3: 230–231 (3237b. sz.); A 575; *Aranymondások* 2: 75; *Asztali beszélgetések* 195. (Márton László ford.)

– A dialektika nagy tudomány; egyszerűen, tisztán és igazul beszél, mint amikor csak annyit mondok: „Adj innom!” Viszont a retorika kicifrálva beszél: „Adj nekem a pince kedves nedűjéből, mely hordókba töltve sorakozik, és az ember-szíveket felvidítja.”

3260. Első Miksa császár nagyvonalúsága és jósága

1532. június 9. és július 12. között

WA.TR 3: 236–237 (3260. sz.); A 479b; *Aranymondások* 2: 58; *Asztali beszélgetések* 141–142. (Márton László ford.)

Miksa császárnak volt egy írnoke, aki háromezer aranyforintot elsikkasztott és eltulajdonított tőle. Mármost a császár jóézésű és nagyvonalú férfiú volt. Egyszer, amikor az írnok odament hozzá, megkérdezte tőle: „Kedves írnok, mit gondol kelmed, ha egy úrnak van egy szolgája, aki ennyit meg ennyit lop tőle, az mit érdemel?” Az írnokeak pedig úgy tett, mintha nem volna köze az üggyhez, és így felelt: „Felséges uram és császárom, az ilyen ember joggal megérdemli, hogy felakasszák!” „Jaj, dehogyis – mondta állítólag Miksa császár, és vállon veregette az írnokeot –, kelmedre szükségünk van még egy darabig!”

¹⁶³ Az 1681. sz. fent (talán átvitt értelemben is) *cloacának*, árnyékszéknek nevezi, a 3232c. sz. párhuzamos szöveg pedig *hypocaustum*nak, fürdőháznak. A régészeti feltárás nem tudta azonosítani a toronyszobát.

Más história

Martinus Luther doktor később más históriát is mesélt Miksa császárról.

– Egyszer, amint ült, és az asztalon heverő nagy rakás pénzét számolta, közelébe lépett valamelyik tanácsosa; nagyon figyelte, hogy a császár nem néz avagy megy-e félre, hátha kimarkolhatna valamennyit a pénzből. A császár ezt észreveszi, s a fal felé fordul, mintha csak elálmosodott volna; lehunyja szemét, mint aki szunnyadozik. A tanácsos máris az asztalnál terem, kimarkol valamennyi pénzt, zsebre vágja, s a császár hallgat; amikor pedig úgy tesz, mintha fölébredne, már ott áll a tanácsos, ahol az imént. Ekkor így szól a császár: „Látom, kedvesem, hogy ez a pénz igencsak ínyedre van, lássuk azért a tudományodat; amennyit ki tudsz markolni, legyen az mind a tiéd.” A tanácsos markol, a császár pedig azt mondja: „Kedvesem, lássuk csak, mennyit bírsz egyszerre kiszedni?” A tanácsos megolvassa, mire a császár: „Kedvesem, számold meg azt is, amit a zsebedbe raktál!” Akkor a tanácsosnak elő kellett vennie s meg kellett olvasnia mindazt, amit az elébb ellopott, ám a császár mind a két ragadományát meghagyta neki.

3276. [Tűlzások]

1532. *augusztus 9.*

WA.TR 3: 245 (3276. sz.). (Márton László ford.)

– A túl nagy szolgaság és a túl nagy szabadság a két legnagyobb rossz.

3280. Egy nemesúr istentelen gúnyszavai Luther doktorral szemben

1533 *tavasz*

WA.TR 3: 246 (3280. sz.); A 454. (Márton László ford.)

Egy nemesúr, aki rosszindulattal volt Luther doktor iránt, így szólt hozzá:

– Kelmed az a szent ember? Kedvesem, ha kelmed hamarabb jut a mennybe, mint én, akkor ne hintsen port a szemembe!

Luther doktor pedig így felelt:

– Kedves uraság, meglehet majd, hogy kelmednek szívesen port hintenék a szemébe, de nem ér el a kezem addig! – Mintha azt mondta volna: „Úgysem fogok kelmeddel találkozni a mennyben!”

3287c. Frigyes herceg gazdálkodásáról

1533 *tavasza*

WA.TR 3: 250–251 (3287c. sz.); A 484b. (Márton László ford.)

– Egy igaz lelkű, istenfélő, okos fejedelem Istennek nagy adománya – mondta Luther doktor –, amilyen Frigyes herceg, szász választófejedelem is volt. Ő a hazának igazi apja volt, jól kormányozott, megtöltött pincéket és hombárokat, sőt még jókora vermeket is csináltatott, és megtöltötte őket gabonával, és évente tizenkétezer aranyforintot költött építkezésekre. – És a doktor felsorolta azt a kilenc kastélyt, amelyet Frigyes herceg építtetett volt. – Mégis volt bőven pénze, mert ő maga is finánc volt, miután megfogadta udvari bolondja, Claus¹⁶⁴ tanácsát. A bolond egyszer azt mondta neki, amikor a herceg panaszkodott, hogy nincs pénze: „Légy finánc vagy pénztárnok, majd lesz pénzed!” Tisztviselőit, adószedőit, jószágigazgatóit és szolgálait szigorúan elszámoltatta. Ha valamelyik kastélyába ellátogatott, ugyanúgy pénzért evett, ivott, abrakoltatott, mint bármely más vendég, mindent pontosan kifizetett, hogy a szolgálai később ne menthessék magukat azzal, hogy ennyit meg ennyit emésztett föl a fejedelem ellátása. Innét van az is, hogy az országnak nagy kincset és tartalékot hagyott hátra. Bezzeg most van üres hely a hombárookban és a vermekben!

Ez a Frigyes herceg, Szászország választófejedelme anno 1525. május 5-én halt meg. Élt hatvankét évet, három hónapot, kilenc napot és azonfelül csaknem négy órát.¹⁶⁵

3293b. A rátermett prédikátor

1533 *tavasza*

WA.TR 3: 254 (3293b. sz.); A 256. (Márton László ford.)

– A méhecske kicsiny állat, édes mézet készít, ám fullánkja is van. Ugyanígy egy jó papnak is megvannak a legkedvesebb vigasztaló szavai, de ha ingerlik és haragra gerjesztik, úgy jogos haragjában meg is csípi vagy szúrja a vétkeket.

3297c. Ahogy az ember azelőtt élt, úgy megy a sora később is

1533 *tavasza*

WA.TR 3: 256–257 (3297c. sz.); A 453b. (Márton László ford.)

– Egy kurvapecér – mondta Martinus doktor – még ha tisztességes nőt vesz is feleségül, akkor is igencsak ügyelhet, hogy ne kelljen házasemberként is fizetnie; mert Isten bünteti a kurválkodást.

¹⁶⁴ Lásd fenn a 2984. sz. szöveg jegyzetét.

¹⁶⁵ Vö. LVM 7: 410–411 (874. sz.).

Erre így szólt Veit mágiszter:¹⁶⁶

– Jó, de ha valakit hajt a gerjedelem, és beleszeret egy nőbe, akkor azt ajánlom, hogy álljanak gyorsan össze.

Erre így szólt Martinus doktor:

– Ejnye, kedves uram, gyorsan mondjon egy Miatyánkot, hátha segít kelmeden! Nősülni nemcsak a testi vágy miatt kell, hanem azért is, hogy a házasfelek együtt lakjanak és éljenek. Ezért kell Istentől jóra való házastársat és hitvest kérni. Azt hiszem, ha a szüzesség Isten adománya volna, úgy az ember semmilyen testnedvet nem bocsáthatna ki.

3335. [Esötlen felhő]

1533. június–szeptember

WA.TR 3: 276 (3335. sz.). (Márton László ford.)

– Átvonuló felhő, melyből nem hull eső: a törvény igazságossága, mely sokat ígér, de képmutatáson kívül semmit sem ad.

3339. [Fogyatékos tudás]

1533. június–szeptember

WA.TR 3: 276 (3339. sz.). (Márton László ford.)

– Amilyen keveset tudnak a gyerekek az anyjuk hasában a világra jövetelükről, éppolyan keveset tudunk mi az örök életről.

3352b. Mi az, hogy kereszténynek lenni?

1533. június–szeptember

WA.TR 3: 279–280 (3352b. sz.); A 417. (Márton László ford.)

– Kereszténynek lenni annyi, mint az evangéliumhoz ragaszkodni és Krisztusban hinni. Ez a hit hozza meg a bűnök bocsánatát és Isten kegyelmét. Ez pedig csakis a Szentlélekből fakad, aki pedig az ige által támasztja, a mi hozzájárulásunk és közreműködésünk nélkül. Ez Isten egyedül végbevitt cselekedete, a mi erőnk és szabad akaratunk nélkül. Ez utóbbi csak passzív szerepet játszik: hagyja magát formálni és alakítani a Szentlélektől, ahogyan agyagból vagy sárgaföldből készíti az edényt a fazekas (Jer 18). Az olyan ember, aki Krisztusban hisz, és megvallja hitét, hogy kizárólag őáltala nyerhetjük el bű-

¹⁶⁶ Veit Dietrich, aki ekkoriban házassági terveket fontolgatott.

neink bocsánatát, az örök életet és az üdvösséget, szintiszta kegyelemből és irgalmasságból, teljességgel függetlenül a mi érdemeinktől, jócselekedeteinktől és erényeinktől, a világ részéről sok bántalmat és háborgatást szenved. Ám a Szentlélek mellette áll, vigasztalja és erősíti, és derűs szívet ad neki, amely semmibe veszi az összes megpróbáltatást, és a Szentlélek segít rajta, mert nem hagy magunkra minket.

3357b. Martinus Luther doktor utazásáról az 1521-es wormszi birodalmi gyűlésre és az ottani eseményekről¹⁶⁷

1533. szeptember 27.

WA.TR 3: 284–289 (3357b. sz.); A 519b; *Asztali beszélgetések* 166–170. (Márton László ford.)

– Amikor nagyhét keddjén¹⁶⁸ a herold megidézett Wormsba, és hozta a császár és számos fejedelem oltalomlevelét,¹⁶⁹ mindjárt másnap, szerdán az említett oltalmat megszegették Wormsban, engem ott elítéltek, és a könyveimet elégettek.¹⁷⁰ Amikor aztán megérkeztem Erfurtba, ott kaptam a hírt, hogy Wormsban elítéltek, és minden városban nyilvánosan ki volt függesztve az ellenem szóló ítélet,¹⁷¹ olyannyira, hogy a herold meg is kérdezte tőlem: még mindig el akarok menni Wormsba?

Bármennyire megrémültem és reszkettem is, mégiscsak az feleltem neki: bizony odamegyek én, még ha annyi ördög van is ott, ahány cserép a háztetőkön.¹⁷² Amikor pedig megérkeztem a Wormshoz közel eső Oppenheimbe, fölkeresett Bucer magiszter, és figyelmeztetett: nehogy bemenjek Wormsba, mert Glapion, a császár gyóntatója beszélt vele, Bucerral, és kérte, hogy óva intsen: nehogy bemenjek a városba, mert megégetnek, hanem húzódjak meg a közelben Franz von Sickingennél,¹⁷³ aki szívesen fogadna.

Ezt a gazemberek azért eszelték ki, hogy ne jelenjek meg, és ne tegyek eleget

¹⁶⁷ Vö. alább 10. fejezet, 5342. sz.

¹⁶⁸ 1521. március 26.

¹⁶⁹ *A wormszi tárgyalások*. WA 7: 841. Lásd LVM 1. köt. A nyomtatott császári idézés és menlevél (WA.B 383. sz.; VD 16. D 1183; ZV 442).

¹⁷⁰ A Luther megidézése utáni napon kiadott császári mandátumban az áll, hogy Luthert Wormsba tanításai visszavonása végett idézték meg. Vo. LVM 7: 226 (396. sz.). – *A ford.*

¹⁷¹ A március 10-én kelt rendelet, mely Luther műveinek kiszolgáltatását és megsemmisítését rendelte el (FÖRSTEMANN 1842, 61–62; DRTA.JR 2: 529–530).

¹⁷² Vö. LVM 7: 318, 385–386 (455. és 764. sz.).

¹⁷³ Franz von Sickingen: lovag, zsoldosvezér, a reformáció támogatója. 1522-ben megtámadta a trieri érseket, de a hesseni és a pfalzi csapatok csakhamar beszorították Landstuhl várába; a vár védelme során esett el. – *A ford.*

az idézésnek. Mert ha három napot késlekedtem volna, akkor lejárt volna az oltalom, ők a városkapukat bezáratták volna, és engem anélkül, hogy meghallgattak volna, jogerősen elmarasztalnak.

Én azonban, amilyen jóhiszemű voltam, folytattam utamat. És amikor megláttam a várost, írtam Spalatinnak, hogy itt vagyok, és kérdeztem, melyik kapun menjek be a szálláshoz. Mindnyájan csodálkoztak, hogy váratlanul megérkeztem, mert azt hitték, hogy távol maradok, megfélemlítve és elijesztve a fondorlatoktól.

Aztán két nemesúr, Hans von Hirschfeld és Hans Schott kijött elem, és a szász választófejedelem utasításához híven odavezettek a lakrészünkbe. Ott pedig egyetlen fejedelem sem látogatott meg, csupán a grófok és a nemesurak, akik gondosan vigyáztak rám, és akik négyszáz cikkelyben¹⁷⁴ cáfolták ő császári felsége papjainak állításait, és kérték, legyen vége szorongatgatásomnak, vagy majd ők tesznek ellene.

A pápa azt írta a császárnak, hogy ne tartsa be a nekem adott oltalmat. Ezt kívánta az összes püspök is. De a fejedelmek és a rendek ehhez nem adták beleegyezésüket, mert nagy felzúdulás támadt volna belőle. Nagy tisztességben volt részem, amely aztán rajtam is maradt. Úgy hiszem, ők inkább félték tőlem, mint én tőlük. Amikor a hesseni tartománygróf,¹⁷⁵ akkor még fiatal uraság, fölkeresett, hogy végighallgasson, és beszélt velem, végül így szólt: „Kedves doktor úr, ha kelmednek igaza van, akkor segítse kelmedet a mi Urunk Istenünk!”

Mihelyt Wormsba érkeztem, írtam Glapionnak, és kértem, látogasson meg, ha módjában és szándékában áll. Ő erre nem volt hajlandó, mondván, úgyis hiábavaló volna. Utána, az idézésnek és berendelésnek megfelelően, megjelentem a városházán a teljes birodalmi tanács előtt, ahol a császár, a választófejedelmek és a fejedelmek összegyűltek. A trieri érsek¹⁷⁶ официálisa, Ecken doktor¹⁷⁷ így szólt hozzám: „Martinus, azért vagy ide rendelve, hogy válaszolj: ezeket az írásokat elismered-e saját könyveidnek?” Ott heverték egymás mellett az asztalon, és ő rájuk mutatott. Feleltem: „Azt hiszem, igen.” De Hieronymus Schurf doktor¹⁷⁸

¹⁷⁴ Négyszáz cikkely: a birodalom rendjei a pápai szék és a papság ellen 1521-ben panaszt emeltek a birodalmi gyűlésen (*Gravamina*). DRTA, JR 2: 670–704.

¹⁷⁵ I. Fülöp hesseni tartománygróf (uralkodott: 1518–67) később az egyik legjelentősebb protestáns fejedelem lett, János Frigyes mellett a Schmalkaldeni Szövetség legfontosabb tagja. – *A ford.*

¹⁷⁶ Richard von Greifenklau.

¹⁷⁷ Johannes von der Ecken, nem azonos Johannes Eck ingolstadti teológiaprofesszorral, Luther fő vitapartnerével és irodalmi ellenfelével.

¹⁷⁸ Luther védője Wormsban, wittenbergi jogtudós.

közbevágott: „Tessék felolvasni a címlapokat!”¹⁷⁹ Amikor ez megtörtént, így szóltam: „Igen, ezek az enyéim.”

Másodjára Ecken megkérdezte tőlem: „Hajlandó-e kelmed visszavonni őket?” Én így feleltem: „Felséges császár! Némely könyvem vitairat, ezekben az ellenfeleimet támadom; más munkáim tanításról szóló könyvek, ezeket nem tudom és nem akarom visszavonni, mert Isten ígéje van bennük. De ha vitairataimban netán túl heves voltam, és túl messzire mentem el valakivel szemben, akkor szót fogadok, csak adjon felséged gondolkodási időt.” Kaptam is egy napot és egy éjszakát.

Másnap hívtak a püspökök és mások, akiknek az lett volna a dolguk, hogy rábeszéljenek könyveim visszavonására. Így szóltam hozzájuk: „Isten ígéje nem az én szavam, ezért abból nem engedhetek; ami azon kívül esik, arra nézve készen állok engedelmeskedni.” Így szólt hozzám Joachim örgróf:¹⁸⁰ „Jól értem, doktor úr, kelmednek az az álláspontja, hogy kelmed hajlandó engedni, kivéve mindazt, ami a Szentírást illeti?” Igen, feleltem, erről van szó.

Ők felszólítottak: engedjem át az ügyet ő császári felségének. Mondtam, hogy nincs ilyen szándékom. Kérdezték: talán ők nem igaz keresztények, akik hivatottak ilyen dolgot eligazítani? Erre így feleltem: ám legyenek hivatottak, de nem a Szentírás megrontására és megsértésére. Azt én tisztán megőrzöm, mert abból nem engedek, ami nem az enyém. Erre ők így szóltak: „Bízva ránk magát kelmed”, majd ők meghozzák a jogszerű döntést. Én azonban ellentmondtam: nem bízom bennük, és nem tételezem fel róluk, hogy önmaguk ellen döntenek, ha egyszer már most elmarasztaltak, amikor még fennáll az oltalom. „De hogy lássák az urak, mit cselekszem, csináljanak velem, amit akarnak. Ha kívánják, felfüggesztem az oltalmat, és lemondok róla!” Ekkor így szólt Friedrich von Feilitzsch úr:¹⁸¹ „Ez már tényleg elég, sőt sok is!”

Ők pedig így szóltak: „Legalább néhány cikkelyben engedjen kelmed!” Feleltem: „Isten nevében, mindazon cikkelyek megvédéséről lemondok, amelyek nem érintik a Szentírást.” Ekkor két püspök a császár elé járult, és jelentették neki, hogy visszavonom a tételeimet. Ezután a püspök egy küldöncöt menesztett hozzám,¹⁸² és kérdezte, vajon hajlandó vagyok-e az ügyet a császár és a biro-

¹⁷⁹ Azt hiszem: Luther valószínűleg nem látta jól a címlapokat, messze állhatott az asztaltól, és a teremben félhomály lehetett. Védője, Schurf nyilván attól tartott, hogy idegen könyveket is odacsempésztek. – *A ford.*

¹⁸⁰ I. Joachim brandenburgi örgróf (uralkodott: 1499–1535): Bölcs Frigyes politikai vetélytársa volt, ezért Wormsban Luther ellen foglalt állást. – *A ford.*

¹⁸¹ Valószínű elírás Friedrich von Thun vagy Philipp von Feilitzsch helyett.

¹⁸² Egyes feljegyzések szerint a mainzi, mások szerint a trieri érsek volt. – *A ford.*

dalom döntésének átengedni. Mondtam: nem vagyok, soha nem is voltam erre hajlandó. Mondta a püspök: „Még jó, hogy én szóltam kelmednek.” Így álltam ellen sokaknak egymagam, úgyhogy az én Ecken doktorom és más urak nagyon bosszankodtak állhatatosságom miatt. Mások meg azt mondták: ha a mostani cikkelyeket az ő belátásukra bízám, úgy ők azokban a cikkelyekben, melyeket a konstanzi zsinat elmarasztalt, megengedők és elfogadók volnának. De én csak annyit feleltem: „Egy életem, egy halálom.” Aztán jött Cochlaeus, és így szólt hozzám: „Martinus, ha lemondasz az oltalomról, akkor kiállok veled vitára.” Én, amilyen gyanútlan voltam, erre hajlandó is lettem volna, de Hieronymus Schurf doktor gúnyos mosollyal így felelt neki: „Hogyisne! Ilyen egyenlőtlen feltételekkel? Majd ha bolond lesz!” Úgyhogy maradtam az oltalom mellett. Közben összeszaladtak néhányan, és így kiabáltak Cochlaeusra: „Micsoda? Kelmed le akarja őt tartóztatni? Azt már nem tűrjük!”

Ezután fölkeresett a badeni örgróf egyik jogászdoktora,¹⁸³ és dagályos, nagy szavakkal próbált meggyőzni, és arra intett, hogy kötelességem így és így tenni merő testvéri szeretetből, hogy megmaradjon az emberek közt a békesség és az egyetértés, és nehogy felkelés törjön ki; továbbá ő császári felségének mint legmagasabb főméltóságnak is kötelesek vagyunk engedelmeskedni, és gondosan óvnunk kell a világot a botránkozástól. Ezért hát vonjam vissza tételeimet. Erre azt feleltem, hogy merő szeretetből örömet szót fogadok, és mindent megteszek mindaddig, amíg az nem a hit és Krisztus tisztelete ellen irányul.

A trieri érsek kancellárja¹⁸⁴ pedig így szólt: „Martinus, engedetlen vagy ő császári felségével szemben, így nincs más hátra, mint az, hogy a kapott oltalommal elvonulj.” Erre én azt feleltem: „Úgy történt, ahogy az Úristennek tetszett. Kelmednek is lelke rajta, ha a másik oldalon marad.” Én pedig útnak indultam teljes gyanútlanágban. Nem vettem észre és nem láttam át ellenfeleim álnokságát. Nagy dicsőséggel távoztam Wormsból, úgyhogy ők utólag már azt kívánták, bárcsak maradt volna a sör a hordóban, ahol addig volt.

György herceg mindig kinevetett, valahányszor a Szentírásra hivatkoztam, és így szólt: „Hárítsátok el, kedves nagyuraim! Az én országomban ezt keményen el kell hárítani!” Mit mondjak? Olyan álnokul viselkedtek velem, hogy Frigyes szász herceg végül így fakadt ki: „Nem hittem volna, hogy ilyen lépésre fogunk kényszerülni!”¹⁸⁵

¹⁸³ Hieronymus Vehus, híres jogtudós.

¹⁸⁴ Johannes von der Ecken.

¹⁸⁵ Bölcs Frigyesnek, Luther pártfogójának célzása az általa szervezett wartburgi fogságra vonatkozik. – *A ford.*

Ezek után érvénybe léptették a birodalmi átokról szóló elrettentő ediktumot,¹⁸⁶ amely kinek-kinek ürügyül szolgált, hogy haragosain bosszút álljon azon a címen és azzal a látszattal, hogy a lutheránus eretnokséget üldözi; és végül mégis a zsarnokoknak kellett visszavonniuk,¹⁸⁷ amit közreadtak. Ezek történtek velem Wormsban, amikor csakis a Szentlélek óvott meg.

3359. [Jócselekedetek]

1533. szeptember 27.

WA.TR 3: 289 (3359. sz.). (Márton László ford.)

– A jócselekedetek névtelenek.

3377b. [Hasonlat a jócselekedetekről]

1533 ősze

WA.TR 3: 296 (3377b. sz.). (Márton László ford.)

– A jócselekedet a hit pecsétje és ismertetőjegye, mert ahogy az okiratokra is pecsét kell, amely megerősíti érvényüket, úgy a hithez is szükséges jócselekedet.

3380b. Az evangéliumon semmit sem veszíthetünk

1533 ősze

WA.TR 3: 297 (3380b. sz.). (Márton László ford.)

– Az evangéliumon semmit sem veszíthetünk, ezért tegyük fel rá mindenünket.

3389. [Tanuló maradok]

1533 ősze

WA.TR 3: 300 (3389. sz.). (Márton László ford.)

– Édes Istenem, hány mestert kineveltem minden évben, mégis mindig tanuló maradok! De meg van írva: „Igazoltaték a bölcsesség az ő fiaitól.” (Mt 11,19)

¹⁸⁶ Mivel a wormszi birodalmi gyűlésen Luther nem volt hajlandó tanításait visszavonni, a császár birodalmi átokkal sújtotta. A május 8-i wormszi ediktum: DRTA.JR 2: 643–661 (92–93. sz.) Az ediktumot jóval azután fogalmazták meg, hogy Luther elhagyta Wormsot. Ezután következett Luther wartburgi fogsága.

¹⁸⁷ Az 1532-es nürnbergi birodalmi gyűlésen tekintettel a török veszélyre (II. Szulejmán ekkor állt Köszege alatt) felfüggesztették a wormszi ediktum végrehajtását (*Nürnberger Anstand*).

3390b. Isten alkotásait nem becsülni

1533 ősze

WA.TR 3: 300–302 (3390b. sz.); A 58b; *Aranymondások* 2: 5. (Márton László ford.)

Amikor a doktor felesége a kertjükben levő kis tavat lehalásztatta, és mindenféle halakat fogtak, csukát, csíkhhalat, pisztrángot, sügért, pontyot, és ezek némelyikét megfőzve feltálalták, és a ház asszonya jó étvággal, örömmel, hálaadással nekilátott az evésnek, Martinus doktor így szólt hozzá:

– Te, Käthe nagyobb örömet leled ebben a néhány halban, mint némely földesúr, aki nagy halastavaiból és morotvaiból sok tízezer halat kihalásztat. Jaj, a kapzsiság és a nagyravágyás okozza, hogy Isten alkotásainak nem tudjuk helyesen és örömmel hasznát venni. Sok haszonleső ott ül nyakig a nagy bőségben, mindene megvan, még fölösen is, és mindezt mégsem élvezheti örömmel, jószerecsével. Nem hiába mondják: az istentelen észre sem veszi Isten alkotásainak nagyszerű voltát, sőt még a jelenvaló teremtményeket sem veszi figyelembe. Isten annyira elhalmoz minket adományaival, ezek annyira gyakoriak, hogy az ember meg sem becsüli őket. Ha mindez ritkább volna, többre becsülnénk, de nem is tudjuk elképzelni, mennyi öröm és gyönyörűség lelhető Isten alkotásaiban.

Nézzétek csak, hogyan ívik egy halacska, amint ezrével rakja az ikrákat, a hím pedig a farkával legyez, úgy keveri a vízbe a magját, hogy bekövetkezzen a megtermékenyülés. Nézzétek a madárkákat, ők is milyen szépen, ügyesen szaporodnak. A kiskakas megbúbolja a tojócskát, az szép gondosan lerakja a tojáskáit a fészekbe, rájuk ül, aztán a fiókák kidugják a fejüket. Vagy nézd a kiscsirkét a tojásban! Ha sohasem láttunk volna ilyen tojást, és hoznának egyet Calcuttaból, akkor mindnyájan szerfölött elcsodálkoznánk és elborzadnánk a láttára. Nincs olyan filozófus, sem pedig tudós természetbúvár, aki megadhatná biztos okát az ilyen teremtmények kialakulásának és fejlődésének, csak Mózes adja meg, amikor így szól: és monda Isten, és lőn. Elrendelte, és meglett. „Szaporodjatok és sokasodjatok!” (1Móz 1,22) Ebből a parancsszóból és rendelésből keletkezik és sokasodik még manapság is minden teremtmény, és innét az utánpótlás ítéletnapig.

3413. [Miltitz az arany rózsával]

1530-as évek

WA.TR 3: 308 (3413. sz.); VIRÁG 118. (Virág Jenő ford.)

– Karl von Miltitz elhozta Frigyes hercegnek az arany rózsát,¹⁸⁸ hogy foglyul vihessen magával Rómába. Amikor engem meglátott, így kiáltott fel: „Ah! Hát te ilyen fiatal vagy? Azt hittem, hogy törékeny aggastyán vagy, és hogy senki sem híved. Nem hiszem, hogy Rómába el tudnálak vinni, még ha 25 000 svájci katona segítene is.”

A Cordatus-gyűjtemény függeléke, Nr. 3417–3464.

3421. Mit és hogyan prédikáljunk a csecsemőlelkű keresztényeknek?

1530-as évek

WA.TR 3: 310–311 (3421. sz.); A 587; *Aranymondások* 2: 79. (Márton László ford.)

Luther doktor korholta Georg Maiort, amiért annyira bátortalan, és figyelmeztette: ne a doktorokat és a nagytudományú urakat tartsa szem előtt, hanem önmagát és a közönséges embereket vegye figyelembe, ezeket részesítse igaz tanításban és útmutatásban.

– Ha az ember fölmege a szószékre, vegye elő az emlőjét, és tejével táplálja az egyszerű népet, merthogy mindennap felnő egy-egy új gyülekezet, amelynek arra van szüksége, hogy szépen, egyszerűen megtanítsák neki a gyermekcipőben járó ismereteket. Ezért főleg a katekizmust kell szorgalmazni és annak tejét nyújtani, és a magasztos, szubtilis, bonyolult gondolatokat, vagyis az erős bort meghagyni a nagyeszűeknek.

3422. A jó szónok ismérve és dolga

1530-as évek

WA.TR 3: 311 (3422. sz.); A 266b. (Márton László ford.)

– A szónok rátermettségének ismérve és jele, hogy akkor hallgat el, amikor a legnagyobb az érdeklődés, és azt hiszi a hallgatóság, hogy még csak most jön a java. Mert ha már unatkozva és kedvetlenül hallgatják, és alig várják, hogy elhallgasson, és fejezze be, és legyen vége már, az rossz jel. Ugyanígy áll a dolog a prédikátorral is. Ha azt mondják: „Jaj, de kár, hogy vége! Én még ezt sokáig

¹⁸⁸ Vö. LVM 7: 157–158 (202. sz.); *Latin előszó*, WA 54: 184; LVM I. köt.

hallgatnám!”, az jó. Ha viszont így szólnak: „Nem bírta abbahagyni a locsogást, nem volt se vége, se hossza”, az rossz jel.

3428. Rómában tartott misék

1530-as évek

WA.TR 3: 313 (3428. sz.); VIRÁG 51. (Márton László ford.)

– Nem sokkal Rómába érkezésem után sok misét tartottam, és sokat láttam is, úgyhogy ma is elborzadok, ha eszembe jutnak. Ott az asztalnál sok egyéb ocsmány rőfögés mellett azt is hallottam, amikor a karthauziak nevettek, és azzal kérkedtek, milyen sok misét tartottak, a kenyérről és a borról pedig így beszéltek: kenyér vagy, és kenyér is maradsz, azzal elrakták. Mármost nekem, fiatal és hitbuzgó szerzetesnek az efféle szavak fájdalmat okoztak. Mire vélhettem az ilyesmit? Mi más juthatott eszembe, mint ez a keserűség: „Tehát így beszélnek Rómában szabadon, nyíltan az asztalnál? Micsoda? És ha ezek mindannyian, a pápa, a bíborosok és a karthauziak így tartják a misét, akkor én milyen jól be vagyok csapva, miután annyi sok misét végighallgattam tőlük!” Ezenkívül azt is nagyon undorítótnak tartottam, milyen hevenyészett módon, ripsz-ropsz tartották a misét, mintha valami bohóctréfát adtak volna elő. Még el sem jutottam az evangéliumig, amikor a mellettem levő pap már belekezdett a saját miséjébe, és rám kiabált: „*Passa, passa*, tűnj már el onnét, kopj le!” satöbbi.

3450. [Négy tanács]

1530-as évek

WA.TR 3: 320 (3450. sz.). (Márton László ford.)

– Ne higgy el mindent, amit hallasz. Ne szeress mindent, amit látsz. Ne mondj el mindent, amit tudsz. Ne tégy meg mindent, amit akarsz.

3458. Isten mindent az emberért teremtett

1530-as évek

WA.TR 3: 322–323 (3458. sz.); A 33b. (Masznyik Endre ford.)

– Isten hatalma nagy, ő az egész világot táplálja, és nehéz hitcikk, mikor azt mondjuk és valljuk: „Hiszek az Atyaistenben.” Ő mindent tisztára érettünk teremtett. A tengerek mind a mi pincéink, az erdők mind a mi vadászterületünk, a föld tele ezüsttel és arannyal és számtalan sok gyümölcsel, és ez mind érettünk teremtetett, és a föld a mi gabonaterületünk és éléskamránk.

3463a. Albert szász hercegről

1530-as évek

WA.TR 3: 324–325 (3463a. sz.); A 468. (Márton László ford.)

Luther doktor sokszor emlegette Albert herceg fejedelemhez méltó tulajdonságait:

– Igen rendes, csendes, szerény, tisztességtudó és értelmes nagyúr volt. Bátyját, Ernő herceget, a választófejedelmet mindvégig oly nagy tiszteletben tartotta, hogy mindig több lépésnyire mögötte vagy mellette haladt, és meghajolt és fejet hajtott, amikor beszéltek egymással. Igaz, hogy nagy szerencsejátékos volt, de csak addig, amíg nem volt megbízatása, nem vett részt a kormányzásban és a közügyekben. Azt mesélik, hogy az egyik nürnbergi birodalmi gyűlés folyamán leült játszani egy gazdag molnárral, akinek volt egy malma, és abból tizenegy járatot és kereket már elveszített, és már csak az utolsó járat volt az övé. Akkor azt mondta a herceg: „Így ekézd a parasztot!” No de amilyen forgandó a szerencse, hol föl, hol meg le, most rámosolygott a molnárra, aki szép sorjában visszanyerte az összes őrlőjáratát, és még egy nagy summa pénzt is nyert hozzá. Akkor ő meg állítólag így szólt: „Így sarkantyúzd a herceget!” Mindketten szellemesen fogalmaztak.

6

**Anton Lauterbach és
Hieronymus Weller gyűjteménye
(1536–1537)**

3468. A részegeskedésről

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 338 (3468. sz.); A 90; BoA 8: 81–82 (3468. sz.); *Aranymondások* 2: 40. (Márton László ford.)

– Nemrég tartottam az udvarban – mondta Luther doktor – egy kemény, szigorú prédikációt a részegeskedés ellen,¹ de úgysem használ. Taubenheim és Minkwitz² azt mondja, hogy az udvarban ez nem is lehet másképp, mert a zene, a húros hangszerek és a lovagi játékok megszűntek, és most már az udvarokban csak italozással lehet jól tartani a vendégeket. A mi méltóságos választófejedelmünk pedig egy jól megtermett, erős nagyúr, és egy jókora hörpintés meg sem kottyán neki, viszont az ő szomjúsága lerészegedésre készíti a környezetét. Ha a testi gerjedelem is ilyen erős volna benne, igencsak megdolgoztatná a babáját.

De majd ha megint fölkeresem a fejedelmet, bizony nem iszom veled, hanem arra kérem: szigorú büntetés terhe mellett parancsolja meg minden alattvalójának és udvari emberének, hogy igyák le magukat a sárga földig. Akkor talán, ha parancsot kapnak rá, megpróbálnak ellenére tenni, mert *nitimur in vetitum*: ami tilos, arra törekszünk.³

3470. Gyakorolni az éneket és a vívást

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 339 (3470. sz.); A 585; BoA 8: 82 (3470. sz.); *Asztali beszélgetések* 211. (Márton László ford.)

– A régiek bölcsen gondolták és rendelték – mondta Luther doktor –, hogy az emberek gyakorolják magukat, és valamilyen tisztességes, hasznos dologgal legyenek elfoglalva, hogy ne dözölésben, zabálásban, részegeskedésben és házárdjátékban leljék kedvüket. Ezért nekem kétféle gyakorlat és időtöltés tetszik

¹ 1536. szeptemberben Luther többször járt Torgauban.

² Hans von Taubenheim és Georg von Minkwitz udvari tisztviselők gyakran vendégeskedtek Luthernél. – *A ford.*

³ Ovidius: *Amores* III,4,17. Karinthy Gábor műfordításában: „Megtagodottat kívánunk, s a tilosra törünk mi.” Vö. alább 11. fejezet, 5381. sz. – *A ford.*

a legjobban, a zenélés és a lovagi torna vívással, kopjatoréssal stb.⁴ Ezek közül az előbbi elűzi a szív gondját és a melankolikus gondolatokat, az utóbbi pedig a mozgás révén ügyessé teszi a testrészeket, és egészségben tartja a testet. Végül pedig azért is fontosak, hogy az ember ne veleléssel, bujálkodással, kártyával, kockajátékkal⁵ töltse az időt, ahogy manapság, sajnos, látjuk az udvarokban és a városokban, ahol nincs más, csak ez: „Egészségedre! Idd ki gyorsan!” Aztán a szerencsejátékban jó néhány száz vagy még több arany a tét. Ide vezet, ha ezeket a tisztességes gyakorlatokat meg a lovagi játékokat semmibe veszik és elhanyagolják.

3472. Martinus Luther doktor fáradozásai

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 341 (3472. sz.); BoA 8: 83 (3472. sz.). (Márton László ford.)

– Huszonnégyszáz évig prédikáltam itt,⁶ így hát olyan sokszor megtettem a templomhoz vezető utat, hogy az sem volna csoda, ha nemcsak a cipőmet, hanem a lábamat is elkoptattam volna a kövezeten. Megtettem a magamét, jól érzem magamat.

3473. Sváb- és Bajorországról

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 341–342 (3473. sz.); A 605b; BoA 8: 83–84 (3473. sz.); *Asztali beszélgetések* 210. (Márton László ford.)

– Ha sokat utaznék – mondta Martinus Luther doktor –, sehová sem mennék szívesebben, mint Sváb- és Bajorországba, mert ott kedvesek és jóakaratók a népek, szívesen adnak szállást, segítőkészek az idegenekkel és a vándorokkal szemben. Jól bánnak az emberrel, és jó ellátást kap a pénzéért. A hesseniek és a meisseniek valamelyest követik őket, de meg is kérik az árát. A szászok igen barátságtalanok és udvariatlanok, tőlük se jó szót, se ételt nem kap az ember. Azt mondják: „Tisztelt jövevény, fogalmam sincs, mit adjak enni kendnek, az asszony nincs itthon, el sem szállásolhatom kendet.”⁷ Láthatjátok, hogy itt, Wittenbergben is milyen barátságtalan a lakosság. Nem törődnek sem a becsülettel, sem az udvariassággal, de még a vallással sem, hiszen egyetlen polgár sem

⁴ Vö. Fabian von Auerswaldnak a szász választófejedelmi udvarban 1537-ben írt művét: *Ringer kunst*. Lufft, Wittenberg, 1539. [Lucas Cranach metszeteivel.] VD 16. A 4051.

⁵ *Doppeln*. Afféle dupla vagy semmi játékot is jelenthetett. – *A ford.*

⁶ Luther korai prédikációit lásd: LVM 6. köt.

⁷ Ezt a mondatot Luther helybeli tájszólással ejti. – *A ford.*

küldi a fiát az egyetemre, ahol pedig az idegen diákok és vendégtanárok nagy sokaságát és nagyszerű példáját láthatná. Jaj, ez a föld nem terem jó gyümölcsöt!

3473a. A kölni zendülésről

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 342–343 (3473a. sz.); A 547b; BoA 8: 84 (3473. sz.); *Asztali beszélgetések* 178. (Márton László ford.)

– Köln – szolt Martinus Luther doktor – fölötte nagy németországi város, nagyobb Nürnbergnél, Augsburgnál és Firenzénél. Lakói-polgárai nemrégiben fölzendültek, megrohanták a káptalant, elűzték a papringyókat, elkergettek több mint kétszáz barátot és apácát, és az oltáriszentséget⁸ elásták; erről tudósít Spalatin magiszter.⁹ – De Luther doktor azt mondta: – Ó, nem jól van ez így, az ilyen erőszakos tettek és cselekvések igencsak megrendíthetik az evangéliumot, sok embert megbotránkoztatnak, és fölingerlik a zsarnokokat, marokkal fognak halászni ránk;¹⁰ pedig Ézsaiás és Pál is tanítják és mondják: őt, mármint az Antikrisztust szájamnak vesszejével morzsolom össze (Ézs 11,4), valamint: ajkának leheletével fogja megemészteni stb. (2Thessz 2,8), így kell a pápaságot leverni. Sem szétrombolni, sem pedig megtartani nem lehet erőhatalommal, mert hazugságra van építve, s azon áll. Azért az ilyesféle birodalmat az igazság igéjével kell fölforgatni és lerontani. Ellene vagyok mindazoknak, akik erőhatalommal akarják legyűrni, megrohmozni; mintha csak azt mondanák: Prédikáld: erőt adok stb., de mi csak elhagyjuk a prédikálást, és erőhatalommal berontunk.

3478. A Rómában levő rémuralomról és rettentő gonoszságról

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 345–348 (3478. sz.); A 608b; BoA 8: 85–86 (3478. sz.); *Aranymondások* 2: 82; *VIRÁG* 44, 48–50. (Márton László ford.)

Amikor Liborius magdeburgi licenciátus és Georg Spalatin magiszter, a szász választófejedelem egykori udvari káplánja Luther doktornál járt, ő így szolt:

– Ha már a mi Úrunk Istenünk belevitt ebbe az ocsmány hadakozásba és játszmába, hogy a pápa ellen írjak, nem adtam volna százezer aranyforintért sem,

⁸ Aurifaber félreértése. A kéziratban „ereklyék” állnak.

⁹ Valószínűleg valami rémhír alapján.

¹⁰ Német szólás: 'kezet emelnek ránk'.

hogy Rómát is láthattam, mert máskülönben attól tarthatnék, hogy jogtalanul és igaztalanul bántom a pápát; de amit látunk, arról joggal beszélhetünk.

Bembus,¹¹ egy rendkívül nagy tudású ember, amikor Rómát jól megnézte és megfigyelte, állítólag így szólt: „Róma egy bűzös fertő, telis-tele az egész világ leggonoszabb gazfickóival!” Másvalaki¹² meg ezt írta:

Ki jó keresztény akar lenni,
annak Rómából el kell menni.
Itt ki-ki amit akar, azt tehet,
csak igaznak maradni nem lehet.

Az evangélium megújulásának idején többen is voltak Rómában, akik a gaz-emberek gonoszságait és bűneit megtámadták és ostromozták, úgymint Ludovicus úr, egy mezítlábas szerzetes¹³ és Egidius, egy Ágoston-rendi,¹⁴ hasonlóképpen két dominikánus: ezek a pápaság tévelygését ostromozták és dorgálták. De már mindjárt másnap reggel holtan találták őket, a nyelvük pedig ki volt vágva, és a hátsójukba dugva.¹⁵ Akiket pedig ezek a gonosztevők az utcán éjszaka elkapnak, azokra lengőhurok vár,¹⁶ és aki csak egy szót is mer szólni a pápa ellen, az reszkethet az életéért. Mert az ő neve *Noli me tangere*, azaz „Ne illess engem!”¹⁷

Rómát a németek háromszor foglalták el ostrommal és dúlták fel: a longobárdok, a gótok és a vandálok. Ugyanígy mostanság is indult a pápa ellen támadás.¹⁸

Róma, amint magam is láttam, nagy kiterjedésű, négyszög alapú, mindenütt megvan egy jó mérföld, vagyis annyi, amennyi Wittenbergtől a Poltersbergig.¹⁹ Ebből ki-ki láthatja, hogy milyen nagy helyet foglalhatott el fénykorában. – Luther doktor felolvasta a krónikákból Róma polgárainak számát:

– Krisztus születése előtt száz évvel voltak negyvenegyszer százezren. De nem

¹¹ Pietro Bembo (1470–1547) velencei költő. – *A ford.*

¹² Baptista Mantuanus disztichonja. Vö. WA 54: 222.

¹³ Valószínűleg Lodovico de Bologna ferences szerzetes.

¹⁴ Valószínűleg Aegidius de Viterbo ágostonos generális, humanista, reformpárti bíboros.

¹⁵ Vö. WA.TR 91. sz.

¹⁶ Lengőhurok (a német szövegben *Strappedechorde*, az olasz *strappata di corda* kifejezésből): megszegyenítő és kegyetlen büntetés volt, kis tolvajokat sújtottak vele. Az elítélt bokájára vagy csuklójára kötelet hurkoltak, annál fogva felhúzták a magasba, és lengették. – *A ford.*

¹⁷ A feltámadt Jézus mondja Mária Magdolnának (Jn 20,17). – *A ford.*

¹⁸ *A sacco di Romáról*, V. Károly német zsoldosainak 1527-es garázdálkodásáról van szó. – *A ford.*

¹⁹ Poltersberg: a név jelentése 'Dörömbölő-hegy'. A korabeli néphit szerint, ha a rajta levő tavacs-kába követ hajítanak, vihar támad. Lásd alább 7. fejezet, 3841. sz. – *A ford.*

sokkal később már kilencvenszer százezer lelket számlált a város. Ez egy egész nép kellett hogy legyen, ha egyáltalán igaz a szám.

Erre a magdeburgi licenciátus azt mondta, hogy most csak ötszázezer főnyi lakosa van. Velencében van háromszázezer tűzhely vagy kémény, Erfurtban tizennyolcezer füstnyílás, Nürnberg pedig Erfurtnak alig a fele.²⁰

– Senki sem hiheti, míg nem látta, hallotta és tapasztalta, micsoda gatzettek, rettentő bűnök és gyalázatoságok zajlanak Rómában. Másképp senkit sem lehet meggyőzni róla, milyen nagy ott a gonoszság. Emiatt az a mondás járja: „Ha létezik pokol, akkor biztosan fölötte épült Róma”, mert ott lendül mozgásba minden bűn: nem a koldus fukarság, hanem a vak mohóság, azaz Isten megvetése, förtelmes bálványozás, szodomita bűn és így tovább. Tiberius, a pogány császár, habár ő maga is egy rakás rondaság volt, mint Suetonius írja, még mindig angyal volt a mostani római udvarhoz képest. Ez a császár, ha vacsorázott, tizenkét meztelen lányt állított az asztal mellé.²¹

3479. Egy zsidóról, aki meg akart keresztelkedni, de előbb elment Rómába

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 348–349 (3479. sz.); A 594b; BoA 8: 86 (3479. sz.); *Aranymondások* 2: 81. (Márton László ford.)

– Egy zsidó, aki meg akart keresztelkedni, és fel akarta venni a keresztény hitet, meggyónt egy papnak, és azt mondta: ő, mielőtt megkereszteltetik, el akar menni Rómába, hogy lássa a keresztény egyház legfőbb méltóságát. Erről a szándékáról a pap a legerélyesebben próbálta lebeszélni, mert attól tartott: ha meglátja a Rómában szokásos megbotránkozató és gonosz dolgokat, akkor elretten a kereszténységtől. A zsidó mégis elment Rómába, és amikor már elég szörnyűséget látott, visszatért a paphoz, és kérte a keresztiséget, mondván: „No, most már szíves-örömezt imádkozom a keresztények Istenéhez, mert ő igen türelmes; ha olyan gonoszságokat és gabságokat, mint Rómában vannak, eltűr, akkor eltűrheti a világ minden galádságát és aljasságát is. A mi Istenünk pedig eléggé kegyetlen, amiért minket, akik az ő népe vagyunk, ilyen nagyon megvert.”²²

²⁰ A két város közötti nagyságrendi viszony valójában fordított volt: Nürnbergnek majdnem kétszer annyi lakosa lehetett, mint Erfurtnak.

²¹ Suetonius: *De vita Caesarum* III,42.

²² Értelemszerű korrekció a kézirat alapján. Aurifabernél a mondat ellenkező értelmű. – A ford.

3479a. [Róma fekvése]

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 349 (3479a. sz.); A 594b; BoA 8: 86 (3479a. sz.); VIRÁG 47–48. (Virág Jenő ford.)

Ez után a történet után említette meg Martinus Luther doktor Róma fekvését, ahol tizennégy napig járt-kelt, és nagy veszélyek között nézte meg a várost.

– A régi Rómát, ahol a legjobb és legszebb épületek voltak, a gótok lerombolták és a földdel tették egyenlővé. A Capitolium hegyen van a minoriták kolostora. A Tarpeius nevű hegy magasabb, mint az Aventinus, a Capitolium vagy a Quirinalis hegy. A Colosseumot kör alakúra építették, 15 fokozat magassággal, s e fokozatok körös-körül egymás fölé emelkednek úgy, hogy rétegesen helyezkedhetett el és nézhetett mintegy 200 000 ember. Még állnak a falak és megvan az alapzat. Ezután következik a Szent Callixtus-katakomba,²³ ahol néhány ezer vértanú van eltemetve.

3481. [Esti imája]

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 350 (3481. sz.); BoA 8: 86–87 (3481. sz.). (Márton László ford.)

– Én édes Istenem, én most lefekszem, és kezedbe ajánlom a te ügyedet. Csináld jobban, ha tudod. Ha nem csináld jobban, mint én, akkor el is fogod rontani. Ha felkelek, talán többre megyek.

3492. A prédikátoroknak Isten rendeli a prédikátorságot

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 356–357 (3492. sz.); A 257; BoA 8: 90–91 (3492. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta:

– Isten igen csodálatraméltó módon intézte, hogy nekünk, nyavalyás prédikátoroknak rendelte igéje prédikálását, és hogy kormányozzuk a szíveket, melyekbe pedig nem tudunk betekinteni. Csakhogy ez a hivatás Urunk Istenünké, ő pedig így szól hozzánk: „Idehallgass, te csak prédikálj; majd én megadom, hogy az elvetett mag kikeljen (1Kor 3,6); én ismerem az emberek szívét.” Ez legyen nekünk, prédikátoroknak a vigaszunk. Egyre csak tűrd el, hogy a világ a mi prédikátori hivatásunkat kinevesse és kigúnyolja, sőt magad is neved velük.

Miksa császárról mesélik, hogy egyszer igen nagy nevetésben tört ki. Miután megkérdezték tőle, hogy ő császári felsége mit nevetett annyira, ő csak másnap vála-

²³ A Via Appia mellett, az itt eltemetettek száma mintegy félmillió.

szolt, mégpedig így: „Azt nevetem, hogy Isten az ő két uralmát milyen jól kiosztotta azzal, hogy az egyházi uralmat egy részeges szaró-hányó papnak, tudniillik Gyula pápának, a világi uralmat pedig egy zergehajhásznak, mármint nekem rendelte.”

3494. A prédikációvázlat Isten ajándéka

1536. október 27. és december 4. között

WA.TR 3: 357–358 (3494. sz.); BoA 8: 91 (3494. sz.); VIRÁG 57. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

– Az Úristen egyedül akar igehirdető lenni. Mert a prédikátorokat gyakran becsapja a saját vázlatuk, úgyhogy nem képesek végigvinni, amibe belefognak. Gyakran megesett velem, hogy a legjobb vázlatom összeomlott, ezzel szemben, amikor igencsak készületlenül léptem a szószekekre, úgy prédikáltam, mint a vízfolyás.

Amsdorf²⁴ is megvallotta, hogy ő is járt már ugyanígy.

– Ó, nem, ez nem olyan, mint a juristák foglalkozása! De sokan vannak vakmerőek és magabiztosak, akik fütyülnek rá, mit és hogyan prédikáljanak. Pomeranus doktor meglehetősen terjengős és sűrű a beszédeiben, én viszont takarékosabb és szárazabb; ha Pomeranust hallgatom, sok kifejtjenivaló gondolatot ad nekem, ezért ideális előadó.²⁵

Martinus Luther mondta, hogy álmában sokszor szenvedett, mert úgy érezte, mintha prédikálnia kellene, és nem volna meg hozzá a vázlata.

3496. Luther doktor intelme a juristákhoz

1536. december 4.

WA.TR 3: 358–359 (3496. sz.); A 556; BoA 8: 91–92 (3496. sz.); *Asztali beszélgetések* 187. (Márton László ford.)

Karácsony havának negyednapján Luther doktornál járt Amsdorf licenciátus,²⁶ Blank licenciátus,²⁷ Philippus magiszter és Kling doktor.²⁸ Martinus doktor felpanaszolta a teológusok ínségét és nyomorúságát, hogy mindenütt üldözik és szorongatják őket, különösen a nemesség tagjai. Kling doktorhoz fordult, és így szólt:

– Ebben ti, juristák jócskán ludasak vagytok, és erősen szorongattok ben-

²⁴ Eredetileg valószínűleg „licentiatus Magdeburgensis” = Liborius Magdeburg állt ezen a helyen.

²⁵ Johannes Bugenhagen prédikációs gyakorlatáról lásd alább 11. fejezet, 5489. sz.

²⁶ Helyesen valószínűleg: Liborius Magdeburg licenciátus.

²⁷ Christoph Blank.

²⁸ Melchior Kling wittenbergi jogász. Lásd: LVM 7: 684 (4196. sz.).

nünket. De én azt ajánlom, ne tegyétek, és ne járjatok a nemesség kezére. Mert ha mi, teológusok elbukunk és elhanyagolunk, akkor ti, juristák is óhatatlanul el fogtok bukni és hanyatlani.

Amikor pedig Kling doktor próbálta mentegezni magát és a jogi fakultást, Martinus doktor így szólt:

– Óva intlek, ne támadjatok minket nagyon, mert ráfizettek!

Ekkor így szólt Blank licenciátus:

– Én is jurista vagyok, de ártatlan maradtam! Több száz aranyat eltanulmányoztam a jogi karon, és csak nyolc brandenburgi garast praktizáltam össze a tudományommal, és még emiatt is lelkifurdalásom van. – És ezt teljes komolysággal mondta.

3498. Luther családneve

1536. december 4.

WA.TR 3: 359 (3498. sz.); BoA 8: 92 (3498. sz.); VIRÁG 12. (Virág Jenő ford.)

Nevének eredetét így magyarázta:

– Lyder, nem Luther, γ -nal írandó, a név összefügg a Lydewig, Lyder, Lydegarius, Lythringenek nevével, akik egykor Rómát feldúlták.²⁹

3510. Kétféle házasságtörés

1536. december 18.

WA.TR 3: 368–369 (3510. sz.); A 458b. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer azt mondta:

– Kétféle házasságtörés van. Az egyik a lelki, azaz Isten előtti, ha valaki másnak a feleségét vagy férjét megkívánja (Mt 5,28). Ennek mindenki ki van téve. A másik a testi, mint János 8. mondja, ha egy asszonyt nyilvánvaló házasságtörésen tetten érnek (Jn 8,4). Ez gyalázatos bűn, de a világ szemében már-már dicsőségnek számít. És egyszer egy derék ember azt mondta nekem: „Nem hittem volna, hogy a házasságtörés ilyen nagy bűn!” Márpedig ez bűn Isten ellen, az ország, a város és az otthon törvényes rendje ellen, és a házasságtörő asszony idegen örökösöt hoz a házhoz, és elárulja az urát.

²⁹ Luther itt valószínűleg Leuthari fejedelemre gondolt, aki Tejasnak, a keleti gótok utolsó királyának halála után betört Olaszországba. Vö. WA 50: 137. A Luther családnév mai ismereteink szerint valóban a Lothar személynévből ered, melyre a Lotharingia (Lothringen) helynév is visszamegy.

3512. Az uzsora eredményességéről

1536. december 18.

WA.TR 3: 369–370 (3512. sz.); BoA 8: 95–96 (3512. sz.); Zsidómisszió 139–140. (Csepregi Zoltán ford.)

Mi kárt nem okoz az uzsora forgalma, amikor egy pénz kettőt vagy hármat fial, s a kamat az egész világot kimeríti, amikor valaki uzsorával pár nap alatt kincseket szerezhet magának? Mint a zsidók között is látni, akik munka nélkül igen gazdagok.

Akkor Andreas, a borbély³⁰ felidézte egy Michael nevű zsidó³¹ kérdésését:

– Mikor erre az ura hetvenezer forint bírságot vetett ki, így szólt: „Ó, csak egy szűnyogcsipés!” Ez a széltoló tizenhat lóval jött Albert Schlick grófhhoz,³² kiadta magát Henneberg grófjának, és ezen a címen része volt minden megtiszteltetésben: az úrnővel ült egy asztalhoz, és Prágáig kísérték. Végül kiderült, hogy zsidó. Albert Schlick igen neheztelt, hogy így becsapták. Ezek a széltolók nagyon beférkőztek már a keresztények közé. Torgauban már több mint harmincan vannak. Frankfurt tele van zsidókkal, a polgárok mind a zsidó kölcsönöket lesik. A morvaországi Krumenában csak huszonnyolc keresztényt találni a zsidó lakosok közt.

– Méltán üzik el ezeket a széltolókat nyakasságuk és az uzsora miatt – válaszolta Luther. – Mikor ugyanis meghallották, hogy a héber nyelvvel foglalkozunk, reménykedni kezdtek, hogy prozeliták leszünk. Ezért eljöttek hozzám néhányan vitatkozni.³³ Így feleltem nekik: „A Szentírás kedvéért tanuljuk ugyan a nyelveteket, de a szertartásaitokat semmibe vesszük, s ne ringassátok magatokat abba a hitbe, hogy majmolni fogunk benneteket!” Ajánlólevelet adtam nekik a porosz-lókhöz, Krisztusra kérve, hogy engedjék őket tovább.³⁴ Ezt a levelet e szavakkal mutatták Aurogallusnak:³⁵ „Csak a *tóla*,³⁶ azaz a megfeszített Krisztus ne állna benne!” Summa, ezek a szélhámósok és fosztogatók nem méltók sem elnézésre, sem irgalomra, ezért tetszik nekem, hogy Prágában akkora gyalázattal bánanak velük. Ott zsidó a keresztények között nem ülhet le, hanem állnia kell, valamint mindig köpönyegben kell járniuk, s bárki joggal megütheti őket.

³⁰ Andreas Engelhard wittenbergi csodadoktor, aki eret vágni jött Luther házába.

³¹ Michael Jud von Derenburg der Reiche, a Dernburg/Derenbourg bankár- és filológuscsalád őse, Fülöp hesseni tartománygróf, György brandenburgi örgróf és I. Ferdinánd király hitelezője, majd vazallusa, II. Joachim brandenburgi választófejedelem pénzügyeinek intézője: EJ 11: 1495.

³² Albert Schlick von Falkenau gróf, Ferdinánd kamarása, Lausitz helytartója: ContEras 3: 226.

³³ Lásd alább 10. fejezet, 5026. sz.

³⁴ Az 1536-os kiűzést követően a zsidók csak külön engedéllyel és karhatalmi kísérettel utazhattak át Szászországon. Vö. Zsidómisszió 142–143, 174–175.

³⁵ Matthaeus Aurogallus, a wittenbergi egyetem héberprofesszora.

³⁶ 'Féreg': Zsolt 22,7-ben és Jób 25,6-ban emberre vonatkozik. Vö. alább 10. fejezet, 5026. sz.

3522. Husz Jánosról

1537. január 14.

WA.TR 3: 374–375 (3522. sz.); A 530b; BoA 8: 98 (3522. sz.); *Asztali beszélgetések* 171. (Márton László ford.)

Johannes Agricola magiszter felolvasta Husz János egyik írását,³⁷ amely csupa lélek, béketűrés és imádság, és hogy a börtönben mennyire gyötörte a vesekő, és hogy őt Zsigmond császár mennyire semmibe vette. Luther doktor csodálta ezt a nagy lelkierőt és állhatatosságot, és így szólt:

– Drága ember volt ő, nagy ára volt az ő halálának. Mert az ő halála után Zsigmond császárnak nem volt többé szerencséje, semmi sem sikerült neki, ő volt a legbalszerencésebb uralkodó, és vereséget szenvedett a töröktől.³⁸ A csehek feldúlták Németországot mindenfelé, Nürnberg tűzváltást kényszerült nekik fizetni, és eljutottak egészen Zeitzig.³⁹ A németek sokszor fizettek nyúlcipőpénzt a cseheknek.⁴⁰

Husz Jánost is, engem is szégyentelenül és méltatlanul mondanak eretneknek, mert akik ezt gondolják, így beszélnek: „Minthogy a pápa mondja, abban hinni kell.” Pedig Husz még nem értette, mi a pápaság, mindössze néhány visszaélést ismert fel, és a pápa életvitele miatt a személye ellen hozott fel érveket és kifogásokat. Mi pedig most már előrébb léptünk, és nem a személyét ítéljük el az élete alapján, ez nekünk nem olyan nagy ellenség; hanem a tanításának vagyunk mi az ellensége, és azt mondjuk: ez a tanítás igaztalan. Ezért mi kikiáltjuk és kinyilvánítjuk, hogy ő az Antikrisztus, és emiatt ostorozzuk. És ha a pápa maga Szent Péter volna, akkor is istentelen volna, kétségbeesett Isten-gazembere.

³⁷ Agricola Husz leveleinek német nyelvű kiadásán dolgozott. A levelek latin eredetijét előzőleg Luther adta ki, előszót is ő írt hozzájuk. *Tres epistolae Joh. Hussii* (1536), WA 50: 23–29, 676–688. VD 16. H 6166. Egyidejűleg felnémet és alnémet fordításban is megjelentek. Agricola új fordítása viszont csak a következő évben készült el: *Etliche Briue Johannis Huss*. Klug, Wittenberg, 1537. VD 16. H 6171.

³⁸ Az 1396-os nikápolyi csatában, amely tehát még a végzet felől nézve sem lehet következménye Husz 1415-ös máglyahalálának. A kézirat a kudarcokhoz még azt is hozzáteszi, hogy Zsigmond felesége, Cillei Borbála az egész udvar ringyójává lett. – *A ford.*

³⁹ Az 1429/30-as huszita hadjárat során. – *A ford.*

⁴⁰ Nyúlcipőpénz, *Fersengeld* (szó szerint 'sarokmutató pénz'): eredetileg házasságbeli hűtlen elhagyás miatt fizetendő bánatpénz volt, a középkor végén már a csatákból való megfutamodást jelentette. – *A ford.*

3523. Tiszteljük, ne becsméljük az asszonyokat és a lányokat!

1537. január 14.

WA.TR 3: 375–376 (3523. sz.); A 457; BoA 8: 98–99 (3523. sz.); *Asztali beszélgetések* 124–125. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt azokról,⁴¹ akik gúnyiratokat és csúfolókat vetnek papírra az asszonyok és a lányok ellen:⁴²

– Ezek nem maradnak büntetlenül. Hiszen a császári jog szerint fejvesztést érdemelnének, minthogy más embereket megfosztottak a becsületüktől. Ha egy nemesember tesz ilyesmit, az természete és alkata szerint biztosan nem nemes, hanem korcs, aki a becsületes nemesség jellegéből kifajzott, és aki saját anyjával és húgaival nem gondolva, őket is gyalázza. Mert aki papokat és lányokat becsmél, az biztos, hogy ő maga fog megszegyenülni.

Az asszonyokat és a lányokat, még ha megvannak is a hibáik és a hiányosságai, ne becsméljük a nyilvánosság előtt se élőszóban, se írásban, hanem dorgáljuk őket magunk közt. Sok fogyatékoság van a nőkben; ezért mondja Isten szavával Szent Péter: „az asszonyi nemnek mint gyöngébb edénynek tisztességet tévén” (1Pt 3,7).

Aztán félrefordult, és így szólt:

– Beszéljünk más dolgokról.

3527. Udvari prédikációk

1537. január 14–31.

WA.TR 3: 377–378 (3527. sz.); A 273; BoA 8: 99–100 (3527. sz.). (Márton László ford.)

Az udvarban az a szabály, hogy folyton ordítani és jajveszékélni kell. Ha elsőre nem hallgatják meg az embert, akkor esedezzek másodszor is. A szerénység és az evangélium nem az udvarba való, mert ott gonosznak és szégyentelenségnek kell lenni, vádaskodni és tülekedni kell. Menjen az udvarba a szarvaival fenyegető Mózes (2Móz 34,30), ne Krisztus, aki barátságos és jóságos. Ezért azt ajánlom lelkészeimnek, hogy nyomorúságukat, szegénységüket és ínségüket az udvarban panaszolják el. Magam is tartottam nyilvános prédikációt a választófejedelemnek, és bár a fejedelem igaz és jóra való, de az udvar népe azt csinál, amit akar. Szavam miatt számos udvaronc kérdőre vonta Jonas doktort

⁴¹ Ugyanerről prédikált is: WA 54: 4–5.

⁴² A kézirat szerint Luther ezt az alnémet népdalt énekelte:

Rózsapiros bár az alma, mégis kukacos belül;
kívül tiszta bár a lányka, szívében kék vágya ül.

és Philippus magisztert, akik így feleltek nekik: „Luther doktor elég idős ahhoz, hogy tudja, mit prédikáljon!”

3528. A házasság dicsérete, amiért kútforrása minden egyéb isteni intézménynek

1537. január 14–31.

WA.TR 3: 378–379 (3528. sz.); A 432b; BoA 8: 100 (3528. sz.). (Márton László ford.)

Az idősebbik Lucas Cranach megfestette Luther doktor feleségének képását. Amikor a tábla a falra volt akasztva, és a doktor megnézte a festményt, így szólt:

– Szívesen festetnék mellé egy férfiképmást, és a két képet elküldeném Mantuába a zsinatra,⁴³ és a szent atyáktól, akik ott majd összegyűlnek, azt kérdeztetném, hogy mi tetszik nekik jobban, a házasság-e vagy a cölibátus, a papok nőtlensége.

Ezek után Luther doktor a házasság intézményét magasztalta és dicsérte, mondván:

– Ez Isten rendelése, és e nélkül a világ már réges-rég pusztá és lakatlan volna, és az összes többi teremtmény is fölöslegesen és hiába volna teremtvé, mert hiszen mindnyájan az ember érdekében teremtődtek, és nem volna semmiféle rend vagy intézmény a világban. Ezért aztán amikor Éva Ádámnak adatott, Ádám eltele a Szentlélekkel, és gyönyörű szép nevet adott neki, mert Évának, vagyis minden élő anyjának nevezte el. Nem asszonynak, hanem anyának nevezte, és a nevet ellátta egy toldalékkal, így: „anyja minden élőnek” (1Móz 3,20). Ebben láthatod a nők legfőbb ékességét, jóhírét és dicsét, mármint hogy ők minden élőnek forrása, amelyből minden élő ember fakad. Rövid szavak ezek, mégis nagyszerű *enkómion* szól belőlük.⁴⁴ Sem Démosthenés, sem Cicero nem lett volna képes ilyen nagyszerűen szólni erről; csakhogy itt a Szentlélek a szónok, ő szónokolt és szólalt meg ily módon ősapánkon, Ádámon keresztül. És mint-hogy ez a doktor és szónok a házasságot ilyen nagyszerűen definiálja és dicséri, ezért úgy méltányos, ha elpalástoljuk mindazt, ami egy nőben hiányosság. Mert hiszen Krisztus Urunk, Isten Fia sem vetette meg a házasságot, hanem ő maga is asszonytól született. Ez a házasság intézményének nem csekély dicsérete. Ezt Pál is tekintetbe vette, amikor így dicséri a házasságot az 1. Timótheus-levéliben: „Az asszony megtartatik a gyermekszüléskor, ha megmaradnak a hitben és a szeretetben és a szent életben mértékletességgel.” (1Tim 2,15)

⁴³ III. Pál pápa 1536-ban egy Mantuába összehívandó zsinatot készített elő; ez a politikai fejlemények miatt megghiúsult. Helyette később a tridenti zsinatra került sor (1545–1563). – *A ford.*

⁴⁴ *Enkómion* (gör.): 'dicséret', 'magasztalás'. Műfajt is jelent, ugyanúgy, mint a laudáció. – *A ford.*

3529. Ki-ki a saját érdekeivel törődik, mivelhogy a természet megromlott

1537. január 14–31.

WA.TR 3: 379–380 (3529. sz.); A 149; BoA 8: 100 (3529. sz.); *Asztali beszélgetések* 51–52. (Márton László ford.)

– Az összes természetes hajlandóság vagy Isten ellen, vagy Isten nélkül való, ezért nincs köztük jó. Ezt azzal bizonyítom, hogy az ember minden szenvedélye, vágya, indulata és hajlandósága meg van romolva, mint az Írás mondja: minden ember hamis és bűnös Isten előtt (Róm 3,19), vagyis az emberi természet rossz. Ezt támasztja alá a tapasztalat is: hiszen nincs olyan igaz férfi, aki csak azért házasodna, hogy gyermekeket nemzzen, azokat szeresse, továbbá Isten helyénvaló ismeretére nevelje és tanítsa. Nincs az a nagy hős, aki csupán a közérdek végett vitt végbe nagy tetteket, hanem becsvágyból, és emiatt el is kárhoztak. De vajon következik-e ebből, hogy ezek a velünk született vágyak és hajlamok eleve rosszak?

Luther doktor válasza:

– Az már igaz, hogy ezek a szenvedélyek és hajlamok rosszak, de Isten eltűri és elviseli őket, és megbocsáthatóvá teszi őket azokra nézve, akik hisznek Krisztusban. Ezért teremt embert férfimagból az ő képére, ezért tartja fenn a békét a felsőbbség által, és hogy annak intézkedései olyan tetszéssel fussanak le, mint egy farsangi játék; nem a mi érdemünkéből, hanem csak Isten irgalmasságából és bocsánatából.

3530. Szeretet a házasságban

1537. január 14–31.

WA.TR 3: 380 (3530. sz.); A 453b; BoA 8: 100–101 (3530. sz.); VIRÁG 161. (Márton László ford.)

– Isten legnagyobb kegyelme, ha a házasságban a két fél egymást szívből és tartósan szereti. Az első szerelem bőven termő és heves, elkápráztat minket, mi pedig belevetjük magunkat, mint a részek. Amikor aztán kialudtuk mámorunkat, az istenfélőknek marad a jóra való szeretet, az istenteleneknek pedig a bünbánat.

3534b. A nemesség nem a polgárok barátja

1537. január 14–31.

WA.TR 3: 382 (3534b. sz.); A 554. (Márton László ford.)

– Emitt paraszt, amott polgár
fal két oldalán honol már.

A városok a nemesség rablásai, zsákmányolásai, fosztogatásai ellen jöttek létre. Ezért a nemesemberek nem kedvelik a városlakókat.

3543a. [Veit Dietrich beszámolója Luther betegségéről Schmalkaldenben⁴⁵]

1537 februárja

WA.TR 3: 387–391 (3543a. sz.); vö. 5: 96–97 (5368. sz.); vö. BoA 8: 102–107 (3543b. sz., Friedrich Myconius); VIRÁG 171–172. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Mikor⁴⁶ Melanchthon Luther láttán⁴⁷ könnyekre fakadt, ő így szólt:

– Hans Löser azt szokta mondani, hogy jó sört inni nem nagy kunszt, hanem a rosszat meginni tudni – az a művészet. Most gondold arra, hogy én azt a mesterséget tanulom ki, hogyan kell ebben a kétségbeejtő helyzetben és ilyen kínok mellett is nyugodt lelkűnek maradni. „Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennénk-e el? Az Úr adta, az Úr elvette. Áldott legyen az Úr neve!” (Jób 2,10; 1,21)

Éppen elég régóta játszadoztam a pápával és az ördöggel, és az Úr ebben engem csodálatosan megtartott és megerősített. Miért ne fogadnám most nyugodtan azt, amit ő most akarata szerint elkezd velem? Hiszen a halálom semmit sem jelent az Isten Fia halálához képest. És olyan sok szent ember ment el már előttünk, akiknek még a társaságára sem vagyunk méltók. De ha mégis velük szeretnénk lenni (és valóban szeretnénk), akkor szükséges, hogy meg is haljunk. Ráadásul annál lelkesebben kell meghalnunk, hisz a mi Úristenünk az élet ura, aki minket a tenyerén tart.

Valóban sokat romlott az állapotom, hisz tegnap valamennyire még magamnál voltam, és testileg is erős, de – mint látjátok – száználmasan elgyengültem. Mennyire más ember vagyok, mint tegnap! Tegnap gond nélkül árkon-bokron túl lettem volna. Te jó Isten, mennyire semmik vagyunk mi és mindenünk, akkor is, amikor a csúcson vagyunk. Szívesen kikönyörögtem volna a mi Úristenünktől, vagy kinyöszörögtem volna, hogy az én választófejedelmem országában legyen szabad meghalnom. De ha nem adatik meg, kész vagyok rá minden órában és minden helyen, ahol Isten magához szólít. Úgy élek és úgy halok meg, mint az én Uram Krisztus ellenségeinek halálos ellenfele, és ha a pápa átka alatt halnék meg, akkor ő meg az én Úr Krisztusom átka alatt fog meghalni. [És mindkettőnket te ítélsz majd el, őt mint ellenségedet a halálra és kárhozatra, engem, szerencsétlent mégis mint neved és igazságod megvallóját az üdvösségre.]⁴⁸

Másnap, február 26-án hánynia kellett, és akkor azt mondta:

– Atyám, fogadd ezt a kedves lelkecskét a kezedbe! Hálát adok neked és magasztallak, és dicsérjen minden teremtményed, add, hogy gyorsan megtér-

⁴⁵ Vö. alább 10. fejezet, 5368. sz.

⁴⁶ 1537. február 25-én.

⁴⁷ 1537 februárjában Schmalkaldenben az orvosok nem remélték, hogy életben marad. Vö. LVM 7: 601–603 (3139–3140. sz.).

⁴⁸ Későbbi kiegészítés.

hessek atyáimhoz! – Mikor befejezte a hányást, így szólt: – Menj te is utána, kedves lelkecském, menj Isten nevében! Milyen szegények és nyomorultak vagyunk mi, emberek! Szinte semmi erőm már, és mégis, ami maradt belőlem, azt milyen gyalázatosan üti-veri a Sátán! Atyám, adj ezért állhatatosságot és türelmet az én hitemben, hogy legyőzzem! Amsdorf, gondjaidba ajánlom feleségem, Käthét. Semmi kétség, hogy az ördög okozza ezeket a heves fájdalmakat. Töviseket dőf belénk (2Kor 12,7), hogy a kő és a vizelet ne lelje útját. De Isten kegyelméből jobb lesz nekem ez után az élet után. Ezért nem kár érte, hogy az ördögtől most ezt szenvedem el. Hagyom magam megtiporni, csak a Sátán ne győzné le halálom után az egyházat! Azért félek ettől, mert oly nagy az evangélium megvetése és a hálátlanság (itt keserű könnyeket ontott, mélyeket sóhajtott, hevesen zokogott és a kezét tördelte). Aggódok, hogy elvesz a kedves evangélium, mert azt hiszem, előbb viták jönnek, majd egyesek a maguk feje után mennek, és elfelejtik, hogy a tudomány a fő, így odalesz az ige és Isten dicsősége.

Milyen keserű sorsunk volt a pápa alatt! Mindent elolvastunk, mindent megtettünk, mégsem találtunk semmit. Minél inkább kutattunk, annál távolabb kerültünk tőle. Félek, ugyanaz fog utánam történni. A világ nem figyel rá. De a pápa tudatában van, hogy minden dolga csalás és ámítás. Te jó Isten (itt ismét sok könnyet ontott), én vagyok a te kis teremtményed, és te a Teremtő, én az agyagod, és te a formálóm; bárcsak eljönne már csak az a vég számomra, de az ígét tovább megtartaná! De én jó okkal inkább az ellenkezőjétől félek. Hiszen látom, minél inkább megvilágosodtunk, annál nyomorultabbak is vagyunk. – Itt bevette a mandulából készült orvosságot, és így szólt: – Áldj meg engem, Jóistenem, akár a halálra, akár az életre!

Ha ez a betegség tovább tart, biztosan meg fogok bolondulni, de még ha így lesz is, mégis tudom, hogy az én Istenem mindig bölcs és okos. Kedves Istenem, hányféle halálnak van ez a szegényes testecske alávetve! Ha nem volna a Jézus Krisztusba vetett hit, akkor semmi kétség, önként kardba dőlnék. Az ördög gyűlöl engem, ezért teszi ezt a betegséget pokollá, most a karmai közé kaparin-tott. Meg is érdemeltem. De Krisztus, állj bosszút ellenségeden! Hogy a pápát szétpofoztam, azt jól tettem, most nekem kell állni a pofonokat. Ha valami jó következik ebből, akkor ne az történjék, hogy meggyógyulok, hanem hogy az ördög hatalma örökre megroppan. Ő fájdalmat okozhat, de Isten nem mond le rólunk, hanem kinek-kinek megfizet tettei szerint. Ezt elfogadom, Istenem, fizess meg az ördögnek is, ahogy megérdemelte, ámen!

Ugyanaznap mondta a választófejedelmi kamarás, a nemes Ponickau úr jelenlétében:

– Megkövezés a sorsom, mint Istvánnak (ApCsel 7), hogy örömet okozzak a pápának, de nem nevet majd sokáig! Igaz marad a sírfeliratom:

Éltem dögvész volt, de halálom döf le, te pápa!
[*Pestis eram vivens moriens ero mors tua papa*]⁴⁹

Azután hálát adott Istennek, hogy megtartotta őt a hitben, az ige és az ő neve megvallásában. Kérte végül Ponickau urat, ajánlja a választófejedelem oltalmába feleségét és gyermekeit, és köszönetet mondott nagy jóakarataért. (Ugyanezt két nappal korábban személyesen fejezte ki a választófejedelemnek, előbb az egyház, majd családja gondját helyezte a szívére. A választófejedelem azt válaszolta, reméli, hogy az Úristen nem akar olyan rosszat az országnak és lakóinak, de ha a doktor meghalna, akkor feleségét és gyermekeit úgy látja el, mintha a sajátjai lennének.)

A szász hercegi kancellárnak⁵⁰ egy küldönc útján üzentte meg:

– Mondd meg keresztkomámnak, a kancellár úrnak, hogy bárcsak ismerné meg a pápát úgy, mint én ismerem, akkor annyira ellensége lesz a pápának, mint én vagyok.

Amikor kocsiba szállt, keresztet vetett, és így szólt az ott állókhoz:

– Töltsön el benneteket az Úr áldásával és a pápa elleni gyűlölettel!

3551. A pápistákat nem lehet reformálni

1537. március 19.

WA.TR 3: 402–403 (3551. sz.); A 348b; BoA 8: 108 (3551. sz.). (Márton László ford.)

Sem a pápa, sem a hívei nem tűrik a reformálást, mert a „reformálás” szótól Rómában jobban félnek, mint a lesújtó mennykőtől vagy az ítéletnaptól. Ahogy egy bíboros⁵¹ mondta: „Hadd egyenek, hadd igyanak két szín alatt, és csináljanak, amit akarnak, de azt már nem tűrhetjük, hogy minket megreformáljanak, az ellen föl vesszük a harcot!” Ezért mi, lutheránusok akkor sem békélünk meg velük, ha jóváhagyják a két szín alatti szentséget és a papok házasságát, hanem a hitről és az üdvözülésről szóló tanítást is akarjuk, vagyis hogy miként válik az ember Isten előtt igazgá és miként üdvözül. Ezt akarjuk, tisztán és hamisítatlanul, amely tanítás elűz

⁴⁹ Lásd alább 3595. sz.

⁵⁰ Gregor Brück.

⁵¹ WA.TR 4120. sz. szerint Branda Castiglione piacenzai bíboros mondta a firenzei zsinaton 1439-ben.

minden bálványozást és álimádatot. Ha ezek elestek, akkor összeomlik a pápaság alapja is, amelyre a pápa uralma épült. Ezt a reformációt érzi és rettegi a pápaság. Ugyanakkor Németországban a pápisták meglehetősen félénkek. Így amikor visszatérőben voltunk Schmalkaldenből,⁵² kérdezték a papok Erfurtban:⁵³ milyen határozat született, és az nekik a javukra vagy a romlásukra szolgál? Philippus pedig így válaszolt nekik: „Kedves uraim, tekintsetek Augsburg példájára!”⁵⁴ De a würzburgi kanonokok barátokat szereznek maguknak a hamis Mammonból (Lk 16,9), tudniillik a tartománygróffal⁵⁵ és más fejedelmekkel szövetkeznek.⁵⁶

3552. Az ágyú

1537. március 19.

WA.TR 3: 403–404 (3552. sz.); A 543b; BoA 8: 108 (3552. sz.); *Aranymondások* 2: 67; *Asztali beszélgetések* 173. (Márton László ford.)

– Az ágyú és a pattantyú szörnyűséges, kártékony hadieszköz, szétzúzza a kőfalakat és a sziklákat, és a levegőbe röpíti az embereket. Azt hiszem, a pokolbeli ördög saját műve, ő találta fel, amikor nem volt elég neki a szűrő-vágó fegyverekkel és a puszta ököllel vívott harc. Az ágyúval szemben nem használ sem testi erő, sem bátorság: az ember úgy hal meg, hogy észre sem veszik. Ha Ádám ezt a hadieszközt látta volna, és hogy ezt az ő ivadéakai csinálták, behalt volna bánatába.

3556a. Luther apja akarata ellenére vonult kolostorba

1537. március 28.

WA.TR 3: 410–411 (3556a. sz.); vö. 1: 294 (623. sz.) és 4: 384 (4574. sz.); BoA 8: 109 (3556a. sz.); VIRÁG 13. (Virág Jenő ford.)

Én, Martinus Luther apám akarata ellenére vonultam kolostorba, és az ő örömére léptem ki onnan. Mert ő átlátott a szerzetesek ravaszságán. Első misém napján⁵⁷

⁵² Visszatérőben: 1537 februárjában Luther részt vett a Schmalkaldeni Szövetség tanácskozásán, amelyen a mantuai zsinatra benyújtandó hittételekről esett szó. – *A ford.*

⁵³ Luther és Melanchthon a visszaúton március 4–5-én időztek Erfurtban.

⁵⁴ Augsburg: az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésről van szó, amelynek Luthert elítélő határozata miatt hozták létre a lutheránus fejedelmek és városok 1531-ben a Schmalkaldeni Szövetséget. – *A ford.*

⁵⁵ I. Fülöp hesseni tartománygróf ekkor a Schmalkaldeni Szövetség egyházi tartományokkal való kibővítésén fáradozott (Köln, Münster, Würzburg, Fulda).

⁵⁶ Az utolsó mondat fordítása a latin kézíraton alapul. Aurifaber szövegében félreértések vannak. – *A ford.*

⁵⁷ 1507. május 2.

így szólt: „Fiam, nem tudod-e, hogy atyádat tisztelned kellett volna? (2Móz 20,12) Bárcsak ne látnál kísérteteket!”⁵⁸

És amikor a misénél belekezdtem a misekánonba, úgy megijedtem, hogy elfutottam volna, ha a prior nem figyelmeztet. Mert amikor e szavakat olvastam: „Téged hát, legkegyelmesebb Atyánk etc.”, úgy éreztem, hogy közvetítő nélkül kell Istenhez szólnom, s el akartam menekülni a világból, mint Júdás. Hisz ki képes elviselni Isten fenségét Krisztus közvetítése nélkül? Summa, szerzetesként megtapasztaltam ezeket a rémségeket; előbb tapasztaltam meg magam, minthogy küzdöttem volna ellene.

3558b. A kísértés haszna és gyümölcse

1537. március 28.

WA.TR 3: 412–413 (3558b. sz.); vö. 1: 206–209 (475. sz.); A 331; BoA 8: 109–110 (3558a. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor anno 1541⁵⁹ visszaemlékezett lelki megkísértésére és betegségére, amikor tizennégy napig sem enni, sem inni, sem aludni nem tudott,⁶⁰ és így szólt:

– Ez idő során sokat vitáztam Urunk Istenünkkel nagy türelmetlenül, és felhánytorgattam neki az ígérését. Akkor tanított meg Isten rá, hogyan értsem helyesen a Szentírást; mert akivel a saját akarata szerint történik minden, az nem sokat tud Isten ígéről. Mármost Isten nem akarja, hogy túlságosan türelmetlenek legyünk, ezért a Szentírásban több helyütt is arra szólít fel, hogy reménykedjünk és várakozzunk, mint a zsoltár mondja: „Várok az Úrra a reggeli őrsváltástól a következőig” (Zsolt 130,6), azaz estig. Mert ha Isten nem segít is azonnal, mégis megadja azt a kegyelmet, hogy a kísértést el tudjuk viselni. Jób is ezt mondja: „És ha megöl Isten, akkor is benne reménykedem.” (Jób 13,15) Mintha így szólna: „Bár a látszat szerint elfordítottad tőlem arcodat, mégsem hihetem, hogy ellenségem vagy.”

Jób könyve kiváló könyv, egy kísértésbe került és megszorított keresztény ember nagyszerű képét és példáját adja. Mert ez a könyv nem Jób kedvéért van írva, ahogyan más különálló személy kedvéért sem, hanem minden szenvedő keresztény tükre. Mert ha dühöngenek is az arabok⁶¹ és az ördög, Jób mégis türelmes, bírja a szenvedést, és így szól: „Áldott legyen az Úr neve mindörökké!” (Jób 1,21) De amikor látta, hogy Isten haragszik rá, azt már nem tudta elviselni.

⁵⁸ Vö. fenn 1. fejezet, 623. sz.; alább 8. fejezet, 4574. sz.; LVM 7: 289 (440. sz.).

⁵⁹ Aurifaber datálása valószínűleg téves, a beszélgetés 1537 tavaszán hangzott el. Luther betegsége a schmalkaldeni út idejére esett, néhány héttel később még friss tapasztalat volt. – *A ford.*

⁶⁰ Lásd fenn 3543. sz.; LVM 7: 602 (3140. sz.).

⁶¹ A Jób tevéit elrabló káldeusok (Jób 1,17). – *A ford.*

Megbotránkozott, és vitázni kezdett az istentelenek szerencséjéről. De még ebből a megbotránkozásból is talált kiutat, és így szólt: „Tudom, hogy kegyelmes vagy!” Holott nehezére esett ezt mondani. Egyszóval, minden ember keblében olyan a hús és a vér, hogy Isten ellen zúgolódik és rugdalózik, mert nehéz abban hinni, hogy Isten kegyelmes hozzánk, amikor kísértésben vagyunk.

3562. Vitézek a kormányzásban

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 414 (3562. sz.); A 547b. (Márton László ford.)

– Ha egy tartomány vagy egy nagyváros élén csupán egyetlen kiváló és rátermett ember állna, akkor jobban haladna minden döntés és határozat; ahol pedig ilyen férfi nincs, ott hátrafelé mennek a dolgok, ahogyan a rák mászik, ha mégoly sokan vannak is, akik kormányoznak és döntést hoznak. Jóraivaló, vállalkozó szellemű katonák nem sokat fecsegnek, szerények, mert úgyis látják, ki az ő emberük. Ha pedig megszólalnak, vele jár a tett. Ilyen a serény Bernhard von Myla úr,⁶² aki úgy viselkedik, mint egy szűzlány.

3564. Fejedelmek és nagyurak nem tűrik a dorgálást

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 415 (3564. sz.); A 471b. (Márton László ford.)

– A nemesek és a polgárok gyerekei – mondta Luther doktor – jó nevelésben részesülnek, de a parasztok és a fejedelmek nem tűrik a dorgálást. Amikor az oroszlán megérzi, hogy nő a foga és a karma, akkor már nem játék, amit művel.

3566b. A gyerekeket ésszel kell nevelni⁶³

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 416–417 (3566b. sz.); A 457b–458; BoA 8: 111 (3566a. sz.); VIRÁG 14, 18–19; *Asztali beszélgetések* 126–127. (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt:

– Ha rosszak a gyerekek, és kárt okoznak, csínyt követnek el, akkor meg kell büntetni őket, különösen, ha füllenteni vagy lopni kezdenek. De a bün-

⁶² Bernhard von Myla: az 1520-as években a svéd király tábornoka, az 1530-as években választófejedelmi helytartó Wittenbergben. Lutherrel baráti viszonyban állt. – *A ford.*

⁶³ Vö. II. fejezet, 5571. sz.

tetésben is mértéket és mérsékletet kell tartani. Mert azért, ami gyerekdolog, úgymint cseresznye, alma, körte, dió, nem ugyanolyan büntetés jár, mint hogyha pénzhez, öltözékhez vagy az ékszeresládához nyúlnának; ez esetben szigorú büntetésnek van ideje. Az én szüleim igen keményen bántak velem, annyira, hogy emiatt egészen ijedős lettem. Az anyám egyszer egy hitvány dió miatt úgy megvesszőzött, hogy kiserkent a vérem. Az ő ridegségük miatt és a szigorú élet miatt, amelyben neveltek, éreztem késztetést, hogy aztán kolostorba meneküljek, és szerzetes legyen belőlem, holott ők szívből jót akartak. Csakhogy nem voltak képesek különbséget tenni a hajlamok közt, amelyek alapján eldönthető a fegyelmezés mértéke. Mert úgy kell büntetni, hogy a vessző mellett ott legyen az alma is.

Cudar dolog, ha a kemény büntetés miatt megneheztelnek a gyerekek a szüleikre vagy a tanulók a tanítómestereikre. Sok hozzá nem értő iskolamester tönkreteszi a gyerekek képességeit a folytonos csapkodással, galléron ragadás-sal, pálcázással és pofozással, amikor is nem különbül bánik a gyerekekkel, mint a hóhér vagy a börtönőr a tolvajjal. A farkascédula⁶⁴ és *legor, legeris, legiturból* való kikérdezés, meg hogy *cuius partis orationis*,⁶⁵ ezek a gyerekek kínzókamrái. Engem egyszer az iskolában egyetlen délelőtti során tizenötösör csaptak meg. Minden hatalom vegye figyelembe a képességek különböző voltát. A gyerekeket vesszőzni és büntetni is kell, de ugyanakkor szeretni is kell őket, ahogyan Szent Pál mondja a Kolossébeliekhez írt levélben: „Ti atyák, ne bosszantsátok gyermekeiteket, nehogy kétségbeessenek” (Kol 3,21), és az efezusbeliekhez így szól: „Ti atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek őket az Úr tanítása és intése szerint.” (Ef 6,4)

3573. Luther doktor komoly figyelmeztetése

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 419–420 (3573. sz.); A 5273b; BoA 8: 111–112 (3573. sz.). (Márton László ford.)

– Átkozott legyen minden olyan prédikátor, aki a szószéken magasztos, nehéz, szubtilis dolgokkal foglalkozik, és ezekkel hozakodik elő, és ezekről prédikál a

⁶⁴ Farkascédula, „Lupi-Zeddel”: a kisdíákok vétségeinek heti lajstroma volt. A mai hetesnek megfelelő *lupus* ('farkas') vezette. Szombatonként olvasták fel és osztották ki a vétkek után járó fenyítést. – A ford.

⁶⁵ *Legor, legeris* stb.: az 'olvas' ige szenvedő ragozása. *Cuius partis orationis*: a beszéd részei. A kéziratban ezt még egy latin–német diákréfa egészíti ki: *Lecti mei ars*, latinul: 'az ágyam művészete', németül: 'nyald ki a seggem'.

népnek! – mondta Luther doktor. – Az ilyenek a saját hírnevükkel és dicsőségükkel törődnek, és egy vagy két becsvágyó elmének a kedvét keresik.

Ha én prédikálok a templomban, a legmélyebbre ereszkedem. Nem a doktorokkal és a magiszterekkel törődöm, akik vagy negyvenen vannak jelen, hanem a fiatal személyek, a gyerekek és a cselédség tömkelegével, akik több százan vagy ezren jöttek: nekik prédikálok, hozzájuk igazodom, nekik van szükségük az igére. Ha ezt a többiek nem akarják hallani, hát nyitva az ajtó! Ezért hát, kedves Bernhard,⁶⁶ úgy igyekezz, hogy egyszerűen, érthetően, tisztán és világosan prédikálj és taníts!

3576. Akik a legboldogabban halnak meg

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 422–423 (3576. sz.); A 418, 495; BoA 8: 113 (3576. sz.); VIRÁG 169; *Asztali beszélgetések* 156. (Márton László ford.)

– A hétéves vagy annál kisebb gyerek hal meg a legboldogabban, minden halálfélelem nélkül. Amint pedig felnövészünk és idősebbek leszünk, kezdjük megérezni a halált és a poklot, és félünk a haláltól.

3578b. Isten teremtő munkájának csodaműve az ember

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 424–427 (3578b. sz.); A 60b; BoA 8: 113 (3578a. sz.); *Asztali beszélgetések* 29. (Márton László ford.)

– Ki adhatott volna Istennek valaha is olyan tanácsot, hogy hímet és nőtényt párosítson össze? Ő pedig adja a férfinak a nőt, akinek két emlője van, rajtuk egy-egy csecsbimbóval, és a két lába közt egy hasadékkal. És ott egyetlen csepp férfigagból kisarjad egy ilyen nagy emberi test, amelyben lesz aztán hús, vér, csont, ér, bőr satöbbi, ahogyan Jób mondja a 10. fejezetben: „Nem úgy öntöttél-e, mint a tejet, és mint a sajtot, megoltottál engem?” (Jób 10,10) Isten hasonlóképpen minden más művét is nagyon bolondosan csinálja. Ha tőlem kért volna tanácsot, akkor az ember teremtését már az agyagcsomónál abbahagyja, és a Napot, mint valami lámpást, a föld fölé függeszti, hogy mindig napvilág legyen.

⁶⁶ Bernhard von Dölen, aki fiatal hertzbergi lelkészként új freibergi állomáshelyére készülődött. – *A ford.*

3578b. Maradjunk meg Isten igéje mellett, és csakis ahhoz tartsuk magunkat!

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 424–427 (3578b. sz.); A 23; *Asztali beszélgetések* 29. (Márton László ford.)

Martinus doktor a Nap hatalmas méretéről és szélesebb száguldásáról beszélt:

– Kora reggel, amikor meglátjuk azt a nagy testét, akkor egy óra alatt még csak tíz napkorongyit sem emelkedik, és mégis tizenkét óra alatt villámgyorsan megfutja pályáját napkeltétől napnyugtáig, mintha több ezer napkorongot raknánk egymás mellé, pedig a zodiákus körében alig fér el kétszáz napkorong a napkelte és a napnyugta között. Ilyen látható és kézzelfogható dolgokat figyelhetünk meg mindennap, és mégsem érthetjük meg őket, hanem azt kell mondanunk: hiszek Istenben, a mindenható Atyában, az ég és a föld teremtményében. Csakhogy mi, bolondok szándékaink szerint kioktatnánk és beiskoláznánk Istent, hogyan tegye boldoggá és hogyan vezérelje az embereket. Vitázunk a gyermekkeresztségről és az oltáriszentség misztériumáról, holott mi, szegény bolondok még azt sem tudjuk, azt sem értjük, hogy Fing tekintetes úr a hasunkban honnét ered! Röviden: ha Isten csak egy szót is szól, akkor az egész világnak bele kell reszketnie, hallania, hinnie és megfogadnia kell.

3579. Hosszasan és cikornyásan beszélni

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 427–428 (3579. sz.); A 262; BoA 8: 113 (3579. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor kapott egy kommentárt, amelyet a 93. zsoltárhoz írt valaki, még hozzá igencsak bőbeszédűen. Ő pedig így szólt:

– Veszelés és gyanús az olyan ember, aki hosszú lére ereszti a szót, és nem tud vele betelni. Mert minden történetírói mű tanúsítja, hogy a legnagyobb eretnekek abból támadtak, ha fecsegésük és pofázásuk sikerrel járt, és a népet megszedítette. Emiatt keményen megdorgáltam többek között Martinus Bucert, amiért ő is dagályos, felfuvalkodott és becsvágyó szavakkal élt.

A prédikátornak abban kell járatosnak lennie, hogy szépen, egyszerűen, kerek és helytállóan tanítsa az ostobákat és a tudatlanokat, mert sokkal több múlik a tanításon, mint az óva intésen. Nekünk szoptatós dajkáknak kell lennünk, ahogy az anya szoptatja és táplálja kisgyerekét, és játszadozik vele, és a szájába adja az emlőjét, és annak nem kell sem bor, sem malvázia, ahogy mi sem vagyunk kocsmárosok és csaplárok. Én nem vagyok azok barátja, akik a prédikációban a nagytudományú hallgatókhoz igazodnak, nem pedig az egyszerű néphez, mert azt lenézik. Mert az emelkedett és felcicomázott szavak zúdítása inkább csak bosszúságot kelt, és többet rombol, mint épít. Kevés szóval sokat mondani, szép

röviden lényegre törni: ez a nagy tudomány, ez a kiválóság. Ez pedig ostobaság: sok beszéddel semmit mondani. Helyesen mondja Szent Péter: „Mint a most született csecsemők, a tiszta, hamisítatlan tej után vágyakozzatok, hogy azon növekedjete.” (1Pt 2,2)

3580. Luther doktor gyengélkedése

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 428–429 (3580. sz.); A 331; BoA 8: 113–114 (3580. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer a wittenbergi templomban úrvacsora közben rosszul lett, és amikor kijött a templomból, útközben így szólt: – Tegnap jól éreztem magamat, ma éppen az ellenkezője! Ezt a levegő változása okozza. Az ember a legtermészetesebb és legjobb *mathematicus*,⁶⁷ a testében és a tagjaiban egykettőre megérzi, ha az égben és a csillagok között konjunkcióra, oppozícióra vagy az időjárás változására kerül sor. Az ördög pedig olyan mesterlegény, aki betegséget tud támasztani, ahogyan Szent Péter mondja az Apostolok cselekedeteiben, hogy a betegségek az ördög bilincsei (ApCsel 10,38). És bár Isten maga volt, aki számos orvosságot rendelt egy-egy betegség ellen, és ezekhez sűrűn fordul a beteg, van úgy, hogy mégsem használnak. Mert az ördögnek oly nagy a hatalma, hogy ki tudja cserélni a gyógyszereket és a patikák állományát, és közönséges port tölt a szelencékbe. Ezért az igazi és tulajdonképpen orvoshoz, Krisztushoz kell segítségért folyamodnunk, és tőle kell kérnünk: ha majd egyszer üt az az óra, amely véget vet életünknek, ahogy annak valamikor lennie kell, ő adjon boldog véget nekünk!

3580c. A természetes szeretet a halhatatlanság jele

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 429 (3580c. sz.); A 65b; BoA 8: 114 (3580. sz.); *Asztali beszélgetések* 31. (Márton László ford.)

– A nagyapák sokkal jobban szeretik unokáikat és dédunokáikat, mint saját maguk nemzette gyerekeiket. A tyúkok, kutyák és egyéb oktalan állatok pedig csakhamar elfeledkeznek ivadékaikról. Az utódok iránti szeretet a halhatatlanság jele, mert benne van a remény az eljövendő feltámadásra és az örök életre.

⁶⁷ A középkorban jövendőmondót, csillag- és időjóst is jelentett. Luther az utóbbi értelemben használja. – *A ford.*

3582a. [Római útja]

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 431–432 (3582a. sz.); BoA 8: 115 (3582a. sz.); Virág 50. (Virág Jenő ford.)

– Mi pénzt nem adnék érte, hogy Rómában járhattam!⁶⁸ Nem hittem volna el, ha nem láttam volna saját szememmel. Mert akkora és olyan szemérmetlen ott az istentelenség és a gonoszság, hogy nincsenek ott tekintettel sem Istenre, sem emberre, sem bűnre, sem gyalázatra. Ezt tanúsítja minden ott megfordult istenfélő keresztény és minden istentelen, aki Itáliából sokkal nagyobb gazemberként tért haza.

Római utam legfőbb célja az volt, hogy teljes, ifjúságomra is kiterjedő gyónást végezzek, hogy igaz legyek. Ilyen gyónást ugyan Erfurtban már kétszer is tartottam, Rómában azonban teljesen tanulatlan emberekhez kerültem. Uram Isten, mit érhetnek a lelki dolgokhoz a bíborosok, akik oly sok politikai megbízatással vannak túlterhelve! Elég fáradtság ez nekünk, akik mindennap tanulunk és óránként gyakoroljuk benne magunkat!

3584. Kevés a jurista, sok a prókátor

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 432 (3584. sz.); A 568; *Asztali beszélgetések* 192. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt:

– Kevés a jurista, ám sok a prókátor és a csűracsavaró. Mindenki pereskedik és eljárást indít a maga haszna végett. De majd ti, juristák is kaptok egy Luthert, mint a teológusok!

3586b. Strabónról

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 434 (3586b. sz.); A 585b; BoA 8: 115 (3586b. sz.); *Asztali beszélgetések* 212. (Márton László ford.)

– Strabón leírásai és feljegyzései nagyon jók,⁶⁹ mert ő Augustus császár idejében élt, és látott minden tábori és háborúbeli eseményt és haditettet. Mózesről viszont azt írja, hogy varázsló volt, és sok bálványimádást talált ki.⁷⁰ – Erre Luther doktor azt mondta: – Az már igaz, hogy Kánaán földje Egyiptom és Szíria között terül

⁶⁸ Lásd fenn 3478. sz.

⁶⁹ A bázeli 1523-as kiadás tette ismertté. VD 16. S 9346; ZV 16841.

⁷⁰ Ennek Strabón éppen az ellenkezőjét mondja: „Mózes [...] azt állította és tanította, hogy nem helyes a felfogásuk sem az egyiptomiaknak, sem a libyaiaknak [...] mert csak egy az isten, [...] abba kell hagyni tehát minden bálványkészítést.” *Geographika* XVI,2,35. – A ford.

el, ahol babonás népek éltek, csupa bálványimádás; ezért Kánaán is kétségkívül meg volt fertőzve és be volt mocskolva a varázslással.

3587. Hogyan vénülünk meg?

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 434 (3587. sz.); A 76; BoA 8: 115 (3587. sz.). (Márton László ford.)

Ha vénülsz, vénülj meg hamar.
Köpenyed tartsa a meleget,
ne tömd meg nagyon a beledet,
a Mancikákat⁷¹ hagyard békén,
így ősz öreg leszel a végén.

3588. Igaz keresztény zarándoklat

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 434–435 (3588. sz.); A 429; BoA 8: 115–116 (3588. sz.); VIRÁG 149. (Márton László ford.)

– Régebben a pápaság alatt szokás volt elzarándokolni a szentekhez. Az emberek elmentek Rómába, Jeruzsálembe és Szent Jakabhoz Compostelába, hogy elégtételt adjanak és fizessenek bűneikért. Mi pedig most igaz, keresztény zarándokutakat tehetnénk, amelyek Istennek tetszők volnának, a hitbe. Ha tudniillik szorgosan olvasnánk a prófétákat, a zoltárokat, az evangélistákat és a többit, akkor nem a szent városokat járnánk be, hanem gondolatainkon és szívünkön át Istenhez kirándulnánk, vagyis az igazi ígéret földjét és az örök élet paradicsomát keresnénk fel.

3589. A Biblia minden tudomány feje

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 435–437 (3589. sz.); A 2b; BoA 8: 116 (3589. sz.). (Márton László ford.)

– Csak el ne hanyagoljuk a Bibliát – mondta egyszer Luther doktor –, hanem nagy szorgalommal olvassuk és prédikáljuk Isten félelmében, hozzá könyörögve. Mert ha az fennmarad és virágzik, és jó gondoskodásban részesül, akkor minden jól áll és szerencsésen halad. Ő a feje és a császárnője minden fakultásnak és tudománynak, és ha ő, a teológia kidől, akkor szarhatok a tuskóra.⁷²

⁷¹ Mancika: „Gretchen”. – A ford.

⁷² „Auf den Strumpfscheissen.” A *Strumpf* itt még eredeti jelentésében szerepel. A szóolás jelentése: „Tehetünk bármit, minden elveszett.” – A ford.

De mivel azok az emberek, akik a mi időnkben élnek, és Isten igéjét buzgón tanítják, még megvannak, és még azok is életben vannak, akik engem, továbbá Philippus Melanchthont, Pomeranus doktort és más igaz, hív és jóra való tanítókat láttak és hallottak, azért a teológia még egy ideig állni fog. De ha ezek elmennek, és elmúlik ez a korszak, akkor jön a hanyatlás. Amint ennek példáját olvashatjuk Józsuénál és a Bírák könyvében. A Bírák 2. fejezetében ez áll: „És meghalt Józsué, és az egész nemzetség megtért az ő atyáihoz, és támadott más nemzetség őtánuk, amely nem ismerte az Urat, sem az ő cselekedeteit, amelyeket cselekedett Izraellel. És gonoszul cselekedtek az Úr szemei előtt, mert a Baaloknak szolgáltak, és elhagyták az Urat, atyáik Istenét, aki Egyiptom földjéről kihozta őket, és más isteneket követtek.” (Bír 2,8–12) Szintúgy az apostolok kora után is csakhamar bekövetkezett a hanyatlás, miután ők és tanítványaik elhunytak. Sőt az apostolok még éltek, amikor Szent Pál elpanaszolja, hogy nagy a hanyatlás az egyházakban a galatáknál, a korinthusbelieknél és Kis-Ázsiában. Ahogyan sajnos magunk is tapasztalhattuk Münzer, a szentséggyűlölők,⁷³ az újrakeresztelők, az antinomisták⁷⁴ és más effélék esetében.

3590. A teológusok ismerjék a pápa határozatait

1537. március 28. és május 27. között

WA.TR 3: 437 (3590. sz.); A 272b; BoA 8: 116 (3590. sz.). (Márton László ford.)

– Minden teológus olvassa a pápa dekrétumait nagy szorgalommal és ítélőerővel. Mert Szent Pál azt mondja: „Mindent vizsgáljatok meg.” (1Thessz 5,21) Csakhogy az evangélium igéjét nem kell vizsgálni, hanem azt a maga tisztaságában folyvást meg kell hallgatni. Mert az Atya határozottan megparancsolja égből lezúgó szózatával: „Ez (Jézus) az én szerelmes Fiam, őt hallgassátok.” (Mt 17,5) Itt a meghallgatásnak van helye, nem a miértről kérdésnek, nem a feleselésnek, nem is a saját eszünk és bölcsességünk után járó reformálásnak és a szörszálhasogatásnak.

Istennek pedig adjunk hálát, amiért tanításunk megegyezik az ő igéjével, az oltáriszentséggel és a Miatyánkkal. A pápisták tanítása mindezzel homlokegyenest szemben áll.

⁷³ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwingliánizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

⁷⁴ Az antinomisták vagy törvényrombolók (pl. Luther tanítványa, Johannes Agricola) tagadták a törvény érvényét az igaz, istenfélő keresztények életében. Ez az ellentét az 1537–1538-as wittenbergi antinomista disputációkban éleződött ki.

3593. Luther első küzdelme a pápával

1537. május 27. és június 18. között

WA.TR 3: 438–440 (3593. sz.) részlete; BoA 8: 116–117 (3593. sz.); VIRÁG 27. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

– Miután a pápa erővel és ravaszsággal minden hatalmat és tekintélyt meghódított, olyannyira, hogy egyetlen császártól vagy királytól sem kellett tartania, akkor a kárhozat fiát (2Thessz 2,3) az ige erejével kellett leleplezni. De én egészen ártatlanul keveredtem ebbe az ügybe, mert ma húsz éve az eszem ágában sem lett volna ez a dolog,⁷⁵ sőt ha mástól hallottam volna, akkor magam ítéltém volna őt el és égettem volna meg.

Még Erfurtban, fiatal magiszter koromban, a Biblia olvasása közben (nagy aggodalmamra) odáig jutottam, hogy a Szentírás pusztá szövege alapján a pápaság sok tévelygésére rájöttem. Ennek ellenére az erfurti könyvtárban ilyesféle gondolataim támadtak: „Mégis lám, milyen hatalmas a pápa és az egyház tekintélye! Egyedül te lennél okos? Hátha tévedsz?” Az ilyen megfontolások akadályozták a Szentírás olvasásában. [...]

3595. [Sírfelirata]

1537. május 27. és június 18. között

WA.TR 3: 440–441 (3595. sz.) (Márton László ford.)

Én, Martinus doktor ezekkel a saját kezűleg írt soraimmal elismerem, hogy az ördöggel, a pápával és minden ellenségeimmel egyet akarok: merthogy ők szívből kívánják, bárcsak meghaltam volna már, amit magam is szívből és örömet megadtam volna nekik, és boldogan meghaltam volna Schmalkaldenben,⁷⁶ csak-hogy Isten ettől az örömtől egyelőre még megfosztotta őket. Ha pedig megteszi majd, hamarabb, mint ők várják, nem lesz abban köszönet nekik, és akkor azt fogják óbégatni: „Jaj, bárcsak élne még a Luther!”⁷⁷ Ez legyen a síromon a felirat németül, görögül, latinul, héberül.⁷⁸

⁷⁵ 1517 nyarán. Lásd *Latin előszó*, WA 54: 179–180; LVM I. köt.; LVM 7: 64–66, 619–622 (48. és 3286+ sz.).

⁷⁶ 1537 februárjában. Lásd fenn 3543. sz.

⁷⁷ Luther sírfeliratát lásd fenn 3543. sz. Értelme az, hogy halálával ellenfelei többet veszítenek, mint nyerne. Ugyanezt a gondolatot már wartburgi rejtőzködésével kapcsolatban is megfogalmazta 1521-ben: LVM 7: 239 (405. sz.)

⁷⁸ Utalás a golgotai kereszt többnyelvű feliratára.

3597. A zsidók gonoszságáról

1537. május 27. és június 18. között

WA.TR 3: 441–442 (3597. sz.); A 593b; Zsidómisszió 143–144. (Csepregi Zoltán ford.)

Átadták Martinus doktornak egy zsidó⁷⁹ levelét, melyben nyomatékosan kérte – mint már korábban írta a doktornak⁸⁰ –, hogy érje el a választófejedelemmél⁸¹ számára a be- és átutazást a fejedelemségbe. Martinus doktor így válaszolt:

– Mit nem kéne még megengednünk a gazfickóknak, akik megkárosítják az embereket javaikban és testükben, és babonás szokásaikkal sok keresztényt félrevezetnek! Morvaországban ugyanis sok keresztényt körülmetéltek, és most új néven szombatosoknak nevezik őket.⁸² Ez a sorsa azoknak az országoknak, ahonnan elűzik az evangélikus prédikátorokat: arra kényszerülnek, hogy megtűrjék a zsidókat. Ezt mesélik György hercegről⁸³ is: állítólag esküvel fogadta, hogy előbb törölnek el minden templomot, keresztséget és oltáriszentséget, mint hogy megtűrné a lutheránusokat. Mintha mi nem ugyanazt a Krisztus-imádatot és ugyanazokat a szentségeket prédikálnánk! Summa, a világ azt akarja, hogy becsapják. Írok azonban ennek a zsidónak, hogy ne jöjjön vissza.

⁷⁹ Josel von Rosheim.

⁸⁰ Lásd Wolfgang Capito strassburgi reformátor 1537. április 26-án írt ajánlólevelét: *Zsidómisszió* 142–143.

⁸¹ János Frigyes szász választófejedelem.

⁸² „Most halljuk – írja Erasmus 1533-ban –, hogy Csehországban a zsidóság új fajtája támadt, akiket szombatosoknak neveznek.” LB 5: 505D–506A. 1535-ben pedig így fogalmaz: „Állítólag ma is kelnek ki szombatosok a tojásból, akik hihetetlen babonasággal tartják a hetedik napi nyugalmat.” LB 5: 1038B. A Nikolsburg központtal működő dél-morvaországi anabaptista-spiritualista szombatosok valójában a Tízparancsolat rigorózus képviselésével (a hetedik nap megünneplésével, képrombolással) és a halálbüntetés szorgalmazásával keltettek feltűnést, viszont sem körülmetélkedésükről, sem tanításuk zsidó eredetéről nem tudni. A konvertita Antonius Margaritha magyarországi útján a saját szemével látott három prozelitát: „Amikor Magyarországon voltam, láttam három prozelitát koldulni (*gérím*: idegenek, azaz zsidókká lett keresztények), mindegyikük mintegy száz magyar forintot gyűjtött össze Nagyszombatban, Pozsonyban és Budán, nem számítva, amit Esztergomban, Fehérvárott és Tatán kaptak (másutt nincs annyi zsidó az országban). Arra pedig, hogy a zsidók állítják, manapság egy keresztényt sem tesznek zsidóvá, kimondom, Isten a tanúm, hogy gyakran megtörténik, mint jelen könyvem többször bemutatja.” *Zsidómisszió* 45–46; vö. MHJ 8: 170 (190. sz).

⁸³ (Szakállas) György szász herceg a reformáció ellenfele. Tartományában erasmusi szellemű kolostorreformot hajt végre, a birodalmi gyűléseken a német nemzet sérelmeit képviseli a pápai kúriával szemben, de ugyanettől az őszinte katolikus kegyességtől hajtva kíméletlenül érvényesíti a wormszi ediktumot hercegségében.

3600. Csakis az újjászületés tesz Isten gyermekévé, nem a cselekedet

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 443–445 (3600. sz.); A 197b; BoA 8: 118 (3600. sz.). (Márton László ford.)

1542-ben⁸⁴ az Isten előtti megigazulás hittételére nézve Luther doktor ezeket mondta:

– Ennek elnyerésével úgy állunk, mint az a fiú, aki azért számíthat a teljes apai vagyonra, mert örököséül született, és nem azért, mert kiérdemelte. Saját cselekedeteitől vagy érdemeitől függetlenül fog apja vagyonának örökségébe lépni. Közben persze inti őt az apja, hogy ezt vagy azt gondosan vigye végbe és intézze, sőt jutalmat vagy ajándékot is ígér neki, hogy a fiú annál inkább igyekezzon, és annál szívesebben, könnyebb szerrel, jobb kedvvel végezze, amit végez. Mintha csak azt mondaná a fiának: „Ha megbecsülöd magadat, ha nekem engedelmessédsz és szót fogadsz, ha szorgalmasan tanulsz, akkor veszek neked egy szép köpönyeget.” Továbbá: „Gyere ide hozzám, adok neked egy szép almát.” Így tanítja a fiát eligazodni a vásárban, de máskülönben az örökség enélkül is természetből fogva megilleti a fiút; csakhogy az apa az ígéret révén kedvet akar csinálni, hogy a gyerek végbevigye, amit ő kíván tőle. A gyereket a pedagógián belül kell tartani.

Így bánik velünk Isten is: barátságosan szólít kedves, édes szavakkal, és ígér nekünk lelki és örök, továbbá testi és mulandó javakat. Hiszen akik Krisztusban hisznek, azok az örök életet ajándékba kapják, szintiszta kegyelemből és irgalmasságból, ingyen, minden érdem, jócselekedet és rászolgálás nélkül, mint örökbe fogadott gyerekek (Róm 8,23), akik a keresztség és a Szentlélek által jutottak hozzá.

Ezért tudnunk kell, hogy az ilyen ígéreték és jutalmak csak a pedagógia vagy gyereknevelés eszközei, amelyekkel Isten bennünket serkent és ösztönöz, készségessé és hajlandóvá tesz, ahogyan a derék, jóságos apa neveli fiát arra, hogy jót tegyen, és felebarátainak hasznára váljék. Mindezt nem azért, hogy kiérdemeljük az örök életet, mert azt ő nekünk kizárólag szintiszta kegyelemből adományozza és ajándékozza.

⁸⁴ Valójában 1537 nyarán. – *A ford.*

3601. A szemfényvesztőkről

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 445–446 (3601. sz.); A 307; BoA 8: 118–119 (3601. sz.); *Asztali beszélgetések* 84. (Márton László ford.)

– Nordhausenben volt egy Wildfeuer nevű ember, aki felfalt egy parasztot lovas-tul-szekerestül. Ezt a parasztot aztán órákkal később és mérföldekkel messzebb találták meg, amint egy tócsában hevert. Továbbá egy szerzetes megkérdezte egy másik paraszttól, aki egy szekérderék szénát árult a piacon: mennyi pénzt kíván azért, hogy ő ehessen a szénából? Felelte a paraszt, hogy ő egy krajcárt kér. A szerzetes nekilátott, és az összes szénát felfalta volna, ha végül a paraszt el nem kergeti.

Történt az is, hogy egy adós kitépette fél lábát a neki hitelező zsidóval, mire a zsidó elszaladt, ő pedig nem fizette ki az adósságot, és így tovább. Olyan hatalmas az ördögnek, hogy az embereket már a külső érzékek által is becsapja; hát akkor a lelkünkön keresztül mi mindenre képes!⁸⁵

– B.-ben egy polgárt megrontottak a boszorkányok, úgyhogy minden áldás elveszett a javairól, ő pedig elszegényedett. Ekkor az ördöghöz fordult segítségért, csakhogy aztán furdálni kezdte a lelkiismeret, és útmutatást kellett keresnie. Most mitévő legyen? – Martinus doktor így felelt: – Ez az ember rosszul cselekedett, és vétkezett Isten ellen. Miért nem követte a kedves Jób példáját? Miért nem volt béketűrőssel, miért nem tartott ki Urunk Istenünk mellett, és miért nem hozzá imádkozott az ő áldásáért? Mondja csak meg neki kegyelmed, hogy vezekeljen, és ne a Sátánnál keressen menedéket, hanem fogadja el Isten akaratát türelemmel.

⁸⁵ Az első két bekezdésben említett anekdoták utóbb beépültek a Faust-mondakörbe, a Faustusról szóló 1587-es népkönyv már neki tulajdonítja őket. Vö. a Spies-féle népkönyv 35. és 50., valamint 39., illetve 37. és 38. fejezete. A szöveg kéziratosa változata szerint Luther ezt is mondta: „Sok szó esett Faustusról, aki az ördögöt a sógorának nevezte, és olyat is beszélt: ha én, Luther, csak a kezemet nyújtottam volna neki, ő rontást hozott volna rám; de én még csak látni sem akartam őt, kezemet pedig az oltalmazó Úristen nevében nyújtottam volna feléje. – *A ford.*”

3604b. Ami az özvegynek a szász jog szerint az elhunyt férj javaiból jár⁸⁶

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 446–447 (3604b. sz.); A 435b; BoA 8: 119 (3604. sz.); *Asztali beszélgetések* 120. (Márton László ford.)

– A szász jog – mondta Luther doktor – túl szigorú és kemény, amikor úgy rendelkezik, hogy az asszonynak az ura halála után csak egy széket és egy rokkát kell adni.⁸⁷ Vagy pedig ez úgy értendő, hogy a szék annyi, mint ház és udvar, a rokka pedig annyi, mint megélhetés, amiből az asszony fenntarthatja magát öregségében is. Hiszen a cselédek is meg kell fizetni, és évente kiadni nekik a bérüket, sőt ennél még egy koldus is többet kéreget össze!

3605. Az imádságról

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 447–48 (3605. sz.); A 207b; BoA 8: 119–20 (3605. sz.). (Márton László ford.)

– Jaj, milyen nagy dolog az igaz keresztények szívből jövő imádsága! Micsoda erő van abban Isten előtt, hogy egy nyavalyás ember csak úgy megszólíthatja a hatalmas Felséget a mennyországban, és nem kell tőle megijednie, hanem tudhatja, hogy Isten barátságosan mosolyog rá Jézus Krisztus, az ő édes Fia, a mi Urunk és Megváltónk kedvéért! Így hát a szívnek és a lelkiismeretnek nem kell visszarettennie, sem kétségek közt vergődnie az ember méltatlansága miatt, és nincs, ami elriassza. Amiképpen egy bajor emberrel történt, aki fölöttébb áhítatosan imádkozott Szent Lénárdhoz. Valaki ott állt a bálvány vagy faragott kép mögött, és így felelt: „Pfuj, te hitvány bajor!” És mindig elzavarta, nem akarta meghallgani. Végül el is ment a bajor, és azt mondta: „Pfuj, te hitvány Lenci!” Soha ne jussunk el a pfujhoz, hanem teljes szívvel legyünk biztosak és higgyünk benne, hogy készséggel meghallgattatik, amit Krisztusba vetett hittel imádkoztunk.

Ezért a régiek nagyon találóan írták le az imádságot, amikor azt mondták róla, hogy a szív fölemelkedése Istenhez, *ascensus mentis ad Deum*, amikor a szív fölrepdesve Istenhez sóhajt. Ez nagyon jól van mondva így. Azelőtt én magam és a többiek mindnyájan nem jól értettük a definíciót. Igaz, hogy emlegettük a szív fölemelkedését, és büszkélkedtünk vele, de annyiban eltévesztettük a mondatszerkezetet, hogy ahhoz a rövid szóhoz, *Deum*, Istenhez sehogyan sem juthattunk el. Valójában menekültünk Isten elől, nem tudtunk önként és bizvást odalépni Isten elé, és könyörögni hozzá Krisztus által, akiben az

⁸⁶ Vö. alább 7. fejezet, 4139. sz.; vö. LVM 7: 651 (3699. sz.).

⁸⁷ Vö. DW 14: 1103 (*Rocken* szócikk).

imádság minden ereje és bizonyága él, hanem mindannyiszor *conditionaliter*, feltételekkel és megszorításokkal, bensőnkben bizonytalanul imádkoztunk magunk elé, taláalomra és vaktában.

Ezért hát, testvéreim, imádkozzatok a szívetekben, olykor szájjal is, mert, a Jóisten szerelmére, az imádság az, ami fenntartja a világot, nélküle nagyon más-képpen állnánk. Odahaza, ha imádkozom, nem vagyok annyira friss és élénk, mert előbb mindig tanúságot kell tennem, de a templomban, a gyülekezet közt derült szívből jön, és el is jut a célhoz.

3608. Arról, hogy a gyermekkeresztséget nem helyes halogatni vagy alábecsülni 1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 449–450 (3608. sz.); A 225; BoA 8: 121 (3608. sz.); *Aranymondások* 2: 27. (Márton László ford.)

Egyik este Luther doktor a gyermekkeresztségről beszélt, és azt mondta:

– Régebben a kisgyerekek keresztségét sokan fölöslegesnek tartották, és addig halogatták, míg a gyerek fel nem nőtt, abból a tévhitből és elgondolásból, hogy látták, amint keresztények gyerekei elrugaszkodnak keresztény hitüktől, és belevetik magukat a világ istentelen, elvadult, ocsmány életébe. Ezek az emberek azt gondolták: sokkal biztosabb a keresztséget akkorra halasztani, amikor már nagy lesz a gyerek, nehogy a keresztséget bemocskolja bűneivel. Akik pedig igaz keresztények, azok a keresztséget annál nagyobb becsben tartják. Látszott pedig, hogy a tévedés ugyan jó szándékú, mégis a rosszakarat melegágya. Mert miután Szent Ágoston és mások olyan későn keresztelkedtek meg,⁸⁸ sokan ezt látva annyira megvetették a keresztséget, hogy egyáltalán nem is akartak megkeresztelkedni.

Majd elmesélt a doktor egy történetet Ágoston vallomásaiból:⁸⁹

– Volt neki egy földije és játszópajtása, akit szintén nem kereszteltek meg. Egyszer aztán halálosan megbetegedett, és amikor már a halálán volt, a szülei sietve megkereszteltették. Amikor Ágoston, aki még serdülő volt, meglátogatta barátját, és meghallotta, hogy az meg van keresztelve, kigúnyolta és kinevette őt, de a beteg fiú így szólt: „Jaj, kedves Ágoston, hallgass el, és csak ne becsmérelj a szent keresztséget, Isten szövetségét; én már meg vagyok keresztelve, és most már meg is halhatok.” Ezzel a beszéddel annyira megriasztotta Ágostont, hogy az felhagyott a keresztség káromlásával és semmibe vételével. Úgyhogy az a legbiztosabb, ha a gyerekek már kicsiny korukban meg vannak keresztelve.

⁸⁸ Ágoston: *Confessiones* IX,6,14; *Vallomások* 256–257.

⁸⁹ Lásd Ágoston: *Confessiones* IV,4,7–8; *Vallomások* 100–102.

3608d. Aristotelés⁹⁰

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 451 (3608d. sz.); BoA 8: 121 (3608d. sz.); VIRÁG 24. (Virág Jenő ford.)

Luther doktor mondta, hogy Aristotelés iratait egykor gondosan olvasta, s őt szeretni kell, mert a tudományos módszert pontosan betartja, ha egyébként nem is tárgyal nagy dolgokat. Ugyanis lélekről, Istenről, a lélek halhatatlanságáról semmit sem tud. És idézett néhány helyet.

– Summa, Cicero messze felülmúlja Aristotelést, mert a *Tusculumi beszélgetésekben* és *Az istenek természetében* pompásan ír a lélekről és annak halhatatlanságáról. Aristotelés etikája⁹¹ valamit ér, de Cicerónak *A kötelességekről* című műve⁹² ebben is kimagasló. Aristotelés állattana [*De natura animalium*] meglehetősen.⁹³

3608e. A világot nem javítja meg a büntetés

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 451–452 (3608e. sz.); A 78b; BoA 8: 121 (3608e. sz.); *Aranymondások* 2: 27. (Márton László ford.)

– A világ semmilyen büntetéstől nem javul meg, nem szívleli meg, csahol és zúgólódik ellene. Ahogy a parasztok mondták, amikor az Elba kiöntött, és a földeken mindent elmosott és elpusztított: „Lehet, hogy elmostad a búzámat, de a tallérjaimat akkor sem mostad el!” Bizony ám, Isten adhat hitelbe az embernek egy jó korty italt, de aztán jön, és olyan súlyos számlát nyújt be, hogy az embernek se szőre, se bőre nem marad. Mert az ilyen elbizakodott vakmerőség még sohasem maradt büntetlen.

3611. A háztartás rendje

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 454 (3611. sz.); BoA 8: 122 (3611. sz.). (Márton László ford.)

Az úr legyen saját cselédje,
 hogy háza jólétét megvédje.
 Az úrnő meg legyen szolgáló:
 a ház rendje így lesz fennálló.

⁹⁰ Vö. fenn 5. fejezet, 2412b sz.⁹¹ Aristotelés: *Nikomachosi etika*. E művet Luther fiatal magiszterként magyarázta Wittenbergben 1508/1509-ben. BRECHT I: 98.⁹² Cicero: *De officiis*.⁹³ Valószínűleg a *Historia animalium* című műre céloz. Ezt egészítik ki a későbbiek, a *De generatione animalium* és a *De partibus animalium*.

A szolga nem töpreng azon,
miből lesz kár, miből haszon.
Ezt ő nem érti és nem látja,
mert a ház ügysem a sajátja.
Szolga a házban idegen:
gazda mindig kell hogy legyen!

3612. Kire legyen tekintettel a prédikátor?

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 454–455 (3612. sz.); A 257b; BoA 8: 122 (3612. sz.); *Asztali beszélgetések* 66. (Márton László ford.)

Erasmus Alberus doktor,⁹⁴ amikor Brandenburgba készült,⁹⁵ arra kérte Luther doktort, adjon neki tanácsot: hogyan és milyen formán prédikáljon a fejedelem előtt? Luther doktor így felelt:

– Összes prédikációd a lehető legegyszerűbb legyen, és ne a fejedelemre légy tekintettel, hanem az egyszerű, tompa eszű, faragatlan és tanulatlan emberekre, akármilyen köntöst viseljen is a fejedelem. Ha én a prédikációmban Philippus Melancthonra és a többi doktorokra volnék tekintettel, nem jó munkát végeznék, de én igen egyszerű prédikációt tartok a tanulatlanoknak, és ez mindenkinek tetszik. Hiába tudok görögül meg héberül: ezt akkorra tartogatom, amikor mi, tudományértők, magunk között vagyunk; akkor aztán olyan tarkabarkán beszélünk, hogy még az Úristen is elcsodálkozik rajta.

3613. A gyerekek Isten különösen kedves áldásai és teremtményei

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 457–458 (3613. sz.); A 58; BoA 8: 122–123 (3613. sz.); *Aranymondások* 2: 4–5; *Asztali beszélgetések* 26. (Márton László ford.)

Amikor Jonas doktor egy szép cseresznyegallyat akasztott az asztal fölé, hogy megemlékezzen a teremtésről, és dicsérte Isten nagyszerű áldását az efféle gyümölcsökben, így szólt Luther doktor:

– Miért nem inkább gyerekei kapcsán emlékezik meg erről kelmed, akik a

⁹⁴ Erasmus Alberus: brandenburgi szuperintendens. Verses meséket és teológiai vitairatokat szerzett. – *A ford.*

⁹⁵ I. Fülöp hesseni tartománygróf átengedte Erasmus Alberust János brandenburg-küstrini örögrófnak. Átutazóban három napot töltött Luther házában. Vö. MBW 1917. sz. (1537. július 6.).

kelmed testének gyümölcsei, és sokkal értékesebb, sokkal szebb és nagyszerűbb alkotásai Istennek, mint bármely fa gyümölcse? Meglátszik a gyerekeken Isten mindenhatósága, bölcsessége és tudománya, amint a semmiből létrehozta őket. Nem egészen egy év alatt megalkotta mesterien és csinosan testüket, szellemüket, és megadta nekik minden testrészüket, és fenntartja és felnöveszti őket. És mi mégis elmegyünk e dolgok mellett, nem becsüljük őket, mi több, Isten ilyen szép adományaitól még vakok és kapzsisz is leszünk. Hiszen gyakori eset, hogy az embereket, amikor gyerekeik születnek, elfogja a rosszakarat és a kapzsiság: kaparintanak, zsugorgatnak, harácsolnak, ahogyan csak bírnak, hogy minél többet örökíthessenek a gyerekeikre. Nem tudják, hogy egy gyereknek, még mielőtt a világra jön és megszületik, már ki van mérve és el van különítve az a szerény rész, amit és ahogy birtokolni fog, és ami aztán lesz majd belőle. Ahogy az Írás mondja és a közmondás tartja: minél több gyerek, annál több szerencse. Jaj, édes jó Istenem, milyen nagy némely ember vaksága, tudatlansága és gonoszsága, hogy nem képes mindezt végiggondolni, hanem Isten legjobb és leggyönyörűbb adományait a visszájukra fordítja, és mindenféle bűnre és gyalázatra használja fel saját tetszése és kénye-kedve szerint! És mindezért Urunk Istenünknek még egy *Deo gratias*⁹⁶ sem énekel!

3615. Megfontoltan kell házasodni, nem pedig elhamarkodva és fellobbanásból

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 458–459 (3615. sz.); A 435b; BoA 8: 123 (3615. sz.); *Asztali beszélgetések* 120. (Márton László ford.)

Martinus doktor egyszer megharagudott a házában élő és általa eltartott nevelt lánya⁹⁷ szófogadatlansága miatt, és elrendelte:

– Jó nagy pálcával térítsék észhez, hogy elmenjen a kedve a férjhezmenéstől. Nem ajánlatos, hogy fiatal emberek első felhevülésükben ripsz-ropsz összeházasodjanak. Mert amikor kialszik a fellobbanás lángja, csakhamar megbánják, és nem marad szilárd a házasság. Aztán, ha majd eljutnak érett éveikbe, akkor házasodhatnak, persze Isten tanácsát követve, továbbá a szülők tudtával és beleegyezésével, annak rendje és módja szerint. Máskülönben jön a Késő Bánat kutyuska, és ez az eb gondolat sokakat megharap, ahogyan Dölyfike kutyuska is belemélyeszi a fogát sok emberbe.

⁹⁶ 'Hála Istennek!'

⁹⁷ Lenchen Kaufmann, aki a Käthe von Bora által nem pártolt Veit Dietrichhez akart feleségül menni. – *A ford.*

3616b. Történetírókról és költőkről

1537. június 18. és július 28. között

WA.TR 3: 459 (3616b. sz.); A 585b; vö. BoA 8: 123 (3616a. sz.). (Márton László ford.)

– Siratnivaló kár, hogy annyi sok nagyszerű, kiváló történet és cselekedet feledésbe merült, mert nem jegyezték fel őket. Csak a görögöknek és a rómaiaknak voltak történetíróik. Livius művének csak egy kis része maradt fenn, a többi töredékes vagy elkallódott és elveszett. Sabellicus⁹⁸ követni és utánozni akarta Liviust, de nem sikerült neki.

Ovidius kiváló költő. Mindenki mást felülmúl frappáns mondásaival, amelyeket mesteri kézzel és élvezetesen összefoglal egy-egy verssorban.⁹⁹ Mint például:

Szerelem, bor és éjszaka:
nem jó tanácsot ad szava.

Szép, érthető, és könnyű megjegyezni. Vergilius nagyszerűségben és vitézi szellemen múlja felül a többieket, a heroikus méltósággal, azzal a komolysággal, amelyben nagyúrhoz méltó és jelentőségteljes minden.

3619. Emlékezetes szónokok

1537. augusztus 1.

WA.TR 3: 460–461 (3619. sz.); A 586b; BoA 8: 124 (3619. sz.). (Márton László ford.)

– Amsdorf licenciátus tiszta tanítást ad, véleményét szép kereken és őszintén mondja ki. Amikor Schmalkaldenben tartott prédikációt a gyűlésben,¹⁰⁰ akkor mondta: „Ez az evangélium a betegeknek, gyengéknek és szegény bűnösöknek szól, csakhogy ilyenek itt nincsenek, mert a hatalmas fejedelmek és nagyurak nem érzik betegségüket és gyengeségüket.” Hasonlóképpen viselkedik a vitákban. Ő természetből fogva teológus. Cruciger doktor, Jonas doktor és mások megcsinált és kiagyalt teológusok. Tölem és Pommer doktortól e tekintetben sokat nem lehet elvitatni.

1536. augusztus elsején¹⁰¹ Luther doktor ezt írta fel az asztalára: „Tett és szavak: Philippus, szavak tett nélkül: Erasmus, tett szavak nélkül: Lutherus, se

⁹⁸ Sabellicus: velencei humanista történetíró. – *A ford.*

⁹⁹ Egy-egy verssor: a régebbi német költészetben latinból való átültetés esetén egy hexametert egy német rímpárral adtak vissza. Ovidius verssora: *Amores* I,6,59. Gaál László időmértékes műfordításában: „Bor, Szerelem meg az Éj nem tűr mérsékletet ebben.” – *A ford.*

¹⁰⁰ A schmalkaldeni prédikációkról vö. LVM 7: 600 (3135. sz.).

¹⁰¹ Valójában 1537-ben történt a felírás. – *A ford.*

tett, se szavak: Carolstadius.” Azaz: amit Philippus ír, annak van keze-lába, és mind a tárgy, mind a megfogalmazás jó; Erasmus bő lére ereszti a szót, de nincs mögötte semmi; Luthernél ugyan jók a tárgyak, de nincs jó szava; Karlstadtnak sem a tárgya nem jó, sem a szavai nem helytállóak.

Philippus véletlenül éppen akkor lépett be, rámosolygott Basilius doktorra,¹⁰² és azt mondta, hogy Erasmusról és Karlstadtról helyesen szól az ítélet, de öneki túl sok jót tulajdonít, és Luther doktorról is el kell ismerni, hogy vannak jó szavai, tud ő jól beszélni.

3622. A világot véleményekkel kormányozzák

1537. augusztus 1–24.

WA.TR 3: 464–465 (3622. sz.); A 568; BoA 8: 125 (3622. sz.); *Asztali beszélgetések* 193. (Márton László ford.)

– A juristák a világot csakis véleményekkel és értelmezésekkel kormányozzák, nem pedig jogszabállyal, ezért sok jogi ügy vitele tíz évig is elhúzódik, vagy még tovább. Ha biztos törvényekkel kormányoznának, úgy könnyen és gyorsan lehetne döntést hozni. Mert a jog olyat és annyit jelent először is, hogy bölcsnek jóváhagyják, jónak és hasznosnak találják, másodsor, hogy kihirdetik és közhírré teszik, és harmadszor, hogy az emberek elfogadják és használatba veszik, ez pedig egy-egy városban,¹⁰³ valamint annak egész szomszédságában köztudomásúvá válik. Ezért is mondogatta Henning doktor¹⁰⁴ és Schurf doktor, hogy senkinek sem ajánlhatják szívből a jogi fakultást, még a saját gyerekeiknek sem.

– Isten óvja ettől a fiaimat! – kiáltott fel Martinus doktor. – Az a végakaratom, hogy egyikük se szerezzen jogászdoktori címet.¹⁰⁵

3624. Magyarország gazdagsága

1537. augusztus 1–24.

WA.TR 3: 465 (3624. sz.); BoA 8: 125–126 (3624. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Magyarország igen termékeny vidék, és különösen gazdag aranyban, Mátyás királynak évi 60 zsák aranyat hozott. A püspökök már annyira széthordták,

¹⁰² Basilius Monner, a kéziratban magiszter.

¹⁰³ Egy-egy városban: a státutumok városonként különbözőek voltak. – *A ford.*

¹⁰⁴ Henning Goede wittenbergi jogászprofesszor.

¹⁰⁵ Ez a kívánsága nem teljesült, legidősebb fia, Hans jogász lett.

hogy a király koldusbotra jutott. Ulászló¹⁰⁶ és Lajos¹⁰⁷ Budán állítólag annyira elszegényedtek, hogy asztalukra a bort a kocsmából hozatják flaskában, a fűszereket pedig a patikából.¹⁰⁸ Az esztergomi érsek,¹⁰⁹ aki sok német püspöknél gazdagabb, az ország legjobb részét kiszakította magának.

3625. Vidékek átalakulása

1537. *augusztus 1–24.*

WA.TR 3: 465–466 (3625. sz.); A 606; BoA 8: 126 (3625. sz.); *Asztali beszélgetések* 220–221. (Márton László ford.)

– Egy-egy vidéken a lakóhelyek, az épületek és a táj arculata száz év alatt általában teljesen átalakul. Hessen, Frankföld és Vesztfália nem sok évvel ezelőtt még csupa vadon és erdő volt; és fordítva, sok helyütt, mint például Halle és Halberstadt környékén vagy mifelénk minden föld parlag, az ember három mérföldet is megtehet sívó pusztaságon keresztül ott, ahol azelőtt szántóföldek és vetemények voltak. Úgy vélem, hogy errefelé régen nagyon jó talaj volt, nem olyan homokos, mint manapság; de Isten elvette és elszívta a föld kövérségét. Ahogy Dávid mondja a 107. zsoltárban: „Gyümölcsstermő földet meddő földdé tett, a rajta lakó nép gonoszsága miatt.” (Zsolt 107,34) Így jön Istentől áldás és átok egyhamar.

3628. A pápa kardja

1537. *augusztus 24.*

WA.TR 3: 467 (3628. sz.); A 335b. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer így beszélt az asztalnál:

– A pápa és a pápisták, miután látják, hogy szegyent vallanak, és most már nem takarózhatnak, sem védekezhetnek a Szentírással, ezt kiáltják: „Ezentúl nem kell nekünk Szent Péter kulcsa, hanem inkább ragadjuk meg Szent Pál kardját!”¹¹⁰ Azaz vérszomjas terveik vannak, melyek szerint mindnyájunkat meg akarnak ölni és gyilkolni.

¹⁰⁶ II. (Jagelló) Ulászló magyar király.

¹⁰⁷ II. (Jagelló) Lajos magyar király.

¹⁰⁸ Sőt, a sültet a piaci pecsenyéárustól, mely a hagyomány szerint innen nyerte a „lacikonyha” nevet.

¹⁰⁹ Várdai Pál (esztergomi érsek: 1526–1549).

¹¹⁰ Péter jelképe (képzőművészeti attribútuma) a kulcs, míg Pálnak a kard.

3636. [Németországáról]¹¹¹

1537. november 1.

WA.TR 3: 470–471 (3636. sz.); A 605; BoA 8: 128 (3636. sz.). (Márton László ford.)

1538. november 1-jén¹¹² Luther doktor Georg von Minkwitz úrral és más lovagokkal sokat beszélgetett az uralom átalakulásáról, és azt mondta:

– Zsigmond császár korában Szászország egy szegény kis tartomány volt, ezért aztán kérték a császárt, hogy csapja hozzá Meissent és Türingiát, és így választófejedelemség lenne belőle. Akkoriban a Lauenburg hercegek birtokolták Szászországot. Így hát összekapcsolták és egyesítették a három tartományt. Ha még most is együtt állnának, és egyek volnának a szász fejedelem alatt, akkor az egy szép kerek ország volna. Szintúgy, ha Németországnak egyetlen ura volna, akkor nem lehetne legyőzni. Ez volt a helyzet Ottó apja, Henrik császár alatt: akkor jól állt Németország! Utána a három Ottó császár nagyon jól uralkodott: szembeszálltak a francia királlyal,¹¹³ aki fenyegette őket, és azt hitte, olyan erős, hogy ki tudja hörpölni a Rajnát. Ottó császár azonban azt felelte neki, hogy majd ő kirakja szalmakalappal¹¹⁴ a francia királyságot. Amit meg is cselekedett.

3637. Lucanusról

1537. november 1. és december 21. között

WA.TR 3: 471–472 (3637. sz.); A 586; *Asztali beszélgetések* 212–213. (Márton László ford.)

Miután Luther doktor megvette és elolvasta Lucanus művét,¹¹⁵ így szólt:

– Nem is tudom, hogy költő vagy történetíró volt-e. A kettő között az a különbség, hogy a történetíró azt mondja, ami a valóság, az orátor vagy szónok azt, ami hasonlít a valósághoz, vagyis valószínű, a költő pedig azt, ami nem valóságos, és nem is valószínű. Ezért mondja Aristotelés, hogy a költők sokat hazudnak, mert ha csak egy kis indíttatásuk van rá, a dolgokat igencsak felfűjják és felcicomázzák. Ez pedig mindenképpen sok hazugsággal jár. Ahogyan a jó festők is sokkal szebbnek festik az embert, mint amilyen valójában.

Iulius Caesar mondta: „Valahányszor Brutus írásait olvasom, azt képzelem,

¹¹¹ Az Aurifabernél szereplő cím – „Von Städten” (‘Városokról’) – tévedésből kerülhetett a szöveg fölé. – *A ford.*

¹¹² Valójában 1537. – *A ford.*

¹¹³ II. Ottó 978-ban legyőzte a Lotharingiára, majd Aachenre támadó Lothár francia királyt, és egészen Párizsig nyomult. – *A ford.*

¹¹⁴ Szalmakalap: katonák harcon kívüli nyári viselete volt. – *A ford.*

¹¹⁵ Lucanus *Pharsalia* című elbeszélő költeményében Caesar és Pompeius összecsapását történetileg hitelesen ábrázolja, a mellékepzódokban viszont sok csodás elemet is szerepeltet. – *A ford.*

hogy jó szónok vagyok; ha viszont Cicero szónoki beszédeit olvasom, elakad a szavam, és gögicsélek, mint egy kisgyerek.”

3637b. Hazugságok a szentek ereklyéiről [vö. WA 53: 404]

1537. november 1. és december 21. között

WA.TR 3: 472–473 (3637b. sz.); A 346; BoA 8: 128–129 (3637b. sz.); VIRÁG 45. (Virág Jenő ford.)

– Egyesek szemérmetlenül dicsekedtek még azzal is, hogy Szent Mihály arkan-gyal szárnyából van tolluk. A mainzi püspök¹¹⁶ pedig azzal büszkélkedik, hogy neki van egy kis lángocskája annak a csipkebokornak a tűzéből, mely Mózes előtt lángolt.¹¹⁷ Spanyolországban Compostelában mutogatják azt a zászlót, mely Krisztus kezében volt, amikor a poklokra alászállott. Mutogatnak még töviskoronát, szegeket a keresztből, sőt Máriától való tejet is.¹¹⁸

3643. Magyarázat Ézsaiás e mondásához: „Csöndességben és reménységben lesztek erősek” (Ézs 30,15)

1537. november 1. és december 21. között

WA.TR 3: 474–475 (3643. sz.); A 203b; BoA 8: 130 (3643. sz.). (Márton László ford.)

Ezt a mondást így magyarázta Luther doktor 1541-ben¹¹⁹ az asztal mellett:

– Ha tudni akarod a módját, hogyan lehet megbirkózni ama legnagyobb, legszörnyűbb és leggyalázatosabb ellenségekkel, akik az embert máskülönbén elnyelik, pusztítva testet, lelket egyaránt, és akik ellen az ember bármiféle fegyvert megvásárolna, és minden pénzt megadna, hogy kitanulja ezt a tudományt: akkor tudd meg, hogy van erre a célra egy édes, kellemes gyógyfű, ennek neve *patientia*, vagyis türelem.

Azt kérdezed: igen ám, de hogyan lehet megszerezni ezt a gyógyszert? Vá-laszom: vedd azt a hitet, amely azzal biztat, hogy senki sem árthat neked Isten akarata ellenére, ha pedig árt, úgy ez Isten jóságos és kegyelmes akaratából történik így. Ezáltal az ellenség önmagának százszor többet árt, mint neked. Hiszen ebből fakad rám, keresztényre nézve a szeretet, amely így szól: „Én vele mindig csak jót teszek cserébe a rosszért, és így hintek paraszat az ő fejére.” Ez

¹¹⁶ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

¹¹⁷ Vö. *Neue Zeitung vom Rhein* (1542). WA 53: 404–405; BoA 4: 386–387.

¹¹⁸ A példák a wittenbergi Mindenszentek-káptalan gyűjteményéből származnak. Bölcs Frigyes ereklyegyűjteménye az 1509-ben megjelent katalógus szerint 5005 tételt számlált (VD 16. Z 250; ZV 24309).

¹¹⁹ Valójában 1537 végén. – A ford.

a keresztények fegyverzete és páncélja, ezzel tudják megverni ellenségeiket, ha azok mégoly nagynak látszanak is, mint a hegyek, és nem lehet sem erővel legyűrni, sem vassal vagy acéllal leverni őket. Ugyanez a szeretet megtanít elviselni a szenvedést is.

3644. Aki megvall engem az emberek előtt etc.

1537. november 1. és december 21. között

WA.TR 3: 475–476 (3644. sz.); VIRÁG 32, 95. (Márton László ford.)

– Testünk vaksága és erőtlensége akkora, hogy az igaztalan embert jobban féljük Istennél. Nem akarod-e inkább, hogy az utolsó ítéletkor Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek, továbbá minden angyalok és szentek, szembeszállva az összes ördöggel és istentelen emberrel, befogadjanak, mintsem hogy itt a földön egy magára hagyott György herceg vagy egy nyomorult Takonykavaró¹²⁰ befogadjon? Mert ha megtagadod Krisztust szóval és cselekedettel itt, a földön holmi istentelen papok kedvéért, úgy elborzad tőled az egész Szentháromság, és akkor az ördögök fogadnak be, ők lesznek a pajtásaid.

3645. A világ senkinek semmit nem ad ingyen

1537. november 1. és december 21. között

WA.TR 3: 477–478 (3645. sz.); A 78b; BoA 8: 130 (3645. sz.); Aranymondások 2: 28. (Márton László ford.)

A világ annyira önző, hogy senkinek semmit nem ad ingyen, hanem mindennek megvan az ára. Ahogyan ezt a következő mese is tanúsítja, amelyet Luther doktor mondott el:¹²¹

– Egy ember bérbe adta egy másiknak a szamarát, és gyalog mendegélt mellette. A másikat, aki a szamáron ült, a tűző nap annyira perzselte, hogy megkérte a szamár gazdáját, cseréljenek helyet: üljön fel a szamárra, ő pedig hadd mehessen egy kicsit a szamár árnyékában. De az nem akart így tenni, és arra hivatkozott, hogy ő a szamarat adta bérbe, nem pedig az árnyékát, és ez utóbbiért külön kell fizetni, ha a másiknak az kell. Ez a mese a világ tükre és ábrázolása, amint semmit nem tesz ingyen, és az embernek még az árnyékot sem adja ajándékba.

¹²⁰ Cochlaeus gúnyneve. Luther régebben Főzőkanálnak, Kochleffelnek nevezte. Ezt a szójátékot váltotta fel a jóval gorombább Rotzleffel. – A ford.

¹²¹ Sebastian Brant *Narrenschiff* című művében is előfordul ez a mese.

3650d. A törvény eltörléséről

1537. december 21.

WA.TR 3: 484–485 (3650d. sz.); A 175. (Márton László ford.)

Luther doktor sokat beszélt a törvény eltörléséről Krisztus által, idézve a Róma-beliekhez írt levelet: „Ami a törvénynek lehetetlen volt, mert erőtlenné vált a test miatt, azért Isten elküldte az ő Fiát, aki a törvényt beteljesíti bennünk.” (Róm 8,3–4)

A törvény zsarnoksága és kötelező ereje alól Isten megváltott bennünket, mint Pál mondja, Róma 10.: „A törvény vége Krisztus” (Róm 10,4), vagyis Krisztus a törvény összessége, igaz és tiszta célja és tartalma; aki öhozzá hű, az igaz módon betöltötte a törvényt.

Az viszont lehetetlenség, sőt éppenséggel Isten ellen való, hogy némelyek a törvényt teljesen elvetik és el akarják törölni, mert hiszen a törvény a természettől való, és a természet által van minden ember szívébe beleírva, és velünk született. Igaz ugyan, hogy a természetes törvény némileg homályos, és csak általánosságban beszél a cselekedetekről, de éppen ezért Mózes és a Szentlélek világosan értelmezi és magyarázza, és egyediségükben néven nevezi azokat a cselekedeteket, amelyeket meg kell tennünk Isten akaratából. Emiatt Krisztus is így szól: „Nem a törvény eltörlésére jöttem.” (Mt 5,17)

Arany köntössel kellene felruházni és a világ minden kincsével megajándékozni azt, aki végbevinné, hogy Mózes teljességgel érvényét veszítse Krisztus által. Ó, majd akkor meglátnánk, hogyan is állnak a dolgok! Ó, megemlegetnénk azt a pompás állapotot! Isten ne adja, és óvjon bennünket ettől az irtózatosságtól!

Annak, hogy tanításommal az első időkben olyan keményen megtámadtam és bíráltam a törvényt, az volt az oka, hogy a keresztény egyház teljesen el volt árasztva és meg volt bűvölve mindenféle balhitekkel és babonákkal, és Krisztus teljesen el volt homályosítva és el volt temetve. A lelkiismeretek ilyesfajta börtönörsége alól akartam az igaz istenfélő szíveket az evangélium ígéje által megváltani és felszabadítani. De én a törvényt sohasem vettem el.

3651. A pápista imádságról

1537. december 21–25.

WA.TR 3: 485–487 (3651. sz.); A 209b; BoA 8: 131–132 (3651. sz.). (Márton László ford.)

– A pápaság alatt az imádság merő börtönfelügyelet volt a szorongatott lelkiismeretek fölött, és csak fecsegés és szófecsérlés volt. Nem is imádság volt az, hanem csupán az engedelmesség színjátéka.¹²² A pápa az imádkozásnak háromféle

¹²² Vö. LVM 5: 103, 662–663.

módját rendelte el. Az egyik a *materiális* ima, amikor valaki csak úgy mondja a szavakat, de nem érti őket, ahogy az apácák a zsoltárt. Ez az imádság csak arra való, hogy a pápa akarata érvényesüljön. A másik a *formális* ima, amikor valaki érti a szavakat. A harmadik az *affektuális*, azaz hathatós ima, a lelki áhítat és célkitűzés. Ez a harmadik az imádság igaz lényege és sajátága. De nem ezt pártfogolták, hanem csupán a materiálist, ezért az ember úgy beszélt a levegőbe, úgy ejtette és hullajtotta a szavakat, ahogy a papagáj beszél. Ebből lett aztán egy egész tengernyi sivár imaóra, bömbölés és pampogás az apátságokban és a zárdákban, ahol a zsoltárokat és a szentleckét minden lélek nélkül énekelték és olvasták a levegőbe, úgyhogy nem értették és nem szívlelték meg sem a szót, sem a tartalmat, sem az értelmet.

Aztán arról beszélt Luther doktor, hogy akkoriban, amikor az evangélium felé fordult, mennyit gyötörte magát az imaórákkal,¹²³ amelyeken nem tudott részt venni és imádkozni sok más elfoglaltsága miatt. Szombatonként bezárkózott a cellájába, és amit az egész hét során elmulasztott, azt akkor pótolta. De végül a sok tennivaló és a testi gyengeség miatt olyan rossz állapotba került, hogy ezt már nem tudta elvégezni és teljesíteni. És amikor látta, hogy a többiek, például Amsdorf, az efféle imádságot kinevetik és lenézik, ő is felhagyott vele, mert nem is volt lehetséges, hogy folytassa, így hát kétségbeesésből beszüntette. Erről így beszélt:

– Irtózatos kínzás és tömlőcfelügyelet volt ez,¹²⁴ amelytől megszabadított bennünket az evangélium. És ha semmi más jót nem tettem volna, mint ezt az egyet, már akkor is nagy hálát érdelek. Nem is hiszi az ember, hogy micsoda gyötrelem volt, milyen keserves és elcsigázó! De nem is lehetett másképpen, mert lélek nélkül hozták és hirdették azt a számtalan törvényt és előírást, miképpen a *Rationale divinatorum* című könyvben¹²⁵ számtalan irtózatos dolog található.

¹²³ Imáórák vagy kánoni órák, *horae canonicae*: a kolostorokban a liturgia által megszabott közös istentiszteletek a nap különböző óráiban, kora hajnaltól késő éjszakáig. – *A ford.*

¹²⁴ Luther az imaórákkal járó állandó kialvatlanságra utal. Ehhez járulhatott lelki gyötrelemként a szertartások gépiessége. – *A ford.*

¹²⁵ Id. Guillelmus Durandus műve a liturgiáról. – *A ford.*

3652. Útmutatás Isten szolgálatáról

1537. december 21–25.

WA.TR 3: 488 (3652. sz.); A 429; BoA 8: 132 (3652. sz.). (Márton László ford.)

Valaki így érvelt:

– Isten azt akarja, hogy az ember őt ingyen és a maga jószántából szolgálja. Márpedig aki Istent a büntetéstől és a pokoltól való félelemből vagy a jutalomhoz fűzött reményből szolgálja, az nem ingyen szolgálja és tiszteli Istent, vagyis nem szolgálja őt igaz módon.

Luther doktor erre így válaszolt:

– Ez egy sztoikus érv, amellyel a börtönőr szentek hozakodnak elő, akik elvetik az emberi természet szenvedélyeit és hajlamait, és kizárólag azt fogadják el, hogy az ember Istent mint a legfőbb jót csakis önmagáért tisztelje, szolgálja, szeresse és félje, ami a legfőbb cél és a végső ok kell hogy legyen. Ez persze így igaz. Csakhogy Isten nem bánja, ha ígérete miatt szeretjük, és kéréssel folyomondunk hozzá testi vagy lelki javak végett. Ezért fel is szólított bennünket, hogy imádkozzunk, szintúgy arra is, hogy féljük őt és büntetését, amire a próféták emlékeztetnek.

Bizony, több a semminél, hogy az ember előre láthatja Isten örök büntetését és jutalmát. És ha erre tekintettel van mint olyan okra és célra, amely nem a legfőbb, akkor ez nem árthat neki, csak éppen úgy legyen tekintettel és tisztelettel Isten iránt, hogy lássa, ő a legfőbb, legvégső ok, aki mindent ingyen ad, színtiszta kegyelemből, érdemeink hozzájárulása nélkül.

[A Lauterbach–Weller-gyűjtemény függeléke. Asztali beszélgetések a *Math. L.* szignójú másoló kéziratából]

3675. A házastársak közti egyetértésről és vizályról

1530-as évek

WA.TR 3: 514–515 (3675. sz.); A 435b. (Márton László ford.)

Martinus doktor 1542-ben fölkereste az egyik fejedelemasszonyt, hátha ki tudná békíteni az urával. Miután hazatért, így szólt:

– Édes Istenem, milyen sokat kell fáradoznunk és munkálkodnunk házassági ügyekben! Mennyi munkánkba kerül, hogy összehozzuk a házastársakat! És aztán mennyi fáradságunkba kerül, hogy együtt tartsuk őket! Ádám bukása oly nagyon bemocskolta, megrontotta és megmérgezte az emberi természetet, hogy az a lehető legállhatatlanabbá vált. Ide-oda gurul, mint a higany. Ó, milyen szép is az, amikor a házastársak együtt ülnek asztalhoz és bújnak ágyba! És

ha néha zsörtölődnek-morgolódnak is, abból nem kell, hogy baj legyen, mert a házasságban nem mennek mindig simán a dolgok. Ez egy kiszámíthatatlan történet, és ebbe jobb, ha belenyugszik az ember. Ádám és Éva bizonyára kiadósan végigveszekedtek a kilencszáz évüket. Éva alighanem ezt vágta Ádám fejéhez: „Miért zabáltad meg azt az almát?” Mire Ádám így vágthatott vissza: „Te miért nyomtad a kezembe?” Mert semmi kétség, hogy hátralevő életüknek ilyen hosszú ideje során igen sok rosszat és boldogtalanságot élhettek át a házasságukban, nagy szívfájdalommal és keserűséggel. És mindez az ő bukásukból és szófogadatlanágukból fakadt, és azt eredményezte, hogy sóhajtozva és könnyezve nézhettek bele a világba. Csodálatos családi élet lehetett az, ahogy Mózes első könyve egyébként is tele van csodadolgokkal.

Ekkor valaki így szólt a doktor úrhoz:

– Ha most tenné ezt egy asszony a férjével, a férfi aligha bocsátana meg neki!

Mire Martinus doktor így felelt:

– Ha ostobaságból tenne ilyet az asszony, akkor mit csináljon vele a férje? Azért mondom: boldog az az ember, akinek jó a házassága, habár ez ritka adomány. – Utóbb ezt is mondta a doktor: – Az olyan ember van ám sok szenvedésre ítélve, akinek a felesége és a szolgálója nem ért a konyhához! Nagy szerencsétlenség ez, amelyből sok más baj származik.

3676. Hogyan képes az ördög az embereket megtéveszteni és velük gyereket csinálni?

1530-as évek

WA.TR 3: 515–518 (3676. sz.); A 299b. (Márton László ford.)

Luther doktor elmondta, hogy hallott János Frigyes szász választófejedelemtől egy történetet arról, hogy Németországban az egyik nemesi család fiai egy szukkubától születtek.

Így nevezik az ilyet, ahogyan a luxemburgi Melusina¹²⁶ is egy ilyen szukkuba vagy nőstényördög volt.

A dolog pedig a következőképpen történt. Egy nemesembernek volt egy szép fiatal felesége, aki aztán meghalt, és eltemették. Nem sokkal később egyik éjjel, amikor a nemesúr és a szolgálója ugyanabban a szobában aludtak, jön az elhunyt asszony, és az ura ágya fölé hajol, mintha beszélne hozzá. Miután ezt a szolgáló kétszer egymás után kileste, megkérdezte a gazdáját, mi dolog ez, és vajon az

¹²⁶ Melusina a monda szerint az Alzette (Alzig) folyóban élő vízitündér volt, és a Luxemburg-dinasztiát alapító Siegfried gróf vette feleségül. – *A ford.*

uraság tudja-e, hogy éjszakánként egy fehér ruhába öltözött nőalak járul az ágyához. Felelte amaz: nem, ő végigaludta az éjszakát, és nem látott semmit.

Amikor ismét leszállt az éj, az uraság ébren marad, és ott virraszt az ágyban. Hát, ismét jön az asszony, és az ágyhoz lép. Kérdi tőle az uraság: kicsoda ő, és mit akar? Feleli a nő, hogy ő a felesége. Mire a férfi: „De hiszen te meghaltál, és el vagy temetve!” Feleli az asszony: igen, neki meg kellett halnia a férje káromkodása és vétke miatt; ha azonban az ura őt visszafogadná, akkor ő ismét a felesége lenne. Mire a férfi: „Jó lenne! Bárcsak lehetséges volna!” A nő pedig azt a feltételt szabja, és óva inti a férfit: nehogy még egyszer káromkodjék, merthogy szavajárása volt egy bizonyos káromlás, akkor ugyanis ő, az asszony csakhamar ismét meg fog halni. A férfi megígérte neki, hogy nem káromkodik többé.

Ezek után a halott asszony ott maradt az uránál, vezette a háztartást, éjjel vele hált, nappal együtt evett-ivott vele, és gyerekeket szült neki. Történt egyszer, hogy az uraságnál vendégek jártak, és az estebéd végeztével kiküldi az asszonyt, hogy hozzon az egyik ládából borsos mézeskalácsot a gyümölcs mellé; az asszony pedig sokáig elmarad. A férfi dühbe gurul, és kiszalad a száján a szokásos káromlás, mire az asszony azonnal eltűnik a házból, és többé nem látja senki.

Mármost, hogy az asszony nem és nem jön, fölmennek a szobájába, hogy megnézzék, hol marad. Ott hever a köntöse, amelyet viselt, fél ujjával a ládában, a többi része pedig kívül, ahogyan a nő a láda fölé hajolt. És a nő nem volt sehol, és azóta nem mutatkozott. Ez az ördög műve, mert ő asszony és férfi alakját egyaránt fel tudja venni.

3678. A hitbeli megkísértésről

1530-as évek

WA.TR 3: 520–521 (3678. sz.); A 316b. (Márton László ford.)

– A hitbeli megkísértés a legnagyobb és a legsúlyosabb, mert a hit az, aminek védelmet kell nyújtania az összes többi kísértéssel szemben. Ha ez erőt vesz rajtunk, akkor az összes többi, a legcsekélyebbek és legegyszerűbbek is megrohanják az embert. Ha pedig hitünk szilárd, akkor dacolhatunk a legnagyobb kísértésekkel és szorongatásokkal is. Mert ha a hit igaz és egészséges, akkor az összes többi kísértésnek enyhülnie és csillapodnia kell. A hitbeli megkísértés az a *skolops*,¹²⁷ amelyről Szent Pál beszél, nagy süttönyárs és karó, amely átüti a lelket és a testet egyaránt. Ez pedig nem az érzéki kéjelgés kísértése és

¹²⁷ *Skolops* (gör.): Luther nyársnak és karónak, Károlyi és Káldi tövisnek fordítja (2Kor 12,7). – A ford.

csapása, ahogyan a pápisták vélelmezik, mert ők semmi mást nem éreznek, mint az ilyen érzékiségre való késztetést. Ők az igazi nagy küzdelmeket nem próbálták, sohasem tapasztaltak ilyesmit, ezért úgy beszélnek és írnak róla, mint a vak ember a színekről.

3680. A eleve elrendelés

1530-as évek

WA.TR 3: 521 (3680. sz.); VIRÁG 70. (Virág Jenő ford.)

Kiváló és emlékezetes az a tanács, amit egy ágostonos barát adott Luthernek: „Aki az eleve elrendelés felől gondolkodik, és emellett nem veszi tekintetbe Krisztust bölcsőjétől kezdve, amint szemünk elé lép, az olyan embernek hamarosan és kikerülhetetlenül kétségbe kell esnie.”

7

Anton Lauterbach naplója
(1538)

3683. A világ vakmerőségéről és elbizakodottságáról, valamint az epikureusokról
1538. január 1–2.

WA.TR 3: 527–529 (3683. sz.); A 8ob; BoA 8: 136–137 (3683. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Martinus doktor Georg Karg magiszter levizsgáztatása után¹ hazatért, sóhajtozni kezdett, és így szólt:

– Jaj, milyen nagy a világ vakmerősége és elbizakodottsága! Aki egy kicsit is több a semminél (Gal 6,3), már azt hiszi, ellenkezheth Krisztussal, és arra vete-medhet, hogy őt lábbal tiporja.² De lesz ez még ennél különkül is, ha majd az epikureizmus³ nagy erővel lábra kap és elharapószik. Mert a világ, amely Isten ígését megveti, nem egyéb, mint a végítélet előtti epikureus élet előkészítője és előőrse, amikor sem Istenben, sem az örök életben nem fognak hinni az emberek.

Nem irtózatos, rettentő dolog-e, hogy még Isten népében is akadnak ilyen epikureusok, nemcsak elkülönülve és titokban, hanem nyilvánosan, a templomban, a prédikátori tisztségben is? Amilyenek a zsidók közt voltak a szadduceusok, akik vallási téren kezükben tartották a vezetést, holott egyáltalán nem hittek az örök életben.

Ilyesfélék manapság a mi pápistáink, és köztünk is, akik állítólag evangélikusok vagyunk, előfordulnak olyanok, akik a Szentírást csak álomnak tartják és gondolják. A mainzi érsek⁴ úgy beszél és cselekszik, ahogy neki tetszik, úgyis

¹ Karg: 1538-ban Öttingenbe hívták lelkipásztornak. Luther előzőleg tévelygéseket talált a prédikációiban, és rendreutasította. Most azért kérdezte ki, hogy meggyőződjék róla, kiállíthatja-e neki az ajánlólevelet (a magiszteri vizsgát már 1536. április 27-én letette). Aurifaber szövegében Georg Rörer neve szerepel, tévesen. – *A ford.*

² Vö. Zsolt 41,10; Jn 13,18.

³ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

⁴ Albert brandenburgi örgróf, Luther egyik legfőbb ellenfele. Egyszerre több egyházi méltóságot is betöltött, így például magdeburgi püspök is volt. A beszédett egyházi jövedelmeket saját adósságainak rendezésére fordította. – *A ford.*

minden jóváagyást nyer. Lipcse városát⁵ vízbe fojtotta ez a kapzsiság, merthogy száz aranyforintján keres évente negyvenet, még hozzá a hitbuzgóság látszata és takarója alatt, mintha ez tisztességes keresztény dolog volna. Mert a pápisták szerint az a szeretet meg a jószolgálat, ha valakinek száz aranyat kölcsönzünk, és az az igazságosság meg a méltányosság, ha negyvenötöt nyerünk rajta.⁶ Mi ez, ha nem epikureizmus? Lipcse ott hever belefojtva a kapzsiság tengerébe, mélyebben, mint az özönvízben a hegyek: azok csak tizenöt könyöknyi mélyen álltak a víz alatt (1Móz 7,20), ezt a várost azonban tizenöt mérföld magasságban lepik el a kapzsiság habjai. Ilyen az összes többi uzsorás és prédaleső is! Jaj, jönnek még cudar idők! A mi epikureusaink még sokkal rosszabbak, mint az olasz bíborosok, akik azt mondják: „Felőlünk mások lehetnek istenfélők, csak nekünk ne kelljen annak lenni!” A mi epikureusaink viszont nemcsak ők maguk akarnak nagy titkon eltántorodni az igaz kereszténységtől, hanem másokat is el akarnak tántorítani és tiltani tőle.

3689. Adorján pápáról

1538. január 8.

WA.TR 3: 535 (3689. sz.); A 336b; BoA 8: 139–140 (3689. sz.). (Márton László ford.)

Adorján pápa két város látképét készíttette el egy fatáblára: az egyik a szülővárosa volt,⁷ a másik Leuven, ahol doktorrá avatták. Az előbbi fölé ezt íratta: „Én ültettem.” A másik fölé meg ezt: „Én öntöztem.” A két város közé pedig oda volt festve a császár képmása, a fölötte meg ez a felirat állt: „Én fordítottam termőre.” Tudniillik a császár akaratából választották pápává.⁸ És aztán valaki krétával gúnyosan odaírta: „Istennek pedig semmi köze hozzá!”

3690. A juristák hiábavalósága

1538. január 8.

WA.TR 3: 535 (3690. sz.); BoA 8: 140 (3690. sz.); VIRÁG 166 (Virág Jenő ford.)

Aznap sokat beszélt a juristákról, akiknek üres a tudományuk, mert szinte minden könyvük hatálytalan és érvénytelen:

⁵ Lipcse a Lutherrel nem rokonszenvező (Szakállas) György szász herceg halála után, 1539-ben fogadta be a reformációt. Luther szavai ennek előzményeivel (többek közt Albert érsek visszaéléseivel) függnek össze. – *A ford.*

⁶ Vö. ZSUGYEL 2007.

⁷ VI. Adorján Utrechtben született. – *A ford.*

⁸ 1522. január 9-én választották pápává.

– A dekrétumok teljes 1. és 3. könyve szinte halott, és ugyanez áll a dekrétáliákra is.⁹ Utolsó kívánságom az, hogy egyik fiam se lépjen erre a fakultásra. Hans legyen pap. Martin kis ravasz, félek tőle. Paul a török ellen menjen.¹⁰

3691. Jacob Schenkről

1538. január 8–10.

WA.TR 3: 536–537 (3691. sz.); A395b; BoA 8: 140 (3691. sz.). (Márton László ford.)

Jacob Schenk doktor¹¹ a lelkipásztorokhoz írt levelében teljességgel elveti a törvény prédikálását, mondván, hogy arra nincs szükség, mert azt az emberi ész ügyis megismeri. Viszont az evangéliumot, amely minden emberi ész és értelem fölött áll, mindenkor a legédesebben kell prédikálni. És hogy Krisztus is ezért hagyta meg Péternek: „Legeltesd, legeltesd az én juhaimat” (Jn 21,17), nem pedig, hogy mészárolj le és üsd agyon őket. És az sem volna tanácsos, hogy egy prédikátor kisszámú istentelen ember miatt mennydörögjön és villámokat szórjon, miközben az egész templomi gyülekezet sokaságát figyelmen kívül hagyja és elhanyagolja. És hogy az istenteleneket titokban és négy szemközt kell korholni, és vétkes tetteiket a felsőbbbségnél feljelenteni és így tovább.

Erre azt mondta Martinus doktor:

– Ilyen irtózatot mocskolódókat kell látnunk még életünk során! Választófejedelmünk az én megkérdezésem nélkül beiktatta Georg Karg magisztert, mert észrevette a Sátán színjátékát, amint az egyik jómadár a másikat váltja a dalolásban. Talán mindez a jövőendő botránkozások megelőzése végett történik, Krisztus és az evangélium dicsőségére és dicséretére.

3694. Egy lakatos története

1538. január 8–10.

WA.TR 3: 537–538 (3694. sz.); A 306; BoA 8: 141 (3694. sz.). (Márton László ford.)

Egy iparoslegény, mesterségére nézve lakatos, egy kísértettől űzve ide-oda kószált, végig a város minden utcáján. Ezt a legényt Luther doktor más tudósok és szavahihető emberek jelenlétében kikérdezte január tizedikén reggel hat és nyolc óra között, tudakolva, hogy ismeri-e a katekizmust. Ő pedig a kísértet sugallatára azt

⁹ CIC 1: 1–356, 1293–1424; CIC 2: 1–1124.

¹⁰ Vö. WA.TR 3575. sz.; BoA 8: 3575. sz. Ez a kívánság nem teljesült: Hans jogász lett, Martin pap, Paul orvos.

¹¹ Schenk, akárcsak Karg, Luther legígéretebb tanítványai közé tartozott. Viszonya fokozatosan romlott meg előbb Melanchthonnal, majd Lutherrel is. – *A ford.*

felelte: Isten ellen vétkezett, amikor a szentséget két szín alatt vette magához. És hogy a kísértet ezt is mondta neki: „Ha visszamégy a mestered házába, kitöröm a nyakadat!” És hogy ő emiatt nem mert napokon át hazamenni.

Erre Luther doktor azt mondta:

– Nem kell ám egykettőre elhinni az ilyesmit, mert sokan csak úgy kitálják ezeket a történeteket. És még ha ez a fiú kísértetet látott is, akkor se fordítson hátat a mesterségének! – Aztán arról faggatta a legényt, hogy mit beszélt a Sátánnal. Majd így szólt: – Jól vigyázz, nehogy hazugság legyen, amit mondtál! Féld Istent, hallgasd buzgón Isten ígéjét, térj vissza a gazdád házába, és végezd a mesterségeddel járó munkát! És ha megint jön a Sátán, akkor ezt mondd neki: „Nem neked fogadok szót, hanem az én Istenemnek, aki erre a foglalkozásra és hivatásra rendelt, és én akkor is tovább űzöm a mesterségemet, ha mindjárt egy angyal szállna is le az égből, és az ellenkezőjét parancsolná!” (Gal 1,8)

3695. Magyar diák kérdései

1538. január 10.

WA.TR 3: 539–541 (3695. sz.); A 149b; BoA 8: 141–142 (3695. sz.); *Asztali beszélgetések* 53. (Csepregi Zoltán – Márton László ford.)

Ugyanazon a napon jött egy magyar diák¹² hozzá, és kérdésekkel halmozta el kételyeivel kapcsolatban. Elsőnek Eck *Enchiridion*jából idézte azt, amint ez a tisztítótűz bizonyítékait összegyűjtötte az egyházatyákból.¹³ Luther azt válaszolta, hogy sem Ambrus, sem Ágoston, sem Jeromos nem képzelt semmit a purgatóriumról, ellenben Gergely látomásaitól félrevezetve tanított erről valamit,¹⁴ jóllehet Isten megtiltotta, hogy a lelkeket kutassuk, inkább Mózes és a prófétákat (Lk 16,29), ezért ezen a téren semmi hitelt nem szabad Szent Gergelynek adnunk.

– Eck és mások Pálnak ezt a mondását a korinthusi levélben: „...az a nap fogja világossá tenni” etc. (1Kor 3,13) a tisztítótűzre értik, pedig ez a hely semmit sem állít a purgatóriumról, csak a kegyeseknek és az eretnekeknek tanításáról és jó vagy rossz életéről. Hisz Arius megérte a maga napját, az összes eretnek

¹² Az 1537/38-as téli félévben négy magyar iratkozott be, a kérdező talán egyikük: Chulomi István, Péter Gergely, Nagybányai Miklós és Czaludinus Péter. Későbbi sorsukról semmilyen adat nem maradt fenn. AAV 1: 168.

¹³ Eck: *Enchiridion locorum communium adversus Lutheranos*. Köln, 1525. VD 16. E 329–331. 24. cikk.

¹⁴ I. (Szent) Gergely: *Dialogi de vita et miraculis patrum* IV; PL 77: 317–430.

megérte a maga napját és ítéletét, a hit tüze világossá tette, ahogy ama utolsó napon mindent világossá fog tenni. Summa, Isten számunkra saját szavával két utat mutatott meg: az üdvösséget a hit által és a kárhozatot a hitetlenség által (Mk 16,16). A purgatóriumot nem említette. Nem engedhetünk ebben a kérdésben, mert a tisztító tűz feltételezése elhomályosítja Krisztus jótetteit és kegyelmét. Jóllehet a világ szemében létjogosultsága van a purgatóriumnak a maga területén.

A második kérdés a szentek közbenjárását érintette, vajon imádkoznak-e értünk. Erre így válaszolt Luther:

– Hadd könyörögjenek csak értünk! Bár életük és imájuk ismeretlen számunkra, nem tudhatjuk, hogyan élnek holtukban. Ha ellene vetik, hogy Szent Ambrus imádkozott Theodosius császáráért annak halála után, ez mégis csak koholmány. Hogy Ágoston könyörgött volna anyjáért, Mónikáért, ezt ő sehol sem állítja, és írásaiban sem akar megörökíteni semmit, ami nem egyezik a Szentírással. Amint mondja: „Nem akarom, hogy könyveimnek higgyenek, kivéve, ha a Szentírás igazolja őket.”¹⁵ Summa: Isten tiszta igéjéhez kell ragaszkodnunk, nem pedig az emberi véleményekhez.

A harmadik kérdés azt firtatta, van-e az embernek szabad akarata.

– A szabad akarat fogalmával szemben minden egyházatyának erős ellenérzése volt – mondta Luther doktor. – Mi pedig elfogadjuk, hogy Isten az embernek szabad akaratot adott. Csakhogy az itt a kérdés: vajon ez a szabadság a mi hatalmunkban és hatáskörünkben van-e? Méltán nevezhetjük fonák, kifordított, ingatag akaratnak; mert hiszen Isten a hatóerő bennünk, mi pedig elszenvedjük a hatását, és hagyjuk őt cselekedni. Ahogyan a fazekas is készíthet az agyagból olyan fazekat vagy edényt, amelyet ivásra és más tisztes célokra használunk, meg olyat is, amelybe pisál és szarik az ember. Vagyis az akaratunk *passive non active*, szenvedőlegesen, nem pedig tevőlegesen szabad. Nem áll a mi hatalmunk alatt, mert Isten dolgaiban képtelenek vagyunk jól cselekedni.

Végül arra biztatta a kérdezőt, hogy olvassa a Bibliát és Melanchthon *Loci communes*-ét.

¹⁵ Szabad idézet: Ágoston: *De trinitate* III, Prooem 2; PL 42: 869; ÓÍ 10: 108. Vö. alább 8. fejezet, 4387. sz.

3697. [Ha Isten igéje tisztán szól]

1538. január 10–13.

WA.TR 3: 542 (3697. sz.); A 5b; BoA 8: 142 (3697. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor felpanaszolta:

– Ott, ahol Isten igéje tisztán szól, az emberek elbízzák magukat, rest szívűek lesznek, és nem becsülik az igét nagyra, mert azt hiszik, úgyis megvan és örökre megmarad nekik; nem védekeznek és nem imádkoznak az ördög ellen, aki a szívükből ki akarja szagatni az igét. – És hozzátette: – Úgy van ez, mint a vándorlegényekkel. Amikor biztos irányban, széles országúton haladnak, akkor elbizakodottak és gondatlanok lesznek, de mihelyt mellékútra vagy favágóösvényre térnek, mindjárt gondjuk lesz rá, melyik utat is járják, és melyik lesz itt vagy ott kiút az erdőből. Hasonlóképpen a keresztények is, amíg az evangélium tanítása tiszta, addig elbizakodottak, álmosak és gondatlanok, nem félik Istent, és nem védekeznek imádsággal az ördög ellen; bezzeg akik elfogadják a tévelygést, egyre csak azon fáradoznak, szorgoskodnak és buzgólkodnak, hogy azt megőrizzék és megvédelmezzék.

3698. Lombardusról

1538. január 10–13.

WA.TR 3: 542–543 (3698. sz.); A 529b; VIRÁG 42. (Virág Jenő ford.)

Petrus Lombardus¹⁶ igen szorgalmas és kiváló tehetségű ember volt. Sok nagyszerű dolgot írt. Igazán hatalmas egyházi tanítómesterré válhatott volna, ha teljes erejével és igazságszeretetével a Szentírásra támaszkodott volna, így azonban maga zavarja össze művét sok haszontalan kérdéssel. Bizonyos, hogy [ő és társai] a legjobb gondolkodók voltak a maguk idején, de az ő koruk egészen más volt, mint a mienk. Mert a skolasztikusok odáig jutottak, hogy tanításuk szerint az embernek a jóra való erkölcsi ereje megvan, csak kissé megsérült. Mégis van képessége az embernek arra, hogy saját erejéből Isten kegyelme nélkül is betöltse a törvényt. Aki megkapta a kegyelmet, az természetesen könnyebben tölti be a törvényt, mint pusztán a maga erejéből tehetné. Ilyesféle szörnyűségeket tanítottak anélkül, hogy meglátták volna Ádám bukását, avagy megértették volna, hogy Isten törvénye lelki természetű.

¹⁶ Lombardus könyve, a *Sententiae* a leghíresebb dogmatikai művek egyike volt.

3701. A pápaság oszlopai

1538. január 14.

WA.TR 3: 545–546 (3701. sz.); A 370; BoA 8: 143 (3701. sz.). (Márton László ford.)

A pápa birodalma nem törvényeken és jogszabályokon alapul, mint a császáré, hanem csakis babonákon, tévhiteken és bálványozáson. Az összes szerzetesek közül a prédikálók vagy domonkosok és a minoriták vagy mezítlábasok¹⁷ voltak a pápa legfőbb és legerősebb segítői és támaszai. A prédikáló szerzetesek a pápa becsvágyó és pompázó Atlaszai és vállon hordozói. Szeretnének dicsőséget kovácsolni mások becsvágyából, amikor becsmérelnék különböző embereket. Nem tűrik a tudósokat, mert kizárólag ők akarnak tudósok lenni. Azt hiszem, jól megégették az ujjukat,¹⁸ amikor hozzányúltak Reuchlin doktorhoz.¹⁹ Ellenem is sok mindennel megpróbálkoztak, és válogatott fondorlatokra vetemedtek, de balszerencsésükre!

3702. A világ beszédmódja és észjárása

1538. január 15.

WA.TR 3: 546–548 (3702. sz.); A 75; BoA 8: 143–144 (3702. sz.). (Márton László ford.)

– A mainzi érsek orvosa, aki az evangéliumtól visszatántorodott a pápasághoz, és mameluk lett belőle, mondta egyszer: „Hát most Krisztust elrakom az ajtó mögé, és majd ha gazdag leszek, megint előveszem.” Egy istentelen uzsorás pedig így beszélt: „Ha félsz a kárhozattól, soha meg nem gazdagszol.” Az ilyen istentelen és káromló beszéd a legszigorúbb büntetést érdemli és vonja magára!

Ha valaki képes volna végbevinni, hogy Krisztust elrakja az ajtó mögé, aztán megint elővegye, amikor akarja, úgy könnyű dolguk volna az embereknek, mert akkor Isten az ő foglyuk volna. Ilyen az epikureus disznók beszéde, amely nagy csapást és büntetést hoz ránk Istentől, azonfelül a végítéletet idézi és érleli.

3705. Jónás prófétáról

1538. január 17.

WA.TR 3: 549–551 (3705. sz.); A 537b. (Márton László ford.)

– Jónás próféta históriája oly nagyszabású, hogy már-már hihetetlen, sőt hazug módon hangzik, és képtelenebbül, mint bármely próféta meséje, és ha nem állna

¹⁷ Obszerváns ferences.¹⁸ Luther közmondás-gyűjteményében: WA 51: 650, 685 (152. sz.); DITHMAR 2010, 183 (152. sz.).¹⁹ Johannes Reuchlin: kora egyik legkiválóbb humanistája. A reformáció előtti évtizedben volt éles vitája a héber nyelvű könyvek elégetését követelő obskurantistákkal. Ez utóbbiakat gúnyolja ki a *Sötét férfiak levelei* című, 1515-ben névtelenül közreadott munka. Vö. *Zsidómisszió* 21. – A ford.

a Bibliában, akkor kinevetném, mint holmi füllentést. Mert ha belegondolunk, hogyan töltött három napot a cethal nagy hasában, ahol pedig három órán belül megemésztődött és a cethal szervezetévé, húsává és vérévé változott volna, és hogy százszor is meg kellett volna halnia a föld alatt, a tengeren, a cethalban satöbbi. Nem annyi ez, mint a halálban élni? Ehhez a csodához képest a Vörös-tengeren való átkelés semmiség.

És hát értelmetlen a folytatás. Miután megszabadult és megmenekült, akkor kezd dühöngeni és perlekedni és panaszkodni egy csekély dolog, tudniillik valami növényke miatt. Nagy titok ez, és szégyellem is magamat a róla szóló értelmezésem miatt, amiért annyira mellékesen érintettem a Jónással kapcsolatos csodatett lényegét és célját.²⁰

3707. A papok cölibátusáról, vagyis nőtlen életéről

1538. január 17.

WA.TR 3: 551–552 (3707. sz.); A 462b; BoA 8: 145 (3707. sz.). (Márton László ford.)

– Amikor kezdtem némileg felfogni – mondta Luther doktor –, micsoda istentelen zsarnokság a papok cölibátusa, vagyis a papok nőtlen élete a pápaság alatt, fölkerestem Hieronymus Schurf doktort,²¹ merthogy nem voltam biztos magamban, és kértem: magyarázza már meg nekem a dekretáliákból és a pápa törvényeiből annak okát, miért nehezedik a világi papokra ez az igen nagy teher és istentelen zsarnokság. A szerzetesekről ezt akkor még nem kérdeztem, mert ők fogadalmat tettek, én akkor még csak a szerencsétlen plébánosokkal törődtem, akiknek nem lehetett háztartásuk házasság nélkül.²² De Schurf semmi kézzelfogható magyarázattal nem szolgálhatott, hanem csak azt mondta, hogy a pápa senkit sem kényszerít papi hivatásra, ezt ki-ki önként választja. Vagyis hogy semmit sem tudott felelni a kérdésemre.

²⁰ Vö. MUNTAG 1997.

²¹ Schurf: jogtudós, egyházi jogi szakértő, a wittenbergi egyetemen tanított. Az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés alatt ő volt Luther jogi tanácsadója. – *A ford.*

²² LVM 7: 263–267 (424–426. sz.).

3711. Egy üstökösről, és hogy mi lesz Németországgal

1538. január 18.

WA.TR 3: 554–555 (3711. sz.); A 602; BoA 8: 145 (3711. sz.). (Márton László ford.)

1539. január 18-án²³ este hat órakor egy üstökös volt látható itt Wittenbergben. Halvány volt, de nagyon hosszú: mintegy húsz fokon át húzódott, nyugatról észak felé, szemközt a napkelte nyári napfordulóra eső helyével, és a csóvája a Halak jegye felé mutatott. Ezt az üstököszt nagy csodálkozással nézte Luther doktor, Jonas doktor, Melanchthon magiszter, Milich doktor és Reinhold magiszter, a csillagász.²⁴ Luther doktor így szólt:

– Jövendölést mondok Németországról, nem a csillag alapján, hanem a teológiából és a Szentírásból jóslom neki Isten haragját. Mert lehetetlenség, hogy Németország büntetlenül így haladhasson tovább. Nagy pofont kell kapnia, más nem lehet a vége. Mert Istent mindennap arra ingerlik, hogy elpusztítson bennünket. Az istenfélő az istentelennel együtt odalesz és odavész.

Mi csak imádkozunk, és nehogy semmibe vegyünk Istent és az ő igéjét! Igaz ugyan, hogy sajnós nagy bűnösök vagyunk, de Isten igéjében ígéretet kaptunk bűneink bocsánatára és az örök életre, amelyhez a török és a császár hozzá fog segíteni és juttatni bennünket. Ők nekünk nem ártani, hanem használni fognak. Nem sajnálok és nem siratok mást, csupán az ivadékainkat, akik a világosságból visszahullanak majd a sötétségbe.

Erre azt mondta Melanchthon, hogy 1505-ben, a velencei háború előtt is mutatkozott egy üstökös, és aztán a törökök elfoglalták Modonát.²⁵

3712. A spanyolok és az olaszok gonoszsága

1538. január 21.

WA.TR 3: 555–556 (3712. sz.); A 610; BoA 8: 146 (3712. sz.). (Márton László ford.)

1537. január 21-én²⁶ Heinrich Schneidewein doktor²⁷ volt Luther doktor vendége. Sokat beszélgettek az olaszok és a spanyolok gonoszságáról és álnokságáról, merthogy mindkét nép igen alattomos és fondorlatos.

– Csakhogy a spanyolok indulatosságban messze túltesznek az olaszokon. Ez

²³ 1539: a helyes évszám 1538. – *A ford.*

²⁴ Erasmus Reinhold, wittenbergi matematikaprofesszor.

²⁵ Modona vagy Methoné: kisváros a Peloponnészosz félszigeten. – *A ford.*

²⁶ 1537: a helyes évszám 1538. – *A ford.*

²⁷ Schneidewein: jogtudós volt a szász választófejedelem szolgálatában, tanácsos Torgauban. Fiatalon bejárta Itáliát, 1537 januárjában tért haza. – *A ford.*

egy igen heves vérű, zsarnoki és kegyetlen nép. Ők az igazi gólyák²⁸ az olaszok nyakán. Sok okos ember azon vitatkozik, hogy mi a kisebbik rossz: a török uralma, vagy a spanyolok tombolása és garázdálkodása? Tudniillik a török évente egyszer szedi be a pénzt, és oltalmazó hatalom; a spanyolok viszont nem ezt művelik, hanem az ellenkezőjét. Ezért aztán a pápa, ez a vérszomjas kutyapeccér ezeket a veszett fenevadakat uszítja ránk, mármint a császárt és a franciákat.

A papok azt akarják, hogy kő kövön ne maradjon, és kizárólag ők uralkodjanak és ők tartsák kezükben a hatalmat. Fél szemüket adnák érte, ha nekünk odaveszne mind a kettő. Ugyanis a pápa bulláinak semmi hatályuk nincs, azok csak szappanbuborékok.²⁹ Ahová a császár oda nem sújthat a kardjával, ott a pápa vesztésre áll.

Mindezt Schneidewein doktor személyes tapasztalatai alapján megerősítette.

3713. Dicsvágó prédikátorok

1538. január 21.

WA.TR 3: 556–557 (3713. sz.); A 260b; BoA 8: 146–147 (3713. sz.). (Márton László ford.)

– Aki a Szentírásban saját dicsőségét keresi³⁰ – mondta Luther doktor –, az eszeveszett, örült és okatlan. A Szentírás tudniillik Isten dicsőségére adatott, nem pedig az emberek hírnevének gyarapítására. Költőket, juristákat, csinos macákat olykor elfoghat az a viszketegség, hogy adottságaikkal kérkedjenek és hivalkodjanak mindaddig, amíg másoknak ezzel nem okoznak kárt. Habár ez is helytelen, de ki akadályozhatja meg? Csakhogy a Szentíráshoz mindenkinek alázattal kell fordulnia, kizárólag Istennek hagyva a dicsőséget.

3722. Hogyan kezdte Martinus doktor a küzdelmet?

1538. február 2.

WA.TR 3: 563–566 (3722. sz.); A 269b; BoA 8: 149–150 (3722. sz.); VIRÁG 104. (Márton László ford.)

– Isten csodálatos módon vezetett ki bennünket a szofisták homályából – mondta Martinus doktor –, és vetett be engem, anélkül, hogy tudtam volna, húsz évvel ezelőtt a harcba. Milyen gyengék voltunk eleinte, amikor 1517-ben mindenszentek napján átmentünk Kembergbe, ahol első ízben írtam a búcsúcédulákról való

²⁸ Utalás a gólyát királlyá választó békák meséjére (Phaedrus I,2), Luther több helyütt idézi. – *A ford.*

²⁹ Bulla: a latin szó hólyagot, buborékot is jelent. Vö. LVM 7: 207, 250 (353. és 415. sz.). – *A ford.*

³⁰ A kézirat ezt Jacob Schenkre vonatkoztatja.

otromba tévelygés ellen! Hieronymus Schurf doktor vitába szállt velem,³¹ és így szólt hozzám: „Mit akar kelmed? Úgysem fogják eltűrni!” Mire én: „És ha muszáj lesz eltűrniük?” Csakhamar a pástra lépett Silvester, a szent palota mestere,³² és a következő szillogizmussal vagy következtetéssel villámlott-mennydörgött ellenem: „Aki a római egyház bármely szavában vagy tettében kételkedik, az eretnek, Martinus Luther kételkedik benne, ő tehát eretnek.” Akkor elkezdődött! Mert a pápa háromféle egyházat különböztet meg. Az egyik a lényegi egyház, vagyis az egyház teste és lelke. A másik a megjelenített egyház, ez a bíborosok kollégiuma. A harmadik a tényleges vagy hathatós egyház, ez maga a pápa. Zsinatokat nem hívnak össze, mert a pápa akar hathatós egyházként uralkodni a Szentírás és a zsinatok fölött. György herceg csak a hathatós egyházért rajong, és azért, hogy annak tekintélye és dicsfénye megmaradjon.

3723. Az olaszoknál Isten legfőbb szolgálata a mise

1538. február 2.

WA.TR 3: 566–567 (3723. sz.); A 386; BoA 8: 150 (3723. sz.); VIRÁG 35. (Márton László ford.)

Schneidewein doktor azt mondta Luther doktornak:

– Az olaszok sok tekintetben lutheránusok, és alighanem szót értenének kelmeddel, doktor úr. Ha kelmed a misét meg nem támadta volna, akkor nagy tetszést aratna Itáliában. De a mise elvetése náluk és az ő szemükben a legnagyobb szörnyűség. Ők oly szilárdan ragaszkodnak hozzá, és annyira megrögzültek ebben a tévhitben, hogy azt hiszik: aki a nap folyamán már hallgatott misét, annak nem eshetik baja, azt már semmiféle veszély nem fenyegeti, és bűnre sem képes, tegye bár azt, amit akar. Ezért is történik olyan sok bűncselekmény és gyilkosság miseshallgatás után. Volt, hogy valaki két évig leselkedett az ellensége után, miképpen tehetné el láb alól; amikor látta, hogy máshol nem férhet hozzá, csak a templomban, ahol misét hallgat, akkor odalopódzott hozzá, leszúrta, és elmenekült.

Erre így szólt Luther doktor:

– A mise elvetéséről szóló könyv³³ eléggé keményen van írva ellenfeleink, a káromlók ellen. Nem azoknak szól, akik kezdők a hitben, és még fiatal, gyúrható, tapasztalatlan csecsemőkeresztények. Ezek megbotránkoznak rajta. Hiszen ha tőlem akarta volna valaki húsz évvel ezelőtt elvenni a misét, annak meggyűlt volna

³¹ Schurf nem a visszaéléseket védte, hanem a kánonjog elvetése ellen tiltakozott. – *A ford.*

³² Silvester Prierias (Silvestro Mazzolini). Az említett tisztség, *magister sacri palatii*, Luther korában már a pápai cenzori hivatalt jelentette. Vö. LVM 7: 128, 141 (114+ és 152. sz.). – *A ford.*

³³ *A misével való visszaélés* (1521), WA 8: 482–563; lásd LVM 2. köt. Vö. LVM 7: 285 (437. sz.).

velem a baja: szívből ragaszkodtam hozzá, és imádtam. Csakhogy a misének és az egész pápaságnak az alapja és fundamentuma nem egyéb, mint kurválkodás, irtózatoss harácsolás és bálványimádás.

3724. A pápa kapzsiségéről

1538. február 2.

WA.TR 3: 567–568 (3724. sz.); A 83b; BoA 8: 150–151 (3724. sz.). (Márton László ford.)

– Azt hiszem, a kapzsiség kórtüneteit csak az ismerheti fel, aki Rómát ismeri. Mert a máshol honos csalás és ámitás semmiség a rómaihoz képest. Ezért esedezett az 1521-es wormszi birodalmi gyűlésen az egész birodalom ő császári felségéhez, kérve őt, hogy ezt a kapzsiságot számolja fel.³⁴ Akkoriban jelent meg a német nemességhez írt könyvem,³⁵ aminek híret Wyck doktor³⁶ hozta nekem. Akkor indult el az evangélium szépen az útján. Csakhogy a három szekta, Karlstadté, Münzeré és az újrakeresztelőké nagy erővel összeütközött vele, és az útjába állt; de ő mégis továbbhaladt előre. A pápa nagy hatalommal bírt az összes király és a császár fölött; ezt én az egyházi átok ellen írt könyvecském³⁷ megostromoltam és ledöntöttem. Ezt a könyvecskét nem a pápa ellen szántam, hanem a visszaélés ellen, de a pápa és hívei csakhamar megijedtek, mert nem volt tiszta a lelkiismeretük.

Akkoriban szó esett egy fősvényről, aki még a széket is sajnálta kibocsátani a testéből. Erre mondta Martinus doktor:

– „Kincseket gyűjt, és nem tudja, kinek.” (Zsolt 39,7) Nosza, együnk-igyunk, amíg van mit és van mivel; majd zabálnak az utánunk jövők is!

3726. A kolduló szerzetesekről

1538. február 2.

WA.TR 3: 568–570 (3726. sz.); A 370; BoA 8: 151–152 (3726. sz.). (Márton László ford.)

– Ha a pápa fel akarja oszlatni a kolduló rendeket,³⁸ akkor aztán lesz haddelhadd! Erőssé tette, felhizlalta és az ölében babusgatta őket; a legfőbb, leghatalmasabb

³⁴ A birodalom rendjei a szentszék és a papság ellen 1521-ben panaszt emeltek a birodalmi gyűlésen (*Gravamina*). DRTA.JR 2: 670–704. Vö. LVM 7: 483 (1424. sz.).

³⁵ *A német nemzet keresztény nemességéhez* (1520), WA 6: 404–469. Lásd LVM 2. köt.

³⁶ A münsteri Johannes van der Wyck, 1520-ig Reuchlin titkára volt Rómában, majd Bréma városának lett szindikusa.

³⁷ *Sermo az átokról* (1520), WA 6: 63–75, lásd LVM 6. köt.

³⁸ A kolduló rendek közvetlenül a pápa fennhatósága alatt álltak. Életmódjuk, tevékenységük sokakban ébresztett ellenszenvet. – *A ford.*

patrónusokat adta, hogy óvják őket. Ha mármost fel akarná oszlatni őket, lenne szép haddelhadd! Mind összefognának a pápa ellen, és a fejedelmeket a pápa ellen uszítanák és ingerelnék. Mert a fejedelmeknek, a királyoknak és a nagyuraknak, sőt magának a császárnak is mind szerzetes a gyóntatóatyja, és az jól telebeszelné a fejüket.

3729. A felfuvalkodottság, a vakmerőség és a dicsvágy okozza az egyháznak a legtöbb kárt

1538. február 3.

WA.TR 3: 571–574 (3729. sz.); A 268; BoA 8: 152–153 (3729. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor sokat beszélgetett Amsdorf licenciátussal³⁹ arról, hogy a felfuvalkodottság és a dicsszomj a legártalmasabb méreg az egyházra nézve, ha elhatalmasodnak egy prédikátoron.

– Ez csábította el Zwinglit, aki mindig azt tette, amit ő akart, ahogy a próféták fordításához írt szövegei mutatják,⁴⁰ amelyek tele vannak vakmerőséggel, felfuvalkodottsággal és dicsvágygal, hogy ő akárkit semmibe vehet, még a fejedelmeket és a fő hatalmasságokat is. Ezért is írt így: „Ti igaz fejedelmek, bocsátsatok meg nekem, amiért nem adom meg a rangotokat, mert hiszen az ablak is átlátszó.” Hasonlóképpen cselekedtek a münsteriek, Grickel magiszter, Jäckel doktor⁴¹ és még sokan mások. Egyszóval a dicsvágy és a felfuvalkodottság emésztő tűz. A Szentírás azért adatott, hogy megszégyenítse a testet, ezért az ember ne a saját dicsőségét keresse benne.

3732. A zsinatról

1538. február 3.

WA.TR 3: 577–578 (3732. sz.); A 516b; BoA 8: 153–154 (3732. sz.). (Márton László ford.)

– Az én kegyelmes uram, János Frigyes herceg, szász választófejedelem⁴² ma az eljövendő zsinatról⁴³ beszélt nekem, hogy az meglesz – mondta Luther doktor. – Minek is piszkálnánk a pápát? Csinálja csak meg a zsinatot Rómában

³⁹ Helyesen: Liborius Magdeburg, ekkor átmenetileg a vártemplom prédikátora volt Wittenbergben, hamarosan Orlamündébe távozott.

⁴⁰ A prófétai könyvek 1529-ben Froschauernél Zürichben megjelent fordítása. VD 16. ZV 1778.

⁴¹ A münsteri újrakeresztelők 1535-ben, Johannes Agricola és Jacob Schenck.

⁴² Előző nap, február 2-án érkezett Wittenbergbe: lásd WA.TR 3722. sz.; BoA 8: 3722. sz.

⁴³ III. Pál pápa eredetileg Mantuába hívta össze a zsinatot 1537-re. A többször elhalasztott és áthelyezett zsinat végül 1545-ben Tridentben nyílt meg.

vagy ahol akarja, és határozzon azt, amit akar. Mert még ha sok engedményt tenne is nekünk, akkor is csak néhány hideg, korhadt, kopott és külsődleges ceremóniától válna meg, úgymint szenteltvíz, só, virágvasárnapi számár,⁴⁴ böjt; hasonlóképp a cölibátust vagy papi nőtlenséget sem fogja keményen védelmezni. De a jusztifikáció cikkelyében, vagyis, hogy az ember miképpen igazul meg és üdvözülni Isten előtt, nem fog engedni, sem a misét nem fogja veszni hagyni. Mert ha a mise fennáll és megmarad, akkor Luther elkárhózott; ha viszont a mise elvész, akkor elvész a pápaság egész fundamentuma. Ezért is ragaszkodnak olyan erősen a miséhez. Ahogyan Campegius bíboros Augsburgban mondta:⁴⁵ inkább szaggassák szét fogókkal, semhogy a misét veszni hagyja. Bizony, irtóztató gonoszság, hogy ilyen görcsösen és mereven ragaszkodnak valamihez, amit csak az emberi meggondolás és lelemény talált és eszelt ki.

3736. Mi a szüzességi fogadalom?

1538. február 7.

WA.TR 3: 579 (3736. sz.); A 463; vö. BoA 8: 154 (3736. sz.). (Márton László ford.)

– Szüzességet fogadni nem egyéb – mondta Martinus doktor –, mint elátkozni és kárhóztatni a házasság szent intézményét. Mert a pápaságban mindenki, aki lelketlen [*geistlos*], akarom mondani, lelkész [*geistlich*] lesz,⁴⁶ amikor felszentelik, körülcícomázott és elpalástolt szavakkal lemond a házasságról, és nem egy bizonyos időre fogadja meg, hogy tartózkodik a nősüléstől, hanem örökre. Hát nem irtóztatós irtóztat ez?

3737. A szerzetesek tudatlansága⁴⁷

1538. február 7.

WA.TR 3: 579–580 (3737. sz.); A 370b; BoA 8: 154 (3737. sz.); *Asztali beszélgetések* 97. (Márton László ford.)

– Volt Itáliában egy külön szerzetesrend, amelynek neve *Fratres ignorantiae*, „Tudatlanság testvérei” volt. Esküdniük és fogadniuk kellett, hogy semmihez sem fognak érteni, és semmit sem fognak tudni vagy megtanulni. Minden kérdést a tudatlanságukkal intéztek el, vagy hogy ők nem konyítanak semmihez. Csakhogy

⁴⁴ A Jeruzsálemben számaron bevonuló Krisztus szobra, a körmenetben hordozták. – *A ford.*

⁴⁵ Lorenzo Campeggio pápai legátus az augsburgi gyűlésen 1530-ban.

⁴⁶ Vö. fenn 1. fejezet, 56. sz.

⁴⁷ Vö. alább 14. fejezet, 6039 sz.

ezt a címet és nevet méltán megérdemelné minden kolostor és szerzetes. Mert ők csak a hangos olvasással törődnek: csak az számít nekik, hogy ledarálják a szavakat, a szavak értelme nem fordul meg a fejükben.⁴⁸ Ugyanis azt mondják: „Ha te nem érted is a szavakat, majd megérti a Szentlélek, az ördög pedig megszalad előlük.” Ez volt a legfőbb tételük és állításuk a szerzeteseknek, akik minden jó tudomány és tudós ellenségei. Tudniillik így okoskodtak: „Ha ez a fráter vagy testvér tanulni fog, és kiművelt fő lesz, akkor majd a mi előjárónk akar lenni, ergo *saccum per naccum*, hát zsákusz a nyakuszba!⁴⁹ És tényleg zsákokt akasztottak a nyakába, elküldték koldulni házról házra, városba és vidékre.

3739. Szörnyűséges história egy diákról, aki az ördögnek adta magát

1538. február 13.

WA.TR 3: 581–583 (3739. sz.); A 302b; BoA 8: 155–156 (3739. sz.). (Márton László ford.)

1538. február 13-án egy fiatal diák, név szerint a naumburgi Valerius⁵⁰ ott volt Wittenbergben. Ott a sekrestyében a diakónusok és nevelője, Georg Maior jelenlétében Luther doktor feloldozta, merthogy előzőleg igen engedetlen volt a nevelőjével. Végül pedig, amikor emez kivallatta és kikérdezte, hogy mégis miért él így, miért nem fél Istentől, és miért nem szégyelli magát az emberek előtt, bevallotta, hogy öt évvel ezelőtt az ördögnek adta magát e szavakkal: „Felmondom a benned való hitet, Krisztus, és egy másik úrhoz szegődöm!”

Ezekről a szavakról faggatta őt Luther doktor, majd keményen megdorgálta, és megkérdezte, hogy mondott-e ennél többet is. Megbánta-e, és akar-e visszatérni Krisztus Urunkhoz? Amikor pedig Valerius azt mondta, „igen”, és buzgón és kitartóan esedezett, akkor Martinus doktor a fejére tette a kezét, letérdepelt a többi jelenlevővel együtt, elimádkozta a Miatyánkot, majd így szólt:

– Űristen, mennyei Atyánk, aki édes Fiad által rendelted, hogy imádkozunk, és aki a prédikátori hivatást a te szent keresztény egyházadba rendelted és iktattad, te akarod, hogy azokat a testvéreinket, akik meggondolatlanul vétekbe estek, szelíd lélekkel (Gal 6,1) igazítsuk útba⁵¹ és térítsük vissza az igaz élethez; és Krisztus, a te édes Fiad maga is azt mondja, hogy nem másért jött,

⁴⁸ Vö. LVM 5: 103, 662–663.

⁴⁹ Vö. alább 10. fejezet, 5375. sz. és 14. fejezet, 6039. sz. Konyhalatin kifejezés. Azt akarták, hogy Luther adományokat gyűjtsön, ne pedig tanulással vesztesse az időt.

⁵⁰ Valerius Glockner, a naumburgi polgármester fia. Az ördöggel kötött paktum motívuma utóbb a Faust-mondakör központi elemévé vált. – *A ford.*

⁵¹ Szelíd lélekkel: erősen eltérve a korabeli gyakorlattól, amely szerint az ördöggel való szövetkezésért máglyahalál járt. – *A ford.*

mint a bűnösök megtéréseért (Mt 9,13). Így tehát hozzád imádkozunk ezért a szolgádért, és kérünk, bocsásd meg bűneit, és őt a bűnök bocsánatának cikelyébe ismét foglald bele, és vedd vissza szent egyházad ölébe édes Fiad, Krisztus Urunk kedvéért, ámen.

Ezután a fiúnak szájba mondta német nyelven a következő szavakat, ő pedig utána mondta:

– Én, Valerius, megvallom Isten előtt és minden szent angyala előtt és e templom gyülekezete előtt, hogy Istennek felmondtam hitemet, és magamat az ördögnek adtam. Ezt pedig szívből megbántam, és mostantól az ördög esküdt ellensége leszek, és Istent, az én Uramat készségesen követem, és meg fogok javulni. Ámen.

Ezek után Luther doktor vezeklésre és istenfélelemre szólította fel a diákokat, és hogy mostantól istenesen, tisztességesen és engedelmesen éljen, az ördög sugallataival és incselkedéseivel pedig a hit és az imádság révén szegüljön szembe (Jak 4,7). Ha pedig az ördög gonosz gondolatokkal támad rá, Isten igéjével fegyverkezzék fel, és forduljon azonnal nevelőjéhez vagy káplánjához, előtte az esetet tárja fel, és vádolja meg az ördögöt a mesterkedéseivel együtt.

3742. Az ember ganéjból van

1538. február 13.

WA.TR 3: 585 (3742. sz.); A 69; BoA 8: 156–157 (3742. sz.). (Márton László ford.)

Egy este, amikor Martinus doktor megfürdött, és étkezés után kezét mosott, így szólt:

– Mitől lesz a víz fürdéskor annyira piszkos? Persze, elfeledkeztem róla, hogy a bőr és a hús szarból van csinálva. Ahogy az Írás mondja: „Por és hamu vagy, ó, ember!” (1Móz 3,19)

3743. A halak szaporodásáról

1538. február 13.

WA.TR 3: 585–586 (3743. sz.); A 69; BoA 8: 157 (3743. sz.). (Márton László ford.)

Amikor halakat adtak fel az asztalra, Martinus doktor sokat beszélt a teremtésben megmutatkozó isteni erőről és hatékonyságról:

– Egy állat egy másiktól származik és nemződik, különösen a vízben és kivált a tengerben, ahol egy-egy hal sok ezer másikat petézik és ívik, mint az ikra mutatja. Meg aztán mindennap halásznak az Elbán, mégis tele van hallal. Hihetetlen, mennyire szaporodnak és sokasodnak a halak, főleg a tengerben.

Például azt mondják, hogy Antwerpen alatt, a Schelde torkolatában négyhetente nő fel a halak új nemzedéke.

3744. Háromféle keresztség

1538. február 13.

WA.TR 3: 586 (3744. sz.); A 219b; BoA 8: 157 (3744. sz.). (Márton László ford.)

– A régi tanítók háromféle keresztséget különböztettek meg. Az egyik a víz általi, a másik a Szentlélek általi, a harmadik pedig a vér általi.⁵² A keresztelésnek e háromféle módját fenntartotta az egyház – mondta Luther doktor. – A *katechumeneket*, vagyis felnőtt hittanulókat, amikor a keresztséghez viszik, vízzel keresztelik. A többiek, akik ilyen víz alá merítésben nem részesülhettek, de mégis hisznek, a Szentlélekben és ő általa üdvözülnek, mint Cornelius az Apostolok cselekedeteiben még a keresztség felvétele előtt (ApCsel 10,44). A harmadik csoportba azok tartoznak, akik vérükben és gyötrelmeikben nyerik el a keresztséget.

3745. Egy rémületes kísértetről és szörnyetegről

1538. február 13.

WA.TR 3: 586–587 (3745. sz.); A 306b; BoA 8: 157 (3745. sz.). (Márton László ford.)

Németalföldön egy különös, irtózatos kísértet bolyongott. Olyan magas volt, mint egy ember, és olyan alakja volt, mint egy kutyának. Akiket ez körbeszimatolt, azoknak meg kellett halniuk. Ezt a kísértetet csak a többi ember látta; akiket megszaglászott, azok nem. És úgy hívták, hogy *Leichmal*, vagyis Haláljel. A haldoklók mindenféle babonákban, tévhitekben és áldozati misékben keresték menedéküket.

Erre Luther doktor így szólt:

– Én édes Istenem, tarts meg minket az igéd mellett, mert mihelyt azt elveszítjük, hiszünk mindenben és imádunk mindent, válogatás nélkül. Mert ha Isten igéje elesik, akkor nincs az a képtelen és gyalázatos dolog, amit ne istenítene és ne tartana a legnagyobb becsben és tiszteletben az ember, mint Priapust a rómaiak.

⁵² *Fluminis, flaminis, sanguinis*. Vö. Ignatios levele a rómaiakhoz, ÓÍ 3: 179–183.

3755. Az asszony a ház úrnője

1538. február 18.

WA.TR 3: 593 (3755. sz.); A 441; BoA 8: 161 (3755. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor ott volt Hans Lufft lányának menyegzőjén. A vacsora végeztével odavezette a menyasszonyt az ágyhoz, a vőlegénynek pedig azt mondta, hogy maradjon az elfogadott rendnél és szokásnál, és ő legyen az úr a háznál, valahányszor házon kívül van a felesége. Majd pedig lehúzta és a függönyös ágyra helyezte a vőlegény fél pár cipőjét, annak jeléül, hogy az uralom és az irányítás az ő kezében marad.

3767. Vakság a pápaság alatt⁵³

1538. február 22.

WA.TR 3: 598–599 (3767. sz.); A 351; BoA 8: 162–163 (3767. sz.); VIRÁG 26. (Márton László ford.)

– Harminc évvel ezelőtt – mondta Martinus doktor – ismeretlen volt a Biblia, a prófétákról nem esett szó, és úgy bántak velük, mintha lehetetlen volna megérteni őket. Amikor húszéves voltam, még nem láttam a Bibliát. Azt hittem, hogy ami evangélium és apostoli levél csak van, az úgyis benne van a posztillákban. Végül az erfurti könyvtárban a kezembe akadt egy Biblia, azt gyakran olvastam, Staupitz doktor nagy álméltóságára.

Ilyen sötétségben uralkodott a pápa, sok babonassággal, álhittel és látszatokkal, amely angyali látszatot én soha meg nem támadhattam volna, ha Szent Pál tiszta és világos tanúságtétellel a pápaság vakságát nem ábrázolta és ostorozta volna, és ha Krisztus, Istennek Fia, maga a Felség, a pápát oly hatalmas mennykőszekercékkel agyon nem vagdalta volna, mint Máté 15.: „Hiába tisztelnék engem, ha oly tudományokat tanítanak, amelyek embereknek parancsolatai.” (Mt 15,9)

3768. A zsidók dölyfössége és dicsekvése

1538. február 22.

WA.TR 3: 599–601 (3768. sz.) részlete; A 589b; Zsidómisszió 45. (Csepregi Zoltán ford.)

[...] Mint ma a morvaországi zsidók, a szombatosok készítenek keresztényeket körülmetélni.⁵⁴ Ez a körülmetélkedés nagy dolog a zsidóknál egészen Krisz-

⁵³ Vö. I. fejezet, 116. sz.

⁵⁴ A Nikolsburg (Mikulov) központtal működő dél-morvaországi anabaptista-spiritualista szombatosok valójában a Tízparancsolat rigorózus képviselőivel (a hetedik nap megünneplésével, képmóddal) és a halálbüntetés szorgalmazásával keltek fel, sem körülmetélkedésükről, sem tanításuk zsidó eredetéről nem tudni. Zsidómisszió 45; CSEPREGI 2013, 192–196.

tusig, de hogy ők erre kényszerítsenek minket, az nem fog megtörténni. Nem hiszem, hogy olyan bolond leszek, hogy elfogadnám a körülmetélést. Előbb kellene levágotnotok az én Káthém s az összes asszony bal mellét. Mégis merik már a keresztényeket ezzel gyötörni. Nagyon haragszom Ferdinándra, hogy pusztítja az evangéliumi egyházakat, és beengedi ezeket a zsidókat. [...]

3776. A pápa eretnek, aki Isten ígéje fölött akar pöffeszkedni

1538. február 24.

WA.TR 3: 605–606 (3776. sz.); A 355; BoA 8: 165 (3776. sz.). (Márton László ford.)

– Ágoston és mások a következőképpen különböztetik meg az eretneket a szakadártól, aki szakadást és különválást idéz elő, valamint a rossz kereszténytől. Eretnek az, aki a keresztény hit cikkelyei ellen és a Szentírás helyes értelmezésével szemben és azon kívül állva hamis felfogást és vélekedést terjeszt, és azt makacsul védelmezi. *Schismaticus*nak, vagyis szakadárnak nevezzük azt, aki az igaz hitben egy az igaz keresztény egyházzal, de nem ért egyet és nem tart vele különféle ceremóniák és szokások tekintetében. A rossz keresztény mindkettőt elfogadja, a hitvallást vagy tanítást is, meg a ceremóniákat is, csak éppen kárhuzatosan él, gonosz és megbotránkozató módon tölti napjait.

Ezért hát a pápisták ne azt kiabálják rám, hogy eretnek vagyok, hanem nevezzenek *schismaticus*nak, aki szakadást és különválást okoz. Én viszont a pápát eretneknek, sőt fő-fő eretneknek tartom, ő pedig szintúgy engem tart annak. Mert ő Krisztus Urunkkal áll szemben, én pedig vele, a pápával. Ő ugyanis arcátlanul azt tanítja, hogy Krisztus papi tisztsege át van ruházva az ő helytartójára, a pápára, akinek hatalmában áll, hogy új törvényeket hozzon és átalakítsa a meglevőket, vagyis ezáltal megtagadja Krisztus papi tisztsejét.⁵⁵

3793. Jogról és bírákról

1538. március 25.

WA.TR 3: 617–619 (3793. sz.); A 564; BoA 8: 170 (3793. sz.); VIRÁG 77. (Márton László ford.)

Valaki fölkereste Luther doktort, hogy tanácsot kérjen tőle egy vitás ügyében Alberttel, Mansfeld grófjával szemben. Luther doktor így szólt hozzá:

– Kelmednek igaz ügye van, de nincsenek hozzá megfelelő bírák. Mert minden jogvitában két nagy nehézség szokott lenni. Kelmednek pedig mindkettő meg-

⁵⁵ Decr. Greg. Lib. I. Tit. 2. Cap. 3; CIC 2: 8: *Translato sacerdotio necesse est, ut legis translatio fiat.* Vö. LVM 7: 115 (110. sz.).

van. Az egyik, ha valakinek igaza van ugyan, de nem tudja bizonyítani. A másik a bíró, aki végrehajtja és érvényhez juttatja a jogot, és kelmednek ez sincs meg.

A jogszabályok persze helytálló módon vannak belefoglalva a könyvekbe, de a gyakorlatban nem számítanak, nem érvényesülnek.⁵⁶ Ezért mondta Hieronymus Schurf doktor: „Az ördög vigyen engem, ha úgy történik majd, ahogyan a könyvekben áll!” Ó, jaj! Az igazságnak, a jognak és az igazságosságának ellensége a világ. Ahogyan Pilátus mondja Krisztusnak: „Senki sem szenved el a jog hatályát, ha tud és mer védekezni.”⁵⁷ A jog manapság ököljog, ez szerez magának érvényt. Kiforgatják ezt a latin szót, *ius*, vagyis jog, és lesz belőle *vis*, vagyis erő, vagyis ököljog. Aki a másikat legyűri, zsákba is dughatja.

Mert a hatalmas és gazdag urak a jogi ügyet nagy kitérőkkel húzzák-halogatják, úgyhogy se vége, se hossza;⁵⁸ folyton és szakadatlanul jönnek a jogsértések, torzsalkodások, perpatvarok. Veszélyes az ügy, ha köze van hozzá a jogászkodásnak. Minden igaz keresztény csakis defenzió, azaz védekezés céljából ismerje ki magát a jogban, hogy a világ gonosz fondorlatait megérthesse és elháríthassa. Ahogyan Brück doktor is teszi. A többiek általában mindnyájan istentelenek; csak a saját javukat és hasznukat keresik, és úgy csúrik-csavarják a jogot, ahogy nekik előnyös. A jobból jogtalanságot, a jogtalanságból jogot csinálnak az ő értelmegzétésekkel és szofisztikájukkal, és mindezt csakis a pénzért.

Luther doktor aztán továbbra is a juristákról beszélt. Ezt mondta:

– Ha van eszük, és ha a jogszabályokban csupán közepesen tapasztaltak és jártasak, akkor is a gyakorlat révén napról napra úgy kicsiszolódnak, hogy rátermettebbek lesznek azoknál a jogtudós professzoroknál, akik csak a katedrán tartanak nyilvános előadást, és csak a könyvekből tanulmányozzák az elméletet és a tudományt. Mert az udvarban nagyszabású, fontos ügyek zajlanak, és olyan ügyvitelre kerül sor, amelyekből a napi tapasztalás által komoly bölcsesség szűrhető le. Márpedig ez kormányozza a világot, nem a könyvek.

Ugyanígy áll a dolog minden fakultással és ágazattal: az ügyvitel és a gyakorlat vagy praktikum, ha az ember a dolgot a kezébe veszi és intézi, tudósabbá és hozzáértőbbé tesz, mint az ismeret és maga a tudomány. Én magam sohasem jutottam volna el az ismeretig, bármilyen sokáig olvasgattam volna a Bibliát, ha nem kaptam volna tanítást az ügyvitelből, a gyakorlatból és ellenfeleim igyekezetéből. Mert hiszen eleinte életem és vérem felajánlásával és kockáztatásával védelmeztem volna a misét és a szerzetességet; de az idő, az ügyek vitele és a

⁵⁶ Lásd fenn 3690. sz.

⁵⁷ Pilátus mondja: Jn 18,38 lutheri parafrázisa.

⁵⁸ Vö. Vergilius: *Aeneis* I,341–342. Lakatos István fordítása: „Ám nagy ügy ez, szövevényes.”

gyakorlat másra tanított. Szintúgy, a szentséggyűlölők⁵⁹ által arra tanított a jog, hogy az ígéhez, vagyis testi épségemhez erélyesen ragaszkodjam, ne hagyjam magamat félrevezetni hamis értelmezéseik és köntörfalazásaik által, maradjak csak az egyszerű szavak melletti kerékvágásban.

3795. Erasmus katekizmusáról

1538. március 27.

WA.TR 3: 620–622 (3795. sz.); A 412; BoA 8: 170–171 (3795. sz.). (Márton László ford.)

– Erasmust – mondta Martinus doktor – Rómában és Velencében megmérgezték és megfertőzték epikureizmussal. Inkább dicsérte az ariánusokat, mint a katolikusokat.⁶⁰ Állítólag azt is mondta, hogy János evangéliuma Krisztust csak egyszer nevezi Istennek, amikor Tamás így beszél Krisztushoz: „Én Uram és én Istenem!” (Jn 20,28) De minden szerelmes nyílvevesszője közt legkevésbé a katekizmusát tűrhetem,⁶¹ mert abban ő semmi bizonyosat nem tanít, hanem csak megzavarja és kételkedésbe taszítja a fiatal embereket.

3796. Az Antikrisztus hazugságairól

1538. március 27.

WA.TR 3: 622 (3796. sz.); A 358; BoA 8: 171–172 (3796. sz.). (Márton László ford.)

Amikor valaki az Antikrisztus hazugságait emlegette, aki majd kevéssel a végítélet előtt jön, és sok csodajelet tesz, és egy tüzes kemencével vonul majd mindenfelé, és abba veti bele mindazokat, akik nem tartanak vele (merthogy a pápa és a hívei az együgyűeket ezzel bolondították, nehogy észrevegyék, hogy máris az Antikrisztus uralkodik), akkor Luther doktor így szólt:

– Mindez mesebeszéd! Habár részben egybevág Dániel profétálásával: mert a pápa törvényszéke tüzes (Dán 11,33). A pápa tűzzel támad, a török szablyavassal! Az Antikrisztus tűzzel büntet, ezért ő maga is tűzzel büntettetik, a mondás szerint: „Vérre szomjajztál; most hát vért igyál!”⁶² A pápa most némileg

⁵⁹ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

⁶⁰ Amsdorfnak írja Erasmusról 1534-ben. WA.B 7: 2093. sz. Nyomtatásban: VD 16. A 2356; HLSt 198. sz. Az arianizmus vádját korábban főleg katolikus oldalról hangoztatták Erasmusszal szemben.

⁶¹ Erasmus: *Dilucida et pia explanatio symboli*. Bázél, 1533. VD 16. E 3455–3456.

⁶² Tomyris masszagéta királynő szavai Kyros meggyalázott holttestéhez. Hérodotos: *Historiae* I,214 – A ford.

óvatos, behúzza a fejét, és eltakarja a veszett rókát, de majd az oltalmazó urai nekimennek, és lyukat rágna a hasába.⁶³ Henrik, Braunschweig hercege elfoglalta a hildesheimi püspökséget, szintúgy a császár két püspökséget, Lüttichet és Utrechtet. Ezt a pápának el kell túrníe, és még csak ezután jön a nagyja! Ő azt reméli ugyan, hogy ennek az örjögésnek csakhamar vége szakad, és akkor majd villámot és mennydörgést zúdíthat az ilyen önkényes foglalókra.

3798. [Az emberi szívről]

1538. március 29.

WA.TR 3: 623–625 (3798. sz.); A 317b. (Márton László ford.)

– Albert mainzi érsek mondogatta: „Az emberi szív olyan, mint a malomkő a malomban. Ha gabonát öntenek rá, akkor ő, amint körbejár, szétmorzsolja, megőrli és lisztté porlasztja. Ha pedig nem öntenek rá gabonát, a kő akkor is körbejár, de önmagát őrlí, úgyhogy vékonyabb, kisebb és keskenyebb lesz.” Így működik az emberi szív: ha nem dolgozhat hivatása szerint, és nem végezheti rendes munkáját, akkor jön az ördög, és kísértést, csüggedést és szomorúságot zúdít bele. Akkor aztán szomorúsággal emészti magát a szív, úgyhogy el kell epednie tőle, és némelyik ember halálra bánkódja magát. Ahogyan Sirák mondja: „Mert már sokakat ölt meg a búsulás, nincs is haszon belőle” (JSirák 30,25), és „a szomorúság elemészti a velőt és a csontot” (JSirák 38,19).

3802. Az evangélium sikerét akadályozzák a gyülevészek

1538. április 2.

WA.TR 3: 627 (3802. sz.); BoA 8: 173 (3802. sz.); VIRÁG 157. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Április 2-án sokat beszélt az evangélium sikeréről ott, ahol a pápaság nagy zűrzavarba jutott. Mert ez már megérett. De a Sátán az evangéliumot igen erősen akadályozta terjedésében a gyülevészek⁶⁴ és a parasztnok lázadása által is. És felidézte a parasztnok botrányos felkelését, mennyire elvakultak voltak, különösen Lotharingiában, ahol hitszegő módon lemészárolták őket, miután elfogadták a felkínált békét.

– Ó, a három szekta: a Münzeré, a szentséggyűlölőké és az újrakeresztelőké nagy kárt okozott az evangéliumnak, de annyira meghasonlottak voltak, és az evangélium még gyengeségében is megállta a helyét a legnagyobb zsarnokokkal

⁶³ Uralás az antik tanmesére a spártai fiúról, akinek hasát kirágra a keblébe rejtett rókakölyök.

⁶⁴ *Rotten*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

szemben. Remélem, megtartja lendületét, mivel napról napra nő híveinek a száma. Egykor csak két város, Nürnberg és Reutlingen állt a három fejedelem mellé,⁶⁵ most több tartomány és város is. Bárcsak imádkoznánk, és levetkőznénk azt a sátáni hálátlanságot! Bárcsak Krisztus uralkodna bennünk!

Azután azt mesélte, hogy Fülöp hesseni tartománygróf, aki kezdetben legfőbb ellenfele és ellensége volt a evangéliumnak, mégis annak oldalára állt, sokat használt neki az Újtestamentum világos fordítása, így lassanként átpártolt.⁶⁶

3804. Nem minden hős alkalmas monarchának, vagyis egyeduralkodónak

1538. április 3.

WA.TR 3: 328–329 (3804. sz.); A 546b; BoA 8: 174 (3804. sz.); *Asztali beszélgetések* 176–177. (Márton László ford.)

Luther doktor szót ejtett a hősök és kimagasló emberek, úgymint Nagy Sándor, Augustus, Hannibal, Pompeius és hasonlók kiváló tulajdonságairól és tetteiről.

– Csakhogy – tette hozzá – ezek nem mind alkalmasak egyeduralkodónak, vagyis hogy mindent egymaguk irányítsanak. Mert a hadvezérek csak a győzelemmel törődnek, azzal, hogy megállják a sarat és a helyüket; a kormányzásra, vagyis arra, hogy az ország és a nép megfelelő uralom alatt álljon, már nem fordítanak figyelmet. Ilyen volt Scipio és Hannibal. Ellenben Nagy Sándor, Caesar és Augustus ügyeltek a kormányzásra is, hogy az irányítás helyesen haladjon. A török egyikkel sem törődik, hanem csak rabol és gyilkol. Nagy Sándor király sokat részegeskedett, erős testalkatú volt. Ha teleitta magát, három álló napon és éjszakán át aludt, míg a bort meg tudta emészteni, mint írják róla. A következő rendszabályt is neki tulajdonítják:

Ha részeg vagy, akkor feküdj le,
ha felkelsz, megint részegedj le,
így vált egy részeg disznó másikat:
ez a rendszabály, mit Nagy Sándor ad.

Martinus doktor csodálattal emlékezett meg ezeknek a nagy férfiaknak és hősöknek alázatosságáról, amiért olyan szívesen vették körül magukat tudós férfiakkal

⁶⁵ E két város pontosabban öt fejedelemség, a választófejedelmi Szászország, Brandenburg-Ansbach, Hessen, Braunschweig-Lüneburg és Anhalt mellé állt az *Ágostai hitvallás* aláírásakor. KK 1: 64; *Ágostai hitvallás* 68.

⁶⁶ Csak 1524 közepén.

és jövendőmondókkal, akik megmondták nekik, mitévők legyenek, és milyen viselkedés méltó a fejedelmi ranghoz és hírnévhez.

– Ezek voltak az ő prédikátoraik, akiknek szavát megfogadták. A közrendű népséget viszont bosszantotta, hogy ők, a tudósok a fejedelmek és a nagyurak társaságában és körében forgolódnak. Becsvágyó embereknek tartották őket, mint akiknek az a céljuk, hogy az asztalfő közelében üljenek.⁶⁷ Nagyra becsülték őket, éppúgy – mondta a doktor –, mint manapság az udvari emberek a prédikátorokat. Egyszóval, a világ nem nélkülözheti az írástudókat, mi több, ők irányítják a világot.

3806. A ceremóniák a babona puskapora

1538. április 3.

WA.TR 3: 629–630 (3806. sz.); A 381; BoA 8: 174 (3806. sz.). (Márton László ford.)

– Ha a katekizmust fenntarthatnánk – mondta Luther doktor –, és felállíthatnánk az iskolákat a jövő nemzedékek számára, akkor nem hiába éltünk! A ceremóniák pedig takarodjanak, mert ők a babona gyűjtőserpenyőjében a puskapor, ők ennek okozói; mert az emberek azt hiszik, hogy a ceremónia Isten szolgálata, és az üdvösség feltétele, hogy megtartsák, és bűn, ha elmulasztják. Milyen szép külsődleges rendszabály volna, ha el tudnám intézni és fogadtatni, hogy a felsőbbség önmagában véve, a polgári házirend részeként, a fegyelem és a kordában tartás végett elrendelne hetente két napot, amikor nem eszünk húst; de nem ám pénteken vagy szombaton, és nem a pápa kedvéért, hanem két másik napon, és nem a lelkiismeret terhére. Nekünk nem kell a babonás pápista böjt, amikor a kollációk vagy falatozások⁶⁸ jobbakk voltak sok szegény ember étkezésénél. – És elmondott egy Itáliában történt esetet:

– Egy külföldi vendéget a fogadóban a gazda a böjt felől kérdezett: hogy este majd ahhoz az asztalhoz akar-e ülni, ahol a rendes vacsora zajlik, vagy csak egy kollációt szeretne? Miután a vendég a rendes vacsora mellett döntött, ahol annak rendje és módja szerint étkeznek, hoztak neki füstölt heringet, és más ilyen egyszerű, hitvány, közönséges ételt; míg a kollációs asztalra jóféle halakat, mazsolát, fűgét, befőttet és más cukorban eltett finomságokat tálaltak fel azoknak, akik ott böjtöltek, és hozzá jó bort. Színtiszta képmutatás ez, és az ördög csúfolódása és incselkedése!

⁶⁷ A lakománál az ültetési sorrend szigorú rang- és presztízsbeli hierarchiát jelentett. – *A ford.*

⁶⁸ Kolláció: szó szerint 'összehordás, összeillesztés', főétkezések előtt vagy helyett zajló uzsonna. – *A ford.*

3810. Szabad-e védekezni a császár ellen?1538. *április 3.*WA.TR 3: 631–632 (3810. sz.); A 548; *Asztali beszélgetések* 179. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte: védekezhetünk-e Isten akaratával és jó lelkiismerettel a császár ellen, ha sereget küld ellenünk? Erre így felelt Luther doktor:

– Ez a kérdés nem a teológusokra, hanem a juristákra tartozik.⁶⁹ Mármost ha a császár háborút indít, akkor az vagy a prédikátori kar és a mi hitvallásunk ellen irányul, hogy eltörölje, vagy a helyi rendtartás és gazdálkodás, vagyis a világi és a helybeli uralom ellen, hogy szétzúzza. A császár mindkét esetben zsarnok. Itt most nem az a kérdés, hogy harcoljunk-e az igaz és tiszta tanításért és hitvallásért. Bizony, hogy feleségünkért, gyerekeinkért, háznépünkért és alattvalóinkért kell harcolnunk, akiket a fejedelem köteles megvédeni a jogtalan erőszaktól. Ha megérem és győzöm erővel, akkor majd írok egy intő szózatot az önvédelemről az egész világ összes rendjéhez, vagyis arról, hogy mindenkinek kötelessége a jogtalan erőszakkal szemben oltalmazni az övéit.

Prófétálásom pedig ez: a mi fejedelmeink a vallást békén hagyják, én pedig nem aggódom és nem félek olyan háborútól, amely a vallás miatt törne ki; hanem ők majd a polgári és helybeli törvényesség megtámadására vetemednek, és ezzel vonják magukra a büntetést. A püspökségekért és az apátságokért fog harc ke-rekedni, mert a császár máris elfoglalt két püspökséget, Utrechtet és Lüttichet, a braunschweigi hercegnek⁷⁰ pedig felkínálta a hildesheimi, megengedve neki, hogy foglalja el. Egyházi jószágokra éheznek és szomjaznak; és elnyeli őket. Ezt a mi fejedelmeink nem fogják annyiban hagyni, ők is részt akarnak majd venni a lakomán, és ebből csíhi-puhi lesz!

3812. A kapzsiság elúzi Isten áldását1538. *április 3.*

WA.TR 3: 632–633 (3812. sz.); A 86b; BoA 8: 175 (3812. sz.). (Márton László ford.)

Luther asztalánál különböző nagyurakról esett szó, akik kapzsisággal, haracsolással, sarcolással, nyúzással és fosztással az alattvalók hátáról a bőrrel együtt a húst is lenyúzták, és így elvesztették Isten áldását. Luther doktor így szólt:

– Ők minden réten tövig kaszálnak, ahogyan György herceg és Albert gróf⁷¹ csinálják a bányákkal, amelyeket ők maguk nem tudtak kiaknázni. Szörnyű dolog

⁶⁹ LVM 7: 559–560 (1772. sz.).⁷⁰ II. Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg.⁷¹ Albert mansfeldi gróf.

ez a kapzsiság: ha az ember a legvégsőig és a legmagasabb fokig hajtja, halálra emészti magát; amint György hercegről is mesélik. Ő, noha volt egy nagy teremre való ezüstcipója és tallérja, mégis azt mondta a számtartójának: „Csak gyere majd megint, mert ami ide nem fér be, annak majd máshol szorítunk helyet!”

Isten Mózes által nemhiába parancsolta és rendelte, hogy szüretkor és aratás-kor nem szabad mindent az utolsó szemig összeszedni, hanem a szegényeknek is kell hagyni valamit (3Móz 19,9–10; Ruth 2,2). De a kapzsiságot nem lehet jóllakatni: minél több van neki, annál többet akar, és nem tud betelni a felhalmozással és az összekaparással. Az ilyen kapzsi gömböcök űzik el Isten áldását önmaguk és mások mellől.

3814. Hogyan gyötört egy kopogó szellem egy lelkészt, és Luther doktor mit tanácsolt, hogyan lehet elűzni?

1538. *április 5.*

WA.TR 3: 634–636 (3814. sz.); A 289; BoA 8: 175–176 (3814. sz.); *Asztali beszélgetések* 78. (Márton László ford.)

Luther doktort fölkereste a Torgau melletti Süptitz falu lelkipásztora, és elpanaszolta, hogy éjszakánként az ördög dörömbölést, rohángászt, csapkodást és hajigálást rendez a házában, úgyhogy az összes fazekát és faedényét összetöri, és őt nem hagyja békén. Mert úgy odavágja a fazekakat meg a tálakat a fejéhez, hogy azok diribdarabra törnek.⁷² Miközben gyötri, még ki is neveti, úgyhogy ő sokszor hallotta az ördög nevetését, de semmit sem lát belőle. Ezt a csínyt és gonosz játékot az ördög már egy éve műveli, olyannyira, hogy a felesége és a gyerekei már nem is akarnak otthon maradni, hanem azonnal el akarnak költözni.

Luther doktor így szólt hozzá:

– Kedves testvérem, légy erős az Úrban, és légy bizonyos Krisztusba vetett hitedben, és ne kerüld ezt a gyilkost, az ördögöt, hanem szenvedd és tűrj az ő mértéktelen incselkedését és lármáját, szintúgy azt a csekély és mulandó kárt, hogy összetöri fazekaidat és fatáladat! Mert ő sem lelkedben, sem testedben nem tud neked ártani. És ezt eddig tevőlegesen tapasztalhattad is, hiszen ott táborozott körülötted az Úr anyyala: ő véd és óv téged. Ezért hagyd csak az ördögöt játszani a fazekaidal; addig te imádkozz Istenhez feleségeddel és gyerekeiddel együtt, majd így beszélj: „Takarodj, Sátán! Ebben a házban én vagyok az úr, nem te!”

⁷² A „hagyigáló” ('hajigáló') ördöghöz lásd: BORNEMISZA 130, 254; vö. alább 10. fejezet, 5358. sz.

3816. A kísértés mindenkit megtalál

1538. április 5.

WA.TR 3: 636 (3816. sz.); A 317b; BoA 8: 176 (3816. sz.). (Márton László ford.)

Valakinek, aki a kísértésére panaszkodott, Luther doktor ezt mondta:

– Nincs olyan ember, akinek az élete békében és nyugtalanságok nélkül telne. Mindenkinek megvan a maga kísértése; ha más nem, ő maga okoz nyugtalanságot magának. Mert hiszen senki sem elégszik meg a magáéval, azzal, amit Isten juttat és ad neki. Akinek van felesége, az azt szeretné, bárcsak ne volna. Aki nőtlen, az feleséget szeretne. Az úr inkább szolga szeretne lenni, a szolga, hogy úr legyen. A szegény gazdag akar lenni, a gazdag pedig még gazdagabb: semmi sem elég neki, sohasem tud betelni. Ezért hát, hogy az emberi szív soha semmivel nincs megelégedve. És ezért csakis magát hibáztathatja!

A doktor a megkísértett személynek azt tanácsolta, hogy soha ne maradjon egyedül, és ne a saját gondolatait kövesse, hanem kérje a többiek tanácsát és vigaszát Isten ígéje nyomán.

– Mert senki, ha kísértésbe és búskomorságba esett, ne maradjon magára!

3821. Hogyan viszonyozza és jutalmazza a jótettet a világ?

1538. április 5.

WA.TR 3: 638–639 (3821. sz.); A 78b; BoA 8: 177 (3821. sz.); *Aranymondások* 2: 28–29. (Márton László ford.)

Philippus Melanchthon egyszer Luther asztalánál a következő mesét mondta el:⁷³

– Egyszer egy paraszt mendegélt a mezőkön át, és amikor elfáradt, megállt egy üregnél vagy barlangnál, amelyben egy kígyó volt fogva, mert az üreg szája el volt zárva egy nagy kővel. A kígyó megszólította, és arra kérte, hengergesse el a követ, és szabadítsa őt ki az üregből, és ha ezt megteszi, akkor ő, a kígyó a legszebb jutalmat és hálát adja neki, amit csak adni szokás a földön. A derék paraszt végül engedett a rábeszélésnek, elhengergette a követ az üreg szájától, kiszabadította a kígyót, és kérte a jutalmat. A kígyó pedig ugrott, hogy megmarja és megölje, mondván: „Kedves kis ember, így jutalmazza a világ azokat, akik bármi jót tesznek vele!” De mivel a mi emberünk más és jobb jutalmat kívánt, a kígyó pedig kitartott előbbi ajánlata mellett, a parasztocská mások döntésére hagyatkozott, mondván: amelyik állat először megközelíti őket, az

⁷³ A mesét – Aesopus és Phaedrus (IV,18) nyomdokain – ebben a formában valószínűleg Melanchthon költötte (az alaptörténet magyar népmeseként is előfordul). Az is valószínű, hogy a mesével a körülötte akkoriban kialakult konfliktusokra akart utalni. – *A ford.*

legyen bíró az ügyükben. Kisvártatva arra vezettek egy kivénhedt és agyondolgoztatott ígáslovat, akinek alig volt jártányi ereje, és vitték a sintérhez, hogy az majd lenyúzza a bőrét. A ló így szólt: „Nekem ez a sorsom; kivettem a lelkemet, annyit dolgoztam, most pedig agyonvernek és megnyúznak.” Ezután jött egy öreg kutya, akit kivert a gazdája; ő is hasonló sorsról panaszkodott. Amikor a parasztocska most már a harmadik bíróra kívánt hagyatkozni, aki feléjük jár, és változatlanul kitartott végcélja és jogigénye mellett, jött egy róka. Ezt a rókát az emberke megszólította, és azt ígérte neki: ha megszabadítja őt a kígyótól, akkor ő a rókának odaadja az összes tyúkját. A róka azt mondta, hogy a kígyó bújjon vissza az üregbe, mert akkor lehet ítéletet mondani, ha mindkét fél helyreállítja és magára veszi korábbi állapotát, és csak aztán lehet igazságot osztani, ítéletet és döntést hirdetni. A kígyó, ha már beleegyezett az eljárásba, és alávetette magát a róka hatalmának, visszabújt az üregbe. Több se kellett a parasztnak, rögtön visszahengergette a követ, úgyhogy a kígyó nem tudott kijönni. Amikor aztán éjjel a róka megjelent a parasztnál, hogy elvigye a neki ígért tyúkokat, a paraszt felesége és háza népe agyonütötte.

Így szólt erre Luther doktor:

– Ez a világ hiteles képmása. Akit megszabadítanak az akasztófa alól, az oda-juttat mást. Ha nem tudnék erre semmi más példát, akkor elég volna Krisztus Urunk példája is, hiszen ő az egész világot megváltotta a bűntől, a haláltól, az ördögtől és a pokoltól, és a saját népe megfeszítette és keresztfára függesztette.

3822. Isten ereje a mi gyengeségünkben

1538. *április 5.*

WA.TR 3: 639–640 (3822. sz.); A 31b; *Aranymondások* 1: 49. (Márton László ford.)

– Isten igen meglepő módon tölti be az emberrel legmagasabb tiszttségét. Ráruhazza a prédikátorokra, e nyomorult bűnösökre és koldusokra, akik hirdetik és tanítják az igéjét, majd pedig gyenge emberként viselkednek. Így megy át Isten ereje mindenkor a gyengeségbe, és amikor Isten bennünk a leggyengébb, akkor a legerősebb.

3828. Remény

1538. április 8.

WA.TR 3: 642 (3828. sz.); A 191b; BoA 8: 178 (3828. sz.); *Asztali beszélgetések* 60. (Márton László ford.)

– Mindaz, ami az egész világon történik, reményből történik. A földműves nem vetné el a magot, ha nem remélné, hogy az kikel és szárba szökken. A légenyember nem nősülne meg, ha nem remélné, hogy az asszony gyermekeket szül majd neki. A kereskedő és a napszámos nem dolgozna, ha nem remélné és várna ebből nyereséget és munkabért. Mennyivel inkább ösztökél bennünket a remény az örök életre!

3829. [A bingeni Egértorony⁷⁴]

1538. április 10.

WA.TR 3: 642–644 (3829. sz.); A 377b–378; BoA 8: 178–179 (3829. sz.); *Aranymondások* 2: 28–29. (Márton László ford.)

– A Rajna mellett valaha élt egy püspök, aki azt a sok szegény embert, aki fölkereste őt, és alamizsnát kért tőle, beküldte egy házba, és bezárta őket. Aztán rájuk gyújtatta a házat, és amikor a szerencsétlenek üvöltöttek, így szólt: „Kedveseim, ugye halljátok, hogyan cincognak és sikítoznak az egerek!” Ezt a püspököt és zsarnokot később nagyra nőtt egerek falták fel. Amikor már nem tudott védekezni az egerek áradata ellen, építtetett egy kőházat a Rajna egyik szigetén, hogy abban lakjon, és így is lett. Csakhogy az egerek utánamentek, átúszták a Rajnát, és felfalták.

3832. Krisztus baráti beszélgetése az utolsó vacsora során

1538. április 11.

WA.TR 3: 646 (3832. sz.); A 109; BoA 8: 180 (3832. sz.); *Asztali beszélgetések* 44. (Márton László ford.)

– Az a vacsora, amelyen Krisztus együtt volt a tanítványaival, és búcsúszavait intézte hozzájuk, alighanem igen barátságos volt, hiszen Krisztus olyan kedvesen és szívélyesen beszélgetett velük, mint az apa az édes gyerekeivel, amikor búcsút venni készül és kényszerül tőlük. Gyengeségeiket jóra magyarázta, türelmes volt velük, még ha némelykor ostobaságokat fecsegték és locsogtak is. Kétségkívül

⁷⁴ A bingeni Egértorony mondája II. Hatto mainzi érsek nevéhez fűződik, aki a 10. században élt. Luther a mondát a püspökség intézménye ellen élezi ki. – *A ford.*

szép, nyájas, baráti beszélgetések voltak ezek, amikor Fülöp így szólt: „Uram, mutasd meg az Atyát” (Jn 14,8), és Tamás: „Nem tudjuk az utat” (Jn 14,5), és Péter: „Kész vagyok veled halálra menni” (Jn 13,37). Megannyi kolláció és asztali beszélgetés volt ez, amikor ki-ki szabadon és kötetlenül kitérhetett és megmutathatta szívét és gondolatait. A világ kezdete óta sohasem volt még kedvesebb összejövetel, mint ez!

3833. A leggyakoribb kísértés a világban

1538. április 11.

WA.TR 3: 647 (3833. sz.); A 74; BoA 8: 180 (3833. sz.); *Aranymondások* 2: 21. (Márton László ford.)

– A legfőbb és leggyakoribb kísértés a világban az, hogy senki sem a hivatásával járó dolgát végzi, hanem inkább napot lopni és henyélni szeretne. Én már fáradt és munkában elhasználódott vagyok, sok a gondom, és agyongyötör a sok ügyes-bajos dolog.⁷⁵ Mások meg lopják a napot, és nem csinálnak semmit. Úgy vélem, ha nem kényszerülnénk csinálni a dolgokat, nem is csinálnánk őket. Jól tudom én, honnét jön a pápa, merthogy őt a lusta, naplopó nagyurak és fejedelmek szarták!

3838. György herceg gyalázkodása

1538. április 16.

WA.TR 3: 649–650 (3838. sz.); BoA 8: 182 (3838. sz.); *VIRÁG* 12. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Április 16-án György szász herceg kellemetlenkedéséről és gögjéről esett szó, aki vakmerőségében megpróbálta Luthert elhallgattatni. Luther így válaszolt:

– Én eleget engedtem neki, és eltűrtem gyalázkodását, felajánlottam számára a jogi elégtétel útját, de ő nem akarta. Az orra alá tudnék dörgölni néhány levelet és néhány részletet az ő saját Újtestamentumából. Alapos fejmosás lett volna ez ősz fejének. Személyemet hihetetlenül megrágalmazta, váltott fattyúnak, furdetönő fiának csúfolt, ezt az egyetemet pedig gazok iskolájának. Az ilyesmi semmiképp nem méltó fejedelemhez.

Nyíltan vallom, hogy az Eisenach melletti Möhrába való parasztember fia vagyok. Mégis a Szentírás doktorává és a pápa ellenfelévé lettem. Annak, hogy haragszom a pápára, nem György herceg az oka, neki is sok van ugyan a rovásán, de nem volna igazságos az egészet neki tulajdonítani.

⁷⁵ Vö. LVM 7: 672–673, 676–677 (3983. és 4069. sz.).

3839. A pápa úrfiról

1538. április 19.

WA.TR 3: 650–651 (3839. sz.); A 344; BoA 8: 182 (3839. sz.). (Márton László ford.)

Küldtek Martinus doktornak egy táblaképet, amelyen a pápa, a bíborosok és a szerzetesek le voltak festve és meg voltak örökítve magasztaló verssorokkal. A doktor pedig hozzáfestette a pápa kártékony fondorlatait, gaztetteit és bálványozását, majd felsóhajtott:

– Ó, jaj, ki hallgathatna és lehetne béketűrőssel ilyen gonoszság közepette, ha rádöbben! Aki tiszteli és szívből szereti Krisztus Urunk drága véréét, az nem kerülheti el, hogy a pápára, aki azt lábbal tiporja, haragudjék és átkokat szórjon. Ettől a pokol torkától⁷⁶ nem lehet eléggé irtózniuk azoknak, akik Krisztust igaz módon szeretik, mert szándékosan és tudatosan vétkeznek, nem pedig tévedésből vagy tudatlanságból. Ami tévedésből történik, az tévedés; ott még van remény. Ezért én, Luther doktor a táblakép alá írt hat verssorhoz írtam egy hetediket is,⁷⁷ és az telítve van haraggal, hogy felkavarjam a pápa lelkiismeretét, és telibe találjam a gazfickót. Én erre képes vagyok, és bizony meg is teszem.

Merthogy a pápa csak a maga hasznáért kérkedik és ékeskedik Krisztus nevével, csak az ő gonoszsága átfestése és elpalástolása végett. Nem szívből jön, hanem csak az embereket akarja becsapni. Merthogy Rómában a *bon christe*, „jó keresztény” megnevezés csupa gúny és csúfolódás, annyi, mint „jó bolond”!

Ó, jaj, meg kellene maradni ennél a cikkelynél: „Hiszek Jézus Krisztusban és a többi”, őt kellene tisztelni, dicsérni, neki hálát adni. Csakhogy e cikkely alapján a pápából büszke, felfuvalkodott, öntömjénező zsarnok lesz. A vért, melyet Jézus Krisztus bűneinkért hullatott, a pápa a lelkünk ellen fordítja. Ezért hát méltán kiált Krisztus rettentően és keservesen: „Jaj nektek, jaj nektek!” – És a doktor felolvasta ezt az egész fejezetet (Mt 23,13–36).

⁷⁶ Pokol torka: Aurifabernél „Höllerrache”, a kéziratokban pedig „heltrach” vagy „hell drache”, vagyis ‘pokolbeli sárkány’. Ezúttal Aurifaber változata látszik helyesnek: fennmaradtak Luther korabeli röpíratok, amelyek a pápát nagyra tátott pokol torkaként ábrázolják, amint elnyeli a császárt és a fejedelmeket. Vö. LVM 7: 263 (424. sz.). – A ford.

⁷⁷ A fametszet hat verse fennmaradt, Luther kiegészítése elveszett.

3841. Az istentelenek büntetése, ha átadatnak a Sátánnak, és az ördögök szállásaivá lesznek

1538. *április 19.*

WA.TR 3: 653–654 (3841. sz.); A 294b; BoA 8: 183 (3841. sz.); *Asztali beszélgetések* 79–80. (Márton László ford.)

– Az istenteleneket nem sújthatja keményebb büntetés, mint az, ha az egyház által átadatnak a Sátánnak, vagyis ha kiátkozzák őket, és ezt követően az ördög prédája lesznek (1Kor 5,5). Az ördög, ha Isten megengedi neki, vagy megöli, vagy legalábbis gyöttri és kínozza őket sokféle csapással és balszerencsével. Ezért sok országban vannak még helyek, ahol ördögök laknak. Poroszországban sok a gonosz szellem, hasonlóképpen Lappföldön is sok az ördög és a varázsló.⁷⁸ Svájcban, nem messze Luzerntől, egy nagyon magas hegyen van egy tó, neve Pilátus tava,⁷⁹ ott az ördög utálatos és irtózatossá módon garázdálkodik. Az én szülőföldemen – mondta Martinus doktor – egy magas hegyen, amelynek Poltersberg, Dörömbölő-hegy a neve, van egy tó, amelybe ha valaki behajít egy követ, nagy vihar kerekedik, amely megtépázza és megráncigálja az egész környéket. Ezek mind az ördögök szállásai, akik ott vannak fogva tartva.

3846. Tetzl szemtelen dicsekvése az általa árult kegyelemről

1538. *április 21.*

WA.TR 3: 656–657 (3846. sz.); BoA 8: 184 (3846. sz.); VIRÁG 102–103. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Április 21-én, húsvét napján ott volt Friedrich Myconius,⁸⁰ hangsúlyozva Luther isteni elhívását, akit Isten sokak imájától megindulva küldött, és aki emberi támogatás nélkül oly sokáig annyi zsarnok ellen kitartott. Luther így válaszolt:

– Egészen akaratom ellenére történt, hiszen sokan lebeszéltek arról, hogy a pápa ellen bármit is megkíséreljek, akinek bölintása és fejrázása szerint éltem. Én azonban a kihívásnak engedve ellene fordultam, mint egy szemellenzős ló. Ugyanis Tetzl a búcsúkkal való üzérkedést túlságosan gorombán csinálta. Szemérmetlenül kiáltozta: Légy tekintettel édesanyádra, aki a tisztítóűz lángjaiban

⁷⁸ Vö. alább 15. fejezet, 6814. sz. A lappok Luther korában még nagyobbreszt nem voltak keresztények, és sámánjaikról voltak híresek. – *A ford.*

⁷⁹ A hagyomány szerint itt süllyesztették el Pilátus tetemét. A tavat a középkorban a luzerni magisztrátus elzárta a látogatók elől, a 16. században pedig lecsapoltatta. Az „ördög a vízben lakik” néphithez lásd fenn 2. fejezet, 1222. sz., alább 7. fejezet, 4513. sz. és 10. fejezet, 5375e. sz.; WA.TR 6562. sz.; BoA 8: 6562. sz.; LVM 7: 481 (4191. sz.). – *A ford.*

⁸⁰ Myconius még diákkorában Annabergben akadt össze Tetzellel.

gyötrődik! Miattad kell neki ezt szenvednie. Miattad, aki pedig már egyetlen garassal is segíthetnél rajta. Ó, jaj nektek a ti hálátlanságotokért, akik Isten vért könnyező kegyelmét megvetitek e csekély ár miatt!

Ugyanígy tett Mansfeldben is. Mikor ott már elég pénzt gyűjtött, a [pápai] keresztet letette, hogy tovább menjen, de még mindig elégedetlen volt, és még egyszer felkínálta a malasztot. Fél garasért adta. Az emberek felismerték a csalást, és nem adakoztak többé. Ekkor Tetzelt távoztában heves szemrehányásokat tett amiatt, hogy Isten malasztját megvetik, holott ebből a pénzből Rómában a Szent Péter-székesegyházat építik fel. „Nyolc évig sem marad meg a világ az ilyen istentelenség miatt” – mondotta.

Ilyen szemtelenül tombolt, úgyszólván senki sem mert ellenállni. Mivel engem felingerelt, tételeimet megírtam, melyeknek a fő tartalma ez volt: jobb a szegényeknek adakozni, mint a búcsúért,⁸¹ azonnal kihányta dühét, és Berlinben ezt prédikálta: az eretneket három héten belül tűzbe kell vetni és egy papírcsákovával a füstben felküldeni!⁸²

Husz János is hasonló alkalommal írt a búcsú és a pápa kapzsisága ellen, de a kor még nem volt érett ennek a bestiának a legyőzésére.

A pápának nemcsak a visszaéléseit, hanem a tanítását is megtámadtam, és ezzel kiharaptam a szívét. Nem hiszem, hogy a pápaság újra magához térne. Zsarnoksága az emberek teste és lelkiismerete ellen tombolt, neki viszont az Apokalipszis szerint fizetnek meg: „Töltsetek neki kétszeresen!” (Jel 18,6) Mert zsarnoksága alatt dölyfösen elnyomta a lelkiismereteket. A megigazulásról szóló hitcikk azonban valamiképpen gyökerestül megingatta a pápa villámát. A szentséggyűlölők is így le vannak küzdve. De még két szektát látok magam előtt, Isten távoztassa el őket! Imádkozzunk és virrasszunk!

3848. Egyetértés a prédikációban

1538. április 22.

WA.TR 3: 657 (3848. sz.); A 258b; BoA 8: 184–185 (3848. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor megáldotta a svájci szuperintendenst,⁸³ aki távozóban volt tőle, a következő szavakkal bocsátotta el:

– Nos hát, ereddj békével, és imádkozz Istenhez a tisztességes egyetértésért. Azt pedig tanácsolom mindenkinek, akinek kedves és fontos az egyetértés, hogy

⁸¹ 95 tétel, WA I: 235, lásd LVM I. köt. (43. tétel).

⁸² Mint Huszt Konstanzban.

⁸³ Simon Sulzer, aki a svájci reformáció Lutherrel rokonszenvező irányzatához tartozott. – A ford.

minden más dolog előtt arra törekedjenek, csituljon el a zenebona,⁸⁴ és a legegyszerűbben tanítsanak és prédikáljanak, heves vita és vájkálás nélkül, ahogyan mi is csináljuk, nehogy oktanul megint felkavarodjon, ami már be van temetve. Eleget pattogtunk, most már nőjön és érjen a vetés! Szintúgy azoknak is azt tanácsolom, akik pápai uralom alatt prédikálnak, hogy az evangéliumot egyszerűen és érthetően tanítsák, minden kapirgálás és acsarkodás nélkül. Ha így tesznek, akkor megdől a pápa, mert hiszen nincs róla szó az evangéliumban! A népet pedig óvni kell a hamis tanításoktól és azok szerzőitől, akár a józan észre hatva, akár rendreutasítással,⁸⁵ ahogy az alkalom kívánja és a szükség követeli. Mint Szent Pál mondja: „A vétkeseket nyilvánosan fedd meg.” (1Tim 5,20) És: „Állj elő az igével alkalmas, alkalmatlan időben, ints, feddj, buzdíts” (2Tim 4,2), de mindezen dolgoknak megvan a maguk mértéke; nehogy bárki is azt gondolja, ezt egy felindult szív cselekszi, hogy megbosszulja magát.

3857. Mi történt Luther doktorral Augsburgban?⁸⁶

1538. április 27.

WA.TR 3: 661–663 (3857. sz.); A 519; BoA 8: 186–187 (3857. sz.); VIRÁG 113; *Asztali beszélgetések* 165–166. (Márton László ford.)

Luther doktor elmesélte és elmondta, hogyan zajlottak a dolgok Augsburgban 1518-ban, és a pápa legátusa hogyan tárgyalt és egyezkedett vele.⁸⁷

– Először is – mesélte –, amikor megidéztek, én meg is jelentem, csakhogy a szász választófejedelemtől, Frigyes hercegtől kapott nagy kísérettel és védőőrizettel, aki rábizott az Augsburgból jött kísérekre,⁸⁸ és mellém rendelte őket. Ezek nagy gonddal vigyáztak rám, és óva intettek, nehogy olaszokkal együtt legyek, és nehogy bármi közös dolgom legyen velük, és nehogy megbízam bennük, mert én még nem tudom, mi az, hogy olasz.

Három álló napon át voltam Augsburgban császári oltalom nélkül.⁸⁹ Közben

⁸⁴ A katolikus, illetve a reformáció különféle irányzatait támogató kantonok közti feszültség.

⁸⁵ Rendreutasítás, *Bescheidenheit*: még a szó középfelnémet jelentésében. – *A ford.*

⁸⁶ Vö. fenn 5. fejezet, 2668a sz.

⁸⁷ Luther ellen 1518-ban eljárás indult eretnekség vádjával. A pápa Rómába citálta kihallgatásra; a választófejedelem közbenjárására végül Augsburgban hallgatta ki Caietanus bíboros, pápai legátus (családi nevén Tommaso de Vio). Az augsburgi kihallgatásnak az lett a vége, hogy Luther mestere és védelmezője, Staupitz elmenekült a városból, és nem sokkal később Luther is követte őt. Az eljárás eredményeképp Leó pápa 1520 végén kiközösítette Luthert, mire Luther a kiközösítő bullát nyilvánosan elégette. Ez az aktus pecsételte meg Luther szakítását a katolikus egyházzal. – *A ford.*

⁸⁸ Konrad Peutinger, Christoph Langmantel.

⁸⁹ Október 7-én érkezett és 11-én kapta meg a császári menlevelet.

gyakran fölkeresett egy olasz,⁹⁰ hívogatott a bíboroshoz, és erősen sürgetett, hogy revokáljak, azaz vonjam vissza téziseimet. Hogy csak azt az egy szót kellene mondanom, *revoco*, „és akkor téged a bíboros – mondta ő – a pápa kegyelmébe és jóindulatába fog ajánlani, te pedig emelt fővel térhetsz vissza a fejedelmedhez.”

Három nap elteltével jött a tridentumi püspök,⁹¹ és felmutatta a bíborosnak a császártól kiadott oltalomlevelemet. Akkor⁹² teljes alázattal a színe elé járultam. Először térdre borultam előtte, másodszer teljes hosszúságomban hasra feküdtem, és harmadszor, amint hasmánt feküdtem, a bíboros háromszor felszólított, hogy álljak fel. Akkor fel is álltam végül, és ez nagyon tetszett a bíborosnak, mert azt remélte, jobb belátásra térek.

Amikor másnap ismét elmentem hozzá, és eszemben sem volt visszavonni, így szólt: „Mit képzelsz te? Azt hiszed, törődik a pápa Németországgal? Azt hiszed, a fejedelmek védelmedre kelnek fegyverrel és katonasággal? Ó, dehogyis! Hol akarsz megmaradni?” Feleltem én: „Az ég alatt!”⁹³ Ilyen büszke és felfuvalkodott volt a pápa. És emiatt hullott megvetettségbe az ő méltósága, hatalmassága és felsége, ami sokkal rosszabb neki a halálnál.

Ezután megalázkodott a pápa, és azt írta a választófejedelemnek, továbbá Spalatin magiszternek és Pfeffingernek, a választófejedelem udvari prédikátorának és kamarai tanácsosának,⁹⁴ hogy engem adjanak át neki, és gondoskodjanak róla, hogy az ő utasítása és parancsa végrehajtásra kerüljön. A választófejedelemnek pedig a következő értelemben írt: „Igaz ugyan, hogy téged személyesen nem ismerlek, de az apádat, Ernő herceget láttam Rómában, és ő az egyház fölöttébb engedelmes fia volt, szertartásainkat a legnagyobb áhítattal látogatta, nagy tiszteletben tartotta őket, és azt kívánta és azt akarta, hogy fenséged és nagyméltóságod is az ő nyomába lépjen satöbbi.”

Csakhogy a választófejedelem felfigyelt a pápa szokatlanul alázatos hangjára, és rájött, hogy ez a rossz lelkiismerettől van, továbbá látta a Szentírás erejét és hathatóságát, ezért hagyta a dolgot annyiban. Az én rezolúcióim⁹⁵ és röpirataim néhány nap alatt bejárták, sőt beszáguldották egész Európát, a világ harmad-

⁹⁰ Urbano de Serralonga montferrati követ. Vö. LVM 7: 85, 112 (97. és 110. sz.).

⁹¹ Bernhard von Cles.

⁹² Október 12-én.

⁹³ Vö. *Latin előszó* (1545), WA 54: 181, lásd LVM 1. köt.

⁹⁴ Ezeket a leveleket már Karl von Miltitz hozta magával Rómából.

⁹⁵ *A 95 tétel magyarázata* (1518), WA 1: 525–628, lásd LVM 1. köt., Luther itt feltehetőleg össze-
tévésztí a 95 tétellel.

részét.⁹⁶ Ettől a választófejedelem megerősödött, helyzete megszilárdult. Nem akarta végrehajtani a pápa utasításait és parancsait, hanem a Szentírás ítéletének vetette alá magát.

Ha a bíboros több ésszel és jobb emberismerettel bánt és tárgyalt volna velem Augsburgban, és amikor a lába elé borultam, magához emelt volna, akkor semmiképp sem jutottunk volna ideig. Mert hiszen akkoriban a pápának még csak nagyon kevés tévedését láttam át. Ha ő csöndben maradt volna, én is könnyűszerrel csöndben maradtam volna.

Sötét és zavaros ügyek esetén az volt a római udvar stílusa és szokása, hogy a pápa kimondta: „Pápai hatalmunknál fogva ezt az ügyet magunkhoz ragadjuk, és teljesen megszüntetjük és eltöröljük.” Aztán mindkét fél befoghatta a száját.⁹⁷ Azt hiszem, a pápa három bíborosát is odaadná, csak olyan állapotban legyen,⁹⁸ amilyenben akkor volt.

3870. Gumókról és gyümölcsökről

1538. május 12.

WA.TR 3: 675 (3870. sz.); A 59; *Asztali beszélgetések* 26–27. (Márton László ford.)

Amikor Martinus doktor a kezébe vett egy lédús répát, és beleharapott, így szólt:

– Kedves ősapáink bizonyára egészséges emberek voltak, ha a földből nevelkedő gumókkal és gyökerekkel táplálkoztak, és azokban találták ételüket-italukat. Alig hiszem, hogy Ádám fogolypecsenyét kívánt, hiszen a zöldségfélékben és a gyümölcsben sokkal inkább kedvét lelte, sokkal inkább ízlettek neki, mint bármilyen nyárson sült vagy párolt hús. Valamikor olvastam, hogy a szent ősapák gyökéren éltek, és azt hittem, hogy a fák gyökereit ették. Isten elhalmoz bennünket nagy és sokféle adományaival; ezért van aztán, mivel mindenből olyan sok van, hogy nem becsüli őket az ember, még azt sem, ami önmagában véve nagy és becses; bezzeg ami ritkaság, még ha önmagában csekély és értéktelen is, azt egy darabig nagyra tartják! Úgy vagyunk az Úristennel is, mint a szülőkkel, akiknek gyerekei a mindennapi kenyeret nem becsülik annyira, mint a körtét, az almát és a többi gyümölcsöt, amit ők becsesnek tartanak, mert ritkán jutnak hozzá.

⁹⁶ A 95 tételről – valószínűleg Luther ilyen szóbeli megnyilatkozása alapján – szinte szó szerint ezt írja Friedrich Myconius 1542-ben lezárt reformációtörténetében.

⁹⁷ Befoghatta: Aurifaber a kézirat *silere* 'hallgat' igéje helyett *flere* 'sír' alakot olvas. Eszerint „mindkét fél sírhatott”. – *A ford.*

⁹⁸ Állapot, *Fass*, gyakoribb jelentése 'hordó'.

3872. A prédikátorok hiánya a legnagyobb balszerencse

1538. május 12.

WA.TR 3: 676–677 (3872. sz.); A 258b; BoA 8: 388–389 (3872. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor igen szomorú és gondterhelt volt, és nagy szívfájdalommal beszélt arról az eljövendő balszerencséről és siralomról, amely az egyházra fog szakadni a rátermett prédikátorok fenyegető hiánya miatt.

– Mert azt várják a prédikátortól, hogy szépre fesse a dolgokat, és igen bárátságatlanul viselkednek és rosszul bánnak vele, és emiatt majd rövidesen tapasztalhatjuk gyülekezeteink hanyatlását. Hans von Metzsch⁹⁹ azzal kérkedett, kaphat ő egy helyett tíz kiváló prédikátort is. Na persze – mondta Martinus doktor –, tíz helyre is alig kaphat egyet! Nemhogy tudós főkből, de közönséges, egyszerű prédikátorokból is hiány lesz! Jaj, bárcsak szorgalmasabban tanulnának ifjaink, és bárcsak a teológiát választanák! Nekünk Krisztus tanítványainak kell lennünk, ő nem is fog haragudni ránk, mi pedig csak jót mondunk róla; és ő megadja kenyerünket ebben az istentelen világban is. Isten az ő országát igaz szívű, hűséges szolgálói által fogja megtartani a Sátán összes csalárdságával szemben! Mert az evangéliumot megszorogatják és megkísértik a szekták, a zendülő parasztok és a gyomor szolgálói, amint annak idején a Római Birodalmat érték hasonló csapások.

3877. Mi a pápa legfőbb törekvése?

1538. május 21.

WA.TR 3: 679–682 (3877. sz.); A 337; BoA 8: 190 (3877. sz.). (Márton László ford.)

– A pápának és pereputtyának az a legfőbb törekvése és szándéka, terve és gondja, hogy tanításunkat elfojtsa és kipusztítsa. Ha az ügy nem vihető dűlőre és döntésre valamely nyilvános és szabad zsinaton, akkor olyan zsinatot szervez, ahol az ő szándéka és akarata szerint kerül intézésre és tárgyalásra a dolog, úgy, hogy csakis ő írja ki és hívja össze tetszése szerint, ahol aztán az ő kedve szerint születnek határozatok és végzések, mindenki másnak pedig hallgatnia kell, ahogyan történt is régebben egy ideig.

De ez most már nem mehet így tovább, mert másmilyen világ van, mint azelőtt volt. Ezért nem akar a pápa zsinatot, vagyis a legalkalmatlanabb és legkényelmetlenebb helyszíneket és városokat választja, ahová senki sem akar elmenni.¹⁰⁰

⁹⁹ Hans von Metzsch: a választófejedelem megbízásából Wittenberg kapitánya (*Landvogt*), kicsapongásairól volt hírhedt.

¹⁰⁰ Ez a helyszín volt Vicenza. Lásd WA.TR 3800. sz.; BoA 8: 3800. sz.

És egy-egy ilyen sakkhúzással elveszíti a tekintélyét. Ahogyan állítólag György herceg mondta: ő azokkal az alattvalóival, akik az evangéliumért imádkoznak, valamelyest elnézőbb és türelmesebb lesz, ha a pápa tovább halogatja a zsinatot.

Egyszóval, a római Szentszékét nem lehet reformálni, ráncba szedni, figyelmeztetni, kiokosítani vagy útba igazítani, hanem ő akar mindenkit kioktatni, megítélni és irányítani, mert, úgymond, ő minden egyháznak anyja és felséges császárnője; amely elbizakodottságnak ellentmondani semmilyen próféta, apostol, doktor és a többi nincs megfelelő helyzetben és elegendő hatalom birtokában.

Mert a dekrétumokban megszámlálhatatlanul sok határozat ruházza fel a pápát ilyen tekintéllyel és hatalommal. Gratianus, aki a dekrétumot úgy habarta és kutyulta össze, mint a zsigvári szakács a levest, ez a gazember ilyen következtetésre jut: „Constantinus császár azt mondja a pápára, hogy isten. De azt, aki isten, nem ítélni meg senki ember fia. A pápa isten, ezért ember nem ítélni meg.”¹⁰¹ Így következteti ki és vezeti le a fajból az egyedet, abból, ami általános, azt, ami különös. Mintha így beszélne: „Ez itt egy állat, ezért ember; az ördög lélek, ezért isten.” A 82. zsoltárnak azt a helyét, ahol Isten így szól: „Megmondtam: istenek vagytok” (Zsolt 82,6), a pápa magára veszi és vonatkoztatja, földi istennek és az egész világ urának nevezi magát. Csakhogy a szillogizmust meg kellene fordítani, erre a következtetésre jutva: „A császár és minden főhatalom megannyi isten, ezért a pápának nincs joga lábbal tiporni őket.”

Ezért annak a szerzőnek nagyjából igaza volt, aki a vitairatában tagadta a pápa hatalmát; nem akarván elfogadni, hogy ezt a pápára ráhúzzák és ráruházzák, amikor ellenfele annak bizonyítására vetemedett, hogy a pápa földi isten, emez így válaszolt: „Hát igen, a juristáknak talán isten, de a teológusoknak és keresztényeknek nem!”

3878. A türingiai parasztok kapzsisága

1538. május 21.

WA.TR 3: 682 (3878. sz.); A 86b; BoA 8: 190 (3878. sz.). (Márton László ford.)

– A türingiai tartománynak – mondta Luther doktor – valaha termékeny földje volt, igen jó gabonatermő vidéknek számított, különösen Erfurt környéke. De most átok alatt van: nagyobb a drágaság, mint nálunk, Wittenbergben. Ezt magam is láttam és észrevettem egy éve, 1537-ben, amikor Schmalkaldenben jártam, mert ott kicsi és fekete a kenyérük. Ó, jaj, senki sem törődik ezzel, senki sem ügyel a jó kormányzásra és a közös haszonra. Mindenki csak gyűjti a pénzt, és

¹⁰¹ *Decretum Gratiani* Lib. I, Dist. 96, Cap. 7; CIC I: 339; vö. CIC I: 611.

így el is vesztegetik Isten áldását. Olyan szőlőtermésük volt, hogy egész kannával adhatták a bort három pfennigért. Ha most csak feleannyi szőlőtermésük volna, ők lehetnének a leggazdagabbak. De ha a szőlő jól terem, akkor nem győzik: odaadják a bort a hordóért és a dongafáért.

3883. A katekizmus az egyházban a legjobb és legszükségesebb tanítás

1538. május 26.

WA.TR 3: 685 (3883. sz.); A 156b; BoA 8: 191 (3883. sz.) (Márton László ford.)

– Tanácsom az – mondta Luther doktor –, hogy ne vitázzunk titokzatos, rejtett dolgokról, hanem maradjunk egyszerűen Isten igéje mellett, különösen pedig a katekizmus mellett, mert azzal megkaptátok az egész keresztény vallás szép, helyes, rövid útját, és annak legfontosabb, legfőbb cikkelyeit röviden összefoglalva.¹⁰² Mert a Tízparancsolatot maga Isten adta, a Miatyánkot Jézus vezette be és tanította, a hit cikkelyeinek legrövidebb és leghelyesebb foglalatát és áttekintését pedig a Szentlélektől kaptuk. Ez a három rész úgy van összeállítva, hogy nem is lehetett volna szebbre, vigasztalóbbra és rövidebbre formálni, az emberek mégis megvetik a katekizmust mint egyszerű, csekély értékű dolgot, csak mert a gyerekek naponta felmondják és elismélik.

3887. Vajon Thomas Morus az evangéliumért szenvedett-e halált?

1538. május 29.

WA.TR 3: 688–689 (3887. sz.); A 481; BoA 8: 191 (3887. sz.); *Asztali beszélgetések* 143–144. (Márton László ford.)

Luther doktortól megkérdezte valaki: vajon Thomas Morust¹⁰³ az evangélium miatt ölette-e meg a király?¹⁰⁴ Felelte a doktor:

– A legkevésbé sem! Ugyanis nagy zsarnok volt ő.¹⁰⁵ A király legfőbb taná-

¹⁰² Lásd LVM 5: 157–158.

¹⁰³ Morus már 1531-ben lemondott minden tisztségéről; Henrik azért ölette meg, mert Morus vonakodott a király első házasságának semmissé tételéhez hozzájárulni, és a szupremáciára sem volt hajlandó felesküdni. Morus 1535-ös lefejeztetése megrázta az akkori európai humanista közvéleményt. Luther elutasító véleménye Morus reformációellenességével magyarázható. – *A ford.*

¹⁰⁴ VIII. Henrik az anglikán egyház megalapítása (1531) utáni években közeledett a lutheránusokhoz, a katolikusokat pedig üldözte, 1539-ben viszont – megváltozott politikája jegyében – a katolikusoknak tett engedményeket, és a lutheránusokat kezdte üldözni.

¹⁰⁵ Morus lordkancellárként betiltotta a lutheránus könyveket, és elrendelte ezek nyomtatóinak, terjesztőinek és birtokosainak letartóztatását. Vallási okokból többeket máglyára küldött, köztük Richard Bayfieldet, az Újtestamentum fordítóját. – *A ford.*

csosa¹⁰⁶ és igen tudós és bölcs ember létére sok igaz keresztény ártatlan vérért kiontotta, akik az evangélium mellett vallottak hitet; ezeket különleges eszközökkel szorongatta és gyötörte, mint valami hóhér és börtönőr. Először szóban faggatta ki őket egy zöldellő fa alatt, aztán kényszerrel és kínzóeszközökkel a börtönben; végül pedig, amikor a király után a második leghatalmasabb lett, felzendült a király és az ország ediktuma vagy rendelete ellen, engedetlenné vált, és ezért elnyerte büntetését.

3889. Isten igéje megjeleníti az összes isteni intézményt, és útmutatást ad, hogyan kell magunkat hozzájuk tartanunk

1538. május 29.

WA.TR 3: 689 (3889. sz.); A 16b; BoA 8: 192 (3889. sz.). (Márton László ford.)

A Szentírás a legvilágosabban és legtömörebben bemutatja, hogyan kell élnünk, és ki-ki miképpen viselkedjék a maga állapotában úgy, hogy az Istennek tetsző legyen. Így a kereszténység és a vallás kapcsán azt tanítja, hogy féljük Istent, hallgassunk az igéjére, és higgyünk Krisztusban, és hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint önmagunkat. A világi uralom tekintetében azt tanítja Isten igéje, és így szól minden alattvalóhoz: engedelmeskedjete a felsőbbiségnek! A házi rendtartást illetően így szól: ti férfiak, szeressétek feleségeteket! (Ef 5,25) És: az asszony a férjének van alárendelve. És: ti szülők, neveljétek gyermekeiteket tisztes rendben és az Úr intése szerint (Ef 6,4). De a pápa mindezt semmibe veszi, és holmi egyszerű, hitvány, világi dolgoknak tartja őket.

3894. [Krisztus és az ember halála]

1538. június 14.

WA.TR 3: 691 (3894. sz.); A 111. (Márton László ford.)

Martinus doktor egy este, amikor Lochauban volt, így szólt:

– Ó, mennyire szerettem volna Krisztus Urunk mellett lenni, amikor éppen jőkedve volt! Szent Ágoston mondása mélyen keresztényi és igen szép, amikor így beszél: Krisztus az ő egyszerűségével és szimplaságával fölcserélte és tökéletes számmá tette a mi kétszerességünket.¹⁰⁷ Mert hiszen Krisztus urunk halálát szimplának és egyszeresnek mondjuk, minthogy csak testben halt meg; a mi

¹⁰⁶ Lordkancellár (1529-től 1534-ig, tisztségeiről való lemondásáig). – *A ford.*

¹⁰⁷ Ágoston: *De trinitate* IV,3,6; PL 42: 891–892; ÓÍ 10: 143–145; vö. WA.TR 4009. sz.

halálunk azonban kétszeres és dupla volna, mert nekünk testben és lélekben egyaránt örökre el kellett volna vesznünk a bűneink miatt.

3895. Különbség a bűnök között

1538. június 20.

WA.TR 3: 691–692 (3895. sz.); A 396; BoA 8: 192–193 (3895. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Henrik szász herceg felesége¹⁰⁸ megjött Freibergből, Martinus doktor kétszer is beszélt vele Jacob doktról,¹⁰⁹ hogy mennyire gőgös és elbizakodott. Intette és kérte a hercegasszonyt, hárítsa el az egyházra leselkedő botrányt. Hasonlóképpen jött a freibergi tanácsúr is, aki egy másik tanút hívott, és az elbeszélte, hogyan viselkedett Jacob doktor; tudniillik a templomban nyíltan kimondta és tanította: „Tégy, amit akarsz; csak higgyél, és akkor üdvözülsz.”¹¹⁰

Erre így szólt Martinus doktor:

– Rossz különválasztás! Homlokegyenest meg kell fordítani, így: „Jóember, higgyél Krisztusban, és majd ha újjászületsz, és új emberré váltál, akkor tégy úgy, ahogy kézre esik és tetszik neked.”¹¹¹ Ezek a bolondok nem tudják, mi a hit. Azt hiszik, a hit egy hideg és rothadt elgondolás vagy téveszme, amint a szofisták és a tanszéki teológusok tanítása hangzik a tősgyökeres hitről, hogy az a Szentlélek adománya révén éppúgy megvan a csecsemőkben, ahogy megáll a halálos bűnökben is. Márpedig a hit, amelyet ők *formatusnak*, vagyis a szeretet által megformálnak és kialakítottnak neveznek, úgymond, nem lehet bűnös. Ők eszerint azt tanítják, hogy ez lehetetlenség. Mert bűnt elkövetni és Istenből születettnek lenni homlokegyenest ellentétes dolgok. Jaj, édes Istenem, mennyi botrányozásnak kell még jönnie, és még mennyi hülyeség várható! Mindez azért, mert nem féljük Istent, hanem saját erőinkre, tehetségünkre és értelmünkre hagyatkozunk.

¹⁰⁸ Katalin (szül. Katharina von Mecklenburg) szász hercegnő.

¹⁰⁹ Jacob Schenck (lásd fenn 3691. sz.), akit Luther tanácsára áthelyeztek Freibergből Weimarba. – A ford.

¹¹⁰ Vö. Gal 5,13.

¹¹¹ Lásd a Melanchthonnak 1521-ben küldött *Pecca fortiter* jelszót! LVM 7: 266 (424. sz.). Vö. fent 1. fejezet, 153. sz.

3900. A zsinatok haszna

1538. június 27.

WA.TR 3: 694–695 (3900. sz.); A 511b; BoA 8: 193–194 (3900. sz.). (Márton László ford.)

Egyik este, amikor Martinus doktor és Philippus magiszter együtt vacsorázott, sóhajtozva felpanaszolták, milyen jövőendő várható, amikor majd sok tanítómester lesz (Mt 23,10), és zűrzavaros összevisszaság, senki sem figyel oda és nem hallgat a másikra, és senkinek sem lesz tekintélye a tanításban.

– Mindenki rabbi akar lenni majd – mondta Martinus doktor –, mint Osian-der és Agricola, ebből pedig nagy botránkozások és kavarodások lesznek. Legjobb volna mindezt megelőzni egy zsinattal. De a pápisták ezt nem akarják; úgy félnek és irtóznak a zsinattól, mint a denevérek a fénytől, mert rossz ügyet képviselnek, és rossz a lelkiismeretük.

Erre Philippus magiszter szomorúan így felelt:

– A pápát sehogyan sem lehet rávenni, hogy közös zsinatot hívjon össze; ő csak ravaszságához és erőszakhoz folyamodik ellenünk. Mondják, hogy Nicolaus von Schönberg bíboros¹¹² megírta és tanácsolta és nyomatékosan ajánlotta a pápának, hogy az egyház ügyében határozottan, ugyanakkor okosan, körültekintően és őszinte jóakarattal járjon el, és az ügyet tárgyalassa meg, és a németekkel szemben valamelyest engedjen, és ne éljen vissza a tekintélyével és a hatalmával a németek ellen, mert ők olyan emberek, akik nem hátrálnak meg az igazságos és tisztességes ügyekben. Sem fondorlatokkal, sem erőszakkal nem lehet őket megtörni vagy legyűrni. De a pápa semmibe vette ezt a derék és keresztényi jótanácsot. – Aztán hozzátette: – Ha Isten úgy akarja, a mi fejedelmeink és rendjeink mégiscsak rendezhetnének zsinatot, összejövetelt és megállapodást, mind a tanítás, mind a ceremóniák dolgában, nehogy már mindenki a saját feje után merészseljen alávaló módon előrenyomulni, és azt csinálni, amit akar a tetszése szerint, botránkozást keltve sok szívben; ahogy az már el is kezdődött. Bizony ám, az egyháznak nyomorult és siralmas híre van. Valósággal el van temetve önmaga gyengesége és a botránkozás alatt!

¹¹² Nicolaus von Schönberg, Capua püspöke, Copernicus pártfogója volt, a bíborosi kollégium reformszárnyához tartozott. Melanchthon szavainak elhangzásakor már nem élt. – *A ford.*

3901. [Az örök életről]

1538. június 27.

WA.TR 3: 695 (3901. sz.); A 504; BoA 8: 194 (3901. sz.); *Asztali beszélgetések* 159. (Márton László ford.)

Amikor az örök életről és annak örömről esett szó, Martinus doktor így beszélt:

– Gyakran eltűnődöm rajta, de fel nem foghatom, mivel fogjuk az időt eltölteni. Merthogy nem lesz semmi változás, se munka, se evés vagy ivás, és egyáltalán, nem lesz semmi teendőnk. De úgy sejttem, rengeteg szemlélnivaló objektumunk lesz Istenben. Ezért mondta Fülöp igen szépen: „Uram, mutasd meg nekünk az Atyát, és elég nekünk!” (Jn 14,8) Igen kedves objektumunk lesz ez, és lesz vele elfoglaltságunk bőven!

3903. Istentelen fejedelmek istentelen tanácsosai

1538. június 28.

WA.TR 3: 696 (3903. sz.); A 467b; BoA 8: 194 (3903. sz.). (Márton László ford.)

– Lehetetlenség, hogy ott, ahol a fejedelmek és a nagyurak istentelenek, ne legyenek istentelenek a tanácsosaik is. Amilyen az úr, olyanok a szolgálói. Ez ugyanis szükségszerű és biztos következmény. Ha Albrecht mainzi érsek hazug, akkor Türck doktornak¹¹³ is gazembernek kell lennie. Miképpen Salamon mondja: „Amely uralkodó örömet hallgat hazug beszédre, annak szolgálói mindnyájan istentelenek!” (Péld 29,12) Ebben nincs tévedés!

3911. Kétféle jog

1538. július 7.

WA.TR 4: 5–6 (3911. sz.); A 567b. (Márton László ford.)

A jog alapvetően kétféle: az egyik a természetes, a másik az írásba foglalt vagy tételes jog. A természetes jog azt tanítja, hogyan kell a földi életben viselkednünk mind Istennel, mind az emberekkel, ami a külsődleges érintkezést és a szokásokat illeti. Tiltja azt, ami rossz és jogtalan, és parancsolja azt, ami jó és jogos. A természetes jog alapítója Isten, aki ezt a világosságot teremtette és az ember szívébe beültette és beírta. Az írott és tételes jogszabályok pedig olyan törvények és rendelkezések, amelyeknek megvan az indokuk, és kimutatható, ésszerű okok miatt vannak szabályba foglalva, amúgy pedig összhangban állnak a természetes

¹¹³ Christoph Türck, Albert mainzi érsek kancellárja, egy Anton Schenitz-ellenes irat szerzője (WA 50: 392).

joggal, bár olykor némely tekintetben a dolgok sajátossága miatt változnak is. Ezek alapítója pedig a felsőbbség. Így tehát, ha némely végső esetben a tolvajlást kötéllal büntetik, ez a tételes jogból jön, ellenőrizhető és méltányos okok miatt. Nem úgy, mint Drakón törvénye,¹¹⁴ amely akasztófára ítelt és küldött minden tolvajt, még azt is, aki csak egy tyúkot lopott; csakhogy ennek nincs ellenőrizhető, észszerű és méltányos oka, és a természet ellenére van, és ezért mondják, hogy az ilyen törvény vérrel van írva. Csakhogy a törvény általi fenyegetést azokban az országokban és közösségekben, ahol az emberek elvetemültek és elvadultak, és nem rettent el őket a büntetés, a szokásosnál szigorúbban és keményebben kell végrehajtani és alkalmazni.

3916. Hogyan vigasztalta magát betegségében Martinus Luther doktor?

1538. július 17.

WA.TR 4: 7–8 (3916. sz.); A 325b; BoA 8: 198 (3916. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor betegen feküdt, és az orvos megvizsgálta a pulzusát, és úgy látta, hogy eltér a szokásostól, ő így szólt:

– Isten akaratából vagyok, állok és fekszem itt! Teljességgel az ő kezébe adtam magamat. Tegye, amit jónak lát! Azt biztosan tudom, hogy nem fogok meghalni, mert ő a feltámadás és az élet, és aki csak él és hisz benne, soha meg nem hal (Jn 11,25–26). És ha mindjárt meghalna is, akkor is élni fog. Ezért az ő akaratába ajánlom magamat, és annak hagyok érvényt.

3918. Az emberáldozatról

1538. július 21.

WA.TR 4: 8–9 (3918. sz.); A 95; BoA 8: 198–199 (3918. sz.). (Márton László ford.)

Martinus doktornál szó esett az áldozati szertartásról és arról, hogy még manapság is áldoznak embert, amit V. Károly császár a mi időnkben tiltott be, és helyettük minorita kolostorokat állíttatott fel.¹¹⁵ Az is elhangzott, hogy az egyik hatalmas király udvarában még most is megvan egy ilyen papi öltözék, mindenféle színű madártollakból összeszöve, kicsiny, szűk ujjakkal, amelyek arannyal és drágakövekkel vannak kivarrrva. Ezt a papnak magára kellett öltenie, amikor

¹¹⁴ Athénban Kr. e. 621-ben. Drakón érdeme a törvények írásba foglalása. Innen ered a közmondásos „drákói szigor”. Luther forrása itt: Gellius: *Noctes Atticae* XI,18.

¹¹⁵ Az indiánok áldozati szertartásairól szóló hírekkel Cortés 1521-ben a közép-amerikai spanyol hódításokat igyekezett igazolni. – *A ford.*

embereket áldozni és mészárolni készült. Miután a pap felöltötte ezt a ruhát, egy kinyilatkoztatott jelre várt, majd kiszemelt és kiragadott a sokaságból egy gyermeket vagy akár felnőttet, azt levágta és feláldozta, a körben álló és jelen levő nép nagy tiszteletadása és ájtatossága közepette.

Ezt hallva, Luther doktor így szólt:

– Nem csoda, hogy még manapság is vannak és történnek ilyen szertartások, hiszen Isten népe közt is, amikor Ézsaiás és Jeremiás próféta még javában élt, teljes erővel tombolt az efféle bálványozás, amely ellen a próféták küzdöttek és prédikáltak (Jer 19,5), és ezért meg is ölték őket. Mert a bálványimádás mindig nagy tiszteletben áll.

3921. A bájitalal szított szerelemről

1538. július 21–27.

WA.TR 4: 10–11 (3921. sz.); A 453b; BoA 8: 199 (3921. sz.); *Asztali beszélgetések* 122–123. (Márton László ford.)

Jonas doktor és Balthasar [Loy] doktor¹¹⁶ elmondott egy esetet, ami Lipcsében történt egy férfival, aki halálosan beleszeretett egy hajadonba, és eljegyezte, majd el is vette feleségül. Hanem aztán kiderült, hogy a nő egy *philtrumot*,¹¹⁷ egy bájitalt vagy főzetet adott volt neki, és ezzel szított szerelmet benne. És amikor ezt a férfit egy másik nő meggyógyította, el is múlt a szerelme. Ezt hallva, Luther doktor dühbe gurult, és így szólt:

– Miért tesz próbára és gyötör kegyelmed ezzel a nyilvánvaló dologgal? Az én véleményem az, hogy a férfi vagy maradjon együtt a nővel, vagy tegyen feljelentést a felsőbbségénél, és mutassa meg annak bizonyítékait, hogy ő a *philtrummal* vagy bájitalal elkövetett csalás áldozata. Ha elfogadnánk és megengednénk ezt a kibúvót, mindenki, aki megbánta a házasságát, ehhez folyamodna. Ó jaj, az ilyen dolgokat nem szabad tréfára venni! Ha valaki férfinak érzi magát, akkor vegyen egy nőt feleségül, és ne kísértse az Istent. Azért van meg a nőnek az, ami meg kell legyen neki,¹¹⁸ hogy kisegítse vele a férfit, és ne kerüljön sor bemocskolódásra és házasságtörésre.

Ezután a doktor panaszkodni kezdett a kolostorokban szokásos szörnyű kísértésekről, a pollúciókról és magömléses tisztátlanságról (3Móz 15,16–18),¹¹⁹

¹¹⁶ Balthasar Loy wittenbergi diakónus (nem doktor, hanem uraság, Aurifaber tévesen oldja fel a rövidítést). Vö. MBW 2653. és 3010. sz.

¹¹⁷ *Philtrum*: 'szüredék'.

¹¹⁸ Aurifaber körülírása, a kéziratban még konkrétan: *Drumb hat das meidlein ir punzlein*.

¹¹⁹ Vö. LVM 7: 265, 275, 284, 286 (424., 428., 435., 438. sz.).

amely csapásnak az áhítatos atyák folyton ki voltak téve, úgyhogy másnap nem volt szabad misét tartaniuk.

– Csakhogy olyan sok misét mulasztottunk el, ami ki volt osztva és írva ránk az említett akadályoztatás miatt, és ezek annyira felgyűltek, hogy a perjel végül engedélyezte: bárki tarthat misét, még ha éppen tisztátlanná vált, akkor is.

Pfuj, piha! Már csak ezek miatt a gyalázatos pollúciók miatt is le kellene rombolni minden kolostort és apátságot, ahol henyélők lopják a napot, és tömik magukat, mint a bagzó disznók, a legjobb és legízletesebb ételekkel és italokkal, amelyek mindennap ilyen tisztátlanságra ingerlik és gerjesztik őket. Édes jó Istenem, óvj meg minket ettől a fürtelemtől, és tarts meg minket a szent házasságban, amelyre nézve behunyod fél szemedet, és jóváírod gyengességünket!

3926. Honnét került a pápaságba a misézéskor használatos ékesség és öltözék?

1538. július 27. és augusztus 1. között

WA.TR 4: 14–15 (3926. sz.); A 385; BoA 8: 200 (3926. sz.); VIRÁG 35–36. (Márton László ford.)

– Az ornátus, az ékesség és az öltözék, amely misézéskor és más szertartások során a pápaságban használatos, részint Mózesztől, részint a pogányoktól ered. Mert amikor a papok látták, hogy a nyilvános színjátékok a népet a piactérre vagy a játékszínbe csalogatják, és tetszést aratnak, a templomok pedig emiatt konganak az ürességtől, arra jutottak és szánták el magukat, hogy a templomba is bevezessék és beszoktassák az ilyen színjátékokat és szemfényvesztéseket,¹²⁰ amelyek aztán a gyerekeket és a tudatlan embereket arra ösztökélik és készítetik, hogy minél nagyobb kedvük legyen templomba járni, és ott ilyen szemfényvesztést és parasztkitítást nézegetni. Csak nézze meg az ember, hogy húsvét este mekkora porhintést és csepűrágást rendeztek. Ez mindenkinek nagyon tetszett, és legalább részben szép is volna, ha nem tapadna hozzá a babona.

Amikor fiatal szerzetes voltam Erfurtban – mondta Luther doktor –, és határjárásra küldtek, hogy begyűjtssem a sajtot a falvakban, az egyik faluban megállva, misét tartottam. És amikor beöltöztem, és odaléptem az oltárhoz az öltözékemben és az ékességemben, hát az egyházi *Kyrieleison*t és a *Patremet* elkezdi lanton pengetni, én pedig alig bírtam visszatartani a nevetést, mert nem voltam hozzászokva az efféle orgonaszóhoz. Az én *Gloria in excelsis*emet az ő *Kyriéjéhez* kellett igazítanom!

¹²⁰ Aranyszájú Szent János definíciója szerint a liturgia: *theatron aplaston kai pneumatikon*, 'őszinte és lelki színház'.

3927. Károly császár szerénysége és késlekedő természete

1538. augusztus 1.

WA.TR 4: 15 (3927. sz.); A 482b; BoA 8: 200–201 (3927. sz.). (Márton László ford.)

1538. augusztus elsején sok szó esett Károly császár késlekedő és halogató hajlamáról, jóságáról és szerénységéről, és hogy mindezekkel többet használt, mint ártott. Erre Luther doktor így szólt:

– A szerénység és a mértéktartás nagy erény, és mindenkor méltán kap nagy dicséretet, de annál nehezebb szert tenni rá, ahogyan Isokratés, a bölcs pogány mondta, mert nehéz megtalálni a középutat. Jobb a kelletténél kevesebbet, mint többet tenni. Ilyen nagyúr és hős volt Miksa császár is, akinek ez volt a jelszava: „Tarts mértéket!” Amikor megalázta és visszatérítette az engedelmességre a palotagrófokat,¹²¹ a győzelmet csodálatra méltó jósággal és szerénységgel mérsékelte és elegyítette: a pfalziak nemzetségét és fejedelemségét kegyelmes oltalmába fogadta, hogy utódláskor ne történjék nagy változás. Szintúgy nagy háborút viselt Velence urai ellen, akik szövetségben álltak a törökkel. Ám hogy romlásba ne döntse őket, inkább szövetségben velük. *Medium tenuere beati*, a középutat járják a boldogok.¹²² Csak hát túl sok az elágazás! Az emberi természet pedig fölöttébb gyenge, és emiatt mindkét oldal könnyen és hamar megingatja és felingerli.

3928. A halál késlekedése csak siralomházi haladék¹²³

1538. augusztus 1.

WA.TR 4: 16 (3928. sz.); A 498; BoA 8: 201 (3928. sz.). (Márton László ford.)

– Nagy balgaság, amelyen méltán csodálkozik az ember – mondta Luther doktor –, olyan nagyon félni a haláltól, amikor úgyszem menekülhetünk előle, mert nem ismer kivételt, és minden ember fölött uralkodik. Nem kímél senkit, sem szegényt, sem gazdagot, sem előkelőt, sem közrendűt, mindenkinek fejet kell hajtania előtte. Cicero, pogány létére, igen szépen tudta magát vigasztalni a *Tusculumi beszélgetések* I. könyvében.¹²⁴ Még inkább így kellene tenniük a keresztényeknek, hiszen olyan Uruk van, aki a halált meghátráltatja és azt legyőzi, tudniillik Krisztus, Isten Fia, aki a feltámadás és az élet. És még ha tovább

¹²¹ Fülöp rajnai palotagróf és fia, Ruprecht. Luther az 1504-es landshuti örökösödési háborúra utal, amelynek során Albert bajor herceg a császár segítségével legyőzte a pfalziakat. – *A ford.*

¹²² Ovidius: *Metamorphoses* II,137. (Devecseri Gábor fordításában: „Legjobb közepütt tovamened.”) – *A ford.*

¹²³ *Galgenfrist*: a halálos ítélet végrehajtásának (váratlanul közbejött ok miatti) későbbre halasztása, ami azonban nem jelentett kegyelmet. – *A ford.*

¹²⁴ Cicero: *Tusculanae disputationes* I,11,25.

élhetnénk is, az is csak rövid haladék volna. Mintha egy nagy sokaság elindulna Dübenen át¹²⁵ Lipcse felé, és némelyek négy órakor odaérnek, mások még hétkor vagy nyolckor sem, amikor rájuk esteledik, de mégiscsak mindnyájuknak ott kell éjszakázniuk. Ádám ösapánk is csak alig néhány órával előzött meg bennünket. Ő sem pihent többet egy éjszakánál, ahogyan mi sem fogunk.

Amikor Luther doktor lábszárában nem szűnt a szaggatás, amellyel kínlódott, úgyhogy bottal kellett járnia, mintha három lábon haladt volna, igen nagy ügyvel-bajjal, akkor így szólt:

– Jaj, édes Istenem, hát nem éltem eleget? Mit rángatsz még mindig? Hadd imádkozzam Jónás prófétával, 4. fejezet: „Most, Uram, kérlek, vedd el az én lelkemet tőlem, mert jobb meghalnom, mintsem élnem!” (Jón 4,3) És ahogyan Júdás Makkabeus imádkozik: „Én sem vagyok igazabb a fivéreimnél!” (1Makk 13,5)

3930. A kórházakról

1538. augusztus 1.

WA.TR 4: 17–18 (3930. sz.); A 202b; BoA 8: 201 (3930. sz.); VIRÁG 53. (Márton László ford.)

– Itáliában a kórházak jól fel vannak szerelve, szépen építve, jó étellel-itallal, sebény szolgálattal, tudós orvosokkal ellátva, az ágynemű és az öltözék szép tiszta, és a kórtermek csinosan kifestve. Amikor beszállítanak egy beteget, kivetkőztetik a ruhájából egy jegyző jelenlétében, aki gondosan lajstromozza és följegyezi, hogy mindezt jól megőrizték, és ráhúznak a betegre egy fehér hálóinget, és szépen megvetett ágyba, tiszta lepedők közé fektetik. Csakhamar két orvost vezetnek hozzá, és szolgák jönnek, és hoznak neki enni- és innivalót szép tiszta poharakban és kupákban, és az ételhez-itálhoz egyetlen ujjal sem nyúlnak. És jön jó néhány tisztos matróna és más asszony, elfátyolozott arccal, több napra, ismeretlenül ápolják a szegényeket, hogy senki fel ne ismerhesse őket, aztán pedig hazatérnek.

Én magam láttam Firenzében,¹²⁶ hogy a kórházakat ilyen nagy gonddal tartják fenn. Hasonlóképpen tartják fenn a lelenházakat is, ahol a gyerekeket a lehető legjobban táplálják, nevelik, oktatják és tanítják. Mindnyájan egyforma szabású és színű ruhát viselnek, és példaszerűen viselik a gondjukat.

¹²⁵ Düben: félúton volt Lipcse és Wittenberg között. – *A ford.*

¹²⁶ Az odaúton Róma felé 1511-ben.

3934. Mennyire hálás a világ Isten jótéteményeiért?1538. *augusztus 2.*WA.TR 4: 20 (3934. sz.); A 79; BoA 8: 202 (3934. sz.); *Aranymondások* 2: 30. (Márton László ford.)

Amikor zúgolódtott és igencsak békétlen volt a nép, amiért aratáskor esős idő volt, és minden elázott, holott előzőleg sokáig szárazság és súlyos aszály volt,¹²⁷ így szólt Martinus doktor:

– Ilyen hálát érdemel Isten! És ha Isten maroknyi hívő kedvéért nem kímélné a világot, abból már rég máglyarakás lett volna, és egy rakás hamu lenne!

3937. Az ártalmas 38-as év1538. *augusztus 3.*

WA.TR 4: 21 (3937. sz.); A 63; BoA 8: 203 (3937. sz.). (Márton László ford.)

1538-ban egyszer így szólt Martinus doktor:

– Ez egy veszélyes, nehéz év a sok betegség miatt, amelyek nemcsak természeti okokból támadnak, úgymint üstökösök, konjunkciók, valamint a Saturnus és a Mars aspektusa vagy együttállása miatt, hanem lelki okokból is, az emberek számtalan hatalmas bűne miatt, amelyek egészen elharapódnak, olyannyira, hogy már nem is bűnek, hanem éppenséggel erénynek számítanak. Ó jaj, semmit sem érünk az e világi élettel, jól meggondolva semmi jót ne tulajdonítsunk neki, hanem bízunk Istenben, hogy majd az örök életet ajándékozza nekünk. Ha ő megad nekünk egy boldog órát, akkor nem hiába éltünk itt a földön.

3941. Fortélyokról és mesterfogásokról1538. *augusztus 4.*

WA.TR 4: 22 (3941. sz.); A 584b; BoA 8: 203–204 (3941. sz.). (Márton László ford.)

Megmutatták a Fuggerek kötelezvényét, különös és csodálatos betűkkel és írásjegyekkel, hogy senki illetéktelen ne tudja elolvasni. Ekkor Luther doktor így szólt:

– Az ilyesmit éles elméjű, leleményes emberfők találják ki, és igen gonosz idők jele. Már Iulius Caesarról is olvashatjuk, hogy ilyen rejtjelezett betűkkel írt.¹²⁸

Azt beszéljük, hogy V. Károly császár, írnokainak hűtlensége miatt, főbenjáró fontos ügyekben kétféle levelet írt, egymásnak ellentmondó értelemmel, és az egyiket rejtjelezte, hogy ne tudják elolvasni.

¹²⁷ Lásd WA.TR 3818. sz.; BoA 8: 3818. sz.

¹²⁸ Suetonius: *De vita Caesarum* I,56.

3945. Betegségek igaz gyógyszere

1538. augusztus 5.

WA.TR 4: 25–27 (3945. sz.); A 493b; BoA 8: 204 (3945. sz.); *Asztali beszélgetések* 150–151. (Márton László ford.)

Egy időben Luther doktor kedvetlen és erőtlen volt, ezért elvitték kocsikázni erdőkön és réteken át. Amikor útitársai egyházi énekeket énekeltek, és vígan voltak, ő így szól:

– Énekszavunk bosszantja az ördögöt, és fájdalmat okoz neki. Ha viszont azt látja, hogy türelmetlenek vagyunk, és jajveszékelést hall tőlünk, akkor a markába nevet, minthogy örömét a mi gyötrésünkben találja, különösen, ha Krisztust prédikáljuk, és mellette vallunk hitet. Minthogy pedig ő a világ fejedelme, és nekünk esküdt ellenségünk, és nekünk át kell vágnunk és utaznunk az ő országán, ezért ő valóságosan ki is veti ránk a vámot: ezért is gyötör a testünkben annyiféle betegséggel és kísértéssel.

Az orvosok a betegségekben csak a *causas naturales*, a természetes okokat veszik figyelembe, vagyis azt, hogy miféle természetes okból és honnét ered egy betegség, és helyesen teszik; azt azonban nem látják, hogy az ördög az embernek gyakran akkor is betegséget akaszt a nyakába, ha nincs rá természetes ok. Ezért magasabb rendű orvosságra van szükség, ha az ördög kórjai ellen akarunk védekezni, tudniillik a hitre és az imádságra, hogy ezáltal Isten igéjében találjunk lelki orvosságot. Erre jó a 31. zsoltár, ahol Dávid így szól: „Életem ideje kezében van.” (Zsolt 31,16; Vulg) Ezt a szöveghelyet mostani betegségemben jól megtapasztaltam, és a zsoltárfordításban javítani fogom. Merthogy a régi fordításban csak a halál órájára vonatkoztattam,¹²⁹ pedig valójában ezt jelenti: „Egészségem, életem, jószerencsém, balszerencsém, betegségem, halálom, siratásom, mindez a kezében van.” Ezt pedig tapasztalataink is alátámasztják. Mert amikor úgy érezzük, hogy na, most jókedvűek és vidámak, frissek és egészségesek vagyunk, akkor Isten úgy intézi, hogy tapasztaljuk meg az ellenkezőjét.

¹²⁹ WA.DB 10/I: 190. 1524: *In deyne hende befelh ich meynen geyst*. A bibliarevizió során Luther nem változtatott ezen a fordításon.

3947. A szentség közös vétele1538. *augusztus 5.*

WA.TR 4: 27–28 (3947. sz.); vö. 4: 81 (4020. sz.); A 230; BoA 8: 204–205, 216 (3947. és 4020. sz.). (Márton László ford.)

Némely Wittenbergben tanuló magyar diákok kérték, hogy a szentséget két szín alatt szolgáltatassák ki nekik, de minthogy nem tudtak németül, és nem értették az úrvacsora szavait, ha németül hangzottak el, ezért azt kérték, hogy külön úrvacsorát tartsanak nekik latinul.¹³⁰ Ezt a kérést Luther doktor határozottan elutasította.

– Hiszen tudják kegyelmetek – mondta –, miképpen rendelte Krisztus, ezért maradjanak kegyelmetek a gyülekezet közös rendjében, és attól ne térjenek el. Még ha nem értik is a szavakat, azt azért tudják, hogy Krisztus rendje és rendelése alapvető és helyénvaló dolog, és az ő végakarata, és az a wittenbergi templomban nyilvánosan és közösen kerül átadásra és kiosztásra az igében és az ige által, azért hát kegyelmetek ne különüljenek el a gyülekezettől. Kegyelmetek lelkének is megnyugtatóbb, a gyülekezetnek is kevésbé megütkezés, ha a szentséget közös áldozás során, a többi hívekkel együtt veszik magukhoz. – Amiben a magyarok engedelmessé váltak is, és hálát adtak Istennek és a doktornak.

3951. Isten teremtését nem foghatjuk fel teljes mélységében1538. *augusztus 7.*WA.TR 4: 30–31 (3951. sz.); A 57b; BoA 8: 205 (3951. sz.); *Asztali beszélgetések* 24–25. (Márton László ford.)

– Habár nagybetegem feküdtem – mondta Luther doktor –, olyannyira, hogy Istennek ajánlottam az életemet, mégis ebben a gyengeségemben sok meglátásom és elgondolásom támadt. Jaj, mennyit gondolkoztam azon, hogy mi az örök élet, és miféle örömei vannak! Pedig abban biztos vagyok, hogy Krisztustól kapjuk ajándékba, és hogy készen állva ránk vár, mert hiszünk benne. Ott pedig nyilvánvaló lesz az, amit itt, e világi életünkben még nem tudhatunk, mikor lesz a világ új teremtése (Jel 21,1), mert hiszen a világ első teremtését sem fogjuk fel.

Ha ott lettem volna Isten mellett, mielőtt a világot teremtette, nem tudtam volna olyan tanácsot adni neki, hogy a semmiből csináljon egy ilyen korongot és golyót, meg hogy alkossa meg az égboltot, és szúrja bele gombostűnek a Napot, amely aztán szélesebb futásával az egész földkerekséget megvilágítja. Meg azt sem, hogy teremtsen férfit és nőt (1Móz 1,27). Mindezt nekünk készítette, a mi

¹³⁰ Melanchthon viszont hajlandó volt nekik később külön latinul prédikálni. CR 24: XIII–XIV.

tanácsaink és elgondolásaink nélkül. Ezért hát méltán meghagyhatjuk neki az eljövendő élet és az új teremtés dicsőségét, és rábízhatjuk, miképpen legyen és történjen, és meghagyhatjuk őt egyedüli teremtőnek.

3955. A zene

1538. *augusztus 8–14.*

WA.TR 4: 32 (3955. sz.) részlete; BoA 8: 206 (3955. sz.); VIRÁG 28. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

– A zene a felzaklatott ember legjobb megnyugtatója, ha csak énekel is bármit. Amint a költő mondja: „te fújva kicsiny sípod, én ha dalom szól”,¹³¹ te csak dúdold a dallamot, én majd éneklek rá a szöveget.

3956. A kézművesek megbízhatatlanságáról

1538. *augusztus 8–14.*

WA.TR 4: 32–33 (3956. sz.); A 584b; BoA 8: 206 (3956. sz.); *Asztali beszélgetések* 210. (Márton László ford.)

Luther doktor sokat beszélt a kézművesek önteltségéről és hanyagságáról, és hogy milyen henyélok, soha nem végeznek jó munkát, viszont sok fizetséget számítanak érte.

– Nekem – szólta a doktor – posztóm van elég, mégsem fogok új nadrágot varratni. Ezt a nadrágomat már négyszer megfoltoztam, és még sokszor megfoltozom, mielőtt újat varratok, mert nem ügyelnek rá, sok anyagot elhasználnak, mégsem találják el a formáját és a szabását. Bezzeg Olaszországban jól van ez elrendezve! Ott a szabóknak van egy külön céhük, ahol csak nadrág készül, semmilyen más ruhadarab. Ezek itt rittyentenek nadrágot, mellényt, köpönyeget, mindent egyformára, egy kaptafára.

3957. A rajongók¹³² mindentudók akarnak lenni, és senkitől sem akarnak tanulni

1538. *augusztus 14.*

WA.TR 4: 33–34 (3957. sz.); A 408b; BoA 8: 206–207 (3957. sz.). (Márton László ford.)

1538. augusztus 14-én felkereste Martinus doktort Freibergből egy igaz lelkű, istenfélő matróna, Wolf Lose ottani polgármester felesége, és elpanaszolta, milyen

¹³¹ Vergilius: *Bucolica* V,2. Lakatos István fordítása.

¹³² A *Schwärmer* régi magyar megfelelője (még Kemény Zsigmondnál és Madáchnál is), a 'rajongó' ma már más értelmű. – *A ford.*

gögös és önfejű Jacob Schenk doktor, és mennyire semmibe veszi a wittenbergieket. Erre így szólt Martinus doktor:

– Az ilyen lelkű embereknek az a sajátosságuk és alkatuk, hogy önmaguknak fölöttébb tetszenek, sokat képzelnek magukról, és mindenki mást lenéznek, holmi ludaknak tartják a többieket, ők meg csupa Okos Tóni, aki a seggénél kantározza fel a lovat.

Aztán hozzátette, hogy milyen elbizakodottak, szegyéntelenek és vakmerők egyesek, mint például a torgauai Lorenz mester, az újrakeresztelő¹³³ és egy másik aranyműves, akiket idehoztak.

– Annyira gögösek voltak, hogy nem engedték, hogy kikérdezzük őket. Gúnyt űztek belőlünk, és azt mondták: „Mi ütött beléd?” Meg hogy: „Micsoda? Te akarsz, Luther, engem kikérdezni? Én már akkor tudtam a tudnivalót, amikor te még szalmacsutakra szartál! Meg vagyok keresztelve, és szent vagyok! Nekem többé nem szabad megkereszteltetnem a gyerekeimet, mert az összes gyerek, aki tőlem van, szentnek születik!” (1Kor 7,14)

Ilyen sivár, szörnyű, irtózatós rémképeket és torzszülött eszméket ébreszt a Sátán a magabízó, gögös és elvetemült emberekben, akik ilyen borzadályokkal vemhesen járnak-kelnek, végül megszülik és azzal a világra szabadítják őket. Ezért helyesen szól Salamon a Példabeszédekben, 28. fejezet: „Boldog, aki szüntelenül retteg; aki pedig megkeményíti szívét, bajba kerül.” (Péld 28,14) Azért mi csak rettegjünk és imádkozzunk, hogy ne essünk kísértésbe! A vizitációk nagyon jól vannak elrendelve, hogy az ilyen vétkezőket a helyükre telessük.

3958. V. Károly császárról

1538. augusztus 14.

WA.TR 4: 34 (3958. sz.); A 489; BoA 8: 207 (3958. sz.). (Márton László ford.)

Szó esett róla, miképpen kötött a császár és a francia király egymással örök békét és megegyezést.¹³⁴ Ki-ki mindenfélét mondott róla, de a szerződések, melyeket írásba foglaltak, tízesztendei békéről szóltak, azzal a feltétellel, hogy aki mégsem akarja megtartani, az köteles hat hónappal korábban felmondani a békét. Erre így szólt Luther doktor:

– A császár hagyja, hogy úgy megfejjék, mint egy szoptatós dajkát! Aki az-

¹³³ Lorenz Werder aranyműves, aki 1529-ben keveredett Lutherrel vitába. WA.B 5: 63–66 (1417–1418. sz.) – *A ford.*

¹³⁴ V. Károly és I. Ferenc 1538-as nizzai megállapodása. – *A ford.*

előtt a legszerencsésebb volt, most a legszerencsétlenebb! Nemhiába mondják: „Az alkalomnak elől van üstöke, hátul kopasz!”¹³⁵ Az alkalmat csak szemből lehet üstökön ragadni. És ha Isten üdvözli az embert, azt meg kell hálálni neki. Isten gyakran segítő kezet nyújtott a császárnak a franciával, a pápával és a Bécset ostromló törökkel szemben,¹³⁶ de ő semmibe vette a jó alkalmat és a jószerencsét. Isten üdvözli őt, de ő azt nem tudja meghálálni. Ezért is panaszkodik Salamon a Prédikátor könyvében arról a hiábavalóságról, hogy Isten az embernek ad jót eleget, és az ember mégsem veszi hasznát (Préd 6,2). Így történt a mi császárukkal is: most át kell engednie Milánót és Savoyát, és hagynia kellett, hogy megválasszák a herceget bíborosnak. Szörnyű katasztrófa és kifejlet!

3963. Erasmus életéről és haláláról

1538. *augusztus 16.*

WA.TR 4: 37–38 (3963. sz.); A 412; BoA 8: 208 (3963. sz.). (Márton László ford.)

– Rotterdami Erasmus sok kitűnő dolgot írt a szabad tudományokban, mert hiszen volt neki esze és ideje, továbbá dologtalan életet folytatott, fáradalmak és kötelezettségek nélkül. Nem prédikált, nem tartott nyilvános előadásokat, nem volt családja, nem tartozott egyházi rendbe.¹³⁷ Nagy magabiztosságban élt, és így is halt meg.¹³⁸ Halálos ágyához nem kérte Isten szolgáját, sem a szentséget, és azokat a szavakat, amelyeket állítólag mondott legvégül – „Isten Fia, irgalmazz nekem” –, talán mások koholták. Isten óvjon engem attól, hogy utolsó órámban ne hívassam magamhoz az ő igaz lelkű szolgáját! Bizony, ha majd ott lehet mellettem egy igaz keresztény, aki Isten igéjével vigasztalhat, hálát fogok adni Istennek!

De az az ember ilyesmiket tanult Rómában, és erről most hallgatni kell az ő nagy tekintélye és az általa írt könyvek miatt.

¹³⁵ *Disticha Catonis* II,26: *Fronte capillata post haec occasio calva*. Vö. WA.TR 3137. és 4801. sz.

¹³⁶ Nagy Szulejmán 1529-ben ostromolta Bécset, sikertelenül. – *A ford.*

¹³⁷ Erasmus a windesheimi kanonokok rendjébe tartozott, melynek az ágostonos regulát megtartó világi papok voltak tagjai, ennek ellenére Erasmus fiatal éveit leszámítva sohasem élt kolostori körülmények között.

¹³⁸ 1536. július 12-én.

3964. A gyerekekről és lelkületükről1538. *augusztus 17.*WA.TR 4: 38 (3964. sz.); A 64b; BoA 8: 208 (3964. sz.); *Aranymondások 2: 7*; VIRÁG 165. (Márton László ford.)

1538. augusztus 17-én Luther doktor hallotta, amint a gyerekei veszekszenek és civakodnak, aztán csakhamar kiegyeznek és kibékülnek, és így szólt:

– Édes jó Istenem, ugye, hogy tetszik neked ezeknek a gyerekeknek a lelkülete és játékosága? Bizony, összes bűnük nem egyéb, mint bűneik bocsánata!

3969. Egy megrontott lányról1538. *augusztus 20.*WA.TR 4: 43–44 (3969. sz.); A 307b; BoA 8: 208 (3969. sz.); *Asztali beszélgetések 84–85.* (Márton László ford.)

Egyszer 1538-ban Spalatin magiszter elbeszélte Martinus doktornak, miképpen rontottak meg Altenburgban egy lányt, úgyhogy vért könnyezett, és ha a rontó asszony ott volt a közelben, még ha a lány nem látta is, és nem is tudott róla, mégiscsak megérezte a jelenlétét, és könnyezett. Erre így szólt Luther doktor:

– Az ilyeneket rögtön át kell adni a büntetésnek. A juristák túl sok tanúvallomást és bizonyítékot kívánnak, nem törődnek a nyilvánvaló tényállással. Nekem a napokban egy házasságon belüli ügyem volt, amikor az asszony méreggel akarta eltenni a férjét láb alól, úgyhogy a férfi gyíkokat okádott. És amikor az asszonyt kínpadra vonták, semmit sem akart beismerni. Mert az ilyen rontó asszonyok hallgatnak, és dacolnak a kínokkal; az ördög nem engedi, hogy beszéljenek. Csakhogy az ilyen bűncselekmények elég tanúságtétellel szolgálnak ahhoz, hogy méltán vonjanak maguk után szigorú büntetést elretentő példa gyanánt, hogy másokat eltántorítsanak az ilyen ördögi szándék valóra váltásától.

3979. Tejet lopó asszonyokról1538. *augusztus 25.*WA.TR 4: 51–52 (3979. sz.); A 307b; BoA 8: 209 (3979. sz.); *Asztali beszélgetések 85–86.* (Márton László ford.)

1538. augusztus 25-én sok szó esett a boszorkányokról és a rontó asszonyokról, akik ellopják a tojást a tyúkok fészkeiből, és a tejet és a vaját. Erre így szólt Martinus doktor:

– Az ilyenekkel szemben nincs helye irgalomnak. Én magam égetném meg

őket! A törvényben is az olvasható, hogy a papok kezdik a gonosztevők megkövezését (5Móz 13,9). Azt mondják egyébként, hogy az ilyen lopott vaj bűzlik, és evés közben lepotyog a földre. És hogy az ilyen rontó asszonyokat, ha gaztettük hasonló viszonzásban részesül, még az ördög is alaposan megnyomorgatja és meggyötri. A falusi lelkészek és az iskolamesterek azelőtt ismerték a rontó asszonyok tudományát, és jól megszuttyongatták őket.

A doktor azt is elmesélte, hogy egyszer Szent Iván éjszakáján leszedtek egy ökörkoponyát¹³⁹ a kerítésről, és bedobták a Szent Iván tűzébe.

– Mire megjelent egy csomó boszorkány, és kérve kérték, hadd gyújthassanak mécseseket és gyertyákat. Pommer doktor tudománya pedig a legjobb, ő ugyanis szarral gyötri a rontó asszonyokat. Gyakran kever szart a tejbe, és akkor minden holmijuk bűdös lesz.¹⁴⁰ Mert amikor az ő teheneitől is ellopták a tejet, ő rögtön letolta a nadrágját, és belenyomott egy házörzöt a tejjel teli köcsögbe, és elkeverte, és azt mondta: „Ezt szopjad be, ürdüng!” Nem is lopták el a tejét soha többé!

3982. Hamar feledi a világ Isten jótéteményeit és megveti igéjét

1538. augusztus 27.

WA.TR 4: 53–54 (3982. sz.); A 79; Aranymondások 2: 30–31. (Masznyik Endre ford.)

1538-ban augusztus 27-én fájón utalt Martinus doktor a jövendő büntetésre, mely Németországot Isten igéje megvetése és az ebből eredő gonoszság miatt éri.

– Mert – úgymond – mihelyt a hitehagyás megkezdődik, és az Istentől való elpártolás, ami minden felfuvalkodásnak kezdete, amint Jézus Sirák panaszosan mondja (JSirá 10,14), mindenféle bűn elhatalmasodik; amint sajnos mostan látjuk, hogy a világ rövid idő alatt határtalanul felfuvalkodottá, vakmerővé, kapzsiává, vaddá, zsarnokká lett, és úgy haragra ingerli az Istent, hogy az már tovább nem tűrheti ostorozás nélkül. Hasonlóképp történt a sodomaiakkal, akik még Ábrahám, a nagy és szent atya és hős életében, aki által Isten négy ellenséges királytól szabadította meg őket (1Móz 14,17), elfeledték Isten jótéteményeit, és megvetették Ábrahámot, aki az üdvösség igaz útjára tanította meg őket: ott is eltűnt az igaz vallás, rend és fegyelem, s hamarosan beállt a büntetés napja. Épp ezért mentegetik és kisebbitik a zsidók a sodomabeliek borzasztó nagy bűneit, azt állítva, hogy ezek egy hajadont, ki a szegényeknek gazdag alamizsnát osztogatott, rendkívüli halállal végeztek volna ki. Ámde a szent atyák e borzasztó példát az utódok lelkébe mintegy képpel akarták

¹³⁹ Ökörkoponya: boszorkányok és démonok ellen nyújtott védelmet. – *A ford.*

¹⁴⁰ Vö. WA.TR 3491. sz.

bevésni és mintegy jóslatképp jelezni nekik, mily rettenetesen megbünteti az Isten azokat, akik ígét megvetik. Mert az evangélium az a hajadon, aki minden embernek kegyelmet és segédelmet ajánl és ígér, hanem sajnos megvetik és üldözik azt szörnyűképpen, hogy szinte megesisik a szívünk rajta; ezért nem is marad el a sok csapás és büntetés.

3984. Az atyákról

1538. *augusztus 27.*

WA.TR 4: 55–57 (3984. sz.); A 526b; BoA 8: 210 (3984. sz.). (Márton László ford.)

– Kedves barátom, ugye látja kegyelmed – mondta Luther doktor –, milyen nagy a homály az atyák hitről írt könyveiben! Mert ha elhomályosult a megigazulásról szóló cikkely, vagyis arról, miképpen lehet az ember Isten előtt igaz és jó, akkor a legdurvább tévedést is lehetetlenség kiigazítani. Szent Jeromos írt Máté evangéliumáról, a Galata és a Tituszhoz írt levélről; de milyen hidegen! Szent Ambrus hat könyvet írt Mózes első könyvéről; de milyen hígakat! Ágoston semmi különöset nem ír a hitről, hacsak nem azt, amit a pelagiánusokkal folytatott vitában fejtett ki, mert ők ébresztették fel Ágostont és érlelték férfvá. Ők, az atyák, szépen és jól tanítottak, de a küzdelmeken és a vitákon kívül semmit sem tudtak kinyilvánítani és tanítani. Nincs tőlük a Rómabeliekhez és a Galatákhöz írt levélnek olyan értelmezése, amely bármi tisztát és helyénvalót tanít. Ő, milyen boldog időket élünk mostanság, amikor tiszta a tanítás; de sajnos nem becsüljük. A kedves egyházatyák jobban éltek, mint tanítottak.

3993. Az egyháznak a világban, a nép között a helye

1538. *augusztus 31.*

WA.TR 4: 62 (3993. sz.); A 240b; BoA 8: 211 (3993. sz.); *Asztali beszélgetések 65.* (Márton László ford.)

– Isten az ő egyházát és keresztény közösségét odarakta a világba, végtelen sok külsődleges ténykedés, ügyes-bajos dolog, hivatás, rang és rend közé, hogy a keresztények ne álljanak be szerzetesnek, ne vonuljanak se kolostorba, se vadonba, hanem emberek közt éljenek, a többiekkel társuljanak, hogy hitük tevékenysége és gyakorlása köztudott és nyilvánvaló legyen. Mármost másokkal társulva és baráti módon együtt élni, mint a pogány Aristotelés mondja, nem végcélja az embernek, amelyre teremtve van, hanem csak eszköze. Viszont az a legfőbb cél, amelyre az ember teremtve van, hogy az egyik a másikat tanítsa Istenről: mi az ő lényege, mi az ő akarata, milyen indulattal van irántunk. Ezért mondja Aristotelés: Nem orvos és csak orvos, nem földműves és csak földműves, hanem

orvos és földműves stb.¹⁴¹ együttesen alkotják a közösséget és a társadalmat. Így tartozik számos különböző rend egyazon közösségbe.

Három alapvető rend van: először is, kell, hogy legyenek olyan emberek, akik dolgoznak; másodsor, akik irányítanak; és harmadszor, akik harcolnak. Ebből a háromból áll az uralmi és a társadalmi rend. Ezért mondja Platón: „Ahogyan az ökröket sem kormányozhatják ökrök, sem az anyakecskéket és bakokat anyakecskék és bakok, ugyanúgy a közönséges embereket sem kormányozhatják közönséges emberek, hanem csak nagy hősök és rátermett vezetők.”¹⁴²

4000. Lábasjóság a legelőn

1538. szeptember 10.

WA.TR 4: 66–67 (4000. sz.); A 36b; BoA 8: 212 (4000. sz.); *Aranymondások* 1: 54. (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor látta, hogy megy a jóság a rétre legelni, így szólt:

– Ott mennek a mi prédikátoraink, a mi tejforrásaink, vajszojgáltatóink, sajtjutatóink, gyapjútermőink, akik napról napra prédikálják nekünk az Istenbe vetett hitet, hogy mint atyánkban, bízzunk benne: lám csak, ő gondoskodik rólunk, táplál és ruház bennünket.

4002. Az antinomisták megvetik Isten igéjét

1538. szeptember 10.

WA.TR 4: 67–68 (4002. sz.); A 7; BoA 8: 212–213 (4002. sz.); *Aranymondások* 1: 14–15. (Márton László ford.)

Lochauban azt hallotta Luther doktor, hogy a würzburgi püspökségben hatszáz gazdag parókia üresen áll, nincs hozzá lelkipásztor. Erre így szólt a doktor:

– Ez nem vezethet semmi jóra! Márpedig nálunk is ez lesz a helyzet, ha így folytatjuk Isten igéjének és szolgáinak semmibevételét. – Majd így folytatta: – Ha mostanában gazdag lennék, bizony nem prédikálnék. Egyszer, amikor a vizitátorok megkérdezték a parasztoktól: miért nem hajlandók eltartani a lelkipásztorukat, holott a tehénpásztort és a disznópásztort úgyis meg kell fizetniük, ők azt felelték: hát igen, tehén- és disznópásztort muszáj tartanunk, azok nélkül nem lehetünk meg. Ezzel azt mondták, hogy lelkipásztor nélkül bezzeg megvannak.

¹⁴¹ Aristotelés: *Nikomachosi etika* V,8 (1133a). E művet Luther fiatal magiszterként magyarázta Wittenbergben 1508/1509-ben. BRECHT I: 98.

¹⁴² Platón: *Törvények* IV. (713 D).

Pfuj, piha! Idáig jutottunk, még életünk során! Mi lesz majd halálunkat követően? Ebbe jócskán besegítettek az antinomisták,¹⁴³ akik az amúgy is elbizakodott szíveket vakmerővé teszik! És én most olyan vakmerőséget látok az antinomistákban, vagyis törvényrombolókban, hogy az Isten irgalmasságába vetett bizalom álcája alatt valójában azt csinálnak, amire kedvük szottyan. Mintha egy hívő képtelen volna bűnözni, és mintha ők annyira igazak, szentek és hitbuzgók volnának, hogy már nincs is szükségük a törvény prédikálására. Mert azt képzelik be maguknak, hogy az egyház annyira igaz, mint Ádám volt a Paradicsomban, holott neki is kinyilvánított Isten haragja az égből, miután Isten megmondta neki: „Ádám, a kert minden fájáról ehetsz, de ha erről a fáról eszel, meghalsz.” (1MÓZ 2,16–17)

4007. Mi Isten igazságossága, és miért szükséges a törvény prédikálása az antinomisták ellen?

1538. szeptember 12.

WA.TR 4: 72–73 (4007. sz.); A 181b; BoA 8: 213–214 (4007. sz.); VIRÁG 71–72. (Márton László ford.)

– Ez a két szó: „Isten igazságossága”, régebben mennykőcsapás volt a szívemben – mondta Martinus doktor. – Mert amikor a pápaság alatt azt olvastam, hogy „ments meg a te igazságosságodban” (Zsolt 31,2) és hogy „a te igazságodban”, attól fogva azt hittem, az igazságosság Isten ádáz haragja, amellyel a bűnöket sújtja. Szent Pálnak szívből ellensége voltam, amikor azt olvastam, hogy „Isten igazsága jelentetik ki az evangéliumban” (Róm 1,17). De azután, amikor láttam, mi jön és következik utána, úgymint írva áll: „az igaz ember hitből él” (Róm 1,17; Gal 3,11), és Szent Ágoston beszélt is erről a szöveghelyről,¹⁴⁴ akkor örvendeztem, mert rájöttem és beláttam, hogy Isten igazságossága az ő irgalmassága, amely által igazságot szolgáltat nekünk és velünk. Így aztán megvigasztalódtam.

A mi antinomistáink és törvényrombolóink pedig az amúgy is elbizakodott embereknek szántsándékkal hízelegnek és róka farkat csóválnak, és igazzá festik őket az igazságosság szavával, merthogy mostanában olyan világot és időket élünk, amikor a törvény mennykövével senkit nem lehet sem elrettenteni, sem megalázni vagy megtörni. Most a törvénnyel ama nagy elbizakodottság miatt kell villámlani és mennydörögni, amelybe valósággal belefulladás az egész világ és

¹⁴³ Az antinomisták vagy törvényrombolók (pl. Luther tanítványa, Johannes Agricola) tagadták a törvény érvényét az igaz, istenfélő keresztények életében. Ez az ellentét az 1537–1538-as wittenbergi antinomista disputációkban éleződött ki.

¹⁴⁴ Ágoston: *De spiritu et littera*. PL 44: 199–246; vö. *Latin előszó* (1545), WA 54: 186; lásd LVM 1. köt.

a népség legnagyobb része; mert hiszen a polgárok, a parasztok és a nemesurak annyira gőgösek és istentelenek, hogy nem becsülik a lelkipásztorokat és a prédikátorokat, annyiba sem veszik őket, mint egy kavicsot. Ha a fejedelmek és a nagyurak nem támogatnának, nem sokáig maradhatnánk fenn! Ezért helyesen szól Ézsaiás: „És a királyok lesznek (az egyháznak és szolgáinak) dajkálói.” (Ézs 49,23) Nem a parasztok lesznek azok, mint sajnos láthatjuk és tapasztalhatjuk hálátlanságukat.

4008. Ne kutasd a magasságokat!

1538. szeptember 12.

WA.TR 4: 73–74 (4008. sz.); A 23b; BoA 8: 214 (4008. sz.). (Márton László ford.)

Egyszer egy magyar¹⁴⁵ mindenféle furcsa, meghökkentő, ostoba és teljesen fölösleges kérdéseket tett fel írásban Martinus doktornak. Mire a doktor azt mondta:

– Jaj, bárcsak inkább megmaradnánk Isten kinyilvánított szava és akarata mellett! Hiszen Isten mindent, amit tudnunk kell, kinyilvánított és értésünkre adott Krisztusban. Őt kell meghallgatnia kelmednek; ő tudja kelmed problémáira a megoldást. Bizony ám, Isten mindent nekünk ajándékoz és adományoz Krisztusban, hogy a miénk legyen, ha vele szemben igaz hitünk által megalázkodunk. De mi ezt nem akarjuk, így aztán kívülről és nélkülről színtiszta bolondok vagyunk, és a „miért”-et hajtogatjuk, hogy miért csinálja Isten ezt így meg így, és miért engedi és hagyja történni azt meg azt? Azt hisszük, mi is részesei vagyunk a játékának.

4012. Mely könyveket kell kidobni?

1538. szeptember 15.

WA.TR 4: 75 (4012. sz.); A 586; BoA 8: 214 (4012. sz.); *Asztali beszélgetések* 213. (Márton László ford.)

Fölöttébb szükséges volna Iuvenalis, Martialis, Catullus könyveit és Vergilius Priapus-verseit¹⁴⁶ a boltokból¹⁴⁷ és az iskolákból kimustrálni, kirekeszteni és kidobni, mert olyan vaskos és szégyentelen dolgokat írnak, hogy olvasásuk lehetetlen az ifjúság súlyos ártalma nélkül.

¹⁴⁵ A kéziratból világos, hogy nem az asztalnál feltett szóbeli kérdésekről van szó, hanem Réway Ferenc ekkori leveléről: LVM 7: 614–615 (3246. sz.).

¹⁴⁶ A *Carmina Priapea* néven ismert versgyűjteményt sokáig Vergiliusnak tulajdonították. – *A ford.*

¹⁴⁷ Boltok: az Aurifabernél olvasható „Landen” elírás lehet *Laden* helyett. – *A ford.*

4018. A nyelvek közti különbségről

1538. szeptember 19.

WA.TR 4: 78–80 (4018. sz.); A 606; BoA 8: 215–216 (4018. sz.). (Márton László ford.)

1538. szeptember 19-én sok szó esett a német nemzet tartományairól, amelyek valaha egyszerűbbek és igazságot kedvelőbbek voltak, mint a franciák, olaszok, spanyolok, angolok és a többi.

– Amit a nyelv és a kiejtés is kellőképp megmutat, merthogy ezek dűnyyögve és sziszegve beszélnek és ejtik a szavakat. Ezért is van a szólás a franciákról, hogy másképp írják, mint mondják, és másképp mondják, mint gondolják. A német nyelv pedig a legtökéletesebb, sok szempontból egyezik a göröggel. A latin nyelv eléggé szűkös és híg, és nem szabályszerű, nincsenek kettős mássalhangzói, mint a görögben a ph, kh, ps, th, dz. Mindez szépen megvan a görög nyelvben, amelyet erre nézve követ a német.¹⁴⁸

Csakhogy a német nyelvben sok a nyelvjárás, a különböző tájszólás, úgyhogy az emberek gyakran nemigen értik egymást, ahogy a bajorok a szászokat nem igazán értik, főleg, akik sohasem jártak arrafelé. Mi több, a bajorok gyakran egymást sem értik, mert egyik bajor a másiknak „bajjal jór”.¹⁴⁹

A szászokhoz képest az összes többi nemzet együgyű. Mert ha a szászok vagy a flamandok Itáliába mennek, akkor rosszabbak, mint maguk az olaszok, úgyhogy azt mondják, *Allemanni Bassi* a legcudarabb gazfickók. Egy német olasz maga a megtestesült ördög. Ezért hát óvakodj a német olasztól vagy olaszos némettől,¹⁵⁰ mert mihelyt egy német kitanulja Itáliában az epikureizmust, és megemészti a pokol pogácsáját, sokkal gonoszabb és álnokabb lesz, mint akármelyik olasz.

4020. A szentség közös vétele

1538. augusztus 5.

WA.TR 4: 27–28 (3947. sz.); vö. 4: 81 (4020. sz.); A 230; BoA 8: 204–205, 216 (3947. és 4020. sz.). Lásd fenn 3947. sz.

¹⁴⁸ A Verner-féle hangtörvény (második mássalhangzó-eltolódás) következtében a felnémet mássalhangzórendszer sokkal közelebb áll a görögéhez, mint más germán nyelveké. További feltűnő hasonlóság a névelőragozás és a négyesetes főnévragozás. Vö. WA.TR 3748. sz.; BoA 8: 3748. sz.

¹⁴⁹ Luther szójátékának fordítása, aki viszont a *bavarus* és *barbarus* szavak hasonlóságával játszik. – A ford.

¹⁵⁰ Vö. WA.TR 3585. sz.

4027. Urunk Istenünk előtt egyenlők leszünk a gyerekekkel

1538. szeptember 30.

WA.TR 4: 86–87 (4027. sz.); A 65; BoA 8: 217 (4027. sz.). (Márton László ford.)

Szeptember utolsó napján Martinus doktor nézte gyerekeit, amint az asztalnál ülnek, és így szólt:

– Krisztus így beszél, Máté 18.: „Bizony mondom, ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába.” (Mt 18,3) És ezt még esküvel is megerősíti. Jaj, édes Istenem, te ezt nagyon durván intézed! Bárcsak finomabban csinálnád, és a gyerekeket, ezeket a kis hülyéket nem emelnéd olyan magasra! Mikor parancsoltad és tanítottad, hogy egy hülye kisgyerek előbbre való egy bölcsnél? Hogyan állhatja meg Urunk Istenünk a helyét az ő ítélőerejével és igazságosságával, melyet pedig Pál olyannyira magasztal: „Isten igazságossága, Isten igazságossága!” (Róm 1,17)

Az-e az igazságosság, hogy elveted az okosokat, és elfogadod a hülyéket? Itt ez a jelszó: higgy Isten igéjében, és add fel magadat! Urunk Istenünknek tisztább elgondolásai vannak, mint nekünk, embereknek. Le kell bárdolnia bennünket (ahogyan a rajongók beszélnek, mint Thomas Münzer a híveivel együtt); vastag ágakat és forgácsokat kell rólunk lenyesnie és -gyalulnia,¹⁵¹ mire olyan gyerekeket és kis hülyéket csinál belőlünk, akiket szeret.

Nézzétek csak, milyen szép tiszta gondolataik vannak a kisgyerekeknek, mennyire kétségek nélkül nézik a mennyországot és a halált! Olyanok, mintha a Paradicsomban volnának. És azokon a gyerekeken, akikből különleges képességű ember lesz, mindig meglátszik a rendkívüli viselkedés.

4033. Az iskolák hasznáról

1538. október 1.

WA.TR 4: 90–91 (4033. sz.); A 572b; BoA 8: 218 (4033. sz.). (Márton László ford.)

1538. október elsején Luther doktor dicsérte azt a hasznot és nyereséget, amely az iskolákból háramlik.

– Noha csekély és gyér megbecsülésben részesülnek, mégis nagy hasznot hajtanak, olyannyira, hogy kétségkívül ők tartják életben a gyülekezeteket. Hiszen ott irányítják, tanítják és nevelik az ifjúságot istenfélelemre és minden tisztességes és keresztény hivatásra, ott szemelik és választják ki a leendő iskolamestereket és istenszolgákat.

Jaj Németországnak és azoknak, akik az iskolákat így magukra hagyják, elha-

¹⁵¹ Münzer egyéni szóképzésével: *Entgrobung*. Vö. fenn 2. fejezet, 1204. sz. és 5. fejezet, 2837. sz.

nyagolják, semmibe veszik, és hagyják leromlani őket! Jaj a mainzi érseknek,¹⁵² aki az erfurti és a mainzi egyetemet hagyja tönkremenni és szétszóródni,¹⁵³ holott egyetlen szavába kerülne, hogy egyben tartsa őket! Jaj neki, amiért annyi sok katedrális és káptalant hagy lepusztulni és odaveszni, holott minden pénz nélkül, egyetlen szavával fenntarthatná őket. Ez az egy szögletünk itt Wittenbergben még virágzik, hála Istennek, tiszta tanítással és jó tudományokkal. Eljön az idő, hogy a pápisták akkor akarnak majd aklot építeni, amikor a farkas már felfalta a juhokat.

4034. Az apácák főköetője és a kolostorbéli házassági tilalom

1538. október 1.

WA.TR 4: 91–92 (4034. sz.); A 374; *Asztali beszélgetések* 98. (Márton László ford.)

– A házasságtól való tartózkodás nagy képmutatás és gazság, úgyhogy még a legszentebb atyákat is félrevezette az ilyen látszat. Ágostont is, aki pedig kellemes, jó időszakban élt, megtévesztette és becsapta a zárdaszüzek és apácák főköetője. És noha megengedte nekik a házasságot, mégis így szól: „Ha férjhez akarnának menni, az bűn volna, és véték volna Isten ellen, ha megházasodnának.”¹⁵⁴ Aztán pedig, amikor jött a harag és az elvakulás kora, az igazságot elűzték, míg a hazugság elburjánzott és elterpeszkedett, és megvetették a szegény női nemet a nagy álszentség és képmutatás miatt.

De Krisztus halomba dönt minden idevágó érvet egyetlen szavával: „Isten férfivá és asszonnyá teremté őket.” (1Móz 1,27; Mt 19,4) Hiába, hogy a szent egyházatyák eléggé helytelenül írtak a házasságról. Például Jeromos említ Damazus pápa korából¹⁵⁵ egy férjet, akinek tizenkét felesége volt, és elvett még egy asszonyt, akinek meg volt már kilenc férje. Végül a férfi túlélte az asszonyt, és amint kikísérte a sírhoz, koszorút viselt a fején, diadalmasan, mintha valami versenyben győzött volna.

¹⁵² Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

¹⁵³ Erfurt a mainzi érsekséghez tartozott. – *A ford.*

¹⁵⁴ Ágoston: *De bono viduitatis* 9,12; PL 40: 437–438, idézi: CIC I: 1060–1061; BSLK 115; KK I: 52; *Ágostai hitvallás* 56; (CA 27).

¹⁵⁵ Szent Jeromos kortársa volt I. Damazusnak, aki 366-tól 384-ig volt pápa. – *A ford.*

4036. A kapzsiság feldúl és elpusztít országokat és népeket

1538. október 2.

WA.TR 4: 93 (4036. sz.); A 84b; BoA 8: 219 (4036. sz.); *Asztali beszélgetések* 38. (Márton László ford.)

1538. október 2-án Martinus doktor felpanaszolta a közigazgatás és a kormányzás siralmas romlását az ördögi kapzsiság miatt, amely útjába áll mindennemű világi igazságszolgáltatásnak, rendtartásnak és ügyvitelnek.¹⁵⁶

– Mindenki csak arra gondol és azzal törődik, hogy minél több pénzt kaparjon össze. A gabonát, és még ami a testnek szükséges, ezek a prédalesők nem becsülik annyira, mint a pénzt, pedig attól nem laknak jól. Most minden a pénz körül forog a világban, mintha a test és a lélek java múlna rajta. Istent és felebarátaikat semmibe veszik, és csak a Mammont szolgálják.

Kedveseim, nézzétek a mi korszakunkat, nézzétek, hogyan harácsol nemesember, polgár és paraszt, hogyan tiporják lábbal a vallást, hogyan üldözik el igaz lelkű, hűséges prédikátorokat a nyakukon hagyott ínség és gondok által! Nem akarják Isten házát megépíteni, ezért majd az ő házuk is összedől. Ahogyan Haggeus és Malakiás próféta irtózatosan megfenyegeti Isten semmibe vevőit, akik semmit sem adtak Isten szolgálatának fenntartására; ezért Isten sem ad nekik semmit, hanem éhínséggel és háborúval teszi tönkre és pusztítja el őket (Hag 1,9; Mal 3,8–9). Nézz csak utána, mit mondanak erről a próféták! A mi korszakunkban ugyanez történik ugyanígy. Rettenetes idők következnek, sokkal súlyosabb büntetésekkel, mint ami Sodomát és Gomorát érte.

4042. Prudentiusról

1538. október 7.

WA.TR 4: 96 (4042. sz.); A 527; BoA 8: 219 (4042. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor dicsérte Prudentius¹⁵⁷ himnuszait, vallásos énekeit és elbeszélő költeményeit, mondván, hogy ő a legjobb és legkeresztényibb költő.

– És ha Vergilius idejében élt volna, akkor többre becsülték volna Horatiusnál is, akit pedig Vergilius nagyra tartott. Nagyon szeretném, ha Prudentius énekei, ódái és más versei iskolai olvasmány lennének, de az iskolák mostanában

¹⁵⁶ Rendtartás: az eredetiben *Policy*. A szó Luther korában még nem a rendfenntartó intézményt jelentette, hanem általában az állam- és városigazgatást. (A mai „hatóság” szónál viszont konkrétabb a jelentése.) Hasonló megfontolások alapján fordítottuk az *Oeconomy* szót háztartásnak. Vö. fenn 2. fejezet, 1054. sz.

¹⁵⁷ Aurelius Prudentius, későantik keresztény költő, a klasszikus költői forma és a keresztény szellemiség ötvözője. – *A ford.*

kezdenek elpogányosodni, és a Szentírást, amelyen pedig legfőképpen épülnek és alapulnak, vagy kiűzik, vagy filozófiával keverik és hamisítják.

4047. A földi élet jellegzetessége

1538. október 10.

WA.TR 4: 99–100 (4047. sz.); A 499. (Márton László ford.)

Luther doktor felpanaszolta az emberi élet nyomorúságát és siralmas voltát, és azt mondta:

– Ehhez az élethez mégis minden ember ragaszkodik, senki sem akar megválni tőle és meghalni, holott egyik balszerencse követi a másikat, vég nélkül, egészen a halálig. Ezért mondja a pogány Plinius, 28. könyv, hogy az ember számára balsors ellen a legjobb orvosság idejekorán meghalni.¹⁵⁸ Iulius Caesar pedig semmibe vette halálának előjeleit, nem védekezett a veszély ellen, mondván: „Jobb egyszer s mindenkorra meghalni, mint szakadatlanul óvakodni és védekezni.”¹⁵⁹ Ez elég egy pogánytól; de a keresztény ember mégse kísértse az Istent, hanem éljünk a tőle kapott eszközökkel, és ajánljuk a kezébe magunkat.

4049. Olasz feleségek

1538. október 11.

WA.TR 4: 101 (4049. sz.); BoA 8: 220 (4049. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Október 11-én az olaszok rosszindulatáról beszélt, akik feleségeiket nem engedik el barátaikhoz vendégségbe, s nem is biztosítanak számukra szabad kijárást a házból, hanem otthon tartják, elzárják, megkötik őket. Ezért történetíróik csodálják a németek nagylelkűségét, akik saját testi épségük, asszonyaik és gyermekeik tekintetében megbíznak egymásban. A franciák vidámak, de a spanyolok kifejezetten vadak, az olaszokat és a franciákat minden rosszban fölülmúlják. Egyetlen nemzet sem állhatja őket. Ezért Magyarország királya¹⁶⁰ idén hallani sem akart spanyol katonákról Magyarországon a török ellen, mind kipenderítette őket, mert sokkal kegyetlenebbek a töröknél.

¹⁵⁸ Lásd id. Plinius: *Naturalis historia* XXVIII,9. – A ford.

¹⁵⁹ Suetonius: *De vita Caesarum* I,81 és 86.

¹⁶⁰ I. Ferdinánd.

4056. A disputákról

1538. október 11.

WA.TR 4: 104–105 (4056. sz.); A 576b; BoA 8: 220 (4056. sz.); *Asztali beszélgetések* 196. (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta az egyetemeken folytatott vitákról, amelyeket *circularis*-nak, vagyis körbenjárónak hívnak, és a fakultásokon zajlanak, ahol ki-ki sorjában jut szóhoz:

– Ezek a viták azoknak a fiataloknak, akik ott tanulnak, nagy hasznukra válnak, mert az ellenfél az elbizakodott fajankókat vessző alá görnyesztí, úgyhogy megtanulják, miképpen állják meg a helyüket. Ezért tetszik nekem és dicsérem, hogy a fiatal legények és diákok érvekkel hozakodnak elő, még ha olyannal is, amilyen éppen eszükbe jut, és helytelenítem, hogy Philippus magiszter annyira szigorúan vesz mindent, és a szegény fickókat rögtön letorkolja. Hiszen a lépcsőn is fokról fokra haladunk fölfelé, senki sem juthat egyszerűen a tetejére.¹⁶¹

4057. A törvényrombolók ellen

1538. október 13.

WA.TR 4: 105 (4057. sz.); A 178. (Márton László ford.)

1538. október 13-án, amikor a doktor odahaza prédikálta az evangéliumot, Lukács 14., mert testi gyengesége miatt nem tudott a templomban prédikálni,¹⁶² szerfölött elcsodálkozott rajta, hogy az antinomisták annyira szégyentelének, és nem átallják elvetni a törvény tanítását, amely pedig szükséges, és nem látják annak jó hatását, hasznát és gyümölcsét.

– Pedig hát – mondta – Szent Ágoston egy igen szép hasonlatban fejtette ki a törvény erejét, hivatását és eredményét, mégpedig azt világítva meg nekünk, hogy a bűn, amely bennünk van, és Isten bűneink ellen feltámadó és szemünk láttára megnyilvánuló haragja nem ám, hogy a törvény hibájából van, hanem a mi megromlott természetünk és gonosz mivoltunk miatt. Ahogy az égetett mész önmagában nyugalmas és csendes, de ha vizet öntünk rá, mindjárt füstölögni és égni kezd; ez pedig nem a víz hibájából van, hanem olyan az égetett mész természete, hogy nem tűrheti a vizet. Ha viszont olajat öntünk az égetett mészre, akkor nyugton marad, és nem gyullad meg. Ugyanígy áll a dolog a törvénnyel és az evangéliummal. Ez egy nagyszerű, szép hasonlat.

¹⁶¹ Vö. WA.TR 4193. sz.; BoA 8: 4193. sz.

¹⁶² Ilyen „házi prédikáció” hasonló okból gyakran előfordult. Lásd LVM 6. köt.

4058. János Frigyes szász választófejedelem iparkodásáról, hogy az iskolákat és az egyetemet reformálja, útbaigazítsa és támogassa

1538. október 13.

WA.TR 4: 105–106 (4058. sz.); A 488b; BoA 8: 220–221 (4058. sz.); *Asztali beszélgetések* 146. (Márton László ford.)

Luther doktor dicsérte János Frigyes szász választófejedelem azon iparkodását, mellyel hajlandó, igyekvő és készen álló a tanulmányokat és a jó tudományokat támogatni.

– Azért is jött, hogy megerősítse a reformációt az egyetemen és a professzorok közt, hogy ezáltal is nagyobb létszámban és buzgalommal végezzék oktatói munkájukat.¹⁶³ Azt is gyanítom, hogy Jacob Schenck doktornak jól megmosta a fejét, merthogy ő most alább adja valamicskét, habár azt még mindig nem akarja elismerni, hogy bűnösen és igaztalanul cselekedett, de majd ha tanúkkal szembesül, szégyent fog vallani. Imádkozzunk buzgón az igaz lelkű fejedelemért! Mert ez a szegény egyetem mintegy a tiszta vallás alapzata, és már csak ezért is fenn kell maradnia előadásával és ösztöndíjaival együtt, a Sátán dühöngése és őrjöngése ellenében.

Nagy Sándorról pedig azt mondta:

– Ő, amikor gondoskodni akart királyságának fennmaradásáról, elrendelte, hogy a fiúgyermekeknek már bölcsőben ringó szopós csecsemő korukban zsoldot fizessenek. Mert ha majd ezek felnőnek, ő kitaníttatja és képezteti őket mindenféle lovagi harcra, hogy neki aztán vitézekként szolgáljanak.

4061. A zugmiséről

1538. október 13.

WA.TR 4: 107–108 (4061. sz.); A 384b; BoA 8: 221 (4061. sz.). (Márton László ford.)

Szó esett a zugmiséről és a vele járó babonáságról és bálványozásról. Luther doktor így szólt:

– A zugmisét oly nagy becsben és tiszteletben tartották, hogy eleinte¹⁶⁴ azt hittem, tekintélye sohasem fogyatkozik és törik meg. A mise a pápa legmagasabb és legnagyobb istentisztelete, legfőbb jövedelme és támasza. Akkor a misehallgatás volt, hogy a nagyuraknak és a hatalmasságoknak, ha reggel nem hallgathattak

¹⁶³ Az egyetem szeptember 5-i memorandumára válaszul a fejedelem október 7–8-án személyesen látogatta meg az intézményt, e tapasztalatain alapulnak Torgauban október 19-én és 21-én kiadott rendeletei.

¹⁶⁴ Kézirat: „Amikor A misével való visszaélés c. könyvemet írtam.” Azaz 1521-ben: WA 8: 482–563; lásd LVM 2. köt. Vö. LVM 7: 285 (437. sz.).

misét, száraz misét kellett tartani, imádság, apostoli levél, evangélium, kánon, cibóriumból magasba emelt szentelt ostya a kehellyel együtt.

Azt mondta erre Basilius doktor:¹⁶⁵

– Franciaországban a miséket sem összességükben, sem külön-külön nem becsülik olyan nagyra, mint azelőtt Németországban. Mert ha valaki reggel meghallgatott egy misét, azt pedig nagy áhítattal, akkor utána több már nem kell neki, akármennyit tartsanak is, hanem minden külön tiszteletadás nélkül elmegy mellette. Ha pedig a francia király misét hallgat, mindannyiszor átad a papnak egy koronát, azt ráteszi az imakönyvre, hogy a pap nyújtsa felé.

Azt mondta erre Luther doktor:

– Mégis nagyot hanyatlott! Eleinte lehetetlenségnek hittem, hogy a mise alább szálljon, hiszen igen erősen meg volt alapozva és gyökerezve sok helyütt és mélyen az emberek szívében. Ha a szentség vétele két szín alatt történik, akkor a mise nem sokáig állhat fenn. Már csak ezért is szeretném tudni, igaz-e, hogy a kölni érsek megengedi a két szín alattiságot. Ő különben jó nagy epikureus, annyira hisz, mint a Szentszék.¹⁶⁶

4073c. Martinus Luther doktor intő levele Hans von Metzsch wittenbergi helytartóhoz

1538. október 17.

WA.TR 4: 115–116 (4073c. sz.); A 246b; vö. BoA 8: 222–223 (4073a. sz.). (Márton László ford.)

Miután a helytartó az ő felfuvalkodottságában semmibe vette Istent, annak igéjét és szolgálát, és sok mindenre merészkedett és vetemedett ellenük, és miután Martinus doktor emiatt testvériesen figyelmeztette, másodjára 1538. október 16-án két diakónust küldött hozzá a következő levéllel, amelyet Isten embere saját kezűleg írt.

„Meg kell mondani a helytartónak!

Először is, hogy Fröschel magiszter¹⁶⁷ feloldozása nem érvényes, mert nem döntött helyesen. Másodszor, hogy a helytartó a bűnei közepette élt a szentséggel, penitencia nélkül, ez pedig az ő terhe legyen, ne az enyém. Harmadszor, ha keresztény akar lenni, előbb békéljen meg a prédikátorokkal, lelkipásztorokkal, sőt a tanáccsal és a várossal is. Amint Krisztus mondja, Máté 5.: „Ha ajándéodat az

¹⁶⁵ Basilius Monner előzőleg a szász választófejedelem követe volt Franciaországban. – *A ford.*

¹⁶⁶ Hermann von Wied kölni érsek, sikertelen reformációs kísérlete után kiközösítették, és 1547-ben lemondott.

¹⁶⁷ Sebastian Fröschel wittenbergi diakónus.

oltárra viszed, előbb békélj meg atyádfiával.” (Mt 5,23–24) Ha pedig ezt meg nem teszi alázatos szívvel, akkor én szívesen lépek a lelkipásztor helyébe,¹⁶⁸ mert én a helytartó gonoszságát nem tűröm, sem az ő bűnei miatt nem akarok elkárhozni. Ez a második figyelmeztetés Krisztus parancsa szerint (Mt 18,15–18).”

Válaszában a helytartó azzal mentegetődzött, hogy ő ártatlan, és hogy nem gyűlöl senkit. De a doktor már előzőleg is és ezúttal is megtiltotta, hogy kiszolgáltassák neki a szentséget, és hogy keresztapa lehessen.

Ugyanezen a héten a szemébe mondta a tilalmat egy Heinrich Rieder nevű nemesembernek, aki nagy uzsorás volt, és a lelkipásztornak is Rieder füle hallatára, hogy nem engedheti őt az oltáriszentséghez járulni, mert száz arany után harmincat számít fel.¹⁶⁹

– Olyan istentelenek és szégyentelenek némely nemesurak – mondta a doktor –, hogy gonoszságukkal még dicsekszenek is. Egyikük azzal kérkedett, hogy egy év alatt negyvenhárom gyereket barkácsolt össze, hát akkor hogy is ne volna méltányos évente negyven aranyat felszámítania száz után? Ez pedig nem egyéb, mint arcátlanság, és ráadásul Isten kigúnyolása! De ő rátalál az ilyen gazfickókra, és megfizet nekik!

4079. Egy kapzsi parasztról

1538. október 23.

WA.TR 4: 119–120 (4079. sz.); A 85; BoA 8: 223 (4079. sz.); *Aranymondások* 2: 35; *Asztali beszélgetések* 38. (Márton László ford.)

1538-ban Martinus doktornak újság gyanánt megírták, hogy egy paraszt az egyik városba vitte gabonáját eladni. De minthogy drágán adta, nem talált rá vevőt. Végül állítólag így szólt: „Olcsóbban pedig nem adom; inkább hazaviszem, és föletetem az egerekkel!” Amikor hazaért, olyan tömérdek egér özönlött a házába mindenfelől, hogy a gabonáját mind felfalták. Aztán pedig, hogy kimenekült a szántóföldjére, látta, hogy a vetését is mind lerágták az egerek, a többi gazdának viszont nem esett semmi kára. Ezt hallva, Martinus doktor így szólt:

– Ha ez igaz, akkor biztosan Isten bosszúja és büntetése, és a hálátlan világra nézve, sajnálatos módon, az ő haragjának jele.

¹⁶⁸ Lelkipásztor: Johannes Bugenhagen wittenbergi plébános, aki ez idő tájt Koppenhágában tartózkodott. – *A ford.*

¹⁶⁹ Vö. alább 10. fejezet, 5216. sz.

4080. Az ördög hatalmáról

1538. november 4.

WA.TR 4: 120–121 (4080. sz.); A 303; BoA 8: 223 (4080. sz.). (Márton László ford.)

Sok szó esett az ördög hatalmáról, és hogy az olyan embereket, akik odaadják magukat neki, felröpíti a levegőbe. Így járt egy férfi, aki szövetséget kötött a Sátánnal; végül érezte, hogy veszedelemben forog, bűnét megbánta és töredelmesen megvallotta. Amikor eljött a végórája, ezt mondogatta: „A test az ördögé, de a lélek megmenekül!” Végül az ördög, sok virrasztó jelenlétében, kiragadta őt az ablakon keresztül. Ezt hallva, Luther doktor így szólt:

– Nem szabad az ördögöt hívni, jön az magától is,¹⁷⁰ és szívesen elidőz nálunk mint esküdt ellenségünk, ahogy a Szentírás rettentő, borzalmas címmel ruházza fel, amikor lefesti őt mint a világ fejedelmét és a világ istenét;¹⁷¹ erős, nagy ellenség ő. Ezért úgy hiszem, ha nem volna gyermekkereszttség, akkor egyház sem volna, mert a felnőttek és az öregek soha meg nem keresztelkednének, és nem mondanának ellent az ördögnek, látva, milyen nagy az ő ereje és hatalma.

4081. A nők ne legyenek ékesszólók

1538. november 4.

WA.TR 4: 121–123 (4081. sz.); A 68; BoA 8: 223–224 (4081. sz.). (Márton László ford.)

Egy angol – fölöttébb nagy tudású, igaz férfi – Martinus doktorral asztalhoz ült, és nem értette a német nyelvet. A doktor így szólt hozzá:

– A feleségemet adom kelmed mellé nyelvtanárnak, ő a német nyelvre szépen megtanítaná kelmedet, mert ő igen ékesszóló, olyannyira, hogy engem magasan felülmúl benne. Ámbár ha a nők ékesszólók, az nem éppen dicséretes tulajdonságuk; az áll nekik jól, ha dadognak, és nem tudják jól kifejezni magukat. Ez sokkal jobban ékesíti őket!

4083. Az egyházjogról

1538. november 4.

WA.TR 4: 124 (4083. sz.); A 566b; BoA 8: 224 (4083. sz.). (Márton László ford.)

Az egyházjog vagy pápai kánonjog, ahogy minden jurista mondja, egy mocsokkal teli könyv, amely pénztől bűzlik. Ha kivesszük belőle a becsvágyat és

¹⁷⁰ Luther közmondásgyűjteményében: WA 51: 657, 712 (356–357. sz.); DITHMAR 2010, 190 (356–357. sz.).

¹⁷¹ Vö. Jn 12,31; 14,30; 16,11; 2Kor 4,4.

a kapzsiságot, akkor semmi hasznos vagy értékes nem marad benne. Csupa látszat, csinosra festve és kenceficélve, merthogy Isten nevében bármely szerencsétlenség elszabadulhat. És ahogyan egyedül Isten nevében áll meg a mi igazságunk és üdvösségünk, azonképpen Istennek és az ő nevének leple és látszata alatt jön létre minden bálványozás és babonáság is. Ezért hát nem méltatlan Isten első parancsolata, hogy kövessük: „Ne legyenek idegen isteneid rajtam kívül.” (2Móz 20,3) És a második: „Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd.” (2Móz 20,7)

4084. Nicolaus Hausmann haláláról

1538. november 8.

WA.TR 4: 124–126 (4084. sz.); A 495; BoA 8: 224–225 (4084. sz.); *Asztali beszélgetések* 154. (Márton László ford.)

1538. november 6-án érkeztek Freibergből levelek¹⁷² arról, hogy Hausmann magiszter,¹⁷³ akit Freibergbe hívtak lelkipásztornak és szuperintendensnek, és aki munkába belefáradt, idős ember volt, első prédikációja közben gutaütést kapott, amelytől csakhamar meg is halt.¹⁷⁴ Mi azonban kímélni akartuk Martinus doktort, és először azt mondtuk, hogy Hausmann magiszter megbetegedett; másodsor, hogy az ágyat nyomja; harmadjára, hogy Krisztusban szelíden elhunyt. A doktor pedig sírva fakadt, és nagy könnyhullatással mondta:

– Így hát Isten magához veszi az igazakat, aztán elégeti a pelyvát. Ahogy a Szentírás mondja: „Az igaz elvész, és nem veszi észre senki.” (Ézs 57,1) Igen veszélyes időköt élünk. Isten tisztára söpri csűrjét és szérűjét (Mt 3,12). Arra kérem Istent, hogy halálom után feleségemet és gyerekeimet ne hagyja életben sokáig. Igen veszedelmes és borzalmas időköt következnek majd. Nem tétéleztem volna fel ilyen gonoszságot a világról. Isten segítsen minket, hogy igéje mellett maradva megjavuljunk! Ez az ember igazán kedves barátom volt!

Így üldögélt egész nap, sírt és gyászolt, ott volt vele Jonas doktor, Philippus magiszter, Joachim Camerarius magiszter és Caspar von Köckeritz, akiknek körében nagy szomorúságban és könnyhullatással üldögélt.

¹⁷² Bernhard von Dölen írta Justus Jonasnak november 4-én.

¹⁷³ Nikolaus Hausmann, Luther barátja, 1521-től 1532-ig zwickauai prédikátor. – *A ford.*

¹⁷⁴ November 3-án.

4085. Ezópusról

1538. november 6.

WA.TR 4: 126 (4085. sz.); A 586; BoA 8: 225 (4085. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor felolvasta vendégeinek Ezópushoz írt előszavát,¹⁷⁵ fölöt-
tebb dicsérte a mondott könyvet, amiért tele van szép és jó tanítással, szokással,
fegyelemtartással és tapasztalattal, majd így szólt:

– Aki jól tud tanítani, az a férfi a talpán. A tanítás a tanácsból, *a consilio*
ered;¹⁷⁶ máskülönből locsogás folyik, nem tanítás. Így hát Ezópus tanít, nem
pedig locsog; egy-egy dolgot és az igazságot rejtett, vagyis mesei alakban tár
elénk, akár egy bolond. Mégis figyelemmel kell kísérnünk, amit mond.

4087. A pápisták vaksága

1538. november 6.

WA.TR 4: 128 (4087. sz.); A 546b; BoA 8: 225 (4087. sz.). (Márton László ford.)

– A pápisták vaksága annál is nagyobb, mivel azt hiszik, hogy tanításuk egy
ember kinyilatkoztatásából ered. Mintha Illés, a Tisbéből való próféta szegény
koldusként és egy szál emberként ne művelt volna nagy dolgokat Baalnak annyi
sok papjával szemben! Szintúgy Keresztelő Szent János, egy szál ember, rövid
idő alatt fényes győzelemmel küzdötte le a farizeusokat. Csakhogy mégsem
volt ő egy szál ember, hanem Isten embere. Egy nagy ember, egy hős nem egy
szál ember!

4107. Henrik angol királyról

1538. november 15.

WA.TR 4: 138–140 (4107. sz.); A 479b; BoA 8: 228–229 (4107. sz.). (Márton László ford.)

Franz Burkhart magiszter, miután visszatért Angliából, ott lovagolt Luther
doktor kocsija mellett, és elmondta, milyen ádáz és haragos ellensége a király
a pápának, úgyszólván tőle mindjárt az első kihallgatáson azt kérdezte: igaz-e,
hogy Németországban a fejedelmek és a teológusok a pápával szembeni val-
lási ügyekben széthúznak és viszálykodnak, amint ő megbízható és hitelt
érdemlő személyektől hallotta? Ezt ő, Franz magiszter állhatatosan cáfolta,
mondván: ez szégyentelen és valótlan koholmány, és ha a királyi felség mégis

¹⁷⁵ LVM 5: 610–613; vö. WA 50: 435.

¹⁷⁶ Luther a *reden* (beszél) és *raten* (tanácskozik) szavak között lát (mai ismereteink szerint valóban létező) etimológiai összefüggést. – A ford.

megbizonyosodna róla, akkor ő legyen követtársaival¹⁷⁷ és szolgáljaival együtt örökre a király foglya. Ezzel a király bizalmát igencsak megszilárdította és megerősítette, úgyhogy őfelsége attól fogva bármikor szabad bejárást engedett neki, és ezáltal az ágostai hitvallásúak közül sokan beszélhettek a királlyal. Akkor említette Jonas doktor, mit mondott János szász választófejedelem a teológusainak Augsburgban 1530-ban: „Kedves uraim, ha nem meritek fenn tartani a tanításotokat, akkor arra ügyeljete, hogy ne hozzatok kárvallást országotokra és népetekre!” A teológus urak pedig így válaszoltak: „Ha nem akar méltóságod mellénk állni, akkor hadd járuljunk magunkban ő császári felsége elé, és feleljünk neki.” Erre János választófejedelem nagy buzgalommal és Ábrahám hitével kiáltotta: „Ezt nem akarja Isten! Ki akartok zárni? Veletek együtt akarom megvallani Krisztust!”

4109. Alamizsnát tiszta szívből, hátsó szándék és minden haszon nélkül kell adni
1538. november 15.

WA.TR 4: 140 (4109. sz.); A 201b; BoA 8: 229 (4109. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer Jonas doktorral, Veit Dietrich magiszterrel és más asztaltársaival sétakocsizásra ment a Jessen nevű városkába. Ott Luther doktor alamizsnát adott a szegényeknek. Akkor Jonas doktor is adott nekik, mondván:

– Ki tudja, hátha majd Isten megtéríti nekem. – Ezt hallva, Luther doktor nevetve így szólt:

– Mintha Isten már előzőleg nem adott volna kelmednek! Adni önként, hátsó szándék nélkül kell, tiszta szeretetből, jókedvvel!

4110. [A madárka példája]

1538. november 15.

WA.TR 4: 140–141 (4110. sz.); A 60; BoA 8: 229–230 (4110. sz.); *Aranymondások* 2: 6. (Márton László ford.)

Egy este Martinus doktor látott egy madárkát az egyik fán, amint ott ült, és megpihent éjszakára. Ezt látva, így szólt:

– Ez a madárka már megvacsorázott, és most bizalommal fog itt aludni. Nem szorong és nem aggódik sem a holnapi napja, sem a szállása miatt, ahogyan Dávid mondja: „Aki a Felségesnek rejteke alatt lakik stb.” (Zsolt 91,1) Ez a madárka ott ül a gallyon megelégedve, és hagyja, hogy Isten gondoskodjon róla.

¹⁷⁷ Georg von Boineburg dr. és Friedrich Myconius voltak vele.

Jaj, ha Ádám bukása meg nem ront mindent, Istennek milyen szép és nagy-szerű teremtménye volna az ember, felékesítve mindenféle tudással és bölcses-séggel! Milyen boldogan élhetne bármely fáradság, balszerencse és betegség nélkül; és a halál minden érzése nélkül változna át, amikor levetkőzi a földi életet, és minden teremtményben örömét és kedvét lelhetné, és minden dolgok szép és kellemes átalakulása és átváltozása zajlana. Amiképpen Isten ebben a nyomorúságos földi életben is számos teremtményén érzékeltette és szemléltette a holtak feltámadását.

4117. A pápaság megtagadja az istenhit erejét

1538. november 16.

WA.TR 4: 144 (4117. sz.); A 355b; *Asztali beszélgetések* 95. (Márton László ford.)

– A pápaság szépen és csillogóan szolgálja Istent, dicsőíti Isten igéjét, a hitet, Krisztust, az oltáriszentséget, a szeretetet, a reményt és így tovább, de mind-ezek erejét megtagadja, velük éppen ellenkezőleg tanít, és idegenkedik tőlük. Ezért helyesen mondja Szent Pál, hogy „megtagadják annak erejét” (2Tim 3,5). Nem azt mondja, hogy életük alapján nincs bennük istenhit, vagy hogy meg-tagadják az istenhitet, hanem, hogy annak erejét tagadják meg hamis és álhitű tanításukkal.

4128. Óvakodjunk a hamis bölcselkedéstől

1538. november 17.

WA.TR 4: 154–155 (4128. sz.); A 175; *Aranymondások* 2: 42. (Masznyik Endre ford.)

– Nem dicsérhetjük azokat, akik mindent el tudnak csürni-csavarni, akik mások felfogását és véleményét becsmérlik, és mint Karneadás¹⁷⁸ bölcselő tette, jobbra-balra vitatkoznak, s biztos eredményre sose jutnak; ez, jó magyarán mondva, szörszálhasogatás. Az okos főt és nemes kedélyt ellenben méltán éri dicséret, mert az igazságot keresi, és kedvét s gyönyörűségét abban találja, ami igaz s jó.

¹⁷⁸ Újplatonikus filozófus az afrikai Kyrénéből.

4133. Néhány kérdés

1538. november 20.

WA.TR 4: 156–157 (4133. sz.); A 60; BoA 8: 230 (4133. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor megkóstolta a borait, amelyeket unokahúga menyegzőjére¹⁷⁹ szánt, és így szólt:

– A vendégeknek bőven kell adni kortyolnivalót, hogy jókedvük kerekedjen, merthogy a Szentírás mondja, „kenyér, amely erősíti az ember szívét és bor, amely vidámítja az ember szívét” (Zsolt 104,15).

Aztán megkérdezte angol vendégét:¹⁸⁰

– Hogyan vinne bort a pincébe nagy, egész hordókkal, úgy, hogy sem fönt, sem odalent nem tölti borral tele őket? – Ő maga válaszolt: – Musttal kell a hordót megtölteni, aztán bor lesz belőle; ez természetes mágia és tudomány.

Majd pedig azt kérdezte:

– Melyik a legszélesebb víz a szárazföldön? – Válasz: – A hó, az eső és a harmat.¹⁸¹ Ezek a vizek az egész szárazföldet vég nélkül beterítik, még a hegyeket is, mert ott lebegnek a levegőben, ahol senki sem lakhat, csak az ördög, amely egész világot bír, ahogy Pál nevezi őt (Ef 6,12).

4134. Isten tudálékos megreformálói

1538. november 20.

WA.TR 4: 157–158 (4134. sz.); A 23b, 72; BoA 8: 231 (4134. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Azután beszélt arról a legeslegnagyobb bolondságról, hogy mi, nyomorult emberek akarunk ítélkezni Isten ígéje fölött, amelynek egyszerűen engedelmeskednünk kellene, ugyanúgy, mintha a korsó akarná a fazekast kioktatni, miként alakítsa, hány ujjal formázza (Róm 9,20–21).

– Így szeretnénk szembehelyezkedni Istennel, mi, szerencsétlen teremtmények a Teremtővel. Meg van írva: „Őt hallgassátok!” (Mt 17,5) Továbbá: „Halld csak, leány, nézz és figyelj ide, feledd el népedet és atyádnak házáat!” (Zsolt 45,11)

Még ha esetleg Ádám nem esett volna bűnbe, mégis egyedül az ígéhez kellett volna igazodnunk – és most ekkora bűnben és sötétségben akarjuk az ígét megvetni?! Ebben áll a pápás egyház legnagyobb örültsége, hogy Isten ígéje helyett csak az értelem külső szabályain alapul, ezeken a külsődleges gyerekes

¹⁷⁹ Egyben Luther nevelt lánya, Lenchen Kaufmann, Ambrosius Berndthez ment feleségül. Lásd alább 4138. sz.

¹⁸⁰ Antonius (Robert) Barns (Barnes).

¹⁸¹ Vö. WA.TR 4325. sz.

játszadózásokon, és ehhez van kötve a mi üdvösségünk. Még ha legalább erkölcsi és jogi alapjai lennének.

4138. A házasság dicsérete

1538. november 22.

WA.TR 4: 161–163 (4138. sz.); A 436b; BoA 8: 231–232 (4138. sz.); VIRÁG 164. (Márton László ford.)

1538. november 22-én Ambrosius Berndt magiszter félrevonta menyasszonyát,¹⁸² és bizalmasan beszélgettek. Ezt látva, Martinus doktor elmosolyodott, és így szólt:

– Csodálom, hogy a vőlegény olyan sokat tud beszélni a menyasszonyával. Hogyhogy nem fáradnak bele? De nem szabad megzavarni őket: felmentő levelük van minden előírás és szokás alól.

Ezután a házasságot dicsérte, mondván:

– Isten rendelése, és a legjobb, legszentebb intézmény, ezért a legpompásabb szertartásokkal kell megkötni és elkezdni az alapító, mármint Isten kedvéért, aki azt akarja, hogy hím és nőstény tartozzon össze. Aki jobban akarja csinálni, az vegye szemügyre a meglévőt.

És habár a nő gyenge edény és szerszám (IPt 3,7), mégis övé a legfőbb tisztesség, az anyaság. Mert minden ember asszony által fogantatik, születik, szoptattatik és tápláltatik, ebből erednek az édes kisgyerekek és utódaink. Ez a tisztesség, hogy a nők az anyáink, minden asszonyi gyarlóságot eltakar és elnyel, úgyhogy egy igaz lelkű, istenfélő házasember méltán mondhatja: ha már elfogadtuk a jót, miért ne tűrnénk el a rosszat is? (Jób 2,10)

4139. A szász jogról¹⁸³

1538. november 22.

WA.TR 4: 163–164 (4139. sz.); A 568; BoA 8: 232 (4139. sz.); *Asztali beszélgetések* 190–191. (Márton László ford.)

Martinus doktor a szász jog barbárságáról és keménységéről beszélt:

– Szigorú, kíméletlen törvényei vannak, és a legjobb az volna, ha birodalomszerte a közönséges császári törvények jönnének érvénybe. Hanem az udvarban ki-sütötték, hogy az ilyesféle változtatás nagy zűrzavarok és dúlások nélkül nem eshetik meg és nem vihető végbe. Bizony, a szász jog nemigen kedvez a nőknek.

¹⁸² Berndt Luther unokahúgát és nevelt lányát, Lenchen Kaufmannt vette feleségül. Lásd fenn 4133. sz. – *A ford.*

¹⁸³ Vö. fenn 6. fejezet, 3604. sz.; vö. LVM 7: 651 (3699. sz.).

Ha például egy férfi meghal, és özvegye marad, akivel évekig szépen és békeségben együtt élt, akkor az özvegynek, akár egy szolgálóleánynak a házból és a birtokról el kell mennie, mert ez a jog azt mondja, hogy az özvegynek egy szék és egy rokka dukál,¹⁸⁴ amit a juristák szó szerint és betű szerint magyaráznak és értelmeznek, pedig egy székkel és egy rokkával cudarabbul jár a szegény jámbor özvegy, mint egy szolgálóleány.

Én azonban a széket és a rokkát allegorikusan és képesen értem, így pedig a házat és az eleséget jelenti, hogy legyen az özvegynek miből tartania magát: „étel-fedél, melyben rangja szerint megél”. Hiszen azt a juristák is allegorikusan értelmezik, amikor a jog azt mondja: „négy cölöp között”, mert ezen az egész házat értik.

4143. Miért ellenségei a laikusok a prédikátoroknak?

1538. november 25.

WA.TR 4: 166–167 (4143. sz.); A 261b; BoA 8: 232–233 (4143. sz.). (Márton László ford.)

– Örök gyűlölködés van – mondta Martinus doktor – a klerikusok vagy egyháziak és a laikusok vagy világiak között, még hozzá nem ok nélkül. Mert a parasztokból, polgárokból, nemesurakból, sőt nagyurakból és fejedelmekből is összeverődő zabolátlan népsokaság nem akarja eltérni a korholást. Viszont a prédikátorok hivatása, amelyet Isten szigorúan meghagyott nekik, éppen az, hogy kárhóztassák a bűnösöket, akik nyilvánvaló bűnökbe estek, és vétkeztek Isten Tízparancsolata ellen, a törvénynek akár az egyik, akár a másik táblájára nézve, amit az emberek nagy bosszúsággal és felzúdulással hallanak. Ezért igencsak ferde szemmel néznek azon prédikátorokra, akik buzgón művelik hivatásukat, és ha a prédikátorok valamiért kifogást emelnek, ha észrevesznek egy kis fekélyt vagy egy aprócska szeplőt vagy bármilyen parányi fogyatkozást, vagy az illetőknek a feleségén és a gyerekein látnak ilyesmit, akkor ezek már készek is a bosszúra. És ha a fejedelmek nem volnának olyan erősek, be is következne a bosszú, mert a nép a szíve mélyén gyűlöli a prédikátorokat.

Jaj, kedves uraim! Maradjunk Isten tiszta igéjénél. Azzal álljunk Mózes szószékére (Mt 23,2), és csak amit Isten elrendelt, azt tanítsuk tisztán és híven, semmi mást, és ne azt, amit a saját eszünk alapján jónak látunk. Minthogy pedig az élet nem nyílegyenes és nem tökéletes, azért Isten kegyelemmel és türelemmel van irántunk, és ha nem szántsándékkal térünk le az útról, akár szemet is hunyhat.

¹⁸⁴ Vö. DW 14: 1103 (Rocken szócikk).

A világ és a laikusok velünk szembeni gyűlölete és irigysége pedig alighanem megmarad, ahogyan ez a régi mondás tartja:

Ha majd a tenger mind kiszárad,
és az ördög a mennybe szállhat,
akkor lesz laikus világ
s egyháziak közt barátság.¹⁸⁵

4166. Négyesikrek

1538. december 1.

WA.TR 4: 176 (4166. sz.); A 60b; BoA 8: 234 (4166. sz.). (Márton László ford.)

1538. december elsején írták Nürnbergből, hogy egy ottani asszony egyszerre négy gyereket szült, két kislányt és két kislányt, és mindnyájan élve jöttek a világra, és meg is keresztelték őket. Martinus doktor pedig így szólt:

– A gyerekszülés Isten műve, sőt csodaműve. De az elvetélt magzatok vagy árnyékok,¹⁸⁶ ahogyan az ilyeneket nevezzük, annál inkább ártanak az asszonyoknak, mert az igazi gyerekek segítenek a kihordásban, de az elvetélt árnyékmagzat nagy teher az anyára nézve.

4174. Az első miséről

1538. december 5.

WA.TR 4: 180 (4174. sz.); A 385b; BoA 8: 234–235 (4174. sz.); VIRÁG 35. (Márton László ford.)

– Az első misét nagy becsben tartották, és sok pénzt hozott a konyhára, mert szállingózott a sok jó, és igazi pénzes véka¹⁸⁷ volt, tele áldozati adománnyal és ajándékkal. Az imaórákat fáklyákkal¹⁸⁸ rendezték. A kedves ifjú vőlegénynek táncolnia kellett az anyjával,¹⁸⁹ ha az még élt, és körülállták őket a nézők, és sírtak örömükben. Ha az anya már nem volt életben, az ifjú pap kelyhet üritett az emlékére, hogy megváltsa édesanyját a tisztítóútból. Amikor én tartottam

¹⁸⁵ A német vers eredetije egy középkori latin disztichon, amely Wormsban, a Szent Márton-templom falán volt olvasható. – *A ford.*

¹⁸⁶ Elvetélt magzat: *Mondkind*, árnyék: „Schutz” (a *Schatten* mellékformája). – *A ford.*

¹⁸⁷ Aurifabernél, „Geldmetze”, Lauterbach kéziratában „Geldnetz” (pénzes háló) olvasható. – *A ford.*

¹⁸⁸ Fáklya: a menyegző kelléke volt. A felszentelt ifjú pap első miséjét jelképes menyegzőnek tekintették. – *A ford.*

¹⁸⁹ Annak emlékére, hogy Krisztus a kánai menyegzőn viszontlátta az anyját, lásd Jn 2,1. – *A ford.*

Erfurtban az első misémet,¹⁹⁰ kis híján belehaltam, mert nem volt abban semmi hit, hanem csak azt láttam, hogy milyen nagy becsben áll a személyem, mintha sohasem lettem volna bűnös, és mintha semmit sem lehetne elhagyni a miséből, annak sürgés-forgásából¹⁹¹ és pompájából.

4178. Ügyes-bajos dolgokban mihez tartjuk magunkat leginkább?

1538. december 5.

WA.TR 4: 182 (4178. sz.); A 570; BoA 8: 235 (4178. sz.). (Márton László ford.)

– Minden ügyünkben – mondta Martinus doktor – inkább tartjuk magunkat a méltányossághoz, mint a szigorúan és szorosan vett joghoz. Azért is mondja levelében Szent Jakab: „Az irgalmasság felülmúlja az ítéletet.” (Jak 2,13) Mert a legszigorúbb jog a legnagyobb jogtalanság.¹⁹² Ezért a méltányosságot kell tekintetbe vennünk, és ahhoz igazodnunk, mert az a jogot és a fegyelmet nem lazítja fel, meg sem töri, nem is szünteti meg, hanem értelmezi és enyhíti a körülmények állása szerint, különösen az olyan esetekben, amelyekről nem szól részletesen a jogszabály. Mindazonáltal ilyen enyhítésekkor figyelmesen mérlegelni kell, hogy ennek ürügyével nem történik-e jogsértés: a bíró a jognak kiosztója, ne pedig elherdálója legyen. Mert abban, ami ellenkezik a természetes és az isteni joggal, nincs helye enyhítés kiosztásának; másfelől a jócselekedetek, amelyek a természetből szükségképpen adódnak, és amelyek a természetbe Istentől vannak beültetve, úgymint a tisztességet, szeretetet és fegyelmet illető dolgok, ezek, a hitvallást nem számítva, előbbre valók a szertartásoknál. Ezért nagy körültekintéssel, istenfélelemben, hozzá intézett könyörgés mellett kell cselekednünk, nem pedig meggondolatlanul és hebehurgyán dönteni, mondván: így meg így méltányos és helyes, ahogyan ifjú és tapasztalatlan emberek szokása. Mert általában úgy esik, amint láttuk és tapasztaltuk, hogy egy fiatal jurista a legerősebb és legszigorúbb jogot akarja; egy fiatal teológus a legnagyobb szentséget; és egy fiatal uralkodó a legnagyobb engedelmisséget. Úgy akarják, ahogyan a könyvekben írva áll; és ahogyan ők azt felfogták, pontosan úgy kell történnie és végbemennie. De nagyon tévednek, mert nem lehet bármilyen fából nyílveszőzt esztergálni;¹⁹³ csak a hit-tételekre és Isten ígéjére igaz, hogy nem lehet sem jobbra, sem balra eltérni tőle.

¹⁹⁰ 1507. május 2-án. Vö. fenn 6. fejezet, 3556a. sz.

¹⁹¹ Sürgés-forgás, *Schirmschlagen*: eredetileg a lovagi tornán a sisakellenzőre mért kardcsapásokat jelentette. – *A ford.*

¹⁹² Cicero: *De officiis* I,10. *Summum ius summa iniuria*. Vö. WA.TR 2: 2352. sz. és 2629. sz.; 3: 3604a. sz.

¹⁹³ Vö. fenn 1. fejezet, 134. sz.

4179. Ne féljünk túlzottan a pestistől és egyéb nyavalyáktól!

1538. december 6.

WA.TR 4: 182–183 (4179. sz.); A 493; BoA 8: 235 (4179. sz.). (Márton László ford.)

1538. december 6-án, amikor a pestis két lakóházban is kiütött, megkérdezték Luther doktortól: vajon a diakónusok és káplánok számára kell-e valamilyen rendszabály? Ugyanis nem akarták eltérni, hogy Peter Hess úr,¹⁹⁴ aki rendszeresen látogatta és vigasztalta a betegeket, kijárjon a többi nép közé. Luther doktor így felelt:

– Ó, jaj, bárcsak adná Isten, hogy ez legyen a legnagyobb gondom, mert akkor nem volna semmi bajom! Peter úrnak ezentúl semmit se tiltsanak meg! Mert máskülönbén akkora ijedelem lesz, hogy mindenki, aki a legkisebb gyengélkedést érzi, azt hiszi majd, hogy pestisbe esett. Isten együttvéve megőrzi igéjének szolgálait, hacsak a szállásra nem futnak értük, és az ágyból ki nem rángatják őket. Gyónás meghallgatására semmi szükség, mert mi az élet igéjét hozzuk magunkkal!

Utóbb szerfölött csodálkozott, hogy az emberek az evangélium fényében is annyira félnek,¹⁹⁵ holott azelőtt a pápaság alatt nem voltak ilyen nagyon félősek. Ám így szólt:

– Éppen ez az oka, hogy a pápaságban ráhagyatkoztunk a szerzetesek és mások érdemeire. De most kinek-kinek önmagában kell bíznia és önnön felelősségére kockáztatnia!

4182. Fülöp hesseni tartománygrófról

1538. december 6–12.

WA.TR 4: 184 (4182. sz.); A 472; BoA 8: 236 (4182. sz.); *Asztali beszélgetések* 136. (Márton László ford.)

Martinus doktor fölöttébb dicsérte a tartománygrófot,¹⁹⁶ mondván:

– Igaz lelkű, értelmes, jó kedélyű nagyúr, aki tartományában, amely csupa erdő és kőszikla, jól gondoskodik a rendről, úgyhogy az emberek biztonságban járhatnak-kelhetnek, adhatnak-vehetnek. Mert ha valakit kirabolnak és kifosztanak, a fejedelem azon nyomban felkutatja a csirkefogókat, és megbünteti őket. Ahogyan az apja is cselekedett, aki egy károsultnak, akitől hárromezer aranyat vettek el, ezt a pénzt kifizette. Miután pedig az illető elmondta, ki volt a tettes, a fejedelem feldúlta és lerombolta annak várkastélyát. A tettes ugyanis elmenekült,

¹⁹⁴ Wittenbergi diakónus.

¹⁹⁵ LVM 5: 542; LVM 7: 464–465 (1130. sz.).

¹⁹⁶ I. Fülöp, uralkodott 1518-tól. Apja II. Vilmos, hesseni tartománygróf. – *A ford.*

máskülönben elnyerte volna méltó büntetését. Ő mondta, hogy a fejedelmek azért ülnek a székükben, hogy az országukat rendben tartsák. Szintúgy a mostani tartománygróf is jó vitéz, és valóságos Arminius;¹⁹⁷ termetre kicsiny, de észre és értelemre nézve hatalmas és istenáldotta.

4187. Az epikureusok uralma

1538. december 12.

WA.TR 4: 186–189 (4187. sz.); A 81; vö. BoA 8: 237 (4187. sz.). (Márton László ford.)

– Eck, akinek nagy értelme és jó emlékezőtehetsége van, de aki roppant szégyentelen, tisztességtelen és istentelen, valaha Rómában élt, ahol az epikureus élet sok derék példáját megfigyelte és eltanulta, úgyhogy sem a pápasággal, sem az evangéliummal nem törődik, egyiket sem becsüli semmire.

Húsz évvel ezelőtt sehogyan sem hittem volna, hogy mostanra a keresztény egyházban is lesznek epikureusok, mert hiszen szinte minden római hájjal kent német belefulladás az epikureizmusba, és nem törődik sem Istennel, sem a lelkiismerettel. Szörnyűséges idők! Egykor azt hittem, hogy az epikureusok szektája rég elenyészett; de most teljes virágjában áll, mert az epikureizmus célja az e világi élet, és az embereket visszalépteti az öröklétből a mulandóságba. Ilyen volt Pomponius Atticus, Scipio és más világhi bölcsek, akikben megmutatkozik az emberi ész balgasága.

4198. A zsinat halogatásáról

1538. december 22.

WA.TR 4: 194–196 (4198. sz.); A 512b; BoA 8: 238 (4198. sz.). (Márton László ford.)

1538. december 22-én hoztak egy nyomtatott hírlevelet, amely szerint a zsinatot késleltetik és elhalasztják májusig,¹⁹⁸ és nagy, szégyentelen hazugságok voltak hozzáfűzve, Isten nevében és ürügyével. Luther doktor pedig így szólt:

– Róma, nehogy már agyonhazudd magad! Jaj, Róma és a pápa az ő gonoszságukkal magasan felülmúlnak minden ékesszólást és szónoki tudományt. Ezt a gonoszságot senki sem beszélheti túl, akármilyen ékesszóló is. Ezt pedig el sem hiheti, aki nem tapasztalta. Milyen szigorúan örökődik a pápa az egyház fölött!

¹⁹⁷ Arminius (Hermann): legendás hírű cherusk fejedelem és hadvezér, aki Kr. u. 9-ben az egyesült germán seregekkel a teutoburgi csatában tönkrevverte Quintulus Varus légióit. – *A ford.*

¹⁹⁸ Az 1537. október 8-i bulla, mely a zsinat kezdetét 1538. május 1-jére halasztotta. A beszélgetés időpontjában ez már túlhaladott volt, a zsinatot egy további bulla 1539 tavaszára tette át.

Csupa mellékes dologból akarja fölépíteni, olyasmikből, amiknek nincsen szilárd alapjuk, tudniillik a külsődleges dicsőségből és gyarapodásból. Mi azonban a lényegre, a valódi alapra építkezünk, mármint Isten ígéjére és szentségeire, és e szerint ítéljük meg őket is. Hadd kérkedjen a pápa azzal, hogy zsinatot fog tartani; ugyanakkor mégis ahhoz köti és arra kötelezi a királyokat és nagyurakat, hogy az ő nyomdokaiban haladva kitartsanak a római egyház mellett, és a szerint döntenek és határozzanak. Egyszóval, a pápára még Isten ítélőszéke vár, és az ki fogja végeztetni minden kímélet nélkül, azért a pápát most megfojtjuk Isten ígéje által.

György herceg és az angol király és mások a pápának ellenségei *personaliter*, személyesen, de nem *realiter*, valóságosan.¹⁹⁹ Vagyis ők csak a pápa személyére haragszanak, de nem a lényegére. Sokan békén hagyják a pápa lelkét, és csak a testét ölik meg. Ezt a pápa még csak kibírja, mert azt reméli, húsz éven belül visszanyeri birodalmát és uralmát. Mi azonban a pápa lelkére törünk Isten ígéjével, a teste nem számít nekünk. Mi nem a tollait fosztjuk és tépkedjük, mint György herceg és Anglia, hanem a nyakát vágjuk el, hogy aztán nyársra húzzuk a ludat, és legyen az ördögnek pecsenyéje, hogy egyszer végre jusson neki jó falat. Mert ha csak a tollát szaggatjuk és tépjük ki, akkor újra megtollasodik, és visszaveszti a pihéit. Ezért is olyan ádáz ellensége és haragosa a Sátán mindazoknak, akik a pápa nyakára fenekednek, ahogy most Keresztély dán király²⁰⁰ teszi, aki a pápa lelkét vette üzőbe.

4201. Martinus Luther doktor gondolatai Krisztus születéséről

1538. december 25.

WA.TR 4: 197–199 (4201. sz.); A 99b; BoA 8: 239 (4201. sz.). (Márton László ford.)

1538. december 25-én, karácsony este Luther doktor igen jókedvű volt, és minden beszéde, énekszava és gondolata a mi Megváltónk, Krisztus emberré válására irányult, majd mélyet sóhajtva így szólt:

– Jaj, mi nyomorult emberek, milyen hideg és rest szívvel tekintünk erre a nagy örömré, amely pedig a mi javunkra válik! Hiszen ez az a legnagyobb jótémény, amely messze, messze felülmúlja a teremtés összes többi művét. Mégis olyan gyengécskén hisszük, holott angyalok hirdetik, prédikálják és éneklük nekünk, és ezek a mennyei teológusok és prédikátorok a mi kedvünkért annyira

¹⁹⁹ György szász herceg fejedelmként híve volt az egyházi reformoknak, a birodalmi gyűléseken fellépett a római egyház visszaélései ellen, ugyanakkor a pápaság teljes elutasítását, azaz a lutheri álláspontot elfogadhatatlannak tartotta.

²⁰⁰ III. Keresztély, 1521-től kezdve Luther híve (részt vett a wormszi gyűlésen), 1534-től dán és norvég király, országában a reformáció bevezetője.

örülnek, és az ő énekük igen szép énekszó, amelyben röviden össze van foglalva az egész keresztény hitvallás lényege. Mert a *Gloria in excelsis Deo*, azaz „Dicsőség a magasságban Istennek” (Lk 2,14) a legfőbb istentisztelet, ezt kívánják és hozzák meg nekünk az angyalok Krisztusban. Mert Ádám bukása óta a világ nem ismeri sem Istent, sem az ő alkotásait. Minden lény Isten dicsőségén kívül él; nem magasztalja, nem dicséri, nem áldja Istent. Ó, milyen gyönyörű, szép és kedves gondolatai támadtak volna az embernek, ha el nem bukott volna! Milyen világosan ráismert volna Istenre minden teremtményben, úgyhogy a legkisebb és legcsekélyebb virágban is megfigyelhette volna Isten mindenhatóságát, bölcsességét és jóságát! Mert így igaz: Isten egész alkotásának szemlélése és megfigyelése bizonyítja, különösen pedig az együgyűek számára a növények és a talajból kihajtó ékességek tanúsítják, hogy Urunk Istenünk milyen kiváló mester, tudós és művész, akinek senki sem érhet a nyomába. Mindezt Ádám és ivadécai magasztalták és dicsőítették volna, ami azonban a siratni való, romlásba döntő bűnbeesés miatt mármost elmarad, sőt a Teremtőt még becsmérlik és gyalázzák is.

Ezért szólítják fel a kedves angyalok a bűnbe esett embereket a Krisztusban való hitre és a szeretetre, vagyis arra, hogy csak Istennek adják a dicsőséget, és hogy a földi életben békességgel járjanak, mind Istennel szemben, mind pedig egymás iránt.

[Anton Lauterbach 1538-as feljegyzései párhuzamos kéziratokból]

4203. Az emberi test gyarlósága

1538. július 18.

WA.TR 4: 200–203 (4203. sz.); A 63. (Márton László ford.)

1538. július 18-án, amikor Martinus doktor még gyengélkedett és kínlódott a *tenesmus* miatt (ez a hasszorulás, vagyis olyan betegség, hogy az embernek folyton székelési ingere van, mégsem tud üríteni), így szólt:

– Át kell engednem a hatalmat a seggemnek, mert Isten ezen a testrészünkön büntet minket, ahogyan Sámuel első könyvében olvashatjuk a filiszteusokra mért csapást a frigyszekrény elragadásáért (1Sám 5,9; 6,3–5). Azt hiszem, kemény büntetésben és fenyítékben részesültek az eltakarni való fertályukon, úgyhogy Urunk Istenünknek engesztelő áldozatként adniuk kellett öt arany ülepet és öt arany egeret.

Ez Isten ereje minden teremtmény fölött. Gyakorolja hatalmát, öl és életre támaszt (5Móz 32,39; 1Sám 2,6). Hiszen az alvás nem más, mint egyfajta halál, és

a halál egyfajta alvás. Mi egyéb volna halálunk, mint éjszakai álom? Mert amiképpen az alvás révén minden fáradság és bágyadság eltávozik és megszűnik, a lélek erői pedig visszatérnek, úgyhogy reggel frissen kel fel az ember, szép jókedvvel és erősen, szintugyanúgy fogunk feltámadni ítéletnapkor is, mintha csupán egy éjszakányit aludtunk volna: frissek és erősek leszünk. Alighogy megdörzsöljük a szemünket, máris eltűnnek a férgek, a pondrók, a bűz, a rothadék, minden.

4203. Az egészséges test Isten adománya

1538. július 20.

WA.TR 4: 200–203 (4203. sz.); A 492; *Asztali beszélgetések* 148–149. (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor vérhasban szenvedett, és még a húgykő is gyötörte, így szólt:

– Jaj, Uram Istenem, mekkora kincs az egészséges test, amely képes enni, inni, aludni, emésztetni, vizelni és így tovább! Mennyire nem ad hálát érte az ember! Isten sokféle betegséggel és csapással verte meg a szegény testet, mégsem ismerjük fel őt semmiben. Pedig napról napra látnunk és éreznünk kellene, mik vagyunk. Ó, vakságra tetéztet vakság!

Ugyanekkor még ezt is mondta:

– Az ember a hátsóját ne átkozza meg, ne is esküdjék rá, és ne üzzön gúnyt belőle, mert aztán egykettőre átveszi a hatalmat, és nem hagyja magát irányítani! Ahogy a Szentírásban áll, Máté 15. és 1. Korinthus 12., ahol Szent Pál azt mondja: „A test tisztességtelen tagjának kell a legnagyobb tisztességet tulajdonítanunk!” (Mt 15,17; 1Kor 12,23)

Egyszer egy nemesúrtól megkérdezte a felesége, hogy szereti-e. Az pedig így felelt: „Úgy szeretlek, mint egy jó szarást.” Ettől megharagudott az asszony. Egy idő múlva a nemesember lóra ültette az asszonyt, és arra kényszerítette, hogy egy egész nyári napon át mögötte lovagoljon, és nem engedte leszállni, hogy elvégezhesse szükségét. Végül az asszony így szólt hozzá: „Kedves tekintetes uram, szeret engem épp eléggé, csak ennél jobban ne szeressen!”

4203. Halálunk alkalmasint álom csupán

1538. július 20.

WA.TR 4: 200–203 (4203. sz.); A 498; VIRÁG 175; *Asztali beszélgetések* 157. (Márton László ford.)

– Látjuk Istennek mindenhatóságát a teremtményeken: öl és életre támaszt (5Móz 32,39; 1Sám 2,6). És alvásunk is mi volna más, mint valóságos halál; és a halál is az álomhoz hasonlatos, a mi halálunk éjjel álmodott álomnál nem egyéb.

Az álomban elmúlik a fáradság, és az ember újjult erővel, megépülten ébred; szintúgy, amikor ítéletnapkor föltámadunk a sírból, olyan lesz, mintha csak egy éjszakát aludtunk volna végig, felüdültek és frissek leszünk, megtöröljük szemünket, és a férgek és a kukacok is kipotyognak mind belőlünk.

4305. Németország eljövendő büntetése

1538. július 30.

WA.TR 4: 203–204 (4305. sz.); A 603; *Asztali beszélgetések* 217. (Márton László ford.)

1538. július 30-án Luther doktor és Melanchthon magiszter felpanaszolta azt az eljövendő siralmat, amely a világra fog szakadni, amikor majd az utódok bűnhődnek az ősök istentelen élete, irtózatossá válása, háládatlansága, engedetlensége, Isten igéjének semmibevétele és más hasonló nagy bűneik miatt.

– Ó, milyen jól járnak azok a gyerekek, akik most hunynak el békében, amikor az evangélium fénye világít! – És ennek az okát is megmagyarázták: – Ha most a császár meghalna, borzalmas zűrzavar és zenebona támadna. A fejedelmek aligha választanának egyhangú szavazással másikat. Ebből sok viszály és egyenetlenség támadna. Közben a török sem tartana szünidőt és ünnepnapot. Szintúgy a jól működő gyülekezetek, ahol a tiszta tanítás prédikáltatik, majd lehanyaglanak és elpusztulnak. Jaj, eljönnek a végső idők, amikor tanítás és hitélet egészében tönkremegy! Másra nem számíthatunk.

4309. A gyerekek többre becsülik a gyümölcsöt, mint a pénzt

1538. szeptember 6.

WA.TR 4: 206–210 (4309. sz.); A 58; BoA 8: 352 (4309. sz.); *Asztali beszélgetések* 27–28. (Márton László ford.)

1538. szeptember 6-án a doktor kisgyerekei ott álltak az asztalnál, és sóváran nézték az asztalra kirakott őszibarackokat. Amikor ezt a doktor meglátta, így szólt:

– Aki olyasvalakinek a képét akarja látni, aki örömteli reményben él, az itt láthatja a hiteles képmást. Jaj, bárcsak az utolsó ítélet napját is ilyen örömteli reménnyel szemlélhetnénk! – Utána az őszibarack zamatát dicsérte: – Ez egy kitűnő gyümölcs, leve a borhoz hasonló. Perzsiában és Itáliában nagyra nőnek a szőlőszemek, így ott az őszibaracknak is olyan nagyra kell nőnie, hogy ahhoz képest a mi földünkön termő csak annyi, mint egy szem kökény.

Ki tudja Isten alkotásainak természetét, jellegét és hatóerejét igaz módon felismerni? Ádámnak és Évának bizonyára ilyen vagy még sokkal jobb gyümölcsben volt részük. A mi gyümölcsünk azokhoz képest fenýtoboz, ahogy minden

teremtény és állat hitvány a bűnbeesés előttiékhez képest. Mit gondoljunk a kígyóról, aki mint a legszebb teremtmény enyelgett Évával, és a legkedvesebb módon az öléből evett? Hiszen a Szentírás azt mondja, hogy „a kígyó ravaszabb volt minden más állatnál a földön” (1Móz 3,1), ezért a legkedvesebb és legbájosabb is kellett hogy legyen, amiről még manapság is tanúskodik a koronája és a villás nyelve. Csakhogy az átok után elveszítette a lábát és a szép testét, és hason kell csúsznia és földet ennie (1Móz 3,14). Akkoriban a kígyó a kedves Ádám számára is a legszebb állat volt az összes között, és a szépsége által vitelezte ki az ördög az ő fortélyát, hiszen az ördög is mindig szereti cicomázni magát; mert ami bűnre csábít, az szép kell hogy legyen. Egy egyszerű, együgyű paraszt, aki tanulatlan ember, vagy egy csúnya lány vagy közönséges víz vagy szennyes daróc senkit sem csábít és ingerel eretnekségre, kapzsiságra, kurválkodásra, részegeskedésre vagy felfuvalkodottságra, hanem ennek eszköze a pallérozott, sima beszédmód, vörös dukát, aranyforint, jó ezüsttallér, csinos macák, édes bor, puha bársony és a többi. Így ingerli és csábítja a Sátán az embert a bűnre Isten legtisztább és legszebb alkotásai révén.

Jaj, az a *quare*, „miért” szócska rettenetes gondolat volt és rettentő hatással járt a Paradicsomban! Mennyire haragszom az *aphkija* szóra!²⁰¹ Ez a szócska színtiszta ösztönzés és buzdítás. Mintha a kígyó szép kedvesen odafordulva Évához, így szólt volna: „Ejnye, azt hiszed? Micsoda? Tényleg?” Vagyis a kígyó gondolattal, szóval, gesztusokkal egyaránt a legnagyobb kedvet ébresztette a tilalmas tette. Mintha az ördög szólt volna a kígyó szájával, így gúnyolódva: „Igazán nagy bolondok vagytok, ha azt hiszitek, hogy Isten ezt nektek olyan nagyon megtiltotta; Isten nem az a legény, aki szigorúan utánajár, hogy esztek-e belőle vagy sem. Ha ez tényleg a jó és gonosz tudásának fája, akkor lehet-e Isten olyan irigy, hogy ne akarná, hogy bölcsek és okosak legyetek?”

Az *aphkija* okozta azt a szerencsétlenséget, hogy Ádám és Éva, akiknek addig a legszebb és legtisztább testük, érzékük, értelmük és akaratuk volt, minden gonosz hajlam nélkül, utána teljesen eltorzultak, és az ördög bábjai lettek. Azelőtt a szemük sok-sok mérföldre látott borotvaélesen, a fülük a leghalkabb neszt is meghallotta és észlelte; nekünk most hályog van a szemünkön. Azelőtt Ádám minden gonosz kívánság, vágy és gerjedelem nélkül közeledett a feleségéhez, Éva pedig gyorsan fogant és fájdalom nélkül szült, most azonban minden feldúlva és felforgatva.

Kedves uram, nézze kelmed a kisgyerekeket, akiknek teste tisztább és romlatlanabb a felnőtt emberénél, minthogy valamelyest még, bár igen kevésbé, Ádám

²⁰¹ *Aphkija* (1Móz 3,1): egyes fordítóknál „miért”, másoknál „hát csakugyan” kérdés. – *A ford.*

eredeti lényre jellemző rájuk. Szemük, fülük és többi testrészük szebb, ürülékük nem büzlik annyira, mint a felnőtteké, mert hiszen fiatalkorunkban minden tagunk tisztább és erősebb.

Mostani nyomorúságunkban az vigasztal, hogy hátravan egy másik, jobb és örökkévaló élet. A világra jöttek legnagyobb része meghal, mielőtt kifejlődik az esze; sokan gyermektelenül hálnak meg, nem lesz belőlük apa vagy anya. Ezért Istennek valami nagy terve kell hogy legyen, amely sok mindent megváltoztat, ez pedig a holtak feltámadása, amikor majd hitünk szerint új ég és új föld lesz (Ézs 65,17; 2Pt 3,13), mi pedig örökké élünk. Ez pedig olyan hittétel, amelyet az észnek vesződséges, nehéz, sőt lehetetlen elhinnie, ahogyan Isten minden egyéb alkotása is szemben áll az ésszel. Aristotelésnek, a tudós pogánynak, amikor az állatok természetéről ír, erről egyetlen szava sincs.

Egyszóval Isten az ő alkotásaiban felfoghatatlan, de az ő igéjében érezhető és tapintható, holott nem úgy cselekszik, ahogyan mi szeretnénk, mert nem tartja magát a mi geometriánkhoz, számolás- és méréstudományunkhoz. Az emberi arc kellős közepére helyezte az emésztőgyödröt, a levezető csatornát. Ha én lettem volna az építőmestere vagy a tanácsadója, akkor csak egy szemet raktam volna a homlokra, és csak egy fület az egyik oldalára, az orrot meg a másakra. De Isten másképpen csinálta. Ő a porból és a szarból a legeslegszebb testet alkotja meg, és gyönyörű szép szemeket illeszt minden állatba.

4313. A haláltól nem kell túlságosan félni

1538. október 21.

WA.TR 4: 214 (4313. sz.); A 495b; *Asztali beszélgetések* 154–155. (Márton László ford.)

Anno 1538. október 21-én Martinus Luther doktor nyilvános intelmezést mondott a templomban, és igencsak megpirongatta mindazokat, akik megrémültek, amikor lábra kaptak a pestisről szóló mendemondák és lármák. Így szólt:

– Az Úrban kell vigasztalódnia, benne kell bízni, s mindenki a maga foglalatosságában igyekezzék, és maradjon is meg abban. És ha felebarátjának segítségére, támaszra van szüksége, senki tőle meg ne vonja magát. Ne féljünk a haláltól annyira mód felett, mert megragadtuk az élet igéjét és az Urat magát, aki mivégettünk erőt vett a halálon.

8

Anton Lauterbach naplója
(1539)

4322. A szerzetesség eredetéről

1539

WA.TR 4: 223 (4322. sz.); A 372; *Asztali beszélgetések* 97–98. (Márton László ford.)

– Heidelbergben a *quodlibet* során¹ vita közben valaki megkérdezte: honnan valók a szerzetesek? A válasz így hangzott: „A szerzeteseknek az ördög az alapítójuk és alkotójuk, ugyanis amikor Isten a papokat csinálta, az ördög megpróbálta utánozni, de a gyártmányának a fejére túl nagy kopasz foltot csinált, és így lett belőle szerzetes.” Ez mese, de jól ki van találva. Mert a szerzetes nem való sem egyházi, sem világi uralomra, sem a gazdaság irányítására. Ezért kell az ördögnek szerzeteseket gyártania, akik elhomályosítják Isten igéjét, és akik semmire sem jók az egyházban, és akik becsmérik a világi felsőbbiséget, és akik a házasságról a legfagyosabb dolgokat gondolják és tanítják; mert ha a házasság életerős, ha tiszteletben és megbecsülésben részesül, akkor a szerzetesség nem számít. Ily módon az ördög, szép álcát öltve magára, befeketi Isten legszebb intézményét, a házasságot. Ha a templomban a házasságról igazul, keresztényien és tisztán tanítottak volna, úgy szerzetesnek és apácának is bizonyára kevesebben mentek volna.

4331. A jó cselekedetek jutalma

1539. január 21.

WA.TR 4: 226–229 (4331. sz.); A 201b; *Asztali beszélgetések* 61. (Márton László ford.)

1539. január 21-én egy angol vendég, Antonius Barns doktor megkérdezte Luther doktortól: vajon azok az istenfélő keresztények, akik Krisztusban való hitük által megigazulnak, későbbi cselekedeteik által kiérdemelnek-e valami jutalmat? Merthogy ez a kérdés Angliában igen gyakran fölmerül. Luther doktor így felelt:

– Először is, ne feledjük, hogy akkor is még mindig bűnösök vagyunk, amikor már megigazultunk, ahogyan hitünk szerint imádkozunk az e világi életben való

¹ Quodlibet: jelentése ezúttal „középkori egyetemeken szabadon választható témáról rendszeres időközökben tartott vita”. – A ford.

bűnünk bocsánatáért: „Bocsásd meg a mi vétkeinket”, és 32. zsolttár: „Ezért hozzád fohászkodjék minden szent” (Zsolt 32,6), és 143. zsolttár: „Ne szállj perbe a te szolgáladdal!” (Zsolt 143,2)² Biztos vélemény és ítélet, hogy mindnyájan bűnösök vagyunk, és kegyelem alatt élünk, a bűnök bocsánata révén.

Másodszor pedig, Isten fizetséget és jutalmat ígér azoknak, akik jót tesznek, ezért pedig, mondhatja valaki, mindannyiszor kiérdemlünk valamit. Jól van, fogadjuk el: Isten megfizeti és megjutalmazza az egyéneket jócselekedeteikért, csak hogy különbözőképpen, ahogyan az egyik csillag is különbözik a másiktól. És az ilyen fizetség is mindannyiszor a bűnök bocsánata alatt történik. Mert ha az égbolt, mármint a megigazulás a kegyelem alatt van, mennyivel inkább a kegyelem alatt vannak a csillagok? Mert ahogyan a csillagok nem alkotják és nem teszik ki a mennyet, hanem csak díszítik és ékesítik, szintúgy a cselekedetek sem érdemlik ki a mennyet, hanem csak díszítik a hitet, amely megigazulttá tesz. Egyszerűen és együgyűen hinnünk kell az ígében, és ha már megigazultunk, végbe kell vinnünk jócselekedeteket, amelyeket Isten parancsolt, és ezek alapján vagyunk csillagok.

4342. [A császári hatalom korlátairól]

1539. február 7.

WA.TR 4: 235–241 (4342. sz.); A 548b; *Asztali beszélgetések* 181–183. (Márton László ford.)

1539. február 7-én valaki megkérdezte: vajon keresztény fejedelmeknek jogukban áll-e a császárral szemben ellenállást tanúsítaniuk és védekezniük, ha az az evangélium miatt hadat és támadást indít ellenük?³ Luther doktor így felelt:

– Ez a kérdés már sokszor fölmerült és megvitatásra került; sok embert gonddal terhelt, engem, Pommert, Philippust és másokat. Most kevés szóval foglaljuk össze, a következőképpen. Először is, a tudósok és juristák azon nem vitatkoznak, hanem egyetértenek benne és úgy tanítják, hogy világi ügyekben a császárral szemben, ha az jogtalan erőszakot alkalmaz, szabad ellenállni, mert úgy mondják, hogy ezt a törvények megengedik; mint amikor egy tébolyult őrzőgő kezéből kicsavarjuk a kardot, nehogy valakiben kárt tegyen. Másodszor, a házi szokások és a természetes törvény arra tanítanak, hogy a hibbant és eszeveszett apának álljon ellen és szálljon vele szembe a fia, ha az veszélyezteti őt; viszont az istenfélelem és a tisztességtudás arra int, hogy a fiú inkább szenvedjen bántalmat, és hagyja megölni magát, sem hogy ő oltsa ki az apja életét. Harmadszor pedig, a

² Ún. bűnbánati zsolttárok. Lásd LVM 5: 39, 80.

³ Ez volt a témája a Schmalkaldeni Szövetség frankfurti gyűlésének 1539-ben, mely után áprilisban meghosszabbították a császárral kötött fegyverszünetet (*Frankfurter Anstand*).

józan ész is azt diktálja, hogy ha a fej tébolyult és esztelen, és tönkre akarja tenni a többi tagot, akkor megfékezni, visszaszorítani, gúzsba kötni kell.

A teológiában pedig másképpen vitatják meg a kérdést, amely itt így hangzik: „Vajon egy kereszténynek jogában áll-e a császárral szemben, ha az jogtalan erőszakot alkalmaz, ellenállást tanúsítani, amikor a Szentírás arra tanít, Róma 13., Péter első levele 2., hogy el kell tűrni a felsőbbbségtől a jogtalanságot?”

A válasz, először is: a császár a világi uralomban és testületben a fej, és ennek a testnek minden alattvaló és magánszemély testrésze és tagja, amelynek mint világi és polgári személynek a törvények az önvédelmet nemcsak lehetővé teszik, hanem előírják és parancsolják is. Mert ha nem tanúsít ellenállást, akkor saját személyének gyilkosa.

Másodszor. A császár nem oly módon egyeduralkodó a német birodalomban, ahogyan a francia és az angol király monarcha az ő királyságában, ahol ki-ki egymaga uralkodik, hanem a választófejedelmek is az uralom világi tagjai a császárral együtt, valamint a császár tagjai, és mindegyiküknek kiváltképpen meg van hagyva és parancsolva, hogy gondoskodjék a birodalomról, mozdítsa elő annak javát, óvja a károsodástól, és álljon ellen a kártevőnek, akár a legelőkelőbb és legmagasabb méltóságnak, még a császárnak is. Mert igaz, hogy a választófejedelmek rangban és méltóságban nem érnek fel a császárral, de hatalmuk ugyanannyi. Ezek a választófejedelmek, amennyiben tagjai a birodalomnak és a császárnak, annyiban világi tagok, és ebből a szempontból nem keresztények. Éppen ezért a birodalmat és az ő tisztségüket érintő ügyekben ne fogják be a szájukat, hanem gondoskodjanak róla és tegyék meg, amit megkövetel kötelességük. Példa gyanánt álljon itt, hogy egy polgármester vagy egy rektor nem egyedül irányítja a várost és az egyetemet, hanem ott vannak mellette a tanácsurak, illetve a testületi tagok, a professzorok, akik szintén részt vesznek az irányításban, a vezetőt féken tartják, döntéseinek ellentmondanak vagy ellenállnak; és ha olyan döntés készül, amely a városnak vagy az egyetemnek hátrányára válhat, akkor a többiek bizony nem hallgathatnak és nem nézhetik tétlenül, és nem engedhetik a vezetőnek, hogy azt csináljon, amit akar. Hasonlóképpen a választófejedelmek és a birodalom többi fejedelmei is ellen kell hogy álljanak a császárnak, ha az valamilyen elfogadhatatlan lépésre készül Isten és a jog ellen.

Továbbá, ha a császár valamelyik választófejedelmet elmozdítaná, akkor elcsaphatná valamennyit, amit pedig nem szabad megengedni neki. Ezért hát már meg is van a felelet, mielőtt véglegesen megválaszolnánk a kérdést: vajon szabad-e a császárnak a választófejedelmeket vagy a választófejedelmeknek a császárt kiebrudalniuk és megölniük? Ezért hát világosan meg kell különböztetnünk két dolgot. Egy keresztény két személyt testesít meg, tudniillik egyrészt egy hívő vagy vallási,

másrészt egy polgári vagy világi személyt. A hívő vagy vallási személy mindent eltűr, nem eszik, nem iszik, nem csinál gyereket és így tovább, és a világ ügyes-bajos dolgaiban egyáltalán nem vesz részt. A polgári személy viszont alá van vetve a világi jogszabályoknak és törvényeknek, azoknak szót fogadni köteles, viszont meg kell védelmeznie és oltalmaznia önmagát és az övéit, ahogy azt előírják a jogszabályok.

Ha mármost egy gonosztevő, akármilyen rangú legyen is, a szemem láttára meg akarná erőszakolni a feleségemet és a lányaimat, akár bizony hátrább taszítanám önmagamban a keresztényt, és előszólítanám a világi személyt: vagy megölném a gazembert bűncselekménye közben, vagy segítségért kiáltanék. Ugyanis a többség távollétében, amikor nem számíthatunk rá, ott a szokásjog, amely megengedi, hogy a szomszédságot segítségül hívjuk. Mert hiszen Krisztus és az evangélium nem érvényteleníti, nem is gáncsolja a világi törvényt és rendtartást, hanem megerősíti és jóváhagyja.

4346. Az egyháznak a hamis testvérek ártnak leginkább

1539

WA.TR 4: 247 (4346. sz.); A 419; VIRÁG 174. (Márton László ford.)

– Nem azoktól félek, akik kívülről támadnak az egyházra, és annak nyílt ellenségei, mint a pápisták és a zsarnokok az ő hatalmaskodásukkal és üldözésükkel, mert ez nem pusztítja el az egyházat, és nem áll útjába Isten igéjének, sőt megerősödik és gyarapodik tőle, ahogyan Tertullianus mondja: „A keresztények vére az egyházat megöntözi.”⁴ Nem, hanem a hamis testvérek általi belső rossz okoz igazi kárt és teszi tönkre az egyházat siratnivaló módon. Júdásnak el kellett árulnia Krisztust, a hamis apostoloknak pedig összezavarniuk és meghamisítaniuk az evangéliumot. Ezek az igazi gazfickók, akik által az ördög zenebonát kelt, és az igaz egyházat irtózatosságot szétveri.

4348. A világ világ marad

1539

WA.TR 4: 248 (4348. sz.); A 80; *Aranymondások* 2: 31. (Márton László ford.)

Valaki panaszkodott a mostani rettenetes időkre, amikor sem törvényekkel, sem büntetésekkel nem lehet rendet tartani. Erre Martinus doktor így szólt:

– A világ világ marad; az igazságosságot nem szereti, nem is tűri el, helyette

⁴ Pontosabban: *Semen est sanguis christianorum*. Tertullianus: *Apologeticum* 50,13; ÓÍ 12: 148; vö. WA.TR 5908. sz.

Isten irányítja némely kisszámú hős és kiváló ember által. Ahogyan egy tizenkét éves fiú száz ökörre vigyáz a legelőn, ugyanúgy a világ is természetfölötti módon van irányítva.

4352. A protestáns rendek Majna-Frankfurtban tartott 1539-es konventjéről, azaz gyűléséről

1539. február 16–25.

WA.TR 4: 249–251 (4352. sz.); A 522b–523; *Asztali beszélgetések* 170. (Márton László ford.)

– Az irgalmas Isten segítse a Frankfurtban most összegyűlteket – mondta Luther doktor –, hogy keresztényi és igaz módon tanácskozzanak és határozzanak, Isten dicsőségének, valamint a kereszténység üdvének és hasznának előmozdítása végett. Ez egy kisebbfajta birodalmi gyűlés. Vakmerőségnek mutatkozhat és rossz színben tűnhet föl szabad birodalmi városban tartani gyűlésezést és tanácskozást. De miután ellenségeik erre ingerelték és kényszerítették őket, a rendeknek így kellett tenniük.

A pápisták szégyentelenül és okatlanul arra vetemednek, hogy a városokat fondorlatokkal a maguk oldalára állítsák és elfoglalják. Előbb csalárdsággal ingerlik a mieinket, aztán úgy tesznek, mintha békét akarnának kötni és tartani, ám egész idő alatt csak az jár az eszükben, hogy az egész testet ízekre szedjék, és a tagokat külön-külön lemészárolják. Titokban rávetik magukat Hamburgra, Mindenre és Frankfurtúra. Bölcsebben tennék, ha nyíltan hadjáratot indítanának a mieink ellen. Augsburgban nyíltan kiátkoztak minket, és ha a mieink nem lettek volna annyira türelmesek, már ott kitört volna a háborúság.⁵

Február 16-án Luther doktor elrendelte, hogy ki-ki szívből imádkozzék a frankfurti gyűlésért, amely bizony egy kis birodalmi gyűlés, hogy békességre jussanak.

– Mert ha a tartománygróf⁶ tűzbe jön, akkor nincs megállás; ahogyan Philip-pus magiszterrel történt, amikor alázatos és hűséges szívvel próbált neki tanácsot adni a háború kapcsán, a fejedelem így szólt: „Micsoda? Ha már tanácsot kérek tőletek, ne tegyek semmit?”

A tartománygróf Isten csodája, és igazi hős. Hiába, hogy máskülönben gyöngye fejedelem, mégiscsak félnek tőle. A püspököket fölkergette a karzatra,⁷ most pedig

⁵ Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés megerősítette a Luther követőit birodalmi átokkal sújtó 1521-es wormszi ediktumot.

⁶ I. Fülöp hesseni tartománygróf, a Schmalkaldeni Szövetség operatív vezetője.

⁷ I. Fülöp hesseni tartománygróf 1528-ban, a „Pack-féle viszály” (*Packsche Händel*) során megtámadta a würzburgi és a bambergi püspökséget. – *A ford.*

a törvény kapujában lesz velük beszéde, úgyhogy a pápisták vagy kárt okoznak, vagy kárt szenvednek, vagy befogják a szájukat, vagy megbékélnek.

A tartománygróf nem provokál háborút, nem is ad okot rá, hanem miután őt ingerelték és neki adtak okot rá, a békét keresi, habár neki van erősebb lovassága, mintegy kétezer ló és lovas. Márpedig a hesseniek és a szászok jó lovasok, és ha egyszer felülnek a nyeregbe, nem egykönnyen riadnak vissza, a felföldi lovasok pedig csak a táncmulatságban nagy legények. Isten tartsa meg nekünk a tartománygróft, mert sok múlik ám ezen az egy emberen. „Inkább lennék szarvas egy olyan seregben, amelynek oroszlán a vezére, semmint oroszlán egy olyanban, ahol szarvas a vezér” – mondogatta Augustus császár.

Február 25-én M. L. doktor komoly szavakkal és figyelmeztetéssel kért a frankfurti gyűlésnek békességet, nehogy a vallás, a rendtartás, a háztartás, Isten igéje, a világi s a házi kormányzat szüntelenül összezavarodjanak, zátonyra fussanak a belső polgári háborúságban, amely minden háborúk legártalmasabbja, mert a háború csak azoknak tetszik, akik nem próbálták, sem tapasztalták; Isten óvjon tőle! A hadfiak mostanság eleven ördögök, nemcsak a spanyolok, hanem a németek is; *nulla fides pietasque viris, qui castra sequuntur*, szól nagy bölcsen a pogány poéta, vagyis:

hűség, hit, istenfélelem
hadfiakban alig terem,⁸

hiszen éppen akiknek védelmeznie kellene bennünket, azok sanyargatnak és gyötörnek leginkább.

4353. Az engedékenység elrontja a gyerekeket

1539. február 21.

WA.TR 4: 251–252 (4353. sz.); A 67; BoA 8: 352–353 (4353. sz.); VIRÁG 165. (Márton László ford.)

1539. február 21-én Martinus doktor látott egy fiút, akin semmi neveltetés nem látszott, nyers és vad volt, noha jó természetű és jóra való. A doktor felsóhajtott, és így szólt:

– Jaj, ezt okozza az engedékenység! Elrontjuk a gyerekeket, ha engedünk az akaratuknak, és nem büntetjük őket! Én bizony nem is hagyom, hogy Hans fiam a saját feje után járjon, nem is tréfálok annyit vele, mint a lányommal.

⁸ Lucanus: *Pharsalia* X,407. A régebbi német költészetben latinból való átültetés esetén egy hexametert egy német rímpárral adtak vissza.

Ábrahámnak nagy becsülete volt Isten előtt, hiszen az Úr így dicséri: „Eltitkoljam-e Ábrahám elől, amit tenni akarok? Jól tudom, hogy kihirdeti fiainak és háza népének, amit parancsoltam.” (1Móz 18,17.19) Jaj, Uram Isten, milyen kevés van ilyen apából a nap alatt! Ezért ilyen cudar a világ sora!

4362. A feloldozásról

1539

WA.TR 4: 260–261 (4362. sz.); A 227b. (Márton László ford.)

Isten igéjének olyan nagy ereje van, hogy egy keresztény testvér a másikat Isten igéjével talpra állíthatja és megvigasztalhatja. A kulcsok hatalmának és a fülbegyónáskor történő egyéni feloldozásnak haszna és nyeresége igen nagy, általa elnyerheti békéjét a lelkiismeret, ezért nem is akarom elvetni. A pápaság alatt szegény megszomorodott szerzetes voltam, folyton a legnagyobb szorongatásban és kísértésben éltem; végül az egyik testvér szavaiból jutottam vigaszhoz, aki azt mondta nekem: vigasztalóddj és reménykedj; üdvösségünk és boldogságunk az istenhit Krisztusban; miért is ne bíznánk Istenben, aki meghagyja és parancsolja nekünk, hogy reménykedjünk? És ezekkel a szavakkal annyira megvigasztalt, hogy megnyugodtam.

4364. Milyen lett volna állapotunk a Paradicsomban?

1539. február 26.

WA.TR 4: 261–262 (4364. sz.); A 63b; BoA 8: 353 (4364. sz.). (Márton László ford.)

Meglátogatta Martinus doktort Spalatin magiszter és a zwickaui lelkipásztor, Leonhard Beyer magiszter. A doktor pedig szépen, kedvesen évődött fiacskájával, a kis Martinnal, aki menyasszonybábuját derekasan megvédélmezte, tisztesen felruházta és becézgette. Azt mondta erre a doktor:

– Ilyen lelkületűek lettünk volna magunk is a Paradicsomban; egyszerűek, együgyűek, egyenes lelkűek, minden gonoszság és képmutatás nélküliek, és igaz, komoly dolog lett volna, amit ez a gyerek beszél Istenről, és amit biztosra vesz.

Ezért az ilyen természetes élcek és tréfák a legjobbak a gyerekekben, mert ők a legkedvesebb kis bolondok. Az öregek bolondozásával járó szándékolt tréfa és viccelődés nincs ilyen kegyelem alatt, nem olyan jóízű és tetsző. Mert ami festve van és kiagyalva, azon nincs áldás, az nem ragad meg, és kevesebb örömet okoz, mint ami természetszerűen fakad a szívből. Ezért a kisgyerekek a legkedvesebb ugribugri madárkák, mindent együgyűen, tiszta szívből és természetesen mon-

danak és tesznek. Ilyen volt a Bolond Claus,⁹ aki beleszart a csizmába, és amikor kérdőre vonták, azzal védekezett, hogy nem is ő volt, hanem az egerek csinálták.

4367. [Ugyanerről]

1539. február 26.

WA.TR 4: 263 (4367. sz.); A 64b; BoA 8: 353 (4367. sz.); *Aranymondások* 2: 7. (Márton László ford.)

A doktor figyelte gyerekei együgyűségét, és dicsérte ártatlanságukat, és azt mondta:

– Sokkal tudósabbak a hitben, mint mi, öreg bolondok; merthogy ők a legegyszerűbben hisznek benne, minden vita és kétség nélkül, hogy Isten kegyelmes, és hogy az e világi élet után örök élet következik. Milyen jó azoknak a gyerekeknek, akik ebben az életkorban halnak meg! Igaz, hogy nekem nagy szívfájdalom volna, mert mintha belőlem és az anyja testéből halna meg egy rész, és az ilyen természetes szeretet és vonzalom az istenfélő és igaz lelkű keresztényekben sem szűnik meg. Nincs olyan, hogy nem rendülnek és indulnak meg, vagy hogy nem terheli a szívüket, ha baj történik velük vagy a gyerekeikkel vagy a rokonaikkal, akiket szeretnek, mert ez csak a kőszívűek és a fafejű tuskók sajátja. Hiszen az ilyen indulatok és hajlamok az isteni teremtés művei, amelyeket Isten természetből fogva ültetett el az emberben, és önmagukban véve korántsem rosszak. A gyerekek szép együgyűen és tisztán élnek, az ész hitbeli megütközése és gáncoskodása nélkül, ahogyan Szent Ambrus mondja: „Fogyatkozás van az észben, de nem a hitben.”

4369. Miksa császár nagyúri viselkedése

1539. február 26.

WA.TR 4: 264–265 (4369. sz.); A 479; *Aranymondások* 2: 57–58. (Márton László ford.)

Amikor egyszer a dán király díszes küldöttséget menesztett Miksa császárhoz, és ez a küldöttség az ura miatt, merthogy az hatalmas király, olyan nagy tiszteletre tartott igényt, hogy a követ a közlendőt és üzenetet ülve akarta előadni. Amikor ezt látta Miksa császár, ő maga felállt, és állva hallgatta a követet, úgyhogy annak szégyenszemre szintén föl kellett állnia, és úgy adnia elő mondanivalóját. Máskor meg, amikor egy követ a beszédének és közlendőjének elején járva megijedt és belezavarodott, úgyhogy megtorpant a beszédben és elnémult, a császár a tanácsosával egy másik ügyről kezdett beszélni, és ily módon időt hagyott neki, hogy összeszedje a gondolatait és a bátorságát. Amikor pedig egy pimasz koldus alamizsnát kért tőle,

⁹ Bolond Claus, „Claus Narr”: a szász választófejedelem híres udvari bolondja volt Torgauban, viselt dolgairól 1572-ben népkönyv jelent meg. – *A ford.*

és őt, a császárt a testvérének nevezte, mondván, hogy mindketten Ádám apánk leszármazottai, csak éppen ő szegény, míg a császár gazdag, úgyhogy segíthetne rajta, amaz így szólt: „Nesze, itt van neked két krajcár, és most keresd föl a többi testvéredet is; ha mindenki ad neked ugyanennyit, akkor gazdagabb vagy, mint én!”

4378. Beszélő nevek

1539. március 3.

WA.TR 4: 270 (4378. sz.); VIRÁG 12. (Virág Jenő ford.)

– A beszélő nevek általában hirdetnek valamit, mind a Szentírásban, mind a pogány történelmi művekben. Ábrahám: sok nép atyja. Izrael: Isten győztese. Dávid annyit tesz: legkedvesebb, szeretetre méltó. Salamon: békéltető. Jézus: megmentő. Scipio: pálca. Laelius: ékesszóló. A Georgius parasztot, földművest jelent. És Johannes Eislebius, egy szabónak a fia a szabót (Schneider) metszővé (Schnitter), aratóvá, azaz földművessé, Agricolává változtatta, ezen a néven lett közismert, nem elégedvén meg apjától öröklött nevével. A családi nevem korábban Lyder volt, ebből képezték ellenségeim a Luttert s Luthert. A Lyderben szászos y van, s azt jelenti: Lauter ('tisztá').

4387. [Szent Ágostonról]

1539. március 11.

WA.TR 4: 285–288 (4387. sz.); A 527b; VIRÁG 174. (Márton László ford.)

– Igaz ugyan – szólta Luther doktor –, hogy nem illik ítéletet mondanom a szent egyházatyákról, mert hozzájuk képest én csak egy kis féreg vagyok, tudós hírnév nélkül; mégis, minél inkább olvasom a könyveiket, annál inkább bosszankodom, mert azért ők is emberek voltak, és az ő tekintélyük és hírnevük elnyomta és kisebbitette az apostolok írásait és könyveit.

Ezért mondhatják a pápisták a maguk szégyentelen módján: „Szentírás, Szentírás, minek az? Az egyházatyákat és szent tanítómestereket kell olvasni, ők a Szentírásból a mézet kiszítták és kiitták. A Szentírás, mint egy nagy, sivár, rendezetlen, zűrzavaros halmaz vagy tömkeleg satöbbi.” Mintha nem érthetnének meg Isten igéjét, mintha értelmetlen volna és nem hallható. Pedig a mennyei Atya azt mondja Krisztusról: „Őt hallgassátok!” (Mt 17,5) Ő pedig az evangéliumokban a legegyszerűbb, legtisztább, legvilágosabb módon szólt és tanított, példázatok és hasonlatok által, amikor ezt mondja, János 8.: „Aki hisz bennem, soha meg nem hal” (Jn 8,51), továbbá Máté 5.: „Ne álljatok ellen a gonosznak” (Mt 5,39), és Máté 6.: „Tekintsetek az égi madarakra és a mező liliomaira!” (Mt 6,26,28) Lehet-e ennél tisztábban és érthetőbben beszélni? Világosabban szól, mint az

összes egyházatya és tanítómester tudna és képes volna. A szofisták mégis becsmérlik a Szentírást, azt állítva róla, hogy homályos és nehezen érthető, és ezért az atyáknak kell megvilágítaniuk. De az ilyen megvilágítás inkább elhomályosításnak és sötétségbe borításnak ítélnélhető és mondható.¹⁰

Ezért is tetszik nekem Szent Ágoston jobban, mint az összes többi tanítómester. Ő nagy és kiváló doktor, aki minden dicséretet megérdemel. Igaz ugyan, hogy kicsi gyülekezete volt, de helyesen és tisztán tanított, és a könyvei keresztényi alázattal a Szentírásnak vannak alávetve, ahogyan a Dekrétumban olvasható: „Ne higgy könyveimnek úgy, ahogy a Szentírásnak, ahol azt olvasod, hogy amit eddig nem hittél, azt mostantól feltétlenül hidd; mert amit az én írásaimban nem tartasz bizonyosnak, azt addig ne is tartsd annak, amíg meg nem bizonyosodsz róla.”¹¹ Ez a drága ember maga sem hagyja, nem engedi, nem tűri, nem viseli és nem nézi el, hogy könyveinek nagyobb hitelt adjanak, vagy hogy a Szentírással egy sorba állítsák, még kevésbé, hogy annál többre tartásák őket.

Azt hiszem, Szent Ágoston ezt az intelmet elsősorban és leginkább Aranyszájú Szent János miatt fogalmazta meg, aki alig hatvan évvel élt Ágoston előtt. És mert ékesszóló és bőbeszédű volt, nagy tekintélye volt a sokaság előtt. Nagyra becsülték, sok könyvet írt, amelyek fényes sikert arattak, pedig az egész életmű csak egy nagy, sivár, rendezetlen halmaz vagy kazal, egy szavakkal teli zsák, amely mögött nincsen semmi. Ez Ágostonnak fájt, bosszúságára volt, és ezért írta le az említett intelmet.

4391. Martinus Luther doktor utazása Rómába

1539. március 11.

WA.TR 4: 290–291 (4391. sz.); A 610; VIRÁG 52. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer azt mondta:

– Százezer aranyért nem adnám, hogy valaha láttam Rómát, és saját szememmel észlelhettem, miképpen üznek csúfot a világból a pápa és a bíborosok. Mert Júdás meghurkolt kötelének is ott volna a helye a római ereklyegyűjteményben. Erről ne feledkezzünk el, és vegyük szemügyre, milyen homályban vannak világot látott nagyuraink. A mi nemesuraink most a rózsalugasban üldögélnek, de aztán ha vesződésük támad, bogáncsok közé is keverednek majd.

Róma valaha a legszentebb város volt, de mostanra a legcudarabb és leggaládabb. Úgy járunk, mint a hajdani próféták, akik megsiratják Jeruzsálemet,

¹⁰ Vö. *A szolgálai akarat*, WA 18: 605–609; lásd LVM 2. köt.

¹¹ Szabad idézet: Ágoston: *De trinitate* III, Prooem 2; PL 42: 869; ÓÍ 10: 108. A kézirat a „Decret. can. 9.” helyet adja meg. Vö. fenn 7. fejezet, 3695. sz.

mondván: a szép hűséges város ringyóvá lett! (Ézs 1,21) Mert mindenkor a legjobból jön a leggaládabb, amint erről minden korszak példái tanúskodnak. A világ pedig marad olyan, amilyen, vagyis csalárd, hitszegő, istentelen, az ördög birodalma és menyasszonya, és Krisztus ellensége.

4408. A házastársak kötelességéről

1539. március 17.

WA.TR 4: 298 (4408. sz.); A 438b; *Aranymondások* 2: 44–45. (Márton László ford.)

– A házasságban mindkét félnek tennie kell a kötelességét, ami jutott rá. A jövedelmet a férjnek meg kell szereznie, az asszonynak meg kell tartania. Ezért az asszony a férjét gazdaggá teheti, de a férj a feleségét nem. Mert a megtartott pfennig értékesebb a megszerzettnél. Így tehát a jó gazdálkodás a legjobb jövedelemszerzés. Én már csak a szegények lajstromában maradok – mondta Luther doktor –, mert túl nagy háznépről kell gondoskodnom.

4450. Sámuelről, amint Salamon királynak megjelent, és hogy mi volt ez

1539. március 29.

WA.TR 4: 319 (4450. sz.); A 301; BoA 8: 347–348 (4450. sz.). (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Martinus doktortól: amikor Saul király előtt az ő kívánságára a boszorkány segítségével megjelent Sámuel (1Sám 28,14), vajon ő az igazi próféta volt-e? Felelt a doktor:

– Nem, hanem ez egy kísértet és gonosz szellem volt. Ez pedig azzal támasztható alá, hogy Isten Mózesnél megtiltotta, hogy az igazságot a halottaktól kérdezze az ember (5Móz 18,11). Ez tehát csakis az ördög lidérce lehetett, Isten emberének alakjában. Szintugyanígy egy varázsló és boszorkánymester, a sponheimi apát¹² végbevitte, hogy Miksa császár előtt megjelent az összes elhunyt császár és nagy hős, az Új Legjobbak, ahogy nevezik őket, egymás után végighaladtak előtte a tróntermében, alakjukról és ruhájukról felismerhetően, és ott volt köztük Nagy Sándor, Iulius Caesar, továbbá Miksa császár menyasszonya,¹³ akit a francia király, Püpos Károly elorzott tőle.

¹² A varázsló hírében álló Johannes Trithemius. A motívum később áttevődött Faustus doktor alakjára. – *A ford.*

¹³ Bretagne hercegnője, Anna. – *A ford.*

4472. A nyereszkedőkről, akik szántszándékkal drágaságot okoznak¹⁴

1539. április 7.

WA.TR 4: 329–332 (4472. sz.); A 85. (Márton László ford.)

1539. április 7-én Luther doktor írásban súlyos figyelmeztetést nyújtott be Cruciger doktoron¹⁵ keresztül a városi tanácsnak, amelyben arra kérte őket, intézzék úgy és törekedjenek arra, hogy a szegény nép neho gy éhen pusztuljon. Ugyanis ezekben a napokban olyan ínség volt, hogy pénzért nem lehetett kapni se cipót, se kenyeret.¹⁶ Ezért hát Luther doktor titokban és kerülő úton megrótt a tanácsot a hanyagsága miatt. Estefelé átjött hozzá az egyik polgármester, Lucas Cranach,¹⁷ és azzal mentegette a tanácsot, hogy a gabonát egyesek visszatartották előlük Brandenburgban, tudniillik zárolták és lefoglalták. Így szólt erre Luther doktor:

– Jaj, miért is nincs most itthon a fejedelmünk! A földesurak súlyos hatalmaskodást és csalást üznek! Felvásárolják a parasztoktól az összes gabonát, és elraktározzák, nem engedik a termést a piacra, mesterséges drágulást idéznek elő, és ez még csak az emberi gonoszság; mi lesz, ha majd jön Isten büntetése is? Most volna szükség a fejedelemre, hogy beszéljen az ilyen uraságok fejével!

4472. A nemesurak kapzsiságáról

1539. április 7.

WA.TR 4: 329–332 (4472. sz.); A 85b. (Márton László ford.)

– A nemesúrnak jó és bőséges tápláléka van, szintúgy a parasztnak, mert a földművelés isteni kenyérkereset, és a kedves pátriárkáknak is ez volt a megélhetésük, mert ez a kenyér egyenest az égből száll alá. Csakhogy mit tesz a nemesség? Kaparkodnak, harácsolnak, uzsorálnak, nyakig ülnek a haszonvételben, de majd lesz nekik nyavalyatörés,¹⁸ mert a gyerekeikből fejedelmet és nagyurat akarnak csinálni. Némelyikük annyira kapzsi, hogy a gyerekeinek évi jövedelemként tízezer aranyat szeretne nyélbe ütni. De aztán az utódok pórul járnak, és a mi Urunk Istenünk ráfúj az ebül szerzett jószágra, úgyhogy szétporlik és szétrebben az egész. Jaj, hogy némelyek lopással akarnak meggazdagodni! Pedig abból mi sem lesz. „Az Úr áldása tesz gazdaggá”, mondja Salamon a Példabeszédekben (Péld 10,22). Bölcs ember volt! Én pedig megöregedtem, és magam is ezt vettem

¹⁴ Lásd alább 4746. sz.

¹⁵ Caspar Cruciger (Creutziger) az 1539-es éhínség idején a wittenbergi egyetem rektora volt. – *A ford.*

¹⁶ Vagyis a pékek dolgoztak, de csak cserébe adott lisztet vagy más élelmiszert fogadtak el. – *A ford.*

¹⁷ Az idősebbik Lucas Cranach 1537-től 1544-ig volt polgármester Wittenbergben. – *A ford.*

¹⁸ *Das Falbel*, középfelnémet *valwel*, tkp. *fallendes Übel* (nem azonos a 'ruhafodor' jelentésű *Falbel* szóval). – *A ford.*

észre, noha nincs túl sok tapasztalásom, hiszen tizennégy éven át szerzetes voltam; de azon húsz év során, amióta a világban élek, annyi sok siralmas esetet és nyomorúságot láttam, hogy az több a soknál. Kegyelmed¹⁹ is meglátja még, hogy így járnak majd a mi polgáraink is: összeuzsorált és harácsolts javaikat már a harmadik nemzedékre sem tudják majd átörökíteni.

Öreg Joachim brandenburgi örgróf és választófejedelem egyszer megkérdezte Frigyes szász hercegtől: „Hogyhogy ti, szász fejedelmek ilyen súlyos aranypénzt vertek? Mi csak a magunk uralkodása idején három hordónyi aranyat lecsíptünk belőle.” Látja kegyelmed, ez történt alig negyven év alatt. Az ország nyitva állt a brandenburgi fejedelem előtt, kivihette a jó pénzt, tégelyében beolvasztotta, brandenburgi garast veretett belőle, és mint az ő pénzét behozta a mi fejedelemségünkbe.²⁰ Aztán pedig hová kerül ugyanez a kincs?

4478. [Német énekes, francia hallgatóság]

1539. április 8.

WA.TR 4: 334 (4478. sz.); A 382. (Márton László ford.)

– A zenészek és az énekesek nem egyformák. Egy német emberrel történt, hogy amikor Szent Jakabhoz volt zarándokúton,²¹ és Franciaországba érkezett, akkor az ottani emberek arra kérték, hogy énekeljen németül, merthogy jó hangja volt, ő pedig azt énekelte, hogy „Az alsómalomfalvi bojtár / A leánykámnak udvarol”, és meghajolt. A franciák pedig térdre borultak, mintha Istenről szólt volna az ének.

4479. Isten a testünkben mér ránk büntetést, mégsem változnak meg az emberek

1539. április 8.

WA.TR 4: 334–335 (4479. sz.); A 493. (Márton László ford.)

Amikor a *calculus* vagy húgykő gyötörte Luther doktort, ő ezt mondta:

– Már megint terhes vagyok, gyermekágyban fekszem, követ vajúdok, ami a németek jellemző betegsége, ahogy mondják, amiképpen a köszvény Angliában igen gyakori. Így dúl és tombol számos betegség a mi szegény testünkben, de mi sajnos elég büszkék és felfuvalkodottak is vagyunk, hogy megérdemeljük, és ritkán javulunk meg utánuk, ahogy a közmondás szól: „A beteg a bajból kilábolt,

¹⁹ Luther feltehetőleg egyik látogatójához, talán Cranachhoz beszél. – *A ford.*

²⁰ Vö. LVM 7: 639 (3511. sz.).

²¹ Santiago de Compostelába.

/ De életmódja rosszabb, mint volt.” Jaj, mindez nem segít: továbbra is úgy élünk és cselekszünk, amilyen a természetünk. A görcs jóformán a legkisebb betegség, és azt hiszem, a nyavalyatorés is egyfajta görcs, tudniillik az agyvelőben. Ha valakinek a lábába áll bele a görcs, akkor az elmúlik, ha az ember folyvást mozog és fel-alá jár. – Aztán a rontásról is beszélt, amely sok embert gyötör a testében. – A láz Németországban orvosság, ugyanis a németek halálra zabálnák és vedelnék magukat, ha a láz nem volna. Csakis a láz mérsékli őket.

4506. Az apa, míg él, ne adja át a javait a gyerekeinek

1539. *április 18.*

WA.TR 4: 351–353 (4506. sz.); A 67; *Aranymondások* 2: 12–13; *Asztali beszélgetések* 32–33. (Márton László ford.)

Valaki²² fölkereste Martinus doktort, és elpanaszolta nyomorúságát, hogy ő derekasan ellátta és kistafírozta gyerekeit, sőt minden javait átadta nekik, ők pedig magára hagyják és földbe tiporják törődött öreg napjaira. Erre így szólt a doktor:

– Jézus Sirák adja a szülőknek a legjobb tanácsot, amikor azt mondja: „Ne adj ki mindent a kezedből, amíg élsz, mert a gyermekek hitszegők.” Egy apa, mint a közmondás tartja, el tud tartani tíz gyereket, de tíz gyerek nem tud eltartani egy apát. Ezért is volt régebben egy prédikáció a hálátlan gyermekek ellen arról az apáról, aki a végrendeletét, amikor eljött az ideje, elrejtette egy ládába, és mellé zárt egy furkósbotot és egy cédulát a következő szavakkal:

Ha a gyerekeké lesz a vagyon,
az apát bunkóval verjék agyon!

Szintúgy van egy történet egy apáról, aki minden vagyonát szétosztotta a gyerekei közt, azzal, hogy abból öt holtáig táplálják és tartásuk el, de a gyerekei semmibe vették. Ha egyszer nyolc napig volt az egyik gyerekénél, az rászólt, hogy most már menjen a másik gyerekéhez, és ugyanennyi ideig egyen őnála. Egyszer az apa váratlanul beállított a vejéhez, aki az asztalnál ült, és egy liba húsából falatozott. Amikor látta, hogy jön az apósa, nyomban eldugta a libát az asztal alá. Amikor aztán az apa elment, és a nő elővette volna a libát, hát az varangyos békává válto-

²² A párhuzamos kézirat szerint „Claus képfaragó”, azaz Claus Heffner, aki a 16. század elején a százsz fejedelmi udvarnak dolgozott, és akitől Luther 1532-ben kertjét vásárolta, WA.B 9: 578–579 (3699. sz. Beilage III.). – *A ford.*

zott, és ráugrott a vőnek az arcára, és mindent felfalt maga körül,²³ és a vő nem tudott tőle megszabadulni. Igen erősen odatapadt, mígnem mindent megevett megállás nélkül. Nem tudott sem jóllakni, sem betelni, és végül a vő belehalt.

4512. Arról, hogy buzgón kell olvasnunk a Biblia szövegét, és ragaszkodjunk hozzá mint az egyetlen igaz fundamentumhoz

1539. április 20.

WA.TR 4: 356–357 (4512. sz.); A 2. (Márton László ford.)

Egyszer fölkereste Luther doktor házát egy előkelő doktor fia,²⁴ egy becsületes, szorgos és tisztességtudó diák, aki nem magas dolgokra törekedett, nem járt a fellegekben, hanem megelégedett azzal, ami lent van, és megmaradt az alapok, mármint az *Institutiones iuris* mellett.²⁵ Ezeket szorgosan tanulmányozta. Amikor az asztaltársak beajánlották őt Luther doktornak, az így szólt:

– Semmi kétség, apja tanácsára és parancsára cselekszik így. Mert aki jól megvetette az alapot, és jól felszerelkezett a szöveggel, úgyhogy megbízható szövegértő lesz, annak van mire biztonsággal támaszkodnia és építenie, nem könnyen vall szégyent, nem is fog mellé. És ez az adottság egy teológus számára is fölöttébb szükséges. Mert én a Szentírás szövegével és annak alapján minden ellenfeletem legyűrtem és leterítettem, ők ugyanis csak lanyhán bonyolódnak bele, mindent a saját fejük és az ész szerint tanítanak és írnak, és azt hiszik, hogy egyszerű és könnyű dolguk van a Szentírással. Ahogyan a farizeus is azt hitte, hogy könnyen fog menni, amikor Krisztus Urunk ezt mondta neki, Lukács 10. fejezet: „Tedd ezt, és élni fogsz!” (Lk 10,28) Mert a csapongók és a rajongók semmit sem értenek a Szentírásból, hanem inkább tévelyegnek az ingadozó, állhatatlan és bizonytalan könyvekkel, amelyeket kiagyaltak.

Röviden: aki a szöveggel jól fel van szerelve, az az igazi pásztor. És az az én legjobb és legkeresztényibb tanácsom, hogy vizet a kútforrásból vagy forrásból merítsetek, vagyis olvassátok szorgosan a Bibliát. Mert aki a szövegben jártas és gyakorlott, az lesz rátermett és jó teológus, hiszen egy bibliai mondás és szöveg hely többet ér, mint egy sor firkász és glossza, amely nem erős és nem kerek, és nem állja meg a helyét a gáton.

²³ A szöveg jelentheti azt is, hogy a varangy (vagy talán egy varangyra emlékeztető daganat) fölemésztette a férfi arcát, meg azt is, hogy miközben rátapadt az arcára, elette előle az összes táplálékot. – *A ford.*

²⁴ A szász választófejedelmi kancellár, Gregor Brück (Pontanus) fiáról, Christian Brückről van szó, aki Lucas Cranach egyik lányát vette feleségül. A család leszármazottjai közt van Goethe is. – *A ford.*

²⁵ *Institutiones iuris*: joghallgatók számára készült törvénytárgyat. – *A ford.*

4513. Az ördög váltott gyermekei

1539. április 20.

WA.TR 4: 357–358 (4513. sz.); A 296b; *Asztali beszélgetések* 80. (Márton László ford.)

– Váltott fattyakat és golyvás korcsokat csempész a Sátán az igazi gyerekek helyébe, hogy ezzel is sanyargassa az embereket. Gyakran előfordul, hogy egy-egy lányt lehúz a víz alá,²⁶ teherbe ejti, és magánál tartja, míg az meg nem szüli a gyereket; aztán az ilyen gyereket berakja a bölcsőbe, az igazi gyereket pedig kiszedi és elviszi. Az ilyen váltott fattyak pedig, azt mondják, nemigen élnek tizenharc vagy tizenkilenc évnél tovább.

4551. A bajor hercegekről

1539. április 30.

WA.TR 4: 372–373 (4551. sz.); A 473b. (Márton László ford.)

– A bajor fejedelmek mindig is büszkék és felfuvalkodottak voltak, és az Ausztriai ház adáz ellenségei.²⁷ Erre mondta Miksa császár: „Ha az ausztriai és a bajor vért egy fazékban főznék, az egyik biztosan kiugrana.” A bajor nem akarja az ausztriai vérnek hagyni a császárságot. Azzal kérkednek, hogy ők is olyan fából vannak, amelyből császárok készülnek.²⁸ Ezt Vilmos herceg mondta. Nagy Károly és Ottó, az első német császár korától mostanáig a bajor házbéliek folyvást gögösek voltak – mondta Luther doktor. – A mostani császári ház a negyedik nemzedék óta áll fenn, szintúgy a frank és a sváb ház is negyedigiglen maradt a császári trónon. A német császárok nagyszerű hősök voltak, nem olyan ördögök és pokolbeli fúriák, mint a római és latin császárok.

4569. A gyermek a házasság áldása

1539. május 7.

WA.TR 4: 382 (4569. sz.); A 439; BoA 8: 353 (4569. sz.); VIRÁG 164. (Márton László ford.)

Luther doktor elnézegette a gyerekeit, és így szólt:

– Ó, micsoda hatalmas, gazdag és pompás áldása van Istennek a házasságban! Micsoda örömet adnak az embernek az ivadékai, akik még holta után is em-

²⁶ A német mondák gyakori szereplője a vízparton járó lányokat megerőszakoló „hímshellő” (*der Nix*), akit Luther az ördöggel azonosít. – *A ford.*

²⁷ Ausztriai ház: a Habsburgok. Bajor ház: a Wittelsbach-dinasztia. Frank ház: a Welf-dinasztia. Sváb ház: a Hohenstauf-dinasztia. – *A ford.*

²⁸ A Wittelsbachok közül IV. Lajos volt német-római császár 1328-tól 1347-ig. – *A ford.*

lékeztetnek rá, amikor a sírban fekszik és rothad. Ez a legszebb és legnagyobb öröm, amelytől az imént megfosztott engem Lena ángyomasszony!²⁹

4574. [A szerzetesi életről]

1539. május 8.

WA.TR 4: 384 (4574. sz.); vö. 1: 294 (623. sz.) és 3: 410–411 (3556a. sz.); VIRÁG 26. (Virág Jenő ford.)

Azután mesélt szerzetesi életéről, amibe szülei és barátai akarata ellenére esett:

– Amikor első misémet olvastam,³⁰ az oltárnál szinte kétségbeestem a misekönyvben olvasván: neked, az örök és valóságos Istennek. Másnap megkérdeztem apámat, miért haragszik rám, holott minden olyan jól alakult. Így válaszolt: „Nem ismered a negyedik parancsolatot: Tiszteld atyádat és anyádat etc.?” (2Móz 20,12) Mert ő maga azt kívánta, hogy jogtudományt tanuljak, amint korábban már a teljes *Corpus iurist* beszereztem magamnak. Isten viszont azt akarta, hogy *iube Domine benedicere*³¹ legyek, előbb azonban meg kellett tanulnom és ismernem a pápa trükkjeit.

4581. Arról, hogy a pápának, e fordult farkasnak mindenki mondjon nemet és álljon ellen

1539. május 9.

WA.TR 4: 386–387 (4581. sz.); A 333b; *Asztali beszélgetések* 93–94. (Márton László ford.)

1539. május 9-én Martinus doktor Wittenbergben az egyetemen a nyilvánosság előtt három órás nagyon szigorú, éles beszédet mondott:

– Az irtózatos szörnyálat, a pápa, e fordult farkas³² ellen, aki minden zsarnoknál galádabbul őrzöng, aki egyedül akar *exlex*, vagyis a törvényen kívül állni, szabadságban és biztonságban élni és cselekedni csakis a tetszése szerint, és hogy ráadásul még imádják is, vesztére és kárhozatára sok szegény léleknek! Ezért akinek Isten dicsősége és tulajdon lelkének üdve és boldogsága kedves, az minden erejével, hatalmával és a rendelkezésére álló eszközökkel szálljon szembe vele és álljon ellen neki. A pápa azzal dicsekszik dekrétumaiban, hogy neki van hatalma, hivatala és illetékessége minden égi és földi uralom fölött, és ő az úr minden uraság fölött. Hogyan is beszélhet így ember fia? Ezt sem Isten, sem a

²⁹ Ángyomasszony (*Muhme*): Magdalena von Bora, Luther feleségének nagynénje. Valószínűleg korán ágyba parancsolta a gyerekeket, ami Luthernek nem volt inyére. – *A ford.*

³⁰ 1507. május 2-án.

³¹ 'Hadd áldjalak, Uram': a diakónus szavai a misében az evangélium felolvasása előtt.

³² Fordult farkas, *Werwolf* (Aurifabernél népi etimológiásan: *Bärwolf*, magyarul népi etimológiásan: 'vérfarkas'): a néphit szerint időnként farkassá változó és farkasként garázdálkodó ember. – *A ford.*

királyok nem tűrhetik! Ő a szamarak királya, ahogyan a francia királyra mondják. Zsarnoksága túl magasra hágott, lábbal tiporhatott császárt és királyokat, elnyomta és maga alá gyűrte az egész világot ezzel a szóval: „Te Péter vagy!” (Mt 16,18) Senki sem szólhatott rá, nem kérdezhetette tőle: miért cselekszel így? Mert hiszen Urunk Istenünk a világra bocsátotta a tévelygés erejét (2Thessz 2,11), ahogyan Dániel mondja: mignem betelik a harag (Dán 11,36).

Remélem, a nagyját és javát már megtette annak, ami tőle telt, és ha most mindjárt nem bukik is el, de már nem is fog gyarapodni és magasabbra hágni. A régi pápák igazabbak és tisztábbak voltak, de amikor uralomra és hatalomra kezdtek törekedni, attól tartottak, visszasüllyednek a szolgaságba, ugyanezért Kain sem tűrhette és hagyhatta életben a fivérét. És ugyanezért a pápistákban sem lehet sohasem megbízni, még ha békét ajánlanak, fogadnak és szerződnek sem. A nürnbergi gyűlésben³³ kitaláltak és elindítottak egy vitát, hogy azzal sarokba szorítsanak és legyűrjenek bennünket. Azért hát imádkozzunk és örködünk ebben a békés állapotban, hogy Isten neve az evangélium fénye által megszenteltessék!

4593. A gyerek Isten áldása

1539. május 14.

WA.TR 4: 393–394 (4593. sz.); A 60b. (Márton László ford.)

Egy rózsát tartott a kezében, fölöttébb csodálta mint Isten szépséges, kiváló művét és alkotását, és így szólt:

– Ha egy ember képes volna egyetlen szál rózsát készíteni, akkor egy császárságot érdemelne jutalmul! De nem becsüljük Isten számtalan sok adományát, mivel hogy gyakran előfordulnak, és mindennap találkozunk velük, nemigen figyelünk rájuk, azt hisszük, lenniük kell, és hogy ez természetes, magától értetődő dolog.

Látjuk, hogy Isten csaknem minden embernek gyerekeket ad, testbeli magzatokat, szüleikhez hasonlókat. Egy-egy parasztnak lehet három, négy vagy még több fia is, akik úgy hasonlítanak rá, mint egyik tojás a másikhoz. De mindezt nem becsüljük, csak mert gyakran előfordul és újra meg újra megesisik. Pedig nem csekélység, a pogányok sem tartották csekélynek, ha a világra jövő gyerekek a szüleik hasonmásai vagy többé-kevésbé hasonlítanak rájuk. Ahogyan Vergilius, a poéta írja Dido királynőről, Aeneis 4. rész, hogy azt kívánja, bárcsak szülne

³³ A török főserég 1532 nyarán Kőszeg alatt várakozott. Az evangélikus rendek János szász választófejedelem vezetésével ezért kötöttek a császárral ekkor a nürnbergi birodalmi gyűlésen fegyverszünetet (*Nürnbergi Anstand*), mely többször meghosszabbítva 1546-ig tartott.

Aeneastól egy kis Aeneasocskát, aki szakasztott olyan lenne, mint az apja, úgy szaladgálna és játszadozna.³⁴ A görögök pedig, ha elátkoztak valakit, azt kívánták neki, hogy a gyerekei ne hasonlítsanak rá.

4617. Ördögi kísértet a bányában

1539. május 22.

WA.TR 4: 404 (4617. sz.); A 285b; VIRÁG 18; *Asztali beszélgetések* 74. (Márton László ford.)

– A bányában az ördög háborgatja és becsapja az embereket. Jelenéseket és káprázatokat vetít elébük, amiért is úgy rémlik nekik, mintha nagy halom ércet és színezüstöt látnának, ahol pedig semmi sincs. Mert ha az ördög a föld felszínén verőfényben és világos nappal úgy el tudja varázsolni és kápráztatni az embereket, hogy egy bizonyos dolgot valami másnak néznek és tartanak, mint ami önmagában, akkor még inkább megteheti ezt lent a bányában, ahol az embereket gyakran éri érzékcsalódás. Nem tagadom, hogy sok táróban és aknában lehet ércet találni, és ez Isten különösen becses adománya, csakhogy nem adatik mindenkinek. Tudom, hogy nekem nem volna szerencsém a bányában, és miattam az összes bányásztársam is pórul járna, mert a Sátán nem hagyná, hogy hozzáférjek Isten ezen adományához. És én ezt így is tartom rendjénvalónak.

4619. A prédikátorok taglejtéseiről

1539. május 23.

WA.TR 4: 405 (4619. sz.); A 262b. (Márton László ford.)

Szó esett arról a számos furcsa gesztusról és taglejtésről, amelyet némely prédikátorok mutatnak be. És hogy vannak olyan papok Itáliában, akik ide-oda szaladgálással, ordibálással és szokatlan, csúf taglejtéseikkel olyannak mutatkoznak, mint a bolondok és az eszelősök. Erre Luther doktor így szólt:

– A világ azt akarja, hogy becsapják;³⁵ erre valók a taglejtések. Láthatja kegyelmed, hogy az udvari embert miképpen szorongatják és nyomorgatják. Az udvar egyszer akar valakit, aztán meg eldobja és eltaszítja. Olyan az udvar, mint egy ringyó, akinek bármelyik férfiből hamarosan elege lesz, és az egyiket lecseréli a másikra.

³⁴ Vergilius: *Aeneis* IV,328–329. Lakatos István műfordításában: „...s palotámban most a mi pöttöm Aeneasunkkal, másoddal játszani tudnék.”

³⁵ Petroniusnak tulajdonított mondás, a gondolat előfordul Ágostonnál is: *De civitate Dei* IV,27.

4632. Példázat a hitről az éhínség idején

1539. június 3.

WA.TR 4: 410 (4632. sz.); A 194b. (Márton László ford.)

1539. június 3-án Martinus doktornak elbeszítették, milyen eset történt az éhínség idején Zittau közelében. Az tudniillik, hogy egy igaz lelkű, istenfélő, kétgyermekes asszonyág súlyos nyomorúságba került. Amikor már végképp nem volt mit enniük, szépen kiöltözött a kisgyerekeivel együtt, és elindult az egyik forráshoz, miután imádkozott, hogy Isten ezekben az ínséges időkben táplálja és tartsa életben őket. Útközben találkozott egy emberrel, aki megkérdezte és kifaggatta: vajon azt hiszi-e, hogy jól is fog lakni a forrás vizétől? Az asszony pedig így felelt: „Igen! Miért is ne? Hiszen Isten, aki mindent könnyűszerrel megtesz és végbevisz, és aki Izrael népét negyven évig mannával táplálta a pusztaságban, engem is jóllakathat vízivással.” És amikor állhatatosan lecövekelt és kitartott a hite mellett, így szólt az ember vagy talán angyal: „Lásd, amiért ilyen állhatatosan hiszel, eredj haza, és otthon három véka lisztet fogsz találni.” Az asszony pedig állítólag talált is, ahogyan az ember ígérte volt.

Erre így szólt Luther doktor:

– Ha ez igaz, akkor emlékezetes nagy csoda és a hit példája; ha pedig ki van találva, akkor keresztényi és művészi elbeszélés, amely hitre ösztökéli az embereket.

4646. Két varázslóasszonyról

1539. június 9.

WA.TR 4: 416 (4646. sz.); A 307b; *Asztali beszélgetések* 86. (Márton László ford.)

Valaki mesélt Martinus doktornak két varázslóasszonyról, akik egy fogadóban estefelé elrejtettek két csöbör vizet egy bizonyos helyen, és azon tanakodtak, hogy a jég, ami lesz a vízből, a gabonát vagy inkább a szőlőt verje el. Amikor ezt meghallotta a fogadós, aki a közelben rejtőzködött, fogta mindkét csöbröt vagy rocskát, és amikor a két nő lefeküdt aludni, rájuk zúdította az egészet. Mármost a víz jéggé dermedt, ők pedig nyomban holtra fagytak tőle. Erre Martinus doktor így szólt:

– Nagy hatalma van az ördögnek a varázslónők révén!

4657. Lassan beszélni

1539. június 16.

WA.TR 4: 420 (4657. sz.); A 262b. (Márton László ford.)

– A szép, lassú beszéd a prédikátor legnetszetősebb és igen ékes kiválósága, mert ezáltal annál buzgóbban és gondosabban adhatja elő prédikációit. Seneca azt írja a legkiválóbb latin nyelvű szónokról, Ciceróról, hogy lassan és szívhez szólóan beszélt;³⁶ amint keyyelmed Gregor Brück doktor példáján is láthatja.

4664. Az eredendő és a tényleges bűn közti különbség

1539. június 20.

WA.TR 4: 422–423 (4664. sz.); A 138. (Márton László ford.)

– Az eredendő bűnnel az egyházatyák közül senki sem foglalkozott, csak Ágoston, aki az eredendő bűnt megkülönböztette a ténylegestől, amennyiben az eredendő bűn a gonosz kívánság és vágy, és minden tényleges bűnnek eredete és gyökere. És habár a bűn zsoldja a halál, mint Szent Pál mondja (Róm 6,23), de a hívőkben az ilyen kívánság nem halálos bűn, hanem csupán köznapi bűn, amelyet Isten megbocsát és a Krisztusban való hitre tekintettel nem számít fel, és amiért a hívők a Szentlélek segítségével és támogatásával ellenállnak a bűnnek.

Szent Pál írja és mutatja a különbséget a halálos bűn és a köznapi bűn közt, Róma 8., amikor így szól: „Ha a test szerint éltek, meg kell halnotok. De ha a test cselekedeteit megölitik a lélek által, élni fogtok.” (Róm 8,13) Itt láthatod a nagyon világos különbséget a szent és az epikureus³⁷ között.

4665. Az elrendeltetés oka

1539. június 20.

WA.TR 4: 423 (4665. sz.); A 328b. (Márton László ford.)

– Annak okát, hogy Isten ezt vagy azt a személyt választja ki, ne Istenre hárítsuk, hanem az emberre; őt hibáztassuk, ne Istent. Mert Isten ígéretei egyetemesek, minden emberre vonatkoznak és érvényesek, senki sem kivétel, akárki legyen is, nincs személyválogatás. Isten pedig azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön; így tehát a hiba nem az Űristené, aki az üdvösséget megígérte, és

³⁶ Seneca: *Epistolae morales* IV,11,40.

³⁷ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

amit ígért, azt híven és bizonyosan megtartja, hanem a mi sajátunk, akik nem hiszünk Isten ígéretében.

4689. [Hallei jóakarója]

1539. július 1.

WA.TR 4: 431 (4689. sz.); VIRÁG 173. (Virág Jenő ford.)

Aznap este elmesélte, hogy Halléból egy ismeretlen és névtelen jóakarója azt írta, hogy jól vigyázzon az életére, mert díjat tűztek ki annak, aki őt és Anton Schantzot meggyilkolja.³⁸ Erre ő azt mondta:

– Isten az én oltalmam. Nem aggódom magam miatt. Ő megőríz engem az ő minden útján. A püspököknek³⁹ kevés haszna lenne abból, ha engem megölnének.

4691. Luther doktor panasza a könyvek sokasága miatt és intelme a Biblia gondos olvasására

1539. július 1–10.

WA.TR 4: 432–433 (4691. sz.); A 22; Aranymondások 1: 29–30. (Márton László ford.)

Luther doktor egy ízben felpanaszolta a könyvek sokaságát, és hogy az irkálásnak nincsen se vége, se mértéke, és hogy mindenki könyvet akar gyártani,⁴⁰ és így szólt:

– Egy részük ezt becsvágyból teszi, hogy szerzőként híres legyen, és jól forogjon a neve. Mások pedig a nyereség és a haszon végett, és ezáltal súlyosbítják a bajt. Így pedig annyi sok kommentár és magyarázó könyv fedi el és temeti maga alá a kedves Bibliát, hogy annak szövegével sokan nem is törődnek. Pedig minden jó tudományban és tanágazatban azok a legjobbak, akik a szövegben járatosak és felkészültek. Így a jog területén az a jó jurista, akinek van gyakorlata és jól kiigazodik a szövegben; de most a juristák is mindinkább a magyarázókra és a kommentárookra hagyatkoznak. Fiatalkoromban rászoktattam magamat a Bibliára. Gyakran olvastam, és elsajátítottam a szövegét. Egy idő múlva már annyira kiismertem magamat, hogy tudtam, hol található és olvasható bármelyik mondás, ha éppen arról volt szó. Így lett belőlem jó szövegismerő. És csak

³⁸ Anton Schenitz, Hans Schenitznek, Albert mainzi érsek bizalmasának öccse. Bátyját az érsek 1535-ben valószínűleg koholt vádak alapján kivégeztette, Anton erre röpiratokban igyekezett igazolni a vádlott ártatlanságát. A Schenitz-ügy valós motívumai máig történelmi vita tárgyát képezik. A kibontakozó polémiában Luther természetesen az érsek ellen foglalt állást: *Wider den Bischof zu Magdeburg Albrecht Kardinal* (1539). WA 50: 395–431; HLSt 20. sz.

³⁹ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

⁴⁰ E beszélgetéssel kb. egy időben keletkezett a *Német előszó*, LVM 5: 18–22.

ezután olvastam a magyarázókat. De végül az összeset el kellett távolítanom a kezem ügyéből, mert nem tudtam őket összebékíteni a lelkiismeretemmel, és továbbra is a Bibliát kellett rágnom és nyelnem; mert hiszen sokkal jobb a saját szemünkkel látnunk valamit, mint a máséval. Ezért is azt kívánom, hogy az összes könyvemet kilenc könyöknyi mélyre temessék a földbe,⁴¹ elrettentő példa gyanánt, nehogy mindenki engem utánozzon a sok könyv írásában, aminek révén híresek akarnak lenni. Nem; Krisztus nem a mi hiábavaló hírnevünk kedvéért halt meg, nem azért, hogy hírre és dicsőségre tegyünk szert, hanem azért, hogy csakis az ő neve szenteltessék meg.

4699. [Az angol királyról]

1539. július 10.

WA.TR 4: 437–438 (4699. sz.); A 480b; *Asztali beszélgetések* 143. (Márton László ford.)

1539. július 10-én Luther doktor hálát adott Istennek, ezt mondta:

– Egyházunkat megszabadította ettől a gonosz életű angol királytól, aki a legnagyobb buzgósággal kívánta és kereste a mieink szövetségét, azok pedig mégsem fogadták maguk közé. Semmi kétség, Isten külön gondoskodásból hiúsította ezt meg, mert az angol király mindig is állhatatlan és ingadozó volt. Örülök, hogy megszabadultunk ettől az istenkáromlótól! Az angliai egyház feje akar lenni közvetlenül Krisztus után, amely cím egyetlen püspököt sem illet meg, akármilyen igaz hitű és istenfélő is, nemhogy egy királyt vagy fejedelmet! Ez nem engedhető meg; Krisztus az egyetlen vőlegénye és feje az ő keresztény egyházának! Az egyház nem olyan kicsiny test, amilyennek a pápa képzelet. Ezt a királyt pedig az ördög sarkantyúzza arra, hogy háborgassa és sanyargassa Krisztust. Megölte Thomas Morust, aki Isten ellen vétkezett és bűnözött bár, de a király ellen bizony semmit sem követett el. Most már megmarad Heinz királynak,⁴² de nemsokára csúfos véget ér. Őszintén sajnálom, hogy Philippus magiszter a legszebb ajánlásait és előszavait a leggonoszabb gazemberekhez intézte.⁴³

⁴¹ Vö. LVM 5: 18–19.

⁴² Heinz: a Heinrich becéző formája, de közönséges, hitvány embert is jelentett, mint pl. a *Hinz und Kunz* szólásban. – *A ford.*

⁴³ Melanchthon egy művét Albert mainzi érseknek, egy másikat VIII. Henriknek ajánlotta. – *A ford.*

4707. [Belépés a kolostorba]

1539. július 16.

WA.TR 4: 440 (4707. sz.); vö. 5: 99 (5373. sz.); VIRÁG 28–29, 95 (Virág Jenő ford.)

Szent Elek napján így szólt:

– Ma van az évfordulója, hogy az erfurti kolostorba vonultam.

És mesélni kezdte, hogyan tett fogadalmat. Két héttel korábban barangolás közben Erfurttól nem messze, Stotternheim falu mellett közvetlen közelébe csapott le a villám, s félelmében így kiáltott: „Szent Anna, segíts, én szerzetes leszek!”

– De Isten fogadalmamat úgy értette, mintha héberül mondtam volna, mert Anna annyit tesz: 'kegyelemből' és nem 'a törvény szerint'. Később mégis megbántam a fogadalmat, s ezenfelül sokan le is akartak beszélni tervemről. Én azonban kitartottam mellette, és az Elek napja előtt való napon búcsúlakomára hívtam meg legjobb barátaimat azzal, hogy reggel majd bekísérnek a kolostorba. Amikor vissza akartak tartani, ezt feleltem: „Ma még látok engem, de a jövőben soha!” Végül sűrű könnyhullatás mellett bekísértek. Apám is nagyon haragudott fogadalmam miatt, én azonban ragaszkodtam elhatározásomhoz. Nem gondoltam arra, hogy valaha is elhagyom a kolostort. Teljesen meghaltam a világ számára addig az ideig, amíg Isten akarta, és Tetzl úrfi ki nem hívott,⁴⁴ Staupitz doktor pedig meg nem indított a pápa ellen.

4708. Staupitz doktorról

1539. július 16.

WA.TR 4: 440–441 (4708. sz.); A 587. (Márton László ford.)

Luther doktor dicsérte Staupitz doktornak, az Ágoston-rendiek tartományi vikáriusának nagyszabású elméjét, jóra valóságát és tisztességét, és ezt mondta róla:

– Mindig is nemes lelkű volt, amúgy is nemesi születésű lévén, nem pedig alantas vagy szolgai észjárású. Végül aztán a salzburgi érsek, Matthäus Lang rábeszélésére otthagya Frigyes szász választófejedelmet, és apát lett,⁴⁵ és ezt a tisztséget nem egészen két évig töltötte be, mert Isten agyonütötte.⁴⁶ Én ugyan jót remélek tőle, amint vallomása alapján várható, mégis imádkozzunk, nehogy ilyen példák láttán elbizzuk magunkat, és jusson eszünkbe Szent Pál figyelmeztetése: „Aki azt hiszi, hogy áll, vigyázzon, el ne essék.” (IKor 10,12)

⁴⁴ A búcsúkkal. Vö. *Latin előszó*, WA 54: 180; lásd LVM I. köt.

⁴⁵ A salzburgi Szent Péter bencés apátságban. Vö. LVM 7: 329 (512. sz.).

⁴⁶ Staupitz gutaütésben halt meg 1524 végén. – *A ford.*

4709. Egy jó házasság vége

1539. július 16.

WA.TR 4: 441 (4709. sz.); A 497b. (Márton László ford.)

1539. július 15-én meghalt Bleikard Sindringer doktor⁴⁷ felesége, ez a tisztességes, erényes asszonyság, aki reggel öt óraker állapotosan, frissen és egészségesen fölkel az ura mellől az ágyból, és hét órával később, miután szült egy kislányt, már halott volt. Luther doktor meglátogatta és vigasztalta a férjet. Majd pedig miután hazatért, így szólt:

– Alighanem az a legnagyobb szomorúság és szívfájdalom, ha két igaz lelkű házastársnak, akik jól kijöttek egymással, akik szerették és becsülték egymást, egymástól testben el kell válniuk. Az Úristen a legnagyobb házasságtörő, ő az, aki összeköti, majd szét is választja a házastársakat. Ez az asszony ma reggel még a férjével aludt, este már az Úristennel alszik. Milyen csuszamlós és bizonytalan a mi életünk! Jaj, micsoda fájdalom, amikor egymást szerető házastársaknak így el kell válniuk!

4715. Új eretnység a házasságban

1539. július 23.

WA.TR 4: 444 (4715. sz.); A 447b; *Asztali beszélgetések* 122. (Márton László ford.)

Szó esett olyan házasságbeli esetekről, amelyek egy új eretnység terjedéséről tanúskodnak, tudniillik, hogy egyik fél sem kérheti számon a másiktól a házastársi kötelességet, mert az bűn. Erre mondta Luther doktor:

– A Sátán számtalan tévelygést hoz a világra, mihelyt elhagyjuk Isten ígését, és nem tartjuk hozzá szorosán magunkat. Hát nem gyalázat-e, hogy Isten intézményéhez tartozó dologból bűnt csinálnak, miközben kurválkodással, házasságtöréssel egyéb dolgokkal amúgy is bűnöznek szemérmetlenül és szégyentelenül? És ha Szent Pál nem vette volna védelmébe tiszta, egyértelmű szavakkal, akkor a törvényes testi kapcsolat is bűn volna. De ő kereken és világosan írja: „A paráznság miatt minden férfinak meglegyen a maga felesége” (1Kor 7,2), azaz nemcsak a gyereknemzés végett. És: „Nem a feleség az ura a maga testének, hanem a férje, hasonlóképpen nem is a férj az ura a maga testének, hanem a felesége. Egyik se fossza meg magától a másikat.” (1Kor 7,4–5)

⁴⁷ Bleikard Sindringer: jogtudós, a wittenbergi egyetem professzora. Felesége Melchior Lotther könyvnyomtató lánya volt, neve nincs följegyezve. – *A ford.*

4719. Luther doktor elégedetlen a prédikációival

1539. július 23.

WA.TR 4: 446–448 (4719. sz.); A 263; VIRÁG 57–58. (Márton László ford.)

– Sokszor szembeköptem önmagamat – mondta Luther doktor –, amikor lejttem a szószékről: pfuj, hogyan prédikáltál? Ezt aztán jól megcsináltad: semmit sem adtál elő a tervedből úgy, ahogyan kigondoltad! És éppen az ilyen prédikációt dicsérték az emberek leginkább, mondván, hogy régóta nem tartottam ilyen szép és jó prédikációt. Amikor lejttem a szószékről, végiggondoltam az elhangzottakat, és úgy találtam, hogy semmit vagy csak igen keveset prédikáltam abból, amit előzőleg elterveztem és kigondoltam. Ezért biztosra veszem, hogy sokkal jobb dolog, mint gondoljuk, eltérni eredeti szándékunktól prédikáció közben, mert Urunk Istenünk az embernek gyakran valami mást sugall. Az ember gyakran egészen mást prédikál, miután fölment a szószékre, mint amit előzőleg tervezett vagy kigondolt magában. És minden jó lesz, ha az ember igaz lélekkel prédikál, és olyasmit, ami egyezik a hitvallással és összhangban van a Szentírással.

Minden prédikátor szokjon hozzá, hogy egyszerűen és együgyűen prédikáljon. Gondolja meg és tartsa észben, hogy oktalan embereknek, úgymint parasztoknak prédikál, akik éppoly keveset fognak fel, mint a 12, 13, 14, 20 év alatti kamaszfiúk, akiknek külön is prédikálunk. A nagy sokasághoz beszéljünk, és úgy, hogy megértsék és valamit felfogjanak belőle, és jobbra fordítsák az életüket. Nekem és Philippusnak senki sem prédikálhat, pedig hát mi is tanulhatnánk belőle valamit, ami hasznunkra válna. Ne úgy prédikáljunk, hogy nagy szavakkal dobálózunk, felcicomázva, tudománnyal teletömve, hogy akárki meglássa, milyen nagy tudósok vagyunk, és hogy a saját hírnevünket akarjuk gyarapítani. Jaj, nem, az itt nem lesz jó!

A hallgatósághoz kell igazodnunk, és általában minden prédikátor melléfog, ha úgy prédikál, hogy a szegény nép édeskeveset tanul belőle, ahogyan Bucer és Zwingli csinálták Marburgban⁴⁸ nagy cifrasággal és a lehető legtöbb tudománnyal, úgyhogy jutott is bőven dicséret. Mintha csak azt mondták volna: „Na nézd csak, Martinus doktor és Philippus is láthatja, mekkora tudós legény vagyok én!”

Egyszerűen prédikálni nagy tudomány. Krisztus így tesz: mindig csak szántóföldről, mustármagról, ilyesmikről beszél, és csupa durva, paraszti hasonlatot használ.

⁴⁸ 1529 októberében. Lásd alább 10. fejezet, 5006. sz.

4719. Az első prédikáció a legnehezebb

1539. július 23.

WA.TR 4: 446–448 (4719. sz.); A 263b. (Márton László ford.)

– Senki sem hiszi, hogy amikor az ember először megy föl a szószékre, mennyire meg van szeppenne. Annyi sok fejet lát maga előtt! Én, amikor föllépelek a szószékre, senki emberfiára rá nem nézek, hanem azt gondolom, hogy ezek mind fatönkök, ahogy itt állnak előttem, és az igehirdetésemet csak úgy a levegőbe mondom.

Ezt azért mondta, hogy erőt és bátorságot öntsön az újdonsült, szorongó prédikátorokba, hogy ne csüggedjenek és ne riadjanak vissza.⁴⁹

[Anton Lauterbach 1539-es feljegyzései más kéziratokból]

4726. Hol van és melyik az igaz egyház?

1539. január 18.

WA.TR 4: 452–453 (4726. sz.); A 241. (Márton László ford.)

1539. január 16-án arról volt szó, hogyan kérkednek a pápisták az egyház nevével és hatalmával. Erre így szólt Luther doktor:

– Ahol Isten ígéje tisztán megvan, és úgy is tanítják, ott van az egyház is.⁵⁰ Mert az egyházat a Szentlélek tartja fenn, nem a társadalmi előmenetel és nem a javak öröklése. Mert abból, hogy Szent Péter igaz és keresztény püspök volt Rómában, és ehhez még keresztény gyülekezete is volt, nem következik, hogy ezért a pápa és a római egyház is keresztény. Különben ha erre következtetnénk és ezt elfogadnánk, akkor azt is kellene mondanunk, hogy Kajafás, Annás és a szadduceusok is keresztény egyház voltak, hiszen azzal kérkedtek, hogy Árontól erednek.

4744. Könyörgés békéért

1539. március 2.

WA.TR 4: 464–465 (4744. sz.); A 210; *Asztali beszélgetések* 63. (Márton László ford.)

1539. Reminiscere vasárnapján⁵¹ Luther doktor komolyan intette a népet, hogy ki-ki könyörögjön békéért ezekben az igen veszélyes időkben, amikor is csodával

⁴⁹ Lauterbach 1539. július végén elhagyta Wittenberget. A fenti szöveggel saját kezű, összefüggő feljegyzései véget érnek. – *A ford.*

⁵⁰ Vö. CA 7; KK 1: 24; *Ágostai hitvallás* 24.

⁵¹ Reminiscere: böjt második vasárnapja, vagyis a húsvét előtti ötödik vasárnap.

határos módon már száz éve békeességben élünk, pedig hát, amióta az evangéliumot prédikáljuk, sohasem volt még ilyen sokáig béke.

– Édes jó Isten, oltalmaz meg minket a háborútól, amely elpusztítja az országot és az összes rangot-rendet. Helyette inkább küldj ránk erős dögvészt, mert olyankor az emberek magukba szállnak, és a vallás, a közrend, a gazdálkodás, az egyház, az igaz és tiszta tanítás, az országos és a helyi irányítás nem pusztul és nem züllik, nem romlik és nem hamisítatik meg annyira.

4746. Figyelmeztetés és óva intés a kapzsisággal szemben⁵²

1539 áprilisa

WA.TR 4: 465 (4746. sz.); A 85; *Aranymondások* 2: 35–36. (Márton László ford.)

1539-ben Luther doktor igencsak megharagudott és feldühödött a parasztok kapzsisága miatt, akik a gabonát elraktározzák és hevertetik, míg meg nem drágul.

– Olyannyira, hogy most már, hála Istennek – mondta –, három parasztot máris felakasztottak. Az ilyen gazemberek, akik kifosztják és kiszipolyozzák az egész országot, ezt a büntetést érdemlik. Mert ez a drágaság szándékos árdrágítás. Termésből Isten adott elegendőt, most is napról napra növekszik a vetés, csak hogy megszállva tart bennünket az ördög, arra ösztökél, hogy mesterséges drágaságot keltsünk, és ezáltal felebarátaink gyilkosai és kirablói legyünk. Krisztus pedig ama végső napon így fog szólni: „Éheztem, és nem adtatok ennem.” (Mt 25,42) Csak ne gondold, hogy megmenekülsz a büntetéstől, amiért a gabonádat olyan drágán adod, hogy a szegények pusztulásának és éhhalálának okozója vagy; el fog vinni az ördög. Akik pedig Istent félik és bíznak benne, azok könyörögjenek mindennapi kenyérért és azért, hogy ezek a rablók vagy valljanak szégyent, vagy javuljanak meg.

⁵² Lásd fenn 4472. sz.

9

**Caspar Khummer
másolatgyűjteménye
(1541–1543)**

4763. Osiander és Agricola felfuvalkodottsága

1530-as évek

WA.TR 4: 476–478 (4763. sz.); A 268b; VIRÁG 109. (Márton László ford.)

Luther doktor elcsodálkozott némely teológusok, úgymint Osiander és Agricola¹ felfuvalkodottságán és dicsvágyán, akik még az ő életében nagyon kidülleszkedtek és elteltek önmagukkal, és erőnek erejével akartak előretörni, és fitogtatni, mily nagy tudósok, és így szólt:

– Jaj, édes Uram Istenem, ha jó lelkiismerettel tehetném, mily szívesen elhallgatnám és elnézném, amit ezek művelnek! Attól tartok, nem fogják a pápistákat valami nagyon megizzasztani, sem túl sok kárt nem tesznek bennük. Diadalt akarnak ünnepelni, holott még egyszer sem győztek! Ez bizony nagy bosszúságot okoz.

Amikor elkezdtem a búcsúcédulák ellen írni, ők nem voltak sehol. Mind lenyelték ijedtükben a sípjukat, én pedig több mint három évig teljesen magamra voltam hagyva, és senki sem nyújtotta felém a kezét, hanem hagyták, hogy egymagam kapálódzam a pápisták ellen. Most meg mindnyájan diadalt akarnak ülni, és fitogtatják azt a sok agyvelőt a fejükben. Jól mondja tehát Salamon: „A sok könyvek írásának nincs vége.” (Préd 12,14) Fogtok ti még meglepő dolgokat látni, majd amikor a homokban fekszem, hogy mivé fajul majd a könyvek írása! Öregségemre megérdemelném, hogy békén hagyjanak, de most azok törnek ellenem, akiknek síkra kellene mellettem szállniuk. Épp elég bajom volna az ellenfeimmel akkor is, ha a testvérkéim nem bántanának. De ki tud mindenkinek ellenállni? Ezek friss, fiatal emberek, és világeletükben henyéltek, én meg már öreg vagyok, sokat dolgoztam és fáradoztam. Osiandert semmi sem teszi annyira kevélyé, mint a henyélése, merthogy hetente csak két prédikációt kell tartania, mégis négyszáz arany a fizetsége.

¹ Osiander (Andreas Hosemann) és Agricola (Johannes Schnitter): német teológusok, Luther tanítványai, barátai, majd ellenfelei. Agricola irodalmi munkásságáról, valamint szólás- és közmondásgyűjteményéről is nevezetes. – *A ford.*

4774. Az eljövendő szektákról, amelyek Isten igaz egyházát siralmasan bosszantani, búsítani és pusztítani fogják

1530-as évek

WA.TR 4: 482–486 (4774. sz.); A 404; VIRÁG 154. (Márton László ford.)

Martinus doktor elbúsulva ült, és megsiratta a szegény egyház mostani siralmas állapotát, merthogy sokféle veszélyben forog a zsarnokok és a hamis tanítók, a szekták és a zendülők miatt, miután az elmúlt években a Sátán megtámadta az evangéliumot, a keresztséget és a Jézus Krisztus igaz testéből és véréből vett vacsorát.

– Remélem azonban – így szólt –, ez a két tévelygés csakhamar elzúg. De még mindig félek két szektától, az epikureusoktól² és a rajongóktól: ez a két szekta majd még uralomra jut! Mert az egész világ a legádázabb egetverő elbizakodottságban mindenféle vakmerőségre ragadtatja magát, mintha örökké itt élne a földön, és mintha nem volna sem Isten, sem az itteni után másik élet.

A másik szekta, akik nem akarnak olyan hírbe kerülni, hogy nem tisztelik Istent, magas dolgok után csapong, megveti Isten szóbeli ígését, saját elgondolásaival és spekulációival hozakodik elő, kérkedik a Szentlélekkel, és azt állítja, hogy a szóbeli és kimondott ige semmiség. Ilyen volt a rajongó Marcus von Zwickau,³ aki azt mondogatta: „Ezt a tanítást senki sem veheti el tőlem, még maga Isten sem!” És mindenképp megpróbált engem többféle módon is a saját nézete mellé állítani. Azzal kérkedett, hogy mindent kinyilatkoztatásból tanult, a Szentírás nélkül. Továbbá azzal is kérkedett, hogy az ő talentuma és adománya „a mozdulatlanság fokán” áll,⁴ mert az ilyen rajongók furcsa és szokatlan kifejezéseket használnak, mármint hogy ő belelát az emberek szívébe, és látja, milyen gondolataik vannak stb. De engem Isten őrizzen az ő rajongásától!

Attól tartok, efféle rajongókból több is jön még. Szürke köpönyegben, lehorgasztott fejjel jönnek majd közénk, mogorván néznek, belefulladva gondolataikba, elkomorulva, makacsul ragaszkodnak rögeszméikhez, senki elől ki nem térnek, és megvetik a szóbeli ígét. Ezért mindig is a legnyomatékosabban tanácsoltam, ajánlottam és megköveteltem, hogy szorgalmasan olvassuk a Szentírást és hallgassuk a prédikációt, mert szolgálai által maga Isten beszél, úgyhogy mi azzal az Istennel tartunk, aki megnyilatkozott nekünk, és szól hozzánk. Azt az Istent pedig, aki hallgat és felséges méltóságában rejtőzködik, éppenséggel mellőzhet-

² Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

³ Marcus Thomae (Stübner) Zwickauból, Thomas Münzer befolyása alatt álló, prófétaí hajlandóságú igehirdető. 1522 elején több heves vitája is volt Lutherrel. – *A ford.*

⁴ Lásd fenn 5. fejezet, 2837. sz.

jük. És mert Isten jól látta, hogy saját elgondolásainkkal és spekulációinkkal tévelygünk az isteni dolgokban, ezért kinyilatkoztatta magát nekünk az igéjében, valamint szólt hozzánk egyszülött Fia által, aki anyja ölében szopja annak csecset, és erősen parancsolta, mondván: őt hallgassátok (Mt 17,5), ő nektek mindent meg fog tanítani!

De mi sajnos nem hallgatunk rá, és megvetjük vagy felülbíráljuk a szóbeli ígét, nem a jászolban és a pólyában keressük Krisztust,⁵ hanem fölfelé sandítunk. Ó jaj, ha Isten egy számár által szólna (4Móz 22,28–30), már az is az ő igéje volna; hát még mennyivel inkább az, ha a Fia és az apostolai és a szerteküldött szolgái által teszi? Ezért is dicséri Szent Pál a thesszalonikaiakat: „Ti a mi beszédünket úgy fogadtátok be, mint Isten beszédét, minthogy valósággal az is.” (1Thessz 2,13) Ha hinni tudnánk, hogy Isten beszél hozzánk, akkor az ígét nagyobb becsben tartanánk, jobban szeretnénk és tisztelnénk. De a *concretumot*, mármint a beszédet nem tudjuk magában megtartani. A rajongó *quare?*, „miért?“, amely saját elgondolásaival keresi Istent, minden szerencsétlenség okozója. „Miért háromság az egy Isten? Miért Isten és ember egy személyben? Isten anyja miért szűz? Isten miért irgalmaz ennek, és annak miért nem?”

4777. Ezt kívánta Martinus Luther doktor az ő betegségében

1530-as évek

WA.TR 4: 489–492 (4777. sz.); A 318; VIRÁG 174–175; *Asztali beszélgetések* 88–89. (Márton László ford.)

– Jaj, de szeretnék most meghalni, mert fáradt vagyok és elcsigázott, és most szép derűs és békés a lelkiismeretem és a szívem; és mert tudom, mihelyt meggyógyulok, megint nem lesz békességem és nyugalmam. A gond, a vesződés és a kísértés nem marad távol tőlem. Hiszen ha még Pál sem gyűrte le mindezt, ez a nagy ember, aki panaszkodik a Sátán angyalára, hogy ökölrel sújtott rá (2Kor 12,7), akkor mi sem bírhatunk mindent békességben, kísértések nélkül. Mert sok háborúságon keresztül kell bejutnunk Isten országába (ApCsel 14,22).

Ó, ha Szent Pál most élne, de szívesen megtudnám tőle, miféle kísértése volt neki! Az a bizonyos tövis a testében nem a kedves Theklától⁶ jövő kísértés volt a paráznaságra, ahogy azt a pápisták képzelgik. Ó, nem! Ez ugyanis nem bűn volt, és nem a lelkiismeretében mardosta Pált. Ez valami magasabb volt, mint

⁵ Vö. fenn 1. fejezet, 257. sz.

⁶ Ikóniumi Szent Thekláról van szó, aki a hagyomány szerint Pál kísérője volt Antiochiában. MKL 13: 754. – A ford.

a bűn miatti kétségbeesés; ahogy a 8. zsoltárban van szó a kísértésről: „Egy kis ideig Istentől elhagyatva magára fogod hagyni”,⁷ és a 22. zsoltárban: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” (Zsolt 22,2) Mintha ezt mondaná: ellenségem vagy minden ok nélkül; márpedig semmi bűn nem történt. A 73. zsoltár pedig így: „Átszűrődnek a veséim” (Zsolt 73,21), vagyis egy nyárs hatol a veséimen keresztül.

Ha még egy ideig élhetek, írok egy könyvet a kísértésekről, amelyek nélkül senki meg nem értheti a Szentírást, sem Isten félelmét és szeretetét meg nem ismerheti, sem azt nem tudhatja, mi a remény.⁸ Ilyen a mi Grickelünk,⁹ aki sok mindent megenged és beképzelt magának, mert még sohasem volt része kísértésben, nem voltak ilyen megpróbáltatásai és tapasztalatai. Fog ő még ártani a halálom után!

4786. A jó és a rossz házasság

1537–1538

WA.TR 4: 503–505 (4786. sz.); A 435; VIRÁG 158–159. (Márton László ford.)

Martinus doktor a nősüléséről beszélt.

– Amikor tizenhárom évvel ezelőtt meg akartam nősülni, inkább Ave Schönfeldet¹⁰ vettem volna feleségül, akinek most Basilius doktor, poroszországi medikus a férje.¹¹ Az én Káthémet akkor még nem szerettem, mert arra gyanakodtam, hogy büszke és kevély. De Istennek úgy tetszett és az volt a szándéka, hogy Káthén megessen a szívem. És ez, Istennek hála, jó választás volt, mert igaz és hűséges asszonyt nyertem vele, akire férjének szíve bizvást hagyatkozhat, miképpen Salamon mondja: „Ő nem visz romlásba engem.” (Péld 31,11)

Jaj, mennyire szívemből vágyakoztam az enyéim után, amikor Schmalkaldenben halálos betegen feküdtem!¹² Már azt hittem, ebben az életben többé nem látom feleségemet és gyerekeimet. Mennyire fájt nekem ez az elszakadás és különválás! Biztos vagyok benne, hogy az a fajta természet adta vonzalom és szeretet, ami-

⁷ Zsolt 8,6 (Luther által elfogadott szövegértelmezés).

⁸ Remény: Khummer kéziratában *spes* olvasható, ami jobban illik Luther gondolatmenetéhez, mint a másolatokban szereplő és Aurifaber által *Geist*ként átvett *spiritus*, ami egy rövidítés félreolvasása lehet. – A ford.

⁹ Fenn a 4763. sz. szövegben említett Agricola. – A ford.

¹⁰ Ave Schönfeld (Aurifabernél Eva): egyike annak a kilenc apácának, akik 1523 tavaszán Káthe von Borával együtt Wittenbergbe menekültek, lásd LVM 7: 345, 353 (600. és 602. sz.). – A ford.

¹¹ Basilius Axt, aki az 1520-as években id. Lucas Cranach egyik patikáját vezette, majd a wittenbergi egyetemen orvostudományt tanított. 1531-től I. Albert porosz herceg udvari orvosa volt. – A ford.

¹² 1537 februárjában. Lásd fenn 6. fejezet, 3453a. sz.

lyet a férj érez a felesége és a szülők a gyerekeik iránt, a végét járó emberben a legerősebb. Most pedig, amikor Isten kegyelméből ismét egészséges vagyok, még inkább szeretem a feleségemet és a gyerekeimet. Senki sem annyira hitbuzgó, hogy ne érezné az ilyen veleszületett, természet adta vonzalmat és szeretetet; mert nagy adomány a szövetség és közösség a férj és a feleség között.

4801. Isten szorgalmat és hűséget kíván minden hivatásban, mert aki a kicsiny dolgokban hanyag, az hanyag a nagyokban is (Lk 16,10)

1541 májusa

WA.TR 4: 520–521 (4801. sz.); A 611; *Asztali beszélgetések* 222. (Márton László ford.)

Luther doktor beszélt 1540-ben:

– Volt egy nemes asszony, aki valahányszor cselédet fogadott, elébe hajított egy seprűt, és azt a lányt, amelyik otthagya a földön, az asszony nem fogadta fel, mert aki egy seprűért le nem hajol, az egy hordót sem fog megemelni. És ez így megy minden hivatásban. Akinek van egy hivatása, az a legcsekélyebb dolgot se hagyja figyelmen kívül. A rómaiak is megtanulták, hogy nincs az a csekély erejű ellenség, akit semmibe vehetnek. Mert amikor Hannibált megverték, és úgy vélték, most már biztonságban vannak, akkor kezdődött csak igazán a karthágói háború. Így hát időben hozzá kell szoknunk, hogy a legcsekélyebb dolgokra is odafigyeljünk, máskülönben semmi sem lesz ezekből a mihasznákból.

4803. Luther doktor panasza a Németországra lesújtani készülő balsors miatt

1542. június 13.

WA.TR 4: 522–523 (4803. sz.); A 602b. (Márton László ford.)

1542. június 13-án Martinus doktor szívből jövő sóhajtozással panaszolta a közelgő balsorsot, siralmat és nyomorúságot, amely Németországot sújtani fogja sokféle bűneink miatt, főként az Isten oly kedves ígéjével szembeni súlyos hátlanság miatt, valamint az Isten kegyelmével szembeni elbizakodottság miatt, hogy azzal ő úgyis elhalmoz minket, és mindezzel még most is gerjesztjük Isten haragját, amelyre megérett az idő. Ezért hát jön a török, Isten büntető vesszeje Magyarországra nagy, erős sereggel. A német-római birodalom alszik, és jóllakottan szundikál; csak az Ágostai hitvallás választófejedelmei és városai állítottak sereget a török ellen.¹³

¹³ II. Joachim brandenburgi örgróf Buda felszabadítására indított sikertelen hadjárata 1542-ben.

Ezt az ördögi, álnok gyülelést¹⁴ nem űzheti el semmi emberi hatalom és erő; ezért hát imádkozzatok mindannyian, akik igaz keresztényeknek tartjátok magatokat, és féltitek Istent! Ó, bárcsak kéznél volnának még igaz szívű emberek, akik imádkozni tudnak! Én is buzgón segítek Istenhez kiáltani.¹⁵ Mert a harcos Jankók ezt nem teszik meg. Jaj, milyen derék, hithű és istenfélő ifjú volt Jónátán (1Kir 23), aki nagy komolysággal és bizakodással imádkozik Istenhez a szerencsétlen, sorsüldözött, elűzött, bujdosó Dávidért!

4814. A házasság a vallás után a legfontosabb intézmény

1542 június és 1543 július között

WA.TR 4: 532 (4814. sz.); A 437. (Márton László ford.)

– A házasság a vallás után a legfontosabb intézmény ezen a földön számos okból, de az emberek, mint barmok a mezőn és a világ söpredéke, menekülnek előle, menekülni akarván a személyes boldogtalanságtól. Ez pedig olyan, mintha az eső elől futván beleesnének a vízbe. Ezért hát nosza rajta az Úr nevében, ki-ki görnyedjen a kereszt alá. Ezen a világon inkább Isten rendelkezésére és parancsára kell tekintettel lennünk, az új nemzedék, a gyermekek nemzése végett. És ha ez az ok nem volna is, akkor is jusson eszünkbe, hogy a házasság gyógyszer a bűnre, és megóv a paráznaságtól.

4820. „Boldog, aki bennem meg nem botránkozik” (Mt 11,6)

1543 július

WA.TR 4: 534–535 (4820. sz.); A 428b; *Asztali beszélgetések* 116. (Márton László ford.)

– Furcsa egy felháborodás, hogy a világ azon a személyen botránkozik meg, aki feltámasztja a holtakat, látóvá teszi a vakokat, hallóvá a süketeket. Aki az ilyen embert ördögnek tartja, ugyan miféle Istene van neki? De hát éppen erről van szó: hogy ő a mennyországot kínálja, a világnak pedig a földi javak kellene. Itt válnak szét az útjaik, ebből fakad a botránkozás. Mert a képmutatók nagy szenteskedése is alapjában véve csak a dicsőséget, a testi vágy kielégítését, a kellemes földi életet, a gondtalan napokat, a pénzt és a vagyont áhítja, holott mindezeknek el kell múlniuk és enyészniük.

¹⁴ *Rotten*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

¹⁵ Vö. *Intés a törökök ellen* (1541). WA 51: 585–625. Lásd LVM 4. köt.

4829. A római egyház hajója

1543 július

WA.TR 4: 537 (4829. sz.); A 355b; *Asztali beszélgetések* 95–96. (Márton László ford.)

Martinus doktor mutatott egy táblaképet, amelyre oda volt festve, hogyan csalja meg a pápa az ő babonaságával és bálványozásával az egész világot. A képen ugyanis az egyház hajója tele van szerzetesekkel és papokkal, akik kötelet és deszkát nyújtanak és hajítanak azok felé, akik a tengerben evickélnek életveszély közepette; a pápa viszont a pátriárkákkal, bíborosokkal és püspökökkel együtt hátul a hajó tatján ül, a Szentlélektől beborítva és betakarva, és az ég felé néz.

– Ez egy nagyon régi festmény; egy velencei pálos szerzetes gondolta ki és írta hozzá a költeményt,¹⁶ amelyben mindnyájan úgy hittünk, mint valami hittételben, még a keresztény hit ellenében is.

Ugyanígy állt a dolog Veronika képmásával is Rómában. Ez csak egy fekete deszka, elfüggönyözve két selyemkendővel, amelyekből csak az egyiket húzzák el, és úgy mutatják. Így csapják be az embereket ezzel a hamis képmással, mint ha igazából meg volna festve, pedig csak egy fekete tábla, amely nem ábrázol semmit. Továbbá Rómában, a Szent Péter székesegyház előcsarnokában ott van kifaragva Szent Péter és Pál feje, és fölöttük a napkeleti oldalon ott áll ez a két verssor:

Ecclesiam pro mari rego, mihi climata mundi
Sunt mare, scripturae retia, piscis homo.

Azaz:

Az egyházat hajóként vezetem,
a sok-sok földi táj tenger nekem,
a Szentírás a kezemben a háló,
az ember a hal, a zsákmánnyá váló.

Íme, a pápa dicsősége és diadala!

¹⁶Költemény: a korabeli emblematikus ábrázolásoknál szokásos magyarázó vers. – *A ford.*

A Khummer-gyűjteményhez közel álló két kisebb kézirat
(a Dresd. I. 423 és a „Math. L.”-kézirat 7. szakasza) lejegyzéseiből

4857g. A házasságról

Dátum nélkül

WA.TR 4: 551 (4857g. sz.). (Márton László ford.)

– Ha az ember nőszülni akar, akkor a lánynak ne az apját nézze, hanem, hogy milyen híre van az anyjának. Hiszen a sör is rendszerint a hordónak veszi át a szagát.

4857m. Ördögűzés

Dátum nélkül

WA.TR 4: 552 (4857m. sz.); A 286; *Asztali beszélgetések* 75. (Márton László ford.)

– Ha lelkemre nehezedik az ördög, és bűneimnek miatta gyötörni próbál, így szólok hozzá: „Ördög, máris a nadrágomba szartam, ezt is a többi bűnömhez írtad? Item, ha Krisztus vére sem elég a bűnömre, kérlek akkor, kedves ördög, imádkozz értem Istenhez!”

4857n. A ringyók és a jómadár diákok¹⁷ ellen

Dátum nélkül

WA.TR 4: 552–554 (4857n. sz.); A 457; *Asztali beszélgetések* 125–126. (Márton László ford.)

– Az ördög a mi hitünk ártalmas ellenségei révén számos ringyót vezérelt e helyre, hogy megrontsa a jobb sorsra érdemes ifjúságot. Ezek ellenében az az én atyai kérésem hozzátok, kedves fiaim – és ezt mint hűséges, öreg prédikátor mondom nektek –, hogy vegyétek biztosra: a gonosz lélek küldte ide ezeket a ringyókat, akik ótvarosak, rühösek, bűdösek, mocskosak és bujakórosak, mint azt a tapasztalat mindennap mutatja. Bárcsak ki-ki óva intené a társát ezektől! Mert egy ilyen vérbajos kurva tisztességes szülők tíz, húsz, harminc stb. fiát is megmérgezhetsz, ezért gyilkosnak kell tekintenünk, aki gonoszabb a méregkeverőnél. Az ilyen mérgező mocsadékkal szemben jótanáccsal és óvó intelmmel óvja az egyik a másikat, amilyenben ő maga is szeretne részesülni.

Ha pedig semmibe veszitek az én atyai intelmemet, akkor, hála Istennek, olyan derék, tisztességtudó, erényes fejedelmünk van, aki ellensége minden fajtalanságnak és erkölcstelenségnek, továbbá karddal fölfegyverzett súlyos ke-

¹⁷ Jómadár diák, *Speckstudent*: szó szerint 'Specke-beli diák'. – *A ford.*

ze van, amellyel bizony meg tudja tisztogatni nemcsak a Specke-erdőt¹⁸ és a városi halastavat, hanem az egész várost is, dicsőségére Isten igéjének, amely mellett ő választófejedelmi kegyelmessége síkraszállt, és mindmostanáig sok veszedelem és károsodás ellenére híven kitartott. Ezért azt tanácsolom nektek, Specke-beli diákok, hogy időben elkotródjatok innét, még mielőtt a fejedelem megtudja, mit műveltek a kurvákkal. Mert ő választófejedelmi kegyelmessége még Wolfenbüttelnél¹⁹ a táborában sem tűrt ilyesmit, és végképp nem fogja tűrni az ő erdejében, városában és országában. Takarodjatok hát, azt ajánlom, minél hamarabb, annál jobb! Aki nem bírja ki kurvák nélkül, az menjen haza, vagy ahová akar. Itt keresztény templom és iskola van, hogy ki-ki megtanulja Isten igéjét, valamint a tisztességet és az erényt. Aki kurvapécér akar lenni, máshol pecérkedjen. Választófejedelem urunk ezt az egyetemet nem kurvaképzőnek és nem bordélyháznak alapította. Hogy tudjátok, mihez tartásotok magatokat!

És én ostoba módon csak beszélek! Ha bíró volnék, az ilyen mérgező vérbajos kurvát kerékbe töretném vagy kibevezésre ítélném, mert el sem lehet mondani, mennyi kárt tesz egy ilyen mocskos kurva a fiatal vérben, amely siralmasan megfertőződik tőle, és még mielőtt felnőtt emberré válna, virágjában romlik meg. A fiatal bolondok azt hiszik, hogy nincs szükség önuralomra: mihelyt rájuk tör a kéjvágy, máris kurva kell nekik! A régi egyházatyák ezt úgy hívják, hogy *patientia libidinis*, titkos szenvedés. Nem kellene mindjárt megbűnhődni azért, amire vágyik az ember. Meg van írva: vigyázz magadra, és „ne indulj vágyaid után” (JSirá 18,30). Mert hiszen a házasesetben efféle bajok nem történhetnek.

4857p. Milyen ártalommal jár a magányosság?

Dátum nélkül

WA.TR 4: 555–556 (4857p. sz.); A 330; *Asztali beszélgetések* 92. (Márton László ford.)

– Több és nagyobb bűnök történnek, amikor az emberek egyedül vannak, mint amikor más emberek társaságában időznek. Évát is akkor csalta meg és csábította el az ördög, amikor a Paradicsomban egyedül indult sétálni. Továbbá ahol eldugott zugok és elhagyatott helyek vannak, általában ott kerül sor emberölésre, gyilkosságra, rablásra, tolvajlásra, fajtalanúságra, házasságtörésre és minden más

¹⁸ Specke-erdő: rossz hírű hely volt Wittenbergtől északkeletre. A Spies-népkönyv szerint Faustus doktor itt találkozott először az ördöggel. A városi halastó környéke is találkahely lehetett. A diákok feddéséhez vö. *Luther intése Bugenhagen távollétében* (1542), WA 53: 211–212. Lásd LVM 3. köt. – *A ford.*

¹⁹ Wolfenbüttel: a Schmalkaldeni Szövetség csapatai 1542-ben megostromolták és feldúlták. – *A ford.*

bűnre. Mert ahol ilyen magányos hely van, ott az ördögnek megvan a helye és az alkalma, hogy bűnbe vigye az embereket. De aki más emberek között és tisztas társaságban van, az restelli, hogy bűnt, vétket és gyalázatot kövessen el, vagy egyszerűen nincs módja és alkalma hozzá. Erről pedig Krisztus urunk a következő ígéretet és biztatást adta: „Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.” (Mt 18,20)

Szintúgy, amikor Dávid király egymagában és tennivalók nélkül volt, és nem vonult a sereggel együtt a háborúba, házasságtörésre és gyilkosságra vetemedett.²⁰ És magamról is tapasztaltam, hogy semmikor sem esem több bűnbe, mint amikor egyedül vagyok. Isten az embert társas életre teremtette, nem pedig magányra. Ezt pedig azzal az erős bizonyítékkal lehet alátámasztani, hogy Isten a világ teremtésekor azért hozott létre férfit és nőt, hogy a férfi a nőben társat és segítőt találjon. Isten a keresztény egyházat, a szentek közösségét is azért alapította, hogy a keresztények összegyűljenek a prédikációhoz, vigaszt merítsenek Isten igéjéből, és fogadják a szentségeket.

Máskülönben a magány merő szomorúságot okoz, és az embernek csupa gonosz, cudar és keserves gondolata támad, amikor egyedül van. Ilyenkor egy-egy dolognak alaposabban utánagondolunk, és ha valami kellemetlenség történt velünk, azt annál élénkebben felidézzük, felnagyítjuk, és még rosszabbnak állítjuk be, mint amilyen volt önmagában, mintha senki sem volna nálunk szerencsétlenebb, és beképzeltjük magunknak, hogy ügyünk csakis rossz véget érhet. Egyszóval, amikor egyedül vagyunk, olyankor furcsa gondolataink támadnak, és egy-egy dolgot rosszabbnak fogunk fel, mint amilyen önmagában; ezzel szemben úgy ítélünk, hogy mások nálunk sokkal szerencsésebbek, és nagyon fáj nekünk, hogy a többieknek olyan jól megy soruk, mi viszont szomorúságban és nyomorúságban senyedünk.

²⁰ Dávid esetét Betsabéval és Uriással, lásd 2Sám 11. – *A ford.*

IO

Johannes Mathesius
gyűjteménye
(1540)

4864. Krisztus mennybemenetele

1540. május 6.

WA.TR 4: 560–562 (4864. sz.); A 122b; BoA 8: 240–241 (4864. sz.). (Márton László ford.)

– Csodálatos dolog lehetett látni, amint Krisztus eltűnik a tanítványok szeme elől, és felmegy a mennybe (ApCsel 1,9). A jó tanítványok részint ezt gondolhatták: „Együtt ettünk-ittunk vele, és most a szemünk láttára felvitetik a mennybe; csak nehogy szemfényvesztés legyen!” Merthogy nem mind voltak egyaránt erősek a hitükben, ahogy Máté írja a 28. rész végén: „És amikor ők tizenegyen meglátták őt, leborultak előtte, némelyek pedig kételkedtek.” (Mt 28,17)

Én Jonas doktort igen jól ismerem, de ha ő most fölemelkedne a levegőbe, és eltűnne a szemünk elől, bizony különös gondolataim támadnának.

4885. Az imádság erejéről

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 568–569 (4885. sz.); A 208b; BoA 8: 242 (4885. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt:

– Az Úristen mindig többet ad, mint amit kérünk tőle. Ha igaz módon kérünk tőle egy darab kenyeret, ő egy egész szántóföldet ad nekünk. Amikor a feleségem betegen feküdt,¹ kértem Istent, hagyja őt életben; mire Isten ráadásképpen még Zülsdorfot is megadta neki,² és egyáltalán, egy bőséges, termékeny évvel áldott meg minket. Én azonban úgy vélekedem, hogy jókora pestis követi ezt majd, mert gonoszul fizetünk érte, és magunk támasztunk eretnekséget magunk közt.

¹ Kätthe von Bora 1540 elején súlyos beteg volt. WA.TR 5407. sz. – *A ford.*

² Zülsdorf (Lipcsétől délre) korábban a Bora család birtoka volt, Luther 1540-ben vásárolta meg felesége kívánságára sógorától, Hans von Borától a választófejedelem támogatásával.

4890. A hazugság

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 571 (4890. sz.); A 509b; *Asztali beszélgetések* 164. (Márton László ford.)

– A hazugság mindig tekeredik és görbül, mint a kígyó: az sohasem egyenes, akár csúszik, akár pihen, hanem csak ha dőglött, akkor egyirányú és egyenes.

4892. A pápa és a kakukkmadár összevetése

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 571–572 (4892. sz.); A 342; *Asztali beszélgetések* 94–95. (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta:

– A kakukknak olyan a természete és a viselkedése, hogy kihörpöli a poszáták tojásait, és helyettük az ő tojásait rakja a fészekbe, úgyhogy ezeket a poszátát kénytelen kiköltetni. Aztán, amikor a kakukkfiókák kibújnak a tojásból, és növekedésnek indulnak, a poszátát már nem tudja őket a testével betakarni. Ettől pedig a kakukkfiókák bélpoklosok lesznek,³ és végül felfalják anyjukat, a poszátát. Utóbb aztán a kakukk a csalogányt sem tűrheti – mondta Luther doktor. – Ez a kakukk a pápa, aki felfalja az egyház tojásait, és csupa bíborost tojik a helyükbe. Utána fel akarja falni saját anyját, a keresztény egyházat is, amelyben született és nevelkedett. Ezért hát nem tűrheti és nem viselheti el a hithű, becsületes keresztény tanítók énekét, prédikációját és tanítását.

4894. A páváról⁴

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 572 (4894. sz.). (Márton László ford.)

– A pávának angyali köntöse, tolvajló járása és ördögi éneke van.

4895. A hernyóról⁵

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 572 (4895. sz.). (Márton László ford.)

A doktor fia hozott a kertből egy hernyót.

³ Bélpoklos, *aussätzig*: a kakukkot elsősorban kitaszítottsága miatt hasonlították leprás emberhez, de létezett egy olyan hiedelem is, amely szerint falánkságot okozó, undorító betegségben szenved. (Lásd a mi „bélpoklos” szavunk „nagyétkű” jelentését.) – *A ford.*

⁴ Lásd alább 15. fejezet, 6870. sz.

⁵ Vö. 3. fejezet, 1627. sz.

– Mily szép színekben pompázik e fölöttébb kártékony féreg! – kiáltotta a doktor. – Szintúgy a pápa is szebb a császárnál, ám kártékonyabb az ördögnél.

4899. Frigyes választófejedelem szavai Erasmusról

1540. május 6–16.

WA.TR 4: 573–574 (4899. sz.); A 412; BoA 8: 243 (4899. sz.). (Márton László ford.)

Martinus doktor elmondta:

– Frigyes herceg, szász választófejedelem egyszer Kölnben 1519-ben⁶ beszélgetésbe vonta Erasmust, és megajándékozta egy damasztköntössel. Ezt követően megkérdezte Spalatin magisztertől: „Milyen ember ez az Erasmus? Az ember nem tudja, hányadán áll vele!” Mire György herceg, amilyen parasztos⁷ modorú volt, azt mondta: „Hogy a fészkes fene enné meg azt az embert! Nem tudhatjuk, mit forgat a fejében! Hozzá képest még a wittenbergieket is dicsérem, ők legalább igent vagy nemet mondanak.” Az már igaz – tette hozzá Martinus doktor –, mi a pápának megmondjuk az őszintét!

Erre így szólt Severus:⁸

– Erasmus egyszer elszólta magát, amikor ilyen káromlásra vetemedett: „Ha Isten nem volna, magam is elkormányoznám a világot a saját eszemmel.”

Erre Martinus doktor így felelt:

– Erasmus mindig is bitorolni szerette volna azt az isteniséget, amelyet Krisztustól el akart ragadni. Csak saját magát tartotta okosnak, mindenki mást lenézett, minket pedig az ő bolondjainak és vadászsólymainak nézett, akiket kedve szerint táncoltathat. Mintha mi nem értenénk az ő köntőrfalazásából és csűrőcsavaró szavából! Én abban a levélben,⁹ amelyet Philippus zokon vett,¹⁰ küzdelemre szólítottam és hívtam, merthogy én abból a nagy könyvből, amelynek ő a *Vegyes episztolák*¹¹ címet adta, sok mindent agyonszúrtam volna.¹²

⁶ A kölni birodalmi gyűlésen, ahol V. Károlyt császárrá választották.

⁷ Parasztos: kiegészítés az eredeti kéziratból. Szójáték György herceg nevével (gör. *geórgos* = 'paraszt'). – *A ford.*

⁸ Severus vagy Wolfgang Schiefer: az innsbrucki udvarban a későbbi II. Miksa nevelője volt 1538-ig, amikor vallási nézetei miatt menesztették. 1540-ben Luthernél vendégeskedett. Lásd alább 4978. sz. – *A ford.*

⁹ Amsdorfnak írja Erasmusról 1534-ben. WA.B 7: 2093. sz. Nyomtatásban: VD 16. A 2356; HLSt 198. sz.

¹⁰ Joachim Camerariusnak írja Lutherről. MBW 1421. sz.

¹¹ Erasmus: *Farrago nova epistolarum* című 1519-es könyve. VD 16. E 2938. – *A ford.*

¹² Vö. Erasmus reakcióját: *Purgatio adversus epistolam non sobriam M. Lutheri*. Bazel, 1534. VD 16. E 3481 (vö. WA 38: 274).

4922. Husz Jánosról

1540. május 16–21.

WA.TR 4: 581–582 (4922. sz.); A 531b; BoA 8: 246 (4922. sz.). (Márton László ford.)

– Husz János vére még napjainkban is minden pápista fejére kiált.¹³ Hithú, tudós férfi volt, amint az meglátszik az egyházzól írt könyvében is,¹⁴ amely kedves nekem. Nem újrakeresztelőként,¹⁵ hanem igaz keresztényként¹⁶ halt meg. Mutatkozik rajta a keresztény elgyengülés, mégis feltámad benne Isten hatalma, és talpra segíti. A test és a lélek küzdelme Krisztusban is, Huszban is édes és szívmengető látvány. Mindenki tanúsította, aki látta, hogy Prágai Jeromos¹⁷ igen ékesszóló, Husz pedig roppant nagy tudású ember volt. Többet tudott, mint az egész világ, mégis elítélték ártatlanul. Attól fogva kezdett a pápaság hanyatlani.

Erre így szólt Severus:

– Konstanz most egy szegény és nyomorúságos város.

– Igen – mondta Luther doktor –, hiszem, hogy Isten megbüntette a várost, amiért fegyveres polgársága és hadinépe máglyára hurcolta Huszt, ezt a drága, szent embert.

4953. Tréfa

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 591–592 (4953. sz.); BoA 8: 248 (4953. sz.). (Márton László ford.)

Fülöp herceg:¹⁸ „Ferenc,¹⁹ mi nagyon leittuk magunkat!” A doktor így szólt: „A fejedelmek tegyenek róla!” Ernő herceg:²⁰ „Úgy gondolom, inkább hozzátesszünk!”

¹³ Vö. LVM 5: 589.

¹⁴ Husz: *Libellus de ecclesia*. Luther 1520-ban olvasta. Lásd LVM 7: 172–173 (254. sz.).

¹⁵ Azaz szenttelenül.

¹⁶ A kéziratban ehelyett: mint Krisztus.

¹⁷ Prágai Jeromos (Hieronymus von Prag, Jeronym Pražsky): Husz küzdőtársa volt. Husz le-tartóztatásának hírére Konstanzba sietett, hogy segítsen rajta. Végül őt is elfogták és 1416-ban megégették. – *A ford.*

¹⁸ Fülöp mecklenburgi herceg.

¹⁹ Ferenc braunschweig-lüneburgi herceg.

²⁰ Ernő braunschweig-lüneburgi herceg, Ferenc bátyja.

**4953. A fejedelmek szokjanak le a részegeskedésről,
hogyan botránkozást ne okozzanak²¹**

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 591–592 (4953. sz.); A 471. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer Ernő lüneburgi herceg és Vilmos mecklenburgi herceg²² vendége volt. Ernő herceg mint istenfélő, bölcs, keresztény fejedelem panaszkodott az udvarban zajló mértéktelen és részegeskedő életre, minthogy az udvari emberek éjjel-nappal kaptosak és részegek, és noha mindnyájan jó kereszténynek tartják magukat, mégsem fékezik meg a részegeskedés bűnét. Erre így szólt Luther doktor: „A fejedelmek és nagyurak tegyenek róla!” Felelte Ernő lüneburgi herceg: „Jaj, doktor úr, teszünk róla, hogy így legyen, mert különben már rég abbamaradt volna!” Ezzel arra utalt, hogy a fejedelmek mértéktelensége okozza a nép mértéktelenségét. Mert ha kockázik az apát, akkor kockajátékos az egész rendház. Az uralkodók példája átterjed a köznépre.

4961. A pápa képmására bukkantak a mansfeldi bányában a föld alatt

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 593 (4961. sz.); A 343b; BoA 8: 248 (4961. sz.). (Márton László ford.)

A mansfeldi bányában 1538-ban hatvan ölnyire a föld alatt találtak egy palakövet, amelyen ott volt a pápa képmása, amint kanonoki gallért visel, és háromszoros korona van a fején. Amiképpen gyakran találunk a bányában olyan palalemezeket, amelyeken mindenféle halak képmása látszik. Ezt a palakövet elküldték Luther doktornak Wittenbergbe, hogy nézze meg, és ő ezt úgy értelmezte, hogy a pápa valóságos Antikrisztusként való kinyilatkoztatását jelenti. Ezt a palakövet utóbb Ferenc francia királynak ajándékozták.

**4978. Fejedelmek és nagyurak magukhoz ragadják a kolostorokat
és az egyházi javakat**

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 597–598 (4978. sz.); A 84; Aranymondások 2: 33–34. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer az asztalnál azt mondta:

– Igaz a közmondás: „Ami papoké, abból kapok-é?” [*Pfaffengut Raffengut*],

²¹ Vö. alább 15. fejezet, 7054. sz.

²² Aurifaber elírása Fülöp helyett. A beszélgetésre 1536-ban, Fülöp herceg menyegzőjén került sor. – A ford.

pedig a papoktól szerzett jószágon nincs áldás. A tapasztalat tanúsítja, hogy akik egyházi javakat ragadtak magukhoz, végül ezek miatt elszegényedtek, és koldusbotra jutottak.

És hozzátette, hogy Burkhard von Hund, János szász választófejedelem tanácsosa mondogatta volt: „Mi, nemesurak a kolostori birtokokat a mi lovagi birtokaink közé ráncigáltuk; mármost a kolostori birtokok felfalták és felemésztették a mi lovagi birtokainkat, úgyhogy most már se kolostori birtokaink, se lovagi birtokaink nincsenek.”²³

Volt Wittenbergben egy Severus nevű ember, aki Ferdinánd római király²⁴ fiainak nevelője volt, és helyet kapott Luther doktor asztalánál.²⁵ Ő mesélte Luther doktor asztalánál:

– Volt egyszer Linzben egy kutya, amelyet betanítottak, hogy hozzon a mézsárszékről húst a szájában egy kosárral. Ha pedig más kutyák gyűltek hozzá, és el akarták venni tőle a húst, ő letette a kosarat, és derekasan marakodott velük. Ha viszont a többi kutya fölébe kerekedett, akkor ő volt az első, aki a pofájával a kosárba nyúlt, és kiragadott egy darab húst, hogy neki is jusson valami belőle.

Erre Luther doktor így szólt:

– Éppen így cselekszik most a mi Károly császárunk. Ő ugyanis, miután sokáig védelmezte az egyházi jószágokat, és most látja, hogy minden fejedelem magához ragadja a kolostorokat és az apátságokat, most már maga is elfoglalja a püspökségeket; amint újabban az utrechti és a lüttichi püspökséget magához ragadta, úgyhogy Krisztus ingéből²⁶ is lehasított egy darabot.

4987. A katona

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 600 (4987. sz.); BoA 8: 250 (4987. sz.). (Márton László ford.)

– A zsoldosok olyanok a többi emberhez képest, mint a füstölt hal a friss heringhez képest. A romlott heringből lesz a füstölt hal, és aki semmi másra nem jó, abból lesz a katona.

²³ Burkhard von Hund szavai után Luther elmondja Aesopus ismert meséjét a rókárról és a sasról, hozzáfűzve, hogy a rókafiakat felfaló sas az egyházi javakra szemet vető nemesurakat jelenti. – *A ford.*

²⁴ A császári trón várományosát még az előző császár életében római királlyá koronázták. Ferdinándot, V. Károly öccsét 1530-ban koronázták meg Kölnben. – *A ford.*

²⁵ Severus (lásd fenn a 4899. sz. szöveg jegyzetét) Linz környékén született, jól ismerte a várost. – *A ford.*

²⁶ Egyházi eredetű jövedelmek. – *A ford.*

4991. Istenkáromlás kétféle van

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 601–603 (4991. sz.); A 310b; BoA 8: 250–251 (4991. sz.). (Márton László ford.)

Valaki²⁷ elmondta Martinus doktornak, hogy egy embert erős kísértés gyötör, miszerint nem bizonyul a törvények értelmében igaznak a teljes igazságosság mércéje szerint, vagyis hogy ő nem annyira feddhetetlen, amint Isten a törvényben megköveteli tőlünk, és az imádságban mindig efféle káromlást érez Krisztussal szemben. Martinus doktor így szólt erre:

– Ez jó jel! Merthogy istenkáromlás kétféle van, úgymint aktív, azaz tevőleges, amikor valaki tudatosan és szándékosan indítékot keres az istenkáromlásra, úgymint Fabri, azaz Schmied doktor²⁸ vagy a braunschweigi herceg²⁹ és mások. Ettől őrizzen minket az Isten! A másik pedig a szenvedőleges, passzív istenkáromlás, amikor az ördög akaratunk ellenére gonosz gondolatokat sugall nekünk, még mielőtt észbe kapnánk, és elhárítanánk őket. Ezzel pedig Istennek az a szándéka, hogy gyakoroljuk magunkat, hogy ne heverjünk, ne horkoljunk, ne lustálkodjunk, hanem harcoljunk és imádkozzunk a kísértések ellen. Ily módon előbb-utóbb eltűnnek és abbamaradnak az efféle gondolatok; különösen fontos ez életünk végén. Olyankor a Szentlélek ott áll az ő keresztényei mellett, segíti őket, elűzi az ádáz ördögöt, elfojtja a kísértést, és szép nyugodt, békés szívet és lelkiismeretet ad az embernek.

5006. A soknyelvű prédikátorokról

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 610 (5006. sz.); A 270b. (Márton László ford.)

– Jaj, mennyire ellenemre vannak azok az emberek, akik sok nyelvet használnak a szószéken! Ilyen volt Zwingli, aki görögül, héberül és latinul prédikált Marburgban;³⁰ ilyen Hoffmann magiszter³¹ Jénában és még sokan mások.

²⁷ A kézirat szerint Severus. – *A ford.*

²⁸ Johannes Fabri (Heigerlin): bécsi humanista, a mohácsi vész után rövid ideig budai prépost, majd Bécs püspöke, az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen kijelentette, hogy inkább elfogadja a Koránt, mint Luther tanításait. Fabri felvett neve apja foglalkozására utal (*faber* = 'kovács'). Luther ezt németre fordítja (Schmied), kétségbe vonva ezzel Fabri humanista voltát. A latinos névalak használata mindig elismerést, míg a köznyelvi forma lekezelést fejez ki. – *A ford.*

²⁹ II. Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg.

³⁰ 1529 októberében. Lásd fenn 8. fejezet, 4719. sz.

³¹ Christoph Hoffmann, szuperintendens Jénában, majd udvari prédikátor Weimarban, végül jénai teológiaprofesszor.

5010. [Isten az ég teremtése előtt]

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 611–612 (5010. sz.); A 29b; BoA 8: 254 (5010. sz.); *Aranymondások* 1: 44–45. (Márton László ford.)

Valaki³² megkérdezte: hol volt Isten, mielőtt megteremtette az eget? Erre Szent Ágoston azt feleli, hogy Isten önmagában volt. Amikor ezt a kérdező tovább firtatta, Martinus doktor így szólt:

– Isten a pihent agyú, kotnyeles, fennhéjázó szellemek számára építette a poklot. Miután pedig létrehozta az összes teremtményt – fűzte hozzá –, mindenütt van és ugyanakkor sehol. Mert meg nem foghatom és meg nem ragadhatom őt, csakis az ige révén, gondolataim által. Ily módon viszont biztosan hagyja, hogy hozzáférjünk, mert hiszen erre kötött szövetséget. A zsidók Jeruzsálemben találták őt a frigyszekrénynél, Mózes 2. könyve, mi az igében és a hitben, a keresztségben és a szentségben. Viszont uralkodói felségében sehol sem lehet őt megtalálni.

5014. A köznép a papokról

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 613 (5014. sz.); BoA 8: 255 (5014. sz.). (Márton László ford.)

Azt mondtam:³³

– Doktor úr, a nép megbotránkozik a papok rossz erkölcei miatt.

– Ugyan már – felelte –, mit ért ehhez a nép? A népnek csak kifogás kell! Ha a pap gonosz életű, akkor a parasztok arra panaszkodnak; ha jó életű, azt mondják: „Ki tud olyan kiváló ember lenni, mint a mi papunk? Nekem a magam dolgával kell törődnöm!”

5015. Riciusról

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 613–616 (5015. sz.); A 403b; BoA 8: 255–256 (5015. sz.); *Aranymondások* 1: 38–40. (Márton László ford.)

Martinus doktor asztaltársa, Severus Schiefer doktor egyszer elmondta az asztalnál, hogy Ricius doktor,³⁴ zsidó és orvos,³⁵ írt nemrég egy könyvet keresztény

³² A kézirat szerint Severus. – *A ford.*

³³ A feljegyző, Mathesius megszólalása. – *A ford.*

³⁴ Paulus Ricius (Ritz): orvos, humanista, újplatonikus bölcselelő. Össze akarta egyeztetni a kereszténységet a judaizmussal. – *A ford.*

³⁵ Ricius 1505-ben áttért keresztény hitre. – *A ford.*

hitünk ellen,³⁶ és igencsak ellenére volt, hogy Philippus Melancton azt írta, hogy keresztény hitünk tételei ésszel nem foghatók fel. Erre Martinus doktor így felelt:

– Jaj, mit is érthet ebből az ész? Semmit sem fog fel abból, hogyan jön létre egy csepp vérből egy ember, vagy miképpen történhet, hogy egy cseresznyefán lévő kis virágból vagy bibeszáלבól kifejlődik egy cseresznye, vagy miképpen jön létre a szájunk és a testünk. A világ tele van olyan csodákkal, amelyek mindennap végbemennek.

Isten egyszer a földből teremtett embert, most pedig mindennap embereket formál egy-egy csepp vérből. Nincs itt nagy különbség. Amott a Paradicsomban kezébe vesz egy földrögöt, és azt mondja: „Legyen belőle ember!” És meglesz. A mostani korban vesz egy csepp vért, és embert teremt belőle. Ezek nagy csodadolgok, de mivel mindennap megtörténnek, az ember nem becsüli őket semmire. És hát ki képes az eszével³⁷ bármit megérteni ebből?

Az már igaz, hogy az ész, ha a Szentlélek megvilágosítja, bizonyos mértékig megértheti a Tízparancsolatot, és igazodhat a zsidó valláshoz; de a mi hitünk cikkelyeit, úgymint a Szentháromságról vagy a Krisztus ember voltáról szólót teljességgel megérteni hiábavaló törekvés, mert nem áll össze. Nem állíthatom, hogy Franciaország királya és itt ez a kő ugyanaz a személy, vagy hogy én és ez a kés ugyanaz a személy vagyunk, mert ez így nem áll össze. Ugyanígy az sem áll össze, hogy Isten emberré vált. Így hát van mit törnünk a fejünket rajta. Én is ezen töprengek, de én sem értem.

5017. A Szentírásnak és Isten igéjének tanulmányozói

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 616–617 (5017. sz.); A 272; BoA 8: 256 (5017. sz.). (Márton László ford.)

– A Szentírás – mondta Luther doktor – alázatos szívet kíván, amely Isten igéjét tiszteletben, szeretetben és becsben tartja, és megmarad kizárólag mellette, szorosán ragaszkodva hozzá, és folyton és mindig ezt kéri: „Mutasd meg nekem az utat, melyen járjak, mert hozzád emelem a lelkemet!” (Zsolt 143,8) A felfuvalkodottaknak pedig ellenáll a Szentlélek, nem akarván velük lakni.

Sokan vannak pedig, akik szorgosan tanulmányozzák Isten igéjét, és egy darabig tisztán is tanítják és prédikálják Krisztust, de aztán, mihelyt felfuvalkodnak, Isten kirekeszti őket az egyházból. Ezért is eretnek minden felfuvalkodott

³⁶ Ricius: *Statera prudentum*. Augsburg, 1532. VD 16. R 2322.

³⁷ Az eszével: Aurifabernél *im Anfang*, 'kezdetben', ami értelmetlen. Karl Drescher *ratio* olvasatot javasol a kéziratbeli *initio* helyett. – A ford.

lélek, még ha nem is ténylegesen és cselekedet szerint, de jogi értelemben, Isten előtt mégis az.

Csak hogy nehéz ám fel nem fuvalkodnia, gőgösnek nem lennie és a többieket le nem néznie annak, aki képességeivel kiemelkedik közülük. Ezért Isten azokat, akik nagy tehetségűek, időnként súlyos kísértésbe ejti, hogy megtanulják, ők maguk semmi, ha Isten leveszi róluk a kezét. Szent Pálnak a test tövisét vagy nyársát kellett a húsában hordoznia (2Kor 12,7), hogy el ne bízza magát; és ha Philippus magisztert nem érné hasonló gyötrelem, furcsa nézetei és véleményei támadnának.

Minthogy pedig Jeckel és Grickel³⁸ felfuvalkodottak, és megvetik nevelőiket, valamint a jó tudományokat, ezért attól tartok, ők már odavesztek, mennek a levesbe. Ismerem én Münzer, Zwingli és Karlstadt szellemét! A felfuvalkodottság taszította le az angyalokat, ezért alázat szükséges a Szentírás tanulmányozásakor.

5022. Luther kutyái

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 618 (5022. sz.); A 621b; BoA 8: 256 (5022. sz.). (Márton László ford.)

Martinus doktor gyakran mondogatta:

– Három dühös kutya van, *Ingratitudo* (Hálátlanság), *Superbia* (Gőg) és *Invidia* (Irigység). Akit ez a három kutya megharap, az igen cudarul meg van harapva.

5026. A zsidókról

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 619–620 (5026. sz.); *Zsidómisszió* 165. (Csepregi Zoltán ford.)

Krisztust *tólának*,³⁹ azaz 'akasztottnak', Máriát pedig *hariának*,⁴⁰ azaz 'ganajdombnak' hívják.

³⁸ Jeckel = Jacob Schenk teológus, Luther és Melanchthon tanítványa. Összeférhetetlensége és az újkeresztelőkhez fűződő kapcsolatai miatt szembekerült Lutherrel. Grickel = Agricola. – *A ford.*

³⁹ Lásd fenn 6. fejezet, 3512. sz. Ez a téma Luthernél először 1526-ban bukkan fel: „Ezt látjuk mi a zsidókon is jól a napi tapasztalatban, hogy milyen merevek és megátalkodottak nemzedékről nemzedékre. Olyan rosszindulatúan és csúnyán tudnak Krisztusról beszélni, hogy az minden mértéket meghalad. Mert merő átoknak és mérregnek tartják, amit Krisztusról hiszünk és tanítunk, egyszerűen azt gondolják, hogy Krisztus egy gonosztevő volt, akit a gonoszsága miatt feszítettek keresztre más gonosztevőkkel. Ezért mikor megemlítik, akkor gyalázólag *tólának* nevezik, azaz a felakasztottnak. Mert amíg azt hiszik, hogy Jézus egy gonosztevő volt, addig nem lehet másként, addig minket, keresztényeket a legostobább, legmocskosabb embereknek kell hogy tartsanak a nap alatt.” LVM 5: 522–523.

⁴⁰ Vö. Ézs 36,12. Lásd még alább 11. fejezet, 5567. sz.; WA.TR 5462. sz.; LVM 7: 669 (3909. sz.); WA 53: 514.

Három rabbi jött Lutherhez, hogy eszmét cseréljenek vele, Szamaria, Slom és Leo.⁴¹

– Mi a véleményetek Máriáról? – kérdezte a doktor. – A próféta mégiscsak *almának* hívja.⁴²

– Nem mindig szüzet jelent, így tanítják a rabbijaink – mondta erre a zsidó. De a doktor:

– Akik vitatkozni akarnak, az ígéhez ragaszkodjanak, ne az emberi glosszákhöz!

Krisztus istenségét úgy igazolta a doktor, hogy Jeremiás így hívja őt: „Az Úr a mi igazságunk.”⁴³ A zsidók viszont megint a rabbijaikkal hozakodtak elő. Végül Szamaria:

– Örülünk, hogy ti, keresztények, a mi nyelvünket tanuljátok és a mi könyveinket olvassátok, például a Genezist meg a többit, az a reményünk, hogy mind zsidók lesztek.

– Dehogy! Mi reméljük, hogy ti lesztek keresztények. – Aztán felénk fordulva ezt mondta:

– Azt hiszem, még több zsidó meg fog térni. Krisztus sokra képes.

Mikor elmentek, a doktor ajánlólevelet adott nekik, hogy illeték nélkül utazhassanak, de mivel beleírta: Jézus Krisztus nevéért, ezt mondták Auogallusnak: „Az írás jó, de ez a név megbotránkoztat minket.” És inkább kifizették a vámot, mint hogy felmutatták volna a menlevelet.

Kezdetben a regensburgi zsidók elküldték Luthernek a *Mélységes mélyből kiáltók* kezdetű német zsolttárt⁴⁴ héber betűkkel leírva, annyira tetszett nekik Luther.

5043. Pilátus jámbor világi volt

1540. május 21. és június 11. között

WA.TR 4: 632–633 (5043. sz.); A 470; *Aranymondások* 2: 54–55. (Masznyik Endre ford.)

Pilátus sokkal jámborabb volt, mint bármelyik fejedelem ma a birodalomban, kivéve az evangélium híveit. Martinus Luther doktor mondta:

– Sok pápista fejedelmet tudnék megnevezni, akik Pilátussal össze sem hasonlíthatók. Ő római alattvalóit szoroson a törvény szerint kormányozta, az ártatlanokat nem engedte bántalmazni, s nem egy tiszteletre méltó okot hozott fel, csak hogy Krisztust kiszabadítsa. Hanem mikor a császár kegyének elvesz-

⁴¹ A találkozás történetiségét támasztja alá, hogy Luther ugyancsak egy 1526-os prédikációjában említi először: WA 20: 569. Vö. továbbá WA 25: 185; 53: 461–462, 589; *Zsidómisszió* 34–35.

⁴² Vö. Ézs 7,14; *Zsidómisszió* 74–77.

⁴³ Jer 23,6; 33,16.

⁴⁴ Zsolt 130. Luther parafrázisa (*Aus tiefer Not schrei ich zu dir*) 1524-ben keletkezett.

tésével fenyegették, erre eszét vesztette, s szabad folyást engedett a császári jognak. Mert hát ilyenformán okoskodott: „Ez az ember elvégre is csak egy ember, méghozzá szegény és megvetett, vele ugyan senki sem törődik, mit árthat hát nekem az ő halála? Jobb, hogyha ez az egy ember hal meg, mint hogyha az egész nép fellázad ellenem.”

Ekkor Johannes Mathesius magiszter azt mondta Martinus Luther doktornak:

– Ismertem két prédikátort, akik hevesen vitáztak afölött, hogy miért ostromozta meg Pilátus Krisztust, és hogy mit akart azzal mondani, mikor így szólt: „Mi az igazság?” (Jn 18,38) Az egyik azt állította, hogy Pilátust szánalom, a másik pedig, hogy zsarnokság és megvetés vezette.

Erre Luther doktor ezt felelte:

– Pilátus jámbor viláfgfi volt. Krisztust mélységes szánalomból ostromoztatta meg, hogy lecsillapítsa a zsidók rettentő haragját és dühöngését. Azzal pedig, hogy Krisztushoz így szólt: „mi az igazság?”, körülbelül annyit akart mondani: Mit disputálsz te e gonosz világban az igazságról? Nem ér az semmit, folyamodjál ravasz cselhez, akkor szabad leszel.

5070. Hol kezdődjenek az eleve elrendelésről való gondolatok?

1540. június 11–19.

WA.TR 4: 641–642 (5070. sz.); A 329; BoA 8: 262–263 (5070. sz.). (Márton László ford.)

– Az eleve elrendelésről folytatott vitában hasznos és jó dolog lent, Krisztusnál kezdeni, mert így megtaláljuk és meghalljuk az Atyát. Ellenben aki odafönt kezdte, kitörte a nyakát mind. Egyszer hallottam Karlstadtról, hogy azt mondta egy eleve elrendelésről folytatott vitában: „Ha így állna a dolog, inkább vágtnánk, semmint poroszkálnánk a pokolba!” Eisleben magiszter⁴⁵ pedig egy ízben ilyen szókkal rukkolt elő: „Attól tartok, szar fog záporozni ránk.” Münzer pedig, amikor Szent Pál e szavaival szembesítettük, Róma 8.: „Akiket eleve elrendelt, azokat el is hívta, és akiket elhívott, azokat igazzá is tette, és akiket igazzá tett, azokat meg is dicsőítette” (Róm 8,30), így felelt: „Ismerem én a kelmed bibliai szövegeit!” Így aztán keményen beütötték a fejüket a vita során, mert egyikük sem akarta Krisztusnál kezdeni. Holott Krisztus Urunkról így beszél Isten: „Őt hallgassátok!” (Mt 17,5)

Engem jócskán megnyomorgattak és meggyötörtek az eleve elrendelésről való gondolatok, tudniillik: mit akar velem Isten, és miképpen akarja? De végül, hála Istennek, elhárítottam és semmibe vettem őket, és összeszedtem magamat, ra-

⁴⁵ Agricola másik neve a szőlővárosa után. – *A ford.*

gaszkodva Isten kinyilatkoztatott akaratához és ígéjéhez. Annál magasabbra nem juthatunk, mert az ember sohasem lesz képes kifürkészni Isten titkos szándékát. Isten pedig azt rejtve tartja az ördög miatt, hogy a fortélyos szellem becsapja magát, és szégyent valljon. Mert az ördög tőlünk megtudta Isten kinyilatkoztatott akaratát, ám titkos szándékát Isten elpalástolja és elrejtí előle. Épp eleget megtudhatunk Krisztus ember mivoltából, amelyben az Atya megnyilatkozott, és bolondok vagyunk, ha az Atya Krisztusban kinyilatkoztatott akaratával nem érzük be, hanem azokat a titkokat kutatjuk és fürkésszük, amelyek rejtve vannak, és amelyek tudását Isten nem parancsolta meg nekünk. Így hát ezek miatt sokan a nyakukat szegik.

5071. Isten, akit akar, megkeményít

1540. június 11–19.

WA.TR 4: 642–643 (5071. sz.); A 49b; Aranymondások 1: 72–73. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Martinus doktort: vajon a „megkeményít” szó (Róm 9,18) a szoros értelmében értendő-e, vagyis ahogyan hangzik, vagy inkább átvitt értelemben és jelképesen? Felelte a doktor:

– Sajátságosan kell érteni, nem valóságosan. Mert Isten nem cselekszik és nem okoz semmi rosszat, viszont mindenhatóságánál fogva mindenben előidézhet mindent, és amilyennek találja az embert, úgy hat rá. Így a fáraó,⁴⁶ aki természettől fogva gonosz volt, ő maga tehetett róla, nem pedig Isten, hogy megmaradt gonoszságában, és folyvást gonoszat művelt. Mármost azért lett megkeményítve, hogy Isten az ő lelkével és kegyelmével meg ne gátolja gonosz vállalkozásában, hanem hagyja megvalósítani, és így az elnyerje értelmét. Arra viszont, hogy Isten miért nem akadályozza és gátolja a fáraót, nem helyénvaló rákérdezni, mert a *quare?* (miért) szócska már sok lelket csábított rosszra és vitt pusztulásba. Ez nekünk magas ahhoz, hogy kikutassuk.

Ezért mondja Isten: „Hogy miért cselekszem így, nem kell tudnod” (Jn 13,7), igazodj az ígéjhez, higgyél Krisztusban, én is így teszek. Ha Istent ítéletnapkor megkérdezzük, miért hagyta Ádámot bűnbe esni, ő azt feleli majd: „Azért, hogy az emberi nem iránti jóságom látható és felismerhető legyen abban, hogy a Fiamat adom a világ megváltójául.”

⁴⁶ Lásd 2Móz 5–14. – A ford.

5085. Ez az élet az eljövendő életnek a bevezetése

1540. június 11–19.

WA.TR 4: 649–650 (5085. sz.); BoA 8: 263 (5085. sz.); VIRÁG 175. (Virág Jenő ford.)

– Ez az élet az eljövendő életnek a bevezetése. Ha Isten már ezt a pusztulásnak alávetett életet is olyan számtalan sok jóval ékesíti, milyenek teremti majd a túlvilági életet, melyben nem lesz semmi bűn, és örök igazság virul?

5094. Luther doktor és mások kínlódása a kánoni órákkal a pápaság alatt

1540. június 11–19.

WA.TR 4: 654 (5094. sz.); A 212; BoA 8: 264 (5094. sz.). (Márton László ford.)

– Amikor még szerzetes voltam a kolostorban – mondta Luther doktor –, anynyi elfoglaltságot adott az előadás, írás, prédikálás és templomi éneklés, hogy ezektől nem tudtam leimádkozni a kánoni óráimat. Így aztán, amikor hetente hat napon át nem tudtam elmondani az imádságokat, kivettem magamnak a szombatot, és délben ebéd, este vacsora nélkül imádkoztam egész álló napon át.⁴⁷ Így kínlódtunk mi nyomorultak a pápa dekrétumai vagy határozatai miatt. A mai fiatalok erről már nem is tudnak!

Bolognában némely diákok diszpenzációt kértek a pápától a kánoni órákra nézve. Válaszában pedig ezt írta a pápa: „Kelj fel korábban, és imádkozz szaporábban!”

Volt egy testvér a kolostorban, aki sok imaórát elmulasztott a tanulmányai miatt, és nem kapott rá bünbocsánatot, ezért felfogadott valakit egész évre, hogy naphosszat imádkozzék helyette, és így ő napjában kétszer is az egyetemi előadásoknak szentelhette magát.

5096. Luther doktor válasza egy botrányos eset miatti szemrehányásra

1540. június 11–19.

WA.TR 4: 655–660 (5096. sz.); A 464b; BoA 8: 264–265 (5096. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer 1545-ben Lipcsében részt vett egy lakomán,⁴⁸ ahol szemére vetették egy magas rangú személy botrányos esetét,⁴⁹ amellyel őt igencsak szorongatták és nyaggatták, ő pedig így felelt:

⁴⁷ Vö. WA.TR 495. és 3023. sz.

⁴⁸ Aurifaber jó pár évvel későbbre helyezi a beszélgetést.

⁴⁹ A kézirat felirata (*De Macedonico negotio*) I. Fülöp hesseni tartománygróf bigámiájára utal (Makedón = Fülöp kódolt megjelölése a levelezésben), de még tanulságosabb a feljegyzés dátuma: a beszélgetés éppen azon a héten hangzott el, amikor kiderült, hogy a második házasság nem marad titokban (WA.B 9: 126–128, 349I. sz.), és amikor Luther feltárta választófejedelem előtt az eset előtörténetét (LVM 7: 635–637, 3493. sz.)

– Kedves lipcsei nemesurak! Én, Philippus és mások írtunk sok szép, hasznos könyvet, és épp eleget jártattuk nektek a piros szájacskánkat, ám az nektek nem kellett, hát akkor most nézhetitek Markolfnak a seggét.⁵⁰ Nem fogadtátok el a jót, most bámulhatjátok a rosszat! – És még hozzátette: – Így mennek ezen a világon a dolgok! Ami bennünk kifogásolható, azt kipécézik; de ha valami jót cselekszünk, az bezzeg nem kell nektek! Közreadtuk a Bibliát, a zsoltároskönyvet, a kommentárokat, felszabadítottunk titeket a pápaság alól; mindezt észre sem veszitek. Erasmus is így tett: ami kárhozható valót és eretnekséget talált a *Doctrina christianában*,⁵¹ azt előráncigálta és gáncsolta, de ami jó benne, úgymint a mártírok és az apostolok szép példázatai, arról hallgatott.

Krisztus Urunknak is sok botránkozást kellett kiállnia a világban, amikor Júdas elárulta. Hogy ujjonghattak emiatt a farizeusok! Alighanem így beszéltek: „Ha ilyen társak veszik körül az új prófétát, mi várható ettől a Krisztustól?” Ilyesmit mondhattak akkor is, amikor Krisztus keresztre volt feszítve. De aztán mégis azoknak kellett szenvedniük a botránkozást,⁵² akik nem akarták Krisztus csodáit észrevenni.

És ha most magunk is ilyen botránkozással szembesülünk, mit kezdjünk vele? Isten sanyargatja az embereket; rám most annak terhét gördíti, hogy én az embereknek a legtáplálóbb igéket kínálok, ők pedig Markolfnak nyalják a seggét, mert nem akarnak a szemébe nézni. A mi kedves *Scheffliminink*⁵³ (azaz Krisztus, aki mennyei Atyja jobbánál ül), ő segítsen bennünket! De hiszen segített már rajtunk nagyobb szorongatásban is.

⁵⁰ Markolf egy Luther korában népszerű, tréfás-obszcén dialógusgyűjteményben Salamon király udvari bolondja. (A művet magyarul először Heltai Gáspár adta közre.) Luther hosszasan elmeséli azt a közismert történetet, amelyben Salamon megharagszik Markolfra, és elkergeti, mondván: nem akarja látni a pofáját. Markolf elrejtőzik az erdőben, és amikor egy vadászaton a király arra jár, ő a csupasz ülepét mutatja neki, hiszen az arcát Salamon nem akarja látni. A kéziratban ehelyett ugyan a fenti történetre utalva, mégis egyértelműen: „...nézhetitek Hesseni Fülöpnek a seggét.” – *A ford.*

⁵¹ *De doctrina christiana*: Szent Ágoston műve. PL 34: 115–122. – *A ford.*

⁵² A kézirat a jeruzsálemi templom elpusztítására utal Kr. u. 70-ben.

⁵³ *Schefflimini*: a 110. zsoltár eleje héberül, Luther átírásában. Magyarul: „Ülj az én jobbomon.” Az ókori Keleten a király jobbán ülni nemcsak kitüntetés volt, hanem a királyi hatalomból való részesedést is jelentette. – *A ford.*

5098. Két szerzetes, egy ferences és egy dominikánus egymás elleni prédikációja

1540. június 19.

WA.TR 4: 662–664 (5098. sz.); A 371b; BoA 8: 265–266 (5098. sz.). (Márton László ford.)

Hoztak Luther doktornak az asztalhoz egy verebet, ő pedig a következő szavakat ejtette:

– Te szürke csuhájú mezítlásos barát,⁵⁴ te vagy a legkártékonyabb madár! Örülnék, ha valaki szónoki beszédet írna abból a meséből,⁵⁵ hogy egyszer egy domonkos és egy mezítlásos szerzetes együtt vándoroltak, hogy a testvéreik számára kolduljanak és adományokat gyűjtsenek. Mármost egymás felé mihaszna szavakkal szurkálódtak. Először a mezítlásos szerzetes prédikált, mondván: „Kedves parasztok, derék barátaim! Óvakodjatok a fecskemadártól, mert elől fehér ugyan, de a háta fekete; ez nagyon gonosz madár, úgy bizony, semmi haszna. És ha megharagítják, akkor ez a madár teljesen eszeveszetté válik, és megcsípi a teheneket. És ha fosik, attól az ember megvakul, mint azt Tóbiás könyvében olvashatjátok” (Tób 2,11). Ezzel pedig a dominikánusra célzott, mert ezek kívül fekete csuhát, alatta fehér köpenyt hordanak.

Mármost amikor délután a dominikánus lépett a szószékre, hogy prédikáljon, ő visszaszurkált a mezítlásos szerzetesnek, így szólván: „Nemigen tudom védelmezni és mentegezni a fecskemadarat; csakhogy a szürke veréb sokkal ártalmasabb és károsabb a fecskénél. Merthogy ő elrabol, ellop és felfal mindent, amihez csak hozzáférhet, úgymint zabot, árpát, búzát, rozsot, almát, körtét, borsót, cseresznyét és bármi mást. Továbbá ő parázna és bujálkodó madár, és az az ő legnagyobb tudománya, hogy egyre csak így sipákol: »Csipcsirip! Csipcsirip!«” Így próbálta elgáncsolni egyik koldus a másikat.

Luther doktor még hozzáfűzte:

– Egy mesteri szónok kellene, hogy ezt a fabulát elmélyítse és kiszíneze. A mezítlásos szerzetesnek a fecskét, vagyis a dominikánust még élénkebb színekkel kellene festenie; mert a dominikánusok mindig is a legpimaszabb csalók,⁵⁶ igazi epikureusok és hizlalt disznók voltak, akik a lehető legdölyfösebbek voltak. Ellenben a mezítlásosok vagy cseribarátok⁵⁷ a nagy szentség és alázat leple alatt gőgösebbek minden császárnál, és ők eszelték ki a világon a legtöbb hazugságot.

⁵⁴ Obszerváns ferences szerzetes. – A ford.

⁵⁵ A történet egy reformatori röpiratban is előfordul. *Flugschriften* 3: 53–55.

⁵⁶ Csaló, *Ebentheurer*: Aurifaber a szót még a régi értelmében használja. – A ford.

⁵⁷ Az obszerváns ferencesek régi magyar neve, a német szövegben szereplő *Bettler* 'kolduló' helyett. – A ford.

5099. Az evangélium sokkal egyszerűbb, mint a próféták

1540. június 19.

WA.TR 4: 664 (5099. sz.); VIRÁG 58. (Márton László ford.)

– Krisztus a lehető legegyszerűbben beszélt, mégis ő maga volt az ékesszólás. A próféták sem cifrázzák, mégis sokkal nehezebben érthetők. Ezért hát a legjobb és legfenségesebb ékesszólás egyszerűen beszélni.

5117. Luther nyomora

1540. augusztus 2–7.

WA.TR 4: 670 (5117. sz.); BoA 8: 267 (5117. sz.); VIRÁG 161. (Virág Jenő ford.)

Házassága előtt egy egész éven át nem vetette meg az ágát, mely már teljesen át volt izzadva. Maga mondta:

– Fáradt voltam, mert egész nap agyondolgoztam magam. Este úgy zuhantam bele az ágyba, szinte öntudatlanul.

5122. A becsvágy mindent tönkretesz

1540. augusztus 2–7.

WA.TR 4: 672 (5122. sz.); A 393. (Márton László ford.)

– A becsvágy nagy kárt okoz – mondta Martinus doktor –, minthogy Nagyratörcsi⁵⁸ szerfölött mardossa az embereket. Zwingli mértéktelenül nagyravágyó volt, és meg is írta, hogy tőlem nem tanult semmit. Nem is szeretném, ha tanult volna bármit is tőlem, mert nem fordította volna jóra. Szintúgy Oecolampadius is beképzelte magának, hogy ő a nagydoktorok nagydoktora, és magasan fölöttem áll, még mielőtt a tanításomat hallotta volna. Hasonlóképp így szól Karlstadt: „Kelmedet, doktor úr, semmibe veszem!” Münzer pedig, úgymond, két pápa, a régi meg az új ellen prédikált, és hogy én volnék Saulus, és hogy jól kezdtem, de a Szentlélek eltávozott tőlem. Oecolampadiust sajnálom. Ugyanakkor csodálkozom, miképpen volt lehetséges, hogy egy ilyen jószívű ember ilyen keserű mocskolódást okádott ki ellenünk.

Ezért minden teológus és prédikátor jól vigyázzon, és gonddal óvakodjék, nehogy a saját dicsőségét keresse a Szentírásban és Isten igéjében, mert akkor padlóra kerül. Vergilius és Cicero műveiben ott vár a hírnév és a dicsőség, de a Szentírás alázatos és töredelmes szívet-lelket kíván, amelyben a Szentlélek lakik.⁵⁹

⁵⁸ Nagyratörcsi, „Ladünklein”: a *Lassdünkel* 'nagyravágyás' megszemélyesítésként ható, ritka alakváltozata. – A ford.

⁵⁹ A Vergilius, Cicero és a Szentírás közötti párhuzamhoz lásd: LVM 7: 692 (4299. sz.).

5133. Dúdáim

1540. *augusztus* 7–24.

WA.TR 4: 678–679 (5133. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

A doktor mutatott egy gyümölcsöt a kertjéből, amit Magyarországról hozott neki valaki. Úgy gondolta, hogy ez a mandragóra, amit Ráhel adott Leának (IMóz 30,14).

5135. A skolasztikus teológia

1540. *augusztus* 7–24.

WA.TR 4: 679–680 (5135. sz.); VIRÁG 67–68. (Virág Jenő ford.)

– A skolasztikus hittudomány egyértelműen azt tanítja, hogy az ember pusztán természeti erőivel is kiérdemelheti Isten kegyelmét. Az összes skolasztikusok ezt tanították: Tedd meg mindazt a jót, ami csak tőled telik! Occam is, aki okosabb volt valamennyinél, és megcáfolt minden más irányzatot, kifejezetten azt írta és tanította, hogy a Szentírásban nem található meg a tanítás, mely szerint a jó cselekvéséhez szükség van a Szentlélekre. Ezeknek az embereknek kiváló tehetségük volt és sok idejük, az egyetemi tanári munkában öregedtek meg, de Krisztusból semmit meg nem értettek, mert megvetették a Szentírást. A Bibliát senki sem azért olvasta, hogy elmélyedjen benne, hanem csupán azért, hogy tudományos ismereteket nyerjen belőle, mint valami történeti könyvből.

5137. János Frigyes szász választófejedelem jó tulajdonságai⁶⁰

1540. *augusztus* 7–24.

WA.TR 4: 680–681 (5137. sz.); A 488; BoA 8: 268–269 (5137. sz.); *Aranymondások* 2: 60–61. (Márton László ford.)

– Bizony – mondta Martinus doktor –, olyan fejedelmünk van, akit sok jó adománnyal áldott meg az Isten! Tisztességtudó szája van: nem hallani tőle méltatlan,⁶¹ bárdolatlan, tisztességtelen szót, sem átkozódást. Szereti Isten ígét, szintúgy az egyházat és az iskolákat. Nagy, súlyos áldozatot is vállal értük, méghozzá egymaga. Amit ígér, azt híven megtartja és beváltja. Mostanság kezd a nemesség madárfogó hálóira is odanézni; figyelj, mit szövögetnek és mit for-

⁶⁰ Jó tulajdonság, *Tugend*: ma 'erény', itt még a régi, általánosabb értelemben. – *A ford.*

⁶¹ Méltatlan, *unhübsch*: ma 'nem csinos', illetve 'csintalan', eredetileg 'udvarhoz nem méltó'. A régi nyelvhasználatban nem annyira a trágár szavak használata, mint inkább az átkozódás és Isten „műveltetése” számított megbotránkoztatónak. – *A ford.*

gának a fejükben. Nemrég elbocsátotta az egyik tanácsosát, akinek azon nyomban távoznia kellett az udvarból, amiért a főmarsallt gonosz, mihaszna szóval illette. Jó volna ő szívesen mindenkire, de nem tud mindent jóra fordítani, sem egykettőre megváltoztatni. Egyetlen hibája van, az, hogy szeret építkezni⁶² és inni. De hát az olyan nagy testnek, mint az övé, valamivel többre van szüksége, mint egy kicsinek. Ahogy mondani szokás: ő még le sem vizezte a falat, amikor én már holtrészeg vagyok. Különben annyit dolgozik, mint egy szamár. Aztán pedig, akármennyit iszik is, és még ha külföldi vendégei vannak is, akkor sem mulasztja el, hogy mielőtt aludni megy, még olvasson, főleg a Szentírásból. Ha nem imádkozunk buzgón érte, nem is vagyunk jó keresztények. Szerfölött súlyos és nagy költségeket vállal magára, évi ezer aranyat elkülönített az egyetem részére, és még hozzáadta a kamatokat is. A papnak évi kétszáz arany és hatvan véka gabona jut, és ezt a fejedelem még hatvan arannyal megtoldja az olvasandó könyvek beszerzésére.

5147. Asztrológia⁶³

1540. *augusztus 14.*

WA.TR 4: 684 (5147. sz.); VIRÁG 172. (Virág Jenő ford.)

– Philippus Melanchthon – mondta a doktor – az ő istentelen és rajongó asztrológiájával még egy napig Schmalkaldenben tartott,⁶⁴ mert újhhold volt. Egy ízben pedig nem akart a folyón keresztüljönni újhholdkor. Én azonban nem akartam maradni, mert mi urai vagyunk a csillagoknak is.

5151. A házasság

1540. *augusztus 7–24.*

WA.TR 4: 685 (5151. sz.); A BoA 8: 269 (5151. sz.). (Márton László ford.)

– Jóval több olyan szegény ember meggazdagodik, aki Isten nevében nősül, mint ahány olyan gazdag ember gazdag marad, aki a pénz kedvéért nősül. Mörlin⁶⁵ apja szerelemből vett feleségül egy szegény, szép lányt, akinek még kenyere sem

⁶² Luther többször kifogásolja a fejedelem költséges építkezéseit. A reformáció utáni évtizedekben épült pl. a Wittenberg körüli sáncerőd és a torgau kastély. – *A ford.*

⁶³ Lásd alább 5368. sz. Valódi párhuzam!

⁶⁴ 1537. február végén, amikor a választófejedelem hazaküldte a halálán levő Luthert feleségéhez.

⁶⁵ Joachim Mörlin (a kéziratban „Morel”): Luther tanítványa és híve. Apja, Jodocus Mörlin a wittenbergi egyetemen tanított, és súlyos anyagi gondokkal küzdött, amíg 1521-ben Luther ajánlására meg nem kapta a westhauseni parókiát. – *A ford.*

volt odahaza; de aztán Isten adott neki egy jó parókiát és derék gyermekeket, mert Isten így gondolkodik: „Ha már adtam neki hivatalt, megélhetést is kell adnom hozzá.”

5163. Ádám nem evett kenyeret

1540. augusztus 7–24.

WA.TR 4: 689 (5163. sz.); A 69b; *Aranymondások* 2: 14. (Márton László ford.)

Amikor almát és körtét adtak fel az asztalra, így szólt Martinus doktor:

– Ha Ádám nem esik bűnbe, nem kívánta és nem is ette volna a kenyeret, és akkor mi is csak gyümölcsöt ennénk.

Ekkor valaki megkérdezte:

– Krisztus miért evett a feltámadása után?

Felelte a doktor:

– Krisztus nem testi szükséglet vagy éhség miatt evett, hanem ezáltal bizonyította és tanúsította, hogy ő Krisztus, és valóban életre támadt (Lk 24,41–43).

5174. Azokról, akik régóta nem járultak a szentséghez

1540. augusztus 7–24.

WA.TR 4: 693 (5174. sz.); A 231b; BoA 8: 272 (5174. sz.). (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Martinus doktortól:

– Doktor úr, mit csináljak, mihez tartsam magamat, ha a gyülekezetemben olyanokra bukkanok, akik húsz éve vagy hasonló hosszú ideje nem járultak a szentséghez?

Felelte Martinus doktor:

– Az ilyenek menjenek a pokolba, és ha így halnak meg, kerüljön a testük a sintértelepre!

Azt is kérdezték tőle:

– Kell-e kényszeríteni őket a szentséghez?

– Nem – felelte a doktor –, ez pápista mód. Meg kell mondani nekik: ha jönnek, jöjjenek, ha nem jönnek, menjenek.⁶⁶ Én azonban furcsállom, hogy sokan távol maradnak a szentségtől, és hogy ilyen ritkán és kedvetlenül veszik magukhoz. Talán a fülbegyónástól félnek, pedig attól igazán nem kellene; mert aki kellően átérzi és komolyan megbánja bűnét, és szívből szereti Isten ígését, az bizvást eljön, és boldog lesz, amiért megvigasztalódik lelkiismerete, és megerősítést nyer gyöngye hite.

⁶⁶ Vö. LVM 5: 548.

5175–5177. Vajon gyónáskor el kell-e minden bűnt mondani?1540. *augusztus* 7–24.

WA.TR 4: 694–696 (5175–5177. sz.); A 226b; BoA 8: 272–273 (5175–5177. sz.). (Márton László ford.)

– Fülbegyónáskor nem szükséges, hogy az emberek elmondják minden bűnüket, hanem mondják azt, amit akarnak; úgysem fogjuk megkövezni őket. Ha szívből beismerik nyomorult bűnös voltukat, és ezek után kívánják a szentséget, és meg tudják nevezni hitük indítékát, akkor ennyi nekünk elég. És az a legfőbb oka annak, hogy megőrizzük a gyónást: ezáltal a katekizmust mindannyiszor elismételjük, és meggyőződünk róla, hogy az emberek ismerik és értik-e. Így én a fülbegyónásról, amíg élek, nem fogok lemondani, mert ilyenkor a bűnbocsánatot és a feloldozást nem egy ember, hanem maga Isten adja.

Mármost mindenekelőtt arról kell az embereket felvilágosítani és kioktatni, hogy nem egy földi személynek, hanem Istennek és Krisztus Urunknak gyónnak, továbbá hogy nem egy földi személy, hanem Krisztus adja a feloldozást. De ezt mostanság nem értik és nem hiszik az emberek. Ma adtam választ a cseheknek,⁶⁷ akik azt hirdetik és ahhoz ragaszkodnak, hogy kizárólag Isten bocsáthatja meg a bűnöket, és megbotránkoznak *A kulcsokról* írt könyvemem.⁶⁸

Így hát az embereknek el kell magyarázni, hogy Krisztusnak gyónnak, és hogy Krisztus adja a feloldozást szolgájának szájából. Mert az ő szolgájának szája Krisztus szája, és az ő szolgájának füle Krisztus füle. Nem a földi személyre, hanem Isten szavára és parancsára kell az embernek tekintettel lennie és hagyatkoznia. Krisztus ül a gyóntatószékben, Krisztus hallgatja a vallomást. Krisztus szava, nem a földi személy szava hallatszik és hangzik a gyóntatóatyá szájából.

Valaki pedig megkérdezte:

– Vajon ebből az következik-e, hogy Krisztus igéje, amit ő a földön mondott és prédikált, valamint az ő szolgájáé a szájjal kimondás hatására és következtében ez is, az is ugyanaz az ige?

Felelte a doktor:

– Így van. Krisztus ugyanis azt mondja: „Aki titeket hallgat, engem hallgat” (Lk 10,16), és aki engem hallgat, az Atyát hallgatja. Pál pedig a Rómabeliekhez írt levelében az evangéliumot Isten hatalmának és erejének nevezi (Róm 1,16).

⁶⁷ Luthernek a Jungbunzlauban (Mladá Boleslav, Prágától északra) működő radikális kelyhes közösséggel támadt vitája. WA.B 9: 218–220 (3526. sz.). – *A ford.*

⁶⁸ *A kulcsokról* (1530), WA 30/II: 435–507; lásd LVM 3. köt.

5178. Vajon az ige szolgájának kell-e tanúvallomást tennie arról, amit gyónáskor hallott?⁶⁹

1540. *augusztus 7–24.*

WA.TR 4: 696–698 (5178. sz.); A 227; BoA 8: 273 (5178. sz.). (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte Luther doktortól:

– Ha egy lelkész és gyóntatóatyja feloldoz egy asszonyt, aki megölte a gyermekét, és utóbb a bűncselekmény mások révén kitudódik és kiderül, vajon a lelkésznek, ha ez ügyben kérdezik, kell-e a bíró előtt tanúságot tennie róla?

Felelte a doktor:

– Semmi esetre sem! Ugyanis külön kell választani az egyházi és a világi hatalmat, már csak azért is, mert az asszony nekem nem mondott semmit, hanem Krisztus Urunknak gyónt. És ha Krisztus titokban tartja, akkor nekem is titokban kell tartanom, és következetesen azt kell mondanom: „Én nem hallottam semmit; ha Krisztus hallott valamit, akkor azt mondja el ő.” Ezek után pedig négy szemközt így szólnék a nőhöz: „Te ribanc, ezt soha többé ne csináld!”

Ha pedig ő arra hivatkozna, hogy tőlünk feloldozást kapott, és ezzel próbálná védeni és menteni magát, mondván, hogy miután Krisztustól bocsánatot nyert, a világi bíró nem ítélné és marasztalhatja őt el, és engem ez ügyben beidéznének, kihallgatnának és kikérdeznének, akkor én ezúttal is megtagadnám a választ. Mert nekem nem az a dolgom, hogy bíróság előtt világi ügyekhez hozzászóljak, hanem az én dolgom kizárólag a lelkiismeret: ezt kell riogatnom Isten haragjával, amely a törvény által sújt a bűnre. Másfelől azoknak, akik bűnüket elismerik és beismerik, vigaszt és megerősítést kell nyújtanom az evangélium prédikálása révén.

– No de akkor mi van, ha a gyóntatóatyja írásos igazolást ad? Velencében így tett egy szerzetes, miután feloldozott egy nőt. Ez a nő egy fiatal legényt, aki együtt hált vele, meggyilkolt, aztán pedig vízbe dobott. A szerzetes pedig, akit pénzzel megvesztegettek, beárulta a nőt. A nő azzal védekezett, hogy feloldozást kapott, és felmutatta a szerzetes írását. A velencei tanács ezt látva úgy ítélte, hogy a szerzetest égesse meg, a nőt pedig ki kell utasítani a városból.

Erre így felelt Luther doktor:

– Ez egy helyénvaló, jó, ésszerű ítélet és bölcs döntés a tanács részéről, és áruklása miatt a szerzetest méltán égették meg. Viszont ha én egy megriadt és rettegő lelkiismeretű személynek átadom a saját kezű iratomat, és azt a bíró magánál tartja, akkor azt én teljes joggal visszakövetelhetem, ahogy tettem is György

⁶⁹ Vö. alább 11. fejezet, 5459. sz.

szász herceggel.⁷⁰ Mert aki másoknak szóló leveleket magánál tart jogos indok nélkül, az tolvaj. Mármost az említett írás lelkiismereti ügyben adatott ki, Istentől, Krisztus egyházának hatáskörében, amelyet az ő vérével arattunk le és szereztük meg igencsak drágán, ezért azt világi bíró semmi joggal nem birtokolhatja.

5181. „Adjatok, és nektek is adatik” (Lk 6,38)

1540. *augusztus 7–24.*

WA.TR 4: 700–702 (5181. sz.); A 200b; BoA 8: 274 (5181. sz.). (Márton László ford.)

– Ez egy bevált mondás, amely az embereket gazdaggá és szegénnyé teszi. Ez tartja fenn a házamat. Nem dicsekedhetem, de azért tudom, mit adok ki egy év alatt. – Ezután Luther doktor Gregorius Brück doktorhoz⁷¹ fordult, és így szólt: – Ha az én nagyságos uralkodóm egy nemesúrnak ezer aranyat ad is egy évre, azzal emez mégsem tarthatná el a házamat, én pedig eltartom, holott nekem csak háromszáz arany bevételem van.⁷² De Isten ad eleget, és amit ad, megáldja!

Így hát, kedves Kätthe – fordult a feleségéhez –, ha majd elfogy a pénzünk, a serlegeket⁷³ adjuk helyette! Muszáj adni, ha kapni akarunk. A felfuvalkodottság szegénységbe visz. Az egyszeri ember nem akarta számlálni a nyúlzsart, vagyis a pfenniget, hanem lemérte, ezért aztán elszegényedett. Ugyanígy járt egy zwickauai asszony, aki lenézte a parasztasszonyokat, és most úgyszólván koldusbotra jutott. Ezért hát nem a pénz tesz gazdaggá, hanem az „adjatok, és nektek is adatik”. A prófétáknál többször is meg van írva, hogy a szőlőtermés, amelyből ezer hordó bort reméltek, alig tett ki háromszázat, mert az Úr, mondják ők, vihart fuvallt a szőlőhegyre, „amiért a szegényeknek semmit sem adatok”.

5189–5191. Vajon az emberi akarat hozzásegít és hozzájárul-e a megtéréshez és igazzá váláshoz?

1540. *szeptember 2.*

WA.TR 5: 1–3 (5189–5191. sz.); A 152; BoA 8: 275 (5189–5191. sz.). (Márton László ford.)

Valaki így szólt Martinus doktorhoz:

⁷⁰ 1528-ban, a „Pack-féle viszály” során kobozta el György szász herceg Luthernek egy Wenzeslaus Linkhez írt levelét. LVM 7: 474–475 (1285. sz.). Az esetről később írásban hosszasan vitatkoztak. *Von heimlichen und gestoblenen Briefen*. WA 30/II: (I) 25–48. – *A ford.*

⁷¹ Brück a választófejedelem kancellárja volt. – *A ford.*

⁷² János Frigyes választófejedelem Luthernek a kincstárból folyósított évi 200 arany fizetését ekkor már további 100-zal egészítette ki. LVM 7: 639 (3511. sz.).

⁷³ Vö. LVM 7: 450–451 (1078. sz.). Lásd fenn 3. fejezet, 1527. sz.

– Doktor úr, bizonyos új teológusok azt állítják, hogy a Szentlélek nem munkálkodik azokban az emberekben, akik ellenszegülnek neki, hanem csakis azokban, akik őt akarják, és szándékukat adják hozzá, és hogy ezért az emberi akarat a hit egyik oka és létrehozója. Ebből viszont az következik, hogy nem csupán a hit tesz igazzá, és nem csupán a Szentlélek munkálkodik az ige által, hanem ehhez bizonyos mértékig hozzájárul a mi akaratunk is.

Erre Luther doktor így felelt:

– Nem, semmiképp! Az emberi akarat egyáltalán nem működik közre az ember megtérésében és igazzá válásában, és nem járul hozzá. Nem tevőleges oka az igazzá válásnak, hanem csak szenvedőleges. Ő az anyag, amelyben kifejti hatását a Szentlélek, ahogyan a fazekas az agyagból fazekat készít, és pedig azokban is, akik neki ellenszegülnek, és vele szembeszállnak, ahogyan Pálban is (ApCsel 9,1–2). Miután pedig a Szentlélek kifejtette hatását az ilyen ellenszegülő akaratban, utána azt is előidézi, hogy az emberi akarat hozzá igazodjék, és összhangba kerüljön vele.

Amaz pedig a következő ellenérvet hozta fel:

– Szent Pál példája Isten különleges, mások esetei közül kimagasló cselekedete, merthogy ő Pált megtérésre bírta, ez pedig nem tekinthető általános szabálynak, és nem várhatjuk, hogy mindenki mással ugyanez történik.

Erre Martinus doktor így felelt:

– Márpedig ahogy Szent Pál megtérítettett, ugyanígy megtérítettnek a többiek is mindahányan; mert mi mindnyájan ellenszegülünk Istennek, de a Szentlélek minket, embereket, ha úgy akarja, kellő időben magával ragad a prédikálás által. Ezért az élőszóban elhangzó ígét mindig is becsülni és hallgatni kell. Akik pedig a prédikáció élő szavát megvetik, csakhamar eretnekké válnak.

Ugyanakkor e téren gondosan meg kell különböztetni a Szentlélek munkáit. Előfordul, hogy élőszóban prédikáltatik az ige, mégsem hat rögtön a Szentlélek, de emiatt nem volna helyes megvetni az élőszót, hanem, ha felszínesen is, de örömet hallgatni kell: Isten, kellő időben, igenis hatni fog általa. Idő múltán megmozgatja a szív mélyét, és odafuvall és odahat, ahová szükségesnek látja (Jn 3,8), és az ígét a szívben erőssé és hatékonyá teszi, amikor úgy tetszik neki,⁷⁴ de ezt semmi más, csakis a prédikálás által teszi, amelynek semmibevételét nem tűri el. Mert Isten úgy rendelte el, hogy senki nem hihet és ne higgyen másképp, csakis a prédikálás által, hogy ki-ki hallgassa az ő igéjét, mert ez az ő eszköze és csöve, amelyen keresztül a Szentlélek a szívekbe fuvall, igaz bűnbánatot és megtéréshez vezető lelki fájdalmat és igaz hitet ébreszt és idéz elő.

⁷⁴ Vö. CA 5; KK 1: 23; *Ágostai hitvallás* 23.

5195. Vajon az, akit megbántottak, kérjen-e megbántójától bocsánatot?

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 4–5 (5195. sz.); A 148b. (Márton László ford.)

Erre így felelt Martinus doktor:

– Ne tegye, mert ezt Krisztus maga sem tette, és nem is parancsolta. Elég annyi, hogy megbántónknak szívünkben megbocsátunk, és ha ő tőlünk bocsánatot kér, a vétket elengedjük, és nem ragaszkodunk bosszúhoz vagy büntetéshez, hanem imádkozunk az illetőért. Egyszer én is meg akartam kérlelni két olyan személyt, aki megbántott, úgymint Agricola magisztert és Hieronymus Schurf doktort. Úgy esett azonban, hogy egyikük sem volt otthon, és én aztán annyiban hagytam. Utólag hálát adok Istennek, amiért nem került rá sor.

Ekkor valaki megkérdezte:

– Van-e olyan jámbor személy, aki, ha nyilvánosan megsértik, a becsmérlést és gyalázkodást béketűrővel elviseli, és azt, aki megsértette, nem gyűlöli?

Erre így szólt Luther doktor:

– Ha valaki méltánytalanságot cselekszik, azt be kell ismernie. Én pedig ne tartsam számon, ami a nyilvánosság előtt történt, amit Karlstadt, Münzer és Agricola elkövetett ellenem? Ki tilthatja ezt meg nekem? Én sohasem tettem velük rosszat, hanem csakis jót!

5216. Az uzorásokról

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 12 (5216. sz.); A 88; BoA 8: 276–277 (5216. sz.); *Aranymondások* 2: 38. (Márton László ford.)

– A nyilvánvaló uzorásokat átokkal kell sújtani, ahogy nemrég magam is tettem egy nemesúrral,⁷⁵ azaz nem szabad kiszolgáltatni nekik a szentséget.

Ekkor valaki megkérdezte:

– És ha megbánja bűnét és megjavul?

Azt felelte Martinus doktor:

– Ennek megvan a mértéke. Valóságos Zákeus legyen az illető (Lk 19), és amit összeharácsolt, azt adja vissza azoknak, akiktől elcsikarta, máskülönben nem érvényes a bűnbánat. Már a tételes jog szerint sem tarthatja meg az ilyesmit igaz módon és jó lelkiismerettel, hát még az isteni jog szerint! Aki pedig az asztalánál eszik-iszik, az részesül a bűneiből is.

⁷⁵ Egy nemesúr: Heinrich Rieder. Az eset 1538-ban történt. Lásd fent 7. fejezet, 4073c. sz. – *A ford.*

5219. A felsőbbségnek a gonosztevőket meg kell fékeznie és büntetnie

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 13–14 (5219. sz.); A 467; Aranymondások 2: 52; Asztali beszélgetések 174–175. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer azt mondta:

– Dávid király hadvezére, Jóáb szabad harcos lehetett, mert szabadon használta az öklét.⁷⁶ És bár mindössze hatszáz katonája volt, mégis megütközött Izrael egész népével, és megverte őket. Mert azt gondolta: „Derék, régi vitézeim vannak, akik eddig már sokszor voltak véres csatában,⁷⁷ szemközt pedig nagy sokaság, de csak holmi szedett-vedett, gyülevész népség, és minden hadrend nélkül csörtet előre.” Így tehát megtámadja és megfutamítja őket: sikerrel jár! Én pedig úgy vélem, hogy Dávid nem szívesen fogott fegyvert saját fiával, Absolonnal szemben, és nehezen volt rávehető, hogy hadat viseljen ellene, de a hadvezérei rábeszéltek, és ráadták a mellvértet. Ugyanezért megparancsolta a hadvezéreinek, hogy kíméljék meg a fiát, Absolont. Mégis Jóáb döntése volt a leghelyesebb, hogy tudniillik pusztuljon a hitvány gazember, mert az ilyenek nem lesznek jobbak, hanem csak egyik veszedelmet támasztják a másik után.

Egyszer tolvajlás miatt elfogtak és bezártak egy tizennyolc éves legényt. Mármost a bíró és az esküdtek, fiatalságára való tekintettel, szerették volna megkímélni az akasztófától, és kegyelemben részesíteni. Ő meg azt mondta: „Csak takarítsatok el, rászolgáltam! Ha kegyelmet adtok, ott folytatom a lopást, ahol abbahagytam!” – És Luther doktor felidézte a régi közmondást: „Tolvajnak bitófán, barátnak klostromban, halnak vízben a helye.” Majd hozzátette, hogy ő már sok tolvaj érdekében közbenjárt, hogy ne akasszák fel és hagyják életben őket, de kis idő múlva megint lopásra vetemedtek, és előbb-utóbb úgylis felakasztották őket. Így tehát Jóáb döntése sokkal jobb volt, mint Dávid királyé.

5224. Amink megvan, azt nem becsüljük

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 16 (5224. sz.); BoA 8: 277 (5224. sz.). (Márton László ford.)

– Isten milyen bőkezű Isten! Ad ő eleget. De mi azt nem becsüljük. Ádámnak odaadta az egész világot, ő pedig semmibe vette: ő csak azzal az egyetlen fával törődött. Muszáj volt neki azt firtatnia, hogy épp attól miért tiltotta el Isten. Manapság is így megy ez. Isten az ő kinyilatkoztatott igéjében épp elég tudni-

⁷⁶ Szabad harcos: Dávid határozott tilalma ellenére megölte Absolont. Lásd 2Sám 18. – *A ford.*

⁷⁷ Véres csata: *Ernst*, ma 'komolyság', itt még középelnémet jelentésben. – *A ford.*

valót adott nekünk, de mi arra ügyet sem vetünk, hanem az ő rejtett szándékát kutatjuk, pedig azt úgysem ismerhetjük meg. Ezért aztán megérdemeljük, ha emiatt padlóra kerülünk.

5227. A teremtésről

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 17 (5227. sz.); BoA 8: 277–278 (5227. sz.). (Márton László ford.)

– Az, hogy Isten teremtőnek neveztetik, kifürkészhetetlen dolog, pedig Isten naponta műveli. Mert ahogyan Ádámot egy földrögből létrehozta, ugyanígy vesz egy kevés magot, amelyben nincs is élet, és természetfölötti módon formálja és táplálja és fenntartja a magzatot, habár a medikusok magyarázata az anyatestben a mellkasból jövő véredény. Csakhogy a másodlagos okok elhomályosítják az elsődlegeseket. Nem győzők eleget csodálkozni egy tojáson. Íme, az anyates-
ten kívüli matéria, más lénytől kapja a meleget, némelykor más fajhoz tartozó lénytől, amiképpen Hans Löser varjúval kotlatta ki a tyúktojásait, mert nem volt kotlóstyúkjá. Sőt, olykor melegítéssel is keltenek ki csibéket, ahogy Livia tette Suetonius szerint,⁷⁸ Isten pedig a tojáshéjban kiformálja az élő csibét. Ezek szintizta csodatettek! Isten ott van a teremtményben, alakítja és alkotja őket. De mi ezt nem becsüljük, hanem a másodlagos és bölcseleti okokat kutatjuk, pedig ezekből sohasem ismerjük meg a teremtésről szóló igaz tanítást.

5237. Luther doktor gondolatai az utolsó ítéletről

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 21–22 (5237. sz.); vö. 5: 22–23 (5239. sz.); A 506; BoA 8: 279–280 (5237. és 5239. sz.). (Márton László ford.)

Így szólt Martinus doktor:

– Édes Istenem, jöjj el végre hamar! Folyton várom azt a napot, kora reggel tavasszal, amikor nap és éj egyenlő, és szép fényes, tiszta hajnalpír látszik. Ezek pedig az én gondolataim, és erről fogok prédikálni: a hajnalpírból csakhamar kibontakozik egy sűrű fekete felleg, három villámlás következik, majd pedig egy mennykőcsapás egy szempillantás alatt eget és földet, mindent egy halomba dönt. Isten pedig dicsértessék, amiért megtanította nekünk, hogy ama nap

⁷⁸ Suetonius: *De vita Caesarum* III,14. „Livia ugyanis [...] a kotló alól kivett egy tojást, és hol ő, hol a cselédei felváltva melengették kezükben, míg végül egy jeles tarajú kiskakas kelt ki belőle.” (Kis Ferencné fordítása) – A ford.

után sóhajtoznunk és áhítoznunk kell. A pápaság alatt az egész világ rettegett tőle, ahogy az ének is hangzik: „Dies irae, dies illa”, ama végső harag napja stb.⁷⁹ Remélem, az a nap nincs már messze, és még megérjük.

Ekkor valaki megkérdezte:

– Domine Doctor, vajon akkor majd sehol sem fogják prédikálni az evangéliumot? Mert Krisztus azt mondja, hogy ő alig fog igaz hitet találni a földön.

– Ugyan bizony – felelte Martinus doktor – mit is jelent az, hogy rejtett zugokban található az evangélium? Számításba veszi-e kelmed, hogy egész Ázsiában és Afrikában nem virul az evangélium, és Európában, Görögországban és Itáliában, Magyarországon, Spanyolországban, Franciaországban, Angliában, Lengyelországban sem prédikálják az evangéliumot? Ez a kis zugoly, a szász fejedelemség nem fogja feltartóztatni az utolsó ítéletet!

5247. Isten igazsága

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 26 (5247. sz.); BoA 8: 280 (5247. sz.); VIRÁG 71. (Márton László ford.)

– Eleinte, amikor azt olvastam és énekeltem a zsoltárból, hogy: „Igazságoddal szabadíts meg engem” (Zsolt 31,2), mindannyiszor megijedtem, és ellenemre voltak ezek a kifejezések, hogy Isten igazsága, Isten törvénykezése, Isten cselekedete, mert úgy tudtam, hogy Isten igazsága könyörtelen ítélőszék. Ő fog engem felmenteni a saját könyörtelen ítélőszéke előtt? Hiszen akkor el vagyok veszve mindörökre! Jobban kedveltem az olyan kifejezéseket, mint Isten irgalmassága, Isten minket meghallgatása. Hála Istennek, miután a dolgokat jobban megértettem, és rájöttem, hogy Isten igazsága olyan igazságot jelent, amely igazzá tesz bennünket a Jézus Krisztusban ajándékozott igazság által,⁸⁰ érthetővé vált számomra a *grammatica*, és azóta van kedvemre ez a zsoltár.

5252. A prédikátorokat iskolázni kell

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 27–28 (5252. sz.); A 265; BoA 8: 280–281 (5252. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Andreas Misenusról⁸¹ esett szó, Martinus doktor így szólt:

– Sok épülő házunkhoz sok sarokköre és töltelékköre van szükségünk; erre az em-

⁷⁹ Celanói Tamás éneke az utolsó ítéletről.

⁸⁰ Lásd fenn 3. fejezet, 1681. sz. és 5. fejezet, 3232. sz. Vö. *Latin előszó*, WA 54: 185–186; LVM I. köt.

⁸¹ Misenus az altenburgi gimnázium rektora volt (1530–1553). – *A ford.*

berre a sarokkő szerepe vár. Merthogy a tanítómesterek hozzászótkak a beszédhez az iskolában a diákjaik közt, valamint ahhoz, hogyan kell a Szentírás mondásait illően megtárgyalni és értelmezni. Azt akarom, hogy senki se léphessen prédikátori hivatásba, ha előtte nem volt tanítómester. Manapság az összes fiatalember azonnal prédikátor akar lenni, és kerülnek az iskolai gyakorlatot. Ha aztán valaki mintegy tíz évig iskolai munkát végzett, akkor már jó lelkiismerettel felhagyhat vele, mert ez a munka igen sok, és kevésbé becsülik. Pedig egy városban éppannyi múlik a tanítómesteren, mint a lelkészen. Polgármesterek, fejedelmek és nemesurak nélkül még csak elvagyunk, de az iskolákat nem nélkülözhetjük, mert nekik kell irányítaniuk a világot.

5254. Henning doktor⁸²

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 29–30 (5254. sz.) részlete; BoA 8: 281 (5254. sz.); VIRÁG 140. (Virág Jenő ford.)

A vallásból nem értett semmit, nem is törődött vele. Kiváló jogász volt, de nem ellenséges velünk. Amikor a pápa bulláját megégettem, ezt mondta: „Mire vete-medik még ez a nyomorult barát?” Mégis támogatta a kolostorunkat. [...]

5256. Alfonz királyról, és hogy mennyire szeressék az uralkodók alattvalóikat

1540. szeptember 2–17.

WA.TR 5: 30–32 (5256. sz.); A 476; Aranymondások 2: 68; Asztali beszélgetések 137–138. (Márton László ford.)

Amikor Alfonz aragóniai király⁸³ Cajeta városát⁸⁴ ostromolta, és kikergettek a városból egy szegény, védtelen sokaságot, asszonyokat, gyerekeket és gyengélkedőket, hogy a többiek odabent annál inkább és tovább állhassák és hárihassák az ostromot, a királynak azt tanácsolták a főtisztjei, hogy ezt a népsokaságot rohanja meg és kaszaboltsassa le, hátha ettől megrettennek a városbeliek, és inkább hajlanak majd a megadásra. Erre azt felelte Alfonz: „Isten őrizzen ettől! Inkább essem el az egész nápolyi királyságtól, semhogy ilyen zsarnoki bűncselekményt kövessék el, annyit nekem nem ér az egész, ha mégoly nagyszerű és értékes is.” Állítólag ilyesmit mondott Frigyes herceg is, a jeles szász választófejedelem, amikor némelyek azt tanácsolták neki, rohanja és ostromolja meg Erfurtot, öt katonájába

⁸² Henning Goede híres wittenbergi jogászprofesszor.

⁸³ V. (Nagylelkű) Alfonz. – *A ford.*

⁸⁴ Cajeta (Gaëta): Caietanus bíboros szülővárosa, Nápolytól északra fekszik, erődítménye a nápolyi királyság kulcsának számított. Az említett ostromra 1435-ben került sor. – *A ford.*

sem kerül neki, amennyien elesnének. De ő ezt nem akarta megtenni, hanem így szólt: „Még egy is több a kelleténél!” De manapság az uralkodók nem kímélik sem alattvalóikat, sem katonáikat, ahogy Heinrich úr⁸⁵ is mondta: „Jó néhány zsoldos anyja lesz még terhes!” És hogy: „Sok zsoldost lehet fölnevelni egy hordó savóval!”

5258. Bírálhatják-e a prédikátorok a felsőbbiséget?

1540. szeptember 17.

WA.TR 5: 32–34 (5258. sz.); A 265b; BoA 8: 282 (5258. sz.); *Asztali beszélgetések* 67. (Márton László ford.)

Martinus doktortól megkérdezték: vajon egy lelkésznek vagy prédikátornak hatalmában áll-e, hogy a felsőbbiséget bírálja? Így felelt:

– Igen, persze! Mert bár a felsőbbiség Isten rendelése, ugyanakkor Isten fenntartotta a prédikátornak azt a jogot, hogy a bűnt és a jogtalanságot ostorozza. Eszerint kell ostorozni a világi hatalmasságokat is, ha szerencsétlen alattvalóik javait tönkreteszik, és megengedik, hogy az uzsora és a rossz kormányzás kiszípolyozza őket. Arra viszont már nem illetékes a prédikátor, hogy ő írja elő a rendtartást, vagy ő szabja meg, milyen drágán árusítsák a kenyeret, mérjék ki a húst stb. Általában arra intsen, hogy ki-ki a maga posztján szorgosan és híven tegye azt, amit Isten parancsolt neki, ne lopjon, ne kövessen el házasságtörést, ne kaparintson és ne ragadozzon, ne csapja be és ne rövidítse meg a többieket.

5285. Luther legjobb tudománya

1540. október 3–19.

WA.TR 5: 45 (5285. sz.); A 510; BoA 8: 284 (5285. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor így szólt egy alkalommal:

– Már nem tudok dolgozni, már nem tudok beszédet mondani. Fiatalon nagy tudós voltam, főleg mielőtt a teológiára kerültem. Dobálóztam az allegóriákkal, trópusokkal és anagógiákkal, és akkora tudományom volt, hogy csak úgy kongott. Ha most ugyanez megvolna valakinek, úgy hordozná körbe, mint a szent birodalmi jelvényeket.⁸⁶ De én már tudom, hogy lószar az egész. Búcsút inttem neki, úgyszólván legjobb és legfőbb tudományom: az Írás egyszerű értelmét adni tovább, mert a betű szerinti értelem teszi a lényegét, abban van az élet, az erő, a tanítás és a tudomány. A többi csak bolondság, akármilyen fényesen csillog is.

⁸⁵ II. Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg. – *A ford.*

⁸⁶ Birodalmi jelvények, *Heiltum*: a birodalmi gyűlések megnyitásakor mutatták fel őket. – *A ford.*

5310. Hamis tanítókat és eretnekeket bűneik megvallása és tévelygéseik nyilvános visszavonása előtt ne fogadjunk vissza!

1540. október 19. és november 5. között

WA.TR 5: 53–54 (5310. sz.); A 416b; BoA 8: 285 (5310. sz.); *Asztali beszélgetések* 110–111. (Márton László ford.)

Egyszer 1540-ben így szólt Martinus doktor:⁸⁷

– Még ha a pápa elhajítaná is hármaskoronáját, és leszállna Rómában trónusáról, és lemondana első helyéről, és nyilvánosan beismerné, hogy tévelygett, és hogy az egyházat rombolta, és hogy ártatlan vért ontott: még akkor sem fogadhatnánk őt vissza a keresztény egyházba annak tagjaként, hanem a valódi Antikrisztusnak kell tartanunk.

Amikor Eisleben magiszter Wittenbergben felszította az antinomista vitát,⁸⁸ és szeretett volna Luther doktorral kiegyezni, és különböző feltételeket javasolt, miközben a felesége keservesen sírt, és igencsak könyörgött, hogy a férjét fogadják vissza, mi több, a brandenburgi választófejedelem is írt és próbált közbenjárni az érdekében, Luther doktor semmi mást nem válaszolt erre, mint ezt:

– Akkor fogadhatjuk őt vissza, ha majd ebben a formában vonja vissza tanításait: „Beismerem, hogy bolondítottam, és hogy igaztalan voltam a wittenbergi teológusokkal, mert ők tanítanak igaz módon, és méltánytalanul bíráltam őket. Mindezt sajnálom és szívből megbántam, és kérem őket, hogy Isten kedvéért bocsássanak meg nekem.” Nem fogadunk el másféle revokálást, olyat, amit aztán csürni-csavarni tud. Beszéljen egyértelműen! Ha nem így tesz, félreállítom a revokációját.

5324. A német bibliafordításról és annak dicséretéről

1540. október 19. és november 5. között

WA.TR 5: 58–59 (5324. sz.); BoA 8: 286–287 (5324. sz.). (Márton László ford.)

A doktor így szólt:

– Senki el nem hiszi, micsoda fáradságunkba került végbevinni vagy végighallgatni, ahogy Georg tette,⁸⁹ mert a rabbinusok vajmi keveset segítettek nekünk.

⁸⁷ Ez a beszéd a Wormsban egyidejűleg folyó vallási párbeszédre utalva hangzott el.

⁸⁸ Eisleben = Johannes Agricola. Az antinomista vita 1537-ben mérgesedett el. – *A ford.*

⁸⁹ Georg Rörer: Luther mellett titkári teendőket látott el, az 1540–1541-es bibliarevizó jógyző-könyvét vezette. Az ülések jógyzőkönyve: WA.DB 3: 167–577; 4: 1–278; 311–418; 428–435. Vö. *Zsidómisszió* 54. – *A ford.*

De majd írok egy új bevezetést az egész bibliafordítás elé,⁹⁰ amelyben kit-kit óva intek a rabbiktól, mert elvakultak és megátalkodottak, mert hiába adatott nekik a könyv, ahogy Ézsaiás mondja, az nekik le van pecsételve (Ézs 29,11). Ami ezt a Bibliát illeti, nem magamat dicsérem, hanem a munka dicsérei önmagát: annyira jó és nagyszerű, hogy jobb az összes görög és latin verziónál, és több kommentár található benne, mint bármely másik változatban, mert félreraktunk az útból minden botlasztó tönköt és rönköt,⁹¹ úgyhogy most mindenki akadálytalanul haladhat az olvasásban. Én csak amiatt aggódom, hogy nemigen fogják majd olvasni a Bibliát, mert az embereknek elégük van belőle, és féltő, hogy soha többé nem fogják újranomni.

5340. Luther gazdagsága

1540. november 5–7.

WA.TR 5: 64 (5340. sz.); BoA 8: 288 (5340. sz.). (Márton László ford.)

– Isten gazdag ember, hiszen ha a gonosz töröknek és a pápának annyi szép adományt ad, országokat és népeket és a világ legízesebb gyümölcsseit és annyi sok győzelmet és jószerencsét, akkor mit fog majd egyszer adni tulajdon gyermekeinek? Nekem már itt a földön annyi sok jót adott, hogy nem kellene a török összes java sem, ha cserébe a zsoltárokból csak egy sor értelme homályos maradna, hát még, ha azt a tudományomat kellene cserébe adnom, amelyet a Szentírásból nyertem. És mégis akadnak olyanok, mint Breitenbach⁹² és a többiek, akik az egész Bibliáért egy árva pfenniget sem adnának nekem!

⁹⁰ Az 1541-es revideált kiadás elé. Ez a terv így nem valósult meg, csupán Ezékiel könyve kapott a rabbik tévedéseitől óvó új bevezetést: „Mert magyarázataikban ízekre szedik és meghurcolják az Írást, mint a sárban fürdő disznók a díszkertet széttúrják és felforgatják; hogy azt kívánná az ember, bár hagynának békét az írásoknak. Amint sok közülünk való is erősen csügg a rabbik magyarázatain, és bennük bíznak, és lesznek zsidóbbak a zsidónál.” LVM 5: 397.

⁹¹ Tönköt és rönköt: „stöck vnd plöck”. Vö. LVM 5: 631. – *A ford.*

⁹² Georg von Breitenbach: jogtudós, a lipcsei egyetem ordináriusa, György fejedelem híve és a reformáció ellensége volt. Vö. WA.TR 5232a. sz.; BoA 8: 5232a. sz. – *A ford.*

[Ismeretlen asztaltársak feljegyzései 1540-ből,
melyeket a szöveggyűjtemény a Mathesius-naplóhoz kapcsol]

5342b. Worms⁹³

1540 nyara

WA.TR 5: 68–74 (5342b. sz.); VIRÁG 141–145. (Márton László ford.)

Ezeket mondta a doktor az asztalnál:

– Először is Károly császár beidéztet a birodalmi gyűlésbe, és oltalomlevelet adván, küldött hozzám egy heroldot, hogy kísérjen el Wormsig. Mármost amikor eljutottunk Weimarba, ahol kaptam János hercegtől útiköltségre pénzt, hát jön a nagy ricsaj, hogy „Martinus doktort Wormsban már el is ítélték a könyveivel együtt”, és ez így is volt. Saját szememmel láttam azokat a császári követeket, akiknek feladatuk volt minden városban kiszögezni a császári rendelkezést, amely szerint Martinus Luther doktort birodalmi átokkal sújtotta a császár.⁹⁴ Akkor megkérdezte tőlem a herold: „Doktor úr, akar-e továbbhaladni kelmed?” Én meg azt feleltem: „Igen, annak ellenére, hogy átokkal sújtottak, és hogy ezt minden városban közzétették, én mégis tartom magamat a császári oltalomhoz.” Ez volt az első fondorlat, amelyet a mainzi érsek⁹⁵ eszelt ki, azt remélve, hogy majd ezáltal visszatart attól, hogy a birodalmi gyűlésben megjelenjek, és akkor amiatt lehetett volna eljárni ellenem, hogy megvetem a császári oltalmat, és a makacsság⁹⁶ vétkébe esem.

Amikor Oppenheimbe érkeztem, és már csak három nap volt hátra az oltalomból, a mainzi érsek odahatott fondorlataival, hogy fölkeresett Bucer, és arra próbált rábeszélni, hogy menjek el Ebernburgba Franz von Sickingenhez, mert ott Lavius,⁹⁷ a császár gyóntatóatyja különféle dolgokat meg akar velem beszélni. Én azonban észrevettem, hogy a mainzi érsek nem a megállapodást keresi, hanem csak fel akar tartóztatni, hogy közben lejárjon az oltalom ideje, még mielőtt megérkezem Wormsba. Ezért így szóltam Bucerhoz: „Márpedig én megyek tovább; és ha a császár gyóntatóatyjának beszélője vagyok, akkor erre Wormsban talál alkalmat.” És így haladtam tovább. Ez volt a máso-

⁹³ Lásd fenn 5. fejezet, 3357. sz.

⁹⁴ A március 10-én kelt rendelet, mely Luther műveinek kiszolgáltatását és megsemmisítését rendelte el (FÖRSTEMANN 1842, 61–62; DRTA.JR 2: 529–530).

⁹⁵ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

⁹⁶ Makacsság, *contumacia*: az az eset, amikor a beidéztet fél nem jelenik meg a törvényszék előtt. Régi jogi műszó. – *A ford.*

⁹⁷ Lavius = Johannes Glapion. – *A ford.*

dik fondorlat, amellyel felsült a mainzi érsek, és csak utóbb tudtam meg, hogy ilyesmikkel próbálkozott.

Amikor már nem messze vagyok Wormstól, akkor Spalatin, aki Frigyes herceggel a városfalon kívül tartózkodott, küld nekem egy üzenetet, és figyelmeztet, nehogy bem menjek a városba, és ne tegyem ki magamat ilyen súlyos veszélynek. Én pedig visszaüzentem neki, hogy még ha olyan sok ördög volna is Wormsban, ahány cserép a háztetőkön, én bizony bemegyek.⁹⁸ Merthogy rettenthetetlen voltam, éreztem: nem félek! Isten az embert ilyen merésszé teheti. Nem tudom, hogy ma is ilyen merész volnék-e.

Na most bementem Wormsba az egyik nyitott kapun a szerzetesi csuhámban, hát akkor odacsődült az egész népség az utcára, hogy megnézzék Martinus Luther szerzetest, és így jutottam el Frigyes herceg szállására. És Frigyes herceg is aggódott, amiért bejöttem Wormsba. Amikor ellenfeleim meghallották érkezésem hírért, egy részük fölvetette a nyilvános oltalom megszegését, vagyis hogy ne tartsák tiszteletben a rám kiterjedő oltalmat. De a rajnai palotagróf és választófejedelem⁹⁹ ezzel szembeszegült: a nekem adott oltalmat igenis meg kell tartani, így lesz és nem másként! Ő ez ügyben a brandenburgi választófejedelemmel, idősebbik Joachim örgróffal igencsak össze is vezett, úgyhogy mindketten kést rántottak.

[Hasonló vitája volt a császárnak a titkos tanácsosaival, akik közül nyolctól vagy tíztől megkérdezte (egyikük volt Modo doktor,¹⁰⁰ Palermo püspöke, Flandria kancellárja): most, hogy Luther megérkezett, milyen módon kezelje őfelsége a Lutherrel kapcsolatos ügyeket. Ők meg azt a választ adták, hogy alaposan meghányták-vetették a dolgot, és nem adhatnak jobb tanácsot, mint azt, hogy őfelsége sürgősen tegye el láb alól és ölésse meg Luthert, és Husz János példájára hivatkoztak, aki szintén kapott oltalomlevelet Zsigmond császártól a konstanzi zsinatra, mégis megégették. Ennek oka, hogy egy uralkodó nem köteles egy eretnek számára oltalmat adni, sem azt megtartani. Károly császár azonban erre azt a dicséretes választ adta: „Amit ígérünk, azt meg kell tartani.”]¹⁰¹

A mainzi érsek nem igazán számított rá, hogy bemerészkedem Wormsba, és ha olyan gyáva lettem volna, mint ő, akkor nem is mentem volna be.

Néhány nap múlva beidéztek a birodalmi tanácsba [a császár és] az összes feje-

⁹⁸ Vö. LVM 7: 318, 385–386 (455. és 764. sz.).

⁹⁹ V. Lajos rajnai palotagróf.

¹⁰⁰ Giovanni Carondelet.

¹⁰¹ Hasonló: a szögletes zárójelbe tett rész egy ismeretlen – azóta elveszett – párhuzamos kéziratból került az erlangenai kiadásba (EA). A weimari kritikai kiadás jegyzetben közli. – *A ford.*

delem színe elé, este, amikor hatot ütött az óra. Akkor felszólal Ecken doktor,¹⁰² a trieri érsek¹⁰³ kancellárja, és a birodalom képviselőjeként kérdi: „Martinus, beismered-e, hogy e könyvek tőled valók?” Na most az összes könyvem ott hevert egy padon egymás mellett. Hogy ezek honnét szedték össze őket, nem tudtam. Már a nyelvemen volt, hogy azt mondjam, „Igen!”, amikor Hieronymus Schurf doktor a birodalmi tanácsban hangosan felkiáltott: „Olvastassék fel a könyvek címe!” Na akkor felolvasták a címeiket, és mindegyik az enyém volt. Én pedig így szóltam: „Legkegyelmesebb császár! Kegyelmes fejedelmek és urak! Az ügy főbenjáró és fontos. Én itt most azonnal nem tudok felelni a könyveimből. Időt kérek, hogy felkészülhessek.” Ezt megadták, és azzal mindjárt szétoszlott a birodalmi tanács.

Közben sok nemesúr meglátogatott a szállásomon. Így szóltak: „Doktor úr, hogy áll az ügy? Azt beszélük, hogy meg akarják égetni kelmedet, de az nem történhetik meg! Előbb fognak ezek mindnyájan odaveszni!” És ez így is történt volna.

Amikor aztán ismét beidéztek a birodalmi tanács elé, akkor nagy népsokaság volt a teremben, mert mindenki hallani akarta a válaszomat, és sok fáklya égett odafönt, mert éjszaka volt. Egyáltalán nem voltam hozzászokva a tülekedéshez és az egészhez. Amikor pedig megadták nekem a szót, ezeket mondtam: „Legkegyelmesebb császár! Kegyelmes választófejedelmek, fejedelmek és urak! Azok a könyvek, amelyek ide vannak rakva élém, az én munkáim. Vannak köztük tanító könyvek, amelyek a Szentírást magyarázzák; beismerem, hogy ezek az enyémeik, és nincs bennük semmi rossz. Mások harcos könyvek, amelyekben a pápával és ellenfeimmel pörlekedtem; ha ezekben valami rossz volna, azt én megmásíthatom. A harmadik csoportba olyan könyvek tartoznak, amelyekben a keresztény hitről vitázom; ezek vitairatok, amelyekhez ragaszkodom, történnék emiatt, ahogy a jó Isten akarja.”¹⁰⁴ Hallván, hogy így beszélek, azt kérik tőlem, hogy mondjam el mindezt latinul is.¹⁰⁵ Én pedig szerfölött izzadtam, és igencsak melegem volt a tömeg miatt, merthogy ott álltam a fejedelmek sűrűjében. Ekkor azt mondja nekem Friedrich von Thun uraság:¹⁰⁶ „Ha nem képes rá kelmed, akkor ennyi elég, doktor úr!” Én azonban az egész beszédemet elismételtem latinul, és ez igencsak tetszésére volt Frigyes hercegnek, a választófejedelemnek. Amikor mondanivalóm végéhez értem, elbocsátottak, és adtak mellém két fegyverest, hogy vezessenek és

¹⁰² Johannes von der Ecken trieri официális, nem azonos Johannes Eck ingolstadti teológiaprofesszorral, Luther fő vitapartnerével és irodalmi ellenfelével.

¹⁰³ Richard von Greifenklau.

¹⁰⁴ Vö. *Wormsi tárgyalások* (1521), WA 7: 815–887; lásd LVM I. köt.; LVM 7: 234–235 (404. sz.).

¹⁰⁵ Latinul: a birodalmi tanács számos tagja nem értett németül, maga a császár sem. – *A ford.*

¹⁰⁶ Friedrich von Thun, Frigyes szász választófejedelem tanácsosa, Luther pártfogója. – *A ford.*

kísérjenek. Ekkor kavarodás támadt. Talán bizony fogságba visznek? Ezt kiabálták a nemesurak. Én pedig azt mondtam: „Ők csak vigyáznak rám!” Így érkeztem vissza a szállásomra, és többé nem léptem a birodalmi tanács elé.

Ezek után megidéztek két kis létszámú különbizottság elé. Az egyikben ott ült a trieri érsek, Joachim tartománygróf, György herceg és még mások. Uhe doktor, a badeni kancellár¹⁰⁷ hosszasan beszélt a fejemmel, próbált rábeszélni, hogy az egész ügyet bízam a császárra és a birodalom rendjeire. Elősorolt tizenhárom okot, miért tegyek így. Sokat beszélt az egyház tekintélyéről és különböző botránkozásokról. Némelyek ki akartak oktatni, mit válaszoljak, de Friedrich von Thun azt mondta: „Erre nincs szükség, jól beszél ő magától is!” Az ellenem felhozott pontokat ismételten felsoroltam, ujjaimon előszámálva őket, és bár nemigen voltak tapasztalataim sem a jogtudósokkal, sem az udvari tanácsosokkal, mégis megcáfoltam az összes pontot. Kijelentettem: mindent hajlandó volnék elismerni, a pápát, a fejedelmeket, valamint az egyház hatalmát, és tennék mindent, amit kellene; csupán a Szentírástól nem tágítok, és ezen a téren semmi engedményt nem teszek, mert a Szentírás nem az enyém, hanem az Úristené. Ekkor így szólt a tartománygróf:¹⁰⁸ „Doktor úr, ha jól értem kelmedet, akkor a Szentírás az, amiről kelmed nem hajlandó lemondani.” Feleltem én: „Igen, ehhez ragaszkodom.” Ekkor ismét elbocsátottak, és szétoszlottak ők is.

Néhány nap múlva elküldték hozzám Uhe doktort és Peutinger doktort,¹⁰⁹ hogy folytassák velem a tárgyalást. Ámde Frigyes herceg nem akarta, hogy egyedül tárgyaljak velük, ezért elküldte hozzám tanácsosait, Philipp von Feilitzschet és Friedrich von Thunt. Ők is részt vettek a tárgyaláson. Uhe doktor és Peutinger doktor jól átgondolt orációt intéztek hozzám, és mindent megkíséreltek velem, ami módjukban állt. Mondták: bízam a császárra és a fejedelmekre könyveim és ügyem megítélését. Én pedig azt feleltem: „Magamat szívesen adnám a császár hatalma alá, de a Szentírást nem adhatom.” Amikor pedig tovább erősködtek, így szóltam: „Inkább lemondok az oltalomról, semhogy az ügyemet a császár hatáskörébe utaljam!” Erre azt mondta Friedrich von Thun: „No, ez már elég nagy engedmény volna!” Úgy felingerlődött kettejük ellen, hogy nem is akarta őket tovább hallgatni, hanem elment, viszont Philipp doktor ott maradt. Emezek pedig tovább nyaggattak, hogy tegyem meg. Én így feleltem: „Márpedig nem teszem. Ítéltétek meg ti magatok! Ha a császár lenne bíró az ügyemben, mire jutnék? Hogyan oltalmazhatnám vagy tarthatnám jó kézben magamat, hogyan

¹⁰⁷ Uhe = Hieronymus Vehus, a badeni örgróf kancellárja. – *A ford.*

¹⁰⁸ I. Fülöp hesseni tartománygróf.

¹⁰⁹ Konrad Peutinger híres augsburgi humanista, a császár bizalmasa volt. – *A ford.*

védhetném az ügyemet, ha a Szentírást kiereszteném a markomból? A császárnak túl sok olyan püspöke van, akik engem máris elmarasztaltak!”

Nem sokkal később eljött hozzám a trieri érsek, négyszemközt beszélt velem, és így szólt: „Kedves doktor úr, az én doktoraim azt mondják nekem, hogy kelmed hajlandó elfogadni a császár ítéletét a kelmed ügyében.” Úgy képzelte, hogy ezzel kelepcebe csalhat. De én azt mondtam: „Kegyelmes uram, én mindent elfogadhatok, ám a Szentírást nem adhatom ki a kezemből.” Mire a püspök: „Erről az én doktoraim egészen mást mondtak! Hű, de nagy bajba kerültem volna, ha most nemsokára a császárhoz járulván, azt jelenteném neki, amit a dologról tudni véltem! No és hogyan képzeled, doktor úr, mi volna a teendő az ügygel?” Nem adhattam más tanácsot neki, mint Gamáliél az Apostolok cselekedeteiben: hagyni kell az ügyet békén, mert ha emberektől való, akkor hamarosan ügyis semmivé lesz, ha pedig Istentől való, akkor a tanítást úgysem tudják eltiporni (ApCsel 5,38–39).

Ez a tárgyalás, különösen pedig, hogy a papok ilyen oktalanul álltak hozzá, Frigyes herceget, ezt az eszes, bölcs fejedelmet szerfölött felháborította. Miután pedig tizennégy napot töltöttem Wormsban,¹¹⁰ eltávoztam onnét, és útközben fogságba estem.

Mindez pedig nem az én szándékaim szerint történt. Nem én tehetek róla, hanem ők. Ajtóstul akartak a házba rohanni, és nem hitték volna, hogy koppan a fejük. Az ördög ugyan vigyázta és védelmezte a pápaság uralmát, ám Krisztus léket ütött rajta, mert hiszen az ördög is tudja jól, hogy Krisztus meglátogatja őt, ha akarja, ha nem, és ezt most nyilvánvalóan tapasztalhatta is.

Caracciolus¹¹¹ Wormsban igencsak kardoskodott, hogy engem égessenek meg, de a rajnai palotagróf és a bajor fejedelmek¹¹² nem akarták az oltalmat megszegni.

Cochlaeus Wormsban is fölkeresett, hogy vitázzék velem, és hogy rábeszéljen, egyoldalúan mondjam fel az oltalmat, de Volrad von Watzdorf adott volna olyan oltalmat neki, hogy az ő fejére szállt volna a kiontott vér, ha el nem hártíjják cselszövését.

A hesseni tartománygróf először Wormsban keresett föl, és akkor még nem állt az én oldalamon. Lóháton érkezett a szállás udvarába, majd feljött a lakrészembe. Még igen fiatal volt. Azt mondta: „Kedves doktor úr, hogy áll az ügy?” Feleltem: „Kegyelmes uram, remélem, jóra fordul.” Mire ő: „Igaz-e, amit hallok,

¹¹⁰ 1521. április 16-án érkezett Wormsba és 26-án távozott. LVM 7: 227–228 (397. és 400. sz.); BRECHT I: 429, 448.

¹¹¹ Marino Caracciolo pápai nuncius. – *A ford.*

¹¹² IV. Vilmos és X. Lajos bajor hercegek. Akárcsak a rajnai palotagróf, a Wittelsbach-ház tagjai.

hogy azt tanítja kelmed, ha egy férfinak már nem áll fel, akkor az asszony hozzámehet egy másik férfihoz?”¹¹³ És nevetett. Merthogy az udvari tanácsosok ezt hazudták neki. Én is nevettem, és így szóltam: „Nem, kegyelmes uram, ne mondja ezt rólam!” Csakhamar elbúcsúzott tőlem, kezét nyújtott, és azt mondta: „Ha igaza van, doktor úr, akkor Isten segítse!”

Fölöttébb csodálkozom a mainzi érseken, amiért Isten olyan erősen sújtotta őt, mégsem akar megjavulni. Volt neki mindenféle betegsége: nyavalyatorése, veseköve, pestise, hideglelése, bujakórja, a végén még sorvadása is. Jaj, milyen nyomorult emberek vagyunk mi! Bűnökkel keressük kenyerünket. Míg hetedik évünket be nem töltjük, mást sem teszünk, mint evés-ivás, játék és alvás. Nyolcéves korunktól iskolába járunk, az napi három vagy négy óra, mígnem huszonegy évesek leszünk, akkor csintalanságokat művelünk, úgyhogy mindösszesen alig tíz évet töltünk munkával egész életünkben. Hát akkor mit büszkélkedünk a jócselekedeteinkkel? Mit csináltam ma egész nap? Két órán át kakáltam,¹¹⁴ három órán át zabáltam, négy órán át lazáltam. „Uram, ne szállj perbe a te szolgáloddal!” (Zsolt 143,2)

5346. Tanulmányairól¹¹⁵

1540 nyara

WA.TR 5: 75–76 (5346. sz.); VIRÁG 26–27, 34, 55–56, 95, 102. (Virág Jenő ford.)

– Fiatalkoromban az erfurti egyetem könyvtárában láttam először a Szentírást. Olvasni kezdtem Sámuel könyvénel, de megszólalt a csengő, s előadásra kellett mennem. Nagy kedvem lett volna elolvasni az egész könyvet, de akkor nem volt rá alkalmam.

Amikor szerzetbe léptem, és mindent elhagytam, kétségbeesve önmagam felől, a Szentírást óhajtottam. A testvérek adtak nekem egy Bibliát, ezt szorgalmasan olvastam és igyekeztem kívülről megjegyezni, bár igen pontatlan szöveget tartalmazott. De amikor letettem a szerzetesi fogadalmat, elvették tőlem, és szofista könyveket adtak helyette. Mégis valahányszor ráértem, visszavonultam a könyvtárba, és újra a Bibliával foglalkoztam. Olykor-olykor vitatkoztam is róla a kolostorban.¹¹⁶

¹¹³ Fülöp később éppen felesége frigid volta miatt követett el bigámiát. Vö. LVM 7: 441–442, 635–637 (1056. és 3493. sz.).

¹¹⁴ Kakáltam: Aurifabernél „gekackt”, a kéziratban „gehackt”. Ha ezt fogadjuk el, akkor „kapáltam”. – *A ford.*

¹¹⁵ Vö. fenn I. fejezet, 116. sz. és 7. fejezet, 3767. sz.

¹¹⁶ 1509. március 9-én lett Wittenbergben baccalaureus biblicus. BRECHT I: 98.

Nem sokkal később Staupitz áthelyezett ide.¹¹⁷ Itt egészen beleestem a szofista [skolasztikus] tudományba. S mikor a filozófiával kapcsolatosan behatóan megvitattuk a dolgokat, már annyira előrejutottunk, hogy a végső okokat [*principia*] kerestük. A jelenlévők azt mondták, hogy ezeket előre el kell fogadnunk, a tudósok erre az eredményre jutottak, s nem szabad velük szembehelyezkedni.

Én azonban erősködtem: bizonyítsuk be, ne fogadjuk el őket előre! Ezután fokozatosan visszavonultam a szofistáktól [a skolasztikusoktól], egyedül, magamban akartam tanulni s imádkozni. Tanulmányoztam a kommentárokat, és leginkább a zsoltárokban leltem kedvemet. Átnéztem a szaktekintélyek műveit, hogy bizonyítékokat fedezzek fel. De amint az írásmagyarázatokat átkutattam, azt láttam, hogy mindegyik ellentmond önmagának. Mégsem mertem megtámadni a tudósok véleményét. Staupitz azonban újra elhívott ide,¹¹⁸ és megbízott azzal, hogy előadásokat tartsak és prédikáljak. Elrendelte továbbá, hogy az asztalnál minden felolvasás helyett [a rendben] mindenütt a Szentírást olvassák. Én előadásaimban és prédikációimban is megmaradtam a Szentírás alapján. Ezért aztán két esztendő múlva itt eretnek hírébe keveredtem.

A későbbi kembergi prépost volt az egyetlen tanítványom. Összegyűjtötte a doktorok és magiszterek kijelentéseit, és arra kért, hogy rendezzek róla disputációkat. Ezek az 1516-os disputációk ma is hozzáférhetőek.¹¹⁹

Ez idő tájt hirdette Tetzl a búcsút Jüterbogban, s az emberek úgy rohantak hozzá, mint a bolondok. Kezdttem lassan lebeszélni őket a búcsúkról, és magyaráztam, hogy mi a kegyelem és bűnbocsánat. Akkor még elismertem a pápát uramnak, és azt hittem, hogy előtte kedves dolgot cselekszem.¹²⁰ Ő azonban ellenem fordult.

Ezért kellett védekeznem, és ezt bátran meg is tettem, míg a búcsú, a kolostor, a mise, a káptalanok meg nem dőltek, s a pápa is hamarost el fog esni. Így támadta meg Isten a gyengék gyengéje által a pápát annak ereje teljében, és a gyengéség által fogja meg is dönteni, bármennyire liheg és kapálózik is az ördög etc.

¹¹⁷ Wittenbergbe 1508 őszén. BRECHT I: 97.

¹¹⁸ Wittenbergbe 1512 őszén. BRECHT I: 109.

¹¹⁹ Vö. *Bernhardi-disputáció* (1516), WA I: 145–151, lásd LVM I. köt.; LVM 7: 49–51 (26. sz.).

¹²⁰ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 179–180, lásd LVM I. köt.

5347. A doktor úr saját kezű iratából¹²¹

1540 nyara

WA.TR 5: 76–77 (5347. sz.); VIRÁG 18, 47, 158. (Virág Jenő ford.)

1484-ben születtem Mansfeldben, ez biztos.

1497-ben a magdeburgi iskolába küldtek, ahol egy évig maradtam.

1501-ben jöttem Eisenachból Erfurtba, négy esztendeig voltam Eisenachban.

1505 elején lettem magiszter. 1505-ben ugyanezen év végén szerzetes.

1508-ban jöttem Wittenbergbe.

1510-ben voltam Rómában, ahol az ördög székhelye van.¹²²

1517-ben kezdtem vitázni a búcsúról.

1519-ben a lipcsei vita.

1525-ben házasodtam meg.

1540-ben 56 éves lettem.¹²³

1518-ban voltam Augsburgban.

1521-ben voltam Wormsban.

1529-ben voltam Marburgban.

5349. Történet Martinus doktor ínségéről és lovaglásáról és az augsburgi tárgyalásokról Caietanus színe előtt¹²⁴

1540 nyara

WA.TR 5: 77–80 (5349. sz.); VIRÁG 109–113. (Virág Jenő ford.)

Amikor egyszer Martinus doktor meglátta udvarán a disznókat, így szólt:

– Itt állt egykor egy felszentelt épület, először ebben a kis templomban prédikáltam.

Akkor volt, hogy Tetzl a búcsút egészen Jüterbogig hozta, mert a mi fejedelmünk nem akarta tartományába beengedni.¹²⁵ Az emberek ott sokszor hallgatták, otthon pedig elmesélték, mit prédikált Jüterbogban, például: „Ha valaki még Szűz Máriát is szeplősítette volna meg, a búcsú segítene rajta.” És: „Több hatalom adatott nekem, mint Péternek és Pálnak együttvéve.”¹²⁶ Ezeken az istentelen szavakon felindulva elkezdte a doktor lebeszélni az embereket a

¹²¹ Vö. fenn 2. fejezet, 1101. sz. és alább 13. fejezet, 5967. sz.

¹²² Valójában 1511/12 telén.

¹²³ Vö. fenn 2. fejezet, 1101. sz. és alább 13. fejezet, 5967. sz.

¹²⁴ Vö. fenn 5. fejezet, 2668. sz.; LVM 7: 112–124 (110. sz.).

¹²⁵ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 179–180, lásd LVM 1. köt.

¹²⁶ Vö. 95 tétel, WA 1: 237, lásd LVM 1. köt. (75. és 77. tétel).

búcsúról, otthon pedig végiggondolja a dolgot, forgatja a könyveket, faggatja a jogban járatosakat, és felismeri, hogy a búcsúban semmi nem üdvös és semmi nem megalapozott. Ezért állította össze tételeit: „A mi Urunk és Mesterünk” etc.¹²⁷ Esze ágában sem volt a pápát megtámadni, hanem a vásári kikiáltók gyalázatos beszédei ellen kívánt fellépni. De erre az egész világmindenség felzendül (Miksa császár idején), a pápa fröcsög, a püspökök tombolnak, hogy el kell hallgattatni a bajkeverőt, a karthauziak panaszkodnak.

Nem sokkal később a császár birodalmi gyűlést hív össze Augsburgba. Ide Caietanus pápai megbízatással jött, s Rómában már befejezettnek tekintették azt, hogy a kárhoztatott eretneket elégetik.

(A doktor úr azonban közbevet egy másik történetet:

– Te jó ég – mondta –, Isten ennyire szembeállított engem, a szegény szerzetest ezzel a sok hatalmas emberrel. A birodalmi gyűlés befejeztével érkeztem meg Augsburgba. Nem volt akkor egyetlen garasom sem, és a csuklyát is dr. Link rendfőnöktől¹²⁸ kellett kölcsönkérnem, amikor útra keltem. Három mérföldnyire Augsburg előtt kíséremmel együtt kocsira ültünk. Ez alatt a három mérföld alatt szinte máglyán égtem, mert az ördög olyan súlyos aggodalmakkal gyötört. Augsburgban Staupitz számomra lovat szerzett egy rendfőnöktől. Így aztán fegyver, csizma és nadrág nélkül lovagoltam el, csupán csuhában, vászoningben, kalapban és köpönyegben, gondolataimba merülve, egy augsburgi lovas kíséretében, míg Coburgig nem jutottam. Lipcse után eltévedtem az úton. Mindenszentekkor értem ismét ide vissza Kemberg felől,¹²⁹ és azonnal még misét is mondtam, annyira szent voltam, ez volt akkor egész gazdagságom.)

A birodalmi gyűlésen megállapodtak a választófejedelemmel, hogy elküld engem Augsburgba. A gyűlés végeztével érkeztem oda a fejedelem utasítására. A fejedelem megparancsolta Langmantelnek és a többieknek, hogy engem ne hagyjanak el. Miksa császár vadászaton volt. Tanácsosai azonban ott voltak, többek között a trieri püspök is. Augsburgba való megérkezésemről a bíboros azonnal értesült. Lovas követet küldött hozzám, és magához hívatott. El is mentem volna, de azok, akikre rábíztak, megakadályozták abban, hogy az ő engedélyük nélkül kimozduljak a kolostorból. Így először azt válaszoltam, hogy majd elmegyek. Másnap egy követ jött, igazi olasz,¹³⁰ s rá akart beszélni, hogy elmenjek. De védelmezőim azt mondták, hogy ne menjek, nem ismerem az olaszokat, s nem lehet bennük vakon bízni. Ezért

¹²⁷ 95 tétel, WA I: 233, lásd LVM I. köt. (I. tétel).

¹²⁸ Wenzeslaus Link későbbi nürnbergi evangélikus lelkész.

¹²⁹ Lásd LVM 7: 110–111 (105. sz.).

¹³⁰ Urbano de Serralonga, Montferrat követe. Lásd LVM 7: 85, 112 (97. és 110. sz.).

maradtam. A harmadik nap követ jött: „Miért nem jössz a bíborshoz? Jóindulatú irányodban, ha csak annyit mondasz: *Revoco* (visszavonok) – úgy megmenekülsz. Csak hat betű (R-E-V-O-C-O), könnyen kimondhatod. A harmadiknak nyíltan megmondtam: parancsom van arra, hogy így itt maradjak. „Hogyan? – mondta a követ. – Azt hiszed, hogy temiattad a fejedelmek fegyvert fognak?” „Semmi esetre” – feleltem. „Hol akarsz hát megmaradni?” – „Az ég alatt!”¹³¹ Erre eltávozott tőlem szolgáljaival együtt. Közben védelmezőim a császári tanácsosoknál szorgalmazták, hogy szabad utat biztosító levelet adjanak. Ezt végül ki is eszközölték. Megérkeztem Caietanushoz. Elmagyarázták, hogy miképpen kell viselkednem nála. Először tehát arcra borultam előtte. A parancsra, hogy felálljak, feltérdeltem. S további parancsára felálltam. A bíbornok hízelegve szólított meg: „Te Németországot megmozgattad a búcsúk feletti vitával. Mert a többi cikkeket Krisztusról és a megigazulásról nem támadta senki. Ezért, ha az egyháznak engedelmes tagja akarsz lenni, és ha azt akarod, hogy a pápa kegyelmes legyen hozzád, akkor vond vissza tételeidet! Így nem fenyeget semmi veszély. Különben, amint hallom, te doktor és tudós vagy, és sok a tanítványod.” Röviden azt válaszoltam, hogy a jövőben hallgatni fogok, ha ellenségeim is hallgatnak. De akkor még nem akartak ezzel megelégedni, hanem egyszerűen azt kívánták, hogy vonjam vissza tételeimet.

A következő napon, október 14-én ismét elmentem.¹³² Eleinte szokásos címeit használtam megszólításnál, mikor azonban felhevültem, egyszerűen azt mondtam, „kelmed”, és kijelentettem: „Nem vonhatok vissza semmit, hacsak valami helyesebbre meg nem tanítanak, mert a Szentírástól el nem térhetek.” Erre ő: „De még Máté is téved a próféta nevét illetően!” (Mt 27,9) Amikor ezt meg akartam cáfolni, így szólt: „Elég! Vond vissza, s akkor az egész ügy el van intézve!” Én azonban még komolyabban ellenálltam. Ezért a bíboros olaszul így kiáltott fel: „Ó, testvér, testvér, tegnap még igen jó voltál, s ma egészen megváltoztál!” És újra elém tartotta VI. Kelemen bulláját.¹³³ Erre én: „Őszentsége kiforgatja a Szentírást!” Ekkor kezdtem el küzdeni a pápa ellen. Felingerelve mondotta Caietanus: „Eredj! Vond vissza tételeidet, vagy vissza se térj!” Ő azonban nem tudta, hogy bennem szilárd elhatározás volt, s hogy fenyegetéseit semmibe sem vettem. Nem hitte, hogy én ezeket a szavait fogadom meg: „Vissza se térj!”

¹³¹ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 181, lásd LVM 1. köt.

¹³² Írásbeli válasza: LVM 7: 90–100 (101. sz.).

¹³³ Extravagánsok (*extravagantes*): a Corpus Iuris Canonici későbbi pótlékai. Az itt idézett extravagáns VI. Kelemtől származik és az *Unigenitus Dei filius* szavakkal kezdődik (1343. január 27.). Arra a búcsújubiläumra vonatkozik, melyet VIII. Bonifác pápa rendelt el 1300-ban minden századfordulóra, a 100 évet azonban VI. Kelemen extravagánsa 50-re redukálta, majd később II. Pál 25-re. Kivonata: CIC 2: 1304; WA 2: 5. QGP 1: 772–774 (760. sz.); DH 1025. sz. Vö. LVM 7: (99. sz.).

Augsburgban maradtam még néhány napig, és kétszer írtam Caietanusnak.¹³⁴ Leveleimben felfogásomat fejtettem ki. Ő azonban nem válaszolt. Éjjel titkos ajtón át bocsátottak ki egy kísérő társaságában, és Coburgig lovagoltam.

Mikor a bíboros hazatért, egy alkalmi követel levelet küldött a választófejedelemnek¹³⁵ – ami ezt bosszantotta –, s felpanaszolta, hogy köszönés nélkül távoztam onnan; továbbá, hogy ő mindent megtett, ami a békét szolgálhatta volna. Ha ezután tűzvész tör ki, ő nem vétkes, és mossa kezeit.¹³⁶ A fejedelem okosan válaszolt a levélre.¹³⁷ Ő is mossa kezeit, mert ők semmit sem akartak a dologhoz hozzátenni. Ő úgy rendelkezett velem, ahogy neki a császár öfelsége parancsolta, s az ügygel kapcsolatban nem is tud többet tenni.

Így fejezte be a doktor:

– Isten hirtelen kevert engem ebbe az ügybe, és én kíváncsiságból követtem, mert amikor belekezdtem, Isten a tanúm, nem értettem, s először egyre csak alkalmazkodni próbáltam, de ők fölháborodtak rajtam.

5353. Foglyul ejtése

1540 nyara

WA.TR 5: 82 (5353. sz.); VIRÁG 147–148. (Virág Jenő ford.)

– A választófejedelem tanácskozott embereivel, és megparancsolta tanácsosainak, hogy rejtse el engem.¹³⁸ Ő nem tudta a helyet, hogy szükség esetén jó lelkiismerettel tehessen esküt arra, hogy nem ismeri rejtékhelyemet. Georg Spalatinnak mégis azt mondta, hogy ő tudhatja, ha akarja. A kivittel egy lovagot bízott meg. Amsdorf is tudott róla, de más senki. Eisenach mellett az erdőben négy lovast látott közeledni, s ezért titokban a kocsitól eltávozott. Közben a lovagok közeledésükre a mély útban. Megfenyegetik a kocsist, aki rögtön megáll. Közben engem kiragadnak a kocsiból, és szitkozódnak. Amsdorf tettette magát, és rájuk kiáltott: „Micsoda durvaság ez? De hát a hatalmatokban vagyunk!” Ezzel a kocsist akarta megteveszteni. Engem pedig a kocsiból kivonszoltak és lóra ültettek. A lovagok keresztül-kasul járták az erdőket, hogy tévútra vezessék az üldözőket, míg be nem esteledik. Éjszaka érkeztem meg az Eisenach melletti Wartburgba.

Mint lovag rejtőztem Wartburgban. Gyakran leszálltam vadászni, számócsát szedtem s az eisenachi ferencesekkel is érintkeztem. Ez a dolog azonban titokban

¹³⁴ LVM 7: 100–104 (103–104. sz.).

¹³⁵ 1518. október 25-én. WA.B I: 233–235.

¹³⁶ Ártatlanságának jeléül, mint Pilátus: Mt 27,24.

¹³⁷ 1518. november 19. után. WA.B I: 250–251.

¹³⁸ Vö. LVM 7: 228 (400. sz.).

maradt. Ilyen nagy volt a lovagok titoktartása. Két lovag fogadott be engem: Sterbach¹³⁹ és Berlepsch.¹⁴⁰ Két szolgám volt, akiknek engem kellett kísérniük.

5354. A megkeresztelendő zsidóról és egy másíkról, aki gazfickó volt

1540 nyara

WA.TR 5: 83 (5354. sz.); Zsidómisszió 166. (Csepregi Zoltán ford.)

Mikor idejött Michael zsidó, hogy megkeresztelkedjék, s ezt jelezték a doktornak, az így szólt:

– Hívjátok el hozzám, mert nem félek tőle, és szeretem a zsidókat, ha észre térnek, Ábrahám kedvéért, akit ma hevesebben szeretek, mint az összes zsidó.

Amikor pedig eljött a zsidó, és asztalhoz ült, megkérdezte a doktor:

– Meg akarsz keresztelkedni?

– Meg – válaszolta a zsidó.

– Vigyázz, hogy szíveden viseld a dolgot – mondta erre a doktor –, mert ismerlek benneteket, hogy kevélykedni szoktatok velünk szemben, s nem könnyen viselitek el, hogy a zsidó Krisztus isteni tiszteletben részesül. Ám bizonytal mi sem vagyunk annyira ostobák és örültek, hogy egy zsidót imádjunk (mikor ekkora becsben még magát Ábrahámot vagy egy angyalt sem tartunk), ha nem győzött volna meg bennünket a Szentírás tanúságtétele.

– Én vallom, hogy Krisztus a zsidó nép vezére – mondta ekkor a zsidó –, és már eljött, és ő Isten Fia. Minthogy lejárt az idő.

– Ugyanezt mondta egy pomerániai zsidó is – így a doktor – 1515 körül a halálos ágyán a fiainak: „Ha nem jön el a Messiás 1522-ig, tudjátok meg, hogy becsaptak minket.” Ezt a fia mondta el a pomerániai doktornak.¹⁴¹

És Martinus doktor még elmesélte egy kölni prépostról,¹⁴² hogy a sírkövére macskát és egeret vésetett, s a végrendeletében ezt írta: „Mikor a macska és az eger barátságot köt, akkor lesz egy zsidó igazán keresztény.” A zsidó távoztával így szólt hozzánk a doktor:

– Ez a zsidó Poznańból való.¹⁴³

¹³⁹ Valószínűleg Hans von Sternberg később coburgi udvarbíró.

¹⁴⁰ Hans von Berlepsch wartburgi várkapitány.

¹⁴¹ Johannes Bugenhagen a Pomeranus melléknevet szülőföldjéről kapta.

¹⁴² A történet egy konvertitáról szól.

¹⁴³ Nem arról a poznańi Michaelról állítja egy 1525-ös történet (WA 48: 495, 2501c sz.; vö. WA.TR 2501a sz.), hogy azzal a megbízással érkezett, hogy megmérgezze Luthert.

5358b. A kopogó szellemekről¹⁴⁴

1540 nyara

WA.TR 5: 87–88 (5358b. sz.); A 289; *Asztali beszélgetések* 77. (Márton László ford.)– Osiander¹⁴⁵ úgy véli, nem léteznek kopogó szellemek.

Erre a doktor így szólt:

– Szerintem meg léteznek. Osiandernek mindig mindenről különvéleménye van.¹⁴⁶ Én azt, hogy vannak, saját tapasztalatból tudom. Egyszer, amikor fáradt voltam ahhoz, hogy a kánoni óráimat elimádkozzam, egyszer csak nagy zörgés támadt a kemencesut mögött, amitől szerfölött megijedtem. Amikor aztán láttam, hogy ez az ördög incselkedése, ágyba bújtam, és így könyörögtem Istenhez: „Mindent az ő lába alá vetettél (mármint a te Fiadé alá) (Zsolt 8,7); és ha az ördögnek bármi hatalma van fölöttem, akkor ne kíméljen!” És azzal elaludtam.

Másik eset: egyszer, amikor a refektóriumban¹⁴⁷ voltam, hát a fazekak úgy elkezdtek csörömpölni, hogy azt hittem, föld és ég mindjárt összeszakad.¹⁴⁸ De én mindjárt gondoltam, hogy ez az ördög műve, lefeküdtem és elaludtam.

Harmadik eset: egyszer jöttem a hajnali miséről, és kinéztem a cellámból a kertbe, és akkor láttam egy nagy fekete disznót, amint a kertben körbejárkál, holott oda semmiféle disznó nem juthatott be, és a disznó csakhamar eltűnt; ez is az ördög volt.

Negyedik eset: amikor Wartburgban voltam Eisenach mellett, hát a kemence mögül mogyorószemek pattantak hozzám, ez is az ördög műve volt. Ezért hát fogtam magamat, és ágyba bújtam. Ezek igaz dolgok.

Ötödik eset: egyszer egy kutya feküdt az ágyamban, én meg fogtam, és kihajítottam az ablakon, és meg se nyikkant. Amikor pedig megkérdeztem, vannak-e kutyák a várban, a várnagy azt felelte: „Nincsenek!” Mire én: „Akkor tehát ez is az ördög volt!”

¹⁴⁴ Lásd fenn 15. fejezet, 6816. sz.¹⁴⁵ Andreas Osiander evangélikus teológus, 1540-ben nürnbergi lelkész volt. – *A ford.*¹⁴⁶ Vö. *Zsidómisszió* 38–41.¹⁴⁷ Refektórium, „rebethal”, betű szerint ’szőlősvölgy’: a latin szó népetimológias középformájától. – *A ford.*¹⁴⁸ Vö. BORNEMISZA 130, 254. Lásd fenn 7. fejezet, 3814. sz.

5360. Jézus gyermekkoráról és ifjúságáról, valamint a mi Megváltónk, Jézus Krisztus megismeréséről

1540 nyara

WA.TR 5: 89–94 (5360. sz.); A 101b; *Asztali beszélgetések* 43–44. (Márton László ford.)

– A világ minden bölcsessége gyerekjátéknak, sőt balgaságnak tekintendő Krisztus megismeréséhez képest. Mert van-e csodálatosabb ama kimondhatatlan nagy titok tudásánál és megismerésénél, hogy Isten Fia, az örökkévaló Atya hasonmása emberi természetet öltött magára, és testi jellegzetességeiben olyanná vált, mint más emberek? Názáretben bizonyára segített apjának, Józsefnek házakat építeni, hiszen József ácsmester volt, így hát Krisztust ácsmester fiának, sőt ácslegénynek is mondják. Mit gondolnak majd a názáretbeliek ítéletnapkor, amikor látják majd isteni felségében trónolni Krisztust, és megkérdezik tőle: „Uram, nem te segédkeztél a házam építésében? Hogyan kerültél hát ilyen magas rangba?”

Sokan költöttek sokféle mesét arról, mit cselekedett Jézus gyermekkorában és ifjúsága idején, amint az látható az ilyen című könyvben: *A Megváltó gyermekkoráról, avagy Jézus életéről*. De mivel ebben a könyvben sok nevetséges, bolondos dolog van írva, sohasem volt tekintélye a keresztények előtt. A legszükségesebb pont pedig az, hogy mi, keresztények a legnagyobb szorgalommal tanuljuk és akarjuk tudni, hogy az örökkévaló Isten Fia ilyen mélyre alázkodott, ilyen szegénységben és számkivetésben¹⁴⁹ született, és tette ezt a mi bűneink miatt, és az ő isteni felségét a mi érdekünkben olyan sokáig rejtve tartotta. Amikor megszületett, ugyanúgy sírt és bömbölt, mint bármely más csecsemő, Máriának gondoskodnia kellett róla, el kellett látnia, szoptatnia kellett (ahogy az egyházi ének mondja: „Egy kevés tej volt az étke”), táplálnia, fenekét kitörölnie, ringatnia, lefektetnie, hordoznia stb. kellett, ahogyan más anyák is teszik gyerekükkel.¹⁵⁰

És aztán Józsefnek a gyerek anyjával és a gyerekekkel Egyiptomba kellett menekülnie, számkivetésbe Heródes elől, aki a kisdedet kereste, hogy végezzen vele. Amikor a család Heródes halála után visszatért Názáretbe, ő engedelmes volt a szülei iránt (Lk 2,51), bizonyára gyakran szolgált fel nekik kenyeret, italt és más dolgokat. Mária bizonyára mondogatta neki: „Jeszuskám, hol csavarogtál? Nem vagy képes itthon maradni?” Amikor pedig felnőtt, bizonyára segített Józsefnek az ácsmunkában. Meg nem botránkozni ezen a gyenge, hitvány testen, ezen a száználmas mivolton, amilyennek Krisztus mutatkozott: ez hatalmas, magas tudomány és bölcsesség, sőt Isten adománya és a Szentlélek különleges műve.

Némelyek, nem is kevesen megbotránkoznak azon, hogy időnként azt mond-

¹⁴⁹ Számkivetés, *Elend*: még középfelnémet értelemben (ma 'nyomorúság'). – *A ford.*

¹⁵⁰ Vö. LVM 5: 237.

juk a szószékről: Krisztus ácslegény volt. Pedig sokkal nagyobb botrány, hogy istenkáromlóként és lázadóként keresztre szögezve, két gonosztevő közt függött. A megfeszítettek ugyanis átkozottak voltak, ahogy Mózes 5. könyve 21. rész írja: „Átkozott Isten előtt, aki fán függ” (5Móz 21,23), és Galáciabeliek: „Átkozott mindenki, aki a fán függ.” (Gal 3,13)

5362. Luther szülei és tanulmányai

1540 nyara

WA.TR 5: 95 (5362. sz.); VIRÁG 13–20. (Virág Jenő ford.)

Szülei szegények voltak. Apja parasztfiú volt Möhrában, egy faluban nem messze Eisenachtól. Innen apja feleségétül, gyermekestül Mansfeldbe költözött, és bányász lett. Luther akkor született. Eisenachban tanult, és kapuról kapura járva koldult kenyeret.

Később Eisenachban egy Heinrich nevű polgárnak¹⁵¹ a házához került, akinek a fiát kellett iskolába vezetnie. Végül Erfurtba jött, és apja akarata ellenére szerzetes lett.

5368. A schmalkaldeni betegség¹⁵²

1540. augusztus 14.

WA.TR 5: 96–97 (5368. sz.); VIRÁG 171–173. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

A legsúlyosabb életveszélyben volt Luther 1537 februárjában Schmalkaldenben, ahol húgykövek miatt betegen feküdt. Sok orvos és sebész volt ott, egyikük azt mondta: „Kelmed szemlátomást rajta fog veszteni, alaposan neki kell gyürkőznünk.” Ezért fokhagymás lócitromot adtak neki inni. Mire így szólt: „Vissza ne gyertek többé! Inkább a halál!” Az orvosok nem remélték, hogy életben marad. A fejedelmek és a rendek meglátogatták betegágyánál, hogy elbúcsúzzanak.

– De én – mondta – semmire sem vágytam inkább, mint hogy megszabaduljak az ördögnek ebből a barlangjából. Azt határozták, hogy el kell utaznom. De Philippus Melanchthon az ő istentelen és rajongó asztrológiájával még egy napig ott tartott, mert újhald volt. Egy ízben pedig Pratauból jövet nem akart a folyón keresztüljönni újhaldkor. Én azonban nem akartam maradni, mert mi urai vagyunk a csillagoknak is.¹⁵³

¹⁵¹ Heinrich Schalbe, vö. BRECHT I: 30.

¹⁵² Vö. fenn 6. fejezet, 3543. sz.

¹⁵³ Lásd fenn 5147. sz. Valódi párhuzam!

Amint hétfőn¹⁵⁴ korán reggel elindultam, a pápai követ¹⁵⁵ azt hitte, hogy meghaltam. Szolgái látni akartak engem, de Tipontius¹⁵⁶ azt mondta: „Te Luthert nem fogod látni az örökkévalóságban sem!”

A fejedelem értem való aggodásában küldött egy szekeret tele szénnel és egyéb eszközökkel, hogy ha szükséges, az úton melegen tartsanak. Útközben gyakran akartam vizelni, de nyolc napig nem tudtam, mert a kövek útjában álltak. De mikor Tambachnál megszálltam, mely máig kedvenc helyem,¹⁵⁷ megszabadultam sok kőtől, és néhányat azonnal kihánytam, ezt többször is ismételve. Éjszaka néhányszor vizelni próbáltam, de igyekezetemet nem koronázta siker. Végül újra érzem az ingert, de már teljesen feladtam a reményt, hiszen korábban annyiszor kudarcot vallottam. Újra nekikészülök, nyomom és érzem a nedvességet, mivel néhány csepp csurran, és azután nyomban, Istennek hála, néhány pintnyit pisilek.

Ekkor megkérdezte valaki, milyen orvosságtól gyógyult meg, amire válaszolt a doktor:

– Az imádságtól. Hiszen minden gyülekezetben hevesen imádkoztak értem. Ezért folyvást kell imádkoznunk, mivel minden az imából következik.

Befejezve a pisilést, azonnal írtam Philippusnak,¹⁵⁸ és küldöttem a jó hírt Tipontiuszal. Ő korán reggel ellovagolt a bíboros háza mellett, és nagyot kiáltott: „Luther él!” Elvitte a jó hírt a választófejedelemhez is, aki ezért tíz érmet adott neki, melyeken a fejedelem képe volt.

Útközben pedig szakadatlanul imádkoztam, bárcsak jönne a török az én lekaszabolásomra. Holott testem sértetlen és erős volt, kis híján belehaltam saját vizeletembe. A bíboros jelenlétében nem szerettem volna meghalni, nehogy azt mondják, hogy a félelemtől adtam ki lelkemet. – Ezt Nagyboldogasszony előestéjén mesélte 1540-ben.

5374. Staupitzról

1540 nyara

WA.TR 5: 99 (5374. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Staupitz harminc kolostor fölött volt vikárius. Először is a Bibliát az őt megillető helyre állította vissza kolostoraiban, azután összegyűjtötte a legjobb tehetség-

¹⁵⁴ 1537. február 26.

¹⁵⁵ Petrus Vorstius.

¹⁵⁶ Johannes Schlaginhausen.

¹⁵⁷ „Tambachból, áldásom helyéről, mivel ez az én Penúélem, ahol színről színre megjelent nekem Isten.” (1Móz 32,30) LVM 7: 601 (3139. sz.)

¹⁵⁸ LVM 7: 601 (3139. sz.)

geket, és a teológiai tanulmányoknak szentelte őket. Kétségkívül kivételes energia lakozott benne. Valószínűleg sok fáradságába került, míg az egyetemet segítette lábra állítani.¹⁵⁹ Gyakran idézte előadásában a tübingeni Summenhart doktort, aki azt mondta: „Ki fog minket megszabadítani ettől a civakodó teológiától?”

5375. A szerzetesi élet nyomorúsága

1540 nyara

WA.TR 5: 99–100 (5375. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Noha Luther már magiszter volt, arra kényszerítették, hogy sajtot kolduljon és latrinát pucoljon. Bár az erfurti egyetem közbenjárt érte, de csak kevesen akarták megkímélni őt, a többiek inkább ezt kiáltották: „A csudába a sok tudománnyal! Föl a tarisznyát, és vedd nyakadba a várost!”¹⁶⁰ – Végül aztán elkerültem Wittenbergbe. És már doktorrá is avattak, mégis én láttam el magamat, és elvégeztem mindenféle szerzetesi kötelességet.

De Staupitz (amikor a doktor zsoltárelőadását tartotta¹⁶¹) felmentette a matutinumok alól, és egy testvért is adott mellé segítségül. Luther itt hozzám¹⁶² fordult:

– Életed árán is akadályozd meg, hogy újra felállítsák a kolostorokat! Mert az maga a pokol. Az öltözekekről, étkekről, ünnepekről szabad rendelkezni, ha az nem terheli a lelkiismeretet. De a kolostorokat és a cölibátust nem vezethetjük be. Ma már senki sem hiszi el, mekkora nyomorúság volt a kolostorokban.

5375a. [A würzburgi püspök levele]

1540 nyara

WA.TR 5: 100 (5375a. sz.). (Márton László ford.)

Lorenz würzburgi püspök a von Bibera nemzetségből, egy igen derék püspök, aki végül lutheránussá lett volna, ha tovább él, írta egyszer Frigyes hercegnek: „Kedves öcsémuram, kérem kelmedet, vigyázzon Martinus doktorra, a szerzetesre, mert az egy jóra való ember, és ha a kelmed szeretete őt nem tudja oltalmazni többé, küldje hozzám. Szívesen látott vendégem lesz.”

¹⁵⁹ Staupitz oroszlánrészt vállalt az 1502-ben alapított wittenbergi egyetem megszervezésében.

¹⁶⁰ Lásd fenn 7. fejezet, 3737. sz.; alább 14. fejezet, 6039. sz. Azt akarták, hogy Luther adományokat gyűjtsön, ne pedig tanulással vesztgesse az időt.

¹⁶¹ 1513–1515-ben.

¹⁶² Az 5342–5375. sz. szövegek ismeretlen feljegyzőjéhez.

5375c. Miltitzről¹⁶³

1540 nyara

WA.TR 5: 102–103 (5375c. sz.); VIRÁG 116–117. (Márton László ford.)

Az augsburgi birodalmi gyűlés¹⁶⁴ után a pápa Karl von Miltitzet¹⁶⁵ küldte a választófejedelemhez, hogy az küldje el Martinus doktort Rómába. Frigyes herceg viszont arra kérte a doktort, hogy Wormsban jelenjen meg kihallgatáson. Időközben, miután a pápisták igencsak tomboltak, és Károly császárt noszogatták, hogy Martinus doktort égettesse meg, a választófejedelem pedig nem szeretne volna magára haragítani az egész birodalmat, amiért nem hajlandó kiszolgáltatni nekik a szerzetest, végül azt írta Martinus doktornak, hogy egy időre tünjön el Wittenbergből, és valami titkos helyen rejtőzzön el, mert az élete nincs biztonságban, és ő, a herceg nem tudja Luthert Wittenbergben megvédeni. Ekkor a doktor megijedt és elbúsult, és nem tudta, hová legyen, és így szólt: „Ha atyám és anyám elhagynának is, az Úr magához vesz engem.” (Zsolt 27,10) Vendégségbe hívta összes jó barátját a kolostorba, és velük megtanácskozta, hogy még azon az éjszakán útnak indul oda, ahová Isten vezérli. Amint a vendégeivel mulat, sietve jön a választófejedelem követe Spalatin levelével, aki azt írta: ha a doktor még ott van, akkor semmiképp se induljon útnak, mert a választófejedelem valami fontosat meg akar beszélni vele. Így hát a doktor ott maradt Wittenbergben.

Az pedig bölcs elővigyázatosság volt Frigyes herceg részéről, hogy valahányszor kérdőre vonták a doktor miatt, miért is tűri meg őt az országban, ő azt felelte: „Semmi rosszat nem tudok róla. Semmi hivatalos tennivalóm nincs vele. Ha olyasmit cselekszik, ami helytelen, akkor vitázzatok és ellenkezzetek vele Wittenbergben, arra ott fenntartok egy egész egyetemet. Ott ő köteles választ adni nektek. Annyi sok tudós emberem van Wittenbergben: ha a doktor helytelen dolgot művelne, azok úgysem tűrnék!”

Továbbá, amikor a hercegnek Rómába kellett volna küldenie Martinus doktort, összehívta minden tanácsosát, és meghányta-vetette velük, mi volna a teendő. Ekkor Fabian von Feilitzsch úr elmondta azt a tanmesét,¹⁶⁶ amelyben a farkasok békét kötnek a juhokkal, és azt követelik a juhoktól, hogy adják át kezesek gyanánt nekik, farkasoknak a kutyákat, hogy túszaik legyenek; mármost amikor a juhok, amilyen ostoba állatok voltak, kiszolgáltatták őrzőiket és védelmezőiket,

¹⁶³ Vö. fenn 2. fejezet, 1203. sz.

¹⁶⁴ Az 1518-as birodalmi gyűlésről van szó. Vö. *Latin előszó*, WA 54: 180–181, lásd LVM I. köt. – *A ford.*

¹⁶⁵ Karl von Miltitz mainzi kanonok, aki diplomataként szolgált mind a pápát, mind a szász választófejedelemet. – *A ford.*

¹⁶⁶ Tanmese: „apologus”. – *A ford.*

a kutyákat, és így megfosztották magukat fegyvereiktől, a farkasok nekik rontottak, és szétszaggatták őket. „Ugyanez történne velünk is – tette hozzá von Feilitzsch úr –, ha ezt a férfiút kiadnánk az országból. Bár ők most azt színlelik, hogy majd aztán a legjobb barátaink lesznek; mégis, ha ránk támadnának mint eretnekekre, nem tudnánk megvédeni magunkat. Ezért az én tanácsom az, hogy tartsuk az emberünket itthon, és akkor ő megvédelmezhet minket az írásaival, és akkor azok is alighanem békén hagynak minket.”

5375d. Lovagként Erfurtban

1540 nyara

WA.TR 5: 103–104 (5375d. sz.); VIRÁG 148–149 (Virág Jenő ford.)

Martinus Luther doktor egy szolgájával egyszer¹⁶⁷ Erfurtban egy kolostorba lovagolt be. Amint leül, meglátja egy barát, aki ismerte, s azt mondja a szerzeteseknek: „Ez Martinus doktor!” Amint ezt szolgája meghallja, rögtön így szól hozzá: „Lovag, nem emlékszik, hogy mi egy nemesnek azt ígértük, hogy még ma nála leszünk? Kedves uram, üljön ismét lóra, legfőbb ideje!” És titokban megsúgta, amit a barát mondott. Így szolgája vezetésével a doktor elnyargalt onnan. Egyébként azon az éjszakán a kolostorban megfojtották volna.

Kevéssel utóbb Erfurtban a Schleedornba érkezett. Ott volt egy prépost szálláson. Imaóráit tartotta, és morzsolta a Miatyánk-köveket az olvasón. Így szól hozzá a doktor: „Uram, nincs más dolga, mint a kövekkel zörögni?” A prépost mérges lett, és azt mondta: „Úgy látom, kelmed is egy lutheri fickó, aki a régi jó keresztény rendet megveti!”

5375e. Megtörtént eset

1540 nyara

WA.TR 5: 104–105 (5375e. sz.). (Márton László ford.)

– 1539-ben történt Eilenburgban, hogy az ördög megszállt egy férfit, habár nem egészen, mert az illető még ura volt az eszének. Volt neki egy felesége, annak meg egy mostohalánya. Mármost a férfi megunta az asszonyt, eltette láb alól, és összeállt a mostohalányával, őt a ringyjává téve. Csakhamar elköltözött a faluból egy másik helyre, a kurvájával együtt, és ott csordás lett. Egyszer amikor kihajtja a csordát, és a fiatalasszony is vele tart, hazatérőben egy ember odamegy a nőhöz, és azt mondja neki: „Amikor hazaérsz, öld meg a férjedet, máskülönben

¹⁶⁷ 1521-es wartburgi tartózkodása idején.

ő fog megölni téged!” Az asszony ettől fölöttébb elbúsult, és nem tudta, mitévő legyen, hányadán áll. Este hazajön a férfi, szitkozódik és átkozódik, előhúzza a derékszíjából a baltát, összevissza hadonászik vele, és azt ordítja: „Hol vagy, te kurva? Gyere ide, hadd verjelek agyon!” És hosszasan kergeti a nőt. Végül azt mondja, miután egy kicsit lecsillapodott: „Gyere ide, nem bántlak, tetvésszél!” A nő szót fogadott, gereblyézte a férfinak a fejét, míg az el nem aludt. Akkor azt gondolta a nyomorult ribanc: „Na most mi lesz? A végén még agyonver. Ej, mégiscsak jobb lesz, ha te vered agyon őt, mint hogyha ő téged!” Az ilyen gondolatokat pedig az ördög sugallta neki. És miközben a férfi alszik, ő a baltával úgy meglékeli a fejét, ahogy az ökröt letaglózzák. És levágja a fejet, és beássa a fejet a trágyába, a testet meg az udvar másik végén. Reggel megy a gazdasszonyhoz, és mondja, hogy most már gondoskodják a tehenekről, ahogy tud, mert őt otthagya a férje, és ő egyedül nem tudja végezni ezt a munkát. Azzal elmegy, és menekül, habár meg nem menekül, mert a rá következő szombaton, az 1539-es Péter-Pál előtti napon¹⁶⁸ elítélték. Történt ugyanis, hogy a falubeli kutyák, amint egy tüzelő szuka után koslattak, elvetődtek a trágyadombhoz, ahol megszimatozták, hogy valami dög van a közelben. Kikaparják a fejet, körbehordozzák a faluban, és összemarakodnak rajta. Akkor látták az emberek, hogy ez a csordás feje. Aztán a kutyák a testet is kiásták, úgyhogy mindenki láthatta, hová lett a csordás. Bizony, a csordás elkotródott az ördöghöz. Azt meg ki tudja, hogy a szerencsétlen ribancnak mi járhatott a fejében. Ez a példa is arra figyelmeztessen minket, hogy mindig vigyázzunk, mert az ördög úgy jár körülöttünk, mint az ordító oroszlán, keresvén, hogy kit nyeljen el (1Pt 5,8). Mert az ördög ott van az erdőkben, a vizekben,¹⁶⁹ minden helyen, a mi testünkben is, a házunkban is, ahol álldogálunk vagy járkálunk, és ilyen csínyeket művel.

53750. Karlstadt istentelen beszéde

1540 nyara

WA.TR 5: 107 (53750. sz.). (Márton László ford.)

– „Ha tudnám, hogy Isten engem örök kárhozatra szánt, akkor inkább vágatnék, nem pedig ballagnék a pokolba.” Ez nagyon istentelen beszéd, mert Isten így szól: te csak higgyél, és tedd a magadét,¹⁷⁰ engem pedig hagj cselekedni, és én

¹⁶⁸ Péter-Pál előtti nap: június 28. – *A ford.*

¹⁶⁹ Ehhez a néphithez lásd: fenn 2. fejezet, 1222. sz. és 7. fejezet, 4513. sz.; WA.TR 6562. sz.; BoA 8: 6562. sz.; LVM 7: 481 (4191. sz.).

¹⁷⁰ Lásd a Melanchthonnak 1521-ben küldött *Pecca fortiter* jelszót! LVM 7: 266 (424. sz.). Vö. fenn 1. fejezet, 153. és 644. sz.; 7. fejezet, 3895. sz.

cselekszem is. Isten nem azt akarja, hogy mi legyünk a magunk istene, és hogy magunk gondoskodjunk róla, hol és miképpen történjék, hogy üdvözüljünk. Nem, mi csak higgyünk!

5375q. „Hagyd az Úrra a te utadat” (Zsolt 37,5)

1540 nyara

WA.TR 5: 107–108 (5375q. sz.); A 204. (Márton László ford.)

Szenvedj, hallgass, állj félre, tőrj;
panaszt más fülébe ne szűrj;
istenhitedben ki ne hűlj;
jósorsodhoz közelebb így kerülj.

Doctor Martinus Lutherus

II

**Caspar Heydenreich
gyűjteménye
(1542–1543)**

5379. Szántszándékkal vétkezni

1542 áprilisa

WA.TR 5: 117 (5379. sz.); A 148b; BoA 8: 289 (5379. sz.). (Márton László ford.)

– Tévedni és vétkezni, az még csak elmegy. De szántszándékkal, tudatosan és megfontoltan vétket elkövetni, az több a soknál!

5381. A házasságtörés oka

1542 áprilisa

WA.TR 5: 117–118 (5381. sz.); A 459; BoA 8: 289 (5381. sz.). (Márton László ford.)

Amikor egy wittenbergi férfi házasságtörést követett el, a doktorné asszony megkérdezte a doktor úrtól:

– Kedves uram, hogyan lehetnek az emberek ennyire gonoszak, hogyan mocskolhatják be magukat ilyen bűnökkel?

Felelte a doktor:

– Bizony, kedves Käthe, az emberek nem imádkoznak, az ördög pedig nem henyél. Ezért szüntelenül imádkoznunk kell, hogy védekezzünk a kurválkodás ördöge ellen: „Ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg minket a gonosztól.” (Mt 6,13)

És még ezt is mondta asztaltársainak:

– Úgy vélem, ha Isten azt parancsolta volna, hogy a nő minden férfit magához engedjen, aki csak jön, és a férfi is összeszűrje a levet minden elébe kerülő nővel, akkor az emberek igen hamar megcsömörlenének a feslett élettől, és hevesen áhítanak a házasság intézményét. Merthogy: „Megtagadottat kívánunk, s a tilosra törünk mi”, továbbá: „Nem tetszik, mi szabad; s mi tilos, vágyunk azután tör.”¹

Fiatal legények esetében nem lep meg a dolog, mert ahol egymás mellett a tűz meg a szalma, ott hamar felcsap a láng. Továbbá a fiatalok úgyis fiatalok,

¹ Ovidius: *Amores* III,4,17 és II,19,3 (Karinthy Gábor fordítása). Lásd fenn 6. fejezet, 3468. sz. – A ford.

hát még ha alkalmuk nyílik paráznaságra. Annál inkább dicsérem Philippus Melanchthon magiszter egyik öccsét,² aki azt mondta: „Megnősülök, és akkor nem járok a kurvák meg a más emberek felesége után.” Így kell gondolkodnia egy fiatal legénynek: legyen meg a saját felesége, és kerülje a paráználkodást!

5388. Milyen legyen a világnak tetsző prédikátor?

1542. április 11. és június 14. között

WA.TR 5: 121 (5388. sz.); A 255; BoA 8: 290 (5388. sz.). (Márton László ford.)

– Hat jó tulajdonsága van az olyan prédikátornak, amelyet mostanában kíván a világ. Egy: legyen nagytudományú. Kettő: legyen szép orgánuma.³ Három: legyen ékesszóló. Négy: legyen szép küllemű, hogy kedveljék a lányok és a menyecskék. Öt: pénzt ne kapni, hanem adni akarjon. Hat: olyasmit mondjon, amit az emberek szívesen hallanak.

5391. Törvény és kegyelem

1542. április 11. és június 14. között

WA.TR 5: 122–123 (5391. sz.); BoA 8: 290 (5391. sz.). (Márton László ford.)

– Az, hogy a törvény elkeseredést okoz (Róm 4,15), abból is látszik, ahogyan Görg Planck⁴ mindig jobban veri a billentyűt, amikor magától veri, mint amikor mások tetszésére kell vernie, és ez a törvényből ered. Szintűgy tudom, hogy Holstein magiszter⁵ szívesebben kiolvassa Cicero összes művét, semmint egyetlen előadást megtartsion. Miért? Mert amazt magától csinálja, kényszer nélkül, ezért örömet okoz neki, vagyis kegyelem; emez viszont keserves neki, mivelhogy törvény, vagyis muszáj tennie. Ugyanígy mindenben: ahol törvény, ott elkeseredés; ahol kegyelem, ott öröm.

² Melanchthon öccse: Georg Schwarzerdt falusi bíró. – *A ford.*

³ Orgánum: a kéziratban „Ausreden”, Aurifabernél „Ausprechen”. Az is elképzelhető viszont, hogy Luther a kiejtésre gondolt. A 16. században még nem létezett sem a mai értelemben vett irodalmi nyelv, sem annak szabványos beszélt változata. Ezért az idegenszerű tájszólásban beszélő prédikátort nehezen értették és gyakran megmosolyogták. – *A ford.*

⁴ Görg Planck (Georg Blanck): orgonista volt Zeitzben, átmenetileg Wittenbergben, a kézirat szerint ő is jelen volt. – *A ford.*

⁵ Johann Saxo (Sachse) magiszter, majd retorikaprofesszor Wittenbergben.

5392. Istent imádsággal kell megfogni

1542. április 11. és június 14. között

WA.TR 5: 123 (5392. sz.); A 215b; BoA 8: 290–291 (5392. sz.). (Márton László ford.)

Martinus doktor azt mondta:

– Az egyházat a kedves jó imádság tartja fenn, mert az imádság mindmostanáig a legjobb szolgálatot tette az egyháznak. Így tehát ezután is imádkozni kell. Ezért is mondja Krisztus: „Kérjétek, és adatik nektek; keressetek, és találtok; zörgessetek, és megnyitvatik.” (Mt 7,7) Mindenekelőtt azt akarja, hogy akkor imádkozzunk, ha kísértésben vagyunk. Mert Isten gyakran elrejtőzik valahová (Ézs 45,15), és nem akar meghallgatni minket, sőt azt sem, hogy rátaláljunk. Ezért hát keresni kell őt, azaz imádsággal kell őt megfognunk. Ha az ember keresi őt, ő bezárkózik egy kis kamrába. Ha mármost az ember be akar jutni hozzá, akkor be kell zörgetnie. De ha csupán egyszer vagy kétszer zörgetünk, azt ő elereszti a füle mellett. Az kell, hogy végül megsokallja a kopogtatást, mert akkor egyszer csak ajtót nyit, és így szól: „Nahát, mit akarsz?” Uram, én ezt meg ezt szeretném. Ő meg így szól: „Hát akkor legyen neked!” (Lk 18,2–5) Így kell őt felébreszteniünk. Úgy veszem észre, hogy e világon még sok hithű ember van, akik igen buzgón imádkoznak, ahogy persze sok gonosz gazember is előfordul. Ezért az az ige, hogy „kérjétek”, nem egyebet jelent, mint azt, hogy kérjétek, ordítsatok, sikoltsatok, zörgessetek, dörömböljétek! Méghozzá mindezt egyfolytában, megállás nélkül!

5426. Városi jegyzők

1542. április 11. és június 14. között

WA.TR 5: 132–133 (5426. sz.); BoA 8: 295 (5426. sz.). (Márton László ford.)

– Igen sok múlik egy jó városi jegyzőn a városra nézve, ha valamit végbe kell vinni. Úgy vélem, ha Lazarus Spengler⁶ nem lett volna ott Nürnbergben, aligha kapott volna lábra ott olyan hamar az evangélium. A városi jegyzők azt cselekszik, amit annak idején a próféták cselekedtek a királyok alatt.

⁶ Lazarus Spengler: Luther híve, a reformáció előmozdítója Nürnbergben. – *A ford.*

5428. Martinus Luther doktor és Philippus Melanchthon beszélgetése a háborúról
1542. április 11.

WA.TR 5: 133–142 (5428. sz.); A 544b; BoA 8: 295–298 (5428. sz.); VIRÁG 36–37. (Márton László ford.)

1542. április 11-én Johannes Mathesius magiszter, jelenleg Joachimsthalban lelkész, megtartotta búcsúlakomáját Wittenbergben, Caspar Kreutziger doktor házában, ahol vendégek voltak a teológia összes professzorai és más urak az egyetemről. Philippus Melanchthon úr így szólt az asztalnál:

– Cudar időjárás van most, nyirkos a levegő. – Felelte Martinus Luther doktor:
– Igen, mert most válik el a téltől a nyár. – Mire így szólt Philippus Melanchthon:

– Márpedig nem jön jó idő a szegény zsoldosokra, akik most hadba indulnak. – Felelte Martinus Luther doktor:

– Ki tehet róla? Miért kezdenek ilyen játszmát a mi fejedelmeink? – Mire Melanchthon:

– Azt beszélük, Móric hercegnek nagy hadinépe van. – Mire Luther:
– Nem az számít, kinek mekkora hadinépe és milyen nagyszerű hadifelszerelése van, hanem, hogy igaz-e az ügy,⁸ amelyet képvisel, és hogy jól eltalálja az ellenfelet, ha ütközetre kerül sor. Ahogy már a pogányok is mondták:

Elcsüggeszti a harc oka, vagy biztatja a harcost:
becstelenül vívni nem tud, a kardja lehull.⁹

A háború oka vagy megtöri a katona bátorságát, vagy ellenkezőleg, buzdítja és lelket önt belé. Ha az ügy nem jó, akkor szégyelli az ember, hogy védelmeznie kell. – Erre így szólt Veit Winsheim magiszter:¹⁰

– Ez így igaz, doktor úr! A braunschweigi hercegnek a lüneburgi pusztában¹¹ három szakasz katonája volt, ellenfelének meg alig egy, mégis megverték. – Martinus doktor:

⁷ 1542 kora tavaszán zajlott Móric szász herceg és János Frigyes választófejedelem között a „lepenyháború” (*Fladenkrieg*) néven ismert belvillongás, amelyben Luther békéltető szerepet játszott. – *A ford.*

⁸ Luther a választófejedelemet támogatta, aki meg akarta szerezni és a törökök elleni háborúra akarta fordítani a Móric herceg felügyelete alatt álló wurzeni apátság jövedelmeit. Vö. WA.B 10: 31–36 (3733. sz.); HLSt 782. sz. – *A ford.*

⁹ Propertius: *Elegiae* IV,6,51–52. (Kerényi Grácia fordítása). – *A ford.*

¹⁰ Veit Oertel Winsheimius görögprofesszor Wittenbergben, aki fiatalon Budán is járt.

¹¹ Lüneburger Heide, hangás tőzegláp Észak-Németországban.

– Úgy hiszem, jókora csihi-puhi volt! Ördögi koponyák, akik ilyen hosszúra fonták ezt a dolgot. – Melanchthon:

– Szeretnék legyűrni a mi fejedelmünket, erre megy ki a játék! – Martinus doktor:

– Az igaz keresztények imádsága sokat számít és visz végbe (Jak 5,16). Ahogy Dávid mondja: „Én pedig hozzád könyörgök.” (Zsolt 69,14; 109,4) Mi csak imádkozzunk! Ezt a zenebonát nem csillapítják és nem csendesítik le sem a fegyverek, sem az emberi bölcsesség és tervezés, hanem csakis az imádság!

5429. A játékról

1542. június 14.

WA.TR 5: 146–148 (5429. sz.); A 90; *Asztali beszélgetések* 41. (Márton László ford.)

– A kártya és a kockajáték most igencsak el van terjedve, mert ez a világ sok és sokféle játékot kieszelt: jól kiváltotta a zálogból magát! Gyerekkoromban az összes játék tilos volt, úgyhogy a kártyafestőket, a síposokat és a hegedűsöket nem engedték a szentséghez járulni, és mindenkinek meg kellett gyónnia, ha játékban, táncban, egyéb látványosságokban és színjátékokban részt vett, vagy megnézte őket, vagy akár ott volt a helyszínen. Bezzeg most nagy fellendülésben vannak, és az elme gyakorlása címén sokan védelmezik őket.

5434. A pillangó vagy lepke összehasonlítása a rajongókkal¹²

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 150–151 (5434. sz.); A 393; BoA 8: 300 (5434. sz.); *Asztali beszélgetések* 102–103. (Márton László ford.)

– A pillangó vagy lepke így jön létre: először még csak hernyó, és felkúszik valahol egy falra, ott házikót épít magának, aztán tavasszal, amikor már melegen süt a nap, akkor feltöri a házikót, és pillangó alakban kirepül. Amikor aztán meghalni készül, akkor rászáll egy gallyra vagy levélre, és odatojik egy nagy rakás petét, amelyekből megannyi kis hernyó lesz. Így történik a nemzedék visszatérése: először hernyó, és aztán megint hernyó lesz belőle. A kertemben különböző fajtájú hernyókat találtam: úgy hiszem, az ördög küldte őket ide hozzám. Eleinte még valami szarvhoz hasonló dolog is van az orrukon. Tulajdonságaikra nézve éppen ilyenek a rajongók. Mert a hernyókon szép ezüst- és aranyszínű csíkok vannak, tetszetősen csillognak és fénylenek, de belül tele vannak méreggel. A rajongók pedig hitbuzgónak és szentnek

¹² Vö. 3. fejezet, 1627. sz. és 10. fejezet, 4895. sz.

mutatják magukat, csakhogy hamis, tévelygő és rosszra csábító tanításaik vannak. És amikor a pillangó meghal, sok petét hagy maga után, úgyhogy egy hernyóból támad sok újabb hernyó. Ugyanígy egy eretnek sok más embert rosszra csábít, és egy ilyenből sok-sok rajongó és gyülevész lélek¹³ keletkezik.

Egy másik alkalommal a gyülevész lelkekről, ezekről az okostojásokról és tudálékoskodókról azt mondta:

– Koraszülött és éretlen szentek, akik hamar megférgesednek, és már egy könnyű szellőtől is lehullanak a fáról.

5438. Az önmagukat kiátkozók¹⁴

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 153 (5438. sz.); A 251b; BoA 8: 301 (5438. sz.). (Márton László ford.)

– Uzsorásainkat, részegeseinket, nagyevőinket, kurvapecéireinket, káromlóinkat és csúfoskodóinkat nem szükséges kiátkoznunk: ők maguk átkozzák ki magukat, sőt máris a fejük búbjáig ülnek az átokban. Semmibe veszik Isten ígétjét, nem járnak templomba, nem hallgatnak prédikációt, nem járulnak a szentséghez. Hát nosza rajta: ha keresztények lenni nem akarnak, ám legyenek pogányok. Akárhogy is: ki nem füttyöl rájuk? Ha pedig a lelkésztől elveszik a jószágát és a jövedelmét, és mindent magukhoz ragadnak, akkor a lelkész ne is adjon nekik feloldozást, ne szolgáltassa ki nekik a szentséget, ne fogadja el őket keresztapának, és ne keresztelje meg a gyerekeiket, ne engedje őket egyházi áldással házasodni, se temetkezni. Éljenek köztünk pogány módon, ha már annyira szeretnek pogányokként viselkedni! És amikor a halálra készülnek, ne látogassa meg őket se lelkész, se káplán.¹⁵ És amikor meghalnak, a hóhér vonszolja ki testüket a városi dögtelepre; se diák, se káplán ne kísérje őket. Ha már pogányokként akartak élni, tartsuk is őket pogányoknak!

5439b. Az egyházatyákról

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 154 (5439b. sz.); A 530; vö. BoA 8: 301 (5439a. sz.). (Márton László ford.)

– Az atyák sok jó és hasznos dolgot írtak, csakhogy ítélőerővel kell őket olvasni, nem rögtön elfogadni és jóváhagyni mindent. Az ember vesse össze Isten ígétjének zsinórmértékével, és vizsgálja meg, hogy azzal egybevig-e.

¹³ *Rottengeister*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

¹⁴ Vö. alább 5477. sz.

¹⁵ Vö. LVM 5: 548.

Hilarius és Ágoston sok szép és találó dolgot írtak a Szentháromságról és az ember igazzá válásáról, az eretnekekkel viaskodva [és ha Arius nem lett volna, Ágoston sovány és vékony tudományú doktor maradt volna].¹⁶ Nazianzi Gergely semmi. Nagy Szent Gergely szerzetes, Cyprianus igaz ember és hitszónok. Tertullianus és Eusebios csak történeteket írnak. Lactantius, mint azt Jeromos¹⁷ tanúsítja, tőlünk idegen dolgokat tárgyalt. Békében nem jutottak semmire, de a küzdelemben hatalmasak voltak. Bernát annyira szereti Jézust, amennyire csak ember szeretheti; de a vitában, amikor ellenfeleivel kell helytállnia, semmi Jézus.¹⁸ A manichaeus eretnekek Ágostont küzdelemre ingerelték, kihívták, és így ők adtak rá okot, hogy olyan jól írt. Ezt a pápisták nem értik, ők azt mondják, hogy Ágoston túlságosan csapongva beszél, és túl magas dolgokról ír.

5440. Aristotelésről és Ciceróról

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 155 (5440. sz.); A 588; BoA 8: 301–302 (5440. sz.); *Aranymondások* 2: 80–81; *Asztali beszélgetések* 215–216. (Márton László ford.)

– Aristotelés igazi epikureus. Úgy vélekedik, hogy Isten nem törődik az emberi dolgokkal, és nem foglalkozik vele, mit és miképpen csinálunk és intézünk, és hogy minket gazdálkodni, ahogy nekünk tetszik, mintha semmi köze sem volna hozzá. És minthogy erről meg van győződve, azt gondolja, Isten úgy kormányozza a világot, ahogy a kisgyereket ringatja az álmos cseléd lány. Cicero sokkal tovább jutott.¹⁹ Azt hiszem, összeolvasott és -szedegetett minden jó gondolatot, amit csak talált a görög írók és tudósok könyveiben. Mert az egy nagyon jó érv, és engem sokszor és erősen elgondolkoztatott, és megindította a szívemet, hogy tudniillik azzal bizonyítja Isten létezését, hogy az élő teremtmények, az állatok és az emberek magukhoz hasonlót nemzenek és szülnek.²⁰ A tehén mindig borjat ellik, a ló mindig csikót és így tovább. Olyan nincs, hogy a tehén csikót hoz a világra, vagy hogy a ló borjat. Ebből szükségszerűen következik, hogy van valami, ami az összes dolgot irányítja. Istent szépen felismerhetjük a csillagok meghatározott és változatlan mozgásából, járásából és futásából az égen. Abból is, hogy a Napot minden évben a maga helyén láthatjuk fölkelni és lenyugodni. Továbbá az évszakok bizonyosságából, vagyis abból, hogy mindig ugyanakkor

¹⁶ Kiegészítés a kézirat alapján. – *A ford.*

¹⁷ Jeromos: javítás a kézirat alapján. Aurifabernél „Augustinus” olvasható. – *A ford.*

¹⁸ Semmi Jézus: a kéziratban „da ist kein Jesus”, Aurifabernél „ist er nicht der Bernhardus”. – *A ford.*

¹⁹ Vö. fenn I. fejezet, 155. sz. és 6. fejezet, 3608d sz.

²⁰ Cicero: *De natura deorum* II,30–31. Vö. WA.TR 5671. sz.

jön a tél és a nyár. De mivel az ilyesmi folyton meglevő, mindennapi történés, ezért nem becsüljük és nem járunk a csodájára. De ha egy gyereket a születésétől fogva egy sötét zugban nevelnénk, majd húsz éves korában kiengednék, ő bizony megcsodálná a napot, hogy az mi a csoda, és hogyhogy mindenkor olyan meghatározott járása van, és hogyhogy váltakoznak az évszakok. De nekünk mindez semmi. Mert ami közönséges dolog, és mindennap megtörténik, azt nem becsüli az ember.

5441. A titkos házasságkötésekről és a szülők hatalmáról

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 155–156 (5441. sz.); A 450b; BoA 8: 302 (5441. sz.). (Márton László ford.)

– A titkos házasságkötések – mondta Martinus doktor – semmi érvennyel nem bírhatnak, még ha a mi jogászaink szívesen fenntartanák is őket.²¹ Másfelől a szülőknek sem helyes arra kényszeríteni gyerekeiket, hogy olyanal házasodjanak össze, akihez nincs kedvük. Viszont engedjék és hagyják, hogy udvaroljanak, amikor már ehhez elég érettek és kifejlettek. Azt se akadályozzák, hogy gyerekek tisztességes emberek szülöttével összeházasodjék, ha az illetőknek kedvük van egymáshoz. Egyszer itt a szülők akarata ellenére összeadtunk egy fiatal párt: [a vőlegény jó családból való, gazdag ifjú volt,]²² a lány viszont szegény volt, mégis szeretett volna hozzámenni. Csakhogy az apja nem akarta, mondván, szüksége van a lányára a háztartásban. Én meg azt mondtam neki: „Van itt sok cselédlány, fogadd fel az egyiket!” Azzal Isten nevében összeadtam őket.

5444. Mi az emberi lélek?

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 158 (5444. sz.); A 149; BoA 8: 303 (5444. sz.); *Asztali beszélgetések* 52. (Márton László ford.)

– Szeretném tudni, mi az emberi lélek, mert a test, ha meg van halva, és a lélek kiszállt belőle, nem különb egy darab kőnél. Én ezt fel nem foghatom, és addig nem is fogjuk meglátni, mik voltunk a bűnbeesés előtt, míg emberi mivoltunk ösképét meg nem pillantjuk.

²¹ A kánonjog szerint a titkos házasságkötések ugyan tilosak, de érvényesek és nem felbonthatók, lásd *Decretum Gratiani*, Lib. II, Causa 30, Quaestio 5, Cap. 9; CIC I: 1107.

²² Kiegészítés a kéziratból. – *A ford.*

5445. Martinus doktor halála*1542 nyara és ősze*

WA.TR 5: 158 (5445. sz.); VIRÁG 174. (Virág Jenő ford.)

– A pápa hívei halálokat kívánják. De ha meghaltam, akkor fogok csak igazán élni! A búza sem tud növekedni, míg el nem vetették a földbe (Jn 12,24). – Ezt megerősítette a brémai Jacob.²³

5459. A prédikátorok tanúskodása²⁴*1542 nyara és ősze*

WA.TR 5: 165–166 (5459. sz.); A 469. (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte: vajon a felsőbbségnek jogában áll-e a prédikátort olyan házasságtörőkről kikérdezni, akiket ő a szószékről szigorúan megdorgált? A válasz:

– Nem, mert egyetlen ember tanúságtétele nem számít. Amit tudok, azt be tudom bizonyítani; amit nem tudok bebizonyítani, azt nem is tudom.

Továbbá az a kérdés is felmerült, hogy helyesen jár-e el a felsőbbség, ha egy nyomorult elfogott tolvaj titkon meggyónja a káplánnak, hogy annyit lopott, amennyi miatt felakaszthatják, és akkor ők a lelkészt arra kényszerítik, hogy mondja el, miket gyónt és vallott be neki az illető. Felelte Luther doktor:

– Nem! Amíg Isten hallgat, addig a káplánnak is, vagy akinek a gyónásról tudomása van, hallgatnia kell. Mert aki a gyónást tette, az nem egy embernek, hanem Istennek gyónt, akit a lelkész képvisel, ezért a gyónást titokban kell tartania. Ugyanebből az okból, mármint hogy egyetlen ember tanúsága önmagában nem érvényes, nem engedjük a titkos házasságkötést sem, merthogy az is egy ember tanúságán alapul, amely semmit sem bizonyíthat.

²³ Jacob Propst brémai lelkész.

²⁴ Vö. fenn 10. fejezet, 5178. sz.

5470. A világ nem létezhet bűn nélkül, de ezt nem kell sem dicsérni, sem túrni
1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 170–171 (5470. sz.); A 74b; BoA 8: 306 (5470. sz.); *Aranymondások* 2: 21–22. (Márton László ford.)

Alexander Alesius Scotus²⁵ azt írta Odera-Frankfurtból, hogy Christoph von der Strassen doktor,²⁶ aki jogtudós, egy istentelen ember és nagy epikureus,²⁷ és hogy kedveli a fizetett kurválkodást, a nyilvános bordélyházakat és egyéb gazságokat, amelyek mind meg vannak tiltva. Továbbá úgy rendelkezett, hogy aki az asztalánál bármi másról beszél, mint kurválkodásról és kurvákról, az fizet büntetesképpen egy aranyat. Erre Luther doktor dühbe gurult és felindult, mondván:

– Ezt ő Itáliából hozta magával,²⁸ habár már gyermekként is semmibe vette a szüleit. Egyszer fönt volt nálam a cellámban,²⁹ és akkor az apja³⁰ nem tudta rábeszélni, hogy elfogadja és meghallgassa azt a tanítómestert, akit az apja rendelt volna mellé.

Persze igazat szólt az a semmirekellő, amikor azt mondta, hogy a világ nincs és nem is lehet bűnök nélkül, de az már nem következik ebből, hogy a bűnöket túrnunk és méltányolnunk kellene. Amiképpen az sem állja meg a helyét, hogy az egyház nincs botránkozás nélkül, ezért hát a botránkozást hagyni, túrni és méltányolni kell. Más dolog kurválkodást és egyéb gazságokat művelni gyakorlatban és cselekedetben, és megint más dolog jogosan vagy jogszerűen. Mennyi mindent el kell túrnunk csaló kézműveseinktől, gonosz cselédségünktől, gonosz szomszédainktól! De mindezt méltányolni, dicsérni, és kijelenteni, hogy jogos és helyénvaló, ez több a soknál.

²⁵ Alexander Alesius: skót születésű teológus, Luther és Melanchthon híve. – *A ford.*

²⁶ Christoph von der Strassen (von Born): jogtudós Odera-Frankfurtban, államférfi a brandenburgi választófejedelem szolgálatában. – *A ford.*

²⁷ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

²⁸ Christoph von der Strassen többek között Bolognában diákoskodott.

²⁹ 1523 telén iratkozott be a wittenbergi egyetemre. AAV 1: 120.

³⁰ Michael von der Strassen hivatalnok Bornában. Vö. LVM 7: 321 (455. sz.).

5477. Az egyházi átkot ismét be kell vezetni³¹

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 175 (5477. sz.); A 251b; BoA 8: 307 (5477. sz.). (Márton László ford.)

– Az egyházi átkot ismét be kell vezetnünk, noha eddig nem éltünk ezzel a hatalommal. Ha látjuk, hogy valaki uzsorás, házasságtörő, más efféle, azt mondjuk neki: „Idehallgass, ordít a híred, hogy te ilyen meg ilyen bűnös vagy. Ezért hát nem járulhatsz a szentséghez, nem vehetsz részt keresztlőn, nem tarthatsz templomban esküvőt.” Egyszóval, el kell tiltani őt mindentől, ami az egyházra tartozik. De én attól tartok a magunk részéről, hogy a mi lelkészeink túl messzire merészkednek majd, és hozzányúlnak a megélhetéshez, a javakhoz is; akárcsak a pápa, amikor valakit átkokkal sújt, és nem tudja ezzel megtörni, akkor azt mondja: „Na jó, tiltsuk meg neki a kereskedést is, hogy ne tudjon se vásárolni, se eladni!” Ott pedig már az ördög van, ha túl messzire megyünk!

A kiátkozáshoz bátor, elszánt³² és értelmes lelkészekre van szükség, akik lelki dolgokban tapasztaltak és gyakorlottak. Olyanból sok van nekünk, aki bátor és határozott a testi dolgokban, de az önmagában véve kevés.

Valaki megkérdezte: vajon a kiátkozott személynek szabad-e a templomba járnia és a prédikációt hallgatnia? Válasz:

– Igen! Ettől ne tiltsuk el,³³ mert az ilyenek a prédikációból tudhatják meg, mi bennük a helytelen!

5484. Az apostolok testéről

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 181 (5484. sz.); BoA 8: 308–309 (5484. sz.); VIRÁG 51. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Mikor szóba került az apostolok teste, azaz teteme, akkor tizenhatnak számolta őket, pedig csak tizenketten voltak. Mert akkora a városok vetélkedése velük kapcsolatban, mindegyik saját apostolt szeretne magának. Végül így szólt:

– Máig nem tudni biztosan, hol nyugszik egy-egy apostol, amint Isten kétségkívül el akarta ezt előlünk titkolni, hogy kerüljük a bálványimádást. De annyi biztosan igaz, hogy Rómában van a legtöbb vértanú eltemetve. De ez a város már elkurvult. Nem adnám ezer forintért sem, hogy Rómát láttam, mert nem tudtam volna ezeket elhinni, ha más mondta volna, és magam nem láttam volna.

Bennünket egyszerűen kigúnyoltak, akik istenfélő szerzetesek voltunk, a

³¹ Vö. fenn 5438. sz.

³² Elszánt, *freudig*: nem a *Freude* 'öröm', hanem a *frei* 'szabad' szóból van képezve. – *A ford.*

³³ Ebben a kérdésben Luther nem következetes, lásd pl. fenn 5438. sz. – *A ford.*

keresztény embert pedig bolondnak tartották. Tudom, hogy ők hat vagy hét misét is elvégeztek, míg én egyet. Ők pénzt fogadtak el érte, én azonban semmit se. Summa, Itáliában semmi sem szégyen, csak a szegénység. A gyilkosságot és a rablást is büntetik ugyan még egy kissé, mert meg kell tenniük. Egyébként azonban nincs bűn előttük, ami igazán súlyos volna.

5485. Isten módszere a teremtésben és műveiben

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 181–182 (5485. sz.); A 55b; BoA 8: 309 (5485. sz.); *Aranymondások* 2: 3. (Márton László ford.)

– Urunk Istenünknek az a módszere: olyan szokás szerint jár el, hogy erejét és hatalmát gyengesség által és közben viszi végbe és teszi erőssé (2Kor 12,9). Eszerint a világot először nyers és üres tömkelegnek, *chaos*nak csinálta, amely sötét és formátlan volt. Azután adott minden egyes teremtménynek szép, rendes, látható, remekbeszabott formát és alakot. Az embert sem teremtette mindjárt emberré, hanem először göröngynek³⁴ csinálta. Szintúgy először eldugja és elrejtja a tönköt a földbe, úgyhogy abból sem kell egyhamar fának lennie. Igaz ugyan, hogy Isten mindent azonnal, egyetlen szóval meg tudna teremteni, de ő nem így akarja, hanem úgy tetszik neki, hogy azzal a másik módszerrel csináljon valamit a semmiből. Ugyanígy a mi evangéliumra épülő ügyünk is eleinte gyenge volt, de aztán, Istennek hála, mindinkább erősödött és növekedett, és egyre többen csatlakoztak hozzá. De a nagy háládatlanság és Isten semmibevétele miatt ismét el fog bukni.

5488. Ítéletnap

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 184 (5488. sz.); BoA 8: 309–310 (5488. sz.). (Márton László ford.)

– Úgy sejtem, hogy az ítéletnap már nincs messze. Ennek oka, hogy most van az evangélium legvégső nekibuzdulása. Úgy van ez, mint a méccsével: mielőtt kialszik, még van egy nagy fellobbanása, mintha még sokáig éghetne, pedig azzal máris kialszik. Ilyennek látszik a dolog az evangéliummal is: mintha mostanában messzire kiterjeszkedne, de én attól tartok, hogy egy szempillantás alatt ki fog hunyni, és aztán bekövetkezik az ítéletnap. Ugyanígy van a beteg emberrel is.

³⁴ Göröngy: a kéziratban „glebam” áll, amelyet Aurifaber „globum”-nak olvasott, és a „sondern die Erde zuvor”, ’hanem először a földkerekséget [hozta létre]’ fordulattal adott vissza. – *A ford.*

Mielőtt meghal, rendszerint éppen a legvégén mutatkozik a legélénkebbnek, mintha új erőre kapna, és egy szempillantás alatt odavan.

5489. A prédikátor maradjon a kitűzött tárgynál, és ne toldjon be a prédikációba oda nem tartozó dolgokat³⁵

1542 nyara és ősze

WA.TR 5: 184–185 (5489. sz.); A 255b; BoA 8: 310 (5489. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor felesége elmondta a doktor úrnak, hogy miközben a doktor úrra várt, hallotta annak rokonát, Johann Polnert prédikálni a plébániatemplomban, és hogy őt sokkal jobban értette, mint Pommer doktort, aki attól, amit tárgyként kijelölt, messzire csapong, és mindenféle oda nem tartozó dolgokat sző bele a prédikációjába. Erre Luther doktor így válaszolt:

– Pommer doktor úgy prédikál,³⁶ ahogy ti, asszonyok szoktatok beszélni, mert ami az eszetekbe jut, azt mindjárt mondjátok is. – És hozzátette: – Jonas doktor szavajárása, hogy „nem kell minden zsoldoskatonát felfogadni, akivel találkozik az ember”. És az már igaz, hogy Pommer doktor olykor sok mindent magával visz abból, ami az útjába akad. Márpedig bolond egy prédikátor, aki azt hiszi, hogy mindent el kell mondania, ami az eszébe jut. A prédikátornak a kijelölt tárgynál kell maradnia, és azt kell sorra vennie, ami ehhez tartozik, hogy azt a hallgatóság jól megértse. Az olyan prédikátorok, akik mindent el akarnak mondani, ami csak az eszükbe jut, szerintem a piacra igyekvő cselédlányokhoz hasonlítanak. Amikor egy ilyen lány találkozik egy másikkal, leállnak egy kis locsifecsire vagy tricccstraccsra; aztán jön egy harmadik lány, azzal is tart egy rövidke tereferét, aztán jön egy újabb meg egy még újabb lány, és így nem lehet ám egyhamar eljutni a piacra. Ugyanígy cselekszenek azok a prédikátorok, akik nagy ívben elkanyarodnak a kitűzött tárgytól, és azt hiszik, mindent el tudnak egy szuszra mondani; csakhogy ez nem megy.

³⁵ Pomeranus, azaz a pomerániai származású Johannes Bugenhagen prédikációs gyakorlatáról: lásd fenn 6. fejezet, 3494. sz.

³⁶ Polner neve áll mind a kéziratban, mind Aurifabernél, de a szöveg értelemszerűen a nagy tudású Pommerre (azaz Bugenhangre) vonatkozik, aki Luther szerint hajlamos volt hivalkodni ismereteivel. Luther unokaöccse, Hans Polner szerény képességű ember lehetett. – *A ford.*

5490c. Luther nagyobbik leányának az apa által szerzett sírfelirata 1542-ből

1542. szeptember 20. után

WA.TR 5: 186–187 (5490c. sz.); A 495b; vö. BoA 8: 310 (5490a. sz.). (Márton László ford.)

Én, Magdalena, Luther kedves lánya
Itt alszom, s velem szentek mindahánya.
Itt van a pihenésem végre:
Vagyok most már Isten vendége.
Bár testem halálra készült,
Anyám halandó magból szült,
Mégis élek, Istenhez térvén,
Krisztusnak vére és halála révén.³⁷

5491–5492. Luther doktor gyásza, viselkedése és szavai kedves lánya, Magdalena 14. évében bekövetkezett halála és temetése után, 1542-ben

1542. szeptember 20. után

WA.TR 5: 186–188 (5491–5492. sz.); A 495b; BoA 8: 310–311 (5491–5492. sz.); *Asztali beszélgetések* 156. (Márton László ford.)

Amikor a doktor felesége szerfölött bánatos volt, sírt és zokogott, Martinus doktor így szólt hozzá:

– Kedves Käthe, gondold csak bele, hová fog jutni! Mert bizony eljut! Igaz, hogy a test és a vér csak testnek és vérnek bizonyul,³⁸ ahogy azt a természetük megköveteli, de a lélek él és készen áll. A gyerekeknél minden egyszerűen megy. Meghalnak fájdalom és félelem nélkül, perlekedés nélkül, a halál kísértése nélkül, testi fájdalmak nélkül, mintha csak elaludnának.

Holstein magiszterhez³⁹ pedig így szólt:

– Kedves magiszter, hol volt kelmed hatvan évvel ezelőtt? Hol voltam én? Honnan jöttem? Honnan jött kelmed? Bizony, nem mi magunk csináltuk magunkat, és most felkerekedünk, és az Úristennel akarunk vásárt nyélbe ütni. El akarjuk adni neki a cselekedeteinket, és cserébe a mennyországot kívánjuk tőle. Hát nem szégyenletes, ha egy teremtmény olyan magasra feltolja magát, hogy a teremtőjével ily módon merészel alkudozni? Ez már olyan, mintha nem is

³⁷ Magdalena 1542. szeptember 20-án halt meg. – *A ford.*

³⁸ Testnek és vérnek bizonyul, „fleischert und blute[r]e”: a furcsa szóképzést a magyar szöveg nem érzékelteti. – *A ford.*

³⁹ Lásd fenn az 5391. sz. szöveg jegyzetét.

hinnénk, hogy Isten a mi teremtőnk; mert ha hinnénk, akkor más indíttatással mást cselekednénk. Ámde senki sem hisz benne, hogy Isten a teremtő. Még ha mondjuk is, és a lelkiismeret meggyőző is róla bennünket, hogy Isten mindnyájunk teremtője, ez mégsem vált számunkra életbe vágó bizonyossággá. Inkább annak volna hitele, hogy valaki más hozott létre és csinált minket. Ezek után odalépünk Isten elé, és így szólunk: „Úristen, becsülj nagyra a cselekedeteim miatt! Ezért jövök hozzád, és nem te csináltál engem.” Micsoda gyalázatosság, pfuj!

5493. A halálfélelem

1542. szeptember 20. után

WA.TR 5: 188–189 (5493. sz.); A 496; BoA 8: 311 (5493. sz.); *Asztali beszélgetések* 155. (Márton László ford.)

– A halálfélelem maga a halál, semmi más. Aki a haláltól való félelmet kiveti a szívéből, az nem ízleli és nem szenved a halált. – Ekkor valaki a halállal járó fájdalomról kérdezett. Felelte Martinus doktor:

– Kérdezzétek az én Káthémet, hogy érzett-e valamit; mert ő egyszer már a halálán volt.⁴⁰ – Az asszony pedig így felelt:

– Nem, doktor úr, nem éreztem semmit. – Erre így szólt Martinus doktor:

– Ezért mondom, hogy a halálfélelem a legsúlyosabb az egész halálban. Az áll a Zsidókhoz írt levélben, hogy Krisztus Urunk mindenkiért ízlelte a halált (Zsid 2,9). Boldog emberek vagyunk, amiért a halált mi nem ízleljük. Mert a halál íze keserű. És hogy micsoda fájdalom lehet ízlelni a halált, az meglátszik Krisztuson, aki így szól, Máté 26.: „Szomorú az én lelkem mindhalálig.” (Mt 26,38) Ott a kertben halt meg Krisztus: mert a halált ízlelni maga a halál. Mit gondol kelmed, miféle szavak ezek? „Szomorú az én lelkem mindhalálig.” Ezeket tartom a legsúlyosabb szavaknak az egész Szentírásban. Habár az is igen súlyos, amikor a kereszten így kiált: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” (Mt 27,46) Senki sem tudja ezt szavakkal felfogni. Nincs angyal, aki megértené, milyen súlyos dolog, hogy az izzadság pórusain keresztül vér szivárgott. Ezt jelenti a halál ízlelése és félelme, amikor a teremtmény vigasztalja a Teremtőt. Az apostolok ebből semmit sem értettek meg.

⁴⁰ 1540 január–februárjában. Lásd WA.TR 5407. sz.

5494–5495. Luther doktor vigasztaló szavai lánya betegségekor és temetésekor
1542. szeptember 20. után

WA.TR 5: 189–192 (5494–5495. sz.); vö. 5: 193–194 (5498–5500. sz.); A 496–496b; BoA 8: 311 (5494. sz.); vö. 8: 312–313 (5498–5500. sz.); VIRÁG 20, 168–169; *Asztali beszélgetések* 156. (Márton László ford.)

Martinus doktor így beszélt, amikor a lánya már súlyos betegen feküdt:

– Nagyon szeretem őt, ám, kedves jó Istenem, ha az a te akaratod, hogy magadhoz veszed, akkor szívesen tudnám őt nálad. – És amint a kislány az ágyban feküdt, a doktor így szólt hozzá:

– Magdalenácska, kislányom, ugye szívesen maradnál e világon az apádnál, de ugye szívesen még a túlvilági atyáddhoz is? – Felelte amaz:

– Igen, drága apám, ahogyan Isten akarja. – Ekkor így szólt az apja:

– Édes kislányom, a lélek kész, de a test erőtlen (Mt 26,41). – Majd elfordult, és így szólt:

– Bizony, nagyon szeretem! És ha ilyen erős a test, milyen lehet a lélek?

Georg Rörer magiszter pedig így szólt:

– Egyszer hallottam egy mondást nagytiszteletességedtől, amely gyakran vált vigasztalásomra, és pedig: „Arra kértem az Úristent, hogy tegye boldoggá számomra azt az órát, amikor majd távoznom kell ebből a világból, és ezt ő meg is adja nekem, bizonyosan tudom. Utolsó leheletem közben az én Urammal, Krisztussal fogok társalkodni, ha mégoly rövid lesz is az a pillanat!” – Majd hozzátette Rörer magiszter: – Attól félek, hogy egyszer csak hirtelen elmegyek innét, néma csendben, úgy, hogy egy árva szót sem fogok szólani.⁴¹ – Erre Luther doktor így felelt:

– Akár élünk, akár halunk, az Úréi vagyunk! (Róm 14,8) Ha kelmed lezuhan a lépcsőn, vagy ültő helyében vagy írás közben, így is, úgy is meghalhat hirtelen. Az sem árthat nekem, ha lezuhanok a létráról és szörnyethalok, mert az ördög gyűlöl bennünket [viszont Isten oltalmazónk, és gondot visel ránk].⁴²

Amikor a kislány holttestét a koporsóba fektették, a doktor így szólt:

– Drága Lenikém, milyen jó neked! – És hozzátette, elnézve a fekvő testet: – Jaj, drága Lenikém, egyszer majd feltámadsz, és ragyogni fogsz, mint egy csillag (Mt 13,43), mi több, mint a nap! – Látva pedig, hogy a koporsót szűkre és túl rövidre méretezték, a doktor így szólt: – Kicsi neki az ágy,⁴³ mert meghalt. Lélekben

⁴¹ Aurifaber lapszéli megjegyzése szerint „Rörer magiszter saját haláláról szóló jóslata beigazo-
lódott. Amikor Jénában haldoklott, több mint egy álló napon át nem szólt egy szót sem.” – *A ford.*

⁴² Kiegészítés a kézirat alapján. – *A ford.*

⁴³ Nyilván a kislány saját ágyához képest, amelyet életében használt. – *A ford.*

boldog vagyok én, de testben nagyon szomorú. A test nem hagyja annyiban. Az elválás mérhetetlenül meggyötri az embert. Csodálatos dolog ez: hiába tudom, hogy ő bizonyosan békeességben van, és jó neki, mégis ennyire szomorú vagyok!

És amikor jött a gyásznép, hogy segítsenek a holttestet kivinni, és közönséges szokás szerint megszólították a doktort, mondván, hogy fájlalják szomorúságát, a doktor így felelt:

– Inkább örüljetez neki! Én egy szentet, mi több, egy élő szentet küldtem a mennyországba! Ó, bárcsak nekünk is ilyen halál jutna! Ilyen halált most, ebben az órában is szívesen fogadnék! – Erre valaki így szólt: – Ez már igaz; mégis mindenki ragaszkodik az életéhez. – Martinus doktor így felelt: – A test, az test, és a vér, az vér. Örülök, hogy ő odaát van, és nincs más szomorúság, csak a test szerinti. – Ismét csak így szólt másokhoz, akik jöttek a temetésre: – Csak ne bánkódjatok! Én egy szentet küldtem a mennyországba, sőt nem is egyet, hanem kettőt.⁴⁴

A többiek közé vegyülve, akik a holttesthez járultak, és azt énekelték: „Uram, ne emlékezzél meg régi és előző vétkeinkről” (Zsolt 79,8), a doktor így szólt:

– Én pedig azt mondom: „Ó, Uram, nemcsak a régi és előző vétkeinkről van szó, hanem a mostaniakról és jelenlegiekről is, merthogy uzsorások, ragadozók, harácsolók vagyunk. Sőt a misék förtelmessége is fönnáll még a világban!”

Amikor a holttestet behantolták és eltemették, a doktor így szólt:

– Eljön a test feltámadása! – Amikor pedig a temetésről visszatértek, így szólt: – A lányomnak most már jól megy sora, testben és lélekben egyaránt. Nekünk, keresztényeknek nincs panaszunk: tudjuk, hogy így kell lennie. Legeslegerősebb bizonyosságunk van az örök életről; mert Isten, aki édes Fia révén és az ő kedvéért ezt megígérte nekünk, semmiképpen sem hazudhat. Két szentet kapott az Úristen, méghozzá az én testemből, nem pedig az atyafiságból!

És többek közt még ezt is mondta:

– A gyerekekről gondoskodni kell, különösen a szegény kislányokról; ne számítsunk rá, hogy majd mások eltartják őket. A fiúk miatt nem aggódom: egy fiú, akármilyen tájékra vetődik is, talál megélhetést, ha dolgozni akar. Persze, ha lustálkodik, akkor megmarad semmirekellőnek. De a fehérnépek, ha szegények, vehetik a koldusbotot a kezükbe.⁴⁵ Egy fiú koldusdiákként⁴⁶ is járhat iskolába, és aztán kiváló ember lehet belőle, ha igyekszik. Ezt egy lány nem teheti, mert

⁴⁴ Luther Elisabeth nevű lánya 1528-ban halt meg. – *A ford.*

⁴⁵ A nők nem voltak cselekvőképesek, így férfi családtag vagy gyám híján még tulajdont sem szerezhetek.

⁴⁶ Koldusdiákként, „nach Parteken”: szó szerint ‘alamizsnából’. A *Parteke* (azonos eredetű a mi „portéka” szavunkkal) tulajdonképpen a kolduló diáknak adott kenyérdarab volt. – *A ford.*

hamarosan gyalázatra juthat, és kidomborodik a hasa. – Később aztán: – Én ezt a lányomat szíves-örömezt adom az Istennek, de test szerint örültem volna, ha tovább marad velem; de ha már az Isten elvette, megköszönöm neki.

Amikor⁴⁷ Luther doktor lánya, Magdalena 1542-ben a halálán volt, éjjel a doktor felesége álmot látott. Úgy rémlett neki, hogy két ékes öltözetű, szép ifjú érkezik, és el akarják vinni a lányát a menyegzőjére. Reggel, amikor Philippus Melanchthon elment a kolostorba, és megkérdezte a doktorné asszonytól, hogy van a lánya, a doktorné elmesélte, mit álmodott. Ezt hallva, Melanchthon megijedt, és a többieknek ezt mondta:

– Ezek az ifjak angyalok, akik el fognak jönni, hogy ezt a szüzet elvigyék a mennyországba, vagyis az igazi menyegzőbe. – És még aznap meg is halt a doktor lánya.

5503. Vajon a prédikátornak kötelessége-e betegeket látogatni?

1542 októbere

WA.TR 5: 195–198 (5503. sz.); A 276; BoA 8: 313–315 (5503. sz.); *Asztali beszélgetések* 68. (Márton László ford.)

Valaki elmondta, hogy Nürnbergben⁴⁸ két prédikátor meghalt pestisben, és felvetődött a kérdés: vajon egy prédikátor, aki csupán a prédikatori teendőkre van kötelezve, pestisjárvány idején jó lelkiismerettel megtagadhatja-e szolgálatát a betegektől azzal, hogy nem látogatja meg őket? Erre Luther doktor így felelt:

– Bizony, hogy nem! A prédikátorok ne nagyon meneküljenek a ragály elől, nehogy megrémítsék a népet.⁴⁹ Mondogatják ugyan, hogy kímélni kell a lelkészeket és a prédikátorokat, és nem helyes pestis idején túlságosan megterhelni őket, de csak azért, hogy ahol időközben a dögvész a papok egy részét elragadja, akkor legyenek mások, akik látogatják a betegeket. Másfelől a papokat sem kell kerülni pestis idején, ugyanis azt látjuk, hogy senki sem keresi fel őket, az emberek óvakodnak tőlük. Ezért az volna jó, ha ezzel a feladattal nem az összes lelkészt bíznák meg, hanem csak egyet vagy kettőt.

Ha rám kerülné ennek sora, nem félnék és nem ijedeznék. Eddig három pestisjárványt⁵⁰ éltem túl, és jártam jó néhány pestises betegnél, úgymint Schade-

⁴⁷ Amikor: ez a bekezdés csak Aurifabernél maradt fenn, a kéziratokban nem található. – *A ford.*

⁴⁸ Nürnbergben (Aurifabernél): a kézirat szerint Naumburgban. 1542 őszén pestisjárvány söpört végig Németországon. – *A ford.*

⁴⁹ Vö. LVM 7: 464 (1130. sz.).

⁵⁰ Wittenbergben 1527-ben, 1535-ben és 1539-ben volt pestis. – *A ford.*

waltnál,⁵¹ akinek két családtagja is elkapta,⁵² én pedig kézzel érintettem őket, mégsem lett semmi bajom, hála Istennek. Rögtön utána hazamentem, és az én Margaretámnak, aki akkor még kislány volt, hozzányúltam a szájához mosdatlan kézzel. Mentségem, hogy megfeledkeztem magamról, máskülönben nem tettem volna, mert akkor megkísértettem volna Istent!

5503. [Különös históriák arról, hogyan lehet a csapások ellen védekezni]

1542 októbere

WA.TR 5: 195–198 (5503. sz.); A 276–276b; BoA 8: 313–315 (5503. sz.); *Asztali beszélgetések* 68–69. (Márton László ford.)

– Tetszik nekem, hogy a zsidók a 91. zsolnárt, „Aki a Felségesnek rejtekében lakozik” stb. a pestisre értik, én is igyekszem takarosán erre magyarázni, de tartottam attól, hogy majd a zsolnárral imádkoznak a pestis ellen, amiként a mennykőcsapás ellen János evangéliumával volt szokás védekezni.⁵³ Amikor vége volt a misének, a pap fennszóval olvasta János evangéliumát, és aki hallotta, bátorsággal mehetett. Azért egy fabulát is mondtak a szószekről, hogy babonás hazugságukat megerősítsék: három ember együtt lovagolt, amikor vihar támadt, és hangot hallottak: „Üsd!”, akkor egyikükre lecsapott a mennykő. Másodjára megint: „Üsd!” és a villám a másikat is leterítette. Hamarost újból hallatszott a hang: „Üsd!”, és egy másik hang: „Mégse, mert ő ma János evangéliumát hallgatta!”, s ez az ember azután életben is maradt. Ezt prédikálták, a bálványozás megtámogatására.

Item, ez a história pedig azzal történt, aki Lucas Cranach festő mostani feleségét⁵⁴ annak idején Gothában az apjától meg akarta kérni: a kastélyban ült a szabójával, hogy szép tarka ruhát szabasson az alkalomra. Hát a szabó kinéz az ablakon, és látja, hogy vihar közeleg, és azt mondja: „Megyek, hozok pálmát, és a kályhába dobom,⁵⁵ mert ma még nem hallgattam János evangéliumát.” Kimegy, és úgy is tesz. Ám az úrfi azt mondta: „Ej, miket beszél kelmed; csak a csuhás tud evangéliumot olvasni? Én is tudok éppolyan jól, akárcsak ő”; kinyitotta az

⁵¹ Bartholomaeus Schadewalt: wittenbergi tanácsúr, az 1535-ös járványban halt meg. Lásd LVM 7: 588 (2267. sz.). – *A ford.*

⁵² Két családtagja is elkapta, „der hatte ihr zwo”: bizonytalan értelmű mondat, az *ihr* ezenkívül a *Pestilenzre* is vonatkozhat, ez esetben 'kétszer is elkapta', vagy a *Pestbeulenre*, ez esetben 'két kelése is volt'. – *A ford.*

⁵³ E néphithez vö. WA.TR 5027. sz.; BoA 8: 5027. sz.; WA 30/II: 266.

⁵⁴ Barbara Brück és ifj. Lucas Cranach 1542. február 19-én házasodtak össze. Lásd alább 5524. sz.

⁵⁵ E néphithez vö. WA 30/II: 258.

ablakot, s rákezdte: *in principio & c.* (Jn 1,1), amire bevágott a mennykő, s a szép és gazdag ifjú húsát lehántotta csontjairól, hogy az hamarost összerogyott és meghalt; a szabónak pedig a talpa alá vágott, és elcsapta a bokáját, ám ő nem halt meg. Ez a história bizonyosan megesett.

De még emlékezetesebb az a paraszt, aki, mikor vihar támadt és villámlott, négyyszer vetett keresztet, és így szólt: „Máté, Márk, Pilátus, Heródes, a négy evangélista biztosan segít!” Csuda dolgok voltak a pápaság idején, a fiatalok erről már mit sem tudnak.

5505. Ádámról

1542/43 tele

WA.TR 5: 199–200 (5505. sz.); A 539; BoA 8: 315 (5505. sz.). (Márton László ford.)

Valaki megkérdezte: vajon Ádám több gyermeket nemzett-e annál a háromnál, akikről szó esik a Bibliában? Felelte Luther doktor:

– Igen, hogyne. Sétről is Krisztus Urunk családfája miatt esik szó, merthogy Krisztus ebből az ágból született. Ádámnak kétségekívül sok fia és lánya lehetett. Úgy vélem, hogy volt nekik vagy kétszáz gyerekük, mert Ádám igen magas kort ért meg, kilencszázharminc évet. Kain a bűnbeesés után körülbelül harminc évvel születhetett, miután Ádám és Éva megvigasztalódott. Meg vagyok győződve róla, hogy angyalok vigasztalták őket sokszor, különben képtelenek lettek volna egymással hálni, mert túlságosan nagy volt rémületük és búbánatuk. Mintegy harminc év elteltével kezdtek gyermekeket nemzeni.

5506. Luther panasza arról, hogy Németország bajban van, és hogy Isten büntetése lesújt, ahogyan Isten igéjének hirdetését mindenkor a büntetés követte

1542/43 tele

WA.TR 5: 201–202 (5506. sz.); A 415b. (Márton László ford.)

– Ó, édes gyerekeim, aki meghalhat, az haljon meg minél hamarabb! Nem lesz jó a világ sora; így igaz, nem lesz jó. Ha biztosan tudnám, hogy a gyerekeim megérik még az eljövendő siralmat, akkor inkább azt kívánnám, bárcsak halnék meg gyerekeimmel és minden hívő kereszténnyel együtt. Pedig ez így lesz, és már most látszik, mint Keresztelő Szent János mondja: szórólapát van az ő kezében, és megtisztítja az ő szérűjét. „Az ő gabonáját a csűrbe takarítja, és a pelyvát megégeti.” (Mt 3,12) Amikor az evangélium Rómában volt, akkor az Úristen bátran takarította be gabonáját, és sok kiváló ember útnak indult. Isten begyűjtötte gabonáját az ő csűrébe. Amikor ez megvolt, Isten fölperzselté

Rómát, úgyhogy hamuvá lett az egész, és mindmáig nem sikerült újjáépíteni. Ugyanez fog történni Németországgal is. Isten begyűjti gabonáját, és mihelyt a gabona begyűlik, fel fogja perzselni Németországot. Merthogy bűneink ránk nehezednek, és nemhogy vezekelnénk, hanem a fejünkre gyűjtjük Isten haragját és büntetését.

5517. Így imádkozott Martinus doktor

1542/43 tele

WA.TR 5: 209–210 (5517. sz.); A 214; BoA 8: 317 (5517. sz.). (Márton László ford.)

– Még most is mindennap arra ösztökélem magamat, hogy tudjak imádkozni, és megelégszem azzal, ha lefekvéskor el tudom mondani a Tízparancsolatot, a Miatyánkot és aztán még egy vagy két igét a Szentírásból, és aztán ezeken gondolkodom, úgy alszom el.

5518. „Az igaz ember hitből él”

1542/43 tele

WA.TR 5: 210 (5518. sz.); A 197; BoA 8: 317 (5518. sz.); VIRÁG 72–73. (Márton László ford.)

– Sokáig tévelyegtem a pápaság alatt. Nem tudtam, mihez tartsam magamat. Valamit megszimatoztam, de nem tudtam, mi az, míg fel nem figyeltem erre a szóra a Római levél I. részében: „Az igaz ember hitből él.” (Róm 1,17) Ez segített nekem: akkor beláttam, miféle igazságról beszél Pál, merthogy előtte a szövegben ez a szó áll: *iustitia*, igazság. Ekkor összevettem az absztrakt és a konkrét jelentést, az igazságot és az ember igaz voltát, és biztos lettem a dologban: rájöttem, hogy különbséget kell tenni a törvény igazsága és az evangélium igazsága között. Addig semmi más nem hiányzott e bizonyossághoz, csak az, hogy nem tettem különbséget a törvény és az evangélium között, azonosnak tartottam őket, és azt mondtam, hogy Krisztus és Mózes közt nincs más különbség, mint a korszak és a tökéletesség foka. De amikor észrevettem az igazi különbséget, hogy tudniillik más dolog a törvény és más az evangélium, akkor áttörtem a tévelygésen.

5523. Miként támadta meg Gerson a pápaságot?

1542/43 tele

WA.TR 5: 213–214 (5523. sz.); A 340b; BoA 8: 318 (5523. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Nem tudjátok, mekkora sötétségben voltunk a pápaság alatt! Gerson⁵⁶ volt a legjobb, ő kezdte el, bár nem volt teljesen világos számára, mennyire a lényegre tapintott. Mégis eljutott oda, hogy felállított egy distinkciót ebben a kérdésben: vajon mindenben engedelmessé kell-e a pápai hatalomnak? Megállapította, hogy nem halálos bűn az engedetlenség, de hozzáfűzte, ha nem a pápa megvetéséből történik. Valószínűleg nem kockáztatta meg a teljes szakítást. De az embereknek ez vigaszt nyújtott. Ezért nevezték őt vigasztaló doktornak [*doctor consolatorius*], és igen nagyra tartották. Erre azután ki is átkozták. Ezért hívott a bíboros Augsburgban engem is gersonistának, amikor a pápától a konstanzi zsinathoz fellebbeztem.⁵⁷ Aki fel akarja róni nekem, hogy a pápának először valamiben engedtem, az vegye tekintetbe, mekkora sötétségben is voltam. Akik nem éltek a pápaságban, azok feleslegesnek tartják az erről szóló tanítást. De akik nyakig benne voltak, azok tudják, mennyire súlykolni kell ezt a fiatalokba.

5524. A házasság

1542/43 tele

WA.TR 5: 214–215 (5524. sz.); BoA 8: 318–319 (5524. sz.). (Márton László ford.)

– Lucas, a festő, miután megnősült,⁵⁸ és megvolt a menyegző, folyton a felesége mellett akart lenni. Volt egy jóbarátja, aki ezt mondta neki: „Öregem, ezt ne csináld! Még egy fél év sem telik el, és máris elegend lesz belőle! Ha nincs is cseléd lány a házában, jobban fogod kívánni, mint a feleségedet!” És így is történt.

Hiszen megvetjük, ami kéznél van, és arra vágyunk, amink nincs. Ovidius: „Nem tetszik, mi szabad, s mi tilos, vágyunk az után tör.”⁵⁹ Ez az emberi természet képtelensége.

⁵⁶ Jean Charlier de Gerson párizsi teológiai professzor (1363–1429).

⁵⁷ Természetesen nem a konstanzihoz, hanem a legközelebb egybehívandó zsinathoz. LVM 7: 126–131 (114+ sz.).

⁵⁸ Ifj. Lucas Cranach, aki 1542 elején nősült meg. Lásd fenn 5503. sz. A fenti részlet hiányzik Aurifaber változatából, holott az ő „incipit”-je mintha éppen ezt foglalná össze. – A ford.

⁵⁹ Ovidius: *Amores* II,19,3. Karinthy Gábor fordítása.

5524. A házasságban a kezdeti szerelem a leghevesebb

1542/43 tele

WA.TR 5: 214–215 (5524. sz.); A 456b; BoA 8: 318–319 (5524. sz.). (Márton László ford.)

– Az, hogy a házasságban időnként veszekedésre és civakodásra kerül sor, romlott természetünk gyengeségéből és gyarlóságából adódik. Jön az ördög, és útjába szór mindkét házastársnak gyűlöletet, irigységet, gyanakvást, bizalmatlanságot és gonosz indulatokat, úgyhogy megharagszanak egymásra, gyanúik támadnak, másokat megkívánnak; ebből aztán különválás lesz.

Az ember könnyen házasodik; de az, hogy mindig szeressék egymást, nehéz dolog, és Isten adománya. Akinek ez jutott, adjon érte nagy hálát az Úristennek! Ezért hát, aki nősülni akar, az komolyan fontolja meg, és így vagy hasonló szavakkal kérlelje az Úristent: „Kedves jó Istenem, ha az a te isteni szándékom, hogy így éljek, nőtlenül, akkor segíts benne; ha pedig másképp akarod, akkor egy jóra való, igaz lányt juttass nekem, akivel le tudom élni az életemet, akit szeretek és aki viszonzszeret.” Mert a testi közösülés nem elég; az is kell, hogy érzület és szív, szokás és életmód összevágjon és összehangolódjon, és hogy a házastársak egymáshoz jó szívvel és türelemmel legyenek. Hiszen a dolgok nem mehetnek mindig tükörsimán.

5525. Az eretnekek és a rajongók hasznosak a keresztényeknek

1542/43 tele

WA.TR 5: 215–216 (5525. sz.); A 420b; BoA 8: 319 (5525. sz.); VIRÁG 140. (Márton László ford.)

Martinus doktor ezt mondta 1542-ben:

– Nem is tudjuk, milyen jó nekünk, hogy ellenfeleink vannak, és hogy az eretnekek felindulnak és kiállnak ellenünk. Mert ha Kerinthos⁶⁰ nem lett volna, János soha meg nem írta volna az evangéliumát. De minthogy Kerinthos kiállt Krisztus Urunk Isten volta ellen, így hát Jánosnak le kellett írnia és ki kellett mondania: „Kezdetben volt az Ige” (Jn 1,1), és olyan tisztán végbevitte a három személy különválasztását, hogy az tisztább nem is lehetett volna. Szintúgy, amikor én elkezdtem a bűnbocsánat és a pápa ellen írni, ellenem is kiállt Eck doktor, és ettől megjött a bátorságom és az éberségem. Szívből kívánom ennek a férfinak, hogy megtérjen és visszataláljon az igaz útra; a fél kezemet odaadnám, ha megtérne.⁶¹ Ha pedig megmarad olyannak, amilyen, akkor azt kívánom neki,

⁶⁰ Kerinthos (Kr. u. 1. század): az első ismert zsidókeresztény gnosztikus. Tanítása szerint Krisztus emberként született és nőtt fel, és a Szentlélektől kapta isteni mivoltát. – *A ford.*

⁶¹ Eck ekkor még élt, 1543. február 10-én halt meg. – *A ford.*

hogy legyen pápa belőle, mert nagyon is megérdemelné. Mert mindeddig neki kellett egyedül viselnie vitatkozással és írói munkássággal a pápaság ellenem vívott harcának összes terhét, munkáját és fáradoalmát. Igaz ugyan, hogy részben meg is kapta a jutalmát érte, mert hétszáz aranyat kap csak az ingolstadt-i plébánia jövedelméből.⁶² De megérdemelné, hogy pápa legyen, mert a pápisták nem találnak másikat, aki engem úgy meg tudna támadni, mint ő. Ő ébresztette bennem az első gondolatokat a pápa ellen, és ő hajszolt engem odáig, ameddig másképp sehogyan sem jutottam volna. Ezért hát amikor az eretnekek és más ellenfeleink azt hiszik, hogy sokat ártnak nekünk, akaratuk ellenére hasznunkat és javunkat szolgálják.

5531. A világ hálátlansága

1542/43 tele

WA.TR 5: 217–218 (5531. sz.); BoA 8: 319–320 (5531. sz.). (Márton László ford.)

– Mielőtt eljött az evangélium, minden zsák és láda nyitva állt, volt gabona bőven, sőt pénz is bőven. Most meg minden zárva.⁶³ Így hát, ha eljön az evangélium, vége minden irgalmasságnak. De mit fog mondani Krisztus majd egyszer, az ítéletnapon? „Ti gazdák, volt-e lelkészetek a falutokban?” Akkor ők így fognak felelni: „Igen, kedves Urunk, már hogyne lett volna!” Akkor Krisztus: „És hogyan tartottátok őt?” Akkor majd megmutatkozik, hogyan adtak innia és ennie Krisztusnak, hogyan ruházták fel és fogadták be (Mt 25,35).

5532. Isten beszéde

1542/43 tele

WA.TR 5: 218 (5532. sz.); BoA 8: 320 (5532. sz.). (Márton László ford.)

– Nincs annál nagyobb dolog, mint amikor hinni tudjuk, hogy Isten beszél velünk. Ha ezt hihetnénk, máris üdvözlénénk.

⁶² Eck 1519-től működött az ingolstadt-i Szent Móric-plébánián, 1525-ben lett ugyanott a Miasz-szonyunk-templom plébánosa, de mivel anyagilag itt nem érte meg neki, 1532-ben lemondott.

⁶³ Vö. LVM 7: 376, 422, 428 (709., 937. és 950. sz.).

5533. Münster bibliafordításáról

1542/43 tele

WA.TR 5: 218 (5533. sz.); BoA 8: 320 (5533. sz.). (Márton László ford.)

– Münster⁶⁴ munkája tetszik nekem, de szeretném, ha itt lett volna, és konzultált volna velünk.⁶⁵ Ez sokat segített volna neki. Mert ő még mindig túl sok engedményt tesz a rabbiknak, noha ő is szemben áll a zsidókkal, de nem olyan hevesen támadja őket, mint én. Förster és Ziegler doktoroknak⁶⁶ is igen sokat segített, hogy eljöttek, és meghallgatták a véleményünket. Mert amikor a Bibliát fordítottuk, három szabályt állítottam fel. Először is: a Biblia Isten cselekedeteiről beszél és tanít, efelől semmi kétség. Ezek azonban három kategóriába vannak felosztva: a gazdálkodást, a rendtartást és az egyházat illető dolgokra. Ha mármost egy szövegrész nem illik az egyház dolgai közé, akkor meghagytuk a rendtartásnál vagy a gazdálkodásnál. Másodszor: ha valamely kétértelműség bukkant fel, akár a szavakat, akár a szerkezetet illetően, akkor azt a jelentést kellett vennünk – a grammatikát mindazonáltal sértetlenül hagyva –, amelyik jobban összeillik az Újtestamentummal. Harmadszor: ha egy szöveghely összeközi az egész Szentírással (amint a rabbik nagyon eltorzították a glosszáikkal az egész Szentírást, és mindent csakis arra vonatkoztatnak, hogy a Messiás majd egyszer eljön, nekünk enni-inni ad, és utána meg fog halni, mekkora nagy szar ez!), akkor egyszerűen kidobjuk azt a részt. Én sok ilyen szöveghelyet kipécéztem Försternél. Amikor ő azzal jött, hogy „De hiszen a rabbik így értelmezik”, akkor azt mondtam neki: „Tudná-e kelmed a grammatika és a pontok⁶⁷ alapján úgy csinálni, hogy az Újszövetségre rímeljen?” – „Igen!” – „Akkor alakítsa át kelmed úgy!” Olyannyira, hogy ők maguk is elcsodálkoztak rajta, és mondták, hogy ez a megoldás soha életükben eszükbe nem jutott volna.⁶⁸

⁶⁴ Sebastian Münster: hebraista, polihisztor. Héberre fordította az Újtestamentumot. Főművének a *Cosmographia universalis* számít. Vö. WA.TR 5003. sz. – *A ford.*

⁶⁵ A bibliafordítás 1540/41-es revízióján. *Zsidómisszió* 54–55.

⁶⁶ Johann Förster és Bernhard Ziegler Luther munkatársai voltak a bibliafordításban. Hebraisztikát tanítottak a tübingeni, illetve a lipcsei egyetemen. Vö. WA.TR 5001–5002. sz. – *A ford.*

⁶⁷ Pontok, *puncte*: a héber írás mellékjelei, a magánhangzókat jelölő pontkáció és a központozás értékű akcentusok, amelyek tág értelmezői mozgásteret adnak. – *A ford.*

⁶⁸ Vö. *Zsidómisszió* 55.

5537. A doktor önmagáról

1542/43 tele

WA.TR 5: 222 (5537. sz.); BoA 8: 321 (5537. sz.). (Márton László ford.)

Amikor több napon át súlyos fejfájás gyötörte, este így szólt az asztalnál:

– Käthe, ha holnap sem leszek jobban, hazahívom Torgauból a mi Hansunkat,⁶⁹ mert szeretném, ha itt lenne, amikor végem van. – Mire a doktorné:

– Látja, doktor úr, milyen sötét gondolatai vannak! – Feleli a doktor:

– Nem, Käthe, ez nem képzelődés. Nem egyik pillanatról a másikra halok meg. Ágynak fogok esni, beteg leszek, de nem szeretném sokáig nyomni az ágyat. Nekem is elegendő van a világból, neki is elege van belőlem, és ezt rendjén valónak is tartom. A világ azt hiszi, ha megszabadul tőlem, akkor majd jó lesz neki; ha ezt akarja, megkapja. Úgy áll a dolog, ahogy sokszor megmondtam: én vagyok a kikíváncozó szar, a világ meg a kitágult segglyuk, úgyhogy megválnak egymástól. Köszönöm neked, édes jó Istenem, hogy helyet adtál nekem a te maroknyi seregedben, és hagytad, hogy üldöztetésben legyen részem a te ígéd miatt; mert abban biztos vagyok, hogy nem kurválkodás vagy uzsoráság miatt üldöznek ellenségeim.

5539. Az ember hamar ráun egy-egy dologra

1542/43 tele

WA.TR 5: 224–225 (5539. sz.); A 39b; BoA 8: 321–322 (5539. sz.); *Asztali beszélgetések* 21–22. (Márton László ford.)

Amikor a tojásból éppen előbújt kicsibéket vagy tyúkfiakat vittek Luther doktor elé, ő így szólt:

– Lám csak, milyen nagy tiszteletet adott az Úristen a testnek és a vérnek, és az ember mégsem becsüli, pedig Isten szaporította és áldotta meg!

Pythagoras, a pogány bölcselő mondja, hogy a csillagok járása igen szép összhangot és harmóniát hoz létre, mert a csillagpályák szépen összeillenek, de ezt az emberek a folytonos megszokás miatt megunják és megalélik. Így áll a dolog velünk is: szebbnél szebb teremtmények vesznek minket körül, de az ember nem becsüli őket, mert mindenütt mindig előfordulnak.

Philippus egyszer arra kért, adjak neki egy különlenyomatot⁷⁰ a Bibliából,

⁶⁹ Aki ekkor Marcus Crodell torgauai iskolájában tanult. LVM 7: 658–659, 663–664 (3783. és 3830–3831. sz.).

⁷⁰ Különlenyomat, *Sigil*: az eset az 1540–1541-es bibliarevizió hosszadalmas szedésekor történt. – *A ford.*

de olyat, hogy soha ne unja meg. Csakhogy az embernek nem lehet olyan dolgot adni, amelyben folyton-folyvást örömét lelné, amelybe soha nem unna és csömlölene bele, hacsak nem az ördög adja. Hiszen látjuk, hogy kurvák és latrok olykor együtt maradnak, és kitartanak egymás mellett, míg a törvényes házasok elválnak. Szintúgy a paráználkodást, a lopást és más bűncselekményeket és gazzetteket valaki folyamatosan művelheti, viszont a jót senki sem szeretheti mindig ugyanannyira. Az ördög lerombolja Isten munkáit, Krisztus pedig az ördög munkáit rombolja le (1Jn 3,8). Két ellenséges dolog, mint az asszony sarja és a kígyó (1Móz 3,15).

5540. Milyen emberek valók kormányzásra?

1542/43 tele

WA.TR 5: 225–226 (5540. sz.); A 469. (Márton László ford.)

– Kormányzásra nem közönséges, egyszerű emberek valók, nem is szolgák, hanem hősök, vagyis értelmes, bölcs és bátor férfiak, akikben meg lehet bízni, és akik a közös hasznot és jólétet nézik, nem pedig egyéni érdekeiket vagy szükségleteiket. Csakhogy hány olyan kormánytisztviselő és jogász vagy tanácsúr van, akik a közjót tartják szem előtt? Ők csak cégérnek és kenyérkeresetnek használják a felsőbbiséget. Salamon mondja: „Jobb, aki uralkodik saját indulatán annál, aki várost foglal el.” (Péld 16,32) Salamon Példabeszédei szép könyv, sok kiváló mondat van benne. Scipiónak, a nagyhírű hősnek szívesen megadnám, hogy a mennyben legyen, ő aztán tudna kormányozni. Önmagunk fölébe kerekedni és saját indulatainkon uralkodni a legnagyobb és legdicsebb győzelem. Frigyes herceg, szász választófejedelem ilyen uralkodó volt: sok mindent meg tudott emészteni, tudott uralkodni önmagán, és bár természettől fogva hirtelen haragú volt, mégis türtőztette magát.

5541. Az uralkodók kapzsiságáról és istentelenségéről⁷¹

1542/43 tele

WA.TR 5: 226 (5541. sz.); A 85b; BoA 8: 322 (5541. sz.). (Márton László ford.)

– Salamon Példabeszédeinek könyve szép könyv, minden uralkodónak figyelmesen olvasnia kellene, mert kitűnik belőle, milyen a világ sora. Nem áll benne egyéb, mint az, hogy féld Istent, és imádkozz. De a mi uralkodóink úgy járnak el, hogy egy ideig matematikával és számítgatással foglalkoznak, azt gondolván:

⁷¹ Vö. fenn 2. fejezet, 847. sz.

ez nekem ennyit meg ennyit jövedelmez; mintha fogságba akarnák ejteni az Úristent. Ő meg azt mondja: „Ejnye, kedves nagyuraim, nehogy már fogságba ejtsetek!” Mire ők: „Jaj, dehogy!” Na megállj csak, majd három év múlva, amikor biztosra veszed a bevételed mérlegét, az Úristen a seggét [hátulját] fogja mutatni neked,⁷² mert semmit nem érnek a tervezgetéseid és számítgatásaid. Mert „az Úr áldása gazdagít meg” (Péld 10,22).

Ugyanígy áll a dolog a bányászattal is, az is nyilvánvalóan az Úr áldása. Ezek meg éppenséggel fogságba akarják ejteni az Úristent az áldásával és az adományával együtt, és magukhoz ragadnák a saját fejük után. De az Isten nem hagyja magát foglyul ejteni, úgyszólván nincs is a bányán Isten áldása. A Szentírás is erre figyelmeztet, amikor így szól: „Leomlik az istentelenek háza.” (Péld 12,7)

Bármibe kezdünk, akármilyen csekélység legyen is, az Úristenhez kell fohász-kodnunk és imádkoznunk érte, de már azért is, hogy adjon nekünk egy darab kenyeret és hozzá jó egészséget, még ha némelykor fenyítene kell is minket. De mi be akarjuk kötni az Isten szemét, hogy ne lássa dolgainkat, és magunk akarjuk intézni őket. Így is cselekszünk, és nagy kárt vallunk vele. Ez történik a fejedelmekkel és nagyurakkal is, mert ők nem mondhatják azt, amit Dávid mond a zsoltárban: „te, aki segítséget adsz a királyoknak” (Zsolt 144,10) és „te, aki alávetted a népem” (Zsolt 144,2).

5548. Az egész világon Isten táplálja az összes embert és teremtményt

1542/43 tele

WA.TR 5: 229 (5548. sz.); A 39b; *Aranymondások* 1: 60. (Márton László ford.)

– Hányan gondolják közületek, hogy a kenyeret emberek teremtik elő? Én úgy látom, hogy a paraszt a legkevesebb idejét fordítja búzára, mert inkább az erdejével törődik,⁷³ az árpával, a sörfőzéssel, ilyesmikkel. A szántóföldek alig egyharmada terem búzát, mégis mindnyájunknak jut kenyér.

Apám mondta nekem egyszer, hogy ő nem hiszi, hogy terem annyi kéve búza, ahány ember él a földön. Én meg azt hiszem, hogy annál több kéve is megterem, de azt már nem hiszem, hogy kalangyából⁷⁴ is összejön annyi, ahányan az emberek vannak. Egy kalangyából alig egy véka búzát lehet kicsépelni, ez pedig

⁷² Mint a Luther által többször említett mesében Salamon királynak Markolf. Aurifabernél *Hintern*, ami 2Móz 33,23-ra is utalhatna („hátról meglátsz engem, de arcomat nem láthatod”), de a kéziratban egyértelműen: *Arschloch*. – *A ford.*

⁷³ Ott ugyanis sertést makkoltatott. Luther eszerint nemcsak a sörfőzést, hanem teológiailag az állattenyésztést is helytelenítette. – *A ford.*

⁷⁴ Kalangya, *Mandel*: 15–20 kévéből álló gabonakereszt. – *A ford.*

nem fedezi egy ember egyévi szükségletét, mégis mindnyájunknak jut kenyér, sőt még marad is gabona, amikor eljön az új aratás. Ez csodálatos dolog, észre kell vennünk Isten kegyelmét és áldását benne.

5554b. Isten haragja akkor a legnagyobb, amikor hallgat, és nem áll szóba velünk 1542/43 tele

WA.TR 5: 236–239 (5554b. sz.); A 34b; *Asztali beszélgetések* 20. (Márton László ford.)

– Nincs annál nagyobb harag, mint amikor Isten hallgat, és nem áll szóba velünk, hanem hagyja, hogy saját eszünk és belátásunk szerint úgy intézkedjünk és cselekedjünk, ahogy nekünk tetszik. Ahogy most a zsidókkal történik, akikre Isten olyan keményen megharagudott, hogy immár ezeröttszáz éve⁷⁵ egy árva szót sem szól hozzájuk, sem egyetlenegy jelet nem hagy nekik. Amint a 81. zsoltságban fenyegeti őket: „Hallgass, népem, hadd tegyek bizonyosságot ellened! Izrael, hallgass meg engem! Ne legyen nálad idegen isten, és idegen istenhez ne imádkozz! Én vagyok az Úr, a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, nyisd nagyra a szájad, és betöltöm. De az én népem nem hallgat a szavamra, és Izrael nem engedelmeskedik nekem. Ezért hát meghagytam őket szívük sötétségében, hogy járjanak a maguk tanácsa szerint.” (Zsolt 81,9–13)

Pedig hát fennhangon kiáltanak hozzá, és kitartóan⁷⁶ imádkoznak nagy komolysággal és buzgalommal, mint azt imakönyveik is mutatják. Ha én tudnék úgy imádkozni, ahogy ők, odaadnám érte kétszáz forint ára könyvemem. Csodálom, hogy Isten nem hallgatja meg őket. Kimondhatatlan, nagy harag ez. És ha most hozzá kiáltanak, az Úristen így felel: „Amikor prédikáltam és kiáltottam nektek, egyikőtök sem hallgatott rám; most én sem hallgatok rátok. Intő szózatomat semmibe vettétek; most én sem hallgatlak meg titeket.” (Péld 1,24–26)

5557. Az iskolák tartják fenn az egyházat

1542/43 tele

WA.TR 5: 239–240 (5557. sz.); A 577; BoA 8: 323–324 (5557. sz.); *Aranymondások* 2: 75. (Márton László ford.)

– Ha az iskolák gyarapodnak, akkor jól áll a dolgunk, és az egyház derekasan megállja a helyét, persze ha tiszta a tanítás. Hiába adjátok meg nekünk a „doktor” és a „magiszter” címet, akkor is a kisiskolások meg a nagydiákok az egyház

⁷⁵ Vö. LVM 7: 606 (3157. sz.); *Zsidómisszió* 170.

⁷⁶ Kitartó, *heftig*: itt még középfelnémet értelemben. (Mai jelentése 'heves'.) – *A ford.*

vetőmagja és forrása. Amikor majd meghalunk, honnét jönnének újabbak, akik a helyünkbe lépnek, hacsak nem az iskolákból? Az egyház végett kell fenntartanunk a keresztény iskolákat, mert Isten az egyházat az iskolák révén tartja fenn, az iskolák adjanak az egyháznak utánpótlást. Nincs valami nagy tekintélyük, mégis szerfölött hasznosak és szükségesek. Mégiscsak az iskolában tanulták meg a kislányok a Miatyánkot és a Hiszekegyet, és a kis iskolák csodálatos módon életben tartották a gyülekezeteket.

5559. A földi javak a legcsekélyebb adományok

1542/43 tele

WA.TR 5: 240–241 (5559. sz.); A 88b; BoA 8: 324 (5559. sz.). (Márton László ford.)

– A gazdagság a legcsekélyebb dolog ezen a földön, és a legeslegkisebb adomány, amit Isten adhat egy embernek. Mit számít ez Isten ígéjéhez képest? Mi több, mit számít ez a szerencsejavakhoz, úgymint a szépséghez, az egészséghez képest? Valamint a szellemi javakhoz, úgymint az értelemhez, a tudományhoz, a bölcsességhez képest? Mégis olyan elszántan törekszik rá az ember, és nem hagyja magát sem fáradságtól, sem vesződségtől, sem veszedelemtől visszariasztani vagy akadályoztatni. Éjjel és nappal jár utána, hogy sok és értékes javakat összehordjon, és nincs nyugalma. Megvan az anyagi, formai, okozó, célkitűző indítéka, mégsem sül ki belőle semmi jó. Ezért az Úristen többnyire a bugris szamaraknak ad gazdagságot, akiknek semmi egyebet nem ad.

5562. A hitről

1543 tavasza

WA.TR 5: 242 (5562. sz.); BoA 8: 324 (5562. sz.). (Márton László ford.)

Amikor Jonas doktor azt mondta, hogy az emberi lélek nem képes felfogni a hitcikkelyeket, és hogy elegendő, ha az ember hajlandó elfogadni őket, Martinus doktor így felelt:

– Bizony, kedves Jonas doktor, ha az ember képes volna hinni abban, ami írva áll, akkor az örömtől meg kellene hogy hasadjon a szíve. Ez biztos. Ezért nem is jutunk odáig, hogy felfogjuk. Egyszer Torgauban felkeresett egy nyavalyás kis nő, és így panaszkodott: „Jaj, kedves doktor úr, úgy érzem magamat, mintha elkárhoztam volna, és nem üdvözülhetek, mert nem tudok hinni!” Mire én: „De azt vajon hiszi-e kend, kedves asszonyom, hogy az igaz, amit kend a Hiszekegyben imádkozik?” Mire ő, kezét összekulcsolva: „Ó, azt én hiszem, az bizonyossággal igaz!” Mire én: „Nohát, kedves asszonyom, akkor elmehet

Isten nevében! Kend erősebben és jobban hisz, mint én.” Az ördög ülteti az emberek fejébe az ilyesféle gondolatokat, mondván: „Hé, te, jobban kell hinned! Erősebben kell hinned! A te hited nem valami erős, nem is elegendő!” És így kétségbeesésbe kergeti őket. Meg aztán a természetünkből is adódik, hogy visszajára akarjuk fordítani a hitünket. Meg akarjuk fogni és a keblünkbe dugni, de ez a testi életben nem lehetséges. Nem tudjuk felfogni, próbáljuk elfogni. Mi csak tartasuk magunkat az igéhez: általa kell magunkat vontatókötélre vetetni, hogy biztos vizekre érjünk.

5563. Hogyan hunyt el megboldogulva Martinus Luther doktor apja, Hans Luther 1543 tavasza

WA.TR 5: 242–243 (5563. sz.); A 500b; BoA 8: 324–325 (5563. sz.). (Márton László ford.)

1530-ban Martinus doktor apja, Hans Luther Mansfeldben meghalt. Martinus doktor írt neki Coburgból⁷⁷ néhány nappal a halál beállta előtt egy szép és nagyszerű vigasztaló levelet. Amikor Michael Coelius úr, a mansfeldi völgy lelkipásztora megkérdezte idősebbik Luthertől, annak végórája elérkezvén, hogy hiszi-e mindazt, amit a keresztény hit cikkelyei tanítanak nekünk és eléübünk tárnak, emez így felelt: „Bitang ember, aki nem hiszi!”⁷⁸ Amikor ezt Luther doktornak elmondták, ő így szólt:

– Ez még a régi világ szava! – Erre pedig Philippus Melancthon így szólt a doktorhoz:

– Kedves doktor úr, boldog emberek, akik így hálnak meg Krisztus megváltásában, különösen, ha fiatalok, [miképpen kelmed Magdalénája is így halt meg,]⁷⁹ mert minél öregebbek leszünk, annál nagyobb az ostobaságunk. És én ezt azzal bizonyítom, hogy a fiatalok egyszerűen megmaradnak a keresztény hit cikkelyei mellett. Ahogyan tanulták, olyanformán hiszik is őket. De amikor megöregszünk, elkezdünk vitázni róluk.⁸⁰ Okosak akarunk lenni, pedig a legnagyobb bolondok vagyunk.

⁷⁷ Valójában Wittenbergből írta, 1530. február 15-én. LVM 7: 507–509 (1529. sz.). – *A ford.*

⁷⁸ Id. Hans Luther 1530. május 29-én halt meg. LVM 7: 523–524 (1584. és 1586. sz.); WA.TR 204. sz.; BoA 8: 204. sz.

⁷⁹ Kiegészítés a kézirat alapján. – *A ford.*

⁸⁰ Lásd fenn 5491–5492. sz.

5567. A zsidók kuruzslásáról

1543 tavasza

WA.TR 5: 246–248 (5567. sz.); A 594; Zsidómisszió 173–174. (Csepregi Zoltán ford.)

Mikor szóba kerültek a zsidók, így szólt:

– A zsidók ugyanúgy kuruzsolnak, mint más kuruzslók. Így gondolkodnak: „ha sikerül, jó lesz nekünk, ha nem, akkor egy kereszténnyel kevesebb!” Mert egy keresztény annyi a szemükben, mint egy kutya. De Albert herceggel⁸¹ jól megjárták. Amikor egy zsidó egy különös jelekkel teli gombot adott neki, hogy az megvédi a hideg vastól, így szólt: „Ezt először rajtad fogom kipróbálni!” Kivezeti a zsidót az ajtón, nyakába akasztja a gombot, kirántja a kardját és keresztüldöfi. „Én is így jártam volna – mondja –, ha hittem volna neked!” Ahogy lehetetlen, hogy a szarka felhagyjon az ugrálással, a kígyó a bujkálással, úgy a zsidók sem hagynak föl azzal, hogy a keresztények életére törjenek. Mégis nagy tiszteletben üldögélnék nálunk. Ha a frankfurti urak helyében volnék, minden zsidót összedobolnék, és megkérdezném őket, miért hívják Krisztust fattyúnak és az anyját ringyónak⁸² meg *hariának*, azaz ganajdombnak; ha ezt igazolni tudnák, adnék nekik ezer aranyat, de ha nem, kitepném a nyelvüket. Summa, nem tűrhetjük a zsidókat köztünk. Sem enni, sem inni nem szabad velük.

– Doktor úr – mondta akkor valaki –, mégis meg van írva, hogy a zsidók megfognak térti az utolsó nap előtt.⁸³

– Hol van ez megírva? – mondta erre ő. – Egy biztos ígét sem tudok erre. Róma 9-et szokták erre felhozni, de nem tudják belőle ezt bizonyítani.

– Meg van írva – szólt a doktorné⁸⁴ –, „egy pásztor lesz és egy akol” (Jn 10,16).

– Igen, kedves Käthe – válaszolt a doktor –, ez történt meg, amikor a pogányok befogadták az evangéliumot.

Ugyanekkor mondta valaki, hogy sok zsidót megöltek és megsebesítettek.

– Ezt nem volna pedig szabad tenni – mondta a doktor –, különösen azért, mert menlevelük van.⁸⁵ Kemény nép a zsidóké, s ezt jól tudta Ézsaiás próféta:

⁸¹ Albert szász herceg, Bölcs Frigyes nagybátyja.

⁸² Antonius Margaritha: *Der gantz jüdisch glaub*. Augsburg, 1530. VD 16. M 973. Fol. Y2a: „Azt mondják, hogy Mária, az örökké tiszta, szeplőtlen szűz törvénytelenül, házasságtörésben, ráadásul butasága folytán egy áctól vagy kovácstól foganta Krisztust, és Krisztus ilyen házasságtörésben született, ahogy ilyen és sok hasonló meg van írva a Toldos geschu nevű könyvben.”

⁸³ Róm 11,25–26. Vö. Luther *Karácsonyi posztillája* (1522) WA 10/I 1: 289: „Szent Pál szintén egyetért ezzel Róma 11-ben, és azt mondja, hogy a vakság Izrael népének egy részét érte, amíg a pogányok teljes számban be nem jutnak, és így üdvözülni fog az egész Izrael. Isten adja, hogy közel legyen az idő, amint reméljük. Ámen.”

⁸⁴ Käthe von Bora, Luther felesége.

⁸⁵ Vö. WA 53: 522, 527.

„vas inad és vas homlokod van” (Ézs 48,4). Ezért egyszerűen csak egy évrre támaszkodnak, s ettől nem lehet őket eltántorítani: Ábrahám, Izsák, Jákób, a vérség, a nemesség. De mit érdekli Istent a vérség és a nemesség a földön? Igaz ugyan, különbség van a személyek közt, a férfi nem lehet asszony, az asszony férfi, de hogy ezzel hencegjenek, azt Isten nem tűrheti. És nem csoda, hogy ilyen nyakasok, mert erre nevelik gyermekeiket ifjúkoruktól fogva. Mert mihelyt egy gyerek beszélni tanul, odaállnak, és mondják: „Fiam, fiam, a kereszténység átkozott nemzetség!” Amit a gyerekeknek ifjúkorukban így bebeszélnek, azt nem könnyen felejtik el. Ugyanígy az ördög is ott van: nagy karmai vannak, s aki közéjük kerül, azt keményen tartja, ahogy ezt a pápaságban eléggé megtapasztaltuk. Ezért kell szüntelen imádkoznunk és Istent félnünk.

5568. A zsidók bizonyítéka

1543 tavasza

WA.TR 5: 248–249 (5568. sz.); A 594b. (Márton László ford.)

– A zsidók és a törökök egyetlen bizonyítékot hoznak fel, mégpedig azt, hogy átkozott mindenki, aki egynél több istent imád. A keresztények így cselekszenek, tehát átkozottak. Szerintük a kisebb következtetések és egyéb tételek ezzel be vannak bizonyítva, mert a keresztények hisznek az Atyaistenben, a Fiúban és a Szentlélekben. Mondhat nekik az ember, amit akar, úgysem fogják hinni, hogy a három: egy. Én pedig minden fáradság és vesződség nélkül, akár álmomban is megőrzöm hitemet. És még ha elbotlanék is, minthogy Isten velem van, akkor is ahhoz tartanám magamat, amit a hitben tanultam. Egy keresztény sohasem ragaszkodik olyan erősen az ő Krisztusához, mint egy zsidó vagy egy rajongó az ő tanításához. Mert igaz ugyan, hogy a keresztény is megmarad mellette mindhaláláig, de gyakran elbotlik, és kételkedni kezd. A rajongókkal ilyesmi nem fordul elő, ők rendíthetetlenek, és mereven ragaszkodnak rajongásukhoz, ahogyan Marcus von Zwickau,⁸⁶ az ördög prófétája tette. Mondtam neki: jól vigyázzon, nehogy tévedésbe essen. Mire ő így szólt: „Az igazamtól Isten sem tántorít el!”

5570b. A hit tesz igazzá, nem a jócselekedetek

1543 tavasza

WA.TR 5: 251–253 (5570b. sz.); A 193; VIRÁG 82. (Márton László ford.)

Luther doktor 1542-ben azt mondta az asztalnál:

⁸⁶ Marcus Thomae (Stübner) zwickaui „próféta”.

– Nem a jócselekedetek tesznek érdemessé az örök életre és az üdvösségre, hanem azt Isten kegyelme adja meg. Ez pedig abból is kiviláglik, hogy a jócselekedetek nem jelentenek lelki születést, hanem csak a lelki születés gyümölcsei. Mert a jócselekedetek által nem leszünk Isten gyermekeivé, a mennyország örököseivé, sem pedig igazzá, szentté vagy kereszténnyé. Fordítva: csak ha Isten gyermekeiként készültünk, teremődtünk és születünk, akkor viszünk végbe jócselekedeteket. Így tehát előzetesen, jócselekedeteink előtt kell elnyernünk az örök életet, Isten kegyelmét és az üdvösséget. Ugyanígy egy fa nem a gyümölcse következtében lesz jó, hanem azért terem jó gyümölcset, mert jó fa, vagyis a fa előzőleg kell hogy jó legyen. Szintúgy a kegyelem szava révén fogantatunk, formálódunk és születünk igaznak; a törvény szava által vagy a jócselekedetek révén nem alakulnánk így. A jócselekedetek nem az örök életet, az Isten kegyelmét, az üdvösséget és az örök boldogságot érdemlik, hanem valami mást, tudniillik nagybecsülést Isten előtt, dicsőséget és kedvezést Isten részéről. Ahogyan azt a fát is, amelyik jóféle borsdorfi almát terem, nagyra becsüli, kedveli és dicséri a kertész meg a többi ember. Ha a lelki születésre és a keresztény ember lényegére tekintesz, rögtön elhomályosul a szemedben a jócselekedet összes érdeme, mert ezek nem segítenek hozzá a kegyelemhez és az üdvösséghez, sem pedig a bűnöktől, a haláltól, az ördögtől és a pokoltól meg nem mentenek.

A kisgyerekek pusztán a hitük által, egyetlen jócselekedet nélkül üdvözülnek, így tehát kizárólag a hit tesz igazzá. És ha ezt Isten ereje megteheti egyvalamiben, akkor megteheti minden másban is; mert nem a kisgyerek ereje mutatkozik meg itt, hanem a hité. De nem is az ő gyengesége vagy gyarlósága teszi őt igazzá, mert ez esetben a gyarlóság önmagában érdem volna, vagy az érdemmel egyenértékű. Szeretnénk az Ūristent zsarolni a cselekedeteinkkel, és ezek révén igazzá válni. Csakhogy ő ezt nem engedi nekünk. Az én lelkiismeretem azt mondja nekem, hogy cselekedeteim által nem válok igazzá, és ezt nem is hiszi senki. Mondjuk az 51. zsoltár szavával: „Egyedül ellened vétkeztem, és cselekedtem azt, ami gonosz a te szemeid előtt; hogy igaz légy beszédedben.” (Zsolt 51,6) Az is jusson eszünkbe, hogy így szól az ige: „És bocsásd meg a mi vétkeinket.” (Mt 6,12) Mondhatnám így is: nem akarok Isten ítélőszéke előtt igaznak bizonyulni, inkább bűnösnek vallom magamat. Mi volna könnyebb, mint ezt mondanunk: én emberként szegény bűnös vagyok (Lk 5,8), te pedig, Isten, csakis te vagy igaz! (Zsolt 119,137) Ez már egyenes⁸⁷ beszéd volna, mi azonban a saját hóhéraink és börtönőreink vagyunk, cselekedeteinkkel kínozzuk és gyötörjük magunkat.

⁸⁷ Egyenes, *schlecht*: a szó régi értelmében. – A ford.

A lélek mondhatja: igaz vagyok és jó, de a testnek ezt kell mondania: én bűnös vagyok, te pedig, Isten, igaz vagy; hogy igaz légy beszédedben.

5571. Ne haragítsátok meg gyermekeiteket (Ef 6,4)⁸⁸

1543 tavasza

WA.TR 5: 253–254 (5571. sz.); VIRÁG 19. (Márton László ford.)

Amikor valaki megkérdezte, hogy értsük ezt a mondást, a doktor így felelt:

– Olvasta-e kelmed Terentiust? „Az apák megszokott viselkedése; mindennap felpanaszoltam.”⁸⁹ Ez a mondás gyerekeinkre és neveltjeinkre vonatkozik, hogy tudniillik ne legyenek ijedősek.⁹⁰ Ha az apa Demeaként⁹¹ viselkedik, akkor gyerekei vagy félénkek lesznek, vagy kétségbeesnek, és olyasmire ragadtatják magukat, amitől máskülönben óvakodnának. Ha megvesszőzi is az ember a gyereket, akkor is adjon ennie-innia,⁹² hogy a gyerek lássa: az apja jót akar neki. Így szól Salamon: „Fenyítsd meg fiadat, de annyira ne vigyen haragod, hogy megöld.” (Péld 19,18) Nevelni kell a gyereket, amíg van remény felőle. Ha pedig azt látja az ember, hogy nincs remény, és a gyerek úgysem fog tanulni semmit, akkor sem kell emiatt agyonverni, hanem valami máshoz kell szoktatni. A tanítómesterek egy része olyan kegyetlen, mint a hóhér. Engem például egyszer egyetlen délelőtt tizenötször megvesszőztek, amikor az volt az összes bűnöm, hogy deklinálni és konjugálni kellett, én pedig nem tanultam meg. A nürnbergi Antonius Tucher mondogatta: „Szép szó és büntetés közös ügyet szolgál.” Vagyis hogy a fiatalokkal szépen, barátságosan is lehet bánni, és nem kell mindjárt felkapni a pálcát.

5589. Honnan ered és miért elvetendő a szentség felmutatása?

1543 tavasza

WA.TR 5: 265–267 (5589. sz.); A 231; BoA 8: 327–328 (5589. sz.); VIRÁG 36. (Márton László ford.)

Martinus doktortól 1542-ben megkérdezték asztaltársai: honnan ered az úrfelmutatás, vagyis a pápista misén az ostya és a kehely magasba emelése?⁹³ Erre a doktor így válaszolt:

⁸⁸ Vö. 6. fejezet, 3566b. sz.

⁸⁹ Luther Terentiusnak a *Heautontimorumenos* (Az önkínzó) című vígjátékra utal. – *A ford.*

⁹⁰ Ijedős, blöde: a szó régi értelmében. – *A ford.*

⁹¹ Terentius *Adelphoe* (Testvérek) című vígjátékának keményszívú, durva szereplője. – *A ford.*

⁹² Koplaltatással is gyakran fenyítették a gyerekeket. – *A ford.*

⁹³ Az eleváció szokását éppen 1542-ben hagyták el Wittenbergben. Vö. LVM 7: 631, 665, 673 (3421., 3849., 3984. sz.)

– Ezt az Ótestamentumból vették, ahol két különböző szó van, az egyik a *trumah*, a másik a *tnuphah*. Mármost a *trumah* az volt, hogy az áldozatot egy kosárban vagy abban, amiben tartották, fogták és a magasba emelték, ahogy mi az ostyát, és felmutatták az Úristennek, hogy lássa; utána pedig fogták, és elégették vagy megették. A *tnuphah* pedig olyan áldozat volt, amelyet nem emeltek a magasba, hanem a négy égtáj felé intettek és mutattak vele, ahogy a pápisták a misén a négy világtáj felé teszik kardvágásaikat. Ezt a szokást és ceremóniát innen vették.

5593. Egy nagyról, aki uzsorakamatra kölcsönzött pénzt

1543 tavasza

WA.TR 5: 267–270 (5593. sz.); A 89; BoA 8: 328–329 (5593. sz.). (Márton László ford.)

Egy hatalmas, gazdag nagyról,⁹⁴ amikor már a halálán volt, és a lelke ott ült a nyelve hegyén, hagyta magát rábeszélni barátaitól és tanácsadóitól, hogy olyan végrendeletet készítsen, amely szerint azt a százezer aranyat, amelyet összeharácsolt, Lipcsében kereskedelmi forgalomba fektessék.

– Nahát, szép kis bűnbánat!⁹⁵ – mondta erre Martinus doktor. – Bizony ám, ha egyeseket hagynánk szentség és vigasz nélkül meghalni, akkor a többiek megbotránkoznának rajta. Sajnos, most már ott tartunk, hogy az emberek azt mondják: „Ha már jócselekedeteim és igaz életem úgysem üdvözítenek, akkor inkább harácsolok, uzsoráskodom, és azt csinállok, ami nekem kedvemre és hasznomra van, és amikor a halálomon leszek, majd akkor beszerezem a bűnbocsánatot!” Na de, édes egy cimborám, Szent Ágoston azt mondja: Isten ugyan megígérte neked, hogy irgalmas lesz hozzád, de vajon biztosra veszed-e, hogy Isten akkor is irgalmat tanúsít irántad, ha friss, fiatal, egészséges napjaidban szántsándékkal elutasítottad az ő irgalmát?⁹⁶ Ó, milyen szívesen prédikálnék erről, ha megvolna hozzá az erőm!

⁹⁴ A Luther által többször is szóba hozott eset Ernst von Schönburggal, György szász herceg tanácsosával történt, aki jó gazdálkodónak, kapzsi és kíméletlen földesúrnak, továbbá a reformáció ellenségének számított. – *A ford.*

⁹⁵ Vagyis Ernst uraság a halálos ágyán megbánta vétkeit, köztük az uzsorával szerzett vagyont is, majd az összeget végrendeleti úton újra befektette. – *A ford.*

⁹⁶ Ágoston: *Enarratio in Psalmum 88* II,4; PL 37: 1133.

5601. A szentséggyűlölők panasza, hogy mi, lutheránusok elfeledkeztünk az irántuk való szeretetről

1543 tavasza

WA.TR 5: 273 (5601. sz.); A 239; BoA 8: 329 (5601. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor 1542-ben egyszer így szólt az asztalnál:

– A szentséggyűlölők⁹⁷ folyton a szeretettel nyaggatnak minket a könyvekben és röpirataikban, mondván: „Ti, wittenbergiek nem éreztek semmi szeretetet!” Ha pedig megkérdezi tőlük az ember, hogy mi az a szeretet, azt felelik: az, hogy értsünk egyet a tanításban, és mellőzzük a civakodást vallási kérdésekben. Erre viszont így kell válaszolnunk: na jó, ide hallgass! A Tízparancsolatnak két táblája van, az első meg a második. Mármost a szeretet a második táblára tartozik, mert az szól minden cselekedetről. Az első táblán pedig ez áll: Féld az Istent, és hallgass a szavára; ezzel ők mit sem törődnek. Krisztus meg így szól: „Aki jobban szereti anyját és apját, mint engem, az nem méltó hozzám.” (Mt 10,37) Érezz szeretetet szüleid, gyerekeid, házastársad és szomszédaid iránt. A második táblán ez áll: Szeresd, szeresd apádat, anyádat és rokonodat, és légy jó hozzájuk. Viszont az első táblán ez áll: Ha valaki jobban szereti apját és anyját, mint engem stb. Ahol kezdődik a „mint engem”, ott véget ér a szeretet, és inkább legyenek makacs, gőgös, csalárd és szeretetlen nevezetű, vagy ahogy nevezni akarnak, semhogy hamis tanításukban részem legyen, mert attól őrizzen az én jó Istenem!

⁹⁷ A szakramentárius szakszót, mely egyszerre jelölt minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzatot (zwinglianizmus, spiritualizmus, délnémet közvetítő teológiák), következetesen ezzel a fordítással adjuk vissza annak érzékeltetésére, hogy Luther szájából szitokszóként hangzott.

I2

**Hieronymus Besold
és mások kézírataiból
(1540-es évek)**

5626. A halál

1540-es évek

WA.TR 5: 280 (5626. sz.); VIRÁG 175, 183. (Márton László ford.)

– A halálra való igaz felkészülés: azt tudni, hogy a halál, a bűn, a pokol és a Sátán a megfeszített Krisztusban legyőzött és leterített.

5663. Egyházi javak elorzása

1544

WA.TR 5: 306–307 (5663. sz.); A 524b; *Aranymondások* 2: 73–74. (Márton László ford.)

Amikor egyesek azzal hozakodtak elő, hogy ágostai hitvallású fejedelmeink és nagyuraink azért fogadták be az evangéliumot, hogy az egyházi javakat magukhoz ragadják, Martinus doktor így szólt:

– Ennek az ellenkezője igaz, mert éppen a császár és Ferdinánd király és Albert mainzi érsek orozza el őket. Ferdinánd megsarcolta az összes kolostort. A würzburgi püspökség nemrég tízezer aranyat kellett hogy adjon neki,¹ a császár pedig az utrechti püspökséget vonta és ragadta magához. A bajorok járnak élen az egyházi javak fosztogatásában, mert gazdag kolostoraik vannak. Az én kegyelmes uramnak és a tartománygrófnak szegény kolduskolostorai vannak.

Amikor a birodalmi gyűlésben arról tárgyaltak, hogy a császárra kellene ruházni a kolostorokat, ő pedig ültesse beléjük a kapitányait, akkor én azt tanácsoltam, és most is tanácsolom, hogy akkor inkább rombolják földig a kolostorokat. Ugyan ki volna hajlandó császári őrseget tűrni az országában? Mindez pedig a mainzi érsek fondorlata: ezek a jómadarak szívesen rátennék a kezüket a kolostorokra. Úgy tennének, mint a pápa, aki Itáliában felzabálta az összes kolostort és apátságot. De mivel emezek nem keríthetik hatalmukba a kolostorokat, így kiáltoznak: „Ejnye már, meg kell adni a császárnak a tiszteletet és átengedni, továbbá kezébe adni ezeket a javakat!”

¹ A török elleni háborúhoz. – *A ford.*

Hát nem! Idehallgass: ezek a javak a gyülekezetek és az iskolák jóra való, igaz hitű, keresztény tanítóit, a szegény diákokat és a hajléktalan² embereket illetik. Persze a jogászok is azt kiabálják, hogy ezek az egyházéi.³ „Adjátok nekik vissza a kolostoraikat – mondogatják –, hadd töltsék meg őket szerzetesekkel és apácákkal, hadd misézzenek; majd még titeket is hagynak prédikálni!” „Jó, de mi honnan vegyük a megélhetésünket?” – kérdik a mieink. „Majd mi gondoskodunk rólatok” – felelik ők. Nahát, ezt köszönje meg nekik az ördög!

5685. Martinus Luther doktor végórájakor mondott vigasztaló imádsága

1540-es évek

WA.TR 5: 320–321 (5685. sz.); A 326; *Asztali beszélgetések* 91. (Márton László ford.)

– Mindenható, örök, irgalmas Úr és Isten, aki vagy a mi kedves Jézus Krisztus Urunk Atyja! Bizonyosan tudom, hogy mindazt, amit mondtál, meg is tudod és fogod tartani, mert te nem hazudhatsz, a te szavad színigaz. Kezdetben nekem ígérted egyszerűen édes Fiadat, Jézus Krisztust, ő pedig eljött, és megváltott engem az ördögtől, a haláltól, a pokoltól és a bűnöktől. Ezt követően, nagyobb bizonyosság végett kegyelmes akaratodból ajándékba kaptam a szent keresztséget és az oltáriszentséget, az én édes Uram, Jézus Krisztus valóságos, természetes testét és véréát a kenyérben és a borban, és bennük bűneim felkínált bocsánatát, az örök életet és az összes mennyei javakat. Amit kínáltál, annak hasznát vettem, és hitemben szilárdan hagyatkoztam szavadra, és azt befogadtam. Ezért hát nem kételkedem, hogy nagyon is békében és biztonságban vagyok az ördögtől, a haláltól, a pokoltól és a büntől. Ha ez a végóráam a te isteni akaratod szerint, akkor megbékéltem és örömet válok meg e világtól a te szavadra, és térek meg az öledbe hozzád.

5735. Németországnak egy jó uralkodó hiányzik

1542

WA.TR 5: 336–337 (5735. sz.); A 603. (Márton László ford.)

– Németország olyan, mint egy jókötésű, szép csödör, aki bőven kap abrakot és mindent, amire szüksége van. Ami hiányzik neki, az a lovasa. Ahogy egy erős paripa őt irányító lovas nélkül vaktában kódorog, úgy Németország is épp elég hatalmas mind erő, mind népesség tekintetében, csak hogy hiányzik neki egy jó uralkodó és irányító.

² *Hausarm*: középfelnémet szó. – *A ford.*

³ Lásd LVM 7: 545 (1643. sz.).

5793. Luther doktor verse Isten igéjéről és az ép tanításról

1540-es évek

WA.TR 5: 358 (5793. sz.); A 20b; Aranymondások 1: 27. (Márton László ford.)

E kis könyv drágalátos jószág:
Nagy tudomány és bölcs tanólság.
Jó annak, ki hozzá hűséges:
Isten áldása mindenben övé lesz.
Mert Isten szava megmarad,
S mennyországot nekünk megad.
Ha e világból menni kell,
Az ige nem hagy minket el.
Erőt ad a legvégső gyötrelemben,
S menedék az örök halállal szemben.

5844. Rómáról

1540-es évek

WA.TR 5: 379 (5844. sz.); VIRÁG 48. (Csepregi Zoltán ford.)

Rómában láttam és hallottam, hogy az ottaniak nem tudják, hogy Péter és Pál apostolt hová temették, vagy hogy mikor jártak ott, ettől azonban nem zavartatva Péter és Pál napján két koponyát hoznak elő, és az együgyű, ostoba tömegnek mutogatva arról gyözködik őket, hogy az apostolok koponyái, holott nagyon is jól tudják, hogy festett fából készült utánzatok. Ugyanezt a trükköt játsszák el Veronika napján.⁴

5847. Remek adoma egy magyar püspökről

1540-es évek

WA.TR 5: 380 (5847. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Egyszer újságokat adott elő a doktor úr a németek török hadjáratáról,⁵ hogyan verték meg a törököt, és a kis Hessusnak nevezett kapitányuk milyen haditervet dolgozott ki a török ellen. Többek között elmesélte, hogy egy magyar püspök a csata előtt így vigasztalta a katonáit: „Kedves vitézeim, tartsatok ki ma, és legyetek a kereszténység lovagjai; akik ma meghalnának, mindazoknak megígérem, hogy

⁴ Lásd fenn 9. fejezet, 4829. sz.

⁵ II. Joachim brandenburgi örgróf 1542-es, Buda visszafoglalására vezetett sikertelen hadjárata, melyben Johannes Agricola is részt vett mint tábori prédikátor.

ma már az Úristennel a mennyben fognak vacsorázni.” De amikor kezdődött a csata, meglépett. Később kérdezték a katonái, miért nem akart ő maga is a mennyben vacsorázni. Erre így válaszolt: jaj, hiszen ő ma böjtöt tartott, ezért nem mehetett a mennybe enni.

5848. Saját lelki bűneiről

1540-es évek

WA.TR 5: 380 (5848. sz.). (Márton László ford.)

– Sok olyan lelki bűnről van tudomásom, amelyet nem ismerek, és testi bűneim is nagyrészt elmúltak. A kapzsiság nem kísért meg, hiszen van pénzem elegendő. A bujaság sem kísért meg, mert jutott nekem abból a dologból elegendő, amivel az ember lecsapolja magát.⁶ Viszont a harag nem ereszt! Gyakran olyan erősen feldühödök valami szírszar miatt, ami szóra sem volna érdemes, hogy aki az utamba kerül, megszenved; olyankor nem hall tőlem jó szót. Hát nem szégyenletes dolog ez? Más bűnökre, úgymint a lustaságra és egyebekre volna jó mentségem; de hogy holmi csip-csup dolog indulatba hozzon!

5874. [Hit és halál]

1540-es évek

WA.TR 5: 385 (5874. sz.); VIRÁG 175. (Virág Jenő ford.)

Martinus Luther doktor:

– Minél erősebb a hit, annál gyengébb a halál; s minél gyengébb a hit, annál nehezebb és keservesebb a halál.

5956. Az emberek három osztálya

1540-es évek

WA.TR 5: 409 (5956. sz.); A 72b; *Aranymondások* 2: 18. (Márton László ford.)

– Emberből háromféle van. Az első a nagy sokaság, amely magabiztosan éldegél, lelkiismerettől nem háborítva. Nem veszi észre természetete és élete romlott voltát, nem érzi Isten haragját a bűnnel szemben, nem is törődik vele. A második csoport azoké, akiket visszariaszt a törvény. Ők érzik Isten haragját, és menekülnek előle; küzdenek és tusakodnak a kétségbeeséssel, mint Saul. A harmadik csoport azoké, akik felismerik bűneiket és Isten haragját. Ők átérzik, hogy bűnben fo-

⁶ Lecsapolja, *lest*: Luther a házasetetet érvágáshoz (*Aderlaß*) hasonlítja. – *A ford.*

gantattak és születtek, és hogy emiatt örökre el kellene kárhozniuk és veszniük, de meghallják az evangélium üzenetét, amely szerint Isten megbocsátja a bűnt kegyelemből Krisztus kedvéért, aki mivégettünk az Atyának a bűnért elégtételt adott. Ezt az üzenetet befogadják és hiszik, így tehát megigazulnak és üdvözülnek Isten színe előtt. Hitükről ezt követően mindenféle jócselekedetekkel is bizonyosságot adnak mint olyan gyümölcsökkel, amelyeket Isten rendelt. A két másik csoport pedig odavész.

I3

Georg Rörer kéziratkötetéből
(1540-es évek)

5965. V. Károly császárról

1540-es évek

WA.TR 5: 411–412 (5965. sz.); A 478; *Asztali beszélgetések* 140. (Márton László ford.)

– 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlésen V. Károly császár kibocsátott és nyilvánosságra hozott egy vakmerő¹ rendeletet a tőlem, Luther doktortól való tanítás ellen.² Akkor némely tisztességes, tudós férfiak odaírták mindjárt az elejére, az első sorok után a császári címer mellé a margóra ezeket a szavakat: „Egyesek mostanáig még jó reménységgel voltak eme Károly császár iránt; ám azt, hogy ez a zsarnoki ediktum mennyire elriasztotta és elidegenítette tőle sok igaz, becsületes ember szívét, még elgondolni sem lehet, nemhogy elmondani.”

5967. [Az erfurti egyetemen³]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 412 (5967. sz.); VIRÁG 24. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Luther Erfurtban három és fél évig tanult. Másfél év alatt a baccalaureusi,⁴ további két év alatt a magiszteri fokozatot érte el.⁵ 27 évesen lett a teológia doktora.⁶

¹ *Geschwind*: még a szó régi értelmében (mai jelentése 'gyors'). – *A ford.*

² Mivel a wormszi birodalmi gyűlésen Luther nem volt hajlandó tanításait visszavonni, a császár birodalmi átokkal sújtotta. A május 8-án kelt wormszi ediktum: DRTA.JR 2: 643–661 (92–93. sz.) Az ediktumot jóval azután fogalmazták meg, hogy Luther elhagyta Wormsot. Ezután következett Luther wartburgi fogsága.

³ Vö. fenn 2. fejezet, 1101. sz. és 10. fejezet, 5347. sz.

⁴ 1502 szeptemberében. BRECHT I: 43.

⁵ 1505 januárjában.

⁶ Wittenbergben 1512 októberében. Ez az életkori adat, mint minden hasonló, mely Luthertől magától vagy Luther családtagjaitól származik, az 1484-es születési évből indul ki. A magiszteri fokozathoz az erfurti egyetemen előírt korhatár viszont 1482-es születést feltételez. Ezt az ellentmondást Melanchthon, aki asztrológusként különösen érdekelt volt a pontos születési időpont kiderítésében, a két adat átlagolásával oldotta fel, elterjesztve ezzel az irodalomban az 1483-as évszámot. BRECHT I: 13.

13. Georg Rörer kéziratkötetéből (1540-es évek)

Lasphe segédpüspök prédikációjában ezt hallotta: Aristotelés nélkül senki sem lehet a teológia doktora. Ezen morfondírozott magában: akkor ugyan Jeromos és Ágoston hol doktoráltak?

I4

**Anton Lauterbach
„B” gyűjteménye**

6004. Hogyan tanítsuk Isten igéjét helyesen?

Dátum nélkül

WA.TR 5: 433 (6004. sz.); A 16; *Aranymondások* 1: 22. (Márton László ford.)

– Isten igéjét tudnunk kell helyesen tanítani és beosztani. Ugyanis kétféle ember van. Az egyik részhez tartoznak a lelkiismeretükben megriasztottak és megszorítottak, akik érzik bűnüket és Isten haragját, emiatt pedig megbánást és önvádat éreznek. Ezeket az evangéliummal kell vigasztalni. Másrészt vannak a kemény, gonosz, megátalkodott, megrögzött szívek. Ezeknek a törvényt kell prédikálni, ostromozni kell őket, Isten haragjának példáit kell elébük tárni, úgy mint Illés tüzét, valamint az özönvizet, Sodoma és Gomora pusztulását, továbbá Isten dicsőséges városának, Jeruzsálemnek lerombolását. Merthogy ezeket a csökönyös fejeket folytonosan szorongatni és rémíteni kell.

6007. Mi űzi el Isten igéjét?

1543 után

WA.TR 5: 434 (6007. sz.); A 7. (Márton László ford.)

Az asztalnál, amikor a doktor úrnak nagytudományú vendégei voltak, szó esett az evangéliumról, és hogy eljutott Svédországba, Dániába, sőt most már más külföldi országokba is; merthogy Magyarországon is, ahol pedig török uralom van, prédikálják az evangéliumot, és ebből az országból is küldik Wittenbergbe azokat, akik egyházi szolgálatra hivatottak, hogy itt pappá szenteljék őket,¹ amint erről a brassói² gyülekezet reformálása is tanúskodik. Ekkor így szólt Luther doktor:

– Hála Istennek, aki ellenségei közt is uralkodik, és kívánja a benne való hit megvallását a kereszt alatt. Mert nem a zsarnokság és nem az üldöztetés űzi el

¹ Lásd Martin Heintius lelkészavatását: LVM 7: 671 (3915+ sz.), aki 1540 óta már az ötödik Wittenbergben lelkésszé avatott magyarországi diák volt (MEEE 4–5).

² Brassói: a kéziratban „Coroniensis”, Aurifabernél „in Kärnthen”, ami félreolvasás lehet. – *A ford.*

és irtja ki az evangéliumot, hanem a mi szégyenletes, átkozott, ártalmas hálátlanságunk és berzenkedésünk az édes evangéliummal szemben.

6008. Isten igéje nagy csodákat művel, de ki-ki bírálgatni akarja azokat

Dátum nélkül

WA.TR 5: 434–435 (6008. sz.); A 24; *Aranymondások* 1: 32. (Masznyik Endre ford.)

– Az evangélium tana a mi korunkban is nagy csodákat művelt; tönkrevverte és csúffá tette a kolostori fogadalmakat és a zugmisék iszonyatos bálványozását, amelyek pedig nagy tekintélynek örvendtek. Ó, hiszen ha meghálálnánk ezt Istennek, felgondolván, hogy mely iszonyatos sötétségben lennénk a pápaságban, amelyből Isten minket kegyelmesen minden érdem nélkül megszabadított az ő igéje által, melyet mi mégis oly rúttól megvetünk, és ezzel Istent haragra ingereljük, hogy büntetnie kell.

Ámde most ki-ki az Írás mestere akar lenni, és azt hiszi, hogy jól érti, sőt hogy már kitanulta azt; amint Szent Jeromos is panaszolja a Bibliához írt előszavában,³ hogy jóformán nem volt oly vén bolond és ostoba koldus, de még hitvány szofista sem, aki fel ne tolta volna magát a teológia mesterének, és meg ne tépázta volna azt.

Minden más tudománynak és mesterségnek megvannak a maga tanítói és mesterei, akikről azokat tanulni kell; van rend és törvény, amely szerint igazodni és eljárni kell; csak a Szentírással és az Isten igéjével szabad kinek-kinek kénye-kedve szerint bánni, azt bírálgatni, csúrní és csavargatni, ahogy tudja és akarja a maga feje szerint; innét a sok felekezet, szekta és botránkozás. Isten mentsen meg tőlük!

6010. A zsidók botránkozása a törvény miatt

Dátum nélkül

WA.TR 5: 436 (6010. sz.); A 178b. (Márton László ford.)

– A zsidókat szerfölött megbotránkoztatta az a híradás, amely szerint a törvény hatályon kívül került és eltöröltetett, miután Krisztus, a megígért Messiás eljött. Ez a zsidók szívét, akik Isten dicsőségéért rajongtak, úgy járta át, mint a borotvakés: megszurta őket, és a fejükre sújtott keményen. Mert csakugyan, a vallás, az istentisztelet, az áldozat, a rendtartás, az uralom és a templom nagyszerű ékessége volt ennek a népnek. Mindezek félrevetése kétségkívül sokakat szerfölött megbotránkoztatót és megharagított. Erősen hiszem, hogy ez a kedves Szent Pálnak is belehasított a szívébe a megtérése előtt, és nagyon fáj neki, mint

³ PL 28: 177–182; Vulg I: 3–4.

a Cselekedetek 9. részében áll (ApCsel 9,1), utána pedig Izrael népének. Láthatjuk, Róma 9., hogy Pálnak emiatt még a megtérése után is nagy szomorúsága és szívfájdalma volt (Róm 9,2).

6017. Visszaélések a fülbegyónásnál

Dátum nélkül

WA.TR 5: 439–441 (6017. sz.) részlete; A 226; VIRÁG 65–66. (Virág Jenő ford.)

– A pápa hívei a fülbegyónásnál csupán csak a külső cselekedetet vették figyelembe. Olyan gyónási láz volt, hogy az ember soha se telt el a gyónással. Ha valakinek utólag eszébe jutott egy bűn, visszasietett miatta a gyóntatóhoz, úgyhogy egy pap nekem ezt mondta: „Isten megparancsolta, hogy bízzunk az ő irgalmasságában. Eredj hát el békességgel.” Hieronymus Schurf doktor pedig annyira gyötrődött, hogy a szentség vétele előtt háromszor, négyszer visszament a gyóntatópaphoz, sőt még az oltárnál az ostyakiosztáskor is a fülébe súgott egy-egy kételyt. S ha mi a gyóntatókat kifárasztottuk, ők viszont elcsüggesztettek bennünket feltételekhez kötött feloldozásaikkal: „Feloldozlak téged a mi Urunk Jézus Krisztus érdeme által szívbéli bűnbánatodért, bűnvallomásodért, cselekedeteiddel való elégtételeddért és a szentek közbenjárásáért stb.” Ezek a feltételek lelki bajokat idéznek elő. Mi pedig mindezt Istentől való félelmünkben cselekedtük azért, hogy megigazuljunk, roskadozván a számtalan emberi rendelkezés alatt. [...]

6018. A türelemről

Dátum nélkül

WA.TR 5: 441 (6018. sz.); A 203b. (Márton László ford.)

– A türelem a legkiválóbb erény, a Szentírásban a Szentlélek igen dicséri és magasztalja. Igaz ugyan, hogy a filozófusok és a tudós pogányok is nagyra becsülik, mégsem tudják mögéje állítani Isten akaratát és segítségét, mert abból semmi bizonyosat nem értenek és nem tudnak. Epiktétos, a bölcs görög pogány igen helyesen mondta: „Szenvedd el és engedd el!”⁴ Ahogy a héberek is az ő nyelvükön találó szavakkal mondták:

„Ne higgy el mindent, amit hallasz,
Ne mondj el mindent, amit látsz,
Ne tégy meg mindent, amit szeretnél!”

⁴ *Anechou k' apechou = sustine et abstine.* Epiktétost idézi: Gellius: *Noctes Atticae* XVII,19,6.

6023. Miből erednek a betegségek?

Dátum nélkül

WA.TR 5: 443–445 (6023. sz.); A 491b; *Aranymondások* 2: 63–64; *Asztali beszélgetések* 148. (Márton László ford.)

– Végiggondoltam – szólta Martinus doktor –, hogyan lehet a következő két mondást összeegyeztetni és összhangba hozni. Egyrészt Máté 9. a gutaütöttről, amikor Krisztus így szól: „Bízzál, fiam, megbocsáttattak neked a bűneid.” (Mt 9,2) Vagyis Krisztus nyilván úgy látta, hogy a bűn volt az oka a gutaütésnek, sőt minden betegségnek. Másrészt arról az emberről, aki vakon született, azt mondja, János 9.: „Sem ő nem vétkezett, sem a szülei.” (Jn 9,3) – A doktor ezt a megoldást adta: – E szavakkal tanúsítja Krisztus, hogy a vak ember nem vétkezett, így tehát a bűn nem lehet a vakság oka, mert csak a tényleges bűnök, amelyeket az ember maga követ el, lehetnek a betegségek és testi bajok okai, nem pedig az eredendő bűn. Ezért a gutaütés okai azok a bűnök voltak, amelyeket a gutaütött maga művelt és követett el, viszont az eredendő bűn nem oka a vakon született ember vakságának, máskülönben minden ember vakon vagy gutaütötten kellene hogy szülessen. Az eredendő bűn gyümölcse és büntetése valójában, először is: hogy az ember nem ismeri Istent, és ebből lesz az istenkáromlás. Másodszor, hogy nem ismeri felebarátját, aminek eredménye és következménye, hogy megöli és meggyilkolja. Harmadszor, hogy nem ismeri önmagát sem, ezért nem vigyáz magára, hanem rábízza magát a vakszerencsére.

6024. A búbanat testi betegséget okoz

Dátum nélkül

WA.TR 5: 445 (6024. sz.); A 492. (Márton László ford.)

Amikor Luther doktor értesült egy bizonyos nagy ember betegségéről, így szólta: – Ez a szomorúság gyümölcse, ebben van az ok. Mert ha a szív búbanatos és szomorú, ezt követi a test gyengélkedése is. A valódi betegségek a szív betegségei, úgymint szomorúság, megkísértettség és a többi. Én egy valóságos Lázár vagyok, megkísértve a betegségekemben!

6025. A mi szenvedésünk Krisztus szenvedéséhez nem is fogható

Dátum nélkül

WA.TR 5: 445 (6025. sz.); A 493; *Aranymondások* 2: 64. (Masznyik Endre ford.)

Midőn egy beteg a maga baját és fájdalmát nagyon emlegette, ezt mondta Martinus Luther doktor:

– Hát igaz, mi is eléggé szenvedünk, de mi az Krisztus, az Isten megfeszített Fia szenvedéséhez? Arra gondolva mindnyájunknak el kell némulnunk.

6039. A paulánusokról és más tudatlan szerzetesekről⁵

Dátum nélkül

WA.TR 5: 452–453 (6039. sz.); A 373; VIRÁG 32–33. (Márton László ford.)

– A prédikáló szerzetesek⁶ jó testvérek és igen nagy tudásúak voltak, ám eléggé felfuvalkodottak és dölyfösek is. A szürke barátok vagy mezítlásosok⁷ viszont babonások és tudatlanok voltak; nem volt sem kötelességük, sem akaratuk, hogy tanuljanak. Ahogy a kolostorunkban az én testvéreim is haragudtak rám, amiért tanulok. Azt mondták: „Úgy legyen neked, ahogy nekem, *sackum per nackum*, zsákusz a nyakuszba!”⁸ Nem tettek semmi különbséget. Egy tudatlan testvér ugyanannyit számított nekik, mint egy tudós. Nem érdekelte őket, hogy valaki alkalmas-e vagy alkalmatlan, erős-e vagy gyenge, ők ezzel nem törődtek. Az embernek szigorúan és mereven kellett magát a regulájukhoz tartania.

Innen ered a Német Lovagrend⁹ és a *Fratres ignorantiae*, a Tudatlanság testvérei. Ezek aztán irtózatos, természet ellen való emberi szörnyállatok voltak! Mert hát minden ember természettől fogva hajlamos rá, hogy tudjon valamit, és azzal mások hasznára válják, mint Aristotelés mondja. Csakhogy a szerzetesek szörnyűséges állatok, faragatlan és tudatlan számárfejek, akik természetellenes módon sem tanulni, sem tudni nem akarnak. Fogalmuk sincs, hová tegyék az embereket rangjuk és képességeik szerint; semmit sem tudnak az isteni karokról és rendekről, amelyeket Isten rendelt és alapított. Hogy a dolgozó rend termel és gyarapít, az irányító rend véd és oltalmaz, a lelki vagy egyházi rend oktat és tanít: erről semmit sem tudnak ezek a kapancsödörök!

⁵ Lásd fenn 7. fejezet, 3737. sz.; nem a magyar alapítású pálosokról (*Pauliner*), hanem az itáliai eredetű paulánusokról (*Paulaner*) beszél itt Luther.

⁶ A domonkosok.

⁷ Az obszerváns ferencesek.

⁸ Lásd fenn 7. fejezet, 3737. sz. és 10. fejezet, 5375. sz. Konyhalatín kifejezés. Azt akarták, hogy Luther adományokat gyűjtsön, ne pedig tanulással vesztegesse az időt. – *A ford.*

⁹ Német (Teuton) Lovagrend: a keresztes háborúk idején alakult, egyházi irányítású rendközség. A 16. században szekularizálták, és ezzel befolyásától is megfosztották. Tagjairól az a hír járta, hogy nem tudnak sem latinul, sem más idegen nyelven. – *A ford.*

6042. A kolostorok gazdagsága

Dátum nélkül

WA.TR 5: 455–456 (6042. sz.) részlete; A 373b; VIRÁG 52–53. (Virág Jenő ford.)

– Lombardiában, Pádua mellett a Benedek-rendnek igen gazdag kolostora van. Ennek évenként 36 000 dukát arany a jövedelme. Itt olyan vígság és dőzsölés folyik, hogy 12 000 dukátot a vendégeskedésre költenek, 12 000-et az épületekre, a harmadik részt pedig a konventre és a testvérekre. Voltam ebben a kolostorban, s itt becsületesen megvendégeltek és elláttak. Isten tisztelete azonban nem az a gazdagság, melyről ez a közmondás szól: *Mater religio peperit divitas, postea filia devoravit matrem*. A vallás, mint anya, gazdagságot szült; azután a leány elnyelte az anyját. [...]

6052. Karl von Miltitzről

Dátum nélkül

WA.TR 5: 462 (6052. sz.); A 365b; VIRÁG 115. (Márton László ford.)

– Karl von Miltitz kevély és pompakedvelő ember volt. Apai örökségét eladta hatezer aranyért. Nagyratörő tervei voltak; Itáliába költözött, ott zsíros javadalmakat és kanonoki járandóságokat kapott, és arra vállalkozott, hogy engem Rómába vigyen és a pápának kiszolgáltasson. Hozott Rómából egy aranyrózsát, a pápa ajándékát Frigyes választófejedelemnek;¹⁰ végül, amikor a mainzi érsek¹¹ legátusa volt, nyomorultul belefulladt a Rajnába.

6065. A világ, főként pedig a mi hálátlanságunk ismét talpra fogja segíteni a pápaságot

Dátum nélkül

WA.TR 5: 470 (6065. sz.); A 80; *Aranymondások* 2: 31–32; VIRÁG 173. (Márton László ford.)

Martinus doktor buzgón imádkozott az evangélium terjedéséért, valamint az eretnekek és a pápaság ellen.

– Mert ha a pápa ismét uralomra jutna, megkétszerezné zsarnokságát. Ahogy tette a konstanzi zsinat után is, amikor alaposan megbosszulta azt a száz évet, amelynek során számkivetésben tartották,¹² és aztán istentelen kegyelet-sértéseket és szörnyűségeket vezetett be. Csakhogy én nem annyira a pápától

¹⁰ Vö. LVM 7: 157–158 (202. sz.); *Latin előszó*, WA 54: 184; lásd LVM I. köt.

¹¹ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

¹² Számkivetés: az ún. „avignoni fogság” (1309–1411). – *A ford.*

és a zsarnokoktól félek, mint inkább saját hálátlanságunktól, amellyel semmibe vesszük az ígét, és ily módon a pápát ismét nyeregbe fogjuk segíteni. Ha ez megtörténik, remélem, csakhamar rákövetkezik az ítéletnap.

6093. Csodálatos történet egy lányról és arról, hogy az ördög mit művelt vele¹³

Dátum nélkül

WA.TR 5: 484–485 (6093. sz.); A 299. (Márton László ford.)

Volt Erfurtban két diák, akik közül az egyik annyira beleszeretett egy lányba, hogy kis híján eszét veszítette miatta. Ezt látva a másik diák, akiről emez nem tudta, hogy boszorkánymester, így szólt hozzá: „Ha megállod, hogy nem szorítod a karjaidba, és nem öleled meg, akkor úgy intézem, hogy idejőjjön hozzád.” Miután emez elfogadta a feltételt, társa az ő garabonciástudományával végbevitte, hogy a lány felmenjen hozzá. Amikor pedig a lány belépett hozzá a szobájába, lévén igen szép fehérszemély, a diák olyan kedvesen fogadta, és olyan szenvedéllyel szólt hozzá, hogy a boszorkánymester folyvást aggódott: hátha mégis megöleli. Így is lett: a diák a nagy szerelemtől hajtva, nem tudta megtartóztatni magát, és megölelte a lányt. Az pedig összerogyott, és meghalt. Amint pedig ott feküdt holtan, a két diák igencsak megrémült. Így szólt a boszorkánymester: „Most már a legvégsőt kell megkísértenünk!” És úgy intézte, hogy az ördög hazavigye a lányt. Ő pedig tette mindazt, amit előzőleg a házban tett, csak éppen nagyon sápadt volt, és nem szólt egy szót sem. Három nap múlva a szülők felkeresték a teológusokat, és tanácsot kértek tőlük: mitévők legyenek a lányukkal? Amikor ezek szigorúan rászóltak, az ördög távozott és elmenekült a lányból, a holttest pedig leomlott a földre, és erős büzt árasztott. Mert az egészséges arcszínt a vér és az eleven lélek adja, ezeket az ördög nem tudja elkészíteni, hanem kizárólag Isten a teremtőjük.

6099. A gyerekekről

1530-as évek első fele

WA.TR 5: 488 (6099. sz.); A 65b; BoA 8: 353 (6099. sz.); *Aranymondások* 2: 8; VIRÁG 164; *Asztali beszélgetések* 30–31. (Márton László ford.)

Martinus doktor figyelte, hogyan játszik és gagyog magában hároméves kislánya, és így szólt:

– Ez a gyerek olyan, mint egy részeg. Nem tud róla, hogy él; magabiztosan

¹³ Jellegzetes „helyi monda” (a Grimm-testvérek szóhasználatával). Lauterbach feljegyzései közt számos anekdota és rémtörténet maradt fenn Luthertől, mondai és mesés elemekkel. – *A ford.*

és jókedvűen tölti az időt, ugrál és szökdel. Az ilyen gyerekek szívesen időznek tágas helyiségekben és termekben, ahol bőven van nekik tér.

6101. A hosszú haj az asszonyok ékessége

Dátum nélkül

WA.TR 5: 488–489 (6101. sz.); A 68. (Márton László ford.)

– A nők legszebb ékessége a hajuk, ezért régen a lányok kibontották a hajukat, ha diadalt ünnepeltek vagy ha gyászoltak és szomorkodtak. Nagyszerű látványosság, és nagyon jól áll a nőknek, ha kibontott hajjal mutatkoznak.

6102. A gyerekek fenytésére és büntetésére szükség van

Dátum nélkül

WA.TR 5: 489 (6102. sz.); A 66; BoA 8: 353–354 (6102. sz.); *Aranymondások* 2: 10; VIRÁG 165–166. (Márton László ford.)

Martinus doktor egyszer¹⁴ három napig nem engedte a szeme elé kerülni a fiát, Hansot, és mindaddig nem fogadta vissza kegyelmébe, amíg az meg nem alázkodott, és írásban nem könyörgött bocsánatért. Amikor az édesanya, továbbá Jonas doktor és Teutleben doktor megpróbált a gyerekért közbenjárni, az apa így szólt:

– Inkább legyen halott a fiam, semmint nevetlen! Nemhiába mondta Szent Pál, hogy a püspök olyan ember legyen, „aki a házat jól igazgatja, és gyermekeit engedelmisségben tartja” (1Tim 3,4), hogy a többiek az ő példáján épüljenek, azt kövessék, és meg ne botránkozzanak. Mi, prédikátorok azért állunk ilyen magas polcon, hogy jó példát mutassunk a többieknek, márpedig félresikerült gyerekeink megbotránkoztatnak másokat, mi több, a kis gazemberek a tőlünk kapott szabadságok alapján bűnöznek. Viszont ha gyakran bűnöznek és mindenféle gazságot művelnek is, akkor sem fogok tudni róla, nem adják hírül nekem, hanem titokban tartják előttem. Úgy vagyunk ezzel, ahogy a közmondás tartja: bármi gonoszság történik saját házunkban, mi tudjuk meg utoljára. Már csak akkor értesülünk róla, amikor az emberek minden utcán szertehordták a hírét. Ezért a gyereket büntetni kell, és nem szabad szemet hunyni a vétkei fölött, sem hagyni, hogy utána büntetlenül maradjon.

¹⁴ 1537 elején?

6103. A világi jókkal való élés nagy fontosságáról

1538

WA.TR 5: 489–490 (6103. sz.); A 66b; *Aranymondások* 2: 11. (Masznyik Endre ford.)

Mikor egyszer Philippus Melanchthon egy gazdag lipcsei polgárról, Simon Leubelről felemlítette, hogy milyen nagy, szép és kényelmes háza van, Martinus doktor ezt mondta:

– Nem az a fődolog, hogy örököseinket gazdaggá tegyük, hanem hogy tudjanak azok Isten áldásával helyesen élni. Bizony nagy bolondok vagyunk mi szülők, kínlódunk, nyomorgunk, éjjel és nappal fáradozunk, csakhogy minél nagyobb vagyont hagyhassunk gyermekeinkre; ámde azzal nemigen törődünk, hogy Isten félelmére, rendre és tisztességre oktassuk őket. Nagyon dőre, gonosz eljárás ez!

6118. A felsőbbségért imádkozni kell*Dátum nélkül*

WA.TR 5: 496–497 (6118. sz.); A 467b. (Márton László ford.)

– A felsőbbség nagyon is szükséges rend és intézmény a világban, és tiszteletben kell tartani. Ezért imádkozni kell érte Istenhez, mert lehet ám a felsőbbség züllött, korrupt és romlott is. Mert a méltóságok sohasem fordítják jobbra az erkölcsöket. A magas rang átalakítja az életet; megváltoztatja az észjárást, a beszédmódot, a viselkedést és a tetteket, de soha vagy csak nagyon ritkán jobbítja őket, és a magas rangra jutott ember hamar és könnyen válik zsarnokká. Mert aki törvény nélkül kormányoz, és folyton csak a saját feje után akar haladni, és csak az helyes számára, amit ő gondol és szándékozik: az ilyen ember bestia, rosszabb, mint az oktalan vadállat. Viszont az az ember, aki írásban foglalt és tételes törvények szerint kormányoz, az olyan, mint Isten, aki a törvény alapítója.

6126. Egy fejedelemről*Dátum nélkül*WA.TR 5: 500 (6126. sz.); A 473b; *Asztali beszélgetések* 136–137. (Márton László ford.)

– Egy fejedelem¹⁵ állítólag így szólt: „Ha én volnék a császár helyében, és megvolna rá a hatalmam, akkor egy jól őrzött közös házba összezárnám a legkiválóbb teológusokat mindkét részről, pápistákat és lutheránusokat, és adnék nekik enniük-inniük, szükségletük szerint, amíg csak mindnyájan meg nem egyeznek

¹⁵ A kéziratból tudható, hogy Albrecht Alcibiadesről, Brandenburg-Kulmbach őgrófjáról van szó. – *A ford.*

és állapotnak és békélnek a vallás ügyében. Ezt követően megkérdezném tőlük: vajon a dekrétumukat és azt, amiben megegyeztek, szilárd hittel megfogadják-e, és szükség esetén ezt hajlandók volnának-e halálukkal is megerősíteni és tanúsítani? Mihelyt igent mondanának, rájuk gyűjtanám a házat, úgyhogy mindnyájan benne égjenek. Majd csak aztán hinnék a megállapodásuknak.”

6136. [Mária királynéről]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 507 (6136. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

– Azt mondják, hogy Mária királyné, a császár húga¹⁶ megengedi az evangélium prédikálását Gentben, Antwerpenben és a saját udvarában három karmelitának. Mikor a leuveniek arra kérték, hogy ne hozza be ezeket az új szektákat, azt válaszolta a küldötteknek, hogy hallgassák meg nyolc napon keresztül az ő prédikátorait, azután ítéljék meg tanításukat, vagy cáfolják meg, vagy hagyják jóvá! Ezt hallva a küldöttek morogva távoztak: „Martinus Luther nem tud semmit.” A királyné így felelt: „Ha ez az egy ember nem tud semmit, annál könnyebben cáfolja meg őt a sok tudós koponya.”

6146. Angliáról

Dátum nélkül

WA.TR 5: 511–512 (6146. sz.); A 605; BoA 8: 349 (6146. sz.); *Asztali beszélgetések* 219–220. (Márton László ford.)

– Azt hiszem, Anglia egy darab Németország, mert ott is szászul beszélnek, ahogyan Vesztfáliában és Hollandiában, bár az ő nyelvük nagyon el van romolva. Úgy vélem, a németek valaha odavándoroltak, és ott megtelepedtek, hiszen a kölni érsek még manapság is Angern hercegének címezi magát, ez pedig az a terület, ahol manapság Bréma és Hamburg fekszik. Valaha Britanniának hívták, majd Angerának a népről, amely odavándorolt. A dán és az angol nyelv szász nyelv, és az az igazi német. A délnémet nyelv nem az igazi német; teletölti és széthúzza a száját, és kemény hangzókkal¹⁷ szól. A szász nyelv viszont szép zöngésen és könnyedén szólal meg.

Németországban sok tájszólás van, úgyhogy az emberek harminc mérföldnyi távolságra már nemigen értik egymást. Az osztrákok és a bajorok nem értik a

¹⁶ II. Lajos magyar király özvegye, Németalföld helytartója.

¹⁷ Kemény, *hart*: vagyis sok benne a zöngétlen mássalhangzó. – *A ford.*

tüiringeket és a szászokat, a hollandokat meg végképp nem. Ha igent mondanak, mindenütt másképp mondják: „ja, jutha, ju, ke, ha”.

6150. [Károly császár hűgáról]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 513 (6150. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Az a szóbeszéd terjedt, hogy Károly császár hűga¹⁸ könyörgött, nehogy Németországot a vallási tanítás miatt megtámadja, de a bátyja ezt nem is akarta. Alphonsius azt mondta, magától a császártól hallotta, hogy Németországot nem is tudná, nem is akarná megszállni, mert ha ezt spanyolokkal és más nemzetekkel próbálná meg, akkor minden német fejedelem és város szembeszállna vele, még a pápisták is; továbbá ha a spanyolok segítségével le is győzné Németországot, ez kockázatos lenne a nagy pusztítás miatt, ha viszont a németek segítségével kísérelné meg, az kudarchoz vezetne. Nem kell hát félni a császári erőszaktól. Martinus Luther így válaszolt:

– Isten, a legjobb Atya és a béke megőrzője eddig megoltalmazta Németországot minden támadástól. Én már a negyedik ellenséges pápával birkózom.¹⁹ VI. Adorjánt kizárólag azért választották meg pápának, hogy tüzelje fel a császárt ellenünk, de hiú volt fáradozása.

6161. [A török hódoltságáról]

1541 után

WA.TR 5: 517 (6161. sz.). (Csepregi Zoltán ford.)

Azt mondták, hogy az evangélium tanítása virágzik Basa-Budán, azaz Alsóbudán²⁰ és Görögország nagy részén. Martinus Luther így szólt:

– A török igyekezete nagyon fortélyos és veszélyes a Német-római Birodalomra, de mi Istenhez fogunk könyörögni, hogy zavarja össze ennek a fondorlatait, ha minket a vallásszabadság hiú reményével próbálna törbe csalni; továbbá hogy Isten az igaz prédikátorok révén őket magukat térítse meg, mint Dániel esetében történt.

¹⁸ Mária magyar királyné.

¹⁹ X. Leó, VI. Adorján, VII. Kelemen és III. Pál.

²⁰ Ezek a furcsa helynevek (*Bassa Buda, Nieder Ofen*) valószínűleg a budai pasa által kormányzott hódoltsági területre vonatkoznak. Másik lehetséges értelmezés volna: 'Pest városa'.

6163. A világ javai és kincsei

Dátum nélkül

WA.TR 5: 518–519 (6163. sz.); A 82b; *Aranymondások* 2: 32–33. (Márton László ford.)

– A Fuggerek – mondta Martinus doktor – hamarjában elő tudnak teremteni egy hordó aranyat, vagy öt-hat hordónyit is, amire a császár nem képes. Ulrich Fugger hagyatéka mintegy tizennyolc hordó aranyra rúgott. Azt beszélnek, hogy a Fuggerek és a Welserek a császárnak egyszer tizenkét hordó aranyat adtak kölcsön a padovai háborúhoz. Augsburg²¹ három héten belül elő tud teremteni harminc hordó aranyat, erre pedig nem képes a császár.

És még ezt mondta a doktor úr:

– Egyszer az egyik brixeni püspök,²² aki bíboros is volt, és dúsgazdag ember, meghalt Rómában, és amint ott feküdt holtan, nem találtak nála pénzt, hanem csak egy ujjnyi hosszú cédulát, amely a ruhaujjába²³ volt bedugva. Amikor Gyula pápa kézhez vette ezt a cédulát, mindjárt gondolta, hogy ez egy pénzeslevél. Nyomban hívatta a Fuggerek római meghatalmazottját,²⁴ és megkérdezte tőle: vajon ismeri-e ezt az iratot? A bankár azt mondta: igen, ez amaz adósság, amelylyel Fugger és kereskedelmi társasága tartozik a bíborosnak, és ez annyi, mint háromszázezer arany. Kérdezte a pápa: vajon ennyi pénzt ki tud-e fizetni neki? Felelte a Fuggerek megbízottja: bármely órában. Akkor magához hívatta a pápa a Franciaországból és az Angliából jött bíborost, és megkérdezte tőlük: vajon az ő királyuk is képes volna-e egy órán belül letenni három hordó aranyat? Mindketten azt mondták: nem. Mire a pápa így szólt: „És ezt egy augsburgi polgár meg tudja tenni!” Gyula pápa meg is kapta ezt a bizonyos pénzt.

Továbbá ezt is mondta a doktor úr:

– Egyszer Fuggernek vagyonebecslést kellett volna benyújtania az augsburgi tanácshoz, ő pedig azt a választ adta, hogy nem tudja, mennyije van és mekkora a vagyona, ezért nem képes elkészíteni a vagyonebecslést. Tudniillik az ő pénze szerzettségét van az egész világon, ott van Török- és Görögországban, Alexandriában, Franciaországban, Portugáliában, Angliában, Lengyelországban és mindenütt. Ő csak arról tud vagyonebecslést adni, amije Augsburgban van neki.

Azt is mondta a doktor úr, hogy egyszer valaki a füle hallatára azt mondta,

²¹ Mármost a két augsburgi bankár- és kereskedőcsalád, a Fuggerek és a Welserek együttesen. – *A ford.*

²² Melchior von Meckau, I. Miksa tanácsadója, neves humanista. – *A ford.*

²³ A korabeli viselethez tartoztak a bő ruhaujjba varrt jókora belső zsebek. A titkos vagy értékes tárgyakat a ruhaujjban tartották. – *A ford.*

²⁴ Meghatalmazott, *Faktor*: egy kereskedőház külföldön esedékes követeléseinek behajtásával és adósságainak kifizetésével megbízott pénzember. – *A ford.*

hogy kapott Miksa császártól egy kártyalapot, amire csak néhány szó volt ráírva. Ezzel ő elment Fuggerhez Augsburgba, aki erre a kártyalapra kifizetett neki hatezer aranyat, amelyet ő elrakott a ruhaujjába, és folyton magánál tartotta, nehogy a szolgálai észrevegyék. Ehhez a doktor úr hozzátette, hogy ő a történetet a kártyalappal minden további nélkül elhiszi, mert régebben kis levelet írtak, és nagy hitet álltak. No de ennyi pénzt a ruhaujjban hordani, hogy ne vegyék észre, ez szerinte nemigen életszerű.²⁵

6207. [A tudományok hasznáról]

1538. december 26.

WA.TR 5: 539–540 (6207. sz.); A 574b; *Aranymondások* 2: 74; *Asztali beszélgetések* 194. (Márton László ford.)

1538-ban, karácsony másnapján Luther doktor arra intette a népet a templomban, hogy tartsák tiszteletben az egyetemeken és az iskolákban bevett és gyakorolt ceremóniákat,²⁶ Istennek dicsőségére és tiszteletére, a vallásnak és a világi hatalomnak hasznára, hogy az ifjúság felismerje és belássa, miért és mely téren szükségesek és hasznosak a jó tudományok. Elmondta, hogy valaki egyszer a tudatlan embert halotthoz, a tudóst élőhöz hasonlította.

– Tanúsítja a tapasztalat is, hogy mindenki, aki nem tanult, ezt később sajnálja, és megbánja, hogy megvetette a jó tudományokat, és ifjúkorában nem sajátította el őket, vagy hogy legalább írni-olvasni megtanult volna. Nyelveket tudni, főleg a latint, mindenkinek hasznos, katonáknak és kereskedőknek is, hogy szót tudjanak érteni más nemzetbeliekkel, és érintkezhessenek velük tolmács nélkül; ne maradjanak egynyelvű „német testvérek”.²⁷ Ti, szülők – folytatta beszédét – nem hagyhattok jobb és értékállóbb kincset gyermekeitekre, mint azt, hogy tanulni külditek őket a jó tudományok elsajátítása végett. Ház és udvar porig éghet és odaveszhet, de a tudomány elfér a fejben, és megmarad. És még ha testben távol vagyunk is egymástól, írásban és levélben együtt lehetünk, társaloghatunk és szívünket megoszthatjuk egymással. Én itt akár egy Rómában élő emberrel is beszélgethetek levelek által.

²⁵ Hatezer arany már csak a súlya miatt is feltűnő lett volna. – *A ford.*

²⁶ A magiszter- és doktoravatás, amelyet Karlstadt és mások el akartak törölni. – *A ford.*

²⁷ „Német testvérek”: szólásszerű gúnyos utalás, lásd fenn 6039. sz. – *A ford.*

6211. A rajongók és gyülevészek²⁸ semmibe veszik Isten igéjét

Dátum nélkül

WA.TR 5: 541–542 (6211. sz.); A 389; *Asztali beszélgetések* 101. (Márton László ford.)

– A Sátán – mondta Martinus doktor – gyakran gyötört számos rajongóval, akik a Szentlélekkel kérkedtek. Némelykor harmincan is voltak, akik azzal kísérleteztek, hogy Isten igéjétől az ő rémálmaikhoz édesgessenek. Történt, hogy egyszer egy hallei cselédlányt idehoztak, aki nagy jajgatva elpanaszolta, hogy megszállta őt a gonosz lélek. De amikor aztán a várkapitány az én jelenlétemben szigorúan rászólt, szemébe mondván, hogy ő kémkedni jött, valamint rágalmazni és káromlani az evangéliumot, és hogy a hóhérrel kellene őt kikergettetni, akkor eltakarodott a városból.

Ugyanígy próbált engem egy Gutwalt nevű ember is maga mellé állítani az ő alázatoskodó, képmurató szavaival, hogy az ő vélekedését és rajongását tetszéssel fogadjam, amikor így szólt: „Doktor úr! Ne vegyen engem semmibe, még ha szegény, oktalan, együgyű ember vagyok is; mert Isten az ilyenek által is sok mindent végbevihet és megcselekedhet. Éjjel és nappal imádkozom böjtölve, sírva, Istenhez kiáltva. Aztán felnyitottam a könyvet, és akkor találtam meg igazából, és a Szentlélek akkor nyilvánította meg előttem a valóságos igazságot. Ez az én hitvallásom.”

Ezért hát, akik a Szentlélekkel, továbbá külön kinyilatkoztatással és álmokkal kérkednek, azok hitetlenek és Isten semmibe vevői, mert nem elégednek meg és nem érik be Isten igéjével. Lelki dolgokban nem keresek és nem kívánok sem kinyilatkoztatást, sem álmokat. Ott van nekem tisztán az ige: ahhoz és csak ahhoz tartom magamat.

6250. [Az asztrológia bizonytalansága]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 557–558 (6250. sz.) részlete; VIRÁG 12–13. (Virág Jenő ford.)

[...] Hogy baccalaureus és magiszter lettem, majd a barna tudósi főveget lettettem, mással cseréltem fel szerzetbe lépven, amit atyám bizony nagyon rossz néven vett, és hogy később mégis megtámadtam a pápát, s ő is engem, hogy kiugrott apácát vettem feleségül – ki látta ezt előre? Ki tudta volna megjövendölni?

²⁸ *Rotten*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

6273. [Törökökről, tatárokról és Tamerlánról]*Dátum nélkül*WA.TR 5: 568–569 (6273. sz.); A 546; *Asztali beszélgetések* 174. (Márton László ford.)

Olyan hír érkezett, hogy a mieink legyőzték a törököket, ám elesett húszezer vitézünk. Ezt hallva Luther doktor így szólt:

– Ó, jaj, kevés haszna volt ennek a csatának! Mi, németek elbizakodott, részeseges népség vagyunk. Bezzeg a nagytatárokat²⁹ békén hagyja a török, pedig az országuk jóval közelebb esik hozzá, de azok igazi harcosok, értenek a rabláshoz és a fosztogatáshoz, és kétheti élelmiszert tudnak lóháton magukkal vinni!

Ugyanekkor beszélt a doktor Tamerlánról,³⁰ a tatár királyról is:

– A törököket, noha kétszázezer főnyi haderejük volt, megverte, a török császárt pedig foglyul ejtette. Bedugta őt egy vasketrecbe, mint valami kalitkába, és mindenfelé magával hurcolta látványosságnak és világ csúfjára. Volt, hogy tízszer százazres török sereggel ütközött meg, és sok tartományt elfoglalt a töröktől. Ha egy várost megostromolt, először fehér sátrakat veretett fel, vagyis békét ajánlott. Másodjára vörös tábort vert, ami vérontást jelentett. Harmadnap feketét, ez pedig lerombolást és felperzselést. Nagy zsarnok volt, és azzal kérkedett, hogy ő Isten perzselő haragja és a világ elpusztítója.

A nagytatárok vademberek, senkinek sincsenek alávetve, különálló nép. Folyton hadakoznak, háborút viselnek a perzsák és a törökök ellen, ahogy a kistatárok a muszkákkal és a lengyelekkel háborúznak.

6273. Nagy Sándorról*Dátum nélkül*WA.TR 5: 568–569 (6273. sz.); A 546; *Asztali beszélgetések* 174. (Márton László ford.)

– Kiváló hős és hadvezér volt Sándor király is, aki rövid ideig élt, és tizenkét év alatt csaknem az egész világot hatalmába kerítette s maga alá gyűrte. Ezt akarta Iulius Caesar utánacsinálni vagy majmolni, de hát ő csak majom volt, mert a kormányzatot és a közboldogságot összerombolta, megrontotta; hiszen az egyik szablya gyakran visszatartja a másikat, ha megmarad a hüvelyben.

²⁹ A középkorban megkülönböztették Kis- és Nagy-Tatárországot. Előbbihez a krími, a kazanyi és az asztrahanyi kánságot, utóbbihoz a Mongol Birodalom változó nagyságú közép-ázsiai területeit számították. – *A ford.*

³⁰ Tamerlán (Timur Lenk): mongol fejedelem. Bajazid szultánt az 1402-es ankarai csatában fogta el. – *A ford.*

6288. A katekizmus lényege és tartalma

Dátum nélkül

WA.TR 5: 581–582 (6288. sz.); A 156b. (Márton László ford.)

– A katekizmus igazi laikusbiblia. Benne foglaltatik a keresztény tanítás egész tartalma, amelyet minden kereszténynek tudnia kell az üdvösséghez. Ahogyan Salamon nászénekének *Canticum canticorum*, „Énekek éneke” a neve, szintúgy Isten Tízparancsolata *doctrina doctrinarum*, tanítások tanítása, amelyből megismerhető Isten akarata, az, hogy Isten mit kíván tőlünk, és mik a hiányosságaink.

Másodszor, a *symbolum*, azaz hitvallás, Istenben, Krisztus Urunkban való hitünk megvallása *historia historiarum*, történetek története vagy a legmagasabb rendű történés, amelyben előadatnak nekünk az isteni felség megmérhetetlen csodatettei a kezdettől az örökkévalóságig: hogy miként jöttünk létre Isten által mi és minden teremtmények; miként nyertünk megváltást Isten Fia által, az ő emberré válása, szenvedése, halála és feltámadása révén; miként újulunk és szenteltetünk meg a Szentlélek által, és új teremtményként, Isten népévé egybe-együlekezve miként nyerünk bűnbocsánatot és üdvözülünk örökre.

Harmadszor, az *Úrtól tanult imádság*, a Miatyánk *oratio orationum*, imádságok imádsága, amelyet a legfőbb mester tanított, belefoglalván minden lelki és testi szükségletünket, és ez a leghathatósabb vigasz minden kísértés, szomorúság közepette, valamint végóránk eljövetelekor.

Negyedszer, a nagyméltóságú szentségek *ceremoniae ceremoniarum*, szertartások szertartásai, amelyeket maga Isten alapított és vezetett be, és amelyekben az ő kegyelméről biztosít minket. Ezért hát szeressük és becsüljük a katekizmust, és az ifjúságot nagy szorgalommal képezzük benne, mert benne van összefoglalva a szent keresztény egyház valóságos régi, igaz, tiszta, isteni tanítása, és ami el-lentétben áll vele, azt újításnak, hamis tanításnak és tévelygésnek kell tartanunk, ha mégoly nagy hagyománya, tisztelete és tekintélye van is; akár régről való, akár újdonság, őrizkedjünk tőle.

6303. Szervedést béketűréssel viselni

1538. augusztus 8.

WA.TR 5: 592 (6303. sz.); A 318b. (Márton László ford.)

1538. augusztus 8-án Martinus doktor a feleségével együtt lázas betegen feküdt. Ekkor így szólt:

– Isten jócskán kezet emelt rám, de én is türelmetlen voltam, mert már belefáradtam ebbe a sokféle súlyos betegségbe. Márpedig Isten jobban tudja nálunk, hogy mindez mire való. A mi Úristenünk olyan, mint egy nyomdász, aki visszájára

szedi a betűket: az ő szedését látjuk, a nyomtatást megérezzük, de a lenyomatot csak odaát fogjuk látni. Addig is türelemmel kell lennünk.

6305. Semmit sem ért Isten dolgaiból, aki nem volt megkísértve

Dátum nélkül

WA.TR 5: 592–593 (6305. sz.); A 319; *Asztali beszélgetések* 89. (Márton László ford.)

– Az istenfélő keresztények kísértései jóra vezetnek és hasznosak, igaz keresztény iskola és gyakorlat a test és a vér számára. Aki még nem volt próbára téve és megkísértve, az nem ért és nem tud semmit. Ezért az egész Zsoltárok könyve úgyszólván minden sorában csupa kísértés, szomorúság, búbánat, az egész könyv tele kísértéssel. A szent egyházatyák kísértései az Úr Tízparancsolatának első táblájára nézve ehhez képest gyerekjáték, úgymint Szent Jeromos megkísértése a testi vágytól. Ő, a nagy kísértések jól elhárítják a koldus ördögöcskéket!³¹ Ezért hát igazságtalanul vádolják Szent Pált azok, akik azt állítják, hogy megkívánta Theklát,³² és ez volt az a nyárs, amely a testébe fúródott, holott írva áll, hogy a Sátán anygala sújtott rá ököllel (2Kor 12,7).

6313. Károly császár erénye és tisztessége

1544

WA.TR 5: 598–599 (6313. sz.); A 482; *Asztali beszélgetések* 144–145. (Márton László ford.)

– 1544-ben, kevéssel a francia háború előtt, amikor V. Károly császár ellátogatott Franciaországba,³³ és áthaladt különböző városokon, Franciaország királya nagy, pompás lakomát rendezett neki az egyik várkastélyban, este pedig egy igen szép nemeskisasszonyt küldött a császár hálókamrájába, hogy ott észrevétlenül az ágyba bújjon. Amikor a császár mit sem sejtve lefeküdt, nem számítva a lányra, megrémült a Micike,³⁴ úgyhogy minden ízében reszketett. A császár a tanácsosait

³¹ Koldus ördögöcske, *Partekenteufelchen*: kolduló diák vagy szerzetes gúnyos megnevezése. Innen a ma is élő „szegény ördög” kifejezés. – *A ford.*

³² Ikóniumi Szent Thekláról van szó, aki a hagyomány szerint Pál kísérője volt Antiochiában. MKL 13: 754. – *A ford.*

³³ Károly császár és I. Ferenc francia király többször is háborúztak. A Luther által elbeszélte eset a császár aigues-mortes-beli (egy korábbi hadakozást lezáró) ünnepélyes fogadásakor történhetett, amely után néhány évvel újabb háború robbant ki a két uralkodó közt. – *A ford.*

³⁴ Micike, *Metze*: a Mechthild név becéző alakja (Luther még pejoratív melléközöngé nélkül használja, mint 'fiatal lány', későbbi jelentése már 'lotyó'). Azért rémült meg, mert a császár orgyilkosnak híhette, és attól félt, hogy végez vele, mielőtt ő tisztázhatná magát. – *A ford.*

hívatta,³⁵ és alaposan kifaggatta a lányt: hová valósi, kifélék a szülei? Amikor pedig a kisasszony szépen egyszerűen és tisztességesen előadta az egész ügyletet, a császár bántatlanul és érintetlenül, olyannak hagyva, amilyen állapotban jött hozzá, ajándékokkal hazaküldte, és lovasokat adott mellé, hogy vigyázzanak rá. A szűz pedig hódolattal és alázattal, könnyek között hálálkodott a császárnak. Amikor aztán a kíséretül adott lovaskatonák visszatértek, a császár folytatta útját. De aztán nem sokkal később³⁶ ezt a kastélyt leromboltatta és a földdel tette egyenlővé.

6320. A házasság, Isten adománya lévén, az ördögnek ellenére van

Dátum nélkül

WA.TR 5: 601 (6320. sz.); A 437b; *Aranymondások* 2: 44. (Márton László ford.)

– A házasság nagyszerű, szép adomány és intézmény, megerősítve kétféle szeretettel: az egyik természetes és jó, a másik rendellenes és rossz. Az ördög pedig, aki a házasság ellensége és megrontója, nemcsak a rendellenes, hanem a természetes szeretetet is lerombolja a házastársak között. Ezért a régiek ezt a bölcs útmutatást adták a gyerekeiknek: „Édes lányom, úgy viselkedj a férjeddal, hogy boldog legyen, valahányszor hazaútban megpillantja házatok fedelét!” És ha a férj is úgy él és bánik a feleségével, hogy az nem örül férje elutazásának, viszont annál inkább a hazatértének, akkor jó a házasság.

6367. Az Úr Jézus Krisztus, Megváltónk sírfelirata Jeruzsálemben

Dátum nélkül

WA.TR 5: 624–626 (6367. sz.); A 112; *Asztali beszélgetések* 46. (Márton László ford.)

Istennek egy fia, ki lettem
Kezdetben, embernek születtem.
Népem ártatlanul keresztre
Feszített, nagy bűnt elkövetve.
Én a halálból feltámadtam:
Istenhez a mennybe jutottam.
Ott uralkodom vele közösen,
Jobbján ülve örökösen.

³⁵ Vagyis a császár valóban merényletre gyanakodott, hiszen nemrég még hadban állt vendéglátójával. – *A ford.*

³⁶ A következő háború során, talán 1544-ben. – *A ford.*

Ha síromról emlékezel,
S hogy harmadnapig zárt az el,
Gondold meg: szenvedtem nagy önkényt
Ártatlanul, teljesen önként,
Leltem szégyenletes halált,
Mely téged ínségből megvált.
Bűn, halál, ördög, Istennek haragja,
Melybe születted: el van távoztatva,
Mert érted bűnhődtem s fizettem,
Atyámat így megbékítettem.
Ő pedig ezt úgy elfogadta,
Mintha te volnál, aki adta.
Adok neked igazult létet,
Igémben erőt, üdvösséget,
És cserébe más nekem nem kell,
Csak az, hogy lelked engem tisztel,
S hogy én legyek megváltód végül
Kegyelemből, jótetted nélkül,
S ezt pusztán hittel elfogadd,
Mint ígém erről bizonytságot ad.
Igazzá leszel csakis ettől,
Csak így tisztulsz meg minden büntől.
Így menetelsz a csapatomban;
Hozzám könyörögsz, ha bajod van.
Egész világ előtt megvallod,
Hogy csakis én vagyok Megváltód.
Tisztelettel fogadd ígémet:
Legyen legfőbb kincs és ígéret.
Ne merülj el hamis tanokban,
Mik dicsőségemet lopják titokban.
Engem félj és szeress, bűnnek ne engedj,
Hogy súlyos büntetést ne szenvedj.
Mindettől el ne tántorulj,
Szívedben csak felém fordulj.
Ezt kérem tőled, s ha ilyenné válhatsz,
Nekem igaz módon szolgálhatsz.

6369. Nagyon nehéz hinni a bűnök bocsánatában

Dátum nélkül

WA.TR 5: 626 (6369. sz.); A 417b. (Márton László ford.)

– Sokan kérkednek azzal, hogy kitanulták és igen jól ismerik a bűnbocsánat tanítását; én pedig, szegény, nyomorult ember vajmi kevés vigaszt meríthetek Krisztus szenvedéséből és feltámadásából, valamint a bűnök bocsánatából. Anynyit persze tudok, hogy az Úristen kenyerét eszem, az ő borát és sörét iszom, de az nem akar következni belőle, hogy a legszükségesebb kincset, a bűnök bocsánatát ugyanígy magamhoz vehetném.

6371. Hasonlat a keresztény ember életéről

Dátum nélkül

WA.TR 5: 628–629 (6371. sz.); A 422. (Márton László ford.)

– Életünk hajóúthoz hasonlít. Mert ahogy a hajósok célja a kikötő, amely felé útjukat irányozzák, hogy eljussanak és megérkezzenek oda, ahol biztonságban vannak minden veszélyen kívül, szintúgy nekünk is azt okozza és eredményezi az örök élet ígérete, hogy benne, akár egy kikötőben, szép szelíden és biztonságban akarunk megpihenni. Minthogy azonban a hajó, amelyben utazunk, gyenge alkotmány, és erős, hatalmas, veszedelmes, irdatlan szélvész, zivatarok, hullámok ostromolják és próbálják maguk alá temetni, ezért nagyon is szükségünk van egy értelmes, rátermett hajóskapitányra, aki jártasságával és bölcsességével úgy vezeti és irányítja a hajót, hogy az ne fusson zátonyra és ne süllyedjen el.

Mármost a mi hajósgazdánk és kapitányunk Isten, senki más. Ő nemcsak akarja, hanem tudja is a hajót úgy irányítani és egyben tartani, hogy még ha ránk zúdulnak is olykor az irdatlan hullámok és szélviharok, mégis épségben, léket nem kapva, egészben eljut a parthoz és a kikötőbe.

Ő pedig azt ígérte, hogy mellettünk áll, ha erősen kérjük és komolyan várjuk tőle az irányítást, a segítséget, a védelmet és az oltalmat; és amíg ezt a hajósgazdát magunk mellett tartjuk és elismerjük, akkor nincsen semmi baj, és úgy jövünk ki minden szerencsétlenségből, hogy a mégoly irtózatosszélviharok és hullámok sem árthatnak nekünk, és nem tudnak maguk alá temetni. Ha ellenben az utasok a legnagyobb veszély közepette a hajósgazdát és vezetőt vakmerően kidobják a hajóból, holott ő éppenséggel a jelenléte és a hozzáértése révén menthetné meg őket, ez esetben a hajónak óhatatlanul el kell süllyednie és pusztulnia. És világosan látszik, hogy a hajótörés nem a hajósgazda hanyagságából és hibájából következett be, hanem a hajó utasainak vakmerősége és esztelensége miatt.

Ez a hasonlat és példázat szépen mutatja, milyen okból és honnét ered a mi balszerencsénk és nyomorúságunk.

6373. A bor vagy só kidöntéséről

Dátum nélkül

WA.TR 5: 629 (6373. sz.); A 60; *Aranymondások* 2: 6. (Masznyik Endre ford.)

Martinus doktor összetört egy borral teli szép tiszta üveget az asztalon; ekkor így szólt:

– Vége, törekeny edény volt. – S mondta: – Nagy döreség volna az a világon, ha az emberek jobb szeretnék, hogyha a sót, mint ha a bort döntenénk ki. Pedig ezen még úgy-ahogy segíthetünk; ha kidöntjük a bort, anélkül még élélhetünk; ámde ha a kenyértől és sótól fosztjuk meg az embereket, akkor aztán már csak ugyan csehül állunk.

6382. A napról

Dátum nélkül

WA.TR 5: 632–633 (6382. sz.); A 61; *Asztali beszélgetések* 29–30. (Márton László ford.)

Martinus doktor azt mondta, hogy észrevette és figyelemmel kísérte, amikor:

– A nap egymás után két ízben is vidáman szökkenve kelt fel, amint a zsoltár mondja: „Örvend, mint egy hős, hogy futhatja a pályát. Kijövele az ég egyik szélétől, forgása a másik széléig, és nincs semmi, ami rejtve volna hevétől.” (Zsolt 19,6–7) Igen szép alkotása Istennek, mégsem nézhetünk bele, sem a szemünket nem függeszthetjük rá, hanem hátat kell fordítanunk neki.

Jaj, édes Istenem, ha ott maradunk a Paradicsomban, akkor merő szemmel belenézhetnénk a napba, minden akadályoztatás és fájdalom nélkül, de Ádám bukása miatt minden elromlott.

6404. Felfuvalkodott, hivalkodó prédikátorok és tanítók

1540 után

WA.TR 5: 644–645 (6404. sz.); A 263b. (Márton László ford.)

Luther doktor felpanaszolta azt az eljövendő kárt és siralmat, amely a prédikátorok, kiváltképpen az újoncok felfuvalkodottságából és hivalkodásából fog ránk háramlani.

– Jaj – mondta –, ezek mindnyájan a dialektika és a retorika alapján akar-

nak prédikálni, és úgy összezagyválják a dolgokat, hogy nemcsak a nép nem ért belőlük semmit, de még ők sem.

Egy pályakezdő jogász az első évben kész Iustinianus,³⁷ vagyis beképzeli magának, hogy az összes doktor fölött áll, sokkal többet tud náluk, és mindkét jog³⁸ töviről hegyire ott van a kisujjában. A második évben már csak doktor, a harmadikban licenciátus, a negyedikben baccalaureus, az ötödikben egyetemi hallgató. Ezért Hippokratés helyesen mondta a nagyképű, dölyfös elmék ellenében, hogy a tudomány hosszú, az élet rövid, a tapasztalás félrevezető³⁹ és csalóka, és az idő illanékony, egykettőre letűnik. Ezért senki se akarjon okosabb lenni, mint amilyen lehet, és ne menjen túl a határain.

6423. [Nem volt húsz évig szerzetes]

1534 előtt

WA.TR 5: 655 (6423. sz.); VIRÁG 164. (Virág Jenő ford.)

Amikor Martinus doktor hallotta, hogy valaki azt mondja magáról, hogy húsz évig volt szerzetes, így szólt: „Ha Isten is akarja, nem szándékozom olyan sokáig szerzetes maradni.” És így is történt. Hiszen 1525. június 12-én⁴⁰ a parasztlázadaskor házasodott meg. 1526. június 7-én született első fia: Johannes Luther, 1527-ben leánya: Elisabeth, 1529 mennybemenetel napjának előestéjén⁴¹ Magdalena, 1531. november 7-én⁴² Martin, 1533. január 28-án Paul.

6427. Luther írásainak kiváltó oka

Dátum nélkül

WA.TR 5: 656–657 (6427. sz.); VIRÁG 103. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Tudtam a dekrétumból, melyben feketével fehérén áll, hogy átkozottak, akik azt állítják, hogy a tisztítótűzből megmentik a lelkeket.⁴³ Akkor még mindenestre azt hittem, hogy a pápa hálóját fogom kiérdemelni. Ehelyett azonban kiátkoztak. Így kényszerítettek arra, hogy védekezzem. Ha a dolgokat annyira láttam volna

³⁷ I. Iustinianus bizánci császár, a római jog kodifikálója. – *A ford.*

³⁸ A római jog és a kánonjog. – *A ford.*

³⁹ Félrevezető, *fährlich*: itt még nem a későbbi 'veszélyes' értelemben. – *A ford.*

⁴⁰ Pontosabban: június 13-án. LVM 7: 414 (890. sz.); BRECHT 2: 197. Egy hónappal a kolostorba való belépésének 20. évfordulója előtt.

⁴¹ 1529. május 5.

⁴² Pontosabban: november 9.

⁴³ V. Kelemen „Abusionibus” kezdetű dekretáléja az 1311–1312-es vienne-i zsinaton: CIC 2: 1190.

előre, amennyire – hála Istennek – jutottak, bizony tartottam volna a pofám. De hogyha hallgattam volna, a pápaság még sokkal gonoszabbá lett volna. A fejedelmek és a városok, felháborodva erőszakosságán, végül letették volna a pápát. Én visszafogtam magam, mégis nagy romlást hoztam rájuk. Akkor még a pápának igen nagy híve voltam, ráadásul Rómában láttam romlottságukat, kitanultam tudományukat és magam is műveltem. Az ördög valószínűleg 100 000 aranyat sem sajnált volna érte, hogy ezekről ne tudják. Ugyanez történt Pál megtérésekor (ApCsel 9): amikor a szent farizeus elfordult a zsidóktól, akkor egy nagy lyukat szakított a zsinagóga falába.

6428. [Lantjátékot tanul]

1536–1537

WA.TR 5: 657 (6428. sz.); VIRÁG 28. (Virág Jenő ford.)

Martinus Luther doktor huszonöt éven át gyakorta napi négyszer prédikált. Amikor baccalaureus volt Erfurtban, és sebes lábbal feküdt lakásán,⁴⁴ saját szorgalmából megtanult lanton játszani.

6429. [A parasztfelkeléskor]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 657 (6429. sz.); VIRÁG 156. (Virág Jenő ford.)

A parasztfelkelés idején Luther doktor Nordhausenben tartott prédikációt, melyben a megfeszített Krisztus képére mutatva türelemre intett. Egyesek kolompokkal csörömpöltek. Ha ott egyetlen ember kardot rántott volna, a többiek is utánamennek. A fejedelmet végül ellenállásra intette, mivel eredetileg azon a véleményen voltak, hogy nem szabad ellenállni.

6434. [Szakadatlan prédikált]

1541

WA.TR 5: 659 (6434. sz.) részlete; VIRÁG 56–57. (Virág Jenő ford.)

[...] – Milyen sokat prédikáltam! Azt hiszem, ezer esztendő alatt sem akad olyan ember, akinek a hivatása annyira súlyos terhet jelentene, mint nekem, aki már harminc éven át prédikáltam, sokszor egy nap háromszor, azonkívül mindennap

⁴⁴ Lásd fent I. fejezet, 119. sz.

a böjtben. Néha egy napon négy prédikációt is mondtam, úgyhogy azt hiszem, tartottam annyi prédikációt, mint Ambrus és Ágoston.

6438. [Írni fárasztó]

1545. június 10.

WA.TR 5: 661 (6438. sz.); VIRÁG 160. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

1545. június 10-én Martinus doktor doktori tételeket írt és elfáradt. Este elment lefeküdni, és így szólt:

– Ma nem voltam jól, szerettem volna sokat dolgozni és két könyvet megírni, latinul és németül. Beteg vagyok. Jövel, Uram, és szabadíts meg! Aki nem tud írni, azt hiszi, hogy az nem munka. Három ujj ír, s mégis az egész test dolgozik. Nagy és dicséretes munka az, ha valaki ért hozzá.

6441. Az összkiadás első kötetének megjelenésekor

1545

WA.TR 5: 662 (6441. sz.); VIRÁG 117. (Csepregi Zoltán – Virág Jenő ford.)

Az első kötet megjelenésekor olvasott benne valamit Martinus doktor, és így szólt:

– Most látom, hogy az elején mennyire megalázkodtam a pápa előtt, milyen dölyfös volt hozzám, szerencsétlenhez.⁴⁵ Most pedig el kell viselnie azt, amiről korábban hallani sem akart, és kétségbe eshet tanácsstalanságában és erőtlen-ségében. Nem is tudom már felidézni most, amikor a világ már mindent tud, mi történt akkor a világ butítása idején. Fabian von Feilitzsch evangéliumprédikálásom kezdetén, amikor könyveimet olvasta, így szólt: „Hát nem lehetett volna már előbb is beszélni a pápával?” Ugyanezt mondta Lupinus doktor⁴⁶ is nagy örömmel.

6444. Beteg ember vigasztalása

Dátum nélkül

WA.TR 5: 665 (6444. sz.); A 325b; VIRÁG 171. (Márton László ford.)

Luther doktor Torgauban meglátogatott egy városi jegyzőt, aki igaz hitű, buzgó ember volt, és vízkórságba esve az ágyat nyomta. Azzal vigasztalta, hogy ne csüggedjen a betegsége miatt, ne gyötörje magát még szomorúságával is, hanem

⁴⁵ Vö. *Latin előszó*, WA 54: 179–180, lásd LVM I. köt.

⁴⁶ Petrus Lupinus wittenbergi professzor.

igazodjék az orvosok szabályához, amely szerint búbanattal és szívfájdalommal ne álljon útjába Isten áldásának.

– Mert, mint mondani szokás: jó kedély fél egészség! Ha szívünk vidám, akkor a testünkkel sincs baj. – És hogy fogadja meg Szent Péter tanácsát, és ajánlja lelkét a hű Teremtőnek (1Pt 4,19). – Örömet halunk meg – tette hozzá –, mert már eleget éltünk, csak hogy a többiek kedvéért még élnünk kell egy darabig.

6463. A pápaság népnévezése

Dátum nélkül

WA.TR 5: 675–676 (6463. sz.) részlete; A 345; VIRÁG 52. (Virág Jenő ford.)

– [...] Borzasztó bálványozás folyik ott; ha valaki misét akar tartani, odafutnak a népek nagy tömegben, s ha valaki egy félórával tovább húzza, kap egy egész marék aprópénzt. Az áldozati misénél pedig akkora a tolongás, hogy ugyanannál az oltárnál egy időben két pap áll egymással szemben, és úgy tartják a misét. Már nagyon otthon vannak a mesterségükben; egészen rövid idő alatt összecsapnak egy misét. Ha ezek lejönnek, más kettő megy fel és misézik. Ezért szeretném, ha minden leendő lelkész előzőleg Rómában lett volna és látta volna, mi történik ott. – És még hosszan taglalta, mi történt útközben, amikor a lehető legistentelenebb kolostorokban vendégeskedett.

6466. [A pápa tévelygéseiről]

Dátum nélkül

WA.TR 5: 677–678 (6466. sz.); A 346b; VIRÁG 45. (Virág Jenő ford.)

– Rettentő durva tévedései voltak a pápaságnak. Akkor még nem ragyogott az evangélium fénye. Most szégyenkezünk, ha elgondoljuk, mi mindent imádtunk, amiket ereklyeként mutogattak, például Szent József nadrágját, Szent Ferenc alsónadrágját stb. Ezeket itt, Wittenbergben mutogatták.⁴⁷ – Azután így folytatta Martinus doktor: – Ellenben alig akadt olyan lelkész, aki a lélek legkisebb baján is segíteni tudott volna jó tanácsaival. Sőt a terhes és szoptató anyáknak szigorú böjtöt rendeltek el, s ez alól nem volt felmentés.

⁴⁷ Bölcs Frigyes ereklyegyűjteménye az 1509-ben megjelent katalógus szerint 5005 tételt számlált (VD 16. Z 250; ZV 24309).

6489. A salzburgi érsekről

Dátum nélkül

WA.TR 5: 691–692 (6489. sz.); A 374b. (Márton László ford.)

Philippus magiszter dicsérte Luther doktornak a salzburgi érsek és bíboros, Matthäus Lang⁴⁸ éles eszét és gyors felfogását, és elmondta, hogy ő hat óra hosszat volt Langgal együtt Augsburgban, és a vallásról beszélgettek. És hogy végül azt mondta neki: „Philippus uram, mi, papok még sohasem voltunk jók.” És még ezt is mondta: „Tudjuk mi azt, hogy a ti tanításotok igaz; ti viszont nem tudjátok-e, hogy még soha senkinek sem sikerült a papoktól elragadni bármit is? Ez nektek sem fog sikerülni!” Ez a bíboros egy augsburgi fullajtár fia volt; az apja egy jó hírű, régi, előkelő nemzetségből származott, de annak elszegényedése miatt szolgálatba állt. Fiából lett az első németországi bíboros, és a nővére⁴⁹ segítségével Miksa császár udvarának ismert személyisége lett, majd pedig Rómába küldték egy legációval, amely teljesítette feladatát. Ezt követően lett a salzburgi érsekség koadjutora.

6500. Az eretnekek és gyülevészek tévelygéseit nagy dicsfény övezi

Dátum nélkül

WA.TR 5: 696 (6500. sz.); A 406. (Márton László ford.)

– Az eretnekek és gyülevészek, zsidók és rajongók tévelygései mindig dőlőfőbbek és hevesebben buzgók, mindig nagyobb dicsfénytől és hírnévtől vannak övezve, mint az igaz keresztények tanításai, ezért gyakori az a vélemény, hogy ők igaz úton járnak, és az ő ügyük maradéktalanul üdvös. Viszont ezt az egy érvet és ellenvetést lehet és kell velük szembeszegezni, hogy megkérdezzük: „Kedvesem, és vajon az Úristen parancsa is ez?” Ettől el kell némulniuk.

⁴⁸ Matthäus Lang: egyházi tisztségei mellett I. Miksa császár befolyásos diplomatája és udvaronca is volt. – *A ford.*

⁴⁹ Nővére: Ulrich von Haselbach császári kamarás felesége. – *A ford.*

15

**Johannes Aurifaber
gyűjteménye**

6509. Albert mainzi érsek véleménye a Bibliáról

1546 eleje

WA.TR 6: 5–6 (6509. sz.); A 9b; BoA 8: 331 (6509. sz.); *Aranymondások* 1: 15. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor mondta Eislebenben, kevéssel a halála előtt:

– Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésben Albert mainzi érsek egyszer a Bibliát olvassgatta. Történetesen odamegy hozzá az egyik tanácsosa, és megszólítja: „Nagyságos választófejedelem uram, mi dolga van választófejedelmi nagyságodnak ezzel a könyvvel?” Amaz pedig így felelt: „Nem tudom, miféle könyv ez, mert minden, ami benne olvasható, ellenünk szól.”

6513. Az evangélium titok

Dátum nélkül

WA.TR 6: 8–10 (6513. sz.); A 14b; *Aranymondások* 1: 21–22. (Masznyik Endre ford.)

Krisztus mondja Lukács 8. fejezetében: „Nektek megadatott, hogy értsétek az Isten országa titkait.” (Lk 8,10) E mondásra vonatkozólag kérdezte valaki Martinus Luther doktort: „Mely titok volna az? Hiszen ha nem tudnivaló, miért prédikálják?” Erre felelte ő:

– A titok valami oly rejtett dolog, amit nem ismerünk; és az Isten országának titkai Isten országában elrejtett dolgok, mint, teszem azt, Krisztus a maga teljes, irántunk tanúsított kegyelmével, ahogy Szent Pál mondja róla (1Kor 2,7). Mert aki Krisztust igazán ismeri, az tudja, mi az Isten országa, és mi található abban; és azért mondatik titoknak, mert rejtve van, és lelki dolog, és az értelemre nézve titok is marad, ha a Szentlélek meg nem jelenti; mert sokan vannak bár, akik azt hallják és látják, és mégsem értik meg. Ilyenformán most is sokan vannak, akik Krisztust hirdetik, és sokat hallanak is róla, mint, teszem azt, hogy érettünk adatott halálra; de mindezt még csak a nyelvükön hordják, és nem a szívükben, mert maguk sem hiszik és nem is érzik, amint Szent Pál I. Korint. 2. mondja: „A természeti ember semmit sem ért meg Isten Lelkéből.” (1Kor 2,14) Azért mondja Krisztus: „Nektek megadatott” (Lk 8,10), vagyis Isten lelke adja nektek,

hogy ti azt ne csupán halljátok és lássátok, hanem szívvel is megismerjétek és higgyétek; amiért is az immár rátok nézve többé nem titok. Ámde mások, akik éppen úgy hallják azt, mint ti, de szívükben hit nincs, nem értik meg; rájuk nézve titok az, és előttük ismeretlen marad, és mindaz, amit ők hallanak, csak olyanforma, mint mikor valaki egy hasonlatot vagy egy homályos mondást hall.

6516. Az igaz keresztények készek a halálra

1546 eleje

WA.TR 6: 11 (6516. sz.); A 18b. (Csepregi Zoltán ford.)

Az igaz keresztények készek a halált és minden csapást elszenvedni az evangéliumért, de a képmutatók kerülnek a keresztet. Luther doktor ezt mondta: Volt egy asztaltársa Wittenbergben, Dévai Mátyás (*Matthias de Vai*) nevű, egy magyar, aki lakott is Luther házában.¹ Miután ez hazatért Magyarországra, és ott prédikátor lett, összeveszett egy pápista prédikátorral. Amikor a pápista erre bepanaszolta őt György barát, a vajda testvére, akkor budai helytartó és kormányzó előtt,² és a kihallgatás során egyik a másikat cudarul elátkozta, és a barát nem tudta kibékíteni a feleket, mert mindegyikük kötötte az ebet a karóhoz, akkor így szólt György barát: „Várjatok, mindjárt kiderítem, melyik félnek van igaza és melyiknek nem.” És nosza, két puszkaporos hordót állíttat fel a budai piacon e szavakkal: „Aki kiáll tanítása mellett, hogy az helyes és az Isten valóságos igéje, az üljön az egyik hordóra, aminek a kanócát meggyújtom, aki élve marad, és nem égeti meg magát, amikor a puszkapor a levegőbe repül, annak a tanítása igaz.” Erre Dévai Mátyás rögvest az egyik hordóhoz ugrik és ráül, de a pápista társaival együtt vonakodott a másikra ülni. Így szólt erre György barát: „Nicsak, Dévai hite és tanítása, úgy látszik, igaz, míg a ti vallásotok, pápisták, hamis.” És megbüntette ezt a pápista csuhást társaival együtt 4000 magyar aranyforintra, ráadásul egy ideig 200 katonáját kellett fizetniük és kosztal, kvártéllyal tartaniuk, Dévai Mátyásnak viszont megengedte, hogy az evangéliumot nyilvánosan hirdesse.

¹ Dévai 1536–1538-as és 1541–1543-as wittenbergi tartózkodása idején fordult meg Luthernél.

² Martinuzzi Fráter György, nagyváradi püspök, kincstartó. Nem volt testvére a Luther által követekezetesen vajdának nevezett Szapolyai I. János királynak (a *frater* szót érthette félre valaki). Szapolyai halála után a csecsemő János Zsigmond nevében kormányzott. Ha van a történetnek valóságos magva, a budai helyszín időrendi okokból nem jön számításba. Vö. CSEPREGI 2013, 256.

**6519. Martinus Luther doktor egy más verseckéje a zsoldár eme szavairól:
„Boldogok, akik félik az Urat” (Zsolt 112,1)**

Dátum nélkül

WA.TR 6: 14 (6519. sz.); A 20b; Aranymondások 1: 28. (Masznyik Endre ford.)

Megtalálták Erasmus Sarcerius magiszter könyvében Luther beszélgetései között.

Ez az ige igaz, bárha
Sodor a sors ezer bajba.
Csorba nem eshetik rajta,
Beteljesül minden szava,
És ha a pokol fajzatja
Mind egy szálíg ostromolja,
Egy időre elnyomhatja,
Igazságát mégsem hagyja.
Sőt mindenben ragyogtatja,
Szabadon megszólaltatja,
S akkor ki-ki látja, vallja:
Isten igéjét fenntartja.

6521. Isten igéjét nem szabad az igehallgatók élete szerint megítélni

Dátum nélkül

WA.TR 6: 15 (6521. sz.); A 21; Aranymondások 1: 28–29. (Masznyik Endre ford.)

– A rajongók³ – mondja Martinus Luther doktor – ostoba bolondok, és nagyban tévednek, és mindazokkal egyetemben, akik Isten igéjét az igehallgatók cselekedetei után ítélik meg és bírálgatják, csúfosan felsülnek. Mert azt kiabálják ők: „No bizony, az emberek Wittenbergben sem jámborabbak, bárha az evangéliumot hirdetik nekik, és hogyha nem jámborabbak, akkor ez a tanítás sem lehet helyes.” Ezért mondják: „Nem elég az evangéliumot hallgatni, hanem többet is kell tenni, teszem azt, a feleséget meg a gyerekeket elhagyni, kalapot meg szürke kabátot viselni, és a magunk igazsága útján járni.” Ez, mondják ők, a valódi megigazulás, így leszünk Isten előtt kegyesek és igazak. Szóval megvetik az Istennek igéjét, mivel az nem mindenkinél terem gyümölcsöt.

³ A *Schwärmer* régi magyar megfelelője (még Kemény Zsigmondnál és Madáchnál is), a 'rajongó' ma már más értelmű. – *A ford.*

6527. Miként akarja a világ a vallás ügyeiben támadt szakadást megszűntetni és kiküszöbölni?

1546 eleje

WA.TR 6: 17–18 (6527. sz.); A25b; BoA 8: 331–332 (6527. sz.); *Aranymondások* 1: 33–34. (Márton László ford.)

Martinus Luther doktor mondta Eislebenben, kevéssel az elhunytja előtt:

– Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen a salzburgi érsek⁴ kijelentette, négyféle útja és módja volna, hogy a pápisták és a lutheránusok egyezsége jussanak. Az egyik, hogy mi hátrálunk meg; erre mi azt mondtuk, hogy nem tehetjük. A másik, hogy ők, a pápisták engednek; ezt meg ők nem akarták. A harmadik, hogy erőszakkal rákényszerítik valamelyik felet, hogy engedjen. De minthogy ebből nagy háborúság támadna, marad a negyedik megoldás, hogy amelyik oldal a másik fölébe kerekedik, és amelyik meg bírja tenni, az gyömöszölje zsákba a másikat.⁵ – Ehhez Luther doktor megjegyezte: – Szép kis utak-módok voltak ezek a megegyezésre, jó keresztény püspök javasolta őket!

6529. Senki sem értheti meg Isten cselekedeteit

Dátum nélkül

WA.TR 6: 20 (6529. sz.); A 27; *Asztali beszélgetések* 15. (Márton László ford.)

– Nincs ember, aki kigondolhatná és igaz módon megérthetné, mit tett Isten és mit tesz most is szakadatlanul. Ezért még ha vért izzadnánk is, akkor sem volnánk képesek csak három olyan mondatot is leírni, mint Szent János.⁶ Mit bámultatjuk és csodáztatjuk magunkat a bölcsességünkkel? Jaj, az csupa ostobaság! Ha még nem létezne férfi és nő, és nekünk kellene kitalálni, milyenné legyenek teremtve és más effélék, akkor senki sem állná meg a helyét, és egykettőre kifogynánk minden tudományunkból. Mi az én bölcsességem Isten bölcsességével szemben? Bizony, inkább vagyok bolond, inkább hagyom, hogy lefogjanak és megköttözzenek.

⁴ Matthäus Lang, lásd fenn 14. fejezet, 6489. sz.

⁵ Gyömöszölje zsákba: a középkorban a birkózóversenyeken akkor volt érvényes a győzelem, ha a győztes rá tudta húzni az ellenfélre az odakészített zsákot. – *A ford.*

⁶ Lásd fenn 5. fejezet 2779. sz.

6530. Isten fölfoghatatlan, de megérezhető*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 20 (6530. sz.); A 28; *Aranymondások* 1: 40–41; *Asztali beszélgetések* 15–16. (Márton László ford.)

– Istent fölfogni nem lehet, mégis érezni lehet őt, mert látszik, érződik és megmutatkozik mindenekben jóságos Teremtőként, aki mindenféle jókat cselekszik velünk és ad nekünk, mint a nap és hold, az ég és föld s a földön termő sokféle gyümölcsök tanúsítják. Az a fogyatkozás pedig, hogy Istent az ő műveiben és megszámlálhatatlan jótéteményeiben föl nem ismerjük, nem a Teremtő hibája, mintha csak el akarná rejteni magát a mi szemünk elől; nem, ez a hiba nem őt kisebbíti, hanem bennünket, mert az emberi természetet az eredendő bűn annyira megrontotta, megmérgezte, hogy nem becsülhetjük, nem érthetjük és nem ismerhetjük föl Istent.

6533. Isten titkos terveit nem kell ismernünk, sem pedig találgatnunk*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 23 (6533. sz.); A 34; *Aranymondások* 1: 53. (Márton László ford.)

– Aki a magas isteni felség terveit vagy cselekedeteit részletesen és pontosan ki akarja fürkészni és kutatni, az ő igéje nélkül és attól függetlenül, az olyasmire vállalkozik, mintha a szelet kanállal és a lángot mérleggel akarná mérlekedni. Isten többnyire különleges, csodaerejű szándékkal és módon cselekszik és hat, a mi eszünk és értelmünk fölött; ezt kárhozatra szánja, amazz megigazítja és üdvözíti. Nem vagyunk illetékesek azt kutatni, miért cselekszik így, hanem erre nézve reménykedjünk Istenben, és higgyünk abban, hogy ő nem cselekedte ezt biztos ok nélkül. Mert hiszen szegény Isten volna, ha minden egyes bolond előtt igaz okát kellene adnia és el kellene számolnia, miért művelte ezt vagy amazz a cselekedetet. Elégedjünk meg és érjük be az ő igéjével, amelyben akaratát nyilvánította előttünk.

6537. [Staupitz doktor mondása]*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 25 (6537. sz.); A 36. (Márton László ford.)

– Staupitz doktor, az Ágoston-rendiek németországi vikáriusa mondogatta helyesen és jól: helytelen és veszélyes volna, ha a saját erőinkre hagyatkoznánk, még ha szentek és a legeslegtudósabbak volnánk is, és a dolgokat a legjobban, legbizonyosabban értenénk. Mert bizony előfordulhat, hogy abban is, amit a

legjobban tudunk és értünk, mégiscsak tévedünk és hibázunk, még hozzá nemcsak magunkat károsítva, hanem más emberek súlyos, fájdalmas kárára is. Ezért fölöttébb szükséges, hogy nagy buzgalommal és alázattal tanulmányozzuk a Szentírást és Isten ígétjét, valamint teljes komolysággal imádkozzunk, hogy szem elől ne vesszük az evangélium igazságát.

6544. Az isteni büntetés előjelei

Dátum nélkül

WA.TR 6: 32 (6544. sz.); A 44b; *Aranymondások* 1: 65. (Márton László ford.)

– Ha Isten egy királyságot, egy országot vagy népet meg akar büntetni vagy éppen el akar pusztítani, akkor először is elveszi a hithű, szent életű tanítókat és prédikátorokat, továbbá a bölcs, istenfélő uralkodókat és tanácsosokat, az értelmes és tapasztalt vitézeket és más tisztességes embereket (Ézs 3,3–4).

Ettől a köznép elbizakodott és pimasz lesz, kénye-kedve szerint viselkedik, nem törődik többé az isteni tanítással, sőt azt semmibe veszi. Vakságba esik; semmibe veszi a büntetést, az erkölcsöt és a tisztességet, mindenféle bűnt és gyalázatot művel. Ebből aztán egy elvadult, züllött, ördögi életforma jön létre, amelyet mostanában sajnos látunk és tapasztalunk, de ez nem állhat fenn sokáig.

Ezért attól tartok, hogy a fejsze immár a fa gyökérzete fölé emeltetett, és csakhamar le fog sújtani (Mt 3,10). A Jóisten vegyen el minket az ő kegyelme révén, hogy ne kelljen látnunk és megérnünk ezt a siralmat!

6545. Az Úristen kártyája⁷

Dátum nélkül

WA.TR 6: 32 (6545. sz.); A 45; *Aranymondások* 1: 66; *Asztali beszélgetések* 22. (Márton László ford.)

– Istennek szépséges, nagyszerű és nagyon ütőképes kártyalapjai vannak, csupa hatalmas nagyúrból, úgymint császárból, királyokból, fejedelmekből összeválogatva; egyikkel üti a másikat. Erre sok példát mondhatnék csak a mi időnkéből is.

⁷ Lásd fenn 3. fejezet, 1762. és 1810. sz.

6545. Még egy példázat Isten kártyájáról*Dátum nélkül*WA.TR 6: 32 (6545. sz.); A 45; *Aranymondások* 1: 66; *Asztali beszélgetések* 22. (Márton László ford.)

– Ha gazdag volnék, csináltatnék egy szépen megmunkált arany sakk-készletet és ezüst kártyalapokat emlékeztetőül arra, hogy Isten sakk- és kártyajátéka hatalmas fejedelmekből, királyokból, császárból áll. Hiszen mindig az egyiket a másikkal leveszi vagy leüti, azaz két vállra fekteti vagy megbuktatja. Ferdinánd király négy makk, a pápa hat makk, a török nyolc makk. A császár ebben a kártyában a király.

Végül jön az Űristen, kiosztja a lapokat, és felülüti a pápát a Lutherrel, mert Isten kezében ő az ász. Csakhogy a pápa még nincs teljesen agyonütve. Krisztus kezdte őt megölni a szájából hangzó lélekkel, úgyhogy a pápa a hitű keresztények szívében immár halott.

6550. Aki Isten előtt szíve szerint tud megalázkodni, az a nyertes*Dátum nélkül*WA.TR 6: 35 (6550. sz.); A 49b; *Aranymondások* 1: 73–74. (Masznyik Endre ford.)

– Aki komolyan és szíve szerint meg tudja magát alázni Isten előtt, nyertes az, s Isten sem tehet ellene semmit, mert ő csakis kegyelmes lehet azok iránt, akik megalázkodnak és megtérnek. Mert ha Isten más egyebet sem tudna cselekedni, csak zsörtölődni és morogni, akkor úgy kellene tőle félnem, mint a hóhértól. És mert a császártól, püspököktől és zsarnokoktól, Istennek és az ő igéjének ellenségeitől csakis félnem lehet, ugyan hová menekülnék, ha még Istentől is félnem kéne?

6553. A második zsoltárról*Dátum nélkül*WA.TR 6: 36 (6553. sz.); A 50; *Aranymondások* 1: 74. (Masznyik Endre ford.)

– A második zsoltár egyike a legfinomabb és legjobb zsoltároknak; én nagyon kedvelem, mert a királyok, fejedelmek, tanácsosok, bírák stb. között ugyancsak széjjelüt (Zsolt 2,9). – S így folytatta: – Ha én a mi Urunk Istenünk volnék, és rábíznám (amint ő rábízta) fiamra az uralkodást, és iránta oly engedetlenek volnának az emberek, miként most, bizony elpusztítanám ezt a világot.

6561. Isten kikutathatatlan fenségéről. Martinus Luther doktornak Caspar Aquila magiszterhez, a saalfeldi paphoz intézett leveléből

1528. október 21.

WA.TR 6: 39–41 (6561. sz.); WA.B 4: 587–591 (1340. sz.); A 53; *Aranymondások* 1: 78–79. (Masznyik Endre ford.)

– Kegyelmed poéta vendégének⁸ disputációja Isten titkos dolgairól szinte istenkáromlásba menő nagy kísértés, mely már soknak szegte nyakát, s mely nem egyszer engem is úgy elővett, hogy majd' belehaltam. Mi, nyomorult férgek törjük a fejünket, holott Isten ígéreteinek, az ő parancsolatainak és dolgainak, egyszóval az ő titokzatos fenségének fényéből csak egy sugárnyit sem foghatunk fel, hiszen ő hozzáférhetetlen világosságban lakozik (1Tim 6,16). És mi mégis meg akarjuk őt közelíteni! Tudjuk, hogy az ő ítéletei megfoghatatlanok, mint olvassuk (Róm 11,33), és mi mégis arra vállalkozunk, hogy az ő ítéleteit és útjait kikutassuk. S tesszük ezt, mielőtt Isten ígéreteinek és parancsolatainak ábécéjét megtanultuk volna; mint a vakondokok, vakon néztünk az isteni fenség titokzatos fényességébe. A mennyei napot akartuk meglátni, dőre módon, a hajnalcsillag előtt. Előbb a hajnalcsillag keljen fel, mint Szent Péter mondja, a mi szívünkben (2Pt 1,19), csak aztán látjuk meg majd őt teljes fényében.

Helyénvaló, hogy hirdessük Isten kikutathatatlan és megfoghatatlan akaratát, ámde igen veszedelmes és fejünkbe kerül, ha annak megértésére vállalkozunk. Én Krisztus Urunk amaz igéjéhez tartom magam, amelyet Péternek mondott, mikor ez Isten dolgába ártotta magát, és afelett disputált: „Mi közöd hozzá, te kövess engemet” stb. (Jn 21,22) És amit Fülöpnek felelt, midőn ez így szólott hozzá: „Mutasd meg nekünk az Atyát”; mondván: „Nem hiszed, hogy az Atya énbennem van, és én az Atyában? Aki engem lát, az Atyát is látja” stb. (Jn 14,8–10). Mert Fülöp is nagyon szerette volna meglátni az Atya fenségét és társaságát. Azért mondja Salamon bölcs király: „Ami igen magas neked, azon ne törd a fejed.” (JSirá 3,21)

És tegyük fel, ha szinte minden isteni titkot tudnánk is, ugyan mennyivel több hasznát látnánk annak az Isten parancsolatánál és ígéreténél? Azért akinek kedves a szív békessége, óvakodjék az effajta gondolatoktól, abban a biztos tudatban, hogy azok megfoghatatlanok.

Mindenekelőtt és kiváltképpen gyakoroljuk hitünket Isten ígéreteiben és parancsolataiban. Ami ezeken felül van, az az ördögtől van (Mt 5,37). A Sátán is

⁸ Az eredeti latin levél szövegahagyománya összetett. A *vatis* ('költő') olvasat helyett a *fratris* ('szerzetes') is előfordul, egy helyütt pedig a vendég meg is van nevezve: Gaius. WA.B 4: 590–591, 2. j. A személy nem azonosítható.

azért bukott el és taszítottatott le az égből, mert a felséges Istennel akart egyenlő lenni, és tudni akarta mindazt, amit Isten tud, arról pedig tudni sem akart, amit tudnia kellett volna.

Hasonlóképp Ádámot is megrontotta a kígyó által a Sátán, amikor megcsalta őt, eltérítvén Isten bölcsességétől és akaratától (1Móz 3,1–6).

Annakokáért bizony ez a legnagyobb és valójában tisztán ördögi kísértés. Ne adjunk tehát helyet amaz ördögi gondolatoknak, mert úgysem megyünk velük semmire, s annak, aki beléjük néz, nyakát szegik.

6570. A világ hálátlansága Isten hű szolgálói iránt

Dátum nélkül

WA.TR 6: 48–49 (6570. sz.); A 73b; *Aranymondások* 2: 20. (Masznyik Endre ford.)

Nagy lélek kell oda, szolgálni az embereket testtel és lélekkel, és aratni ezért veszedelmet és rút hálátlanságot.

Ezért mondja Krisztus Péternek: „Simon, Jóna fia, szeretsz-e engem?” (Jn 21,15) És megismételte ezt háromszor is egymás után; azután mondta: „Legeltesd az én juhaimat.” (Jn 21,17) Mintha csak azt akarta volna mondani: „Ha igazi pásztor akarsz lenni, csak egy szeretetre van szükséged, hogy szeress engem; másként semmire se mehetsz. Mert ki viselheti el a hálátlanságot? Ki emészti fel vagyonát és egészségét, hogy aztán a legnagyobb veszedelembé rohanjon?” Azért mondja: egy a szükséges dolog, hogy engem szeress (Lk 10,42). A pápának és a töröknek jó orruk volt, és igyekeztek a világ kedvében járni, mert hát a világ éppen ezt óhajtja. Isten derék, igaz, hű szolgálóit nem szívelheti, sőt megöli őket, azért ilyen firmákra van szüksége, ezeket táplálja s hozzá nagy becsületben tartja, és végül mégis ezek átkozzák meg és csábítják el.

6571. A világnak komoly és szorgos kormányzókra van szüksége

Dátum nélkül

WA.TR 6: 49 (6571. sz.); A 73b; *Aranymondások* 2: 20–21. (Masznyik Endre ford.)

A világ kormányzó fők nélkül nem lehet el, sőt N. N.⁹ a maga zsarnokságával szinte kedvenc falat neki. Ezért mondja Isten Sámuel próféta által Izrael népének, mely királyt kért, hogy ad nekik egy királyt: „De joga lesz fiaitokat elvenni s szekereire és lovaira ültetni, leányaitokat pedig szakácsnőkké tenni”; viszont

⁹ A párhuzamos kéziratokban: György szász herceg.

„legjobb szántóföldeiteket, kertjeiteket, szőleiteket és olajkertjeiteket elvenni és főtisztjeinek és szolgálóinak odaadni” (rSám 8,11–14).

És erre mondta Martinus Luther doktor:

– Mikor Frigyes választófejedelem a kölni gyűlésről, ahol Károly császárt római császárrá választották,¹⁰ hazatért, a választófejedelem öfensége legderekkabb tanácsosát, Fabian von Feilitzsch urat megkérdezte, hogy tetszik neki a friss újság, a spanyol király császárrá történt megválasztása. Erre ama bölcs férfiú azt felelte: „A hollóknak saskeselyűre van szükségük.”

6577. A világ, büszkeségtől hajtva, halhatatlanságra tör

Dátum nélkül

WA.TR 6: 52 (6577. sz.); A 75b; *Aranymondások* 2: 22–23. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt a világ felfuvalkodottságáról:

– Minthogy minden ember érzi és elgondolja, sőt látja is, hogy szükségképpen meghal és elenyészik, ki-ki halhatatlanságra törekszik itt e földön, hogy örökké emlékezzenek rá. Régebben a hatalmas királyok, fejedelmek és nagyurak ezt úgy próbálták elérni, hogy nagy márványoszlopokat és igen magas piramisokat állítottak, meg olyan építményeket és pilléreket, amelyek négyszögletes alaprajzúak, és fölfelé lépcsőzetesen keskenyednek, és azt hitték, hogy ezáltal majd halhatatlanok lesznek; ahogy mostanában óriási székesegyházakkal, fényes és pompás palotákkal és kastélyokkal akarják ugyanezt. A hadvezérek győzelmek és emlékezetes diadalok által vadásszák és hajhásszák a nagy hírnevet és dicsőséget; a tudósok könyvek írásával törekszenek örök hírességre, amint azt most, a mi korunkban is láthatjuk. Viszont az Istentől való örök, múlhatatlan dicsőséget és öröklétet nem akarják elérni. Jaj, milyen szerencsétlenek vagyunk mi, emberek!

6578. Mások szeme előtt élni a legjobb

Dátum nélkül

WA.TR 6: 52 (6578. sz.); A 76; *Asztali beszélgetések* 36–37. (Márton László ford.)

– Legbiztonságosabb olyan életrendben¹¹ élni és létezni, amelyet Isten rendelt el, és amely mások szeme előtt van. Hiszen Krisztus is nyilvános életrendben, hozzáférhetően élt és járt-kelt a többi ember között. És a következő szavakkal óvta híveit: „Ha

¹⁰ 1519-ben.

¹¹ Életrend: a *Stand* szó itt egyszerre jelent rangot, hivatást és életmódot, sőt az élet helyszínét is. – *A ford.*

azt mondják nektek: íme, a pusztában van, ne menjetek ki; íme, a belső szobákban, ne higgyétek.” (Mt 24,26) Mert mindig is az ilyen zugokban zajlott a leggyalázatosabb bűnös élet. Nyilvánosan, a többi ember szeme előtt az embernek polgárian és tisztességesen kell viselkednie, fegyelmet tartva Istenre és embertársaira való tekintettel.

6584. A bálványimádásról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 56 (6584. sz.); A 91. (Márton László ford.)

– A bálványimádás nem egyéb, mint mindenféle szenteskedés, istentisztelet és egyházi szokás, amely kívülről olyan gyönyörűen fénylik és csillog, ahogyan csak tud, továbbá a heves és buzgó ájtatosság azok szívében, akik Krisztus, a közbenjáró nélkül, valamint az ő igéje és kimondott parancsa nélkül akarják Istent szolgálni. Ahogyan régebben a pápaság alatt azt tartották a leghitbuzgóbb cselekedetnek, ha a szerzetesek a celláikban ültek, és Istenről és az ő csodás tetteiről képzelődtek; valamint, ha nagy áhítatukban olyan nagy buzgóságra gyulladtak, és látomásaik támadtak a mennyei dolgokról, olyan nagy örömmel és áhítatossággal, hogy nagy boldogságukban sírva fakadtak. Ekkor aztán kiverték a fejükből a nőikkel kapcsolatos összes gondolatot és mindent, ami mulandó; már csak Isten és az ő nagy, csodás tettei jártak az eszükben. Márpedig mindez, hiába tartja csupa angyali lelki törtézésnek az ész, csak testi cselekedet, amint azt Szent Pál világosan kimondja: „A test cselekedetei pedig nyilvánvalók, úgymint házasságtörés, paráznaság stb., bálványimádás, varázslás stb.” (Gal 5,19–20)

Ezért bármely vallás, ha mégoly nagy hírűnek és szentnek látszik is, amely Istent az ő igéje és parancsa nélkül akarja szolgálni, nem egyéb bálványimádásnál. És minél szentebbnek, minél hitbuzgóbbnak látszanak, annál ártalmasabbak és mérgezőbbek, mert eltérítik az embereket a Krisztusban való hittől, és azt okozzák, hogy ki-ki a saját képességeire, cselekedeteire és a maga igazára hagyatkozik, amilyennek mostanság az újrakeresztelők bizonyulnak, akik mindenki másnál sokkal különbnek hiszik magukat.

6589. A bálványimádás és annak büntetése

Dátum nélkül

WA.TR 6: 59–60 (6589. sz.); A 92b; *Aranymondások* 2: 41. (Masznyik Endre ford.)

A bálványimádás voltaképpen Isten igéje, rendelése és tanítása ellen való istentisztelet. Pedig az istentiszteletnél nem a cselekedet, hanem az a fő, hogy vajon Isten megparancsolta-e azt, mert az Isten, mint Sámuel mondja: „Inkább

gyönyörködik az ő igéje iránt való engedelmisségben, mint az égő áldozatban.”
(1Sám 15,22)

Azért, aki Isten igéjére nem hallgat, az bálványimádó, bárha a legfényesebb istentiszteletet végzi is.

Lám, például a barátok majdnem napról napra újabb meg újabb istentiszteletet gondolnak ki, pedig az ő istentiszteletük, minthogy Isten igéje ellenére megy végbe, merő bálványimádás, sőt nyilvánvaló istenkáromlás. Mert amit Isten igéje és parancsolata nélkül istentiszteletképpen tesznek, az, mint az Írás mondja, bálványimádás.

Annakokáért a bálványimádást mindenáron kerülnünk kell, mert annak eredménye nemcsak egyszerű büntetés, hanem teljes és végleges romlás. Hiszen ha az Isten a felebarátaink ellen elkövetett jogtalanságot borzasztó büntetéssel sújtja, miként ezt a prófétáktól és a történetekből tudjuk, mennyivel keményebb és rettenetesebb büntetést mér azokra az istentelen emberekre, akik az ő fenségét bálványimádással, hamis tannal bemocskolják! Ó, ez a büntetés sokkal nagyobb lesz, semhogy az ember szíve elgondolhatná avagy nyelve kibeszélhetné!

6590. Ugyanerről más

Dátum nélkül

WA.TR 6: 60 (6590. sz.); A 93; *Aranymondások* 2: 42. (Márton László ford.)

– Minden olyan istentisztelet, amely Isten parancsa nélkül van bevezetve és végrehajtva, istentelenség és bálványimádás. Másfelől pedig dicséretre méltó a hasonló istentisztelet az ősatyák részéről, akik bírták Isten parancsát. Ebből a szabályból kiindulva meg lehet ítélni és bírálni a pápaságban divatozó minden szerzetesi intézményt és bálványszolgálatot.

6607. Krisztus a legnagyobb bűnös

Dátum nélkül

WA.TR 6: 74–75 (6607. sz.); A 110; *Asztali beszélgetések* 44–46. (Márton László ford.)

– Bizony, minden próféta előre látta lelkében, hogy Krisztus a legnagyobb bűnös lesz, amilyen még sohasem járt a földön. Mert amennyiben áldozat lett az egész világ bűnéért, annyiban ő most már nem ártatlan és bűn nélkül való személy. Többé nem Isten Fia a dicsőségben, 8. zsoltár (Zsolt 8,6), hanem bűnös ember, aki egy kis ideig el volt hagyatva, és aki a nyakába vette minden ember bűnét. Mint például Szent Pálét, aki istenkáromló, keresztényüldöző, gonosztevő volt (ApCsel 9,1–4); Szent Péterét, aki megtagadta Krisztust (Mt 26,69–75); továbbá

Dávidét, aki házasságtörő és gyilkos volt (2Sám 11), és alkalmat adott az Úr nevének gyalázására a pogányok között (2Sám 12,14).

Egyszóval, ő az a személy, aki a testén hordozza és magára vette az egész világ összes emberének minden bűnét, amelyek valaha is voltak, vannak és lesznek. Nem úgy, mintha ezeket a bűnöket ő maga követte volna el, hanem, hogy ezeket rólunk, akik elköveltük őket, a maga testére halmozta azáltal, hogy mindezekért a saját vérével adott elégtételt.

Ezért őrá is vonatkozik a törvény, amelyet Mózes mindközönségesen a gonosztevők és gyilkosok ellen bocsátott ki, noha ő személy szerint ártatlan. Csakhogy a törvény őt is a bűnösök és gyilkosok közt találja. Ahogyan a felsőbbség sem ítéli ártatlannak, hanem megbünteti azt a személyt, akit a gyilkosokkal együtt tartóztat le,¹² még ha életében sohasem követett el semmi olyan vétséget vagy bűncselekményt, amely halált érdemelt volna.

Csakhogy Krisztust nem egyszerűen együtt fogták el a többi bűnösrel, hanem önként akart, miután ez így tetszett a mennyei Atyának, a bűnösökért tús és felelősséget vállaló kezes és zálog lenni. Ezért magára vállalta azok testét és vérért is, akik bűnösök, gyilkosok, és mindenféle bűnökkel vannak terhelve. Minthogy pedig a törvény őt így módon elfogta, együtt a gyilkosokkal és gonosztevőkkel, ezért úgy is marasztalták el és végezték ki, mint gonosztevőt.

Azt a tényt, amely Krisztust ránk nézve a legszeretnivalóbbnak és legbarátibbnak tünteti fel (azaz, hogy helyettünk kivégezték, és így megváltott bennünket a törvény-járó kivégzéstől), elhomályosítják, sőt elhazudják a szofisták, a legártalmasabb istenlopók azáltal, hogy szerintük Krisztusnak semmi köze és útja a bűnökhöz és a halálos bűnösökhöz. Pedig csakis az ő kedvükért vált emberré, és értük halt meg; a szofisták mégis csupán azokat a példait hangoztatják előttünk, amelyeket követnünk kellene. Ezáltal nemcsak megfosztják és meglopják attól a kiváltságától, hogy a bűnösöket meg tudja és akarja menteni a bűneiktől és a haláltól, amire ő az örökkévalóságtól van szánva és rendelve (Ef 1,4; Jel 5,9), hanem haragos bírát, rettentő és kegyetlen zsarnokot is csinálnak belőle, aki eszerint nem tesz és nem tehet mást, csak azt, hogy haragjával sújtja a bűnt, és elkárhoztatja a bűnösöket.

Márpedig olyanak kell tekintenünk Krisztust, mint aki magára öltötte a mi testünket és vérünket, és ugyanígy magára öltötte a mi összes bűnünket, elítélésünket, halálunkat, mindenféle balszerencsénket és szorongatásunkat, és mindezeket önmaga által a mi javunkra elemészti, legyőzi, és úrrá lesz mindezek fölött, ők pedig a lábánál fognak heverni.

¹² Mármin a bűnöző banda összes tagját. Vagyis Krisztus, emberré válása révén, maga is az emberiség „bűnszövetkezetének” tagja lett. – *A ford.*

6610. Miért jött Krisztus?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 76–77 (6610. sz.); A 113b; *Asztali beszélgetések* 47. (Márton László ford.)

– Krisztus, aki valóságos Isten és ember, az örökkévalóságra nézve Istentől való, a mulandóság szerint pedig Máriától, a tiszta szűztől született, biztosan nem azért jött, hogy törvényt szabjon és léptessen hatályba, hanem sokkal inkább azért, hogy a legnagyobb mértékben és a leghevesebben magára vonja a törvény elrettentő szigorát, hogy ennek a rettenetnek fölébe kerekedjen, és így a törvénynek eleget tegyen, bennünket pedig minden tekintetben mentesítsen az ítélet alól. Ő nem törvénytánító, mint Mózes, hanem tanítvány, aki aláveti magát a törvénynek, hogy alávetett voltával és engedelmességével megváltsa a törvény alatt levőket (Gal 4,5). Erről a pápisták könyveiben egy árva betűt sem olvashatunk, annál inkább megtaláljuk az ellenkezőjét, amely szerint Krisztus törvénytánító és szigorú bíró, aki még Mózesnél is sokkal zordabb és kíméletlenebb.

6621. Jézus Krisztus neve

Dátum nélkül

WA.TR 6: 83 (6621. sz.); A 124b. (Márton László ford.)

– Nincs más kézzelfogható tudásom Jézus Krisztusról, mert hiszen személyesen nem láttam és nem hallottam őt, mint a neve. De hála Istennek, a Szentírásból olyan sokat megtudtam róla, hogy az nekem bőven elég, és ezért nem is kívánom őt személyesen látni vagy hallani.

Továbbá gyakran történt velem legsúlyosabb gyengeségemben, félelmeimben, bűneim terhe alatt roskadozva, a haláltól való riadalom és szorongás közepette, a galád és hamis világtól való üldöztetés során, hogy tapasztaltam és éreztem azt az isteni erőt, amelyet ez a név ruházott rám,¹³ aki pedig minden teremtett lénytől magamra voltam hagyva; kiragadott a halálból, újjáélesztett, és megvigasztalt a legnagyobb kétségbeesésben, kiváltképpen az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés folyamán.

Úgyhogy én ennél a névnél maradva akarok élni és halni.

¹³ Ruházott rám, „beweiset [!] hat”: tudás és tapasztalat továbbadását, hűbértartok adományozását jelentette. (Ma az ige erős ragozása, mostani jelentése ’bizonyít.’) – *A ford.*

6635. Krisztus a hívők üdve és bölcsessége, nélküle nyomorú dolog az emberi okosság

1546 eleje

WA.TR 6: 91–92 (6635. sz.); A 131b; BoA 8: 337–338 (6635. sz.); *Asztali beszélgetések* 47–48. (Márton László ford.)

– Csakis Krisztus Urunkban van győzelmünk az ördög ellen. Akinek ez nincs meg, az elveszett. A világ mégis semmibe veszi Krisztus Urunkat, és nélküle akar okos lenni. Ennek láttán gondolja az ördög: „Ez lesz az én igazi vadpecsenyém!” Krisztuson kívül nincs üdvösség. Egy keresztény csak akkor van biztonságban az ördögtől, ha Krisztust tartja bölcsességének, üdvözülésének, megigazulásának és megváltásának.

Jaj, mi szegények és a mi okosságunk! Mielőtt igazából okosak lehetnénk, leroskadunk és meghalunk. Így aztán könnyű az ördögnek elkapni minket. Amikor az ember harmincéves, még ott vannak benne a testi bolondságok, nem is beszélve a szellemi bolondságokról. Igazi csoda, hogy mindezek ellenére mégis milyen nagy tetteket viszünk végbe ezzel a súlyos gyarlóságunkkal. Persze, az Úristen jót ad nekünk. Adott Nagy Sándornak bölcsességet és jószerencsét, mégis ifjúnak nevezi Jeremiás próféta könyvében, amikor ezt mondja: „Ki serkenti fel az ifjat?”¹⁴ Egy fiatal taknyos viszi végbe, neki kell jönnie, hogy feldúlja Tyros városát.¹⁵ Csakhogy Nagy Sándor a bolondságait sem hagyta el: gyakran a sárga földig leitta magát, és részeg fejjel leszúrta jóbarátait, sőt aztán Babilonban magát is agyonitta.

Továbbá azt is mondta Luther doktor 1546-ban, eislebeni tartózkodásakor:

– Az ember negyvenedik éve előtt majdnem olyan, mint egy gyerek. – Majd hozzáfűzte a következő közmondást, amely szíinigaz:

	20	szép,
	30	erős,
– Aki	éves koráig nem lesz	
	40	okos,
	50	gazdag,

az elbúcsúzhat a jószerencsétől!

¹⁴ Jeremiás két és fél évszázaddal Nagy Sándor előtt élt, prófétaként nyilvánult meg róla. WA.TR – megmagyarázhatatlan módon – itt a Jer 49,19 helyet adja meg. – *A ford.*

¹⁵ Tyrost Nagy Sándor Kr. e. 332-ben foglalta el. – *A ford.*

6664. Senki se essen kétségbe a bűne miatt

Dátum nélkül

WA.TR 6: 105 (6664. sz.); A 141b; *Asztali beszélgetések* 49. (Márton László ford.)

– A bűnünk miatt és amiatt, hogy nagy bűnösök vagyunk, ne csüggedjünk és ne essünk kétségbe. Mert Isten, aki bűnbocsánatot hirdetett nyilvánosan és ajánlott mindenkinek, aki bűnét szívből belátja és beismeri, ebből nem zárt ki senkit. Nem is fogja megmásítani szándékát, hanem minden időkből megmarad az adott szava mellett, és megtartja ígéretét.

6666. Annak jelei, hogy Isten megbocsátotta bűnünket

Dátum nélkül

WA.TR 6: 105–106 (6666. sz.); A 142; *Asztali beszélgetések* 49. (Márton László ford.)

– Isten merő kegyelemből, Krisztus kedvéért bocsátja meg bűneinket, márpedig Isten kegyelmével és bocsánatával nem szabad visszaélnünk. Az Úristen elegendő bizonyágjelét adta, hogy bűnünk bocsánatot nyer, úgymint az evangélium prédikálása, a keresztség, az oltáriszentség és szívünkben a Szentlélek. Mármost arra is szükség van, hogy magunk is bizonyágjelét adjuk annak és tanúsítsuk, hogy elfogadtuk a bűnbocsánatot. Ilyen bizonyágjel legyen, hogy ki-ki bocsássa meg felebarátja ballépését.

Persze az Istentől kapott bocsánathoz nem hasonlítható a mi bocsánatunk, mert: mit számít száz dénár tízezer talentumhoz képest – amint Krisztus mondja (Mt 18,23–29). Ahhoz képest semmiség! Ugyanígy mi sem a magunk bocsánatával érdemeljük ki, hogy Isten megbocsássa a bűnünket, hanem a bűnbocsánatot ajándékba kapjuk Istentől, az ő kegyelméből. Mégis meg kell hogy bocsássunk felebarátunknak, ha vétkezett ellenünk, hogy ezáltal bizonyágjelét és tanúságát adjuk annak, hogy Istentől megkaptuk és elfogadtuk az ő bocsánatát.

6667. Mi kell a felebaráti megbocsátáshoz?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 106 (6667. sz.); A 142b; *Asztali beszélgetések* 50. (Márton László ford.)

– A felebaráti megbocsátáshoz kell az is, hogy testvérem, akinek meg kellene bocsánatom, megvallja vétkét; mert azt a bűnt, amely nincs megvallva, nem bocsáthatom meg. Ha a testvérem továbbra is bántalmat okoz nekem, sőt napról napra galádabb lesz, akkor, még ha el kell is túrnöm ezt, bocsánatot nem adhatok rá, hanem a lelkiismeretét kell vádolnom vele, mondván: „Testvérem, így és így vétkeztél ellenem, tudd meg tehát, hogy gonoszat műveltél.” Ha ő ezt semmibe

veszi, és csak nevet rajta, akkor ezt is el kell tűrnöm, de nem bocsáthatom meg, mert nem hajlandó elismerni, hogy amit elkövetett, az bűn. Ha viszont ezt szívből elismeri, és azt mondja: „Testvérem, vétkeztem ellened; kérek, bocsáss meg!”, akkor így válaszolj: „Kedves testvérem, szívből és örömezt.”

6669. Krisztus a számottevő bűnöket bocsátja meg

Dátum nélkül

WA.TR 6: 106–107 (6669. sz.); A 142b; *Asztali beszélgetések* 50. (Márton László ford.)

– Szerzetes koromban gyakran írtam Staupitz doktornak, mégpedig egyszer ezt írtam neki: „Ó, én bűnöm, bűnöm, bűnöm!” Ő pedig így válaszolt: „Mentesülni akarsz a bűntől, holott nincs is igazi bűnöd! Krisztus a számottevő bűnökre jelent bocsánatot, úgymint szülőgyilkosságra, nyilvános káromlásra, Isten semmibe vételére, házasságtörésre és hasonlókra. Ezek az igazi bűnök. Olyan bűnlajstromod legyen, amelyben számottevő bűnök sorjáznak, és akkor Krisztus megsegít. Ne ilyen piszlicsárá dolgokkal és csitribűnökkel gyere,¹⁶ és ne csinálj minden szellentésből bűnt!”

6682. Mire képes a szabad akarat?¹⁷

Dátum nélkül

WA.TR 6: 115–118 (6682. sz.); A 150; *Asztali beszélgetések* 53–54. (Márton László ford.)

– Szent Ágoston azt írja, hogy a szabad akarat Isten kegyelme és a Szentlélek nélkül másra nem képes, csakis bűnre. Ez az állítás nagyon megszorongatja a skolasztikus teológusokat, úgyhogy azt mondják, Ágoston túlzó módon beszélt, és túl messzire ment. A Szentírást pedig, ahol Isten azt mondja az ember akaratáról és gondolatairól, hogy azok csakis gonoszak, kizárólag az özönvíz előtt élt emberekre akarják érteni. Amikor Isten azt mondja a Genézis 6. részében, hogy „látta az Úr, hogy megsokasodott az ember gonoszsága a földön, és hogy szíve minden elképzelése és törekvése szüntelenül csak gonosz” (1Móz 6,5), akkor igenis általában az ember szívéről beszél, és kifejezetten azt mondja, hogy szüntelenül csak gonosz. Ezt pedig a nyomorult emberek nem veszik észre, amint azt sem, hogy mindjárt az özönvíz után azt mondja a Szentlélek, Genézis 8. rész, az előzővel egybevágóan: „És az Úr így szólt az ő szívében: »Nem átkozom meg többé a földet az emberért, mert az ember szívének gondolata gonosz az ő ifjúságától

¹⁶ Csitri, *Puppe*: régi jelentése 'kislány'. – *A ford.*

¹⁷ Vö. a Genézis-magyarázatban, WA 42: 289–296

fogva.» (1Móz 8,21) Itt bizony nemcsak azokról beszél, akik az özönvíz előtt éltek, hanem Nőé minden leszármazottjáról, az özönvíz után is.

Ezért egészében véve arra következtetünk, hogy az ember a Szentlélek és Isten kegyelme nélkül nem cselekedhet mást, csakis bűnt, és folyton-folyvást, vég nélkül így tesz, egyik bűnből zuhan a másikba. Ha mármost ehhez az is járul és csapódik, hogy az ember nem tűri el a gyógyító tanítást, megveti az üdvözítő ígét, és ellenáll a Szentléleknek, akkor a szabad akarat segítségével lesz Isten ellensége, káromolja a Szentlelket, és követi egyre csak saját szíve vágyait és szeszélyeit. Amint ezt minden idők példái mutatják, a mi ellenfeleink is, akiket semmi módon nem lehet meggyőzni róla, hogy bűnöznek, tévelyegnek, és istentelen istentiszteleteket folytatnak.

Azokat a szavakat pedig, amelyeket a Szentlélek Mózes által mond, komolyan végig kell gondolnunk és meg kell fontolnunk. Mert nem egyszerűen azt mondja, hogy az emberek gondolatai gonoszak, hanem: az ember szívének „minden elképzelése és törekvése szüntelenül csak gonosz” (1Móz 6,5). Ez pedig éppen azt jelenti, amit az ember az ő gondolkodásával vagy eszével és szabad akaratával képes végbevinni és elérni a legmagasabb fokon is. Ezért az elképzelés vagy elgondolás azt jelenti, amit az ember a legnagyobb igyekezettel kigondol, kiválaszt és megalkot, mint egy fazekas vagy más kézműves, aki azt hiszi, hogy az ő munkája a legszebb és a legjobb a világon.

Márpedig, mondja a Szentírás, éppen ez az, ami gonosz, méghez a állandóan, folyton-folyvást, szakadatlanul. Mert az ész, ha nincs vele a Szentlélek, Isten ismerete nélkül való. Isten ismerete nélkül lenni pedig nem egyéb, mint istentelennek lenni, sötétben tapogatózni, és legjobbnak tartani a legrosszabbat. Én pedig csakis arról beszélek, ami jó, teológiai módon, ahogy a Szentírás beszél. Merthogy itt ezen a világon különbséget kell tennünk világi és egyházi, valamint kormányzásbeli és teológiai dolgok között. Hiszen Isten jóváhagyja az istentelen kormányzást is, és az istentelen személyek erényeit is ékességgé teszi és jutalmazza, de ez csak az itteni mulandó életre vonatkozik, és az ész csak azt fogja fel, ami külsődlegesen és világi értelemben jó.

Mi viszont, amikor a szabad akaratot vizsgáljuk, azt kérdezzük, mire képes teológiai értelemben, az isteni és lelki, nem pedig a külsődleges és világi ügyekben, amelyek az észnek vannak alávetve; és arra a biztos következtetésre jutunk, hogy az ember a Szentlélek nélkül Isten előtt akkor is merőben istentelen, ha akár a pogányok minden erényével van ékesítve, és minden jócselekedetüket végbevitte. Mert hiszen így igaz: a pogány históriákban mindenféle erény szép és nagyszerű példái olvashatók arról, hogy szép mértékletesen, tisztességben éltek, bőkezűek voltak, és hogy szerették hazájukat, szüleiket, feleségüket, gyerekeiket,

és hogy férfi módon, lovagiasan, jóakaratóan éltek és viselkedtek. Mi pedig azt mondjuk, hogy az Istenről, az istentiszteletről, az isteni akaratról szóló legjobb emberi elgondolások is merő vaksötétség. Mert csakis az ész fénye adatott meg az embernek, ez pedig csak azt világítja meg, ami külsődlegesen jó és hasznos; ennek öröme és szeretete pedig romlott és gonosz.

6683. Más beszéd a szabad akaratról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 118–119 (6683. sz.); A 151; *Asztali beszélgetések* 54–55. (Márton László ford.)

– Jaj, kedves uraim – mondta Luther doktor –, mire való kérkednünk a szabad akaratunkkal és azt állítanunk, hogy isteni és lelki dolgokban bármit végbevihet, ha mégannyira csekély volna is az? Hiszen ha jól megnéznénk és meggondolnánk, hogy az ördög a bűn által milyen szörnyű, siralmas kárt tett bennünk, emberekben, amely kár megszámlálhatatlan és elmondhatatlan, akkor halálosan elszégyellnénk magunkat, sőt ha ezt igaz mivoltában megismernénk, a nagy szív-fájdalomtól úgy megriadnánk, hogy nyomban összerogynánk és kiszervednénk.

Mert először is, az ördög az eredendő bűnbe vezetett minket, és ránk hozta a halált. Aztán pedig: a bűnnek nemcsak a halál a következménye, hanem mindenféle szerencsétlenség is; amint napról napra tapasztaljuk, hogy a világ merő gyilkosság, hazugság, csalás, lopás, rablás és egyéb gyalázatoságok, vétkek és csapások. Úgyhogy igazából senki egy pillanatig sincs biztonságban sem az életére, sem a vagyonára nézve; mindezekre veszély leselkedik.

És e nagy balszerencse tetejében ott egy még nagyobb, amint az evangéliumban írva áll, hogy az ördög megszállja az embereket, hatalmába keríti, megőrjíti és elbolondítja őket. Olyannyira, hogy a bűn miatt az emberi faj nem egyéb, mint minden ördögök büzlő, szégyenletes árnyékszéke. Az ördög a bűn által minket, embereket olyan gyalázatosan tett semmivé, hogy ennél gyalázatosabban nem is tudtunk volna megsemmisülni. Mert itt van a nyakunkon az örök halál és az Isten haragja, továbbá itt, e világon sohasem lehetünk biztonságban, és testben is, lélekben is bántalmat szenvedünk. Ez bizony borzalmas, siralmas és irtózatos ördögi rémuralom.

Mármost egy ilyen megrontott és megmérgezett ember, aki az ördög eszköze, sőt emésztőgödre, mi jót tud akár elgondolni is, nemhogy cselekedni, olyat, ami Istennek tetsző lehetne, kiváltképpen isteni és lelki dolgokban, amelyek lelki üdvösségünket illetik? Világi dolgokban, amelyek testi javakkal és vagyonnal kapcsolatosak, és mulandó életünkre vonatkoznak, úgymint országot és népet kormányozni, gazdálkodni és effélék, még csak tehet valami olyat, amivel dicső-

séget és megbecsülést nyer az emberek szemében; csakhogy „mindaz, ami nem a hitből jön, bűn” (Róm 14,23), mint Szent Pál mondja.

Mi pedig még nem tudjuk teljességében, mi lett belőlünk összeünk bukása következtében, és mit hoztunk magunkkal az anyaméhből. Annyi biztos, hogy nagyon is megzavarodott, megrontott és megmérgezett természetünket mind testünkre és lelkünkre, mind azok összes erőire nézve. Nincs ebben semmi jó, mint a Szentírás mondja. Ez pedig az én végleges meggyőződése, amint olvasható minden írásomban, főleg abban, amelyik Rotterdami Erasmus, a világ egyik legjelesebb tudósa ellen szól:¹⁸ aki az ember szabad akaratát védelmezi, azt állítva, hogy lelki dolgokban bármit elérhet és végbevihet, akár a legcsekélyebbet is, az megtagadta Krisztust. E mellett maradok, és tudom, hogy ez a biztos igazság. És ha ennek az egész világ ellenszegülne is, és más következtetésre jutna, a magas isteni felség határozata akkor is megállja a helyét a pokol minden kapujával szemben.

6684. Megint más

Dátum nélkül

WA.TR 6: 119–120 (6684. sz.); A 151b; *Asztali beszélgetések* 55. (Márton László ford.)

– Magam is elismerem és azt mondom – szólta Martinus doktor –, hogy szabad akaratod van tehenet fejni, házat építeni satöbbi, de csak addig, amíg biztonságban és szabadságban élsz, nem fenyeget veszély, és nem sújt ínség. Ilyenkor persze bebeszéled magadnak, hogy szabad akaratod van, amely végbe is visz valamit. De amikor beköszönt az ínség, és nincs mit enned, sem innod, és kifogytál mind a készleteidből, mind a pénzedből, akkor hol marad a szabad akaratod? Szégyent vall, és nem állja a sarat, mihelyt ki kell állni a gátra. A hit pedig megállja a helyét, és Krisztusra hagyatkozik.

Ezért a hit valami egész más, mint a szabad akarat, vagyis a szabad akarat semmi, a hit pedig minden. Kedves barátom, próbáld csak meg, ha elég merész vagy, és boldogulj a szabad akaratoddal pestis, háború vagy drágaság idején. Amikor itt a pestis, te meg nagy félelmedben azt sem tudod, mihez kapjál, akkor ezt gondold: „Jaj, Uramisten, bárcsak itt meg ott lehetnék!” Akár száz mérföldre is elkíváncozhatsz, akaratnak nem leszel híján. Drágaság idején azt gondold: „Honnét kerítsek ételmet?” Ezek azok a nagy cselekedetek, amelyeket végbevisz a mi szabad akaratunk, azaz nemhogy nem vigasztalja szívünket, hanem minél tovább működik, annál inkább elcsüggeszt, úgyhogy szívünk már egy zörgő falevélről is megretten (3Móz 26,36).

¹⁸ A *szolgai akaratról*. WA 18: 600–787. MLK 11. Lásd LVM 2. köt.

6695. A törvény megtartása vajon igazzá tesz?*Dátum nélkül*WA.TR 6: 128–131 (6695. sz.); A 164b; *Asztali beszélgetések 57.* (Márton László ford.)

– Ó, nem, korántsem; mert hogy nem ölok, nem török házasságot, nem lopok, és minden gonosztól őrizkedem, azt nem éppen saját jószántamból teszem, vagy azért, mert az igazságot és az erényt annyira kedvelném, hanem inkább azért, mert félek János mestertől, a hóhértól, aki pallossal, bitóval, kerékkel stb. fenyeget, vagyis így tart vissza mindenfajta bűntől. Miként a láncok és egyéb kötelékek a medvéket, oroszlánokat és egyéb vadállatokat visszatartják attól, hogy széttépjenek és összemorzsoljanak mindenkit, aki csak elébük toppan.

6712. Az evangélium és a törvény hivatása, haszna és gyümölcse*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 139 (6712. sz.); A 176. (Márton László ford.)

– Az evangélium olyan, mint egy friss, szelíd, hűvös szellő a nagy nyári hőségben, vagyis vigasztalás a lelkiismeret félelme közepette. Nem télen van rá szükség, amikor amúgy is eléggé hideg van, vagyis nem békeidőben, amikor az emberek elbábozzák magukat, és azt hiszik, hogy a cselekedeteikkel igazzá teszik magukat Isten előtt és üdvözülnek; nem, hanem a legnagyobb hőségben, nyáron, vagyis olyanok számára, akik igazából érzik a lelkiismeret rettenetét és félelmét, valamint Isten haragját a bűn és az ő gyengeségeik miatt.

6717. [A törvény és az evangélium közti különbségtétel]*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 143 (6717. sz.); A 178. (Márton László ford.)

– Ez a két tanítás, a törvény és az evangélium szerfölött szükséges. A kettőre együtt van szükségünk, és együtt kell forgatnunk őket,¹⁹ de nagy bölcsességgel más-más módon, máskülönben az emberek vagy vakmerőek lesznek, vagy két-ségbeesnek, főként, ha az ördög az evangéliumból törvényt csinál. Mózes ezt a két tanítást igen jól és találóan írja le az alsó és a felső malomkövel.²⁰ A felső kő dörömből és zúz, ez a törvény, és Istentől úgy van rendelve, helyesen, hogy csak

¹⁹ Luther a régi kézimalomra gondol, amellyel a mindennapi kenyérhez szükséges lisztet őrölték.
– *A ford.*

²⁰ 5Móz 24,6 (A szöveghely megtiltja a kézimalom felső kövének zálogba vételét, mert a nélkül a malom használhatatlan lenne.) – *A ford.*

ő forogjon. Az alsó kő pedig csöndes és mozdulatlan, ez az evangélium. Urunk Istenünk a felső követ bölcsen úgy illesztette be, hogy ne törjön és zúzzon túl nagy lendülettel, hanem ráakasztotta²¹ a kegyelmet mind az alsó, mind a felső kőre.

6731. A hitben való elbizakodottságról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 155 (6731. sz.); A 192b. (Márton László ford.)

– Semmi sem ártalmasabb annál, mint amikor valaki elbízta magát, és úgy képzelem, hogy helyesen hiszi és tudja az evangéliumot; miképpen azok az önelégült, undorító lelkek viselkednek, akik azt hiszik: ha meghallgattak vagy elolvastak egy vagy két prédikációt, akkor ők már befalták a Szentlelket szőröstül-bőröstül; kitalálnak és költenek maguknak hitet, amely pedig Isten cselekedete. Így tehát nagy elbizakodottságban élnek, és úgy képzelik, hogy a cselekedetben és a tetteikkel máris üdvözülnek. Mások meg azt hiszik, hogy majd a halálos ágyukon hasznát veszik az ilyen ismeretnek.

Sok ember úgy viselkedik, mint azok, akik megbámulnak egy hozzáértő, derék mestert, és azt hiszik, mindent jobban tudnak, és erről sokat fecsegnek-locognak, és kioktatnak, és mindent fitymálnak. Így tesz a hallgatóság is: amit a prédikátor tanít, azt ők már értik és jól tudják, és azt mondják: „Pont így akartam tenni; ezt én is tudom!”

6734. Legyünk biztosak hitünkben

Dátum nélkül

WA.TR 6: 156 (6734. sz.); A 195. (Márton László ford.)

– Aki nem biztos a hitében, nem tud helytállni. A hit alapja pedig, amelyre építhet, Isten helyesen értett ígéje. Akinek ez tisztán és hamisítatlanul megvan, az megállhatja a helyét, és győzhet a harcban a pokol minden kapui ellen (Mt 16,18). Aki azonban nem biztos a tanításban és a hitben, és még vitázik is róla, az elveszett.

Erről egy másik alkalommal Luther doktor így beszélt:

– Egy keresztény biztos kell hogy legyen a hitében, vagy folyvást arra kell törekednie, hogy biztos legyen; amikor pedig a helyzet és az ügy megköveteli, azt önként és állhatatosan meg kell vallania. A bizonytalan szív legalább ne forduljon szembe Isten ígéjével és szentségével.

²¹ Ráakasztotta: ellensúly gyanánt. – *A ford.*

6750. A templomi szertartások maguktól legyenek*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 162 (6750. sz.); A 205b. (Márton László ford.)

– Valaha volt egy olyan régi szokás, hogy a halottakat arcukkal napkelet felé temették el, egy titkos és lelki értelmű utalás végett, amelyet így jeleztek. Ez a szokás pedig magától keletkezett, és minden törvény vagy babonáság nélkül követték. Ilyennek kellene minden templomi előírásnak is lennie, tudniillik magától értetődőnek, amelyet senkinek sem kényszerből kell követnie, mert sem igazza nem tesznek Isten előtt, sem kárhozatba nem visznek, hanem csak a tisztesség és a külsődleges rend végett tartják meg az emberek.

6752. A parasztok nem szeretnek imádkozni*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 163 (6752. sz.); A 615b. (Márton László ford.)

Luther doktor elmondta:

– A holsdorfi lelkipásztor²² nem engedte a parasztjait úrvacsorához járulni, mert nem tudták a katekizmus fő részeit. Mármost a gazdák bepanaszolták őt a vizitátoroknak. Feleli ezeknek a lelkész: „Kedves uraim, elismerem, hogy nem engedtem őket úrvacsorához járulni, de azért, mert nem tudnak imádkozni.” Ekkor előlép az egyik paraszt, és így szól: „Nekünk nem is kell imádkoznunk, mert hiszen azért tartjuk és fizetjük kelmedet, hogy kelmed imádkozzék helyettünk!”

6768. Vajon helyes-e egyidejűleg egy és két szín alatt kiszolgáltatni a szentséget?*1536 szeptembere*

WA.TR 6: 176–177 (6768. sz.); A 229b. (Csepregi Zoltán ford.)

Hans Ungnad,²³ egy osztrák úr egyszer követségbe érkezett Ferdinánd királytól János Frigyes szász választófejedelemhez Torgauba, és arra kérte a választófejedelmet, hogy hozassa el Martinus Luther doktort Wittenbergből, hogy láthassa és beszélhessen vele. Ez meg is történt, és amikor Luther doktor megérkezett, és a választófejedellel, valamint Fülöp braunschweigi herceggel²⁴ és Hans Ungnaddal az asztalnál ült, Martinus Luther morcos volt, és feszélyezve érezte magát. Ekkor Hans Ungnad kezdett beszélgetésbe e szavakkal:

²² Vö. WA.TR 5486. sz.²³ Vö. WA.TR 3469. sz.; BoA 8: 3469. sz.²⁴ I. Fülöp, Braunschweig-Grubenhagen hercege, a reformáció támogatója.

– Doktor úr, szívesen kérdeznék valamit, ha kelmed egyenes választ adna rá. Amire Luther doktor így szólt:

– Csak ki vele, ha tudom, fel fogom világosítani. – Erre ő:

– Magyarországon most az a szokás, hogy a papok az úrvacsorát mind egy szín alatt, mind két szín alatt nyújtják, s mindkettőt egyformán helyesnek tartják,²⁵ mit gondol tisztelendőséged az ilyen papokról? – Martinus Luther doktor azt válaszolta:

– Ezeket hitszegő árulóknak és gazfickóknak tartom, hiszen ha megvallják, hogy az úrvacsora két szín alatt helyes, akkor nem szolgáltatathatnák ki azt egy szín alatt, ami az Úr Krisztus rendelése ellen van.

Ez a kérdés prűszkölésre ingerelte Martinus doktort, de türtőztette magát, és hamarosan magához ragadta a szót:

– Hans Ungnad uram, az előbb válaszoltam kegyelmed kérdésére, kérem, ne vegye zokon, most én szeretnék kegyelmedtől kérdezni egyet. – Hans Ungnad így felelt erre:

– Igen, kedves doktor úr, mondja csak, szívesen meghallgatom. – Ekkor Martinus doktor:

– Hogyan lehetséges, hogy kelmed és más tanácsosok a nagy királyok és fejedelmek udvaraiban tudják, hogy az evangéliumi tanítás igaz és Isten ígéje, mégis segítenek üldözni azt? – De erre Andreas Pflug²⁶ hirtelen Martinus Luther doktor szavába vágott, és ezt kérdezte Fülöp braunschweigi hercegtől:

– Kegyelmes uram, fejedelmi kegyelmességed mennyivel idősebb nálam? – És így félbeszakította a kérdést, úgyhogy Hans Ungnad nem válaszolhatott rá.

6787. Titkos és láthatatlan átok

Dátum nélkül

WA.TR 6: 188–189 (6787. sz.); A 249b. (Márton László ford.)

– Ahogyan a nyilvános és látható kiközösítés és átok csak azokat illeti és azok ellen használatos, akik közismerten bűnökben élnek, azokban megmutatkoznak és megátalkodnak, ugyanígy ezenkívül van egy titkos és láthatatlan átok is, amelyről nem az emberek határoznak, nem is az emberek mondják ki úgy, hogy kitessek, hanem maga Isten teszi ezt, és csakis az ő kezében van. Mert Isten nemcsak a cselekedetek alapján ítél, ahogy mi, emberek, hanem a szívet is nézi, és elítéli

²⁵ Az esztergomi főegyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei valóban erről a meghökkentő gyakorlattól tanúskodnak, hogy a papok sok helyütt az áldozók kívánsága szerint szolgáltatták ki egy vagy két szín alatt a szentséget. Maga I. Ferdinánd király is átmeneti engedményeket harcolt ki a római kúriától országai számára a két szín alatti áldozás és a papok házassága tekintetében.

²⁶ E név vagy György szász hercegnek egy tanácsosát, vagy egy freiburgi hivatalnokot takar.

azokat a képmutatókat, akiket az egyház nem tud sem elítélni, sem megbüntetni, amint a közmondás szól: „Az egyház nem ítélkezik arról, ami titkon és rejtve van.”

Márpedig nem minden bűnös van olyan vastagon bemázolva nyilvánvaló botránkozással, hogy gonosztetteik és gaszágaik miatt nyilvánosan meg lehetne őket vádolni és fenýíteni, amint kellene. Mert hiszen sok olyan harácsoló, paráználkodó, házasságtörő és más efféle van, akik olyan óvatosan művelik dolgaikat, annyira titokban, hogy nem lehet rajtuk számon kérni, sem rájuk bizonyítani, ahogyan érdemelnék. Ezért hát ott vannak az egyházban, a keresztény gyülekezet tagjaiként, hallgatják a prédikációt és Isten ígétjét, magukhoz veszik a többi jóra való kereszténnyel együtt a szentségeket, és mégis *de facto*, ténylegesen ki vannak átkozva Isten által, mert bűnben élnek, lelkiismeretük ellenében, és nem javulnak meg, ahogyan Szent Pál mondja: „Se paráznák, se részegesek, se házasságtörők nem örökölhetik Isten országát.” (1Kor 6,9–10)

Csakhogy Isten ítélete nem fog örökké küszöbön kívül vagy tőlük távol maradni úgy, hogy őket ne sújtsa. Az embereket félrevezetik ugyan, de Istent nem vezethetik félre (Gal 6,7). Ő majd ítéletnapkor „elküldi az ő angyalait, akik összegyűjtik a botránkozásokat mind – és azokat is, akik gonosztságot cselekszenek –, és bevetik őket a tüzes kemencébe” (Mt 13,41–42).

6793. A jó prédikátor tulajdonságai és erényei

Dátum nélkül

WA.TR 6: 193 (6793. sz.); A 255; *Asztali beszélgetések* 66. (Márton László ford.)

– A jó prédikátornak a következő tulajdonságokkal és erényekkel szükséges rendelkeznie. Először, hogy képes legyen helyesen és igaz módon tanítani. Másodszor, hogy jó feje legyen. Harmadszor, hogy jól tudja magát kifejezni. Negyedszer, jó hangja legyen. Ötödször, jó emlékezőtehetsége. Hatodszor, vegye észre, mikor kell abbahagynia. Hetedszer, meggyőződéssel és serényen végezze munkáját. Nyolcdaszor, tegye föl rá életét és vérét, vagyonát és becsületét. Kilencedszer, el kell tűrnie mindenkitől a támadásokat és bántalmakat.

6796. A pápai átokról

1546 eleje

WA.TR 6: 195 (6796. sz.); A 259; BoA 8: 338 (6796. sz.). (Márton László ford.)

Luther doktor ezt mondta 1546-ban Eislebenben:

– Amikor Rómában kiátkoznak valakit, összeül húsz bíboros, és ki-ki elhajt egy égő fáklát, amely röptében kialszik, ezzel jelezve, hogy a kiátkozott személy

szerencséje és üdvössége ugyanúgy ki van oltva, mint a fáklya; és azt mondják erre, hogy „kioltva és kiharangozva”. Ugyanígy zajlott Németországban is a plébánia-templomokban: ha valakit kiátkoztak, akkor a plébános a szószékről ledobott egy égő gyertyát, amely ekkor kialudt, ő pedig megrázott egy csengettyűt.

Rómában zöldcsütörtökön,²⁷ amikor Krisztus szerezte az úrvacsorát, szokás kiátkozni az eretnekeket, köztük engem, Martinus Luther doktort, aki a legelső és legnagyobb eretnek vagyok! És Rómában a pápa ehhez külön templomteret építtetett! Ott a pápának van egy szép nagy trónja, és a bíborosoknak egy szép átjárójuk, ahol állnak. Mindez pedig azon a szent napon történik, amikor hálát kellene adnunk Istennek az úrvacsora nagy jótéteményéért, valamint szenvedéséért és haláláért! Ott pöffeszkedik a pápa a trónján, a bíborosok elfűjják a fáklyákat, és a kiátkozottakat mind egy szálig a pokolra vetik. Engem már huszonnyolc évvel ezelőtt, 1518-ban a pokolra vetettek, és lám csak, mégis élek. Így, ahogy vagyok, kioltva és kiharangozva!

6811. Az ördög fortélyai és furfangjai

Dátum nélkül

WA.TR 6: 207 (6811. sz.); A 287b; *Asztali beszélgetések* 76. (Márton László ford.)

– Az ördög egy szemfényvesztő, aki a kísértés közepette Krisztust elrejtí elölünk, és eltakarja a szemünk elől, és közben a kegyelem szavát is kiszakítja a szívünk-ből, hogy Krisztust elveszítsük. Mi több, abból is bünt csinálhat, ami nem is az, vagy csak csekélység, és egy porszemből jókora hegyet csinál, és Krisztus alakját képes úgy magára öltetni, hogy elrettenünk tőle. Így tesz, amikor fülünkbe kiáltja Krisztus valamelyik fenyegető szavát, amelytől mi megriadunk, és azt hisszük, hogy ő az igazi Krisztus, aki efféle gondolatokat sugall nekünk, holott ő maga a kárhozatos ördög.

Továbbá az is e gonosz lény fondorlatainak és trükkjeinek része, hogy Krisztusnak csak egy részét, nem pedig az egész Krisztust tárja elénk; tudniillik annyit, hogy Krisztus Isten Fia, aki Szűz Máriától embernek született, de azt már nem teszi hozzá, hogy a mi bűneinkért jött e világra. Itt megáll, és valami idegen dolgot tákol hozzá, ami nem is tartozik ide, például Krisztusnak egy olyan mondását idézi, amivel ő az istentelenekeket rémíti, mondjuk ezt, Lukács 13: „Ha bűnbánatot nem tartotok, mindnyájan hasonlóképpen elvesztek.” (Lk 13,3)

²⁷ Zöldcsütörtök, *Gründonnerstag*: nagycsütörtök. A páskavacsorán fogyasztott keserű füvek emlékére a német nyelvterületen (a magyarországi németek körében is) és Skandináviában elterjedt a zöld főzelék fogyasztása nagycsütörtökön, innen az ünnep német elnevezése.

Ily módon bemocskolja és megmérgezi az ő mérgével Krisztus tiszta és biztos megismerését, és úgy intézi, hogy még ha hisszük is, hogy Krisztus a mi megváltónk és közbenjárónk, mégis egyre csak megmarad a mi lelkiismeretünkben kegyetlen zsarnoknak és börtönőrnek. Így téveszt meg minket az ellenség, és eléri, hogy főpapunk és közbenjárónk, Jézus Krisztus kedves és baráti vigasztaló képét lépten-nyomon elveszítjük és elhagyjuk. És amikor ez bekövetkezik, annyira félünk és szorongunk tőle, akárcsak magától az ördögtől.

6813. Az ördög okoz minden betegséget és bajt

Dátum nélkül

WA.TR 6: 207–208 (6813. sz.); A 288; *Asztali beszélgetések* 76–77. (Márton László ford.)

– Egyetlen betegség sem ered Istentől, hiszen ő jó, és mindenkivel jót cselekszik, hanem mind az ördögtől való, aki az összes csapást kelti és okozza, beleártva magát minden fortélyba és gonosz tudományba. Pestist, vérbajt, lázakat fosik ránk. Ha a jogászok közé megy, ott bajt kever, vizályt szít, a jogból jogtalanságot csinál, és a jogtalanságból jogot. Ha nagyurakhoz: császárhoz, királyokhoz, fejedelmekhez vetődik, ott háborút és vérontást gerjeszt. Ha teológusok közé kerül, ott ismét csak olyan nagy bajt okoz, hogy azon emberi elme képtelen úrrá lenni: hamis tanítással megfosztja az embereket vagyonuktól és becsületüktől, testüktől és lelküktől. Isten az egyetlen, aki igéjével lecsendesítheti és kordában tarthatja az ördögöt, bár ez még neki is nagy fáradságába kerül.

6814. Vajon az ördög, ha egyszer vereséget szenvedett, visszatér-e?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 208 (6814. sz.); A 288; *Asztali beszélgetések* 77. (Márton László ford.)

Erre Martinus doktor így felelt:

– Úgy vélem, ha egy ördögöt egyszer már agyonütöttünk, vagyis legyőztük Isten igéjével és a Szentlélekkel, akkor nem lehet és nem is szabad neki ugyanazzal a kísértéssel visszatérnie. Mert amikor Krisztus azt mondja: „Távozz tőlem, Sátán” (Mt 4,10), és: „Eredj ki az emberből” (Mk 5,8), akkor az ördögök így szólnak: „Küldj minket a disznókba, hogy azokba menjünk be.” (Mk 5,12) Órigenés pedig így szól: „Azt hiszem, hogy a szentek, míg harcoltak, sok ördögöt megvertek és megöltek.” Én meg azt hiszem, hogy a megvert és legyőzött ördögökből kopogó

szellemek vagy vad lappok lesznek,²⁸ mert ezek mind lezüllött ördögök. Szintúgy azt is hiszem, hogy a majmok megannyi ördög.²⁹

6816. Azokról a kopogó szellemekről, amelyek Luther doktort az ő Patmoszában, Wartburgban gyötörték³⁰

1546 eleje

WA.TR 6: 209–210 (6816. sz.); A 289b; BoA 8: 340–341 (6816. sz.); VIRÁG 149; *Asztali beszélgetések* 78–79. (Márton László ford.)

1546-ban, amikor Luther doktor Eislebenben volt, a következő történetet mesélte arról, hogyan gyötörte őt Wartburgban az ördög:

– Amikor 1521-ben útra keltem Wormsból, és Eisenach mellett fogságba estem, akkor Wartburg várában, az én Patmoszomban³¹ ültem, elzárva az emberektől egy szobában, és senki sem léphetett be hozzám, csupán két nemesifjú, akik napjában kétszer ételt és italt hoztak nekem.³² Mármost ők vettek nekem egy zsák mogyorót, amelyből időnként eszegettem, egyébként a zsákot elzárva tartottam egy ládában. Amikor éjszakára ágyba feküdtem, és levetkőztem a szobában, elfújtam a mécsest, bementem a hálókamrába, és ágyba bújtam: hát, egyszerre csak jönnek felém a mogyorók, repül egyik a másik után, és keményen odakoppan a gerendához, és zörög az ágy végében. De én rájuk se hederítettem. Amikor aztán egy kicsit elaludtam, hát, akkora dörömbölés támad a lépcsőn, mintha félszáz hordót gurítának le rajta, miközben tudtam, hogy a lépcső láncokkal és vasrudakkal úgy el van zárva, hogy senki sem jöhetett föl rajta, nemhogy annyi sok hordó legurulhatott volna. Fölkelek, kimegyek a lépcsőhöz, hogy lássam, mi folyik itt; hát, a lépcső le volt zárva. Akkor így szóltam: „Akkor uralkodj, ha úr vagy!” És Krisztus Urunknak ajánlottam magamat, akiről írva áll, ahogyan a 8. zsoltár mondja: „mindent a lábai alá vetettél” (Zsolt 8,7), és azzal visszafeküdtem az ágyba.

Ezután megjött Hans von Berlepsch³³ felesége Eisenachból, és megneszelte,

²⁸ A lappok Luther korában még nagyoobbrészt ősi vallásuk hívei voltak, és sámánjaikról voltak híresek. Vö. fenn 7. fejezet, 3841. sz. – *A ford.*

²⁹ Vö. WA.TR 3950. sz.; BoA 8: 3950. sz.

³⁰ Vö. fenn 10. fejezet, 5358. sz.

³¹ Luthert 1521-ben, a wormszi birodalmi gyűlés után vitette Bölcs Frigyes Wartburg várába, ahol 1522 tavaszán őrizték a doktort. Itt fordította Luther az Újtestamentumot; erre céloz, amikor írásaiiban Wartburg várát „az ő Patmoszának” nevezi, mivel a hagyomány szerint János evangélista patmoszi számkivetésében írta a Jelenések könyvét (Jel 1,9).

³² Vö. fenn 10. fejezet, 5353. sz.

³³ Hans von Berlepsch Wartburg várkapitánya volt.

hogy ott vagyok a várban. Szeretett volna meglátogatni, de ez nem volt lehetséges. Engem átvittek egy másik lakrészbe, és Berlepsch feleségét szállásolták el az én szobámban. Ezen az éjszakán akkora rumli volt a hálókamrában, hogy az asszony azt hitte, ezer ördög van odabent. Márpedig az ördög elűzésre az a legjobb recept, ha az ember Krisztushoz fohászkodik, és az ördögöt semmibe veszi; akkor nem eshet bántódásunk. Azt kell mondani neki: „Akkor uralkodj, ha úr vagy Krisztus fölött!” Ezt mondtam neki Eisenachban is.

6821. Mitől van az, hogy az emberek éjszaka fölkelnek, és alva járkálnak?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 213 (6821. sz.); A 296b; *Asztali beszélgetések* 80. (Márton László ford.)

– A Sátán az, aki az embereket éjszaka álmukban ide-oda sétáltatja, miközben ők mindent úgy tesznek, mintha ébren volnának. És ez, bár tökéletlenség és fogyatékoság is közrejátszik benne, mégiscsak az ördög műve. Régebben azt mondták a pápisták, akik babonás emberek, hogy az ilyen személyek nem helyes módon vannak megkeresztelve, valami részeg pap hibájából.

6833. Egy Heinzlein nevű ördögről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 220 (6833. sz.); A 619; *Asztali beszélgetések* 224–225. (Márton László ford.)

– Az epikureusok³⁴ – mondta Luther doktor – nem tisztelik sem Istent, sem az ördögöt. – Valaki megkérdezte:

– Hogyhogy az ördögöt sem félik, amikor láthatják, hogy az ördög testileg birtokba veszi az embert? – Felelte a doktor:

– Azt gondolják, hogy ez *phantasia*³⁵ vagy *melancholia*.³⁶ Ahogy az a leányzó is tette, akinek a tűzhelyénél folyton ott ücsörgött egy ördög, és volt neki egy saját kis kuckója, amelyet igencsak tisztán tartott, miként az ördög rendszerint szorgalmasan takarítja a tartózkodási helyét, ahogyan a légy is örömmel szarik tiszta helyre, például fehér papírra. Mármost egyszer arra kérte a leányzó a Heinzikét, mert ez volt az ördög neve, hogy mutakozzék már meg a valóságos

³⁴ Az epikureusok Epikuros görög (materialista, hedonista) filozófus tanítványai, Luther azonban e szót következetesen a vele ellenséges humanistákra, szkeptikus gondolkodókra és a reneszánsz pápák udvaroncaira használja.

³⁵ *Phantasia*: régi jelentése 'agyrép'. Személyiségzavar jelének tartották. – *A ford.*

³⁶ *Melancholia*: búskomorság. A Hippokratés által leírt „fekete epe” túltengésével és a Szaturnusz bolygó ártalmas hatásával magyarázták. – *A ford.*

alakjában. Csakhogy ezt a Heinzike nem akarta megtenni. Mígnem egyszer a leányzó lemegy valami pincébe, és ott lát egy hordóban úszkálni egy halott csecsemőt.³⁷ Ebből mutatkozott meg, ki az ördög, tudniillik gyilkosság felbujtója (Jn 8,44). Ugyanis a leányzónak egyszer gyereke született, akit megfojtott, és bedugott egy hordóba.

6836. A varázslás teológiai értelemben

Dátum nélkül

WA.TR 6: 222 (6836. sz.); A 308; *Asztali beszélgetések* 86–87. (Márton László ford.)

– Bár minden bűn elrugaszkodás Isten cselekedeteitől, ami Istent rettentően megharagítja és megsérti, mégis a varázslás, rettenetessége miatt, joggal nevezetik Isten elleni felségsértés bűnének: olyan zendülés és olyan véték, amely az isteni felséget a legnagyobb mértékben megbántja. Amiképpen a jogászok szépen okosan vitatkoznak és értekeznek az uralkodói felséggel szembeni zendülés és kártétel számos fajtáiról, és ezek közé számítják azt az esetet is, amikor valaki elpártol az urától, hűtlenné válik hozzá, és az ellenséghez csatlakozik, úgyhogy az ilyen embert kínhalálra és fejevesztésre méltónak ítélik. Hasonlóképp, minthogy a varázslás szégyenletes és rettenetes árusítás, amennyiben elkövetője Istentől, akinek esküt tett és hűséget fogadott, átpártol az ördöghöz, Isten ellenségéhez, méltán bűnhődik halállal.

6848. A pápisták szemfényvesztése

Dátum nélkül

WA.TR 6: 232 (6848. sz.); A 359; *VIRÁG* 21–22. (Virág Jenő ford.)

– János Frigyes szász választófejedelem – mondta Martinus doktor – kapott egy szobrot az 1525-ös parasztfelkeléskor, amely most is megvan.³⁸ Magam is láttam. Máriát ábrázolta a gyermek Jézussal. Ha gazdag ember jött oda és könyörgött, a gyermek anyja felé fordult, mintha látni sem akarná. Ezt azért tette, hogy a bűnös ember Máriánál keressen közbenjárást és segítséget. De ha sokat ígért a kolostornak, ismét feléje fordult. S ha még többet ígért, a gyermek Jézus kedves lett és kiterjesztett karral keresztet vetett föléje. A szobor azonban belül üres volt, s csuklókkal és zsinórokkal volt fölszerelve. Mögötte állandóan ült egy gaz kópé,

³⁷ Elterjedt hiedelem volt, hogy a meggyilkolt újszülött hazajáró lélekként visszalátogat a büntett színhelyére. – *A ford.*

³⁸ Eisenachban a Domonkos-rend kolostorában volt a csodatevő szobor. Vö. WA.TR 4925. sz.; BoA 8: 4925. sz.

aki a zsinórokat húzogatta s az embereket zaklatta és becsapta, úgyhogy azok kénytelenek voltak az ő tetszése szerint cselekedni. De ha azt akarták a papok, hogy a gyermek valakivel szemben könyörtelen legyen, még hátat is fordított az illetőnek. Talált egyszer az angol király is egy hasonló szobrot.³⁹ Megmutatta a népnek, majd összetörette. Pedig jó lenne, ha az ilyesmit megőriznék, hadd lássák utódaink, milyen emberek voltak a pápa hívei, akik az ártatlanság szobrainak tettetik magukat, míg az ilyesmivel le nem lepleződnek. Ezt a szobrot Wolfgang anhalti fejedelem szerezte a parasztfelkeléskor, és a szász választófejedelemnek ajándékozta.

6870. A páva minden eretnek igaz képe⁴⁰

Dátum nélkül

WA.TR 6: 243–244 (6870. sz.); A 389; *Asztali beszélgetések* 100–101. (Márton László ford.)

– Azt mondják a páváról, hogy köntöse angyalé, járása tolvajé, éneke ördögé. Ez a madár az eretnekek igaz képe; mert minden gyülevész lélek⁴¹ igaz hitűnek, szentnek és angyalnak mutatja magát; de lopakodva jönnek, úgy surrannak be, és noha nincsenek prédikátori hivatásra képesítve, mégis tanítani és prédikálni akarnak; énekük pedig ördögi, vagyis merő hazugságot, tévelygést, eretnekséget és félrevezetést prédikálnak.

6871. A légy az ördög és az eretnekek igaz képe

Dátum nélkül

WA.TR 6: 244 (6871. sz.); A 615; *Asztali beszélgetések* 224. (Márton László ford.)

Luther doktor azt mondta egyszer:

– Azért vagyok a legyek ellensége és haragosa, mert ők az ördög és az eretnekek képmásai. Mert ha az ember kinyit egy szép könyvet, mindjárt rászáll egy légy, és a seggét szánkáztatja rajta, mintha így szólna: „Itt csücsülök, és mindjárt idemázolom a balzsamomat, vagyis ürülékemet!” Így cselekszik az ördög is: amikor az embernek a legtisztább a szíve, ő odamegy, és beleszarik. Amikor a legnagyobb kedvem és készültségem van az imádkozáshoz, hát egyszerre csak elkalandoznak a gondolataim Babilóniába, vagy gondolatban házat és várat építek.

³⁹ Vö. WA.TR 3873. sz.; BoA 8: 3873. sz.

⁴⁰ Lásd fent 10. fejezet, 4894. sz.

⁴¹ *Rottengeister*: a radikális reformáció irányzatai (anabaptisták, spiritualisták).

6873. Witzelről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 244 (6873. sz.); A 389b; *Asztali beszélgetések* 102. (Márton László ford.)

– Witzel⁴² nem érdemli meg, hogy írjak ellene, mert ez még csak megerősítené gonoszságában. Hallottam, hogy amióta ezek elrugaszkodtak tőlünk, a legnyomorultabb emberekké váltak: nincs bennük se szív, se öröm, se lelkiező. Nincs semmijük, csak az elkeseredett szívük, amely alig várja, hogy erőszakhoz folyamodhasson, és megbosszulja magát. Egyetlen boldog percük sincs. Nekem, hála Istennek, eszem ágában sincs a pápa miatt elrontani álmomat, étkezem, italomat, örömeimet. Csakhogy ezek kígyók, akik köztünk nevelkedtek. Levedlettek minden emberi érzést és szeretetet, mások baját nem veszik a vállukra.

6886. Erasmus arcképéről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 251 (6886. sz.); A 412. (Márton László ford.)

Amikor Martinus doktornak megmutatták Erasmus arcképét,⁴³ neki az nem tetszett. És azt beszélük, hogy amikor Erasmus megpillantotta a saját képmását, állítólag így szólt: „Ha így nézek ki, akkor én vagyok a legnagyobb gazember!” Egyszóval, senkinek sem tetszik a saját ábrázata.

6897. A nyomorult Júdás⁴⁴

Dátum nélkül

WA.TR 6: 257 (6897. sz.); A 420. (Márton László ford.)

A mi nagy bűnünk s mindünk sok gáztette,
amely Krisztust, az igaz Istent
keresztre feszítette.
Ezt nyomorult Júdásra rá ne toljuk,
se a zsidókra: magunkat okoljuk!

⁴² Georg Witzel: pappá szentelése után Luther mellé állt, de később visszatért a katolikus egyházba. 1533-tól Luther szülővárosában, Eislebenben prédikált. Egyébként az egyházatyákról írt kommentárokat.

⁴³ Talán Albrecht Dürer közismert rézmetszetét.

⁴⁴ Vö. WACKERNAGEL 2: 467–469.

6900. Kiktől kell eltérnünk az erőszakot és a jogtalanságot?*Dátum nélkül*WA.TR 6: 258 (6900. sz.); A 425; *Asztali beszélgetések* 113. (Márton László ford.)

– Jogtalanságot eltérni és elszenvetni csak akkor helyénvaló, ha Isten ígéjének olyan ellenségei üldöznek bennünket, akik annak is vallják magukat. Viszont azok bűnét nem tűrhetjük el, akik testvéreinknek és keresztyéneknek tüntetik fel magukat, mintha velünk közös tanításhoz ragaszkodnának, holott éppen ezt hamisítják meg számos cikkelyben, és nem fogadnak el sem útmutatást, sem helyreigazítást. Ha őket egyszer, aztán még egyszer figyelmeztettük, és Isten ígéjével fölélük kerededtünk, akkor ne szenvedjük el, s hallgatva ne tűrjük tévelygésüket, hanem osztorozzuk őket, és harcoljunk ellenük, ahogyan Krisztus tanítja (Mt 18,15–17). Azáltal, hogy azzal kérkednek, hogy ők testvéreink és keresztyének, ők maguk ismerik be a bűnüket, és azt, hogy jogtalanságot követtek el, és maguk vonják magukra a bírálatot. Ha ezek után még védeni próbálják a bűnüket, akkor ezzel csak azt ismerik be, mégpedig önként, hogy ellenségeink. Ennek ismeretében béketűréssel készen állunk bármit elszenvetni tőlük mint ellenségtől; testvéreinktől azonban ugyanezt nem tűrhetjük el.

6901. Min botránkozik meg a világ?*Dátum nélkül*WA.TR 6: 259 (6901. sz.); A 428b; *Asztali beszélgetések* 117. (Márton László ford.)

– Az egész világ Isten Tízparancsolatának második tábláján botránkozik meg, mert ami bűn ez ellen történik, azt legalább részben felfogja az ész. De ha Istent vagy az ő ígéjét megveti valaki, ahhoz a világ nem szól semmit. Csak akkor sikolt, ha elfoglalnak egy kolostorocskát, vagy böjtös napon húst esznek, vagy ha papok és szerzetesek megnöszülnek.

6909. A házasság tilalma természetellenes*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 263 (6909. sz.); A 438; VIRÁG 159. (Márton László ford.)

– Micsoda dolog, hogy tiltják és kárhóztatják a házasságot, amely pedig természeti rendeltetés? Mintha megtiltanák az evést, ivást, alvást és a többi. Távól álljon tőlünk! Hiszen amit Isten teremtett és rendelt, az nem áll a mi hatalmunkban, hogy megparancsolhatnánk vagy megtilthatnánk. Nem diktálhatunk Istennek, vagy ha megpróbáljuk, gyalázatot ültetünk, amint ez mostanáig bebizonyosodott.

6913. A háromféle isteni rendről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 266 (6913. sz.); A 448b; *Aranymondások* 2: 46–47. (Masznyik Endre ford.)

– Háromféle isteni rend van. Az első a családi, a másik a politikai és világi, a harmadik az egyházi vagy papi rend, a Szentháromság három személye szerint. A családi rendben atya vagy anya, gyermek, szolga vagy szolgáló vagy. A városban vagy országban polgár és alattvaló vagy felsőbbbség. Mert Isten az embereket avégre teremtette, hogy békességesen együtt éljenek. Végre az egyházban pap, káplán, egyházi vagy másféle szolga vagy.

Azért arra kérek benneteket, hogy holtom után legnagyobb gondot a házassági rendre fordítsátok, hogy az szabad legyen laikusoknak és papoknak és mindenkinek, aki arra való, nehogy újra feltámadjon a szerzetesség. Mert Isten férfit és nőt teremtett, hogy együtt éljenek stb. és azt mondotta: „Amit Isten egybeszerkesztett, ember azt el ne válassa.” (Mt 19,6) És a pápisták mégis azt mondják, hogy a papok házassága helytelen.

6925. Az asszonyokról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 273 (6925. sz.); A 453b; *Aranymondások* 2: 48. (Masznyik Endre ford.)

– Az asszony legdrágább kincs, mert Isten ajándéka; sok jó tulajdonsága, erénye van, hűség és hit ékesítik.

6927. Luther doktor házasságáért mondott imája

Dátum nélkül

WA.TR 6: 274 (6927. sz.); A 455; *Aranymondások* 2: 48; VIRÁG 161–162. (Márton László ford.)

– Kedves mennyei Atyám, minthogy megadtad nekem a te nevedből és hivatásodból rám háramló tiszteletet, valamint azt, hogy engem is apának nevezzenek és tiszteljenek, ajándékozz és áldj meg azzal a kegyelemmel, hogy kedves feleségemet, gyerekeimet és házam népét istenfélően és keresztényi módon irányítsam és eltartsam. Adj bölcsességet és erőt ahhoz, hogy őket jól irányítsam és neveljem, valamint nekik is adj jó szívet és jóakaratot, hogy tanításodat kövessék és annak szót fogadjanak. Ámen.

6928. A házasság becsmérői*Dátum nélkül*

WA.TR 6: 274–275 (6928. sz.) részlete; A 455; VIRÁG 159–160. (Virág Jenő ford.)

[...] – Nősülésemnek oka többek között az volt, hogy az ördöggel dacolhassak a pápaságban lévő feslettség megszügyenítésére. Ha nőtlen volnék is, megnősülnék még az én koromban is, még ha azt tudnám is, hogy nem lesznek gyermekeim⁴⁵ – kizárólag azért, hogy a házaseletet megtiszteljem, és hogy megvessem és megszügyenítsem a pápaságban lévő erkölcstelenséget, mely oly nagy és iszonyatos. Leó pápa halott, mert egy fiúval szűrte össze a levét, és ebbe halt bele. Ó, a legszentségesebb atya szörnyű szégyene!

6931. [Luther doktor verses biztatása]*Dátum nélkül*WA.TR 6: 276 (6931. sz.); A 458; VIRÁG 166–167; *Asztali beszélgetések* 126. (Márton László ford.)

Martinus doktor egyszer azt mondta az asztalnál, hogy egy apa arra biztatta gyerekeit, tanuljanak szorgalmasan, és ezt a versikét mondta nekik, hogy jegyezzék és szívleljék meg:

Kedves gyerek,
ha jó tanuló leszel,
finom tyúkhúst eszel,
de ha nem vagy jó tanuló,
neked disznók mellett moslék való.

6935. Történetek,⁴⁶ amelyeket eislebeni tartózkodásakor mesélt Martinus doktor úr arról, hogy Isten a házasságtörést milyen rettentően bünteti*1546 eleje*WA.TR 6: 279–280 (6935. sz.); A 460b; *Asztali beszélgetések* 127–128. (Márton László ford.)

– Volt S.-ben [Speyer?] egy kanonok, aki egy vidéki nemesúrnak elszöktette a feleségét, akinek több gyereke is volt a férjétől, és majdnem egy évig magánál tartotta az asszonyt. Végül a nemesúr addig kérdezősködött, amíg meg nem tudta, hogy az asszony S.-ben tartózkodik a kanonoknál. Így hát kérte a városi

⁴⁵ LVM 7: 413, 415, 418 (883., 892. és 900. sz.).

⁴⁶ Aurifabernél négy egymás után következő történet olvasható (6935–6938. sz.). Ezeket Luther kevéssel a halála előtt, 1546 februárjában mesélte, és maga Aurifaber jegyezte fel őket. Kiadásunkban a négy történetből kettő szerepel. – *A ford.*

tanácsot,⁴⁷ nyissák meg előtte a város kapuit, hogy visszavehesse a feleségét a kanonoktól, ami aztán meg is történt. Éppen szenteste volt, amikor minden kanonoknak a templomban kell lennie. A nemesúr odamegy a kanonok házához, nagy sietve bezörget. Nyomban ajtót is nyitottak neki, mert azt hitték, hogy a ház ura jön haza a templomból. Amint fölmegey a férfi az emeleti szobába, ott találja a feleségét, amint gyermekágyban fekszik. Ő meg így szól hozzá: „Hát itt talállak téged, te ribanc? Ez a te hűséged és hited, amit fogadtál nekem? Kelj fel, velem jössz!” Megrémül az asszony, és így felel: „Kedves uraság, gyermekágyban fekszem, nem tudok fölkelni. Kíméljen kelmed, soha többé nem vétkezem!” Azt mondja a nemesúr: „Márpedig velem jössz!” Azzal kirángatja az asszonyt az ágyból, és fellódítja őt a lovára, amelyet szolgálai a ház ajtaja előtt tartottak készenlétben, és hazavitte. Otthon építtetett neki külön szobát, hálókamrát és árnyékszékét, és oda befalazta az asszonyt, de azért adott neki enni-inni eleget mindvégig, amíg a nő élt, ám soha többé nem vette maga mellé. Mindennap odament a zárkához, és vigasztalta az asszonyt, hogy legyen béketűrőssel, mert bizony ennél szigorúbb büntetést is megérdemelt volna. Ez egy eszes, bölcs férfi volt, aki a gyerekei miatt nem akarta nyilvánosan megbüntetni a házasságtörő asszonyt. Az pedig két évig sem ült a börtönében, belehalt bánatába.

6938. Másik történet

1546 eleje

WA.TR 6: 281–282 (6938. sz.); A 461; *Asztali beszélgetések* 128–130. (Márton László ford.)

– V.-ben történt, hogy egy előkelő férfi egy polgár feleségével paráználkodott. A férj ezt észrevette, és úgy tett, mintha elutazna. Csakhogy hajnalban észrevétel nélkül hazatért, elrejtőzött a galambházban, koplalt és szomjazott egész nap. Délben jött az uraság, lakomázott az asszonnyal, és jól érezték magukat. Este szintúgy, mígnem ágyba feküdtek. Amikor mindnyájan nyugovóra tértek a házban, előbújt a férj a galambházból. Szeretett volna harapni valamit: bemegy a konyhába, de ott nem talál semmit, csak egy korsó vizet. Azt fogta, és ivott belőle, hogy legalább a szomját csillapítsa. És amikor a korsót haragjában és dühében túl nagy lendülettel tette vissza, hát úgy odacsapta, hogy az ríptyára tört. Ezt az asszony a hálókamrában meghallotta, fölkel, mert furdalta őt a lelkiismeret, kihajolt az ablakon, és szölongatta a cselédlányokat, hogy mi történik ott már? De mivel

⁴⁷ A nemesúr fegyveres kísérettel érkezett (a később említett szolgálakkal), ezért jelezte a tanácsnak, hogy nem a várossal van konfliktusa, hanem kizárólag a kanonokkal. A tanács nyilván tudott az esetről, és elítélte a kanonok viselkedését, ezért is nem figyelmeztette a férj érkezésére. – *A ford.*

minden csendes volt, visszament a hálókamrába a szeretőjéhez. Akkor a férj belopódzott a nappali szobába, ugyanis nála voltak a helyiségek kulcsai. Mármost a szoba falán ott lógott a férj páncélja, és mellé volt akasztva egy lovassági szablya,⁴⁸ ő pedig fogta és magára öltötte a páncélt, és ahogy az csörömpölt, és az asszony meghallotta a csörömpölést, megint felugrott a házasságtörője mellől, kiment a szobába, és megkérdezte, ki mocoog itt. De mivel a férje hallgatott, az asszony a vaksötétben visszament a hálókamrába. Akkor pedig a férj berontott utána a hálókamrába. Amikor az asszony meglátta,⁴⁹ bebújt az ágy alá. A férj az ágyhoz ugrott, és odasújtott a házasságtörőre, aki előzőleg odakészített egy disznóölő nyársat,⁵⁰ és azzal, miközben kiugrott az ágyból, teljes erővel védekezett. De minthogy a férj páncélt viselt, nem tudott kárt tenni benne, azonkívül ki is volt merülve, végül a férj leszúrta, majd pedig így szólt az asszonyhoz: „Gyere elő, te kurva, mert különben téged is leszúrlak!” Az asszony kimászott az ágy alól, és könyörgött a férjének, hagyja életben, soha többé nem csinál ilyet. Amikor pedig látta, hogy nem tudja meglágyítani a férje szívét, így szólt: „Kedves uram, legalább annyi időt hagyj nekem, hogy meggyónhassak, és magamhoz vehessem a nagytiszteletű szentséget!” Kérdezte a férj: „Talán bizony megbántad, amit tettél?” Felelte a feleség: „Igen, kedves uram, szívből megbántam!” Ezt hallva, férje kivonta kardját, és őt is leszúrta. A házasságtörő férfit és nőt egymás mellé kiterítette, és elment hazulról. Reggel megtalálták a parázna férfit és nőt egymás mellett holtan fekvé. Mindenki azt mondta: „Úgy kellett neki,⁵¹ megérdemelte!” Végül a férj visszatért a városba, de a barátai azt tanácsolták, tegye pénzzé mindenét, és az uraság barátai elől költözzön el más vidékre.

Ezeket a történeteket⁵² Luther doktor egytől egyig Eislebenben mesélte, 1546-ban.

⁴⁸ Lovassági szablya: *Reitling*. Ritkán használt szó. – *A ford.*

⁴⁹ A hálókamrában gyertya vagy mécses éghetett. – *A ford.*

⁵⁰ Vagyis a szeretőt nem érte készületlenül a támadás. A nyárs bizonyára a férj tulajdona volt. – *A ford.*

⁵¹ Mármost a nemesúrnak. – *A ford.*

⁵² WA.TR 6935–6938. sz.

6941. A felső és alsó papság, valamint az apácák házassági tilalmának gyümölcse
Dátum nélkül

WA.TR 6: 283–284 (6941. sz.); A 464; *Asztali beszélgetések* 130–131. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer megemlítette egy prédikációban, hogy olvasta, hogy Szent Ulrik, egykori augsburgi püspök⁵³ egy pásztorlevelében felpanaszolja, hogy amikor Gergely pápa⁵⁴ bevezetni és hatályba léptetni akarta a cölibátust, azoknak sem akarta megengedni a házasság fennmaradását, akik már megnősültek.

Mielőtt pedig Gergely pápa kibocsátotta ezt a dekrétumot, le akart halásztatni Rómában egy mély tavat, amely egy apácázárda mellett volt. És amikor a vizet leeresztették, a tó fenekén mintegy hatezer gyerek koponyáját találták meg, akiket beledobtak és -fojtottak a tóba. Ezek mind a cölibátus gyümölcsei! Szent Ulrik azt írja: Gergely pápa annyira megriadt a borzalmas látványtól, hogy visszavonta a cölibátus törvényét. De aztán a későbbi pápák, Gergely utódai a cölibátust ismét bevezették.

Azt is elmondta Luther doktor, hogy napjainkban is történt hasonló eset, Ausztriában.

– A Neuburg nevű kolostorban⁵⁵ apácák éltek, akiket istentelen és erkölcstelen viselkedésük miatt onnét kilöktek és egy másik helyre telepítettek, és ferenccs szerzeteseket költöztettek a kolostorba. Amikor ezek a szerzetesek hozzá akartak építeni a kolostorhoz, és kiásták az alapot, a földben találtak tizenkét fazekat, mindegyikre egy-egy fatányér⁵⁶ volt borítva, és minden fazékban egy kisgyerek teteme volt. Így hát annak idején Gergely pápa helyesen és jól tette, hogy megengedte az egyházi személyeknek a házasságot, és megszívélte Szent Pál mondását, mely szerint „jobb házasságban élni, mint égni” (1Kor 7,9). Én, Martinus Luther doktor is azt mondom, hogy jobb házassodni, mint okot adni annyi sok ártatlan kisgyerek elpusztítására és meggyilkolására.

Rómában olyan sok zabigyerek születik, hogy az ilyen lelencek számára külön kolostorokat építettek. Ott nevelik őket, és azt mondják, hogy az ő apjuk a pápa.

⁵³ Ulrik (Ulrich vagy Udalricus): a 10. században élt. Augsburgot a kalandozó magyarok miatt erődtímnnyé építette ki. – *A ford.*

⁵⁴ Itt I. Nagy Szent Gergely pápáról van szó, aki a 6. században élt. Nem tévesztendő össze VII. Gergellyel, aki a papi nőtlenséget 1074-ben, egy évszázaddal Szent Ulrik halála után bevezette. – *A ford.*

⁵⁵ Talán a Bécs melletti Klosterneuburg, amely ekkoriban rokonszenvezett Luther tanításaival. – *A ford.*

⁵⁶ Fatányér, *Stürze*: közép- és délnémet tájszó. Etimológiailag összefügg a magyar gasztronómiai szakkifejezésként ismert „sterc” szóval. – *A ford.*

És amikor a nagy körmenetek vannak Rómában, ezek a lelencek mindnyájan elvonulnak a pápa elé.

Azt is elmondta Luther doktor, hogy amikor ő gyerek volt, az esküvőt és a házasságot tisztességtelen és bűnös dolognak volt szokás tartani.

– Az volt az általános vélemény, hogy aki rászánja magát a házásra, az emiatt bűnt vesz magára. Aki pedig Istennek tetsző és szent életet akar folytatni, az nehogy megnősüljön, hanem szűzen éljen vagy fogadjon szüzességet. Emiatt sok olyan férfi akadt, akik feleségük halála után beálltak papnak vagy szerzetesnek. Pedig a keresztény egyházat azok szolgálják jól, akik azon fáradoznak, hogy a házasság intézménye Isten ígéje által fennmaradjon és megbecsülésben részesüljön. Mert ma már köztudott, hogy a házasság szent és ragyogóan jó intézmény, amikor egy férfi és egy asszony békésen együtt élnek házastársakként, még ha Isten nem ad is nekik egyhamar gyereket, vagy ha az asszony sokat betegeskedik.

6943. A felsőbbtség a maga törvényeihez és rendeleteihez tartsa magát

Dátum nélkül

WA.TR 6: 284–285 (6943. sz.); A 466; *Aranymondások* 2: 50–51. (Masznyik Endre ford.)

– A fejedelmek és kormányzók tartsák magukat megbízásukhoz, parancsaikhoz és rendeleteikhez, különben megvetés lesz osztályrészük. Azért gondolják a parasztok, polgárok és nemesek, hogy ha valamely fejedelem nem maga beszél és oszt parancsot, úgy az nem is a fejedelem szava vagy parancsa. Hasonlóképp áll a dolog a mi Urunk Istenünkkel is. Ha Pommer doktor, én vagy valamely más hű tanító prédikál, előállnak azok, akik megvetnek minket, s azt mondják: a papunk mondta! S nemhogy hinnék, de még csak eszükbe se jut, hogy amit mi hirdetünk, az Krisztus ígéje, aki maga szól általunk, amint mondja: „Íme, én elküldelek titeket” stb., „aki titeket hallgat, az engem hallgat.” (Lk 10,3.16)

6944. A felsőbbstégnek és a jogászoknak van a legnagyobb szükségük a bűnök bocsánatára⁵⁷

Dátum nélkül

WA.TR 6: 285 (6944. sz.); A 467; *Aranymondások* 2: 53. (Masznyik Endre ford.)

– A fejedelmek és a felsőbbtség, ha mégoly igazak és istenfélők is, hivatalos eljárásukban szinte lehetetlen, hogy bűnt ne kövessenek el; még ha a legóvatosabbak is, olykor-olykor egyesekkel szemben jogtalanságot művelnek. Mert nem tudják

⁵⁷ Lásd fenn 5. fejezet, 2961. sz., melynek kivonata.

mindig eltalálni, mint némely okoskodó véli, a tiszta igazságot; azért nekik a legnagyobb szükségük van a bűnök bocsánatára.

6945. A gonosz felsőbbtség sérelmet okoz az alattvalóknak

Dátum nélkül

WA.TR 6: 285–286 (6945. sz.); A 470b; *Asztali beszélgetések* 134. (Márton László ford.)

Martinus doktor így szól egy ízben:

– A gonosz felsőbbtség, amely zsarnoki módon cselekszik, olyan, mint egy *du-metum*, azaz tövises sövény a kert körül. Ha valaki megpróbál átmászni ezen a sövényen vagy kerítésen, azt megszurkálja és megtépi. Nem mintha a tüskesövény meg akarná gátolni, hogy almát vagy körtét lopjon a kertből a tolvaj, hanem mert a töviscserjének olyan a jellege, a természete és a tulajdonsága, hogy aki összeakad vele, az óhatatlanul megszaggodik és megsérül. Hasonlóképpen szúrja, sérti, nyomorgatja és elnyomja a gonosz felsőbbtség a saját alattvalóit. Nem mintha Isten dicsőségét keresné, vagy Isten egyházát szeretné, vagy a tisztességet és a jó erkölcsöt óvna, vagy a gonoszokat akarná megfélemlíteni, hanem azért, mert minden zsarnok természete és jellegzetessége, hogy igyekszik az embereknek bántalmat és kárt okozni.

6947. A felsőbbtségnek meg kell fizetni az adót és a járandóságot

Dátum nélkül

WA.TR 6: 286 (6947. sz.); A 471; *Asztali beszélgetések* 135. (Márton László ford.)

Luther doktor elbeszélte, hogy egyszer egy Dobraunba [Dabrun] valósi paraszt mondott egy nagyon okos dolgot, ami neki fölöttébb tetszett, mégpedig: ha neki két tehene volna, az egyiket szívesen odaadná, csak ennek fejében a másikat békével megtarthassa.

– És ez így igaz: ha van olyan rátermett uralkodó, mint amilyen Mathiasko volt,⁵⁸ akkor lesznek olyan emberek is, akik készségesen megfizetik a porciót,⁵⁹ hogy ebből fent lehessen tartani az országban a békét.

⁵⁸ I. Mátyás magyar király. Nagy adóbevételeiből ütőképes hadsereget tartott fenn. Vö. fenn 5. fejezet, 2546. sz. – *A ford.*

⁵⁹ Porció, *Tribut*: területre vagy településre kivetett rendkívüli adó. – *A ford.*

6948. Az alattvalók szeretete és engedelmissége a felsőbbsséggel szemben a legnagyobb érték és kincs

Dátum nélkül

WA.TR 6: 286–287 (6948. sz.); A 471; *Aranymondások* 2: 55–56; *Asztali beszélgetések* 134–135. (Márton László ford.)

Philippus Melanchthon úr egyszer elmondta az asztalnál Luther doktornak, hogy fiatalkorában hallotta:

– Az egyik birodalmi gyűlésen különböző fejedelmek dicsekedtek tartományuk értékeivel és kincseivel. A szász herceg azt mondta, hogy országában ezüsthegyei vannak, vagyis a bányáival dicsekedett, amelyeknek akkor még bőséges hozamuk volt. A pfalzi palotagróf az ő jó borait dicsérte, amelyek a Rajna mentén teremnek neki. Amikor Eberhard württembergi hercegnek⁶⁰ is mondania kellett valamit arról, hogy milyen értékek vannak az ő tartományában, ő így felelt: „Én bizony szegény fejedelem vagyok, és Főkedvességetekhez⁶¹ nem mérhetem magamat, de azért nekem is van egy nagy kincsem a hercegségemben, és pedig az, hogy úton járva ha eltévednék, és egy szál magamban bolyonganék a mezőn, akkor is nyugodtan alhatnék bármelyik alattvalóm ölében.” Ezzel azt akarta mondani: őt annyira szeretik az alattvalói, hogy szívesen adnának neki szállást az otthonukban, és minden szépet és jót megtennének neki. És hogy egyszerű alattvalói őt a haza atyjának (*pater patriae*) tekintik. Amikor ezt meghallotta a másik két fejedelem, a szász és a pfalzi, maguk is elismerték, hogy ez a legnemesebb érték és kincs.

6952. A fejedelem az írkokok és a katonák szolgája

Dátum nélkül

WA.TR 6: 289 (6952. sz.); A 477; *Asztali beszélgetések* 138–139. (Márton László ford.)

– Egy fejedelem békében az írkokok közt uralkodik szolgájukként, háborúban pedig a sok Harci Marci és Kard-ki Karcsi⁶² szolgája és cselédje kell hogy legyen.

⁶⁰ Eberhard: számos érdeme közül kiemelkedik a tübingeni egyetem alapítása (1477) és a két württembergi részfejedelemség egyesítése (1482). Melanchthon példabeszédét Justinus Kerner a *Württembergelied* című 1823-as költeményben dolgozta fel, Paul Müller pedig 1880-ban szoborcsoportként alkotta meg azt a fiktív jelenetet, amint a herceg az alattvalói ölében alszik. A szoborcsoport a stuttgarti kastélyparkban található. – *A ford.*

⁶¹ Főkedvességetek, *Eure Liebden*: német fejedelmek egymás közti bizalmas megszólítása volt. – *A ford.*

⁶² Harci Marci, *Scharhans*, Kard-ki Karcsi, *Thraso*: ez utóbbi Terentius *Eunuchus* című vígjátékának szájhős szereplője. Lásd fenn 5. fejezet, 2540. és 2602. sz. – *A ford.*

Mert a fejedelemnek el kell tűrnie és szenvednie minden kapitány, ezredes és egyéb mordálybillegető önkényeskedését, pöffeszkedését és basáskodását, mukkania sem szabad ellene. Annyi parancsolója van neki, ahány kapitánya és katonája van. Ezeket nemcsak elégségesen, sőt bőségesen el kell látnia és fizetnie, hanem még hálásnak is kell lennie, már-már imádkoznia kell hozzájuk, a tenyerén kell hordoznia, barátsággal köszöntenie őket, cimborálnia kell velük, fenséges létére le kell alacsonyodnia: máskülönben semmibe veszik és otthagyják.

Ez már csak így igaz, főleg napjainkban, amikor semmi fegyelem és tisztesség nincs az ilyen emberek közt. Ha meg az erszényét megüti a laposguta, és nincs több pénze, vagy ha ellene fordul a hadiszerecsse, akkor ezek átpártolnak másik nagyúrhoz, és őt magára hagyják, mi több, akár éppen őellené vezényeltetik magukat, és azt a nagyurat segíteneek legyűrni, akit előtte szolgáltak és védelmeztek.

6953. Miksa császárról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 289–290 (6953. sz.); A 478; *Aranymondások* 2: 57; *Asztali beszélgetések* 140–141. (Márton László ford.)

– Miksa császár az idő tájt, amikor a velenceiekkel szövetséget kötött, állítólag azt mondta: van a világon három király, úgymint ő, a császár, meg a francia király, meg az angol király. Ő a királyok királya: mert ha valamit kíván a fejedelmeitől, amit szeretne, hogy úgy legyen, akkor azt a fejedelmek vagy megteszik, vagy ha nem teszik meg, hát nem teljesül. Ezzel azt fejezte ki, hogy a fejedelmek sohasem engedelmesskednek neki, hanem azt csinálnak, amit akarnak. A francia király pedig a szamarak királya: mert amit megparancsol az alattvalóinak, azoknak azt úgy kell megcsinálniuk mind, akár a szamaraknak, vagyis a francia királynak szót kell hogy fogadjanak az alatta való nagyurak. Az angol király pedig az emberek királya: mert ha ő parancsol nekik valamit, azt ők szívesen teszik meg, és az uralkodójukat úgy szeretik, ahogyan engedelmes alattvalókhöz illik.

6955. Az ész és a természetes értelem szerint vagy az írott jog és a törvények szerint jobb-e regnálni?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 290–291 (6955. sz.); A 478b; *Asztali beszélgetések* 142. (Márton László ford.)

Luther doktor előbocsátott egy kérdést:

– Vajon a természetes értelem alapján és nyomán vagy az írott és biztos jog és

törvények szerint jobb regnálni? Bizony, szemlátomást alkalmasabb és jobb a természetes értelem szerint regnálni, mert az ész és a természetes értelem a törvények szíve, királynője;⁶³ kútforrás, amelyből a jogok erednek és fakadnak, jobban lehet tehát regnálni ésszel és járatos, bölcs emberek tanácsaival, mintsem törvényekkel, biztos és írott jogokkal.

De hol vannak azok, akikben ott rejlik a szükséges ész? Emberemlékezet szerint százévenként ha támad egy. Kegyelmes urunk, Frigyes szász választófejedelem stb. volt olyan ember, aki mindig az ő saját esze, természetes értelme, szándéka, bölcsessége szerint országolt; jó példája-formája lett volna János Frigyes hercegnek, csak hogy ő nem éri föl, sem pedig utol nagybátyja bölcsességét.

6956. Más történet

Dátum nélkül

WA.TR 6: 291–292 (6956. sz.); A 479b; *Aranymondások* 2: 58–59. (Márton László ford.)

Luther doktor mesélt még egy történetet Miksa császárról.

– Egyszer, amint nekiült számolni, volt előtte az asztalon egy nagy rakás pénz. Közben a színe elé járult az egyik tanácsosa, és egyre csak azt leste, hátha a császár félrefordul vagy kimegy egy kis időre, hogy ő a pénzből kimarkolhasson. Mármost a császár ezt észreveszi, nekidől a falnak, mintha elfáradt volna, és behunyja a szemét, mint aki elalszik. Több se kell a tanácsosnak, odaugrik az asztalhoz, belemarkol az aranyakba, és a zsákmányt zsebre vágja. A császár nem szól egy szót sem, és amikor fölébred, a másik már ott áll az előbbi helyén. Ekkor így szól hozzá a császár: „Úgy látom, kedves barátom, tetszik neked ez a pénz. Nézzük, mennyit bírsz markolni belőle, és amit kimarkolsz, az legyen a tiéd!” Amaz szót fogad, mire így szól a császár: „Kedves barátom, ugyan számold már meg, mennyit bírtál egy markolással magadhoz venni!” Amaz megszámlolja. Mire így szól a császár: „Kedves barátom, számold már meg a másik adagot is, amit zsebre vágtál!” Akkor a tanácsos azt is kénytelen volt elővenni és megszámlolni, amit előzőleg kimarkolt. A császár pedig mindkét összeget meghagyta neki.

⁶³ A *ratio* és *Vernunft* szavak nyelvtani neme femininum, ezért megszemélyesítésük is mindig nőalak.

6957. Károly császár alázatossága

Dátum nélkül

WA.TR 6: 292 (6957. sz.); A 482b. (Márton László ford.)

– Az antwerpeniek csináltattak Károly császárnak egy szép falikárpitot, amelybe bele volt szöve a paviai csata, amint a francia király fogságba esik.⁶⁴ De a császár ezt nem fogadta el, nehogy azt higgyék róla, ő mások balszerencséjének és nyomorúságának örvend.

6959. János választófejedelem buzgósága Isten ígéjére nézve

Dátum nélkül

WA.TR 6: 293 (6959. sz.); A 486; *Aranymondások* 2: 60; *Asztali beszélgetések* 144. (Márton László ford.)

– Ez a János szász választófejedelem mindig hat nemesifjút tartott maga mellett a lakrészében, akik a testőri szolgálatot adták. Ezek mindennap hat óra hosszat kellett hogy olvassanak a Bibliából neki, ő pedig figyelmesen hallgatta. És bár ő választófejedelmi kegyelmessége gyakran elbóbiskolt közben, mégis, valahányszor felébredt, mindig megjegyzett és az eszébe vésett egy-egy szép mondást a Bibliából. Ő választófejedelmi kegyelmességének az is szokása volt, hogy írotáblát tartott kéznél a prédikáció során, és a prédikációt, amint elhangzott, saját kezűleg följegyezte.

6962. [A megegyezésről]

1546. február 10–16.

WA.TR 6: 294–297 (6962. sz.); A 489b; BoA 8: 342–344 (6962. sz.); *Aranymondások* 2: 61–62; *Asztali beszélgetések* 147. (Márton László ford.)

A megegyezés létrehozásáról Luther doktor a következő példabeszédet mondta, amikor Eislebenben járt, hogy közvetítsen az egymással súlyosan viszálykodó mansfeldi grófok között:⁶⁵

– Ha kivágunk egy fát, amelynek sok szétterpedő ága és gallya van, és be akarjuk vinni valamely házba vagy szobába, akkor ne a csúcánál fogva próbáljuk behúzni, mert így az ágak beakadnak, és munkánknak ellene feszülnek, és

⁶⁴ 1525. február 24-én. Ez a vereség kényszerítette I. Ferenc francia királyt 1526-ban a madridi békére.

⁶⁵ Az eislebeni utazás 1546 elején történt. Ez volt Luther utolsó útja; meghalt Eislebenben 1546. február 18-án. Egyébként nem járt átütő sikerrel: a grófi családot nagy erőfeszítéssel is csak részben tudta megbékíteni. Lásd LVM 7: 683–690 (4196–4207. sz.).

ha mégis be akarjuk erőltetni a fát a házba vagy a szobába, akkor az összes ága letörik, mégsem tudjuk bevinni. Hanem a következőképpen járjunk el: a törzsénél fogjuk meg a fát, ahol kivágtuk, mert így az ágak az ajtóval átellenben állnak, és amikor a törzset behúzzuk az ajtón, akkor az ágak szépen összesimulnak, és a fát minden fáradság, vesződés, erőltetés nélkül bevihetjük a házba. Így kell eljárunk akkor is, amikor megegyezést akarunk létrehozni: a felek tegyenek engedményt egymásnak, mert ha egyik sem enged az igazából, és nem tágít a másikkal szemben, és nem hajlandó összébb simulni, akkor sohasem lesz megegyezés, akkor az ágak beakadnak, és nekifeszülnek az ajtónak, és nem lehet őket bevinni.

És amikor Luther doktor már három álló hetet töltött Eislebenben, és közvetítő tárgyalásokat folytatott fejedelmei, a mansfeldi grófok között, egyezséget próbálva létrehozni köztük, de nem sok eredményt ért el, akkor 1546. február 16-án hálókamrájának falára krétával a következőket írta:

„Nem tehetjük azt, amit mindenki akar,
de nagyon is tehetjük azt, amit mi akarunk.”

Ezzel pedig azt panaszolta fel, hogy mindegyik fél azt várja el a döntőbírótól, hogy az ő ügyét pártfogolja, és neki adjon igazat. Vagyis a feleknek nem kell a kiegyezés és az igazságos döntés, hanem saját kényük-kedvük szerint járnak el, mégis igaznak és tisztességesnek akarnak számítani.

6963. A békeesség kedvéért az egyik fél engedjen a másikának

1546 eleje

WA.TR 6: 297 (6963. sz.); A 490b; BoA 8: 344–345 (6963. sz.); *Aranymondások* 2: 63. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt:

– Ha az történik, hogy két kecske szembetalálkozik egy keskeny pallón, amely egy vízfolyás fölött vezet át, akkor mitévők legyenek? Visszahátrálni nem tudnak, de egymás mellett sem tudnak elmenni, mert ahhoz keskeny a palló. Ha viszont elkezdene lökdösődni, akkor mindketten lezuhannak, és belefulladásnak a vízbe. Hát akkor mit csináljanak? A természet azt a lehetőséget adta nekik, hogy az egyik lefekszik, és megvárja, amíg átlépked rajta a másik, és így mindkettő sértetlen marad. Így kellene az embernek is viselkednie a másikával: hagynia, hogy lépkedjen, nem pedig veszekedni, civakodni és hadakozni vele!

6965. A haragról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 297 (6965. sz.); A 490b. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt:

– A haragos természetű embert legjobban játék, udvarlás és vadászat közben lehet felismerni. Ilyenkor nem lehet a haragot eltitkolni, mert a szenvedélynek élő ember gyűlöli a vetélytársát. Az ilyen ember megdühödik arra, akivel szemben veszít a játék során, és ha vadászaton ellövik előle a zsákmányt, amiatt is megharagszik.

6968. A betegeknek olyan ételt és italt kell adni, amelyet kívánnak, hogy jobban legyenek

Dátum nélkül

WA.TR 6: 298–299 (6968. sz.); A 492; *Asztali beszélgetések* 149–150. (Márton László ford.)

Luther doktor arról beszélt, milyen sok múlik azon, hogy egy beteg megbízik-e az orvosában.⁶⁶ Amikor ő Schmalkaldenben betegen feküdt, négy orvos is gondjaiba vette, akik őt egészen felbosszantották, mert nincs még egy ember a világon, aki annyira utálna patikából enni-inni, mint ő. És elbeszélte azt a példát, hogy már három napja feküdt,⁶⁷ és nem bírt semmit megenni, sőt az orvosok el is tiltották sok ételtől. Aztán a ház úrnője⁶⁸ odament hozzá, és arra kérte, mondja meg neki, mit enne szívesen; azt ő majd elkészíti a doktor úrnak. Mire ő azt mondta, hogy hideg borsóra és sült heringre volna étvágya. Ezt az asszony elkészítette, ő elfogyasztotta, és mindjárt utána édesdeden elaludt.

Egy másik példát is elbeszélt Luther doktor egy nemesemberről, aki szintén betegen feküdt, és nem tudott sem enni, sem inni, sem aludni. Végül aztán megkívánta a vörösbort, amelyet máskor, egészségesen szeretett iszogatni. Hozatott egy pohárral, azt kiitta, aztán még egy pohárral, végül így szólt: „Három az igazság!”, és a harmadik poharat is kiitta, noha az orvosok szigorúan eltiltották a bortól; ezek után pedig jóízűen aludt. Reggel jött az orvos, megtekintette a beteg vizeletét, és így szólt: „Bizony ám, ha továbbra is így betartja kelmed a diétát, akkor csakugyan jobban lesz!”

⁶⁶ Luther főleg utazásai során hagyta figyelmen kívül az előírt diétát, amikor a felesége nem volt mellette. – *A ford.*

⁶⁷ Wittenbergben első veseköves panaszaival 1526-ban: LVM 7: 434 (989. sz.). Schmalkaldeni húgyköves betegsége Käthe távollétében jóval tovább, három hétig tartott: LVM 7: 599–603 (3135. és 3139–3140. sz.). Aurifaber keveri a két történetet.

⁶⁸ A kézirat szerint: felesége, Käthe.

**6969. A törekenységről és a halandóságról, valamint arról,
hogyan az ember olyan, mint az üveg pohár**

Dátum nélkül

WA.TR 6: 299 (6969. sz.); A 494; *Asztali beszélgetések* 153. (Márton László ford.)

Luther doktor egyszer ajándékba küldött Justus Jonas doktornak egy szép üveg poharat, és a következő sorokat mellékelte hozzá:

„Üvegnek üveg ad üveget:
találd ki, vajon ez mi lehet?”
Luther üveg Jonas üvegnek, lám, üveget küld.
Ennyi vagyunk, feleim: törni való üvegek.

6975. Luther doktor jóslata saját haláláról

1546. február 16.

WA.TR 6: 302 (6975. sz.); A 625; BoA 8: 345 (6975. sz.); VIRÁG 179. (Márton László ford.)

1546. február 16-án, amikor Luther doktor asztalánál sok szó esett halálról és betegségről, a doktor így szólt:

– Ha majd hazatérek Wittenbergbe, rögtön koporsóba fekszem,⁶⁹ és egy jó kövér doktort adok enni a kukacoknak. – Ez pedig két nap múlva be is következett, amikor Martinus Luther doktor még ott Eislebenben meghalt.

6982. Az örök pokoli gyöttelemről⁷⁰

1538. augusztus 16.

WA.TR 6: 305–306 (6982. sz.); A 505; *Asztali beszélgetések* 160–161. (Márton László ford.)

1538. augusztus 16-án Luther doktor eltöprengett a földi élet nyomorúságos és siralmas voltán, és hogy halandó testünk számtalan betegségnek és bajnak van kitéve, és így szólt:

– Ha olyan nagyok és örökkévalók lesznek a fájdalmak a túlvilágon, mint mondják, azt a mi jelenlegi testünk nem fogja kibírni, hiszen még az e világi élet rövid és mulandó szenvedéseit is alig viseli el. Úgy sejtem, a túlvilágon másmi-lyen lesz a testünk. – De aztán rögtön hozzátette: – Maradjunk ennyiben, és ne firtassuk ezt a dolgot. Ezek csak az én feltételezéseim. Isten őrizzen attól, hogy

⁶⁹ LVM 7: 680 (4173. sz.); „...hogy örömmel fekhessem koporsómba, miután az én kedves uraimat kibékítettem, és szívüket barátságosnak és egyetértőnek láttam.”

⁷⁰ Vö. WA.TR 3962. sz.; BoA 8: 3962. sz.

tapasztaljuk is. Legyünk és maradjunk e világon azoknak a seregében, akikről írva áll: „Boldogok, akik szenvednek, mert vigasztalásra találnak.” (Mt 5,4)

Már az itteni életben is sokféle és különböző kísértés fordul elő, amelyek alapján a személyek is sok- és különfélék. Ha egy másik embernek kellett volna kiállnia azokat a kísértéseket, amelyeket én szenvedtem el, már rég belehalt volna. Ugyanígy én sem bírtam volna ki azt az angyalt, aki ököllel sújtott Szent Pálra (2Kor 12,7), és Szent Pál sem lett volna képes elviselni Krisztus legsúlyosabb kísértéseit. A legnagyobb és legsúlyosabb szomorúság az, ha valakinek egyik pillanatról a másikra kell meghalnia és távoznia közülünk. De erről ne vitázzunk, hanem bízzuk Isten ítéletére, és azzal törődünk, ami számunkra ki van nyilatkoztatva az igében.

7005. A pápai uralom alatti vakságról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 319–321 (7005. sz.); A 542b. (Márton László ford.)

– Ha Isten ígését szem elől veszítjük, szörnyű vakság és sötétség következik, olyannyira, hogy az ördögszart is szentségként kell imádni. Mert az ördög olyan ádáz rosszakarónk, hogy megetetné velünk a saját szarát is, ha tudná. Amint az látható az *Atyák életében* Oszlopos Simeon történetéből, amelyet mindnyájan úgy hittünk, ahogyan prédikálták nekünk.

7005. Másféle képmutató csalásról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 319–321 (7005. sz.); A 542b; *Asztali beszélgetések* 96. (Márton László ford.)

Luther doktor elbeszélte egy históriát, hogy amikor anno 1511 Rómából visszafelé jött, és elérkezett Augsburgba:

– Volt ott egy kurva, kit Orsolya leányasszonynak neveztek,⁷¹ és ez a kisasszony azt hirdette, hogy nem eszik, nem iszik, és más természeti szükségéit sem elégíti meg. És ez a szipirtyó becsapta magát Miksa császárt és a birodalom összes fejedelmét is, úgyhogy elhitték, hogy Orsolya leányasszony nem eszik, sem iszik. – Luther doktor elmondta, hogy ő maga is látta, sőt egy káplánt is elvitt hozzá, disputált is vele, mondván: – „Kedves Orsolya, talán elegend van az életből, és kérnéd az Úristent, hogy engedjen végre meghalni téged?” – „Ó, nem – felelt az asszony –, azt még csak tudom, itt hogyan folyik az élet sora, de hogy ott mi

⁷¹ Jungfrau Ursel, eredeti nevén: Anna Lamenit, vö. WA.TR 4925. sz.; BoA 8: 4925. sz.

van, azt nem tudom.” – Ez a beszéd szöveget ütött Luther doktor fejébe, tehát azt mondta neki: – „Majd meglátod.” „Ó – szólt ő –, Isten őrizz!” És fölkísért engem és a káplánt a kamrájába, hol is ájtatoskodni szokott. Volt ott neki két oltára, mindegyiken egy-egy feszület, Jézus keze-lába vérrel és gyantával megmázolva, mintha vér csorogna sebeiből; de mindez ámitás volt. És nagy ajándékokat kapott a fejedelmektől és a nagyuraktól, úgyhogy ezeröttszáz aranyakat halmozott össze. Végül a bajor hercegnő magához hívatta, és akkor kisült a család, mert észrevették, hogy mézeskalácsot rejteget a kötényében, és abból eszik. A hercegnő közbenjárt érte, különben rossz világ jött volna rá. Végül egy legény gallérjára rácsimpszkodott, és a pénzével együtt elhordta magát.

7006. Isten olykor csodálatos nagy embereket ad

Dátum nélkül

WA.TR 6: 321–322 (7006. sz.); A 546b; *Asztali beszélgetések* 175–176. (Márton László ford.)

– Némely korszak más koroknál több kiváló, nagyszerű, eszes, rátermett embert szül. Az én gyerekkoromban számos kimagasló, remek, bölcs, rátermett, nagyszabású férfi élt, kitűnve mind értelmükkel, mind tetteikkel, úgymint Miksa császár Németországban, Zsigmond király Lengyelországban,⁷² László király Magyarországon,⁷³ Ferdinánd király, a mostani V. Károly császár őse Hispániában:⁷⁴ mindnyájan igaz, bölcs és nagyraemelt uralkodók voltak. Szintúgy éltek igaz hitű, nagytudományú főpapok, úgymint a würzburgi püspök⁷⁵ és a kölni érsek,⁷⁶ akik a mi tanításunkat kétségkívül örömet és boldog szívvel átvették volna, ha napjainkban élnének. Magam is gyakran hallottam a pápa babonását és uralmát. A würzburgi püspöknek pedig az volt a szavajárása, valahányszor meglátott egy gazfickót: „Ejnye, kolostorba veled – így szólt –, nem vagy te hasznára sem Istennek, sem az embereknek!” Mintha azt akarta volna mondani, hogy a kolostorokban csak lusta disznók és haspókok élnek, akik nem csinálnak semmit azon kívül, hogy esznek, isznak, híznak, lustálkodnak, alszanak, lebzselnek, és senki mást nem szolgálnak, csak önmagukat, mint a patkányok.

⁷² I. Zsigmond (Jagelló, Öreg Zsigmond), 1506-tól lengyel király.

⁷³ II. Ulászló (Jagelló, Dobzse László) magyar király 1491-től.

⁷⁴ II. (Katolikus) Ferdinánd, Aragónia királya: V. Károly nagyapja volt.

⁷⁵ Lorenz von Bibera (Bibra) würzburgi püspök: 1495–1519.

⁷⁶ Hermann hesseni tartománygróf, kölni érsek: 1480–1508.

7009. Nemesurak fejedelmi jogokat akarnak⁷⁷

Dátum nélkül

WA.TR 6: 324 (7009. sz.); A 554; *Aranymondások* 2: 69–70. (Márton László ford.)

– A világ gonoszsága ilyen nagy: ha egy fejedelem megtanul latinul, és tovább tanul, akkor megijednek a nemesurak és a tanácsosok,⁷⁸ hogy túl sokat fog tudni és túl okos lesz, és azt mondják: „Az istenfáját! Micsoda? Vajon írnok akar lenni fejedelmi kegyelmességed? Kegyelmességed uralkodó fejedelem lesz, világi ügyeket kell tanulnia, lovasságot és hadviselést, hogy megvédje és megtartsa az országot és a népet ésatöbbi.” Más szóval, maradjon kegyelmességed hülye, hogy az orránál fogva vezethessük, akár egy medvét.

Frigyes szász választófejedelem pedig azt mondta egy ízben: „Mi persze meghallgatjuk, amit tanácsosaink tanácsolnak, de megfogadni már csak azt fogadjuk meg, amit mi magunk helyesnek és jónak látunk.” Hogy milyen hűséges tanácsurak azok, akik a fejedelmet eltántorítják és elriasztják a tanulástól, azt bárki elgondolhatja és megítélheti.

7013. Világi jogok

Dátum nélkül

WA.TR 6: 326 (7013. sz.); A 556b; *Asztali beszélgetések* 187–188. (Márton László ford.)

– A világi vagy császári jog nem egyéb, mint amit az emberi ész a természeti törvényből szövöget, szedeget és következtet. Az egyházi jog pedig nem egyéb, mint amit a pápa akar és álmodik. Minthogy pedig a pápaságot az ördög alapította, ezért a jogszabályai nem egyeztethetők össze Isten és a természet törvényével, hanem azok ellenére vannak, lévén a pápai jogszabályok az ördög alapításai és rendelkezései, bárhogyon csillogjanak-villogjanak is. Fogadja el és tartsa be őket, aki akarja.

7018. Mik a jogtudósok?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 327 (7018. sz.); A 557; *Asztali beszélgetések* 188. (Márton László ford.)

– A jogtudós gerendát hord a szemében, a teológus szálkát hord a szemében (Mt 7,3–5). A jogtudós gerendadoktor, a teológus szálkadoktor. A jogtudós az emberi bölcsesség szerint okos, a teológus pedig Isten bölcsessége szerint okos. Sokan

⁷⁷ Lásd fenn 5. fejezet, 2540. sz., melynek kivonata.

⁷⁸ És a tanácsosok: az eredetiben szereplő „vom Rechte” elírás lehet „vom Rathe” helyett. – *A ford.*

vannak nagyobb tudományúak nálam, de az lehetetlen, hogy Isten ígében, amit én tanítok és prédikálok, nálam tudósabbak legyenek. Én meghagyom a vargának, a szabónak, a jogásznak és bárki másnak az ő mesterségbeli tudását, viszont ha valaki tőlem vitatja el a szószerket, azt én úgy helyreteszem, hogy tátva marad a szája. A jogász ugyanúgy mesterember, mint egy varga vagy szabó.

7020. [Luther véleménye a jogászokról és a teológusokról]

Dátum nélkül

WA.TR 6: 327 (7020. sz.); A 557. (Márton László ford.)

– Ha egy jogász nem tud többet a jogi szakkifejezéseknél, akkor szintiszta boldond. A jogászok világi és időleges, mulandó dolgokkal és ügyekkel foglalkoznak, a teológusok pedig mennyei, lelki dolgokkal és lelkiismereti ügyekkel.

7021. Mitől vannak a jogászok elbizakodva?

Dátum nélkül

WA.TR 6: 327–328 (7021. sz.); A 557. (Márton László ford.)

– A jogászok tudomásul vették, hogy mi, teológusok elismerjük és dicsérjük a jogokat, amennyiben nincsenek Isten és az ő ígéje ellen. Mármost ettől elbízták magukat. De ha így folytatják, én el fogom választani és különíteni a konkrétumot az absztraktumtól, a tisztas igénybevételt a visszaéléstől, a személyeket a jogszabálytól, akár a vakolatot a faltól. Hát úgy vigyázzanak! Gondolják csak végig, kicsodák és micsodák is ők. Mert az a jogász, aki nem több jogásznál, nyomorult egy szerzet. Mi is az a *ius*? Ez a szócska a latin nyelvben egyfajta levest is jelent.⁷⁹ Bizony, a jogászok csak leveshörpölők, mert ők csak szirszar ügyeket tárgyalnak, ami a hetedik parancsolattal kapcsolatos, azzal, hogy „ne lopj”, és más efféle mulandó dolgokat.

A jogászok, az orvosok és a bölcsészek⁸⁰ folyton abajgatnak minket, teológusokat, sőt még a parasztokat is. De ha helyt kell állni a gáton, akkor nincs más segítség, csak a teológia. És lehetetlenség, hogy valaki rátermett, jó teológus legyen, hogyha nem Isten teszi azzá.

⁷⁹ A *ius* 'jog' (lásd magyar „juss”) és a *ius* 'leves, lé' latin szavak homonimák, azonos alakjukat már Cicero is szarkasztikusan használta ki a Verres-féle beszédekben.

⁸⁰ Bölcsész, *Artist*: tulajdonképpen a „hét szabad művészet” (*septem artes liberales*) tudója; a modern bölcsészkar elődje ezért az „artista” fakultás. – *A ford.*

7026. Szigorú figyelmeztetés a jogászokhoz⁸¹

1544 januárja

WA.TR 6: 337–338 (7026. sz.); A 561–562; *Asztali beszélgetések* 188–190. (Márton László ford.)

– Kedves nép, fogadd jó szívvvel most következő gondolataimat. Némileg szigorú leszek a jogászokhoz, de majd elég okát halljátok, hogy miért. Gyakran írtunk róla, jóformán minden könyvünkben, és olyan érzékletesen megrajzoltuk, hogy szinte kézzel megfogható, miképpen különböztetendő meg Krisztus Urunk lelki országa Betlehemben az e világi országátlástól. Sokat írtunk erről, szinte fölöslegesen és túl sokat. A nagy tudományú és nagyeszű jogászok mégsem akarják ezt megérteni és tudomásul venni, hanem mindent összekevernek, összezabonyolítanak, az emberek lelkiismeretét elbizonytalanítják és tévútra vezetik.

Ezért hát muszáj megmosnom a fejüket, nehogy már megfeledkezzenek Krisztus Urunkról, és a pápát a jogászaival együtt visszaküldöm az iskolapadba. Mert ha olyan tahók és tökkelütöttek, hogy még ezt sem tudják, akkor meg kell nekik tanítanunk. Mi viszont nehogy már tőlük tanuljunk! Mert még ha beképzelik is maguknak, hogy színültig vannak tudománnyal, azért annak igen sok híja van. Mert ha még azt sem tudják, hogy mennyiben kell Krisztus Urunk országát a világi országátlástól megkülönböztetni, akkor nem tudnak ők semmit, és kutyautó bunkók.

Ti viszont, kedves nép, ne vegyétek magatokra haragomat, melyet a jogászok ellen táplálok. Én befekszem velük együtt a páclébe,⁸² és ha Isten úgy akarja, az ő igéje révén ép bőrrel ki is jövök belőle. Mert ha ők nem térnek jobb belátásra, és az a szándékuk, hogy belegázoljanak Krisztus Urunk országába, azt én nem tudom és nem akarom eltűrni, még ha százezer jogász verődik is össze egy kupacba. Ők csak hagyják békén ezt a királyságot! Nehogy már rátegyék a kezüket Krisztus országára, nehogy megzavarják és megkísértsék az emberek lelkiismeretét! Mert különben adok én nekik olyan tintalevest és papírgaluskát,⁸³ hogy belefájdul a fejük és a gyomruk. Hiába hozakodnak elő minden tudományukkal, elméjükkel, bölcsességükkel és igazságukkal, úgyis ők húzzák majd a rövidebbet.

És ha azt mondják is: „Ó, mi ezt nem tesszük”, tudom, hogy igenis teszik, és arra vetemednek, hogy a bűnöző bandájukkal meg a dekrétumaikkal a pápát meg a mainzi érseket⁸⁴ visszahozzák az egyházba, és visszaállítsák az ördög birodal-

⁸¹ Egyidejűleg prédikációrészlet 1544. január 6-án. WA 49: 297–298.

⁸² Páclé, „Beissen” (ma *Beize*): vagyis Luthert a Szentírás megóvja a vita során, viszont a jogászok szétmállanak a maró érvektől. – *A ford.*

⁸³ Tintaleves és papírgaluska, „ich will ihnen ein Latein aufgeben”: Luther éles hangú vitairatokat helyez kilátásba. – *A ford.*

⁸⁴ Albert brandenburgi örgróf, mainzi érsek.

mát, amelyet Isten igéjével egyszer már leromboltunk. De nem, hallod-e, nem azért vagyok ideállítva, hogy eltérjem a jogászok kioktatását arról, miképpen kell az emberek lelkiismeretét irányítani és vigasztalni. Ők még zöldek ehhez, és, tisztességgel szólva, szart se tudnak arról, hogyan kell gazdálkodni és kormányozni Isten egyházában, amely Krisztus Urunk országa. Nem tűröm, hogy ők engem tanítsanak, ehhez tartsák magukat, és ne máshoz. Nekik kell tőlem tanulniuk és leckét venniük, más ne is jusson az eszükbe, még ha százezer jogász verődik is egy kupacba, és még ha olyan okosak és tudósok volnának is, mint az ő Papinianusuk⁸⁵ vagy éppen Salamon király. Mert ők bele akarnak nyúlni Krisztus Urunk lelki uralmába, és rá akarják tenni a kezüket mindenre, és azt kívánják, hogy mindenki az ő törvénykönyvükhöz és észjárásukhoz igazodjék. Az emberek lelkiismeretében, amelyet alighogy megszilárdítottunk és bizonyosságra vezettünk, ők ismét ingadozó és billegő légvárat akarnak építeni.

Nem, kedves pajtikám, a keresztényeknél nincs billegés, hanem a bizonyosság játszmája zajlik. Ahogyan Szent Pál mondja, Efesus 4. fejezet: „Hogy ne legyünk többé gyermekek, akiket ide-oda ringat és renget mindenféle tanítás szele, az emberek álnoksága és csalárdsága által, hogy alattomban tévútra vezessenek.” (Ef 4,14) Szintúgy Kolossé 2. fejezet: „Ezt pedig azért mondom, nehogy valaki félrevezessen eszes beszéddel titeket. Vigyázzatok, nehogy valaki megraboljon titeket filozófia és könnyelmű csábítás által, az emberek előírásai szerint és a világ előírásai szerint, nem pedig Krisztus szerint. Ne hagyjátok, hogy bárki is eltántorítson a céltől, olyan, aki saját feje után jár, kedvételve az alázatoskodásban és olyan angyal tiszteletében, akit sohasem látott, ok nélkül felfuvalkodván az ő testének értelmével.” (Kol 2,4.8.18) Amilyen a pápa törvénye, meg azoké a nagy tudományú jogászoké, akik úgy lógnak ki a pápa fenekéből, akár a vaskos szarhurkák.

Istennek hála, nem félek egy juristától sem, bármilyen ügyes és tudós legyen is. Rakd föl a szarvadat, ha van kedved, én is fölraakom a magamét, aztán öklelőddzünk, mígnem a nyakadat szeged. Próbáld meg, ha nem hiszed! Silány *doctor theologiae* lennék, ha a juristáktól félnem vagy tanulnom kellene. Jobban tudom, hogy mi a kánonjog, mint azt valaha tudni vagy tapasztalni fogjátok: számárfing az egész, ha kell, nektek adom, csak győzzétek szipákolni.

⁸⁵ Papinianus: római jogtudós. Caracalla végeztette ki Kr. u. 212-ben, amiért nem volt hajlandó törvényesnek elismerni Geta megöletését. – *A ford.*

7027. Más beszéd a jogászokról

Dátum nélkül

WA.TR 6: 339–340 (7027. sz.); A 562. (Márton László ford.)

– Én, dicsőség Istennek, nem félek egy jogásztól sem, akármilyen rátermett és tudós legyen is. Tedd fel a szarvadat, ha van kedved, én is felrakom a magamét, és addig öklellek, amíg el nem törik a gerinced. Ha nem hiszed, próbáld ki. Nyomorult egy teológiai doktor volnék, ha félnem vagy tanulnom kellene a jogászoktól. Jobban tudom, mi a kánonjog, mint ti valaha is megtanuljátok vagy tapasztaljátok. Szamárfing az egész: ha kívánjátok, nektek adom, szopjátok csak be.

7028. Hasznos intés egy jogtanulónak⁸⁶

1544 februárja

WA.TR 6: 340–343 (7028. sz.); A 562b; *Aranymondások* 2: 70–72. (Masznyik Endre ford.)

– Én nem vetem meg és nem átkozom meg a derék jogászokat; hanem jóakarólag tanácsot adok tenéked, s megmondom mindazt, amit tenned s amihez magadat tartanod kell, hogy Istent félve, hasznosan és eredményesen tanulmányozván a jogot, igaz jogász legyen belőled, akiben Istennek tetszése van, s aki országának és népének jó lelkiismerettel és dicsőséggel szolgálni képes legyen.

Cselekedjél tehát a következőképpen:

Reggel, amikor felkeltél, istenfélelemmel és alázattal és az ő parancsából vedd elő a zsoltárodát vagy a Bibliát, s olvass el egy zsoltárt vagy egy fejezetet az írásból, s szorgalmasan gondolkodjál felette; aztán borulj térdre, és mondd Krisztus nevében szívedből: Mindenható örök Isten, kegyelmes mennyei Atyám, te akartad és rendelted, hogy én a jogot tanuljam, és kimondjam azt, ami igaz; annakokáért ne vond meg tőlem a te kegyelmedet és áldásodat, hogy én csakis az igazságot keressem és meg is találjam, s hogy csakis azt cselekedjem, ami néked tetszik, néked dicsőségedre, az embereknek pedig javukra a Krisztusért, a te szerelmes Fiadért, az én Uramért és Üdvözítőmért.

Ez kedves az Istennek. És ha te szívből, hittel így imádkozol, imádságodat az Isten biztonnal meg is hallgatja, aztán láss a dolgozhoz, dőlj neki a könyveknek, tanulj szorgalmasan és bízó örömmel, és ő áldást és sikert ad munkádra, s derék s hasznos ember lesz belőled. Ez az egyik.

A másik: óvakodjál a pápától, az Antikrisztustól. Mert még ma is mindenfelé, minálunk is akadnak olyan jogászok, akik az ő büdös kotyvasztékát balzsamos szentségnek tartják. Ez esetben tekints a keresztre, és mondd: nem a

⁸⁶ Egyidejűleg prédikációrészlet 1544. február 4-én. WA 49: 338–342.

praeceptoroknak kell engedelmeskednünk, hanem Krisztusnak; őt kell egyedül hallgatnunk. Amint én ezt legutóbb elmondtam a titkos fogadalmakról,⁸⁷ ezeket, más egyéb bolond dolgokkal egyetemben, szaggasd ki könyveidből, mi több, a szívedből, és hirdesd azt, ami igaz, nem a pápai, hanem a fejedelmi jogból, amely sem a természetes jognak, sem Isten igéjének nem mond ellent.

Hívással intlek. Még egyszer mondom, mi nem vetjük meg a jogászt, hanem csakis a visszaéléseket és a pápa gázságait ostorozzuk. Azért vigyázz magadra, ha kedves az üdvösséged. Imádkozzál, légy hű és szorgalmatos a te tisztvedben, az ügyeket intézd el, és ne halaszd végtelenül, amint ez rendszerint történni szokott, hogy végtére néha belehal mindkét fél, még az ügyvédek is. Azért rövidre szabd a pert, s vess véget neki egy vagy legfeljebb három tétellel, hogyha ti. jó ügyről van szó, mert a rossz ügyet nem szabad elvállalnod, még kevésbé védened lelkiismereted ellen. Igen, mondod erre, de ha én nem teszem meg, megteszi egy másik, s besöpri érte a pénzt. Sajnos, ez nagyon is igaz, s éppen ez az, ami miatt felszólalok és panaszkodom. Ámde te, hogyha egyébként keresztény ember akarsz lenni, és örökre el nem akarsz kárhozni, ne add magad az ilyen rablásra, mi által az emberek kiszípolyoztatnak s az ügyvédek meghíznek. Mert ez valószínűs nyúzás. Ezt példázza az egyszerű történet. Egyszer egy sintér e szavakkal köszöntött be egy ügyvédhez: jó szerencsét a mesterségünkhöz!⁸⁸ A doktor úrnak sehogy sem tetszett ez a beköszöntő. Nos, mondta a sintér, hiszen nekünk egy a mesterségünk, sőt a mienk valamicskével tűrhetőbb, amennyiben mi mégsem vagyunk olyan nagy sintérek, mint ti, jogászok, mert mi csak döglött állatokat, ti pedig eleven embereket nyúztok.⁸⁹

7029. A jogászok és teológusok egyenetlenségéről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 344 (7029. sz.) részlete; A 567; *Aranymondások* 2: 73; VIRÁG 25–26. (Masznyik Endre ford.)

– Örökös civódás és háborúság folyik a jogászok és teológusok között. Valamint a törvény és a kegyelem nem férnek össze egymással, mivelhogy egymás ellen vannak, úgy a jogászok és teológusok is összeakaszknak, mert az egyik mindig nagyobb akar lenni, mint a másik. Ennek az oka pedig abban keresendő, hogy a jogászok szeretnék, hogyha az ő mesterségüket a legfontosabbnak tartanák.

⁸⁷ 1544. január 6-i prédikáció: WA 49: 294–307. HLSt Pr. 1947. sz. A témára visszatért többi januári prédikációjában is.

⁸⁸ Luther közmondásgyűjteményében: WA 51: 648, 674 (80. sz.); DITHMAR 2010, 181 (80. sz.).

⁸⁹ A történet eredetileg Johann Mogenhofer wittenbergi jogászprofesszortól szól. LVM 5: 618 (1530).

Idestova ők már négy évszázad óta uralkodnak, és a teológusokat mindenha megvetették s torkig voltak velük.

Mikor Erfurtban tanultam, a jogászok a teológia doktorait ilyenformán tisztelgették meg: „Nem tudják ezek a szamarak, hogy hogyan szokás jární?” Szamaraknak nevezték őket, pedig azok prépостok, dékánok voltak, és a kormányrúdnál ültek. Ez az oka annak, hogy a teológusok és juristák sohasem békélnek meg; ők szeretnének az egyházban uralkodni, ezt pedig mi nem tűrhetjük. Azért Istennek különös nagy kegyelme az, ha egy jogász jó keresztény, ez csakis a Szentlélek munkája. [...]

7034. A zenét ne vegyük semmibe

Dátum nélkül

WA.TR 6: 348 (7034. sz.); A 578; VIRÁG 28; *Asztali beszélgetések* 199. (Márton László ford.)

– Akik a zenét semmibe veszik, mint például a rajongók – mondta Luther doktor –, azokkal nem vagyok kibékülve. Mert a zene Isten adománya és ajándéka, nem pedig emberi vívmány. A zene elűzi az ördögöt, és felvidítja az embereket. Hallatára feledjük a haragot, a bujaságot, a gőgöt és egyéb fő bűnöket. A teológia után a zenének adom a második helyet és a legnagyobb dicsőséget. Azt is látjuk, Dávid és az összes szentek miképpen öntötték versbe, rímekbe és dallamba Istennek tetsző gondolataikat,⁹⁰ mert békeidőben a zene uralkodik.

7035. A festőkről

1539. február 9.

WA.TR 6: 349–350 (7035. sz.); A 584b; *Asztali beszélgetések* 210. (Márton László ford.)

1539. február 9-én Luther doktor az olasz festőkről beszélt, hogy ők milyen ügyesek és hozzáértőek:

– A természetet olyan mesterien és élethűen követik és utánozzák a festményeiken, hogy nemcsak az igazi természetes színt és formát adják vissza az emberalakok minden testrészében, hanem még a taglejtéseiket is, mintha élnének és mozognának.

Flandria bizonyos mértékben követi és utánozza őket, mert a németalföldieknek, főleg a flamandoknak agyafúrt és ravasz fejük van. Könnyen és gyorsan tanulnak nyelveket, mert fürge és készségesen járó a szájuk. Azt mondják: ha egy

⁹⁰ Lásd LVM 7: 556 (1727. sz.).

flamandot zsákban visznek Itáliába vagy Franciaországba, akkor is egykettőre megtanulja a nyelvet.

7036. A könnyen érthető prédikátorok a legjobbak

Dátum nélkül

WA.TR 6: 350 (7036. sz.); A 587; *Aranymondások* 2: 80; *Asztali beszélgetések* 214. (Márton László ford.)

Luther doktor mesélte egyszer:

– Albrecht Dürer, a híres nürnbergi festő mondogatta, hogy ő nem a sok szín-
nel festett képeket kedveli, hanem azokat, amelyek teljesen egyszerűen, szépen
mesterkéletlenül vannak festve. – És hogy ő, Luther is azokat a prédikációkat
kedveli, amelyek szépen egyszerűen szólnak, úgyszólván az emberek könnyűszerrel
megértik.

7037. A képességek különbözőek

Dátum nélkül

WA.TR 6: 350–351 (7037. sz.); A 587b; *Asztali beszélgetések* 214–215. (Márton László ford.)

Szó esett róla, hogy milyen nagy különbség van a tudósok között. Nem egyfor-
mák sem abban, amit tanulmányoznak, sem a szellemi képességeikben, és hát
nem mindegyik tudna halottakat feltámasztani a tudományával. Erre Martinus
Luther doktor így szólt:

– Nem adatik mindenkinek, sem pedig akárkinek. Akinek Isten adja, annak
megvan. Isten igen jól rendezte úgy el, hogy a tudósabb szolgáljon a tudatlanabb-
nak, másrészt a tudatlan ember adja meg a tiszteletet a tudósnak, akire rá van
utalva. Ha minden ember egyenlő volna, akkor senki sem tudna kiemelkedni,
senki sem szolgálná a másik embert, és nem lenne béke.

A pápa felpanaszolta, hogy az ő hangja nem olyan, mint a csalogányé. Csak-
hogy Isten a legnagyobb egyenlőséget hozta létre az egyenlőtlenséggel. Hiszen
látjuk: ha valaki valamiben kimagasló, ha több és jelesebb szerencséjével van,
mint másoknak, akkor felfuvalkodik, és dölőfős lesz, uralkodni akar a többiek
fölött, kormányozni akarja és lenézi őket. Azt hiszi, csak ő tud bűdösöt szarni.

Így tehát Isten igen szépen és jól rendezte és igazította el az emberi társadal-
mat az emberi testrészek mintájára, merthogy a testben sok és különböző tagok
vannak, és kéz a kézben kell együttműködniük, egyik sem nélkülözheti a másikat.
Az arcunkon vannak a legtisztéletreméltóbb testrészek, mégis az orrnak, ennek
a latrinának ott kell lennie a száj fölött és a szemek alatt. Ha összesen csak két

embernek volna orra, akkor szörnyeknek és torzszülötteknek számítának, de mivel mindannyian taknyot és fikát termelünk, orrunk alázatra tanít minket.

Aztán pedig jussanak eszünkbe a has és a hátsó fertály adományai, amelyek létfontosságúak, vagyis nélkülük nem élhetnénk. Az ember élhet szem, fül, kéz és láb nélkül, de segg nélkül, tisztességgel szólva, senki sem élhet. Ennek az egy testrésznek, a hátsó fertálynak olyan nagy és fontos a feladata és a haszna, hogy az emberi test fennállásának és fennmaradásának alapvető feltétele ez a tagunk. Ezért is mondja helyesen Szent Pál: „Amelyek a test legerőtlenebb tagjainak látszanak, azok a legszükségesebbek, és amelyeket a test legtisztességtelenebb tagjainak tartunk, azok részesülnek a legnagyobb tisztességben.” (1Kor 12,22–23)

7044. Németország termékenységről

Dátum nélkül

WA.TR 6: 355 (7044. sz.); A 601b. (Márton László ford.)

– Németország igen jó ország. Mindenből, ami kell a földi élet fenntartásához, bőven van neki. Megterem benne mindenféle gyümölcs, rozs, búza, bor, van só- és fémbányászata, van mindene, ami a földből kibújik és kitermelődik. Egyetlen hiányosság van, az, hogy mindezt nem becsüljük és nem jól vesszük hasznát, nem úgy, ahogyan kellene, Isten dicsőségére és felebarátaink hasznára, hálát adva érte. Nem, hanem a leggyalázatosabb módon visszaélünk e sok jóval, még a disznóknál is ocsmányabbul. Isten mindent bőkezűen és bőségesen megad nekünk, úgyhogy senkinek sincs jogos oka panaszra, és nem kíván tőlünk semmi mást, csak azt az egyet, hogy engedelmessédjünk neki, és egy *Deo gratias* mondjunk.⁹¹

7045. A németek valaha nagy termetűek voltak

1538. december 8.

WA.TR 6: 355–356 (7045. sz.); A 604b; *Asztali beszélgetések* 219. (Márton László ford.)

1538. december 8-án felkereste Martinus Luther doktort egy hitbuzgó, becsületes, igen magas termetű magdeburgi nemesasszony a lányával együtt, aki volt olyan magas, mint az anyja, valamint a fiával, aki egy fejjel magasabb volt Antonius Lauterbach magiszternél, aki wittenbergi diakónus, és szintén igen magas ember. Ezt látva, így szólt Luther doktor:

– Itt láthatjuk annak példáját, milyen volt a régi korokban a német testalkat.

⁹¹ 'Hála Istennek!'

Azok a régiek olyanok voltak, mint az óriások. Mi pedig hozzájuk képest pigmeusok és törpék vagyunk.

7048. [Luther doktor verses életszabálya]

Dátum nélkül

WA.TR 6: 358 (7048. sz.); A 611. (Márton László ford.)

Ha tudsz valamit, hallgass,
ha jó dolgod van, nyughass,
ha van valamid, légy gondos őre,
a baj megjön egykettőre.

7054. A részegeskedésről⁹²

1536

WA.TR 6: 361–362 (7054. sz.); A 613; *Asztali beszélgetések* 223. (Márton László ford.)

Luther doktor így beszélt:

– Ha Németországban nem használnának annyi selymet és bársonyt, és nem fogyasztanának annyi fűszert, az nem volna baj, és akkor Németország jóval gazdagabb lenne, mint így.⁹³ Akkor jól megvolnánk árpa nélkül, és vizet ihatnánk sör helyett. Csakhogy a fiatal legényeknek sör nélkül nem volna semmi örömük. Mert a játék nem okoz örömet, és a szerelem sem teszi örömtelivé az embert. Így hát marad nekik az italozás. Amint ezt nemrég a torgauai fejedelmi menyegző is bizonyította,⁹⁴ ahol nem ám egész vagy fél iccényt ittak, hanem fél és egész kocsmai kanna⁹⁵ volt a mérték. Ezt nevezték ők jó huzatnak. Így találjuk a szabállyal együtt a szabályszegést is.

Spalatin magiszter egyszer Frigyes szász választófejedelemnek elmondta az udvar füle hallatára, hogy Tacitus azt írja: a régi németeknél nem volt szégyen éjjel-nappal vedelni.⁹⁶ Ezt meghallja egy nemesúr, és megkérdezi tőle: „Milyen régiek azok a németek, akikről ez meg van írva?” Feleli Spalatin: „Úgy ezeröttszáz

⁹² Vö. fenn 10. fejezet, 4953. sz.

⁹³ Vö. ZSUGYEL 2007.

⁹⁴ I. Fülöp pomerániai herceg násza Mária szász hercegnővel, Állhatatos János lányával. WA.B 7: 372, 6. j.

⁹⁵ Kocsmai kanna, „Stübichens-kandel”: többszöröse a 6-8 deciliternyi iccének. Az anekdota Arany János *Toldijának* kocsmaepeződjét juttatja a magyar olvasó eszébe. – *A ford.*

⁹⁶ Tacitus: *Germania* 22.

évvel ezelőttiek.” Azt mondja erre a nemesúr: „Ó, kedves uram, ha már a részegeskedésünk ilyen tiszteletre méltó, régi hagyomány, nehogy most leszokjunk róla!”

7062. Luther verse

Dátum nélkül

WA.TR 6: 364 (7062. sz.); A 623b; *Asztali beszélgetések* 222. (Márton László ford.)

A fortélyok közt az a nagy,
ha nyelvednek az ura vagy,
sokat tudsz, keveset szólsz,
nem minden kérdésre válaszolsz.
Ne fecsegy sokat, jó utat el ne hagyj,
ha kölcsönt kértél, adós ne maradj.
Hagyj meg mindenkit, amilyen, olyannak,
így te is megmaradsz önmagadnak.

7063. A wittenbergi sáncásók hálátlansága Luther doktorral szemben

1542

WA.TR 6: 364–365 (7063. sz.); A 625. (Márton László ford.)

A sáncásók vagy erődfalozogák, amikor építették Wittenbergben a sáncot,⁹⁷ Luther doktornál némi talajt el kellett hogy távolítsanak az árnyékszék alól. Ők pedig zúgolódtak, és nem akarták elvégezni a munkát. Erre a doktor így szólt:

– Méltóságukon alulinak érzik a felfuvalkodott hólyagok, hogy egy kis trágyát elszállítsanak, amikor én elszállítottam a világból a legnagyobb szart, úgymint a pápa szarát; az nekem sokkal keservesebb volt! – És megkérdezte Martinus doktor Holstein magisztert:⁹⁸

– Ki a legnagyobb, tisztességgel szólva, szarpucoló? – És amikor emez nem tudta, szabad lévén a gazda, a doktor így szólt:

– Az bizony az anya. Kihordja a gyereket a méhében, világra hozza, ráfekteti az emlőjére és szoptatja, és a gyerek hálából odaszarik az ölébe. És azt az egészet az anyának kell eltakarítania.

⁹⁷ Vö. WA.TR 5398. sz.; BoA 8: 5398. sz.

⁹⁸ Vö. fenn II. fejezet, 539I. sz.

7064. Egy bolondról*Dátum nélkül*WA.TR 6: 365 (7064. sz.); A 623; *Asztali beszélgetések* 225–226. (Márton László ford.)

Wurzenben vagy valahol a környékén élt egy bolond, aki farsangkor gyászba öltözött, lehorgasztotta fejét, és szomorú képet vágott, ellenben nagyhéten szép ruhát vett fel, vidám volt, és jól érezte magát. Amikor kérdezték tőle, miért cselekszik így, ő ezt válaszolta: „Farsangkor sok bűn történik, és emiatt helyénvaló szomorkodnunk. Nagyhéten pedig azt prédikálják, hogy Krisztus meghalt a szegény bűnösökért, és ennek örülni kell.” Okos beszéd volt ez, hát még egy bolondtól!

FÜGGELÉK

Luthernek a kötetben szereplő asztaltársai és a beszélgetések lejegyzői

Agricola (Schnitter, Eisleben, Islebius, Grickele), Johannes († 1566), eislebeni születésű wittenbergi reformátor, 1519-től egyetemi oktató, 1525-től eislebeni rektor és prédikátor, 1536-tól újra Wittenbergben, 1540-től udvari lelkész és szuperintendens Berlinben, a törvényről vallott felfogása miatt összekülönbözik a wittenbergiekkel. BBKL I: 57–59; NDB I: 100–101; RGG⁴ I: 191; TRE 2: 110–118.

Alberus (Alber), Erasmus (1500–1553), wittenbergi diák, 1537-től Brandenburg-Küstrin reformátora, 1543-ban teológiai doktorátust szerez, az interim után Magdeburgba menekül, 1552-től neubrandenburgi szuperintendens, énekszerző. BBKL I: 76–77; [LThK I: 325; MBW II: 49;] NDB I: 123; RGG⁴ I: 266; TRE 2: 167–170

Amsdorf (Amsdorff), Nicolaus von (1483–1565), 1511-től wittenbergi professzor, 1524-től magdeburgi szuperintendens, 1541-től Naumburg evangélikus püspöke, 1547-től eisenaichi szuperintendens, teológiai vitákban még Luthernél is konokabban ragaszkodik az evangélikus állásponthez. BBKL I: 152–154; NDB I: 261; RGG⁴ I: 421; TRE 2: 487–497.

Aurifaber (Goldschmid), Johannes (1519–1575), lelkész, 1545-től Luther asztaltársa és iratainak, leveleinek összegyűjtője (szemtanúja volt Luther utolsó napjainak és halálának Eislebenben), 1547-től udvari prédikátor, 1561-től Eislebenben az asztali beszélgetések kiadásán dolgozik (megj. 1566), 1566-tól erfurti lelkész, 1572-től esperes ugyanitt. BBKL I: 303–304; DBE I: 224; NDB I: 457; RGG⁴ I: 975.

Barns (Barnes), Antonius (Robert) (1495–1540), angol teológiai doktor, 1528-ban a halálbüntetés elől Németországba menekül, 1531-től VIII. Henrik udvari papja, több követséget vállal Németországba, végül megvádolják és eretnekként megégetik. BBKL I: 377; LThK 2: 19–20; MBW II: 114–115.

Berndt, Ambrosius († 1542), wittenbergi diák és magiszter (1528), grammatikaprofesszor és a filozófiai kar dékánja (1530, 1537), kétszer megözvegyülve Luther unokahúgát vette feleségül (1538). MBW 11: 143–144; WA.B 5: 696, 1. j.

Besold, Hieronymus (1522–1562), wittenbergi diák Nürnbergből, 1542–1546 között Luther házában lakik, 1546-tól nürnbergi tanár, 1547-től lelkész és 1555-től szuperintendens. BBKL 1: 561; DBE 1: 492; MBW 11: 149–150; NDB 2: 179.

Beyer (Reiff), Leonhard (1498–1552), ágostonos, wittenbergi magiszter, 1518-ban Luther kísérője Heidelbergben és Augsburgban, 1525-ben gubeni prédikátor, 1532-től zwickauai szuperintendens, 1549-től küstrini esperes, 1551-től cottbusi prédikátor és szuperintendens. LD 10: 401–402; MBW 11: 155–156; WA.B 3: 429, 3. j.

Blank (Blanck), Christoph (1499–1541), jogász, a wittenbergi káptalan dékánja, majd vagyonának kezelője, az egyetem rektora (1531). MBW 11: 164.

Blank (Planck), Georg, orgonista és kántor Zeitzben, átmenetileg Wittenbergben tanul. WA.B 10: 29–30, 1. j.

Bora, Katharina von (Bóra Katalin) (1499–1552), elszegényedett szász nemesi családból származik, szökött apácából lesz 1525-ben Luther felesége, hat gyermeke születik, gazdasszonyi teendői mellett (népes házat kell ellátnia) férje hivatásának gondjaiban is részt vesz. BBKL 1: 702–704; ContÉras 1: 171–172; Koch 1999; NDB 2: 454; RGG⁴ 1: 1695–1696.

Brück (Pontanus), Gregor (1485–1557), jogász, Bölcs Frigyes, Állhatatos János és János Frigyes kancellárja, a Schmalkaldeni Szövetség szervezője, a wormsi és az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlések résztvevője, a jénai egyetem alapításának támogatója. BBKL 1: 762–763; NDB 2: 653–654; RGG⁴ 1: 1778; TRE 7: 212–216.

Bugenhagen (Pomeranus, Pommer), Johannes (1485–1558), wittenbergi plébános (1523-tól) és teológusprofesszor (1533-tól), a német bibliafordítás munkatársa, alnémet és dániai reformátor, iskolaszervező, egyházi rendtartások kidolgozója, melléknevét pomerániai szülőföldjéről kapja. BBKL 1: 805–807; ContÉras 1: 217–219; NDB 3: 9–10; TRE 7: 354–363.

Camerarius, Joachim (1500–1574), humanista és retorikaprofesszor (1522), Melanchthon közeli barátja és utódja a görög tanszéken (1525), iskolarektor Nürnbergben (1526), gö-

rögprofesszor Tübingenben (1535), majd Lipcsében (1541). BBKL 1: 891–892; ContEras 1: 247–248; NDB 3: 104–105; RGG⁴ 2: 43.

Cordatus (Herz), Conrad (1480–1546), Bécsben, Rómában, Ferrarában tanul, 1510-től Budán a Boldogasszony-templom német prédikátora, a pápa és a bíborosok ellen tartott prédikációja miatt 1524-ben menekülnie kell, egy ideig Wittenbergben Luthernél időzik, majd Körmöcbányán, Besztercebányán prédikál, 1525 tavaszán bebörtönzik, 1526 februárjában kiszabadul, Luther ajánlására Liegnitzben, majd Joachimsthalban működik, 1528 áprilisában Magyarországon jár, de elűzetvén visszatér Wittenbergbe, és Németországban lelkész (Zwickau, Niemeck), majd Stendalban szuperintendens lesz. BBKL 1: 1125–1126; CSEPREGI 2013; FABINY 1984, 132–149; MaMÚL 2: 70–71; NDB 3: 356–357; RGG⁴ 2: 459; RMSZ 148.

Cranach, Lucas id. (1472–1553), már Európa-hírű festőként telepszik le Wittenbergben, ahol polgármester (1504-től) és nyomdatulajdonos is lesz. BBKL 1: 1149–1152; NDB 3: 395–398; RGG⁴ 2: 482–483; TRE 8: 218–225.

Cruciger (Kreutziger), Caspar (1504–1548), 1528-tól wittenbergi udvari prédikátor (a vártemplomban) és 1533-tól professzor, Lipcse reformátora (1539), Luther összegyűjtött műveinek kiadója és latin fordítója. BBKL 1: 1171; NDB 3: 427–428; RGG⁴ 2: 501; TRE 8: 238–240.

Dévai (Bíró) Mátyás († 1545), „a magyar Luther”, Krakkóban és Wittenbergben tanul; 1531-től Budán és Kassán prédikátor. Bécsben, majd Budán börtönbe vetették. 1535-től Nádasdy Tamás pártfogása alatt fejt ki reformátori tevékenységét, 1539-től, újabb wittenbergi tartózkodás után Perényi Péter udvari papja, később Szikszón, majd Miskolcon működik, ahonnan újra Németországba menekül. Az 1544-es nagyváradai hitvitán a tételek előterjesztője. Hitvitázó irataival és kátéjával a lutheri–melanchthoni irány képviselője. BBKL 1: 1276–1277; MBW 11: 345; MaMÚL 2: 185k; MÉL 1: 374; RGG⁴ 2: 773; RMSZ 192; SÓLYOM 1933, 113–129; SZINNYEI 2: 839–843; ÚMIL 1: 436; ZOVÁNYI 148–149.

Dietrich (Theodorus), Veit (1506–1549), Luther famulusa, több előadásának kiadója, asztali beszélgetéseinek lejegyzője, elkíséri 1529-ben Marburgba és 1530-ban Coburg várába. Később Käthe von Borával annyira megromlott a viszonya, hogy visszatért szülővárosába, 1535-től nürnbergi lelkész (Sebalduskirche) és nürnbergi reformátor, ajánlást ír Dévai latin könyvéhez. BBKL 1: 1302–1303; NDB 3: 699; RGG⁴ 2: 848; RMSZ 194; SZINNYEI 2: 873–874.

Dölen, Bernhard von, lelkész Sittenben (1531), Herzbergben és Freibergben (1538). LD 10: 408.

Fülöp, I., Braunschweig-Grubenhagen hercege (1476–1551), az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés óta a reformáció támogatója, tagja a Torgaui Szövetségnek (1526) és a Schmalkaldeni Szövetségnek (1531), harcol a schmalkaldeni háborúban. ADB 25: 762–764.

Fülöp, Mecklenburg-Schwerin hercege (1514–1557), lovagi tornán szerzett sérülése miatt a kormányzásban nem vehetett részt.

Heydenreich (Heiderich), Caspar (1516–1586), 1528-tól wittenbergi diák (1541-ben magiszter), 1537-től iskolamester Freibergben, 1540-től rektor Joachimsthalban, 1543-tól udvari prédikátor Freibergben, 1553-tól szuperintendens Torgauban. GRÜNBERG 2: 319; MBW 12: 249–250; WA.B 10: 372, 1. j.; WA.TR 5: XXIII–XXIV; WO 1: 35 (545. sz.).

Henning doktor = Hinek (Hynek) → *Perknowsky, Ignatz*, csehországi nemesúr

Jonas (Koch), Justus (1493–1555), egyházjogász és teológus, 1518-tól erfurti professzor, 1521-től wittenbergi prépost és professzor, Luther és Melanchthon műveinek fordítója, sikeres közvetítő, egyházi rendtartások szerzője, hallei szuperintendens (1541–1547). BBKL 3: 636–637; ContEras 2: 244–246; NDB 10: 593–594; TRE 17: 234–238.

Khummer, Caspar († 1583/1586), az alsó-lausitzi Ortrand lelkésze, aki 1554-ben másolta le beszélgetésgyűjteményét egy ismeretlen eredetű s azóta elveszett kéziratból. WA.TR 4: XXI.

Kling, Melchior (1504–1571), 1527-től wittenbergi diák, 1534-től jogászprofesszor, 1539-ben rektor, 1541-től szász választófejedelmi tanácsos, 1545-ben Melanchthonnal együtt Henning Goede művének kiadója, majd a schmalkaldeni háború idején követ Dániában. ADB 16: 185–186; DBE 5: 595; MBW 12: 426; NDB 12: 76–77.

Köckeritz (Köckritz), Kaspar von (1499–1567), földbirtokos, politikus, Bölcs Frigyes udvaronca, 1537-től Wittenbergben lakik, II. Joachim brandenburgi tanácsosa. MBW 12: 436; WA 31/I: 393–396; WA.B 5: 691 (1756. sz.).

Lauterbach, Anton (1502–1569), lipcsei, majd wittenbergi diák, azután ugyanitt tanító, 1531-től Luthernél lakik, 1533-tól nő diakónus Leisnigben, 1536-tól diakónus Witten-

bergben, 1539-től szuperintendens Pirnában, ahonnan továbbra is gyakran látogat vissza Luther házába. Nem tartozik Luther szűkebb köréhez, 1536-tól mégis sűrűn, 1538–39-ben pedig rendszeresen jegyzetel. ADB 18: 74; BBKL 4: 1254–1255; GRÜNBERG 2: 510.

Loy, Balthasar († 1545), salzburgi születésű, Schwazban és Schletauban, 1533-tól Lipcsében lelkészkedik „pápista” szellemben, 1541-ben Lipcsében szerez teológiai licenciátust, wittenbergi diakónus, a lipcsei Tamás-templom prédikátora. AGL Erg. 3: 2196–2197; GRÜNBERG 2: 554; MBW 2653, 3010. sz.; WA.B 4: 380, 4. j.

Luther, Hans (*Hanzi, Hänschen*), ifj. (1526–1575), Luther legidősebb fia, jogász, szász hercegi tanácsos Weimarban. BEUTEL 2011, 164; NDB 15: 549.

Luther, Magdalena (*Lenchen, Leni*) (1529–1542), Luther legidősebb lánya. BoA 6: 443.

Luther, Martin, ifj. (1531–1565), Luther fia, evangélikus lelkész. BoA 6: 443.

Magdeburg, Liborius (1493–1539), freibergi születésű, 1514-től lelkész Mittweidában, és különböző oltárjavadalmak élvezője, 1538-tól orlamündei lelkész. GRÜNBERG 2: 563; WA.B 6: 161, 2. j.

Mathesius, Johannes (1504–1565), ingolstadti, majd 1529-től wittenbergi diák, 1530-tól tanár Altenburgban, 1532-től joachimsthali rektor, 1540-ben folytatja teológiai tanulmányait Wittenbergben, ekkor Luther házában lakott. 1542-től joachimsthali lelkész, Luther első biográfusa (Lutherről szóló prédikációit élete végén írta). BBKL 5: 1000–1011; LD 10: 420; NDB 16: 369–370; RGG⁴ 5: 912.

Maugis, Ferdinand von (* 1520), osztrák diák Wittenbergben, Luther asztaltársa. BoA 6: 444; WA.B 11: 149, 2. j.

Medler, Nicolaus (1502–1551), 1522-től wittenbergi diák, majd tanító szülőföldjén, Hofban, 1531-től újra Wittenbergben (itt doktorál teológiából 1535-ben), 1536-tól lelkész Naumburgban, 1545-től szuperintendens Braunschweigben. ADB 21: 170; BBKL 5: 1150–1153; NDB 16: 603–604; RGG⁴ 5: 988.

Melanchthon (*Schwartzert; Philippus*), *Philipp* (1497–1560), a heidelbergi, majd a tübingeni egyetemen tanul, 1518-tól wittenbergi professzor, a humanista egyetemi reform kezdeményezője, *Praeceptor Germaniae*, a német bibliafordítás munkatársa, a *Loci*

communes (1521), az *Ágostai hitvallás* (1530) és az *Apológia* (1531) szerzője, elkötelezett egységteológus. BBKL 5: 1184–1188; JUNG 2012; TL 247–248; TRE 22: 371–410.

Milich, Jacob (1501–1559), bécsi diák, 1525-től filozófia-, majd 1536-tól orvosprofesszor és több ízben rektor Wittenbergben. Id. Plinius életművének kiadója. ADB 21: 745; AGL 3: 532–533; AGL Erg. 4: 1734–1735.

Minkwitz, Georg von, szász választófejedelmi tisztviselő. WA.B 8: 166, 5. j.

Monner, Basilius († 1566), ágostonos szerzetes, 1521-től wittenbergi diák, 1524-től gothai rektor, 1538-ban a német protestánsok követe Franciaországban, 1539-ben jogászdoktor, választófejedelmi tanácsos és János Frigyes fiainak nevelője, 1558-tól jénai jogászprofesszor. ADB 22: 171; AGL 3: 616–617; AGL Erg. 4: 1992–1993.

Myconius (Mecum), Friedrich (1490–1546), ferences szerzetes, 1524-ben Annabergbe szökik, majd Gothában lelkész, 1529-től szuperintendens, vizitátor, a vallási dialógusok résztvevője, 1539 után a szász hercegség reformátora. BBKL 6: 410–412; LD 10: 423; NDB 18: 661–662; RGG⁴ 5: 1632–1633.

Perknowsky, Ignatz (Henning, Hinek, Hynko Bohemus), csehországi nemes, wittenbergi teológushallgató, aki az ifjú Borziwog von Dohna várgróf nevelőjeként 1531–1533-ban Luther házában lakik. AAV 1: 141.

Pflug, Andreas, Caesar Pflug öccse, 1524–1531-ben lipcsei hivatalnok, György szász herceg tanácsosa (vagy egy hasonló nevű freiburgi hivatalnok). WA.B 5: 680, 3. j.

Plato, Georg, hamburgi születésű, Wittenbergben 1537-ben lesz magiszter, 1540-ben Luther házában lakik. WA.B 9: 587, 32. j.; WA.TR 4: XXVI.

Propst (Praepositus, Probst), Jacob († 1562), ágostonos prior Antwerpenben, 1521-ben Wittenbergben tanul, kolostorába visszatérve kétszer elfogják, 1522-ben megszökik Brüsszleből Wittenbergbe, 1524-től lelkész, majd szuperintendens Brémában. ADB 26: 514–517; BBKL 7: 966–968; LD 10: 424; RGG³ 5: 638–640.

Rabe (Corvinus), Ludwig († 1549 után), 1517-től Wittenbergben jogot tanul (1518-ban baccalaureus), tanulmányai végeztével visszatér szülővárosába, Halléba, ott 1534-ben a városi tanács tagja, majd 1535-ben elmenekül. Először Lipcsében, később Wittenberg-

ben bukkan fel. 1538-ig lakik Luther házában, 1538-tól az anhalt-kötheni kancelláriát vezeti. WA.B 7: 216–218 (2215. sz.); WA.TR 2: XVIII–XIX.

Reinhold, Erasmus (1511–1553), matematikus és csillagász, a kopernikuszi világgép továbbfejlesztője, számos égitest felfedezője, 1531-től wittenbergi diák, 1536-tól ugyanitt professzor, 1549/50-ben az egyetem rektora. ADB 28: 77–79; AGL 3: 1996; AGL Erg. 6: 1722–1723; BoA 6: 446; NDB 21: 367–368.

Rörer (Rorarius), Georg (1492–1557), Luther titkára, műveinek kiadója, 1525-től diakónus Wittenbergben. ADB 53: 480–485; BBKL 8: 523–526; NDB 21: 735–736; RGG⁴ 7: 630.

Schiefer (Severus), Wolfgang, osztrák diák, Bécsben és Baselben tanul, majd 1523-tól 1525-ig Wittenbergben, 1536-tól 1539-ig Ferdinánd király fiainak nevelője Innsbruckban, a pápai nuncius intrikái miatt az udvarból távoznia kell, ekkor visszatér Wittenbergbe, majd onnét 1540 őszen Ausztriába megy Melanchthon ajánlólevelével. BoA 6: 447; WA.B 8: 589, 2. j.

Schlaginhausen (Ochloplectes), Johannes († 1560 k.), 1520-tól wittenbergi diák, 1526-tól schneebergi, 1529-től werdauai prédikátor, 1531/32-ben Luther asztaltársa és beszélgetéseinek feljegyzője, 1533-tól lelkész, majd szuperintendens Köthenben. ADB 31: 329–336; BoA 6: 448; GRÜNBERG 2: 799.

Schneidewein, Heinrich (1510–1580), wittenbergi diák, Paviában lesz jogászdoktor, 1538-tól szász választófejedelmi tanácsos, később jénai jogászprofesszor, 1569-től arnstadti, 1573-tól weimari kancellár. ADB 32: 144–149; AGL 4: 315; BoA 6: 448.

Sieberger (Seberger), Wolf († 1547), wittenbergi diák, 1519-től Luther famulusa és szolgálója. BoA 6: 449.

Spalatin (Burkhard), Georg (1482–1545), német humanista, Bölcs Frigyes titkára és könyvtárosa, történetírója, gyermekeinek nevelője, majd udvari prédikátora Wittenbergben, lelkész és szuperintendens Altenburgban, Luther műveinek fordítója. BBKL 10: 865–868; NDB 24: 614–615; RGG⁴ 7: 1533–1534; TRE 31: 605–607.

Ungnad zu Sonneck, Hans (1493–1564), osztrák államférfi, 1530-tól stájer főkapitány, 1540-től a horvát-szlavón végvárok főparancsnoka, 1542-től alsó-ausztriai helytartó, 1556-ban a vallási kérdésen összekülönbözik Ferdinánd királlyal, és Wittenbergbe megy, 1560 után a szlovén reformáció urachi nyomdájának működtetője. ADB 39: 308–310.

Függelék

Weller, Hieronymus (1499–1572), 1525-től wittenbergi diák, 1527-től famulus és háztartó Luthernél, teológiai doktor (1535), 1539-től udvari prédikátor Dessauban, majd ugyanebben az évben teológiaprofesszor szülővárosában, Freibergben. ADB 44: 472–476; AGL 4: 1879–1880; BoA 6: 451; LD 10: 429–430.

Weller, Peter (1503–1536), joghallgató Wittenbergben, Hieronymus öccse, Luther asztaltársa. BoA 6: 451.

Rövidítések

Forrás- és szövegkiadások

- A = AURIFABER, Johannes (ed.): *Tischreden oder colloquia / Doct. Mart: Luthers...*; Gedruckt zu Eisleben: bey Vrban Gaubisch, 1566. [12], 626 [recte 624], [16] p. 20. VD 16. L 6748. Facsimile: Bahn, Konstanz, 1967.
- AAV I = FÖRSTEMANN, Karl Eduard: *Album Academiae Vitebergensis. I: 1502–1560*. Karl Tauchnitz, Leipzig, 1841.
- Ágostai hitvallás = Ágostai hitvallás. Bev. REUSS András; ford. Bódi Emese – Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2008. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.)
- Aranymondások = *Luther aranymondásai*. Asztalnál tartott barátságos beszélgetéseinek gyűjteményéből kiválogatta és magyarra fordította MASZNYIK Endre. Első könyvecske Isten ígéről és csodadolgairól. Második könyvecske a világról és folyásáról. Hornyánszky, Budapest, 1902–1903. (A Luther-Társaság kiadványa 41; 48.)
- Asztali beszélgetések = LUTHER, Martin: *Asztali beszélgetések*. Vál., összeáll., jegyzetekkel ell. és ford. MÁRTON László. Helikon, Budapest, 1983.
- BoA = *Luthers Werke in Auswahl* („Bonner Ausgabe”). Hg. CLEMEN, Otto – LEITZMANN, Albert. 1–8. Marcus und Weber, Bonn, 1912–1933; de Gruyter, Berlin, ⁶1959–1968.
- BORNEMISZA = BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetek*. Szerk. Eckhardt Sándor. Akadémiai, Budapest, 1955.
- BSLK = *Bekennnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. Vandenhoeck, Göttingen, 1930; ¹²1998.
- BU = *Luther im Gespräch: Aufzeichnungen seiner Freunde und Tischgenossen*. Nach den Urtexten der „Tischreden” übertr. und hrsg. von Reinhard BUCHWALD. Insel, Stuttgart, 1983. (Insel Taschenbuch 670.)
- CIC = *Corpus Iuris Canonici: editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri*. Instruxit FRIEDBERG, Aemilius. 1–2. Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1879–1881. Reprintek: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, ²1955; ³1959; The Lawbook Exchange, New Jersey, ⁴2000.
- CR = *Corpus reformatorum*. Berlin–Halle–Braunschweig, 1834–

- DH = DENZIGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Örökmécs, Bátonyterenye – Szent István Társulat, Budapest, 2004.* (Szent István kézikönyvek 9.)
- [DITHMAR, Reinhard: *Martin Luthers Fabeln und Sprichwörter.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, ³2010.]
- DITHMAR = *Luthers Tischreden.* Hg. DITHMAR, Reinhard. Wartburg, Weimar, 2010.
- DRTA.JR = *Deutsche Reichstagakten. Jüngere Reihe.* 1–4. Oldenbourg, München, 1892–1905.
- EÉ = *Evangélikus énekeskönyv.* Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1982.
- Flugschriften = Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation.* Hg. CLEMEN, Otto. 1–4. Haupt, Leipzig, 1907–1911.
- FÖRSTEMANN = FÖRSTEMANN, Karl Eduard: *Neues Urkundenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirchen-Reformation.* Friedrich Perthes, Hamburg, 1842. Reprint: Olms, Hildesheim, 1976.
- LB = *Desiderii Erasmi Opera Omnia.* Ed. CLERICUS, J. 1–10. Lugduni Batavorum, 1703–1706.
- LD² = *Luther deutsch. Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart.* 1–10. Ergänzungsband: *Lutherlexikon.* Hg. ALAND, Kurt. Klotz, Stuttgart, 1957–1967; Vandenhoeck, Göttingen, ⁵1991. (UTB 1530, 1656.)
- Legenda aurea = de VORAGINE, Jacobus: Legenda aurea.* Szerk. Madas Edit. Helikon, Budapest, 1990.
- LM = D. LUTHER Márton: *Művei.* Szerk. Masznyik Endre. 1–6. Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.
- LW = *Luther's works.* Ed. PELIKAN, Jaroslav. 1–55. Concordia Publishing House, Saint Louis [MO], 1958–1986.
- MATHESIUS 3 = MATHESIUS, Johannes: *Ausgewählte Werke.* Bd. 3: *Luthers Leben in Predigten.* Hg. Loesche, Georg. Tempsky, Prag, 1898. ²1906.
- MBT = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése.* Ford. a Magyar Bibliatársulat Bibliafordító Szakbizottsága. Az 1975. évi újfordítású Biblia javított kiadása (1990), a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.
- Deuterokanonikus bibliai könyvek. A Septuaginta alapján.* Kálvin Kiadó, Budapest, 1998
- MBW = *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Ausgabe.* Ed. SCHEIBLE, Heinz – LOEHR, Johanna. Frommann–Holzboog, Stuttgart–Bad Cannstatt, 1977–www.melanchthon-forschungsstelle.de
- MEEE = *Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek.* Szerk. PRÓNAY Dezső – STROMP László. I. Hornyánszky, Budapest, 1905.
- MHJ = *Monumenta Hungariae Judaica.* 1–18. Budapest 1903–1980.

- MLK = *Magyar Luther Könyvek*. 1–11. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1993–2006; Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, ²2010–
- Mü³ = LUTHER, Martin: *Ausgewählte Werke*. Hg. Borchardt, Hans Heinrich – Merz, Georg, 1–6.; Ergänzungsbände. 1–7. Kaiser, München, ³1948–1965.
- QGP = *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. Hg. MIRBT, Carl – ALAND, Kurt. I. Mohr, Tübingen, ⁶1967.
- Retorikák = *Retorikák a reformáció korából*. Szerk. IMRE Mihály. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, ³2003. (Csokonai könyvtár. Források 5.)
- Vallomások = AUGUSTINUS, Aurelius: *Vallomások*. Ford. Városi István. Gondolat, Budapest, 1982. (Etikai gondolkodók.)
- VIRÁG = VIRÁG Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. Országos Luther Szövetség, Budapest, 1937; Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, ⁷2006.
- Vulg = *Biblia Sacra: iuxta Vulgatam versionem*. Rec. et brevi apparatu instruxit Robertus WEBER. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, ³1983.
- WA = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. Böhlau, Weimar, 1883–2009.
- WA.B = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel*. 1–18. Böhlau, Weimar, 1930–1985.
- WA.DB = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Deutsche Bibel*. 1–12. Böhlau, Weimar, 1906–1961.
- WA.TR = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. 1–6. Böhlau, Weimar, 1912–1921.
- WACKERNAGEL 2 = WACKERNAGEL, Philipp: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts*. II. Teubner, Leipzig, 1867. Reprint: Olms, Hildesheim, 1964.
- Zsidómisszió = CSEPREGI Zoltán: *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez*. Luther Kiadó, Budapest, 2004.

Bibliográfiák, kézikönyvek

- ADB = *Allgemeine deutsche Biographie*. 1–56. Duncker & Humblot, Leipzig, 1875–1912. www.deutsche-biographie.de
- AGL = JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. 1–4. Gleditsch, Leipzig, 1750–1751. Reprint: Olms, Hildesheim, 1961.
- AGL Erg. = JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Fortsetzungen und Ergänzungen von Adelung, Johann Christoph [und Rotermund, Heinrich Wilhelm]. 1–7. Gleditsch, Leipzig, 1784–1897. Reprint: Olms, Hildesheim, 1961.
- BBKL = *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*. Hg. BAUTZ, Friedrich Wilhelm. 1–33. Bautz, Hamm, 1990–2012. www.bbkl.de

- BRECHT = BRECHT, Martin: *Martin Luther*. Bd. 1: *Sein Weg zur Reformation, 1483–1521*. Bd. 2: *Ordnung und Abgrenzung der Reformation, 1521–1532*. Bd. 3: *Die Erhaltung der Kirche, 1532–1546*. Calwer, Stuttgart, 1981–1987. ³1990.
- ContEras = *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Ed. BIETENHOLZ, Peter G. 1–3. University of Toronto Press, Toronto, 1985–1987.
- DBE = *Deutsche biographische Enzyklopädie*. Hg. KILLY, Walther. 1–13. Saur, München, 1995–2003.
- DW = *Deutsches Wörterbuch*. Hg. GRIMM, Jacob und Wilhelm. 1–33. Hirzel, Leipzig, 1854–1971, Reprint: dtv, München, 1991.
- EJ = *Encyclopaedia Judaica*. 1–16. Encyclopaedia Judaica, Jerusalem; Macmillan Comp., New York, 1971–1972.
- GRÜNBERG = GRÜNBERG, Reinhold: *Sächsisches Pfarrerbuch. Die Parochien und Pfarrer der evangelisch-lutherischen Landeskirche Sachsen 1539–1939*. 1–2. Mauckisch, Freiberg, 1939–1940. www.pfarrerbuch.de
- HLS = ALAND, Kurt (Hg.): *Hilfsbuch zum Lutherstudium*. Luther Verlag, Bielefeld, ⁴1996.
- LThK = *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1–11. Herder, Freiburg, ³1993–2001.
- MaMúL = *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Szerk. KÖSZEGHY Péter. 1–14. Balassi, Budapest, 2003–2014.
- MÉL = *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1–4. Akadémiai, Budapest, 1967–1990.
- MKL = *Magyar katolikus lexikon*. Szerk. DIÓS István – VICZIÁN János. 1–15. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010. <http://lexikon.katolikus.hu>
- NDB = *Neue Deutsche Biographie*. Duncker & Humblot, Berlin, 1953– www.deutsche-biographie.de
- RGG³ = *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. 1–6. Mohr, Tübingen, ³1956–1962.
- RGG⁴ = *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. 1–9. Mohr, Tübingen, ⁴1998–2009.
- RMSz = *Régi magyarországi szerzők: RMSZ. I: A kezdetektől 1700-ig*. Szerk. WIX Györgyné – P. VÁSÁRHELYI Judit. OSzK, Budapest, 2008.
- SZINNYEI = SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. Hornyánszky, Budapest, 1891–1914.
- TL = *Teológusok lexikona*. Szerk. GÖRFÖL Tibor – KRÁNITZ Mihály. Osiris, Budapest, 2002.
- ÚMIL = *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk. PÉTER László. 1–3. Akadémiai, Budapest, 1994.
- TRE = *Theologische Realenzyklopädie*. 1–36. Walter de Gruyter, Berlin, 1974–2007.
- VD 16. = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. 1–25. Hiersemann, Stuttgart, 1983–2000. www.vd16.de
- ZOVÁNYI = ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. MRES, Budapest, ³1977.

Szakirodalom

- BÄRENFÄNGER, Katharina: Zum Umgang mit Luthers Tischreden: hermeneutisch-methodische Erwägungen anhand von Luthers Aussagen über Kind und Kindheit in den Tischreden. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 21–45.
- BÄRENFÄNGER, Katharina – LEPPIN, Volker – MICHEL, Stefan: *Martin Luthers Tischreden: Neuansätze der Forschung*. Mohr, Tübingen, 2013. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 71.)
- BARTMUSS Alexander: Luthers Tischreden und Melanchthons Dicta: überlieferungshistorische und editorische Probleme. In: Michel, Stefan – Speer, Christian (Hg.): *Georg Rörer (1492–1557): der Chronist der Wittenberger Reformation*. EVA, Leipzig, 2012. (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 15.) 219–228.
- BARTMUSS, Alexander: Martin Luthers Tischreden und die Wittenberger Gruppenidentität: Philipp Melanchthons Exempla. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 79–94.
- BARTMUSS, Alexander: Tischreden. In: Leppin, Volker – Schneider-Ludorff, Gury (Hg.): *Das Luther-Lexikon*. Bückle & Böhm, Regensburg, 2014. 688–696.
- BÉRES Tamás – KODÁCSY-SIMON Eszter – OROSZ Gábor Viktor (szerk.): *Krisztusra tekintve hittel és reménnyel. Ünnepi kötet Reuss András 70. születésnapjára*. Luther Kiadó, Budapest, 2008. (Eszmecsere 4.)
- BEUTEL, Albrecht (Hg.): *Martin Luther: Den Menschen nahe: Briefe an Freunde und an die Familie (Briefe – neuhochdeutsch)*. EVA, Leipzig, 2011.
- BEYER, Michael: Tischreden. In: Beutel, Albrecht (Hg.): *Luther Handbuch*. Mohr, Tübingen, 2005. 2010. 347–353.
- CSEPREGI Zoltán: Udvari lelkész az esztergomi börtönben? Conrad Cordatus (1480–1546) tevékenysége Magyarországon. *Limes* 14. 2001/3. melléklet, 65–72.
- CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Balassi, Budapest 2013. (Humanizmus és reformáció 34.)

- DITHMAR, Reinhard: *Martin Luthers Fabeln und Sprichwörter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2010.
- EBELING, Gerhard: *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Ford. Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1997. (MLK 6.)
- ERIKSON, Erik H.: *A fiatal Luther és más írások*. Ford. Erős Ferenc – Pető Katalin. Gondolat, Budapest, 1991.
- FABINY Tamás (szerk.): *Tanítványok. Tanítványai köszöntik a 85 éves Pröhle Károly professzort, aki – velünk együtt – maga is Tanítvány*. Evangélikus Teológiai Akadémia, Budapest, 1996.
- FABINY Tibor (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1984.
- FIEGE, Günther: *Machs Maul auf! Humorvolle Geschichten, Gedichte, Sprüche und Zeichnungen; gewürzt mit Martin Luthers heiteren Tischreden*. Engelsdorfer Verlag, Leipzig, 2013.
- FRIEDENTHAL, Richard: *Luther élete és kora*. Ford. Terényi István. Gondolat, Budapest, 1973. [⁴1996.]
- GEHRT, Daniel: *Tischreden in der Handschriftensammlung der Forschungsbibliothek Gotha*. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 191–219.
- GLASER, Margrit: *Zur Editionsphilologie: Möglichkeiten einer Neuedition von Luthers Tischreden im 21. Jahrhundert*. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 249–258.
- GRESCHAT, Martin: *Martin Bucer: egy reformátor és a kor, amelyben élt*. Ford. Koczó Pál. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.
- GRITSCH, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Ford. Böröcz Enikő. Luther Kiadó, Budapest, 2006.
- ITTZÉS Gábor: *Megtért-e Luther 1517 előtt? A „toronyélmény” mint reformációtörténeti probléma*. In: *Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. Szerk. Déri Balázs. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013. (Hagion Könyvek 1.) 369–380.
- ITTZÉS Gábor: *Melanchthon halk léptei: Luther az Ágostai hitvallásról*. *Keresztyén Igazság új folyam* 87. sz. 2010. ősz, 21–30.
- ITTZÉS Gábor: *Melanchthon-recepció a reformáció korától a 21. századig. A reformátor halálának 450. évfordulójára*. *Vallástudományi Szemle* 6. 2010/4. 125–145.
- JUNG, Martin H.: *Melanchthon és kora*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2012.
- JUNGHANS, Helmar: *Die Tischreden Martin Luthers*. In: Junghans, Helmar – Köpf, Ulrich: *D. Martin Luthers Werke. Sonderedition der kritischen Weimarer Ausgabe. Begleitheft zu den Tischreden*. Böhlau, Weimar, 2000. 25–50.
- JUNGHANS, Helmar: *Die Tischreden Martin Luthers*. In: Junghans, Helmar: *Spätmittelalter, Luthers Reformation, Kirche in Sachsen: Ausgewählte Aufsätze*. Hg. Beyer, Michael – Wartenberg, Günther. EVA, Leipzig, 2001. (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 8.) 154–176.

- JUNGHANS, Helmar (Hg.): *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. 1–2. EVA, Berlin, 1983.
- JUNGHANS, Helmar: Luthers Tischreden. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 7–19.
- JUNGHANS, Helmar – KÖPF, Ulrich: *D. Martin Luthers Werke. Sonderedition der kritischen Weimarer Ausgabe. Begleitheft zu den Tischreden*. Böhlau, Weimar, 2000.
- KAENNEL, Lucie: *Antiszemita volt-e Luther?* Ford. Vida Gábor. Koinónia, Kolozsvár, 2008.
- KARNER, Peter: „Die Welt ist wie ein betrunkenener Bauer”: *Aus den Tischreden Martin Luthers*. Herder, Wien, ³1983.
- KOCH, Ernst: Zur Tischredenüberlieferung in der Wissenschaftlichen Bibliothek Dessau. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 181–189.
- KOCH, Ursula: *Rózsák a hóban: Bóra Katalin, Luther felesége – egy bátor asszony élete*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1999.
- KORÁNYI András (szerk.): *Megújulás és megmaradás. Fabiny Tibor-emlékkönyv*. Luther Kiadó, Budapest, 2009.
- LEPPIN, Volker: Erinnerungssplitter: zur Problematik der Tischreden als Quelle von Luthers Biographie. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 47–61.
- LOEWENICH, Walther von: *Theologia crucis. A kereszt teológiája Luthernél*. Ford. Mády Katalin. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 2000. (MLK 8.)
- MÁRTON László: Martin Luther: Asztali beszélgetések. 2000 26. 2014/2. 47–52.
- MICHEL, Stefan: Sammler – Chronist – Korrektor – Editor: zur Bedeutung des Sammlers Georg Rörer (1492–1557) und seiner Sammlung für die Wittenberger Reformation. In: Michel, Stefan – Speer, Christian (Hg.): *Georg Rörer (1492–1557): der Chronist der Wittenberger Reformation*. EVA, Leipzig, 2012. (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 15.) 9–60.
- MICHEL, Stefan: Thematische Bearbeitungen der Tischreden Martin Luthers durch Georg Rörer (1492–1557): Beobachtungen zu Überlieferung und Funktion. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 221–240.
- MUNTAG Andor: Luther Jónása. In: FABINY Tamás (szerk.): *Tanítványok. Tanítványai köszöntik a 85 éves Pröble Károly professzort, aki – velünk együtt – maga is Tanítvány*. Evangélikus Teológiai Akadémia, Budapest, 1996. 61–68.
- PAYR Sándor: Cordatus Konrád budai pap, Luther jó barátja. *Ösvény* 10. 1928. 23–64.
- RÉTHELYI Orsolya et al. (szerk.): *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2005.
- W. SALGÓ Ágnes – STEMLER Ágnes (szerk.): *Honterus-emlékkönyv*. OSzK – Osiris, Budapest, 2001. (Libri de libris.)
- SCHÄUFELE, Wolf-Friedrich: Zur handschriftlichen Überlieferung der Tischreden Martin Luthers und ihrer Edition. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 113–125. (2013a)

- SCHÄUFELE, Wolf-Friedrich: Beständeübersicht zur handschriftlichen Überlieferung der Tischreden Martin Luthers/ bearb. von Wolf-Friedrich Schäufele. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 127–180. (2013b)
- SÓLYOM Jenő: *Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig.* Luther-Társaság, Budapest, 1933. (Luther-Tanulmányok 2.) Reprint: Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1996. (MLK 4.)
- STOLT, Birgit: Lieblichkeit und Zier, Ungestüm und Donner: Martin Luther im Spiegel seiner Sprache. *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 86. 1989. 282–305.
- STOLT, Birgit: *Martin Luthers Rhetorik des Herzens.* Mohr, Tübingen, 2000.
- WICZIÁN Dezső: *Luther mint professzor.* Luther-Társaság, Budapest, 1930. (Luther-Tanulmányok 1.) Reprint: Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1996. (MLK 4.)
- WICZIÁN Dezső: Luther Márton asztali beszédei. *Képes Luther naptár* 21. 1933. 35–38.
- WILHELMI, Thomas: Vorüberlegungen zu einer möglichen Edition von Luthers Tischreden. In: BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013, 241–247.
- ZSUGYEL János: Luther Márton közgazdasági nézetei. *Miskolci Keresztény Szemle* 3. 2007/4. 54–60.

Index biblicus

Kanonikus szentírási könyvek

1Móz

I 126
I,I 234
I,20–22 324
I,22 365
I,27 187, 472, 483
I,28 104, 226, 234
I,28–29 181
2,10–14 325
2,16–17 479
3,I 506
3,I–6 697
3,I4 506
3,I5 108, 635
3,I9 436
3,20 382
4,23 109
6,3 76
6,5 705, 706
7,20 422
8,2I 706
I4,8–9 169
I4,I7 169, 477
I5,5 309
I8 109
I8,I7.I9 517
I9 109
22 311
32,30 601

2Móz

4,I3 291
5–I4 565
I4 79
I4,I5 209, 247
I6,I5–2I 157
20,2 77, 138
20,3 491
20,5 79
20,7 79, 491
20,I2 145, 388, 527
20,I3 187
23,I9 326
25,22 225
33,23 636
34,30 381

3Móz

I5,I6–I8 466
I9,9–I0 446
26,36 250, 304, 708

4Móz

I1,I2 100, 114
22,28–30 543

5Móz

I3,9 476
I8,I1 521

2I,23 600
24,6 709
26 146
32,39 196, 504, 505

Józs

I0,I3 163

Bír

128
2,8–I2 396
7,7 110
I6,30 78

Ruth

2,2 446

1Sám

2,6 196, 504, 505
5,9 504
6,3–5 504
8,I1–I4 698
I5,22 131, 700
I6,23 96, 174
28,I4 521
3I,4 95

2Sám

I,I–I6 96
II 550, 701

Függelék

12,14 701

1Kir 128

17,10 307

18,19 307

23 546

2Kir 128

18 79

1Krón 128

2Krón 128

Esz 127

Jób 128

1,17 388

1,21 384, 389

2,10 122, 384, 497

10,10 391

13,15 388

25,6 379

Zsolt

2,1 134, 293

2,9 695

2,10 208

2,11 90

3,5 90

6 337

7,12 99

8,6 544, 700

8,7 598, 717

14,1 73

16,3 341

16,10 341

19,6–7 681

22,2 544

22,7 379

27,10 197, 603

31,2 479, 581

31,16 470

32,1 157

32,6 512

33,9 89

37 245

39,7 432

40,7 131

41,10 421

44,7 342

45,11 496

49 245

50,15 248

51 337

51,3 91, 157, 162

51,6 231, 642

55,24 79

58,12 99

66 341

69,14 613

73 245

73,21 544

78,15 277

79,8 625

79,10 337

81,9–13 76, 637

81,12–13 75

82,6 458

91,1 494, 627

91,8 284

91,12 76

91,15 248

104 251

104,15 103, 232, 495

106,37 225

107,34 408

109,4 613

110,1 157

112,1 691

116,11 291

117,1–2 159

118,1 285

119,21 136

119,92 275

119,137 643

128,1 214

130 564

130,1 157

130,4 157

130,6 388

139,8 102

143,1 157

143,2 230, 512, 591

143,8 562

144,2 636

144,10 636

147,5 76

147,11 101

150,6 285

Péld

1,24–26 637

10,22 523, 636

12,7 636

16,32 635

19,18 643

28,14 473

29,12 463

31,11 544

Préd 125

3 210

6,2 474

6,9 158

12,14 541

Ézs 127, 128

1,21 521

3,2 265

3,3–4 694

7,14 68, 563

11,4 373

11,8 189
 16,5 237
 29,11 585
 30,15 272, 410
 34,6 266
 40,9 269
 42,3 210
 45,15 611
 48,4 641
 49,15 208
 49,23 480
 53,6 226
 57,1 492
 57,1-2 241
 59,5 154
 61,1 263
 65,17 303, 507
 66,1 227
 66,1-2 101

Jer

12,1 211, 245
 12,3 245
 17,17 207
 18 360
 19,5 465
 20,14 100
 23,6 563
 33,16 68, 563
 49,19 703

Ez

18,32 82
 33,11 82

Dán 127, 128

11,33 442
 11,36 146, 528
 11,38 146
 11,45 168, 293

Hós

11,9 291
 13,14 229

Jón

4,3 468

Mik

5,1.3 389
 7,6 621

Hab

2,4 50, 236, 295, 356

Zof

3,12 196

Hag

1,9 484

Mal

3,8-9 484

Mt

3,10 694
 3,12 492, 628
 4,1-II 319
 4,10 715
 5,4 736
 5,17 412
 5,19 265
 5,23-24 489
 5,28 378
 5,37 696
 5,39 519
 6,12 642
 6,13 169, 609
 6,26.28 519
 7,2 259
 7,3-5 738
 7,7 338, 611

7,12 259

9,2 155, 664

9,13 172, 436

10,28 133

10,37 645

11,5 307

11,6 546

11,19 365

11,25 149

11,28 140

13,19 141

13,22 354

13,31 132, 153

13,41-42 713

13,43 624

15,9 438

15,17 505

16,18 528, 710

17,5 225, 246, 396, 496, 519,
543, 565

18,3 482

18,13 67

18,15-17 721

18,15-18 489

18,20 550

18,23-29 704

19,4 483

19,6 722

19,14 333

21,46 267

22,21 216, 228

23,2 498

23,10 462

23,13-36 452

23,37 136

24,26 699

25,14-29 165

25,21.34 124

25,35 632

25,42 538

26,21 188

Függelék

26,38 623
26,41 624
26,50 238
26,52 225
26,69–75 700
27,3–8 107, 227
27,9 595
27,24 596
27,46 623
28,17 553
28,18–20 106
28,19 106, 333
28,20 73

Mk

5,8 715
5,12 716
10,15 148
16,15 106
16,16 147, 425

Lk

1,30 200
1,41 333, 334
1,52 243
2,10 200
2,14 503
2,51 599
3,11 314
5,8 642
6,30 314
8,10 689, 690
9,41 100
10,3,16 727
10,16 574
10,28 525
10,42 697
11,21–22 105
12,6 255
13,2–3 155
13,3 715

15,16 71
16,9 387
16,19–31 122
16,24–25 238
16,29 424
18,2–5 611
19 578
21,25–33 312
24,41–43 572

Jn

1,1 66, 628, 631
1,1–5 315
2,1 499
3,8 577
3,16 147
5,17 323
6,29 268
6,44 199
8,4 378
8,23 113
8,24 221
8,44 109, 188, 195, 219, 237,
718

8,51 519
9,1–3 155
9,3 155, 664
10,9 301
10,16 640
10,28 319
11,25–26 464
11,48 251
11,50 153
12,24 617
12,26 66, 69
12,31 490
12,35 267
13,7 566
13,18 421
13,36 202
13,37 317, 450

14,5 450
14,6 226
14,8 450, 463
14,8–10 696
14,9 138
14,12 106, 132, 153
14,16 140
14,23 227
14,26 106
14,30 490
16,7 106
16,11 490
16,15 323
17,1 154
17,12 319
18,14 153
18,38 564
19,11 153
20,17 374
20,28 441
21,15 697
21,17 423, 697
21,22 696

ApCsel

1,9 553
1,16–19 107, 227
5,38–39 590
6,2 73
7 386
7,59 82
9 683
9,1 663
9,1–2 576
9,1–4 700
9,15 66
10 334
10,38 113, 155, 393
10,44 437
14,22 543
15,16 189

20,28 66
20,30 137

Róm

I,16 574
I,17 50, 236, 295, 356, 479,
482, 629
3,19 383
3,21 50, 236, 356
4,15 610
5,1 137
5,12–14 105
6,22 105
6,23 531
8,3–4 412
8,13 531
8,16–17,32 123
8,23 399
8,26 120
8,30 565
8,32 86
9,2 663
9,15 132
9,16 132
9,18 565
9,20–21 496
10,4 412
11,25–26 640
11,32 157
11,33 696
12,2 74
13 513
13,4 335
14,8 624
14,23 708

1Kor

I,18–19 271
I,21 343
I,30 113
2,2 143

2,7 689
2,14 689
3,6 376
3,13 424
5,5 452
6,9–10 713
7,2 535
7,4–5 535
7,9 269, 727
7,14 473
9,9 173
9,13 173
10,9 66
10,12 534
12,22–23 746
12,23 505
12,27 106
15,28 147
15,31 107

2Kor

3,7–9 341
4,4 141, 490
12,7 385, 543, 562, 677, 736
12,9 160, 248, 620

Gal

I,8 142, 265, 424
3,11 479
3,13 600
3,19 192
3,21 165
4,5 702
5,13 461
5,19–20 699
6,1 435
6,3 421
6,7 713
6,14 72

Ef

I,4 701
4,10 101
4,14 741
5,25 460
6,4 390, 461
6,12 495

Fil

3,8 341
4,4 249

Kol

2,4.8.18 741
2,9 104
2,14 143, 231
3,3 72
3,21 390

1Thessz

2,13 543
5,21 396

2Thessz

I,9 102
2,3 397
2,4 146
2,8 373
2,11 528

1Tim

2,15 382
3,4 668
5,20 454
5,23 103
6,16 696

2Tim

2,20 271
2,26 104, 141
3,5 494

Függelék

4,2 454

Tit

1,1 124

1,9 300

3 148

Zsid

1,14 76

2,9 623

Jak

2,13 499

4,7 436

5,16 311, 613

1Pt

2 513

2,2 393

3,7 381, 496

4,19 685

5,8 605

5,8–9 119

2Pt

1,19 696

3,13 189, 250, 303, 507

3,18 209

1Jn

3,1 72

3,8 635

3,17 314

2Jn

4,4 172

Jel

1,9 716

2,6.15 216

5,9 701

18,6 453

21,1 472

Deuterokanonikus könyvek

Tób 126, 127

2,11 568

Judit 126

JSirá

1,13 91

1,16 101

3,21 696

10,14 476

18,30 549

30,25 442

37,23 123

38,4 113

38,9 168

38,19 442

1Makk

13,5 468

2Makk 127

Annotált személynévmutató

Bibliai személynevek az MBT szerint. A bibliai alakokat és a *modern szerzőket* nem annotáljuk. A Szentháromság személyeit és Luthert magát nem mutatózzuk. A *-gal jelzett asztaltársak részletesebb életrajzi adatai fentebb találhatóak.

- Ábrahám 109, 136, 169, 237–238, 309, 311, 477, 493, 516–517, 519, 597, 641
Absolon 162, 578–579
Ádám 92, 105, 108, 116, 181, 191–192, 257, 276, 303, 324–325, 331, 346, 382, 387, 414–415, 426, 456, 468, 479, 494, 496, 503, 506–507, 519, 566, 572, 579, 628, 681, 697
Adler, Caspar *lásd* Aquila, Caspar
Adorján (Hadrianus) VI., pápa (1459–1523) 422, 671
Aegidius *lásd* Viterbo, Aegidius de
Aeneas, trójai hős, a rómaiak mitikus ősatyja 126, 129, 528–529
Ágoston (Augustinus), Szent, Hippo püspöke (354–430) 50, 95, 97, 103, 111, 118, 208, 327, 333, 374, 402, 417, 424–425, 439, 461, 474, 477, 479, 483, 486, 519–520, 529, 531, 534, 560, 567, 615, 644–645, 658, 684, 693, 705
Agricola (szül. Moshauer), Elisabeth († 1554) 235, 355
*Agricola, Johannes, wittenbergi reformátor, udvari lelkész Berlinben († 1566) 235, 355, 380, 396, 433, 462, 479, 519, 541, 544, 562, 565, 577–578, 584, 652
Aháb 162
Aisópos *lásd* Ezópus
Albert, IV., bajor herceg, a landshuti örökösödési háború győztese (1447–1508) 467
Albert, brandenburgi örgróf, mainzi érsek (1490–1545) 248, 318, 410, 421–422, 442, 463, 483, 532–533, 586, 649, 666, 689, 740
Albert, brandenburgi örgróf, porosz herceg (1490–1568) 235, 544
Albert, VII., mansfeldi gróf, Luther eredeti tartományura (1480–1560) 440, 446
Albert, szász herceg (1443–1500) 368, 640
*Alberus, Erasmus, Brandenburg-Küstrin reformátora, neubrandenburgi szuperintendens († 1553) 404
Albrecht Alcibiades, Brandenburg-Kulmbach örgrófja (1523–1551) 669
Aleander (Aleandro), Hieronymus, humanista, bíboros, pápai követ (1480–1542) 343
Alesius Scotus, Alexander, skót menekült, wittenbergi, majd lipcsei professzor (1500–1565) 618
Alexandros *lásd* Sándor, Nagy
Alfonz, V. (Nagylelkű), aragóniai király (1396–1458) 582
Állhatatos János *lásd* János (Állhatatos), szász választófejedelem

- Alphonsius 671
- Ambrosius (Ambrus), Szent, Milánó püspöke (333–397) 75, 97, 103, 219, 424–425, 477, 495–496, 518, 684
- Ámósz 315
- *Amsdorf (Amsdorff), Nicolaus von, professzor Wittenbergben, majd ev. püspök (1483–1565) 377, 385, 406, 413, 433, 441, 556, 596
- Anna, Szent, Mária anyja 213, 534
- Anna, Jagelló, magyar-cseh királyné (1504–1547) 299
- Anna, bretagne-i hercegnő, francia királyné (1477–1514) 521
- Annás 273, 537
- Antal, Szent, Páduai († 1231) 215
- Antiochos, IV. (Epiphanés), szíriai király († Kr. e. 164) 146
- Apollón, a jóslás istene a görög mitológiában 41, 53
- Aquila (Adler), Caspar, saalfeldi lelkész, szuperintendens (1488–1560) 696
- Arany János 747
- Aranyszájú lásd János, Szent (Chrysostomos)
- Areopagita lásd Dionysios
- Aristotelés, athéni filozófus (Kr. e. 384–322) 85, 92, 133, 256, 288, 403, 409, 478, 507, 615, 658, 665
- Arius, Krisztus istenségét tagadó alexandriai presbiter (280–336) 115, 136, 424, 615
- Arminius (Hermann), a rómaiakat legyőző cherusk fejedelem (Kr. e. 16 – Kr. u. 21) 501
- Arnoldi von Usingen, Bartholomaeus, erfurti filozófus és teológus († 1532) 208
- Áron 251, 537
- Artemisia, halikarnassosi királynő (Kr. e. 5. sz.) 66
- Assisi lásd Ferenc, Szent
- Auerswald, Fabian von, lovag és író a szász udvarban (1462–1540 után) 372
- Augustinus lásd Ágoston, Szent
- Augustus, Caius Octavius, római császár (Kr. e. 63 – Kr. u. 14) 118, 394, 443, 516
- *Aurifaber (Goldschmid), Johannes, az asztali beszélgetések első kiadója (1519–1575) 41, 43, 45–48, 50–51, 53–55, 57–61, 70, 87–88, 93, 96, 107, 114, 118, 138, 144, 147, 174, 218, 231, 235, 247, 263, 270, 281, 296, 298, 300, 302, 311–314, 322, 324, 328, 332, 341, 373, 375, 387–388, 409, 421, 451, 456, 465–466, 481, 499, 527, 544, 557, 561, 567, 569, 591, 610, 615, 620–621, 624, 626, 630, 636, 661, 724, 734
- Aurogallus (Goldhahn), Matthaues, hebraista, wittenbergi professzor (1490–1543) 379, 563
- Axt (szül. Schönfeld), Ave, szökött apáca († 1541) 544
- Axt, Basil, orvos Torgauban (1486–1558) 544
- Baal 307, 396, 492
- Baceus, Christian, wittenbergi koldus 314
- Bajazid, I., oszmán-török szultán (1360–1403) 675
- Baptista, Mantuanus, karmelita szerzetes, költő 374
- *Barns (Barnes), Antonius (Robert), angol teológus, mártír (1495–1540) 495, 511
- Basilius (Vazul), Szent, kappadókiai egyházatya (329–379) 103, 407, 488, 544
- Bayern lásd Albert, IV., bajor herceg
- Bayern lásd Lajos, X., bajor herceg
- Bayern lásd Vilmos, IV., bajor herceg
- Bayfield, Richard, angol protestáns mártír († 1531) 460

- Bärenfänger, Katharina 49, 57
- Bembus (Bembo), Pietro, olasz humanista és költő (1470–1547) 374
- Benedek, Szent, a bencés rend alapítója (480–547) 666
- Berlepsch, Hans von, várkapitány Wartburgban 597, 717
- Bernát (Clairvaux-i), Szent, a cisztercita rend alapítója († 1153) 333, 615
- *Berndt, Ambrosius, wittenbergi magiszter, Luther rokona († 1542) 219, 495–496
- Bernhardi, Bartholomaeus, wittenbergi rektor, nős kembergi prépost (1487–1551) 592
- Bertholdus 319
- *Besold, Hieronymus, nürnbergi lelkész és szuperintendens (1522–1562) 43, 45–46, 647
- Betsabé 550
- *Beyer (Reiff), Leonhard, wittenbergi ágostonos, zwickau-i lelkész († 1552) 96, 312, 517
- Bibera (Bibra), Lorenz von, Würzburg püspöke (1459–1519) 602, 737
- Bildhauer, Claus lásd Heffner, Claus
- Bíró Mátyás lásd Dévai Mátyás
- *Blank (Blanck), Christoph, jogász, a wittenbergi káptalan dékánja és az egyetem rektora (1499–1541) 377–378
- *Blank (Planck), Georg, orgonista Zeitzben 610
- Boineburg (Boyneburg), Georg von, jogász, Hesseni Fülöp tanácsosa († 1564) 493
- Bologna, Lodovico de, ferences szerzetes 374
- Bolond Claus lásd Claus Narr
- Bonaventura, Szent, skolasztikus teológus, egyházatya († 1274) 91, 147
- Bonemilch, Johannes lásd Lasphe, Johannes
- Bonifác, VIII., pápa (1235–1303) 595
- Bora, Hans von, Luther sógora, porosz, majd szász hercegi hivatalnok († 1573 előtt) 553
- *Bora, Käthe von (Bóra Katalin), Luther felesége (1499–1552) 39–40, 89, 96, 143, 208, 230, 233, 235, 264, 272, 289, 294, 338–339, 365, 385, 405, 439, 544, 553, 576, 609, 622–623, 634, 640, 734
- Bora, Magdalena von (Muhme Lene, Lena), szökött apáca, Käthe nagynénje († 1537) 39, 527
- Bornemisza Péter, evangélikus szuperintendens, sok műfajban termékeny író (1535–1584) 446, 598
- Botho zu Stolberg, Stolberg-Wernigerode grófja (1467–1538) 325
- Bölcs Frigyes lásd Frigyes, III., szász választófejedelem
- Brandenburg lásd Joachim, I.
- Brandenburg lásd Joachim, II.
- Brandenburgi Albert lásd Albert, brandenburgi örgróf
- Brandenburgi György lásd György, brandenburgi örgróf
- Brant, Sebastian, jogász, politikus, humanista költő (1457/58–1521) 411
- Braunschweig-Grubenhagen lásd Fülöp, I.
- Braunschweig-Lüneburg lásd Ernő, I.
- Braunschweig-Lüneburg lásd Ferenc
- Braunschweig-Wolfenbüttel lásd Henrik, II. Brecht, Martin 86, 93, 185, 288, 292, 403, 478, 590–592, 600, 657, 682
- Breitenbach, Georg von, lipcsei jogászprofesszor, brandenburgi kancellár († 1541) 585
- Brutus, Marcus Iunius, zsarnokölő, öngyilkos lett (Kr. e. 42) 409
- Brück, Barbara lásd Cranach, Barbara
- Brück (Pontanus), Christian, jogászdoktor, id. Cranach veje, weimari kancellár († 1567) 525

- *Brück (Pontanus), Gregor, szász kancellár (1483–1557) 386, 440, 531, 575, 627
- Bucer (Butzer), Martin, strassburgi reformátor (1491–1551) 279, 290, 360, 392, 536, 586
- *Bugenhagen (Pomeranus), Johannes, wittenbergi reformátor (1485–1558) 83, 92, 154, 230, 318, 338, 377, 396, 489, 549, 597, 621
- Bulgarius *lásd* Theophylaktos
- Burkhard, Franz, a görög nyelv tanára Wittenbergben, szász alkancellár (1504–1560) 558
- Butzer, Martin *lásd* Bucer, Martin
- Caelius *lásd* Coelius, Michael
- Caietanus (de Vio), Thomas, domonkosrendi bíboros, pápai legátus (1469–1534) 134, 196, 284, 306–307, 454, 582, 593–596
- Callixtus (Calixtus), I., Szent, római pápa († 222) 376
- *Camerarius, Joachim, humanista és lipcsei professzor (1500–1574) 492, 556
- Campanus, Johannes, wittenbergi diák, antitrinitárius teológus († 1547) 77
- Campeggio, Lorenzo, bíboros, pápai legátus (1474–1539) 434
- Capito (Köpfel), Wolfgang Fabritius, humanista, strassburgi reformátor (1478–1541) 146, 376, 398
- Caracalla, Marcus Aurelius Severus Antoninus, római császár (188–217) 741
- Caracciolo, Marino, nuncius, majd bíboros, pápai legátus (1468–1538) 590
- Carion, Johannes, asztrológus és történetíró (1499–1537) 285
- Carondelet, Giovanni, Palermo püspöke, Flandria kancellárja († 1544) 587
- Castiglione, Branda, humanista, reformpárti piacenzai bíboros (1350–1443) 386
- Cato, Marcus Porcius (maior), római politikus és író (Kr. e. 234–149) 65, 474
- Catullus, Caius Valerius, római lírikus költő (Kr. e. I. sz.) 481
- Celanói Tamás, ferences szerzetes, krónikás, költő († 1260) 580
- Cellarius (Keller, Kellner), Johannes, hebraista Lipcseben, majd prédikátor Frankfurtban († 1542) 165
- Chalomi, Stephanus *lásd* Chulomi István
- Chanadinus, Petrus *lásd* Czaludinus Péter
- Chulomi (Chalomi, Kalomi) István, magyar diák Wittenbergben 424
- Christian *lásd* Keresztély, II.
- Christian *lásd* Keresztély, III.
- Christophoros *lásd* Kristóf, Szent
- Chrysostomos *lásd* János, Aranyszájú Szent
- Cicero, Marcus Tullius, római szónok és politikus (Kr. e. 106–43) 154, 181–182, 214, 288, 319, 352, 382, 403, 410, 468, 499, 531, 570, 610, 615–616, 739
- Cillei Borbála, magyar királyné, német-római császárné († 1451) 380
- Círus *lásd* Kyros
- Clairvaux-i *lásd* Bernát, Szent
- Claus Narr (Bolond Claus), udvari bolond a szász választófejedelmi udvarban († 1530 után) 349, 518
- Cles, Bernhard von, Trident és Brixen püspöke, bíboros (1485–1539) 455
- Cochlaeus (Dobneck, Főzőkanál, Takonykanál), Johannes, katolikus teológus Drezdában (1479–1552) 212, 217, 279, 343, 363, 411, 590
- Coelius (Caelius), Michael, 1525-től udvari, majd városi lelkész Mansfeldben (1492–1559) 221, 639
- Constantinus, Flavius Valerius (Nagy Konstantin), római császár († 337) 458

- Copernicus, Nicolaus, lengyel kanonok, csillagász (1473–1543) 163, 462
- *Cordatus (Herz), Conrad, Magyarországon is működő reformátor (1480–1546) 41–44, 48–51, 53, 169, 261, 265, 270, 297–298, 302, 311, 313, 366
- Cornelius (Kornéliusz) 334, 437
- Cortés de Monroy y Pizarro, Hernan, konkvisztádor, az azték birodalom meghódítója (1485–1547) 465
- Cranach (Brück), Barbara, Gregor Brück lánya, ifj. Lucas Cranach felesége (1518–1550) 627
- *Cranach, Lucas, id., festő, wittenbergi polgármester (1472–1553) 372, 382, 522–523, 525, 544
- Cranach, Lucas, ifj., festőművész, 1565-ben wittenbergi polgármester (1515–1586) 627, 630
- Crodel, Marcus, iskolamester, majd rektor Torgauban (1487–1549) 634
- *Cruciger (Kreutziger), Caspar, wittenbergi teológiai professzor (1504–1548) 47, 406, 522, 612
- Cyprianus, Szent, vértanú, egyházatya (200–258) 615
- Czaludinus (Chanadinus, Csanádi) Péter, magyar diák Wittenbergben 424
- Czillei Borbála *lásd* Cillei Borbála
- Csanádi Péter *lásd* Czaludinus Péter
- Csepregi Zoltán 54, 62
- Damazus, I., pápa (366–384) 484
- Dániel 89, 127–128, 146, 168, 179, 292, 312, 442, 528, 671
- Dávid 90–91, 95–97, 120, 157, 162, 194, 199, 212, 237, 341–342, 408, 470, 494, 519, 546, 550, 578–579, 613, 636, 701, 744
- Dänemark *lásd* Elisabeth von Dänemark
- Demea, drámahős 643
- Démokritos, görög atomista filozófus († Kr. e. 370 k.) 123, 154
- Démostenés, athéni szónok és politikus (Kr. e. 384–322) 154, 193–194, 382
- Després, Josquin, németalföldi zeneszerző (1450–1521) 229
- Derenbourg család 379
- Derenburg, Michael von (Jud, der Reiche), zsidó pénzember, fejedelmek hiteltelzője († 1549) 379
- Dernburg család 379
- *Dévai (Bíró) Mátyás, magyar reformátor († 1545) 53, 690
- Devecseri Gábor 84, 467
- de Vio, Tommaso *lásd* Caietanus, Thomas
- Dido, mitikus karthágói királynő, Aeneas szerelme 528
- *Dietrich (Theodorus), Veit, nürnbergi reformátor (1506–1549) 41, 43–44, 46, 48, 63, 98, 100–101, 151, 289, 304, 359, 384, 405, 493
- Dionysios Areopagita, keresztény misztikus író álneve (5. sz.) 91, 147
- Dithmar, Reinhard 57, 104, 124, 287, 318, 351, 427, 490, 743
- Dobneck *lásd* Cochlaeus, Johannes
- Dobzse László *lásd* Ulászló, II.
- Dohna, Borziwog von, cseh gróf, wittenbergi diák, ifj. Martin Luther keresztapja 115, 130, 247
- Dolzig, Hans von, szász fejedelmi kamarás, udvari marsall és tanácsos († 1551) 96
- Domonkos, Szent, a róla elnevezett „prédikáló” szerzetesrend alapítója († 1221) 93, 427, 568, 665, 718
- Dózsa György, székely katona, „kereszties” parasztfelkelés vezetője († 1514) 170
- *Dölen, Bernhard von, lelkész Sittenben, Herzbergben és Freibergben 391, 491

- Drakón, arkhón és törvényhozó, a törvények írásba foglalója Athénban (Kr. e. 7. sz.) 464
- Drechsel, Thomas, „próféta” Zwickauban 321–322
- Drescher, Karl 561
- Durandus, Guillelmus, francia kánonjogász és liturgikus († 1296) 413
- Dürer, Albrecht, nürnbergi festő és rézmetsző (1471–1528) 720, 745
- Ebeling, Gerhard* 57
- Eberhard, württembergi herceg, a tübingeni egyetem alapítója (1445–1496) 729
- Eck (Mayr), Johannes, ingolstadti teológiai professzor (1486–1543) 103–104, 212, 343, 361, 424, 501, 588, 631–632
- Ecken, Johannes von der, officiális Trierben (1486–1524) 361–363, 588
- Egidius de Viterbo lásd Viterbo, Aegidius de
- Éhúd 128
- Eisleben lásd Agricola, Johannes
- Elek, Szent, aszkéta (5. sz.) 37, 186, 534
- Elisabeth von Dänemark, dán hercegnő, I. Joachim örgróf felesége (1485–1555) 177
- Engelhard, Andreas, borbély Wittenbergben 379
- Epiktétos, eklektikus görög filozófus († Kr. u. 125) 663
- Epikuros, görög filozófus, a hedonizmus megalapítója († Kr. e. 271 k.) 121, 154, 194, 230, 421, 531, 542, 618, 717
- Erasmus, Rotterdami, keresztény humanista, bibliai filológus (1466–1536) 80, 95, 121, 123–124, 153–154, 159–160, 191, 194, 214, 221, 272, 281, 310, 336, 343, 350, 398, 404, 406–407, 429, 441, 474, 555–556, 567, 691, 708, 720
- Ernő, I., braunschweig-lüneburgi herceg (1497–1546) 557
- Ernő, szász herceg, választófejedelem (1441–1486) 368, 455
- Erzsébet, Szent, Zakariás pap felesége 334
- Eszter 66, 85, 127, 322, 398, 408, 500, 712
- Eusebios, caesareai püspök, egyháztörténész († 339) 615
- Éva 92, 108, 276, 303, 382, 415, 506–507, 549, 628
- Ezékiás 293
- Ezékiel 82, 585
- Ezópus (Aisópos, Aesopus), legendás görög meseíró (Kr. e. 6. század) 174, 492
- Ézsaiás 68, 101, 127–128, 154, 208, 226–227, 237, 241, 263, 266, 269, 272, 290, 303, 315, 373, 410, 465, 480, 585, 641
- Ézsau 178
- Fabiny Tibor, id.* 57
- Fabri (Heigerlin, Kovács, Schmied), Johannes, bécsi püspök (1478–1541) 212, 559
- Faustus (Faust), Johann Georg, német asztrológus és alkimista (kb. 1480–1540) 183, 223, 400, 435, 521
- Feilitzsch, Fabian von, szász fejedelmi tanácsos († 1520) 603–604, 684, 698
- Feilitzsch, Friedrich von [valószínű elírás] 362
- Feilitzsch, Philipp von, szász fejedelmi tanácsos († 1532 után) 362, 589
- Ferdinánd, I. (Habsburg), magyar–cseh király, német-római császár (1503–1564) 168–169, 174, 224, 233, 293, 299, 379, 439, 486, 558, 649, 695, 711–712
- Ferdinánd, II. (Katolikus), aragóniai király, Spanyolország egyesítője (1452–1516) 737
- Ferenc, Assisi Szent, rendalapító (1181/1182–1226) 346, 568–569, 597, 665, 685, 726

- Ferenc, I. (Valois), francia király (1494–1547) 90, 268, 474, 558, 677, 732
- Ferenc, braunschweig-lüneburgi herceg (1508–1549) 557
- Förstemann, Karl Eduard* 360, 586
- Förster, Johannes, hebraista, wittenbergi professzor és evangélikus prépost (1496–1556) 127, 633
- Főzőkanál *lásd* Cochlaeus, Johannes
- Freytag, Gustav* 157
- Friedenthal, Richard* 57
- Friedrich der Weise *lásd* Frigyes, III. (Bölcs), szász választófejedelem
- Frigyes, III. (Habsburg), német-római császár, megkoronázott magyar király (1415–1493) 222, 293
- Frigyes, III. (Bölcs), szász választófejedelem (1463–1525) 69, 93, 107, 114, 134, 158–159, 174, 180, 196–197, 211, 241, 296, 306, 335, 358, 362–364, 366, 410, 455, 523, 534, 555, 582, 587–590, 602–603, 635, 640, 666, 685, 698, 716, 731, 738, 747
- Froschauer, Christoph, id., nyomdász Zürichben (1490–1564) 433
- Fröschel, Sebastian, wittenbergi magiszter, diakónus és prédikátor (1497–1570) 489
- Fugger család 217, 470, 672
- Fugger, Ulrich, augsburgi bankár (1441–1510) 672–673
- Fülöp, Szent, apostol 138, 450, 463, 696
- Fülöp, I. (Szép), (kasztíliai) spanyol király (1478–1506) 219
- *Fülöp, I., Braunschweig-Grubenhagen hercege (1476–1551) 711–712
- Fülöp, I. (Hesseni Fülöp), hesseni tartománygróf (1504–1567) 174, 281, 361, 379, 387, 404, 443, 501, 515, 567, 589–591
- *Fülöp, mecklenburgi herceg (1514–1557) 557
- Fülöp, I., pomeránia-wolgasti herceg, Állhatatos János veje (1515–1560) 747
- Fülöp, rajnai palotagróf, Freising és Naumburg püspöke (1480–1541) 467
- Gaál László* 406
- Gábrriel arkangyal 76, 306
- Gamáliél 590
- Gaubisch (Kaubisch), Urban, 1554-től életbeni nyomdász (1527–1612) 57
- Gauricus (Gaurico), Lucas, olasz püspök, csillagász és asztrológus (1476–1558) 285
- Gedeon 110
- Gellius, Aulus, római filozófus, író és kompilátor (Kr. u. 2. sz.) 59, 464, 663
- Georg der Bärtige *lásd* György, szász herceg
- Georg der Fromme *lásd* György, brandenburgi örgróf
- Gergely, Nazianzi Szent, kappadókiai görög egyházatya († 390) 615
- Gergely, I., Szent, pápa (540–604) 97, 424, 615, 726 726–727
- Gergely, VII., pápa († 1085) 726
- Gerson, Jean Charlier de, párizsi teológia-professzor (1363–1429) 630
- Geta, Publius Septimius, római császár (189–211) 741
- Glapion (Lavius), Johannes (Jean), ferences szerzetes, V. Károly gyóntatója († 1522) 360–361, 586
- Glockner, Valerius, a naumburgi polgármester fia 435
- Goede, Henning, jogászprofesszor és prépost Wittenbergben († 1521) 300, 407, 582
- Goethe, Johann Wolfgang von 525
- Góliát 127
- Gratianus, a kánonjog rendszerezője († 1150 k.) 458

- Greifenklau, Richard von, 1511-től trieri érsek (1467–1531) 361, 588
- Gretchen *lásd* Mancika
- Grickel *lásd* Agricola, Johannes
- Grimm testvérek, Jacob és Wilhelm 60, 667
- Gritsch, Eric W. 57
- Grünenberg (Grunenberg), Johannes, wittenbergi nyomdász († 1526 k.) 218
- Gutwalt, wittenbergi rajongó 674
- György, Szent 201
- György (Georg der Fromme, Brandenburgi György), brandenburgi örgróf (1484–1543) 235, 379
- György (Georg der Bärtige, Szakállas György), szász herceg (1471–1539) 116, 130, 162, 172, 174, 217, 220, 233, 248, 317, 345, 350, 363, 398, 411, 422, 431, 446, 450–451, 458, 502, 555, 575, 585, 589, 644, 697, 712
- Gyula, II., pápa (1443–1523) 65, 214, 308, 346, 377, 672
- Habsburg család 299, 526
- Habsburg *lásd* Ferdinánd, I.
- Habsburg *lásd* Frigyes, III.
- Habsburg *lásd* Károly, V.
- Habsburg *lásd* Mária, magyar-cseh királyné
- Habsburg *lásd* Miksa, I.
- Hadrianus *lásd* Adorján, VI.
- Haggeus 484
- Hänel, Joseph, 1547-től pirnai diakónus, 1549-től hohnsteini lelkész (1521–1590) 43, 45–46
- Hann von, nemesi család 231
- Hannibal, karthágói pun hadvezér († Kr. e. 183) 443, 545
- Hans, Hanzi (Hänschen) *lásd* Luther, Hans, ifj.
- Harci Marci (Kriegesgurgel) 299, 730
- Haselbach, Ulrich von, osztrák lovag, császári kamarás 686
- Hatto, II., mainzi érsek (10. sz.) 449
- Hausmann, Nicolaus, plébános Zwickauban, udvari prédikátor Dessauban († 1538) 265, 491–492
- Heffner (Bildhauer), Claus, wittenbergi szobrász († 1539) 524
- *Heydenreich (Heiderich), Caspar, rektor Joachimsthalban, prédikátor Freibergben (1516–1586) 45
- Heigerlin *lásd* Fabri, Johannes
- Heintius (Heinz, Heinricus, Hentius), Martin, Wittenbergben felavatott erdélyi szász lelkész († 1562) 661
- Heinz *lásd* Henrik, II., Braunschweig-Wolfenbüttel hercege
- Heinzlein (Heinzike), ördög 717–718
- Heltai Gáspár, kolozsvári nyomdász és pap (1510–1574) 567
- Henci *lásd* Henrik, II., Braunschweig-Wolfenbüttel hercege
- Henneberg grófi család 379
- Henning Bohemus *lásd* Perknowsky, Ignatz
- Hénók 108
- Henrik, I., szász herceg, keleti frank király († 936) 409
- Henrik, VIII., angol király (1509–1547) 460, 493, 533
- Henrik, II. (Heinz, Henci), Braunschweig-Wolfenbüttel hercege (1489–1568) 442, 445, 559, 582
- Henrik, szász herceg (1473–1541) 461
- Hentius, Martin *lásd* Heintius, Martin
- Hercules (Héraklés), görög mitológiai hős 220
- Hermann, IV., hesseni tartománygróf, kölni érsek (1450–1508) 265, 488, 501, 737
- Heródes 273, 599, 628

- Hérodotos, görög történetíró († Kr. e. 424) 442
- Hess (Hesse), Peter, 1533-tól a falusi prédikációkat ellátó wittenbergi diakónus 500
- Hesseni Fülöp *lásd* Fülöp, I., hesseni tartománygróf
- Hessen *lásd* Hermann, IV., hesseni tartománygróf
- Hessen *lásd* Vilmos, II., hesseni tartománygróf
- Hessus, kapitány a Budát 1542-ben ostromló német seregben 652
- Hieronymus *lásd* Jeromos, Szent
- Hilarius, Szent, Poitiers püspöke († 367) 103, 203, 615
- Hilero, ördög 295
- Hinek *lásd* Perknowsky, Ignatz
- Hippokratés, görög orvos (Kr. e. 460–370 k.) 682, 717
- Hirschfeld, Hans von, szász nemes 361
- Hoffmann, Christoph, szuperintendens Jénában, majd udvari prédikátor Weimarban († 1553) 560
- Hohenstauf család 526
- Holofernész 126
- Holstein *lásd* Saxo, Johann
- Homéros, görög költő (Kr. e. 8. sz.) 84, 126, 154
- Hondorf, Johann, wittenbergi polgármester († 1534) 114
- Horatius Flaccus, Quintus, római költő (Kr. e. 63–8) 290, 485
- Hóseás 229
- Hosmann *lásd* Osiander, Andreas
- Hund, Burkhard von, választófejedelemi tanácsos és hivatalnok 558
- Hunyadi *lásd* Mátyás, I.
- Husz János (Hus, Johannes; Hus, Ján), prágai teológiai professzor († 1415) 80, 145, 272, 340, 380, 453, 556, 587
- Hynek (Hynko) *lásd* Perknowsky, Ignatz
- Ignatios (Antiochiai Szent Ignác), apostoli atya, püspök, vértanú (Kr. u. 2. sz.) 437
- Ikaros, görög mitológiai hős 118
- Illés 307, 492, 661
- Iskáriótes *lásd* Júdás
- Isokratés, athéni szónok és filozófus (Kr. e. 436–338) 467
- István, Szent, vértanú 82, 282, 386
- Iulius Caesar, Caius, római hadvezér és politikus (Kr. e. 100–44) 125, 409, 443, 470, 485, 521, 675
- Iustinianus, I., kelet-római császár (482–565) 682
- Iuvenalis, Decius Iunius, római költő (Kr. u. 1–2. század) 65, 481
- Iván (János), Szent *lásd* János, Szent, Keresztelő
- Izsák 136, 641
- Jagelló család 299
- Jagelló *lásd* Anna
- Jagelló *lásd* Lajos, II.
- Jagelló *lásd* Ulászló, II.
- Jagelló *lásd* Zsigmond, I.
- Jakab, Szent, apostol (Zebedeus fia) 221, 226, 285, 311, 395, 499, 523
- Jákób 136, 178, 641
- János, Szent, Keresztelő (Szent Iván) 245, 333–334, 492, 628
- János, Szent, apostol és evangélista 66, 69, 72, 147, 153–155, 157, 172, 227, 267, 314–315, 323, 339, 378, 441, 519, 627, 631, 664, 692, 716
- János, Szent, Aranyhajú (Chrysostomos), konstantinápolyi püspök († 407) 103, 466, 520
- János, I. (Szapolyai), erdélyi vajda, magyar király (1487–1540) 69, 299, 690
- János, II. *lásd* János Zsigmond

- János (Állhatatos), szász herceg, választófejedelem (1468–1532) 114, 158–159, 220, 241, 293, 297, 303, 336, 340, 493, 528, 558, 586, 732, 747
- János, brandenburg-küstrini örgróf (1513–1571) 404
- János mester (hóhér) 115, 220, 709
- János Frigyes, I., szász herceg, választófejedelem (1503–1554) 52, 158–159, 243, 296, 340, 361, 398, 415, 433, 487, 571, 576, 612, 711, 718, 731
- János Frigyes, II., szász herceg (1529–1595) 296
- János Zsigmond (II. János), magyar király, erdélyi fejedelem (1540–1571) 690
- Jäckel (Jeckel) *lásd* Schenck, Jacob
- Jeremiás 68, 100, 118, 128, 207, 211, 245, 293, 315, 465, 563, 703
- Jeromos (Hieronymus), Szent, egyházatya († 420) 97, 102, 110, 181, 327, 424, 477, 484, 615, 658, 662, 677
- Jezábel 307
- Jézus Sirák 113, 125, 168, 313, 442, 476, 524
- Jóáb 578–579
- Joachim, I., brandenburgi örgróf, választófejedelem (1484–1535) 116, 177, 217, 362, 523, 587, 589
- Joachim, II., brandenburgi örgróf, választófejedelem (1505–1571) 116, 177, 279, 285, 379, 545, 652
- Jób 53, 83, 121–122, 128–129, 160, 293, 332, 379, 384, 388–389, 391, 400, 497, 630, 703
- Johann der Beständige *lásd* János (Állhatatos), szász választófejedelem
- Johann Friedrich der Großmütige *lásd* János Frigyes, I., szász választófejedelem
- Jóna 697
- Jónás 428, 468
- *Jonas (Koch), Justus, wittenbergi reformátor (1493–1555) 43, 83, 127, 149, 154, 229, 293, 336–337, 344, 382, 404, 406, 429, 465, 491–493, 553, 621, 638, 668, 735
- Jónátán 546
- Joselmann *lásd* Rosheim, Josel von
- Joseph ben Gerson Lorchans *lásd* Rosheim, Josel von
- Josquinus *lásd* Després, Josquin
- József 89, 129
- József, Szent 599, 685
- Józsué 163, 396
- Jud der Reiche *lásd* Derenburg, Michael von
- Júdás Iskariótes 107, 136, 141–142, 188, 198, 227, 238, 388, 514, 520, 567, 720–721
- Júdás Makkabeus 468
- Judit 66, 126
- Junghans, Helmar* 45, 47, 54, 57
- Jupiter, római főisten 134, 146
- Kain 108–109, 346, 528, 628
- Kajafás 153, 273, 311, 537
- Káldi György, jezsuita szerzetes, bibliafordító (1573–1634) 416
- Kalomi, Stephanus *lásd* Chulomi István
- Kard-ki Karcsi (Thraso) 730
- Karg, Georg, wittenbergi magiszter, öttin-geni prédikátor (1512–1576) 421, 423
- Karinthy Gábor* 371, 609, 630
- Karlstadt (Bodenstein), Andreas, wittenbergi teológiaprofesszor, spiritualista reformátor (1486–1541) 77, 93–94, 114, 116, 221, 354, 407, 432, 562, 565, 569, 578, 606, 673
- Karneadás, újplatonikus filozófus az afrikai Kyrénéből (Kr. e. 2. sz.) 495
- Károli Gáspár *lásd* Károlyi Gáspár
- Karoling *lásd* Lothár, francia király
- Károly (Nagy), császár (747–814) 526
- Károly, V. (Habsburg), német-római császár (1500–1558) 174, 220, 258, 347,

- 374, 465, 467, 470, 474, 521, 555, 558, 586–587, 603, 657, 671, 677, 698, 732, 737
- Károly, VIII. (Valois, Púpos), francia király (1470–1498) 521
- Károlyi (Károli) Gáspár, bibliafordító († 1591) 146, 416
- Katalin (szül. Katharina von Mecklenburg), szász hercegnő (1487–1561) 461
- Kaubisch, Urban *lásd* Gaubisch, Urban
- Kaufmann, Lenchen, Luther unokahúga és nevelt lánya, Ambrosius Berndt felesége 284, 405, 495–496
- Kázmér, brandenburgi örgróf (1481–1527) 235
- Käthe *lásd* Bora, Käthe von
- Kelemen, V., pápa († 1314) 682
- Kelemen, VI., pápa († 1352) 595
- Kelemen, VII., pápa (1478–1534) 258, 285, 343, 671
- Keller (Kellner), Johannes *lásd* Cellarius, Johannes
- Kemény Zsigmond* 77, 222, 272, 473, 691
- Keresztély (Krisztián), II. (Gonosz), dán és norvég király, 1523-ban elűzik (1481–1559) 243, 246
- Keresztély (Krisztián), III., dán és norvég király, a reformáció bevezetője (1503–1559) 502
- Kerényi Grácia* 612
- Kerinthos, gnosztikus gondolkodó (Kr. u. I. század vége) 631
- Kerner, Justinus* 729
- *Khummer, Caspar, ortrandi lelkész († 1583/1586) 44, 539, 544, 548
- Kis Ferencné* 580
- *Kling, Melchior, jogász, szász fejedelmi tanácsos (1504–1571) 377–378
- Klug, Josef, nyomdász Wittenbergben († 1552) 380
- Kochlöffel (Kochleffel) *lásd* Cochlaeus, Johannes
- Kohlhase, Hans, nagykereskedő, majd útonálló († 1540) 170
- Konstantin, Nagy *lásd* Constantinus, Flavius Valerius
- Kóros *lásd* Kyros
- Kovács *lásd* Fabri, Johannes
- *Köckeritz, Kaspar von, földbirtokos, politikus (1499–1567) 492
- Köln *lásd* Hermann, IV.
- Köln *lásd* Wied, Hermann von
- Köpf, Ulrich 57
- Köpfel, Wolfgang *lásd* Capito, Wolfgang
- Krappe, Katharina *lásd* Melanchthon, Katharina
- Kriegesgurgel *lásd* Harci Marci
- Kristóf, Szent 213
- Krisztián, II. *lásd* Keresztély, II.
- Krisztián, III. *lásd* Keresztély, III.
- Kroker, Ernst* 43, 45, 48–49
- Kyros (Círus, Kóros), perzsa király († Kr. e. 530) 442
- Lactantius, Lucius Caelius Firmianus, latin rétor és keresztény apologéta († 320 k.) 615
- Ladünklein *lásd* Nagyratöröcsi
- Laelius, Caius, római politikus (Kr. e. 2. sz.) 519
- Lajos, IV. (Wittelsbach), német-római császár (1328–1347) 526
- Lajos, II. (Jagelló), magyar–cseh király (1506–1526) 408, 670
- Lajos, V., rajnai palotagróf, 1508-tól választófejedelem (1487–1544) 587
- Lajos, X., bajor herceg (1495–1545) 590
- Lakatos István* 175, 289, 440, 472, 529
- Lámek 109
- Lamenit, Anna (Orsolya, Ursel), augsburgi székhámosnő 736
- Lang, Matthaeus, gurki püspök, salzburgi érsek, bíboros (1468–1540) 534, 686, 692

- Langmantel, Christoph, augsburgi kano-
nok 455, 594
- Łaski, Hieronymus (Łaski Jeromos), len-
gyel születésű diplomata Magyaror-
szágon (1496–1541) 169
- Lasphe, Johannes Bonemilch von, mainzi
segédpüspök Erfurtban († 1510) 658
- Lauenburg hercegi család 409
- Lauterbach, Agnes, volt apáca, Anton
Lauterbach felesége 347–348
- *Lauterbach, Anton, ev. lelkész Leisnigben
és Pirnában (1502–1569) 43–46, 48,
50–51, 230, 302, 341, 347–348, 352,
369, 414, 419, 499, 504, 509, 537, 659,
667, 746
- Lavius *lásd* Glapion, Johannes
- Lázár (Mária és Márta testvére) 664
- Lázár (szegény) 122
- Lea 570
- Lénárd, Szent, remete (6. sz.) 401
- Lene (Lena) *lásd* Bora, Magdalena von
- Leni (Lena, Lenchen) *lásd* Luther, Mag-
dalena
- Leó, X. (Giovanni de' Medici), római pápa
(1475–1521) 93, 454, 671, 723
- Leo, rabbi 563
- Leubel, Simon, lipcsei polgár 669
- Leuthari, I., frank függésben álló alemann
fejedelem († 554) 378
- Linck *lásd* Link, Wenceslaus
- Link (Linck), Wenceslaus, Luther rend- és
reformátortársa (1483–1547) 575, 594
- Livia Drusilla, római császárné (Kr. e. 58
– Kr. u. 29) 580
- Livius, Titus, római történetíró († Kr. u.
17 k.) 406
- *Loy, Balthasar, wittenbergi diakónus
(† 1545/46) 465
- Lombardus, Petrus, skolasztikus teoló-
gus, Párizs püspöke († 1160) 426
- Lose, Wolf, freibergi tanácsos 473
- Lót 109, 238
- Lotther (Lotter), Melchior, ifj., witten-
bergi nyomdász (1490–1544) 218, 535
- Lothár, francia (nyugati frank) király a
Karoling-házból († 986) 409
- Lőrinc, Szent, vértanú († 258) 286
- Löser, Hans, szász fejedelmi marsall († 1541)
336, 344, 384, 580
- Lucanus, római költő (Kr. u. 39–65) 409,
516
- Lucretia, római hősnő a Tarquinius-kirá-
lyok korában 66
- Luder *lásd* Luther, Hans, id.
- Luder *lásd* Luther, Heinrich
- Ludovicus, ferences szerzetes *lásd* Bo-
logna, Lodovico de
- Lufft (Luft), Hans, wittenbergi nyomdász
(1495–1584) 372, 438
- Lukács, Szent, evangélista 104, 155, 186,
200, 486, 525, 689, 715
- Lukianos, görög szatíraszerező (Kr. u. 2.
század) 159–160, 281
- Lupinus, Petrus, örkanonok, a wittenber-
gi egyetem kincstárnoka († 1521) 684
- Luther, Elisabeth (Elsa), Luther lánya
(1527–1528) 102, 185, 299, 625, 682
- Luther (Luder), Hans, id., Luther apja
(† 1530) 145, 639
- *Luther, Hans (Hanzi, Hänschen), ifj.,
Luther legidősebb fia, jogász (1526–
1575) 76, 90, 212, 229, 240, 311, 339,
407, 423, 516, 634, 668, 682
- Luther (Luder), Heinrich, Luther nagy-
apja 145
- *Luther, Magdalena (Lena, Lenchen, Le-
ni), Luther lánya (1529–1542) 76, 179,
185, 212, 232, 282, 311, 622, 624, 626,
639, 682
- Luther (szül. Ziegler vagy Lindemann),
Margaretha, id., Luther anyja († 1531)
633

- Luther, Margaretha, ifj. (Marusche), Luther legkisebb lánya (1534–1570) 186
- *Luther, Martin, ifj., Luther fia, ev. lelkész (1531–1565) 179, 185, 208, 232–234, 282, 311, 327, 423, 517, 682
- Luther, Paul, udvari orvos, jénai professzor, Luther legkisebb fia (1533–1593) 185, 311, 344, 346, 423, 682
- Luxemburg család 415
- Luxemburgi *lásd* Siegfried, I.
- Luxemburgi *lásd* Zsigmond, I.
- Lydegarius 378
- Lyder 378, 519
- Lydewig 378
- Lyra, Nicolaus de, párizsi professzor (1270–1349) 82
- Madách Imre* 77, 222, 272, 473, 691
- Magdalena *lásd* Luther, Magdalena
- *Magdeburg, Liborius, orlamündei lelkész (1493–1539) 373, 377, 433
- Mahomed *lásd* Mohamed
- Mainz *lásd* Albert, brandenburgi örgróf, mainzi érsek
- Mainz *lásd* Hatto, II.
- Maier (Maier), Georg, wittenbergi prédikátor, majd teológiaprofesszor (1502–1574) 47, 366, 435
- Makedón *lásd* Fülöp, I., hesseni tartománygróf
- Makkabeusok 125, 127
- Malakiás 484
- Mancika (Gretchen) 395
- Manichaeus *lásd* Máni
- Máni (Manichaeus), iráni vallásalapító, a manichaeizmus atyja (Kr. u. 3. sz.) 74, 615
- Mansfeld *lásd* Albert, VII.
- Margaritha (Margalitha), Antonius, zsidó konvertita, neves hebraista (1490–1544) 398, 640
- Mária, Szűz (Szűzanya) 82, 102, 117, 200, 243, 285, 333, 410, 563, 593, 599, 640, 702, 715, 718–719
- Mária Magdolna 374
- Mária (Habsburg), magyar és cseh királyné (1505–1558) 282, 670–671
- Mária, pomerániai hercegnő, Állhatatos János szász választófejedelem lánya († 1583) 747
- Márk, Szent, evangélista 147, 628
- Markolf (Markalf, Markoláb), német népkönyv hőse 567, 636
- Mars, római isten 134, 469
- Martialis, Marcus Valerius, római epigrammaköltő (Kr. u. 40 – 102 után) 481
- Martinka *lásd* Luther, Martin, ifj.
- Martinus *lásd* Luther, Martin, id.
- Martinuzzi (Utiešenić) Fráter György, pálos szerzetes, váradi püspök, bíboros (1482–1551) 690
- Márton, Szent, Tours püspöke († 397) 498
- Márton László* 53–54
- Marusche (Marussula) *lásd* Luther, Margaretha, ifj.
- Masznyik Endre* 38, 53–55, 62
- Máté, Szent, apostol és evangélista 106, 155, 265, 438, 477, 482, 489, 504, 519, 553, 595, 623, 628, 664
- *Mathesius, Johannes, joachimsthalai ev. lelkész, Luther első biográfusa (1504–1565) 39, 43–45, 52, 81, 306, 314, 551, 560, 564, 586, 612
- Mathiasko *lásd* Mátyás, I.
- Mátyás, Szent, apostol 285
- Mátyás, I. (Hunyadi), „igazságos” melléknéven emlegetett magyar király (1440–1490) 297, 407, 729
- *Maugis, Ferdinand von, osztrák diák Wittenbergben, Luther asztaltársa (* 1520) 43–44

- Mayr *lásd* Eck, Johannes
- Mazzolini, Silvestro *lásd* Prierias, Sylvester
- Mechthild (Metze) *lásd* Micike
- Meckau, Melchior von, I. Miksa tanácsadója, neves humanista (1440–1509) 672
- Mecklenburg von *lásd* Katalin, szász hercegnő
- Mecum *lásd* Myconius, Friedrich
- Medici, Giovanni de' *lásd* Leó, X.
- *Medler, Nicolaus, tanító Wittenbergben, Naumburgban és Braunschweigben (1502–1551) 44, 148, 151
- Melanchthon (szül. Krappe), Katharina (1497–1557) 235, 355
- *Melanchthon (Schwartzert), Philipp (Philippus), wittenbergi reformátor (1497–1560) 42, 47, 56, 67, 91, 103, 111, 118, 128, 147, 149, 180, 198, 235, 347, 355, 384, 387, 396, 404, 423, 425, 429, 447, 461–462, 471, 505, 533, 562, 572, 600, 606, 610, 612–613, 618, 626, 639, 657, 669, 729
- Mellerstadt (Pollich), Valentin, wittenbergi polgár, az egyetem alapító rektorának fia 318, 346
- Melusina, az Alzette (Alzig) folyóban élő vizitündér 415
- Mercurius, római isten 74, 174
- Metzsch, Hans von, várnagy és helytartó Wittenbergben († 1549) 457, 489
- Michael, poznańi zsidó 379, 597
- Michel, Stefan 43, 57
- Micike (Metze, Mechthild) 677
- Mihály (Michael), Szent, arkangyal 410
- Miksa, I., német-római császár (1459–1519) 141, 157, 180, 219, 222, 293, 356–357, 376, 467, 518, 521, 526, 555, 594, 672–673, 686, 730–731, 736–737
- *Milich, Jacob, filozófia-, majd orvosprofesszor Wittenbergben (1501–1559) 429
- Miltitz, Karl von, szász származású pápai diplomata († 1529) 93, 197, 366, 455, 603, 666
- *Minkwitz, Georg von, szász választófejedelmi tisztviselő 371, 409
- Minótauros, mitológiai szörny 200
- Misenus, Andreas, az altenburgi gimnázium rektora (1530–1553) 581
- Modo doktor *lásd* Carondelet, Giovanni
- Mogenhofer, Johann, wittenbergi jogászprofesszor és prépost († 1510) 743
- Mohamed, arab próféta, vallásalapító († 632) 136, 170–171
- *Monner, Basilius, jogász, gothai rektor, jénai professzor († 1566) 407, 488
- Móric, Szent, vértanú (3. sz.) 632
- Móric, szász herceg, majd választófejedeleme (1521–1553) 612
- Móricka 48
- Morus, Thomas, angol humanista, lordkancellár (1480–1535) 460, 533
- Moshauer, Elisabeth *lásd* Agricola, Elisabeth
- Mózes 47, 76, 80, 100, 108–109, 114, 118, 120, 126, 128, 146, 157, 181, 187, 194, 209, 234, 246–247, 276, 290–291, 313, 323–325, 341, 365, 381, 394, 410, 412, 415, 424, 446, 466, 477, 498, 521, 560, 600, 629, 701–702, 706, 709
- Mörlin, Joachim, Luther tanítványa, wittenbergi diakónus, braunschweigi szuperintendens (1514–1571) 572
- Mörlin, Jodocus, lelkész Westhausenben (1490–1550) 572
- Muntag Andor 428
- Muraközy Gyula 65
- Mühlpfort, Hermann, polgármester Zwickauban († 1534) 265
- Müller, Paul 729
- Münster, Sebastian, hebraista, polihisztor (1489–1552) 633

- Münzer (Müntzer), Thomas, spiritualista reformátor (1490–1525) 77, 108, 115–116, 123, 136, 197–198, 219, 222, 305, 321, 396, 432, 443, 482, 542, 562, 565, 570, 578
- *Myconius (Mecum), Friedrich, gothai szuperintendens (1490–1546) 47, 384, 452, 456, 493
- Myla, Bernhard von, svéd tábornok, fejedelmi helytartó Wittenbergben († 1561) 389
- Nagy Konstantin *lásd* Constantinus
- Nagy Sándor *lásd* Sándor, Nagy
- Nagybányai (Rinolaus, Riuolaus) Miklós, magyar diák Wittenbergben 424
- Nagyratörcsi (Ladünklein) 569
- Narr, Claus *lásd* Claus Narr
- Nazianzi *lásd* Gergely, Szent
- Neptunus, római isten 74, 134
- Nid (Nicolaus) 319
- Niklas, Heinrich, radikális reformátor Münsterben (1501–1580) 216
- Nikomachos, Aristotelés fia (Kr. e. 4. sz.) 288, 403, 478
- Nóé 108
- Oberman, Heiko A.* 51–52, 236
- Ochloplectes *lásd* Schlaginhaufen, Johannes
- Occam, William, angol ferences nominalista filozófus († 1347) 570
- Oecolampadius (Huschin), Johannes, reformátor Bázisban (1482–1531) 65, 118, 217, 221, 569–570
- Oertel (Winsheimius), Veit, görög tanár, majd orvosprofesszor Wittenbergben (1501–1570) 612
- Órigenés, alexandriai teológus († 254) 75, 91, 102, 110, 136, 716
- Orsolya leányasszony *lásd* Lamenit, Anna
- Orthé, Luther szakácsnője 289
- Osiander (Hosmann), Andreas, nürnbergi reformátor (1498–1552) 462, 541, 598
- Ottó, I. (Nagy), német-római császár (912–973) 409, 526
- Ottó, II., német-római császár (955–983) 409
- Ottó, III., német-római császár (980–1002) 409
- Ovidius Naso, Publius, római költő († Kr. u. 18) 84, 119, 371, 406, 467, 609, 630
- Öreg Zsigmond *lásd* Zsigmond, I.
- Pack, Otto von, szász hercegi tanácsos, alkancellár, hamisítóként hírhedt volt diplomata († 1537) 515, 575
- Pál, Szent, apostol 66, 68, 72, 74, 76, 101–102, 104–106, 111–113, 124, 132, 136, 140–141, 146–147, 157, 165, 173, 201, 208, 210, 248–249, 283, 290, 300, 335, 341, 344, 373, 382, 390, 396, 408, 412, 416, 424, 438, 454, 479, 482, 494–495, 504, 531, 534–535, 543, 547, 562, 565, 574, 576–577, 593, 605, 629, 640, 651, 662–663, 668, 677, 683, 689, 699–700, 708, 713, 727, 736, 741, 746
- Pál, II., pápa (1417–1471) 595
- Pál, III., pápa (1468–1549) 382, 433, 671
- Papinianus, római jogtudós († Kr. u. 212) 741
- Pauli *lásd* Luther, Paul
- *Perkowsky, Ignatz, cseh nemesúr, wittenbergi diák, 1531–1533-ban Luther házában lakott 115, 130, 247, 300, 304, 314, 323
- Péter, Szent, apostol 76, 113, 119, 189, 194, 202, 209, 303, 317, 334, 380–381, 393, 408, 423, 450, 453, 513, 528, 534, 537, 547, 593, 605, 651, 685, 696–697, 700

- Péter Gergely, magyar diák Wittenbergben 424
- Petronius Arbiter, Titus, római szenátor, szatirikus író († Kr. u. 66) 529
- Peutinger, Konrad, jogász, humanista, városi jegyző Augsburgban (1465–1547) 455, 589
- Pfalz *lásd* Fülöp, rajnai palotagróf
- Pfalz *lásd* Lajos, V., rajnai palotagróf
- Pfalz *lásd* Ruprecht, rajnai palotagróf
- Pfeffinger, Degenhart, szász fejedelmi kamarás 455
- *Pflug, Andreas, György szász herceg lipcei tanácsosa vagy egy freiburgi hivatalnok 712
- Phaedrus, Caius Iulius, római meseköltő (Kr. u. I. sz.) 430, 447
- Phaëton, görög mitológiai hős 118
- Philipp der Großmütige *lásd* Fülöp, I., hesseni tartománygróf
- Philippus *lásd* Melanchthon, Philipp
- Pilátus 153, 273, 311, 440, 452, 564, 596, 628
- Plank, Georg *lásd* Blank, Georg
- *Plato, Georg, hamburgi születésű wittenbergi magiszter 43–44
- Platón, görög filozófus (Kr. e. 428/427–348/347) 59, 91, 103, 133, 147, 478
- Plautus, Titus Maccius, római komédiszerző († Kr. e. 184) 81
- Plinius Secundus maior, Caius, római hivatalnok és természettudós († 79) 485
- Pollich, Valentin *lásd* Mellerstadt, Valentin
- Polner, Hans, Luther unokaöccse, wittenbergi diák, zahnai iskolamester, jesseni lelkész 621
- Pomeránia *lásd* Fülöp, I.
- Pomeránia *lásd* Mária, pomerániai hercegnő
- Pomeranus (Pommer) *lásd* Bugenhagen, Johannes
- Pompeius Magnus, Gnaeus, római politikus és hadvezér (Kr. e. 106–48) 409, 443
- Pomponius Atticus, Titus,, római lovag, filozófus és író, Cicero barátja (Kr. e. 110–32) 501
- Ponickau, Hans von, szász választófejedelmi kamarás, majd tanácsos (1508–1573) 385–386
- Pontanus *lásd* Brück, Gregor
- Praepositus *lásd* Propst, Jacob
- Prágai Jeromos (Hieronymus von Prag, Jeronym Pražsky), huszita reformátor (1379–1416) 556
- Priapus, római isten 437, 481
- Prierias (Mazzolini), Sylvester, domonkos teológus (1456–1523) 131, 307, 431
- Propertius, Sextus Aurelius, római elégius költő (Kr. e. 48–15) 612
- *Propst (Praepositus, Probst), Jacob, ágostonos prior Antwerpenben, szuperintendens Brémában († 1562) 617
- Prudentius, Aurelius, késő antik keresztény költő (348–405) 485
- Ptolemaios, III. (Euergetés), egyiptomi király († Kr. e. 221) 126
- Púpos *lásd* Károly, VIII.
- Pythagoras, görög matematikus és filozófus (Kr. e. 6. sz.) 634
- Quintilianus, római szónok (Kr. u. I. század) 123
- *Rabe (Corvinus), Ludwig, hallei jogász, hivatalnok Anhalt-Köthenben († 1549 után) 44, 253
- Rabsaké, AsszírIA kincstárnoka 79
- Radnóti Miklós 99
- Rafael arkangyal 76
- Ráhel 570
- Rebeka 129
- *Reinhold, Erasmus, a matematika és a

- csillagászat professzora Wittenbergben (1511–1553) 429
- Reissenbusch, Wolfgang, antonita apát (praeceptor) Lichtenburgban 131
- Reuchlin, Johannes, humanista, hebraista (1455–1522) 165, 427, 432
- Réway (Révai) Ferenc, királyi személynök, nádori helytartó (1489–1553) 480
- Ricius (Ritz), Paul, zsidó származású orvos, humanista, újplatonikus bölcsező (1480–1542) 561
- Rieder, Heinrich, szász nemes 489, 578
- Rinolaus (Riuolaus), Nicolaus *lásd* Nagybányai Miklós
- Rotterdam (Roterodamus) *lásd* Erasmus
- Rörer, Anastasia (* 1531) 148
- *Rörer (Rorarius), Georg, Luther titkára, műveinek kiadója, diakónus Wittenbergben (1492–1557) 43–45, 48, 50–51, 117, 148, 421, 584, 624, 655
- Rosen, Kunz von der, kalandos életű lovag (1470–1519) 157
- Rotzlöffel (Rotzleffel) *lásd* Cochlaeus, Johannes
- Ruprecht, rajnai palotagróf (1481–1504) 141, 467
- Sabellicus, velencei humanista történetíró (1436–1506) 406
- Salamon 125–126, 129, 158, 194, 313, 463, 473–474, 519, 521–522, 541, 544, 567, 635–636, 643, 676, 696, 741
- Sámson 78, 125, 128
- Sámuel 81, 504, 521, 591, 697, 699
- Sándor, Nagy (Alexandros), makedón király (Kr. e. 356–323) 118, 443–444, 487, 521, 675, 703
- Sára 311
- Sarcerius, Erasmus, lutheránus teológus, reformátor és szuperintendens (1501–1559) 691
- Saul 95–96, 131, 162, 174, 521, 653
- Saulus 570
- Saxo (Sachse, Holstein), Johann, magister, majd retorikaprofesszor Wittenbergben († 1561) 610, 622, 748
- Schadewalt, Bartholomaeus, polgár Wittenbergben († 1535) 627
- Schalbe, Heinrich, eisenachi polgár 600
- Schantz, Anton *lásd* Schenitz, Anton
- Scharhans, Luther szóalkotása: „Talpnyaló Jancsi” 296, 299, 730
- Scharwenzel 296
- Schenck (Jeckel), Jacob, wittenbergi teológusdoktor, udvari prédikátor Berlinben († 1554) 433, 461, 487, 562
- Schenitz, Anton, Hans Schenitznek, Albert mainzi érsek kivégzett bizalmasának öccse († 1589) 463, 532
- Schenitz, Hans, Albert mainzi érsek pénzügyeinek kivégzett intézője († 1535) 532
- *Schiefer (Severus), Wolfgang, osztrák diák Wittenbergben, 1539-ig Ferdinánd király fiainak nevelője 40, 555–556, 558–561
- *Schlaginhausen (Ochloplectes), Johannes, Luther asztaltársa, szuperintendens Köthenben († 1560 k.) 41, 44, 50, 88, 205, 218, 247, 601
- Schleinitz, Johann von, meissenai püspök († 1537) 347
- Schlick von Falkenau, Albert, gróf, I. Ferdinánd kamarása, Lausitz helytartója († 1548) 379
- Schmalz 168
- Schmidt (Schmied) *lásd* Fabri, Johannes
- *Schneidewein, Heinrich, jogtudós és szász választófejedelemi tanácsos (1510–1580) 429–431
- Schott, Hans, coburgi gondnok 361
- Schönberg, Nicolaus von, reformpárti capuai bíboros (1472–1537) 462

- Schönburg, Ernst von, György szász herceg tanácsosa (1486–1534) 644
- Schönfeld, Ernst von, Ave és Margaretha apácák bátyja, birtokos Löbnitzben († 1550 előtt) 544
- Schönfeld *lásd* Axt, Ave
- Schulze (Sculdetus), Hieronymus, brandenburgi és havelbergi püspök († 1522) 291
- Schultze, Paul, wittenbergi vendéglős 336
- Schurf, Augustin, orvos és matematika-professzor Wittenbergben (1494–1548) 338
- Schurf, Hieronymus, jogászprofesszor Wittenbergben (1481–1554) 362–363, 407, 428, 431, 440, 577, 588, 663
- Schwarzerdt, Georg, Melanchthon öccse, falusi bíró 610
- Schwartzerdtd *lásd* Melanchthon, Philipp
- Scipio, Gnaeus Cornelius, római hadvezér és politikus († Kr. e. 211) 443, 501, 519
- Sculdetus Hieronymus *lásd* Schulze, Hieronymus
- Sebaldus, Szent, frank remete († 1072 előtt) 101
- Seberger *lásd* Sieberger, Wolf
- Sebestyén, Szent, vértanú (3. sz.) 215
- Seneca, Lucius Annaeus, római politikus, filozófus és drámaíró (Kr. u. 1–65) 531
- Senfl, Ludwig, IV. Vilmos bajor herceg udvari zeneszerzője († 1555 k.) 175
- Serralonga, Urbano de, Montferrat örgrófság követe 455, 594
- Sét 108, 628
- Severus *lásd* Schiefer, Wolfgang
- Sickingen, Franz von, lovag, zsoldosvezér, felkelő (1481–1523) 360, 586
- *Sieberger (Seberger), Wolf, Luther famulusa és szolgálója († 1547) 233, 289
- Siegfried, I., luxemburgi gróf, a tartomány és a család alapítója († 998) 415
- Simeon, Oszlopos Szent, szíriai remete († 459) 736
- Sindringer, Bleikard, jogászprofesszor Wittenbergben († 1551) 535
- Sirák *lásd* Jézus Sirák
- Slom, rabbi 563
- Sólyom Jenő 57
- *Spalatin (Burkhard), Georg, Bölcs Frigyes titkára, lelkész Altenburgban (1482–1545) 197, 361, 373, 455, 475, 517, 555, 558, 587, 596, 603, 747
- Spengler, Lazarus, jogász, nürnbergi jegyző (1479–1534) 611
- Spiegel, Erasmus (Asmus) von, szász nemes, grunai birtokos 336
- Spies, Johann, német nyomdász és könyvkiadó († 1623) 400, 549
- Staupitz, Johannes (von), wittenbergi professzor, ágostonos vikárius (1470–1524) 78–79, 86, 88, 95, 135, 196, 249, 278, 304, 317, 353, 438, 454, 534, 592, 594, 601–602, 693, 705
- Sternberg (Sterbach), Hans von, később coburgi udvarbíró 597
- Stiefel (Stifel), Michael, ev. prédikátor Toltben és Lochauban, matematikaprofesszor Jénában (1487–1567) 84, 312
- Storch, Nicolaus, „próféta” Zwickauban 321
- Strabo, Walahfrid, bencés szerzetes, bibliai kommentár szerkesztője († 849) 82
- Strabón, görög földrajztudós († Kr. u. 23) 394
- Strassen, Christoph von der, jogtudós Odera-Frankfurtban, brandenburgi államférfi (1511–1560) 618
- Strassen, Michael von der, hivatalnok Bornában 618
- Stübner, Marcus *lásd* Thomae, Marcus
- Suetonius Tranquillus, Gaius, római történetíró († Kr. u. 122 után) 375, 470, 485, 580

- Sulzer, Simon, svájci szuperintendens (1508–1585) 454
- Summenhart, Konrad, tübingeni teológus, kánonjogász és nominalista filozófus († 1502) 602
- Szakállas György *lásd* György, szász herceg
- Szamaria, rabbi 563
- Szapolyai *lásd* János, I.
- Szathmáry Lajos 119
- Szulejmán, II. (Nagy), oszmán-török szultán († 1566) 364, 474
- Szűzanya *lásd* Mária, Szűz
- Tacitus, Publius Cornelius, római szenátor és történetíró († Kr. u. 120 k.) 747
- Takonykavaró (Takonykanál) *lásd* Cochlaeus, Johannes
- Talpnyaló Jancsi (Scharhans) 296, 299, 730
- Tamerlán (Timur Lenk), mongol fejedelem (1333–1405) 675
- Tamás, Szent, apostol 441, 450
- Taubenheim, Hans von, szász fejedelmi tanácsos és számvevő († 1541/42) 371
- Tejas (Teja), a keleti gótok utolsó királya († 552) 378
- Telpelius *lásd* Tölpel
- Terentius Afer, Publius, római komédiaíró († Kr. e. 159/158) 129, 166, 246, 643, 730
- Tertullianus, Quintus Septimius Florens, latin nyelvű teológus († 220) 514, 615
- Tetzel, Johannes, domonkos búcsúprédikátor (1465–1519) 93–94, 302, 452–453, 534, 592–593
- Teutleben, Kaspar von, jogász, szász választófejedelmi tanácsos 668
- Thekla, Ikóniumi Szent 543, 677
- Theodorus *lásd* Dietrich, Veit
- Theophylaktos (Bulgarius, Vulgarius), biblia magyarázó, Bulgária érseke († 1125/1126) 103
- Thomae (Stübner), Marcus, „próféta” Zwickauban 321, 542, 641
- Thraso, drámahős 730
- Thun, Friedrich von, a szász választófejedelem tanácsosa 107, 362, 588–589
- Tiberius Iulius Caesar Augustus, római császár (Kr. e. 42 – Kr. u. 16) 375
- Tibullus, Albius, római elégiaköltő († Kr. e. 19/18) 99
- Timur Lenk *lásd* Tamerlán
- Titusz 124, 148, 477
- Tóbiás 126–127, 568
- Toldi Miklós, Nagy Lajos király hadvezére, Arany János költeményeinek hőse († 1390) 747
- Tomyris, masszagéta királynő (Kr. e. 6. sz.) 442
- Tölpel (Telpelius), Luther kutyája 167
- Trier *lásd* Greifenklau, Richard von
- Trithemius, Johannes, Sponheim bencés apátja, humanista (1462–1516) 521
- Tucher, Antonius, nagykereskedő, polgármester és mecénás Nürnbergben (1458–1524) 643
- Türck, Christoph, Albert mainzi érsek hallei kancellárja 169, 316, 463
- Uhe *lásd* Vehus, Hieronymus
- Ulászló, II. (Jagelló), magyar király (1456–1516) 408, 737
- Ulrik, Szent, augsburgi püspök (890–973) 726
- *Ungnad von Sonnegg, Hans, hadvezér, alsó-ausztriai helytartó, a szlovén reformáció támogatója (1493–1564) 711–712
- Úriás 550
- Ursel, Jungfrau (Orsolya leányasszony) *lásd* Laménit, Anna

- Usingen *lásd* Arnoldi, Bartholomaeus
- Valdes (Waldes), Petrus, lyoni kereskedő, a valdens mozgalom elindítója († 1218 előtt) 326
- Valois *lásd* Ferenc, I.
- Valois *lásd* Károly, VIII.
- Várdai Pál, esztergomi érsek († 1549) 408
- Varus, Publius Quintulus, római szenátor és hadvezér († Kr. u. 9) 501
- Vehus (Uhe), Hieronymus, badeni kancellár (1484–1546) 363, 589
- Venus, római istennő 134
- Vergilius Maro, Publius, római költő († Kr. e. 19) 81, 126, 129, 154, 175, 246, 289, 406, 440, 472, 481, 485, 528–529, 570
- Verner, Karl Adolf 481
- Veronika, Szent 547, 651
- Verres, Gaius, római helytartó Szicíliában († Kr. e. 43) 739
- Vilmos, II., hesseni tartománygróf (1469–1509) 141, 501
- Vilmos, IV., bajor herceg (1493–1550) 526, 590
- Vilmos, mecklenburgi herceg *lásd* Fülöp, mecklenburgi herceg 557
- Vio, Tommaso de *lásd* Caietanus, Thomas
- Virág Jenő 52–54, 56, 62
- Viterbo, Aegidius de, humanista, ágostonos generális, reformpárti bíboros (1469–1532) 374
- Vorstius (Vorst), Peter van der, Aquai püspöke, pápai nuncius 601
- Vulgarius *lásd* Theophylaktos
- Wackernagel, Philipp 720
- Waldes, Petrus *lásd* Valdes, Petrus
- Wallenfels, Martin von, szász nemes 336
- Watzdorf, Volrad von, szász nemes 590
- Welf család 526
- *Weller, Hieronymus, famulus és házi-tanító Luthernél, teológiai professzor Freibergben (1499–1572) 43–44
- *Weller, Peter, joghallgató Wittenbergben, Luther asztaltársa (1503–1536) 224
- Welser család 672
- Werder, Lorenz, torgauai anabaptista aranyműves 473
- Wicelius *lásd* Witzel, Georg
- Wied, Hermann von, kölni érsek, 1515-től választófejedelem, sikertelen reformációs kísérlete után kiközösített és 1547-ben lemondott (1478–1552) 488
- Wilder Jäger (Ádáz Vadász), a német néphit mitikus alakja 118
- Wildfeuer, nordhausenai bűbájós 400
- Wittelsbach család 526, 590
- Wittelsbach *lásd* Lajos, IV.
- Witzel (Wicelius), Georg, lelkész Eisenachban, Eislebenben és Drezdában (1501–1573) 720
- Wolf *lásd* Sieberger, Wolf
- Wolfgang, Anhalt-Köthen fejedelme (1492–1566) 719
- Württemberg *lásd* Eberhard
- Wyck, Johannes van der, Reuchlin titkára, majd Bréma város szindikusa 432
- Wyclif, John, angol egyházújító és bibliafordító († 1384) 145
- Zákeus 578
- Ziegler, Bernhard, hebraista, lipcsei professzor (1496–1556) 633
- Zwingli, Huldreich, zürichi reformátor (1484–1531) 65, 79, 91, 109, 112, 118, 124, 165, 180, 217, 219, 221–222, 225, 240, 275, 396, 433, 441, 536, 560, 562, 569, 645

Zsigmond, I. (Luxemburgi), magyar és
cseh király, német-római császár (1368–
1437) 69, 380, 409, 587

Zsigmond, I. (Jagelló, Öreg Zsigmond),
1506-tól lengyel király (1467–1548) 737
Zsugyel János 422, 747

Helynévmutató

Bibliai helynevek az MBT szerint. A bibliográfiai leírások nyomdahelyeit nem mutatózzuk.

- Aachen 409
Afrika 495, 580
Aigues-Mortes 677
Alexandria 136, 672
Allstedt 305
Alsómalomfalva 523
Altenburg 93, 475, 581
Alzette (Alzig) 415
Angera 670
Angern 670
Anglia 223, 272, 460, 493, 502, 511, 523,
533, 580, 670, 672
Anhalt 443, 719
Ankara 675
Annaberg 452
Antiochia 543, 677
Antwerpen 73–74, 437, 670, 732
Arábia 136, 325
Asszíria 79
Asztrahany 675
Athén 464
Augsburg 47, 103, 134, 196–197, 215, 217,
265, 275, 284, 293, 303, 306, 347, 373,
387, 434, 454–456, 493, 515, 561, 589,
593–594, 596, 603, 630, 640, 672–673,
686, 689, 692, 702, 726, 736
Ausztria 224, 316, 526, 726
Aventinus 376
Ázsia 396, 580, 675
Babilon (Bábel) 180–181, 312, 703
Babilónia 720
Bajorország 372
Bamberg 515
Bécs (Wien) 169–170, 474, 559, 726
Berlin 453
Betlehem 328, 740
Bingen 449
Bologna 374, 566, 618
Born 618
Borsdorf 642
Brandenburg 94, 180, 378, 404, 522–
523, 584, 587, 618
Brandenburg-Ansbach 443
Brandenburg-Kulmbach 669
Brandenburg-Küstrin 404
Brassó (Braşov) 661
Bratislava *lásd* Pozsony
Braunschweig 308, 442, 612, 711–712
Braunschweig-Grubenhagen 711
Braunschweig-Lüneburg 443, 557
Braunschweig-Wolfenbüttel 445, 559,
582
Bréma (Bremen) 432, 617, 670
Bretagne 521
Britannia 670
Brixen 672
Buda 398, 408, 545, 559, 612, 652, 671,
690

- Cajeta (Gaëta) 582
 Calcutta 365
 Capitolium 146, 376
 Capua 462
 Coburg 79, 247, 291, 293, 594, 596–597, 639
 Compostela *lásd* Santiago de Compostela
 Csehország 39, 180, 211, 299, 326, 398

 Dabrun (Dobraun) 728
 Dánia 661
 Dél-Morvaország 398, 439
 Dabrun *lásd* Dabrun
 Düben 161, 468

 Ebernborg 586
 Édenkert 325
 Edóm 162
 Egyiptom 47, 76, 80, 89, 126, 138, 234,
 246, 394–396, 599, 637
 Eilenburg 604
 Eisenach 145, 451, 593, 596–598, 600,
 716–718
 Eisleben 46, 57, 86, 107, 145, 174, 235,
 355, 565, 584, 689, 692, 703, 714, 716,
 720, 724, 726, 732–733, 735
 Erfurt 78, 81–82, 99, 161, 169, 208–209,
 212, 220, 292, 308, 316, 318, 328, 332,
 360, 375, 387, 394, 397, 438, 459, 467,
 483, 499, 534, 582, 591, 593, 600, 602,
 604, 657, 667, 683, 744
 Esztergom 398, 408, 712
 Európa 326, 456, 460, 580
 Eutzsch 82

 Fehérvár *lásd* Székesfehérvár
 Firenze 285, 373, 386, 469
 Flandria 587, 744
 Franciaország 196, 223, 488, 523, 561,
 580, 672, 677, 745
 Frankenhausen 198
 Frankföld (Franken) 408
 Frankfurt am Main 515

 Frankfurt am Oder 618
 Freiberg 391, 461, 473, 491
 Fulda 305, 387

 Gallia 272
 Gent 670
 Goldene Au 325
 Golgota 398
 Gomora 169, 325, 484, 661
 Goslar 285
 Gotha 627
 Görögország 580, 671–672

 Hagenau 168
 Halberstadt 295, 408
 Halle 408, 532, 674
 Hamburg 515, 670
 Harz-hegység 325
 Heidelberg 511
 Hertzberg 391
 Hessen 292, 361, 372, 408, 443, 516
 Hildesheim 442, 445
 Hispánia *lásd* Spanyolország
 Hódoltság 671
 Hollandia 243, 328, 670
 Holsdorf 711
 Hoppelstadt 295

 Ikónium 543, 677
 Ingolstadt 361, 588, 632
 Itália (Olaszország) 181, 215, 272, 277,
 285, 320, 378, 394, 429, 431, 434, 444,
 468, 472, 481–482, 506, 529, 580, 618,
 620, 649, 665–666, 745
 Izrael 68, 76, 80, 138, 162, 396, 519, 530,
 578, 637, 640, 663, 697

 Jáchymov *lásd* Joachimsthal
 Jéna (Jena) 46, 83, 560, 624
 Jeruzsálem 136, 265, 316, 395, 434, 520,
 560, 567, 661, 678
 Jessen 493

- Joachimsthal (Jáchymov) 211, 612
 Judaea (Zsidóország) 106, 132, 153, 325
 Jungbunzlau (Mladá Boleslav) 574
 Jüterbog 75, 219, 592–593
- Kána 499
 Kánaán 395
 Kappel 222
 Kariot (Keriot) 142
 Kazany 675
 Kemberg 430, 592, 594
 Keriot *lásd* Kariot
 Kis-Ázsia 396
 Kis-Tatárország 675
 Klosterneuburg 726
 Konstantinápoly 136
 Konstanz 57, 272, 363, 453, 556, 587, 630, 666
 Koppenhága 489
 Köln 373, 387, 424, 488, 555, 558, 597, 670, 698, 737
 Kőszeg 364, 528
 Közép-Amerika 465
 Közép-Ázsia 675
 Közép-Európa 326
 Krím 675
 Krumenau (Krumau) 379
- Landshut 467
 Landstuhl 361
 Lappföld 452
 Leipzig *lásd* Lipcse
 Leisnig 347
 Lengyelország 581, 672, 737
 Leuven (Löwen) 422, 670
 Libya 394
 Lichtenberg 177
 Lichtenburg 131
 Linz 558
 Lipcse (Leipzig) 43, 47, 161, 218, 220, 279, 343, 422, 465, 468, 553, 567, 585, 593–594, 633, 644, 669
- Loch-pusztá (Lochische Heide) 241
 Lochau 84, 312, 461, 478
 Lombardia 666
 Lotharingia (Lothringen, Lythringen) 378, 409, 443
 Lőcse 224
 Luxemburg 415
 Luzern 452
 Lüneburg 443, 557, 612
 Lüneburger Heide 612
 Lüttich 442, 445, 558
- Madrid 732
 Magdeburg 377, 532
 Magyarország 37–38, 53, 170, 224, 299, 398, 407, 486, 545, 570, 580, 661, 690, 712, 714, 737
 Mainz 116, 248, 292, 318, 363, 410, 421, 427, 442, 449, 463, 483, 532–533, 586–587, 591, 603, 649, 666, 689, 740
 Majna-Frankfurt *lásd* Frankfurt am Main
 Mansfeld 164, 221, 440, 446, 453, 557, 593, 600, 639, 732–733
 Mantua 374, 382, 387, 433
 Maozim 146
 Marburg 536, 560, 593
 Meiningen 99, 293, 297
 Meissen 302, 347, 372, 409
 Methoné (Modona) 429
 Mikulov *lásd* Nikolsburg
 Milánó 474
 Minden 515
 Mladá Boleslav *lásd* Jungbunzlau
 Móáb 162
 Modona *lásd* Methoné
 Monheim 197
 Montferrat 455, 594
 Morvaország 224, 379, 398, 439
 Möhra 145, 451, 600
 Mühlberg 159
 Münster 216, 387, 432–433, 633

- Nagyszombat 398
 Nagy-Tatárország 675
 Nagyvárad (Oradea) 690
 Nápoly 582
 Naumburg 328, 435, 626
 Názáret 154, 599
 Németalföld 229, 437, 670, 744
 Németország 80, 93, 153, 168–170, 180,
 196, 211, 217, 223, 251, 272, 281, 285,
 293, 307, 316, 320, 373, 380, 387, 409,
 415, 429, 455, 476, 483, 488, 493, 505,
 524, 545, 595, 612, 626, 628–629, 650,
 670–671, 686, 693, 714, 737, 746–747
 Neuburg 726
 Nieder Ofen 671
 Niemeck 243
 Nikápoly 380
 Nikolsburg (Mikulov) 398, 439
 Nizza 474
 Nordhausen 400, 683
 Nürnberg 43, 101, 130, 265, 284, 309,
 328, 364, 368, 373, 375, 380, 443, 498,
 528, 594, 598, 611, 626, 643, 745
 Odera-Frankfurt *lásd* Frankfurt am Oder
 Olaszország *lásd* Itália
 Oppenheim 360, 586
 Oradea *lásd* Nagyvárad
 Orlamünd 433
 Öttingen 421
 Pádua 666
 Palermo 587
 Párizs 409, 630
 Patmosz 716
 Pavia 732
 Penúél 601
 Perzsia 506
 Pest 671
 Pfalz 141, 361, 467, 729
 Piacenza 386
 Pilátus tava 452
 Pirna 43, 45
 Poltersberg 374, 452
 Pomeránia 83, 597, 621, 747
 Poroszország 235, 452, 544
 Portugália 672
 Poznań 597
 Pozsony (Bratislava) 38, 224, 398
 Prága (Praha) 379, 556, 574
 Pratau 600
 Quirinalis 376
 Rákos-mező 170
 Regensburg 564
 Róma 93, 133–134, 137, 146, 168, 181,
 197, 226, 258, 285, 292–293, 299, 329,
 366–367, 373–376, 378, 386, 394–395,
 432–433, 441, 451, 453–456, 469, 475,
 501–502, 520, 537, 547, 584, 593–594,
 603, 619, 628–629, 651, 666, 672–673,
 683, 685–686, 714, 726–727, 736
 Salzburg 534, 686, 692
 Santiago de Compostela 221, 226, 285,
 395, 410, 523
 Samária 325
 Savoya 474
 Schmalkalden 384–385, 387–388, 397,
 406, 459, 544, 572, 600, 734
 Schweinitz 241
 Skandinávia 714
 Sodom (Szodoma) 87, 169, 325, 375,
 476–477, 484, 661
 Sonderburg 243
 Spanyolország 181, 272, 410, 580, 737
 Spárta 442
 Specke-erdő 549
 Speyer 559, 724
 Sponheim 521
 Stolpen 302

- Stotternheim 534
 Strassburg (Strasbourg) 279, 398
 Stuttgart 729
 Súném 307
 Süptitz 446
 Svájc 93, 222, 284, 291, 366, 452, 454
 Svédország 243, 661
- Szászország 93, 177, 180, 197, 293, 358,
 379, 409, 443
 Székesfehérvár 398
 Szentföld 325
 Szilézia 166, 224
 Szíria 325, 395
 Szodoma *lásd* Sodoma
- Tambach 601
 Tarpeius 376
 Tata 398
 Tatárország *lásd* Nagy-Tatárország,
 Kis-Tatárország
 Teutoburg 501
 Thessalonika 543
 Tisbe 492
 Torgau 169, 220, 349, 371, 379, 429, 446,
 473, 487, 518, 571, 634, 638, 684, 711, 747
 Trident (Trento) 455
 Trier 285, 361, 363, 588–590, 594
 Trója 126, 292
 Tusculum 403, 468
 Tübingen 51, 602, 633, 729
 Türingia 211, 328, 409, 459
 Tyros 703
- Utrecht 422, 442, 445, 558, 649
- Velence (Venezia) 70, 293, 308, 353, 374–
 375, 406, 429, 441, 467, 547, 575, 730
 Vesztfália (Westfalen) 328, 408, 670
 Vicenza 458
 Vienne 682
- Vörös-tenger 80, 209, 246–247, 428
 Wartburg 364, 398, 596–598, 604, 657,
 716–717
 Weimar 38, 43, 45, 49, 54–55, 59–61,
 461, 560, 586–587
 Wendelstein 212, 279
 Westfalen *lásd* Vesztfália
 Westhausen 572
 Wien *lásd* Bécs
 Windesheim 474
 Wittenberg 45–46, 51, 82–83, 93–94,
 99, 116, 131, 143, 156, 159, 161, 177,
 180, 197–198, 218, 244, 247, 265, 277–
 278, 280, 288, 296, 309, 318, 321, 338,
 362, 372, 374, 377, 379–380, 389, 393,
 396, 403, 407, 410, 428–429, 433, 435,
 457, 459, 465, 468, 471, 473, 478–479,
 483, 489, 500, 522, 527, 535, 537, 544,
 549, 555, 557–558, 571–572, 582, 584,
 591–593, 602–603, 609–610, 612, 618,
 627, 639, 644–645, 657, 661, 684–685,
 690–691, 711, 734–735, 743, 746, 748
 Wolfenbüttel 445, 549, 559, 582
 Worms 343, 354, 360–364, 398, 428, 432,
 498, 502, 515, 584, 586–588, 590, 593,
 603, 657, 716
 Wörlitz 116
 Wurzen 612, 749
 Württemberg 729
 Würzburg 387, 478, 515, 602, 649, 737
- Zeitz 380, 610
 Zittau 530
 Zwickau 265, 321–322, 491, 517, 542,
 576, 641
 Zülsdorf 553
 Zürich 433
 Zsidóország *lásd* Judaea

Tárgymutató

- alamizsna 265, 314, 434, 493, 518, 665
alázat *lásd* ember, emberi
áldozat *lásd* mise
angyal 109, 130, 199, 201, 257, 264
Antikrisztus 136, 380, 441, 557, 742
antinomisták *lásd* törvény
apostol *lásd* tanítás
- babona 257
 csillagjósolás 67, 162, 312, 393, 429, 469,
 572, 600, 674
 hiedelem 294, 437, 446, 452, 476, 498,
 526, 598, 627, 715, 717
 mágia 183, 222, 293, 348, 349, 394, 400,
 415, 452, 465, 475, 476, 490, 521, 530,
 640, 667, 718
 rítus 325, 427, 431, 444, 465
bálványimádás 213, 222, 225, 307, 394,
 427, 488, 619, 685, 699, 700
 politeizmus 133, 465, 641
bánya 279, 446, 529, 557
betegség *lásd* kereszt
bibliafordítás *lásd* ige
birodalom 292, 299
 császárság 149, 173, 215, 279, 293, 356,
 357, 360, 409, 422, 445, 465, 467,
 474, 512, 518, 526, 586, 650, 657,
 670–671, 677, 730–732
 ellenállás 149, 187, 247, 279, 445, 512,
 671, 683
 fegyverszünet 283, 360, 474, 515, 527
 gyűlés 215, 275, 303, 354, 360, 432–433,
 555, 586, 649, 689, 702
 kormányzat 149, 389, 505, 512, 650
 menlevél 306, 360, 454, 586
 rendek 360, 477, 515, 586
 rendelet 360, 586, 657
 tartományok 211, 276, 328, 409, 481
 vallási dialógus 669
 városok 264, 292, 318, 328, 373, 376,
 383, 389, 408, 421, 459, 515
- bosszú 279, 335, 497
böjt 444, 652, 685
bűn 228, 237, 350, 609, 705
 árulás 136, 141, 144, 188, 308, 514, 720
 bűnbeesés 92, 108, 191–192, 276, 303,
 325, 414, 494, 506, 628, 681
 bűnös kívánság 158, 383, 416, 447, 630
 emberölés 95, 157, 187, 219, 223, 236,
 279, 336, 373, 465, 532, 604, 717,
 725–726
 eredendő bűn 87, 155, 190, 194, 531,
 664, 693, 707
 istenkáromlás 79, 184, 196, 250, 350,
 559, 614, 694, 721
 istentagadás 85, 92, 121
 öngyilkosság 99

- Szentlélek ellen 115, 211
- bűnbánat
 búcsú 93, 285, 301, 430, 452, 591, 593
 bűnvallás 435, 490
 gyónás 93, 394, 432, 573, 617, 663, 705
 megtérés 442, 576, 640
 önvád 120, 229, 536, 652
 töredelem 107, 133, 227, 576, 749
 vezeklés 156, 395, 400, 644
- bűnbocsánat 84, 87, 173, 475, 511, 680,
 704–705, 728
 feloldozás 133, 164, 212, 517, 573, 574,
 663
 kulcsok hatalma 489, 517, 573
 megbocsátás 704
- cölibátus *lásd* házasság
- család 226, 393, 460, 722–723
 gyermekek 67, 89, 148, 176, 179, 185,
 208, 224, 229, 232–233, 282, 294,
 299, 308, 311, 336, 344, 346, 348,
 354, 391, 399, 404, 422, 475, 482,
 506, 516–517, 524, 526, 528, 546,
 622, 624, 634, 643, 667–668, 682,
 723
 örökség 284, 299, 497, 522, 524, 669
 származás 145, 378, 422, 450, 519, 526
 születés, születés 66, 109, 185, 298, 310,
 344, 391, 404, 498, 535, 593, 628,
 748
 szülők 114, 119, 144–145, 179, 185, 221,
 229, 330, 387, 499, 527, 599–600,
 616, 639
 testvér 284
- egyetem
 diákság 99, 220, 308, 331, 365, 424,
 435, 486, 548, 566, 657, 742
 dialektika 88, 123, 200, 219, 238, 288,
 300, 356
- disputáció 318, 486, 591
 doktorátus 181, 278, 316, 407, 637, 657,
 673, 684
 fakultás 377, 407, 422
 filozófia 85, 91–92, 103, 133, 147, 256,
 258, 288, 323, 352, 403, 477, 495,
 501, 615, 657, 663, 665
 ösztöndíj 318, 487
 professzor 208, 407, 582, 670
 reform 483, 487
- egyetemes papság *lásd* pap
 egyház 120, 251
 arany rózsa 93, 366, 666
 bíboros 134, 196, 284, 329, 386, 421,
 433, 454, 534, 593, 672, 686, 692
 bulla 582
 az ~ egysége 537, 692
 ének 229, 285, 470, 485
 épületek 376, 452
 fegyelem 326, 454
 javadalmak 70, 214, 432, 483, 558, 631,
 649, 666
 kánonjog 83, 396, 422, 428, 457, 491,
 527, 682, 738
 kanonok 296
 látogatás (vizitáció) 285, 478
 pápaság 73–74, 93, 98, 145, 164, 196,
 210, 214, 224, 230, 242, 257, 283,
 285, 299, 329, 345–346, 367, 373,
 375, 386, 396–397, 408, 422, 427,
 429–430, 432, 438–439, 441, 451,
 454, 492, 494, 502, 520, 527, 547,
 554–555, 557, 584, 603, 630, 666,
 671, 682, 684–685, 714, 723
 püspökök 147, 291, 407, 449, 602, 652,
 737
 rendtartás 454
 szertartások 71, 98, 327, 351, 466, 488,
 711
 tekintély 196, 397
 templom 133, 298, 372, 393

- visszaélések 380, 394, 452, 520, 718
 zene 174, 466
 zsinat 272, 382, 430, 433, 457, 462, 502,
 630, 666
 egyházatya *lásd* tanítás
 eleve elrendelés *lásd* végső dolgok
 ember, emberi
 aggódás 68, 130, 275, 485
 alázat 293, 467, 496, 518, 668, 684,
 695, 730, 732
 álom 186, 377, 504–505, 674, 717
 barát 95, 130, 235, 355, 491, 532, 534,
 630
 bátorság 157, 537
 becsvágy 73, 137, 354–355, 390, 421,
 430, 433, 462, 536, 569, 698
 beszéd 182, 238, 264, 276, 291, 295,
 300, 315, 319, 342, 356, 366, 372,
 377, 392, 481, 491, 519, 531, 569,
 610, 621, 667, 670, 748
 butaság 202, 217, 231, 232, 296, 330,
 349, 434, 638, 665, 692, 738–739, 749
 derű 213, 232, 249, 252, 503, 517, 749
 értelem 172, 184, 252, 256, 264, 276,
 320, 342, 359, 474, 496, 686, 693,
 705, 731, 738
 félelem 95, 207, 229, 250, 500, 508, 623,
 695, 708
 fiatalság 107, 117, 351, 355, 366, 499,
 583, 599–600, 681, 703
 gőg 137, 222, 227, 270, 319, 329, 353,
 354, 473, 489, 541, 562, 681, 686,
 698, 710, 739, 743
 hála 129, 170, 184–185, 191, 213, 221,
 246, 267, 273, 286, 308, 313, 346,
 447, 469, 632, 666, 697, 746
 humor 279, 319, 349, 368, 517, 557, 652
 indulat 288, 383, 518, 635, 652, 734
 játék 243, 246, 368, 371, 517, 613, 667,
 694–695
 lélek 401, 442, 461, 617
 lelkiismeret 160, 196, 207, 239, 276,
 304, 412, 442
 lustaság 233, 242, 426, 450, 545
 magány 134, 216, 241, 243, 322, 447,
 549, 698
 megélhetés 77, 173, 176, 224, 320, 401,
 449, 572, 619, 649, 746
 munka 92, 244, 248, 288, 289, 330,
 372, 463, 529, 569, 683–684
 okoskodás 94, 121, 161, 194, 209, 217,
 221, 225, 228, 240, 252, 271, 310,
 351, 392, 423, 480, 541, 560, 662,
 693, 696, 703, 710
 öregség 117, 177, 220, 355, 395, 468,
 703
 tehetség 705, 713, 737, 744–745
 test 221, 243, 275, 298, 436, 461, 504,
 523, 617, 745–746
 tévedés 167, 492, 529, 609, 693, 736
 türelem 100, 148, 222, 238, 247, 272,
 410, 467, 577, 606, 618, 663, 676,
 683, 721, 747
 engedelmisség *lásd* törvény
 eredendő bűn *lásd* bűn
 ereklye *lásd* szentek
 eretnokség 185, 310, 439, 452, 631, 719
 cseh testvérek 326, 339
 kelyhesek 145, 272, 380, 556
 manicheusok 74
 szentháromságtagadók 77
 evangélium 364
 ~ hirdetése 135, 246, 248, 580, 620,
 661–662, 670–671, 689
 törvény és ~ 70, 143, 146, 192, 207,
 263, 268, 305, 329, 423, 629, 653,
 661, 709
 házasság 165, 226, 723
 a ~ érvénytelensége 616
 esküvő 105, 185, 235, 354–355, 405,
 438, 465, 548, 572, 682

- házasságtörés 378, 609, 724–725
 házastársak 66, 70, 80, 89, 92, 96, 181,
 223, 229, 235, 240, 264, 266, 294,
 298, 347, 403, 415, 438, 485, 504,
 521, 535, 544, 553, 722
 hűség 294, 383, 630
 papi nőtlenség (cölibátus) 269, 283,
 326, 428, 465, 602, 726
 paráznaság 90, 105, 285, 294, 327, 359,
 548, 609, 618, 677
 a ~ rendje 96, 100, 187, 269, 275, 327,
 359, 382, 391, 483, 496, 526, 535,
 546, 678, 722–723
 szüzesség 90, 269, 327, 359, 434, 465,
 483, 677, 722, 726
 többnejűség (bigámia) 483, 567
 válás 634
 viszály 103, 324, 327, 414, 631, 678
 hermeneutika *lásd* ige
 hit 89
 állhatatosság 66, 83, 120, 144, 212,
 226, 239, 242, 303, 323, 410, 639,
 690, 710
 gyermekek ~e 67–68, 148, 232–233,
 282, 294, 391, 482, 518, 642
 ~ben erőtlenek 86, 100, 183, 229, 248,
 553, 638, 710
 igaz ~ 183–184, 221, 256, 269, 341, 359,
 461, 530, 606, 632, 652
 hitvallás 411
 Ágostai ~ 347, 442, 493
 Apológia 102, 347
 Apostoli ~ 74, 190, 367, 392, 451, 459,
 561, 638, 676, 678
 humanisták 153, 272, 343, 720
 görög 159, 179, 193
 héber 179, 193
 iskola 165, 316, 389, 444, 483, 581, 593,
 634, 637
 nyelvtudás 95, 121, 179, 193, 397, 404,
 560, 673
 igazság
 hamisság 185, 367, 514
 hazugság 110, 367, 410, 463, 554, 651,
 736
 képmutatás 114, 123, 159, 211, 214,
 230, 233–234, 256, 270, 273, 343,
 359, 546, 555, 712, 720, 734
 megigazulás 132, 165, 268, 317, 326,
 351, 356, 359, 399, 433, 477, 511, 576,
 629, 642, 653, 691
 önigazolás 495
 titok 496, 596, 604, 689, 696, 712
 ige
 bibliafordítás 179, 193, 244, 313, 317,
 470, 567, 584–585, 633
 bibliai kommentár 214, 392, 433, 477,
 591
 bibliaolvasás 76, 81, 112, 240, 252, 273,
 317, 395, 397, 438, 525, 532, 563,
 584, 591, 634, 689, 693, 732, 742
 az ~ ereje 89, 133, 153, 160, 216, 227,
 273, 315, 319, 449, 494, 537, 569,
 632, 692
 hermeneutika 110, 200, 497, 583, 633
 ~hallgatás 73, 81, 101, 227, 252, 426,
 691
 ~hirdetés 75, 80, 85, 101, 105, 116,
 124–125, 132–133, 153, 157, 161,
 173, 193, 230, 234, 247, 273, 282,
 286, 291, 297, 302, 352, 358, 366,
 372, 376–377, 381, 390, 392, 404,
 430, 449, 457, 497, 529, 536–537,
 560, 568, 581, 583, 610, 621, 661,
 683, 713, 727, 745
 ~magyarázat 81, 428, 476, 506, 521,
 563, 565
 Szentírás 81, 89, 103, 125, 139, 149,
 157, 208, 242, 290, 323, 395, 460,
 562, 570, 579, 585, 651, 662, 689
 az ~ világhossága 519

- zsolnár 68, 97, 120, 135, 157, 470, 581,
 606, 691, 695
 ígéret 255, 287, 388, 531, 680, 704
 imádság 107, 199, 210, 230, 240, 246, 310,
 322, 336, 376, 384, 401, 468, 515, 537,
 545, 631, 635, 637, 650, 669, 711, 723,
 742
 az ~ ereje 168, 257, 553, 611
 kánoni órák (zsolozsma) 412, 566, 604
 Miatyánk 76, 112, 120, 155, 209, 212,
 232, 264, 350, 435, 459, 609, 629,
 642, 676
 irodalom
 antik 153, 159, 165, 214, 246, 258, 281,
 288, 352, 394, 403, 406, 409, 468,
 472, 481, 485, 492, 528, 531, 610,
 615, 675, 747
 dráma 165, 272, 466, 643
 fordítás 279, 492
 írás 406, 474, 532, 684
 mese 173, 411, 447, 449, 492, 511, 603,
 733
 vallásos ~ 406
 vers 129, 153, 395, 406, 409, 451, 485,
 547, 651, 678, 723, 735, 747–748
 Isten 266
 ~ akarata 256
 ~ cselekedetei 73, 125, 193, 209, 234,
 238, 246, 255, 277, 286, 323, 620,
 692
 ~ dicsősége 232, 285, 693
 ~ gondviselése 65, 120, 148, 167, 170,
 176–177, 182, 184, 190, 249, 250,
 255, 268, 301, 355, 365, 367, 436,
 456, 478, 494, 636, 680, 746
 ~ haragja 75, 81, 87, 156, 171, 193, 210,
 320, 429, 476, 490, 545, 628, 637,
 661, 694
 ~ igazsága 86, 98, 194, 202, 236–237,
 245, 319, 356, 479, 565, 581, 629
 ~ imádása 196, 225, 414
 ~ irgalma 72, 94, 208, 210, 247
 ~ kegyelme 122, 132, 213, 230, 239
 ~ megelevenít 189, 193, 195, 464, 617
 ~ mindenhatósága 97, 101, 695
 ~ rejtőzködik 75, 106, 117, 122, 178,
 237, 245, 263, 266, 271, 635, 693
 Szentháromság 561, 641
 ~ teremtése 75, 94, 97, 101, 108–109,
 116, 167, 190, 209, 232–234, 252,
 263, 266, 270–271, 275–277, 323,
 325, 365, 367, 391, 404, 471, 560–
 561, 566, 579, 620, 634
 jócselekedet 225, 287, 447
 érdemszerző ~ 184, 224
 hitből fakadó ~ 199, 339, 364, 642
 kép, képek 382, 422, 451, 547, 557, 720,
 732, 744–745
 ~rombolás 222
 kereszt 242, 256
 árvíz 403
 baleset 82, 352, 683
 betegség 117, 155, 212, 241, 274, 291,
 330, 336, 348–349, 384, 393, 464,
 468, 471, 504, 523, 543–544, 600,
 624, 634, 664, 684, 734
 fogság (börtön) 239, 596
 halál 78, 82, 102, 155, 173, 186, 219,
 236, 243–244, 258, 267, 286, 352,
 387, 437, 461, 468, 474, 485, 505,
 535, 617, 622–623, 639, 649–650,
 652, 735
 járvány (pestis) 83, 113, 155, 201, 236,
 244, 469, 500, 508, 626, 708
 kétségbeesés 107, 115, 118, 160, 196,
 199, 227, 304, 322, 336, 442, 549,
 664, 704
 máglya 556, 669
 üldözterés 80, 85, 106, 177, 239, 273,
 309, 460, 697, 711

- keresztség 87, 437
 a ~ ereje 340
 gyermek~ 109, 333–334, 402, 490
 keresztszülő 344
 kikeresztelkedés 375, 597
 újrakeresztelők 164, 216, 224, 305,
 334, 473
 kiátkozás (kiközösítés) 224, 350, 360,
 432, 489, 578, 584, 614, 619, 712, 714
 könyv 240, 541
 ~égetés 481
 nyomda 218, 532, 676, 684
 olvasás 240, 319, 331, 349, 525, 684
 Krisztus
 ~ adományai 183, 351, 471, 702
 ~ cselekedetei 74, 132, 167, 183, 450,
 702
 elégtétel 700
 inkarnáció 103, 138, 172, 177, 208, 249,
 417, 503, 564, 599, 700
 ~ jelenléte 553
 ~ kettős természete 139, 461, 563
 kiengesztelés 115, 548
 közbenjáró 714
 mindenütt jelenvaló 144
 ~ országa 69, 72, 172, 210
 ~ szenvedése 245, 649, 664, 700
 létfenntartás
 alvás 376, 504–505, 569, 629
 drágaság 201, 211, 218, 328, 353, 490,
 522, 538, 708
 étel (evés) 185, 232, 248, 365, 434, 506,
 530, 572, 636, 681, 736
 gyógyszer 113, 192, 244, 393, 465, 470,
 734
 háztartás 66, 182, 264, 270–271, 321,
 403, 521
 ital (ivás) 67, 87, 103, 146, 211, 232, 371,
 443, 495, 548, 557, 571, 681, 747
 jövedelem 244, 268, 284, 340, 377, 427,
 521, 522, 575
 kereskedelem 217–218, 421, 459, 470,
 522, 672
 kert 226, 276, 325, 408, 459
 kézművesség 217, 313, 423, 472
 lakás 192, 669
 öltözködés 319, 668, 749
 levél 319, 398, 480, 532, 602
 ajándékküldemény 735
 ~írás 89, 221, 282, 470, 489, 639
 ~továbbítás 282
 ~váltás 593, 603
 mágia lásd babona
 Mária-kultusz lásd szentek
 megbotránkoztatás lásd szeretet
 megélhetés lásd ember, emberi
 mise 431, 433, 465
 áldozat 70, 367, 644, 685
 első~ 145, 229, 387, 499, 527
 istentisztelet 131, 248, 471, 503, 700
 liturgia 285, 466, 488
 magán~ (zug~) 70, 283, 488
 misztika lásd teológia
 munka lásd ember, emberi
 okoskodás lásd ember, emberi
 ordináció lásd pap
 önzés lásd szeretet
 ördög 222, 233, 236, 266
 gonosz 75, 113, 136, 137, 141, 155, 160,
 167, 171, 177, 201, 219, 223, 249,
 294, 322, 393, 415, 452, 470, 490,
 511, 526, 529, 554, 715, 717
 kísértés 67–68, 83, 87, 96–97, 99, 112,
 118, 125, 130, 134, 142–143, 160,
 172, 177, 183, 192, 195, 210–212,
 228, 230, 256, 269, 301, 318, 336,
 341, 388, 416, 423, 435, 446–447,

- 450, 543, 548, 559, 598, 604, 638,
677, 714–716, 735
~űzés 667, 716
~ tombolása 77, 130, 173
- pap 560
 egyetemes ~ság 722
 lelkészi szolgálat 147, 161, 457, 619
 lelkigondozás 147, 500, 574, 626
 ordináció (papszentelés) 347, 661
pápaság *lásd* egyház, egyházi
paraszток *lásd* társadalom
- rajongók 77, 197, 329, 332, 354, 432, 562,
564, 569, 613, 674, 686, 691, 719
erőszak 108, 222, 225, 305, 442
zwickaui próféták 321, 542, 641
reménység 89, 239, 335, 449
- szabadság 357
 adiaphora 71
 szabad akarat 104, 256, 303, 317, 424,
 576, 705, 707–708
- szentek 408
 ~ ereklyéi 285, 410, 619, 651, 685
 ~ legendái 201, 736
 Mária-kultusz 82, 563, 718
 ~ segítségül hívása 212, 424, 534
 ~ tisztelete 214, 221, 225, 395, 401
- Szentlélek
 ~ ajándékai 125, 207, 236, 359, 437, 576
 közvetlen kinyilatkoztatás 197, 579,
 674
- szentségek 676
- szeretet 346, 383, 393, 544
 botrány kerülése 335, 546, 618
 ellenség ~e 577
 felebarát, felebaráti 98, 460, 508, 704
 gondoskodás 176, 179, 265, 311
 gyász 491, 622, 624, 749
 önzés 411, 493
- pártfogás 285, 729
testvéri ~ 517
vigasztalás 83, 135, 199, 219, 251, 255,
274, 318, 517, 650, 684, 702
szerzetes 284, 682
 apáca 347, 483, 726
 fogadalom 73, 145, 281, 387, 428, 534,
 591
 kilépés 111
 kolostor 81, 208, 465, 558, 566, 602,
 604, 649, 666
 rend 209, 278, 281, 346, 367, 427, 432,
 434, 511, 534, 568, 601, 665, 722
szövetség 467
 Őszövetség és Újszövetség 633
 Schmalkaldeni Szövetség 386
- tanítás
 az apostolok ~a 66, 105, 111, 141, 153,
 209
 az egyházatyák ~a 102, 110–111, 202,
 208, 327, 424, 477, 483, 519, 615
 igaz ~ 83, 104, 267
 káté 76, 240, 241, 297, 352, 366, 441,
 444, 459, 637, 676, 711
 az ősatyák ~a 108–109
 a próféták ~a 68, 125, 225, 245, 272,
 428, 484, 699
 tév~ 74, 77, 136, 145, 171, 188, 273,
 354, 426, 441, 514, 542, 584, 686,
 699, 715
tanítás, tanúság 411
 vértanúság 82, 376, 437, 619
társadalom 146, 477
 fejedelmek 69, 83, 116, 149, 158, 161–
 162, 196, 241, 243, 246, 267, 289,
 293, 299, 303, 345, 351, 358, 368,
 389, 407, 432, 443, 454, 493, 502,
 515, 533, 555, 557, 571, 582, 694,
 730, 737
 közösség 698

- nemesek 296–297, 383, 522, 596, 738
 nemzetek 214–215, 217, 223, 264, 291,
 372, 407, 409, 429, 431, 468, 472,
 481, 485, 491, 493, 523, 533, 661,
 670, 675, 744
 nők 66, 70, 80, 100, 182, 228, 235, 264,
 266, 340, 348, 381, 491, 497, 668,
 722
 parasztok 176, 239, 252, 278, 289, 328,
 336, 389, 459, 490, 522, 538, 560,
 636, 683, 711
 polgárok 264, 383, 669
 szegények 196, 210, 307, 314, 340, 346,
 446, 521, 575, 600
 városok 442
 temetés 241, 622, 624, 711, 735
 teológia 290, 295
 ágostoni ~ 111, 327, 402, 461, 477, 486,
 519, 531, 615, 644, 705
 alázat teológiája 95, 135, 601
 kegyességi ~ 732
 kereszt teológiája 142
 misztikus ~ 147, 197, 321, 482
 német ~ 197, 321
 skolasztikus ~ 88, 91, 147, 208, 217,
 225, 426, 501, 519, 570, 591
 spirituális ~ 354, 482, 542
 természet
 állatok 107, 109, 156, 167, 171, 187, 190,
 233–234, 248, 255, 268, 270, 321,
 351, 355, 358, 365, 436, 449, 478,
 490, 494, 554–555, 558, 562, 568,
 579, 613, 715, 719
 égitestek 162, 250, 266–267, 309–310,
 392, 429, 471, 634, 681
 időjárás 130, 161, 165, 187, 201, 234,
 359, 469, 495, 530, 534
 növények 78, 149, 156, 187, 191, 226,
 250, 252, 276–277, 456, 506, 528,
 570
 őselemek 190, 250
 török 78, 641, 675
 ~ hódítás 98, 292, 545, 652, 661, 671
 ~ követség 168
 törvény 501
 antinomisták 412, 421, 423, 433, 461,
 473, 478–479, 486–487, 543, 562,
 584
 büntetés 75, 78, 155–156, 178, 192–193,
 229, 234, 237, 245, 256, 267, 305,
 315, 335, 356, 389, 403, 464, 475–
 476, 516, 578, 628, 643, 664, 668,
 694, 699, 712, 724
 engedelmesség 131, 256, 259, 263, 266,
 405, 414, 460, 527, 630, 695, 702,
 709, 730
 ~ használata 70, 165, 192, 200, 263,
 276, 317, 324, 412, 610, 653, 662, 709
 természeti ~ 139, 464
 Tízparancsolat 78, 138, 183, 211, 216,
 259, 268, 350, 459, 491, 561, 645,
 676–677, 721
 tudomány 290, 673
 alkímia 188
 matematika 84, 285, 300, 309, 313
 orvos~ 336, 468
 tulajdon 275, 666
 hitel 95, 314, 346, 421, 470, 672
 kamat 218, 421
 kapzsiság 137, 182, 218, 328, 346, 421,
 432, 446, 459, 484, 490, 522, 538,
 635, 638, 685
 pénz 116, 211, 216, 226, 233, 244, 250,
 265, 286, 292, 309, 329, 346, 349,
 353, 356–358, 407, 484, 522, 632,
 672, 685, 731
 uzsora 182, 218, 239, 325, 379, 427,
 489, 578, 644
 végrendelet 299, 308, 384, 397, 524,
 644

- úrvacsora
 eleváció 644
 ~ feltétele 489, 613, 711
 ~ két szín alatt 242, 283, 471, 711
 szakramentáriusok 79, 164, 217, 279, 645
 szereztetési igék 134, 450, 676
 ~ vétele (áldozás) 241, 471, 573, 663
- üdvösség 224, 256
- város
 erődítmény 296, 571, 596, 748
 ~i tanács 522, 611
- végső dolgok 441
 eleve elrendelés 199, 304, 417, 531, 564
 kárhozat 200, 357, 560, 573, 606, 649, 735
 mindenek helyreállítása 189
 örökkévalóság 189, 250, 303, 310, 357, 359, 393, 449, 463, 506, 566
 tisztítótűz (purgatórium) 301, 424, 452, 682
 utolsó ítélet 188–189, 504–505, 580, 620, 632
- véletlen 199
- világ 120, 251
 felsőség 94, 98, 114, 119, 173, 335–336, 344, 583, 669, 722, 728–729
 háború 73, 103, 141, 201, 251, 257, 266, 308, 316, 373, 376, 380, 387, 409, 429, 441, 445, 467, 537, 559, 582, 612, 652, 671, 675
 hatalom 69, 72, 501, 617, 697, 728
 hivatás 124, 146, 160, 231, 376, 477, 497, 545, 559, 564, 611, 738
 ítélet 83, 95, 335, 440, 447, 564, 578, 617
 jog 65, 139, 181, 217, 226–227, 279, 282, 290, 320, 377, 394, 401, 407, 422, 440, 464, 475, 497, 512, 525, 527, 582, 669, 727, 731, 738–740, 742–743
- jogtalanság 344, 440, 499, 514, 715, 721
 kettős birodalom tanítás 574
 kivégzés 224, 335, 356, 460, 464, 476, 578, 709
 kormányzás 107, 158, 162, 201, 241, 264, 266, 279, 289, 320, 344, 358, 389, 407, 443, 484, 514, 564, 635, 697
 lázadás 267, 278, 297, 336, 373, 442, 683
 per 617
 politika 239
 udvar 114, 242, 371, 381, 443, 463, 529
 utazás 196, 306, 360, 372, 394, 520, 572, 586, 593, 600
 zsarnokság 185, 187, 239, 282, 445, 446, 460, 512, 527, 728
- vita 743
 béke 316, 414, 454, 474, 537, 669, 728, 744
 ellenfél 603, 631, 666, 689, 707, 720, 740, 742
 engedmények 134, 283, 433, 732–733
 fellebbezés 630
 írásbeli ~ 124, 279, 430, 450, 454
 per 440, 690, 732
 szóbeli ~ 182, 304, 332, 593
 tételek 593, 684
 visszavonás 306, 454, 584, 586, 593
- zene 744
 dal 89, 174, 213, 252, 371, 381, 472
 ének 523
 hangszer 96, 610, 683
- zsidó 225, 237, 242, 379, 561, 637, 640–641, 662, 720
 körülmetelés 333, 398, 439
 rabbik 125, 563, 633
 vakság 315, 325
 zsidómisszió 375, 563, 597

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója
Budapest, 2014
Felelős kiadó: Kendeh-Kirchknopf Péter
Olvasószerkesztő: Petri Gábor
Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit
Tördelőszerkesztő: Kendeh-Kirchknopf Péter, Petri Gábor
Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Nyomdai kivitelezés: Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető: Vadász Katalin ügyvezető igazgató

ISBN 978-963-380-050-8

